

PREFAȚĂ

Tomul I al *Etimologicului* ieșind întreg la lumină, Academia Română, sub auspiciile cărăii este pusă lucrarea de cătră augustul întemeietor, s-a crezut datoare în sesiunea generală din 1887 a-și spune cuvântul în această privință, dentii prin raportul secretarului general, apoi prin comisiunea aleasă pentru a răspunde la acel raport. În loc de prefață, extragem pasagele corespunzătoare din raportul d-lui Dim. A. Sturdza, ca secretar general, și din răspunsul d-lor G. Bariț, N. Kretzulescu și A. Odobescu, cei trei membri ai comisiunii.

Din raportul d-lui Dim. A. Sturdza: „Astăzi avem înaintea noastră întâiul volum al *Marelui Etimologic*. Din acest volum putem vedea, judeca și apreția atât însemnătatea ideii Maiestății Sale Regelui cât și erudițiunea, pătrunderea și munca pe cari d-l Hasdeu le pune în executarea acestei lucrări.

Magnum Etymologicum Romaniae nu este un simplu dicționar, redactat după modul dicționarilor de pînă acuma. Este o lucrare unică în felul său. D-l Hasdeu a cuprins înțelesul intim al ideii M.S. regelui și, a conceput un plan de executare foarte vast și cu totul nou și original. Cuprinsul lucrării este precizat chiar pe titlu prin cuvintele: *Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, de unde se vede că *Magnum Etymologicum Romaniae* va cuprinde în și ne toată limba română în manifestările și formele ei istorice, poporale și dialectale, așa după cum se găsește în cărțile vechi, în literatura poporană scrisă și nescrisă și în vorbirea vie a poporului. Acesta este fondul comun, este baza din care se formează limba literară, destinată a exprima toate cugetările și toate manifestările civilizațiunii naționale.

Din relațiunile pe cari d-l Hasdeu ni le-a prezentat în cei doi ani precedenți, am văzut cum s-a strîns materialele din cari se formează această lucrare monumentală asupra limbei noastre.

Cele patru fascicule publicate pînă acuma arată cum lucrarea se execută.

Din partea publicată se vede că *Magnum Etymologicum* nu cuprinde numai însemnarea cuvintelor cu arătarea etimologiei lor. Fiecare cuvînt formează o monografie în care sînt înșirate originile și istoricul întrebuițării lui, precum și toate funcțiunile lui în observațiunile, obiceiurile, credințele, superstițiunile poporului, de unde rezultă că acest dicționar este o enciclopedie națională în care sînt arătate și explicate toate manifestațiunile spiritului poporului nostru. Astfel lucrarea d-lui Hasdeu ocupă în studiile noastre filologice un loc de o însemnătate foarte mare. Prin ea se va da un impuls puternic a studia în toate direcțiunile psihologia poporană a românilor.

Ușor se va înțelege acum de ce *Marele Etimologic* trebuia să se deosebească de forma obicinuită a dicționarului. În *Dicționarul* d-lui Hasdeu fiecare cuvînt este tractat în forma unei mici monografii, care poate fi citită și înțeleasă de fiecare. Prin aceasta *Magnum Etymologicum* va deveni o carte instructivă în care oricine va putea găsi explicări asupra oricărui cuvînt; această lectură va contribui foarte mult la răspîndirea cunoștințelor drepte asupra limbei și asupra poporului român și la înlăturarea multor idei greșite, cari sînt răspîndite chiar între români, asupra manifestărilor spiritului național. Dar *Magnum Etymologicum* va mai avea un alt rezultat: o cunoștință exactă a tezaurului limbei românești și a întrebuițării lui.

Avînd înaintea noastră întâiul volum al *Marelui Etimologic* și aprețuind marea însemnătate a acestei publicațiuni, precum și onoarea ce face ca țării și Academiei, se deșteaptă în

noi simțăminte de adâncărecunoștință și de nemărginit devotament către M.S. Regele, Augustul Președinte și Protector al Academiei; care a conceput ideea lucrării și a dat mijloace ca să se realizeze, precum și simțăminte de iubire, de stimă și de mulțumire către colegul nostru B.P. Hasdeu, care și-a pus toată activitatea sa spre a realiza această lucrare, care va fi, cum a zis M.S. Regele, un momument neperitor pentru limba și cultura română...”

Din răspunsul d-lor A. Odobescu, N. Kretzulescu și G. Bariț:

„În frunte vom pune ivirea primei manifestări realizate din opera capitală a secțiunii literare, cea dintâi peatră din temelia limbei noastre acel lăstar răsărit din măreța cugetare și din generoasa inițiativă a Augustului nostru Protector și Suveran. Vorbim de primul volum, în patru fascicule, din *Marele Etimologic al României*. Colegul nostru, d.B.P. Hasdeu, carele a primit cu lăudată semeție sarcina acestei opere uriașe, a lucrat în ultimii doi ani la dînsa astfel cum, și dacă am voi să-i căutăm cu tot dinadinsul defecte și lacune, abia am putea dibui pe ici și colea foarte ușoare și neînsemnate scăpări din vedere, asupra cărora d-sa mereu revine cu completări și adause. D. Hasdeu lucrează la ea încet, și bine face; lucrează cu prudența cuvenită cînd are omul a purta cu sine un aparat de erudițiune atît de greu și atît de complex. Și totuși pînă acum nu i se poate imputa că n-a mers așa de repede ca alte mari lucrări de natură analogă, executate prin țările culte ale Apusului. Pe acolo însă lexicografii de azi n-au decît a secera, a aduna în mănunchi sau cel mult a prăși în holdele literare semănate de secolii de către predecesorii lor. Colegul nostru, putem zice, urmînd aceeași imagine, că trage brazda și despică ogor în țelină. El însuși v-a explicat mai cu de-amănuntul cum și-a croit răzoarele, cum își destupă rădăcinile și cum, lucrînd mereu în trudă, îi răsar în preajmă miile de prețioase floricele ale vechii noastre limbe, pe cari niciodată el nu se îndură a le lepăda în laturi. Să-i mulțumim dar pentru a sa tot așa de vîrtoasă cît și delicată muncă; să-i urăm pe timp îndelungat aceeași tărie, aceeași stăruință, și totdeauna să-i șoptim la ureche că, și noi de aici și publicul de afară, sîntem nerăbdători de a ne folosi cît mai iute de mîndra-i lucrare, sîntem doritori a-l vedea întetîindu-și vîrtutea și agerimea spre a ne da curînd cît mai mult rod se va putea...”

La mijloc, între raportul secretarului general și răspunsul comisiei, autorul a rostit în sînul Academiei propria sa dare de seamă asupra mersului lucrării, care urmează mai la vale ca întroducere la tomul II. Aci mai avem însă ceva de adaos, ca întîmpinare la măgulitoarea nerăbdare despre care vorbește comisiunea academică.

Doritoare de a ajunge pe toate căile cît mai în pripă la treapta de cultură a surorilor sale din Occident, națiunea română— orice s-a zice— se mișcă zornică, între celelalte tărîmuri, și pe acela al filologiei. Cînd începusem noi mai anțart, atunci cîntecele adunate în Ardeal de dd. Jarnik și Bîrsanu, în România de d. G.D. Teodorescu, nu ieșiseră încă la lumină, nici muzica poporană de d. Vulpian, nici poveștile bucovinene de d. Sbiera, nici studiile dialectale despre moți și despre bihoreni de d. Frîncu și de d. Pompiliu, nici mai cîte altele. Apoi tot de atunci încoace sînt de înregistrat unele importante edițiuni critice de texturi vechi, precum este *Codicele Voronețian*, *Psaltirea în versuri* a lui Dosofteiu, *Predicele* lui Antim etc., iar din cercetări curat științifice, cîteva excelente disertațiuni de d. L. Șăineanu.

Dacă nemic nu va veni să împedecă acest ager avînt, menit din ce în ce mai mult a prinde la putere, lucrarea *Etimologicului* va deveni și ea mai ușoară, mai îndemînată, mai gata cu o oară înainte.

B. P. H.

DICȚIONARE ȘI DICȚIONARE

INTRODUCERE LA TOMUL II

citită denaintea Academiei Române în ședința de la 13 martiu 1887

— Oare pîn-la ce literă ai ajuns? mă-ntreba într-o zi un bărbat cu vază în lume.

— Hm! – răspunsei eu printr-o altă întrebare– pînă la ce literă ai citit?

Aci, firește, o mare încurcătură, căci omul meu cunoștea cartea numai din zvon. Românul însă nu se prea încurcă mai niciodată. Prefăcîndu-se că n-a auzit întrebarea, el se apucă cu o măiastră ușurință a mă lăuda pe mine, a lăuda *Etimologicul*, a lăuda Academia, a lauda cîte-n lună și-n soare, dară – fără un dară nu se poate – își încheie acatistul printr-un adînc suspin și o duioasă urare:

— Numai să-ți dea Dumnezeu ani mulți ca să poți isprăvi!...

A! Iată ceva care trece peste competența mea și chiar peste votul unanim al înaltului corp academic. Ar fi de minune, negreșit, dacă stăpînirea ar putea să vină în parlament cu un proiect de lege prin care să mă oprească de a muri pînă la terminarea *Etimologicului*, ba încă să-mi mai lungească zilele și peste litera z pentru ca să fac un supliment. Nu știu dacă țara ar cîștiga prin aceasta; eu însă unul aș fi pe deplin mulțumit. Dar fericitele timpuri cînd se potcoveau purecii au trecut de mult. E foarte cu puțință ca eu să mor mîine sau poimîine, și-ntr-un asemenea caz, fără îndoială, nimeni nu va zice: după ce a murit, cîte zile a mai trăit ca să isprăvească?...

Ceea ce mă liniștește întrucîtva este că paguba n-ar fi tocmai mare. În adevăr, dacă lucrarea mea nu e nici caldă, nici rece, așa și așa, cît duce ciurul apă, lesne se vor găsi mulți ca s-o urnească mai departe; dacă însă, dinpotrivă, ea ar fi cumva atît de bună încît anevoie să se găsească cineva ca să mă înlocuiască la muncă, atunci oricît va rămînea de la mine, un volum, două sau trei, va fi un dar binevenit, o pîrgă nu de prisos pentru știința în genere și pentru românimie în parte. Punîndu-mă la mijloc între ambele ipoteze, eu îmi permit a crede că opera mea, fără a fi ceva de toate zilele, nu este totuși vreo grozăvie peste puterile oricui va întruni în sine un temei de cunoștințe istorice și filologice cu un dram de bun simț și de bunăvoință.

Cu asemeni cunoștințe filologice și istorice pe de o parte, cu bunăvoință și bun simț pe de alta, nu va avea cineva, ca să poată merge înainte cu desăvîrșirea lucrării, decît să se pătrundă de planul general, de marginile în cari el se desfășoară, de cugetarea cea călăuză pe calea ce-l duce la capăt.

Al meu în toată puterea cuvîntului este numai acest plan prin care, după zisa d-lui Dimitrie Sturdza – cu izbutii „a cuprinde înțelesul intim al ideii M.S. Regelui” și pe care din capul locului îl încuviințase Academia. În tomul I, pe cele 1120 de coloane, se vede deja destul de limpede chipul de realizare a aceluia plan.

Dar ce zic? Nici acest plan, cu a cărui paternitate aş vrea să mă fălesc, nu este al meu. El rezultă aproape întreg din starea actuală a științei limbei. De nu l-aș fi zămislit eu, trebuia s-o facă astăzi sau mâine un X sau un Y. Prioritatea este aci o simplă întâmplare, iar zăbava din partea altora nu e de mirare, deoarece însăși linguistica s-a născut abia de jumătate de secol. Cîte și mai cîte de dres îi mai rămîne de aci încolo!

Dacă sarcina mea ar fi de a lucra un Etimologic al limbei franceze sau al celei germane ori italiene, este învederat că aş avea la îndemînă un material însutit mai mare, studiat mai denainte de o pleiadă de cărturari; povara, prin urmare, ar fi nespus mai purtareată; dar să nu se crează că atunci eu aş procede altfel decît acum; să nu se crează iarăși că altfel aş procede cînd mi s-ar da vreun grai sălbatec din Africa sau din America, lipsit de orice monumente, de orice cultură, de orice năzuințe literare; nu altfel aş procede, nu și nu, căci planul – încă o dată – nu este o nepregetată nascocire a crierului meu stăruitor, ci mi se împune vrînd-nevrînd din afară prin știința limbei.

De la Bopp și Diez, de la Schleicher sau de la Curtius înoace, nici chiar un mic manual de gramatică pentru clase primare nu se mai scrie așa cum se scria altădată. Cu atît mai vîrtos este un abis între cea mai voluminoasă gramatică a oricărei limbi de pe la 1800 și între orice gramatică științifică de astăzi, fie ea și mai mititică decît cea a lui Brachet. Cum dară se întâmplă că numai *d i c ț i o n a r u l* n-a făcut în principiu aproape nici un pas înainte?

Nu vorbim nemic despre acele dicționare așa-zise practice, pe cari francezul pretinde a le purta în buzunar: „dictionnaire de poche” iar neamțul le ține în mînă: „Handwörterbuch”, unii și alții servindu-se cu ele pentru a-și tălmăci bine-rău o frază sau o vorbă străină; acele vocabulare elementare, cu ajutorul cărora nu este de mirare dacă la noi unul din vulgarizatorii romanțurilor pariziene de pe la 1850 tradusesese pe „plateau de Waterloo” prin „talerul de la Waterloo”. Despre asemeni ABC ai lexicografiei nu se vorbește. Nu vorbim iarăși despre acele dicționare așa-zicînd imperative, prin cari un areopag oficial, o Academie Franceză sau o Academie della Crusca, se crede în drept a legifera asupra limbei curat literare a unei națiuni, făcînd din grai un fel de selecțiune nu naturală, ci de tot artificială, cel mult artistică. Este un gust, iar despre gusturi nu se dispută. Noi avem aci în vedere numai *L e x i c a t o t i u s l i n g u a e*, numai *T h e s a u r o s*, numai acele repertorii colosale, pe cari Littré le definește: „un enregistrement très étendu des usages de la langue, enregistrement qui, avec le présent, embrasse le passé”.

Să luăm excelentul dicționar latin al abatelui Forcellini din secolul trecut și să-l punem alături cu cea mai nouă mare operă lexicografică: *A new english dictionary on historical principles*”, pe care de la 1884 înoace a început a o publica James Murray, după ce în curs de 25 de ani o societate întreagă îi adunase și-i grămădise materialuri peste materialuri.

Înțelegem ca Forcellini să nu ne dea altceva decît clasicitatea latină, căci „populus romanus” nu mai trăiește, graiul lui cel viu s-a metamorfozat de veacuri în dialectele romanice de astăzi, fără a ne fi lăsat mai nici o urmă proprie; cîntecele sale, povestile, ghicitorile, boacetele, rîsuri și plînsuri, totul s-a prăbușit acoperindu-se cu

giulgiul uitării. Dar oare în aceeași pozițiune se află Murra? El are a face cu cea mai jună din națiunile cele mari ale Europei, o națiune plină de suc și viață, o națiune căria i se datorează însuși cuvântul *f o l k l o r e*, care însemnează toate prin câte se manifestă spiritul unui popor, obiceiurile lui, ideile-i despre sine-și și despre lume, literatura lui cea nescrisă, mii și mii de trăsături caracteristice cu rădăcini în inimă și cu muguri în grai. Ei bine, cărturăria engleză veche și nouă se găsește la Murray, dar poporul englez – nu.

Popor! iată ceea ce deosebește pe știința limbei, născută în secolul nostru, de acele studii lingvistice de altădată, cari n-au lipsit pe ici, pe colea, nici chiar în negura veacului de mijloc. Oare de ce nu s-a putut plăsmui această știință în mințile cele semizești ale unor uriași ca Aristotele sau ca Bacon? de ce? Fiindcă oricare națiune ceva mai înaintată se credea pe atunci a fi prea superioară celorlalte mai puțin dezvoltate și fiindcă în fruntea fiecărei națiuni se păuna câte o clasă socială rădăcată cu mult mai pe sus de straturile cele de jos, crezându-se datoare a le desprețui și a nu le băga în seamă, după cum strălucitul păun – se zice – nu se uită niciodată la picioarele sale, căci sînt aspre și întunecoase. Sub o asemenea aristocrație între națiuni și sub o asemenea aristocrație între clase, orice altă știință sau artă putea să propășească, dar nu lingvistica, al căria material brut se află mai-mai întreg în cătune, în colibe, în bordeie, nu în palaturi.

Se crede cum că creștinismul ar fi dat naștere științei limbei. O spuseră odată Pott și Max Müller; de atunci o tot repetă alții. În adevăr, nemine înainte de Crist n-a șters deosebirea dintre om și om, înfrățind pe serb și pe stăpîn, pe elin și pe barbar. Dar vorba românului: Vodă vrea, Hîncu ba; una a fost cugetul Mîntuitorului, și alta a hotărît Papa. În locul graiurilor celor vii, pe cari erau trimiși să le învețe apostolii, eclezia ulterioară a încărcat omenirea, ca un soi de monopol, cu cîteva limbi moarte și prohodite, mai ales ebraica, greaca și latina; în locul frăției evanghelice, cîrja Sfîntului Petru a concurs la desfășurarea și creșterea aceluia feudalism, care turtea sub călcîie elementul poporan; contra limbilor celor răposate, contra nemicirii morale a gloatelor, dacă protesta cineva, apoi numai doară ereticii, numai doară acei preținși schismatici, pe cari îi spulberau fulgerele Vaticanului. Este adevărat, de trei ori adevărat, că lui Crist i se datorează principiul metafizic al științei limbei; nașterea ei însă, întruparea-i cea pipăită, nu putea fi opera papilor, ci este rezultanta spiritului celui egalitar, care de un veac și mai bine pregătise Revoluțiunea franceză și pe care Revoluțiunea franceză l-a transmis înjghebat și întărit secolului nostru. Și fără a se fi dezgropat limba sanscrită, deși poate ceva mai anevoie, lingvistica trebuia să se nască din dată ce au devenit egale denaintea științei limbile cele mai culte cu graiurile cele mai necioplite, iar toți cetățenii, de la vlădică pînă la opincă, egali pe tărîmul politic. Lingvistica fusese prevăzută abia pe la începutul secolului trecut de cătră marele neapolitan Giambattista Vico, care trăsese cel dentîi luarea-aminte asupra literaturii poporane, asupra idiotismilor vulgului, asupra acelei împregiurări că fiecare popor posedă câte o enciclopedie a sa oarecum instinctivă, o logică a sa, o psihologie a sa, o geografie, o cosmografie, o astronomie etc., cari toate constituă o neprețuită comoară a cugetării sub învălișul graiului.

Un mare dicționar în care poporul nu este cuprins *c e l p u ț i n* tot, pe atîta pe cît se cuprinde acolo statul major al națiunii, în care, o odă sau un sonet nu primese

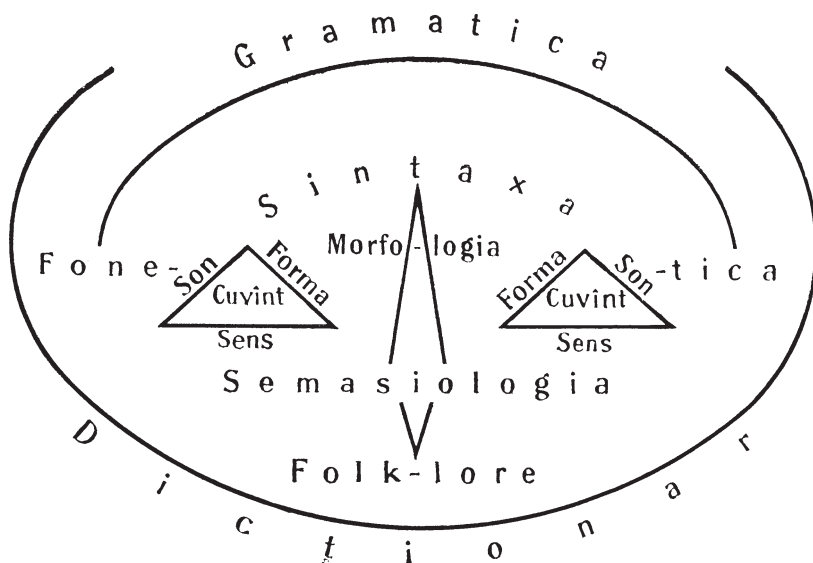
în clubul lor un cântec bătrânesc sau o doină, în care citațiunile dintr-o nuvelă s-ar crede pîngărite alături cu citațiuni dintr-un basm, în care ar fi un scandal nesuferit de a se întîlni laolaltă un vers din *Vicleem* cu o strofă dintr-o tragedie, și-n care se descrie menuetul, dar nu se pomenește „ca la ușa cortului”; un asemenea mare dicționar este un anacronism astăzi, căci știința limbei urmărește cu stăruință evoluțiunea vorbei nu într-o seamă de capete alese, nu în individualitatea cutare sau cutare, nu în cercuri sociale restrînse, ci tocmai în popor mai pe sus de toate.

Să constatăm însă că linguistica este oarecum ea însăși de vină dacă *g r a m a - t i c a* a mers cu mult mai răpede decît *d i c ț i o n a r u l*. Preocupățiunea aproape exclusivă a corifeilor științei a fost în trecut și nu încetează încă de a mai fi curat gramaticală. După așa zisa „școală gramaticală veche” urmează așa-zisa „școală gramaticală nouă”; dar „altgrammatische Schule” și „neugrammatische Schule” sînt ambele deopotrivă „grammatische Schule”. Mulțumită acestei griji unilaterale, gramatica a făcut pași gigantici; dicționarul însă a rămas departe în urmă, profitînd întrucîtva abia-abia sub raportul fonetic și morfologic. Lexicografii au început a întemeia derivațiunea materială a vorbelor pe corelațiunea regulată a sunurilor și au început a da loc printre cuvinte elementelor celor formative ca prefixuri sau sufixuri; dar atîta e tot. Modelîndu-se dicționarul după gramatică, s-a scăpat din vedere că sfera *d i c ț i o n a r u l u i* e cu mult mai vastă decît cea a *g r a m a t i c e i*.

S-a zis adesea că cuvîntul rezultă din trei factori quintesențiali: son, formă și sens. Cînd noi rostim „fac”, înșirăm *s o n u r i l e f, a, c*, a cărora unire *f o r m e a z ă* un verb la prima persoană a prezintelui indicativ, avînd *s e n s u l* cutare. Din cei trei factori, cu sonul se ocupă în același grad gramatica și dicționarul, căci el este rudimentul oarecum zoologic al graiului, prin care limba umană nu se deosebește în principiu de miorlăitul pisice sau de ciripitul vrăbiei. Rămîn forma și sensul. Gramatica are a face în specie cu forma, iar cu sensul numai întru cît se atinge de relațiuni logice între o formă și alta. Cele două ramure proprii ale gramaticii sînt morfologia și sintaxa, ambele avînd de obiect forma și iarăși forma, căci orice categorie morfologică, bunăoară „j’ ai dit”, este identică în fond cu o construcțiune sintactică: „ego habeo dictum”. În opozițiune cu gramatica, dicționarul are a face în specie cu sensul, obiect al doctrinei numite semasiologie; însă aproape tot pe atîta și cu forma, fără care rareori se poate limpezi înțelesul unui element lexic. Sensul cuvîntului izolat este pururea șovăitor. Oare ce însemnează „scap”? Negreșit, nu tot una în „s c a p teafăr din foc” și în „s c a p căciula în puț”. Sensul particular al lui „scap” în cazul cutare sau cutare se cunoaște numai în frază, în propozițiune, în întrebuintărea-i cea sintactică. Totuși, dicționarul nu se mărginește cu atîta, ci zgîndărește mai departe. El caută sensul cel fundamental, din care să se poată desfășura divergința între cele două sau mai multe sensuri particulare, și-l găsește în prototipul latin vulgar „excipare”, compus din prepozițiunea „ex” și din „capa = manta”, de unde derivă atît românul „scap”, precum și francezul „échapper”, spaniolul „escapar” etc. „Excipare” însemna literalmente „a ieși din manta”, adică pe de o parte: „a se dezbăra de ceva”, pe de alta: „a lasa jos”; în primul caz: „s c a p din foc”, în cel al doilea: „s c a p căciula”. Dar la Stockholm sau la Moscva, într-o climă vitregă, acolo

unde nici chiar cojocul nu ajunge pentru a înfrunta năvala crivăţului, s-ar fi dezvoltat oare vreodată ideea de „scăpare” din aceea de „ieşire din manta”? Ea nu putea să se nască decît într-o ţară de la amiază, unde mantaua este bună din cînd în cînd la nevoie, dar mai adesea e nesuferită în toiul căldurei. La romani „capa” înfăşura tot corpul omului: „totum c a p i a t hominem”, după expresiunea lui Isidor. O purtau mai ales călătorii plecînd la drum; şi pe dată ce soseau la cineva, era obicei ca gazda s-o ia de pe umerii oaspei, să-l s c a p e de o asemenea belea: „aufetur capa”. Iată-ne dară, pentru ca să putem înţelege pe al nostru s c a p, siliţi a ne strămuta în traiul intim al străbunilor, în datinile lor, în folclorul Romei antice. Şi aşa este aproape totdeauna.

Gramatica cuprinde o parte dintr-o sferă foarte întinsă, pe care dicţionarul o îmbrăţişează întreagă. Raportul sinoptic dintre ambele s-ar putea reprezenta prin următoarea figură, din care vedem totodată că gramatica nu numai se intercalează oarecum în dicţionar, dar încă – chiar cînd o considerăm îndeosebi – se întemeiază pe el:



Prin „folklore” se înţeleg aci nu acele texturi poporane, cari sînt nu mai puţin trebuincioase gramaticii, fiind o preţioasă fîntînă pentru lingvistica peste tot, ci se înţelege întregul trai prezente şi trecut al unui popor, viaţa lui materială şi morală în treptata-i desfăşurare, cu toate ale ei multe şi mărunte. Cu cît acest trai ne este mai cunoscut, cu cît noi ni-l putem înfăţişa într-un chip mai intuitiv, mai văzut cu ochii, cu atît mai limpede ne dăm seamă de sensul cel mlădios al cuvintelor. Cine oare n-ar pricepe şi mai bine naşterea logică a lui s c a p din „excapo = ies din manta”, dacă ar avea denainte-i chiar imaginea acelei mantale, care înfăşura pe drumetul roman obosit? Un dicţionar e dator, după putinţă, a-şi împinge cercetările pînă la acea mar-

gine extremă, căci ținta lui, în starea actuală a științei, este de a ne împărtăși în istoria fiecărui cuvînt geneza totală a unei asociațiuni de idei.

Pe lîngă „capa”, poporul roman mai avea și alte feluri de mantale, numite „lacer-na”, „birrus”, „sagus”, „mantum” etc. Putem noi oare cunoaște cu deplinătate pe una din ele, dacă nu o știm deosebi de celelalte? Și nu numai cînd e vorba de lucruri, ci nu mai puțin și-n privința cea imaterială a simțimintelor și a speculațiunilor intelectuale, orice grai, fie cît de necioplit sub raportul literar, posedă pentru orice categorie o seamă de sinonimi, pe cari le distinge unele de altele, fiecare din ele avînd o nuanță proprie și dînd naștere unor derivate diferite, uneori chiar diverginți. Altceva este „scap” și altceva sinonimul „mîntuiesc”, derivat din „mantum”, adică din aceeași noțiune fundamentală ca și „capa”. Deminutivul „mantellum” ne apare deja la Plaut (*Capt.* III, 3, v. 5-6) cu sensul de „scăpare”:

„Nec mendaciis subdolis mihi usquam m a n t e l l u m est meis,
Nec sycophantiis, nec fucis ullum m a n t e l l u m obviam est...”

„Mîntuiesc”, care n-are a face cu maghiarul „menteni”, este format din latinul „mantum” și însemnează literalmente „acopăr cu o manta”, de unde pe de o parte sensul de „sauver”, pe de alta, la moldoveni, acela de „achever”, niciodată „laisser tomber”, căci la romani „mantum” era scurt și ușor, „breve amictum”, nu supărăcios ca lungă „capa”. Fără sinonimică, accepțiunea celor mai multe vorbe ne apare într-o umbră în care ochiul zărește figurele, dar confundă fețele.

De la Festus pînă la Suidas, de la Suidas pînă la Henricus Stephanus, de la Henricus Stephanus pînă mai în zilele noastre, dicționarele cele mari se mulțumesc cu arătarea sensului imediat vechi sau nou al unui cuvînt prin întrebuintarea-i curat literară într-o construcțiune sintactică. Dar pînă și această citare a texturilor este generalmente prea trunchiată, uitîndu-se că adesea înțelesul cel intenționat al cuvîntului nu se lămurește fără un lung pasagiu reproduș în extenso. Littré cel dentîi a știut să citeze, și tocmai de aceea cel dentîi el a reușit să indice într-o mulțime de cazuri nu numai sensurile, dar pînă și nuanțele cele mai fine ale fiecărui sens în parte. Grație citațiunilor bine alese, bine cumpănite și bine clasificate, grație totodată unei pătrunzătoare și interesante sinonimice, opera lexicografului francez este nu numai un registru de consultat, ci pînă la un punct o carte de lectură; pe cînd publicațiunea englezului Murray se aseamănă mai mult cu o diagramă: pe una o poți primi ca pe acel tovarăș cu care vorbești fără să ți se urască și – după zicătoarea română – vorba vorbă aduce; cealaltă este un fel de schelet, un specimen anatomic, o hîrcă cu oscioare numerotate într-un mod foarte simetric, pe care trebui s-o studiezi cîteodată, dar cu care unei firii nervoase nu-i prea vine la socoteală a rămînea singură în odaie.

Orice mare dicționar al unei limbi ar trebui să fie cartea de lectură cea mai răspîndită, cea mai atrăgătoare, căci acolo și numai acolo se află deplinul γνῶθι σεαυτὸν al unei națiuni: „cunoaște-te pe tine însăși”. În loc de aceasta, ni se dă mai totdeauna o stenografie de abreviațiuni peste abreviațiuni, un nămol de terminologie scolastică, un laconism pe care nu-l întrece nici chiar stilul telegramelor, nește litere microscopice menite a face economie de hîrtie și a da ochilor orbul găinelor, ș-apoi unul și

același tipic monoton aplicat la biografia fiecărei vorbe, deși fiecare vorbă trăiește ca o individualitate proprie. Toate acestea sînt nește păcate moștenite, în cari se răsfață de bună voie Murray, de cari într-o parte s-a scuturat Littré, și de cari n-a putut să scape ilustrul Iacob Grimm în monumentalul său dicționar german, deși ne spune el însuși că ar fi dorit să-i dea caracterul unei cărți de lectură, astfel încît să poată fi citit ca o petrecere de familie serile pe la gura sobei. Tocmai aceasta aș vrea și eu, deși străduința e cam anevoioasă, căci izbînda atîrnă nu de la talentul cel problematic al autorului, ci mai cu seamă de la temperamentul națiunii cu care are a face. Un englez sau un german citesc ceasuri întregi, fără a moțâi, aceleași pagini cari ar adormi într-o clipă pe un francez, pe un italian, pe un român; iar ceea ce place naturei vioi și neastîmpărate a ginții latine poate să se pară nu știu cum și nu știu ce duhurilor născute și crescute într-o altfel de atmosferă. Eu unul am lucrat și lucrez între români.

Carte de lectură pentru toți fiii națiunii, un mare dicționar, zămislit și săvîrșit după planul de mai sus, ar putea și-n școală să înlocuiască acele compilațiuni adesea insipide, mai toate indigeste, prin cari un spirit fraged încă se dezgustă de citire, departe de a se instrui petrecînd sau de a petrece instruindu-se. Începînd de la clasele cele mai elementare și pînă la bacalaureat, fie pentru băieți, fie pentru fete, ar fi lesne de a spicui, potrivit cu vîrsta fiecăruia, cîte un șir de cuvinte de o varietate extremă, cari nu numai să placă și să învețe, dar în același timp să atingă o țintă cu mult și mai înaltă: a sădi pînă-n baierile inimei cultul raționat al graiului părintesc...

La întemeierea *Etimologicului*, dorul augustului suveran, rostit de pe tribuna Academiei, a fost de a mîntui din peire „toate cuvintele vechi, cari altmintrelea vor fi perdute pentru generațiunile viitoare...”

Orice cuvînt oglindește un lucru, o ființă, o idee, o datină; aceste lucruri, aceste ființe, aceste idei, aceste datine, eu m-am încercat și mă încerc a le apuca cîne-cînește din ieri și din astăzi al poporului român; dar pentru ca ele cu adevărat să nu fie perdute, pentru ca să poată rodi cu-mbelșugare în brazdele cele adînci ale zilei de mîine, mă tem a le da seci, sarbede, retezate, ci m-am silit și mă voi sili a le aduce palpitînde de viață pe ogorul neamului românesc.

NOUĂ PRESCURTĂRI:

G.D.T. = Teodorescu

J.B. = Jarnik și Bîrsanu

AMÛȘI, adv.; à l’instant, tout à l’heure, justement. Sinonim cu *ac u ș i*, de care înșă poporul îl deosebește în mai multe privințe: sub raportul formal, din *a c u ș i* se face

deminutivul a c u ș i c ă, pe cînd *amuși* n-are deminutiv; sub raportul logic, numai *amuși* poate să însemneze „justement”.

Frîncu-Candrea, *Moșii*, p. 47: „A c u ș i = peste puțin, de ex.: a c u ș i va fi anul de cînd ne-am văzut; *amuși* = tocmai, de ex.: *amuși* e anul de cînd a venit la noi...”

Amuși derivă din a m u prin intensivul -ș i, după cum „acuși” vine din „acu-și”. Întrucît a m u este o formă contrasă din a c m u, în vechile texturi ne întîmpină a c m u ș i, bunăoară, chiar reduplicat, la Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 54): „...ce pentru tot folosul cel de obște silind, zis-am și zic și nepărăsit voi zice că lupul precum iaste adevărat filosof, așa și spre isprăvirea treabei aceștia harnic iaste, precum dovedele și argumenturile, pre carile a c m u ș i – a c m u ș i înaintea tuturor puindu-le, tot adevărul lucrului vor mărturisi...”

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „A c u m u ș. Statim. Confestim.”

v. *Acuși*. – *Amu*.

AMUȘULUIESC (*amușuluit, amușuluire*), vb.; flairer, suivre à la piste, dépister. Sinonim cu a d u l m e c. Provincialism din părțile Transilvaniei.

Frîncu-Candrea, *Moșii*, p. 47: „a *amușului* = a m i r o s i; se zice cu deosebire despre cîinii de vînat cînd dau de urma vînatului...”

Maghiarul m e s s z e „departe”, m e s s z e l á t n i „a simți de departe”.

v. *Adulmec*. – *Aulm*.

AMÛT. – v. *Amuțesc*.

AMUȚEALĂ. – v. *Amuțire*.

AMUȚESC (*amuțit, amuțire*), vb.; 1. devenir muet, perdre la parole, se taire tout d’un coup; 2. rendre muet. Ca netranzitiv, a se face m u t; ca tranzitiv, a face m u t pe altul: astăzi am *amuțit* de frica ta, dar mîine te voi *amuți* eu pe tine. Românul *amuțesc* corespunde italianului a m m u t e s c o = lat. vulg. a d m u t e s c o, pe cînd spaniolul „enmudecer” reprezintă un prototip „immutescere” (Cihac). *Amuțire* pentru gură este ca a s u r z i r e pentru urechi, o r b i r e pentru ochi etc.

Coresi, 1577, ps. XXXVIII:

„...amuții și nu deșchișu rostulū
mieu...”

„...o b m u t u i et non aperui os
meum...”

la Dosofteiu, 1680: „amuțat-am și n-am deșchis rostulū mieu...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 127): „dinții vorovitorilor după
voe să sdrobască, limba vicleană și mincinoasă să *amuțască*, și uréchia de lingușituri
priimitoare să asurzască...”

Descîntec „dintru iele”, după cum se rostește în Ardeal, pe la Năsăud (A. Pop,
c. Sîn-Georgiu):

„Dîc ocî m-o orbgî,
Dîc nas m-o cîrniit,
Dîc gură m-o *amuțî*,
Dîc urecî m-o asurdzî,
Dîc mînuři m-o lîegat,
Dîc peișcîoare m-o-mpcelîecat...”

(cfr. Șaineanu, *Ielele*, p. 11)

Ca boală, după medicina poporană, *amuțire* se datorește i e l e l o r.

„Cine a văzut ielele făcînd hore noaptea prin poieni și cîntînd, dacă o va spune,
amuțește” (C. Petrescu, Muscel, c. Rădești).

Poporul zice că ielele umblă mai mult noaptea cîntînd, și dacă se-ntîmplă să
chime pe cineva pe nume și acela le răspunde, *amuțește*...” (D. Poppescu, Dîm-
bovița, c. Băleni-Sărbi).

„Între ocări de-ale poporului: *Amuțire*-ai să *amuțesti*! Cădea-ți-ar limba!...”
(G. Dobrin, Făgăraș, c. Voila).

Fără a fi bolnav, *amuțește* cineva pe o clipă cînd se sperie, cînd e biruit de sfială,
cînd resimte o puternică zguduire sufletească.

I. Văcărescu, p. 40:

„Spui, cer, chem, cînt numele tău;
Dar cînd te-ntîmpin undeva,
Rîd, plîng, încep a tremura;
Și gat-a fi prea vorbitor,
Vrînd mil-a-ți cere l-al meu dor,
Cînd sînt aproape să-ndrăznesc,
Cuvîntu-mi pierde, *amuțesc*...”

Zilot, *Cron.*, p. 118: „Ce mai rău la un pămînt sau la o stăpînire decît să fie fără
putere de arme ale ei și fără bogăție a caselor boierești, precum ajunse ticăloasa Țară
Românească de la o vreme încoace din zavistia grecilor, precum am arătat? Deci
dintr-aceasta *amuțiră* bieții boieri cei iubitori de patrie (las pre cei răi și vînzători,
ei și firește răi), neavînd în ce se rezema; aceasta îi făcu de-și pleacă capul la toate
buruienile...”

Mai *amuțește* omul și atunci cînd îi este urît să vorbească cu cineva.

În următoarea doină din Ardeal, în loc de *amuțește* ne întâmpină cu acest sens reflexivul *s e m u ț e ș t e*:

„Ba te-aud, bade, aud,
Dar nu pot ca să-ți răspund,
Căci gura mi s-a m u ț i t,
Fiind în casă c-un urît...”

(Tribuna din Sibii, 1886, p. 929)

În Banat se aude și forma *a m u t*, care se rapoartă către *amuțesc* ca „amurt” către „amurțesc”.

Dicționar ms. Lugoșean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*A m u t*. Obmuțesco”.

v. *Amuțire*. – *Amuțit*. – *Mut*. – *Muțesc*.

AMUȚIRE (plur. *amuțiri*), *s.f.*; mutisme, perte de la parole. Sinonim cu *a m u ț e a l ă*, care însă exprimă mai mult o stare patologică, și cu *a m u ț i t u r ă*, care cuprinde o nuanță de despreț.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 32): „macar că rea iaste *amuțirea* din lipsa organelor de voroavă tocmitoare, dar încă mai rea iaste când purcede din lipsa și neștiința cuvintelor trebuitoare...”

Antim, *Predice*, p. 91: „l-au lovit și cu palma preste obraz, și i-au pecetluit spurcata și clevețnica lui gură cu *a m u ț e a l a...*”

Jipescu, *Opincaru*, p. 39: „Rumâni[i] însă nu tac mult; s-ar bocăni d-ar pătimi de *a m u ț e a l ă*; sînt glumeți nevoie mare...”

Dicționar bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*A m u ț i t u r ă*. Vocis praecclusio”.

v. *Amuțesc*. – *-eală*. – *-ire*. – *-tură*.

AMUȚIT, *-Ă*, adj.; part. passé *d' a m u ț e s c*: rendu muet. *M u t* într-un mod trecător.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 98): „ca cum și cu trupurile și cu sufletele amurțiți și *amuțiți* ar fi fost, prin cîtăva vreme între dînsule mare tăcere să făcu...”

v. *Amuțesc*.

AMUȚITURĂ. – v. *Amuțire*.

ÂMZA, n. pr. m. – v. *Hamza*.

¹**AN** (plur. *ani* și *ai*), s.m.; 1. an, année; 2. long intervalle de temps. Substantivul *an*, din latinul *a n n u m*, nu trebui amestecat cu adverbul *a n* = lat. *a n n o*, de unde *a n ț e r ț* = *a n n o t e r t i o*, despre cari vezi la locul lor.

În înțelesul strâns al cuvîntului, *an* este totalitatea timpului în cursul căruia pămîntul își săvîrșește rotirea sa în giurul soarelui. Prin această rotire se urmează una după alta cele patru mari schimbări periodice: primăvară, vară, toamnă și iarnă, cari în graiul vechi se numeau: *v r e m i l e anului*.

Moxa, 1620, p. 346: „începu a podobi cerul cu stéle și cu luciaferi, cu soarele și cu luna, de se întrecú una cu altă întru lauda cui le-au faptú și să cunoască oamenii *v r e m i l e ailor...*”

Zicerea *a n o t i m p* sau *a n u t i m p*, pe care unii o urcă la epoca romană (Cihac, I, 12), este un neologism născut nu demult la românii de peste Carpați printr-o traducere literală din germanul „Jahreszeit”; cu toate astea, ea are sorti de a se înrădăcina în grai, lipsind un alt termen mai potrivit pentru noțiunea de „saison”.

Într-un sens mai larg, se zice *an* numărul de 365 sau 366 de zile, oricare ar fi punctul lor de plecare; iar într-o accepțiune familiară, *an* este o vreme îndelungată în genere.

I. *a n* ca unitate de timp.

1. în literatura poporană.

Împărțirea *anului* în *l u n e*, *s ă p t ă m î n e*, *z i l e* și *n o p ț i* se cuprinde în admirabila ghicitoare poporană:

„Am un copaci cu doisprece crăci; în fiecare cracă sînt patru cuiburi; în fiecare cuib sînt șapte ouă, și fiecare ou are o parte albă și alta neagră” (Sbiera, *Povești*, p. 322; cfr. Ispirescu, *Ghicitori*, p. 31).

Aproape aceeași ghicitoare, dar mai puțin ingenioasă, ne întimpină:
la spanioli:

„Un árbol con doce ramas,
Cada una tiene su nido,
Cada nido siete pájaros,
Y cada cual su apellido...”

la portugezi:

„Um' árv're com doze ramos,
Cada ramo tēin sē nínho,
Cada nínho trinta passárinhos...”

la italieni:

„C'è un altero alberone
Con dodici ramone:
Ogni rama ha quattro cove,
Ogni cova sette uccelli,
Quest'è il fior de l'indovinelli...”

(Pitrè, *Arch. delle trad. pop.* II, 421; 111, 113)

E mult mai sarbedă ghicitoarea corespunzătoare franceză: „un père a douze fils, chacun d'eux en a trente, moitié blancs, moitié noirs” (G.D.T., *Poez. pop.*, 217).

Într-o variantă românească a acestei ghicitori se zice: „douăsprece ramuri, jumătate verzi, jumătate uscate” (G.D.T., *l. c.*), înțelegându-se în prima jumătate vremea de la „Dragobete cap-de-vară”, adică de la 1 martiu, iar în jumătatea cealaltă vremea de la „Sînt Andrei cap-de-iarnă”, adică de la 1 decembrie.

v. ¹*Andrei. – Dragobete. – Primăvară.*

E caracteristică prin spirit bisericos varianta bulgară: „un arbore cu 12 ramure, pe fiecare ramură câte 4 cuiburi, în fiecare cuib câte două găoci uscate” (Čolakov, *Sbornik*, 1872, p. 119), adică câte două zile de post.

Ca unitatea cea mai lungă de timp, căci „deceniu” sau „secol” sînt străini poporului, *anul* se identifică cu însuși *t i m p u l*, bunăoară în locuțiunea *e s t - t i m p = e s t -an*.

De asemenea, *an* se ia ca sinonim cu *v r e m e*, de exemplu într-o doină din Ardeal:

„Mă căznesc de este-o *v r e m e*
Să fac din pelinaș miere;
El, pustiu, e tot fiere!
Mă căznesc de este-un *an*
Să fac din pelin zahar;
El, pustiu,-i tot amar!...”

(G.I. Bibicescu, col. ms.)

Poporul însă face o deosebire esențială între *v r e m e a d e a c u m* și *v r e m e a d e a p o i*. Cea dentîi a fost totdeauna cum este astăzi, și tot așa o să rămîină pînă la judecata cea de pe urmă, cînd se va începe *v r e m e a d e a p o i*, și atunci, după zisa baladei *Iovan Iorgovan*:

„Ce-am aflat și ce știm noi?
C-o veni vremea d-apoi:
C-o fi *anul* ca *l u n a*,
L u n a c a s ă p t ă m î n a...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 422)

Ca în generalitatea limbilor, românul asociază des *anul* cu *z i u a*, nu cu *l u n a* sau cu *s ă p t ă m î n a*.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), LX, 7:

„...anii lui pără la d z i în gintu și gintu...”	„...a n n o s ejus usque in d i e m generationis et generationis...”
--	--

Prin *an* și *z i l e* își măsoară poporul suferințele sale, cînd zice: „cîte *z i l e* într-un *an*”.

„Cine m-aude cîntînd
Zice că n-am nici un gînd,

Dar atâtea gânduri am
Cîte z i l e -s într-un *an*...”

(Retegan, *Cărțile săteanului*, 1886, p. 13)

sau:

„Cîte z i l e -s într-un an,
Atâtea năravuri am...”

(*Familia*, 1886, p. 503)

„Blăstem: ducă-se cîte z i l e într-un an!” (G. Bottez, Iași, c. Șipotele; G. Bunescu, Tecuci, c. Brăhășești).

Printr-o altă asociațiune între *an* și *z i*, un proverb adevărat eroic sună: „Decît un *an* cioară, mai bine o *z i* șoim” (Iordachi Golescu, *Conv. lit.*, 1874, p. 72).

Rareori *anul* se asociază cu *c e a s u l*, ca într-un proverb foarte remarcabil:

„Cînd va vrea norocul să-și întoarcă pasul,
Nu aduce *anul* ce aduce *c e a s u l*...”

(Pann, I,34)

Această zicătoare ne întimpină deja la Miron Costin în *Viața lumii*:

„Norocul, fără să stea, își tot schimbă pasul;
Anii nu pot aduce ce aduce *c e a s u l*...”

(Ap. Hasdeu, *Răzvan*, ed. 3, p.180)

O găsim apoi la Ianache Văcărescu, *Ist. Otom.* (Papiu, *Monum.* II, p. 278): „Aceea însă ce nu poate aduce și pricinui *anii* și strădania, pricinuieste cîteodată *c e a s u l* și norocul...”

Cînd trece ceva peste un *an*, românului i se pare a fi de o lungime extremă; așa despre o soacră se zice:

„De te-ai coace-un *an* ș-o v a r ă,
Tot vei rămînea amară!...”

(Marian, *Bucov.* II,183)

Balada *Țăranul și ciocoiful*:

„Nu te-ncepe c-un țăran,
Că ș-așa el ți-i dușman,
Căci țăranul cînd te bate,
Zaci un *an* și j u m ă t a t e...”

(*Col. I. Tr.*, 1882, p.154)

Balada *Vîlcan*:

„N-am dat ochii cu Vîlcan
De-i m a i b i n e d e u n *an*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 551)

Dar expresiunea poporană simbolică a unei durate afară din cale este *n o u ă ani*, paralelă cu „nouă țări și nouă mări”, cu „nouă raze ale soarelui”, cu „nouă zîne” etc.

Balada *Ioviță*:

„Orișicît m-am ostenit
N o u ă ai
Pe nouă cai,
Pe toți nouă i-am spetit...”

(Marian, *Bucov. I*, 73)

Balada *Soarele și luna*:

„Îmblă, frate, mîndrul soare,
Îmblă, frate, să se-nsoare,
N o u ă ai
Pe nouă cai...”

Balada *Mogoș vornicul*:

„N o u ă ani să-i tot alungi
Și cu moartea să-i agiungi!...”

Proverb:

„A lipsit de acasă n o u ă ani,
Și s-a întors cu doi bani...”

(Pann, II, 5)

Raritatea unui fapt se exprimă prin locuțiunea: „într-un *an o dată*”.

Un țăran din Ialomița: „Azi e Sîntu Neculai; ai, nevastă, la biserică să dăm o leturghie și să ne rugăm lu Dumnezeu, că-i sărbătoare mare, e î n t r -u n *an o d a t ă*...” (T. Teodorescu, c. Lupșanu).

Ion din St. Petru, 1620 (ms., în Acad. Rom., p. 10): „vină ele la noi î n t r -u n *anu o d a t ă* și lăcuesc 30 de zile cu noi...”

Pluralul *ani*, cînd e vorba de totalitatea timpului cît a trăit o ființă sau cît a durat un lucru, e sinonim cu *v r î s t ă* sau – după cum se zicea în vechiul grai – cu *c r e s c u t*.

În acest sens se poate întrebuița cu determinarea numărului *anilor*, sau într-un mod nedeterminat.

Nedeterminat, a cerceta despre vrîsta cuiva se zice mai poporan: a î n t r e b a *anii*.

Proverb despre fete bogate:

„Cînd vor fi la mijloc banii,
Nu se mai î n t r e a b ă *anii*...”

(Pann, II, 128)

În loc de: „a examina vrîsta” – „a c ă u t a *anii*”.

Anton Pann, *Prov.* II, 96:

„Se-nbulzea s-o ceară văduvii și junii;
Nu-i căuta chipul, nu-i c ă u t a *anii*;
Toată frumusețea îi era ei banii...”

La un cal *anii* s e c a u t ă după dinți.

Cînd numărul *anilor* se determină, denaintea cifrei se pune genitivalul d e.

Moxa, 1620, p. 366: „el era tinerelul d e 7 *ani*...”

Pann, *Prov.* II, 103:

„Un bătrîn odinioară d e nouăzeci *ani* trecut...”

Fără număr, dar determinat printr-un adjectiv, se zice despre vrîstă: m i c d e *ani* = „tînăr”; m a r e d e *ani* = „bătrîn”; în ultimul sens locuțiunea românească corespunde latinului a n n o s u s, și mai bine însă italianului p i e n o d ’ a n n i. Se mai poate zice tot așa de bine: v e c h i d e z i l e.

Cînd nu e vorba de vrîstă, ci despre punctul de plecare al unei situațiuni, atunci d e însemnează „depuis”, fără raport genitival. Așa: „m-am însurat d e trei *ani*”, „d e mulți *ani* te aștept”, „d e *ani* n-ai mai venit pe la noi”.

Balada *Novac și corbul*.

„Grue zace la-nchisoare
De trei *ani* lipsiți de soare”

În fine, este de observat că nedeterminatul *ani* se întrebuițează mai ales despre o vrîstă ceva mai înaintată, pe cînd la cei tineri de tot se aplică deminutivul a n i -ș o r i.

v. *Anișor*.

Pentru idiotismul: „d-a t î ț i a m a r i d e *ani*” sau „d-a t î ț i a a m a r i d e *ani*”.

v. ⁵*Amar*. – *Mar*.

2. î n c r o n o l o g i e.

Graiul face o mare deosebire între *an* și *an*, adecă între *anul* c o m u n și *anul* p a r t i c u l a r, cel dentîi începîndu-se și isprăvindu-se la cîte o zi hotărîtă, bunăoară 1 ianuarie și 31 decembrie, pe cînd celalalt cuprinde același număr de luni, dar se începe și se isprăvește la cîte o zi convențională orișicare. Astfel poate să fie un alt *an* scolastic, un alt *an* fiscal, un alt *an* judiciar, un alt *an* pentru arende și chirie etc., iar indivizii în trebile și daraverile lor își încep *anul* după întîmplare sau în orice zi le vine la socoteală.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 66: „De să va mărita fămeia în *anul* j a l i i, să piarză darul dinaintea nunții...”

Anul c o m u n poate să fie numai o f i c i a l sau numai v u l g a r. La români a fost în curs de mai multe veacuri, pînă în secolul trecut, o diferență între unul și

altul. *Anul* nostru oficial, luat de la bizantini prin slavi, se începea la 1 septembrie și se număra de la Creațiunea lumii, presupusă a se fi petrecut cu 5508 *ani* înainte de nașterea Mântuitorului, astfel că, pentru a ști *anul* creștin, trebuia din totalitatea unei date să scoatem 5508 de la 1 ianuarie până la 31 august, iar 5509 de la 1 septembrie până la 31 decembrie inclusiv. Pe când un asemenea *an* se ținea la curte, în biserică, pentru relațiuni juridice de orice natură, poporul însă n-a încetat niciodată de a serba începutul *anului* la 1 ianuarie, și-n parte – printr-o rămășiță de tot arhaică – la 1 martie, legendarul *Mărtișor*, care și la românii cei primitivi era luna dentii: „annus incipiebat a Martio” (Macrob., Sat. I, 12), de unde luna a șaptea a și păstrat numele de „September”.

v. *An-nou*. – *Mărtișor*. – *Răpciuni*.

Din cauza divergenței între uzul oficial și între cel vulgar, în vechile texturi ne întîmpinăm nu rareori greșeli cronologice, fie prin neștire, fie prin scăpare din vedere, nu numai din partea celor agramați, dar chiar de către cei mai cărturari. Așa în *Synaxarul* mitropolitului Dosofteiu citim pe frontispiciu încheierea bilinguică: „v l é t o de la începutul lumii 7190 mēseța octovri 27 dni, de la nașterea Domnului și Mântuitorului nostru Isus Hristos l é t ū 1682”, pe când octombrie 7190 corespunde lui octombrie 1681, iar nu 1682.

În graiul vechi se zicea deopotrivă bine la singular și la plural: „î n *anul* cutare” sau „î n *anii* cutare”.

Urechia, *Letop.* I, p. 110: „î n *anii* 6947 noemvrie 28 întrat-au în țară oaste tătarească de au prădat și au ars pînă la Botoșeni și au ars și târgul Botoșenii; așijderea î n *anul* 6948 dechemvrie în ū earăși au întrat tătarii...”

Într-un stil solemn, vorbindu-se despre trecut, se zicea: „cînd a fost c u r s u l *anilor*...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 39: „Cînd au fost c u r s u l *anilor* de la începutul lumii 7193, eară de la Hristos 1685, în luna lui iunie în 15 zile, au îmbrăcat caftan de domnie Cantemir-vodă...”

Constantin Brîncovanu, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 199): „de cînd au fost n u m ă r u l *anilor* 7190 fiindu acestu plău di vie păragină...”

Pentru *anii* de la Creațiune se zicea nu numai „de la începutul lumii”, ca mai sus, și: „de la Adam”, ca în texturile citate la pag. 196 [vol. I], ci încă: „de la zidirea lumii” sau „de la facerea lumii”; însă expresiunea cea mai frumoasă și de formațiunea cea mai poporană este: „din f a p t u l lumii”, după cum des-dimineața se cheamă „f a p t u l zilei”.

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 21): „aăst-au fost în *ani* d i î n f a p t u l ū l u m i e i 5499 în luna lui martie...”

v. *Fapt*. – *Lume*.

Afară de slavicul *l e a t*, cărturarii întrebuițau și pe compusul său *v e l e a t* = *вѣлѣто* „în anno” ca sinonim cu *an*, de exemplu: „au purces Antioh-vodă la Camenița în luna lui iunie zi 1, și au trimis și domnul muntenesc Costantin Basarab o samă de oaste muntenească, și au zăbovit 3 luni acolo, până o au deșertat și au dat-o pe mână leșilor în luna lui septemvrie 12 zile marți, v e l e a t u l 7208” (*Letop.* II, p. 49).

Dar sensul propriu al *v e l e a t u l u i*, cu care el se mai aude la bătrâni și ar putea să rămâie în limbă, nu este „l'année”, ci „la date” adecă indicațiunea cifrică precisă a unui *an*.

Neculce, *Letop.* II, 196: „doar niscăi *v e l e a t u r i a anilor* de s-or fi greșit, eară celelalte întru adevăr s-au scris...”

v. *Leat.* – *Veleat.*

Pentru isprăvirea *anului*, românul are două sau trei vorbe deosebite: o expresiune verbală așa-zicînd dinamică: „*anul s e î m p l e*” mai rar: „*s e î m p l i n e ș t e*” și o expresiune nominală statică: „*an î n c h e i a t*”. Și lăținește se zicea: „*i m - p l e r e a n n u m*”.

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 89): „se apropie zilele de *i s e î n p l u* cocoanei *anul* diîntăi...”; și mai jos: „deaca se *î n p l u r â* trei *ani*...”

Pravila Moldov., 1646, f. 26: „să să bucure și să să veselească cu acest bine până cîndu să voru *î n p l i a* doodzeci de *ai*, și elu și fečorii lui, iară nu mai multu...”

Noul Testament din 1648, Act. XXIV, 27:

„...iară <i>î m p l â n d u - s â</i> doî <i>ani</i> , luo altul...”	„...biennio autem <i>e x p l e t o</i> , accepit successorem...”
--	--

unde în *Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „doî *ani î n p l i n i n d u s e*...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 10: „aciasta o răbdă treî *anî î n c h e i a Ț*, și nemică n-au suspinăt...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 132: „s-au plimbat o stămîină și au plîns o 100 dă *ani î n - c h e i a Ț i*...”

v. *Cumplu.*

II. *a n* în locuțiuni adverbiale.

Ca și ceilalți termeni privitori la împărțirea timpului, *an* se întrebuințează adesea ca adverb. Să se alătore: „*anul* acesta a fost ploios” cu: „*anul* acesta nu voi pleca nicăiri”. Pe cînd în primul pasagiu „*anul* acesta” este un curat substantiv, în pasagiul al doilea el funcționează întocmai ca adverbul „astăzi” în: „astăzi nu voi pleca nicăiri”. De asemenea în „acum un *an* = *anno praeterito*”, *an* trece deja în adverb.

Doină din Ardeal:

„Cu mîndra de-a c u m u n *an*
Dintr-un măr mă săturam...”

(J.B., 155)

Mai ales însă atunci cînd își asociază unele prepozițiuni, *an* formează un șir de locuțiuni adverbiale, dintre cari mai nici una nu se află în limbile romanice din Occident.

1. *c u a n u l* și *p e a n*.

Între ambele locuțiuni, cari se traduc franțuzește deopotrivă prin „par an”, este la noi aceeași deosebire ca între: „cu ziua” și „pe zi”, „cu luna” și „pe lună” etc., c u

anul implicînd în sine o noțiune de sarcină, de muncă, de stăruință în tot cursul unui *an*, pe cînd *p e an* însemnează mai mult foloase decît greutate, și aceasta într-un interval mai îndelungat împărțit *p e ani*, „per annos”, fiecare *an* avînd răstimpuri libere. Cînd cineva „primește *p e an* afîta”, este un venit asigurat pentru un număr de *ani* în nește condițiuni mai mult sau mai puțin îndemînitece; cînd însă „primește *c u anul*” vrea să zică că tot așteaptă cu greu să primească, și la urmă, *anul* împlinindu-se și plata fiind răfuită, se poate ca să nu i se mai dea. Cineva călătorește cu plăcere de mai multe ori *p e a n*; dar a călători *c u anul* este a nu se mai odihni. Nuanța pesimistă a zicerii *c u anul* se învederează pe deplin din următoarele exemple:

Basmul lui Dumnezeu (*Țara nouă*, 1886, p. 71): „Meștere de lemn, îi zise Maica Domnului, du-te acasă

și muncește *c u anu*
pînă ce vei lua banu...”

În cîntecul *Jianului*:

„C-ala e Iancu Jianul,
Care bate cu tufanul
Și ține pizma *c u anul*...”

(*Col. I. Tr.*, 1873, p. 53)

unde „pizma *c u anul*” exprimă părerea poporului că pizma n-ar trebui să fie decît cel mult „cu luna”, fără a ținea mai îndelungat.

Doină din Ardeal:

„Mă trecuși, măicuță, dealu,
Maică, dealu cu podbealu,
Să nu ne vedem *c u anu*...”

(J.B., 174)

La plural: *c u anii*.

Anton Pann, *Prov.* II, 19:

„De ce să slujesc *c u anii*, să muncesc ca un argat?...”

P e an presupunînd o urmare de *ani*, se poate zice: „*p e tot anul* = *p e* fiecare *an*”.

Pravila Moldov., 1646, f. 29: „să vor tocmi *p r e* totu *anulū* ca să-i facă plată...”

Dar nu se poate zice: „*c u tot anul*” sau „*c u* fiecare *an*” căci „*c u anul*” cuprinde un singur *an* încheiat.

Tot cu sensul de continuitate, în vechiul grai „*an p r e an*” însemna: „*an* după *an*”, „într-un șir de *ani*”.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 9: „așia făcîa *anū p r e anū*, cândū ia să suia la casa lui Dumnedzău și-ș făcîa înemă rîa și plîngîa și nu mânca...”

Locuțiune: *p e c e a s* și *p e a n*:

Omiliar de la Govora, 1642: „atunce îngerul va bucina ca să se gătească alți șapte îngeri, carii sânt aleș *p r e* ă *s* și *p r e a n* să răsească starea ceștii lumi...”

v. *Cu.* – *Pe.*

2. *î n t r u a n* și *î n a n*.

Nearticulatul *an* nu se construiește cu *î n* decât în locuțiunea „*d i n a n* în *an* = *de in anno in anno*” care numai prin dublul „*in*” diferă de italianul: „*d’anno in anno*” sau de portugezul „*de anno em anno*”.

Miron Costin, *Letop.* I, 295: „de atunci au legat Vasilie-vodă banii ce se dau sultanilor *d e n a n* în *an*...”

Acest *î n a n* are în vedere nu totalitatea *anului*, ci numai marginile. De asemenea articulatul „*î n anul* cutare” are a face cu un moment oarecare, nu cu *anul* întreg. Prin aceasta, construcțiunea lui *an* cu *î n* se deosebește de construcțiunea lui *an* cu *î n t r u*.

Locuțiunea *î n t r u a n*, nu rară în vechiul grai, însemnează: „în tot cursul *anului*”. La plural, denaintea numărului *anilor* se punea simplul *î n*, iar *î n t r u* atunci când numărul urma după *ani*, de exemplu: „*î n doi ani*” și „*î n t r u ani doi*”. Arhaicul *î n t r u a n*, *î n t r u ani*, reprezintă pe latinul „*i n t r a annum*”, „*i n t r a annos*”.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 450): „miluiți-mă *î n t r u a n u* să plăngă de păcatele mele...”

Rugăciunea Sf. Sisinie, 1580 (*ibid.*, II, 285): „și luo doo fete să-i slujască cu hrană *î n t r u ană*...”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), Iacob. IV, 13: „vremu lăcui acie *î n t r u a n u* și vremu face negoțu și dobândă...”, unde în *Noul Testament* din 1648: „vomă petrăce acolo *u n a n*...”

Ibid., V, 17: „nu ploospre pământu *î n trei anii*...”; în *Testamentul* din 1648 tot așa: „nu ploospre *î n 3 ani*” iar în *Biblia lui Șerban-vodă*, 1688: „n-au ploat pre pământ treî *ani*...”

Moxa, 1620, p. 355: „Nomanu Pombilionu stătu domnu după Romil, acesta tocmai 12 luni *î n t r u ană*”

Mitropolitul Dosofteiu din Ardeal, 1627 (*A.I.R.* I, 100): „cela ce nu va ispovedi omul de patru ori *î n t r u a n*, cela ce nu va posti 4 posturi *î n t r u a n*, fie de care post birșag 7 florinți...”

Noul Testament din 1648, Act. Ap. XIX, 10:

„...și această fu *î n doi ani*...”

„...hoc autem factum est *p e r bien-nium*...”

unde în *Biblia lui Șerban-vodă*: „*î n t r u ani doi*...”

Pravila Moldov., 1646, f. 25: „vameșul ce nu-ș va lua vama de la neguțător până *î n cinci ai*, de-acia nu va puția lua nemică, pentru căce s-au trecut o vreme...”

La Cantemir, *Chron.* II, 238, într-un admirabil pasagiu despre acei ce tăgăduiesc persistința românilor în Dacia lui Traian: „pre tot neamul românesc nu într-alt chip, ce tocma ca legumele în t r - u n an îi sădesc, răsar, îi cresc și-i și zmulg...”, unde în loc de „într-un an” era deajuns: „în t r u an”, dacă Cantemir n-ar fi voit să se rostească mai energic: „intra singulum annum”.

În opozițiune cu „într-un an” se zice „în t r u mulți ani”.

Colindă din Ardeal:

„În t r u mulți ani cu pace,
Cu pace și sănătate...”

(*Familia*, 1886, p. 610)

v. *În. – Întru.*

3. p r e s p r e an, p e s t e an.

Altceva este „peste un an = après une année” și altceva „p e s t e an” în graiul vechi „p r e s p r e an = dans l'espace d'une année”. *P r e s p r e an* este sinonim cu arhaicul în t r u an, cu acea deosebire însă că nu implică continuitate: se poate zice „trăiesc în t r u an”, fiindcă traiul se continuă în toate zilele *anului*, dar nu: „trăiesc p r e s p r e an” ca și când n-aș trăi în toate zilele din cursul *anului*.

Titlul *Omiliarului* mitropolitului Varlam, 1643: „Carte românească de învățătură duminecele p r e s t e an și la praznice înpăratești...”

Pravila Moldov., 1646, f. 3: „dajdia și toate greutățile câte-să p r e s p r e ană...”

Anton Pann, *Prov.* I, 139:

„Peste toată săptămîna găsești sărbători să ții,
Că luna sînt sfinții îngeri, marța sfîntul Ioan,
Carii și în alte zile se prăznuiesc peste an...”

unde „peste t o a t ă săptămîna” exprimă continuitate numai prin adjectivul „tot”, căci, zicîndu-se „peste săptămîină”, ca și „p e s t e an” nu s-ar înțelege decît unele zile din cursul săptămîinei.

v. *Peste.*

4. l a a n u l .

Această locuțiune însemnează: „după un an” sau „peste un an”, ori mai ales „în anul viitor”. Și lătinește se zicea cu acest sens „a d annum”; forma românească însă corespunde unui: „a d annum i l l u m”.

Moxa, 1620, p. 405: „luarâ atunce turcii Bosna, și l a anul se lovi Muratū cu Iancul-voevodū...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 8: „l a anul după această oștire iară au venit poruncă de oaste Dabijej-vodă și lui Grigorie-vodă domnului muntenesc...”

Alexandri (*Poez. pop.*², 76): „Una din mulțămirile românului e de a închina pîn-a nu bea. Cuvintele obicinuite la asemenea închinări sînt: Noroc să deie Dumnezeu! și l a anul cu bine!...”

Balada *Oprișanul*:

„Aleii, doamne, fătu meu!
Nu te ierte Dumnezeu
Să omori pe Oprișanul,
Că-i peri pînă l a anul”

Proverb despre cei proști sau zăpăciți, cari nu-și dau seamă de ce vorbesc: „Du-l la nuntă, să-ți zică: și l a anul!” (Baronzi, *Limba*, p. 50) sau: „vorbi ca cel ce la nuntă zice: și l a anul!” (Iordachi Golescu, *Conv. lit.*, 1874, p. 74),

Alt proverb foarte practic:

„Decît l a anul un bou,
Mai bine astăzi un ou...”

(Pann, III, 117)

Altul, despre cei grabnici a lua și greoi a da:

„Cu toptanul,
Și banii l a anul...”

(*Ibid.*, II, 86)

Altul, despre femei plodnice:

„Pînă l a anul
Și gavanul...”

(*Ibid.*, II, 108)

Altul, despre făgăduieli nesigure:

„L a anul, or armăsarul,
Or samarul...”

(*Ibid.*, III, 117)

Prin sinonimitate între *an* și *t i m p*, românii de la Criș în loc de „l a anul” zic: „a-timp = ad tempus”, după cum se zice „est-timp” pentru „est-an” (*Lex. Bud.*, 709).

v. *A-timp*.

În formule de urare, l a anul se aude ades în construcțiunea: „l a mulți ani”, italienește cu o altă prepozițiune: „per molti anni”.

v. *La*.

III. M u l ț i a n i! – M u l ț u m e s c.

Expresiunea „m u l ț i a n i!” este foarte interesantă nu numai prin sine-și, ci mai cu seamă prin derivatul m u l ț u m e s c sau m u l ț ă m e s c, după cum se rostește mai obicinuît, ceea ce însemnează literalmente: „doresc m u l ț i a n i!” și n-are a face cîtu-i negru sub unghe cu latinul m u l c t a „amende, peine pécuniaire” (Cihac).

A. Pann, *Prov.* I, 46:

„Slăvite-mpărate, m u l ț i ani să trăiești
Și-n zile senine să înbătrânești...”

Alexandri, *Cinel-Cinel*, sc. 10: „Adă păharu-ncoaci, și să trăiți la m u l ț i ani...”
Încheierea mai multor balade poporane:

„Mai dați o ocă de vin,
Să zic: l a m u l ț i ani, amin!...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 581)

După fonetica română, finalul *-n* tinde a trece în *-m*. Astfel s-a născut „bucium” din „bucin”, „tărîm” din „tărîn” etc. „În Muscel nu se zice n o i a n, ci n o i a m, de ex.: vine un n o i a m de ploaie sau de zăpadă” (I. Vișoianu, c. Mățău). Chiar forma *am* pentru *an* ne întîmpină într-un act de la Mihail Racoviță, 1708 (*A.I.R.* III, 271): „să vor tocmi cu ruța pe *am* la visterie...”

v. *Aslam*.

În acest chip, din m u l ț i – a n i s-a format poporanul m u l ț a m, întrebuit ca răspuns la o salutare; iar din m u l ț a m – m u l ț ă m e s c, m u l ț e - m e s c, m u l ț u m e s c.

În jocul copilăresc *Baba-rădăcina* din Banat (D. Receanu, Lugoș):

— „Bună ziua, babo!

— M u l ț a m dumitale, dragă...”

În basmul *Serilă, Mezilă și Zorilă* (M. Juică, Transilv., c. Grădiștea-Mică):

„— Bună sara, mamă!

— M u l ț a m, dragul mumei...”

„La Crăciun, cînd colindătorii primesc daruri, ei zic: cu toții m a r e m u l - ț a m!” (D. Pop, Făgăraș, c. Copăcel).

Urația de nuntă:

„— Bună dimineața,

Cînștiți socri mari!

— M u l ț ă m d-voastră,

Băieți militari...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 173)

Balada *Meșterul Manole*:

„Bună ziua-i da;

El le m u l ț ă m e a...”

(*Ibid.*, 461)

Ca românul m u l ț ă m e s c din m u l ț i -*ani*, întocmai prin aceeași procedură logică, paleoslavica s p o l a v a m e „mulțumim” se trage din greul εἰς πολλὰ ἔτη, „la m u l ț i ani”, după cum observară demult Leskien și Miklosich (*Lautl. d. rum. Dial.*, *Vokal.* III, p. 70). Un paralelism nu mai puțin hotărîtor ne prezintă limba

spanioală, unde în loc de „mulțumesc” se zice: „Viva m i l a ñ o s = să trăiești o m i e d e a n i” (Brinkmann, *Die Metaphern* I, 137).

Dacă ar mai fi cu puțință o umbră de îndoială despre nașterea lui m u l ț u - m e s c din m u l ț i – a n i, ea s-ar răsi prin *Dictionarul româno-latin bănațean*, circa 1670 (ms. în Bibl. Universit. din Budapesta):

„M u l ț a n y. Deo gratias;

M u l ț e n y. Idem...”

v. *Mulțumesc*.

IV. *a i = a n i*.

La plural, în loc de *ani* e foarte deasă în vechile texturi și destul de răspîdită în popor forma *ai*, articulat *aîi*.

Afară de exemple împrăstiate mai sus, iată încă o seamă:

Moxa, 1620, p. 349: „înlâ zéce *ai* și se întoarse cu multă dobândă...”

Omiliar de la Govora, 1642, p. 40: „Iată căți *aî* lucrău ție, și nice o dată poruncile tale călcau...”

Varlam, 1643, f. 197 a: „și noi în toți *aîi* prâznuim pamentea lor...”

Ibid., f. 282 b): „atițea *ai* fu viia acēia nice tăiată nice săpată...”

Pravila Moldov., 1646, f. 3: „au măncat roadă dentr-acia ocină mai multă de șapte *ai*...”

Silvestru, 1651, ps. 30: „să sfârși de durere viiața mîa, și *aîi* miei de suspinare...”, unde la Coresi, 1557: „scăzu în durere viața mea, și *anii* miei în suspine...”, iar la Dosofteiu, 1680: „să stînsă în duriare viața mîa, și *aniî* miei în suspinur...”

Doină din Ardeal:

„Eu sînt prunc de nouă *ai*,
Tu măsele-n gură n-ai...”

(J.B., 449)

O baladă tot de acolo:

„De mîncare ce să-i dau?
Da o coage de mălai,
Uscată de nouă *ai*...”

dar mai jos:

„Într-o cas-afurisită,
De cinci *ani* necurățită...”

(Pompiliu, *Sibii*, 51)

Între forma *ani* și între forma *ai* exista în vechiul grai o formă intermediară, în care *n* nu despăruse încă, dar totuși se rostea deja ca o vocală nazală: *ṇ*, nu ca o consoană: *n*. O găsim foarte des în *Praxia* cea tipărită pe la 1570 și din care unicul exemplar cunoscut se află în Muzeul din București; bunăoară:

p. 12: „ivi-se întru *ainii* (*ṇ*ṇ) de-apoi...”;

p. 20: „n-amă petrecut *aînii* vieției...”;

p. 31: „o zi de la Domnulă ca o mie de *aînii* și o mie de *aînii* ca o zi...”; etc.

De asemenea la Coresi, 1577, ps. LX: „*aîii* (А-ИИ) lui până la zi în rudă și rudă...”

Neștiind cum să transcrie mai bine această rostire, pentru care grafica cirilică nu oferea nici un semn propriu, vechile texturi au reprezentat-o uneori prin *anni*, fără să fi avut în vedere pe latinul *a n n u s*.

Așa în *Psaltirea Scheiană*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XXX, 10: „și *annii* miei întră suspiri...”

Ibid., LXXVII, 33: „și cumpliră-se în deșertu dzilele lor, și *annii* loră cu deșertu...”

Camtemir, *Divanul*, 1698, f. 86 b: „Pune dară bună socoteală și driaptă giudecată vremii vieții tale, și adevărat sămăluitoriu și giudecătoreu *annilor* tăi te fă...”

În loc de a reduplica pe *n*, altelei se reduplică *i*, de exemplu la Coresi, 1577, ps. LXXXIX: „zilele *aniiloră* noștri...”, unde la Arsenie din Biserici, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.): „dzilele *ailor* noștri...”

În orice caz, pluralul *ai* de la *an* ne prezintă un fenomen fonetic foarte interesant de trecere la români a dublului *n* latin denaintea lui *i* nu în consoană muiată *-nî* (*n*), care s-ar fi conservat ca în toți pluralii de la numi terminate cu *-nu*, ci în vocală nazală, care a trebuit să dispară. Numai forma *ai* derivă la noi din latinul *a n n i*, pe când forma *ani*, deși mai veche în aparență, se datorește totuși în realitate analogiei singularului *an*. Din *a n n u s* – *an*; din *a n n i* – *ai*.

v. ²*An*. – *An-nou*.

²**AN**, adv.; l’année dernière, antan. Î *n* *a n u l t r e c u t*. Într-un mod mai puțin hotărât, se zice: m *a i an* = cam în anul trecut. Ca locuțiune adverbială cu același sens: „a c u m u n a n”. „*An v a r ă* = aestate anni prioris; d e *an* = anni praeteriti; v i n d e *an* = vinum de anno priori” (*L.B.*).

An, ca expresiune a trecutului, este în opozițiune cu prezintele e s t – a n sau e s t – t i m p și cu viitorul l a a n u l.

Proverb: „*An* n-am câștigat, e s t i m p am păgubit, l a a n u l trag nădejde” (Pann, II, 85).

Altul: „*An* scuipam în iarbă, și e s t i m p în barbă” (*Ibid.*, II, 146).

Altul: „*An* s-a ars și e s t i m p suflă” (Iordachi Goleseu, în Tocilescu, *Rev.* I, t. 1, p. 231).

Doină din Ardeal:

„Știi tu, mîndră, de m *a i an*
Cît de dragi ne mai eram:
Dintr-un măr ne săturam...”

(*Familia*, 1887, p. 8)

Colinda *Plugului*:

„S-a sculat m *a i an*
Bădica Troian

Ș-a încălicat
Pe-un cal învățat...”

(Alex., *Poez. pop.*², 387, 391)

Cu acest sens se întrebuintează și italienește *a n n o*. Lătinește, la Plaut, *a n n o* figurează de asemenea în loc de „*a n n o praeterito*”, bunăoară:

„Quatuor minis ego emi istanc *a n n o uxori meae*...”

(*Men.* I, 3, 22)

sau:

„Etiam histriones *a n n o cum in proscenio hic*
Jovem invocarunt, venit...”

(*Amphitr.*, *Prol.*)

Cînd ceva s-a întîmplat cu un an înainte de *an*, atunci se zice: *a n ț e r ț* = lat. *anno tertio*.

Constantin Brîncovan, *Condica Visteriei* (ms. în Arh. Stat.), 1694: „s-au dat lui Gligore Postelnic Vlădescu pentru împrumutarea ce au dat la banii Cameniții *a n - ț ă r ț* și pentru împrumutarea ce au dat la poclonul vizirului *an*...”

v. ¹*An.* - *Anțerț*.

³-**ÂN, -ÂNA** (plur. *-ani, -ane*); sufixe nominal augmentativ ou intensif. Din sufixul latin *-ano-* românii au făcut *-în* și *-îu*: *român* = *romanum*, *păgîn* = *paganum*, *bătrîn* = *veteranum*, *grîu* = *granum*, *săptămînă* = *septimanam* etc., după cari s-au modelat apoi și vorbe străine ca: *jupîn* = slav. *županŭ*, *spîn* = gr. *σπᾶνός* și altele. Cu totul altceva e sufixul nostru *-an*, care niciodată nu trece la feminin în *-ancă* și *-eancă* sau la plural în *-eni, -înce, -ence*, și a căruia funcțiune precisă este de a mări sau a întări o noțiune.

Nu avem aci în vedere cuvinte luate întregi de la vecini, precum „cioban”, „top-tan”, „tulpan”, „țigan” etc., ci numai pe acelea în cari finalul *-an* funcționează anume ca sufix românesc.

Așa:

șoim – *șoiman* – *șoimană*;

corb – *corban*;

lung – *lungan* – *lungană*;

gros – *grosul* – *grosolan* – *grosolană*;

porc – *porcan*;

(*glig*) – *gligan*;

vultur – *vultan*;

(*κότζυφος*) – *coțofană*;

băiat – *băietan* – *băietană*...

La Predeal „*boldan*, vîrf de munte inaccesibil” (*Col. I. Tr.*, 1876, p. 143), augmentativ de la „*bold* = *épingle*”.

În unire cu sufixul deminutival –i ș, în Biharea, în loc de „verișoară” se zice *verișană* (Conv. lit., 1887, p. 1021).

Din *gol* – *golan*; macedo-românește din *gol* – *guliș* – *gulișan*.

Într-un cântec:

„Ș-*gulișană* înși-n cale,
Tea s-m-așteaptă ditu xean;
Gulișană, groasă ș-largă,
Ș-lua 'nă mînată de iearbă...”

(Dr. Obedenaru, ms., în Acad. Rom., p. 317)

Cu sufix deminutival compus –i ș c u, pe care-l trece în augmentativ: *fată* – *fetișcă* – *fetișcană*.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 228: „era numai o *fetișcană*, dar cu ochii în patru și inimoasă...”

Tot așa: *văr* – *verișcu* – *verișcan*.

Cu sufixul – a ș c u: *Romașcu* (= *Romanașcu*) = *Romașcan*.

În numi personale:

Vasilie – *Vascu* – *Văscan*;

Dumitru – *Dumitran* – *Dumitrană*;

Iorgu – *Iorgovan*;

Radu { *Radău* – *Radovan*;
 Răduc – *Răducă*;

Șerb – *Șerban*...

Holb – *Holban*...

În derivațiune de la o vorbă feminină, pe care o trece în masculină:

curcă – *curcan*;

gîscă – *gîscan*;

tufă – *tufan*;

(*aldă*) – *aldan*;

(*lipă*) – *lipan*...

Din *burduf* – *burdăhan*.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 187): „grozav *burdăhan* și nesățios *gîtlej*...”

Din *dulău* – *dolofan*.

Balada *Moșneagul*:

„Moșul, mări, l-a crescut,
Măricel că l-a făcut,
Dolofan că l-a văzut...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 616)

De la *sărac* – *sărăcan*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 20: „gîndu micu și mintea mea stau pironite dă copil mai mult la opinca *sărăcana*...”

De la *prost* – *prostan*.

Miron Costin, *Letop.* I, 255: „hiind la hire foarte *prostan*...”

În Bucovina *vădană* în opozițiune cu „văduă”.

S.F. Marian, *Descîntece*, p. 105: „în ținutul Cîmpulungului, nevestele cărora le-au murit bărbații se numesc numai vădue sau, văduve, iar sub cuvîntul *vădană* se-nțelege o femeie care a avut copil de fată mare...”

Numirile vitelor la țărani: „*Plevan, Duman, Joian, Bucălan, Lupan, Bălan, Boțană*...” (T. Mîrza, Tulcea, c. Pecencaga).

„Zorilă, nume ce dau țăranii vițelului ce se naște în zori, precum Murgoci celui născut în murgul serci, și prin extensiune *Joian* celui născut joia, *Șimbotean, Duman, Mărțian, Mercan, Viorian*, celor născuți sîmbătă, duminică, marți, mercuri, vineri” (Costinescu, *Vocab*, II, 720).

În personificațiuni legendare:

Seran lîngă „Serilă”;

Zoran lîngă „Zorilă”;

Zîna Buziană;

Zîna Cosînzană etc.

v. -ilă. – *Năzdrăvan*.

Ocupîndu-se în specie cu acest sufix, Lambrior (*Romania* IX, p. 106, 108, 112) îl confundă cu sufixul *-ean*, care exprimă numai provenință sau dependență și se aude uneori ca *-an*: *bucureștean, craiovean, moldovan, muntean, vălean, sătean, țăran, oștean* etc. Miklosich desparte cu tot dreptul ambele sufixuri, constatînd diferența lor logică și genetică (*Lautl., Vokal.*, III, p. 19), dar despre originea sufixului *-an* în parte nu se rostește.

Românul *-ân* ne întîmpină și la slavi cu același sens augmentativ sau intensiv. Așa din „*velikŭ*” (mare), rusește se formează „*velikan*” (urias); din „*glava*” (cap), bulgărește „*glavan*”, „*glavana*” (bărbat sau femeie căpăținoasă), din „*oko*” (ochi) – „*okan*” (cu ochi mari = *holban*), din „*drag*” – „*dragan*” și „*dragana*”; din „*gus*”, serbește „*gusan*” (= *gîscan*), din „*matza*” – „*matzan*” (= *motan*) etc.

Sufixul slav *-ân* a străbătut la noi prin foarte puține cuvinte întregi, mai ales printr-o seamă de numi proprii personale ca *Milan, Vișan, Drăgan, Vulcan, Bejan* etc., dar a reușit pe dată a prinde nește rădăcine puternice și a se răspîndi în grai cu atîta îmbielșugare, încît a devenit necesar. Deplina românizare a acestui sufix slav se aseamănă cu soarta în limbile neolatine din Occident a sufixului germanic *-hart* sau *-hard*, care la nemți se acăța mai ales la numi proprii ca *Reinhart, Leonhard, Eburhart, Meinhart* etc., foarte rar la cuvinte comune, pe cînd la francezi, la italieni, la spanioli îl vedem căpătînd dodată un rol foarte important, nu numai în onomastică, ci mai cu seamă în formațiunea vorbelor nouă, de ex.: *bugiardo, codardo* = *couard*, *gagliardo* = *gaillard*, *leccardo, linguardo, vecchiardo* = *vieillard, bavard, criard, fuyard, mignard, pillard, canard, blanchard, étendard, poignard* etc. (cfr. *Diez, Gramm.*³ II, 385). Din „*poule*” printr-un sufix nemțesc francezii au făcut „*poularde*”, întocmai după cum printr-un sufix slav *-ân* au făcut românii din „*puică*” – *puicană*. Este

un instructiv specimen de modul de întroducere și de puterea de propagațiune a sufixelor străine într-o limbă.

v. -*nic*.

Rămîne totuși deschisă întrebarea: de ce oare -*anŭ* din županŭ a trecut la noi ca *jupînu*, pe cînd -*anŭ* din *Dragan* se ține intact? Noi credem că pe acesta din urmă înșlși slavii îl rosteau dentîi cu o nazală tare sau chiar dublă: -*annŭ*. În adevăr, în paleoslavica, pe lîngă *postoianŭ* ne întîmpină *postoianînŭ*, pe lîngă *prostranŭ* – *prostranînŭ*, pe lîngă *istukanŭ* – *istukanînŭ* și așa mai încolo, mai totdeauna sufixul fiind de origine participială, fie direct, fie analogic, astfel că *dušanŭ* = *dusanînŭ*, bunăoară, corespunde latinului „cordatus”. În acest caz dacă, dispăre orice anomalie, căci românii au tractat într-un mod paralel pe latinul -a n u m și slavicul -a n ŭ pe de o parte, pe latinul -a n n u m și slavicul -a n n ŭ pe de alta, făcînd din *paganum* – *păgîn* și din *županŭ* – *jupîn*, însă din *Almannum* – *Alăman* și din *Dragannŭ* – *Drăgan*.

v. -*în*. – -*ău*. – -*ean*. – -*man*.

⁴AN s. A-N; prép.: à la, à la façon de. Contrasă din *a* și *î n*, literalmente a d – i n, această prepozițiune își asociază mai adesea pe d c: „de-a-n” sau „d-a-n”, fiind urmată de numele unei acțiuni sau mai ales al unui obiect pe care noi voim a-l imita. E sinonim, prin urmare, cu prepozițiunea c a, dar cu acea deosebire esențială că *a-n* sau *d-an* exprimă o imitațiune anume prin mișcare, înrudindu-se mai mult sau identificîndu-se cu compusul „d-a” din terminologia jocurilor copilărești.

v. ¹¹A. – A-*nboule*. – A-*ncălarele*. – A-*ndaratele*. – A-*ndoasele*. – A-*npicioarele*.

Pe alocuri *an* sau *a-n* este preces de „de pre”:

„În Ialomița pentre numiri de jocuri copilărești: dăp-*an* petrecu, dăp-*an* mama-gaia, dăp-*an* baba-oarba, dăp-*an* nișea...” (T. Teodorescu, c. Lupșanu).

Acest d ă p-*an* corespunde unui latin: *de-per-ad-in*.

v. *După*.

^{1,2}ĂNA s. ĂNNA, n. pr. f.; 1. t. du calendrier chrétien: Anne; 2. t. de mythol. popul.: la première des neuf fées. În primul caz, ca nume de botez, este cuvîntul evreiesc C h a n n ă h, sinonim cu greul Ἀγαθή, literalmente „Bună”; în cazul al doilea, e o moștenire păgînă din epoca colonizării romane. Poporul distinge pe ambele *Ana* și le confundă totodată.

Din *Ana* se formează deminutivi: A n c ă, A n c u ț ă, A n i c ă, A n i c u ț ă, A n u ș c ă, A n i ț ă...

I. N u m e d e b o t e z.

Deparațianu, *Doruri*, p. 137:

„O, *Anna* mea frumoasă!
Cînd tu ai fi cu mine,
Viața-mi furtunoasă
S-ar scurge-n zile line...”

Doină din Ardeal:

„Foaie verde buruiană,
Drag îmi e numele *Ană*...”

(J.B., *Trans.*, 35)

sau:

„Pe pârîul cu spini verzi
Mere *Ana* cu scoverzi...”

(*Ibid.*, 408)

Biserica răsăriteană serbează mai ales pe prorocița *Ana* și pe *Ana*, nevasta lui Ioachim, muma prea-curatei Fecioare.

Varlam, 1643, I, f. 210 a: „Prorocita *Anna* au dzisū că stearpa născu șapte...”

Antim, *Predice*, p. 73: „fericita *Anna*, femeia lui Ioachim, născu scaun sfînt lui Dumnezeu pre fecioara Maria...”

Cătră această din urmă, versul lui Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, la 9 dec.:

„Nu ca Eva, ce năștia grije și duriare,
Ce tu, *Anno*, ai născutū cu bună păriare
Ș-aî aplecatu-țū hiică ce-au născut pre Domnulū
De-au rădicatū osânda de preste tot omulū:
Cu a sa zămislire fără de păcate
Ș-au tinsū preste totū rodulū a sa bunătate...”

Sff. Ioachim și *Ana* se serbează la 9 septembrie, iar Adormirea Sîntei *Ana* la 25 iuliu.

v. *Ana-Foca*.

„În zioa de Adormirea s-tei *Ana* țărani nu lucrează și nici nu

dorm în acea zi, crezînd că nu s-ar mai putea deștepta...” (R. Necșulescu, Olt, c. Vlaici).

Temerea de a d o r m i în ziua unei A d o r m i r i care însemnează „moarte” este o asociațiune de idei foarte firească; de ce însă poporul nu simte aceeași temere la 15 august, cînd e A d o r m i r e a Maicei-Domnului, ci numai atunci cînd a d o a r m e sînta *Ana*?

v. ²*Adormire*.

Se poate bănuî că aci începe deja a se confunda mitul creștin cu zîna cea păgîină *Ana*, adecă cu mitul italic de „Anna P e r e n n a”, *Ana* cea v e c i n i c ă”, de unde frica de o adormire anume eternă.

„Tot prin paganismul din Roma s-ar putea explica și nelucrarea în ziua de S-ta *Ana*, deoarece pe A n n a Perenna vechii romani o serbau numai prin petreceri, prin jocuri, prin cîntece, printr-o necurmată veselie, pe care pe larg o descrie Ovidiu.

Trecem dară la:

II. Z î n a *Ana*.

„Ana este una din cele 9 dzîne pe cari vrăjitorile le pomenesc în descîntece” (S. Liuba, c. Maidan).

În Banat, cînd cineva e foarte greu bolnav, se pun „cinstile” pentru zîne, pe cari descîntătoarea le „strigă” ca să-l întoarcă la viață.

„Strigarea zînelor”, reprodusă de d. Manguică (*Col. l. Tr.*, 1876, p. 359), se începe așa:

„Ană B u z i a n ă,
Stancă Ogreșteană,
Lină Magdalina,
Floare din grădină,
Iană Sînziană” etc.

D. Manguică zice că b u z i a n ă se cheamă la bănațeni „tagetes erecta”, o frumoasă plantă cărui ardelenii îi zic „ferfin”, dar care, fiind exotică, nu poate avea loc în vechile credințe ale poporului român. Cuvîntul însemnează altceva. B u z i a n ă este o personificațiune din b o z i u „sureau, Sambucus ebulus”. Ana B u z i a n ă vrea să zică „Ana zîna b o z u l u i”, ceea ce se potrivește și cu rolul magic al acestui copăcel, căruia deja Apulejus îi atribuia puteri vindecătoare miraculoase. „Les sureaux éloignent les mauvais esprits et promettent une l o n g u e v i e” (Gubernatis, *Myth. d. plantes* II, 355; cfr. Reinsberg-Düringsfeld, *Hochzeitsb.*, 85). La greci zeul Pan, doftorul prin excelență, purta o cunună de bozi, adică era B u z i a n (Dierbach, *Flora mythol.*, 46). În terapeutica de altădată, toate părțile boziului erau întrebuințate: rădăcina și scoarța ca emetice, purgative și diuretice; florile, ca stimulante și diuretice; iar din boabe se făcea licoare medicinală (*Littré-Robin*).

După cum la români sfînta Ana s-a întîlnit cu zîna Ana, tot așa la albanezi, H a n n ă din calendarul creștin, la deminutiv H a n n ă z ă „Anică”, coincidă cu h a n n ă „lună, lumina nopții”, la deminutiv h a n n ă z ă „lunică”. Și în mitologia italică zîna A n n a reprezintă pe l u n ă:

„Sunt quibus l u n a est...”

la Ovidiu (*Fast.* III, 657). Căpătat-au oare albanezii pe a lor h a n n ă „lună” prin numeroasele colonii romane din Illiria? ori fi-va ea la dînșii o rămasăită tracică? E foarte cu putință ca tracii și romanii să fi avut deopotrivă pe aceeași zîna A n n a „lună”, pentru care unii mai găsesc și o paralelă sanscrită în zîna A p n a – p u r n a cea „cu semiluna pe cap” (Cox, *Aryan Mythol.* I, 433). În orice caz, era o personificațiune mitică a l u m i n e i, și tocmai cu acest sens, fie numai prin romani, fie prin romani și prin daci totodată, noi o vedem la români în ghicitoarea poporană moldovenească despre „ziuă”:

„Ana grasa
Împle casa”

(Sbicra, *Povești*, p. 322)

ceea ce în variantul muntenesc sună:

„D o b r a groasa
Umple casa...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 232)

D o b r a, slavonește „bună”, este sinonim cu grecul ’Αγαθή, care la rîndul său e sinonim cu ebraicul C h a n n ā h. Cum că prin D o b r a = *Ana* din ghicitoare de mai sus se înțelege nu „ziuă” în specie, ci o „lumină mare” în genere, probă este că despre o „lumină mică”, anume aceea a candeliei cînd licărește peste noapte, o altă ghicitoare zice:

„D o b r a subțirica
Îmi umple ulcica...”

(G.D.T., 218)

v. *Dobra*.

În mitul italic, locurile favorite ale zînei A n n a Perenna erau poienele. Tot prin poiene se răsfață obicinuit zînele din credințele poporane române. Într-o ghicitoare ardeleană despre „vulpe” se zice:

„Merge *Ana* prin poiană
Și se cată ca ș-o doamnă...”

(*Tribuna* din Sibii, 1885, p. 915)

Aci *Ana* se aplică la vulpe ca l u m i n o a s ă, din cauza blanei sale aurii, pentru care e atît de căutată. Dintr-un alt motiv ursoaica poartă epitetul de A n c u ț ă:

„Ursului poporul îi zice M a r t i n; ursoanei zic A n c u ț ă...” (P. Olteanu, *Transilv.*, Hațeg).

În această onomastică poporană ne întîmpină la un loc zeul M a r t e și zîna *Ana*, cari se serbau împreună la Roma:

„Mense meo coleris, junxi mea tempora tecum...”

(Ovid, *F.*, III, 679)

Ceea ce e mai cu seamă decisiv este că zeul Marte din acea sărbătoare, după mărturia lui Serviu (*Ad Aen.* VII, 188), era figurat anume printr-un om îmbrăcat cu piei grosolane, un fel de u r s, pe care poporul îl bătea, după cum bate ursarul pe M a r t i n al său. E foarte interesant în această privință pasagiul din Lydus, *De mens.* III, 29: ὅτι εἰδοῖς Μαρτίαις πομπῆς γινομένης ἦγετο καὶ ἄνθρωπος περιβεβλημένος δοραῖς, καὶ τοῦτον ἔπαιον ράβδοις λεπταῖς ἐπιμήκεσί, Μαμουρίον αὐτὸν καλοῦντες...” (cfr. *ibid.*, IV, 36). Despre o aventură amoroasă a acestui M a r t i n cu a sa A n c u ț ă, adică cu zîna A n n a, la sărbătoarea lor cea comună se cînta – ne-o spune Ovidiu – nește cîntece obscene, cari n-au ajuns la posteritate, dar vor fi fost cam în felul aceloră din *Jocul păpușilor*, cînd biata ursoaică e muștrată că:

„...acuma te-a slăbit
Pustiorul de iubit...”

(G.D.T., 124)

Încă ceva.

Deși *A n n a* Perenna era zîna și deși amețise pe zeul *M a r t e*, totuși mitologia italică o face babă de la Bovilla, adecă de la oborul Romei, și-i dă peri albi, „canos capillos” (Ovid., *F.*, III, 669). Romanii o serbau pentru a dobîndi ani mulți fericiți: „ut annare perannareque commode liceat” (Macrob., *Sat.* I, 12). De aci, credem noi, vine blăstemul poporan român: „bată-l mama *Ana!*” (M. Michailescu, Ialomița, c. Ceacu), unde nu poate fi vorbă de sf. *Ana*, căci sfințelor și chiar călugărițelor românul le zice „maică”: „Maica Precista”, „maica starița” etc., pe cînd despre ființe extra-creștine: „M a m a - Pădurii” sau „mătrăgună - m a m ă - bună”.

v. *Maică. – Mamă. – Martin.*

Ar fi foarte interesant de a urmări mitul arhaic roman al zînei *A n n a* și de a-l descîlci de sînta *A n n a* din legenda creștină la neolatinii din Occident, mai cu seamă în Italia. Noi vom atinge aci o singură urmă. În dialectul venețian locuțiunea „Don, *A n a* spassizza”, adecă „trece doamna *Ana*”, însemnează: „e foame”, „la fame si fa sentire” (Boerio). Deja în epoca lui August numele zînei *A n n a* însoțea într-o străbună tradițiune aducerea-aminte despre foamea pe care o suferise poporul roman în retragerea sa pe Muntele-Sacru:

„Jam quoque, quem socum tulerat, defecerat illos
Victus, et humanis usibus apta Ceres...”

și atunci zîna *A n n a*, o bună bătrînă, trecea de le împărțea bieților oameni cîte o pită caldă:

„Fingebat tremula rustica liba manu,
Atque ita per populum fumantia mane solebat
Dividere...”

(Ovid, *F.*, III, 665 sqq.)

Apoi, străcurîndu-se prin veacuri peste veacuri, anticul mit al foamei celei ușurate de zîna *A n n a* s-a cristalizat pentru totdeauna într-un obscur idiotism venețian, care n-are a face, negreșit, nici cu sînta prorocită *A n n a*, nici cu sînta *A n n a* a lui Ioachim.

v. *Ana-Baba. – Boziu.*

³ANA sau ANNEA, n.pr.m.; Annas. Nume evreiesc bărbătesc *C h a n n a*, trecut la români într-o locuțiune de origine evanghelică (Ioan., XVIII, 13-29): „a purta pe cineva de la *Ana* la *Caiafa*” sau: „de la *Ana* la *Pilat*”, adecă: „a trăgăna cu vorbe fără a da dreptate”.

Varlam, 1643, I, f. 103 b: „dusâră-lu priînsu (Domnul Hristos) la *Annea*, și acolo fu bătut cu palma preste obrazu, dup-acea de la *Annea* la *Caiafa*, acolo ca un menciunos fu șchiuopit și bătut...”

Cîntecul *Oftatul țăranului*:

„De la *Ana* la *Pilat*,
Și d-aci la spînzurat,

Lucrul merge la domnie
Tot ca si la vornicie...”

(*Calend. basmelor*, 1875)

La Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), primul verset din psalmul XCVIII: „Dumnezău se înălță ca să se mânia oamenii” este comentat prin: „Domnul se rădăcă înălțat mare ca să se mânia *Anea și Caiiafa*...” înțelegându-se prin „*Ana și Caiafa*” toți cei răi.

v. *Caiafa*. – *Pilat*.

ANA-BABA s. **BABA-ANA**, n.pr.loc.; nom de certains villages en Valachie. Frunzescu (*Dicț. top.*, 7) indică un sat cu acest nume în Buzău și o localitate în Ilfov, unde se mai află și un sat **V a d u l - A n e i**, iar în Prahova: **V a l e a - A n e i**. N-ar fi fără folos de a culege din popor legendele privitoare la aceste numiri, ca și despre muntele din Argeș: **Rîpa-A n i c a**.

v. ^{1,2}*Ana.*

ANADÀN. -v. *Archirie.*

¹ANADÒL s. ANATÒL, s.m.; t. de géogr.: Asie mineure, Turquie asiatique. Turcul a n a d o l u din grecul ἀνατολή „orient” (Saincanu, *Elem. turc.*, p. 9).

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mart. 26: „Svinții muceničeu Codratu, Theodosie, Emmanuilu și alaltu patrodzăcu la *Anatolu*. Aceștia era din țara *Anatolului*, și văd-zând în tote dzâle pre creștinii umorât de ceia ce să-nchina la idoli, să vorovirâ andesine să strige mărturisindū pravoslaviia...”

În districtul Neamț, la nuntă cînd se închină mirelui zestrea miresei, vornice-
lul zice în versuri că dentii cumpărase lucruri de la Țarigrad, dar furtuna risipind
corăbiile:

„Eu singur am scăpat
Pe o scîndură de brad
Și la doamna mireasă de știre am dat,
Care foarte rău s-au supărat;
Dar auzind că-n tîrg la *Anadol* mai frumos
negot au descărcat,

Cu nouă cai au plecat
 Și pe toți cu mai frumoase lucruri i-au încărcat
 Și aice le-au descărcat;
 Iată dar ce au luat:
 Două saltele
 Umplute cu surcele...”

(P. Cădere, c. Bistricioara)

Beldiman, *Tragod*, v. 1629:

„Oaste era îndestulă, peste douăzeci de mii,
Cinci de ianiceri ortale, cei mai aprigi și delii,
Din *anadoleni* o parte, și manahi, dar nu prea mulți,
Înbrăcați în straie rele, mulți în opinci și desculți...”

v. ^{2,3}*Anadol*. – *Anadoleancă*.

²ANADÒL, s.n.; „une sorte de pelisse de Turquie” (Cihac). „*Anadol*, un fel de blană turcească” (Șaieanu). În texturi pînă la 1800 n-am dat peste acest cuvînt.

v. ¹*Anadol*.

³ANADÒL, s.m.; grand chat, chat d’Angora. – v. *Anadoleancă*.

ANADOLEAN, -EANCĂ, subst. et adj.; habitant d’Anatolie, Turc asiatique.

v. ¹*Anadol*.

ANADOLEANCĂ s. **NADOLEANCĂ** (plur. *anadolence* s. *nadolence*), s.f.; sorte de poule, variété originaire d’Asie mineure. Se mai aude în Moldova. Se zice p u i - c ă *anadoleancă* și mai ales p u i c ă *nadoleancă*, cu pierderea inițialului *a-* ca în „naforă = anaforă”. N-are a face cu slavicul „nadoiti = alere” și nu există nicăiri sub o formă masculină „nadoleanc” (Cihac, II, 208).

I. Creangă, *Soacra cu trei nurori* (Conv. lit., 1875, p. 286): „...își aducea ea aminte de puicele cele *nadolence* și boghete, de vinișorul din cramă, de risipa ce s-a făcut cu munca ei...”

Într-o ghicitoare foarte ingenioasă despre pisica furînd ouăle găinei, poporul prefăce pe cloașca *nadoleancă* în N a t a l i ț ă, iar pe „*anadol*”, adecă motan de Angora, în N a t a l o i:

„N a t a l i ț a fierbe pere,
N a t a l o i vine și cere;
N a t a l i ț a nu se-ndură,
N a t a l o i vine și fură...”

(G.D.T, *Poez. pop.*, 222)

v. ¹*Anadol*. – *Anghinară*.

ANA-FOCA, s.m. invar.; t. du calendrier popul.: le premier jour du mois de Juillet. Cuvînt întrebuițat în Banat și pe alocuri în Ardeal.

„În ziua de *Ana-Foca* cine lucră la vie, i se uscă via” (T. Crișianu, Transilv., c. Cugieru).

S. Mangiucă, *Calendar poporan*, 1882: „1 iuliu, joi. *Anna-Foca*. Arde peatra în apă. Gioacă soarele în apă.”

În cursul lui iuliu se serbează la 22 sf. F o c a, iar la 25 s-ta A n a. Din ambele aceste sărbători poporul a compus pe *Ana-Foca* ca nume al primei zile a luni, deși această zi e consacrată în specie sf-lor Cosma și Damian, din cari printr-o procedere analogă se compune poporanul C o s m a n d i n.

v. *Cosmandin*.

Fiindcă φώχη „phoque” însemnează o vietate care trăiește în mare, la greci sf. F o c a, martir din epoca lui Dioclețian, este privit ca patron al corăbierilor (Migne, *Dict. D'hagiogr.* I, 723), adevă un fel de sfânt al a p e i. La români, din contra, fiindcă F o c a seamănă cu f o c, printr-o altfel de etimologie poporană, s-a născut credința că el p î r l e ș t e, de unde ziua de 22 iuliu se cheamă peste Carpați: „ieșirea p î r l i i l o r, surori ale lui sînt-Ilie” (Mangiucă, *l. cit.*)

v. *Ilie*.

Cantemir, *Kniga Systima*, Petersb., 1722, p. 142-3, povestește pe larg în ce mod de la români a trecut la turcii din Dobrogea datina de a nu lucra nemic, dară nemic, fie măcar cel mai mărunțel lucru din casă, în ziua de Sf. Foca, căci altfel f o c u l va prăpădi tot.

A. Prejbeanu (în Tocilescu, *Rev.* II, t. 1, p. 388): „Pe mucenicul F o c a, 22 iulie, îl zic că-i rău de f o c”.

Credința bănătenilor, înregistrată de d. Mangiucă, cum că la *Ana-Foca* „arde în apă”, rezultă din amalgamarea mitologiei neogrece cu mitologia română: „arde (= f o c) în apă (= φώχη)”.

Este unul din cele mai frumoase exemple de formațiunea miturilor prin etimologie poporană.

v. *Antănășii*. – *Foca*.

ANAFORĂ (artic. *anaforaoa*, plur. *anaforale*), s.f.; t. de législ.: rapport fait à l'autorité. Același cuvînt cu a n a f o r ă sau n a f o r ă, dar venit d-a dreptul din grecul ἄνφορά, fără mijlocire slavică. Este un termen juridic introdus la noi sub fanarioți și despărut odată cu fanarioții.

Beldiman, *Tragod.*, v. 2527:

„Vedeai magazinierii, asudați și mult scîrbiți,
Strigînd cum că nu-i făină și cu toți sînt prăpădiți;
Zorbalîcul este gata, toți ienicerii răcnesc,
Caimacamul și boierii cei întîi se prăpădesc;
Anafora să se facă, să ia pîne de la toți...
Într-o vreme ca aceasta nu iscăli deacă poți?...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 257: „Starostea de neguțatori prin *anafora* de la 27 ale curgătoarei luni septemvrie face cunoscut acestei hătmăanii că suma ce a prins din vînzarea moșiilor dumatiale, și anume Plînsurile și Chinuielele, nu ajunge ca să se plătească întreaga sumă ce ești dator lui Costea Bogasierul și altor ipochimeni...”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXVII*: „În adevăr, lăsînd gluma la o parte, se miră cineva cînd vede uricele și ispisoacele vechi, care în puține rînduri cuprindeau atît

de mult, și *anaforalele* și *h o t â r î r i l e* de acum, care în multe rînduri cuprind atît de puțin. Ni s-au prilejit a vedea o *anafora* scrisă pe douăzeci coale hîrtie...”

Ceva de tot scurt, din contra, este următoarea „*Anafora* o b ș t e a s c ă a părinților arhieriei și a dumnealor boierilor”, prin care se încheie *Pravila* lui Caragea:

„Prea-înălțate doamne! Dupa luminată porunca mării-tale adunându-ne în multe rînduri cu toții la un loc, am cetit cu luare-aminte Pravila ce s-au alcătuit de către măriia-ta și ne pliroforisirăm că alcătuirea aceștii Pravili este o deslușire a Pravililor Împărătești ce să obicnuiesc aici în pămîntul nostru și a vechilor și a canonisitelor obicîiuri ale pămîntului, nefiind împotrivoare celor vechi urmate pînă acum. De aceea ne rugăm să binevoiești măriia-ta a porunci să să și tipărească. 1818 iunie 9”.

v. ¹*Greco*.

ANÀFORĂ (plur. *anafore*), s.f.; pain bėnit. Din grecul ὁψοφοά prin paleoslavicul аѡѡора. În grai se aude mai ades *naforă* sau *nafură*. „Bucătura de pıne binecuvıntatã, ce dupã terminarea liturgiei se dã fiecãrui creștin care merge la bisericã și stã pınã sã se fieceascã liturgia” (*L.M.*).

Șeapte-taine, 1644, f. 57 a.: „Ce să socotește *anafora* să fie? *Anafora* s-au făcutu și să dă creștinilor într-acesta chipu: pentru că dintâi toți cela ce era creștini, și mari și mici, să priceștuia la toate svintele liturghii de lua svânta cumenecătură prespre toată vrămîia, iară acmu s-au depărtatū de la noi această svântă și dumnedzăiască taină...”

Dosofteiu, 1680, ps. L:

„...atunce vei bine-vrîa jîrtva direp-
tâtîi, *anaforâ* și cu-ntregul de arsù...”

„...ότε εὐδοκήσεις θυσίαν δεκαίου-
σύνης, ἀναφορὰν καὶ ὀλοκαυ-
τώματα...”

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 299, descriind obiceiurile curții în ajunul Crăciunului: „După săvârșirea liturghiei merge domnul de ia *anaforă* din mîna mitropolitului...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 51, despre duminica Floriilor: „...copii desculți să-neurau a veselie, încingându-și mijlocul cu vlăstari încăpușați de salcie slujită de moș-popa; bătrînele, pășia-pășia, țineau drumul casei mestecînd *anafura* sfintită...”

Blăstem: luare-ai *anafora* la Paști în tol!" (G. Tomescu, Tecuci, c. Homocea).

Pentru credințele poporane despre șoarecii cari mănâncă *anaforă*, despre vînătorul care împușcă în *anaforă* și altele,

v. *Liliac.* – *Naforă.* – *Vînător.*

ANÀFTEMĂ. – v. *Anatemă.*

ANAGNÒST (pl. *anagnoṣti*), s.m.; „lecteur à l’église = gr. ἀναγνώστης = paleoslav *a n a g n o s t ŭ*” (Cihac).

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „...luînd Istoria românilor de Petru. Maior, ajutat de abecedarul urgisit, în puține ceasuri am învățat a c i t i. Pînă-n

seară, eram capabil să spun pe carte cât oricare *anagnost* de repede. Seara am c i t i t tatălui meu...”

v. ¹*Grec*.

ANÀPODA, adv.; ă l'envers, à rebours, sens dessus dessous. Grecul ἀνάποδα. Deși cuvîntul s-a introdus în grai abia de prin secolul trecut, totuși a devenit foarte poporan, mai ales în locuțiunile: lucrurile merg *anapoda*, treaba merge *anapoda*, vorbește sau face *anapoda*, *anapoda* lucru...Curat românește: p e d o s sau d-a n - d o a s e l e a.

Zilot, *Cron*, p. 34: „cît este omul cu mintea întreagă și slobodă, are cumpăt și judecă tot lucrul cum se cade; iar dacă încremenește mintea, care vine din coprin-derea inimei de spaimă și de frică, apoi lipsește și cumpătul, și așa judecă tot lucrul *anapoda* sau p e d o s...”

Alexandri, *Gură-Cască*: „Apoi dă! cum n-or merge trebile *anapoda* dacă nime n-a voit să m-asculțe?...”

Același, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 3: „Toate lucrurile le spune și le face *anapoda*; cînd îi zic să-mi aducă dulceți, el îmi aduce ligheanul de spălat...”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 381): „Bre! *c-anapoda* lucru! se vede că azi-dimineață mi-a ieșit înainte vrun popă sau dracul știe ce...”

Același, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 8): „Măi, *anapăda* lucru ș-aista!...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 198: „...cîinii începură a lătra, ca și cînd hoții călcau casa cuiva; chiar și porcii trîndavi să iuțiră, pornind-o *anapoda*, guițînd să crezi că li s-au pus cuțitul la beregată...”

Basmul *Coman Vinătorul* (*Col. I. Tr.*, 1882, p. 468): „Vedea el că lucrurile în casa lui merg *anapoda*, simțea că nevastă-sa șchioapătă, dară de! ce-i faci necazului? nu putea să prinză șoarecele cu brînză și pace...”

Basmul *Fata cu piezi rele* (Ispirescu, *Legende*, p. 394): „chemă un cetitor de stele să-i spuie ce e pricina de-i merg lucrurile *anapoda* și nu poate să dea înainte...”

Între jurăminte: „să fiu *anapoda* de nu-i așa!” (S. Munteanu, Covurlui, c. Jo-răștii), sau ca blăstem: „fire-ai *anapoda*!” (I. Burghilea, Tutova, c. Ivești), „să hii *anapoda* și afurisit!” (N. Corciovă, Tecuci, c. Răchitoasa).

v. *A-ndaratele*. – *A-ndoasele*. – *Anocato*. – *Dos*. – ¹*Grec*.

ANASÎNÎ, interj.; juron turc. O suduitură cu care românii au făcut cunoștință pe timpul stăpînirii otomane și care, în literatura poporană, se pune uneori în gura turcilor. Turcește a n a s y n y însemnează literalmente „matrem tuam”.

Balada *Ilincuța Sandului*:

„Unde turcii mi-o vedea,
Inimioara le venea,
La obraz se-nveselea
Și din gură s u d u i a :

— *Anasîni* Ilinca,
Mult ne-ai secat inima!...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 638)

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 222): „Turcii dacă au văzut că le mănîncă copiii și fetele calmucii, i-au cuprins mirare de au fost zicînd: *anasini-s a c - t i m!* ce legheoane de oameni au adus ghiaur-moscal să ne mănînce copiii!...”

v. *Avradini.* – *Mumă.* – ¹*Turc.*

ANASÒN, s.m.; t. de botan.: anis, *Anisum* vulgare. Din grecul ἄνισον prin turcul *a n î s ù n* (Șaineanu). Sinonim cu *m o l o t r u*, *c h i m i n - d u l c e*, *a n i ș*. Plantă sau, mai bine, sămîntă culinară și medicinală foarte întrebuințată.

Tractat de medicină populară, circa 1790 (ms. în Arh. Stat.): „Cum se face rachiul de *anason*? După ce vei pune în cazan rachiul care va fi să-l prefaci, să lași sec cazanul ca de un lat de mînă, și la 10 ocă de rachiul pui o litră de *anason*...”

v. *Anison.* – *Molotru.*

ANASTÀSIE. – v. *Năstase*.

ANATEMATIZEZ. – v. *Anatemez*.

ANÀTEMĂ s. **ANÀFTEMĂ**, s.f.; *anathème*. Termen grecesc de drept canonic: ἁνόδεμα „expozițiune”, fiindcă despărțea și depărta în fața lumii pe cel vinovat din ceata credincioșilor. E sinonim cu *a f u r i s a n i e*, întrucît însemnează pedeapsă, și cu *a f u r i s i t* cînd se rapoartă la cel pedepsit, de ex.: „ești *anatemă* = ești *a f u - r i s i t*”, dar: „te dau *anatemei* = te supun *a f u r i s a n i e* i. În orice caz, *a f u r i - s a n i e* era o penalitate canonică ceva mai mică în grad, fiindcă se întindea pe un timp mărginit, pe cînd prin *anatemă* se osîndea cineva pentru totdeauna. În funcțiune adjectivală, *anatemă* e sinonim cu *b l ă s t e m a t*, *p r o c l e t*, *t r i c l e t* etc.

Seapte-taine, 1644, p. 14: „de va afunda numai o dată pruncul în apă, sau va vrăsa numai o dată pre capul pruncului apă, Pravila apostolilor dzice să fie *anathema* acela preot...”

Grama din Hotin, 1621 (*A.I.R.* III, 215): „care frați vor vrea să să amestece într-acéle vii carele mai sus scriem, să hie *t r e c l é t* și *p r o c l é t* și *anaftima* și *n e g r u c a A r i i*...”

Într-un act de la Pahomie, episcop de Roman, 1713: „orcine ar fi unul ca acela fără frica lui Dumnezeu, să fie *a f u r i s a t* și *b l ă s t ă m a t*, *t r e c l e t* și *p r o - c l e t* și *anaftima* de Domnul Dumnezeu ce-au făcut cerul și pămîntul și de Maica Precesta și de 12 apostoli și de 7 săboară și de toți sfinții...” (Melchisedec, *Chron. Roman.* I, 335).

Într-o carte de blăstem de la episcopul Ierofteiu de Huși, 1745: „să fie *b l ă s - t e m a ț i* și *a f u r i s i ț i* de Domnul Is. Hs. și de Maica Precista și 12 apostoli, 318 oteți ot Nikeia, așijderea și de smerenia noastră să fie dați *anatema* *a m a r a - n a f t a*...” (Melchisedec, *Chron. Huș.*, 277).

Afurisit. – Aria. – Maranafta. – Proclat. – Triclet...

Din terminologie curat bisericească, cuvântul a trecut în graiul familiar, unde n-a întârziat, ca și a g h i o s, a l i l u i a, a m i n etc., a lua o nuanță ironică.

Filimon, *Ciocoi vechi*, p. 84: „Liniștește-te, Duducuțo fosmu, eu te iubesc mai mult decât orice în lume; să n-am parte de Dumnezeu la care mă închin, să fiu *anatemă* deacă minț...”

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc. 7:

„Pepelea: Sus, părinte, că se udă cărțile!...

Arvinte: *Anafima* să fii!...”

Același, *Iașii în carnaval*, act. III, sc. 10:

„Săbiuță: Visază un complot.

Vadră: Iar compot...De vă-nțeleg, să fiu *anafima*!...”

Doină haiducească:

„— Copiliță, Liță fa,

Mai dat-ai gură cuiva?...

Ea se prinse a giura:

— Să mă bat-*anafima*

De-am mai dat gură cuiva

Afară de dumneata...”

(Alex., *Poez. pop.*², 313)

În popor *anatemă* e des, fie ca blăstem, fie ca jurământ, generalmente însă în asociațiune pleonastică: „să fii sau să fiu a f u r i s i t și *anatemă*!”

Blăstem sau jurământ comic: „să hie sau să hiu *anatemă* din tălchi în pământ și din creștet în sus!” (C. Gervescu, Neamt, c. Roznov).

v. *Blăstem*.

ANATEMÈZ (*anatemat, anatemare*), vb.; anathématiser. În loc de a n a t e m a - t i z e z, care e prea lung.

I. Văcărescu, p. 354:

„Tot auzeam c-aci Nichifor cuvîntează,

P-aleșii dregători grozav *anatemează*...”

v. *Anatemă*.

ANATEMISÈSC (*anatemisit, anatemisire*), vb.; anathématiser. A da pe cineva a n a t e m e i.

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 70 b: „sau de archiereu de s-au a f u r i s i t ũ, sau de preutŭ, sau sângurŭ pre sine de s-au *anatemisitŭ*, sau cu gurămîntŭ de s-au •uratŭ cu numele lui Dumnedzău și ačasta au călcat, sau cu cuvîntulŭ de urgie din creștinŭ pre cineva au *anăthimisit* saŭ au p r o c l e ț â t ũ...”

v. *Anatemă*.

-ĂNĂ. – v. ³-an.

ANĂU. – v. *Cuțitoaie*.

A-NBOÛLE, adv.; lentement, paresseusement, comme un boeuf. Din *a* (= *ad*) + *+î n + b o u*, cu adverbialul -l e. Generalmente își prepune pe *d e* și-și acată pe emfaticul -a: *d-a-nboulea*, prin asimilațiune: *d-a-mboulea*.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 104: „Prostia, rumenă și voinică, mai mult se târăște decît zboară; și merge tot *d-a-înboulea*, dar ce-i pasă, ca ea nu mai e nimenea...”

v. ⁴An. – *Bou*.

ÂNCĂ, n.pr.f.; Annette. O formă deminutivă din *A n a*.

Act din 1680 (*Cond. M-rii Hurezu*, ms., în Arh. Stat., f. 433 a): „Noi 12 boiari care sântem luat pre răvășele domnești de jupâneasa *Anca* din Belcenii...”

În caz oblic: *Ancăi*.

Constantin Brîncovan, 1693 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 26): „...au pus pietri de cătră funea *Ancăi* sora lui Iane Sorcoiul, și au ales funea *Ancăi* den sus despre hotarul Româneștilor...”

v. ^{1,2}Ana. – *Ancuță*.

A-NCĂLĂRELE (D-), adv.; en chevauchant. Sinonim cu *c ă l a r e* „à cheval”, care însă este și atunci cînd calul stă pe loc, pe cînd *d-ancălarele*, din contra, presupune totdeauna o mișcare. Este în opozițiune cu *d-a-n p i c i o a r e l e*, cînd se mișcă cineva pe jos.

Basmul *Făt-Frumos cu careta de sticlă* (Ispirescu, *Legende*, p. 194): „Vorbi cu Făt-Frumos *d-a-ncălarele* și se înțeleseră la cuvinte...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 245: „un deal nalt, vâstmîntat de sus pînă jos cu fîn ca mătasea de moale și păjurit cu flori, pe cari le culegea *d-a-încălarile*...”

v. ⁴An. – *A-ncicioarele*. – *Călare*.

A-NCÎTELE (D-), adv.; sans trêve, autant que possible. F ă r ă a s t î m p ă r sau d i n r ă s p u t e r i. Se construiește mai ales cu verbi de mișcare: umblu, alerg, caut etc. Mai adesea își asociază pe emfaticul -a: *d-a-ncîtelea*.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 44: „D-o fi fată, o s-alerge *d-a-ncîtelea* pe la Soare-răsare pîn-o vedea pe dracu la Soare-apune...”

Ibid., p.226: „Ofițerimea în fireturi, polcovnici și prapurcici, bănănăiau *d-a-încîtelea*, uluiți de vutcă și de rachiu, muștrulind, ca vai de lume, căzăcimea cu chipul scofîlcit, uscat și negricios ca pămîntul...”

D. L. Șaieanu ne împărtășește următoarele cinci pasaje din *Calendarul basmelor*: (1877, p. 13): „Muma zmeilor s-a făcut leu și balaur înpotriva noastră și ne căuta *d-a-ncîtele* să ne pearză...”;

(*Ibid.*, p. 17): „nu mai știau ce să se facă de bucurie; rîdeau și plîngeau deodată; umblau *d-a-ncîtele* și se fîstîceau...”;

(*Ib.*, p. 29): „demonu voi ca să ne îndrăgostim amîndoi, și umblam *d-a-ncîtele* ca să fugim de la părinți...”;

(1882, p. 17): „le sosi și lor vremea de însurătoare și începură să alerge și ei *d-a-ncîtele* după codane...”

(*Ib.*, p. 28): „grădinarul umbla *d-a-ncîtelea* să găsească un ajutor...”

Prin prepozițiunea *a* (= *ad*) și prin adverbialul *-le*, *a-ncîtele* vine din latinul *i n q u a n t u m* (potest).

v. *Al cîtele*. – *Asîmpăr*. – *Cît*.

¹**ANCÛȚĂ**, n.pr.f.; Annette. Deminutiv din *A n c ă*, care este la rîndul său deminutiv din *A n a*. Era foarte întrebuițată altădată, alături cu *A n i c u ț ă*, deminutiv din *A n i c ă*.

Balada *Doncilă*:

„Numai sora-sa *Ancuța*,
A n i c u ț a româncuța,
 Luceafărul satului,
 Salba împăratului...”

Act muntenesc din 1687 (*A.I.R.* I, 62): „Scule ce sînt și haine fămeești să fie ale *Ancuții*; viile, ce sînt însemnate mai sus să fie pe seama mea, să aibă a le ținea iar *Ancuța*...”

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 82): „niște scule ce au fost dat el zestre surori-sa jupănesei *Ancuței*...”

v. *Ancă*.

²**ANCÛȚĂ**, n.pr.f.; sobriquet de l'ourse. – v. ¹*Ana*.

A-NDARĂTELE (D-), adv.; à rebours. Aproape același sens ca în *a n a p o d a*, *a n o c a t o*, *p e d o s*, *d-a-n d o a s e l e*, dar cu elementul predominant de *î n d ă r ă t*.

Proverb: „Omul *î n d ă r ă t n i c* toate *d-a-ndaratele* le face” (Pann, III, 14).

Doina *Ispita*:

„Plugul este goangă rea,
 Umblă *d-a-ndareatele*
 Cînd nu-i știi socoteala:
 Cu coarnele *d i n d ă r ă p t*
 Te lovește tot la piept...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 291)

A. Pann, *Prov.* III, 18:

„Că ea cît trăia în viață, toate le făcea *p e d o s*,
 Și socotesc că și moartă *d-a-ndaratele* s-a dus...”

48 Basmul *Finul lui Dumnezeu* (Sbiera, *Povești*, p. 192): „Cînd s-au dus demineța la rîu să se spele, au aflat toate *p e d e -a-n d ă r ă p t e l e a*...”

D-a-ndaratele reprezintă dară pe: *d e - a d - i n - d e - r e t r o* sau *d e - a d - i n - d u - r e t r o*.

D.M. Pompiliu (*Conv.*, 1887, p. 1004) indică la bihăreni adverbul „*à n d e r e t e* = într-alt loc”. Să fie oare același cuvînt cu *a-ndaratele*? sau nu cumva mai curînd germanul *à n d e r w ä r t s*?

v. *Anapoda*. – ²*Ande*. – *Dandanatec*. – *Îndărît*.

ANDĂLÈSC (*andalit, andălire*), vb.; partir, se mettre en marche. Provincialism din părțile Transilvaniei. În Biharea: „*andălesc, a andăli*, pornesc = ung. *i n d u l n i* (*Conv. lit.*, 1887, p. 1004).

O baladă din Crișiana:

„Pe drumul Orăzii
Merg carăle Gheorghii –
Cînd Gheorghia *andălea*,
Maică-sa din grai grăia...”

(Pompiliu, *Sibii*, 28)

A-NDĂRÎPTELE. – v. *A-ndaratele*.

¹**ÂNDE**. – v. ²*Alde*.

ÂNDE. – v. *Andesine*. – *Înde*.

²**ÂNDERETE**. – v. *A-ndaratele*.

ANDESÎNE, adv.; entre soi, ensemble. Unul cu altul, laolaltă, împreună. Un arhaism în legătură cu o familie întreagă de cuvinte, pe care trebui s-o atingem aci măcar în treacăt.

Miklosich a observat cel dintîi că românul *î n d e* în cuvintele „*î n d e m î n ă*”, „*î n d e p l i n e s c*”, „*î n d u p l e c*”, „*î n d e l u n g*”, „*î n d o a p ă r*” reprezintă pe latinul arhaic *i n d u* în „*i n d u m a n*”, „*i n d u g r e d i*”, „*i n d u v o l a n s*” etc. (*Lautl. Vokal* II, 72; III, 5), și a constatat aceeași prepozițiune funcționînd independent în italiana vulgară, de ex.: „la luna s’è venuta a lamentare *i n d e* la faccia del divino amore...” (*Ibid.*, *Lautgrup.*, 59). Tocmai acest *î n d e*, ca prepozițiune neatîrnată, ne întîmpină în:

Neculce, *Letop.* II, p. 226: „sfătuitu-s-au și ei *î n d e* ei, și s-au agiuns și cu toate capetile, căpitanii slujitorilor, să ție la un cuvînt...”

Același, p. 265: „s-au giurat cu toții ei *î n d e* ei să fugă în Țara Muntenească...”

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 59: „Dinu era un flăcăiandru isteț, deștept, înfîpt și spirt, nu glumă. Boierul de multe ori se lua după gura lui și vedea că îi iese *î n d e* bine...”

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.* XV, 454): „o odaie mare, cu obloane la ferești și podită pejos, unde eram numai noi *î n d e* noi...”

Același, *Povestea lui Harap-Alb*, (*Ibid.*, 1877, p. 179): „și din ceasul acela au început a vorbi ele în d e ele că spînul de fel nu samănă în partea lor, nici la chip, nici la bunătate...”

Apoi cu perderea inițialului î n-, la Barac, *Risipirea Ierusalimului*, p. 144:

„Între ei făcîndu-și moarte,
Se sting ei d e eiși foarte...”

Această prepozițiune î n d e se unea mai [cu] seamă des cu reflexivul s i n e, formînd locuțiunea adverbială î n d e - s i n e „entre soi, ensemble”.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 327: „Seimenii, de nebunia căpitanilor sei și den simetia ce se împluse încă den Țara Muntenească, și-au dat cuvînt î n d e - s i n e și au purces bulucuri pren tîrg...”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 23 a: „Bogătașul și mîaserulă să tâlniră î n d e - s i n e...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 90: „vorbindu-se î n d e - s i n e, au purces nezăbăvind nimică...”

De aci, prin prepoziționalul a (= ad) s-a născut vechiul adverb *andesine*, întrebuințat mai ales în Moldova.

Varlam, 1643, I, f. 51 b: „și fariseii ce ședea acolo să mirară unde audziră că-i iartă păcatele, și grăiia *andesine*: cine poate hi acesta?...”

Ibid., f. 259 a: „le era frică să nu-i cumva pârăsască învățătorul lor Hristos, și gândiia *andesine* de grăiia: cāndai să nu-l himă scărbită în ceva...”

Ib., II, f. 43 b: „cumă facă oamenii pentru credința carte cu pecete cāndă facă vro tocmală *andesine*, așia și Dumnedzău...”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 28 b: „în svântulă oltari sărutāndă preuțāi svintele daruri și ei *andesine*, și-s dzăcū: Hristos po sriadé nasă...”

Același, *Synaxar*, 1683, mart. 26: „vădzānd în tote dzāle pre creștinii umorāt de ceia ce să-nchina la idolă, să voroviră *andesine* să strige mărturisindă pravoslaviia...”

Acest adverb ne întimpină la tot pasul în *Pravila lui Vasile Lupul* din 1646; bunăoară:

f. 30: „cāndă să vorū gălcevi doi oameni *andesine* și va scoate den locū unulū pre altulū, de vorū face ačasta amāndoi într-o dzi, să nu să cīarte...”;

Ibid., f. 87: „să nu fie avānd *andesine* urăciune să-ș fie urāți până la moarte...”;

Ib., f. 103: „cāndă va mărturisi muīariā sāngurā cu gura sa cumă mainte di ce s-au rāpitū au fostū făcutā nunta *andesine*, atunce, de va face ačastā mărturie gāsin-du-sā de putēria sa sau suptū ascultariā pārinților săi, o va crēde giudețul...”;

Ib., f. 143: „la uciderea ce fac cuconii *andesine* • ucānd, iau o certare foarte micșoarā...”;

Ib., f. 169: „de vor fi avutū mai de multū *andesine* vrajbā...”

Ib. f. 181: „svādindu-sā den cuvinte *andesine*...”

v. *Înde*.

ANDILÂNDI, n.pr.; t. de mytol. popul.: sorte d'oiseau fabuleux. Pentru caracteristica acestei păseri mitologice, ne ajunge deocamdată a reproduce următoarele cuvinte ale d-lui L. Șaieanu, *Ielele*, p. 31:

„În basmul *Paserea măiastră* (Ispirescu, *Legende*, p. 295-306) se povestește de o pasere cu mii de mii de văpșeli, ale cărei pene străluceau ca oglinda la soare, care fusese mai întâi fida unui împărat și, îndrăgostindu-se cu fratele său, fugise spre a se cununa cu dînsul; atunci nașa lor, o zîină, nevrînd dînsa să se întoarcă la casa-i părintească, o blestemă să se schimbe în pasere și să răpuie viața a mii de tineri, pre cari îi va atrage de-a pururea prin glasul său. Cea mai vestită din aceste paseri măiestre poartă numele de *Andilandi*, despre care basmul astfel intitulat ne spune că este o pasere m a i a s t r ă a cărei cîntare întrece toate muzicele pămîntești și care are darul d-a ghici trecutul și viitorul și a citi în inimile oamenilor; acea pasere se află în palatul zînelor din împărăția ielelor spre soare-răsare (*Calend. basmelor*, 1877, p. 18-33). În cîntecele bulgărești fecioara mitică A d i l e n c a se transformă într-o rîndunică (Fligier, *Ethnolog. Entdeckungen*, p. 8). Cu forma românească *Andilandi* se poate compara albanezul d e l a n d u ș e, n d e l a n d i ș e «rîndunică», pe care Miklosich o consideră ca provenind de la ipoteticul «hirundula» din «hirundo», de unde și macedo-românul l ă n d u r ă (*Alban. Forsch.* II, p. 31).”

O rectificare e necesară. *Andilandi* este o așa-numită în lingvistică reduplicare frîntă din l a n d i - l a n d i, astfel că simplul l a n d i ne duce drept la macedo-românul l ă n d u r ă, fără vreo mijlocire a formei albaneze. L ă n d u r ă presupune un prototip l ă n d ă sau l ă n d e, întocmai ca „ghindură = glandulam” pe „ghindă sau ghinde = glandem”. Tipul reduplicat a fost dară l ă n d e - l ă n d e, de unde, disimilîndu-se primul l și urcîndu-se prin compensațiune inițialul ă n d - la a n d -, s-a născut a n d e - l ă n d e, și de aci asimilativul *Andilandi*.

Prin urmare, ca element material, acest termen este daco-român și macedo-român totodată, înrudit însă – fără îndoială – cu albanezul d e l ă n d ă. Totuși, latin e numai sufixul diminutival *-ură* = *-ula* în macedo-românul l ă n d u r ă. Tulpina românească l ă n d - și albanezul d e l ă n d - nu se pot lega d-a dreptul cu „hirundinem”, de unde daco-românul „rîndunea” și macedo-românul „arăndrunea = hirundinellam”.

Din italicul „hirundo” și grecul $\chi\epsilon\lambda\iota\delta\acute{o}\nu$, Curtius (*Grundz.*³, 199) reconstruiește un greco-italic $\chi\epsilon\pi\epsilon\nu\delta\acute{o}\nu$. După fonetica albaneză, inițialul *d* poate fi protetic sau să înlocuiască o aspirațiune guturală: „la *d* albanese in parecchi casi dee considerarsi come protetica in principio delle parole, o prende il luogo dell’aspirazione divenuta gutturale” (Camarda, *Grammatol.* I, 74). Înlăturîndu-se dară pe inițialul *d* și pe sufixul *-u ș e* sau *-i ș e*, albanezul (d e) l ă n d (u ș e) ne permite a restabili, alături cu greco-italicul $\chi\epsilon\pi\epsilon\nu\delta\acute{o}\nu$, un prototip tracic $\lambda\epsilon\nu\delta$ - sau $\lambda\epsilon\nu\delta$ -, de unde epiroticul d e l ă n d - pe de o parte, pe de alta al nostru l ă n d e, amplificat la macedo-români în l ă n d u r ă și reduplicat la daco-români în *Andilandi* = L ă n d e - l ă n d e.

Zîna bulgară A d i l e n k a, pe care o baladă poporană din Rodop o reprezintă ca pe mireasa soarelui metamorfozată în rîndunică (Geitler, *Poetické tradice*, p. 51-5), nu poate veni din albanezul d e l ă n d ă, ceea ce ar presupune adaosul unui inițial *a*-, adecă ceva cu totul contrar foneticei bulgare și celei slave în genere, ci

derivă din românul *Andilandi* prin perderea disimilativă a primei nazale: *A d i - l e n k a* = *A n d i l e n k a*, cu sufixul diminutival slav *-ka*.

Cu alte cuvinte:

gr-ital. <i>χερενδον</i> = trac <i>ῥενδ-, λενδ-</i>			
gr. <i>χελιδών</i> , lat. <i>hirundo</i>	alb. <i>dălândușe</i>	rom. <i>*l ă n d e</i>	
(hirundinella)			
mac.-rom. <i>rîndunea</i> , mac.-rom. <i>arăndrunea</i>		mac.-rom. <i>l ă n d u r ă</i> , daco-rom. <i>Andilandi</i>	
		bulg. <i>Adilenka</i>	

Cît pentru filiațiuni mitologice,
v. *Măiestru. – Pasere. – Rîndunea.*

ANDÎVIE, s.f.;t. de botan.: chicorée des jardins, *Cichorium endivia*. O varietate de *c i c o a r e*. În neogreaca: *ἐντίβια, ἐμτίδι, ὄντίδι*, (Weigel). Românește de asemena, alături cu *andivie* se aude și forma *a n d i d i e*. Ca și din cicoare, din *andivie* se face salată. Altădată se întrebuița nu puțin și ca doftorie.

Tractat de medicină populară, circa 1790 (ms. în Arh. Stat.): „Pentru arsura ficatului, beutura să-i fie miere amestecată cu apă, sau apă de orz sau de pir, sau de *a n d i d i i dumesnice...*”

Ibid.: „Pentru umflarea cea cu puroiu – din ierburi folosește nalba, *a n d i d i i*, ștevie...”

v. *Cicoare*.

ANDRĂȘ
ANDRĂȘÈȘTI, } v. *Andreiaș*.

¹ANDREÀ s. ÎNDRE s. UNDRÈÀ, s.f.; Décembre. Nume poporan al lunei prin care se încheie anul și care urmează imediat, după ziua sîntului *A n d r e i*.

Alexandri, *Poez. pop.*², p. 34: „Decembre, *Andrea* sau *n e i o s...*”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. I, f. 186 a: „Dechevrie, luna lui *Andrîă* (Ἄνδρηᾶ) 31 de dzâle are...”

Lexicon Budanum, p. 21: „*Andrè, îndrè*, December, a festo S. *A n d r e a e* quod 30 Novembris celebratur...”

Derivațiunea cuvîntului din numele st-lui *A n d r e i* n-a fost niciodată contestată; unii însă au pretins că el ne-a venit prin slavi, fiindcă rostirea poporană ar fi *A n d r e i* sau *Î n d r e i* și fiindcă la sloveni această lună s-ar chema „*Andrejščik*” (Cihac, II, 2). Mai întîi, în dialectul sloven decembre se zice „*gruden*”, nu „*Andrejščik*”, care însemnează ziua de 30 noiembrie, și numai într-un mod de tot sporadic se aplică la decembre; al doilea, niciodată românește nu se rostește „*Andrei*” sau „*Îndrei*” ca nume de lună, ci totdeauna *andreà* sau *îndreà* sau *undreà*. Ipoteza slavică se întemeiază dară pe nește premise false.

Forma românească *andreă* corespunde d-a dreptul latinului *A n d r e a s* = gr. Ἀνδρέας. Poate să fie o simplă coincidență că-n dialectul logudorez al limbei sardene de novembre se cheamă „Santu *A n d r i a*”; în orice caz faptul este că la noi cuvântul e de proveniență latină, nu slavică sau alta. Împregiurarea că românii se află puși la mijloc între unguri și albanezi face a crede că maghiarul „szent *A n d r à s* hava = = December” și epiroticul „šen *E n d r é* = December” sînt ambele imitate de la români, căci ungurii nu puteau să împrumute albanezilor, nici albanezii ungurilor. Să nu uităm totuși că și-n medio-germana decembre se chema „sant *A n d r e i s* maint” (Reinsborg-Düringsfeld, în *Jahrb. f. roman. Litt.*, 1864, p. 363). Va fi dară mai corect de a lăsa deocamdată la o parte genezeza cea logică a acestui termen, mărginindu-ne a afirma numai sub raportul curat material că nu slavice, nici ungurese sau albanez, ci curat latin este al nostru *Andrea* = *A n d r e a s*.

v. ¹*Andrei*. – *Lună*. – *Neios*.

ANDREĂ s. **ÎNDREĂ** s. **UNDREĂ** (artic. *andreaoa*, plur. *andrèle*), s.f.; 1. grosse aiguille en bois ou en métal, carrelet; aiguille d’emballage, aiguille à trépointe (Pontbriant); aiguille à tricoter, aiguille à passer (Costinescu); 2. t. de moulinage: tirant ou poutre portant le plancher du moulin; 3. t. d’agric.: une partie de la charrue, barre de fer qui relie le soc à l’age; 4. t. d’anatom.: clavicule; au pluriel, *andrele* = veines hémorrhoidales. Toate sensurile, după cum vom vedea mai jos, se desfășoară din înțelesul fundamental de a c.

I. F o r m e l e.

Deopotrivă răspîndite sînt *andreă* și *undreă*; mai rară e forma *îndreă*.

Baronzi (*Limba*, p. 161) pune pe *andrea* ca moldovenism față cu munteanul *undrea*; totuși și la olteni, mai ales în Mehedinți (c. Cloșani, Glogova etc.) se zice *andrè*, nu *undrè*; de asemenea în Banat „*andreă*, un ac lung de lemn” (S. Liuba, c. Maidan), iar în balada *Iorgu Iorgovan* din Dobrogea:

„Erau broaștele
Ca muștele:
Șerpîi ca și a c e l e,
Năpărci ca *andrelele*...”

(Burada, *Călat.*, p. 153)

„În loc de *undrea* la noi se rostește *îndrea*” (P. Minculescu, Putna, c. Irești).

Între cele trei forme este același raport ca între *A n d r e a*, *U n d r e a* și *Î n d r e a* ca nume al st-lui Andrei, forma cu inițialul *a*- fiind cea organică.

II. *A n d r e a* d e c u s u t.

Un ac mare de cusut lucruri groase, foarte trebuincios în orice gospodărie și pe care în cântoneta lui Alexandri îl strigă pe stradă Herșcu Boccegiul: „Marfă! marfă! morunțușuri!... forficèle... *andrèle*... *vacs* pentru cibulele...”

Cînd însemnează uncaltă de împletit la ciorapi sau sulă de care se servesc cizmarii, *andrea* e totdeauna de fer sau de oțel; pentru alte trebuințe, poate fi metalică, dar adesea e de lemn.

v. ¹Ac.

Aaron-Hill-Poenar, I, 30: „a c o i, *undrea*, a c m a r e, cu care se slujește cineva spre a petrece un șiret sau o sfoară prin chicotori...”

„*Andrele* se întrebuițează pentru înseilat la mindire și la saltele...” (I. Ghi-bănescu, Fălciu, c. Băsești).

„*Undrea* este un ac de lemn cu care se cos bubouale, un fel de veșminte de iarnă, făcute din lînă cu păr lung pre partea din afară...” (G. Popu, Făgăraș, c. Lisa).

Se coasă de asemenea saci, țoale, traiste.

Proverb:

„Am învățat la *undrea*;
Ce voi să știu de dumneata?”

(Tocilescu, *Rev.*, 1882, I, p. 231)

pe care-l aduce bătrînul Iordachi Golescu, însemnează pe acei ucenici cari încep a se crede mari și a desprețui pe dascălii lor, din dată ce au învățat pe ABC al unui meșteșug.

Andrea figurează și pîntre credințe poporane:

„Pentru ca strigoiul să nu iasă noaptea din mormînt și să umble pe la neamuri, după moarte îi bagă petre și o *undrea* pe buric, și atunci zice poporul că nu mai poate învia...” (I. Mirea, Teleorman, c. Socetu).

În alte locuri, se înfînge în buricul presupusului strigoi un mic par sau țărșuș ascuțit la capăt.

v. ¹Anin. — *Strigoi*.

Andrea de lemn fiind un par în miniatură, de aci prin generalizare se naște aplicarea cuvîntului la bîrne în:

III. *A n d r e a* l a m o a r ă.

„*Andrele* se cheamă nește lemne înlăuntrul morii, cari țin podul” (I. Ghibănescu, Fălciu, c. Băsești).

„Deosebitele părți ale morii poporul le numește astfel: babalîc, temelia, deasupra temeliei *andrelele*, deasupra *andrelelor* doi pohotnici, deasupra pohotnicelor se pun curmezișuri. *Andrele* sînt acele grinzi care țin temelia morii și se învîrtesc doi pohotnici pe ele...” (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„*Andrelele* la moară sînt două bucățele de lemn cioplite lat, cari prind puntea în care stă fixat fusul, de capătîiul unde e rezemat capătul grindeiului de la roata cu măsele, astfel că o *andrea* vine de o parte și alta de altă parte a fusului...” (Dumbravă, Neamț, c. Uscății).

Aceste *andrele* pe aiuri se cheamă t ă l p i.

v. *Moară*. — *Talpă*.

Pe cînd terminologia morarului a avut în vedere *andrea* de lemn, din acea de fer s-a născut:

IV. *Andrea* la plug.

Pe alocuri această parte a plugului se cheamă *c u s t u r ă*.

„La pluguri vechi era un fer legat cu un cap de grindei și cu altul de ferul cel lat și se zicea *undrea*” (R. Michailcanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare; D. Vasilescu, Dolj, c. Seaca-de-Pădure).

„*Andrea* este un fer lung care prinde ferul lat de grindei, avînd la capul de sus un alt fer zis *amnar*...” (R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna; C. Ionescu, c. Șișeștii-de-Jos).

Și la bănățeni această bucată de fer se zice *andrea* (A. Bociatu, Banat, c. Clopotiva).

v. *Amnar*. – *Castură*. – *Plug*.

Alte două asociațiuni de idei diferite au dat naștere la:

V. *Andrea* și *andrele* în anatomie.

Dr. Polysu: „*Undrea*, os la pept, das Schlüsselbein”.

În descîntecul „de samcă” din Bucovina:

„Din fața obrazului,
Din vederile ochilor,
Din spîrcurile urechilor,
Din bercii nasului,
Din *andrelele* grumazului...”

(Marian, *Descîntece*, 216, 218)

unde editorul observă că: „*Andrelele* grumazului numește poporul *v i n e l e c e l e d e a u r*, germ. Goldadern, iară *andrea* grumazului numește el cele două ciolane deasupra peptului de lîngă grumaz...”

Osul numit *andrea* s-a zis nemtește „Schlüsselbein”, latinește „clavicula”, fiindcă la cei vechi cheia avea forma unui cui răsucit, de unde lătinește „clavis = clavus” și chiar la noi „cui = cheie” în expresiunile „descui” și „încui”, adecă „ouvir et fermer à clef”. *Andrea* dară are aci înțeles de *c u i*.

Cît se atinge de vinele hemoroidale numite la plural *andrele*, un paralelism semasiologic foarte interesant ni se înfățișează în sinonimul englez „piles”, literalmente „pari” sau „stîlpi”, tocmai ceea ce însemnează aci și cuvîntul românesc.

În ambele sensurile sale anatomice, *andrea* procede dară tot de la noțiunea fundamentală de *a c*, fie cel metalic = cui, fie cel de lemn = par.

VI. Filiațiuni istorico-filologice.

Pentru *andrea* s-au propus pînă acum două etimologii deopotrivă imposibile: una, din latinul „*i n t r a r e*, ca instrument de *i n t r a r e* = penetrare” (Laurian-Maxim, *Gloss.*, p. 317); cealaltă, din turcul *i b r e* „aiguille, aiguillon, pointe” (Cihac, II, 588). Precum din turcul „*ibryq*” s-a făcut la noi „ibric” și din „ibrișim” – „ibrișin”,

iar nu „andric” sau „andrișin”, tot așa nici din *i b r è*, de unde bulgarul „guberka = = aiguille à passer”, nu s-a putut naște *andrea*. *Andrea* este un deminutiv dintr-o formă cu accentul pe prima silabă, precum „surcă” vino dintr-un perdat „sùrcă”, „vergea” din „vargă” etc. De unde însă derivă?

De la romani noi am păstrat pe „ac = acus” și pe „sulă = subula (sulla)”; de la slavi am luat pe „igla”, sau mai bine pe deminutivul „iglitza”; cît despre *andreă*, ea reprezintă în această pestrîță societate pe vechiul german *n ā d a l a*, actualul nemțesc *N a d e l* „, ac”. Vechiul german *n ā d a l a*, prin metateza nazalei, *n d a l a*, a trebuit să devină la români *ā n d ā l ā*, de unde deminutivul *andreă*, în loc de *a n d ā r e ā*, prin aceeași contractiune ca în „mătreață” pentru „măturață” din „mătură = slav. *mět’la*”. Este un paralelism fonetic învederat între *andreă*, prin „andăreă” din „ândără” = *ā n d a l a*, pe de o parte, și între „mătrea(ță)” prin „mătura(ță)” din „mătură” = „mět’la” pe de alta. Suprimîndu-se termenii cei intermediari, căpătăm proporțiunea:

andreă: *ā n d a l ā*: mătrea: mět’la.

Cihac, care constatare cel dentîi foarte bine (II, 190) raportul între „mătreață” și slavicul „mětla”, lesne ar fi putut, să ajungă el însuși la identificarea lui *andreă* cu tudescul *n ā d a l a*, dacă nu-l împedeca sistema cea preconcepută despre absoluta neexistință a elementelor vechi germane în limba română, o sistemă pe care această filiațiune o răstoarnă, după cum o vor răsturna mai la vale și alte date. Vom adăuga aci numai una. Al nostru „țandără = éclat de bois”, pe care Cihac (II, 429) îl confundă cu „țundră lambeau, vieux manteau”, este un dublet etimologic cu „șindilă = bar-deau”; dar „șindilă” vine din modernul german sau chiar din medio-germanul „Schindel”, pe cînd „țandără”, cu accentul pe prima silabă și cu trecerea finalului *-ala* în *-ără*, se urcă tocmai la vechiul german „scîntala” (citește: *sîndala*), derivat din latinul „scindula”, din care însă nu poate să se tragă d-a dreptul românul „țandără”, căci latinul *sci-* devine la noi *ști-*, iar latinul *-ula* se face *-ură*.

v. *Șindilă*. – *Țandără*. – *Țundră*.

Nește termeni industriali de cusătorie sau de lemnărie ca *andreă* sau *ț ā n d ā r ā*, întrați la români imediat din vechea germană, adecă înainte de secolul XI, cam zguduie așa-numita teorie rösleriană, pe care Cihac s-a încercat s-o aplice pe tărîmul limbei. E ceva și mai însemnat că *andrea* se află și la macedo-români, unde industria veche germană nu avea cum să străbată, ceea ce – într-o opozițiune diametrală cu acea teorie – ne indică nește migrațiuni române medievale de la Dunăre spre Pind, iar nu viceversa.

v. *Igliță*.

ANDREÈSCU }
ANDREÈȘTI } v. ¹*Andrei*.
ANDRÎI }

¹ANDRÎI s. ANDRÎI, n. pr. pers. m.; André. *Andrei* sau *Andrii* ne a venit de la slavi, înlocuind forma mai veche *A n d r e ā* = lat. *A n d r e a s* (‘Ανδρέας), care s-a păstrat numai în numele poporan al lui decembre.

Patronul acestui nume, apostolul *Andrei*, pare a fi fost odată cel mai socotit dinre toți discipolii lui Crist pe întreaga Peninsulă Balcanică, unde fusese mai în specie câmpul activității sale evanghelice; ba după unii părinți ai bisericei, el ar fi călătorit și prin Sciția, iar cronicarul Nestor de la Kiev din secolul XII aduce tradițiuni slavice despre petrecerea lui în Rusia (Karamzin, t. I, nota 66).

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, noembr. 30: „Și dară alaltă ucinică lua ca sorțul alte părț a pământului și limbile ce era într-ânse; iară *Andreiu* ce? mare și iubită cinste și parte luă; că i s-au venit totă Țara Bithinilor și Pontul Evxinului. adecă M a - r e a - N e a g r â, și înbe părțile Propontidei, adecă mării cei de cătră Marîa-Neagră de Țarigrad, unde-î Țarigradul, ce țână până la sânul Astachinului și Paraplunului celui nainte, și cu aciastă însoțiaște și vestita Halchidonă și Vizantiă, și n e a m u - r i l e c e s î n t ũ l a T h r a c h i i a și M a c h e d o n i i a și c i a l i a c e a g i u n g ũ l a D u n ă r e...”

În secolul trecut, la moldoveni mai circula încă legenda, pe care din gura poporului o culese atunci un călător rusesc, cum că în satul Serbeștii sau Troian din Covurlui, aproape de Dunăre, ar fi fost o bisericuță clădită de cătră însuși sîntul *Andrei*.

Colonelul Meier, *Opisanie Očakovskiĭa zemli*, Petersb., 1794, p. 67: „Din Valahia drumul lui Traian intră în Moldova lîngă s a t u l Ș e r b e ș t i i, u n d e – d u p ă z i s a m o l d o v e n i l o r – s f. a p o s t o l A n d r e i î n t e m e - i a s e c e a d e n t î i b i s e r i c ă c r e ș t i n ă”...

v. *Serbești*.

După credința poporană a românului, noaptea spre st. *Andrei* este un fel de jubileu pentru l u p i și pentru s t r i g o i:

„Voi, cu suflete curate,
Cu credinți neștrămutate,
Oameni buni, femei, copii!
Voi, creștinelor popoare,
Faceți cruci mîntuitoare,
Căci e noaptea-ngrozitoare,
Noaptea sfîntului *Andrii*!...”

(Alex., *Mărgaritărele*, XXIX)

N. Gane, *Novele II*, p. 311:

„— ...mă veți ierta să vă spun că mîni e sfîntul *Andrei*.

— Ei și...?

— Apoi dă!...noaptea înspre sf. *Andrei* știți că u m b l ă l u p i i î n p o - t a i e, și Doamne ferește să-i întîlnească cineva.

— Am eu cu ce să-i întîmpin.

— Cuconașule, mă iertați, zău, de îndrăzneală, dar nu vă sfătuiesc. Sînt bătrîn, am văzut multe. Se mai zice că înspre sf. *Andrei* u m b l ă și s t r i g o i i pe la răspîteni, pe la zăvoaie, pe la iazuri. Iaca, bine că-mi aduc aminte! Îmi veți da voie să ung încuierile ușilor cu usturoi...”

Atît lupii, precum și strigoii de la sf. *Andrei* se datorează unui șir de asociațiuni de idei, cari se desfășură din împregiurarea că această zi cade la 30 noiembrie, adecă este începutul iernei, „luna lui Cojoc” după cum zice poporul (S. Velișcu, Iași, c. Bădenii).

„Întîiul decembre se cheamă: *Andrei* c a p - d e - i a r n ă, precum întîiul mărțișor se zice: Dragobete cap-de-primăvară...” (A. Crișianu, Făgăraș, c. Mărgineni).

„Sîntul *Andrei* e c a p - d e - i a r n ă” (I. Diaconu, Dobrogea, c. Luncavița).

Însă iarna este vremea lupilor. Lunile noiembrie și decembre poartă în diferite graiuri epitetul de l u p e ș t i: la germani „Wolfmon” sau „Wolfmânôt”, la slavi „vlčeneč”, „vlči mėsíc” etc. Iată dară de ce:

„Sfîntul *Andrei* e peste lupchi” (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„Oamenii serbează pe sf. *Andrei* pentru a nu fi mîncăți de lupi” (N. Iordăchescu, Neamț, c. Timișeștii).

S. Manguică, *Calendar*, 1883: „Sînt-*Andrei*, z i u a l u p u l u i, în această ziua își vede lupul coada...”

„G ă d i n e ț u l - ș c h i o p sau z i u a l u p u l u i cade la sf. *Andrei*; în ziua asta nu lucră nime din casă, ca să nu strice lupii oile și caprele...” (P. Olteanu, Hațeg).

v. ¹*Apostol*. – *Gadină*. – *Lup*.

„Poporul privește pe sf. *Andrei* ca pe izbăvitor de fiară sălbatică și de strigoii” (V. Mircea, Iași, c. Copou).

Aci, alături cu lupi, ne apar strigoii, adecă ființe licantropice, oameni-lupi, „louns-garous”; și deși acest element este posterior, totuși el a luat în popor o dezvoltare covîrșitoare în caracterul mitic al lui st. *Andrei*.

„Strigoii și strigoaiele sînt un fel de oameni cari au coadă și la sfîntu *Andrii* să ung cu un fel de unsori, ies pe hoarnă și merg pe la crucile drumurilor unde să bat cu limbghile meliței...” (C. Rosescu, Neamț, c. Bistricioara).

„În noaptea spre sfîntul *Andrei*, toți strîgoii și strîgoaicele ies din morminte, încalecă pe melițoaiele, și melițele de bătut cînepă, iau limba acestor meliței și melițe în mîini drept sabie și să duc la hotară, unde să bat. Oamenii în sara spre sf. *Andrei*, ca să nu poată intra în casă strîgoii și să le facă vreun rău, mănîncă usturoi și fac și cruci cu el pe la uși și ferestre, de mirosul căruia ei fug. A doua zi, ducîndu-se cineva la hotară, găsește petrele pline de sînge curs din cei răniți...” (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

„Înspre sf. *Andrei*, strigoii și strigoaiele se strîng cu toții pe la răspîntenii drumului și joacă d r ă g a i c a...” (G. Bantaș, Iași, c. Sîнца).

În graiul țărănesc din munții Moldovei: „Cătră dzîua di sfîntu *Andrii* tăț strîgoii, șî cîi mort, și cîi gi, s-adună în crucili drumului și să bat cu linghili melițoailor, pîr-la cîntatu cucoșilor, cînd să duc cîi mort la locurile lor, iar cîi gi fug cari-ncotrò, ostiniț, păliț și sgăriet, așa câ-i poati cunoaști on om înțelept câ îi o avut val noaptia ceia și câ-s strîgoi. Di putoaria di usturoi fug strîgoii, ș-aista-i mari noroc...” (I. Bondescu, Suceava, c. Giurgeștii).

Contra tuturor fermecelor are o deosebită putere „usturoiul descîntat la sfîntul *Andrei*”, zice un descîntec atribuit lui Ioan Damaschin (G.D.T., *Poez. pop.*, 375).

O mare putere, după unii, are și macul din acea zi.

S.F. Marian (*Familia*, 1883, p. 78): „...Româncele ce voiesc ca vrăjitoarele și strigoaicele să nu ieie mana de la vacile lor încungiuură în noaptea spre sîntul *Andrei* vacile, mai ales pe cele mulgătoare, cu mac, după cum merge soarele, și-ncungiu-rîndu-le presură sămînță tot de mac pe jos împregiurul lor...”

Din aceeași cauză, nu numai legumele, dar și pomii de la sf. *Andrei* sînt cu noroc.

„În ziua de sf. *Andrei* se taie verzele din pomi roditori ca meri, peri, cireși, pruni etc., cari se pun într-un borcan cu apă aproape de sobă; aceste verzele înfloresc în ziua de Anul-nou și copiii sorcovesc cu ele pe părinți și rude...” (Christu Cuțana, Craiova).

v. *Drăgaică*. – *Mac*. – *Răbăie*. – *Strigoi*. – *Usturoi*...

Românii personificînd boalele cele mari, astfel că ciuma sau holera sînt reprezentate ca un fel de strigoaice, de aice printr-o nouă asociațiune de idei:

„Sf. *Andrei* apără de ciumă, sf. *Varvara* de bubat...” (I. Poppescu, Dolj, c. Băilești).

v. *Haralampie*.

De lupi, de strigoi, de boale, poporul se crede scutit prin vrăji.

Sînt-*Andrei* este dară una din zilele cele mari ale vrăjitoriei române.

v. *An-nou*. – *Vraja*.

Se mai țin la st. *Andrei* și alte obiceiuri poporane, în temelia cărora se află tot-dauna cîte o asociațiune de idei.

În basmuri, după cum gresia simbolizează muntele, tot așa peptenele, prin însăși forma sa | | | | |, ca și cînd ar fi un șir de arbori, este un simbol al pădurii.

De aci, pădurea fiind a fiarelor sălbatece, urmează că:

„La sf. *Andrei* femeile nu se peaptenă” (A. Dobrea, Iasi, c. Cărniceții).

„Poporul crede că acela care umblă cu peptene în ziua de sf. *Andrei* va fi mîncat de lup; de aceea mai cu samă femeile se feresc în acea zi nu numai de a umbla cu peptenele, dar nici a-i rosti numele” (G. Sireteanu, Botoșani, c. Rănghileștii).

În fine, grija cea de căpetenie în acea zi fiind de a se feri de orice pierdere, de aci rezultă că:

„La sf. *Andrei* oamenii din popor nu se împrumută cu nimic unii de la alții” (V. Stegariu, Tecuci, c. Corodu).

v. *Circovi*. – *Filip*. – *Georgiu*. – *Peptene*...

În acest mod se înlănțuiesc următoarele asociațiuni de idei:

Sf. *Andrei* serbîndu-se între novembre și decembre, adică în luna lupilor, deci: el este peste lupi; unii oameni avînd fire lupească, anume strigoi, deci: e și peste strigoi; epidemiile fiind strigoaice, mai ales ciuma, deci: e și peste ciumă; de lupi, de strigoi, de ciumă, omul apărîndu-se prin vrăji, deci: este ziua vrăjilor; vrăjile servind a înlătura paguba, deci: usturoiul, macul, sorcovii de la sf. *Andrei* sînt cu noroc, și nu trebui să dai nimic din mînă în acea zi; peptenele însă simbolizînd pădurea, de unde vin fiarele sălbatece, deci: de peptene să nu te atingi...

Încă o observațiune mitologică.

Apostolul *Andrei* era frate cu apostolul *P e t r u*, și-n credințele poporane române ambii sînt puși în legătură cu lupii; dar pe cînd *Andrei* e dușmanul lor, *Petru*

este, din contra, un fel de patron, care-i ocrotește și-i hrănește chiar în dauna oamenilor.

v. *Petru*.

Deminutivii din *Andrei* sînt: *Andreiaș* sau *Andrieș*, *Andreico* sau *Andreică*, *Andraș*, *Andruș*, *Andruț*. Oarecînd se întrebuintă și la femei: *Andreia* (*A.I.R.* I, 89).

Numele *Udre* = *Îndre*, foarte des altădată, rezultă dintr-o fuziune poporană între *Andrei* și *Adrian* (*Cuv. d. bătr.* I, 144), de unde se explică și pierderea nazalei.

v. *Udre*.

Mai multe localități poartă numele patronimic de *Andreești* sau *Andriești* (Frunzescu, *ad. voc.*) de la singularul *Andreescu*, *Andriescu*...

v. ²*Andrei*.

²**ANDRËI**, n.pr. m.; t. de mythol. popul.: sorte d'Atlas, ange-titan qui soutient la terre. Dintre numeroase legende poporane cosmogonice ale românilor, pe cari le vom clasifica la locul său (v. *Lume*), una – povestită de bătrînul Ioniță Lepădatu din comuna Perienii în Tutova – ne spune că: „La început eară Dumnezeu salta-singurel, și unde sîntem noi eară apă. Dumnezeu se primbla cu corabie pe deasupra apelor, iar vaslaș avea un îngerel pe care-l chema *Andrei*...” Fiindcă acel *Andrei* se crezuse a fi tot așa de puternic ca și Dumnezeu, acesta, supărat, l-a azvîrlit în apă, apoi dintr-o „bucățică de mîl de pe aripa corabiei făcu o turtișoară”, de aci scoate pe *Andrei* de-i poruncește s-o tragă spre apus, pe cînd însuși o trăgea spre răsărit, și astfel din acea turtișoară s-a întins pămîntul, iar îngerul cel semet, tot trăgînd dedesupt în apă, s-a pomenit că „de atuncia și pînă astăzi *Andrei* sărmanul ține fundul pămîntului pe capul lui...” (Iancu D. Nour, Bîrlad). În această legendă semizeul *Andrei*, pedepsit pentru mîndria sa, ne apare cufundat în adîncurile noianului, unde stă înfîpt purtînd lumea întregă, întocmai ca titanul Atlas din mitologia elenică:

„...κεφαλῇ τε καὶ ἀκαμάτησι χέρεσσι...”

(Hesiod., *Theog.*, v. 519, 747)

Dar cum oare va fi străbătut un asemenea mit la români? Și-apoi de unde vine aci numele de *Andrei*, care n-are întru nimic a face cu apostolul *Andrei* și cu alți sfinți omonimi? Legenda este învederat manicheică, originară din Persia și pătrunsă pînă-n regiunea Carpaților prin faimoasa sectă a bogomililor. După doctrina manicheică, Ziditorul lumii a așezat sub temelia pămîntului anume pe un înger care s-o poarte pe umeri: „der O m o p h o r u s ist unten und er ist es, der die Erde auf den Schultern trägt, und wenn er vom Tragen ermüdet, schüttelt er sich und das ist die Ursache der Erderschütterung...” (Flügel, Mani, Leipzig., 1862, p. 8, 89, 221). Pe acest Ὠμοφόρος sau „Atlas laturarius”, după traducerea latină a St-lui Augustin, noi nu știm cum să-l fi chemat persii. Nu cumva *Andra* sau *Andar*, numele zendic și huzvareșic al unuia dintre îngerii lui Ahriman în doctrina zoroastrică, adecă într-o formă anterioară a manicheismului? Zoroastricul *Andra*, pe de altă parte, se știe că corespunde sanscritului *Indra* (Justi, *Handb. d. Zend*, p. 55).

Despre manicheism, și-n specie despre bogomilism, la românii din veacul de mijloc, a se alătura cele zise de noi în *Cuv. d. bătr.* II, p. 250, 560-64.

v. *Arhanghel.* – *Sarsailă.* – *Satanailă.*

ANDREIA. – v. *Andrei.*

ANDREIĂȘ s. **ANDRIÈȘ**, n. pers. pr. m.; Androt, Andriot. Unul din deminutivii din *A n d r e i*, format prin sufixul *-aș*, care în *Andrieș* scade la *-eș* în urma scăderii tematicului *-e-* la *-i-*.

Din *Andrieiaș* prin augmentativul *-a n* se formează *A n d r e i a ș a n* (*A.I.R.* I, 109).

v. ³-*an*.

Afară de localități numite *A n d r i e ș*, bunăoară două sate în Rîmnic-Sărat (Frunzescu, *Dicț. top.*, 7) sau un cătun și un munte cu straturi de sare în Putna (I. Ionescu, *Putna*, p. 30-34), din *Andrieiaș* s-a născut numele mai multor sate sau cătune *A n d r i e ș e ș t i* și *A n d r i e ș e n i* (Codrescu, *Buciumul*, 1875, p. 38).

Rareori alături cu *Andrieiaș* ne întimpină *A n d r a ș* sau *A n d r o ș* (*A.I.R.* III, 275), o formă ungurească, din care apoi vine numele topic *A n d r ă ș e ș t i* (Frunzescu, *l.c.*).

Balada *Șearpele*:

„Depart, mări, depart,
Depart și nu prea foarte,
Colo-n sat la Crătunești
Și colo la *A n d r ă ș e ș t i*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 438)

v. ¹*Andrei.*

ANDREIAȘÂN. – v. *Andrieiaș.*

ANDRÈICO s. **ANDRÈICĂ**, n. pr. pers. m.; Androt, Andriot. Deminutiv din *A n d r e i*, prin sufixul rutean *-c o*, ca în „Nadăbaico”, „Petriceico”, „Nalivaico” etc. Între boierii lui Ștefan cel Mare, 1489, era păharnicul *Andreico* (*A.I.R.* I, 156; cfr. *Ibid.*, 42).

v. ¹*Andrei.* – *-co*.

ANDRIȘÈÀ. – v. *Andrișel.*

ANDRIȘÈL (pl. *andrișei*), subst. masc., s. **ANDRIȘÈÀ** (pl. *andrișele*), subst. fem.; t. de botan.: Geranium, bec-de-grue. O ingenioasă transformare poporană din *i n d r i ș a i m* sau *i n d r u ș a i m* ori *i n d r u ș a i*, nume mai răspândit al geraniului, frumoasă floare cârrii turcii, persii și arabii îi zic ’ *a t r i ș a h i* sau ’ *y t y r - ș a h i* „essence impériale” (Șaiceanu, *Elem. turc.*, p. 58). *Andrișeà* sau

andrișie se zice în Dobrogea (G. Chisencu, c. Satu-Nou; G. Țarălungă, c. Văcăreni); *andrișel* se aude în Moldova (Mironescu, Tecuci, c. Găiceana).

v. *Indrușai*.

ANDRIȘIE. – v. *Andrișel*.

ANDROACĂ. – v. *Androc*.

ANDRÒC s. **ONDRÒC** (plur. *androace, ondroace*), s.n.; jupe en laine, jupon d'hiver, cotillon des paysannes. Un fel de f u s t ă. Se rostește și aspirat: *handroc, hondroc*. În unele locuri se zice la feminin: *androacă* sau *ondroacă* (Făgăraș, c. Vaidarecea).

Jipescu, *Opincaru*, p. 80: „Hina Stanca și-mpletește coadili, să poartă cu maramă pă cap, și dasupra urechi[i] drepte-nhige-n maramă ace cu floare verde or roșie, cumpărate dă la negustori din târg; umblă cu brîu or cu betițe; poartă fotă, *ondroc*, rochie, fermine, scurteică și zechiuță...”

„Femeile în zi de lucru iarna poartă *androace* și ciupage de lînă, la cap se leagă cu tistimele, și în picioare pun papuci...” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

„...Peste iie sau cămașe, femeile se îmbracă iarna cu *androc*, vara cu rochiță” (Gr. Păltineanu, Transilv., Brașov, c. Țîntări).

Androacele fac parte din țeșeturile casnice ale țărancei.

„Între țeșeture sînt și *handroacele* femeiești și zechile bărbătești...” (P. Popescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

„...pe rochii se țese fluturi, pe *androace* cercuri...” (I. Crișianu, Făgăraș, c. Ohaba).

„*Androc* sau *ondroc* este o fustă de lînă lucrată de casă în război, cu vergi albastre, verzi și roșii; altele sînt lucrate numai cu albastru închis și deschis. Se poartă mai mult de femei bătrîne, căci cele tinere spun că le roade pelea, fiind lînă aspră” (P. Theodorescu, Ialomița, c. Șocariciu).

Fiindcă iarna vezi moșnegi cu c o j o a c e și babe cu *androace*, ingeniozitatea copiilor a plăsmuit epitetul de „cojocă” pentru om bătrîn, iar „androacă” pentru femeie bătrînă.

„Între s o r ț i sau vorbe întrebuințate în jocurile copilărești se aude și: tat-to cojocă, mă-ta a n d r o c e a...” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Androc n-are și nu poate să aibă a face cu turcul a n t e r i u (Șăineanu, *Elem. turc.*, p. 122; Miklosich, *Türk. Elem.* I, 12), ci este nemțescul U n t e r r o c k, medio-germanul u n d e r r o c „fustă”, de unde și la ruteni a n d a r a k, iar la poloni i n d e r a k, bunăoară în cronică lui Martin Bielski: „zastál żone w i n d e r a k u tylko = a găsit pe nevastă numai în fustă” (Linde). Forma română vine d-a dreptul din medio-germana, fără a fi trecut prin vreun dialect slav.

Înainte de a fi ajuns îmbrăcăminte țărăneasă, *androc*ul fusese un port al boiereselor și al țigovețelor, la cari în adevăr el era o haină „dedesupt = u n t e r - r o c k”

în opozițiune cu „haina deasupra”: mantale, blăni, șaluri. Tot așa în Polonia i n d e - r a k se mai aude astăzi abia numai pe la țărance, pe când la 1630 însăși regina Ecaterina purta acolo un „*androc* roșu de adamască” (Golembiowski, *Ubiory w Polsce*, p. 162, 285). Este un fapt ce se observă pretutindeni în istoria modei: când femeile de jos încep a purta un fel de îmbrăcăminte pe care-l văd mereu la cucoane, acestea se dezgustă și o schimbă, dar la țărance, odată încuibată, ea rămîne după aceea mulți ani, poate chiar secoli, încît la urma urmelor își închipuiește cineva că este un port curat țărănesc.

v. *Alăută.* – *²Alivenci.* – *Catrință.* – *Fustă.* – *Neamț.* – *Șorț.* – *Vălnic.*

ANDROCEĂ (plur. *androcèle*), s.f.; t. enfantin: vieille femme, matronne.
v. *Androc.* – *Cojoc.*

ANDRONĂCHI. – v. *Andronic.*

ANDRONÈSCU }
ANDRONÈȘTI } v. *Andronic.*

ANDRÒNIC, n. pr. pers. m.; Andronic, Ἀνδρονικός. Nu era rar altădată ca nume de botez, de unde apoi și ca nume de familie. Din forma scurtată A n d r o n vine patronimicul A n d r o n e s c u și topicul A n d r o n e ș t i.

Ureche, *Letop.* I, p. 113, sub 1461: „multă moarte s-au făcut în oastea lui Alexandru-vodă și într-acel război au perit oameni de frunte, Onciul, logofătul cel mare, și Coste și *Andronic*...”

O localitate din Moldova se cheamă: P o m i i l u i *Andronic* (I. Ionescu, *Dorohoi*, p. 436).

În epoca fanariotică se întrebuinta deminutivul A n d r o n a c h i.

Costache Negruzzi, *Scrisoarea XXXI*, vorbind despre fabulistul Alecu Donici: „Nu ne aducem aminte dacă mai trăia unchiul său logofătul *Andronachi* Donici, care singur cu bătrînul Flechtenmacher știa pe atunci Pandectele, încît umbla asupra-i și o epigramă care zicea:

„Dacă ai vro judecată,
Mergi la Donici de-o arată,
Că el pînă și-n pilaf
Va găsi vrun paragraf...”

ANDRONÎM. – v. *Filana.*

ANDRÒNIUS. – v. *Critil.*

-ÂNDRU. – v. *-eandru.* – *-man.*

¹ANDRÛȘ, n. pr. pers. m.; Andriot. Deminutiv din *A n d r e i*. de aci și numele a două localități în Basarabia: *A n d r u ș u l - de-Jos* și *A n d r u ș u l - de-Sus* (Frunzescu, 7).

v. ¹*Andrei*. – *-uș*.

²ANDRÛȘ, n. pr. loc. m. – v. ¹*Andruș*.

ANDRÛȚ. – v. ¹*Andrei*. – *Druțe*.

ANDÛCĂ. – v. *Handoacă*.

ANERISÈSC (*anerisit, anerisire*), vb.; „réfuter, annuler, abroger, réduire; du ngr. ἀναιρῶ, ἀναιέω, aor. ἀνείρῃσα, ἀνήρῃσα” (Cihac). Termen juridic din epoca fanariotică, de scurtă durată și uitat cu desăvârșire. Un act din 1817 (Codrescu, *Uricar* IV, 338): „hotăraște domnia-sa și *anerisește* dania de mai înainte...”

v. ¹*Grec*.

¹ANEVÒIE, adv. et subst.; 1. difficilement, péniblement, à grand peine; 2. difficulté, peine. În opozițiune cu *l e s n e* sau *u ș o r*. S-a format dentîi ca adverb din prepoziționalul *a* și *n e v o i e*, pentru ceea ce în graiul vechi se zicea „a - g r e a ț ă = = ad gravitiem” (v. vol. I, pag. 380); ca substantiv, se întrebuintează numai în locuțiunea adverbială: *c u anevoie*.

1. *A d v e r b*.

Dicționar bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Anevoie*. Aegrè. Difficilè”.

În proverbi:

„Dacă răsipești meiu, *anevoie* îl aduni” (Pann, II, 87; cf. III, 72).

„Focul cînd se încinge,
Anevoie se stinge...”

(*Ibid.*, III, 12)

„E *anevoie* cînd ajungi să cumperi orz de la gîște” (*Ib.*, III, 72).

Proverb biblic la Cantemir, *Divanul*, 1698, pref.: „funea întreită *anevoe* să va rumpe = τὸ σπαρτίον τὸ ἐντριπτον οὐ ταχέως ἀπορῥαγίησεται”.

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784, p. 14): „Nici un lucru nu vedem mai adese decît moartea, și nici un lucru nu crédem mai *anevoe* decît moartea...”

O așa-numită frămîntătură de limbă la copii, în Baronzi, *Limba*, p. 86: „Nu e *anevoie* a zice bou breaz-bîrlobreaz, dar e *anevoie* a dîrlobîrlobrezi dîrlobîrlobrezitura din oile Dîrlobîrlobrezeanului...”

Urmîndu-i *d e*, funcționează ca adjectiv: e *anevoie* *d e* făcut, *d e* crezut etc., adică: e *g r e u d e* -

2. S u b s t a n t i v.

Maximă fatalistă la Miron Costin, *Letop.* I, p. 293: „ce este să nu treacă, c u *anevoe* se mută cu sfatul...”

Același, p. 307: „c u *anevoe* se agonisește ce se perde o dată...”

v. Agreață. – *Lesne*.

²A-NEVOÏE s. **HÀ-NEVOÏE**, s.f. invar.; t. de méd. popul.: mal caduc, haut-mal. *E p i l e p s i a* are în popor o mulțime de numiri, precum: *b o a l a - c o p i i l o r*, *d u c ă - s e - p e - p u s t i i*, *n ă b ă d ă i*, *n ă v î r l i i*, *s g i h u i a l ă* etc. Cei mai mulți termeni indică groaza de a da un nume precis acestei teribile patime. Așa, pe alocuri se zice: „îl găsește a l t e - h a l e a” (Muscel, c. Mățău), sau simplu numai: „îl g ă s e ș t e” (Dobrogea, c. Beilic). De aceeași natură sînt numirile: *a-b o a l ă* și *a-nevoie*, adică boala sau nevoia a c e e a despre care mi-e frică să și vorbesc.

A. Prijbeanu (Tocil., *Rev.* II, t. I, p. 388): „24 iunie pînă nu răsare soarele, (baba) caută cicoare și își încinge mijlocul umblînd toată ziua cu ea încinsă, pe urmă o usucă zicînd că-i bună a o băga în baia copiilor de epilepsie, sau cum o numesc ei: *ă-b o a l ă*...”

În unele locuri se rostește aspirat: *h a - b o a l ă* (N. Panaitescu, Muscel, c. Băjești).

Cu același sens peste Carpați se zice: *à-nevoie* sau *hà-nevoie*.

„Între înjurăturile poporului de aice se aude: călca-te-ar *ha-nevoie!*...” (G.D. Păltineanu, Brasov, c. Țîntari).

În Banat se zice: „aflat de *n e v o i e*” (S. Liuba, c. Maidan).

v. *A-bubă*. – ¹*Ale*. – *Ducă-se-pe-pustii*. – *Nevoie*.

ANEVOÎNȚĂ. – v. *Nevoînță*.

ANEVOIÒS, -OASĂ, adj.; difficile, pénible à faire. Sinonim cu *g r e u* și cu adjectivalul *a n e v o i e*, de care totuși se deosebește întrucîta: *e g r e u* sau *e a n e v o i e* de făcut și lucrul pe care noi n-am încercat încă de a face, dar îl judecăm că așa este; *e anevoios* însă numai atunci cînd noi stăruim a face ceva și întîmpinăm pedeci.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 27: „Basarabii și alții cîți putuse să scape din mîinile tiranului, după multe și *anevoioase* rugăminte, dobîndiseră în sfîrșit ajutor de la Împărăția turcească...”

v. *Greu*. – *Nevoie*.

ANGARÀ (pl. *angarale*) s. **ANGAREÀ** (pl. *angarèle*) s. **ANGĂRIE** (pl. *angării*), s.f.; corvée, taille, servitude, vexation fiscale. Cuvîntul este la noi cu mult mai vechi decît epoca fanariotică, însemnînd în modul cel mai general orice fel de *d ă r i* în bani, în natură sau în muncă, datorite statului direct ori indirect. Cu același sens se întrebuintează la toate popoarele de pe Peninsula Balcanică, dar era nu mai puțin răspîndit în Europa întreagă din veacul de mijloc sub forma *a n g a r i a*, *a n g a - r i a* c „onera agris aut personis imposita, quaelibet vexatio vel injuria” (Du Cange).

La români dară el poate fi din neogrecul ἄγγαρία sau turcul a n g a r i y a, însă ar putea să fie și mai denainte.

Miron-Vv. Movilă, 1629 (*A.I.R.* I, 119): „să aveți a lăsa foarte în pace de toate *angăriile* satul Borălești: numai să aibă ei a-ș plăti cîsla lor cîtă va hi scrisă în vistérul domnii-méle; nič ilîș să dea, nič sul•u, nici untu... nič lup, nič o *angărie*...”

Iliaș-Vv. Alexandru, 1666 (*A.I.R.* I, 120): „să fie în pace de dajde și de zloț și de lei și de taleri și de galbeni și de alte *angherii* de toate de cîte sintu pre alți mișei în țara domniei méle...”

Mihaiu-Vv. Racoviță, 1708 (*A.I.R.* III, 271), întemeind o colonie din Polonia, promite că: „oricăți de mulți ar hi, de la domniia-mea vor hi în pace de toate dările și *angăriile* până în șese luni...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 19: „Acest Dimitrașco-vodă au scos hărtii pre fețele oamenilor, care *angărie* până atunce n-au mai fost în țară nici la o domnie...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p.193: „Așa într-acest an s-au deschis oștire împărăției turcului cu Moscul, care viind și la domnul multe porunci împărătești pentru zaherele la sārhaturi, care, boi și alte *angării*, pod în Dunărea la Obluciță, cherețele și alte multe nesfîrșite *angării*...”

Același, p.268: „În țară era foarte cu greu, că *angăriile* și cheltuelile erau multe și banii ce eșia nu le ajungia...”

Zilot, *Cron.*, p. 6, vorbind despre fanariotul Constantin Hangerliu:

„Că cum s-așeză în scaun, alt nimic nu-ngrijui
Decît: oare cum ar face țara rău a jefui?
Se aflară și d-aicea asemenea rîvnitori
Și cu dînsul împreună pe o cale călători,
Și mai întîi sfătuiră să scoată o *angarea*
Pre boieri de toată starea și pă bresle foarte grea,
Pă mănăstiri și pă schituri, și văduvele să dea
Fieșicare după stare-i, că și lor li s-ar cădea...”

ceea ce se numea „găleata lui Hangerliu”, la care însă el a fost silit a renunța:

„Slavă ție, împărate! cea ce din început
Rău în bine totdauna prin rugi ni l-ai prefăcut,
Precum și aicea iarăși arătași minunea ta,
Că-i făcuși fără de voie *angarea* a ierta.
Deci aceasta fu cum fuse, că fu Dumnezeu cu noi,
Dar pentru nemulțumire, ne lăsă iar în nevoi,
Că-ncepu iar stăpînirea sfaturi réle a croi:
Orice huzmet al cămărei pe țară a-l îndoi.
Cum și fu astă-ndoire mai întîi la oierit,
Care cu destule zoruri din țară s-au împlinit;
Veni vremea dijmăritul a se scoate-obicinuit,
Și acesta născociră de-l scoase iar îndoit.

Se sili săraca țară îndestul de l-au răspuns,
 Numai pentru ca să scape și de acest foc nespus;
 Când făcu o socoteală că au scăpat negreșit,
 Iată și tutunăritul iar îndoit i-au izbit.
 O, săracă țară oarbă, ce socotiși că scăpași!...”

O i e r i t, d i j m ă r i t, t u t u n ă r i t și cîte și mai cîte alte h u z m e t u r i, acestea erau *angaralele*, *angărelele* sau *angăriile*, a căror aducere aminte cam cu anevoie se va șterge din graiul poporului.

Costache Negruzzi, *Scrisoarea XXI*: „Uneori, cînd poporul se simțea asuprit și jignit în drepturile sale, se auzea sunetul clopotului de dandană. Atunci mahalalele își vărsa gloata piste oraș, și norodul nu se liniștea, nici clopotul nu tăcea, pînă nu se videa scapat de *angării*...”

Jipescu, *Opincaru*, p.29: „E! E! Dragu meu! Voitori[i] tăi dă bine-s boi[i], femeia, vaca, oili, teșcoiu cu bani[i] și mălaiu sacului, mai ales. Aia te scapă dă *angarale*, aia te feresc dă b e l e l e...”

Cîntecul pandurilor de la 1821:

„Mi-am vîndut și cămășioara
 Și-mi cumpărai săbioara!
 Plugulețul meu nebun,
 Cum te prefăcuși în tun!
 Vezi, așa mai poți ara
 Și mă scapi de *angară*!...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 484)

Balada *Macovei*:

„Adunarea se strîngea;
 Dar de vorbă ce vorbea?
 Că la Macovei în sat
 Nici că mai este de stat,
 Că te ține-n munc-afară
 Cît ține ziua de vară
 Numai pe zece parale
 Pentru b i r și *angarale*...”

(*Ibid.*, 297)

v. *Bir*. – ²*Mîncătură*.

ANGĂRIE. – v. *Angara*.

ANGĂRLÎC. – v. *Agărlîc*.

ANGÈR. – v. *Hanger*.

¹ÂNGHEL (plur. *angheli*), s.m.; t. de théol.: ange. Din latinul *a n g e l u s* ne-a venit î n g e r; din grecul ἄγγελος prin slavicul АГГЕЛЪ, dubletul *anghel*, care însă numai ca nume de botez a rămas în graiul poporan, deși nu este rar în vechile texturi.

Legenda sf. Dimitrie, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p.100): „Dumnedzăul lui Dimitrie, Dumnedzăul creștinesc, acesta tremise *anghelul* său...”

Text omiletic (*ibid.*, p.273): „tremite-voiu *anghelul* meu înaintea fetei tale...”

Altul (*ib.*, p.596): „înaintea judecatei lui Hristos, unde *anghelii* cu frică și cu cutremur stă-voră...”

Uneori același text întrebuițează deopotrivă pe î n g e r și pe *anghel*. Așa în *Omiliarul de la Govora din 1642*:

p. 49: „acolo veri vedea cum î n g e r u l Domnului, păzitorul tău, dă samă spre tine înaintea lui Dumnezeu, că de multe ori țe-au arătat calea pocăniei și nu ai vrut să mergi pre ă; ce și de acasta te veri rușina și veri întorce ochii tăi spre stânga, ce și acolo veri vedea pre *anghelii* cei iuți...”

p. 62: „atunci va sta alt *anghel* pre soare și va striga cu glas mare spre pasările de supt ceriu grăind: adunați-vă la cina lui Dumnezeu cea mare ca să mâncați trupurile înpăraților pământului și a putérnicilor cestui veac, cai și pre ceia ce șed pre ei; acicea î n g e r u l chiămă pre diavol...”

v. ²*Anghel*. – *Înger*.

²ÂNGHEL, n. pr. pers. m.: Ange, comme nom de baptême, quelquefois nom de famille. Ca nume de botez, se serbează împreună cu a r c a n g e l i i Gavriil și Mihail la „Sfinții Voievozi” (8 noiembrie), căci în calendarul răsăritean nu se află *Anghel*, afară de un sfânt nou bulgăresc, căruia românii de pe lângă Dunăre îi zic în glumă la deminutiv A n g h e l u ș și care n-are nici chiar la bulgari vreo zi a sa. Din *Anghel* derivă patronimicul A n g h e l e s c u, foarte răspândit prin orașe, și topicul A n g h e l e ș t i, după cum se cheamă mai multe localități (Frunzescu, *Dict.*, 8).

Act muntenesc din 1608 (*Cuv. d. bătr.* I, 160): „Părvul log ot Ruda i Frâncul ot Potăroșani și *Anghel* comis ot Sărăcinești...”

Altul din 1626 (*ibid.*, II, 243): „Voica de 9 aaii și *Agghel* de 8...”

Act din 1728 (M-rea Cotrocenii, Arh. Stat.): „Adecă cū Șarban fečorul lui Șarban Scutelnécul ot Trestiiani dat-am acest crédinčos al meu zapis la mână sfinții-sale părintélui Gherasim egumen ot sfânta mănăstiré Vălénii ot sud Sac, undé să chiamă și să prăznuiaște Adormirea Precistei, ca să fie de bună crédință, prēcum să să știe că am vândut sfinții-sale o moșie de la Buchelaș, caré moșie să chiamă a A n g h e l e ș t i l o r ot sud Praov, caré moșie mie-au fostu și mic cumpărătoaré de la Stan și de la frații lui ce să zic A n g h e l e ș t i...”

În Oltenia se cîntă o baladă poporană despre haiducii *Anghel* și D r a g u l din codrii Bălaciului.

v. *Bălaci*. – *Dragul*.

Un alt bandit, numit Radu *Anghel* sau Radu al lui *Anghel* din satul Grecii în districtul Dîmboviței, devenise atît de vestit în timpul lui vodă Cuza, încît își are și el un cîntec poporan, care se începe așa:

„Frunză verde de cireși,
Radu lui *Anghel* din Greci
Și cu popa din Cindești
Bea țuicuță la Botești.
Oamenii așa-i zicea:
Bea, Radule, nu prea bea,
C-uite potera-i colea...”

(S. Negoescu, Dîmbovița, c. Raciul)

v. *Haiduc*.

Lui *Anghel* corespunde femininul *Anghelina* cu deminutivul *Anghelușă*.

v. *Anghelina*. – *Anghinară*.

ANGHELÈSCU } v. ²*Anghel*.
ANGHELÈȘTI }

ANGHELÎCĂ s. **ANGHILÎCĂ**, s.f.;t. de botan.: *Angelica archangelica*, *Angelica sylvestris*, *angélique*, *racine du Saint-esprit*. Nu trebuie confundat cu *aglică*, care se aude uneori în popor sub forma de *aglică*, *aglici*, *aglicel*.

„*Angelica*, sau cum zice poporul *anghilică*, buruiană sălbatecă crescînd prin munții Carpați pe locuri calcaroase expuse cătră soare, se întrebuintează de cătră popor ca leac în durerile de stomac și-n colici sau vătămătură. Se bea cu apă sau cu rachiu...” (I. Mironescu, Neamț, c. Dobreni).

Anghilica, cu o floare albastră mare și cu frunze late, e bună pentru tuse...” (P. Căderea, Neamț, c. Bistricioara).

După d-rii Szabo și Czihak (*Flora*, 1863, p. 187), românii mai întrebuintează *angelica* contra lîngorii și contra boalelor de gură la vite.

v. *Aglică*. – *Antonică*. – *Buciniș*. – *Îngereà*.

ANGHELÎNA, n. pr. pers. f.; *Angéline*, *Angèle*. Nume de botez, foarte răspîndit altădată și care corespunde masculinului *Anghel*.

Act muntenesc din 1639 (*Cond. m-rii Hurezu*, Arh. Stat., p. 461): „Vladul i Stan ot Curtișoară sinû *Anghelinei* Oarbei au vândut partea lor...”

Astăzi e mai obicinuit deminutivul *Anghelușă*.

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 5: „Ceaiul de soc, după cum zici, îi tare folositor pentru cataroi; dar socot că floarea teiului îi și mai bună. Întrebă, dacă nu mă crezi, pe baba *Anghelușă*, știi, cea care face dresuri de obraz...”

Doina *Șapte fete*:

„Una-i Vișa, una-i Mușa,
A treilea e Brîndușa,

A patrulea-i A n g h e l u ș a,
A cincilea-i Catinca,
A șaselea e Voica,
A șaptelea Ilinca,
Toate-au fost mîndrele mele,
Și cît m-am iubit cu ele
Le-am dat salbe și inele...”

(Alex., *Poez. pop.*²,346)

Într-o ghicitoare din Bucovina despre „cloșca și uliul” (Marian, *Ornit.* I, 124), cloșca poartă epitetul de A n g h e l u ș ă:

„A n g h e l u ș a ferbe pere,
Tandalic vine și cere;
A n g h e l u ș a nu se-ndură,
Tandalic vine și fură...”

v. ²*Anghel.*

ANGHELÛȘ. – v. ²*Anghel.*

ANGHELÛȘĂ. – v. *Anghelina.*

ANGHERÎST } v. *Anghirete.*
ANGHILÈST

ANGHINÀRĂ s. **ANGHINÀRE** (plur. *anghinari*), s. f.; t. de botan.: *Cynara scolymus*, arhichaut. Plantă culinară. Din neogrecul *αγγινάρα* sau din turcul *e n g h i - n ā r*, cari vin ambii din vechiul grec, *χινάρα*(Cihac).

Doina Săbărelul:

„Foicică d-*anghinare*!
Cît mi-e Argeșul de mare,
Haz ca Săbărelul n-are:
Săbărelul mititel,
Se vede pește-n el...”

(Vulpian, *Text*, p. 101)

Ghicitoarea despre *anghinare*:

„A n g h e l u ș
C-un picioruș,
Haine verzi
Pînă-n pămînt...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 248)

Aci gluma poporană s-a acăţat de asemănarea fonetică pentru a preface pe *anghinară* în *Angheluş*, după cum într-o altă ghicitoare preface pe „puica n a d o - l e a n ă” în „N a t a l i ţ ă”.

v. *Anadoleancă*.

Anghinarea avînd o înfăţişare spinoasă, de aci în Ardeal se zice *a n g h i n a - r ă - s ă l b a t e c ă* la un fel de scaiu: „Bergdistel, Onopordum acanthium” (S. Bărcianu).

v. *Scaiu*.

ANGHINARĂ-SĂLBATECĂ. – v. *Anghinară*.

ANGHÎNĂ, s.f.; t. de méd. – v. *Gîlcari*. – *Lepădătură*. – *Şopîraiţă*.

²**ANGHÎNĂ**, s.f.; t. de comm.: sorte de toile ordinare. Costinescu, *Vocab.* I, 43: „*Anghină*, o materie ordinară ţesută din cînepă”. LaurianMaxim: „*Anghină*, ţesetură din fire de bumbac colorată”. Cuvîntul ni se pare a fi o interesantă românzare din *n a n k i n*, numele chinezesc al unui fel de pînză proastă, răspîndit prin comerţ în toată Europa. Este interesant că aceeaşi transformaţiune s-a făcut în dialectul sard: „*a n c h i n a* tela di Nankin da cui ha preso il nome” (Spano, *ad voc.*).

v. *Alestincă*. – ²*Americă*. – *Anglie*.

¹**ANGHÎRĂ** s. **ANCHÎRĂ** (plur. *anghire, anchire*), s.f ancre. Din grecul ἄγκυρα.

Un glosar, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 291): „*anchira*, m ă ţ e l e c o r ă b i e i ce aruncă în mare cu funile şi ţin corabiia”.

Codicele Voroneţian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), Act. Ap. XXVII, 40:

„...şi <i>anchira</i> adurără şi lepădară întru mare...”		„...καὶ τὰς ἀγκύρας εὗωνεις τὴν θάλασσαν...”
--	--	--

unde în *Noul Testament* din 1648: „şi trăgănd sus m ă ţ e l e, sloboziră-o (corabiia) mării...”

Critil şi Andronius (Iaşi, 1794, p. 34): „străngîndu vetrile şi aruncîndu *anghirile*, fieştecare dintr-înşii au începută a sări la uscat...”

Lexicon Budan, 21: „*Anghiră*, c ă t u ş ă, m î ţ ă de fer”.

Dar la Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. LXVIII, ne întîm-pină forma *a n h o r ă*, coresponzătoare latinului *a n c h o r a*:

„Şi stare *a n h o r e i* méle nù e
Unde între valuri să se puie...”

Şi oraşul Angora din Asia-Mică, greceşte de asemenea Ἄγκυρα, se zicea româneşte *A n g h i r a*.

Şapte-taine, 1644, p. 270: „Îară săborul de la *Anghira*, în 20 de capete, scrie de învaţă...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mart. 22: „Vasilie prezviterulū de svānta besīaricā A n g h i r a...”

v. *Cătușă*. – ²*Miță*.

²ANGHÎRĂ, t. de géogr.: Ancyre. – v. ¹*Anghiră*.

ANGHIREATE s. ANGHILÈST s. ANGHERÎST s. ANGHELÈS; t. de théol.: recueil de musique ecclésiastique. Așa numeau românii manualul de cîntări religioase pe opt tonuri, compus de St. Ioan Damaschin și pe care grecii îl numesc Ὁκτώηχος, slavonește „Osmoglasnikū”. Cuvîntul e cu atît mai curios, cu cît cele patru forme divergînti, departe de a înlesni etimologia, o îngreuiază.

Între cărțile mănăstirii Galata, din 1588 (*Cuv. d. bătr. I*, 196): „1 praxeu, 1 *anghiriate*, 1 triod...”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, Canon na Văzneseniia, f.73 b: „de ȳaste slabū la priciāpere, citeascā O s m o g l a s n i c u l ū adecă O c t a i h u l ū ce-ȳdzācemū noi *Anghilestulū*, cā va afla toate cuvintele acestuia psalomū rășchirate, tlācuite prin canoane...”

În registrul manuscriptelor de la mănăstirea Neamțului, făcut de episcopul Melchisedec (Tocil., *Rev. II*, t.1, p.130): „*Angherist* (octoih) de la glas 5-lea înainte. Folio mic...”

Același prelat descrie un manuscript slavon din biblioteca d-lui D.A. Sturdza, intitulat: „ВЪ НМѢЩА И СТГВ ДХА. СІМ СТАА КНИГА ГЛѢМАА ЯНГЕЛЕСЪ ПРЪВЫИ СЪТВОРИШ СВОЕГВ ПРАВАГО СТѢЖАНИГА ПАИ ГЕОРГИЕ ВЕЛ ЦАШИНК. И КНѢГНИКЪ ЯННА И ДАДЕ А ВѢСКОИ НОВОСЪЖДАНИИИ КТЫ МОНАСТИР, ЗОВЕМЫИ ПОДГОРІЕ ПЕВН. ДА БЖДЕТ НМѢ ВѢЧНАА ПАМѢТ И РОДИТЕЛЕМ ИЛ. И СЪТВОРИСА СТАА КНИГА ВЪ ДНИ НВ БАСИЛІЕ ВОЕВОД. БЛѢТ ЗРМ И. (7148). МСЦА ГЕН. И.

Adecă: În numele Tatălui și al Fiului și al Sîntului Duh. Această sîntă carte ce se cheamă întîiul *Angheles* o făcu din dreapta sa agonisitā pan Georgie vel (mare) păharnic și cneaghinea Anna, și o dădu în a sa nou-ziditā sîntā mănăstire numitā podgoria Peon, ca să fie lor vecinicā pomenire, și părinților lor; și s-a făcut sînta carte în zilele lui Ioan Vasilie-voevod, în anul 7148 (1640) luna ianuarie 8”. Apoi se adaugă într-o notiță: „Octoicul se numea *Angheles* sau *Angherest* și era despărțit în două tomuri. Tomul întîi cuprindea glasurile 1, 2, 3 și 4. Tomul al 2-lea cuprindea glasurile 5, 6, 7 și 8. Tomul întîi se numea *Anghelesul* întîi, al doilea – *Anghelesul* al doilea” (Tocilescu, *Rev.*, t.5, p.146).

Printr-o scrisoare, episcopul Melchisedec ne împărtășește că cuvîntul i se pare a fi derivat din ὀγγελος, „pentru imnurile sublime cuprinse în Octoih, pe cari bătrînii noștri cărturari le priveau ca cum ar fi inspirate de î n g e r i”. Această ipoteză se întărește prin aceea că și-n muzica bisericească rusească unele cîntări se numeau АНГЕЛЬСКІА, adecă „îngerești” (Drevnosti, Moscva, 1865-7, *Archeolog. Slov.*, p.23). Este probabil că acest plural slav ic au fost tradus românește prin a n g h e l e ș t i, de unde apoi, considerîndu-se ca substantiv, s-a format singularul a n g e l e s t, a n g h i l e s t, după cum este la mitropolitul Dosofteiu. Rămîne însă foarte anevoie

de explicat, în orice caz, variantul *anghiriate* în textul din 1588, care se apropie de grecul ἄγκυρα „ancră, symbole du salut”.

Lăsînd etimologia la o parte, este important de a constata cu această ocaziune că românii începuseră a-și forma o terminologie muzicală bisericească proprie a lor.
v. *Catavasiar*. – *Psaltichie*.

ANGÎNĂ. – v. *Anghină*.

ANGÎU. – v. *Hangiu*.

ANGÎȘ, subst. n., s. **ANGÎȘLĂ**, subst. f.; sorte de hêche ou ridelle du chariot. Cuvînt pe care-l cunoaștem numai din Dobrogea.

„La un car țărănesc, loitrele cele lungi cu țepuși pentru snopi se cheamă *angîșlă*...” (St. Voinea, Tulcea, c. Somova).

„Carîmbii de la loitrele carului, în care se vîră spetezele, se numesc *angîșuri*...” (I. Alexandrescu, Constanta, c. Aliman).

De unde vine?

v. *Car*. – *Carimb*. – *Loitrd*.

ANGLICA
ANGLICI, ANGLICÈL } v. Aglied. – Anghelicú.

ANGLIE, s.f.; t. de comm.: sorte d'étoffe très ordinaire, de provenance anglaise ou supposée telle. și la serbi „A n g l i ĩ a, englisch Tuch, pannus anglicus” (Karadži•). Din *anglie* se făceau haine femeiești și bărbătești. Cuvîntul rămîne cristalizat în poezia poporană, care îi mai adaugă uneori pe proteticul *d*: *danglie*.

I. Creangă, *Stan Pățitul* (Conv. lit., 1877, p. 24): „Am mai văzut dăunăzi umblînd pe aici prin sat un ciofligar de-alde tine, dar acela era oleacă mai chipos și altfel îmbrăcat:

Cu antereu de canavață
Ce se ținea numa-n ată,
Și cu nădragi de *anglie*,
Petece pe ei o mie...

și cînd mergea pe drum, nădragii mergea alătura cu drumul...”

Satira poporană *Paștile țiganilor*:

„Iute în cort s-a băgat
Și-n giubea s-a îmbrăcat,
Într-o giubea
Ce mult plătea:
Căptușită cu valeu,
Numai ațe de un leu,

Cu mantă de-*anglie*
Cu peteci o mic...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 262)

Balada *Iosif*, de lângă Braşov:

„Din umeri pînă-n călcîie
Tot în haine de *anglie*
Să mergeţi la cununie...”

(G.I. Bibiceseti, Col. ms.)

O doină tot de acolo:

„Eu ți-am spus, mîndruță, ție
Să-ți faci iie
De *anglie*
Să-mi fii dragă numai mie;
Tu ți-ai făcut de pîrgat,
Să fii dragă și la alt...”

(*Ibid.*)

Cîntec din Ardeal (c. Bucium-Şeasa):

„Ea-n cămară se băga
Și frumos că se gătea,
Din creștet pînă-n pămînt
Tot în haine de argint,
Din creștet pînă-n călcîie
Tot în haine de *danglie*...”

(*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 545)

v. ²*America*.

ANÎCĂ, n. pr. pers. f.; diminutiv d' *Ana*: Annette. Sinonim cu *An c ă*, *An - c u ț ă*, *An i ț ă*, *An u ț ă*...

Cîntec poporan din Fălci (I. Ghibănescu, c Băsești):

„Frunză verde de mătasă,
Anică frumoasă!
Pe cea vale-ntunecoasă,
Anică frumoasă!
Vine moartea mînioasă,
Anică frumoasă!
Cu cuțite și cu coasă,
Anică frumoasă!
Să-mi ia sufletul din oasă,
Anică frumoasă...”

La danțul poporan moldovenesc numit *horodinca*, una din strigături este:

„Hai să jucăm horodinca,
Că s-a măritat *Anica!*...”

pe cînd la *polca-hora*:

„Hai să jucăm polca-hora,
Că s-a măritat *T u d o r a!*...”

(P. Mohor, Tutova, c. Pucști)

v. ¹*Ana*. – *Anuță*.

¹**ANÎN** s. **ARÎN** (pl. *anini*, *arini*), s.m.; t. de botan.: *Alnus*, aune. Unul din arborii cei mai obicinuiți în pădurile și luncile României. Forma cu *-n-* se întrebuințează mai mult în Muntenia și-n Banat, forma cu *-r-* în Moldova și-n Ardeal. *Anin* nu derivă din latinul *à l n u s* (Cihac), fiind o dublă pedecă fonetică: mutarea accentului și epenteza unui *i* tonic. Din *à l n u s* s-ar fi născut cel mult *à n i n*, ca „dăfin” din „dăphne” și ca portughezul „àlemo = àlnus”. După cum francezul „chéne” nu vine din „quercus”, ci din adjectivul „quercinus”, italienește „quercino”, întocmai așa românul *anin* se trage d-a dreptul din *a l n i n u s*. Să se observe că și sinonimul italianul „ontano” derivă dintr-un adjectiv „alnetanus”.

Neculce, *Letop.* II, p. 244: „dacă s-au făcut zioă, s-au apropiat prin *arini* lângă sat pre din gios de curte într-o ripă...”

Doina *Singur pe lume*:

„Frunză verde de *anin*,
Cine-i ca mine străin?
Numai mierla din păduri,
Cîrsteiul din arături...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 283)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 88: „salba moale și teii cresc amestecați cu falnici jugastri, cu plopi nalți și suptiri, cu *anini* ușurei...”

Aninul e de două feluri: *anin-n e g r u* „*alnus glutinosa*” și *anin—r o ș u* sau *anin-a l b* „*alnus incana*”, ambele diferind prin frunziș. Despre o a treia specie,

v. *Liliac-de-munte*.

S. Fl. Marian a studiat însemnătatea poporană a *aninului* în Bucovina, unde – zice el – din *arin-n e g r u*, fiind crezut că putrezește cu greu sau chiar niciodată cînd se află în umezeală, se fac „colaci la fîntînă”, adică se cercuiește temelia la puțuri; de asemenea se fac „coveți și troci pentru porci”. Apoi din coajă sau scoarță se face „crușală sau curșală, un fel de argăseală” pentru opinci: „opincile crușite sau curșite se fac roșii întunecate și țin mai mult decît cele necrușite”. Mai departe, atît scoarța precum și buburuzele de *arin-n e g r u* figurează în medicina poporului: buburuze ca leac de „cel-perit” și de orbalț; scoarța, pisată ca făină, se presară peste „bubele cele rele”. Afară de aceasta, scoarța se mai întrebuințează și la vite cînd bolesc de

picioare, făcându-se o „crușală” în care boii sau oile cele bolnave stau pînă ce li se roșesc picioarele.

v. *Colac*. – *Covată*. – *Crușesc*.

Aninul are o mare însemnătate și-n industria poporană. Din anin-n e g r u, fie scoartă, fie bobite, fac țărancele n e g r e a l ă, adică văpseaua cea neagră pentru țesături: „nu numai diferite lînețe, ci și mantale și sumane lăi, scule de buci, de bumbac, de in și alte pînzeturi, precum și ațe la opinci, cari sînt făcute din lînă albă de capră”. Bobițele sau buburuzele de *anin* se cheamă în Bucovina a n i n e sau a r i n e.

v. ²*Negreală*.

„*Arinul* vindecă de c e l - p e r i t; faci din el tabac și tragi pe nas, sau îl ferbi cu apă și bei...” (I. Nour, Bîrlad).

v. ²*Perit*.

Pentru ca strigoii să nu învie, îi bat „un țaruș de lemn de *arin* drept în inimă...” (I. Gheorghiu, Iasi, c. Cîrjoaia).

v. *Strigoi*.

Peste Carpați, în loc de *arin* se aude mai mult forma *arine* (Sibii, c. Orlat; Făgăraș, c. Lisa, c. Bucium etc.), în Banat *anine*, după cum se zice pe alocuri și-n Oltenia (I. Iliescu, Vîlcea, c. Recea).

O doină din Ardeal:

„— Tu te duci, bade sărace;
Dar eu ce focul m-oi face?
— Tu te-i face, mîndro, bine,
Că mai e frunză p-*arine*,
Că mai sînt voinici ca mine;
Și mai e frunză pe salcă,
Și mai sînt voinici să-ți placă;
Și mai e frunză pe fag,
Și mai sînt voinici cu drag...”

(G.I. Bibicescu, Col. ms.)

„Cu sens ironic se zice:

Să facem de *arine*,
Că ține mai bine...

tocmai pentru că *arinele* nu e tare” (G. Dobrin, Făgăraș, c. Voila).

În districtul Muscel se aude adesea forma *ainin*.

„Pe aice se zice deopotrivă *anin* și *ainin*” (E. Pascal, c. Nămăești; C. Petrescu, c. Rădești).

„La o pădure mică de *ainini* i se zice și c r i n ă...” (I. Bădescu, Muscel, c. Bonteni), în loc de obicinuital a n i n i ș.

v. *Crină*.

În fine, în Biharea *anin* se cheamă *arinde* (*Conv. lit.*, 1887, p. 1004).

Din toate formele poporane, muscelele *ainin* și bihăreanul *arinde* sînt mai ales interesante. *Aînin* = *anin* se datorează propagațiunii regresive a tonicului *i*; *arinde*, pe de altă parte, pare a se fi desfășurat din *arințe* = *arine*, după cum rostesc obicinuitorii ardelenii, printr-o formă intermediară palatală *aringe* = *arindje*.

v. *D.* – *I.*

²**ANÎN** (*aninat*, *aninare*), vb.; 1. attacher, suspendre; 2. t. de vénerie: attraper le chamois; 3. en macédo-roumain: monter. Sinonim cu *a c ă ț*, *a t î r n*, *a t ă g î r ț*, *î n ț i n*, dar fără nuanță de silă sau de greutate, ci din contra: ceva ușor, pe nesimțite, blînd, abia-abia. Cînd acțiunea e însoțită de dibăcie și de o eleganță oarecare, sau cînd însuși lucrul supus acțiunii este plăcut ori scump, atunci nu se *a c a ț ă*, nu se *a t î r n ă*, nu se *a t ă g î r ț ă*, nu se *î n ț i n ă*, ci se *anină*.

Balada *Oprișanul*:

„El în curte au intrat,
De zebrea au *aninat*
Un cîrlig de *î m p ă r a t*
C u p e t r e s c u m p e l u c r a t...”

Doină voinicească:

„Știu că beau vinațe reci
Și că frig vro cinci berbeci,
Dar nu-i frig ei cum se frige,
Ci-i *anină* prin cîrlige
Și-i întoarce prin belciuge
Să le facă c a r n e a d u l c e...”

(Alex., *Poez. pop.*², 262)

Cîntec din Ardeal:

„Că mîndruța, dragul meu,
De te vede că-ți e rău,
Anină r o c h i ț a - n b r î u
Și dă fuga la răzău
De-ți cată leacul mereu...”

(J.B., 13)

În balada *Novac și corbul*:

„Și pe loc ei s-aduna
Și de Grue s-*anina*
Și cu Grue se lupta,
Și pe Grue mi-l lega...”

aninare care precede luptei nu este o pornire violentă, ci o apucătură vicleană, ca și-n doina:

„Sărace dragostile
 Cîripesc ca pasările
 Pe toate gardurile,
 Sub toate straşinile;
 Dară nu-s toate curate,
 Ci-s cu dracu mestecate:
 Trec prin tină, nu se-ntină,
 De voinic tînăr *s-anină...*”

(J. B., 17)

sau:

„Iubirile care-s mici
 Se aţin pe la potici:
 Trec prin tină
 Nu se-ntină,
 De voinici tineri *s-anină...*”

(Alex., *Poez. pop.*², 304)

Cîntec haiducesc:

„Hai cu mine-n haiducie;
 Ce-oi cîştiga ţi-oi da ţie;
 Ți-oi *anina* doi cercei,
 Doi cercei de brebenei,
 Să tragă ochii la ei...”

(*Ibid.*, 288)

Basmul bănăţenesc *Găitan de aor* (Picot, *Dialectes roumains*, p. 30): „fata ieî se culcă în lieagănu ieî, carîe-i ăsut cu firîe de aor şi stă *anînat* la grindă...”

Costachi Stamate, *Scăldătoarea cucoanei*:

„Şi o ȕigancă fecioară, eghiptenească prăsilă,
 Îngenuchiată îî ȕine o oglindă de cristal;
 Şi altă fecioară, greacă, pe cap părul îî *anină...*”

Alexandri, *Arvinte şi Pepelea*, sc. 4:

„Arvinte: Da bine, măi, la ce-a să-ȕi folosască ȕie un cui în părete?

Pepelea: „La nemic...doar numai să am unde să-mi *anin* căciula, cînd oi vini la d-ta...”

În loc de „se acaţă scaiul” se poate zice „se *anină*”, pentru că scaiul e foarte uşor şi se introduce pe furiş.

Alexandri, *Chir Zuliaridi*, sc. 5: „Doamne! tare-s îndrăzneȕi tinerii de astăzi! Cum văd o femeie frumuşică, *s-anină* de ea ca scaiul...”

Cu acelaşi sens la Beldiman, *Tragod.*, v. 3301:

„Iau obraz mult ienicerii, de ustale n-ascultau,
 Toȕi se tăvăleau prin crîşme şi precum vrea se purtau;

De-a lor răcnete cumplite ulițile răsunau;
Butcă de trecea, trei-patru în coadă se *aninau*...”

Nuanța cea caracteristică a lui *anin* apare foarte bine în locuțiunea proverbială:

„Amin, amin,
Și eu m-*anin*...”

(Baican, *Vorbe bune*, p. 10)

cînd cineva nepoftit, dar cu duhul blîndeței, își face loc la masa sau la petrecerile altora.

Și mai deplin s-a păstrat această nuanță în graiul vînătoresc de prin Muscel, unde se zice „*anin* capra-neagră” cînd dibaciul gonaș o aduce la strîmtoare.

Nae Rucăreanu, descriind pe cînele său de vînat:

O, și ce bărbat mai este!
El pe iepure, pe vulpe,
Și pe pulbere-i gonește;
Iar pe cerb, pe căprioara,
Fie și pe locul negru,
Mi ți-i bagă-n rîu îndată;
Capra-neagră nu mai scapă:
Cît clipești, e a n i n a t ă...”

(*Încercări poetice*, p. 61)

v. *Aninătoare*.

Forma cea organică a cuvîntului s-a mîntînit în dialectul macedo-român: *alin*. Din acest *alin* s-a născut al nostru *anin* prin aceeași asimilațiune regresivă ca în „senin” din „serin = serenum”, „funigine= fuliginem”, „cunună = coronam” etc. Dintr-un prototip *anin*, din contra, ar fi fost cu totul peste putință, după fonetica română, să derive *alin*, ci s-ar fi făcut *arin*, fiindcă *n* între vocale trece în *r*, niciodată în *l*.

Unii trag pe *anin* din maghiarul *n y ú l n i* „toucher à quelque chose” (Cihac, II, 476); alții din latinul *l ě n i s* „lin”, adică „l e n i t e r adfigo” (*Lex. Bud.*). A doua etimologie, negreșit, atît sub raportul fonetic precum și sub cel logic, e mai serioasă, dar totuși nu ne mulțumește, căci în *anin* noțiunea de *l i n* nu constituă sensul fundamental, care este acela de „joindre quelque chose à quelque chose”, ci numai îl nuanțează, dîndu-i un caracter determinat sau distinctiv. „A *anina*”, sub forma organică „a *alina*”, este latinul *a l l ě n a r e* „accoupler = joindre d’une manière agréable”, din *a d* și *l ě n a r e* „kuppeln”. Prin aplicațiunea cea sexuală a cuvîntului în latinul: „l ě n a r e = joindre un mâle à une femelle” se lămurește totodată în macedo-româna dezvoltarea sensului: „m-*alin* = mă sui pe ceva”, bunăoară într-un cîntec poporan:

„Ș-pi chîeptu țî *s-alinară*...”

= „ils m o n t ě r e n t sur ta poitrine” (Dr. Obedenar, *Texturi*, p. 340, ms. în Acad. Rom.).

Din *anin* se formează adjectivii *a n i n ă t o r* și *a n i n ă c i o s*, afară de participiul *a n i n a t*, care se poate lua și ca substantiv: „cîrlig *a n i n a t*” și „*a n i n a t u l* cîrligului”. Tot ca substantiv funcționează infinitivul *a n i n a r e*, iar cu nuanță de despreț: *a n i n ă t u r ă*.

v. *Afîrn*.

ANINĂRE (pl. *aninări*), s.f. – v.² *Anin*.

¹ANINĂT (pl. *aninaturi*), s.n. – v. ²*Anin*.

²ANINĂT, -Ă, adj.; part. passé d' *a n i n* pris comme adjectif: attaché, suspendu, accroché. Simonim cu *a c ă ț a t*, *a t î r n a t*, *a t ă g î r ț a t*, *î n ț i n a t*, dar fără nuanță de silă sau de greutate.

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (Conv. lit., 1877, p. 374): „De inima căruței *a t î r n a u* păcornița cu feleștiocul și posteuca, care se izbeau una de alta, cînd mergea căruța, și făceau: tronca, tronca! tronca, tronca! Iară în belciugul de la carîmbul de desupt din stînga era *aninată* o bărdiță, pentru felurite întîmplări...”

Balada *Dobrișan*:

„Ciobanii lui Dobrișan
Ei sînt boieri de divan:
Șed în cață rezemați,
Cu caftan toți îmbrăcați;
Cîte-o peatră nestimată
De plătește lumea toată
Sus pe *c a ț ă - i a n i n a t ă*...”

(Burada, *Dobrogea*, p. 158)

Ghicitoarea moldovenească despre „scripcă” sau „vioară”:

„Scoică uscată
În cui *aninată*.”

(Revista populară, 1884, p. 46)

Costache Negruzzi, *Scrisoarea XXVIII*: „Mai suindu-te, găsești încă o altă cămară boltită, și mai sus stau *aninate* clopotele mănăstirii...”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 10: „De cu zorile, atunci cînd roua stă încă *aninată*, pe firele de iarbă, ea s-a pornit de la conacul de noapte...”

v. ²*Anin*.

¹ANÎNĂ. – v. ¹*Anin*.

²ANÎNĂ. – v. ¹*Aninoasa*. – *Arină*.

ANINĂTOARE (pl. *aninători*), s.f.; t. de vénerie: endroit où l'on attrape le chamois. Cuvînt vînătoresc de prin Muscel, sinonim cu c o l ț. Nae Rucăreanu în *Vînătorul Carpaților*:

„Jos, copii, pe brînci cu toții
Auzirăți șuieratul
Capri[i] negre pîntre stînce?
Ne-a ulmat, dar sînt aicea.
Drept l-*aninători* vă duceți
Și vedeți de le luați vîntul,
Ca nici una să nu scape...”

(*Încercări*, p. 64)

„Cînd vînatul, adecă ursul, mistrețul sau lupul vulnerat sta pe loc ca să facă rezistență, atunci numai copoiul latră, și aceasta în limbagiul vînătoriei se zice: bat cîinii. Tot astfel latră copoiul și tot astfel se zice cînd el a închis pe capra neagră în colț sau *aninătoare*...” (*Ibid.*, p. 145).

v. ²*Anin*.

ANINĂTÒR, -OARE, adj.; celui ou celle qui accroche. – v. ²*Anin*. *Aninătoare*.

ANINĂTÙRĂ (pl. *aninături*), s.f. – v. ²*Anin*.

¹**ANINÎȘ** s. **ARINÎȘ** (pl. *aninișuri*, *arinișuri*), s.n.; aunaie. Pădure de a n i n i. Sinonim cu a n i n e t sau a r i n e t, care e prea puțin întrebuințat, și cu c r i n ă, care e de tot sporadic.

Constantin Brîncoveanu, 1699 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 247): „o fune și cu cătă să va mai alége partea lor, însă din livadea Călărașului în sus în hotarul Stroescu și merge până în vârfu *aninișului*, cu pădure, cu poiana bradului...”

Vasilie Lupul, 1646, pentru braniștile mănăstirii Putna (Arh. Stat., *Doc. II Rom.*, nr. 1): „de acolo la fântăna ce este supt verba, de acolo culme Hrușovului până la muncel și pără la sfârșitul *arinișului*...”

Într-un act rustic din Muscel, 1656 (Arh. Stat., *Doc. I Rom.*, nr. 235) ne întîmpină forma *ainiș*: „locul deîn luncă trece răul de ceia parte, cu *ainișul*, pân în iazul moriei...”

De aci numiri de sate A n i n i ș (Frunzescu).

George Vv. Ghica, 1660 (Arh. Stat., Mitrop. Bucur): „să fie lor satul

Aninișul ot sudstvo Sac, tot satul cu tot hotarul și cu toți rumăanii și cu tot venitul, însă anume venitul de sare den zéce bolovani un bolovan și den drobena de sare den zéce cară un car și den vama boilor al trille ban...”

Aniniș e format din a n i n prin sufixul –i ș, ca în „stejăriș”, „aluniș”, „cărpeniș”, „pălteniș” etc., și prin același sufix se formează din „arină = năsip” colectivalul „ariniș” ca în „petriș”, astfel că-n forma *ariniș*, întrebuințată mai ales în Moldova și-n Ardeal, se confundă foneticeste două cuvinte cu totul deosebite.

v. ¹*Anin*. – ²*Ariniș*. – *Crină*. – -iș.

²ANINIȘ s. ARINIȘ, n. pr. loc. – v. ¹Aniniș.

¹ANINOASA, n. pr. loc. f. artic.; nom de certains villages roumains Frunzescu (*Dicț. top.*, 8) indică un sat *Aninoasa* în Gorj, unul în Muscel unul în Vâlcea, apoi în Argeș, în Dîmbovița, în Buzău. Cihac (II, 476 crede că acest nume derivă din a n i n „ac-croher”, negreșit prin adjectivul a n i n o s = a n i n ă c i o s „qui s'accroche”. Un asemenea sens nu se potrivește cu o numire de sat. Mai potrivită ar fi derivațiunea din a n i n „aune”, adică localitate plină de a n i n i; dar românește din numirile arborilor nu se formează adjectivi cu -o s, de ex. „stejăros”, „frăsinos”, „brădos” etc. Originea cuvîntului trebuie dară căutată aiurea. *Aninoasa* este – ca „senin” pentru „serin = serenum” – o formă asimilativă din *Arinoasa* de la a r i n ă = lat. *arena* „sable”, asimilat a n i n ă, după cum se și rostește pe alocuri. În districtul Argeș există chiar A r i n o a s a (Frunzescu, 11). Acest nume, prin urmare, însemnează: N ă s i p o a s a „La sablonneuse”. Prin sinonimul slav *N ă s i p o a s a* se cheamă o localitate în Mehedinți și alta în Prahova (Frunzescu, 320). Din *Aninoasa* apoi derivă numele de familie A n i n o ș e a n u și cel topic A n i n o ș e n i.

Deja într-un crîsov de la Vlad-vodă Dracul din 1437 se menționează satul *Aninoasa* din Argeș (Venelin, *Gramaty*, p. 78), pe care după aceea, pe la 1515, Neagoe Basarab l-a cumpărat și l-a închinat Mitropoliei din Tîrgoviște (*Ibid.*, 145).

Un cîntec devenit foarte popular, deși de origine poporană nu este, se începe cu:

„În sat la *Aninoasa*
Era o horă mare...”

(Vulpian, *Text*, p. 164)

v. *Arină*.

²ANINOASA, n. pr. loc. f. art.; nom des deux couvents en Valachie. O mănăstire *Aninoasa* a existat odată în districtul Buzău, o altă ființează pînă astăzi în apropiere de Cîmpulung, ambele lîngă sate cu același nume.

I. B. Iorgulescu, *Dicț. topogr. al Buzăului* (ms.): „*Aninoasa*, loc izolat în c. Cislău, c. *Aninoasa*. Aci, în grădina dascălului, e un mal din care se scoate oase foarte mari de oameni, din care cauză se și zice că ar fi de uriași. După tradiție, aci ar fi fost în vechime schitul *Aninoasa*, care ruinîndu-se, călugării s-au mutat la un loc mai șes și au pus fundamentul mănăstirii Cislău.”

În adevăr, mănăstirea *Aninoasa* din Buzău fusese întemeiată, în numele Adormirii Maicei Domnului, deja în prima jumătate a secolului XVI și se afla în floare pînă pe la 1700. La 1590 Mihnea Turcitul îi întări satul Despicații; iar Matei Basarab, la 1644, confirmîndu-i o moșie (actele Ep. Buzău, în Arh. Stat.), zice că: „au aflat cărțile mănăstiri bune și dirépte de au ținut de 100 de ani încoace, însă deîn Valea-Seaca pînă în apa Bășcei și pînă în Brădulețu, deș și boiarinul domnii-méle Mogoș căpitan încă au lăsat să ție așa, însă să se știe să ție mănăstirea *Aninoasa* deîntr-acest hotar ce scrie mai sus jumătate...”

Au trecut abia doi secoli, și dintr-o mare mănăstire n-a mai rămas astăzi decât „tradiție”.

v. *Cislău*.

II. Pe când începuse a scădea mănăstirea *Aninoasa* din Buzău, s-a rădicat o altă mănăstire *Aninoasa* în Muscel sub patronagiul lui Sf. Nicolae.

Aricescu, *Ist. Cîmpulungului*, t. 2, p. 106: „Această mănăstire (*Aninoasa*) a fost făcută, ca biserică de mir, de clucerul pan Tudoran Vlădescu și de jupanița dumnealui Alisandra la leatul 7186 (1678) septemvrie 20 sub domnirea lui Duca-vodă”.

Aci numai cronologia trebui întrucîtva rectificată.

În actul original de fundațiune, din 1677 (Arh. Stat.), cei doi soți zic că: „împreunădu-ne Dumnezeu pre amândoi dentru tinerétele noastre și dentru a sfinției-sale multa milă, dăruitu-ne-au coconi și de toate ce tribuescu omului; însă, după cum se cuvine înpotriva noastră, făcut-am și la satul nostru *Aninoasa* ot sud Muscel, unde ne-au fostu șazămăntul și temeîul părinților noștri, case boerești și de toate de ce tribuescu înprejurul casii, și am zidit și am înălțat și besérecă mare de piatră și o am înfrumusețat cu toată podoaba ei, socotindu să fie besérecă de mir, precum se cade praoslavnicilor creștini; iară după acéia întâmplându-ni-se de ne-au luat Dumnezeu coconii ce am avut și numai ci ne-au rămas o cocoană anume Preda caré o am căsătorit după Costandin post fecorul lu Costandin biv vel peh, și văzându că lumea această iaste deșartă și viața omului iaste ca o nimică, pus-am gândul cătră Dumnezeu atotțiitoriu și cătră a preacuratei a lui Maică de am făcut sfânta besérecă den *Aninoasa* să fie sfântă mănăstire de călugări...”

v. ¹*Aninoasa*.

ANINOȘEANU }
ANINOȘENI } v. ¹*Aninoasa*.

ANISÖN. – v. *Aniș*.

ANÎȘ, s.n.; t. de botan.: anis, *Anisum* vulgare. *Aniș* = ung. a n i s (citește: *aniș*) se aude mai mult peste Carpați, pe cînd la noi circulează forma luată de la turci: a n a - s o n, și acea de la greci: a n i s o n, iar în Moldova a n o s sau h a n o s.

Dicționar băndăean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 423): „*Aniș*. Anetum.”

Lexicon Budan: „*Aniș*, m o l o t r u sau c h i m i n – d u l c e”.

v. *Anason*. – *Hanos*.

ANIȘÖR (pl. *anișori*), s.m.; année, petite année. Deminutiv din a n, deși în fapt reprezintă același număr de zile. Se întrebuințează, mai ales la plural, atunci cînd dorim a înfățișa timpul despre care se vorbește ca ceva mai scurt, îndulcind oarecum impresiunea ce ar produce asupra ascultătorului pozitivul a n.

Balada *Moșneagul*:

„Vremea grea a vremuit,
Anișorii s-a-mplinit...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 619)

O colindă:

„Căci n-am fost p-aici
De anișori cinci...”

(*Ibid.*, 68)

Jipescu, *Opincaru*, p. 16: „mi-am dat osteneala, și-n câțiva anișori am făcut o carte țărănească...”

Anișor e potrivit mai cu seamă când e vorba despre o vrîstă fragedă.

I. Văcărescu, p. 17:

„La un loc toți nurii crește
Mai spre zece anișori,
Și-n fetiță-nchipuiește
Fulger de biruitori!...”

v. ¹An. – -ișor.

ANÎȚĂ, n. pr. pers. fem.; Annette. Deminutiv din A n a, ca și A n c ă, A n c u ț ă, A n u ț ă, A n u ș c ă, A n i c ă etc.

Act moldovenesc din 1677 (*A.I.R.* 111, 251): „Adecă eă Aniță fata Maricăi Cărcoii...”; dar mai jos, la iscălitură, aspirat: *Haniță*.

Neculce, *Letop.* 11, 249, vorbind despre domnul moldovenesc Dimitrașco Cantacuzino: „își luase o fată a unei rachierite de pe Podul vechiu, anume Arhipoe, ear pre fată o chiema Aniță și era țitoarea lui Dimitrașco-vodă...”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXV*: „...s-o dai la pansion. Îndată ce va intra acolo, n-o să-i mai zică Anița, ce madmoazel A n e t...”

v. ¹Ana. – Anuță...

AN-NOU (artic. *anul-nou, anului-nou*), s.m.; nouvel an. Sub raportul formei, *an-nou* constituă un singur cuvînt, deși se declină numai „an-”, întocmai după cum un singur cuvînt este „cel-alalt” în care nu se declină decît „cel”; sub raportul sensului, își are și mai mult o individualitate proprie bine hotărîită, însemnînd abia primele 24 oare din totalitatea unui a n. De aci ingenioasa ghicitoare poporană: „Care a n ține numai o zi? – *Anul-nou*” (Sbiera, *Povești*, 321). Ca o singură zi, *anul-nou* e sinonim cu S î n - V ă s i i, căci cade tocmai la 1 ianuarie în sărbătoarea Sîntului Vasilie. Întregul an care precede *anului nou* se zice a n v e c h i; dar aci nu mai e un singur cuvînt, ci sînt două vorbe deosebite: substantivul a n cu sensul său obicinuit de trei sute și afîtea zile, urmat de adjectivul „vechi” funcționînd ca oricare alt calificativ: an bun, an rău etc. De aceea se poate pune și la plural: a n i v e c h i, adecă perioade de demult trecute de cîte 365 + 365 + 365 zile, pe cînd *an-nou* n-are plural, fiind o singură zi față cu a n u l v e c h i cel imediat și cu toți a n i i v e c h i cei mai denainte, precum și față cu celelalte zile ce-i vor urma pînă la încheierea periodului de 365 și-n cari se cuprinde a n u l v i i t o r.

G. Alexandrescu, *Anul 1840*:

„Să stăpînim durerea care pe om supune;
Să așteptăm în pace al soartei ajutor:
Căci cine știe oare, și cine îmi va spune
Ce-o să aducă ziua și a n u l v i i t o r?...
An-nou! Aștept minunea-ți ca o cerească lege...”

Cu această speranță mereu amăgită că *anul-nou* deschide ușa unui viitor mai frumos, oamenii petrec în g r o p î n d a n u l v e c h i – după expresiunea poporană – și urîndu-și unul altuia zile mai bune:

„*Anul-nou* cu fericire
Vă dorim și cu-nflorire,
Ca merii,
Ca perii
În mijlocul verii!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 104)

sau: „Bună dimineață lui S î n - V ă s i i! să deie Dumnezeu să fie de acum într-un an

Stogul cît casa,
Pita cît masa,

slăninile cît ușile, untura ca cuptoriul,

Porcii unturoși
Și oamenii sănătoși...”

(R. Simu, *Transfiv.*, c. Orlatu)

La vechii romani toate acestea se ziceau foarte laconic: „a n n u m n o v u m faustum felicem”, ceea ce se reducea în scris numai la patru litere: A.N.F.F.

Românul crede că pînă și pentru dobitoace *anul-nou* este o zi de răsuflare a necazurilor.

„În noaptea spre *anul-nou* se deschid cerurile, și cine vede cînd se deschid capătă de la Dumnezeu tot ce va cere; de asemenea vitele vorbesc în acea noapte între ele, spunînd lui Dumnezeu cum le chinuiesc oamenii, dar, cine ar asculta vorba lor, moare...” (V. Mircea, Iași, c. Copou; M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni; P. Mohor, Tutova, c. Puești).

„Poporul crede că în seara spre *anul-nou* toate animalele vorbesc unele cu altele întocmai ca și oamenii, spunîndu-și fiecare cîte a pățit în timpul anului...” (I. Iftimescu, Suceava, c. Saru-Dornei).

Toate obiceiurile populare de la *anul-nou*, unele moștenite din Roma sau proprii românilor, altele împrumutate mai tîrziu de pe la vecini sau comune mai multor popoare, decurg din această dublă năzuință: îndreptarea soartei pe viitor și gonirea relexelor trecutului. Numai o mică parte din ele au fost descrise de d. G.D. Teodorescu (*Încercări*, Buc., 1874, p. 55-66). Unele aparțin *anului-nou* și Crăciunului totodată,

două zile mari atât de înrudite în credințele poporului încât: „la *anul-nou* se zice și C r ă c i u n u l - m i c” (D. Receanu, Banat, Lugos). Așa sînt mai ales: c o l i n d a, împărțirea d a r u r i l o r și b r e z a i a cu varianturile sale: cerb sau c a p r ă, t u r c ă sau ț u r c ă etc., despre cari a se vedea la locurile lor. De asemenea v r ă - j i l e, mai cu seamă cele de măritiș, se fac nu numai la *anul-nou*, ci de o mulțime de ori: la Sînt-Andrei, la Bobotează, la Sîn-Georz, la Crăciun. Cele mai caracteristice pentru *anul-nou* sînt anume acele datine cari privesc direct sau indirect, ca piezi sau prevestiri, la lucrarea pămîntului și-n genere la munca de peste an.

„În ziua de *an-nou* nimene nu doarme, că tot anul va hi somnoros; nu dau bani împrumut, și cine n-are bani atunce, va fi tot lipsit; se pun c ă r i n d a r e de ceapă...” (D. Popu, Transilv., Făgăraș, c. Copăcel).

„Despre *anul-nou* este obicei de a pune 12 coji de ceapă în rînd umplute cu sare, închipuind cele 12 lune ale anului, și care coajă lasă mai multă apă din sare, aceea lună e mai ploioasă...” (St. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza; I. Iordăchescu, Boțoșani, c. Cristești etc.).

v. Cărintdar.

„La *anul-nou* de demînecate fiecare om trebui să ia în mîină unealta cu care lucrează în cursul anului, și s-o mînuiască de trei ori. Așa plugarul ia sapa, cu carea dă de trei ori în pămînt, și furca, cu carea rădică de trei ori. De asemenea, fac, fiecare în felul său, ciobotariul, croitoriul, dulgheriul, chetrariul și herariul, ca semn de bărbăție și sporiu la lucru...” (Preut I. Călugăreanu, Tecuci, c. Movileni).

„Spre *anul-nou* oamenii se duc cîte doi pe la grădinele lor, unul cu un topor în mîină și altul cu un braț de paie. Cel cu toporul se duce la arbore rostind că voiește să-l taie; cel cu paie îi răspunde să nu-l taie, căci îl ia în chezășie că la vara viitoare va face roade multe; aceasta se repetă de trei ori, apoi îl leagă cu paie ca semn că l-a luat în chezășie...” (Dobrogea, Constanța, c. Urum-bei).

„Despre *anul-nou* și la *anul-nou* se obișnuiesc: p l u g u l - c e l m a r e, p l u - g u l e ț u l, v a s i l c a sau s i v a și s o r c o v a. Iată chipul cum se urmează acestea: 1. În dimineața ajunului Sf. Vasile un număr oarecare de flăcăi se înhamă la un plug, alții cu clopote în mîină, alții cu biciuri, și merg din casă în casă cu plugul după dînșii, sună din clopote, trosnesc din bici și urează an înbelșugat, căpătînd pentru asta bani și t u r t a p l u g u l u i, care este o azimă gătită înadins pentru acest sfîrșit. 2. Băieții cei mici fac cîte trei un pluguleț de lemn, întocmai după chipul plugului celui mare; coarnele plugulețului le împodobesc cu ciucuri și cu cănuri de diferite fețe, și atîrnă de el un clopoțel; apoi umblă trei cîte trei din casă în casă, urînd an mănós; unul din cei trei se zice plugar și poartă plugulețul, altul numit mînător trosnește cu biciul, iar cellalt numit iapă poartă traista unde se pune bornacii sau covrigii ce-i capătă cîteșitrei plugarii. 3. Vasilca sau siva esto o căpătîină de porc împodobită cu mărgelile, cercei, inele, brățări, sălbi etc.; umblă cu ea cîntînd țișanii în noaptea Sfîntului Vasile și capătă bani, mușchi sau limbi de porc. 4. În dimineața *anului-nou* copiii mici de la 2-6 ani merg pe la neamuri și-i s o r c o v e s c; sorcova e o nuia de măr împodobită cu lînă de diferite fețe sau cu hîrtie colorată...” (M. Rădulescu, Ialomița, c. Gîrbovi; P. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

v. ¹An. – ²Bîrîță. – Brezaie. – Bobotează. – ²Buhai. – Busuioc. – Cîntători. – ²Cerb. – Colindă. – Comoară. – Crăciun. – Par. – Porc. Scovardă. – Semănat. – Sorcova. – Turcă. – Țigan. – Vasîlcă. – Văsiesc. – Văsii. – Vergel. – Vrajă...

ANOATEN. – v. *Noaten.*

ANOCĂTO, adv.; sens dessus dessous, sens devant derrière. Ca și sinonimul *a n a p o d a*, *anocato* = ἄνω κάτω ne-a venit de la greci în epoca fanariotică. Curat românește: *d-a-n d o a s e l e a*, *d-a-n d a r a t e l e a*, *a r a b a b u r a...*

Alexandri, *Cinel-cinel*, sc. 2: „N-am răgaz nici măcar un ceas!... Ba să le aștept cu masa pînă pe la toacă, ba îmi fac casa *anocato* pînă pe la două după miezul nopții, tot cu jocuri și cu nebunii...”

Basmul *Cîtea-n varză* (*Col. I. Tr.*, 1882, p. 127): „Și tot astfel spuse și trase mereu cu bățul pînă ce se făcu azima *anocato*, adică una cu cenușă, de nu se mai alege nimic de dînsa...”

v. *Anapoda*. – *Arababura*. – ¹Grec.

ANÒS. – v. *Aniș*. – *Hanos*.

ÂNOST, -Ă, adj.; „insipide, fade; du ngr. ἄνοστος” (Cibac). În opozițiune cu *n o s t i m* „plaisant” = νόστιμος. Ca verb se zice *a n o s t e s c* „ennuyer” = ἀνοστήζω; ca substantiv, *a n o s t i c* = ἀνοστιὰ, iar cu nuanță de despreț: *a n o s t i t u r ă*.

Laurian-Maxim: „*Anost*, neplăcut, nesărat, fără gust”.

La Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 3, bătrîna cochetă Tarsița, auzind laudele făcute unei frumoase tinere, exclamă năcăjită: „Ce *a n o s t i e*!”...

Costinescu: „*A n o s t i t u r ă*, prefăcătură, afecțiune, întrecătură”.

v. ¹Grec.

ANÒSTÈSC
ANOSTIÈ
ANOSTITURĂ } v. *Anost*.

ANOTIMP (pl. *anotimpuri* s. *anotimpî*), s.n. et m.; saison. – v. ¹An.

A-NPICIOARELE (D-), adv.; en marchant à pied. Sinonim cu *p e j o s*, dar presupunînd neapărat o mișcare ne-ncetată, deși nu iute; nicidecum stare pe loc. *D-a-npicioare* sau *d-a-npicioarele* se referă cătră *p e j o s* întocmai ca *d-a-n c ă l a r e l e* cătră *c ă l a r e*. E mai cu seamă poporană locuțiunea: „a boli *d-a-npicioarele*”, cînd cineva umblă ca toată lumea, mișcîndu-se în dreapta și-n stînga, dar numai el știe cît de rău pătimește.

O doină din Banat:

„Du-te dor, pustii de tine!
Nu mai veni pe la mine,

Că ai mai venit o dată
 Ş-am zăcut o vară toată:
 Boleam boală de-a-mpicioare
 Şi nemica nu mă doare...”

(Vulpian, *Text*, p. 94)

v. ⁴An.

ANTĂL (plur. *antaluri*), s.n.; tonneau, mesure de capacité. Sinonim cu *b u t e* şi *p o l o b o c*, mai ales cu augmentativul *b u t o i*, dar implicînd totodată noţiunea de măsură de capacitate: 50 de vedre. Se întrebuinţează mai cu deosebire în Moldova.

Alexandri, *Doi morţi vii*, act. I, sc. I:

„Prietenii buni, să bem şi să mîncăm,
 Căci poate mîni vom da de ceas amar!
 Hai de pe-acum voios să ne-necăm
 Într-un *antal* de vin bun de Cotnar...”

I. Creangă, *Moş Nichifor Coţcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 381): „Ia să fie un *antal* cu vin ori cu rachiu, şi să vezi atunci: ar şedea carul stricat atîta timp în mijlocul drumului?...”

Ungureşte cuvîntul sună *a l t a l a g*, *a n t a l a g* şi *á t a l a g*. De la unguri l-au primit polonii şi ruşii sub forma *a n t a l*, nemţeşte Antel. Moldovenii însă n-au luat pe *antal* d-a dreptul de la unguri (Cihac, II, 476), ci prin poloni, la cari această vorbă a fost atît de răspîndită, încît a dat naştere comicului epitet *A n t a l o w i c z*, literalmente „Antalescu”, cu sens de „beţivan” (Linde).

v. *Bute*. – *Vadră*.

ANTĂNĂSII, s.f. plur.; t. du calendrier popul.: le 16 et le 17 Janvier considérés comme jours néfastes. Se aude mai ales în Banat şi-n Oltenia (Mehedinţi). S. Man-giucă, *Calendariu*, 1882: „Pre 16 şi 17 ianuariu cad şi *Antănăsiile*, zile rele de boale mari şi ameţeli de cap şi de dat de rău a copiilor...”

Cuvîntul e compus din *A n t o n* şi *T ă n a s e*, doi sfinţi cari se serbează la 17 şi 18 ianuariu, amalgamaţi prin aceeaşi procedură poporană ca în „Cosmandin = = Cosma + Damiam”, „Todorusale = Toader + Rusalii”, „Petrolie = Petru + Ilie” etc.

v. *Ana-Foca*.

Prima întrebare este: de ce oare *Antănăsiile* se încep la 16 ianuariu, pe cînd în auzul general al bisericii Sf. *A n t o n* se ţine la 17? Un singur calendar slavice pune pe acest sînt la 16, şi anume cel cuprins în Evangeliarul de la Reims, care – după cum a demonstrat-o academicul rus Billarski (*O kirillovskoï častî Reïmskago Evangelîia*, S. Ptrb., 1848) – s-a scris de către un român în România pe la începutul secolului XIV. *Antănăsiile* din Banat şi din Oltenia au păstrat dară reminiscenţa unei particularităţi calendaristice curat româneşti tocmai din veacul de mijloc.

În acelaşi calendar (Martinov, *Annus eccles.*, p. 348), după Sf. *A n t o n* urmează peste o zi, la 18 ianuariu, „Sff. *A t a n a s i e* şi Ciril”, dar nu este nici un

sfinț pentru ziua de 17. E probabil că fiecăruia din cei trei sfinți li se atribuia la noi câte o zi deosebită, anume:

16 ianuarie. A n t o n

17 ianuarie. A t a n a s i e

18 ianuarie. Ciril

și atunci se explică pe deplin serbarea *Antănăsiilor* la 16 și 17, fiind exclusă ziua de 18, care aparținea în specie Sf-lui Ciril. De aimintea, învecinarea Sf-lor Anton și Atanasie în calendarul greco-slavic, de unde apoi a urmat amalgamarea lor la români, se potrivește foarte bine cu împregiurarea că Atanasie a fost nu numai contimpuran, ci chiar ucenic și apoi biograf al lui Anton.

Cît se atinge de rolul cel patologic al *Antănăsiilor*, mai ales pentru ameteți și boale de copii, el se înlănțuiește cu numele „pojarului” în limbile occidentale: „feu Saint-A n t o i n e”, „A n t o n s -feuer”, „A n t h o n y s -fire”, care se întemeiază pe o legendă născută în Franța în secolul XI (Migne, *Dict. hagiogr.* I, 215). Se știe că pojarul e însoțit de ameteți și seceră mai ales pe copii. După Cihac (II, 155) s-ar zice și românește: „pojarul Sf. A n t o n”, ceea ce însă noi n-am putut verifica în graiul poporan. În orice caz, credința românilor despre *Antănăsii* ca „zile rele de boale mari și ameteți de cap și de dat de rău a copiilor”, fiind originară din apusul medieval, datează cam din epoca Cruciaterelor.

v. *Anton*. – *Antonică*. – ²*Brîncă*. – *Orbalț*. – ²*Pojar*.

ANTÈP, s.m.; t. de botan.: bois de Sainte-Lucie, Prunus mahaleb. O varietate de v i ș i n al căriia lemn capătă cu timpul un plăcut miros, întrebuintîndu-se mai ales pentru ciubuce. Cuvîntul românesc este întocmai turcul a n t e p (Șaieanu, *Elem. turc.*, p. 9), iar nicidecum „une altération fort singulière du turc-arabe mahaleb” (Cihac, II, 543).

Dr. Polysu: „*Antep*, der türkische Weichselbaum”.

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 17: „În cellalt unghiu era așezat un dulap, prin ale cărui sticle să vedeau o mulțime de ciubuce de *antep* și de iasomie, cu imamele de chihlibar limoniu...”

v. *Ciubuc*. – ¹*Turc*.

ANTEREIAȘ. – v. *Antereu*.

ANTEREU s. **ANTERIU** (plur. *anteree* s. *anterie*), s.n.; sorte de justaucorps, habit de dessous plus ou moins long, porté immédiatement sur la chemise et qui serrait la taille. Deși cuvîntul vine din turcul a n t e r î = ngr. ἀντηρί= serb. a n t e r i ĩ a (Cihac, II, 543), totuși el pare a fi destul de vechi la români, mai păstrîndu-se astăzi la preuți și în poporul de jos, după ce a ajuns să dispară cu desăvîrșire de vro cîțiva ani din clasele superioare. Sub domnia lui vodă Cuza se mai vedea încă din cînd în cînd cite un ișlicar cu *antereu*, dintre cari cei mai vestiți erau bătrînul Obedeianu și un unchi al principelui: Grigorie Cuza.

Costinescu, *Vocab.* I, 46: „*Anteriu*. Haină lungă greacă, peste care, încingîndu-se cu t a c l i t, îmbrăca g i u b e a o”.

Antereul purtându-se d-a dreptul peste cămașă, de aci proverbul: „cămeșă e mai aproape decît *anteriul*” (C. Negruzzi, *Scrisoarea XII*).

Cîntec poporan bucureștean de pe la finea secolului trecut despre una din cele mai simpatice figure din istoria literaturii române:

„Ienăchiță Văcărescu
Șeade-n poartă la Dudescu,
Cu ciubuc de diamant,
Capot roșu îmbrăcat,
Cu *anteriu* de atlas:
Moare Doamna de năcaz...”

(*Buciumul*, 1863, p. 195)

Alexandri, *Păpușariul*:

„Lumea-i plină de păpuși
De tot soiul, mari și mici,
Cu surtuce, cu mănuși,
Cu-*anteriu* și cu ișlici...”

Același, *Barbu Lăutariul*:

„Cît îi șede de frumos
Cu șalvari de merinos,
Cu-*anteriu* d e c i t a r e a
Și cu fes de Indernea!...”

Fiind vorba de c i t a r e a sau c i t a r i u, stofă din care mai ales se făceau *antereele*, apoi să ne aducem aminte că pe la 1821 costa 160 taleri „2 *anterie* d e c i t a r i u, unul cu o vargă lahanie și cu alta albă, și altul cu vârgi închise...” (Tocil., *Rev. II*, p. 333).

v. *Citarea*.

Antereele boierești de altădată, ca și cele popești de astăzi, erau prea lungi pentru acele momente de veselie, în cari picioarele simțeau mîncărima de a trage un danț. Într-o asemenea împregiurare, boierul – zice Alexandri în *Barbu Lăutarul* – „își anina poalele *anteriului* în brîu, își azvîrlea papucii de rămînea numai în mestii, și giuca...”

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (Conv. lit., 1882, p. 453): „Popa Buligă, deși era bătrîn, dacă vede că ni-i treaba de-așa, unde nu-și pune poalele *antereului* în brîu, zicînd: din partea mea, tot chef și voie bună...!”

Antereul era nu numai pentru boieri bătrîni, ci și pentru junimea cea aurită din generațiunile trecute.

Costachi Negruzzi, *Zoe I*, sub 1827: „El (un tînăr cuconaș) purta un *antereu* de suvaia alb, era încins cu un șal roșu cu flori din care o poală i se slobozea pe coapsa stîngă, iar capetele alcătuiind un fiong dinainte cădeau apoi peste papucii lui cei galbeni; pe sub giubeaoa de pambriu albastru blănită cu samur purta una dintr-acele scurte cațaveici numite fermenene...”

Pe un altfel de tînăr ni-l descrie Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 13: „Într-o dimineață din luna lui octombrie anul 1814, un june de 22 de ani, scurt la statură, cu față oacheșă, ochi negri plini de viclenie, un nas drept și cu vîrfu cam ridicat în sus ce indică ambițiunea și mîndria grosolană, îmbrăcat cu un *anteriu* de șamalagea rupt în spate...”

Ca și boierii și cei de prin curțile boierești, tot așa purtau *anteree* hoții și chiar porcarii.

Balada *Stanislav Viteazul*:

„Spălînd *anteriele*
Și curățînd armele;
*Anteriu*l haiducesc,
Arme de sînge turcesc...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 563)

În *Catastihul* mănăstirii Tuturor-Sfinților din București pe 1741 (ms., în Arh. Stat., f. 111, 112):

„S-au dat la doi purcari înbrăcăminte, la doao ȧpăngele i 2 *antirie* i 2 părechi dă nădragi, taleri 7...”

Să trecem acuma la *antereul* cel țărănesc, care o să mai dureze încă cine mai știe cîte zecimi de ani, căci în popor moda ține cu secolii, iar credințele cu mii de ani.

Jipescu, *Opincaru*, p. 80: „Are hinu pă el zechie, antiriu, zechioi, cojoc cu bumbi și sarică dă-i tribuie...”

La țărani, după localități, prin *antereu* se înțelege atît haină lungă precum și haină scurtă, fiină sinonim pe aci cu *m i n t e a n*, pe aci cu *z e c h e*, pe aci cu *z ă h u n*, cu *c o p o r a n*, cu *i l i c*.

„*Antereu* sau *m i n t e a n* este o haină țărănească lungă pînă la brîu, se încheie de sus pînă jos cu un rînd de bumbi, e înflorită la pept, guler și mîneci cu găitane de osebite culori după plăcere, mîneci strîmte înspre capăt unde se încheie prin trei bumbi. În timp de iarnă se căptușește cu lînă. Tot *antereu* se numește și haina ce o poartă preuții pe sub giubea, lungă pînă jos...” (N. Bălăuță, Vaslui, c. Ivănești).

„*Anteriu*l este o *z e c h e* țărănească cusută cu găitan negru împregiur” (St. Sersea, Prahova, c. Rîncezi).

„Acceași haină se zice *antiriu* cînd e nouă, iar *z e c h e* cînd este purtată...” (P. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

„*Z e g h e* propriu-zisă este de lînă neagră, *antireu*l este o zeghe albă” (B. Ionescu, Dîmbovița, c. Săcuenii).

„În zile de sărbătoare, țaranul pune *anteriu* alb de lînă de oaie, încins cu brîu roșu...” (S. Negoescu, Dîmbovița, c. Răciu).

„*Antiriele* se fac din dimie albă” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

„Pe la noi țărani poartă *antiree* pînă la brîu; *antiree* lungi le poartă țigani lăieși” (S. Dimitriu, Iași, c. Sinești).

„*Anteriu* sau *i l i c*” (P. Bumbar, Tutova, c. Odaia-Bursucani).

„*Anteriu* sau *z ă b u n*” (I. Ionescu, Rîmnic-Sărat, c. Slobozia).

„*Anteriu* sau *z e b a n*, coporan sau zeche...” (G. Nicolescu, Ialomița, c. Cegani).

„Pe aice se zice c o p o r a n în loc de *anteriu*” (D. Pavelescu, Ialomița, c. Chioara).
La deminutiv se face a n t e r e i a ș.
v. *Arvinte. – Coporan. – Giubea. – Ilıc. – Mintean. – Taclit. – Zăbun. – Zeche.*

ANTERLÎC (plur. *anterlicuri*), s.n.; pièce d'étoffe pour un a n t e r i u. Și la serbi a n t e r i l u k „panni quantum sufficit ad vestem anterija dictam conficiendam” (Karadžić). Tarifa vamală moldovenească din 1761 (Cogăln., *Arh. Rom.* 11, 324): „*anterlicuri* bune, de unul 90 bani”; tot acolo însă altceva însemnează: „a n t e r - l i c u r i, de 14 ocă 1 leu vechiu”, poate nasturi pentru anteree.
v. *Antereu.*

²ANTERLÎC. - v. ¹*Anterlic.*

ANTIFÒN (p]. *antifoane*), s.n.; t. de théol.: antienne. Din grecul ἀντίφωνον prin paleoslavicul a n t i f o n ũ. Literalmente însemnează „vox reciproca” (Isid., *Orig.* XI, 18), același vers din psalmi repetându-se de două coruri ca și când și-ar răspunde unul altuia. La liturgie se cântă trei *antifoane*, iar denaintea fiecăruia preutul citește singur în altar o rugă.

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, *Slujba Sf. Grigorie*, f. 38 sqq.: „Și citescă cathizma *antifonelor* pre trei despărțături. Popa în taină cităște molitva î n t â ĩ u l ũ *antifon*ŭ: Domne îndurate și milostive...”

De aci se cheamă a n t i f o n a r „carte cu *antifoanele* bisericești” (Costinescu) sau „carte de biserică în care *antifoanele* și alte părți de slujbă sînt însemnate cu note” (Aaron-Poenar-Hill).
v. *Psaltichie.*

ANTIFONĂR. - v. *Antifon.*

ENTIGÎC. - v. *Altîngic. – Condurul-doamnei.*

ANTIHIÎRT, s.m.; t. de théol. et de mythol. populaire: Antechrist. Din sensul primitiv general de „dușman al lui Crist”: ἀντί-Χριστός, cuvîntul s-a aplicat mai tîrziu în specie la demonul din apocalips, devenit o parte integrantă din mitul creștin despre sfîrșitul lumii sau v r e m e a - d e - a p o i. Deja din primii secoli ai creștinismului, legenda cea apocaliptică începuse a lua la fiecare popor cîte o altă dezvoltare, născîndu-se astfel o mulțime de varianturi, între cari cel românesc înfățișează unele particularități interesante. Forma *Antihrist* ne întimpină numai în cărți; în grai se aude: *Antehrist*, *Antihîrstu*, *Antehîrs* sau *Antihîrs* și mai ales *Antihîrț*.

Noul Testament din 1648, Ep. Io. I, 18:

„...cum ați auzit că va veni *Antihrist*, acmu încă mulți *Antihristi* începură a fi, de unde știm că vrîmea dé apoi ăste...”

«...χαθώς ἠκούσατε ὅτι Ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν Ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόναντι ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίνι»

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act. II, sc. 9: „Of, of! Se vede c-am agiuns în vremea lui *Antihîrț*...Brr, tare mi-i frică...”

„*Antihristul* are să se nască în vremea de apoi dintr-o femeie r o ș i e...” (A. Paraschivescu, Muscel, c. Valea-Mare).

„La vremea d-apoi, zice poporul, pămîntul va arde de șapte coți, apele se vor retrage, numai argintul va fi dasupra în loc de apă; toți se vor boci de sete; atunci *Antehrist* va veni cu o balercă cu apă trasă d-o iapă albă, și tot în același timp Maica Domnului c-un potir cu apă de viață și c-un corn de prescure...” (I. Caltin, Neamt, c. Dragomirești; I. Demetriu, Vaslui, c. Mircești).

„*Antihîrstu* este dracul, care va ieși pe pămînt la vremea d-apoi ca să îndemneze pe oameni a face toate fărădelegile. E! tată, s-a apropiat vremea d-apoi...a ieșit *Antihîrstu* pe pămînt! a perit rușinea...” (N. Coman, Buzău, c. Maxenu).

„Cînd are să fie sfîrșitul lumii va fi săcetă și foamete și are să se mănînce oameni pe oameni și n-are să aibă de băut apă; atunci are să vie *Antihîrțu* c-un poloboc cu păcură, tras de draci, și are să deie pe la oameni, și cei ce or bè, are să-i scrie pe o chele de ghihol și-i va lua în iad...” (C. Liciu, Iași, c. Cotnari).

„La vremea d-apoi, cine va mîncă prescură de la Hristos, vor merge în rai, iar cine va lua pîne multă și beutură de la *Antehîrț*, vor merge în iad” (G.I. Maior, Tutova, c. Plopana; I. Mirănescu, Iași, c. Podul-Iloaii).

Apoi poporul pune pe *Antihîrț* într-o strînsă legătură cu S î n t - I l i e:

„La vremea de apoi Sf. Ilie va avea o luptă mare cu *Antihîrț* și va fi biruit” (G. Dobrin, Făgăraș, c. Voila).

„...*Antehîrs* are să umble cu o pîne și un urcior cu apă, fără ca ele să se mai mîntuie, și are să facă minuni ca și Hristos, înșelînd pe cei slabi în credință; apoi va veni și Sf. Ilie din cer, muștrînd pe *Antehîrs*, care va porunci credincioșilor săi să taie capul lui Sf. Ilie, din al cărui sînge se va aprinde pămîntul și va arde de 9 coți, ș-atunci va fi și sfîrșitul lumii...” (D. Demetriu, Tutova, c. Lungești).

Acest amestec al lui *Antihrist* cu Sf. Ilie ne întîmpină deja în *Alexandria* lui Popa Ion din Sim-Pietru, 1620 (ms., în Acad. Rom., p. 88): „vor eși aceste limbi în zilele lu *Antihrist* cândă va împărăți el, și se voră închina lui, și ei vor fi muncitori de creștini și cu ovrei și cu țigani, și voră mănca coconii creștinești, și vor previ părinți și nu-i voi, pute folosi în trei ani; anul va fi ca luna, luna ca săptămăna, săptămăna ca zio, zio ca časul, časul ca cirta, scurta-să-voră pântru derepți; și atunce merge-va *Antihrist* și sveti Ilie, și-l va junghe *Antihristu*...”

Același pasagiu în redacțiunea lui Bucur Gramaticul, 1702 (ms., în Arh. Stat., p. 213): „Acêste limbi păgăne (Soti și Magoti, Aghesi etc.) le închise Alixandru, și vor eși acêste limbi păgăne cândă va naște *Antihrist* pre lume, atunce li se va deschide lor ușa și vor eși la lume și să vor închina lui *Antihrist* și vor munci ei pre creștini cu ovreii și cu țigani în 3 ai la veacul de apoi, și vor lua pre copii oamenilor și-i vor frige și-i vor mănca...”

În unele dialecte franceze A n s c r i „antechrist” însemnează în genere pe un „monstru” (*Mém. de la Soc. de Linguist.* III, 380). Cam tot așa românește.

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc. 7: „Tu ești, *antihîrțule*? Ce cați aici?...”; și mai jos, sc. 11: „Bată-l crucea, *antihîrț!*...”

v. *Apoi*. – *Ilie*.

ANTIMIS (plur. *antimisuri* s. *antimise*), s.n.; t. de théol.: Corporal, autel portatif. O bucată de pînză sau de stofă pătrată, care se întinde pe altar sub potir sau sfintele daruri și care – în lipsă de altar – poate să-l înlocuiască; uneori împodobită cu figure și purtînd inscripțiuni. Din grecul bizantin ἀντιμίστριον prin paleoslavicul а н - т и м и с ъ.

Șapte-taine, 1644, f. 39 b: „Întăi trebuie în oltarū pre prēstol să fie *antimis*, sau și fără de oltarū, de nevoe cum are fi în cale unde nu-i besérecă, să fie *antimis* svințit, iară fără de-acesta nice într-uîn chip liturghiia să nu sâ facă...”

Mitropolitul Dosofteiu din Ardeal, 1627 (*A.I.R.* I, 101): „Popa de nu va ave cărți și veșminte și unelte și vase de *antimis*, altariului și a hramului, birșag 27 de florinți...”

Mitropolitul Dosofteiu din Moldova, *Liturgiar*, 1683, *Slujba Sf. Grigorie*, f. 46 a: „Preuți punū *antimisele* pre svântulū prestolū și arhiereul le ocropiaște de trei ori cu apă de flori...”

Inventariul mănăstirii Galata, 1588 (*Cuv. d. bătr.* I, 201): „1 antimisū de altar roșii cu slove de aurū...”

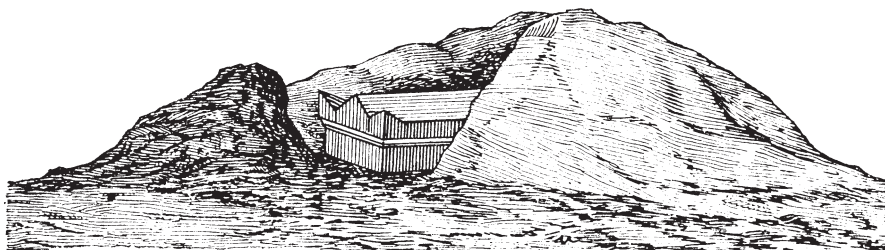
Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 47: „*antimis* zugrăvit pre atlas albu...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 3285:

„Ienicerii de mîndrie, îngîmfați cît nu s-au dat,
Vinde cu o fală mare acele ce au prădat:
Blane, straie și odoară, cît văzînd te minunai,
Iar aere, *antimisuri*, erau hărșele pe cai...”

v. *2Aer*. – *Procovăț*.

ANTÎNA, s.f.; t. d'archéol.: 1. ruines romaines près de Caracal dans la Petite-Valachie; 2. brique que l'on retire de ces ruines. În districtul Romanatî, la satul Reșca sau Recica, lîngă rîulețul Teslui, se află urmele unui oraș din epoca romanilor, pe cari poporul le numește *Antina*. Deja în secolul trecut generalul rus Baur (*Mém. sur la Valachie*, 1778, p. 198), menționînd Recica „village avec une église et un pont sur le Teslui”, ne spune că: „on y trouve des débris des anciens retranchements”. Mai tîrziu, o menționează la 1818 Fotino (t. 1, p. 153): λείψανα Ῥωμαϊκοῦ κάστρου, ἐκ λίθων τετραγωνικῶν κατίσκευασμένου, καὶ ἡ μὲν περιοχὴ τοῦ τόπου τούτου λέγεται ἀπὸ τοὺς ἐγχωρίους Πέτζκα, τὸ δὲ κάστρον Ἀντίναί” Nemine însă n-a făcut cercetări ceva mai serioase la fața locului înainte de colonelul Vladimir Blaramberg, care la 1836 a descoperit la *Antina* într-o movilă un sarcofag:



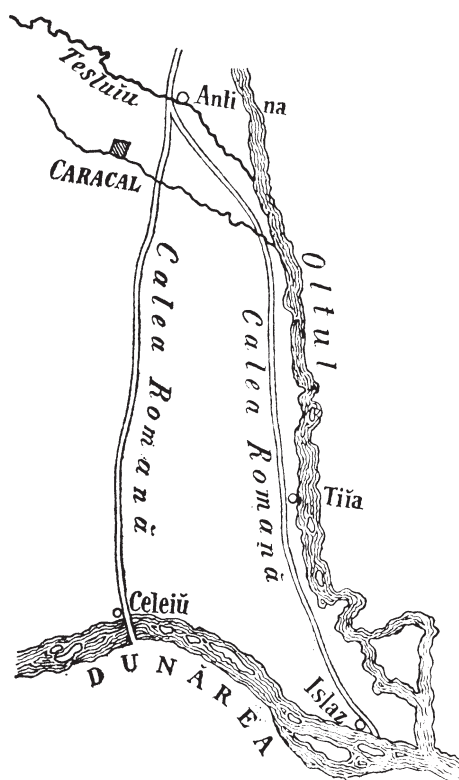
(Muzeu național, 1836, nr. 24, p. 93)

După aceea, ruinele au fost studiate pe rînd de Laurian și Boliac, de dd. D. Sturdza, Papazoglu, Gr. Tocilescu și V.A. Urechia, în fine de d. A. Odobescu, care a rezumat la 1878 în următorul mod toate datele relative la cestiune: „Comuna Recica sau *Antina*. Movila lui Alexandru și alte numeroase movile. Ruinele aparente ale unei întinse cetăți romane, cu ziduri de piatră și cărămidă, cu urloaie de lut pentru ape-ducte, cuptoare pentru cărămidă etc. Căi romane cu diferite direcțiuni. În sarcofage, pe lîngă schelete, sînt vase, rămășițe de veșminte și ornamente, și monete romane de la Antonini pînă la Sever. Altar votiv al Nemesidei, al lui Jupiter tutator, al Dianei Latoide; stele funerare Claudiei Amba, lui Antonius Nicanoris” (*Analele Acad. Rom.*, t. X, secți. II, p. 332-5).



Ceea ce dovedește mai cu deosebire marea însemnătate în vechime a acestui punct geografic este că tocmai aci se uneau ambele căi romane, cari plecau de la Dunăre spre Carpați, una din Celei, cealaltă din Islaz, astfel că *Antina* forma un centru de comunicațiune. „Șanțurile cetății care se văd – zicea răposatul Laurian (*Magaz. ist.* II, 96) – formează un poligon cu opt laturi, al cărui diametru mai lung face aproape la o mie de pași. Rîul Teslui curge prin mijlocul cetății; în unele locuri ale lui se află un strat de cărămizi, ceea ce face să credem că a fost constrîns într-un canal, dară acuma curge după bună plăcerea sa fără vreo silă artificială: românii noștri nu sînt oameni care să mai constrîngă rîurile. Chiar la podul cel zidit peste rîu se uneau cele două drumuri de peatră, unul care venea de la Islaz și celalt de la Celei și duceau cătră miezinoapte la Rîmnic...”

O asemenea stațiune centrală nu putea să fie uitată pe Tabla Peutingeriană, itinerar oficial al tuturor stațiunilor Imperiului Roman în secolii III-IV; și s-a bănuț de demult, în adevăr, cum că anume aci a fost stațiunea *R o m u l a*, care se menționează și-n geograful Ravennat sub forma de *R o m u l a s* (Tocilescu, *Dacia*, p. 450, ed. Acad.). Această bănuială s-a și verificat prin descoperirea la Recica a unei inscripțiuni din timpul lui Filip Arabul, unde localitatea se numește „*Colonia R o - m u l a*” și se arată că „în anul 248 s-a construit un vallum în giurul zidului orașului” (*Anal. Acad. Rom*, seria II, t. 8,



1886, p. 14). Din R ò m u l a sau R ò m u l a s, prin trecerea lui l în n ca în „seamă = similem” și chiar lătește „Ruminalis = Romularis”:

„R u m i n a nunc ficus, R o m u l a ficus erat...”

(Ovid., *Fast.* II, 411)

s-a făcut R ò m u n a, de unde apoi numele districtului R o m a n a ț i , în vechile documente R o m o n a ț i, literalmente „locuitori din Romuna”, cu același sufix -ați = -ates prin care se forma lătește numele etnic din numele unui oraș cu finalul -na-, de ex. *Casimates*, *Arpinates*, *Ravennates*, *Antinates* etc. R o m o n a ț i = R o m u n a t e s, cu un sufix etnic curat latin netrecut în graiul românesc, probează existența formei R o m u n a sau R o m u n a s deja în epoca romană, pe lângă primitivul „Romula” cu etnicul său „Romulenses”: „ordo Romulensium” în inscripțiuni (Mommsen). Dar de unde vine numele *Antina*?

Fotino susținea că pe lângă *Antina* ar fi locuit poporul slav *A n t a e* sau ”Ανταί, despre ale căruia lupte cu Imperiul Roman Oriental vorbesc Iornande, Procopiu, Teofilact și alții. Schafarik (*Slowanské starožitnosti*, p. 459, 462) a demonstrat, însă prin analiza tuturor fîntinelor istorice cum că tribul a n ț i l o r, cunoscut numai în secolii VI-VII, era așezat pe țărmul Mării-Negre în regiunea Niprului, nu denceoace de Prut, iar cu atît mai puțin la capătul apusean al Daciei. Afară de aceasta, chiar dacă anții ar fi înaintat într-un moment pînă aproape de Olt, totuși din termeni etnici limba română nu formează niciodată numiri topice prin sufixul -ina. După cum nu există „Serbîna”, „Bulgărîna”, „Turcîna”, „Grecîna”, „Ungurîna” etc., tot așa din a n ț i nu se putea naște *Antina*.

Cuvîntul sună de tot lătește. Trecem cu vedere peste derivațiunea propusă de Vaillant: *Antina* = C o n s t a n t i n a (*La Roumanie* I, 88); dar ne vom opri o clipă asupra unei alte etimologii mai discutabile. Începînd de la Blaramberg, generalmente se crede că *Antina* este A n t o n i n a, după numele împăratului Antoniu Caracalla (Xenopol, în Tocil., *Rev.* II, t. I, pag. 292-3). Netrecerea silabei *an-* în vocală nazală obscură n-ar fi tocmai o pedecă fonetică, căci în numiri topice latine inițialul *a-* derivă uneori din prepozițiune, ca în: *Ad mediam*, *Ad pontes*, *Ad aquas* etc., adică: *Antina* = A d - A n t o n i n a m, cu o contracțiune cam violentă, dar nu peste putință; există însă o altă dificultate mai specifică. Latinul A n t o n i n a trebuia să devină la români T i i a, după cum din „Vidin” s-a făcut „Diiu”; și localități numite T i i a se și află în România, ba chiar în Romanați, tocmai pe calea romană de la Islaz spre Recica. Fotino confundă pe *Antina* cu T i i a: ’Αρκίνα ἢ Τία, după cum le confundă și Vaillant: „Antine ou Tia”, deși sînt două puncturi geografice foarte depărtate unul de altul. T i i a poate fi „Antonina”, dar *Antina* - nu. Numai printr-un dublu -i n n a s-ar explica conservarea finalului n în *Antina*. Ei bine, în regiunea unde Tabula Peutingeriană pune pe Romula, tot acolo, la Ptolemeu, care ne dă nomenclatura din epoca dacică, se află ’Αρκίννα, A r c i n n a. Unii arheologi o caută în Dolj (*Rev. romană*, 1861, p. 421), alții în Gorj (Gooss, p. 51), dar deopotrivă fără nici o probă, recunoscînd însă unii și alții că era în Oltenia. *Antina*, adică A n t i n n a, fi-va oare numele cel vechi dacic al Romulei, latinizat de cătră legionari? Se știe că-n latinitatea

vulgară *-ci-* și *-ti-* se confundau; iar la românii din Banat aceste grupuri fonetice se confundă pînă astăzi. Prin *Antina* = *A r t i n n a* se justifică atît conservățiunea finalului *-ina*, precum și nescăderea inițialului *a* la vocală obscură, deoarece de naintea lui *r* el se păstrează totdeauna intact, fie tonic sau netonic. Mai rămîne o singură întrebare. De ce oare *-r-* a trecut în *-n-*? Ar fi foarte legitimă influința finalului *-n-* pentru a prefăce pe *A r t i n n a* în *Antina*, după cum s-a prefăcut *r* în *n* în „cunună = coronam”, „senin = serenum”, „minune” etc.; forma *Antina* totuși pare a se fi născut pe o altă cale. Colonii romani își mai aduceau aminte de străbuna cetate *A n t i n u m* în Italia, astăzi „civită d' *A n t i n o*, nu departe de Roma, în Țara Marsilor, și astfel numele orașului dacic a fost modelat după o reminiscință italică. În scurt, *Antina* din *A r t i n n a* nu e o tranzițiune curat fonetică datorită românilor din epoca postlatină, ci este o latinizare din acele timpuri primitive ale colonizării, cînd era încă proaspătă în memoria legionarilor nomenclatura topică din Italia.

Așadară aceeași localitate se chema la daci *A r c i n n a* sau *A r t i n n a*, lăti-nește *R o m u l a* sau *R o m u n a*. Din termenul latin supraviețuiește „Romați = = Romunates” ca nume al districtului întreg; din cel dacic – *Antina*, ruine ale vechiului oraș la coastele căruia mai trăiește abia un sătuleț numit mai tîrziu „Rîușor”, slavonește *R e c ĭ c a*, de unde se scot pînă astăzi – ne spune d. A. Odobescu –, acele late și masive cărămizi cărora dialectul local al romațenilor le-a însușit denumirea topică a *Antinei*, zicîndu-le *c ă r ă m i z i d e A n t i n a*”. Ba ceva mai mult: în Romați se zice cu acest sens chiar simplu *c ă r ă m i d ă - a n t i n a*, la plural *c ă r ă m i z i - a n t i n a*, fără adjectivalul „de” (D. Rădulescu, c. Amărăstii-de-Jos), cuvîntul *antina* ajungînd a exprime o cărămidă de calitate superioară și funcționînd invariabil ca adverbul „gata” în: lucru gata, treabă gata, bani gata.

R o m a n a ț i și *Antina* ar fi de ajuns ele singure pentru a dovedi nestrămutata stăruință a românilor în Dacia lui Traian, spulberînd așa-numita teorie a lui Rösler. Dacă neamul românesc ar fi venit de peste Dunăre abia în secolii XII sau XIII, vro zece veacuri în urma lui Aurelian, atunci de la cine oare ar fi căpătat, el o nomenclatură daco-latină atît de pipăită ca *Antina* și *R o m a n a ț i*?

v. *Caracal*. – *Ler*. – *-lui*. – *Recica*. – *Potopin*. – *Romați*. – *Teslui*. – *Tiia*...

ANTIÒH s. **ANTIÒHIE**, n. pr. pers. m.; Antioche, Ἀντίοχος. Nume de botez, de unde apoi și de familie, devenit cunoscut românilor – pareni-se – prin *Alexandria*, în care așa se zice unul din hatmanii lui Machedon.

Ion din Sim-Pietru, *Alexandria*, 1620 (ms., în Acad. Rom., p.91): „...și puse pre *Antioh* voivod în scaunul lu Alixandru și-i puse stema lui în cap...”

Ca nume de botez, *Antioh* era la modă în Moldova pe la finea secolului XVII. Dimitrie Cantemir închină *Divanul lumii*, 1698: „dulcelui și mai marelui frate Ioan *Antioh* Constantin-Voevod”; și tot *Antioh* se chema fiul său, ajuns celebru ca poet satiric rusesc. Tot atunci unul din personajele cele mai istorice era boierul *Antioh* Jora, cînd hatman, cînd mare logofăt sub un șir de domni, cînd fugar peste Nistru, cînd mazil peste Dunăre. Apoi între boierii moldoveni duși în Rusia cu Petru cel Mare se aflau *Antioh* Camaraș și un *Antioh* Porucic. La 1689 (*Conдика ms. Asachi*,

în Arh. Stat., t. 1, p. 258) al doilea spatar era „Neculai *Antiohie*”. Forma poporană a acestui nume este *Antohi* sau *Antofi*, de unde deminutivul *Antohiță* sau *Antofiță*. Din patronimicul *Antohescu*, un sat în Tecuci se zice *Antohesți* (Frunzescu).

Într-o baladă poporană, foarte importantă sub raportul mitologic, *Antofiță* pus în luptă cu „Vidra” (Ὶδρα), care stăpînea lacul „Vidrosul”, și scăpat de cătră „Vioară” (Ὶόλαος), dar blăstemat de „Doamna” (Ὶρα), reprezintă legenda elenică despre Hercule la Lerna; în varianturile acestei balade, în loc de *Antofiță* figurează însă *Mantofiță*, care este o formă neapărat mai veche, de vreme ce limba română nu cunoaște pe proteticul *m*, pe cînd din *Mantofiță* s-a putut face *Antofiță* prin etimologia poporană posterioară de la *Antofi* = *Antiohie*.

v. ¹*Grec. – Jora. – Mantofiță.*

ANTIPA, n. pr. pers. m.; Antipas, Ἀντίπας. Patronul acestui nume de botez este un episcop de Pergam, martir din timpul Apostolilor. *Antipa* foarte rar circulează la români, dar în teologia cea medicală a poporului: „Sf. *Antipa* vindecă de dinți și măsele” (C.D. Gheucă, Iași, c. Galata).

Această credință poporană o găsim și la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, apr. 11 (f. 82 b): „să porni ighemonul cu mînie și aruncă pre svîntulū mucenicū (*Antipa*) într-o măestrie de muncă făcută în chip de bou, și dintr-ânsulū făcîndū svîntulū rugă mare la Dumnedzău și lăudîndū putîria cea mare a svinției-sale și mulțămîndū căce l-au spodobitū a pătă pentru svinția-sa, să rugă și pentru ceia ce-l vor pomeni să fie feritū și apăratū de patime și de alte bole și de nesuferita durîare a dinților...”

Rolul cel terapeutic al Sf-lui *Antipa* se întemeiază pe o etimologie poporană curat greacă din ἀντιπαθές „vertu spécifique d’un remède”. De la greci, mitul a trecut nu numai la români, dar și la slavi, la cari el există de asemenea: „St. *Antipas* habet a Deo gratiam sanandi dolorem dentium” (Martinov, *Annus eccles. graeco-slavicus*, p. 107).

v. *Alexie.*

ANTIRIU. - v. *Antereu*.

ANTOFIȚĂ s. MANTOFIȚĂ, n. pr. m.; personnage légendaire: sorte d’Hercule combattant l’Hydre.

v. *Antioh. – Idra. – Mantofiță. – ³Vioară.*

ANTÒHL. – v. *Antioh*.

ANTÒN s. ANDÒN, ANTÒNIE s. ANDÒNIE, n. pr. pers. m.; Antoine. La români acest nume de botez nu vine din latinul *Antonius*, de unde s-ar fi făcut „Antoi.” sau chiar „Untoi”, ci din paleoslavicele *Anton* și din grecele Ἀντώνιος. Se rostea și *Andon* sau *Andonie*, ca și la slavii meridionali, de unde apoi formele scurcate

D o n și D o n e sau D o n e a, cu derivatele patronimice D o n e s c u și D o - n i c i, dintre cari cel dintîi e dublet cu A n t o n e s c u, iar cellalt diferă de ambele numai prin sufix, și cu derivatul toponimic D o n e ș t i.

v. *Don.* – *Donici.* – *Handoacă.*

La deminutiv se zice A n t o n a ș, A n t o n u ț, A n t o n e l. Deminutivul A n t o n i c ă a devenit în Moldova termen poporan botanic pentru „Angelica sylvestris”. Din amalgamarea lui *Anton* cu A t a n a s i e s-a născut A n t ă n ă - s i i l e, nume a două zile din ianuarie la bănățeni și la olteni.

v. *Antănășii.* – *Antonică.*

ANTONICĂ s. **ANTONIGĂ**, s.f.; t. de botan.: *Imperatoria sylvestris*, *Angelica sylvestris*, angélique sauvage. Termen foarte răspîndit în Moldova de sus și-n Bucovina, pe cînd pe aiuri această plantă se confundă sub același nume cu a n g h e l i c ă „Angelica archangelica”.

Deși cuvîntul e foarte armonios, totuși în cîntecele populare *antonica* nu se invoacă, afară numai doară în strigături comice ca:

„Frunză verde *antonigă*,
Nici un dor nu mă mai strică
Ca dorul de mamaligă!...”

(S. Cădere, Neamt, c. Buhalnița)

Ea figurează însă în terapeutică poporului.

„Rădăcina *antonicăi* fiind foarte iute, poporul de aici o întrebuințează contra durerii de măsele, fiind bucăți de rădăcină în gură” (I. Mironescu, Neamt, c. Dobrenii).

v. *Antipa.* – *Dinte.*

„Oamenii scot rădăcina *antonicăi* și o vînd la spițeri sub numele de a n g h e - l i c ă” (V. Hornescu, Iași, c. Băiceni).

„*Antonică*, ca și hanosul, se întrebuințează la velnițe” (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristești).

v. *Hanos.*

Însă rolul cel mai interesant al *antonicăi* este anume acela din cauza căruia în Norvegia ea se cheamă „sprut” și „luur”, adică „fluier” sau „telincă”: „in verschiedenen Gegenden von Norwegen machen die kleinen Knaben aus dem Stengeln Handsprützen oder Blaströhre” (Nemnich). Întocmai așa se petrece și-n Moldova:

„*Antonigă* crește pe fînațele cele mai grase sau mănoase. Cînd e crudă, copiii o mănîncă, fiind gustoasă ca merele cele dulci; iar dacă se coace sau se întărește, atunci flăcăii și fetele fac din ea f l u i e r și t e l i n c ă...” (G. Pajure, Suceava, c. Mălinii).

Ciudată întîlnire între Norvegia și Moldova!

Apoi asemeni telince din *antonică* ne apar și-n medicina poporană. Bolnavul de „dînsele”, adică de un fel de reumatism, – zice S.F. Marian (*Descîntece*, p. 93) – „se scoală marți dimineată, cînd se ivesc zorile, se îmbracă în veșminte curate, bate trei metanii și apoi be apă cu o t e l i n c ă de *antonică* de trei ori din cofiță, fără ca s-o clintească cît de puțin de pe locul unde stă pusă; după aceea se culcă pe o perină curat înfațată...”

De ce însă această plantă se cheamă *antonică*? „Plusieurs herbes tirent leur nom populaire de saint A n t o i n e”, zice Gubernatis (*Myth. d. plantes* I, 44); totuși nici una din numirile occidentale nu corespunde *antonicăi*. Mai rămîne dară de cercetat.
v. *Anghelică*. – *Arsenică*.

ANTONÎNA. – v. *Tiia*.

ANȚERTȚ, adv.; l'avant-dernière année. Lătimește a n n o t e r t i o. Anul de față se cheamă e s t i m p; anul trecut: a n; anul înainte de a n, adică al treilea îndărît, este *anțertȚ*.

În glosarul slavo-român circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. Arheol. din Moscva, f. 95 a) ne întimpină conservarea finalului -i: *anțărți* (анцърци).

Proverb:

„Porcului aci îi dai bice
Și el se-ntoarce și zice:
AnțertȚ mă bătea p-aice...”

(Pann, III, 36)

Finalul ț e r ț perzînd în grai sensul de „tertius”, poporul caută uneori a înlocui pe *anțertȚ* prin ceva mai pe înțeles pentru român. Astfel moții din Ardeal (Frîncu-Can-drea, *Rotacism*, p. 51) în loc de *anțertȚ* zic: „dincolo de a n”.

v. ² *An*.

¹ANÛME, adv.; nommément, à savoir. Din a d și n o m e n, de unde și-n vechea franceză se zicea „a n o m”, de ex. în Villehardouin: „si avoit un frere qui avoit a n o m Alexis” (Godefroy), nu însă tocmai cu nuanța românului *anume*, care se întrebuințează și atunci cînd nu urmează un nume propriu, bunăoară:

„De-aici pînă la Brașeu,
Nime nu-i străin ca eu,
Numai mirla din pădure;
Dar și mirla din pădure
Are pe unul *anume*:
Pe cucul cu pene sure...”

(J. B., 206)

Pravila Moldov., 1646, f. 1: „Pentru toțu lucrătorii pămîntului, *anume* pentru plugari, pentru lucrătorii viilor, pentru nămițu și pentru păstori...”

Mai adesea însă *anume* procede unui nume propriu.

Moxa, 1620, p. 348: „Mesremû, den ruda lui Hamû, féce Misirîul, *anume* Eghypetul...”

Act moldovenesc din 1644 (*A.I.R.* I, 87): „un sat *anumé* Siliște în ținutul Neam-tului...”

Altul din 1638 (*ibid.*, I, 23): „Î-am vîndut dumnealui un rumăn al mieu den Gémenele, *anume* Sava cu fečorii lui...”

În asemeni cazuri e sinonim cu *p r e n u m e*.

Preda din Lazuri (Dîmbovița), vînzînd la 1629 o parte a sa dintr-o moșie cu exclusiunea părților de pămînt, ale fraților săi Nedelco, Mihai și Stoica, zice (*A.I.R.* I, 1, p. 15): „îară trei părți au rămas la frați-mei care-i scriu mai sus *anume*, deci den parte-me eu m-am sculat de am vîndut...”; apoi mai jos, enumerînd pe cei prezinți la tranzacțiune: „și mărturie am pus oameni buni *p r e n u m e* Stan” etc.

Prin fuziune între ambii sinonimi, în graiul vechi se zicea și: *p r e anume*.

Neculce, *Letop.* II, p. 198: „un egumen *p r e anume* Misail Chisăliță...”; și pe p. 199: „un părinte schastu *p r e anume* Daniil...”

În *Catastih de rumăanii mănăstirii Vierășului*, 1744 (*Cond. ms. Vieroș*, nr. 1, p. 57, în *Arh. Stat.*) se pune lîngă *anume* sinonimul slav *n a i m e*:

„Crăciuniî *n a i m e*: Vladul, Cernea, Mușat, Dobrica, Pătru, Nanu, Dragul, Coce croitor, Stan, Nedelco, Dobre Ciochină; Iacoveștii și Mălureni Băltenii *anume*: Radul, Grigorie, Stanciul...”

Adesea *anume* se punea într-un mod pleonastic, chiar în traduceri unde nu-i corespunde nemic în original. Așa într-un context slavo-român măhăcean circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 82):

„...иже въ стыхъ ѿца нашего Іоанна...”

„...orecire era um părinte *anome* Ionu...”

Este curios de a vedea în unele documente după *anume* lăsat loc gol, deși actul este pe deplin terminat.

De pildă:

La 1636 (*Arh. Stat., Doc. I Rom.*, nr. 179), Matei Basarab autoriză pe egumenul de la Tismana să-și caute și să apuce pe rumăanii cei fugiți de pe moșiile mănăstirii „cu această carté a domnii mele și cu sluga domnii mele *anume*...”, urmînd loc gol, deși autorizațiunea e definitivă, subscrisă de domn și cu sigilul statului.

Și mai ciudat, la 1641 (*ibid.*, nr. 212): „eu Stănilă călărașul împreună cu fămēia mea *anumé*.....diîn Tărgoviște, ginerele unchiiașului Radul Cudalbul, mărturisim cu acestu zapis”, etc., ca și cînd bietul om n-ar fi știut cum i se cheamă nevasta, deși știa a cui fată este.

Cu o altă nuanță de sens, *anume* însemna uneori „sous prétexte”, „en motivant”, dar numai pe cît timp *a* funcționa încă des ca prepozițiune deosebită, încît era mai mult *a- n u m e*, fără fuziunea completă a ambelor elemente; de exemplu la Miron Costin, *Letop.* I, p. 265, vorbind despre răscoala poporului contra grecilor sub Alexandru-vodă Iliș: „nu era putere nice la boieri a oprire grosimea țărănimei por-nită, ce și pre Vasile Vornicul, *a n u m e* că este și el unul den greci „au svărlit unul cu un os și l-au lovit în cap...”

v. *Imerec.* – *Nume*.

²**A-NŪME**, adv.; sous prétexte. – v. ¹*Anume*.

peste Carpați cu sensul de: „însemnez pre nume, hotaresc spre ceva, benennen, bestimmen” (*Lex. Bud.*). Circulează mai ales adjectivul participial *a n u m i t*.

Basmul bănățenesc *Găitan de aor* (Picot, *Dialectes roumains*, p. 33): „După ce or ajuns la casa *a n u m i t* ă, dzise calu cătră stăpînu-so...”

v. ¹*Anume*. – *Numesc*.

ANUMIRE }
ANUMÎT,-Ă } v. *Anumesc*.

ANUȘCĂ, n. pr. pers. f.; Annette. Un deminutiv slavice din *Ana*, foarte obicuit altădată la români alături cu sinonimii *A n c ă*, *A n i c ă*, *A n i ț ă* etc.

Ștefan cel Mare, într-un crîșov din 1481 (*A.I.R.* 1, 76), menționează ca nepoate ale lui „Dragoș Viteaz” pe: „Jurja, *Anușca*, Vasutca...”

Anușca figurează adesea în vechiul *Pomelnic* al mănăstirii Bistrița din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 41, 44, 45, 46 etc.).

Un act despre satul Șirății din Roman (*Doc. Doljești* II, p. 434, ms. în Arh. Stat.): „Din vechile vremi au arătat că au înblat satul Șărățai în șesă bătrâni anume: Ilie și Mănăilă și Costi și Turcul și *Anușca* și Filip, arătându-ne un ispisoc de la răposatul Bogdan-voevod din velet 7023...”

v. ¹*Ana*. – *Anuță*

ANUȚĂ, n. pr. pers. f.; Annette. Unul dintre numeroșii deminutivi din *A n a*.

Doină din Ardeal:

„Foaie verde lemn ușor,
De nimica nu mi-i dor
Ca de flori de culcuduță,
De gura lelei *Anuță*...”

(J.B., 33)

v. ¹*Ana*. – *Aniță*.

AO! interj. – v. *Au!*

AOACE, adv.; ici. Sinonim cu *a i c e* și cu vechiul *a c i c e* (=lat.ecc-hicce), *aoace* este un dublet etimologic cu forma perdută *a c o a c e*, conservată la noi numai în construcțiunea „într-a *c o a c e*” și care reprezintă un prototip latin rustic *e c c - h o c c e*. În dialectul macedo-român *aoace* e foarte răspîndit, pe cînd *a i c e* a despărut acolo cu desăvîrșire; în dialectul daco-român, din contra, *a i c e* a gonit aproape de tot pe *aoace*, care totuși se mai aude pe alocuri în munții Ardealului, mai ales cu emfaticul *-a* (⁵*A*).

La moți (Frîncu-Candrea, *Rotacism*, p. 48, 52): „*aoacea* = *a i c e a*, de ex.: ei fură irainte *aoacea* = ei fuseră înainte aici”.

La bihăreni, după d. Miron Pompiliu: „*aoace* = a c o l o” (*Conv. lit.*, 1887, p. 1004), dacă nu cumva autorul – după cum credem noi – se va fi înșelat asupra sensului.

v. *Acoace*. – *Aice*.

A-ÔCHI, adv.; en vue, en perspective. Literalmente a d o c u l u m, italienește a d o c c h i o. A avea, a lua, a ținea *a-ochi* înseamnă în graiul vechi a nu perde ceva sau pe cineva din vedere, în curs de mai mult timp, pînă la momentul oportun de a-l lovi sau de a-l prinde.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 89: „nici un folos dintr-acele pîri nu aduc după sine țării, ce mare scădere și stricăciune, și *a-ochiu* luată la Împărăție țara...”

Același, p. 99: „Hanul având *a-ochiu* pre Nicolai-vodă, aflat-au vreme acel Daul-Ismail-aga, prin mijlocul hanului fiindu-i capichia, de au scos domnia țării lui Dumitrașco-vodă...”

v. *Ochi*.

AOLEALĂ. – v. *Aolesc*.

AOLÈO! s. **AOLÈU!** interj.; cri de douleur ou plutôt de dépit, pris souvent en plaisanterie. Este dublet etimologic cu v a l e o sau v a l e u, ambii urcîndu-se la un prototip a v a l e u înrudit cu elenicul ὀβόλε „à Dieu ne plaise!” Exprimă mai mult necaz decît durere, și tocmai de aceea lesne ia o nuanță ironică sau sarcastică. Din *aoleo* sau *aoleu* se formează pe de o parte deminutivul a o l i c ă, poetic d a o - l i c ă; pe de alta, verbul a o l e s c cu varianturile fonetice d ă o l e s c și h ă o - l e s c și derivatul a o l e a l ă, d ă o l e a l ă, h ă o l e a l ă.

În Moldova, *aoleo* în loc de v a l e o a fost totdeauna privit ca muntenism; de aci la Neculce, *Letop.* II, p. 280: „...fata Brâncovanului-vodă, fiind tănără și desmerdată de tată-seu, se bocia în gura mare m u n t e n e ș t e de zicea: *Aolio*, *aolio*! că va pune taica pungă dă pungă din București până în Țarigrad...”

Moldovenii atribuie pe *aoleo* nu numai muntenilor, dar și Țiganilor.

Snoava bucovineană *Țiganul și iepurele* (Sbiera, *Povești*, p. 251): „Văzîndu-se Țiganul și făr’ de friptură și făr’ de boierie, au zis numai deodată: *Aolio* și vai de mine! Da știu c-o pății...”

Cu toate astea, *aoleo* e foarte răspîndit și peste Carpați.

O doină din Ardeal:

„Aoleo, măi hoț de dor,
N-am topor să te omor!...”

(J.B.,93)

Ca țipet de o durere serioasă, într-un boacet de la Comarnic:

„Intru-n casă,
Dau de masă,

Destulă inimă arsă;
Aoleu bărbatul meu,
 Amărită rămîn eu...”

(Burada, *Înmorm.*, p. 124)

La Anton Pann, *Moș Albu I*, p. 6:

„Căci cum mă văzură-ndată în fundul puțului stînd,
 O croiră toți la fugă, «*aolio* dracu! » strigînd...”

sau:

„*Aolio!* mor, măiculiță! Cîrciumarul m-a ucis!
 Și după aceste vorbe alt nimica n-a mai zis...”

(*Ibid.*, II, 4)

Ca refren, într-o doină din Ardeal:

„Pentru tine, rujă-nvoaltă,
 Mă rup cîinii și mă latră,
Aoleo!...”

(J.B., 370)

Mai adesea își asociază alte interjecțiuni: o f și *aoleo!* v a i și *aoleo!* etc.,
 bunăoară:

„*Aoleo* și vai de mine,
 Aș juca și nu știu bine!...”

(J.B., 419)

sau:

„Iaca mîndra de pe vale!
 Cu rochița în paftale
 Cum mă-ntimpină în cale,
 Of, of, of și *aoleu*,
 Arde sufletelel meu...”

(Alex., *Poez. pop.*², 353)

sau:

„Ea pe loc ieșind afară,
 Inima-n gură își ia,
 Și țipă, răcnește, zbiară:
Aolio și vai de ea!...”

(Pann, *Prov.* III, 115)

Foarte des *aoleo* ia un caracter comic și chiar trece la sarcasm.

Ion Ghica, *Scrisoarea XIV*, despre o fată de la țară uitîndu-se la un cioban prin ochianul de inginer, care arată toate lucrurile întoarse: „— *Aoleo!* A întors pe Niță cu gaibele în sus!...”

Cîntec de nuntă:

„*Aleo* cu soacrele!
Că nu strînge mesele,
C-au băut rachiul de pere,
Și se-npedecă-n obele;
Numai una a ramas,
Ș-aia-i cu concii pe nas...”

(G. Țuțuianu, Muscel, c. Valea-Mare)

Doina *Femeia cu minte*:

„Frunzuliță avrameasă,
Am muiere scurtă, groasă,
Aleo ce păcătoasă!...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 272)

„Cînd un lucru nu e de aur bun, poporul zice „în glumă că-i de *aleo*” (G. Dobrin, Făgăraș, c. Bucium).

v. *Aur*.

Cînd omul uită sau se codește a face un lucru, se zice că acel lucru îi strigă *aleo*. De la Vrancea, Trubadur, p. 137: „Dacă n-o pune mîna pe tîrn, tîrnul nu-i strigă *aleo*!...”

Ca țipet de admirațiune, într-o doină muntenească:

„Foică colilie,
Aleo, lele Marie,
Ochii tăi struguri de vie,
Sprîncenele mă mîngîie...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 302)

De asemenea în basmul *Tatăl, mama și puiul de leu* (Col. I. Tr., 1876, p. 367): „*Aleo*! mamă, da ce frumos miroasă! zise fiul împăratului, după ce sărută mai multe flori...”

Aci admirațiunea este ca un fel de necaz denaintea unei frumuseți excepționale.

Cînd românul e de tot necăjit, *aleo* se lungește în *aooleo*, ca în *Jocul păpușărilor*; Moș Ionică:

„Ei babo, din ajunul Crăciunului
Te-am trimes după căpătat;
Ia să vedem, ce-ai cîștigat?
Aooleo, în cutie nimic zimțuit:
Parcă-i o gaură de puț părăsit...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 131)

Jipescu, *Opincaru*, p. 40:

„— Auzirăți, fă leică, că bou ăl codalb al lu nenea Radu Bobeică și-a scrintit un picior dă dinainte?

— *Aoleo* și ă o l e o! strigară toți și toate...”

Ca superlativ al lui *aoleo* figurează o l e o l e o în proverbul: „Fuge de la *aoleu* și dă peste o l e o l e u l” (Pann, I, 144).

v. *Aolesc.* – *Aolică.* – ¹*O.* – *Valeu.*

AOLÈSC (*aolit*, *aolire*), vb.; lamenter. Derivat din interjecțiunea a o l e o, *aolesc* a devenit sinonim cu b o c e s c. Cu proteticul *d* ca în dalb = alb” oste forma poetică d ă o l e s c. Aspiratul h ă o l e s c n-are a face cu rusul „hailiti” sau cu germanul „heulen” (Cihac, II, 137), ci numai cu a o l e o și *aolesc*, bunăoară la Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mart. 17 (f. 41 b): „de multe ori plângându și h ă o l i n d u -lă...”, și mai jos, tot acolo: „h ă o l i t u r i l e și plânsurile femeii în totu chipul pline de jiale înfocată și ovilită, cine poate să le scrie tote? și maică-sa ca mai multu b o - c i n d u -să...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 66: „te bocesc, te *aolesc*, îți pun lumînarea, și dă-i hi slab dă țîțni, te culcă dă ghiu...”

Cîntec de nuntă:

„*Aolește*, puiculiță,
Pînă ești la măculiță,
Că dacă te-i depărta,
Tot în cale te-i uita,
Mamă, tată, nu-i vedea...”

(D. Pavelescu, Ialomița, c. Chioara)

A o l e a l ă sau d a o l e a l ă „se cheamă cîntecele ce se cîntă cînd rade pe mire” (N. Andriescu, Dobrogea, c. Beilic).

v. *Dăolesc.* – *Hăolesc.*

AOLÈU! – v. *Aoleo!*

AOLICĂ! interj.; exclamation d’un léger dépit ou reproche. Figurează numai în poezia poporană, uneori redulpicat: *aolică* – l i c ă, sau cu proteticul *d*: d a o l i c ă. Exprimă un năcaz ușor sau chiar prefăcut, un fel de mustrare blîndă, mai ales cătră o iubită.

Doină:

„*Aolică*, dodo, fa!
Au tu mi-ai făcut ceva
De nu te mai pot uita?...”

(Alex., *Poez. pop.*², 359)

Alta:

„*Aolică*, l i c ă floare!
De n-ai fi fermecătoare,
Nu m-ai abate din cale
Să calc pe urmele tale!...”

(Ibid, 277)

Alta:

„*Aolică*, d a o l i c ă!
Mult mi-e drăgulița mică!
Aș lăsa-o de-ar mai crește,
Dorul crunt mă prididește...”

(Ibid., 279)

Parodie poporană de boacet la A. Pann, *Moș Albu II*, p. 49:

„*Aolică*, a o l e u!
Scoală, bărbătelul meu,
Scoală să jucăm un joc
Și te culcă iar la loc...”

v. *Aoleo!* – *Dăolică*.**AOLITURĂ** s. **HĂOLITURĂ** – v. *Aolesc*.**AOOLEÒ!** – v. *Aoleo*.**ÀOR.** – v. *Aur*.

AORÀR (pl. *aorare*), s. n.; t. de théol.: écharpe de diacre. Medio-grecul *ωράριον*, de unde *aorar* prin proteticul *a-*, alături cu formele simple mai obicinuite *o r a r* și *u r a r*, pe cari vezi-le la locul lor. *Aorar* este pentru diacon ceea ce patrafirul e pentru popă: „o r a r i u m gestare ad solos Diaconos spectat” (Balsamon, ap. Goar, *Euchol.*, p. 110).

Catastihul M-rii Galata, 1588 (*Cuv. d. bătr. I*, 197, 202):„1 *aorar* de sârma cu 4 canafi...”3 *aorare* de zarba câte cu patru canafi...3 *aorare* de adamască...”

Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 156), comentează *aurar* prin *p e t i a l e*, derivându-l, pesemne, din „aur”.

v. *Orar*.**AÒRI**, adv.; tantôt. Literalmente: a d h o r a s. Mai adesea repetat: *aori... aori* =**108** = tantôt... tantôt. Mai totdeauna cu emfaticul *-a* (v. ^{5A}): *aoria*. Adverb foarte frumos,

despărut astăzi din limba literară, care-l înlocuiește într-un mod puțin propriu prin c î n d... c î n d sau a c u m... a c u m și altele, dar rămas încă pe alocuri în graiul poporului.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. V, p. 3: „cumă și ceia ce înnoată pre mare cu precepătură, și ei încă *aorea* înnoată cândă vrémia au fără valuri și lin, iară *aorea* stau înlăuntru adăpostului cândă vādū bure și turburēle...”

Ibid., quat. XVII, p. 12: „fata mea rău se drăcēște, și *aorea* cade în apă, iară *aorea* în focū...”

Moxa, 1620, p. 353: „așa le era sfada: *aorîa* biruia grecii pre troiani, *aorîa* troianii pre greci, deci au fostū oști și războae și vărsare de sänge...”

Ibid., p. 404: „(Turcii) se prinseră întâiu de Galata să o dobăndească și puseră trăbâcie, deci începură a o bate cu tunuri și oboriia zimții cetăției, *aorîa* pătrundă și păreții...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, apr. 28 (f. 102 a): „mulțu grăescū *aorîa* și dzâcū, unde-î gona și muncile ce răbda svinții pre atunce...”

Ibid., maiū 17 (f. 133 b): „acolo în prăpaste un zmău trăgându-să, și *aorîa* răn-jindū, *aorîa* coda întinzându...”

Dionisie Ecclesiarh, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, p. 222): „Calmucii aducea disagi pe cai fete și copii de turci și-i mânca, *aoare* friptură, *aoare* rasol...”

v. ¹*Oară*.

AOS! interj.; holà! În *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 423): „*Aos*. H e u s”. Să vină oare din exclamațiunea corespunzătoare latină prin forma intermediară é o s = h e u s?

v. *Au!*

¹**ÀPA**, t. de choréogr. – v. ⁴*Apă*.

²**ÀPA**. – v. *Apadia*.

APÀDIA, n. pr. loc.; village roumain dans le Banat. Satul românesc *Apadia*, nu departe de Lugos, pe la 1858 număra 800 locuitori (Hornyanszky). Tot în părțile Ungariei, în regiunea Satmarului, se află un mare sat românesc numit *A p a*. Despre interesantul sufix topic *-adia*, a se vedea la locul său.

APÀLT (plur. *apalturi*), s.; fermage. Terminul juridic italian *a p a l t o*, intrat la români în epoca fanarioților, ca și *d r i t* = diritto, *s u d i t* = suddito etc.

La Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. II, sc. I, Lipicescu arătând cîștigurile sale: „480 de galbini ș-o sută de testele de la *apaltul* cărților de joc...”

v. ¹*Grec*.

APÀOS, s.n.; t. de théol. et de mythol. popul.: vin offert aux morts. Se aude mai des forma *p a o s*, de ex. în *Lexiconul Budan*: „*P a o s*, vinum sacrificale, Opferwein” **109**

sau la Laurian-Maxim: „P a u s, pâine, colac, vin etc. ce se aduce la biserică pentru sărbători, și mai vîrtos pentru repausați”, unde însă înțelesul cuvîntului se prea generalizează.

„Pre la 6 august (Schimbarea-la-față) începe a se coace poama varatică. Poporul în această zi face must și-l duce la biserică pentru *apaos* și colivă sau jertfă de struguri...” (I. Pandelescu, Fălciu, c. Grumezoaia).

„La înmormîntare *apaos* se cheamă vinul cu care se stropește mortul în groapă...” (V. Mircea, Iași, c. Copou).

Dupa- cum r e p a o s vine dintr-un prototip latin r e p a u s u m, confirmat prin paralelismul formelor romanice: franc. *repos*, provenç. *repaus*, ital. *riposo*, span. *reposo* etc., din cari nici una nu e feminină, tot așa românul p a o s nu se poate trage din latinul clasic feminin p a u s a (Cihac), ci numai dintr-un neutru p a u s u m, iar prin urmare *apaos* este a d p a u s u m, literalmente: „pentru odihnă”. Furișat în terminologia noastră bisericească creștină, acest cuvînt își datorează totuși nașterea paganismului italic. Vechii romani, după Arnobiu, aveau în panteonul lor și pe un P a u s u s, zeul odihnei celei vecinice.

v. *Paos*.

APĂRIU, s.m.; 1. porteur d'eau; 2. marin; 3. constellation du Verseau.

În primul sens, astăzi se zice s a c a g i u. La Ieromonahul Macarie, *Lexicon slavo-român*, 1778 (ms. în Bibl. Centrală din Buc.), ambii termeni alătură: „vodonosetză, *aparîul*, s a c a g i u l”. Cuvîntul *apariu* „sacagiu” trebuia să fi fost odată foarte poporan, deoarece din el derivă a p ă r i e.

Tot la Macarie, cu sensul al treilea: „vodnikă, *aparîul*, vîrsătorul de apă, ydrohoul (ὕδροχόος)”.

În fine, ca sinonim cu c o r a b i e r, cuvîntul ne întîmpină la Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 220): „tată-mieu *apariul*, prin multă vreme la Heronul Crivățului cu c o r ă b i e r i i a înblînd...”

În toate accepțiunile, este latinul a q u a r i u s.

v. ^{1,2,3}*Apă*. – *Apărie*. – *-ariu*. – *Corabie*. – *Sacagiu*. – *Zodie*.

¹**ĂPĂ** (plur. *ape*), s.f.; eau. Combinată din 88,91 părți de oxigen cu 11,09 de hidrogen, apa este o substanță curgătoare, străvezie, fără culoare, fără miros, fără gust, dar care potolește setea. Înainte se credea că apa este unul din cele patru elemente constitutive ale universului.

Text omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 290): „dîin patru tocméle cunoaștem că ăaste adunată și făcută lumea: focă, văzduhă, *apă*, pămîntă...”; și mai jos, p. 291: „*apa* ăaste una dîin cele patru făpturi dîin ce ăaste lumea tocmită, și-șă ăaste rudă cu pămîntul, și într-*apă* ne afundămă...”

Glosar slavo-românesc, circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. Arheol. din Moscva, f. 193): „stihia, începătura fiecui, cumu e pămîntul, *apa*, văzduhul și căldura, dintr-ăceste patru ăaste zidit omul, și de-ară lipsi una dintr-ăcestea, toată lumea ar

Ca element u d, apa este în opozițiune cu pământul privit ca u s c a t.

Moxa, 1620, p. 351: „acesta adună oști mari pre apă și pre u s c a t de se lovii cu grecii...”

Apa este în antagonism cu f o c u l, pe care-l stinge; dar totuși ambele se unesc pentru a hrăni pe om.

A. Pann, *Prov.* II, 67:

„Aleargă la apă, aduce pe loc
Și de mămăligă pune vas la f o c...”

Doina *Nevasta*, în care se rezumă traiul țărancei române:

„De cu zioa mătur casa,
Aprind f o c u l, gătesc masa,
Aduc apă din fântână
Și furca n-o las din mână,
Lau copilul, îi dau țifă
Și mulg vaca la porțită...”

(Alex., *Poez. pop.*², 308)

Balada *Nelucă*:

„Mircea suie pe potică
Și-nțîlnește o fetică
Ce purta cofiță-n mână
Cu apă de la fântână...”

După provenință, se zice: apă de ploaie, apă de râu, apă de izvor, apă de lac, apă de puț sau de fântână etc.; după aspect: apă tur-bure, apă limpede și altele; după gust: apă sălcie, apă dulce, apă amară; după pipăit: apă rece, apă caldă; după felul de întrebuințare: apă de baie, apă de moară, apă de băut, apă de spălat și așa mai încolo, afară de diferite compozițiuni industriale și medicale, cărora li se zice prin asemănare apă, și afară de acele ape pe cari vezi-le la articolii următori: apă ca nume de boală la om și mai ales la vite, apă ca numele unui danț de la nuntă etc.

Deminutiv de la apă este apășoară. Între derivate: substantivul apăriu și de aci apărie, adjectivii apos și apătos cu verbul apătoșez.

Cele două înțelesuri de căpetenie ale cuvîntului în limba română sînt: apă „eau” și apă „rivière”, dintre cari vom vorbi aci numai despre cel dentîi, și anume:

I. Apă în ghicitori.

1. „Apă fără nisip. – L a c r i m a” (G.D.T., *Poez. pop.*, 231).

2. „Ce dai de peatră și nu se strică, dar dai în apă și se strică. – H î r t i a” (Sbiera, *Povești*, p. 322).

3. „Ce pică-n apă și nu se udă? – F r u n z a” (*Familia*, 1886, p. 7).

4. Ghicitoarea despre c o r a b i e:

„Pană împănată,
Pe apă lăsată,
De mînă de om
Cu voie de domn...”

(*Lumina pentru toți*, 1886, p. 143)

5.

Am o iapă,
Pe care o duc de coadă la apă. – C ó f a.”

(*Sbiera, Povești*, p. 320)

6. „Mama naște fata și fata pe mamă. – A p a și g h e a ț a” (*Ibid.*, p. 324).

7. Ghicitoare macedo-română despre u m b r ă:

„Noapte-dzua șcade-n apă,
Ninți s-audă, niți s-adapă”.

8. Cea mai remarcabilă este ghicitoarea ardelenescă despre chiar a p ă:

„Dumbră,
Sumbră,
Fără umbră”

(*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 915)

asupra căriia cată să ne oprim o clipă.

Nu o dată se poate constata în ghicitori păstrarea urmelor celor mai arhaice (v. ¹Ana). Tot așa în:

„Dumbră
Sumbră...”

ne întimpină așa-zicînd cristalizată cimilitura latină rustică:

„De imbre,
Exumbre...”

adecă: „ce vine din ploaie și n-are umbră?” Forma primitivă pentru latinul clasic *i m b e r e r a u m b e r* = gr. ὄμβρος, ca și „lunter” pentru „linter”, românește „luntre”. În „de umbre = de imbre”, prepozițiunea „de” indică provenință de sus în jos, tot așa ca în: „de caelo”, „de sole”, „de monte” etc.; pe de altă parte, în „exumbris = sine umbra” prefixul „ex” are o funcțiune privativă întocmai ca în „excors = sine corde”, „exlinguis = sine lingua”, „exsanguis = sine sanguine”, „exanimis” etc. În acest mod, încă o dată:

„De umbre,
Exumbre...”

subînțelegîndu-se „quidnam est”, este o antică ghicitoare latină vulgară despre apă, pe care poporul român a conservat-o pe de-ntreg în:

„Dumbră,
Sumbă...”;

dar cînd începuse a nu se mai pricepe această fosilă linguistică, s-a adaos:

„Fără umbră”,

care nu este în fond decît o traducere de „exumbre”.

La prima vedere,

„Dumbră
Sumbă”

pare a fi o galimatic; în realitate însă galimatic nu se află niciodată în literatura poporană decît numai acolo unde este pusă cu tot dinadinsul, ca în așa-numitele „povești cu minciuni”, sau acolo unde sensul primitiv s-a pierdut prin vechime, dar trebui căutat prin știință.

v. *Cîmilitură*.

II. A p ă în proverbi și locuțiuni proverbiale.

Iordachi Golescu, *Pilde* (Conv. lit., 1814, p. 69 sqq. și Tocilescu, *Rev.* I, 1, p. 231 sqq.):

1. „A p a curge și se duce, pietrele rămîn pe loc...”
2. „A p a lină mult te înșală...”
3. „I-a luat a p a de la moară...”
4. „Ca paparuda, cu a p a-n cap...”
5. „Ca peștele-n a p ă trăiește...”
6. „A p a cînd se turbură, nu mai vezi ca prin oglindă”.
7. „A p a cînd se umflă, și pe munți îi cufundă”.
8. „A p ă să bei din chiar puțul tău”.
9. „A p e le cele mici în cele mari se varsă”.

Din aceste nouă zicători sau locuțiuni proverbiale, ne vom opri asupra n-urilor 1 și 3, iar pentru nr. 4 vezi mai jos la III, § 15.

„A lua a p a de la moară” este în opozițiune cu: „a veni a p a la moară” (Pann, II, 68).

Dr. Polysu: „o veni a p a și la moara mea = es ist noch nicht aller Tage Abend”.

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (Conv. lit., 1876, p. 460): „Îi venise acum și lui Dănilă a p a la moară...”

În loc de „a lua”, se aude cu același sens: „i-am tăiat a p a de la Moară” (Pann, III, 13).

În Sicilia se zice: „ognunu tira l’acqua a lu so mulinu” (Traina). Franțuzește: „faire venir l’eau au moulin”.

Antiteza între stabilitatea p e t r e i față cu mobilitatea a p e i, ca în „a p a curge, p e t r e l e rămîn” (Pann, III, 134), a mai intrat în locuțiuni:

10. Descîntec de „ceasul cel rău”: „și cum s-așeza p e a t r a -n a p ă, așa să se așeze răul” (*Albina Carpaților*, 1879, p. 283).

11.I. Creangă, *Stan Pătitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 21): „cum s-a văzut flăcăul cu casă și avere bunicică, nu mai sta locului, cum nu stă *apa* pe *p e t r e*...”

Proverbul „*apa* curge, *petrele* rămân”, pentru care n-am putut găsi nici o paralelă în celelalte limbi, astfel că trebui să-l privim ca specific românesc, ni se pare a fi de o extremă importanță istorică. Numai izvoarele de munte curg și se scurg pe *petre*, niciodată râurile de pe cîmpie, în privința cărora năsipul rămîne. Pentru ca un asemenea proverb să se fi putut naște și a se înrădăcina la toți românii din Dacia lui Traian, cată să admitem dară că întreaga naționalitate a noastră s-a format în Carpați, pogorîndu-se mai tîrziu gata pe șes.

Acest interesant proverb se răsfrînge și într-un descîntec din Bucovina:

„De-i pocit de vad,
Curat,
Necurat,
Sece-i *apa*,
Rămîie-i *p e t r e l e*,
Plîngă după dîinsele...”

(Marian, *Descînt.*, 179)

Cele nouă specimene adunate de Iordachi Golescu sînt o *p i c ă t u r ă* d e *apă* în mulțimea proverbelor și locuțiunilor proverbiale românești privitoare la *apă*, dintre cari iată o seamă:

12 „Pe porcul nu-l faci să bea *apă* din fedeleș” (Pann, III, 47).

13. „La baligă moale puțintică *apă* trebuie” (*Ib.*, II, 101).

14. „Găina bea *apă* și se uită la Dumnezeu” (*Ib.*, III, 134).

15. „Toți pretutindenea sapă,
El duce cîinii la *apă*...”

(*Ib.*, I, 106)

16. „Binele de rău te scapă,
Să-l arunci chiar și în *apă*...”

(*Ib.*, I, 72)

17. „Dreptatea iese ca untdelemnul dasupra *apei*” (*Ib.*, III, 28); la milanezi: „l’oeuli el sta dessoravia de l’acqua” (Cherubini).

18. „Negustor greu ca fulgul pe *apă*” (*Ib.*, II, 85).

Basmul *Cotoșman năzdrăvan* (Ispirescu, *Legende*, p. 286): „Unde pînă aci era bilșugul în casa lor, acum ajunseră negustori grei ca fulgul pe *apă*...”

Evreul în *Jocul păpușilor*:

„Noi suntem trii tăvarăși
Grele ca fulg pi *apă*;
Avem trii
Privalii:
Ună goală,

Altă seacă,
Ș-altă plină cu-ntunerică...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 126)

19. „Apa trebuie să vie la matca ei, și omul la teapa lui” (Pann, II, 87), este o frîntură din antica credință italică despre „annus mundanus” (Macrobius, *Scip.* II, 11), cînd toate lucrurile se întorc la punctul lor de plecare; proverbul paralel italian sună:

„In cento anni e cento mesi
„L’acqua torna a’ suoi paesi...”

20. „A făgădui marea cu sarea și a da ce nu curge pe apă” (Pann, III, 78). Prima parte a acestui proverb se găsește deja la romani. Sallustius zice despre Catilina că, ajuns la sărăcie: „maria montesque polliceri coepit” (*Cat.*, 23). A doua parte este un admirabil eufemism pentru noțiunea cea mai trivială.

Ion Ghica, *Scrisoarea IV*, vorbind despre bieții dascali din prima jumătate a secolului: „Le plătea ce pe apă nu curge: dascălul Stan de exemplu, cel mai bine plătit din toți, avea cîte 20 de parale de copil pe lună...”

21. „A lăsa pe cineva să se scalde în apele sale” (Pann, II, 100) a nu-l împedeca în plăceri, în petreceri, în desfrîu.

Dr. Polysu: „a lăsa pe cineva în apa sa = einem freien Lauf lassen”.

22. Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 8: „Iorgule, ai ceva care-mi tăinuiești... Nu ești în apele dumnitale...”

Un variant rimat:

„Să vedem

În ce apă
Se adapă

= wir wollen sehen, was er will, welcher Meinung er ist” (Dr. Polysu).

23. „Tivga merge la apă pînă cînd se sparge” (Baronzi, *Limba*, p. 52); franțuzește: „tant, va la cruche à l’eau”.

„Hoțului îi merge tigva pînă la a nouazeci și noua oară la apă, da la a o suta i să-nfundă” (Jipescu, p. 127).

24. „Minciuna ca glonțul în apă s-afundă” (*Lumina pentru toți*, 1886, p. 572).

25. „Sîngele apă nu se face”; italienește: „il sangue non fu mai acqua”, la sicilieni: „lu sangu nun si po’ fari acqua” (Traina).

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 453):

„— Frate, frate, dar pita-i cu bani, barbate.

— Apoi dă, nevestă, sîngele apă nu se face. Dacă nu l-oi ajuta eu, cine să-l ajute?...”

26. „A bate apa în piuă”; italienește: „batter l’acqua nel mortaio” (Düringsfeld), franțuzește: „c’est battre l’eau”.

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 378): „eu știu ce știu eu: degeaba mai bați apa-n chiuă să s-aleagă unt, că nu s-a alege niciodată...”

27.„Cine stă pe două luntre, cade în apă” (Baronzi, *Limba*, p. 52).

28.„Ca două picături de apă...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 8: „toți sfinții se aseamănă ca două picături de apă: toți au ochii din trei linii, nasul dintr-una și gura din două...”

Frânzuzește: „se ressembler comme deux gouttes d’eau”; italienește: „paiono due gocce d’acqua”; deja în latina:

„...similior nunquam potis
A q u a a q u a i sumi...”

(Plaut., *Miles* II, sc. 6)

29.Despre oameni ținnoși: „să nu pice nici apă pe el, ca pe un păun” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

30.„Pînă nu-l storci buretele, nu dă apă” (C. Ionescu, Iași, c. Sinești).

31.„A nu avea după ce bea apă”.

„De sărăcie nu scapă,
N-are după ce bea apă...”

(Pann, I, 132)

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 15: „au nu e voinic? nu-și are rost de frunte? or e bețiv, stricător de case, zurbagiu? au n-are de pe ce bea apă? he, he, fata proastă și ținnoasă dă norocului cu piciorul...”

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 313): „Au fost odată un moș și o babă. Ei erau săraci de n-aveau după ce bea apă...” (cfr. *ibid.* 174).

Marian, *Bucovina* II, 219, satiră poporană contra țăranilor din satul Cordun:

„Feciorașii din Cordun
Parcă stau numai la fum;
Tare-s negri și pîrliți,
Parcă-s la foc cîrcăliți;
Nu-s negri de țiitură,
Nici de-o altă-nvîrtitură,
Da-s negri de apă rea,
Că n-au după ce o bea...”

32.„Nu plătește nici apa care o bea” (A. Vasiliu, Iași, c. Poieni)

33.Culmea suferinței este cînd „nici apa nu alină”.

Doină din Ardeal:

„Străină-s, Doamne, străină,
De nici apa nu m-alină,
De-ar ploua o săptămînă...”

(J.B., 207)

Colindă din Dobrogea:

„Mai jos apoi se lăsa,
Pe-un mîndru șes se oprea,
Cu livezi
Verzi
Și cu apă rece
La inimă merge...”

(Burada, *Călat.*, p. 74)

35. De aci, ca sinonim cu omorîre: „...îi fă și capătul, ca să nu mai beie el *apă* rece...” (Sbieri, *Povești*, p. 62).

36. Oricît de plăcută însă, *apa rece* nu îmbată, de unde locuținea: a îmbăta cu *apă* rece = a flecări, a vorbi nimicuri”.

„...ea umbla să-l îmbete cu *apă* rece...” (*Trib. din Sibii*, 1886, p. 418).

„...îndrugau vorbe potrivite, ca să îmbete lumea cu *apă* rece...” (*Ibid.*, 1885, p. 38).

37. Pentru un bețiv: „*apa* nu e bună nici în cizmă” sau „nici în opinci” (Tocilescu, *Rev. I*, vol. 1, p. 231).

38. „O scaldă în două *ape*” locuțiune împrumutată de la spălătorese, însemnează sovăire în părerî, un caracter *îndoielnic*.

39. „Tot o *apă* = același fel”.

Ion Ghica, *Scrisoarea XVI*: „Îmi place egalitatea. Nu admit eu deosebiri și distincțiuni d-alea între fapăturile lui Dumnezeu. Cer să fim toți o *apă*...”

40. „A păscui în *apă* turbure” pare a nu fi poporan, ci un împrumut nou de la francezi: „*pécher en eau trouble* = a se folosi din turburarea trebilor publice sau particulare spre a câștiga” (Aaron-Poenar-Hill).

41. „A trece prin foc și prin *apă*”, *cu sens* de a se expune la orice primejdie, este deja în *Psaltire*:

Coresi, 1577, ps. LXV:

„Trecumă preîn foc și <i>apă</i> și sco- seși-ne în răpausă...”		„Transivimus per ignem et <i>aqua</i> m et eduxisti nos in refrigerium...”
--	--	---

Mai românește este: „a da prin foc și prin *apă*”.

Basmul *Cei trei frați împărați* (Ispirescu, *Legende*, p. 271): „pentru dragostea ta, aș fi dat prin foc și prin *apă*...”

Ca proverb:

„Cînd sînt zile cu noroc,
Treci prin *apă* și prin foc...”

(*Conv. Lit.*, 1877, p. 185)

42. „Cît ține ciurul apă = prea puțin, mai de loc”, deja la vechii romani:

„Non pluris refert, quam si i m b r e m i n c r i b r o
geras...”

(Plaut, *Pseud. I*, v. 100) **117**

La eleni: „κοσκίνφ ὕδωρ ἀντλείς” sau „κοσκίνφ φέρεις ὕδωρ” (Plut., „περὶ τῶν ἀδυνάτων”, 8, 50). Franțuzește:

„Puiser l’eau
Dans un cribleau”;

Italienește: „portar l’acqua nel vaglio”; la spanioli:

„Aqua coge con harnero
Quien se cree de ligero...”

Cantemir, *Chron.* II, p. 339: „Precum *apa* nu să poate ținea în ciur, așa minciuna nu poate să stăruiască în basnele sale...”

A. Pann, *Prov.* III, 69:

„Banii din mînă îi scapă,
Ca ciurul cum ține *apă*...”

Despre o datină în legătură cu această locuțiune proverbială, a se vedea mai jos, la III, § 5.

43. A face ceva peste putință:

„Tăiam lumea cu sapa
Și căram cu ciurul *apa*...”

(*Tribuna de la Sibii*, 1885, p. 63)

44. A face cuiva *apa* = a-l prăpădi, a-l înmormînta”.

Tribuna din Sibii, 1885, p. 559: „Ba o-ngropa pă mumă-sa, da pă noi știu că nu, că i-om face noi *apa*...”

Despre rolul *apei* la înmormîntare, de unde s-a născut această locuțiune proverbială, vezi la III, § 6-7.

45. „A face un lucru *apă* = a-l fura”, literalmente: „a-l face să se scurgă”.

„Nimăr ei (păgubașii) și la casa unde să trăsese românul și țiganul după ce făcuseră vaca *apă*...” (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 11).

46. „Te-a trecut *apa* sub limbă”, se zice în Mehedinți (R. Mihaileanu, c. Vînju-Mare), cînd e un mare ger.

47. „Ce mai neamuri! Șapte *ape*-n chisăliță” (R. Simu, Transilv., c. Orlat), ca răspuns aceluia ce se laudă că are multe neamuri, cari însă toate la un loc nu sînt vro mare treabă.

48. „A avea *apa* sorb” (Baronzi, *Limba*, p. 44).

v. ²*Sorb*.

49. Costinescu: „Aceasta face a lăsa gura *apa*, se zice cînd cineva vede ceva plăcut și pofteste = cela fait venir l’eau à la bouche”. Și italienește: „venir l’acqua in bocca” sau „venir l’acqua in su l’ugolo”; la portugezi: „fazer vir a agoa á boca”.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 191): „să ne dați cît se poate mai multă mîncare și băuturică, zise Setilă, căruia îi lăsa gura *apă*...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 153: „...îmbucă cu așa poftă dă pare că să bat doi nebuni la gura lor. Îți lasă gura apă, când te-i uita la iei cum mănîncă...”

Basmul *Zîna zînelor* (Ispirescu, *Legende*, p. 213): „le lăsa gura apă la toți după o așa bucațică...”

50. „A ști sau a vorbi ca pe apă”, „a vorbi ca apa” = a nu se încurca, a nu se întrerupe, a fi c u r g ă t o r. Și-n limba sardă: „ischire una cosa comente i s’abba = saper bene, fluidamente” (Spano).

Basmul *Orb împărat* (Tribuna din Sibii, 1886, p. 421): „Ajunghind la împărăteasa și, întrebat fiind, povestește ca pe apă toate păsurile sale...”

Basmul *Omul cu trei talanți* (Sbiera, *Povești*, p. 236): „parcă ești un zodieriu de le spui toate așa ca de pe apă...”

„Toate le știe ca pe apă” (*Foișoara* din Sibii, 1886, p. 8).

Ion Ghica, *Scrisoarea XV*: „vorbea bulgărește ca apa și legase cunoștințe cu neguțători de peste Dunăre...”

51. Doină din Ardeal:

„Eu mă duc cît apele
Că m-ajung dragostele...”

(J.B., 137)

52. A crește iute, se zice: „ca din apă” (D. Popu, Făgăraș, c. Copăcel; G. Mușetescu, Muscel, c. Poienari).

53. Basmul *Găinăreasa* (Ispirescu, *Legende*, p. 307): „Are să mai curgă multă apă pe gîrlă, pînă să ajungi a cunoaște tainele împărăției...”

54. „A sorbi pe cineva într-un păhar sau într-o lingură cu apă...”

Basmul *Fata de împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 352): „așa de puținică și drăgălașe mai era, încît s-o sorbi într-un păhar cu apă...”; sau în basmul *Cele trei rodii* (*ibid.*, p. 360): „era așa puținică la trup, încît ar fi băut-o într-un păhar de apă...”

„Tustrei voinici și pieptoși de să-i sorbi într-o lingură de apă, așa erau...” (*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 401).

55. „A scoate apă din peatră = a face un lucru peste putință; deja la Plaut, *Persa* I, 1, v. 41:

„...quin si egomet veneam, vix recipi potessit
Quod tu me rogas, nam tu a q u a m a p u m i c e nunc postulas...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 24: „cu una, cu alta, mai cu ce avea de la părinți, scoase apă din piatră și ajunse a fi jinduit de multe fete în sat...”

56. În Moldova, cînd nu vrea omul din popor să facă ceva prea greu sau prea dezgustător, exclamă cu indignațiune: „mai bine să car apă la jidani decît...” (D. Mancaș, Iași, c. Pirca).

57. Nevinovăția se alăturează cu „apa c u r a t ă”.

Balada Chira:

„Giur pe Dumnezeu,
Pe sufletul meu,

Că-s nevinovată
Ca apa curată...”

58. *Apa* cea curată, la rîndul său, se alătură cu *argintul* și cu *lacrima* a. „Poporul zice: *apă* limpede ca argintul; *apă* ca lacrima” (G. Gheorghiu, Botoșani, c. Călinești).

v. *Argint*. – *Lacrimă*.

59. A se întinde sau a se împrăști ca *apa*...

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Atuncea spaima și groaza pre protivnici au cuprins,
Se împrăștie ca *apa* pe șesul acel întins...”

60. Despre *apa* *vioară*,

v. *Apă-vie*.

61. Despre locuțiunea proverbială: „în ce *apă* se scaldă”, vorbim mai jos, III, § 23.

III. *A pă în datine și credințe*.

Despre *apă* sub raportul mitologic sau religios și etno-psicologic,

v. *Aghiasmă*. – *Bobotează*. – *Descîntec*. – *Martin*. – ¹*Mort*. – *Georz*. – *Paparudă*. – *Ploaie*. – *Vrajă*.

Aci vom întruni o mică parte din asemeni datine și credințe.

1. „Cînd oamenii voiesc a începe plugăria, atunci pun în un vas *apă* și-n altul cărbuni cu tămîie; apoi, înjugînd boii la plug, tămîiază împregiur și stropesc cu apă plugul și pe boi, zicînd: noroc să dea Dumnezeu, ploaie și roadă!” (A. Bottez, Iași, c. Șipotele).

2. „Poporul crede că cine s-o arunca în *apă* în ziua de Bobotează și se va scaldă, de-i hi beteag de orice boală, de șoldină, friguri și altele, te tămăduiești. Din ziua de Bobotează sease săptămîni toate *apele* sînt curate și sfinte, chiar și-n vîrfurile munților. Se aruncă atunci în *apă* și oamenii sănătoși, crezînd că preste an nu vor hi betegi” (D. Popu, Făgăraș, c. Copăcel).

3. Dacă se va da *apă* din vasul din care beau porumbii celor ce se au rău laolaltă, se îndrăgesc iarăși” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

4. „Femeia însărcinată să nu deie *apă* la nime, că apoi nu poate naște pînă ce acela nu-i va da *apă* din pumn; de asemenea să nu desculțe pre nime și să nu-i tragă cioarecii la nime, că nu poate naște pînă ce acela nu-i va da *apă* din opincă, cizmă, cioareci etc.” (*Ibid.*).

5. „Cînd pleacă oamenii cu vreo marfă la tîrg, iau un ciur, îl țin deasupra marfei și, turnînd *apă* în el, zic: cît stă *apa* în ciur, atîta să stau cu marfa nevîndută în tîrg” (*Ib.*).

6. „Cînd se însoară de a doua oară bărbatul rămas văduv, pe mormîntul femeii sale moarte se varsă *apă* multă, că aceea se crede că arde în groapă...” (*Ib.*).

7. „După ce s-a astrucat în pămînt mortul, toți se spală pre mîni cu *apa* *mortu* l u i preste groapă, pentru ca să nu amurtă sau asude mîinele” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Tot din Banat, ne spune d. Mangiucă (*Calendar*, 1882), că la 25 martiu, în ziua de Bunăvestire, se face „vărsarea *apei m o r ț i l o r* pe iarba verde”.

8. „De boala d i n t r u - i e l e se vindecă omul cu *apa* adunată din 9 vaduri” (V. Petrișor, Transilv., c. Vestem); pe aiuri se zice: „*apă* de la 9 fîntîni” (D. Nisipescu, Vîlcea, c. Nisipi).

9. „Ielele beau noaptea *apă de* prin fîntîni, și oricine va bea după dînsese, îl pocesc. De aceea cînd cineva bea *apă* dimineața din vreo fîntînă, lasă în ea vreun semn de la sine, pentru ca poceala să cază pe acel semn” (C. Poppescu, Prahova, c. Star-Chiojdu).

10. „Locul c u *apele a l b e*” figurează în legende mitologice din Banat.

S. Mangiucă, *Col. l. Tr.*, 1876, p. 360: „Frumoase credințe are poporul nostru și despre locuința zînelor din Țara Românească, la locul cu *apele* albe, unde se scaldă zînele și unde crește floarea cea misterioasă, a cărei trupină este învălită în pînză de peatră, și care om poate căpăta acea floare, acela este norocos, căci dînsa-l conduce cu o atragere magică către locurile unde se află tezaurii îngropați, și acolo punînd floarea pe pămînt, pe loc ies tezaurii pe fața pămîntului. Sufletul unei muieri care a vătămat zînele, purtat fiind de zîne spre chinuire și răsplătire, ajungînd cu zînele pînă la locul cu *apele* albe și văzînd acolo planta, cunoscînd-o a întins mîna să o rupă din pămînt, dar observînd-o o zîină, i-a dat cu sbiciul peste mîină de i-a căzut floarea din mîină. De la locul cu *apele* albe, din Țara Românească, pleacă zînele în călătoriile lor, trec peste munții Orșovei, peste stîncă cea mare de la Berzasca trag la cîrșiile Saschei și a Ciclovei, de aci fac excursiuni prin Banat apoi peste muntele Semenice de lîngă Caransebeș și se întoarnă înapoi în Țara Românească. În călătoriile lor, zînele bucuroși petrec pe poienile munților de iederă, de foiofui, de semenice și de priboi, unde țin ele petrecerile, ospătările și jocurile lor, purtînd cu sine cete de suflete păcătoase spre pedepsire...”

11. Balada *Neluca*:

„Mircea-n vale se ducea.
Dar el cruce nu-și făcea,
Peste *apă* nu sufla,
Ci la ea năvală da.
Înghița bietul o dată
Și-l lovea dorul de fată;
Înghița de două ori
Și-l apuca reci fiori;
Înghița iar de trei ori
Și cădea mort între flori!...”

Asupra acestui pasagiu, Alexandri zice în notă că românul suflă în *apă*: „pentru ca să alunge nelucile morților ce zbor prin lume și se amestecă în faptele oamenilor”.

12. „Ș t i m a *apei*” se cheamă în Moldova pe alocuri un fel de geniu al rîurilor (S. Mîndru, Iasi, c. Iepureni).

v. *Știma*.

13. Cultul apei apare mai ales în următoarea datină:

„Descântătoarea, înainte de a începe a descânta de dînsele, se duce la un râu curgător cu o bucătică de pîne, cu un drobușor de sare și cu o cofiță sau oală nouă în mîna dreaptă. Ajungînd la râu, bate într-un loc pe mal în contra curgerii *apei* trei metanii, aruncă din pîne și din sare ceva în undele *apei*, apoi cu cofița sau oala ie un pic din *apa* ce-a curs peste pînea și sarea aruncată. Pe cînd bate ea acele trei metanii, zice următoarele cuvinte:

Apă curgătoare,
Eu te sorocesc
Tot cu pîne și cu sare
Să lecuiești pe cutare
Din cap pînă-n picioare
Cu leac,
Sănătate și veac!

De-aice apoi se duce mai la deal pe râu, și așa în trei locuri după olaltă bate de trei ori cîte trei metanii și, pe cînd bate metaniile, repețește cuvintele de mai sus și ie *apă* cu cofița. După ce a făcut ea aceasta și după ce și-a umplut cofița cu *apă*, fără ca s-o fi observat cineva, se întoarce spre casă, dară și acuma fără de-a vorbi cu alții sau de a căuta îndărîpt, pentru că dacă ar vorbi cu cineva sau s-ar uita îndărîpt, toate operațiunile sale n-ar mai avea nici o putere. Sosită acasă, începe a descânta *apa* din cofiță c-o mătură de busuioc și c-un ban de argint...” (Marian, *Descînt.*, p. 91-2).

v. *Argint.* – *Ban.* – *Busuioc.* – *Dunăre.* – *Iele.*

14. O ființă mitologică de *apă* este și S e t i l ă.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 187): „Măi, da al dracului onanie de om e și acesta, zise Harap-Alb. Grozav burdăhan și nesățios gîtlej, de nu pot să-i potolească setea nici izvoarele pămîntului; mare ghiol de *apă* trebuie să fie în mațele lui! Se vede că acesta-i prăpădenia *apelor*, vestitul S e t i l ă fiul Secetei, născut în zodia rățelor și împodobit cu darul suptului...”

v. *Setilă.* – *-ilă.*

15. O altă specie de ființe mitologice în legătură cu *apa* sînt p a p a r u d e l e , a treia joi după Paști, cînd fete încununate cu bozi aleargă de la casă la casă invocînd ploile, iar stăpîna casei ia „o doniță cu *apă* și-o aruncă pe dînsele, udîndu-le de sus pînă jos” (Teodorescu, *Datine*, p. 129). De aci locuțiunea proverbială despre cei ușori la minte: „e ca paparuda, cu *apa*-n cap” (*Conv. lit.*, 1874, p. 73).

16. Credința în „închiegarea apei” prin fermece e tot ce poate fi mai răspîndit în popor.

Basmul *Făt-Frumos cel rătăcit* (Ispirescu, *Legende*, p. 160): „Mai umblară ei ce umblară, și la urma urmelor aflară despre un vrăjitor meșter care le închiega și *apele*...” (cfr. *ibid.*, p. 193).

Basmul *Coman vînătorul* (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 469): „era Baba Cloanța, vrăjitoarea care închega și *apele* cu farmecele sale...”

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 1): „Alunga nourii cei negri de pe deasupra satului nostru și abătea grindina în alte părți, înfigînd toporul în

pămînt afară dinaintea uşei; închea *apa* numai cu două picioare de vacă, de se încrucea lumea de mirare...”

17.„Cînd se scaldă copiii şi li se bagă *apă* în urechi, iau două petricele şi le pun la urechi, zicînd:

Mele, mele cotomelc,
Scoate *apă* din urechi
Că ți-oi da un ban vechi
Ş-o lingură de curechi
Ş-o palmă peste urechi...

apoi aruncă peste cap îndărît petricelele în *apă*, zicînd:

Frigurile mele
Pe cine-i în pele...”

(P. Olteanu, Haţeg)

v. *Cubelc*.

18.„La aghiasmă se zice *apa-m a r e* (N. Poppescu, Dolj, c. Piscu); uneori chiar simplu *apă*, bunăoară: „popa face *apă* pentru lehoză, în loc de sfinţeşte” (P. Teodorescu, Iaşi, c. Miroszlava).

19.În graiul boacetelor poporane „a s l o b o z i *apele* răposatului” însemnează „a da de pomană” (Burada, *Înmorm.*, p. 150, 157). În Banat, la 22 mai, sîmbăta, se face această „slobozire a *apei* morţilor” (Mangiuică, *Calendar*, 1882).

20.*Apă n e - n c e p u t ă*, „aqua virgo” la vechii romani, se cheamă *apa* de izvor sau de fîntînă adusă proaspetă şi din care nu băuse încă neminea.

Alexandri, *Pastel XXVIII*:

„Româncuţa multămeşte, suflă-ncet peste cofiţă
Şi cu *apa n e - n c e p u t ă* udă rumena-i guriţă;
Iar drumetul după dînsa bea, fugarul îşi adapă
Şi se jură că pe lume nu-i așa de dulce *apă*...”

Apa n e - n c e p u t ă ţine un loc foarte însemnat în medicina poporană, în descîntece, în vrăji.

„Şi la Nistru se ducea,
Apă rece aducea,
Apă rece *n e - n c e p u t ă*,
Pentru dragoste făcută...”

(Marian, *Bucov. I*, 87)

sau:

„Ori tu zaci de-o boală grea
Şi nu-i nime pe-acolea
Să-ţi dea *apă* din izvor
Şi să-ţi facă după dor?...”

21. Într-o strînsă legătură cu *apa* *n e - n c e p u t ă* este așa numita *s t î n g e - r e a c ă r b u n i l o r*, „aqua lustralis” apaganismului latin.

„De ești slab de dorul meu,
S-aduc *apă* din pârîu
Și cărbuni în ea să stîng,
Și la pept să mi te strîng,
Să te strîng, să te apuc,
Sănătate să-ți aduc...”

(Marian, *Buc. I*, 29)

„*S t î n g e r e a c ă r b u n i l o r* fiind, după credința poporului, vindecătoare ori și de ce boală grabnică, mai fiecare româncă de la țară o știe și se folosește totdeauna de dînsa cînd cere trebuința. Descîntătoarea, care vrea să stîngă cărbuni, aduce mai întîi *apă* *n e - n c e p u t ă* de la vreun izvor sau fîntînă sau și de la un rîu apropiat. Apoi toarnă puțină dintr-însa într-un pahar, ie nouă cărbuni aprinși și-i aruncă pe rînd în *apa* din pahar numărîndu-i de-a-ndăratelea, adică de la 9 pînă la 1, și rostind în taină cuvintele descîntecului. Dacă omul sau vita bolnavă e diocheată sau pocită, toți cărbunii aruncați în *apa* *n e - n c e p u t ă* s-așează sfîrîind pe fundul paharului; iar dacă omul sau vita bolnavă nu e diocheată sau pocită, atunci cărbunii stînși plutesc pe deasupra *apei*. După ce descîntătoarea a stîns cărbunii, dă să bea celui bolnav puțină *apă* descîntată, îi spală cu dînsa tîmplele și ici-colea corpul, toarnă puțină pe la țîțele ușelor, iar rămașita cu cărbuni cu tot o aruncă pe streșina casei” (Marian, *Descîntece*, p. 250).

v. *Cărbune. – Descîntec.*

22. Fărmecarea cu *apă* *d i n t r e i f î n t î n i*:

„Și cine l-a fermecat?
Mîndrulița lui din sat,
Cu trei maci din trei grădini,
Cu *apă* *d i n t r e i f î n t î n i*...”

23. *Apa* din unele rîuri sau păraie, după credința poporului, are o influință fatală asupra viitorului copiilor scăldați cu ea.

Balada muntenească *Blăstemul*:

„Taci, că te-am scăldat
Cu *apă* *d e P r u t*,
Să fii tot urît;
Cu *apă* *d e l u n c ă*,
Să fii tot de ducă...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 438)

De aci vine locuțiunea proverbială: „în ce *apă* se scaldă sau s-o fi scăldînd cutare = ce fel de om este?”

24. Despre *apa* I o r d a n u l u i, care joacă un rol foarte însemnat în basme, în colinde, în descîntece,

v. *Iordan. – Apă-vie.*

IV. Observațiuni lingvistice.

1. Românul *apă* derivă d-a dreptul din latinul *a c q u a* (= ital. *aqua* = span. *agua* = provenç. *aigua* etc.), întocmai după cum „iapă” vine din „equa”. Trecerea lui *qu* în labială există și-n forma sardă logudoreză *a b b a* (= sardul nordic *eba*, sardul sudic *acqua*).

În dialectul istriano-român, alături cu forma *apă* se aude *oapă* (Miklosich), cu scăderea lui *a* la *oa* prin înriurirea lui *p*.

2. În vechile texturi române ne întîmpină uneori reduplicarea lui *a*:

Psaltire Scheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom., ps. XXII): „în *aapă* răposată sătură-me...”

Alteori reduplicarea lui *p*:

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 284): „cū adecă vă botezū cu *appâ* (ἄππᾱ)...”

3. Ca și generalitatea cuvintelor începătoare, cu *a-*, *apă* în vechiul grai își asociază mai adesea prepozițiunea *î n t r u*, în loc de *î n*.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVI, p. 15: „porni turma toată deîn țarmure în mare și se afundarâ *î n t r - apă*...”

Legenda Sf-tei Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 348): „îară cineș de ei ducea-ș cu sine căte ceva hrană care cum vrea, cela puțină pîne, altul smochine, altū finiche, alții linte muîată *î n t r - apă*...”

Act moldovenesc din 1636 (*A.I.R.* I, p. 93): „la sat la Românești noao pămănturi în frunte cu pomi și *î n t r - apă* și cu tot venitul și cu vie...”

Moxa, 1620, p. 346: „nu era pre pămăntū nice o vită, nice *î n t r - apă*, nice în văzduh a zbură, și zise Dumnezeu *apelor* de făceră pești de tot fêlul, să le fie sufletul și hrana *d e n t r - apă*, și *d e n t r - apă* eși rodul paserilor ce zboară...”

Dosofteiu, 1680, ps. XVII: „luă-mă *d i n t r - ape* multe...”, unde la Silvestru, 1651: „mă scoase din *ape* multe...”, iar la Coresi, 1577: „luași-mă de *ape* multe...”

4. Genitivo-dativul singular arhaic: *apeei*.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. X, p. 10: „mulți bolnavi, orbi, ologi, uscați, aștepta clătitulū *apeei*, îngerulū amu alū Domnului deștingea întru vrēmîia la lacū și clătîia-se *apa*, și cine deștingea după clătitulū *apeei*, sănătoșîia-se...”

5. În loc de „a t u r n a *apă*”, ne întîmpină într-un fragment omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 439): „după acēia b â g â *apă* în spălătoare și începu a spăla piçoarele ucenicilor...”

6. Pentru noțiunea de „puiser de l'eau”, pentru care graiul de astăzi nu mai are nici un termen, căci „a scoate *apă*” este o expresiune neproprie, românii ziceau altădată: *a m e ș t e apă*, literalmente: *m i s c e r e* aquam (*Cuv. d. bătr.* I, 292).

Glosar slavo-românesc, circa 1670 (ms. în Bibl. Soc. Arheol. din Moscva, f. 80 a): „Isaia proorocū izvor chiamă dumnezăeștiile cărți, că dintr-acéstea cei ci cred pre adevărū m e s c u *apa* cunoașterii dumnezăești...”

7. Sunetul produs prin căderea unui ce în *apă* se reprezintă prin onomatopeea b î l d î b î c.

Jarnik, *Sprachliches*, p. 23: „B î l d î b î c, vom Fallen in's Wasser”.

A. Pann, *Prov. I*, 87:

„Și securea cade b î l d î b î c în *apă*...”

8. Printr-o contracțiune foarte curioasă, strigătul sacagiilor este: *O-o!* (Baican, *Strigările precupeților*, p. 6), ceea ce presupune o formă *oapă*, ca în dialectul istria-no-român.

9. Despre construcțiunea „a înghiți l a *apă*” sau „a turna l a *apă*”, v. *La*.

10. Tulumbele de stîns foc se numeau în graiul vechi p u ș t e d e *apă*.

Neculce, *Letop.* II, p. 198: „atunce îndată având puște de *apă* acei căzaci, leși și moldoveni, au stins focul...”

11. Despre un a p e d u c, cronicarul Mustea, *Letop.* III, p. 20, descriind mere-metul bisericii Sf-lui Nicolae din Iași de cătră vodă Antonie Ruset, zice: „adus-au și *ape* p r e o a l e până în zidul aceștii biserici...”

12. Deminutiv de la *apă* este a p ș o a r ă.

v. 2,3,4,5,6 *Apă*. – *Apă-vie*. – *Apărie*. – *Apările*. – *Ape*.

Apos. – *Apoasa*. – *Apătos*. – *Apșoară*. – *Curcubeu*. – *Mesc*. – *Talaz*. – *Undă*. – *Val*...

2ĂPĂ (plur. *ape*), s.f.; rivière, fleuve. Întindere însemnată de a p ă curgătoare. O *apă* se cheamă așa fiindcă are multă a p ă, dar totuși deosebirea de sens între ambele e atît de mare, încît se pot privi ca două cuvinte despărțite; de exemplu „a bea a p ă din *apă*” la I. Văcărescu, p. 66:

„Rîuri, *ape* mari și mici
Ce v-am trecut pîn-aici
Nu uitați cu ce nevoi
Am beut a p ă din voi...”

o bucată care, printr-o ciudată eroare, s-a publicat acum de curînd ca o doină poporană inedită din Moldova (*Conv. lit.*, 1886, p. 184).

Uneori însă este cam anevoie a hotărî dacă e vorba de *apă* „rivière” sau de a p ă „eau”, bunăoară al doilea a p ă în balada *Inelul și naframa*:

„Tu să-i spui că eu m-am dus
Pe malul *apei* în sus,
Și că-n a p ă m-am zvîrlit
La copila ce-am iubit...”

Ion din Sim-Pietru, *Alexandria*, 1620 (ms., în Acad. Rom., p. 13): „mergă 4 *ape* din rău: Tigără și Efrath și Fisonă și Ghionă; să mergi pre Fisonă *apă* și eși-veri la lume...”

Pravila Moldov., 1646, f. 21: „carele va găsi pre margină unii *ape* mari fiecș lucr, ver mare, ver mică, carile va fi aruncat a p a ca o plavie, acesta de nu-l va mărturisi, nu va avia nice o certare...”

Donici, *Vulturul și paingul*:

„Și *ape*: Bistrița, Moldova și Siret,
Pe șasuri vesele se văd curgînd încet”

Doină din Bucovina:

„Cîte *ape* sînt pe lume,
Ca Suceava nu-s mai bune:
Nici nu-i rece, nici nu-i caldă,
Și-n ea mîndra mea se scaldă...”

(Marian, *Buc.* II, 83)

La bălți, lacuri, iazuri, ba nici la păraie trecătoare, nu se zice *apă*; ele au a p ă, dar nu sînt *ape*.

O trăsătură caracteristică a rîurilor fiind de a curge mereu, fără ca undele să se mai întoarcă vreodată, de aci mai multe locuțiuni proverbiale sau imagini poetice, precum:

Doina *Lume, lume*:

„C-așa-i lumea trecătoare,
De voinici amăgitoare,
Ca o *apă* curgătoare:
Unul naște ș-altul moare...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 287)

Boacet din Hațeg:

„Să mergi cu soarele,
Iar nu cu *apele*,
Că soarele-i mergător
Și-napoi întorcător,
Dar *apele*-s mergătoare
Și-napoi ne-ntorcătoare...”

(Burada, *Înmorm.*, p. 34, cfr. ib., 121)

Doină din Ardeal:

„Du-te, bade, duce-te-ai,
Cînd a sta *apa* să stai,
Ș-altă drăguță să n-ai...”

(Conv. lit., 1881, p. 229) **127**

Pe la Făgăraș se aude blestemele: bată-te Dunărea! du-te cât Dunărea! du-te cât *apa* N i s t r u l u i” (A. Bunea, c. Vaidarecea); în Banat: „să te oprești unde se face *apa* sfredel!” (M. Dragalina, c. Borlova).

Alt blăstem: „Înturna-te-ai cu *apele*!” (R. Simu, Transilv., c. Orlat), adică: să nu te mai întorci niciodată.

Cînd noaptea e foarte tăcută, se zice că: dorm și *apele*.

Balada *Șearpele*:

„Ei mi se sculau din zori,
După glas de cîntători,
Cînd dorm toate *apele*,
Cînd tac toate frunzele”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 439)

Colindă muntenească:

„Unde vă cărați
Și de ce-mi umblați
Pe la miez de noapte,
Cu sudori de moarte,
Cînd dorm chiar și *ape*
Și firile toate...”

(*Ibid.*, 92)

Un cîntec duios – ca în legenda elenică a lui Orfeu – oprește pînă și cursul *apelor*.
Doină din Ardeal:

„Ș-așa-mi cîntă de cu jele
De stau *apele* de-a mere;
Ș-așa-mi cîntă de cu foc
De-mi stau *apele* pe loc...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 78)

Culmea nenorocirii este cînd nici moartea nu vrea să ia pe om, adică atunci cînd, ca în doina din Ardeal:

„De săracă ce-s săracă,
Nice *apa* nu mă-nneacă;
De străină ce-s străină,
Nice *apa* nu mă mîină...”

(*Cărțile săteanului*, 1886, p. 15)

Vecinica frămîntare între *apă* și malurile ce o țin închisă a dat poeziei poporane cîteva admirabile imagini.

Boacet din Dobrogea:

„Bătută-s de gînduri,
Ca vîntul de dealuri,
Ca *apa* de maluri...”

(Burada, *Călăt.*, p. 265)

sau o doină de peste Carpați:

„Vai de cea ce iubește:
Nici nu moare, nici trăiește,
Numai cît se năcăjește;
Se bate cu gîndurile
Ca *apa cu* malurile...”

(*Albina Carpaților*, 1879, p. 264)

După cum în București se zice:

„Dîmbovița *apă* d u l c e,
Cine bea, nu se mai duce...”

tot așa pentru mai toate rîurile românul are epitete analoage; bunăoară:

„Mureș, Mureș, *apă* l a t ă,
Ce vii așa turburată
Și cu sînge mestecată?...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 95)

Balada *Iorgu Iorgovan*:

„Soro Cerno dragă,
Tu *apă* p r i b a g ă...”

(Burada, *Călăt.*, p. 149)

Apoi:

„Frunză verde de măslină,
Trecui Prutul, *apă* l i n ă,
Trecui în țară străină...”

sau:

„Foicică de sulfînă,
Trecui Prutul, *apă* l i n ă...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 285)

„Murăș, Murăș, *apă* l i n ă,
Cine te bea, se-nstrăină...”

(J.B., 201)

„Murăș, Murăș, *apă* l i n ă,
Treci-mă-n țară străină,
Să mă treci,
Să nu mă-neci...”

„Jijioară, apă-a m a r ă,
Face-te-ai neagră cerneală...”

(Conv. lit., 1886, p. 89)

„Bistrița, apă d e m u n t e!
Bistrița, șiroi de frunte!
Ce te făcuși Dunăre
Și te umflași tulbure?...”

(Alex., *Poez. pop.*², 255)

„Li-au durat sălaș
Un vecinic lăcaș,
Și-n el că mi i-au pus
Ș-apoi mi i-au dus
Peste Dunăre,
Apă t u l b u r e...”

(Aurora română, 1881, p. 14)

Din ploi sau din topirea zăpezei la munte râurile se umflă, trecînd peste maluri.
Aceasta se cheamă: *apele c r e s c*, *apele* sînt m a r i, *apele* vin m a r i.

Balada *M-rea Argeș*:

„*Apele* s ă c r e a s c ă,
Mîndra să-mi oprească,
S-o oprească-n vale,
S-o-ntoarcă din cale...”

Invocarea „scaloianului” în Ilfov:

„Ca să curgă ploile,
Ploile ca gîrlele,
Noptile și zilele
Și cu săptămînile,
Ca s ă c r e a s c ă *apele*,
Să s-adape vitele”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 211)

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 123: „oamenii n-au căzut la robie, că mai de timpuriu au fugit de și-au scutit viața la codri și spre Focșeni, că într-acolo n-au lovit tătarii cu pradă, fiind *apele* m a r i...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 78: „Tot într-acelaș an, în luna lui septemvrie, s-au pornit ploi grele, cît au venit *apele* m a r i

afară din măsura lor...”
Pluralul ape poate să însemneze m a r e; biuriăoară, o cătană română descriind Italia:

„Cît te uiți în lung și-n lat,
Nu mai vezi pămînt uscat,

Ci tot *ape* turburele,
Umblînd corăbii pe ele...”

(J.B., 320)

Nește rîuri mitologice ne apar în blăstemul: „Ducă-se pe *apa* sîmbetei și a duminice!” (D. Andriescu, Iași, c. Hermeziu).

Ape d u m i n i c e i, datorită creștinismului, duce la rai; *apa* s î m b e t e i, un rest evreiesc, merge la iad.

Basmul bucovinean *Pre-minte Solomon* (*Aurora română*, 1881, p. 8): „Spaima lor nu era proastă. Cum să se-ntoarcă iară pe pămînt”?! Dar și dracii se uitară la dînșii chiorîș, fiindcă veniseră nepoftiți, și nici nu pe *apa* s î m b e t e i, ci pe o cale cu totul ne-ndătinată...”

v. *Duminică. – Sîmbătă.*

În fine:

„Poporul are credință că deacă pune la cîne, nume de *apă*, de ex. M u r ă ș, T i s a etc., atunci nu turbă” (T. Crișianu, Transilv., c. Cugieru).

v. ¹*Apă. – Rîu.*

3APĂ (plur. *ape*), s.f.; t. d'industr.: eau comme désignation de certains liquides ayant à peu près l'aspect ou la consistance de l'eau. O mulțime de leacuri, de cosmeticuri, de compozițiuni casnice sau industriale, poartă numele de *apă*, deși mai adesea a p a întră în ele într-o măsură foarte mică, uneori de loc.

Ion Ghica, *Scrisoarea IV*: „Cît pentru cucoana Duduca, de-o fi și mai trăind, dar n-o mai cunoști. Alifia vînată cu care se ungea seara, albușul de ou, abuzul de cărămidă arsă stropită cu *apă* d e s a l c î m și *apă* d e p e l i n cu care-și întindea pelița, buretele muiat în *apă* d e c a s t r a v e ț i cu care-și scotea petele, dresul, sulimanul și rumeneala cu care se văpsea, gogoșile de ristic etc., au tras largi și adînci brazde pe obraji ei...”

În tractatul de medicină populară de pe la finea secolului XVIII (ms. în Arh. Stat.) ne întîmpină mereu: *apă* d e t r a n d a f i r, *apă* d e s o c, *apă* d e o r z, *apă* d e c i c o a r e etc.; de exemplu: „Cum se face *apa* d e t r a n d a f i r? Flori de trandafir albi, sau și din roșii, le lași de se veștejesc o zi și o noapte după ce-i culegi, apoi pui florile în căzănel și pui apă curată peste dînsele de undește și le tragi cu rachiul de anason. Asemenea se face și *apa* d e i z m ă, cînd este izma înflorită. Asemenea se face și *apă* d e f l o a r e d e s o c...”

În același tractat: *apa* c r ă s e i „eau de la reine de Hongrie, alcoolat de romarin”.

Apa d e t r a n d a f i r avea un rost și la nunțile boierești de al-dată.

Ion Ghica, *Scrisoarea III*: „În ajunul nunții, cam după amiază, porneau călțunăresele, tot cucoane alese dintre rudele cele mai frumoase ale ginerelui, în trăsuri înhămate cu armăsari de preț. Întîia călțunăreasă intra la mireasă purtînd o căție de argint cu flori suflate în aur, din care ieșea fum de udagaci și de curse; ea mai purta și o stropitoare din care arunca *apă* d e t r a n d a f i r, semnul curățeniei...”

v. *Nuntă.*

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, *Slujba antimisului*, f. 46 a: „Preuții pună antimisele pre svântul prestol, și arhiereul le ocropiaște de trei ori cu apă de flori...”
Apă-t a r e „cau forte”.

Pe lângă alte întrebuințări industriale, *apa-t a r e* servă și la văpsit, însă mai mult în orașe, rar prin sate.

S.F Marian, *Cromat.*, p. 10: „Româncele din unele părți ale Bucovinei spun și cred că *apa-t a r e* ar fi spurcată, pentru că se cumpără de la orașe și se întrebuințează la b o i t, și b o i a l a nu e așa de bună și de primită la Dumnezeu cum sînt f l o - r i l e cari le fac ele singure...”

Bețivii, pentru ca să nu zică beuturii lor pe nume, fiind cam deochiat, botează v i n u l:

„Apă
 D e s a p ă”.

Ispirescu, *Unchiș sfătos*, p. 104: „Măscăriciul lui Bacus, tot rîzînd de unii și de alții, ajungea de se făcea și însuși de rîs, cînd se adăpa mai de prisos cu *apa d e s a p ă...*”

v. ¹*Apă*.

⁴**APĂ**, s.f.; t. de choréogr. popul.: sorte de danse nuptiale. Se întrebuințează articulat: a juca *apa*. În alte localități se zice: a juca g ă l e a t a.

„Duminică, după sosirea mirelui cu toți ai săi la locuința miresei, pe cînd căruțele și călăreții se prefiră pe dinaintea casei, mireasa dinăuntru se uită printr-un inel, ținînd un ochi închis, să-l vadă pe ginerică; aceasta cică să n-o doară ochii la bătrînețe. Apoi se joacă *apa*. Pentru aceasta se trimet doi băieți la gîrlă, însoțiți de un cobzar, și aduc de acolo a p ă. Vasul cu a p ă, împodobit c-o basma, un fir de roșu și busuic, se pune la rădăcina bradului celui înfipt de sîmbătă seara, și flăcăi și fete fac horă împrejurul lui. După fiecare trei învîrtiri a horei, merge mireasa, care și ea se află jucînd alături cu nuna-mare, și varsă din vas de trei ori la rădăcina bradului; aceasta ca să fie începutul căsătoriei mînos și îmbielșugat. După aceea stolnicul, adevă flăcăul care stă în horă cu plosca sub brațul stîng și cu un păhar plin cu vin roșu în mîna dreaptă, îl întinde peste capul miresei către acela care se va brodi atunci în acel loc și care bea astfel pînă de trei ori. După ce s-a jucat *apa*, ginerica și nunul, cari pîn-a-tunci au stat pe afară, se apropie de ușa casei. Atunci mireasa apucă șomoiașul de busuic cel legat la toarta vasului, îl moaie în a p ă și stropește de trei ori picioarele ginericăi și a celor ce sînt cu dînsul...”. (D. Pavelescu, Ialomița, c. Chioara).

Pe alocuri se duce la puț după a p ă însăși mireasa, întovărășită de un flăcău „care are și tată și mumă bună, nu vitrigi” și cu doi lăutari trimeși de la ginerică, luînd a p ă într-o căldare de aramă albă” (D. Ionescu, Ialomița, c. Mănuclu).

Și-n districtul Brăilei se zice: a juca *apa* (I. Dan, c. Slujitori-Albotești), ca și-n Dobrogea (G. Eftușescu, Constanța, c. Ciobanu; A. Vasiliu, c. Mărleanu).

Rolul a p e i la nuntă, aducerea ei de la izvor de către cineva privit ca norocos și apoi spălarea cu ea a picioarelor, cele două trăsuri foarte caracteristice, făcea parte

din ritul nupțial la vechii romani: „aqua petita de puro fonte per puerum felicissimum vel puellam quae interest nuptiis, de qua solebant nubentibus pedes lavari” (Serv., *Ad Aen.* IV). Fost-au la dînșii și danțul *apa*? Nu se știe. În orice caz, e interesant că-l joacă mireasa și nuna-mare, pe când nunul-mare și mirele stau afară; căci după antica credință italică, înregistrată de cătră Varrone (*De l. lat.* I, 61), a p a la nuntă reprezintă anume elementul femeiesc: „aqua femina”.

v. ¹Apă. – ²Găleată. – Danț. – ³Brad. – Nuntă.

⁵APĂ, s.f.; t. de méd. popul.: 1. hydropisie; 2. phymatose, eaux aux jambes. Cu primul sens, se zice mai mult d r o p i c ă (= gr. υδρώπικας); cu sensul al doilea, apă este foarte răspândit ca nume de boală la vite și la cai.

1. apă „hydropisie”.

Glosar slavo-românesc, circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. Arheol. din Moscva, f. 51 a): „boala apei, z ă p r i t u l...”

„Are apă, se zice la cei bolnavi de d r o p i c ă” (I. Dan, Brăila, c. Slujitori-Albotești).

2. apă „eaux aux jambes”.

„Apă la cai și la boi este o umflătură a picioarelor de la genunchi în jos. Această apă provine din mîncarea de orz și popușoi, precum și din beutură de a p ă pe osteneală” (P. Hușianu, c. Sculeni).

Jipescu, *Opincaru*, p. 106: „...are apă la picioare și gurar la gingii...”

Ibid., p.159: „...suie în car cîte un bou bolnav dă apă, or cotonogit dă piatră și cu ceafa prea roasă dă jug...”

În loc de „s-a îmbolnăvit de apă” se zice: „a l u a t...”

„— Da ci i-i bouului, vere Gheorghii.

— Ia, o l u a t apă la un chicior” (C. Mironescu, Tutova, c. Ibăneștii).

v. ¹Apă. – Zăprit.

⁶APĂ (PE-, P-), t. de jeu enfantin. În jocul copilăresc numit a r m e a n, apă se cheamă întreaga linie circulară, trasă pe pămînt și-n mijlocul cării se așează arșicele. „Fiecare ochește și se silește a lovi cu ichiul său arșicele din mijlocul armeanului. Cine lovește, și lovește bine ca să iasă arșicul lovit afară din armean de partea ceialaltă, acela este baciul cel nou la jocul următor. Cîte arșice ies, atîtea ia. Dacă vreun arșic nu iese de tot din armean, ci rămîne pe marginea armeanului, se cheamă că a c ă z u t p e apă...” (Ispirescu, *Jucării*, p. 80).

v. ³Armean.

APĂ-ALBĂ }
APĂ-NEAGRĂ } t. de méd. – v. ³Albeață.

APĂ-BOTEAZĂ. – v. Bobotează.

APĂ-MOARTĂ. – v. Apă-vie.

ĂPĂR (*apărat, apărare*), vb.; 1. défendre = soutenir, protéger, préserver; 2. défendre = prohiber, empêcher, retenir. Primul sens este astăzi singur cunoscut în limba literară; sensul al doilea ne întimpină des în vechile texturi.

I. Apăr „soutenir”.

Cu acest sens, cuvântul e sinonim cu *s p r i j i n e s c*, *o c r o t e s c*, *p ă z e s c*. Sub forma activă, se construiește totdeauna cu complementul la acuzativ.

Psaltirea Scheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XIX, 2:

„...și diîn Sionu <i>apără</i> -te...”		„...et de Sion <i>t u e a t u r</i> te...”
--	--	--

Radu-vodă, 1612 (*A.I.R.* I, 1, p.119): „lu Efthemie de la sfânta mănăstire deîn Argeș, ca să fie volnicu cu cartea domnii-méle de să-ș *apere* braniștea ce ăaste mai sus de mănăstire de cătră toți oamenii, ori oroșani, ori rumăni, ori megăiași, ori slujitori, oricine va fi, nimenilea să nu între în braniște...”

Moxa, 1620, p. 389: „uciseră pre Mihail, că-lă aflară mahmură de vină la așternută, deci nu se putea *apăra*...”

Ibid., p.401: „cândă voră veni turcii la noi, noi ne vom *apăra*...”

Pravila Moldov., 1646, f. 47: „cela ce să va *apăra* de vrăjmașul său să nu-lă ucigă, și de-l va ncide elă pre dănsă, să nu aibă nice o certare...”

Ibid., f. 63: „poate neștine să-ș strângă priatelii, vecinii și alț streini cu arme, să-ș socotească și să-șă *apere* bucatele, fără nice de o certare...”

Dosofteiu, 1673, *dedic.*, p. 3: „pavăta lui Dumnedzău, cu cară putem să ne *s p r e j i n i m* și să ne *apărăm* de toate grăutățele...”

Ibid., f. 95 a:

„Că te-ăi arătatu-te aspru și aprins
De nă-ă adăpatu-ne cu vinură de plăns,
Și de teamă cine-ță le-ăi datu-le sâmn
De arc să să *apere* cu toăg de lemn...”

Același, 1680, ps. LXXXVIII:

„...nu l-ăi <i>apăratu</i> -l la războă...”		„...non es <i>a u x i l i a t u s</i> ei in bello...”
---	--	---

Miron Costin, *Letop.* I, p. 234: „*Apăratu*-s-au leșii oarece dentăiu, cară dacă s-au mai înglotit oastea, s-au răsipit cine încotro au putut...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p.12: „Leșii neavând veste de venirea turcului nici o gătire de oști n-au făcut; nici macar cetatea Cameniței cu niscai pedestrime să se *apere* de năvala turcului n-au întemeiat...”

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 62), despre soldați: „ei fac războiu la vrăjmașă, și mai multă stricăciune la prieteni; ei ne *apără*, dară Dumnezeu să ne păzască de dășșii...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 317:

„Unii, după ce prin lacrimi nu se puteau *apăra*,
Cu dare de bani la urmă caii lor răscumpăra...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Piste puțin se zărește și steagul pîrcălăbesc,
Încungiurat de vitejii ce-l *apără* și-l p ă z e s c:
Pe-nprejurul lui grămadă stau ca zid nerăzbătut,
Să puie pe dînsul mîna ungurul nici c-a putut...”

Reflexivul m ă a p ă r, ca și franțuzește „se défendre”, poate avea sensul de
î n t i m p i n „objecter” sau m ă f e r e s c „se soustraire”.

Varlam, 1643, I, f. 310 b: „deaca dzise lui Petru Domnul să arunce mreaja în
mare să venédze pēște, îndată începu a să *apăra* dzicând: învățătoriu, toată noaptea
am trudit...”

Noul Testament, din 1648, *Paul. ad Hebr. X*, 38:

„...cine să va *apăra*, acela nu place ini-
miei mele...”

„...quod si s u b t r a x e r i t se, non
placebit animae meae...”

Nic. Muste, *Letop. III*, p.13: „Boierii s-au apucat de Ștefan Petriceico ce era
clucer mare, fiind bătrân și boier de țară, numai să-l rădice domn; el *apărându-se*
să nu fie și vrând să fugă noaptea, ei l-au păzit să nu fugă...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop. III*, p. 248: „eară au găsit cu cale (Teodor Calimah)
ca să supere pe părintele mitropolitul ca doară va deslega văcăritul, arătîndu-i multe
nevoi a țarei că n-are cu ce le rădica, fiind nevoi multe și banii eșia cu greu; ce văzînd
că se *apără* tare mitropolitul, au început domnul a-i căuta cu față posomorîță...”

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 20:

„Miron: Nu-ți bate capul, cumetre, și hai la joc (îl ia de mîna și-l face să joace).
„Terinte (*apărîndu-se*): Lasă-mă, lasă-mă, lasă-mă bre...”

Proverb:

„Cu o mîna te *apără*,
Cu alta te dapără

= altera manu panem fert, altera lapidem ostentat” (*Lex. Bud.*, 163).

Cînd bărbatul e sub papucul nevastei, se zice că ea îi dă o vărguță să se *apere*
de mîta, ca și cînd ar fi un copil.

Costachi Stamati, *Muza I*, p. 345:

„Care pe a lor bărbați după ce îi nebunesc
Și de tot îi terfelesc,
Apoi îi pun în cotruță,
Dîndu-le și o vărguță
Să se *apere* de mîta...”

Ghicitoarea despre „rîmă”:

„Strigă gălgăuță
Din părauță
S-o *aperi* de găini
Că de cîne nu-i teamă.”

(*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 930)

De aci, ca locuțiune proverbială despre cei voinicoși dar fricoși, la I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p.173): „s-a împlinit vorba ceea: *apără-mă* de găini, că de cîni nu mă tem...”

Ca binecuvîntare poporană stereotipă, în baladele *Vidra*, *Păunașul codrilor* etc.:

Vin’ de-mi strînge brîul meu,
Apăra-te-ar Dumnezeu!...”

Exclamațiunea: „D o a m n e - *apără*” însemnează: „ferească Dumnezeu!”

Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, sc. 8: „Da ce fel de ibovnic îi aista? Nici te-o luat încă, și te-o pus la joc; știi că-i poznaș? Eu, de-aș fi femeie, nu l-aș lua, D o a m n e *apără!*...”

Acceași exclamațiune se întrebuintează ca substantiv cu sensul de „drac”.

Basmul ardelenesc *Aflatul* (Retegan, *Cărțile săteanului*, 1886, p. 11): „De-i D o a m n e - *apără*, ne facem cruce și-l închinăm în stani și-n bolovani.”

II. *Apăr* „prohiber”.

Sinonim cu o p r e s c. Cere complementul la acuzativ, dar se poate construi și cu dativul.

Psalt. Șcheiană, circa 1550, XXXIV, 1:

„... <i>apară</i> ceia ce se luptă cu mere...”		„...i m p u g n a impugnantas me...”
--	--	--------------------------------------

Tot acolo, XXXIX, 10:

„...adecă cu rostul mieu nu <i>apăru</i> ...”		„...ecce labia mea non p r o h i - b e b o...”
---	--	---

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), în alăturare cu *Noul Testament* din 1648:

Act. Ap. XXIV, 23:

„și nece urul să nu <i>apăre</i> de ai lui...”		„...și nece pre unulū deîntr-ăi lui lui să nu-l o p r e a s c â...”
--	--	--

Ib., XXVII, 43:

„Iară sutașulū vrea se petreacă Pavelu și <i>apără</i> svétul lorū...”		„...Iară sutașulū vrândū să-l scutească pre Pavelū, o p r i -i de sfatulū lorū...”
---	--	---

E foarte des la Radu din Mănicești, 1574 (ms. în British Museum, Harl. 6311 B):
Math. III, 14:

„Ioanū amu *apără* lui și grăi...”

„Ioannes autem *prohibeat* cum
dicens...”

Luc. IX, 49:

„văzut-amū oarecinie de cu nu-mele tău
gonindū dracii, și amu *apăratū* lui...”

„...vidimus quemdam in nomine tuo
ejicientem daemonia, et *prohibui-*
mus eum...”

Ibid., 50:

„nu apăra-reți-lu, cine nu e cătră noi, cu
noi ăaste...”

„...nolite *prohibere*, qui enim non
est adversum vos, pro vobis est...”

Ib., XI, 52:

„înși-vă nu mērgeți, și cine arū mērge
apărați-le...”

„...ipsi non introistis, et eos qui in-
troibant *prohibuistis*...”

Ib., XVIII, 16:

„lăsați fecōrii să vie cătră mine și nu
apăra-reți lor...”

„...sinite pueros venire ad me, et nolite
vetare eos...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. V, p. 12: „draci și vrăjmași ceia ce ne învăluescū
pre noi în toate zilele și ne scrăbescū și ne murguescū, și de légea și învățătura
Domnului ei ne *apârâ* să nu facemū...”

Ibid., quat. IX, p. 10: „cândū auzimū noi pre altulū clevetindū și hulindū, și nu-lū
dereptāmū nici-lū *apărămū*, atunce și noi încā ne învățāmū spre rău...”

Legenda apostolilor Petru și Paul, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae
din Brașov, p. 655): „zise Petru: pentru ce mâ *apârați* și n u mâ l ă s a ț i să întru...”

Legenda St-es Maria Egipteană (*Ibid.*, p. 367): „nevoi-mâ să mergū și eu, amă-
răta, ce cândū pășai la pragulū ușai besérecei, toți n e a p â r a ț i întrarā, iarā pre
mine mâ *apârâ* oarece o târie dumnezeiască și nu d é d e să întru...”

Tot acolo, p. 371: „nu era nimé să mâ înpiîngā saū să mâ *apere* să nu întru în
besérecā...”

Ibid., p. 386: „el vru Zosima să se închine ei, iarā ăa-i *apârâ* strigândū...”

La Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p.108), versul din ps.
XXXIX: „ecce labia mea non *prohibebo*” e tradus în două feluri:

„...iatā cu ustnele méle nu *apără*...”

„...iatā cu ustnele méle nu o p r e -
s c ũ...”

Dosofteiu, 1680, ps. XX: „vrearia budzelor lui n-ai *apărat* lui...”; unde la Sil-
vestru, 1651: „pohta rostulū lui n-ai o p r i t de la el...”

Ioan din Vinți, 1689, f. 148 b: „ca păcatele mele să nu *apere* a veni aici duhul tău cel sfânt...”

Cu sensul de o p r e s c, *apăr* se mai aude încă pe alocuri în popor, mai cu seamă în Oltenia.

Într-o descriere a nunței țărănești din Vâlcea: „...se scoală nunul cu ginerele, merge în casă la mireasă și pune sobonul – care este o pînză roșie – în harcul lăutarului; acesta-l duce către mireasă zicînd: ceasu ăl bun să dea D-zeu! dar mireasa îl apără cu mîna; îl duce a doua oară și zice: noroc bun să dea D-zeu! mireasa însă iar îl d e p ă r t e a z ă cu mîna; îl duce lăutarul a treia oară zicînd: Sînta Troiță cea de o ființă și nedespărțită! și-l pune în capul miresei ca un fel de glugă...” (I. Stănescu, c. Recea).

De asemenea, în Moldova, G. Sculescu (*Arhiva Albinei*, 1847, p. 165) a auzit: „*Apără* boul încolo, nu-l lăsa la orz, a l u n g ă - l...”

Lexicon Budan: „*Apăr*, o p r e s c, arceo, prohibeo”.

III. D e r i v a Ț i u n e a.

Cu sensul de „sprijinesc”, *apăr* se află atît în dialectul macedo-român (Dr. Obdenaru), precum și-n cel istrian (I. Maiorescu). N-are a face însă întru nemic cu macedo-românul „mă d o a p ă r u, innitor” (Miklosich, *Rumun. Untersuch.* II, 29), care reprezintă un prototip latin „de-operator”, pe cînd *apăr* este a d - p a r o.

Latinul clasic p a r a r e nu însemna niciodată altceva decît „gătesc”. „A găti” însă, a face ceva sau pe cineva „gata”, presupune o îngrijire ca să nu se strice, să rămînă într-o stare bună, deoarece ne-a costat o muncă oarecare sau o stăruință. De aci sinonimica lui p a r a r e cu sensul cel fundamental al lui „defendere”. Dar, fiindcă „defendo” are două înțelesuri, unul a tras după sine pe celalalt, astfel că-n latinitatea rustică p a r o a început a însemna pe „soutenir” și pe „prohiber” totodată. Amîndonă sensurile ne apar foarte bine în unele remarcabile compozițiuni romanice indicate de Diez (*Etym. Wtb.*² I, 305). Așa italianul „p a r a -petto”, de unde francezul „parapet”, este literalmente „soutient-poitrine”, pe cînd p a r a -vento și p a r a -pluie sînt, din contra, „prohibe-vent”, „prohibe-pluie”. În românul *apăr* (= a d + p a r o) s-a păstrat pe deplin ambele accepțiuni ale prototipului latin rustic, cu accentul și cu vocalismul întocmai ca în înruditul c ū m p ă r = *comparo*, în care de asemenea noi am. moștenit sensul cel vulgar romanic, iar nu pe al latinității clasice.

v. *Cumpăr.* – *Opresc.*

APĂRĂIE (plur. *apărăi*), s.f.; beaucoup d’eau versée par terre. O interesantă fuziune poporană din a p ă și din pluralul p ă r a i e de la „păriu”, literalmente „a face să se umple casa de păraie”.

I. Creangă, *Povești* I, p. 65: „...și toarnă el toată apa cea din fîntînă pe jăratec, pînă ce stinge focul de tot și se răcorește cuptoriul; ba încă face și-o *apăraie* prin casă, de s-a îndrăcit de ciudă hîrca de la bucatărie...”

v. *Apă.* – *Păriu.*

APĂRÎE, s.f. collect.; beaucoup d'eau versée par terre. Derivat din a p a r, acest cuvânt însemnează literalmente a p ă scursă după sacale. Se ia totdeauna în înțeles rău.

Creangă, *Pungața cu doi bani* (Conv. lit., 1876, p. 403): „toarnă el toată apa cea din fîntînă pe jaratic, pînă ce stinge focul de tot și se răcorește cuptoriul; încă face ș-o apărie prin casă, de s-au îndrăcit de ciudă baba...”

Același, *Popa Duhu* (Ibid., 1881, p. 313): „un lighean de lut cu ibric pentru spălat în mijlocul odăiei, apărie pe jos, gunoi și gîndaci fojgăind în toate părțile...”

v. *Apar.* – *ărie*.

APĂRĂRE (plur. *apărări*), s.f.; l'infinitif d' a p ă r pris comme substantif: 1. défense = soutien, protection; action de se soustraire à quelque chose; 2. défense = = prohibition, empêchement, obstacle. E sinonim cu a p ă r ă t u r ă, care e mai puțin întrebuințat.

I. *Apărare* „soutien”.

O bogată sinonimică la mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 57 b: „svânta cruce ăste a g ă u t o r ă u credinșiloră, putere slabiloră, i z b ă v i r e celora ce sântă în primejde, soție celoră vivorăți de. furtuni, l i n i ș t e celoră învâluiți, tărîe călu-găriloră, apărare miréniloră...”

Canemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 42): „toată puterea syloghizmului corbului să curma, și apărarea carea spre partea monarhiei sale făcea în deșert eșia...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Și trimite-le din ceruri un înger într-ajutor,
Căci se bat pentru scăparea ș-apărarea țării lor...”

Cu nuanța de f e r i r e:

Biblia, 1688, *Paul ad Hebr.* X, 39:

„Iară noi nu sântemă ai apărării spre
peire...”

„Nos autem non sumus s u b t r a c -
t i o n i s filii in perditionem...”

II. *Apărare* „prohibition”.

Glosar slavo-român, circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. Arheologice din Moscva, f. 177 a): „apărare, p i ă d e c ă”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXXI, p. 16: „mulți avea de-lă o p r i ă; elă toată apărarea birui și pré-eși...”

Ioan din Vinți, 1689, f. 174 a: „tu ai zis, biruitorile, cumă oricăte ară cêre oarecine întru numele tău, fără de apărare va priîmi...”

v. *Apăr.* – *Apărătură*.

1APĂRĂȚ, -Ă, le part. passé d' a p ă r pris comme adjectif: 1. défendu = soutenu; 2. défendu = prohibé. În primul sens, care singur circulează astăzi, e sinonim cu o c r o t i t, s c u t i t, s p r i j i n i t; în sensul al doilea, ca sinonim cu o p r i t sau î m p e d e c a t, a despărut din limbă, dar nu e rar în vechile texturi, bunăoară:

Goresi, *Omiliar*, 1580, quat. XVII, p. 5: „de vrea fi avuț putere dracii și nu vrea fi *apărați* de Dumnezeu, mai mare rău fi-vrea făcută noao...”

Legenda St-ei Maria Egipteană, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 370): „să nu fiu *apărată* a vedea crucea întru carea se-au răstignit Hristos...”

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 32 b: „de vei afla și de va ceva plăcia, de tine, iubite, *n e o p r i t* și *neapărat* îți iaste, și ce-ț va fi voia acéia ia și fă...”

Sub forma negativă, *n e a p ă r a t* a devenit adjectiv și adverb cu sensul de *n e o p r i t*, care nu se poate *î m p e d e c a*, „inévitabile”, „nécessaire”.

Ca termen juridic, *apărat* însemnează „nesupus la vreo răspundere”.

Pravila lui Caragea, 1818, p. 87: „De să va dovedi că bărbatul ce aduce pîră de preacurvie asupra nevastii sale i-au fost mijlocitoriu, nevasta să fie *apărată*”.

v. *Apăr.* – *Neapărat*.

²APĂRĂȚ (PE), adv.; sur la défensive. Locuțiune foarte frumoasă, care ar trebui rechemată în limba literară.

Beldiman, *Tragod.*, v. 1075:

„Zic că agiutor așteaptă, dar cît și cînd știut nu-i
Ar aduna Seraschierul, deac-ar fi în mîna lui;
Ingrijirea lor îi mare, că se tem îi vederat;
Gătirea lor toată este ca să stea p e *apărat*...”

v. ¹*Apărat*.

³APĂRĂȚ, s.n.; t. d’agric.: pacage réservé. Se aude în Ardeal.

„*Apărat* se numește o pășiune o *p r i t ă*” (A. Bunca, Făgăraș, c. Vaidarecea).

v. ¹*Apărat*. – *Imaș*. – *Izlaz*.

¹APĂRĂTOARE. – v. *Apărător*.

²APĂRĂTOARE (plur. *apărători*), s.f.; 1. éventail; 2. chasse-mouches, chasse-oiseaux.

Costinescu, *Vocab.* I, 53: „*Apărătoare*, orice lucru cu care cineva își face vînt spre a se răcori: *apărătoare* de alungat muștele, lucrată din coadă de cal”.

Dicționar bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*Apărătoare*. Flabellum”.

Dosofteiu, 1680, ps. LXXVIII:

„Pusără Ierusalimul ca o *apărătoare* de
poame...”

„Posuerunt Jerusalem in pomorum
c u s t o d i a m...”

De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 55: „Soarele și-a crăpat ochiul său strălucitor, și-a deschis la orizont *apărătoarea* sa năpraznică, roșie ca para focului, aurie ca clipirile aurului topit, violetă, albastră, și mărginită pe la mijlocul cerului cu o jumătate de roată verzurie...”

Figurat, orice lucru în formă de „eventail” se poate zice *apărătoare*, bunăoară coada păunului sau a curcanului, mai ales însă o barbă plină frumos rătunjită.

Ion Ghica, *Scrisoarea I*: „Grigorie-vodă Ghica era un om mărunțel, barba po-trivită î n *apărătoare* și cănită, mai mult roșie decât galbenă...”

v. *Apăr.* – *Apărător.* – *Barbă.*

³APĂRĂTOARE, s.f.; t. de botan.: 1. *Mentha pulegium*, menthe pouliot, 2. *Calamintha rotundifolia*, sorte de Calament. Cu primul sens, *apărătoarea* mi-a fost adusă de soția mea de la Curtea-de-Argeș; cu sensul al doilea, mi s-a trimis de d-șoara Maria Radu-Mihai din Costești, tot în Argeș. Ambele specimene a fost definite de d. Dr. Grecescu. Și la Baronzi, în nomenclatura botanică (*Limba*, p. 127): „*Apă-rătoare*”, dar fără explicațiune.

„*Apărătoarea*, care crește în pământ humos și gras, avînd flori turcheze, se între-buîntează de popor contra tifosului, fierbînd și înbăindu-se cu ea” (N. Panaitescu, Muscel, c. Băjești).

Țărancele din Muscel și Argeș asigură că *apărătoarea* e bună și pentru fermece de dragoste. De asemenea „se pune în scăldătoarea copiilor slăbănogi” (Maria Ra-du-Mihai). La Curtea-de-Argeș mi s-a spus că mai este și *apărătoare*-m a r e, avînd flori galbene, poate „sulfină” (*Melilotus officin.*), – nu știm.

„*Mentha*” și „*calamintha*” (literalmente „mînta cea bună”) formează două genuri învecinate, pe cari poporul lesne le confundă. Ambele au floricele violete sau – după cum le zic muscelenii și argeșenii – t u r c h e z e (= ital. t u r c h i n o, franc. bleu t u r q u i n). Mai toate varietățile lor se întrebuîntează în medicina poporană româ-nească, uneori ca beutură, alteori pe din afară sau în baie, contra colicei, contra dizenteriei, contra holerei și a altor boale, pe cari le înșiră doctorii Szabo și Czihak, *Heil-und Nahrungsmittel welche die Ost-Romanen aus dem Pflanzenreiche gewin-nen*, în *Flora*, 1863, p. 262, 263. Despre uzul lor analog în Occident vorbește Cazin, *Plantes médicinales*³, p. 631–2.

De vreme ce nici una din aceste varietăți n-are forma de „éventail”, termenul *apărătoare* nu vine din înfățișarea buruienei, ci fiindcă ea a p ă r ă de cutare și cutare boală. Din aceeași cauză mînta se cheamă italianește „erba buona” și „erba santa”, iar în credințele poporane germane din veacul de mijloc i se atribuiuau bunătăți fabuloase nenumărate:

„Sed si qui vires, species et nomina Menthae
Ad plenum memorare potest, sciat ille, necesse est,
Aut quot Erythreo volitent in gurgite pisces,
Lemnius aut altum quot in aera Mulciber ire
Scintillas vastis videat fornacibus Aetnae...”

(Valafridus Strabo, ap. Gubern., *Myth. d. pl.* II, 227)

v. *Apăr.* – *Buruiană.* – *Ismă.* – *Mîntă.* – *Polai.*

APĂRĂTOR, -OARE; adj. et subst.; défenseur, protecteur. Sinonim cu s p r i - j i n i t o r, s c u t i t o r, o c r o t i t o r.

Glosar slavo-român, circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. Arheol. din Moscva, f. 129 a): „Apărătoriu, cela ce a j u t ă cuivaș sau s ă l u p t ă”.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XVII, 31:

„...apărătoriu ăste tuturoru upovăindu
spr-insu...”

„...p r o t e c t o r est omnium speran-
tium in se...”

și tot așa la Coresi, 1577, dar la Silvestru, 1651: „s c u t ă”, iar la Dosofteiu, 1680: „s p r i j e n i t o r i u”.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 159): „nu pre atîta luptători, pre cît s c u t, c e t a t e și apărători le era...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), XXX:

„Tu mie-mi fi Dumnezeu s c u t i t o r
Și spre casa scăpărei apărător...”

Beldiman, *Trag.*, v. 931:

„Nemții se-ngrijesc eu toții, meșteri, daseáli, negustori;
Din rîvna lor cer să fie Iașului apărători,
Căci cei mai mulți aveau casă, dugheane, femei, copii:
Bărbăția lor nu iartă a vedea toate pustii...”

Ibsd., v. 565:

„La Curtea apărătoare să scrie le-au poruncit,
Agiutorul ei să ceie, dînd vrun sfîrșit fericit...”

v. *Apăr.*

APĂRĂTÚRĂ (plur. *apărăături*), s.f.; 1. empêchement, obstacle; 2. fortification, fort; 3. noyen de défense en general; 4. bois taillis.

I. Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXXII, p. 9: „mare apărătură de cătră spăsenie ăste boala bogățiia, și mare vătămătură vindecăriei grija iubiriei aurului...”

II. Ureche, *Letop.* I, p. 188: „întelegând Împărăția atâte amestecături ce se făcea în țară, au socotit ca să slăbească țara din temelie, să nu se afle apărăături, și au poruncit cine va risipi c e t ă ț i l e din Moldova, acelui va da domniea...”

III. *Dicționar bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 423):

„Apărătură. Defensio”.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mart. 31 (f. 60 b): „cinstindu-l împăratul pre sfântul și mulțămindu-î, învăță de-î făceră icona și o au pus în cămara sa că împărătească, de apărătură a tot răul...”

Ibid., oct. 16 (f. 68 b.): „apărătură de cătră toate primejdele si boale fără leac...”

IV. „Pădurea tăiată unde nu umblă oameni, se zice p o p r i t u r ă, apărătu-ră...” (G. Maior, Tutova, c. Plopana).

v. *Apăr.* – *Braniște.* – *-ură.*

APĂRILE, s.f. plur. artic.; les eaux, tout ce qni est eau.

Dosoftciu, *Liturgiar*, 1683, *Molitve*, f. 48 b: „Și blagosloviaște-lă cum ai blagoslovit fântâna lui Iacovă și scăldătoria lui Siluamă și paosul sfinților tăi apostoli, acela ce venișă în Cana Galileei și-ai blagoslovit *apările* (ἀπάρια) și apa în vină ai premenit...”

Cuvîntul presupune un singular *apare*, care poate fi infinitiv de la *a p = a q u o*, formă simplă corespunzătoare compusului „*adap = adaquo*”; mai curînd însă derivă d-a dreptul din *a p ă* prin sufixul *-a r e* (= lat. *-alis*), adecă *apare = a q u a l e m*.
v. *-are*.

¹APĂS (*apăsat, apă sare*), vb.; peser, opprresser, opprimer, appesantir. Apăs exprimă literalmente noțiunea de o greutate atîrnată asupra sau peste ceva ori adausă la ceva: lat. *a p p e n s u m*, de unde verbul frecuentativ vulgar *a p p e n s a r e*, care însă în limbile romanice occidentale a căpătat numai sensul figurat de „a sta pe gînduri”, „réfléchir”, „être préoccupé”, bunăoară într-un text provențial din veacul de mijloc: „don de sciencia fay home ben *a p e s s a t* et ben entenden” (Raynouard, v. *pendre*), ceea ce nu se prea potrivește cu românul *a p ă s a t*. *Apăs* e sinonim cu *î n g r e u e z*, însă cu o nuanță distinctivă de înfundare sau străbateră înîntru, și e sinonim cu *a s u p r e s c*, dar totdeauna printr-o greutate oarecare, astfel că întrunește în sine mai mult decît noțiunile de *î n g r e u e z* și *a s u p r e s c*. Se întrebuițează mai cu seamă ca *î n g r e u i a r e* sau *a s u p r i r e* morală, mai rar în sens material.

Lexicon Budan: „*Apăs* *î n g i o s* = deprimio; *apăs* *î n a p o i* = reprimio; *apăs* *l a o l a l t ă* = comprimo; *apăs* = trag cu greutate la cumpănă, de ex.: *apasă* doi ponți = duas libras pendit”.

Balada *Ioviță*:

„Surul aprig și fudul,
Care scoate voinicul
De unde-l *apasă* *g r e u l...*”

(Marian, *Bucov. I*, 149)

Mitropolitul Varlam, 1.643, I, f. 222 b: „sămtă la nevod doaă coarde; una diîn •osă grea, cu plumbi și cu heară, pentru să *apăse* *î n t r - a d ă n c ă* să nu treacă pșteale...”

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 167: „zace și deasupra lui piatra grea, care este puterea obiceiului celui vîrtos, care obicei *apasă* și *î n g r e u i a z ă* sufletul lui atît, cît nu-l lasă să se scoale din groapa ticălășiei...”

I. Văcărescu, p. 259:

„Veniți, frați, să trăim bine,
Să trăim tot pentru noi!
Căci prea curînd vremea vine
Cea-ncărcată de nevoi,
Ne *apasă*, ne-n c o v o a i e
Cu mîna ei de ani *g r e a...*”

Gostachi Negruzzi, *Scrisoarea XIII*: „Încungiurată de șapte copii ce plîng de foame, îmbrîneită de la ușa bogatului unde nu i se dete voie a împărți nici fărmăturile cu cîinii lui, ticăloșia o *apasă* sub g r e u l ei genuchi...”

Același, *O alergare de cai II*: „O g r e u t a t e îmi *apăsa* inima;. un nor amețitor veni și se puse pe ochii mei...”

Balada *Mihu Copilul*:

„Zcaoa nu mă-ndecasă,
Șaua nu m-*apasă*,
Frîlul nu mă strînge,
Chinga nu mă frînge;
Dar ce mă *apasă*
Și-n drum nu mă lasă,
Că s-ațin pe-aici
Patruzeci și cinci,
Cincizeci fără cinci
De haiduci levinți...”

Grijile, gîndurile, nevoile ne *apasă*; rar se zice că ele ne î n g r e u e a z ă sau ne a s u p r e s c.

A. Pann, *Erotocrit II*, p. 145:

„Dar însă pe Erotocrit g r i j e mare-l apăsa,
Și frică nepovestită întrase-n inima sa...”

Același, *Prov. II*, 97:

„G r i j i l e vieții care îl *apasă*
La plăceri și chefuri rareori îl lasă...”

Același, *Moș-Albu I*, p. 83:

Dar sute de g î n d u r i voia-i *apăsa*...”

Cugetul poate să fie a p ă s a t el însuși prin ceva, ca la Gr. Alexandrescu, în *Viața cîmpenească*:

„Însă această minciună,
Deși îndestul de bună,
Apasă c u g e t u l meu...”

ori poate să *ape*se el pe om, ca în balada *Voinicul bolnav*:

„Măi voinice, ce te doare?
Ești tu slab de supărare,
Ori ești slab de dorul meu,
Ori te-*apasă*-un c u g e t rău?..”

În poezia poporană, mai cu seamă des d o r u l *apasă*.
Doină din Ardeal:

„Cînd mă uit la sînu-i plin,
M-apucă dor și suspin;
Cînd văz păru-i de mătăasă,
D o r u l ei tare m-*apasă*...”

(J.B., 31)

Balada *Flăcăul și murgul*:

„Murgule, căluțul meu,
Ce te-abați din drum mereu?
Ori ți-e greu trupșorul meu?
Ori te-*apasă* d o r u l greu?..”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 350)

Doina *Fata ardeleană*:

„Cînd văd păru-i de mătăasă,
Cumplit d o r u l mă *apasă*;
Cînd văd fața-i rumioară,
Dorul aprig mă omoară...”

(Alex., *Poez. pop.*², 301)

Doină-proverb din Ardeal:

„Cui îi dai coaje și sare,
Ala te roade mai tare;
Cui îi dai sare și pîne,
Ala te-*apasă* mai bine...”

(Abrud)

Apăs se construiește totdeauna cu acuzativul. Uneori însă e mai nemerită construcțiunea cu a s u p r a, nu numai pentru amplitudinea frazei, ci mai ales pentru a da lui *apăs* o nuanță mai energică sau mai intensivă, bunăoară:

Alexandri, *Iașii în 1844*: „țărani, carii, slavă Domnului! alcătuiesc cel mai mare număr, nu și-au părăsit niciodată obiceiurile, nici limba, nici portul, deși tristele întâmplări ce au trecut peste țară au *apăsat* mai mult a s u p r a lor...”

De asemenea se construiește cu p e s t e, mai cu seamă atunci cînd simplul acuzativ n-ar fi destul de înțeles; de exemplu la Costachi Negruzzi, *Potopul*:

„O, ce răcnete grozave! ce amară suspinare!
Dar Moartea, plutind pe valuri, glasul lor nu asculta:
Ea venea și p r e s t e dînșii *apăsînd* recele-i ghiare,
În noianul prăpădirii fără milă-i cufunda...”

unde nu s-ar înțelege: „*apăsîndu-i* recele-i ghiare”.

Tot acolo:

„Dumnezeule cumplite! de ce mîna-ți mînioasă
P r e s t e noi nenorociții cu urgie-ai *apăsat*?”

v. *Apeș*. – *Asupresc*. – ^{1,2}*Păs*.

²**APĂS** (plur. *apăsuri*), s.n.; oppression, accablement. Formațiune arcaică participială: a p p e n s u m. *Apăs* este mai energic decît sinonimul a p ă s a r e, dar mai trecător. În privința morfologică, între substantivul *apăs* și verbul a p ă s este același raport ca între p ă s „souci” (= pensum) și p ă s „soucier” (= penso).

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 256): „ca fiul cătră părinte, de *apăsul* ce are să jeluiaște...”

Budai-Deleanu (*Dict.*, ms. în Muz. istor. din București) indică din mitropolitul Dosofteiu: „*apăsul* nevoii = die zwingende Noth”.

v. ¹*Apăs*. – *Apăsare*. – *Apăsătură*.

APĂSĂRE (plur. *apăsări*), s.f.; l’infinitif d’ a p ă s: action d’opprimer, d’accabler. Sinonim cu snbstantivul a p ă s, care exprimă o noțiune mai intensă, dar nu continuă, și cu a p ă s ă t u r ă, care e ceva mai puțin.

Gostachi Negruzzi, *O alergare de rai* III: „și ea, oborîtă supt, *apăsarea* soartei...”

v. ^{1,2}*Apăs*. – *Apăsătură*.

¹**APĂSĂT, -Ă**; le part. passé d’ a p ă s pris comme adjectif: 1. opprimé, accablé; 2. appesanti, grave, sévère, dur. Sinonim cu a s u p r i t și î n g r e u i a t, cari înșă î pot înlocui numai în primul sens, niciodată în cel de-al doilea.

I. *Apăsat* „accablé”: *apăsat* de datorii, de supărări etc.

Gr. Alexandrescu, *Candela*:

„Voi alerga la tine în dureri și necazuri,
De oameni și de soartă cînd voi fi *apăsat*...”

II. *Apăsat* „grave”: un mers *apăsat*, un glas *apăsat*, o privire *apăsată*.

Balada *Darie și mîndra sa*:

„Și dintr-înșii unul iată
Prin vorbire *apăsată*
Spre Darie se-ndreptează
Și astfel îi cuvintează...”

(Marian, *Buc.* I, 11)

I. Văcărescu, p. 21:

„Plăcute zberări de turme
Aerul îl umple tot:

Tauri grei p-ale lor urme
Apăsate mugiri scot...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 49. „Călcînd cu pas sigur și *apăsat*, venea văduva răposatului...”

v. ¹*Apăs.* – ²*Apăsat.*

²APĂSĂT, adv.; le part. passé d’ a p ă s pris adverbialement: gravement, durement. Se întrebuințează mai cu seamă despre mers și despre voce.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 424): „Apăsat. Compresse. *Dure*”.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 110: „Vreau să mergem – răspunse *apăsat* d-na Moroiu; – vreau, fiindcă vreau; trebuie să înțelegi odată...”

v. ¹*Apăsat.*

APĂSĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; qui oppresse, qui accable, qui vexé. Ceva mai mult decît a s u p r i t o r.

Ca substantiv:

Gr. Alexandrescu, *Anul 1840*:

„Ce pasă bieteii turme, în veci nenorocită,
 Să știe de ce mîna va fi măcelărită,
 Și dacă are unul sau mulți *apăsători*?...”

Ca adjectiv:

I. Creangă, *Harap-Alb (Conv. lit.)*, 1877, p. 174): „Fiul craiului cel mai mic, făcîndu-se atneci roș cum îi gotca, iese afară în grădină și începe a plînge în inima sa, lovit fiind în adîncul sufletului de *apăsătoare*le cuvinte ale părintelui său...”

v. ¹*Apăs.*

APĂSĂTÛRĂ (pl. *apăsături*), s.f.; oppression, pression; pressage, foulage. Sinonim cu a p ă s și a p ă s a r e, dar exprimînd gradul cel mai de jos al aceleiași noțiuni, și mai ales cu o nuanță materială.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 424): „Apăsătură. Compresio. Pressura”.

v. *Apăsare.*

APĂ-TÀRE, s.f.; eau forte, acide azotique du commerce. – v. ³*Apă.*

ÀPĂT (*apătat, apătare*), vb.; mouiller, saturer d’eau. –v. *Apătat.*

APĂTÀT, -Ă, adj.; mouillé d’eau. Ne întimpină sub forma negativă într-o colindă muntenească:

„Să dea-n mare
 Ca o floare,

Să iasă-n vad
Ca un brad,
Cu cioltarul nesudat,
Cu calul n e a p ă t a t...”

asupra cării d.G.D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 72) observă: „Frumoasă și rară expresiune, derivată de la a p ă și însemnând neudat, neatins de apă, neînmuiaș”.

Apătat derivă nu din a p ă, ci dintr-un verb a p ă t, care corespunde unui proto-tip latin frecuentativ „aquato”, format din „aquo” prin participiul „aquatus”, întocmai ca „dato” din „do–datus”, „habito” din „habeo–habitus”, „vomito” din „vomo–vomitus” etc. Tot din a p ă t = *aquato*, vin a p ă t o s și a p ă t o ș e z, cari n-au a face d-a dreptul cu formele latine clasice: *aquaticus*, *aquate*, *aquatilis*, *aquator*.

v. *Apătos*.

APĂTÒS, -OASĂ, adj.; aqueux, plein d’eau. Sinonim cu a p o s, care însă se aude mai rar.

Dosofteiu, 1673, f. 132 a:

„Tu ai dat fântână *apătoasă*
În pustie din piatră vârtoasă...”

Același, *Liturgiar*, 1684, *Molithe de ploe*, f. 119 b: „cu mila ta cercetează pomântul, și cu *apătoș* nuări văzduhulă adăposteadă...”

Dicționar bănățean, ms., circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p.424):

„*Apătos*. Aquosus”.

„*Apătoșă*. Aquosa”.

„La vin s l a b se zice *apătos*” (I. Floca, Transilv., c. Sina).

Între felurile de struguri din Prahova, Jipescu (*Opincaru*, p. 53) pune: „negru v î r t o s, negru *apătos*”, undo *apătos* e în opozițiune cu v î r t o s.

v. *Apătat*. – *Apătoșez*. – *Apos*.

APĂTOȘĂRE }
APĂTOȘĂT } v. *Apătoșez*.

APĂTOȘÈZ (*apătoșat*, *apătoșare*), vb.; remplir d’ean, rendre aqueux. Derivă d-a dreptul din adjectivul a p ă t o s.

Dosofteiu, 1680, ps. LXXVII:

„De vriame č-au lovit piatră de cursără
ape și părao undând *apătoșară*...”

„Poneče porazi kamenī i potekoša vo-
dy, i pototzi n a v o d n i š a s i e...”

unde la Silvestru, 1651: „și păraele s ă î m p l u r â d e a p e”.

La Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p.182), același pasagiu: „și izvoarăle s e *apătoșară*...”

v. *Apătos*.

APĂ-VIE, s.f.; 1. t. de mythol. popul.: eau de jouvence; 2. eau de source; 3. eau forte. În primul sens, *apă-vie* este totdeauna în antiteză cu *a p ă - m o a r t ă*; în sensul al doilea, nu se mai întrebuițează decât deminutivul *a p ă - v i o a r ă*; în sensul al treilea, termenul obicinuit este *a p ă - t a r e*.

I. În basmuri, *a p a - m o a r t ă* unește și-ncheagă la un loc părțile cele trunchiate ale unui mort tăiat în bucăți, carele însă nu învie pînă ce nu-l stropește cineva cu *apă-vie*. Ambele aceste ape mitologice se găsesc între „munții ce se bat în capete” (Ispirescu, *Legende*, p. 126) sau „la apa Iordanului unde sînt două fîntîni” (*Ibid.*, p. 330), astfel că dobîndirea lor este însoțită de cele mai mari greutăți sau primejdii.

v. *Arghir*.

II. Deja lătimește *a q u a - v i v a* însemna apă de izvor; franțuzește „eau vive = = aqua quae semper fluit” (Du Cange, v. *Aqua*). Dintre români, dialectul istriian a păstrat pînă astăzi: „*apă-viie* = fliessendes Wasser” (I. Maiorescu). În cel daco-român, cuvîntul nu știm dacă se mai aude undeva cu acest sens, deși s-a conservat pe alocuri expresiunea opusă: „*a p ă - m o a r t ă* = stehendes Wasser” (Sava Bărcianu). În loc de *apă-vie* s-a introdus un derivat. Prin sufixul *-or*, din „viu” se face românește deminutivul „vior”, întocmai ca din „tîrziu - tîrzior”. De aci *a p ă - v i o a r ă*, literalmente „aqua vivula”, cu sensul secundar de apă foarte limpede. Printr-o confuziune datorită identității fonetice, în loc de *a p ă - v i o a r ă* a început a se zice mai în urmă „apă c a v i o a r a”, deși n-are a face întru nimic cu floarea „vioarei”.

Doină din Moldova:

„Frunză vende lozioară,
Prutule, a p ă v i o a r ă ,
Face-te-ai neagră cerneală,
Stuhul tău o penișoară,
Ca să-mi scriu o hîrtioară...”

Doină de lîngă Năsăud:

„Părituț apă vioară,
Face-te-ai neagră cerneală,
Să-mi cernesc eu portuțul
Că m-o urîț drăguțul...”

(*Familia*, 1887, p. 224)

Basmul *Ciobănașul cel isteț* (Ispirescu, *Legende*, p. 244): „o fîntînă de marmură albă ca laptele, și apa curgea pe de o sută de părți, limpede c a v i o a r a și rece ca gheața...”

„Apa limpede se zice c a g h i o a r a, fără a ști ce va să zică cuvîntul g h i o a r ă” (I. Floca, Transilv., c. Sina); „limpede c a v i o a r a” (R. Simu, c. Orlat).

Jipescu, *Opincaru*, p. 92: „Muntii cu ierbuța lui pufoasă, cu ale păduri chipoase, cu a p a c a g h i o a r a și cu airu lui sonbitor, te-n suflețiește...”

III. „*Apă-vie* se zice în Banat la a p ă - t a r e” (S. Liuba, c. Maidan).

v. *Apele-vii*.

APE, s.f. pl.; t. d'industr.: moine, reflets ondulés que présente une étoffe moirée ou un objet métallique. *Lexicon Budan*: „cu *ape*, se zice despre niscari materii sau țesături, undulatus, gewässert”. Cuvîntul nu este la noi un germanism modern, ci e foarte poporan și ne întîmpină deja în vechile texturi.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 41: „sfită de tabin ghiulghiuli cu *ape...*”, și mai jos, f. 42: „stiharū de tabin ghiulghiuli cu *ape...*” Pe lîngă stofe „cu *ape*” erau stofe „cu solzi”, tot acolo, f. 41: „saraser galben de Veneția cu solzi” și „saraser albu de Veneția cu solzi”.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 73, descriind o sabie din secolul XVI: „o pală de taban cu *apele* negre pe tăși și cu mîner de petre scumpe...”

Reduplicat: *ape-ape*, se întrebuintează cu multă eleganță despre undele părului.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 108: „În fața unei oglinzi mari, cu pervazuri poleite, d-na Moroiu își peaptăna părul negru, azvîrlit pe spate, care undează, făcînd *ape-ape* la lumina a două feșnice cu trei ramuri...”

v. ¹*Apă*. – *Alesături*. – *Rîuri*. – *Undă*.

APELE-VII, n. pr. loc. f. plur.; village dans la Petite-Valachie. Numele unui sat în Romanița (Frunzescu).

A. Odobescu, *Anticuități în județul Romanița* (*Anal. Acad. Rom.*, 1877, t. X, sect. 2, p. 189 sqq.): „Grație învățătorilor din satele apusane ale aceluiași ținut, situate cam pe răzorul județului Dolj, și anume a celor din Zănoaga, din comunele foarte alăturate, Cacaletii și Radomirul, iară mergînd tot mai în jos: din Dioști, din Marotin, din ambii Amărăști și din Ghizdăvești, în fine din *Apele-Vii*, aflăm în împrejurimile răsălate ale acestei ultime localități, cu nume așa de caracteristic, o grupă de pozițiuni, însemnate prin taberele lor de măguri, prin urmele lor de cetăți, pe unde plugarul găsește pe tot minutul vase de lut, cărămizi, olane de apă, arme de metal și chiar monete din diferite epoci. Ce este acest șir de ruine antice în jurul comunei *Apele-Vii...*?”

Veche stațiune romană, satul romanițean *Apele-Vii* = a q u a e - v i v a e reprezintă prin numele său antiteza unei vestite stațiuni de la capătul opus al lumii latine: A q u a e - m o r t u a e, astăzi orașelul „Aigues-mortes” în Franța. În Italia două orașe din fostul regat neapolitan se cheamă A c q u a v i v a, de unde și o ilustră familie ducală.

v. *Antina*. – *Apă-vie*.

APELPISÈSC (*apelpisit*, *apelpisire*), vb.; désespérer. Grecul ἀπελπίζω sau ἀπελπίζομαι. Deși substantivul a p e l p i s i e (=ἀπελπισία) ne întîmpină deja la Canemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 164): „a p e l p i s i a de multe ori mari vrednicii lucriză...”, totuși cuvîntul nu s-a introdus în grai decît în epoca fanarioților. Circulează mai cu seamă adjectivul participial a p e l p i s i t „désespéré, extraordinaire, fameux, comme l'on en trouve peu” (Pontbriant).

Alexandri, *Hagi-Petcu*, act. II, sc. 6: „De-i face un pas mai mult, trag clopoțelul să vie slugile, și te leg butuc ca pe-un a p e l p i s i t...”

v. ¹*Grec*.

APELPISÏE }
APELPISÏT } v. *Apelpisesc*.

APESTÈSC }
APESTÏRE } v. *Pestesc*.
APESTÏT }

APÈȘ (MOȘ.), n. pr. pers. m.; personnage légendaire: un vieux satyre, personification d'un vieillard très adonné aux femmes. Termen foarte poporan în Ilfov. Derivă din a p ă s „peser, opprimer, presser”, astfel că sensul fundamental ar fi acela de „incubus”, „ἐφιάλτης”. Și-n vechea franceză incubul se numea a p p e - s a r t, italienește p e s a r v o l o, spaniolește p e s a d i l l a (Du Cange, v. *Ape-sator*). Între *Snoavele* lui Ispirescu, una este intitulată *Moș-Apeș*:

„— Și cu norocire! Trai bun și viață lungă să vă dea Dumnezeu.

Cu aceste vorbe de heretisire întâmpină pe Moș-Apeș un prieten vechi al său.

— Să dea Dumnezeu la toată lumea, și mie păcătosului, răspunse moșul.

— Mi-a părut bine când am auzit că iar te-ai însurat, Moș-Apeș. Știu cât este de rău să fie cineva singur în casă, îi mai zise prietenul.

— Am fost nevoit, moșul tatei, să mai iau încă o dată jugul, răspunse Apeș; femeia este trebuincioasă la casa omului.

— De asta așa este, deși însurătoarea are multe amaruri și multe găluști de înghițit. Dară de una nu mă domirese eu.

— De care?

— Iacă, cum d-ta, om cu destulă doxă la cap, trecut și prin. ciur și prin dîrmon, lovit cu capul și de pragul de sus și de cel de jos, și la vîrsta dumitale, cum d-ta, zic, te-ai lăsat să te muște șcarpele de inimă și să faci greșeala d-a lua de muiere o fată mare?

— Ce era să fac, moșicule? că n-am găsit alta mai mică...”

v. ^{1,2}*Apăs*.

APIPĂIÈSC (*apipăit, apipăire*), vb.; toucher, palper, tâter. Puțin diferă prin sens de simplul p i p ă i e s c, din care e format prîin prepoziționalul a (= *ad*). Ne întâmpină des la Cantemir, *Ist. ierogdîf*. (ms. în Acad. Rom.), bunăoară:

p. 75: „Dară mișeliia lumii aceștiia atîta cu vrîmea lucrurile strămută, cît célia ce unii odată cu mînule le *apipăia*, cu piçoarele le călca și cu ochii le videau...”

p. 243: „Cine iaste îndrăznețul și obraznicul acesta, carile pieptul biruinții a *apipăi* și țîțișoarele fiicăi méle de gurgue a suge nu s-au temut?...”

p. 288: „célea ce nu aud, zic că li-au văzut, și célea ce n-au văzut, zic că li-au *apipăit*...”

La mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, forma *achipăesc*; f.16 b, *Genes*.11–12:

„...iaste fratele meu flocos, iară eu sântu nîatedu, cîndaî să nu mă *ehipăîască* părintele...”

„...est frater meus vir pilosus, ego autem vir laevis; ne forte a t t r e c t e t me pater...”

unde în *Biblia* din 1688: „cândai să nu mă p i p ă e tatul micu...”

v. *Pispăiesc*. – *Aput*.

^{1,2,3}**APLÈC** (*aplecat, aplecare*), vb.; 1. plier, incliner, pencher; 2. allaiter; 3. a s e *apleca* = avoir des nausées. Cuvîntul derivînd d-a dreptul din latinul *a p p l i c o* (= *ad-plico*), sensul fundamental este:

I. *a p l e c* „pencher”.

Sinonim cu *î n c o v o î*, dar cu o nuanță mai puțin violentă.

Basmul *Făt-Frumos cel răătăcit* (Ispirescu, *Legende*, p. 167): „să fi văzut cum a venit acel Făt-Frumos strein, cu părul de aur; ce mîndru era, cînd s-a *aplecat* în dreapta și în stînga la toți cei din biserică...”

Colinda *Plugul*:

„Grîulețul lui de vară
De departe că-nverzea,
Iar d-aproape-ngălbenea,
Față de copt își făcea;
El de pe cal s-*apleca*,
Două-trei fire smulgea...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 142)

Balada *Chira*:

„Chiră, Chiralină,
Surioară bună,
Apleacă-ți capul
Să-mpușc Arapul...”

(*Ibid.*, 651)

Balada *Martin cel mititel*:

„Cînd sufletul slobozea,
Lemnele se dărîma;
Cînd sufletul își trăgea,
Lemnele se *apleca*...”

(Vilpian, *Text*, p. 77)

Doină din Moldova:

„Astă noapte pe răcoare
Cînta o privighitoare,
Ș-așa-mi cîntă de frumos
De-mi,*apleacă* creanga-n jos...”

(*Conv. lit.*, 1885, p. 456)

Vlahuță, *Nuvele*, p. 109: „Giustino s-*apleacă* de șale, și-ncetinel își pune muzica
152 jos. Alătura, tăcuți, s-așează amîndoi pe caldarîm...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 83: „și-i îndoi grumajii, și-l supuse, și-l *aplecă* la pământ...”

II. *a p l e c* „allaiter”.

În unele texturi se adaugă anume „la sîn”, ceea ce înlătură orice îndoială asupra filiațiunii cuvîntului din *a d - p l i c o*: „a p p l i q u e r au sein”.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 145): „Noi i-am hrănit și i-am crescut, în brață i-am purtat și la sîn i-am *aplecat*...”

I. Văcărescu, p. 269:

„Patria, ce pre fiii săi
L a sîn *apleacă*, buni și răi...”

Pravila Moldov., 1646, f. 53, după ce vorbește despre pedeapsa părinților cari își înăbușesc pruncii din nesocotință, adaugă: „ačasta să înțelége și spre mamce, carele *apleacă* prunci mici...”

Noul Testament din 1648, Luc. XXIII, 29:

„...ferice de céle stérpe și zgăurele céle ce n-au născut, și fățele carele n-au <i>aplecat</i> ...”		„...beatae steriles, et ventres qui non genuerunt, et ubera quae non l a c t a v e r u n t...”
--	--	--

Biblia din 1688, Genes. XXI, 7:

„...cine va povesti lui Avraam că <i>apleacă</i> pruncul Sarra...?”		„...quis annunciabit Abraham, quia l a c t a t p u e r u m Sarra...?”
--	--	--

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 18 b: „eu pre toți ca pre niște fii îi țiiu, ca pre niște prunci îi *aplec*, și ca pre niște cuconi îi grijescă...”

Colindă din Dobrogea:

„Bătînd vîntu-l legăna;
Căzînd ploaia, îl scâlda;
Zînele mi-l *apleca*...”

(Burada, *Călăt.*, p. 50)

Despre vite, cu construcțiunea cea organică „aplicare ad”:

„Măi Vlad, prinde oaia cea ruscă și *apleacă* mielul l a dînsa!” (V. Gătulescu, Tecuci, c. Umbrărești).

Sinonimul *a l ă p t e z* este la români un neologism, care nu ne întimpină nicăiri în vechile texturi și-n graiul de la țară.

III. *A s e apleca* cuiva „avoir mal au coeur.

Se întrebuițează impersonal: mi s e *apleacă*, ți s-a *aplecat*, i s e va *apleca*.

Vlahuță, *Nuvele*, p. 75: „Îl durea capul. Poate că i se *aplecăse*. Il frecară cu oțet pe mîni și pe vinele gîtului, și-i legară la frunte felii de cartofi...”

Poporul crede că indigestiunea produce *î n c r e ț i r e a* vinelor, mai ales la mâni și la gât; de aci urmează frecarea lor pentru ca să se *î n d r e p t e z e*. Astfel „mi se *apleacă*” însemnează: mi se zgîrcesc, mi se încovoiaie vinele; de unde apoi însuși numele poporan al acestei boale: *a p l e c a t e*, subînțelegîndu-se „vine”.

v. *Aplecare*. – *Aplecat*. – *Aplecate*.

APLECĂRE(plur. *aplecări*), s.f.; l’infinitif *d ’ a p l e c* pris comme substantif: 1. action de plier; 2. penchant, disposition. Cuvîntul funcționează mai ales cu sensul al doilea, pe cînd pentru cel dentîi se întrebuintează mai mult simplul *p l e c a r e*.

I. Văcărescu, p. 43:

„Iubirea are graduri:
Iubiți din *aplecarea*
Simțirei de întîi
Pre Domnul ce ne tine...”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 36: „Vremea d-acum însă cerea ca s-ascunză asprele *aplecări* ale inimii sale...”

Cu același sens se poate zice *a p l e c ă c i u n e*.

Țichindeal, 1814, p. 117: „întru aceasta se văd prea-înțelepte osebiri ale neamului omenesc, că sînt oameni de chiline chiemări, spornici și au de tot feliul de *a p l e c ă c i u n i*...”

Tot acolo, p. 323, cu sensul de *p l e c ă c i u n e*: „se apropie cu mare *a p l e c ă c i u n e* și cu dulce căutătură a ochilor...”

v. *Aplec*.

^{1,2}**APLECĂT, -Ă**; le part. passé *d ’ a p l e c* pris comme adjectif: 1. allaité; 2. penché.

I. Pasagiul din ps. CXXX: „sicut *a b l a c t a t u s* super matrem suam”, la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), se traduce în două feluri: „ca un *aplecatu* la maică-sa” și „ca un *ț ă r c a t ũ* la maică-sa”.

II. Boacet din Banat (*Cuv. d. bătr. II*, 712):

„Că-i vedea o salcă
Mare și înaltă,
Salcă *aplecată*
Și cu frunza lată...”

Țichindeal, 1814, p. 251: „slugă prea *aplecată* și *u m i l i t ă*, carele, cînd venim la vreo nevoie, nu va nici să se clătească din loc...”

v. *Aplec*. – *Aplecate*.

APLECĂTE, s.f. plur.; t. de méd. popul.: soulèvement de coeur, indigestion, nau-sées (Cihac). Din expresiunea întreagă: „vine *a p l e c a t e*” de la verbul „mi se *a p l e c ă c i u n e*”, a rămas ca nume poporan al boalei numai calificativul *aplecate*,

întrebuințat apoi mai totdeauna articulat: *aplecatele*. Se zice și *plecate* sau *plecatele*. Termen foarte răspândit în toate provinciile daco-române.

„Un om când mănâncă mult și-i vine rău, se zice *aplecatele*...” (I. Negrescu, Dobrogea, c. Parachioi).

„Mîncînd omul peste măsură, încărcînd stomahul și apucîndu-l frigurile, se zice că: l-au a p u c a t *plecatele*...” (C. Decusară, Tecuci, c. Țigănești).

„Frigurile vin din *aplecate* și din osteneală” (Șerban Ioniță, Brăila, c. Slujitori-Albotești).

Descîntec de *aplecate*, după un manuscris din 1809 (G.D.T., *Poez. pop.*, 362):

„Voi p l e c ă c i o a s e,
Mîncăcioase,
Să vă luați
Să vă duceți
La fata lui Rai-împărat” etc.

Într-un alt descîntec de *aplecate*:

„Voi p l e c ă c i o a s e,
Mîncăcioase,
Să vă luați
Să vă duceți
La fata lui Roșu-împărat...”

(*Lumina pentru toți*, 1886, p. 579)

„Baba Stanca, cînd descîntă pe un bolnav de *aplecate*, îl trage ne-nterupt la mîini și zice:

Aplecate din apă,
Din ceapă,
Din mămligă,
Din vin,
Din rachiu,
Aplecate din 99 de legumi,
Voi urîcioaselor,
Voi băloaselor,
Să săriți,
Să răsăriți
Din băierele inimei,
Să vă duceți la fete de împărat,
Că v-adastă cu făclii aprinse,
Cu mesele puse,
Cu linguri de furat,
Cu pîini de cumpărat;
Ele vă știe a cinsti,

Ele vă știe a scoti:
 NN. nu vă știe a cinsti,
 Nu vă știe a scoti,
 Ci vă știe a lepăda.
 Să rămîie NN. curat,
 Ca steaua din cer luminat
 Și ca roua din cîmp...”

(F. Popescu, Romanați, c. Rusăneștii-de-Jos)

În popor se aude cu același sens și a p l e c ă t u r ă.
 Descîntec „de apucătură și întîlnitură,„

„De 90 și 9 apucături,
 De 90 și 9 întîlnituri,
 De 90și 9 a p l e c ă t u r i,
 De 90 și 9 deocheturi...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 365)

Ca sinonim: c i u m e r n i ț ă. *Lexicon Budan*: „*Plecate*, c i u m e r n i ț ă sau o boală din ciumernită, morbus e nausea contractus”.

v. ³*Aplec.* – *Aplecat.* – *Ciumerniță.* – *Greață.* – -ură.

APLECĂCIUNE. – v. *Aplecare.*

¹APLECĂTOARE. – v. *Aplecător.*

²APLECĂTOARE (plur. *aplecători*), s.f.: t. de bergerie: „brebis qui allaite, brebis privée de son agneau” (Gihac). Se aude și *plecătoare*.

Lexicon Budan: „*Aplecătoare* = lactans ovis; *plecătoare* = ovis lactans agnello destituta”.

Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), ps. LXXVII:

<p>„...și-l luo pr-insū de la turma cea de oi, și de la aptecătors îl luo pr-insū...”</p>	<p>„...et assumpsit eum de gregibus ovium, de post f o e t a n t e s accepit eum...”</p>
--	---

unde la Silvestru, 1651: „și de la *aplecătoare* aduse-l pre elū”; la Dosofteiu, 1680: „de după f ă t ă t o a r e luatu-l-au pre însul”; la Coresi’ 1577: „de la m u l g ă - t o a r e luo elū”; în contextul slav: **ДОИЛИЦЫ**”.

„Oile cu miei se zic *aplecători*” (D. Andriescu, Iași, c. Hermeziu; I. Teofănescu, Neamț, c. Gîrcina).

„Oile cu lapte, cînd le taie mieii, se cheamă *aplecători*...” (G. Nicolau, Neamț, c. Crăcăoanii).

„Oile suite în munte se despart în trei c i o p o a r ă, adică: unul cuprinde m i e i, pe cari îi întarcă o dată cu suirea în munte; al doilea, m i o a r e l e, între cari se cuprind tot felul de oi sterpe, berbecii și mieii din anul trecut; al treilea ciopor

cuprinde oile cu lapte, numite *plecători*, cari numai acestea vin la stîină de le mulg ciobanii de trei ori pe zi...” (G. Țuțuianu, Muscel, e. Valea-Mare).

v. ²*A p lec*.

APLECĂTÒR, -OARE. adj. et subst.; qui penche, qui allaite. Cu primul sens se întrebuințează rar; cu sensul al doilea figurează numai la feminin.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 33 b, *Exod.* II, 7:

„...vria-vei să-țu chemū o femiāc *aplecătoare* din evrei, și-ț va a p l e c a cu-conulū?...”

„...vis ut vocem tibi mulierem q u a e n u t r i a t ex Hebraeis, et l a c t a - b i t tibi infantem?...”

v. *Aplec*. – ²*Aplecătoare*.

APLECĂTÛRĂ (pl. *aplecături*), s.f.; 1. courbure; 2. allaitement; 3. nausées. În primele două sensuri, e sinonim cu a p l e c a r e, dar cu o nuanță de micșurare; în sensul al treilea, e sinonim cu a p l e c a t e.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 424): „*Aplecătură. Lactatio*”.

v. *Aplecare*. – *Aplecate*. – -ură.

APLECÛȘ (pl. *aplecșuri*), s.n.; pente. Cuvînt format din a p l e c prin sufixul - u ș, ca în „urcuș”, „luncuș” etc. și din care derivă apoi verbul a p l e c u ș e z.

v. *Aplecușat*.

APLECUȘĂT, -Ă; le part. passé d ’ a p l e c u ș e z: voûté, courbé, affaissé. Țichindeal, 1814, p. 9: „au umblat tot *aplecusat* sau g î r b o v”.

v. ¹*A p lec*.

APLECUȘÈZ. – v. *Aplecușat*.

APLÒS, adv.; simplement, naïvement. Grecul ἀπλῶς. A circularat în graiul orășenesc din epoca fanariotică; astăzi nu se mai aude.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 66): „*aplos* a grăi de la maice și de la mamce ne deprindem...”

Ibid., p. 76: „Jigania aceasta, dobitoc cu patru piçoare nu iaste; pasire zburătoare nu iaste; cămilă nu iaste; struț *aplos* nu iaste; de aer nu iaste; de apă nu iaste...”

La Dionisie Eclesiarcul, *Cron*. (Papiu, *Monum.* II, p. 161), ne întimpină și substantivul a p l o t i t ă = ἀπλότης „simplicité”: „mă cuceresc celor ce vor ceti acest hronograf, să fie priimate céle ce sînt istorisite după a p l o t i t a mea...”

v. ¹*Grec*.

APLOTÎTĂ. – v. *Aplos*.

APOASA, s.f. art.; océan, mer, vaste étendue d'eau.

Dosofteiu, *Acatist*, 1673, f. 22: „*apoasa* o trecu-n vad ca pre uscat și de eghipteasca nevoae scăpându...”

v. *Apos*.

APÔI, adv.; puis, ensuite, après, postérieurement. Adverb de urmare, mai ales în timp, uneori și-n spațiu, sinonim cu locuțiunile adverbiale: *d u p ă a c e e a*, *m a i d e p a r t e*, *m a i î n c o l o*, *p e u r m ă*. Numai prin prepoziționalul *a-* (= *a d*) apoi se deosebește de formele romanice derivate din latinul *p o s t*: ital. *poi*, span. *pues*, portug. *poz*, provenç. *pois*, franc. *puis*, reto-rom. engadinez *pöia* (Carisch) etc. Și-n unele dialecte italiene totuși *p o i* își prepune pe *a*, de ex. în cel sicilian se aude *a p p o i* (Traina), în cel milanez *a p ó s*, în cel brescian *a p ö s*, în cel cremasc apūs (Biondelli) etc., astfel că se poate admite un prototip latin rustic *a d - p o s t*. La români forma simplă *p o i* persistă numai în compusul *p o i -mîni* „apprès-demain”.

Pentru a-și da seamă de diferitele accepțiuni ale acestui adverb, el trebui studiat din trei puncturi de vedere: 1. când se întrebuintează fără vreo prepozițiune; 2. întrînd într-o locuțiune adverbială compusă; 3. unindu-se cu prepozițiunea *d e* pentru a funcționa ca adjectiv.

I. *Apoi* fără prepozițiune.

a) În corelațiunea: *î n t î i* – *apoi*...

Apoi este în antiteză cu *î n t î i* „d'abord, premièrement”.

Locuțiune proverbială:

„*Î n t î i* să se gîndească
Și *apoi* să o croiască...”

(Pann, II, 144)

Moxa, 1620, p. 350: „cela ce ocăriia *î n t ă i* u pre Dumnezeu, *apoi* fugiia ca unū epure să scape...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 1: „fîrea vremilor tréce frunza și florile: *î n t ă i* se arată frumoase, *m a i apoi* pierū...”

Mai adesea însă *î n t î i* este numai subînțeles.

Locuțiune proverbială: „Cîntă, ș-*apoi* ce-o da teiu și bradu!” (Jipescu, *Opinc.*, p. 91) = „et puis vogue la galère!”

Balada *Soarele și luna*:

„Și prin rai încă-l purta,
Doară că l-ar încînta,
Apoi Domnul Dumnezeu
Cuvînta cu graiul său...”

Vasilie Lupul, 1639 (*A.I.R.* I, p. 94): „au fost mărgându apa Cracăului pre lângă satul mănăstirii ce să chiamă satul Troița și i-au fost matca cea bătrână pre acolo, iară *apoi* s-au mutat Cracăul de ș-au făcut loc pre lângă Călimani...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 241, vorbind despre cei doi boieri ucigași ai lui Gaspar-vodă: „Plătit-au *apoi* cu capetele sale această faptă, și Șeptelici și Goia...”

Este interesantă construcțiunea sintactică poporană „cînd a fost *apoi*”, în loc de simplul *apoi*.

Popa Dumitru, 1625 (Arh. Stat., *Doc. rom.* I, nr. 162): „î-am fost vîndut mai de înainte vrîme loc deîn București de 12 prăvălii deîn ulița turcilor de la răscruce, iar c ă n d a u f o s t *apoi*, el î-au luat Dima croitorul 1 loc de prăvălie diîn cele 12 locure...”

În fine, „p a s ă *apoi* d e ” este o locuțiune interjecțională: „pas moyen!”, „le moyen de...”?

A. Pann, *Prov.* II, 112:

„De vom lua și neveste,
P a s-*apoi* de mai trăiește
Or în lume pribegeste!...”

b) În construcțiunea: *apoi* – *apoi*...

Reduplicat sau repetat mai de multe ori, *apoi* exprimă o gradațiune, care în limba poetică este cîteodată de o mare eleganță.

Balada *Mănăstirea Argeș*:

„Domnul se mira,
Ș-*apoi* îi muștra,
Ș-*apoi* se-ncrunta
Și-i amenința...”

Balada Toma Alimoș:

„*Apoi*, dragă, să-mi nechezi,
Apoi să te depărtezi
Și să mergi la cîmp, la noi,
Unde-am născut amîndoi...”

Doină din Ardeal:

„Ș-*apoi* lin, dorule, lin,
Că puica-i pe loc străin;
Ș-*apoi* rar, dorule, rar,
Că puica-i pe loc amar...”

(J.B., 127)

De o nespusă frumsețe plastică este mai cu seamă gradațiunea în balada *Novac și corbul*:

„Corbul vesel cronconea,
Inelu-n plisc îl punea,
Aripele-și întindea,
Și pe cer el se zărea

Î n t î i ca un porumbaș,
A poi ca un.lăstunaș,
A poi ca un bondăraș,
 Și-n zare dăc-agiungea,
 El din zare se ștergea...”

Și tot așa la Costachi Stamati, *Muza* I, p. 79:

„Se urca mereu în sus,
 Pîr cînd s-au văzut pe ceriu:
 Î n t î i ca niște porumbi,
Apoi ca niște lăstuni,
Apoi ca niște țințari,
 Și *apoi* încet-încet
 În nouri s-au mistuit...”

II. *A poi* cu prepoziție.

a) Comparativul m a i *apoi*.

Ca și opusul î n t î i, *apoi* își prepune adesea pe m a i, și atunci nu mai însemnează „puis” ci „plus tard”.

Mitropolitul Varlam, 1646 (*A.I.R.* III, p. 226): „au zis Safta înaintea mării-sale că au dat-o (acea parte den sat den Zaharești) Dumitrașco Șeptelič la boala lui unii cucoane mai mici č-au făcut m a i *apoi* cu dănsa, iară Zlata, fata lui cea cu făměia cea dentăi, care ăaste după Ștefan Murguleț, să n-aibă treabă...”

„M a i *apoi*” se asociază într-un mod proverbial cu „j o i” pentru a arăta o durată de timp foarte scurtă sau o mare nestatornicie.

Zicătoare:

„Uită de joi
 Pînă m a i *apoi*”

sinonim cu: „Uită de la mînă pîn’ la gură” (G.D. Teodorescu, *Prov.*, p. 88).

Alta: „Își păzește taina de joi pînă m a i *apoi*, tocmai ca o muiere” (*Conv. lit.*, 1874, p. 75).

Balada *Gheorghelaș*:

„Să trăiesc și eu din joi,
 Să trăiesc pîn’ m a i *apoi*,
 Că decît să haiducesc
 Mai bine negustoresc...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 595)

Plugușorul, după cum se cîntă în Dobrogea:

„*Apoi* grîu că i-a turnat
 Și îndat-a măcinat

De cu joi
Pîn' m a i apoi..."

(Burada, *Călăt.*, p. 35)

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. II: „Da de cînd te-ai diprins, măi badeo? De gioi pîn' m a i apoi?...”

Dar de ce oare punctul de plecare este anume j o i, și nu o altă zi? Rima nu pare a fi singurul motiv. Vechii romani ziceau: „a J o v e principium” (Virg., *Aen.* III, 60). La noi „dies Jovis” începe atît posturile, precum și cununiile.

„Poporul crede că e bine să serbezi nouă j o i după Paști, că vei fi ferit de gheață sau peatră ca să nu strice bucatele” (Preut G. Talpalar, Tîrgu-Frumos).

„O nuntă țărănească pe aici ține chiolhanu de j o i și pînă j o i: opt zile...” (D. Pavelescu, Ialomița, c. Chioara).

v. *Joi*.

b) d-apoi – apoi d e...

Apoi își asociază pe d e, fie înainte: d-apoi, fie în urmă: apoi d e, rostit mai adesea: apoi d ă. În primul caz, este ceva mai puțin restrictiv decît „d a r apoi”; în cazul al doilea, exprimă o noțiune de fatalitate: „n-am ce face!”, „fie cum o fi!” „qu'y faire!” (Pontbriant).

α) d-apoi:

Doină din Ardeal:

„Turturea de-i turturea
Și tot face-și voie rea;
D-apoi eu cum să nu-mi fac
Pentru unul ce mi-i drag!...”

(J.B., 214)

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act II, sc. I: „Și ce mulțămire am tras din toate aceste pitreckeri ale Iașului? Nimic! D-apoi creditorii care-mi stau de strajă la ușă, cum se face ziuă, dă! parcă eu le-am zis să-mi facă credit...D-apoi Ițic zaraful, cărui sînt dator două sute de galbini...”

Deosebirea între „d-apoi” și „d a r apoi” se vede foarte bine în *Șoldan Viteazul*:

„D-apoi iar la sărbătoare,
La Paști, la Florii,
La clacă, la șăzătoare,
La cules de vii,
Cînd deodată-ncepea hora
Să ne fi văzut...”

„D a r apoi vorba ceea: ci că nu-i în toate zilele Paștele!...”

În construcțiunea inversă „apoi d a r”, la Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*:

„— Iartă-mă, părinte, eu nu pot ceti românește.

— Cum! apoi d a r ce înveți tu?...”

Românul d-*apoi*, care s-ar putea scrie și *dapoi*, căci așa se aude totdeauna în grai, corespunde pe deplin prin compozițiune italianului d a p p o i și reto-romanului d a v o = lat. d e - a d - p o s t .

β) *apoi* d ă :

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 12:

„Răzvrătescu: Cum ați pitrecut pîn' în ziua de astăzi? Bine, ori rău?

Veveriță: *Apoi* d ă, cucoane; cum o dat tîrgu și norocu...”

Același, *Florin și Florica*, sc. 3:

„Florin: Da cum m-ai socotit?

Colivescu: *Apoi* d ă; ce să-ți spun? Cînd te-am văzut torcînd, am chitit în gîndu meu că-i păcat de un voinic ca tine să fie de rîsu fetelor...”

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 340):

„— Mai bucuros eram cînd m-ai fi chemat la nuntă.

— Te cred, cumătre; d-*apoi* d ă, nu-i cum vrem noi, ci-i cum vre Cel de sus...

— Doamne, cumătre, doamne! zise capra suspinînd. De ce ți-e mai drag în lume, tocmai de aceea n-ai parte!

— *Apoi* d ă, cumătră, cînd ar ști omul ce ar păți, dinainte s-ar păzi. Nu-ți face și d-ta aîta inimă rea, că odată avem să mergem cu toții acolo.

— Asa este, cumătre, nu-i vorbă. Dar sărmanii găgălici, de cruzi s-au mai dus!

— *Apoi* d ă, cumătră, se vede că și lui Dumnezeu îi plac tot puîșori...”

De fatalistul „*apoi* d ă” se deosebește „*apoi* n a”, care însemnează o mirare ironică.

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 379):

„— Nu mai vine lupul, moș Nichifor?

— *Apoi* n a; ești de tot poznașă și d-ta...”

c) În construcțiunile: c ă *apoi*...; d e n u, *apoi*...

După „c ă”, *apoi* exprimă mai totdeauna a menințare.

Zilot, *Cron.*, p. 106:

„C-*apoi* își face

Singur peire,

Nu-i lecuire!...”

A. Pann, *Prov.* III, 115:

„Dar ia taci, dragă nevastă, să nu îți iasă cuvînt,

C-*apoi* ait! din lumea astă, cum vei spune, pierdut sînt...”

Mateiu Basarab, 1649 (*A.I.R.* I, p.107): „tot omul să se ferească, mai mult adoara jalbă să nu măi vie, c ă *apoi* cu capul veț plăti...”

De asemenea în construcțiunea: d e n u, *apoi*...

Moxa, 1620, p. 401: „d e n u -m veți ajuta acmu, *apoi* voi vă veti căi...”

Balada *M-rea Argeș*:

„Iar d e n u, *apoi*

V-oi zidi pe voi,

V-oi zidi de vii
Chiar în temelii...”

d) Aglutinat: în -*apoi* – de -*apoi* – de - în -*apoi*...

Compusul în -*apoi* a devenit un cuvânt deosebit: în a p o i sau n a p o i, în opozițiune cu compusul în a i n t e sau n a i n t e.

Proverb:

„La plăcinte
Î n a i n t e,
Și la război
Î n a p o i.”

(Conv. lit., 1877, p. 174)

Ion din Sim-Pietru, *Alexandria*, 1620 (ms., în Acad. Rom., p.14): „de acolo întorse Alexandru n a p o i și merse 7 zile...”

Din cauza deplinei aglutinări, în texturile cu rotacism în a p o i trece în în - r a p o i.

Psaltire Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), ps. IX: „cându toarnă-se dracul mieu în r a p o i...”

Codicele Voronețian, din aceeași epocă (ms., *ibid.*, f. 953): „înputare dreptu înputare în r a p o i...”

Din în a p o i se formase în graiul vechi adverbul în a p o i ș i, cu sufixul ca în „cruciș” „curmeziș” „pieziș” etc., de unde mai departe, prin analogie cu „aiurea” „pururea”, „nicăirea”, forma în a p o i ș u r e a.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 37 b (*Genes*. IX, 23), în alăturare cu *Biblia* din 1688:

„...și purcăsară în a p o i ș u r i a cu fața...”		„...să dusără cu d o s u l înainte...”
--	--	--

unde în contextul grec: ὀπισθοφλῶς.

De asemenea, în vechiul grai *apoi* și-a pierdut individualitatea în substantivii plurali aglutinați: de a p o i u r i, de a p o a i e, de n a p o i u r i.

Dosofteiu, *Paremiar*, f. 16 a (*Esai*, XLVIII, 20):

„...dată vîaste pînă la de a p o i u - r i l e pămîntului...”		„...ἀναγγείλατε ὅπως ἐσχατοῦ τῆς γῆς...”
--	--	---

unde în *Biblia* din 1688: „vestiți pînă la m a r g i n e a pămîntului...”

Versetul: „ἀνάγων νεφ’λας ἐξ ἐσχατοῦ τῆς γῆς” (ps. GXXXIV, 7), la Arsenie din Bisericiani (ms. în Acad. Rom.), se traduce în două chipuri: „scoate nuori din de a p o i l e lumiei; scoate nuori de la m a r g i n i l e lumiei...”, unde la Coresi, 1577: „de la f r ă ș i t u l ă pămîntului”.

Dosofteiu, 1680, ps. CXXXVIII:

„...și să mă sălășluesc în de n a - p o i u r i l e mării...”		„...καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης...”
--	--	---

III. Adjectivul: d e a p o i.

Ca adjectiv, d e a p o i sau c e l d e a p o i, în loc de comparativ și de superlativ are pe: c e l m a i d e a p o i.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr. II*, 449): „sărutați-mă sărutare d e a p o i, că cu voi de acmu nu voiu mai înbla...”

Noul Testament din 1648, *Apoc. XXII*, 13:

„Eu sânt alfa și omega, începutul și sfârșitul, cel dintău și c e l d e a p o i...”	„Εγώ ειμι τὸ Α καὶ τὸ Ω πρῶτος καὶ ἔσχατος, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος”
---	--

Ioan Crisostom, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 530): „Cătră cel ce așa grăiaște, noi să ne mirăm de nebuniia lui c é ĭ a m a i d e a p o i...”

Este remarcabil femininul c e a m a i d e a p o i în funcțiune substantivală de: „la fin des fins”.

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 47 a (*Proverb. XIV*, 12):

„...iaste cale carea omului driaptă să pare, iară c e a m a i d e a p o i a ei duce la moarte...”	„...ἔστιν ὁδὸς ἡ θακεῖ παρὰ ἀνθρώποις ὁρθὴ εἶναι, τὰ θέ τελευταῖα αὐτῆς ἔρχεται εἰς πυθμένα ᾧδου...”
---	--

unde în *Biblia* din 1688: „iară s v â r ș i t u l ei vine la fundul iadului...”

Antim, *Predice*, p. 192: „să se pedepsească cu de toate felurile de munci și de cazne, și l a c e a d e a p o i să-i taie capul...”

Întrebuințarea cea mai stereotipă a acestui adjectiv este în zicerea: v r e m e d e a p o i.

Prin v r e m e d e a p o i românul înțelege epoca de agonie a lumii, prevestită și descrisă într-un fel în *Apocalips* de cătră evangelistul Ioan, dar care în credințele deosebitelor popoare creștine a căpătat cîte o nuanță mitologică proprie, depăr-tîndu-se mai mult sau mai puțin de prototipul cel canonic.

Balada *Trei lebede*:

„Stați pe loc, că nu știți voi
Ce-am aflat și ce știm noi:
C-o veni v r e m e a d-a p o i
D-o fi anul ca luna,
Luna ca săptămîna,
Săptămîna ca ziua,
Și ziua ca ceasul scurt,
Iar ceasul ca un minut...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 422)

„La v r e m e a d e a p o i, poporul are credință că pe la toate vadurile vor fi mori și pe la toate răsپintiile drumurilor vor fi crăciune...” (C. Gervescu, Neamț,

„Oamenii de aici spun că așa au auzit din bătrâni: cînd vor fi crîșme pe la toate răspintiile, cînd moșnegii vor lua în căsătorie fete și flăcăii babe, și cînd se vor face arături împrejurul satului, atunci va fi v r e m e a d e a p o i” (V. Florescu, Suceava, c. Ruginoasa).

O seamă de stele poartă în popor numele de C o m o a r ă, altele S f r e d e l u l; cînd Sfredelul va cădea drept în Comoară, atunci aurul și argintul se vor vărsa pe toată fața pămîntului și va fi v r e m e a d - a p o i...” (C. Mateescu, Dobrogea, c. Cărlari).

„Se zice că la v r e m e a d - a p o i Dumnezeu are să facă altă lume cu nește oameni așa de mititei, încît or întoarce 12 cu drugii un ou de găină” (G. Gorescu, Iași, c. Șipotele).

Pentru alte epizode din epopeia cea poporană românească a v r e m i i d e a p o i,

v. *Antihîrț*. – *Căpcîn*. – ²*Comoară*. – *Ilie*. – *Iov*. – *Pitic*. – *Stea*...

Ca sinonim cu v r e m e a d e a p o i, circulează: ziua d e a p o i, județul d e a p o i, venirea d e a p o i, lumea d e a p o i, veacul d e a p o i, veacul, sfîrșitul veacului, coada veacului, vremea Pălmășoii...

Varlam, 1643, I, f. 81 b: „atunci va învie cîndu voru învie toți morții la d z u a d e a p o i...”

Dosofteiu, 1673, f. 44 b: „pre uniî crîște, pre alțăî concenîște de pre lume, pînă cînd va face și g î u d e ț u l c e l d e - a p o i...”

Un boacet din Dobrogea:

„Moartea rău te-au înșelat
Și în lacrimi ne-au lăsat!
La v e n i r e a c e a d e - a p o i,
Atunci ne-om vedea și noi...”

(Burada, *Înmorm.*, p. 127)

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 179): „Ei *apoi!* zi că nu-i l u m e a d e - a p o i? Să te ferească Dumnezeu, cînd prinde mămăliga coajă...”

Colindă din Moldova:

„— Mult stau, Doamne, și mă gîndesc
Să te-ntreb să îndrăznesc:
Cînd a fi v e a c u l d e - a p o i?
Cînd s-a mîntui lumea cu noi:
Sfîrșenia pămîntului,
Întunecimea soarelui?
— Cu bun dreptul spune-voi
Cînd va fi v e a c u l d e - a p o i:
Cînd a bate fiu pe taică,
Cînd a bate fiica pe maică,
Frate mai mic pe cel mai mare,
Soră mai mică pe cea mai mare,

Atuncea-i sfîrșania pămîntului,
Potopul creștinului...”

(Conv. lit., 1883, p. 289)

„Cînd se fac omoruri sau bătăi între neamuri, poporul zice: ne-a ajuns v r e m e a d-apoi! ne-a ieșit v e l e a t u l! dacă se bate frații între ei ca orbii, ce să mai zicem? e s f î r ș i t u l v e a c u l u i!” (T. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

„C o a d a v e a c u l u i va fi perirea lumii” (G. Dobrin, Transilv., c. Voila).

„La v r e m e a d e a p o i îi mai zic oamenii aici v r e m e a P ă l m ă ș o i i și c o a d a v e a c u l u i...” (T. Crișeanu, Transilv., c. Cugieru).

v. Județ. – Lume. – Pălmășoale. – Veac. – Veleat...

Deja din primii secoli ai creștinismului, nu trecea un an fără ca oamenii să nu-și închipuiască apropiarea v r e m e a d e a p o i, și tot așa crede orice popor pînă astăzi, de cîte ori i se pare a recunoaște în stricarea obiceielor și-n vîrtejul noutăților simptomele cele apocaliptice ale sfîrșitului lumii.

Gramă din Budești, circa 1600 (Cuv. d. bătr. I, p. 94): „și să ștei tot omul că nu săîntu datoriu nece unui om, fără de Radului Măinzului 8 costande, că acum ei v r e m e a d e a p o e i...”

„Cînd se fac lucruri oprite de lege, cînd se arată semne în soare sau în lună, cînd des se întîmplă moarte năpraznică, ciumă, holeră, cataroi în oameni, în vite etc., atunci poporul zice: s-a apropiat v r e m e a d-apoi...” (N. Coman, Buzău, c. Macsenu).

„Unii zic: parcă nu-i acum v r e m e a d-apoi? toți se mănîncă, jidovii ne topește, dările se îngreue, și cînd ploauă, prea ploauă, iar cînd nu, de loc.” (A. Vasiliu, Iași, c. Poieni).

„Cînd cineva are o judecată și o perde, zice că nu mai este nici o dreptate în lume: a venit v r e m e a d-apoi; cînd cei tineri nu se sfîesc de cei bătrîni, se zice c-a perit rușinea în lume: a venit v r e m e a d-apoi; cînd copiii nu se supun părinților, cînd se ceartă tatăl cu fiul său sau frate cu frate, se zice c-a venit v r e m e a d-apoi; cînd un unchiaș vădov, de 60-70 ani, avînd copii căsătoriți, se însoară și ia o fată de 16-20 ani, se zice c-a venit v r e m e a d-apoi; cînd bogații de ce au mai mult, de ce înșeală pe cei sărmani, luîndu-le și puținul lor cu feluri de mijloace, se zice c-a venit v r e m e a d-apoi; cînd poporul vede prea mulți copii pe la toate casele, zice c-a venit v r e m e a d-apoi, căci prea s-a înmulțit lumea și peste 10 sau 20 ani n-o să aibă ce mai mînce...” (G. Bădescu, Muscel, c. Slănic).

„Poporul, mai ales bătrîinii, cînd văd cîte un lucru nou pe care nu-l pricep, îndată zic că: s-a apropiat v r e m e a d-apoi, fiindcă a înviat dracul pe pămînt...” (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristești).

„Prin v r e m e a d-apoi poporul înțelege nu numai sfîrșitul lumii, dar și sfîrșitul fiecărui om; de aceea cînd este cineva fără teamă de Dumnezeu, i se zice: acum e mare și tare, dar va vedea el la v r e m e a d-apoi!” (Preut C. Ionescu, Mehedinți, c. Șișeștii-de-Jos).

„Ca amenințare de răzbunare: las’, c-o veni v r e m e a d-apoi!” (I. Ionescu, Teleorman, c. Rîioasa).

Cu diferitele accepțiuni de mai sus, în poezia poporană:

„De-ar veni v r e m e a d-*apoi*
Să ne scăpăm de ciocoi!...”

(Suceava, c. Broșteni)

„A venit v r e m e a d-*apoi*
Să slujim iar la ciocoi!...”

(Dîmbovița, c. Pietroșița)

În districtul Sucevei (c. Tătărușii, N. Gavrilescu) poporul cântă:

„Frunză verde baraboi!
Au venit v r e m e a d-*apoi*
S-alegem primari dintre noi
Să judece pe ciocoi!...”

sau:

„Frunză verde baraboi!
Au venit v r e m e a d-*apoi*,
Căci ne tunde ca pe oi
Și ne mîină ca pe boi!...”

Apoi introducerea căilor ferate a dat naștere zicătorii:

„A venit v r e m e a d-*apoi*,
C-a iese car fără boi!...”

(G. Balaban, Putna, c. Pădureni)

Proverb apocaliptic:

„Ieșiți morți să înțrăm noi,
Că e v r e m e a d e *apoi*!...”

(Pann, III, 51)

IV. Observațiuni lingvistice.

În popor se aude adesea *apăi* și chiar numai *păi*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 25: „*Apăi* unde mi ți se sculă Domnu Tudor, mai acu șai-zeci de ai fără doi...”

Același, p. 51: „*Apăi*, mă vericule, dacă vrei să te măriască și să te fericiască a lume, dă ce nu pui sărbătoarea scripcari, rumâni d-ăi vechi, să-nvețe pă băieți[i] și fetili satului la cîntări cu ghioara or cu cobza...?”

Basmul *Fata popii a cu stem* (*Revista literară*, 1885, p. 539):

„— Ce vrei, omule? îl întrebă ea.

— *Păi*, sărut mîna cocoană, sînt cu stăpînu-meu...”

De asemenea *poi*, nu ca formă simplă corespunzătoare italianului „poi”, ci ca o scurtare, la Hristachi Pitariul, *Istoria lui Mavroieni*, 1817 (*Buciumul*, 1863, p. 40): **167**

„Vai, o! Țară Românească,
Vezi cin' să te stăpânească!
Un Dumitru Turnavit,
Care n-ai fi mai gîndit!
Poi să te fi dat d-oparte
Și să vezi ale lui fapte!...”

Forma *apoi*, ca în „în a p o i a casei = derrière la maison” (Cihac), sau:

„Din *apoi* carului
Merge mama robului...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 37)

se întrebuințează numai cu genitivul și rezultă din aglutinarea genitivalului *a*, ca și-n: „din a i n t e a casei = din ainte a casei”. La macedo-români însă forma *apoi*, d i *apoi*, d i p r e *apoi*, întrebuințată fără genitiv, pare a fi compusă cu emfaticul -a (v. ⁵A), după cum crede și Miklosich, *Rumän. Unters.* II, p. 60.

v. *Ainte*. – ²*Apoi*. – *După*. – *Napoi*.

²APÒI, adj.; dernier, -ére. După analogie cu *în t î i*, care este adverb și mai ales adjectiv, adverbul *apoi* funcționează și el uneori în vechile texturi ca adjectiv, în loc de construcțiunea adjectivală obicinuită: c e l d e a p o i.

Legenda Sf. Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 135): „auzi Dumnedzău rugăciunea lor și le dăde rod la vreme Dumnedzeescul Necolae, și se slobozi diîn neplodire muma, și iară după acéia trăi fără de coconi și altul nu mai născu, ce acesta-i fu și *în t ă i* și *apoi*...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XIV, p. 12: „mulți vor fi întâii *apoi*, și *apoi* întâii...”

Sub forma scurtată *poi*, în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom., p. 143), *Ep. Petr.* I, 20: „în *poi*ul anu = ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων” Tot acolo la feminin, p. 139, *Petr.* I, 5: „în vrémea céia *poi*a = ἐν καιρῷ ἐσχατῶν”.

v. ¹*Apoi*.

APORIË, s.f.; doute, incertitudine, embarras. Grecul ἀπορία. Cuvîntul era destul de răspîndit în timpul fanarioților. Sinonim cu *în d o i a l ă*, *b ă n a t*, *î n c u r c ă - t u r ă*, *c u m p ă n ă*.

Canemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 317): „precum cia multă vreme cu acest féliu de îngăiméle au trecut și spre toate răbdare neclătita am avut, așa și de acmu înainte încă puțină îngăduință să avem, ca o dzi puindu-ș, și acéstia *apori*i a-și deslega să poată...”

Hristache Pitariul, *Istoria lui Mavroieni*, 1817 (*Buciumul*, 1863, p. 28):

„Te uitai prin spătărie,
Rămînceai la *aporie*:
Vedeai săbii ferecate

Tot prin păreți spînzurate,
Mai pistoale, buzdugane,
Mădrace și iatagane...
Apoi stai, te socoteai
Și-n rost nu puteai să-i dai...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 56: „Iată doi ani în cap de cînd te-am dat pe pricopseală la Postelnicul, și nu văz nici un spor de la tine; aceasta mă pune în mare *aporie*...”

Alexandri, *Hagi-Petcu*, act. I, sc. 3: „Ce se potrivește, b e i z a d e! de vreme ce vărul e v g h e n i e i -voastre v-au p r o s k a l i s i t, nu încape nici o *aporie*...”
v. ¹*Grec*.

APÒS, -OASĂ, adj.; aqueux. Lat. a q u o s u s. Mai puțin întrebuințat decît sinonimul a p ă t o s.

Basmul *Omul cu trei minți* (Sbiera, *Povești*, p. 226): „Călătorind sărmanul amû cît au călătorit, iată că sosește la un rîu mare și *apos* foarte, căci ploase mai nainte...”
v. *Apătos*. – *Apoasa*.

APOSCORACHÎNȚĂ, s.f.; renvoi injurieux, action de vilipender.

Dosofteiu, 1673, ps. XXVI:

„Nu-ț ascunde, Doamne, fața prea cinstită,
Nu fugi de mine la vrîame cumplită,
Ce-mî trimite, Doamne, a ta socotință,
Să nu duc d e l u n g u l *aposciorachință*...”

unde în textul original (ed. Bianu, p. 83) se alătură explicațiunea:

„Spun pentru corbul că deaca scoate puî, âi hrăniște până facû fulgi și-î pără-siaște, unde-s albi, că să-ndoiaște pre corbiță; atunci ei țâpă că n-au hrană, până facû pană neagră, atunci de-acîi să-ncrîde corbul de-î hrăniște; acîiața iaste *aposciorachință*...”

Un cuvînt făurit de Dosofteiu din grecul ἀποσποράκιζω, ἀποσπορακισμός. E sigur că n-a trăit o clipă măcar în gura poporului.

v. ¹*Grec*.

¹APÒSTOL (plur. *apostoli*), s.m.; apôtre. Din gr. ἀπόστολος, paleosl. a p o s t o - l ũ, de unde apoi adjectivii a p o s t o l i c e s c = gr. ἀποστολικός și a p o s - t o l e s c = paleosl. *apostoliskŭ*, precum și substantivul a p o s t o l i e = gr. ἀποστολή. Cu grafica cirilică, se scria și românește scurtat, ca și-n paleoslavica: аплъ, аплн. Literalmente: „cel trimis cu o însărcinare”. Numele dat în specie celor doisprezece ucenici ai Mîntuitorului, cari însă, răspîndind doctrina evanghelică ei înșii și prin învățăceii lor, formaseră vro șaptezeci de *apostoli* de a doua mînă. Pentru a se deosebi unii de alții, numai cei doisprezeci se numeau în graiul vechi v ă r - h o v n i c i (= paleoslav. *vrŭhovnikŭ*, κορυφαῖος) și se invocau în blăsteme îndată după arhangeli și după Ioan Botezătorul.

Act moldovenesc din 1678 (A.I.R. III, 252): „cine s-a ispiti peste scrisoare me să strice danie me, acela om să fie neertat de Domnul Dumnezeu și de Pricurată Fičoră Marie și de sfenții Voivozi îngerești și de Ioan Botezătorul și de 12 v ă r h o v n i c i Apostoli...”

v. *Vărhovnic*.

Ca și ceilalți creștini, românii, prin *apostoli*, fără arătarea numelui, înțeleg mai cu seamă pe Sînții P e t r u și P a v e l; iar cînd e vorba de un singur *apostol*, atunci este anume cel dentîi din doi, cap al tuturor *apostolilor*.

La mitropolitul Varlam, 1646, f. 90 b, în predica „la svenții *apostoli*” figurează în frunte următoarea imagine a lui P e t r u cu cheile și P a v e l cu cartea, executată de xilograful Ilie al mitropoliei din Iași:

Cu totul altfel însă își reprezintă pe *apostoli* mitologia poporană română, întemeiată în această privință pe o iconografie creștină mai veche decît cea bizantină și cea slavică:

„Poporul crede că sff. *apostoli* stau în lună, Petru de-a dreapta și Pavel de-a stînga” (T. Manoliu, Fălciu, c. Șişcani).

Această credință izvorăște imediat din următoarea reprezentațiune tipică a celor doi *apostoli* în vechile monumente religioase, începînd de prin secolul al IV-lea:



(Martigny, *Antiq. chrét.*, p. 537)

v. *Avel*. – *Cain*.

Pe alte monumente ale anticității creștine, cei doi *apostoli* sînt reprezintați în fața a două orașe, din cari ies t u r m e d e o i, puse sub paza lor (Martigny, *op.cit.*, 538). De aci, ei fiind patroni ai vitelor:

„La Sînții *Apostoli* Petru și Pavel toți sătenii cari au vite duc la biserică caș proaspăt, brînză, urdă, colarezi și păsat...” (T. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

Lui Sîn-Petru însă, ca celui de căpetenie, îi este încredințată mai cu dinadinsul ocrotirea vitelor. Fără voia lui un lup n-ar putea să mănînce o oiță. Prin urmare, dacă lupii mănîncă vite, este că dînsul le dă voie. De aci, printr-o firească asociațiune de idei:

„Poporul zice că *Apostolul*, adecă sîntul Petru, în toate nopțile ursește lupilor vite de mîncare...” (T. Poppescu, c. Chiojdu-Bîsca).



„În 16 ianuarie, ziua *Apostolului* Petru, să nu se lucre, că e rău pentru lupi. Poporul zice: Sîn-Petru poartă lupii” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„Frigurile vin mai cu seamă din mâncare de dulce în postul sfinților *Apostoli*...” (P. Diaconescu, Muscel, c. Godeni).

Despre Sîn-Petru și Sîn-Pavel aparține, și mai cu seamă despre călătoriile legendare ale celui dentîi pe pămînt și despre o călătorie apocrifă a celui al doilea la iad, v. ¹*Andrei. – Petru. – Pavel.*

2APÒSTOL, n. pr. m.; 1. nom de baptême: Apostolus; 2. nom d’une ancienne famille noble de Moldavie.

1. Ca nume de botez, destul de obicinuit la români, ca și la serbi, la bulgari și la neogreci, *Apostol* e pus sub patronajul zilei Sînților A p o s t o l i Petru și Pavel. v. ¹*A postol.*

Neacșul ot Pitești, 1661 (Arh. Stat., *Doc. rom.* I, nr. 161): „frate mieu *Apostol* i Manolie și alții carei vor iscăli mai jos...”

Între boierii pribegiți la ruși cu Dimitrie Cantemir, unul se chema „*Apostol* Căpitan” (*Letop.* II, 36.4).

În Moldova, acest nume de botez era des în familia Catargiu: la 1641 mare-postelnic era *Apostol* Catargiu (V.A. Urechîă, *Miron Costin* I, p. 82); peste 40 de ani, *Apostol* Gatargiu era mare-comis (*Ibid.*, 162).

Ca deminutiv din *Apostol*, este A p o s t o l a c h i sau numai P o s t o l a c h i. Act moldovenesc din 1690 (*Cond. ms. Asachi*, în Arh. Stat., t. 2, p. 450): „Toadir fičoriul lui P o s t o l a c h i părcălabul de Orhei...”

Un sat în Prahova se cheamă A p o s t o l a c h e (Frunzescu).

2. În Moldova exista și familie boierească *Apostol*.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 94: „După moartea lui Ilie Cantacuzino visternicul, stătuse visternic mare Gheorghiță *Apostol* păharnicul, pre carele îl avea Nicolai-vodă (Mavrocordat) aproape...”

În a doua jumătate din secolul XVII, un membru din această familie, Pavel *Apostol*, intrase în oștirea polonă și s-a deosebit atât de mult prin fapte vitejești, încât statul îi dăruie drept răsplată mai multe sate în Ucraina. Fiul său Danilă *Apostol*, ajuns vestit prin luptele sale contra tătarilor și suezilor, rival al faimosului Mazepa, la vârsta de 70 de ani a fost ales hatman de către căzaci zaporojeni, pe cari i-a cîrmuit apoi pînă la moarte, între 1727–34. După Engel (*Gesch. d. Ukraine*, p. 348), el a fost: „un demn urmaș al lui Chmielnicki, restabilind între căzaci liniște, dar fără a fi trădat vreodată libertățile lor”. Însuși rivalul său Mazepa se rostea despre *Apostol*, pe cînd acesta era încă numai colonel: „este un moldovean cărui oastea zaporojenilor îi datorează mult, ca și lui tată-său; e viteaz; toți îl cinstesc și-l iubesc” (Bantyș-Kamenskii, *Ist. Maloï Rosii*, t. 3, nota 109). Hatmanul Danilă *Apostol* a avut doi fii, Petru și Pavel, ambii coloneli și dintre cari cel al doilea – după mărturia contimpuranului Weber – vorbea cu multă înlesnire lătimește, polonește, franțuzește, italianește, nemțește și rusește. Același Weber ne spune că familia *Apostol* se trăgea: „von dem vornehmen und alten Geschlechte der C a t a r r e n in der Moldau her, in welchem Fürstenthum seine Voreltern die grössten Bedienungen besessen haben” (ap. Engel, *op. cit.*, p. 339). În acest pasagiu „Catarren” este o învederată eroare de copie sau de tipar în loc de C a t a r z e u, adică C a t a r g i u, singură familie boierească din Moldova care se începe cu C a t a r- și cătră care se poate aplica epitetul de „ilustră și veche” (vornehm und alt). În adevăr, după cum am văzut mai sus, în familia Gatargiu numele de botez *Apostol* era așa-zicînd stereotip. Neamul boieresc *Apostol* este dară o ramură din Catargiești, numită tot așa după cum o ramură din Boldurești și-a însușit numele de „Costachi”.

v. *Catargiu*.

3APÒSTOL (plur. *apostoli* sau *apostoluri*), s . m .ou n.; t. de théol.: les actes des Apôtres. Carte canonică, scrisă de St. Luca și care cuprinde o parte din faptele A p o s t o l i l o r după înălțarea Mîntuitorului. În Noul Testament urmează imediat după cele patru Evanghelii, pe cari oarecum le continuă. Ca sinonim mai puțin întrebuintat se zicea și P r a x e u sau P r a x i e din grecul „Πράξεις (τῶν ἀποστόλων)”.

Din cauza marei importanțe bisericești a acestei cărți, românii începuseră a o traduce deja de prin secolul XV. Cel mai vechi *Apostol* românesc manuscript este așa-numitul *Codice Voronețian*, scris cam între 1500–1550 (ed. Sbiera, Cernăuți, 1885), iar cea mai veche tipăritură e *Apostolul* de pe la 1570, din care unicul exemplar cunoscut se păstrează în Muzeul istoric din București (Tocilescu, *Rev.*, t. 5, p. 29–57); ambele fără titlu. La 1683 s-a scos în București în edițiune separată: „*Apostolul* de pre orânduiala grecescului *Apostol*”.

Afară de vechi traduceri românești, între cari cată să nu uităm pe acelea din *Noul*

în -4 pe 268 foi slavonește „în capitala Tîrgoviște” (vũ nastolnem grad Trũgovišč) la 1547 și-n care se zice că:

„Ispisasese sie sviatie i božestũvnie knigi glagolemi Praxiũ vũ dni blagovernago i Bogomũ chranimago i samodrũžavnago Io Mirči voevode i gospodarũ vũsoi zemli Ugrovlachiiskoi i Podunaviũ, synũ velikago i prẽdobrago Radula voevodi; temže ubo azũ grẽšni i mũnše vũ človcechũ Dimtrie logofetũ vũnukže Božidarovũ videvšeže umalenie sviatych i božestũvnich knigy vũždelẽchũ troudolĩubũzno, eliko vũzmogochũ oumom postignuti Bogou pospešũstvũũščumi, sũpisachũ i sũvrũšych duše polũznye knigy sie Praxi, eže oubo Duchom sviatĩm apos-toly naučiše i propovẽdaše i prosiaše vusẽi vũselenẽi konce zemlũnie; trou-dichse o semũ i sũ oučenikiyi moimy Oprẽ i Petrũ...”

„Scrisu-s-au aceste sfinte și d-zeiești cărți zise Praxii în zilele binecredinciosului și de D-zeu păzitului și auto-cratului Ion Mircea-voevod și domn a toată Țara Ungro-Vlahiei și pe Dunăre, fiu al marelui și preabunului Radul-voevod; deci eu, păcătosul și cel mai mic între oameni, D i m i t r i e L o g o f ă t, nepot al lui Bojidar, văzînd înpu-ținarea sfintelor și d-zeieștilor cărți, mă apukai cu dragă muncă, întru cît îmi putu ajunge mintea, cu ajutorul lui D-zeu, de am scris și am isprăvit aceste sufletului folositoare cărți Praxia, pe cari prin Duhul Sfînt le-au învățat Apostolii și au pre-dicat și au făcut să lumineze lumii întregi pînă la marginile pămîntului; și am lucrat aceste cu ucenicii mei Oprea și Petru...”

Este o mare raritate bibliografică datorită tiparului românesc, pe care noi o cunoaștem după exemplarul din biblioteca națională serbă din Bielgrad; un altul, mai complet, se află în biblioteca publică din Petersburg (Karataevũ, *Rospisĩ slav. knigũ*, 1861, nr. 30). Dintre *Apostoluri* slavice, mai vechi decît acesta este numai cel din 1525, tipărit la Wilno de Francisc Skorina.

Atît ardelenii, precum și moldovenii, își aduceau Praxia din Țara Românească. *Zaonic din Bălgrad*, 1679 (Cipariu, *Fragm.*, 261): „o evanghelie rumânească și *apostol* rumânesc, carele le-au dat Șerban-vodă...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p.198: „Poroncit-au (Constantin Mavrocordat) de au adus și cărți pi-nțales din Tara Românească, căci în Moldova nu se afla Evangelii, *Apostoli* și Leturghii, dănd poroncă mitropolitul acele cărți să le cetească pi-nțales pe la biserici...”

Ion Ghica, *Scrisoarea IV*: „cînd plecau la prăvălie, își trămiteau copiii la dascălul Chiosea, ca să nu ștregărească pe uliță și ca să învețe să cananarchisească, să ție ison cîntăreților din strană, să citească *Apostolul*, să zică Tatăl-nostru și Crezul...”

v ¹*Apostol*.

APOSTOLÈSC s. APOSTOLICÈSC, -EASCĂ, adj.; apostolique. Tras de la a p o s - t o l i sau de felul cum erau a p o s t o l i i.

Omiliar de la Govora, 1642, f.1 b: „creștinătăției noastre a sfintei beséreci *apostolească* a Răsăritului...”

Cantemir, *Divanul*, 1698, f.43 b: „cînd vom cunoaște și celia carile am cunoscut și am audzit dumnedzăești *apostolicești* și beséricești porunci...”

Zilot, *Cron.*, p. 91:

„Călugăre! cînd te-ai suit pe scaun arhipăstoresc,
Urmează ca să fi știut canonul *apostolicesc*...”

Și tot acolo în proză forma *apostolesc*: „multa învățătură, care la mulți se întîmplă vătămătoare de suflet, îl surpa și pe dînsul întru nebăgarea de seamă a dogmelor *apostolești*...”

v. ¹*Apostol*.

APOSTOLÈȘTE s. **APOSTOLICEȘTE**, adv.; apostoliquement. Așa cum făceau a p o s t o l i i.

Călătoria Maicei Domnului la iad, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 338): „n-au făcutu cumu-i îngerește și *apostolește*, dreptu ace să muncescu...”

Alexandri, *O primblare la munți*: „De două ceasuri de cînd ne primblam *apostolicește* prin dealuri și prin văi...” = „am umblat p e j o s”, imitat după locuțiunea scolastică: „per pedes A p o s t o l o r u m”.

v. *Apostolesc*.

APOSTOLÈIE, s.f.; apostolat. Menirea a p o s t o l i l o r sau asemenea. Sarcina de a răspîndi Evangeliul și alte mari adevăruri.

Versetul: „καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἔτερος” (Psalm CVIII, 8), la Arsenie din Bisericanii, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), ne întîmpină în trei versiuni: „și e p i s c o p i i a lui să o ăa altul; și c i n s t i a lui..., și *apostoliă* lui...” La Coresi, 1577: „și p i s c u p i i a”; la Silvestru, 1651: „și deregătoriia”.

v. ¹*Apostol*.

^{1,2}APRIAT s. **APRIAT**, adj. et adv.; 1. clair, évident; 2. clairement, évidemment. Se aude rar în popor, și este de prisos din cauza prea multor sinonimi.

1. Ca adjectiv:

Lexicon Budan: „*Apriat* = c h i a r, l i m p e d e, l u m i n a t”.

Costachi Stamatii, *Muza I*, p. 531: „*Apriat* = l ă m u r i t, p e î n ț e l e s, d e s - l u ș i t”.

Țichindeal, 1814, p. 420: „Lucrurile carele se pot tîlcui cu cuvinte *apriate* și î n ț e l e p t e, de ce treabă sînt aci sfezile, gîlceville, anathema...?”

Apoi în locuțiunea: „*apriat* lucru = c’est une chose claire”.

2. Ca adverb:

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p. 12): „Cine ți-au zis să tai tu toate oile? Nu ți-am spus eu *apriat* că numai pe aceea s-o tai care s-a uita mai întîi la tine?”...

Orație de nuntă de pe la Brașov:

„De vrei să știi *apriat*,
Îți vom spune-adevărat...”

Apriat n-are a face cu latinul *a p e r i o*, nici cu o formă frecuentativă *a p e r - t o* (Cihac), căci din participiile *a p e r t u s* și *a p e r t a t u s* fonetica românească nu îngăduie a trage nemic analog: din „*apertus*” ar fi ieșit la noi „*aperit*”, ca din „*coopertus*” – „*coperit*”; din „*apertatus*” am avea „*apertat*”, ca din „*libertatus*” – „*iertat*”; dar *apriat* nici într-un caz. *Apriat* este curat paleoslavicul *пpиaтъ* „*gratus*” (Miklosich, *Lex.*, 690), serbește *p r i ĭ a t a n*, cu prepoziționalul *a*-ca în „*a-nevoie*”, „*a-lenc*” și-n atîția alți adverbi. Sensul fundamental este dară „*gratum acceptumque habendo*”, „*plausiblement*”, „*de façon à être agréé*”.

v. *Priesc.* – *Priincios.* – *Prieten.*

1ĂPRIG s. **ĂPRIC**, adj.; impétueux, violent, fougueux, irascible. Din latinul *a p r i c u s* „*exposé au soleil; ce qui est exposé au soleil, est aussi chaud, vif*” (Cihac). Singura pedecă contra acestei derivațiuni ar fi accentul, deoarăce lătește e *a p r i c u s*, adecă *a p r i c u s*, de unde la noi ar trebui să fie *apric* sau *aprig*. Este sigur însă că așa a și fost în graiul românesc cel primitiv, urcarea tonului pe silaba inițială fiind posterioară. În adevăr, numai prin tonicul *i* (= lat. *ĭ*) se explică netrecerea lui *i* în *e* în *aprig*, căci netonicul *i* (= lat. *ĭ*) ne-ar fi dat pe *à p r e g*, ca în „*ăger* = = *ăgĭlis*”, „*frăged* = *frăcĭdus*”, „*cuminec* = *communico*” etc., pe cînd o asemenea formă nu ne întimpină nicăiri în texturi sau în gura poporului, ci totdeauna cu *i*, și adesea cu conservarea lui *c*.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, II, f. 20 b, *Proverb.* XXI, 19:

„Mai bine să lăcuești. în pustie, decât cu
femĭae sfadnică și aprigă...”

„*Melius habitare in deserto quam cum
muliere rixosa et linguosa et i r a c u n -
d a...*”

Ibid., I, f. 34 b, *Prov.* XI, 25:

„Sufletele sântu blagoslovite toate cĭale
prostatece, ĭară omulŭ *apricŭ* nu i-ĭ bun
chipulŭ...”

„*Anima benedicta omnis simplex, vir
autem a n i m o s u s inhonestus est...*”

unde în *Biblia* din 1688: „omul m â n i o s ŭ”.

Același, *Synaxar*, 1683, dec. 3, f. 189 a: „Elliniĭ și necredinĭoșĭi să fĭaceră
a m a r i și *apricĭ*, c r u d z și n e m i l o s t i v i...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 9: „...Ilie Sturzia, măcar că n-au avut fiĭcōri, n-au priimit
nice domnie; ce boiarii poftindu-l, și văzind că-l trăgea ĉaușul, ĭndată s-au •urat că,
de va fi el domnu, să știe bine că pre toĭi boiarii va pune supt sabie; ce boiarii auzind
așia, ĭndată au și conĭnit, că au fost de a-l credearia, că au fost om *aprig...*”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), XVII:

„Cu cel ales de-i umbla
Fiirea-ț nu se va schimba,
ĭară cu ĭndărătnic
Fii-vei *apric* și s ĭ l n i c...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 1627:

„Oaste era îndestulă, peste douăzeci de mii;
Cinci de ianiceri ortale, cei mai *aprigi* și d e l i i...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 220:

„Să îmbli, să vezi în lume orce lucru de plăcut;
Ai priveliști de primblare, ai tineri de întrecut;
Sau în scurt, uitînd năcazul ce-ți vine de la amor,
Să-ți petreci vremea cu gustul unui *aprig* vînător...”

Balada *Ioviță*:

„Și cum zise bătrînul,
Încălecat-au surul,
Surul *aprig* și fudul...”

(Marian, *Buc.* I, 149)

Doină din Ardeal:

„Cînd vezi fața-i rumeioară,
Un dor *aprig* te omoară;
Iar cînd trece și-ți zîmbește,
Cîmpu-n fața-i înflorește...”

(*Familia*, 1884, p. 455)

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 9: „vulturii cei falnici cu late pene negre, precum și cei suri, al căror cioc ascuțit și *aprig* la p r a d ă răsare hidos din ale lor grumazuri jupuite și golașe...”

v. *Iute*. – *Inimos*.

²ÀPRIG s. ÀPRIC, adv.: impétueusement, vivement.

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), XXXVI:

„Păcătosul pre cel drept *apric* pîndéște
Și caută, și să-l omoare pre el gîndéște...”

v. ¹*Aprig*.

APRIGÎME, s.f.; „véhémence impétuosité, brusquerie” (Cihac).

v. ¹*Aprig*. – *-ime*.

APRÎLIE s. APRÎZ, s.m.; Avril. A patra lună a anului. Formă cărturărească a cuvîntului, luată de la slavi (ѠприлиѠ) sau de la greci (Ἀπρίλιος), pe cînd din latinul *A p r i l i s* d-a dreptul derivă forma poporană *p r i e r*, rostit uneori *p r i e l* sau *p r i i l*. Macedo-românește *a p r i a r* (Dr. Obedenaru). La istriano-români: *a v r i l* - *l u.*, după forma venețiană.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. X, p. 12: „cincizeci de zile deîn Paști în luna lu prieră...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 44: „au venit veste de la Țarigrad și cărți la boieri în zioa de staule Floriilor *april* 8...”

„La *aprilie* în 16, ielele se prind în horă ne-ncheiată și joacă pe verdeață; verdeața pe unde au jucat ielele se topește ca cum ar fi arsă de foc, apoi târziu tare răsare iarăși iarbă în acel loc, de o frumusețe rară, dar nemîncînd-o nici un dobitoc...” (A. Minulescu, Putna, c. Irești).

„La 22 *aprilie* se zice Mî n i c ă t o a r e, cînd fermecătoarele umblă toată noaptea de iau laptele de la vaci și sporul roadelor de pe cîmp, precum și sporul omului” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

Despre diferite credințe și datine poporane privitoare la *aprilie*,

v. *Georz. – Mătcălu. – Tudoruse...*

Obiceiul de a păcăli în ziua de 1 *aprilie*, „le poisson d’Avril”, s-a introdus la noi nu demult din Franța și s-a răspîndit numai pe-n orașe.

Donici, *Zi întîi aprili*:

„Nu știi zău, pe ce temeiuri
Zi întîi a lui *april*
S-au menit din obiceiuri
A fi zi de amăgiri...”

Cu toate astea, și pe la țară *aprilie* este privit ca î n ș e l ă t o r, ceea ce a dat naștere mai multor zicători țărănești, în cari cuvîntul p r i e r se pune în înrudire prin etimologie poporană cu p r i e s c.

„Despre p r i e r poporul zice: ori priește, ori despoaie” (V. Tomescu, Tecuci, c. Buda).

„P r i i l priește sau jupește” (G. Theodorescu, Galați, Mavromolu).

„P r i e r fără ploaie
Cheful românului moaie...”

(S. Mangiucă)

„Lui *april* i se zice t r a i s t ă - n b ă ț ” (S. Velișcu, Iași, c. Bădeni) sau „luna lui t r a i s t ă în b ă ț ” (G. Botez, e. Chișcăreni).

Istriano-românii au luat de la venețiani două zicători:

„A v r i l u nu te rescuperi; maiu zalik
cîa...”

„Avril no te scoprir, Maggio va adac
gio...”

„De a v r i l u dulci durmi...”

(Miklosich)

„Avril dolce dormir...”

(Boerio)

v. *Prier.*

APRÎND (*aprms, aprindere*), vb.; allumer, embraser, enflammer. Focul dentîi *aprinde*, după aceea a r d e. În *aprinde* noțiunea fundamentală este „apuc a-”, de-

rivînd din latinul *a p p r e h e n d o*, care în celelalte limbi romanice și-a luat cu totul o altă dezvoltare, însă cu aceeași noțiune fundamentală. Românul *aprintd* și francezul *a p p r e n d s* reprezintă deopotrivă pe același prototip latin, dar la noi este „a p u c a arde”, la francezi „a p u c a ști”. Fără element prepozițional, se zice: „p r i n d e a arde”, înrudit cu francezul „p r e n d r e feu” și italianul „p r e n d e r fuoco, de unde se și explică nașterea ulterioară a lui *aprintd* „allumer”, singurul sens cu care acest cuvînt s-a păstrat în toate dialectele române (cfr. Șaieanu, *Semasiologia*, p.181). Istriano-românul *prind* alături cu *aprintd* este o formă scurtată. Macedo-românește se zice la participiu *aprimptu* sau *apresu* în loc de *aprints* (Dr. Obedenaru, *Dict.*, ms. în Acad. Rom.). Să se observe că și-n daco-româna *n* din *aprintd* tindea spre disparițiune, trecînd în nazală vocală, de unde se și scria uneori prin.↗, nu prin **n**, bunăoară la Varlam, 1643, I, f. 286 b: „pierdū ucigașii aceia și cetatea lorū *apriînsă* (апри↗сж)...”

În graiul vechi, sinonim cu *aprintd* era *î n c i n d* = lat. *incendo*, cu acea deosebire totuși că acesta din urmă exprimă mai mult un moment intermediar între *aprintd* și *a r d*, precum și *aprintd* constituă iarăși un moment intermediar între *a ț î ț* și *î n c i n d*. Este o frumoasă gradațiune: focul se *a ț î ț*ă, focul se *aprinte*, focul se *î n c i n d*e, focul *a r d*e. Distincțiunea însă între *aprintd* și *î n c i n d* nu se prea păzește în vechile texturi.

Dosofteiu, 1680, ps. IX: „în mândriia necuratului să *aprinte* méserul”, unde la Coresi, 1577: „în trufa necuratului *î n c i n d*e -se mișelul”, iar lăținește: „dum superbît impius, *î n c e n d i t u r pauper*”.

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), XXXVIII:

„Și în gîndul meu,
De nespus bășău,
Foc se va *î n c i n d*e
Și se va *aprinte*...”

Silvestru, 1651, f. 279 a, *Deuteron*. XXXII, 22:

„Ca foc să va *î n c i n g e* de mânia mia, și va *a r d e* până dedesuptul iadului, și va amistiui pămîntul și rodul lui, și va *aprinte* temeliile munților...”

„Οτι πῦρ ἐκ κέκαυται ἐκ τοῦ θυμοῦ μου, καυθήσεται ἕως ὄρου κάτω καταφάγεται γῆν καὶ τὰ γεννήματα αὐτῆς, φλέξει θεμέλια ὀρέων...”

Predică din sec. XVII (*Cod. ms. mrscl.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p.198): „întrară în cuptoriul de focū aprinsū de 7 ori, și nemica nu se spâreară, nice se temură, pentru acēia nuorați fură într-ânsulū, și nu se *aprintseră*, nice a r s e r â ...”

Biblia din 1688, *Malach*. IV, 1:

„Că iată zi vine *a r z â n d ū* ca unū cuporiū, și va *a r d e* pre ci, și vor fi toți cei striini de feliū și toți cei ce fac fără-de-legile trestie, și va *aprinte* pre ci zioa cēia ce vine...”

„Διότι ἰδοὺ ἡμέρα ἔρχεται καιομένη ὡς κλίβανος, καὶ φλέξει αὐτοὺς, καὶ ἔσονται πάντες οἱ ἄλλογενεῖς, καὶ πάντες οἱ ποιοῦντες ἄνομα καλᾶμη, καὶ ἀνάψει αὐτοὺς ἡ ἐρχομένη...”

Zilot, *Cron.*, p. 6:

„O, ce groaznică văpaie numaidecât au *aprins!*
A r d e -i, Doamne milostive, în pîrîu de foc nestins...”

În înțeles propriu, *aprind* presupune totdeauna f o c.

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 84 b: „păcatulū prilejū și pricină čarcă, iară de-acia
a să lăți pre lesne îi iaste, și dintr-o scîntée să va *aprinde* foc...”

Doina țărancei:

„De cu zioa mătur casa,
Aprind focul, gătesc masa,
Aduc apă din fîntînă
Și furca n-o las din mîină...”

(Alex., *Poez. pop.*², 308)

Figurat:

Varlam, 1643, I, f.17 a: „păcatulū iaste unū lucru nesățiosū: nu-i soséște cu unulū
sau cu doaă, ce totdeauna să *aprinde* și a r d e tot mai spre multe răutăți să facă...”

I. Văcărescu, p. 314:

„O flacăra supțire
Îmi trece prin simțire
În ceasul ce te văz;
Ș-ndată mă coprinde
Un foc ce mă *aprinde*...”

Costache Conachi, p. 226:

„Ce furtună tulburată și odihnei surpătoare
Se rădică în simțirea unei biete muritoare,
Ș-a potolitelor focuri văpaia inimi *aprinde*...”

Într-o doină din Ardeal, printr-o admirabilă asociațiune de idei:

„Dragă mi-i lelița-n joc,
Cînd se leagănă c u f o c;
Unde-și pune piciorul,
Te *aprinde* mohorul...”

(*Familia*, 1886, p. 311)

Dar noțiunea f o c u l u i, fie directă, fie figurată, se șterge aproape de tot într-o mulțime de locuțiuni metaforice, precum: *aprind* mînia, *aprind* dragostea, *aprind* rîvna sau pofta, se *aprinde* setea, se *aprinde* sîngele, se *aprinde* fața etc.

Aprind m î n i a:

Zilot, *Cron.*, p. 10:

„Că Dumnezeu *aprinzîndu*-și groaznică mînia sa,
Ne lăsa pentru păcate sudori grele a vărsa...”

sau tot acolo, p. 84, *aprintd* g î l c e a v a: „Turcii pricepînd cum că prieteşugul roşilor este curat ficleşug, fiindcă-i vedea făcîndu-se stăpîni pe cetăţile şi locurile lor în vreme de pace, le stătura împotriva a nu-i lăsa să meargă înainte, din care *se aprinse* gîlceava...”

Aprind d r a g o s t e a:

Varlam, 1643, I, f.42 a: „să nu sâ oprească nice dănăoarâ dragostia lui diîntu noi, ce pururia şi totdeauna să sâ *aprinzâ* şi să sâ înnoiască...”

Antim, *Predice*, p. 9: „cine va fi acela carele va socoti acestea şi nu se va *aprinde* cu totul de dragostea Mîntuitorului...?”

I. Văcărescu, p. 49:

„Răpind simţiri tinereşti,
Îi fermeci şi îi uimeşti,
Aprinzîndu-i cu amor,
Si de tine se omor...”

Doină din Ardeal:

„Ai! săracă mîndra mea,
Cu brîu roşu se-ncingea,
Inima mi-o *aprindea*...”

(J.B., 244)

Aprind r î v n a sau p o f t a:

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom.), p. 253, despre porcarul care nu văzuse niciodată vreun oraş: „cum şi ce ar putea fi cetatea ca să sâ înştiinţeze cu pofta *aprinzîndu-să*, rîmătorii în cîmp pustii lăsînd, vîrtos purciasă...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 29:

„După trecere de vreme de cîţiva ani, s-au turbat;
Rîvna între ei s-*aprinde* de slavă...”

Aprind s e t e a:

Legenda S-tei Maria Egipteană, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. St. Nicolae din Braşov, p. 376): „acicea nice apă n-am avută să gustū, şi foarte mî *aprindea* şi de apă nu putea răbda...”, unde *aprindea* este forma arcaică pentru prima persoană singulară a imperfectului.

Aprind s î n g e l e:

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 32: „Atunci sîngele se *aprinse* într-însul şi turbarea îi coprinse sufletul...”

Aprind f a ţ a:

Costachi Negruzzi, *Au mai păţit-o şi alţii*: „defăimau din mult în mai mult petrecerile holteiei, a căroră însă aducere-aminte le *aprindea* fetele si-i făcea să rîză cu hohot...”

Balada *Codreanul*:

„Domnul faţa-şi *aprindea*,
Grecu-n beciuri s-ascundea...”

cu nota lui Alexandri: „adică i se cuprinse obrazul de roșata mîniei”.

În balada *Erculean* se descrie o fată atît de frumoasă:

„Cît o și zărește,
Soarele s-oprește,
Și fața-i s-*aprinde*,
Și raza-i se-ntinde
Ca un sărutat
Lung și înfocat...”

Aprind cu sensul de l u m i n e z:

A. Pann, *Erotocrit*, p. 114:

„Ci fața-i cea luminoasă îndată a-ngălbinit,
Și tot în acea minută iarăși la loc s-a roșit;
Nepovestita-i frumsețe tot fețe, fețe făcea,
Aci s-*aprindea* ca focul, și aci iar se stingea...”

Alexandri, *Cositul*:

„Faptul zilei se *aprinde* pe a dealurilor frunte
Ș-un rîu falnic de lumină se revarsă peste munte...”

Zilot, *Cron.*, p. 75:

„Priveliște de foc pre munți se *aprinsese*:
Nici drumuri, nici cărări pustii nu rămăsese,
Toate pline de om, pline fără minciună,
Încît munții urlînd, părea că cerul tună...”

Conachi, p. 222:

„Atunci împlîntîndu-mi ochii în întuneric, pre mări,
Rog pe Dumnezeu s-*aprinde* a sale cerești cămări,
Ca să poți veni degrabă la locul cel însemnat
Unde, cu tovarășița, nopți întregi te-am așteptat...”

Aprind în zicători și locuțiuni proverbiale:

„Lumînarea se *aprinde* pentru cei ce văd, nu pentru cei orbi” (Pann, I, 150).

„Bine e și înaintea dracului a *aprinde* cînd și cînd cite o lumină” (Țichindeal, 1814, p.47).

Neculce, *Letop.* II, p. 334: „sosind boierii la Țarigrad, au socotit vreme și au păscut prilejul, și cînd au eșit Împăratul la geamie, ei și-au *aprins* r o g o j i n i î n c a p și au dat arz la Împăratul, jăluind pre Nicolai-vodă (Mavrocordat)...”

v. *Arz*.

Același, p. 298, vorbind de spaima lui Duca-vodă cînd se văzu pîrît la Constantinopole, urmează: „se turbură tare și-și *aprinse* p o a l e l e d e t o a t e p ă r - ț i l e; și ce strînsăse bani de la țară, nu apucă a dare pre la datornici, și începu a triimete bani la Poartă și la hanul...”

v. *Poală*.

„Dintr-o vorbă îți *aprinzi* p a i e î n c a p” (Pann, III, 9, 122).

I. Creangă, *Soacra cu trei nurori* (*Conv. lit.*, 1875, p. 285): „Doamne, ce vorbă ți-a ieșit din gură!...Vrei să ne *aprimdem* p a i e î n c a p? să ne zvîrlă baba pe drum?...”

Mai puțin românește este: „a-și *aprinde* p a i e p e c a p” (*Lumina pentru toți*, 1886, p. 304).

v. *Cap*.

Basmul *Orb-împărat* (*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 401): „Într-o clipită ies afară trei fete nu cum să fie, ci tocmai ca trei bobocci de trandafir. Mare lucru să nu ți se *aprintă* c ă l c î i e l e!...”

Alexandri, *Crai-nou*, sc. 2: „Ei! se vede că i s-o *aprints* c ă l c î i l e după fata ispravnicului...”

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc.1: „Ce spui? Dragostea! Nu cumva ți s-au *aprints* c ă l c î i l e după vro lelică?...”

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 29): „ba o strînge pe fată de mîină, ba o calcă pe picior, ba...cum e treaba flăcăilor. Și tropai, ropai, ropai! i s-au *aprints* lui Ipate al nostru c ă l c î i e l e...”

Macedo-românește se zice cu acest sens: „s-au *aprints* ficiații”, de exemplu într-un cântec poporan (Dr. Obedenaru, *Texturi*, ms., în Acad. Rom., p. 251):

„Cu muntrirea ți-nî fițeșî,
Hicatele înî le-*aprimseșî*...”

v. *Călcîi*. – *Ficat*.

Alexandri, *Șoldan viteazu*: „mă furnică prin inimă, mi s-*aprint* o c h i i ca doi jăratoci...”

De toată frumusețea este metafora în balada *Toma Alimos*:

„Murgul o c h i i -și *aprindea*,
Nechezea și răspundea...”

v. *Ard*. – *Ațiț*. – *Foc*. – *Prind*...

APRÎNDERE (plur. *aprinderi*), s.f.; l’infinitif d’ a p r i n d pris comme substantif: action d’allumer, d’embraser, d’enflammer. Se întrebuințează mai mult în sens moral, pe cînd pentru cel fizic e mai potrivit sinonimul a p r i n s. Alți sinonimi: a p r i n z ă t u r ă și a p r i n s u r ă.

Cihac: „*aprinde* mare a sufletului = grande exaltation”.

Glosarul slavo-românesc, circa 1600 (*Cuv. d. bătr. I*, 285): „*aprinde*, î n - c i n d e r e”.

Zilot, *Cron.*, p. 2: „fiind în vîrstă tînăra de 18,19, 20 de ani, am simțit în inima mea o *aprinde* de dragoste cătră patrie-mi...”

Costachi Conachi, p. 258:

„Mintea în căile sale îi înțelept măsurată,
Iar iubirea cea de sine cu *aprinde*rea zburată,

Căreia, spre înfrînare și spre un fel de oprire,
Mintea îi stă înpotrivă cu păsuită gândire...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 61: „Și de ce să nu-i dau pe față această neagră vânzare?
adaogă Dinul cu oarecare *aprindere* prefăcută...”

v. *Aprind.* – ¹*Aprins.*

APRINGIOARE, s. **APRINJOARE**, s.f. plur.; allumettes. Formă contrasă din
a p r i n z ă t o a r e. Se întrebuințează în Ardeal (S. Bărcianu), alături cu sinonimii
l e m n u ș e și p u c i o a s ă, la noi c h i b r i t u r i.

v. *Aprind.* – *Chibrit.*

¹**APRÎNS**, **Ă-**, adj.; le participe passé d’ a p r i n d pris adjectivement: allumé,
embrasé, enflammé. *Aprins* este ceva gata să a r z ă sau începînd a a r d e.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 459): „unora le va fi față
ca lumina luniei, alții ca lumina dzileei, alții ca fierul *aprinsu* cându sar scânteile
dintru elu...”

Pravila de la Govora, 1640, f. 66 b: „cine mănîe pre preotulū sau pre arhiereculū,
vraciulū celū sufletescū, de mânia lui Dumnezeu vorū fi *apriînși*...”

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XVII:

„...cuventele Domnului *aprense*...”

„...τα λόγια Κυρίου πρπυρω -
μ é ν α ...”

În sens propriu, este *aprins* ceva de f o c, sau cel puțin se presupune f o c u l,
ca la Costachi Conachi, p. 105:

„Ticălos sufletul meu,
Cît pătimește de rău!
Pătimește că-i *aprins*
De focul acel nestins!...”

Adesea însă noțiunea f o c u l u i se depărtează de tot, ca în zicerile figurate:
sete *aprinsă*, goană *aprinsă*, *aprins de rîvnă*, față *aprinsă*, ba chiar la cai „nări *aprinse*”, cînd ies din ele aburi.

Dosofteiu, 1673, f. 65 a:

„În ce chip dorîaște cerbul de fîntînă
Cîndu-l strînge sîatea de-l a r d e -n plămînă,
Sufletul mieū, Doamne, așia te dorîaște
Cu sîate *aprinsă*, de mă veștedzîaște...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 269: „...gonindu-i toți din toate părțile, și
nemaiaivând unde fugi, au trecut dincoace în pămîntul turcului la Baltă, și, fiind
aprinși gonașii Rusiei, s-au înșelat și ei și au trecut la Baltă...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 241:

„Toți la brîu aveau pistoale, alții cu săbii încinși,
Cu toții de-a Eteriei rîvnă se vedeau *aprinși*...”

Gr. Alexandrescu, *O impresie*:

„Cînd caii, repezi, ageri, cu coame răsfirate,
Cu n ă r i l e *aprinse*, cu gurile spumate,
Mușcînd cu neastîmpăr zăbala ce-i ținea...”

Colinda *Plugului*:

„Să vă fie casa casă,
Să vă fie masa masă,
Tot cu mesele întinse
Și cu fețele *aprinse*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 391)

Cu poetical *d* ca în *d a l b*, ne întîmpină în. colinda *Botezul*:

„Sînt tot mese-ntinse
Și făclii *daprinse*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 23)

Între culori este și *aprin*-g a l b e n = galben ca f o c u l (Marian, *Cromatica*, p. 50).

O făină veche și stricăta se zice *aprin*să.

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. II, se. 1: „600 de galbini de la jidanii pitari, pentru ca să li se învoiască a vinde mai scump jămle făcute cu făină *aprin*să...”

v. *Aprind.* – ^{2,3}*Aprins.*

²**APRÎNS**, s.n.; le part. passe *d' a p r i n d* pris substantivement: allumage, éclairage. Sinonim cu *a p r i n d e r e*, dar care nu se întrebuintează niciodată în sens moral. E stereotip în locuțiunea adverbială: „pe la *aprin*sul luminărilor = lorsqu'on allume les chandelles, le soir” (Cihac).

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424):

„*Aprins.* Incendium”.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 26 (f. 87 b): „cu *aprin*sul besiaricii au scornitū nărodulū, iară cu stânsulū l-au îndesitū...”

Ion Ghica, *Scrisoarea XIV*: „Seara, î n *aprin*sul lumînărilor, un car plin cu lupi tineri și bătrîni, cu vulpi și cu iepuri, venea cu vînătorii...”

v. *Aprind.* – ^{1,3}*Aprins.*

³**APRÎNS**, s.n.; t. de vétérin. popul.: fourbure, entérite couenneuse. Această grea boală, care face că dobitocul perde grăsimea și așa-zicînd se topește, de unde-i vine

numele francez poporan „gras-fondu”, se observă la cai și la boi. Se zice și a r s l a i n i m ă.

„*Aprins* este o boală la vite” (V. Trifă, Suceava, c. Mălini).

„Boala *aprinsul*, atît la cai precum și la vite cornute, vine din fugă mare sau din prea multă muncă; dobitocul începe a se usca pînă ce moare” (I. Corciovă, Tutova, c. Docani).

„Boala *aprins* la vite este a p r i n d e r e la plămîni” (T. Coate, Covurlui, c. Tîrgu-Berești).

Vinețki Avgi-bașa, *Cărtecică*, București, 1806, p. 68: „Cînd iaste calul a r s l a i n e m ă, să iai rachiu slab una oacă și piperiu întreg sau pisat de – parale, și să-l amesteci, să-i torni calului în gît, dar mai înainte să-l învălești să să nădușască; ori să fărîmi șapte oao cu totul și prin țesală să-i torni pă gît...”

^{1,2}*Aprins*.

APRINSÛRĂ, s.f.; inflammation, embrasement. Sinonim cu a p r i n z ă t u r ă și cu substantivul a p r i n s. Se aude peste Carpați (S. Bărcianu).

v. *Aprind*. – *-ură*.

APRINZĂTÒR, -OARE, subst. et adj.; 1. allumeur, éclaieur; 2. enflammant, échauffant, excitant; 3. inflammable. Cu primul sens, la Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 26 (f. 88 b): „Ună *aprinzătoru* de luminele svântuluî, anume Onisifor, să-m-vășasă a fura făcliile...” Cu sensul al doilea, de ex.: scînteii *aprinzătoare*, sau figurat: dor *aprinzător*, privire *aprinzătoare* etc., se aude rar. Cu sensul al treilea, în *Lexiconul Budan*: „*aprinzător* = accendibilis, entzündbar, entzündlich”.

v. *Aprind*. – *Apringioare*. – *-tor*.

APRINZĂTÛRĂ, s.f.; „embrasement” (Cihac).

v. *Aprind*. – *Aprinsură*.

APRÎNGÒR s. **APRÎNJÒR**. – v. *A-prînz*.

A-PRÎNZ, adv. et subst.; avant-midi. Literalmente a d - p r a n d i u m, ca „amiază = ad-mediam-diem”. Poporul deosebește *aprinzul*-m a r e și *aprinzul*-m i c, acesta din urmă numindu-se și a p r î n j o r, formă contrasă din diminutivul a p r î n z i ș o r.

„Părțile zilei sînt: zori, răsăritu soarelui, pre la prînzișor, pre la *aprinz*, în crucea-ameazi...” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„Ciobanii împărtesc timpul așa: de cînd se luminează de ziuă și cam pînă pe la 7 ceasuri, îi zice a p r î n g i o r; de la 7 pînă la 9, *aprinz*...” (T. Bălănescu, Neamț, c. Bălătești; A. Minculescu, Putna, c. Irești; N. Bănescu, Vaslui, c. Telejna).

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 125: „cînd au fost pe *aprinzul* c e l m a r e, cată că au și sosit Bekir-aga...”

„Dimineața, când se ridică soarele ca de 3 prăjini la deal, se zice *aprînzul* c e l m i c, mai pe urmă este *aprînzul* c e l m a r e, apoi n ă m i a z...” (P. Cădere, Neamț, c. Bistricioara; G. Popescu, Suceava, c. Mălini; Gr. Gheorghiu, Botoșani, c. Călinești).

„Îndată după ce răsare soarele sau când îi rădăcat de o sulită, zic că-i d e -*aprînzul* c e l m i c; apoi după ce se mai rădăcă hăt mulțisor, zic că-i d e -*aprînzul* c e l m a r e, cam pe la 9-10 oare” (G. Botez, Iași, c. Chișcăreni).

Descîntec bucovinean de „fapt”:

„De fapt închinat
În revărsat de zori:
De fapt închinat
Dimineață;
De aprins
De foc nestins
De *aprînzul* c e l m a r e...”

(Marian, *Descînt.*, p. 118)

unde editorul pune din eroare: „a p r i n s u cel mare”.

„A p r î n j o r, timpul înainte de p r î n z, care este înainte de a m i a z i” (N. Sînzianu, Transilv., Hațeg).

v. *Amiazi*. – *Prînz*.

¹**APROAPE**, adv.; 1. prés, proche; 2. presque, à peu près, environ. În primul sens e sinonim cu l î n g ă, care însă presupune o învecinare nemijlocită, pe când *aproape* admite altceva la mijloc; de ex.: Petru este *aproape* de mine, dar nu e l î n g ă mine, căci între noi doi se află Ion. În sensul al doilea, e sinonim cu m a i -m a i: *aproape* gata = m a i -m a i gata = puțin lipsește ca să fie gata.

Aproape este lat. a d - p r o p e, vechi ital. a p r o v o, provenț. a p r o p, vechi franc. a p r u e f (Cihac), mai persistînd în unele dialecte italiene: milanez și brescian a p r ö f, piacentin a p r ö v etc. (Biondelli). Un text medio-latin: „vina colligenda ipsis ecclesiis a p r o p e situata vix possint recolligi” (Du Cange).

1. A n t i t e z a.

Aproape este în opozițiune cu d e p a r t e, fie în timp, fie mai ales în spațiu.

Proverb despre cei ce numai se arată a fi ceva: „de d e p a r t e calu-ți bate, de *aproape* ochi[i]-ți scoate” (Pann, II, 111).

Altul: de d e p a r t e trandafir, de *aproape* borș cu știr” (*Ibid.*).

Balada *Voichița*:

„Și la el cum ajungea,
D e p a r t e poclon făcea
Și de-*aproape*-ngenunchea...”

(Marian, *Bucov. I*, 35)

Balada *Gheorghii*:

Du-te la domnii cei răi
Și-ți fă vro treabă cu ei;
De d e p a r t e -ngenunchează
Și de-*aproape* cuvintează...”

(Pompiliu, *Sibii*, 39)

Îndreptarea legii, 1652, p. 8: „în munca focului de veacă nu va sta d e p a r t e de aceia, ce *aproape*...”

2. *A p r o a p e* f ă r ă p r e p o z i ț i u n e.

Se întrebuițează rar.

O admirabilă locuțiune în *Balada lui Dumnezeu*:

„Departa gândii,
Aproape grăii...”

(*Tara nouă*, 1886, p. 702)

„A avea pe cineva *aproape* = dans son intimité, dans sa familiarité”.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 94: „stătuse visternic mare Gheorghii Apostol păharnicul, pre carele îl a v e a Nicolai-vodă *aproape*...”

La imperativ: „vino *aproape*!”, „stăi mai *aproape*” etc.

Mai totdeauna *aproape* își asociază prepozițiunile d e sau p e.

3. d e a p r o a p e „d e p r ے s”.

Avînd înainte pe d e , *aproape* poate să aibă două funcțiuni:

a) Să arate o direcțiune ca franțuzește în „de près”: „n-am venit de departe, ci de *aproape*”, d e corespunzînd aci lui d i n i n : „am venit d i n a p r o p i a r e”.

Dosofteiu, 1673, f. 6 b:

„Strâmbii nu laș să trăiască
De-*aproape* să te prăvască...”

b) Cînd urmează după un nume, servă drept adjectiv: ceva d e *aproape* = a p r o p i a t.

Act moldovenesc din 1662 (*A.I.R.* III, p. 244): „îaste și ia rudenie d e *aproape* lui Gavril hat...” , pe cînd fără d e este un curat adverb, bunăoară la Moisi-vv.

Movilă, 1634 (*A.I.R.* I, p. 72): „domniia mea sântu m a i *aproape* rudă lui Isac Balicăi hatmanului...”

Ca adjectiv, d e *aproape* își poate prepune artichul „cel”:

Dosofteiu, 1673, f.40 a:

„Cu cea ce nu țin •urămînt de pace
Cătră c e l d e -*aproape*, ce fac ce le place,
Dă-le, Doamne, plata precum ei lucrează...”

Același, 1680, ps. XXVII: „carii grăesc pace cu c e i d e -*aproape* ai săi”, unde la Silvestru, 1651: „cu p r i a t i n i i săi” iar la Cresi, 1577: „cătră s o ț i i săi”.

4. *aproape* de „p r e s d e”.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XXXIII: „*aproape* e Domnul de frământii cu înrema...”

Proverbul egoiștilor: „Cămașa e mai *aproape* de piele” (Pann, III, 109).

Locuțiune proverbială despre cei fricoși: „ca șoarecii când cînta jucînd hora: sus de mîină, jos de vîină, și mai *aproape* de gaură” (*Ibid.*, III, 53).

Moxa, 1620, p. 400: „se văzu că e bătrăn și *aproape* d e m o a r t e...”

Indreptarea legii, 1654, p. 662: „carele va bate pre cineva cu curea sau cu nuia, ca să-l facă bun pentru greșala lui, și-l va omoră, acela ăste întru uciderile cele fără de voc; iară cine va da la sfadă bătu sau sabie sau cuțit, și va lovi pre cineva în fiecă loc și-l va omoră, acia ăste *aproape* de uciderea de voc...”

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Paul*, ad *Hebr.* VIII, 13:

<p>„...iară ce să învechește și înbătrânește, <i>aproape</i> d e p e r i e...”</p>	<p>„...quod autem antiquatur et senescit, p r o p e i n t e r i t u m e s t...”</p>
--	---

E mai cu seamă poporană construcțiunea lui „*aproape* d e” cu supinul.

Moxa, p. 357: „era zimslit în trupul maică-sa, și cându fu *aproape* d e n ă - s c u t ũ, ă muri...”

Constantin Brincoveanu, 1695 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 119): „dă vrême ce și chiliile și păreții și îngrădișul mănăstirii, unele s-au surpat, altele era *aproape* d e s u r p a t...”

A. Pann, *Moș-Albu* I, 39:

„Mai vîrtos d-atîta vreme după cum nu m-a văzut,
Chiar și de tot să mă uite e *aproape* d e c r e z u t...”

Ca idiotism: „*aproape* d e m i n t e a o m u l u i = ganz natürlich” (Dr. Polysu).
Zilot, *Cron.*, p. 73:

„Știi ce sună așa? *aproape* d e m i n t e:
Aleargă care-ntîi să fugă mai nainte...”

5. p e *aproape* „p a s l o i n”.

Are un înțeles mai nehotărît decît simplul *aproape*.

Dosofteiu, 1673, f. 132 b:

„Și să-ț facă numelui ocară
Nebunii ce-s p r e -*aproape* de țară...”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 382): „să n-ai nici o grijă, că știu eu o poiană în pădure, chiar alci p e *aproape*; să tragem acolo...”

Balada *Miorița*:

„Ca să mă-ngroape
Aice p e -*aproape*...”

Zilot, *Cron.*, p. 7:

„Iar cînd fu pe la dechemvre, c a m *aproape* de Crăciun,
Îndemnă dracul pe vodă spre alt gînd groaznic nebun...”

6. P a r t i c u l a r i t ă ți.

a) „*aproapea* = *aproape* a” denaintea genitivului, în doina *Hasducul rănit*:

„Pe cel deal îndelungat
Suie ș-un car ferecat
C-un haiduc de el legat;
Iar *aproapea* carului
E mama haiducului...”

(*Alex., Poez. pop.*², 315)

b) „D e d-*aproape*” prin analogie cu „d e d e p a r t e”, în balada *Corbea*:

„Tu, măicuță, să te duci
Și pe vodă să-l apuci,
D e d e p a r t e să-ngenuchi,
Mîna, poala să-i săruți,
D e d-*aproape* să te rogi...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 519)

c) *Aproape* construit cu infinitivul, la Zilot, *Cron.*, p. 15: „luînd seama cu amăruntul, nu numai că dreptate sau semn al dreptății n-am văzut, ci încă mai vîrtos: potopul nedreptății acoperindu-o și *aproape* a î n e c a ticăloșii locuitorii ei...”

v. 2*Aproape*. – *Apropiu*. – *Departe*.

²APROAPE, s.m.; proche, prochain. Născut din adjectivalul d e a p r o a p e, acest cuvînt păstrează uneori pe d e , zicîndu-se d e *aproapele*. Se întrebuintează numai articulat. Fiecare om este *aproapele* pentru toți ceilalți oameni. *Aproapele* nu exprimă noțiunea locală de v e c i n, nici pe acea plastică de a s e m e n e, ci concepțiunea cu mult mai înaltă de strînsa solidaritate materială și morală a neamului omenesc.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XIV:

„...gîură-se *aproapelui* său și nu se lea-
pădă...”

„...jurat p r o x i m o suo et non de-
cipit...”

Codicele Voronețian, din aceeași epocă (*ibid.*), *Iacob*, II, 8:

„...iubește *aproapele* tău ca tînre în-
suți...”

„...diliges p r o x i m u m tuum sicut
te ipsum...”

unde în *Biblia Șerban-vodă*, 1688, acuzativul cu prepozițiune: „pre *aproapele* tău”, iar în *Noul Testament* din 1648 sinonimul puțin potrivit „p r i î t e n u l”.

Zilot, *Cron.*, p. 2: „era faptele lui sfinte și pline de toată dragostea către *aproapele*...”

Pravila Moldov., 1646, p. 1: „să nu cumva îndrăznească a eși den hotarul de-*aproapelui* său...”, unde ar fi fost mai nemerit „v e c i n u l u i”.

Dosofteiu, 1680, ps. C:

„Pre cela ce clevețiia într-ascuns d e - <i>aproapele</i> său, pre-acesta-l goniiam...”	„Detrahentem occulte p r o x i m o suo, hunc persequer...”
--	---

Ibid., XI: „deșiarte grăi careleș către d e *aproapele* său...”, unde în Coresi, 1577: „deșertū grăi cineș către s o ț u l ũ său...”

v.¹*Aproape*. – *Apropiu*. – ²*Asemene*. – *Soț*. – *Vecin*...

APRÔD (plur. *aprozi*), s.m.; 1. page; 2. huissier. În primul sens, cu care ne-a venit din maghiarul a p r ô d, ne întîmpină numai în vechile texturi, precum și-n *Dicționarul bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424): „*Aprod*. Ephoebus”, adică: „ephebus, ἑφηβοϛ, adolescent”. Nu figurează nicăiri „în vechii cronlari cu însemnarea de viteaz” (L.M., *Gloss.*, 22).

Neculce, *Letop.* II, p. 199, vorbind despre epoca lui Ștefan cel Mare: „*aprozii* atunce nu era din oameni proști cum sânt acum, ce era tot feciori de boieri, și portul lor era îmbrăcați cu șarvanale cu cabanițe...”

Astfel de *aprod* era legendarul fondator al familiei Movilă, pe care-l cîntă Costachi Negruzzi în *Aprodul Purice*, adăugînd în notă că: „c o p i i i - d e - c a s ă și *aprozii* alcătuiau garda domnească; ei erau toți călări, purtau căciuli țurcănești cu pene, dulămi de catifea cu nasturi de argint”.

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 293: „în vechile vremi era doi v ă t a j i d e *aprozi*, unul se numia v ă t a v d e *aprozi* d e t î r g, și altul v ă t a v d e *aprozi* d e c u r t e. Și această breaslă a a p r o z i e i, la domnii cei vechi pîn’ la Radu-vodă s-au păzit rîndueala cinstii lor, încă și la alți domni mai încoace, că au fost foarte cinstiți *aprozii*, și îmbla cu șarvanale, și la boierii cei mai de cinste *aprozii* îmbla cu poruncile domnești; și cînd mergea la casa boierilor, ori în ce cinste de boierie era acel boier, eșia înaintea lui și-l primia cu șlicul a-mînă, și băgîndu-l în casă, stînd boierul în picioare și cu *aprodul*, îi da poronca domnească, și punea pe *aprod* de șădea și apoi șădea boierul. Și *aprozii* acia încă se făcea din oameni de cinste; cum și din neamul cel cinstit al Cantacuzinilor, cel dințiu anume ce au venit în Moldova întîiu *aprod* au fost, și pe urmă s-au cinstit cu alte boierii, ajungînd pîn’ la starea cea mai de cinste a boierilor. Iar de la o vreme încoace această breaslă s-au fost micșurat, încăpînd acum la această breaslă din oameni proști...”

La 1583, Simeon Movilă, în urmă domn în Moldova și-n Țara Românească, era numai *aprod* (*Cond. ms. Asachi*, în Arh. Stat., t. 1, f. 456 b).

Miron Costin, *Letop.* I, p. 257, vorbind despre Radu-vodă Mihnea: „*Aprozii* d e d i v a n mai de cinste nice la o domnie n-au fost; cu urșinice mulți și cu cabaniță cu jder și cu hulpi îmbrăcați; și ori la cine și la ce boierin mergea cu carte domnească, în picioare sta boierinul pînă ce cetia cartea...”

Același ne spune într-alt loc (*A.I.R.* I, 170) că: „marele postelnic judecă toată curtea domnească, pe *aprozi*, pe curteni și pe turci...”

Act muntenesc din 1649 (*Arh. Stat., Doc. Rom.* I, nr. 338): „fost-au mulți b o -
i a r i anume: Popescul căpitan ot Buzău, și Jipa spătar ot tam, i Ionașcu diaconul
ot tam, i Vasilie ȋuzbașa ot tam, i Sache ȋuzbașa ot tam, i Zahariia logofăt ot Tră-
goviște, i Mogoș *aprod* ot Buzău...”

Alexandri, *Cetatea Neamȃului*, act I, sc. 2: „te-ndoiesti poate de cuvântul lui
Fareas? cel mai vrednic și mai voinic *aprod* a lui Cantimir vodă...”

Balada *Oprisanul*:

„Slugi, *aprozi*, copii de casă!
Voi dormiți și nu vă pasă
Soarele c-au răsărit
Și pe mine m-au trezit...”

și mai jos:

„Toți *aprozii* se trezea
Și lui vodă răspundea...”

După *Așezământul lui Grșgorie-vv. Ghica* din 1776 despre „Venitul boierilor
Moldovei” (ed. Rășcan, p. 21, 32, 33), *aprozii*, ca și „copiii de casă” și „armășeii”,
erau însărcinați a „împlmi banii” de la datornici particulari sau ai fiscului și „a aduce
pentru pricini de giudecăți și pentru alte pricini”, după hotărîrea divanului sau din
porunca lui vodă. Oboseala lor era calculată cu oara, avînd dreptul de a lua de la cei
vinovați „de tot ceasul cîte 20 bani noi”, ceea ce se chema c i u b o t e sau t r e a -
p ă d. În capul lor era un v ă t a v d e *aprozi* și un c e a u ș d e *aprozi*, fiecare
avînd sub dînsul un număr de *aprozi* și cîte un i s p r a v n i c.

Duca-vodă, 1682 (*Arh. Stat., Doc. Rom.* II, nr. 65): „de nu or veni după soroc,
apoi vom trimite domniia mea un *aprod* di-i aduce, și vor da și ă o b o t e...”

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 69): „fiind Datco sluj
dator unui negustor anume Dona vnuc Donie taleri 210 și neavînd banii să-i plă-
tească și avînd strînsoare și puindu-l și la opreală la Alexandrache c e a u ș u l d e
aprozi...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 87, despre Nicolae Mavrocordat: „cărți de plinit cu
a r m a ș i, cu c o p i i d i n c a s ă sau cu *aprozi* nu da, ce cărți pe la scaune la
părcălabi să cheme față pe cutare cu turcul să stea să se ia sama, și ce ar fi drept pe
zapis cu zi să-i plătească (creditorului ture), eară nu cu plineală sau cu închisoare...”

În *Condica de visterie* a lui Constantin Brîncovan, 1693 (ms. în *Arh. Stat.*),
aprozii ne apar ca o b r e a s l ă, care contribuia la plata haraciului și a diferitelor
„pocloane”, uneori mai mult, alteori mai puțin, după hotărîrea domniei.

Istoria *aprodului* se rezumă în următoarea scădere: dentfi el este „page”, „enfant
noble”, copil de boier dat la curte pentru a d v o r i, în pace și-n război, pe lîngă fața
domnului, deprinzîndu-se acolo cu lumea cea mare, în așteptare ca vîrsta să-i permită
a fi b o i e r i t; ca semn de înaltă încredere, principele îl trimite cu porunci la unii

și la alții; de aci însă, mergînd uneori și după însărcinarea sfetnicilor princiari, *aprodul* începe a perde din însemnătate; în zădar se mai face cîtva timp o deosebire între „*aprozi de c u r t e*” și „*aprozi de t î r g*” sau „*aprozi de d i v a n*”, căci odată pe pripor, lucrul ajunge în curînd că orice fel de *aprod* devine un simplu „huis-sier”, o treaptă la care copiii de boieri și nici chiar de boiernași nu vor să se pogoare, ci se-ndeaș numai prostimea; de unde, în sfîrșit, astăzi acest nume se dă în genere la slugi de pe lîngă autorități, de pe la ministere, prefecture, tribunaluri etc.

v. *Armășel*. – *Cioboate*. – *Copil-de-casă*.

APROPIĂRE, s.f.; l'infin. d' a p r o p i u pris comme substantif: rapprochement, proximité. *Apropiare* este în opozițiune cu d e p ă r t a r e.

Îndreptarea legii, 1654, p. 744: „Dragoste să chîmă o iubire și o *apropiare* a unui lucru...”

I. Văcărescu, p. 19:

„Ea îi simte-ntîi puterea,
Și cu glas petrecător
Tuturor *apropierea*
Spune-a dulcelui amor...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 493:

„Codrii mari și ape multe, *apropiere* de munți,
Cît să nu-i pese nimică de-or fi dușmani cît de mulți...”

Se zice: c u *apropierea* și î n *apropiere*.

A. Pann, *Prov.* I, 119:

„Deci bubosul strugur, ce-și avea șederea
Pe lîngă Crăiasa c u *apropierea*,
Pîrcălab să fie cînte avusese...”

Costinescu, *Vocab.* I, 59: „A avea un lucru î n *apropiare* = a-l avea aproape”.

Dr. Polysu: „îmi vine c u *apropiare* = ich bin nahe, ich habe es nicht weit”.

v.¹*Aproape*. – ²*Apropiat*. – *Apropiu*.

¹APROPIĂT, -Ă, adj.; le part. passé d' a p r o p i u pris comme adjectif: 1. proche, approché, rapproché; 2. accessible, affable, aimable. În primul sens este *apropiat* ce nu e d e p ă r t a t. Ceva mai puțin decît î n v e c i n a t. În sensul al doilea, este *apropiat* acela care nu ne ține pe noi d e p a r t e sau care nu ne r e s p i n g e. Se zice și a p r o p i e l n i c.

Coresi, 1577, ps. LXXXVII:

„Delungat-ai de mine soțul și apro-
piatul...”

„Elongasti a me amicum et n o t o s...”

Ibid., ps. XXXVII:

„...și *apropiății* mici de departe stă-
tură...”

„...et qui juxta me erant de lon-
ge steterunt...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 29, f. 35 a: „Și era dară blândă, bună cu toți, *apropiătu* adevărat; grăia lăse cu dânsul...”

v. *Apropiu*. – *Apropietor*.

2APROPIĂT, s.n.; le part. passé d' *apropiu* pris comme substantif: approche. Sinonim cu *apropi* a r e. Se întrebuințează rar.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 300: „Mult au stătut boierii, mai vartos Iordachi visternicul cel mare, să nu pieie Ciogolești și Ștefan Sardariul; ce temându-se Vasilie-voadă ca după *apropietul* oștilor ungurești să nu facă și ei vreo zarvă în curte, i-au omorât...”

v. ¹*Apropiat*.

APROPIÈLNIC s. **APROPIÈTNIC**, -Ă, adj.; „accessible, affable” (Cihac).

„*Apropietnic* = freundlich, lieb, zugänglich” (Dr. Polysu).

v. ¹*Apropiat*. – *-nic*.

APROPIETĂR, s.m.; propriétaire. Neologismul *proprietar* a devenit foarte răspândit pe la țară și pe-n mahalale sub această formă, *apropietar*, uăscută prin etimologie poporană din *apropi* a r e.

Jipescu, *Opincaru*, p. 62: „purcei, faguri, limbi și tot ce ai mai bun pîntru *apropriitar*, arîndaș și grecului care te-au împrumutat o dată și le-ai plătit două ori...”

APROPIETÒR, -OARE, adj.; „approchant, rapprochant” (Cihac). Coresi 1577, ps. LIV:

„...izbăvește cu pace sufletul meu de
apropietorii de mine...”

„...redimet in pace animam meam ab
his qui *appropinquant* mihi...”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1674 (*Molitve*, f. 104 a): „cu totul *apropiat* tuturor greșitorilor, cu totul *apropiat* tuturor *apropiitorilor*...”

v. *Apropiu*.

APROPIÈZ. –v. *Apropiu*.

APROPÌME, s.f.; „proximité” (Cihac).

APRÒPIU (*apropiat, apropiare*), vb.; approcher. În opozițiune cu *departe* z. *Apropiu* nu este o formațiune românească din *apropi* a r e, ci se trage d-a dreptul din latinul rustic *appropio* în loc de clasicul „*approximo*” sau „*appropinquo*”, des în texturile medio-latine, bunăoară: „*appropian* s alligavit vulnera ejus” sau

„a p p r o p i a r e Deo desiderant” (Du Cange, *ad voc.*), de unde și provențialul a p r o p j a r, franc. a p p r o c h e r etc. (Cihac).

Locuțiunea proverbială a hoților: „Apropie-te crîng, d e p ă r t e a z ă -te cîmp!” (Pann, III, 52).

Diferitele construcțiuni ale lui *apropiu* sînt: cu acuzativul sau cu dativul în graiul arhaic, cu d e și alte prepozițiuni în limba obicinuită.

1. C u a c u z a t i v u l.

Ca lătinește: „ripam appropinquare”.

Numai sub forma activă: *apropiu* ceva; și foarte rar.

Balada *Grue Grozovanul*:

„Un căluț cam pătrărel,
Ieșea-n vară cincărel,
Grue mi-l *apropiia*,
Mîna-n coamă că-i punea...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 232): „a visului izbîndire într-acesta chip Dumnădzău să o d e p ă r t é z e, iară ceia caré eu mai denainte am tîlcuit de izbîndire să o *apropiiaze*...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 265: „iar domnul, după ce *apropiesă* trei ani a domniei sale, aștepta din zi în zi ca să-i vie mazilia...”

2. C u d a t i v u l.

Ca lătinește: „finibus appropinquare”.

Numai în graiul vechi și sub forma reflexivă.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), *Iacob* IV, 8:

„Apropiati-vă lu D u m n e d z e u, și apropiia-se-va v o a o...”	A p p r o p i n q u a t e D e o e t a p p r o p i n q u a b i t v o b i s...”
--	--

și tot așa în *Praxia* cea tipărită circa 1570 (Muz. istor. din Bucur.); dar în *Noul Testament* din 1648: „*apropiiați-vă c ă t r ă* Dumnezău și să va *apropiia c ă t r ă* voi”, iar în *Bibdia Șerban-vodă* din 1688: „apropiați-vă la Dumnezău și să va *apropiia c ă t r ă* voi...”

Coresi, 1577, ps. LXXXVII:

„...și viața mea î a d u l u i a p r o - pie-se...”	„...et vita mea inferno a p p r o p i n - q u a v i t...”
--	--

Același, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 1: „Cine se va *apropiia* D o m n u l u i, întru uîn duhū fi-va...”.

Ibid., quatern. XXX, p. 6: „ne *apropiemū* mai vrătosū f r ă m s e ț i e i aceștii lumi nestătătoare și putredă, iară de a fericitei și a nesfrășitei viață nici uîn cuvântu nu facemū...”

Îndreptarea legii, 1654, p.139: „Nu se-au opritū bărbatul și muîarea deîn amestecarea trupului lorū fără numai cîndū vor să se *apropie* r u g i î sfînteî priçaș-tenie...”

Dosofteiu, 1680, ps. LIV:

„Izbăvi-va cu pace sufletul meu de la carii să <i>apropie</i> m i e...”	„Redimet in pace animam meam ab his qui a p p r o p i n q u a n t mihi...”
--	---

Același, *Sinaxar*, 1683, oct. 3, f. 41 b: „să măhniia făcându voia ră, căce nu era
cădzut și *apropiindu*-li-să de multe ori să cadzâ...”

3. *Apropiu* d e.

Construcțiunea cea mai obicinuită.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXI, p.11: „zise lor să-lū aducâ cătrâ elū,
apropie-se de elū, întrebâ elū, grâi...”

Moxa, 1620, p. 403: „și se *apropiară* turcii de zidul cetăței.”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 218: „Era într-o duminică, când s-au *apropiet* oștile
ungurești de Suceava...”

Dosofteiu, 1680, ps. XCIII:

„Ca să nu să <i>apropie</i> d e tine scaun de fără-lîage...”	„Numquid a d h a e r e b i t tibi sedes iniquitatis...”
---	--

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 217: „când s-au *apropiet* d e Iași, i-au eșit
toți boierii și caimacamii cu toate alaiurile înainte...”

Balada *Marcu si turcul*:

„Ien dă-mi vreme puținel,
Ca să m-*apropiu* de el,
Să mă plec și să-l sărut,
Căci nu l-oi vedea mai mult...”

(Pompiliu, *Sibii*, 23)

„Cine se face turcă, șease săptămîni nu să *aprochie* îngerul de el...” (D. Pop,
Făgăraș, c. Copăcel).

v. *Brezaie*.

„Se *apropie* d e z i o ă” = timpul înainte de revărsatul zorilor.

„A-nceput să cînte ciocîrlia; ai să-njugăm la plug, băiete, că s-*aprochie* d ă
z i o ă...” (T. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Zilot, *Cron.*, p. 111: „cînd se *apropie* d e z i o, începînd a cînta cocoșii des și
jigăniile temîndu-se să nu le apuce lumina zilei prin locuri primejdioase pentru
dînsele, pe unde ele noaptea umblă de-și agonisesc hrană, fug de se ascund în vi-
zuini...”

„Nu te poți *aprochia* de ceva sau de cineva”, „nu te *apropii* d e ...”, se zice cînd
e foarte greu a căpăta, mai ales cînd este prea scump sau prea puternic.

Dr. Polysu: „N-ai să te *apropii* de dînsul = man kann ihm nicht ankommen”.

Nic. Muste, *Letop.* III, p.11: „Earnă mare era, că așași earnă s-au făcut acea
zarvă; ce de domn nu s-a u p u t u t *aprochia* să-i facă vreun rău...”

Ion Ghica, *Scrisoarea XIII*: „De acca moșie nimeni nu s-a u p u t u t *aprochia*,
și a rămas și pînă în zioa de astăzi tot a orașului...”

„...m-am dus în târg sâ-nî cumpăr niște cojoace, unu nie și unu ficioru-nîo, da nici n-o fost chip sâ mă l i c h e s c, câ tălharii de jîdani ucigă-i chetrile o scunchit tâte celia de ghieții oameni nici nu sâ mai p o t *aprochiè*...” (Preot G. Grosu, Iași, c. Voinești).

4. *Apropiu* l a.

Construcțiune obicinuită în dialectul macedo-român; rară la noi.

Locuțiune proverbială: „s-a *apropiat* funia l a par = être aux extrémités”.

I. Creangă, *Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 185): „Se vede că mi s-a *apropiet* f u n i a l a p a r. Cine știe ce mi s-a mai întîmpla. Cu spînul tot am dus-o cum am dus-o cîne-cînește pînă acum; dar cu omul roș nu știu zău la cît mi-a sta capul...”

Codicele Voronețian, circa 1550, Act. Ap. XXVII, 27: „păru corabniciloru că se *apropiară* la vrîu-o margine”, unde si-n *Noul Testament* din 1648: „că să *apropie* la vrună țanută”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXV, p. 1: „ca se *apropiè* amu, zice, l a poarta cetăției...”

Moxa, 1620, p. 390: „Sandavarinū se *apropie* și l a împăratulū de-i zise: pă-zéște-te...”

Pravila de la Govora, 1640, f. 19 a: „să nu se cutéze a se *apropiă* l a preoție...”

Șapte taine, 1644, f. 57 a: „cu inimă înfrîmtă să *apropie* l a acia strașnică și dumnedzăiască taină...”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 25 a (A 6-a gioia), *Proverb*. XXIII, 30:

„Nu vă înbătarețū în vinū, ce vă *apro-*
pîațu l a oameni direpțū...”

„Nolite inebriari in vinis, sed c o n -
v e r s a m i n i cum hominibus justis...”

Același, 1680, ps. CVI:

„...să *apropiară* p ă n ă l a porțile
mortiū...”

„...a p p r o p i n q u a v e r u n t u s -
que ad portas mortis...”

5. *Apropiu* c ă t r ă.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XXXI:

„...c ă t r ă elu nu *apropie*-se...”

„...ad eum non a p p r o p i n q u a -
b u n t...”

unde la Silvestru, 1651: „nu se vorū *apropiă* d e e l ū”.

Radu din Mănăești, 1574 (ms. în Brit. Museum, Harl. 6311 B), *Luc*. XV, 25:

„...ca vine, *apropie*-se c ă t r ă
casă...”

„...quum veniret, et a p p r o p i n -
q u a r e t domui...”

unde în *Noul Testament* din Bălgrad, 1648: „venind să *apropie* de casă...”, ca și-n *Biblia* din 1688.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XIII, p. 1: „codrulū totū ardea cu focū, cu fulgere și cu tunete; cine se *apropiă* c ă t r ă codru, elū muriăa...”

Omiliar de la Govora, 1642, p.11: „măcarâ și nedestoinici sântu, ce fără témere cu îndrâznire să *apropie* c â t r â altarîulû Domnului...”

Ibid., p. 92: „...s-au depărtat de toate bucuriile vécilor și c â t r â atâtea nevoi se *apropie*...”

Dosofteiu, 1680, ps. XXXIII:

„*Apropiă*â-vâ c â t r â dânsul și luminațâ-vâ...”

„*A c c e d i t e* ad eum et illumina-mini...”

6. *Apropiu* s p r e .

Coresi, 1577, ps. XXVI:

„...cândû *apropie*-se s p r e mine răii...”

„...dum *a p p r o p i n q u a n t* super me nocentes...”

la Dosofteiu, 1680: „când să *apropiă* s u p r a mîa făcătorîi de rău...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 2689:

„Toți privind în sus cu ochii, s p r e poartă s-*apropia*...”

7. *Apropiu* î n p r e a j m a .

Dosofteiu, 1680, ps. XXXVII:

„Priiatiniî mîci și cîi de-aproape aî mîci î n p r i j m a mîa să *apropiărâ* și stă-tură...”

„Amici mei et proximi mei adversum me *a p p r o p i n q u a v e r u n t* et steterunt...”

Cantemir, *Ist. ierogl.*, p. 572: „î n p r e a j m a locului *apropiindu*-se, de de-parte casa omului cu dégetul îi arătai...”

Pe lângă *apropiu* se întrebuițează și forma amplificată *apropiez*. *Dicționar ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424):

„*Apropiedz*. *Appropinquo*”.

Dosofteiu, 1680, ps. CXVIII:

„*Apropiădze*-se rugăciunîa mîa de-naintîa ta...”

„*A p p r o p i n q u e t* oratio mea in conspectu tuo...”

I. Văcărescu, p. 297:

„La dînșii astăzi fără sfială
În proastă haină m-înfățișez,
Podoabe bune cu ferbințeală
Să cer acuma m-*apropiez*...”

v. ^{1,2}*Aproape*. – *Depărtez*.

APROZÈL (plur. *aprozei*), s.m.; petit page. Deminutiv din a p r o d .

Colindă muntenească:

„Stă murgul legat,
Legat și-nfrînat;

Mult nu stă legat,
Că pe el mi-l scoate
Și frumos mi-l bate
Frumușel pe spate,
Și pe el mi-l țin
Patru *aprozei*,
Doi de dîrlogei,
Doi de dalbe scări...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 56)

Într-o variantă:

„Patru *daprozei*...”

(Vulpian, *Text*, p. 39)

v. *Aprod*.

APROZÎE, s.f.; qualité de page ou d’huissier.

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 293: „această breaslă a *aproziei*...”

v. *Aprod*.

APRUĂR? Cuvîntul figurează fără explicațiune în *Dicționarul ms. bănățean* circa 1670 (*Col. I*. Tr., 1883, p. 424). Să fie oare p r i e r „Avril”? sau nu cumva mai curînd o formă pentru a m p r o o r?

v. *Amproor*.

APRÛMÛT (*aprumutat, aprumutare*), vb.; emprunter. Lat. a d - p r o m u t u o, formă arcaică pentru î m p r u m u t = *in-promutuo*.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XXXVI:

„*Aprumută* păcătosul și nu toarnă...”

„M u t u a t u r peccator, et non solvet...”

unde la Silvestru, 1651: „î n p r u m u t ă păcătosul...”

v. *Împrumut*.

ÂPSIN. – v. *Hapsin*.

APȘOARĂ, s. f.; 1. un peu d’eau; 2. petite rivière, ruisseau. Deminutiv din a p ă prin sufixul compus u ș - o a r ă, adecă deminutiv secundar dintr-un deminutiv primar despărut a p u ș ă, de unde *apușoară* și apoi *apșoară*. Forma necontrasă *apușoară* se mai aude uneori în gura poporului. Așa într-un cîntec bănățean:

„Cu petricele
-n degețele,

Apușoară
-n gurișoară...”

(Vulpian, *Texturi*, p. 88)

sau într-o colindă din Dobrogea:

„Acolo sînt trei rîuri,
Trei pârîuri:
Unu-i de vin,
Altu-i de mir,
Altul de *apușoară*
De cea limpegioară...”

(Burada, *Călăt.*, p. 53)

Apșoară este, prin urmare, o formațiune curat românească, ca și „poamă – pomușă – pomușoară” sau „cap – căpuș – căpușor – căpșor”, și n-are a face cu vreun prototip latin „aquiciola” (Cihac).

I. Văcărescu, p. 8:

„Acolo am eu cășcioară
Pe un vîrf de delișor;
Curge-n vale o apșoară
Murmurînd încetișor...”

Dinu Golescu, *Călătoria*, 1826, p. 156: „Și cu acest mijloc umblă pre acea *apșoară*, ce nu este nici cît a patra parte din Dîmbovița, luntri neguțetorești, încărcate ca un munte...”

Proverb:

„I-ai luat apșoara,
A stătut și moara.”

(Pann, I, 134)

Cuvîntul e des în poezia poporană.

Colinda *Toader Diaconul*:

„Mică chilioară
Pe mal de *apșoară*,
Chip de mănăstire
Și de pomenire...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 35)

Balada *Șarpele*:

„Caii de frîu că-și luau,
La fîntînă că-i duceau,
Cu *apșoară*-i adăpau...”

Balada *Voinicul*:

„Și eu mi te-oi duce
La *apșoară* dulce...”

(*Ibid.*, 687)

Balada *Soacra și nora*:

„Cu *apșoara* florilor
Tot din troaca boilor...”

(*Ibid.*, 623)

v. *Apă*. – -*oară*. – -*uș*.

APTANGÎC (plur. *aptangicuri*), s.n.; t. de botan.: capucine. *Tropaeolum majus*. O formă pentru a l t î n g i c, cunoscută în Dobrogea (G. Țărlungă, Tulcea, c. Văcăreni).

v. *Altîngic*.

APÛC (*apucat, apucare*), vb.; saisir, empoigner, ravir, surprendre, atteindre, commencer, s’y prendre, s’acheminer, s’engager. Pe lîngă i a u, care este expresiunea cea mai generală, se grupează noțiunile mai mult sau mai puțin speciale de p r i n d, d o b î n d e s c, c a p ă t, r ă p e s c, î n h a ț etc., sinonimi cu *apuc*, dar de cari el se deosebește mai ales prin nuanța fundamentală de ceva neisprăvit, pe cînd în celelalte toate acțiunea ne apare ca terminată. Tocmai de aceea ele își pot prepune pe *apuc*, cînd noi voim să arătăm anume că este abia un început sau o parte din lucrare: *apuc a l u a*, *apuc a p r i n d e*, *apuc a d o b î n d i* și așa mai încolo; dar nu se poate zice: i a u a *apuca* sau p r i n d a *apuca*. De aci se dezvoaltă apoi o mulțime de sensuri secundare, prin cari *apuc* se tot depărtează din ce în ce de sinonimii săi și-si capătă pe deplin – nu *apucă* a c ă p ă t a – o individualitate bine definită. Într-unul și același pasagiu, *apuc* poate fi întrebuințat în trei sau mai multe sensuri diferite; bunăoară la Anton Pann, *Prov. I*, 62:

„Că în loc să se *apuce* de negoț sau meșteșug,
Ei, p-alți asemeni cu dînșii găsind, fac prieteșug
Și *apuc* prin mahalale împreună înhăitați,
Umblă, miroasă pe uliți, ca niște învierșunați:
Orce zboară, li se pare că îl vor putea mînca,
Întind felurite curse în mînă a-l *apuca*...”

Cunoaștem trei derivațiuni propuse pînă acum pentru *apuc*. Cea mai veche: „per metathesisin a verbo o c c u p o” (*Lex. Bud.*) a fost susținută de Cihac prin următorul paralelism semasiologic ingenios: „spaima *apucă* inimele = pavor o c c u p a t animas; a se *apuca* de ceva = o c c u p a r e aliqua re; a *apuca* pren cineva = o c c u p a r e aliquem”. A doua etimologie apropie pe *apuc* de termenul juridic teodosian a p o c h o din ἁποχῆ „encaisser” (Cipar). A treia, cea mai nouă și mai argumentată,

trage pe *apuc*, prin forma metatetică intermediară $a\ u\ p\ u\ c = a\ u\ c\ u\ p$, din latinul $a\ u\ c\ u\ p\ o$ (Burlă). Lăsăm la o parte ipoteza de la mijloc. Din celelalte două, prima admite trecerea inițialului netonic *o* în *a* și totodată o metateză; cea a treia, corectă sub raportul vocalismului (*apuc*:: $a\ u\ p\ u\ c =$ *ascult*:: *ausculto*), necesitează și ea totuși o metateză nejustificată pe tărîmul specific românesc, deoarece din cele două exemple citate, unul – „ruguma” (= it. *rugumare*), lîngă „rumega” (= lat. *rumigare*) – este latin rustic, nu românesc, iar altul: „aștept = *adspecto*”, chiar dacă ar fi sigur, nu cuprinde o metateză, ci numai o ecuațiune fonetică disimilativă, căci din „*adspecto*” se face românește „aștept”, de unde „aștept” prin disimilațiunea „*sp + p = st + p*”. Noi respingem dară cîtetrele; și le respingem cu atît mai vîrtos, cu cît aceeași rădăcină ca în *apuc* ni se prezintă în latinul $a\ p\ i\ s\ c\ o\ r$. Așa la Plaut:

„Tace sis modo, sine me hominem. apisci...”

(*Epid.* V, 2, v.3)

este românește: „Rogu-te să taci pînă ce-l voi *apuca*!” Aceași rădăcină se regăsește în sanscritul $\tilde{a}\ p$ (*apāti*, *āpnoti*) și zendicul $a\ p$ (*apāiti*) „atteindre, obtenir acquérir; apoi în grecul $\tilde{\alpha}\pi\tau\omega$, de ex.:” $\tilde{\alpha}\pi\tau\epsilon\sigma\theta\alpha\lambda\ \tilde{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\pi\omicron\upsilon\ \tau\iota\nu\acute{o}\varsigma = a\ p\ i\ s\ c\ i$ *hominem*”.

Acum, fără a mai vorbi despre formele sanserită și zendică, să constatăm că latinul $a\ p\ i\ s\ c\ o\ r$, grecul $\tilde{\alpha}\pi\tau\omega$ și românul *apuc* se dezbină numai prin elementul sufixal. De unde însă vine al nostru $-u\ c$ în *apuc*? Pe de o parte, *apuc* se află atît în dialectul daco-român, precum și-n cel macedo-român; pe de alta, sufixul verbal $-u\ c$ n-are o existență proprie la români. Prin urmare, forma întreagă *apuc*, iar nu numai rădăcina $a\ p$, trebuie să se tragă dintr-un prototip italic. În adevăr, latinul $a\ p\ i\ s\ c\ i$ derivă din simplul $a\ p\ \tilde{e}\ r\ e$: „*comprehendere antiqui vinculo a\ p\ \tilde{e}\ r\ e\ dicebant*” (Paul. Diac.) Din acest $\tilde{a}\ p\ \tilde{e}\ r\ e$ se dezvoaltă o formă latină derivată $a\ p\ \tilde{u}\ c\ a\ r\ e$, întocmai după cum din $m\ \tilde{a}\ n\ d\ e\ r\ e$ vine $m\ \tilde{a}\ n\ d\ \tilde{u}\ c\ a\ r\ e$ și după cum din latinul vulgar $b\ \tilde{a}\ t\ t\ \tilde{e}\ r\ e$ s-a născut $b\ \tilde{a}\ t\ t\ \tilde{u}\ c\ a\ r\ e$, de unde portugezul $b\ \tilde{a}\ t\ u\ c\ a\ r$, în cari $-u\ c-$ servă numai la întărirea noțiunii celei fundamentale. Raportul este matematic exact:

$a\ p\ \tilde{u}\ c\ a\ r\ e :: a\ p\ \tilde{e}\ r\ e =$ *mandûcare*:: *mandêre* = *battûcare*:: *battêre*.

Întrucît nu se poate rădica în această privință nici o obiecțiune fonetică sau morfologică, românul *apuc* reconstituă dară o vorbă italică rustică perdută $a\ p\ \tilde{u}\ c\ o$, strîns înrudită cu clasicul $a\ p\ i\ s\ c\ o\ r$ (*ad-ipiscor*, *ind-ipiscor*, *red-ipiscor*, *ind-episci*, *ind-epito*).

Diferitele sensuri ale lui *apuc*, mai mult sau mai puțin, se desfășură și se înlanțuiesc cam în următorul mod:

saisir = *empoigner*;
empoigner = *ravir*;
ravir = *surprendre*;
surprendre = *atteindre*;
atteindre = *commencer*;
commencer = *s'y prendre*;
s'y prendre = *s'acheminer*;
s'acheminer = *s'engager*.

I. *A p u c* „e m p o i g n e r”

Proverbi și locuțiuni proverbiale:

Despre cei fățarnici, și mai cu seamă despre femeii ipocrite: „Zioa fuge de bivol, și noaptea *apucă* pe dracu de coarne” (Pann, III, 65).

Amenințare pentru cei șovăitori pe calea cea bună: „Cînd te-a scăpa Dumnezeu, dracul te și *apucă*” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„Despre un om zgîrcit: la acela nu-i *apucă* șoarecele sfărmitura de pe masă” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Despre morți: „Ce *apucă* pămîntul, lesne se uită” (I. Călugăreanu, Tecuci, c. Movileni).

Din Iordachi Golescu (*Conv. lit.*, 1874, p. 71): „Ai *apucat* pisica de coadă, în-vîrtește-o să nu te zgîrie = pe vrăjmaș cînd îl supui, să te îngrijești de el”.

Proverb juridic: „Pînă nu *apuci* pe cel drept, cel strîmb nu iese” (Pann, II, 30).

Despre cei nenorocoși:

„Ce *apucă*,
Se usucă”.

(Hîntescu)

Pentru francezul „ôte-toi de là que je m’y mette”:

„De ar muri socrul
Ca să-i *apuc* locul”.

(Pann, I, 103)

Cu același sens: „De ar muri moșul, să-i *apuc* toiagul” (*Ibid.*).

Doina *Florica*:

„Din mînă dacă m-ai perde,
Cine o să te dezmiere?
Cin-o să-mi *apuce* l o c u l
Să-și ferească norocul?...”

(Alex., *Poez. pop.*², 278)

„A *apuca* cap de fune = trouver un point de départ”:

Cantemir, *Chron.* II, p.17, după ce citează un pasagi din Iornandes, urmează: „de aice vor unii să *apuce* c a p d e f u n e și să arăte că acești ostrogothi rămași să fie lăcuit pre locurile Dakiei...”

Altă locuțiune arhaică: „*apucă* ca caia mașul” (Cantemir, *Chron.* II, p. 8) = „sans discernement”.

G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 83: „Românul zice: pentru asta ași pune mîna-n foc! sau: nu pot să-mi pui mîna-n foc pentru dînsul! În Moldova se-ntrebuințează cu același înțeles expresiunea: *apuc* foc cu gura! iar în Muntenia: i a u foc în gură”.

În loc de „*apuc* cu gura”, în graiul vechi: „*apuc* cu rostul”, literalmente „cu ciocul”, „rosto”, ceea ce este mai potrivit.

Dosofteiu, 1680, ps. XLIX:

„...drep-ce tu povestești îndereptăriile
miale și *apucă* lăgăția mea cu rostul tău...?”

„...quare tu enarras justitias meas, et
a s s u m i s testamentum meum per os
tuum...?”

unde la Coresi, 1577: „p r i m e ș t i zisa mea”, iar la Silvestru, 1651: „î a î le-
gătura mea”.

„A *apuca* pe-amînele = a se sili să ia care mai de care.”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (Conv. lit., 1877, p. 375): „pe vremea aceea
era bine să fii harabagiu în Tîrgul Neamțului, că te-*apucau* p e -a m î n e l e...”

„Cît *apucă* piciorul = în fuga mare.”

Alexandri, *Românii și poezia lor*: „Cui nu-i place să vadă alergînd pe un șes întins
o poștă românească cu opt cai? Caii alcargă cît le *apucă* p i c i o r u l...”

În agonie, i se pune bolnavului o luminare în mînă. Așa fiind obiceiul, nu e bine
să moară cineva fără luminare. De aci, în balada *Corbea*:

„Arnăuți că trimetea
Pe roșul a-ncăleca;
Dar cine-l încăleca,
La pămînt trîntit cădea:
Lumînare n-*apuca*”.

(G.D.T., *Poez. pop.*, 530)

„Cînd cineva se silește la mîncare, zice: *apuc* ce-oi *apuca*, și fug la treabă...”
(I. Rugescu, Iași, c. Bădeni).

Între locuțiuni proverbiale, se mai aude în popor:

„Parcă a *apucat* pe D u m n e z e u de p i c i o r l!” cînd arată cineva o bucurie
necumpătată sau cînd se îngîmfă deodată, crezîndu-se prea mare, prea fericit etc.

„Te *apuc* d e c u v î n t” = să nu uiți ce spui; să te ții de vorbă.

„Îl *apuc* d e s c u r t” = stăruiesc să facă fără zăbavă sau fără șovăire.

„*Apuc* pe cineva d e o c h i” = vreau să-l fac a crede ceva ce nu este...

Îndreptarea legii, 1652, p. 256: „De va *apuca* ceneva călugărița cu de-a sila, sau
slujnica de stăpănu-său, sau altă mușare dă vreunui om, și se va arăta viața ei cea
de întăi bună și curată, acela.40 de zile să se cêrte...”

Dosofteiu, 1680, ps. LXX:

„...alergați de-lă *apucați*, că nu ăste
cine-l izbăvi...”

„...persequimini et c o m p r e h e n -
d i t e eum, quia non est qui eripiat...”

unde la Coresi, 1577: „goniți și p r i n d e ț i elă”.

Dosofteiu, 1673, f. 13 b:

„Tupilă s-*apuce* și să c ă p u ă s c ă,
Pre mișel să tragă-n laț și să-l smerească...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 220): „sabiia zavistiii mănunchiu
nu are, și orcine a-mînă ar *apuca*-o, nerânit și nebetejit să rămîie nu poate...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p.17: „...l-au îmbrăcat pre dănsul (Dimitrașco Cantacuzino) cu caftan de domniea țării în locul lui Petriceico-vodă, fiind Împărăția la Obluciță, și i-au dat poroncă să strice toate cetățile de aice din țară, să nu le *apuce* leșii cu oști...”

Zilot, *Cron.*, p. 31: „de mulți ani întrînd supt jugul birului și al supunerii, și nemai*apucînd* arme, cursul anilor și împilarea ce au avut în toată vremea i-au desbrăcat (pe romani) de mărirea inimei, care naște vitejia și îndrăzneala, și i-au îmbrăcat cu spaima și cu frica...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 139:

„Unuia îi zboară mîna, pe altul în cap lovesc,
Și pe altul unde-*apucă*; moartea cît pot prelungesc...”

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 86:

„Însă amîndoi stătură pe cai ca niște voinici,
De care se îmbunără toți cîți privea, mari și mici:
Apucară alte suliți, și s-au repezit pe loc,
Căutînd să se lovească tot la primejdios loc...”

Balada *Mihu Copilul*:

„Codrul mi-l lăsați,
Giugul *apucați*,
Că nu sînteți voi,
Nu sînteți ca noi
Oameni de mîndrie,
Buni de vitejie...”

Figurat: „*apuc* zborul = prendre l’essor”.

Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

„Vara-și *apucă* zborul spre țărături depărtate,
Al toamnei dulce soare se pleacă la apus...”

„A *apuca* pe cineva pentru datorii, pentru bir, pentru pagube etc. = a-l trage la răspundere.”

Dr. Polysu: „L-am *apucat* să-mi plătească = ich packte ihn an, mich zu bezahlen...”

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 63): „aū fost *apucat* datornicii și pre jupăneasa Mara sora lui Mihai Drosul...”

Același, 1694 (*Ibid.*, p. 89): „*apucându-l* Iorga Čaușul pentru acești bani ce scrie mai sus, ca să-i dea, și el neavînd banii să plătească...”

A. Pann, *Prov.* III, 46:

„*Apucase* pe ciobanul
Paguba să-i împlinescă...”

În acest sens, *apuc* se poate construi cu d e: *apuc* d e datorie, *apuc* d e chirie,

Cîntec din Moldova:

„Că te-a zări vrun pañtir
Şi te-a *apuca* d e bir
Şi d e pozne ce-ai făcut
Din Vaslui şi pînă-n Prut!...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 1)

„A *apuca* d o m n i a” sau „a *apuca* s c a u n u l” este a ajunge la tron prin mijloace piezişe.

Moxa, 1620, p. 376: „după Constantină *apucă* Martină domniia...” *Ibid.*, p. 391: „se rădică unu fechoră a lui Andronică Duca de adună voinici şi se ispiti să *apuce* domniia, ce mainte-lă *apucă* arma şi i se vărsă sângele...”

Zilot. *Cron.*, p. 116: „mişcările Porţei şi ale grecilor fanarioţi, carii vîna demult a *apuca* şi scaunul Ţărei Româneşti cum *apucaseră* al Moldovei cu ani mai nainte...”

Din activul *apuc* „empoigner”, una şi aceeaşi formă „a se *apuca*” funcţionează în patru chipuri, pe cari nu trebuie să le confundăm: 1. ca verb reflexiv, de ex.: „mă *apuc* de păr”; 2. ca verb reciproc: „ei s e *apucă* unul pe altul”; 3. ca verb deponent: „eu mă *apuc* de cutare”; 4. ca verb pasiv: „el s e *apucă* = este sau poate fi prins”.

a) R e f l e x i v: „s’empoigner soi-même”.

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lapuşneanul III*: „Ah, ce foc simt că mă arde! – strigă bolnavul, *apucîndu-se cu mîinile de pîntece*...”

b) R e c i p r o c: „s’empoigner l’un l’autre”.

Balada *Mihu Copilul*:

„Ianuş Ungurean
Mihul Moldovean,
De-o parte se duc,
La luptă s-*apuc*...”

Balada *Vidra*:

„Ei de brîie s-*apucară*
Şi la luptă se luară,
Zi de vară
Pînă-n seară...”

Balada *Păunaşul codrilor*:

„Ei de brîie s-*apucau*
Şi la luptă se luau...”

Balada *Tudor*:

„Ei de brîie s-*apuca*
Şi la luptă se-nceleşta...”

c) D e p o n e n t: „a se *apuca* de = empoigner, ne pas laisser tranquille”.

Pravila Moldov., 1646, f. 11: „de va avîa neștine un dulău tare și dărz și va mânca pre toțu dulăii, și de s ă va *apuca* de vreunū dulău mai slabu și-l va birui...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 13: „Boierii s-a u *apucat* de Ștefan Petriceico, ce era clucer mare, fiind bătrân și boier de țară, numai să-l rădice domn...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 198: „Constantin-vodă în Moldova domnia cu pace, *apucându-se* de capul preoților să-i învețe carte...”

d) P a s i v: „se laisser empoigner”.

Văcărescu, p. 64:

„Cînd s-o *apuc*, zboară;
Cînd stau, se scoboară;
Nici va să se ducă,
Nici nu s e *apucă*...”

II. *A p u c* „r a v i r”.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424):

„*Apuc*. Rapio. Apprehendo”.

Despre oameni lacomi se zice: „*apucă* ca lupul” (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

„Iii! ala e, știi, ca lupul: umblă numai s-*apuce*!” (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

Varlam, 1643, II, f. 45 a: „să ne oprimū ochii de-a prăvirea lucruri de curvie, urechile de-a ascultarea cantece lumești de iuboste, mănule de-a *apucarîa* și de-a p r â d a r î a...”

Îndreptarea legii, 1652, p. 360: „atunce-l *apucarâ* diavolii deîn mănile părinților lui și perirâ cu dinsulū...”

Dosoftciu, 1680, ps. CIII:

„...Țâncii leilor scâncindū să *apuce*...”

„Catuli leonum rugientes ut r a -
p i a n t...”

unde la Coresi, 1577: „răcăiia să r ă p e a s c â ...”

Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), ps. LXXXI:

„...apucați pre cel méser și pre cel mi-
șel diîn mănule păcâtosului...”

„...e r i p i t e pauperem et egenum de
manu peccatoris...”

la Coresi, 1577: „l u a ț i méserulū și mișelul”; la Silvestru, 1651: „s c o a t e ț i surmanulū și lipsitulū...”

Dosoftciu, 1673, f. 10 b:

„Dobitoc sălbatec de câmp și de luncă,
Jigânii sirîape ce strică ș-*apucă*...”

III. *A p u c* „s u r p r e n d r e”.

Cînd voim a apăsa asupra elementului de „ceva neașteptat”, se zice: *apuc f ă r ă*

Pravila Moldov., 1646, f. 89: „de va lua bărbatul pre muîare numai cu voîa sa, ce sã dzice sã o *apuce* fã r â d e v î a s t e cu arme sau și fãrã de arme...”

Cînd e vorba de a pre-ntimpina pe altcineva, se zice: *apuc* î n a i n t e, o expresiune care se întrebuițează mai adesea într-un alt sens, după cum vom vedea mai jos.

Biblia Lui Șerban-vodă, 1688, f. 625 (*Judith*. VII, 17):

„Și s-au rădicat tabăra fiiloră lui Amon și împreună cu ei 5000 den fiii lui Asur, și s-au tăbărât în vale, și au *apucat* î n a i n t e apele și izvoarãle apeloră fiiloră lui Israilă...”

„Et promoverunt castra filiorum Ammon, et cum eis millia quinque filiorum Assur; et castrametati sunt in valle, et p r a e o c c u p a v e r u n t aquas et fontes aquarum filiorum Israel...”

Mai obicinuit însă se întrebuițează simplul *apuc*.

A. Pann, *Prov*. I, 108:

„Și-n sat la zapciu se duce,
Grăbind din somn sã-l *apuce*...”

Balada *Codreanul*:

„Vrun creștin de-l întâlneam,
Averile-i împărțeam:
Cu doi cai de-l *apucam*,
Unu-i dam, unu-i luam...”

I. Văcărescu, p. 198:

„Al nostru ceas și el sosește;
Oricum îl vom *apuca*,
Îndrăzneala izbutește
Cît cu minte vom umbla...”

Dosofteiu, *Liturgiar* 1674 (Molitve la pîatdesîat, f. 115 a): „carele nî-ai spodobit, pre nește păcătoșu, și la ačastã dzã sã *apucãm* cu ispovédanie și cu rugã fața sfinției-tale...”

Șeapte taine, 1644, p. 17: „Pentru prunculă de sã va prileji spre moarte, și va vrea preutul sã-l botédze, și sã va téme că nu-lă va *apuca* c u s u f l e t ũ sã-i ceteascã molitvele...”

Deapre locuțiunea „*apuc* d o m n i a”, care poate să însemneze: „surprendre le trône”, vezi mai sus.

Cu sensul de „surprendre”, *apuc* se întrebuițează mai ales în privința boalelor celor năpraznice și a tot felul de dureri sau suferințe.

A. Pann, *Prov*. III, 68:

„Te miri ce își fac nălucă
Și f r i g u r i l e -i *apucă*...”

Ibid., I, 121:

„Ei mă veninează cu spirtosul duh,
Și pe loc m-*apucă* t u s e a cu năduh...”

Balada *Năruca*:

„Înghitea de două ori
Și-l *apuca* reci f i o r i...”

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (Conv. lit., 1875, p. 341): „Și bocește el, și bocește, pînă îl *apucă* l e ș i n...”

Tot așa despre factorii cei mitologici ai boalelor, de ex.: „îl *apucă* i e l e l e” sau: „îl *apucă* din i e l e”.

Alexandri, *Haimana*: „...am ajuns a fi nervos de cînd mă aflui în serviciul statului. Știi că mă *apucă* n ă b ă d ă i c e l e cînd văd un plic ministerial...”

Între blăsteme se aude: „să-l *apuce* R u s a l i i l e!” (G. Maior, Tutova, c. Plopana).

Tot așa, ba încă mai pe neașteptate, *apucă* pe om m o a r t e a.

Balada *Balaurul*:

„Sai, bădiță ortomane,
Că m-agiunge la ciolane!
Sai, bădiță, de mă scoate,
Că m-*apuc* f i o r i d e m o a r t e !...”

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XVII:

„...*apucară*-me cursele morții...”

„...p r a e v e n e r u n t m e l a q u e i
mortis...”

unde la Silvestru, 1651: „l u a r ă -mă pre denainte”, iar la Dosofteiu, 1680: „înainte mă s ă r g u i r ă”, și numai în *Biblia lui Șerban-vodă*, 1688: „*apucatu*-m-au”.

Moxa, 1620, p. 360: „zicia toți: până nu vomă vedă fața împăratului (Tit), să nu ne întoarcem întristați și măhniți; ce-l *apucă* moartia mainte de vrème, numai ce domni doi ai...”

În același mod ne *apucă* f r i c a, s p a i m a, g r o a z a, tot ce ne sperie.

Costachi Negruzzi, *Zoe* III: „Uneori un t r e m u r f i o r o s o *apuca*, alteori rîdica frumoșii săi ochi spre cer și suspinînd își frîngea mîinele...”

A. Pann, *Prov.* III, 67:

„C-un cuvînt, e o nălucă:
S-o vezi, g r o a z ă t e *apucă*...”

De la Vrancea *Sultănica*, p. 229: „și tot răcnea d-o *apucau* g r o a z e l e, mai ales cînd scrîșnea din dinți și învîrtea sabia...”

Balada *Doncilă*:

„Dar un p l î n s m-au *apucat*
Că pe fetele din sat
Grea argie au picat...”

Despre suferințe mai mărunte:

„Cînd mă uit la sînu-i plin,
M-*apucă* d o r și s u s p i n;
Cînd văz păru-i de mătăasă,
Dorul ei tare m-apasă...”

(J.B., 31)

sau:

„Intru-n casă, o aud,
Și m-*apucă* d o r u l crud...”

(Alex., *Pocz. pop.*², 303)

Într-un sens glumet:

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 1: „de cînd nu mai am pe nime în capu meu ca să mă silească la treabă, m-o *apucat* o s f î n t ă d e l e n e de mi se rup fîlcile...”

Ca o necesitate fatală, cu voie sau fără voie, ne *apucă* s o m n u l.

Balada *Corbea*:

„De cînd, maică, am intrat,
Pic de vin n-am mai gustat,
S o m n u m-a mai apucat...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 508)

M î n i a fiind privită ca un fel de boală, cînd vedem pe cineva supărat, mai cu seamă fără temei, zicem cu ironie „I-a *apucat*!” sau: „iarăși îl *apucă*!” ori îl întrebăm în bătaie de joc: „cînd te-*apucă*, mult te ține?”

După boale, dureri, suferințe sau alte neajunsuri, o mare sferă în care se întrebuințează *apuc* „surprinde” sînt schimbările timpului; astfel se zice că: ne *apucă* z i u a; ne *apucă* n o a p t e a e t e., mai ales însă atunci cînd ne temem de o asemenea a p u c a r e.

Balada *Chira Chiralina*:

„Marfa ce-o avem
În curți s-o băgăm,
Căci z i o a ne-*apucă*,
Potira ne-ncurcă...”

(Burada, *Dobrogea*, p. 110)

Doina *Decît ruda și vecinul*:

„Fie noaptea cît de mare,
Că tot mică mi se pare:
Trece-n grab ca o nălucă,
Z i o a -n brațe-i te *apucă*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 356)

Zilot, *Cron.*, p. 33: „zăbovindu-se oareșice și *apucându-i* z i u a, i-au văzut unii-alții...”

Ibid., p. 111: „cînd se apropie de zio, începînd a cînta cocoșii des și jiganiile temîndu-se să nu le *apuce* l u m i n a z i l e i prin locuri primejdioase pentru dîn-sele, pe unde ele noaptea umblă de-și agonisesc hrană, fug de se ascund în vizuini...”

„Primăvara oamenii zic: hai la plug, că ne-a *apucat* c i o c î r l i a tot în sat” (P. Mihăescu, Brăila, c. Ceacîru).

Doina *Drum la deal*:

„Ostenit mereu de ducă,
N o a p t e a -n codri mă *apucă*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 277)

Altă doină:

„N o a p t e a -n drum o *apuca*,
Ea mergea, calea-și perdea
Și-ntr-un rîu adînc cădea...”

(*Ibid.*, 49)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 97: „Or fi călători și i-o *apucat* n o a p t e a pe drum...”

În Dolj, în loc de „ne *apucă* noaptea” se zice: „ne c o p r i n d e noaptea” (N. Guran, Craiova).

Balada *Darie și potira*:

„Căci pe mine mă vor duce,
S e a r a ca să nu m-*apuce*,
Sus la locul de pierzare,
Locul de spînzurătoare...”

(Marian, *Bucov.* I, 15)

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 253: „într-acia dzi până în sară călătorind, unde î n - t u n é r e c u l î l *apucă*, acolia popasul și masul își făcu...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 54: „*apucându-l* v r e m e a acolo tăbărit, n-au cutezat să cașă...”

Din *apuc* „surprendre” se desfășură de la sine-și *apuc* „atteindre”, ambele sensuri confundîndu-se uneori, de pildă:

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 103: „când au sosit boierii la Țarigrad, n-au *apucat* pe vezirul acolo, fiind acmu eșit și purces la Odriiu...”

Balada *Blăstemul*:

„De mergea ce mai mergea,
Greu zăduf î l *apuca*,
Osteneala l-a j u n g e a
Și el, märe, se culca...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 438)

IV. A p u c „atteindre”.

Sinonim cu a j u n g, dar numai în timp, aume la viitor sau la trecut, niciodată în spațiu. Se construiește cu relativul „de”, cu acuzativul, cu „pînă”, cu „din” sau „de la”.

1. Cu „de”:

Pravila Moldov., 1646, f. 15: „el va apuca mainte de toțu de va țină acelū locū...”

Ibid., f. 92: „apucā de le aflā firīa, și de-acīia le scoate den minte...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 240: „Schindir-pașa tot cu acea năvălă au lovit la bașca cea den jos, și îndată au întrat enicerii în bașcă; sărit-au leșii de lângă șanturi și au apucat d e au scos o samă de pedestrime ce era în bașcă, eară mai mulți au perit...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 13: „Leșii apucase d e pusesese oaste de a lor prin cetăți: la Neamț, la Suceava...”

Ibid., p. 83: „Închisăse pe Rugină sulgerul și pe Ștefan Luca visternicul pentru banii năpăștilor în visterie; ce Rugină apucasă de grabă d e întorsăse oamenilor...”

Neculce, *Letop.* II, p. 267: „Deci el (Dediul spătar) într-o noapte au îmbătat pre siimeni, pe străjării ce-l păzia și s-au slobozit cu o frănghie pe o fereastră din turn până gios și au apucat d e au încălecat pre cal și cu doi feciori și au fugit...”

Același, p. 280: „(Constantin-vodă Duca) au trimes noaptea un steag de lipcani să ia pe Turculeț din mână oamenilor caimacamilor să-l ducă la Iași; iar până a mergere lipcanii, Turculeț au apucat de au scăpat...”

2. Cu acuzativul și cu „pînă”:

„Între juraminte: să n-apuc Paștele! să n-apuc Crăciunul!” (G. Poppescu, Ia-lomița, c. Broșteni-Noi); iar ca blăstem: „să nu apuci...”, „să nu apuce...”

Cu același sens: „să n-apuc pînă la...”, după cum se zice: „să n-a j u n g pînă la...”

Dr. Polysu: „bolnavul n-apucă pînă mîine = der Kranke erlebt nicht die Nacht”, ceea ce și mai bine se exprimă prin acuzativ: „bolnavul n-apucă ziua de mîine”.

Tot noțiunea de „atteindre” este atunci cînd, vorbindu-se despre un om din trecut, de care nu mulți își mai aduc aminte, dar care ne fusese cunoscut întrucîtva, noi zicem: „l-am apucat încă”.

Jipescu, *Opincaru*, p. 58: „Taica, bietu – că voi nu l-ați apucat – iera rumân dă 88 dă ani fără doi...”

Ibid., p. 182: „Nevoia duce pă rumân mai mult cum nu vrea iel. Cum a fost și i să-ntîmplă răposatului Barbu Pisău – că parcă știi, or l-ai apucat? – țaran dă la munte, d-încolo...”

De asemenea se poate zice: am apucat un lucru, am apucat un obicei, am apucat un port, cînd e vorba despre ceva vechi, care nu se mai întrebuințează.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 28: „chivere, care am apucat și eu și la boierii țării noastre...”

Pravila Moldov., 1646, f. 59: „cine va îngropa pre mortū ce va fi otrăvit, și nu va socoti toate lucrurile și obyčeele ce s-au apucatū într-acel locū de să fac, face prepusū cum să-l fie el otrăvitū...”

Proverb:

„Fiecare cum *apucă*,
Astfel trebuie s-o ducă...”

(Pann, I, 72)

A. Pann, *Prov.* II, 12:

„...prea mult e răzgîiat:
El de vorbă nu se bate, ține ce a *apucat*...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 217: „...le spuneau cîte în lună și în soare: ba de turci, ba de tătari, ba de calmuci, ba de căpcăunii cu două guri, ba de muscali, ba de nemții cu coadă; mă rog, din cîte omul *apucă* și vede, aude și nu uită...”

Se zice mai ales: *apuc* d i n bătrîni etc., în graiul actual mai adesea: *apuc* d e l a...

3. Cu „din” și „de la”:

Act moldovenesc din 1656 (*A.I.R.* III, p. 233): „nič l-au ținut (acel sat) Stoian ușeriul nič dănăoară, ce l-au *apucat* încă d e n părinții lor c-au fost domnescu până la Ștefan-vodă Tomșea...”

Altul din 1657 (*Ibid.*, p. 238): „să caute acei oameni buni cu sufletele lor cum or ști cu dreptul de rîndul celui sat Mihalcîul, a cui au fost, și cum au *apucat* ei d i n moșii lor și d i n părinții lor...”

Cantemir, *Chron.* I, p. 292: „pre malul Oltului să să fie văzînd niște temelii ca de cetate, căroră țaranii de pre acolo lăcuitori, d i n bătrînii lor *apucînd*, le zic Curțile lui Ler-împărat...”

Același, *Ist. ieroglif.*, p. 25: „Povéstea Vidrii noi Brebii d i n moșii-strămoșii noștri așa am *apucat*-o, așa o mărturisim și așa o întărim...”

Neculce, *Letop.* II, p. 203, vorbind despre o tradițiune istorică: „letopisețul de aceasta nu scrie nemică, eară oamenii așa vorbesc că au *apucat* unii d i n t r u alții...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 9: „Părul lins, cu unde albăstrui, îl poartă-n tîmple; așa a *apucat* d e l a mă-sa și mă-sa d e l a mă-sa; obicei adus de pe obîrșia Ialomiței...”

Cînd însă *apuc* se construiește cu o locuțiune infinitivală, noțiunea de „atteindre” se pleacă cătră acea de „commencer”, fără totuși ca trecerea să fie deplină.

De aci:

V. *A p u c* „commencer”.

Exprimă ceva mijlociu între î n c e p și a j u n g, astfel că adesea e aproape peste puțință a deosebi nuanța cea hotărîită.

A. Pann, *Prov.* II, 83:

„Ca două ouă cînd s-aleargă
Și a se ciocni *apucă*,
Un’ din ei o să se spargă
Și trebuie să se ducă...”

Ibid., III, 79:

„Văzînd dar ovreiul, sîînd, se socoti
Cu înşelăciune dulap a-nvîrti;
Apucă şi zice unui alt hamal:
Voinice...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 27: „Uni[i] dulăi, măgulitori, lingăriţi domneşti, nici n-*apucă* să să crape bine dă ziuă şi merg la domn cu zîmbietu prefăcut, cu ochi[i] plecaţi, cu trupu-mlădiiat către la pămînt, şi-i toacă la urechie domnului cîte ale toate...”

Doina lui Petreanu:

„N-apucaî să-mbuc o dată,
Ciocoiul îmi face plată
Şi mă ie la schingiuit
Că nimic nu i-am cosit...”

(Alex., *Poez. pop.*², 259)

Moxa, 1620, p. 376: „domni numai unŭ anŭ şi nu *apucă* să facă ceva ca să se cunoască...”

Pravila Moldov., 1646, f. 1: „de va fi *apucat* celalalt să fie sămănat pămîntul...”

Ibid., f. 37: „cela ce să va svătui să ucigă pre vreun diregătoriu de la vrun tîrgŭ, şi de nu va fi *apucatŭ* să facă moarte, să nu să cêrte ca cela ce suduiăşte domniŭa, iară numai să i să tae capulŭ...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 257: „Au căutat Radul-vodă la boieri şi le-au zis: au nu v-am spus că acest om de boierie nu este? Iară cătră dănsul au zis: eu, mare, încă pe boierie n-am *apucat* a-ţi zice; şi aşa au zis armaşulul: iei gărbaciul! şi au pus de i-au dat 300 de toiege...”

Act moldovenesc din 1680 (*A.I.R.* I, p. 140): „ne am învoit şi ne am aşăzat tot pre această tocmală să ție dumnŭialui locul de la mine carele scrie mai sus, şi eu să ȋfiu locul acesta pre lângă locul mieu, gŭmătate de locul Cŭtei ce-i dispre femeia lui Antimiŭa; şi eu n-am fost *apucat* a face zapis ca să hie de credinŭă...”

Constantin Brîncoveanu, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 177): „pentru că lui întămplăndu-i-se moarte degrab, n-au fost *apucat* să lase şi să dea dani şi mile...”

Neculce, *Letop.* II, p. 232: „(Antonie Rusăt) zidit-au şi la mănăstirea Sfântului Sava zidul împregiur, ce n-au *apucat* să-l istovească...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 34: „Doamna Ducăi-vodă venise la Focşeni ca să meargă şi ea la Domneşti, ce n-au *apucat* a trece, că eată şi au venit perirea...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 8: „şi acolo la Leva au bătut nemŭii pre turci şi i-au răsipit, că n-au mai *apucat* să dea ajutor vezirului...”

Zilot, *Cron.*, p. 25: „n-au *apucat* să-i căpătuiască pă toŭi...”

Ibid., p. 49: „s-au sfătuit cu ministrul fii-său Grigorie Beizadea şi au luat sfat foarte – n-ar fi mai *apucat* să-l facă!...”

Caragea, *Pravila*, 1818, p. 5: „Orice lucru nu este al nimunui, acela să face al celui ce va *apuca* să-l ia înaintea...”

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul* III: „Puțini care scăpară cu viață, *apucînd* a sări peste ziduri...”

Același, *O alergare de cai* III: „m-am culcat, însă de abia *apucasem* a adormi, și un vis fantastic veni și-și puse asupră-mi nebrele sale aripi...”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 20: „abia *apucaseră* să ia în gură și s-amestece...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 185):

„Parcă dracul vrăjește, de n-*apuc* bine a scăpa din una și dau peste alta. Se vede că m-a născut mama într-un ceas rău...”

Doină oltenească:

„Frunză verde măr crețesc,
Stau în drum să mă gîndesc:
Ce s-*apuc*? ce să muncesc,
Pînea să-mi agonisesc?...”

(Alex., *Poez. pop.*², 285)

Sub forma reflexivă, *apuc* „commencer” capătă nuanța de „s’y prendre”, pe care uneori o are și sub forma activă, de ex. la A. Pann, *Prov.* III, 60:

„Dacă e așa, răspunse bărbatul ei, bine dar,
Apucă de te gătește, șterge-ți ăl cojoc murdar...”

unde însă poate să fie o disimilațiune sintactică pronominală, în loc de: „t e *apucă* de t e *gătește*”.

VI. Mă apuc „s’y prendre”.

În acest sens, alături cu noțiunile de a j u n g și de î n c e p, ba mai pe sus de ele, figurează noțiunea de î n c e r c, care exprimă căutarea sau găsirea unui mijloc de a face ceva.

Fabula lui Donici:

„Racu, broasca și o știucă
Într-o zi s-au *apucat*
De pe mal în iaz s-aducă
Un sac cu grîu încărcat...”

Proverb: „Cînd te apuci l a v ro treabă, n-o lăsa fără ispravă” (Pann, II, 48).

„A se *apuca* d e s ă n ă t o a s a, uneori sub forma activă: „a *apuca* s ă n ă t o a s a”, însemnează, „a fugi”.

Dionisie Eclesiarh, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, p. 177): „Mavrogheni prin cercetare văzînd cum că nemții fără apestire vor să între în țară și ordii de oaste a mai face nu putea, că turcii se spăimîntase de popara nemților, s-au *apucat* d e s ă n ă t o a s a, măcar că-i era cam rușine, dar rușinea au dat-o într-o parte și au trecut Dunărea...”

Ibid., p. 179: „s-au *apucat* d e s ă n ă t o a s a l a f u g ă, nemaistînd de a se împotrivi cu război...”

Ibid., p. 213 (cfr. 206, 208): „văzînd nevoia, au eșit din cetate pe supt cumpăt cum au putut, și a u *apucat* s ă n ă t o a s a de au răsmat-o la cetatea Buda...”

Urechie, *Letop.* I, p. 120: „ei nefiind tocmiți de rășboiu, nemică de arme nu s-au *apucat*, ce de fugă...”

Ibid., p. 153: „(Albu-Sultan) s-au suit pîn la Șerbanca, den sus de Ștefănești, și s-au *apucat* a prădare țeara...”

Ibid., p. 95: „și măcar că să află și de alții însemnate lucrurile Țării Moldovii, *apucatu*-m-am și eu a scriere începătura și adaosul, mai apoi și scăderea care să vede că au venit în zilele noastre...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 315): „la aciasta uleul cu ochii a clipi și din grumazi a adii î n c e p u, dulăii coada între piçoare și urechile pe spinare a-ș ciuli se *apucară*...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 24: „această toată cheltueală s-au *apucat* Duca-vodă să o scoată tot din spinarea țării...”

Balada *Niță și Petru*:

„Turcul vesel s-*apuca*
Galbenii a număra,
Iar nevasta suspina...”

(Pompiliu, *Sibii*, 60)

A. Pann, III, 83:

„S-*apucară* să mănînce, vorbe vesele spuind,
Și cu înzîmbite fețe unii la alții privind...”

Ibid., I, 66:

„Dînd băiatul socoteala, ei pe loc s-au *apucat*
Și fieștecare mîna în buzunar au băgat...”

Mai adesea se construiește cu genitivalul „de”.

Îndreptarea legii, 1652, p. 291: „De să va *apuca* neștine de vreo curătură striină părăsită, să fie mărcinoasă și plină de pădure, de ačasta de vrîme ce să va afla că ăaste a altui lucrătoriu, atunce pentru truda ce va fi pusă acolo de o va fi curățitî, treî ani să se hrănească cu roada ei...”

A nu ști sau a nu avea d e c e s e *apuca* = manquer de ressources; a s e *apuca* d e a l e s a l e = revenir à ses propres affaires.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 247: „avînd mare trebuință de bani ca să dee la Poartă pentru domnie, fiindcă din țară eșia banii cu greu, și încă nu putea cuprinde cu banii ce eșia nevoile țarei, și datorica se înglotia, s e m i r a d e c e s e v a apuca...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 27: „unii s-au făcut oameni răi și tălhari, de mare nevoe ce le era asupră, că n u m a i a v e a d e c e s e m a i *apuca*...”

Ibid., p. 32: „Duca-vodă de la Trotuș au tras la Domnești la casele soacră-sa a doamnei Dabijocai, și s-au așezat acolo, și aștepta di zi în zi să meargă la Iași să s e *apuce* d e a l e l u i...”

A se *apuca* de l u c r u în genere:

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 169: „Muștele dar, ca niște lighioi spurcate, mojicoase și în samă nebăgate, lasă-le să înble, iară n o i d e l u c r u l început *apucându-ne*, la sfîrșit a-l duce nevoitori să fim...”

A. Pann, *Prov.* I, 19:

„Nu-mi venea să șez în casă,
Nici d e l u c r u să m-*apuc*...”

Alexandri, *Scara mîței*, sc. 3: „Ei, de-acum, Mărinaș dragă, destulă vorbă, și mi te *apucă* d e l u c r u...”

Balada *Movila lui Burcel*:

„La tătari că mă dusei,
Un plug mare că prinsei,
Și c-un bou îl îngiugai
Și d e l u c r u m-*apuca*i...”

A se *apuca* de vreo meserie anume:

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 285:

„Aceasta de nu le vine
Și vor să trăească bine,
Apuce-s’ de băcălie,
Că-i mai mare boierie...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Plugariul cu hărnicie s-*apucase* de arat
Pămîntul ce era încă d-al său sînge rourat...”

Colinda *Plugul*:

„Și curînd s-a *apucat*
Cîmpul neted de arat
În lungiș
Și-n curmeziș;
S-a *apucat* într-o gioi
C-un plug cu doisprece boi...”

(Alex., *Poez. pop.*², 387)

A se *apuca* de război, de vrajbă, de dușmănie etc.:

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 58: „(Carol XII) se *apucasă* de războiu din casele de unde ședea el, să nu se dea turcilor să-l ducă la Țarigrad...”

Neculce, *Letop.* II, p. 321: „Șvezii au purces să se suie în vîrful dealului Cernăuților să se *apuce* d e b ă t a e, ce văzînd că este mulțime de oaste, nu s-au mai putut *apuca* d e b ă t a e...”

În *Pravida Moldov.*, 1646, f. 37: „ačastâ vrajbâ ce s-au *apucatŭ* cu acel omŭ
216 domnescŭ, nu s-au *apucatŭ* de cîndŭ au fostŭ cu slujbâ domnească, č-au fostŭ mai

de multă învrăjbiț, drept acēia l-au suduit...”, construcțiunea: „vrajbă ce s-au *apucat* cu...” este un caz de atracțiune sintactică în loc de: „vrajbă de care s-au *apucat* cu...”

Tot așa în *Îndreptarea legii*, 1652, p. 39: „ačastă vrajbă ce s-au *apucat* cu acelū omū domnescū, nu s-au *apucatū* de cāndū au fostū cu slujbā domneascā, č-au fostū mai demult învrăjbiți...”

A se *apuca* de v o r b ă:

A. Pann, *Prov.* II, 8:

„Că ei dacă s-*apucară* de vorbă și de lung sfat,
De sluga lor își uitară că slujește nemîncat...”

Ca arhaism juridic, este interesantă locuțiunea: „a se putea *apuca* de lege ca să jure”, care ne întimpină foarte des în *Condica Logofeției* de sub Constantin Brîncoveanu (ms. în Arh. Stat.) cu sensul de „jusjurandum dare” sau „jurejurando stare”.

Iată cîteva pasaje:

p. 94: „am dat domniia mea Radului Știrbēiu légé țării cum să jure el împreună cu frate-său Constandin vel clučer și cu vārusău Cernica biv vel armaș, de cătră boiarinul domnii méle Șerban vel comis, că n-au luat nič un ban de la soacră-sa Ilinca vorniceasa pentru ačastă moșie Negrénii; deč jurānd într-acestaș chip, el să-ș ție moșia, și fiind ispravnic la jurāmānt sluga domnii méle Haivaz vel portar, și după judecata domnii méle; iar Radul Știrbēiu el nič cum nu s-a u p u t u t *apuca* de l é g e c a s ă j u r e cu acești boiari ce scriu mai sus...”

p. 203: „domniia mea vrānd ca să descoapere lucrul, să nu să facă acestor oameni înpresurare de rumānie, domniia mea am judecat cum să jure Oltat și nepotu-său Nistor cu 6 megiiăș lângă dānșii, cum nu sāntu rumāni mănāstirii, ce sāntu oameni slobozi megiiăș și bārsēni den Țara Ungureascā; deč acești oameni nič cum nu s-a u p u t u t *apuca* de l é g e c a s ă j u r e , ce rămāind ei de judecatā...”

p. 246: „domniia mea am judecat împreună cu toț boiarii cei mari ai divanului domnii méle, cum să jure Mihail Săpunariul cu doi oameni lângă dānsul străini, anume Stančul Bujor i Radul sin, în sfānta besérecă cu māinele pe sfānta evanghelie, cu sufletele lor, cum cānd au cumpārat Iane acéste vii n-au fost pren știrea lor, nič pren știrea rudeniilor lui, nič n-au știut până acum, deč jurānd într-acestaș chip să aibā a întoarcerea lu Iane banii înapoi și să-ș ție ei viile, iar neputānd jura să-ș ție Iane viile cu bună pace, precum le-au cumpārat și după judecata domnii méle; iar Mihail cu rudeniile lui ei nič de cum nu s-a u p u t u t *apuca* d ă l é g e c a s ă j u r e , ce au rămas dā légé și dā judecatā...”

În „m ă *apuc*” se apasă asupra omului însuși ca instrument de a face ceva: „*apuc* p e m i n e pentru a —”; înlăturīndu-se elementul reflexiv, avem în vedere mai ales ținta instrumentalității: „*apuc* d r u m u l cutare” sau „*apuc* s p r e”. Ambele nuanțe sînt atît de apropiate, încît lesne se pot confunda, bunăoară în următoarea doină:

„Stau în codru și gîndesc,
Ce să fac ca să trăiesc?
Să m-*apuc* de plugărie,
Ori s-*apuc* în haiducie?...”

VII. *A p u c* „s’acheminer”.

Prin francezul „s’acheminer” nu se traduce tocmai bine acest sens al românului *apuc*, care în fond este tranzitiv, ca în „prendre” când îi urmează „le chemin”, „la direction”, „la ligne” etc.

Poenar-Aaron-Hill: „*P r e n d r e l e c h e m i n* des écoliers = a *apuca* d r u m u l cel mai lung”.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 57: „Chiajna, în fruntea oștirei sale, *apucă* d r u m u l înapoi către București...”

Basmul *Tinerete fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 4): „și *apucînd* c a l e a către răsărit, s-a dus, s-a dus trei zile și trei nopți...”

A. Pann, *Moș-Albu I*, p. 66:

„...din voi fiecare cîte un d r u m *apucînd*
Și în trei părți ale lumii tot-d-odată toți plecînd...”

Balada *Voina*:

„Eu trebuie să mă duc,
C a l e lungă să *apuc*...”

(Pompiliu, *Sibii*, 76)

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 229: „de ministrii mărici-tale nu sântem mulțamiți, căci n-*apucasă* d r u m bun...”

De aci, lăsînd „drumul” sau „calea” în subînțelegere, simplul *apuc* ” însemnează „p r e n d r e telle direction”.

Construit cu s p r e:

Zilot, *Cron.*, p. 99: „iar vezirul cu Murahazi si beizade Dumitrașcu Moruz abia scăpînd, *apucară* spre Șumla...”

Pann, *Prov.* III, 108:

„Spre Giurgiu a *apucat*,
Și fugi! fugi! pogoară! urci!...”

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Și de drum să ne cătăm,
Spre Bugeac să *apucăm*,
Pe hanul să-l rădicăm...”

Construit cu „î n”, mai rar cu „l a”:

Doină oltenească:

„În noaptea Sîntei Mării
S-au vorbit vro trei copii
S-*apuce*-n codru de tei,
Să cerce de-s voinicei...”

sau într-o doină haiducească:

„Și s-*apuc* în codrul mare,
Pe când mugurul răsare...”

(*Ibid.*, 312)

Balada *Holera*:

„Și pe cal încăleca,
Drumul la vale-*apuca*,
Apuca-n călătorie
Să facă negustorie...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 16: „Ruptu-s-au și podul pre Nistru de năvală; cîți au *apucat* în cea capăt de pod, accia au hălăduit, fugind la Cameniță...”

I. Văcărescu, p. 48:

„Cu totul m-am prăpădit,
Mințile mi s-au zmintit:
Ies din casă să mă duc,
Nu știu în c o t r o s-*apuc*...”

I. Creangă, *Stan Pășitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 21): „nu mai știa ce să facă și în c o t r o să *apuce*...”; și mai jos (p. 22): „a dat (dracul) poroncă tuturor slugilor sale ca să *apuce* care în c o t r o a vedea cu ochii, și pretutindene, pe mare și pe uscat, să vîre vîrajă între oameni...”

Balada *Mierla și sturzul*:

„Eu de gura ta
Și de-a maică-ta,
Unde să mă duc?
În c o t r o s-*apuc*?...”

(Burada, *Dobrogea*, p. 129)

Apuc „s’acheminer”, fie cu acuzativul, fie în construcțiune prepozițională, e foarte des la cei vechi în descrieri topografice.

O hotărnicie moldovenească din 1644 (*A.I.R.* I, p. 87): „am început di la pe-trile-albe în stâncă șa mare, și pogori suptu piscul în dreptul locului în matca părăului ce vine despre hărcul, și de acolo dreptu în groapa-mălaului ce ăște în dreptul guri valii Căcaci, și de acolo suptu margine în capu chișorului din mijloc lângă mocirla Căcații într-o moviliță care ăște suptu gropa-boului alătore cu vale Căcaciai, și acolo s-au făcut boor într-un •ugastru lângă cel vechiū, și *apucă* chișorul din mijloc l a dealū în pădure până ășasă în fântăna lui Vărlan, și din fântăna lui Vărlan în dreptul locului în fântăna Rogozăi, și din fântăna Rogozăi în lacul-porcului, și din lacul culmea dealului Bănilă până într-un ștejar unde am aflat boorul vechiū, și de acolo tot culmea în •os păn-tr-un plop întru carele am aflat boorul vechiū și păn în bălcul lui Balhic, și *apucă* chișorul din mijloc și pogoară în gura părăului-răchiții, și *apucă*

părăul î n • o s păn în mitoh și până în matea Almașului î n s u s și ȳasă în gura drumului...”

Grigorie Ghica, 1753 (*Cond. ms. a Vieroșului*, 1780, în Arh. Stat., f. 221): „moșȳia Căpăȳneni despra Corbeni *apucă* d i n apa Argeșului spre apus pre vzruga din sus de cireș pen pietri pre lângă sălașul popei, și apucă vălceaoa în sus...”

Act oltenesc din 1775 (*Cond. ms. a Govorei*, nr.1, în Arh. Stat., p. 334): „am mersu dreptu în nucul costeliv, care ȳaste în matea Orgovii-seci, și de aci dreptu în pȳiatra care ȳaste (sic) să hotăraște 3 hotară, însă hotarul Siliștenilor i hotarul sfintei mănăstiri i hotarul Dedovița al dumnealui căpitan Mihai Ștucă, și din pȳiatră au *apucat* matea apȳ î n j o s pă lângă drumul bătrân până în gura Orgovii-seci...”

Construit cu p e:

Doina *Lena*:

„*Apuca*i p e drum la vale
Ș-agiunsei pe *Lena*-n cale...”

(Alex., *Poez. pop.*², 237)

Balada *Inelul și năframa*:

„El pe cal a-ncălecat
Și p e drum au *apucat*...”

Balada *Vulcan*:

„Făcea mă-sa cum zicea,
În calic îl prefăcea,
El pe ulițe-*apuca*
Crȳsmele de le cerca...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. II, sc.17: „Dacă nu te-aș iubi, nu mi-ar păsa nicidecum să te văd *apucȳnd* p e cărări unde nu trebuie să calce piciorul unei fete...”

În descȳntece:

„Și *apuca*i p e c a l e
P e c ă r a r e...”

v. *Descȳntec*.

Apuc l u c r u l s p r e:

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 25): „mai multă sfadă și voroavă strȳnciunată s-ar fi scornit, și mai multă oeară s-ar fi lucrat, de n-ar fi fost Brėbul l u c r u l cu un ȳas mai ȳnainte s p r e descoperirea adevărului *apucat*...”

Apuc d-a l u n g:

Pann, *Prov.*II, 90:

„Eu vrȳnd să caut comoară
Și-n deșert să nu muncesc,
Cumpărai o moșioară,

Dorința să-mi izbîndesc,
Și o *apuca*i d-a l u n g u l...”

În balada *Dolca*, ciobanul cătră cînele său:

„Înainte să *apuci*
Și la furi drept să mă duci,
Pe urmele oilor,
Prin pajiștea florilor!...
Dolca vesel se scula,
Cîmpul d e-a l u n g *apuca*.
Botul prin iarbă vîrînd,
Urmele tot mirosind...”

Apuc c î m p i i:

I. Creangă, *Arnintiri din copilărie* (Conv. lit., 1881, p.10): „dac-ai sta să faci voic
rea de toate, zău ar trebui de la o vreme s-*apuci* c î m p i i...”

Cu același sens, *apuc* î n l u m e:

Cîntec din Ardeal:

„Cucul cîntă, mierla zice:
Nu-ți bea banii, măi voinice,
Că ți-i carul tot stricat,
Și plugul neferecat,
Și pămîntul nelucrat,
Iar tu-n l u m e - a i *apucat*!...”

(*Familia*, 1884, p. 601)

Apuc p e u ș ă:

Pann, *Prov.* I, 20:

„Sare îndată cu berea
Ș-*apucă* p e u ș - afară...”

Apuc a l t ă v o r b ă:

Hristachi Pitarul, *Istoria lui Mavroieni* (*Buciumul*, 1863, p. 28):

„Acum dar să mai lăsăm,
Ș-altă vorbă s-*apucăm*...”

Apuc î n a i n t e:

Neculce, *Letop.* II, p. 270: „mergând veste la Poartă că au murit Cantemir-vodă,
Brăncovanul-vodă, domnul muntenesc, au *apucat* î n a i n t e și au isprăvit domnia
lui Constantin sãn Duca-vodă celui bătrân...”

Costachi Negruzzi, *Sobieski*: „au trimis pe loc pe Căpitanul Turculeț c-o strajă
de călăreți, care, *apucînd* î n a i n t e, au scos toți oamenii de prin sate...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 29: „Meseriași streini au *apucat* î n ă i n t e la ai noștri,
și uni[i] cîștigă și se rumenesc, alți[i] pierd și să-ngălbinesc...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXVII, p. 14: „nu așteptă pre judele gloatecei să răspunză, ce *apucă* în a i n t e de zise lui: nu te téme...”

I. Ruset, *Zgîrcitul*, de Molière (Buc., 1836), p. 10: „de aceea *apuca* în a i n t e, ca să nu te mai încerci să mă îndupleci...”

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 339):

„— Pot să am nădejde în voi?

— Să n-ai nici o grijă, mămuică, *apucară* c u g u r a în a i n t e cei mai mari...”

Din *apuc* „prende une direction” se desfășură de la sine-și m ă *apuc* „s’engager”, când direcțiunea se răsfrînge mai cu dinadinsul asupra celuia ce o ia.

VIII. Mă *apuc* „s’engager”.

Neculce, *Letop.* II, p. 258: „Cantemir-vodă n-au ținut p a r o l a, cum s-a u *apucat* când l-au pus domn să omoare pre Iordachz Rusăt...”

Același, p. 363: „Mai cerșut-au turcii Azacul, și s-au *apucat* moscalii să-l dee cu tot venitul și hotarul lui...”

Ibid., p. 233: „pe Stolnicul Constantin îl credea Duca-vodă, că-i era cumnat și s e *apuca* că va întoarce pe frate-său de la Udriiu înapoi, și așa au amăgit și ei pe Duca-vodă...”

Ibid., p. 214: „Constantin Stolnicul s-au agiuns cu o slugă a lui Grigorie-vodă pre anume Ionașcu Cap-de-ghindă și l-au scos martur înaintea divanului împărătesc de au mărturisit cum că l-au omorit stăpănu-său Grigorie-vodă fără de nici o vină pre Constantin Postelnicul; deci Grigorie-vodă dacă au văzut că mărturisește așa sluga lui, n-au avut ce mai răspunde, că se *apucasă* p e c a p înaintea divanului că-i este năpaste...”

Nic. Muste, *Letop.* II, p. 17: „...au venit domn țării Dimitrașco Cantacuzino, ce au fost capichiahae lui Petriceico-vodă la Poartă, *apucîndu*-se el să strice cetățile țării, să nu între leșii într-însele...”

Act moldovenesc din 1703 (*A.I.R.* III, p. 269): „Izvod de pre zapisul lui Toder Moțoc, cum s-au l e g a t să dea unchiu-mieu lui Murguleț părcălabul pentru vitele carile zice unchiu-mieu c-au perit pentru pribegia tătanc-mieu, să se știe ce s-a u *apucat* Moțoc: că va da doi boi și doă vaci...”

Dialog țărănesc din Moldova:

„— Ci mai faci cumătru Vasile? Tot rău?

— Tot, cumătre! Nu-i mergi spri ghini di feliu. Nu. A mai adus acū o babă, cari s-a *apucat* că l-a-ndrepta...” (C. Mironescu, Tutova, c. Ibănești).

Doina *Cucul*:

„Ba! în curte-ți n-oi întra,
Slugă nu m-oi *apuca*,
Ci mai bine m-oi ținē
Cu hrana ce mi-a plăcē...”

(Marian, *Bucov.* II, 75)

De aci: „m ă *apuc* cu cineva p r e r ă m a s, mă prind = paciscor, pactum inco, 222 pignore certo” (*Lex. Bud.*).

Un cântec din Moldova:

„Iată mări cum ei beau,
R ă m ă ș a g c ă s-*apucau*:
Că celui ce s-a-mbăta,
Frumos cap i s-a tăia...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 34)

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4:

„Terinte: Te-nșeli, cumătre! Ba eu m-aș *apuca* că dacă cuconașul ar îmbla, Domnica...

„Miron: Domnica? E, cerce d-lui, și-i vide; mi ți l-a lua cu prăjina. Dar Voi-chița...ha, ha, ha.

„Terinte: Ha, ha, ha. Dacă ți-i așa povestea, p u n r ă m ă ș a g...”

IX. P a r t i c u l a z ă t ă t i:

1. Este anevoie a clasa în vreuna din rubricile de mai sus pe *apuc* urmat de partitivul l a, bunăoară într-un cântec satiric din Ardeal:

„Două rețe ș-un rățoi,
Să-mi *apur*. și eu l a boi;
Două rețe potcovite,
Să-mi *apuc* și eu l a vite...”

(*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 270)

unde „*apuc l a boi*”, „*apuc l a vite*”, adecă „*apuc l a avere*”, însemnează: c a p ă t p u ți n ceva.

În același sens, dar cu o nuanță morală, deja la Miron Costin, *Letop.* I, p. 269: „de atunci ceialanți boieri ce era închiși și cei ascunși mai au *apucat l a* suflete cu nădejde de viață...”, unde în alte manuscrise (ed. Urechia, t. I, p. 527): „au *apucat l a* suflet” și „au *apucat l a* fire”.

Tot aci vine locuțiunea poporană: „lui îi apucă mîna la toate”, cînd cineva se pricepe în multe lucruri măcar cîte puțin.

2. Compusul a i n t e -*apuc* „prévenir” ne întimpină la Coresi, 1577, ps. LVIII:

„Dumnezeul micu, mesererea lui a i n t e - <i>apucă</i> -mă...”		„Deus meus, misericordia p r a e v e - n i e t me...”
--	--	--

și aproape tot așa în *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.): „Dzeul micu, mesererea lui a i n t e -*apucă*-me...”

Ibid., ps. LXXVI:

„...a i n t e - <i>apucară</i> strajă...”		„...a n t i c i p a v e r u n t vigiliis...”
---	--	--

3. *Apuc* pe cineva cu făgăduințe, cu lingușire, cu vorbe:

Varlam, 1643, f. 213 a: „cu cuvente bune *apuca*-i, și daruri mari le da, și domnii le •uruiă, pentru ca să sâ leapede de Hristos...”

4. Forma poetică *dapuc*, cu *d* ca în „dalb=alb”, într-o colindă din Ialomița:

„Maica de veste p r i n d e a,
Fiiu în brațe că-și l u a,
Cărăruia *dapuca*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 26)

v. *Ajung.* – *Capăt.* – *Iau.* – *Încep.* – *Încerc.* – *Înhaț.* – *Prind.* – *Răpesc*...

²APÛC. – v. *Hapuc*.

¹APUCĂRE (plur. *apucări*), s.f.; l’infinit. d’ a p u c pris comme substantif: action de saisir, d’empoigner, de ravir etc. „Fapta de a a p u c a, d-a lua, d-a prinde, d-a pune mâna; prindere de frig, de frică, de spaimă” (Costinescu). Substantivează toate sensurile verbului a p u c, dar circulă mai ales ca sinonim cu r ă p i r e, pe când subatantivii a p u c a t și a p u c ă t u r ă au căpătat nuanțe cu totul diferite.

Dosofteiu, 1680, ps. LXI:

„Nu nedejdîuireț pre strâmbătate, și spre
apucare nu dorireț...”

„Nolite sperare super iniquitatem, et
super r a p i n a s nolite concupiscere...”

unde la Coresi, 1577: „Nu upovăireți în nedereptate, și în r ă p i r e nu jeluiți...”

Varlam, 1643, I, f. 4 a: „întru inima vamășului iubiră banilor petrăce, lâcomiia, strâmbătația *apucările*...”

Ibid., f. 274 b: „acolo voră sta înaintea noastră răutățile hiecarăuă de noi, sta-voră nemilostivirile noastre, vrăjmășiile, *apucările*, pradele...”

Antim, *Predice*, p. 84: „să ne ferim, din cât ne va fi putința, de curvie, de beție, de zavistie, de vânzări, de *apucări*, de năpăști și de alte multe ca acestea...”

v. ¹*Apuc.* – ^{2,3}*Apucat.* – ^{1,2}*Apucătură.* – *Pradă.* – *Răpire*...

²APUCĂRE, s.f.; t. de vétér. popul.: phymatose, eaux aux jambes. Termen poporan mai obicnuit pentru această boală de vite și mai ales de cai este a p ă.

Vinețki Avgi-bașa, *Cărtecică*, București, 1806, p. 68–70: „O h f a t, care să zice turcește arpalama, rumânește: au luat a p ă la piçoare, sau din grăunțe s-au vătămat, de care fieșicare boală voi pune cu leacuri deosebite. Aastă boală iaste de vînt, de bucate, de orz, din apă, din frig, din osteneală, de răceală...”; apoi mai jos: „O h v a t, a p ă la cal, adică *apucare*...”; mai încolo: „O h v a t de vînt, adică *apucare*...”

Termenul pare a fi o simplă traducere din polonul „ochwat”, care însemnează „saisissement”.

v. ⁵*Apă.*

¹APUCĂT, -Ă, adj.; le part. passé d’ a p u c pris comme adjectif: 1. saisi, empoigné, ravi etc.; 2. emporté, violent; 3. ayant pris froid. În primul sens, sinonim cu l u a t, p r i n s, c ă p ă t a t, î n h ă ț a t etc., adjectivînd toate înțelesurile verbului

224 a p u c: *apucat* de pept, *apucat* de hoți, *apucat* de friguri, *apucat* din somn, *apucat*

la strîmtoare, *apucat* pe loc, *apucat* a-și ținea cuvîntul, și altele. Este interesant mai ales sensul al doilea, născut aproape prin aceeași trecere logică ca în francezul „em-porté” și-n care cuvîntul devine sinonim cu *i u t e*, cu *a p r i g*, cu *n ă b ă d ă i o s*, cu *p o r n i t*.

O doină din Bucovina:

„Nu mi-i ciudă de bărbat,
Că oricît e de-*apucat*,
Tot se-ntoarce cîteodată
Ș-a sa dragoste-mi arată...”

(Marian, Buc. II, 18)

În sensul al treilea, născut din cel dentîi prin subînțelegere „de frig”, *apucat* e sinonim cu *r ă c i t*.

„De a răcit cineva la mijloc, zic că-i *apucat*” (Preut A. Paraschivescu, Muscel, c. Valea-Mare).

L.M.: „*apucat* = răcit, de copii”.

v. ¹*Aprig*. – ¹*Apuc*. – ^{2,3}*Apucat*. – ³*Apucătură*. – ¹*Iute*.

²**APUCĂT** (plur. *apucate*), s.n.; le part. passé d’ *a p u c* pris comme substantif: rapine, prise. Sinonim cu *j a f* și *p r a d ă*. Corespunde formațiunii participiale latine „raptus”, de ex.: „ex *r a p t o* vivre = a trăi din *apucat*”.

Urechia, *Letop*. I, p. 144: „Ștefan-vodă fiind ca un leu gata d e *apucat*, ce nu-l poate nime îmblânzi și lui odihna altuia îi părea cu pagubă...”

Cantemir, *Chron*. II, p. 184, despre cumani: „cu tălhușaguri și cu *apucatul* a trăi era obiceiuiți...”

Locuțiunea „p e *apucate*” funcționează ca adverb cu sensul fundamental de „în pripă”, cătră care se adaoage noțiunea de „împrăștiat”: „fac p e *apucate* = mă pripesc fără șir a face multe”.

„P r e *apucate* = raptim” (L.M.).

Basmul *Sînta Vinere* (Sbiera, *Povești*, p. 307): „De gobăi, de vacă, de grădină, de niște sămănături, de toate trebuia să grijască tot ea, așa cît mai că nu găsea timp să caute de copii și să-și facă și ceva de mîncat, da încă de măturat prin casă, de spălat blidele, de zolit cămeșile! Toate acestea le făcea numai p e *apucate*, cînd încăpea cu timpul...”

v. ¹*Apucat*. – ³*Apucat*. – ¹*Apucătură*. – *Grabă*.

³**APUCĂT**, s.n.; t. de méd. popul.: mal caduc, haut-mal, douleurs convulsives des petits enfants. Altfel zis *b o a l a - c o p i i l o r* și *r ă u l - c o p i i l o r*, mai avînd o mulțime de alte numiri poporane, precum: *du c ă - s e p e p u s t i i*, *s g h i h u - i a l ă*, *a l t e - a l e a*, *n ă b ă d ă i*, *s t r o p ș i t u r ă*, *a - b o a l ă* etc. *Apucat* se zice mai în specie cînd este vorba de prunci, dar e foarte potrivit și pentru *e p i l e p - s i a* în genere, căci termenul științific vine și el din grecul *ἐπίληπτος*, „saisi, surpris, possède par le diable”, ceea ce corespunde pe deplin cu credința poporană română.

„Țăranii pun sub căpățiul copilului mic, de la nașterea lui și pînă la șase săptămîni împlinite, o carte care se numește *A v e s t i ț a*, ca să nu se apropie dracul de el să-l a p u c e; căci epilepsia o numesc țăranii *apucat* sau *r ă u l - c o p i i - l o r...*” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

D.S.F. Marian (*Descîntece*, p. 199) descrie în următorul mod această boală: „...un feliu de cîrcei de stomah, cari frămîntă pre copii în nuntru și-i zgîrcesc uneori așa de tare, pînă ce-i fac ghiem și le duc picioarele la gură. Alteori copiii, ce sînt torturați de această boală, fac spume la gură, schimbă feliu de feliu de fețe, ba adeseori se schirnosesc, adică li se sucește vro mîină, vrun picior, se-ncrucișează, li se strîmbă fălcile, li se slăbesc toate nervele, și rămîn apoi, dacă se-nîmplă să nu moară, astfeliu schimosiți pentru toată viața. Însă cei mai mulți copii nu pot petrece și scăpa de această boală uricioasă, ci mai degrabă mor. *R ă u l c o p i i l o r* îl capătă mai ales din spaimă mare și cînd zac mult de altă boală. În limba germană se numește această boală *F r e i s e n*. În mitricele morților am aflat că cei mai mulți preoți din Bucovina au înscris-o ș-o mai înscriu încă unii prin *F r a s...*”

G.D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 362 sqq.): „*Apucatul* sau *î n c l e ș t a t u l* cores-punde, la copiii mici, cu colicele. Cînd pruncul se zvîrcolește și plînsul îi este înăbușit de dureri, babele și moașele zic că: e a p u c a t de inimă sau de rînichi; de aceea îl scaldă în apă caldă și, trăgîndu-l pe corp cu unt proaspet, îi zic acest descîntec:

Eu m-am sculat
Ș i am plecat
Pe cale
Pe cărare
Pe ulița mare
La rîul lui Iordan,
La fîntîna lui Bogdan etc.

După ce descîntecul se zice de trei ori în timpul scăldatului, copilul e oblojit cu foi de varză, înfășat în scutece calde și culcat ca să înădușească. *Î n c l e ș t a t u l*, afară de *apucat*, se mai cunoaște și sub numele de *s t r î n s*, *s t r î n s u r ă*, *s t r î n - s ă t u r ă*, *î n c l e ș t ă t u r ă...*”

v. ¹*Apuc.* – ^{1,2}*Apucat.* – ²*Apucătură.* – *Avestiță.* – *Boala-copiiLor.* – *Fras...*

APUCĂȚE (PE-), adv.; „à bâtons rompus” (Cihac). – v. ²*Apucat.*

APUCĂȚOR, -OARE, adj. et subst.; qui saisit, qui empoigne, qui ravit etc. „Acela care a p u c ă cu iuteală, care înhață cu lăcomie, care ia ceva prin amăgire, care are obicei d-a lua ce nu este al său” (Costinescu). Sinonim cu *j ă f u i t o r* sau *p r ă - d ă t o r*. În antiteză cu *d a r n i c*. E mai cu seamă des ca epitet al lupului și al fiarelor sălbatice.

Varlam, 1643, I, f.1 b (*Luc. XVIII, 11*): „nu sîmtu ca alalți oameni *apucători*, nedirepți...”, unde în *Noul Testarrent* din 1648: „nu sînt ca alalți oameni *j ă - h u i t o r i*, nederepți...”

Ibid., f. 93 a: „avut-ai înpârâți mulți, Ierusalime! ce aceia au fost răi și nedirepți, apucători și prâdători...”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1674 (*Molitve de ploe*, f.119 a): „tu ești milos, iară noi nemilostivi; tu ești darnic iară noi apucători...”

Același, *Synaxar*, 1683, mart. 12, f. 30 b: „aceștia ce să •urâ și să blastămă cu strâmbulă, măzditori și luători de mită și apucători, de-ș petrecă cu bișugă adunată cu vicleșugă...”

Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 502): „păziți-vă de prooroci minciunoși, carii voră veni cătră voi întru înbrăcăminte de oi, iară deîn lăuntru săntă l u p i și apucători...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 18: „Tătarii sănt l u p i apucători, pradă, robesc, bat și căznesc pre creștini...”

v. ¹*Apuc.*

¹**APUCĂTÛRĂ** (plur. *apucături*), s.f.; 1. rapine, pincée; 2. fașon, maniere de s'y prendre. În ambele accepțiuni se întrebuintează mai cu seamă la plural. În sensul dentă e ceva mai puțin decăt substantivul a p u c a t.

Costinescu: „*Apucătură*, aceea căt se a p u c ă, căt se ia, căt se poate lua cu două sau trei degete”.

L.M.: „*Apucătură*, punerea mînilor, luarea în mîni, de ex.: cu o *apucătură* l-a aruncat în aer”.

1. *Apucătură* „rapine”:

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 26: „După robiea Dncăi-vodă, venit-au domn țarei Dimitrașco Cantacuzino cu a doua domnie; iar nimică n-au schimbat firea sa; și iarăși lăcomie, și *apucături*, și făcea strămbătăți...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 240: „Rușfeturi și *apucături* nu se socotia căte lua toți în toate părțile, sferturi și dăjdi mari pe toate lunile, și mai de multe ori îndoite, avănd pe la ținuturi oameni greci...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 108: „Cine nu lucrează nimic, și cel ce trăiește dîn jafuri, dîn jumuleli, dîn *apucături*, dîn înșelări, ala este trîntor...”

2. *Apucătură* „fașon”.

L.M.: „nu-mi plac *apucăturile* lui.”

Cihac: „*apucături* bune, rele = bonne, mauvaise conduite.

I. Ruset, *Zgîrcitul* (Buc., 1836), p. 25.: „d-o mie de ori ți-am zis, fătul meu, că *apucăturile* tale nu-mi plac de loc; prea mult te vîri pîntre coconași...”, unde la Molière: „je vous l'ai dit vingt fois, mon fils, toutes vos m a n i è r e s me déplaisent fort; vous donnez fnricusement dans le marquis...”

Gr. Grădișteanu, *Domnu Pursoniac* (Buc., 1836), p. 7: „m-am uitat la dînsu o jumătate de ceas bună, ș-atît de bine i-am băgat de seamă *apucăturile*, încît acum îl cunosc, ca p-un ban rău, ce fel de om este...”; și mai jos, p. 28: „oamenii cu duh se văd după *apucături*”; unde la Molière nu se află cuvîntul corespunzător.

v. ¹*Apuc.* – ²*Apucat.*

2APUCĂTURĂ, s.f.; t. de méd. popul.: 1. crampe d'estomac, douleurs spasmodiques; 2. empoisonnement mercuriel. În primul sens, este un fel de cî r c e i și se confundă cu a p u c a t u l, deși acesta se aplică mai cu deosebire la prunci, nu la oameni mari; despre cazul al doilea, în care babele atribuie mercuriului luat în beutură bubele sau beșicile ce ies și se sparg pe corp,

v. *Argint-viu*.

1. *Apucătură „crampe”*.

Se întrebuințează mai adesea în asociere cu terminul *î n t î l n i t u r ă*.

„De a răcit cineva la mijloc, zic că-i a p u c a t și-i descîntă de *apucătură* și *î n t î l n i t u r ă*, trăgîndu-l și cu untură de porc negru tăiat la Icnat...” (Preut A. Paraschivescu, Muscel, c. Valea-Mare).

v. *Ignat. – Porc*.

„Pentru *apucătură* se bea buruiana numită r ă t e z ă t u r ă, feartă cu apă ne-ncepută. *Apucătura* este cînd doare tare la stomah; iar cînd răcește cineva, zice că l-a apucat *î n t î l n i t u r a...*” (C. Decusară, Tecuci, c. Țigănești).

După un manuscript de Aron Prijbeanu (Tocilescu, *Rev.* II, t. 1, p. 385), „un descîntec de *apucătură* și *î n t î l n i t u r ă*”:

„Trage baba pă bolnav pă spate cu apă, săpun sau oțet și untdelemn, și zice: Strigoaica a găsit ușa casii deschisă, fereastra destupată, focul stins; în dinți pă (cutare) l-a luat, sîngele-i a sorbit, la pămînt l-a trântit, cu morții l-a socotit. Maica Domnului din cer a auzit, în brațe l-a luat, pă masă de argint l-a pus, cu basma de fir l-a șters, oscioarele i le-a dres, junghiul i l-a scos, sănătatea să-l pătrunză pîn-în os. Strigoaică Moroaică, desfă (cutăruia) de orice rău ai pus pă dînsul, că în piuă te-oiu pisa, în moară te-oiu măcina, în vînt te-oiu arunca, încît norii s-or mira. Desfă-l (pă cutare) de 99 *apucături*, de 99 *î n t î l n i t u r i*, de 99 *aplecături*, de 99 *deocheturi*, de 99 *junghiuri*, strîns cu ceas rău, tu a p u c a t u l e, tu *î n t î l n i t u l e*, colțatule, urîtule, grozavule, negritule, eși, du-te (de la cutare), din spatele lui, din pieptul lui, spinarea lui, rinichii lui, ficatul lui, inima lui, din zgîrciul nasului, din fața obrazului, că (cutare) nu vă poate purta, nu vă poate cina, adăpa și plimba. Eșiți! du-te preste prăpăstii și munți, la fata Craiului-împărat, unde vă așteaptă cu mese întinse, făclii aprinse, acolo vă este cina, acolo vă e odihna, acolo vă potoliți, acolo să vă risipiți, să rămîie (cutare) luminat ca argintul cel curat; eu mă închin cu descîntecul Maica Precistă cu leacul...”

v. *Întîlnitură. – Rătezătură*.

2. *Apucătură „empoisonnement mercuriel”*.

„L u m i n o s u l crește în păduri și fînețe, în forma cucutei, avînd flori albe măciulate ca floarea liliacului. Se vorbește de bătrîni că această plantă e folositoare pentru *apucătură*, adică boală venită din argint-viu dat din dușmănie fntr-o băutură. Cînd bubele pe trup încep a sparge, se ia luminosul, se fierbe sîmbătă seara pînă a nu apune soarele, cu apă ne-ncepută și fără a vorbi cu nimene, apoi se pune la un loc curat, și a doua zi duminică, pînă a nu răsări soarele, bolnavul se spală cu acea apă pe bube...” (N. Țărcuș, Covurlui, c. Piscu).

„Luminosul”, la dr. Brîndză „luminoasa”, mai numit „năpraznic”, „curpen-de-pădure”, „curpeniță” este „*Clematis*”, mai ales „*Clematis erecta*” și „*Clematis vitalba*”,

o plantă care deja în vechime se întrebuița pentru vindecarea a tot felul de bube sau beșici. „La vertu antipsorique de la clématite était connue des anciens; Pline, Dioscoride et Galien en ont parlé. Il est à regretter que les médecins aient laissé tomber dans l'oubli une plante aussi énergique...” (Cazin, *Plantes médicinales*³, p. 330).

v. ¹Apuc. – ³Apucat. – *Curpeniță*.

APÛI. – v. *Apun*.

APUITÒR. – v. *Apunător*.

APÛN s. **APÛI** (*apus, apunere*), vb.; se coucher (des astres), se fermer (des yeux); fig.: décliner, descendre; s o a r e -*apune*, le coucher du soleil. În privința soarelui, e sinonim cu a s f i n ț e s c și s c a p ă t; în antiteză cu r ă s a r. Lătinește a p - p o n o = a d p o n o însemnează „pun lingă”, de unde „culc = colloco”. La macedo-români pînă astăzi: „să te *apunî* caplu a teu = pune-ți jos capul” (Șaiceanu, *Semasiologia*, p. 181), adică: „culcă capul”. „Soarele *apune*” vrea să zică: „le soarel se couche”. Dezvoltarea sensului e foarte ușoară, și totuși numai la români l-a căpătat a p p o n o, rel puțin ca verb, căci substantivul a p u s are paraleluri și-n celelalte limbi romanice.

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 4 b: „iarna va lipsi, și soarele nu va *apune*, căci noapte nu să va face...”

Costachi Conachi, p. 234:

„Eu iubesc și arz în pară la răsăritul de soare,
Și mă vaiet cînd *apune* că arz încă și mai tare...”

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Nu bag seamă că dasupră-mi vijelia se stîrnește,
Sau că soarele *apune*, ori că tunetul vuiește...”

O doină:

„Oliolio, soare rătund!
De-ai *apune* mai curînd...”

(Alex., *Poez. pop.*², 256)

Alta:

„Am o mîndră ca ș-o cruce,
Și la lucru n-o pot duce;
Dimineața-i rouă mare,
Și se udă pe picioare;
Cînd *apune* sfîntul soare,
Stau țîntării să te-omoare...”

A. Pann, *Erotocrit*, p. 27:

„Și cum se arată noaptea și l u m i n a au *apus*,
Iară ca și mai-nainte la același loc s-au dus...”

„Cînd cineva a murit, se zice: i-a *apus* s t e a u a” (Mironescu, Neamț, c. Frumoasa).

Cîntec macedo-român (Col. ms. Dr. Obedenaru):

„Ah, voi puli asburători,
Çi asburați pîn’ tu niori,
Nihîam să vă *apune*ai...”

= Ô vous, oiseaux de haut vol, qui volez jusque dans les nuages, d e s c e n d e z un peu...”

O c h i i *apun* cînd se închid, prin asociațiune de idei între „lumina” ochiului și „lumina” stelelor.

Ioan din Vinți, 1689, f. 119 b: „Acumă toate mădulările trupesti deșarte se arată, fiind moarte și nemișcate și toate netriabnice: mănule și picioarele sânt legate, o c h i i *apuseră* și audzul absurdzi, limba cu tăcere să îngrădi...”

C. Conachi, p.155:

„Înalți Dumnezei!
Ce văd ochii mei
De clilesc ș-*apun*?
Sub chip omenesc
Un înger ceresc
Văd si se supun...”

Figurat la I. Văcărescu, p. 211:

„Mărirea tinereții
Eu simț c-o am răpus:
De tot lumina vietii
Acuma mi-a *apus*...”

La Beldiman, *Tragod.*, v. 715:

„Venind, merg cu toți la curte, pun la cale, sfătuiesc,
Argimagzariul la Poartă să se facă rînduiesc,
Să arate starea țării și cele ce-au suferit
M i l a ei să nu *apuie*, c-apoi sînt toți de perit...”

Tot așa se poate zice că: bucuria *apune*, fericirea *apune*, înșiși oamenii *apun* cînd se apropie moartea.

În sensul din urmă, ne întimpină forma reflexivă într-un text omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 644): „căutându îndârătă să vază pre derepții, de carii se înpartă, ce li s e v o r ū *apune* d e î n t r e o c h i i și nu se voră putea întoarce înapoi...”

O frumoasă icoană a vieții de la țară „cînd s o a r e l e *apune*”, la Boliac:

„Cînd s o a r e l e *apune* pe văi și pe colnice;
Cînd satul tot se umple de vaci și de junice;
Cînd sare vițelușii și ugerul e plin;
Cînd rumene copile, flăcăii numai zale,
Își rîd cu dinți de lapte, se trag de mîini din cale,
Își spun cîte o glumă, își iau mărul din sîn...”

Ca substantiv invariabil e foarte poporan compusul s o a r e *apune* „concher du soleil” în opozițiune cu s o a r e - r ă s a r e „lever du soleil”.

Un zapis de vînzare, 1690 (*Cond. ms. a Hurezului*, 1754, în Arh. Stat., f. 534 a): „vîndutu-î-am dumnealui pivnița noastră de pîiceatră din Tîrgoviște cu tot locul cît să va alêge și cu un loc de prăvălie alături cu pivnița, care loc mîerge în lung din ulița cea mare spre s o a r e *apune* pînă în ulița caré mîerge pre lîngă locul Hrizii Banul...”

Basmul *Pici ramură* (Stănceseu, *Basme*, p. 2): „a întrat vrăjmașul dinspre s o a r e - *apune* și ne pustiește ogoarele...”

Alexandri, *Legenda ciocîrliei*:

„Seninul dulce-al zilei, rîvnind acea minune,
Din s o a r e l e - r ă s a r e și pîn’la s o a r e - *apune*,
Se-ntinde pe dasupră-i cu bolta lui rotundă,
Voind să-i fac-un templu în care s-o ascundă...”

unde articulatul s o a r e l e - r ă s a r e este o licență poetică.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 45: „D-o fi fată, o s-alerge d-a-ncîtelea pe la s o a r e - r ă s a r e pîn-o vedea pe dracu la s o a r e - *apune*...”

„Vîntului de la a p u s i se zice s o a r e - *apune* și m u n t e a n u” (P. Michăescu, Brăila, c. Ceacîru).

La prima persoană *apun* sau. *apui* nu se aude mai niciodată, ceea ce se explică prin însuși sensul acestui verb; la subiectiv însă și la participiu prezinte se rostește totdeauna cu *n* muiat: *apuie*, *apuind*, nu: *apună*, *apunînd*.

Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Braș., p. 524): „mîniîați-vă și nu greșireți, soarele să nu *apue* în mîniîa voastră...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 1 (f. 2 a): „Și bătându-să (Isus Navi) cu inoplenenicii și soarele *apuind*, avîndu inemă la războiu s-au rugat lui Dumnedzău și dzăsă să stîia soarele, și îndată stătu și să opri soarele din calia sa să nu *apue*...”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 15: „eu m-am dat cu totul la privirea aceștii mulțimi de stele, din care unele era scînteioasă și altele strălucitoare; eu socotiem, eu însemnam a lor mare deosebire, a lor așazare, a lor mișcare și a lor floare, unele răsărind și altele *apuind*...”

v. ^{1,2}*Apus*. – *Pun*.

APUNĂTOR s. **APUITOR**, **-OARE**, adj.; „descendant du soleil” (Cihac).

v. ¹*Apus*.

APÛNE (SOARE-). – v. *Apun.* – *Soare-apune.*

A-PÛRURE, adv.; toujours, en tout temps, continuellement. *T o t d a u n a* sau *h o j m a*. Din prepoziționalul *a* (= *ad*) și din *p u r u r e*, de care nu se deosebește prin sens. Mai obicinuît își acată pe emfaticul *-a* (v. ⁵A): *a-pururea*.

I. Văcărescu, p. 29:

„O, ce simțire! o, ce plăcere!
În noi s-aprinde foc ce nu piere;
Ș-aprins *a-pururea-n* noi să fie,
Jurăm p-altar de statornicie...”

Își mai prepune uneori pe *d e*: *d e - a-purure* sau *d-a-purure*.
Beldiman, *Tragod.*, v. 3915:

„Dar de ei a se încrede niciodată nu putea,
De aceea-n îngrijire *d e -a-pururea* plutea...”

v. *Purure*.

¹**APÛS, -Ă**; le part. passé *d ’ a p u n* pris comme adjectif: couché (des astres), fig.: sur le déclin, disparu. Soarele *apus*. Lumină *apusă*. Stele *apuse*. Figurat: bucurie *apusă*; neamuri *apuse* în întunecul veacurilor etc.

La negativ, *neapus* însemnează mai mult ceea ce nu poate să *a p u i e* sau nu *a p u n e* niciodată.

Varlam, 1643, l.f. 245 a: „Isus Hristos, dreptul soare, lumina cea *neapusă*, strălucirea că *văcnică*...”

Șapte, taine, 1644, p. 127: „mărgemă spre lumina că *neapusă* a dzilei mării
În Dumnedzău...”

Cu același sens: *n e a p u i t o r*.

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 80 b: „lumina lumii în lumina credinții, adecă în soarele cel *n e a p u i t o r i u* a o preface...”

v. *Apun.* – ²*Apus*.

²**APÛS** (plur. *apusuri* și *apuse*), s.n.; 1. coucher (des astres); 2. occident, ouest; fig.: déclin. În primul sens, *apus* este dinamic, însemnând treptata *a p u n e r e* a stelelor; în sensul al doilea e static, arătând regiunea cerului unde stelele *a p u n*. În ambele serisuri e sinonim cu *a s f i n ț i t*, cu *s o a r e - a p u n e*, cu *s c ă p ă t a t*. Prin sens și prin partea radicală *-p o n-* coincidă cu ital. și portug. *p o n e n t e*, span. *p o n i e n t e*, provenç. *p o n e n t* (Cihac).

1. *Apus* „coucher”.

Se zice mai adesea *apus* de *s o a r e*, nearticulat, construindu-se cu *s p r e*,
232 1a, p e 1a.

Balada *Oaia năzdrăvană*:

„Și mi s-au vorbit,
Și mi s-au șoptit
La *apus* d e s o a r e
Să mi te omoare...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 435)

Colindă muntenească:

„Spre *apus* d e s o a r e,
Cam pe drumul mare,
Trec
Și se petrec
Stoluri de voinici
Pe cai povîrnici...”

(*Ibid.*, 91)

Balada Miorița:

„Ei se sfătuiră
Pe l-*apus* d e s o a r e
Ca să mi-l omoare...”

Figurat, la Costachi Conachi, p. 100:

„Amar nouă! ce durere ne arde și ne topește!
Noi murim, și lumea toată nimic nu ne folosește:
Nu-i scăpare...căci nădejdea de la noi este departe;
S-o-nchegat lumina vieții cu *apusul* cel de moarte!...”

Ibid., p. 224:

„Tu pătrunzi a mea simțire cu lumini ce în cer nu-s...
Tu ești Dumnezeu de viață, tu ești stea fără *apus*...”

Gr. Alexandrescu, *Mănăstirea Dealul*:

„Mărețul turn, trist martur l-al nostru trist a p u s...”

și tot acolo, mai jos, cu sensul direct:

„Așa în a mea rîvnă, pe locul părintesc,
Fiu al astor ruine, țărîna lor slăvesc;
Încă-mi aduc aminte de groaza ce simțeam,
Cînd la *apusul* z i l e i scheletul lor priveam...”

2. *Apus* „occident”.

Un boacet din Moldova:

„Ie-te după sfîntul soare,
Luminos și frumos tare,

Că-i nainte mergător
 Și-napoi întorcător:
 Merge de la răsărit
 Și până la a s f i n ț i t,
 Și de la *apus*
 După ce s-a dus
 Merge iar la răsărit...”

(Burada, *Înmormînt.*, p. 121)

Rareori se zice în acest sens, printr-un fel de pleonasm poporan, „*apusul* s o a - r e l u i”.

Inventariul Cotrocenidor, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 14: „și iară să hie svintii mănăstiri o moșie în muntele Bucécîului, însă de cătră *apusul* s o a r e l u i toată partea jupănésii Caplii den Cocorăști...”

Apus este unul din cele patru puncturi cardinale.

Predică, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 190): „date furâ noao patru cyagghelii, derep-ce săntu stlăpi acésté lumiei, că și lumea patru pârți avăndu: r â s â r i t u l ũ, *apusul*, m i a z â n o a p t e, a m i a - z â z i, pentru acéia se cādē și stlăpi a fi patru...”

Apus se pune obicinuît în antiteză cu r â s â r i t.

Balada *Soarele si luna*:

„Noi cît om trăi,
 Nu ne-om întîlni:
 Cînd eu merge-oi la *apus*,
 Tu la r â s â r i t te-ai dus;
 Cînd tu merge-i la *apus*,
 Eu la r â s â r i t m-am dus...”

(Burada, *Dobrogea*, p. 172)

Cirnilitura despre scrisoare: „Limbă dulce sau amară găiește la r â s â r i t si s-aude la *apus*” (Alex., *Poez.* *pop.*², 393).

Proverb despre cine povestește fără șir: „Îmi vorbești una de la r â s â r i t și alta de la *apus*” (Pann, III, 131).

„R â s â r i t u l și *apusul*” = lumea întreagă.

Moxa, 1620, p. 351: „toți domnii pămîntului și toți vitějii lumiei de la r â s â r i t până la *apus*...”

Varlam, 1643, I, f. 45 a: „într-un căsă ȳaste de o dată și în ceriū și pre pămăntū, și la r â s â r i t ũ și la *apusū*, și în toate laturile lumiei...”

În urma schismei lui Fotiu (858), religiunea creștină s-a despărțit în două mari secte: biserica R â s â r i t u l u i sau greacă și biserica *Apusului* sau latină.

Urechia, *Letop.* I, p. 106, vorbind despre Conciliul de la Florența: „în loc de împreunare, nici să auză de numele Papii și a bisericii *Apusului*...”

În *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XLIX, ne întimpină forma *appus*:

„...de răsăritul soarelui până la <i>appus</i> (ἀπποϋς)...”		„...a solis ortu usque ad o c c a - s u m...”
---	--	---

În graiul vechi *apus* se întrebuințează și la plural: *apuse și apusuri*.

Coresi, 1577, ps. CII:

„...cătū stau răsăritele de <i>apuse</i> , deluîngat-au de noi fără-de-légile noastre...”		„...quantum distat ortus ab o c c i - d e n t e, longe fecit a nobis iniquitates nostras...”
---	--	--

unde și-n toxtul grec e pluralul: „ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν”, ca și-n cel paleoslavice: „vŭstotzi ot z a p a d ŭ”. Însă la Silvestru, 1651, e singular: „cātu-î de departe răsăritul de *apusŭ*”.

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 460 (*Esai*. IX, 12):

„Sirîia despre răsăriturile soarelui și pre elini de la <i>apusurile</i> soarelui...”		„Συρίαν ἀφ’ ἡλίου ἀνατολῶν, καί τοὺς Ἑλλήνας ἀφ’ ἡλίου δυσμῶν
---	--	---

Corbea, *Psaltirea*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), LXVII:

„Ce lui preste *apusuri*, ce s-au suit, cale
Îi faceți și-l proslăviți și-n deal și în vale...”

v. ¹*Apus*. – *Asfințit*. – *Scăpătat*.

APUSEAN, -**Ă**, adj. et subst.; 1. „occidental, habitant de l’occident” (Cihac); 2. appartenant à l’église romaine. În opozițiune cu *r ă s ă r i t e a n*.

„Vîntului de meazizi se zice *v î n t u l - m a r e* și *apusanul*” (P. Pintea, Banat, c. Nevrincea).

v. ²*Apus*.

APŪST (plur. *apusturi*), s.n.; t. de moulinage: écluse. Termen mai obicinuit este *j i l i p*; se zice și *s t ă v i l a r*.

„*Apust* la moară se numește o clădire din trei păreți de scînduri, doi laterali și unul în fața iezturii unui iaz, mai adăugîndu-se o podeală făcută iarăși din scînduri. La păretele din fața iezturii se așează 2–4 stavile, cari în timp ploios se rădică, căci altfel împlîndu-se iazul de apă s-ar strica ieztura, s-ar scurge toată apa și moara n-ar mai îmbla” (I. Solescu, Suceava, c. Lămășeni).

„*Apust* la moară este ieztura cea de lemn, care oprește apa cînd vrea, și-i dă drumul iarăși cînd vrea” (G. Bottez, Iași, c. Chișcăreni).

La prima vedere, *apust* ar părea a fi latinul *a p p o s i t u m*, iar prin urmare dublet etimologic cu *a d ă p o s t* (= *adpositum*), ceea ce s-ar potrivi sub raportul sensului și n-ar fi tocmai greu de susținut în privința fonetică. Totuși originea latină sau romanică trebui cu totul înlăturată. Moldovenii au luat cuvîntul de la poloni:

u p u s t „die Schleuse an einem Teiche”, din vechiul slav ic u p u s t i t i „,di-mittere”. Linde (v. *Upusci*•) aduce o mulțime de texturi poloane, din cari iată cel dentfi: „do zatrzymaniu wody w stawie albo wypuszczenia jej sa u p u s t y = pentru oprirea apei în iaz sau pentru scoaterea ei sînt *apusturile*”. De la poloni au primit această vorbă și rutenii: o p u s t „Schleuse” (Zelechowski, I, 574). Din polonul u p u s t vine românul *apust* prin disimilațiune vocalică.

v. *Jilip*. – *Lătoc*. – *Moară*...

APUȘOARĂ. – v. Apșoară.

APÛT (*apușit*, *apușire*), vb.; sentir bon ou mauvais, flairer. Sinonim cu a m i r o s. Format din p u t prin prepoziționalul *a* = a d, ca în „apipăiesc” sau în „adulmec”. Arhaism.

Dicționarul bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424):

„*Aput*. Olfacio”.

Coresi, 1577, ps. CXIII:

„Rostu aŭ și nu grăescŭ, ochi au și nu
vădŭ, urechi au și nu audŭ, nasure au și nu
aputŭ...”

„Os habent et non loquentur, oculos
habent et non videbunt, aures habent et
non audient, nares habent et non o d o -
r a b u n t...”

unde la Silvestru, 1651: „nari au și nu m i r o s e s e ŭ”, iar la Dosofteiu, 1680: „nări
au și nu vorŭ m i r o s i.

v. *Amiros*. – *Apipăiesc*. – *Apușit*. – *Aulm*. – *Avăd*. – *Put*...

A-PUTÈRE-A-FI s. **A-PUTÈRELE-A-FI (DE-)**, adv.; plus que suffisamment, dans toute la force du mot. Un moldovenism energic și frumos în loc de: „pe cît se poate mai mult”. Sub raportul morfologic se apropie de vechiul adjectiv „a-firea”.

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p. 9): „...au început și mai cu gura și cu ochi
asupra lui și a-l muștra cum de au fost el așa de nebun și de tont, și cum de el, om
bătrîn și moșneag d e -a-putere-a-fi, și să-l cuprindă așa jocul cînd aude o turluitură
de fluier!...”

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 129: „Ai înăăucit, sărace, de tot. Cică ești om, copt
d e -a-puterele-a-hi, și nu ți-ai prăsit un ban să-ți poți cîrpi o nevoie la o vreme
grea...”

v. *A-fire*. – *Pot*.

APUȘINÈZ (*apușinat*, *apușinare*), vb.; diminuer, réduire, ammodrir. Această
formă, în loc de î m p u ț i n e z, ne întîmpină numai la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms.
în Muz. istor. din București): „*apușinezu*, *apușinu*, vermindern, weniger machen”.
Să fie oare poporană?

v. *Împușinez*. – *Pușin*.

¹**APUȚIT**, -Ă, le part. passé d' a p u t pris comme adjectif: senti, flairé.
v. *Aput*. – ²*Apuțit*.

²**APUȚIT**, s.n.; le part. passé d' a p u t pris comme substantif: odorat. Arhaism.
Sinonim cu m i r o s.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 424):

„*Apuțitul*. Olfactus.

A p u ț i t u r ă. Olfactio”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXIV, p.11: „de-arâ fi tot trupulă ochiū, unde arâ fi auzul? iarâ de-arâ fi totū auzū, unde î-arâ fi *apuțitulă*?...”

v. *Aput*.

APUȚITURĂ. – v. ²*Apuțit*.

¹**AR**, (*arat, arare*), vb.; labourer. Latinul *a r o*, trecut de asemenea la italieni, spanioli, portugezi și provențali (Cihac). „*A ara*, a răsturna brazda cu plugul” (Costinescu). A lucra pământul pentru a-l face să rodească bucate. Treaba plugarului. Îndeletnicirea de căpetenie a oamenilor de la țară.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 47: „tu *ară* pământul și păzește căsnicia, și alte meș-terșuguri trebuitoare fă ca un. țăran...”

Pentru a se putea *ara* bine, pământul trebui să nu fie vîrtos.

Moxa, 1620, p. 403: „deci Craiu (Sigismund) cu cătă hvală venise, cu mai mare rușine se întoarse, că-șu pierdu voinicii cu totul și lăsă oase de oameni cătă nu-și putea *ara* oamenii pre acei câmpii...”

După ce se *ară* pământul, apoi se *g r ă p e a z ă* și se aruncă s ă m n î n t ă.

Colinda *Plugușorul*:

„Și pământul măsurarăm,
Măsurarăm și-l *ararăm*:
Joile
Văile,
Mercurile
Gropile,
C-așa ne era locurile;
După ce-l *ararăm*,
Ii *g r ă p a r ă m*
Și grîu curat s e m ă n a r ă m...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 139)

Ar d e t o a m n ă, *ar d e p r i m ă v a r ă*, se zice după timpul anului cînd se *ară*.

Neculce, *Letop*. II, p. 456: „căzut-au o brumă mare de au stricat pînile cele mici, și stricase și pînile mari care era mai tîrzie, că nu putuse oamenii *ara d e t o a m n ă*, fiind vremea oștirii, și d e p r i m ă v a r ă carăși nu putea să *are* de vreme, fiind boii slabi de carne...”

Unealta cu care se *ară* este p l u g u l cu hălțelele lui.

Neculce, *Letop.* II, p. 200: „... (Ștefan cel Mare) mirându-se ce om este acela că *ară* duminica, îndată au trimis în toate părțile ca să-l găsească pre acel om să-l aducă la dănsul; și l-au aflat pre om în sus pre apa Vasluiului, cale de patru ceasuri, *arănd* la o movilă ce se chiamă acum movila lui Purcel, că pe acel om încă îl chiema Purcel. Și ducându-l pre acel om la Ștefan-vodă, l-au întrebat Ștefan-vodă: el au strigat așa tare? și de ce *ară* duminica? El au zis că au strigat el să aducă boii la plug, și *ară* duminica că este om sărac și într-alte zile n-au vrut frate-său să-i deie plugul...”

Balada *Movila lui Purcel*:

„Să-mi dea plugul ca să *ar*
Mi-a fost ruga în zadar...”

O doină:

„Alei, puico! dac-ai vrea,
Patru pluguri aş dura,
Țara-ntreagă aş *ara*!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 243)

Cînd *ară* mulți deodată, plugurile se așează și înaintează în rînd, iar plugarii cîntă.
Cîntecul Jianului:

„Văzui oamenii *arînd*
C u p l u g u r i l e î n r î n d,
Numai plugulețul meu
L-a-nțelenit Dumnezeu!...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 291)

Costcachi Negruzzi, *Doina nouă*:

„Boii mei cînd aud doină,
Ară țelină și moină,
Și îmi samăn cel ogor
Cîntînd doinele cu dor...”

A *ara* un cîmp pentru înțîia dată se zice: a despica țelina.

Cîntecul Pandurilor din 1821 (G.D.T., *Poez. pop.*, 484):

„Uite, mergem să *arăm*,
Ț e l i n a s ă d e s p i c ă m,
Că avem să sămănăm;
Voi aveți să ne urmați
Și-nsutit să secerați...”

Proverb: „Orzul îl *ară* boii și-l mănîncă caii” (Pann, II, 87); sau: „boii *ară* orzul, și caii îl mănîncă” (Baronzi, *Limba*, p. 60).

I. Creangă, *Povestea unui om leneș* (*Conv. lit.*, 1878, p. 258): „Să-și puie cineva
238 obrazul pentru unul ca tine și să te hrănească ca pe-un trîntor, mare minune-i și asta!

dar tot de noroc să se plîngă cineva. Bine a mai zis cine-a zis că: boii *ară* și caii mănîncă...”

Ghicitoarea despre „scrisoare”: „Gîsca *ară*, omul mînă” (*Țara nouă*, 1887, p. 162); negreșit, de pe cînd se scria cu pene, nu cu condeie.

„Cînd pămîntul este fraget, poporul zice: se *ară* c u m u -i c e n u ș a” (G. Băsoc, Tecuci, c. Homocea).

Infinitiv arhaic: „d e -a *ararea*”:

Paliia, 1582 (ap. Cipariu, *Anal.*, p. 81): „în șase dzile lucreadzâ, în a șaptea dzi tu rădzbună d e -a *ararea* și dî-a secerarea...”

v.^{1,2,3} *Arat.* – *Arător.* – *Arătură.* – *Bou.* – *Brazdă.* – *Plug...*

2-**ĂR** s. **-ĂRIU**, **-ĂRĂ** (plur. *-ari* și *-are*); sufixe nominal corresponsant au latin *-a r i u s* et *-a r i u m*. La vechii romani sufixul *-a r i o* - căpătase o mare răspîndire mai cu seamă în epoca imperială, dînd naștere unei mulțimi de substantivi, precum:

a) masculini de agenți: *carbonarius*, *argentarius*, *ferrarius*, *carpentarius*, *casidarius*, *coriarius*, *furnarius*, *lapidarius*, *lignarius*, *pectinarius*, *pecuarius*, *tabernacularius*, *tignarius* etc., ca românește în: cărbunar, argintar, ferar, cizmar sau ciobotar, șelar, hornar, petrar, peptenar, păcurar, crîșmar, zidar, lemnar, meșteșugar, plugar, văcar, porcar, măcelar și altele, în cari agentul se numește după lucrul cu care se îndeletnicește, dar la feminin nu se face *-ară*, ci *-ă r e a s ă*: cărbunăreasă, argintăreasă etc., uneori *-ă r i ț ă*: văcăriță, crîșmăriță, lemnăriță;

b) neutri cu sens de încăperea unde se face sau se ține ceva: *aerarium*, *aquarium*, *cellarium*, *columbarium*, *granarium*, *vestiarium*, *cibrium*, *armamentarium* etc., ca românește în: grînar, porumbar, furnicar, acar, băligar, frunzar, degetar și altele, numite după cele cuprinse în acel loc și cari ar trebui să aibă totdeauna pluralul în *-are* ca „grînare”, deși. poporul preferă a le trece la genul bărbătesc: furnicari, frunzari etc.

Pe lîngă acestea:

c) un mic număr de adjectivi: *primarius*, *secundarius*, *tertiarius*, *adversarius*, *contrarius* etc., ca românește în: (văr) *primar*, (cal) *pătrar* sau *cincar*, *sugar*, *fugar* și mai încă vro trei-patru, cu femininele lor în *-ară*: (vară) *primară*, (iapă) *cincară*...

Numirile de pomi ca *frăgar*, sau de pometuri ca *alunar*, aparțin rubricii *b*, însemnînd un ce c u f r a g i sau c u a l u n e; iar cuvîntul *armăsar* face parte din rubrica *c*, derivînd dintr-un adjectiv: „(cal) *armăsar* = (equus) *admissarius*.” De asemenea e de origine adjectivală *mădular* = lat. „*medullaris*” trecut la „*medullarium*”, precum și *amnar* = *ad-manuarium*.

Cătră rubricile *b* și *c* s-ar mai putea adăuga numirile lunelor ca *florar*, *cireșar*, *gerar*, *brumar*, adecă cu *flori* sau cu *cireșe*, *geros* sau *brumos*, dacă aci nu s-ar recunoaște mai curînd lucrarea de analogie a termenilor latini: „*Januarius*” și „*Februarius*”, de unde și *cărindar*, *făurar*, *măselar*.

În *țințar* nu este sufixul *-ar*, ci cuvîntul întreg e o reduplicare onomatopoeică = it. *zenzara*, *zanzara* = sp. *zenzalo* etc.; iar vorbele „*ambar*”, „*cîntar*”, „*păhar*”, „*măgar*” sînt împrumutate.

Poporul rostește deopotrivă *-ar* și *-ariu*, deși forma *-ariu* cea organică, predomină în vechile texturi. În cuvinte ca *săbier*, *clucer*, *pivnicer*, *ușer* etc., *-er* din *-ar* se datorește acomodării regresive a lui *a* cu *i*, sau cu *i*, cel cuprins în consoanele palatale.

Rornânul *-ar* corespunde italianului *-a r o*, *-a r i o*, *-a j o* și *-i e r o*, spaniolului *-a r i o* și *-e r o*, portugezului *-a r i o* și *-e i r o*, francezului *-a i r e* și *-i e r*, afară de unele abateri mai rare. Așa:

cărbunar = it. *carbonajo* = sp. *carbonero* = port. *carvoeiro* = fr. *charbonnier*;

grînar = it. *granaro*, *granajo* = sp. *granero* = fr. *grenier*;

primar = it. *primario*, *primajo*, *primiero* = sp. *primario*, *primero* = port. *primeiro* = fr. *primaire*, *premier*...

Sufixul *-ar* este unul din acelea prin cari se formează mereu cuvinte nouă, mai cu seamă însă la rubrica *a*.

v. *-areț*. – *-ariță*. – *-aș*. – *-ăreasă*. – *-ăriță*...

³**AR**; 3^e pers. sing. et plur. de l'optatif du verbe auxiliaire *a m*.

– v. ²*Am* [vol. I, p. 683-4].

ARÀ! – v. *Ăra!*

ARÀB. – v. ¹*Arap*.

ARABÀ s. **HARABÀ** (plur. *arabale* s. *harabale*), s.f.; grand chariot, chariot turc.

v. *Harabà*.

ARABABÛRĂ, s.f.; sens dessus-dessous, pêle-mêle. Mai niciodată nu se aude *alababulă* (Cihac). Adesea se aspiră în *harababură*. Sinonim cu *d - a - n d o a s e l e a*, *d - a - n d a r a t e l e a*, *a n o c a t o*, *a l a n d a l a*, *a n a p o d a*, cari însă sînt numai adverbi, pe cînd *arababuară* funcționează mai totdeauna ca substantiv. N-are a face cu turcul *a l a k - b u l a k* (Șaieanu), decît numai doară prin principiul comun onomatopoeic, prin care se întîlnește și mai bine cu venețianul *a l a b a - b a l à*, de ex.: „andar alababalà = vivere spensierato”, „far a l a b a b a l à = fare alla sciamannata, „parlar a l a b a b a l à = favellare come i pappagalli” (Boerio).

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 6: „În cîrciumă e *arababură* mare. Firtiseală nepomenită ține Nea Nicola grecul, printre fruntași aleși după sprinceană, de ziua sa. O dată pe an e St. Niculae...”

„Despre modul cum întrebuintează poporul pe la noi cuvîntul *harababură*, iată două exemple:

1. În casa Ioanei ți-i mai mare dragul să întri, că vezi o mare curățenie și toate lucrușoarele așezate la locul lor; iar la vecina sa ai să găsești străchini, linguri, făină, slănină, aruncate pi pat, pi masă, pi vatră; printre blide, cîrpe; printre cîrpe, mămăligă;

2. Ferice de Ion! cînd vorbește el, toți ai casei l-ascultă ca pi părintele duhovnic; iar l-alde Sava toți vorbesc odată, fără să bage-nsamă care e mai mare și care mai mic; ce să zic decît că la ii îi o c u r a t ă *harababură!*...” (E. Mironescu, Covurlui, c. Oancea)

v. *Anapoda*. – *Curat*.

ARABAGIU s. **HARABAGIU**, s.m.; charretier. –v. *Harabagiu*.

ARĂC s. **HARĂC**, **ARĂG** s. **HARĂG**, s.m.; échalas. – v. *Harac*.

ARĂCA-N-DE-MINE! interj.; exclamation féminine de détresse. Formă poporană în loc de s a r a c a - n - d e - m i n e.

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p. 9): „*Araca-n - d e - m i n e!* și eu încă să joc? Mă socoți tu așa de proastă?...”

Basmul *Sînta Vinere* (*Ibid.*, p. 309): „*Araca-n - d e - m i n e*, mătușică dragă! Nu știu ce să fie că s-au sculat mama din mormînt...”

v. ²*Alde* [vol. I, p. 554]. – *Sărac*.

ARĂD, s.m.; t. de géogr.: Vieil-Arad, Neuf-Arad, Arad, ville roumaine. Un oraș din Crișiana, despărțit în două prin Murăș și legat printr-un pod. Are o cetate. Reședința unui vlădică românesc. Numele se menționează pentru prima oară în documente ungurești din secolul XIII, dar numai ca sat (Féjer). De unde vine? e anevoie a ști. Ar putea să fie A - R a d u, adică satul lui R a d u sau unde șeade R a d u. Să observăm însă că și-n Dolj o măgură se cheamă A r a d e (Frunzescu). Numai de prin secolul XVI *Aradul* capătă o însemnătate oarecare istorică. Locuitorii de prin regiur sînt într-o foarte mare parte români.

Doină din Banat:

„Sui, măicuță-n deal la cruce,
Să vezi domnii cum ne duce
Pe drumul *Aradului*
Cătană-mpăratului...”

(*Familia*, 1885, p. 511)

Într-un cîntec de pe la Mehadia (Vulpian, *Texurs*, p.41):

„Să bem noi vin de cel alb
Cu fetele din *Arad!*
Hai să bem vin de cel ros
Cu fetele din Lugoș...”

Din Ardeal:

„Cîți frăgari pe la *Arad*,
Atîtea gînduri mă bat...”

Țichindeal, 1814, p. 372: „școală pentru cei ce vor de acuma înainte dascăli să fie la români, mlădițele vechilor romani, să se rădice, care în 3 noemvrie 1813 spre mîngăiare și bucurie și vecinica pomenire în *Aradul v e c h i* s-au început...”

ARĂDE. – v. *Arad*.

¹ARĂG s. **HARĂG.** – v. *Harac*.

²ARĂG (plur. *araguri*), s.n.; t. de calligr.: jambage. „Unealtă de tras rigle spre a scrie drept” (Costinescu). Se zice și *h a m b a c*. Împrumut de la fanarioți, din neogrecul ῥ ῶ ὁ ἄ ῥ α.

v. ¹*D.* – *Hambac*. – *Riglă*.

ARALÎC (plur. *aralîcuri*): s.n.; intervale, espace, distance. „Mi-a făcut *aralîc* = il m-a fait place, j’ai réussi à passer” (Pontbriant).

„Dr. Polysu: „*Aralîc*, der Raum, Zwischenraum, Spielraum Platz”. Din turcul *a r a l y k* „intervale, interstice” (Șaineanu). Nu se mai aude nicăiri (L.M., *Glos.*, 24).

v. ¹*Turc*.

²ARĂM. – v. *Haram*.

ARĂM. – v. ¹*Aramă*.

ARĂMA, n. pr. loc. artic.; t. de géogr.: nom d’un village en Moldavie. Un sat în județul Iașilor (Frunzescu).

v. ²*Aramă*.

¹ARĂMĂ (plur. *arămi* și *arămuri*), s.f.; 1. cuivre; 2. ustensil en cuivre. Metal roșietec, mai puțin vîrtos decît ferul, care se poate topi, se mestecă cu alte metale, se lățește sub ciocan. Se întrebuințează pentru facerea *g o l o g a n i l o r* și a felurilor unelte, mai ales vase.

Localitatea de unde altădată românii își procurau acest metal este *B a i a - d e - Aramă* din Mehedinți.

„În Țara Românească – zice sub Mateiu Basarab arhidiaconul Paul de Alep – se află o frumoasă *b a i e d e aramă*, din care metalul se scoate ca o peatră neagră din nește puturi foarte adînci, și apoi se prelucrează cu multă măiestrie...” (*A.I.R.* I, 1, p. 105).

„La noi peatra din care s-a scos *aramă* se zice *r u d ă*...” (I. Spineanu, Severin).

A perit industria, dar a mai rămas cîte ceva din terminologie.

Pe la finea secolului XVII *B a i a - d e -Aramă* mai trăia încă nu numai ca nume geografic.

Constantin Brîncovean, 1693 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 217), în „o carte a
242 Costii neguțitorii de la *B a i a - d e -Aramă*”, zice: „...cari moșie și rumăni au fost

zălojit Iăchim spătărelul drept *aramă* oca 700 la Deadîul Duca, și acei bani ce s-au dat pre *aramă* au fost ai Costii neguțitorii, și când au fost la zi, neputând să dea arama, au fost dat toate zapisele de această cumpărătoare la mână Costii...”

Românii nu făceau bani de aur, ci de argint, și mai cu seamă de *aramă*.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 10: „Pre acele vremuri era pace și țara întemeiată. Era bănărie în cetatea Sucevei, care era de la Dabija-vodă, și făcea șalăi de *aramă*, carii numai aice în țară îmbla, 4 șalăi la un ban bun...”

v. ²*Ban*.

Bănuții de *aramă* se zicea uneori a r ă m i o a r e.

Legenda St-i Maria Egipteană, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 373): „ceștii deîn pritvorul beserecei și purceș répede; vâzu-mă oarecine mergându și-m dède trei a r â m i o a r e, zise-mi: ține, a mea mumă; eu le luai și cumpârai trei pite...”

Cu sens de „monetă nemaitrebuincioasă” în genere, la Gr. Alexandrescu, *Mă-năstirea Dealului*:

„Și precum anticarul, la patima-i supus,
Culege veche-*aramă* ce nu mai are curs,
Așa în a mea rîvnă, pe locul părintesc,
Fiu al astor ruine, țărîna lor slăvesc...”

În industrie se fac fel de fel de lucruri atît din *aramă*, precum și din amestecul ei cu zinc, numit a l a m ă.

În balada *Radu Calonfirescu*, descrierea unui cort:

„Este-un cort mare, rotat,
Cu creștetul nărmzat,
Cu țarușe de *aramă*
Cu cîrlige de a l a m ă...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 477)

În vechile texturi, cîteodată *aramă* se confundă cu a c i o a i e sau bronz, pe cari și grecul le cuprindea sub singurul termen de χαλκός.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*Aramă*. Aes. Cuprum”.

Ioan din Vinți, 1689, f. 70 a: „Să așu grăi în limbile oamenilor și ale îngerilor și dragoste n-așu avea, fire-așu ca o *aramă* răsunătoare și ca unŭ clopotŭ nerăsunându...”

Și tot acolo, f. 194 a: „Manasie celŭ închis în *aramă*...”

Dosoftieiu, 1673, f. 23 b:

„La război mî-aî datu-mî bună-nvățătură:
Brațe de *aramă* la săgetătură...”

unde în context: „ἔθον τόξον χαλκὸν τοὺς βραχίονάς μου = posuisti arcum a c r e u m brachia mea”.

De asemenea, foarte poetic, *aramă* în loc de „clopot de a c i o a i e” la Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Al *aramei* tristul sunet gândul meu a deșteptat,
Spre locașul mîntuirii pașii mei a îndreptat...”

Vasele de *aramă*, și chiar cele metalice peste tot, poartă în popor numele de *aramă*, la înmulțit *arămuri*, ca și în latinitatea medievală, bunăoară: „a r a m i n u m unum argenti album” (Du Cange).

Jipescu, *Opincaru*, p. 12: „întrară într-o pimniță cu ghin și acolo la fundu buți[i] să sfătuiră, mai vorbiră, mai ceogniră bărdacu, mai ulcica, mai *arama*, moi borcanu și garafa, și togma după cîtevan-chinări să-nvoiră...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 202, descriind o bejenie: „zgoznotul sec al roatelor fără șini, bălăngănitul *arămurilor* ca niște clopote dogite...”

Aur sau argint amestecat cu *aramă* se zice s p u r c a t.

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „bani răi, dentru aurū și dentru argint s p u r c a t, saū prisne de *arama*, saū cum are fi...”

Lucrurile de *aramă* pot fi poleite cu aur sau cu argint, dar poleiala se șterge cu timpul, și atunci pe ici, pe colea începe a s e a r ă t a *arama*.

De aci, figurat, mai multe locuțiuni proverbiale despre *arama* ce se dă pe față la oameni.

Cihac: „a - ș i a r ă t a *arama* = lever le masque; i s-a c u n o s c u t *arama* = on a connu son caractère”.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 178):

„—...na-ți o palmă, ca să ții minte ce ți-am spus. Băgat-ai în cap vorbele mele?

— Da, stăpîne – zise Harap-Alb, lăsînd ochii în jos; și ieșînd pornește la grajdîu.

Cu asta a voit Spînul să-și a r a t e *arama* și să facă pe Harap-Alb ca să-i ieie și mai mult frica...”

Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 16:

„Leonil: Atunci ești o b r a z n i c?

Nicu: Poroncă?

Leonil: Vreu să zic că atunci î Ț i a r ă Ț i *arama*.

Nicu: Dar; atunci m ă d i z v ă l e s c...”

Proverb: „*arama* omului la beție s e a r a t ă” (Pann, I, 117).

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 23: „...ca să nu i se d e a p e f a Ț ă *arama*...”

Aceste locuțiuni n-au a face cu latinul „ducere aliquem ex aere” (Cihac), care nu însemnează altceva decît „simulacrum alicujus ex aere facere”.

„Între epiteze de grîne: popușoiul c o p t c a *arama*...” (G. Popescu, Suceava, c. Mălini), cînd începe a fi roșietec.

În legendele poporane joacă un rol însemnat p o d u l d e *aramă*, alături cu alte poduri alegorice.

Sufletul mortului, în călătoria sa pe lumea ceialaltă, trece un pod de *aramă*:

„Nu mă mai judece nime
Om cu suflet ca și mine,

Că la podu de *aramă*
Sufletul meu va da seamă,
Și la podu de a r g i n t
Va fi tare socotit...”

(J.B., 175)

Balada *Craiul și soră-sa*:

„Eu atunce voi veni
Cînd tu din casă-i ieși
Și mie că-mi vei găti
Pod de-*aramă*
Peste vamă,
Pod de-a r g i n t
Peste pămînt...”

(Marian, *Bucov. I*, 153)

Într-o variantă ardelenască a aceleiași legende despre *Soarele și luna*:

„Pod de-*aramă*
Preste vamă,
Pod de f i e r
Pînă la cer,
Pod de-a r g i n t
Preste pămînt,
Pod de c e a r ă
Preste țară...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 14)

Doină din Moldova:

„La podețul cel de p e a t r ă
Străinele-s fără tată;
La podețul cel de-*aramă*
Străinele-s fără mamă...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 181)

Pentru c a l d e *aramă* din basmuri,
v. *Cal*.

Cuvîntul derivînd din latinul *a e r a m e n*, medieval *a r a m e n* (Du Cange), de unde și ital. *r a m e*, span. *a r a m b r e*, portug. *a r a m e* etc. (Cihac), forma cea organică este *aramă*, care se și găsește adesea în vechile texturi.

Coresi, 1577, ps. XVII: „arcă de *aramă*”, unde și la Silvestru, 1651: „arcuľ de *aramă*”, dar la Dosofteiu, 1680: „arc de *aramă*”.

Predica circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 230): „și topindu-i în argint și în aur și în cîuși și în *aramă*...”

Popa Ion din Sim-Pietru, *Alexandria*, 1620 (ms., în Acad. Rom., p. 10): „cetate de *aramă*”, dar tot acolo, p.11: „îeste răiul și ocolit cu apă și zidit cu *aram* și acoperit cu foc...”

Pravila Moldov., 1646, f. 40: „aurul cel curat ce are fi să fie, ei-l spurcă și amestecă; argintul așijdere, unul amestecă cu *aram*, altul făcă chiar de *aram* și numai căce-l spoescă deasupra cu argint...”

Noul Testament, 1648, *Apocal.* XVIII, 12: „tot vasul de pil, și tot vasul de lemn scumpu, și de *aram* și de fier și de marmur...”

Despre *aram* a se mai vedea la Cipar, *Principia*, p. 388.

Această formă se aude până astăzi în Banat:

„Acei ce lucră *aram* se cheamă căldărași” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Printr-un joc de cuvinte poporan între *aramă* și *h a r a m* „,maudit, de mauvais augure”, în Muntenia țaranul zice la gologani „bani de *aram*”.

Jipescu, *Opincaru*, p. 57: „ciocoiu-ncaile, bătu-l-ar stelili, îngroapă magmudele și nisfele d-ali noi și bani dă *aram* scoși din pielea mea...”

Ibid., p. 95: „fuge din pungă-n pungă banu dă *aram*...”

În inventariul mănăstirii Galata din 1588 (*Cuv. d. bătr.* I, 193 sqq.) ne întimpină o mare varietate de forme:

„doaa tocure de *aram*...

svěšnice de *aram*...

médelnița de *aram*...

cruce de *aram*...”

v. ²*Arămie*. – *Gologan*.

²**ARĂMĂ**, n.pr. m. Nume personal, după care apoi, prin patronimicul *A r ă - m e s c u*, s-au numit unele sate *A r ă m e ș t i* (Frunzescu, *Dicț. top.*, 9).

v. ¹*Aramă*.

ARAMBĂȘĂ. – v. *Harambașa*.

ARAMÎN. – v. *Haramin*.

ARÂN. – v. *Colibă*.

ARĂNĂ. – v. *Hrană*.

ARĂNGHEL. – v. *Arhanghel*.

¹**ARĂP** (plur. *arapi*), s.m.; t. de géogr.: 1. Arabe; 2. Nègre; 3. rébus héraldique des Bassarabes; fig. homme noir ou basané. Se rostește și aspirat: *harap*. Cu sensul propriu de „om din *A r a b i a*” cuvântul se află numai în cărți, unde însă se preferă

Neculce, *Letop.* II, p. 396: „se mărise numele acelui Mirveiz prea mult, cât și împărăția această a Țarigradului începuse a se îngriji de dânsul; că se închinase turcii și a r a b i i mai pre giură de slujia la dânsul...”

În graiul vechi, sinonim cu *arap* era s ă r ă c i n = „Saracenus”.

Dosoftieiu, *Synaxar*, 1683, oct. 9 (f. 56 b): „elū nu o cunoscū pre dânsă, că-ī era veștedzâtă fața, și frâmsiația ei topită de multă nevointă, și-ț părîa că-ī un s ă - r ă c i n ū ponegrită...”; apoi la margine scolia: „*arapū*”.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423):

„*Arap*. Arabs.

A r ă p ă s c. Arabicus.

Țara A r ă p a s c ă. *Arabia*.”

În gura poporului, prin *arap* se înțelege totdeauna n e g r u sau n e g r i t e a n; și tot așa este la vecinii noștri serbi și bulgari, ba și la turci.

Balada *Chira*:

„Un *arap* bogat,
Negru și buzat,
Cu solzi mari pe cap
Ca solzii de crap,
Și cu buze late
Roșii și umflate,
Și cu ochi holbați,
Și cu dinți smălțați...”

„*Harapii* sînt negri cum îi păcura” (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

Proverb: „*Arapul*, de n-ar vedea pe tatăl său și pe moșul său negru, el s-ar omorî” (Pann, I, 135).

Pe la țară, mai ales la ciobani, se obicinuește a da numele de *Arap* la cîinii cei negri.

„Între numi ciobănești de cîini: Dulău, Hoț, Brezoi, *Harap*...” (T. Dobrea, Covurlui, c. Rogojeni; I. Magheru, c. Cuca).

„Numiri cînești: Toroman, Dorozan, *Arap*, Urs...” (M. Țigău, Covurlui, c. Foltești).

„La un cîne negru se zice *Harap* sau C o r b e i” (A. Bărbulescu, Ialomița, c. Pribegii).

Din *arap*, la feminin se face a r a p c ă și a r ă p o a i c ă.

Varlam, 1643, f. 51 b: „*Arapca* acēia ce pentru credința ei vendecă Domnul Hristos fata ei...”

Ibid., f. 306 a: „așea să rugă *arapca* acēia cu inimă înfrîmtă și plecată...”

Basmul *Fata cu pieze rele* (Ispirescu, *Legende*, p. 398): „Acolo ședea o a r ă - p o a i c ă bogată. Se rugă de slugile palatului ca s-o priimească. A r ă p o a i c a, care o văzuse de sus cînd întră pe poartă, porunci să o aducă...”

v. *Arapină*.

Printr-o reminiscință medievală despre vestita medicină a r a b ă, în credințele române *arapii* apar uneori ca mari doftori.

Basmul *Omul de peatră* (*Țăranul român*, 1862, nr. 34); „A fost odată un împărat și o împărăteasă, amândoi tineri și frumoși, dar nu făceau copii. Într-o zi veni la împăratul un *arap* buzat și-i zise: Să trăiești, luminate împărate! Am auzit că împărăteasa nu face copii, și am adus buruieni, pe care cum le-o bea, rămîne grea. Împăratul luă buruienile de la *arap* și porunci să-i dea cal împărătesc și un rînd de haine de aur ce-ți lua vederile de frumusețe, apoi chemă pe împărăteasa și-i dete buruienile să le fearbă și să le bea...”

În secolul XVII și mai denainte, bogătașii români își aduceau nu rareori n e g r i t e n i. Pe timpul lui Matei Basarab, călătorul Paul de Alep (*A.I.R.* I,1 p. 95) scrie: „Boierii au o mulțime de robi n e g r i t e n i cumpărați, pe cari poporul îi strigă: *arab! arab!...*”.

Dar cunoștința românilor cu acești *arapi* e cu mult mai veche și este în legătură cu un ciclu legendar interesant, pe care nu-l putem trece cu tăcerea.

În evul mediu elementele cele semnificative ale unui nume propriu jucau un rol foarte important. Ele dederă naștere în eraldică așa-numitelor rebusuri. „Rebus – zice Boutell – este o compozițiune eraldică făcînd aluziune la numele purtătorului stemei, sau la profesiunea acestuia, ori la calitățile sale personale, cari sînt descrise figurat: non verbis, sed r e b u s. Bunăoară: trei somi, anglezește salmon, sînt marca familiei Salmon; o lance plecată: shake-spear, specifică pe Shakespeare etc. În veacul de mijloc rebusurile erau forma cea favorită a limbajului eraldic, din care ne-au mai rămas multe elegante și curioase specimene. Așa pe monumentul abatelui Ramrydge la St. Albans sînt sculptați o mulțime de berbeci: ram, purtînd fiecare pe gît cîte o zgardă cu inscripțiunea: rydge. Un frasin: ash, ieșind dintr-un butoi: tun, ne întîmpină la St. John’s în Cambridge pe monumentul unui Ashton. Asemeni aluziuni, asemeni rebusuri sînt, mai mult sau mai puțin, chiar esențiale în orice eraldică, căci altfel nu ar n- ar îndeplini scopul său de a fi o limbă simbolică” (*Heraldry historical*, Lond., 1864, p. 100). Tot așa rebusul familiei Basarabilor, adecă al Bas-a r a b i l o r, din cari s-a tras și dinastia Mușateștilor din Moldova, ba poate și Asanii din imperiul româno-bulgar, erau capete de *arapi*. Levin Hulsius a publicat în timpul lui Mihai cel Viteaz stemele tuturor țărilor dintre Carpați și Balcan (*Chronologia*, 1597). Muntenia figurează acolo în următorul mod:

Marca Moldovei în Levin Hulsius se compune iarăși din capete n e g r e, însă nu trei, ci numai două, puse în vîrfuri a două crengi încrucișate, crengile sau ramurile în graiul simbolic al eraldice denotînd derivațiune. Boliac (*Daco-romane*, nr. XXII) publică între celelalte, ca primitiva marcă a Munteniei, nu trei capete negre, cei doi *arapi* întregi, goli, fără legătură, întorși cu spatele unul cătră altul, brațul stîng al fiecăruia fiind rădăcit în sus, astfel că ambele se unesc încrucișîndu-se în nivelul capetelor, iară brațele drepte sînt lăsate în jos și picioarele au aerul de a danța. Boliac nu indică sorgintea din care a împrumutat această complicată variațiune a rebusului eraldic al Basarabilor; noi însă credem că a luat-o anume din Paul Ritter, un genealog serb din secolul trecut, carele nici acela nu citează fîntînele sale în cazul de față (*Stematografia*, Viena, 1741; cfr. Ivanfi, *A magyar birodalom*, Pest, 1869). Aiuri, în colecțiuni eraldice mai vechi, noi unii n-am putut-o găsi. Tot în Ritter și-n Boliac,

sub numele de stemă a imperiului româno-bulgar al Asanilor, se văd cele două capete negre așezate în vârful crengelor, pe cari Levin Hulsius le acoardă Moldovei. Oricum ar fi, din acest rebus eraldic al Basarabilor s-a născut că:



1. În vechea poezie poporană epică a serbilor și mai ales a bulgarilor, după cum o constatare demult Bezsonov (Rybnikov, *Narodnyia byliny*, Moskva, 1862, p. CCCXXX sqq.), românii poartă numele de *arapi*;

2. Poporul român el însuși și-a plăsmuit legenda eponimică a lui *N e g r u -vodă*.
v. *Arăpesc. – Arăpilă. – Basaraba. – Negru-vodă. – Sărăcin...*

²ARÂP (plur. *Arăpești*), n. pr. pers.; ancienne famille noble de Moldavie. Strămoșul acestui neam putea să fi fost *a r a p* de viță sau numai *a r a p*, adică „negru” prin boiul feței, nu se știe; în orice caz, *Arăpeștii* ne întâmpină ca boieri deja de pe la începutul secolului XVII.

La singular se zicea totdeauna articulat: *Arapul*.

La 1639 (*A.I.R.* I, 94), Vasilie-vodă Lupul trimite într-o cercetare judecătorească pe „Gheorghie *Arapul* biv slujăr”.

Act moldovenesc din 1665 (*A.I.R.* I, 80): „au trimis Dabijea-vod pre dumnealui pre Costantin Bantăș și pre Costantin *Arapul* să facem oameni de oaste...”

Într-un act din 1669 iscălește: „Alexa *Arapul* vornic” (*A.I.R.* I, 136).

La Cantemir, *Descr. Mold.*, ed. Acad., p. 114, între familiile boierești: *Arapeștii*.

Antonie Vv. Rusăt, 1676 (ap. V.A. Urechia, *Miron Costin* I, p. 155): „și să socotiți să alegeți partea *Arapeștilor* despre Botești pre derese ce vor avea și precum or știe și oamenii buni...”

v. *Cerchez. – ²Turcul*.

ARAP-ALB s. **HARAP-ALB**, n. pr. m.; t. de mythol. pop.: nom d'un héros légendaire. Un fiu de crai, fiind biruit prin viclenie de către dușmanul său și silit a-i deveni rob, capătă de la acesta numele antitetice de *Arap-Alb*, literalmente *n e g r u - a l b*. Acest basm, de minune povestit de I. Creangă în *Conv. lit.*, 1877, este de aceeași natură cu basmul lui Aleodor și cu altele, în cari eroul învins se supune la o mulțime de încercări, scăpând apoi prin ajutorul „metamorfozelor” și al „animalelor recunosătoare”.

v. ¹*Arap. – Aleodor*.

ARĂPCĂ. – v. ¹*Arap.*

ARAPÎNĂ s. **HARAPÎNĂ**, s.f.; Nègresse comme sobriquet de Bohémien ou de Bohémienne. Fie din paleoslavul sau serbo-bulgarul *A r à p i n*, la feminin *A r à - p i n a*; fie, mai curînd, format prin analogie sufixală cu „bașardină”, „pațachină”, „scorțotină” și alte asemeni epitete cu sens de femeie percută, cu cari se împacă și sub raportul accentului; termenul *arapînă* se dă numai la *ț i g a n c ă*, pe cînd la negresă se zice *a r ă p o a i c ă*, și se mai dă și la *ț i g a n i*.

Basmul *Cele trei rodii* (Ispirescu, Legende, p. 361), vorbindu-se cătră o *ț i - g a n c ă*: „Du-te la apă, *arapino!* ce tot spui astfel de fleacuri...?”

În basmul *Bălaurul* (*Ibid.*, p. 204), fata de împărat, pe care cît p-aci era s-o ia de nevastă un *ț i g a n*, „lăcrămă și mulțumi lui Dumnezeu că a scăpat-o de slutenia pămîntului, de *harapina* spurcată...”

v. ¹*Arap.* – *Arăpușcă.* – *Başardină.* – *-înă.*

ARĂPNIC. – v. *Harapnic.*

ARĂPUL. – v. ²*Arap.*

¹ARĂR (plur. *arari* și *araruri*), s.m. et n.; „bâcle, camelot” (Pontbriant). Și aspirat: *harar*.

Costinescu: „*Arar*, un fel de țol gros și rar, țesut din păr de capră, din care se face traiste pentru cai sau se acoper căruțe...”

Laurian-Maxim: „*Arariu*, țesetură de păr, cu care se fac corturi și se acopăr căruțe; coperiș de căruțe sau cară, făcut din asemenea țesătură...”

N-are a face cu adjectivul *r a r*, ci vine din turcul *h a r a r* „rapatelle, grand sac à grain” (Șăineanu).

Chiar cu acest sens: „s a c *arar*”, ne întimpină la Dionisie Ecclesiarul, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, p. 177): „Turcii se gătise să robească țara, și au venit un pașă mare cu oastea lui din adîncul țării turcești, și adusesese s a c i *arari* plini cu ștreanguri și curele și lanțuri să lege robii...”

v. ¹*Turc.* – *Țol.*

²ARĂR, adv.; rarement. Din prepoziționalul *a* și *r a r*: *a d - r a r u m*. În opozițiune cu *a d e s*. Formă mai poetică decît sinonimul cel amplificat *a r a r e o r i* și mai energetică decît adjectivul adverbializat *r a r*.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 9: „Fata Chivului e, de pildă, cum *arar* să mai află sub soare. Potrivită la nălțime, zmeadă, iute la fire ca lemnele ujujite. Chipul ei e, știi, parc-ar fi zugrăvit...”; dar mai jos, p. 10: „a r a r e o r i numai ce-o vezi cu cîte-o brîndușe-n păr, ori cu doi-trei didiței...”

v. *Arareori.* – *Ararul.* – ²*Rar.*

ARĂRE (plur. *arări*), s.f.; l’inf. *d ’ a r* pris comme substantif: action de labourer. Nu se întrebuintează mai niciodată, ci se înlocuiește prin *a r a t* și *a r ă t u r ă*.

v. ¹*Ar.* – ²*Arat.*

ARĂREORI, adv.; rarement. Literalmente: a d - r a r a s - h o r a s. În opozițiune cu a d e s e o r i. Se zice și simplu: a r a r, iar în Banat se și articulează: a r a r u l.

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784), p. 13: „cumă că tuturoră iaste rînduită odată a muri, înșine vedemă, nu o dată au *arareori*, nu departe și la streini, ci a d é - s e o r i și în rudeniile noastre...”

I. Slavici, *Novele*, p. 44: „Din cînd în cînd, dar foarte *arareori*, Miron scotea din șerpar un fluieraș, pe care cînta cîte o doină plină de duioșie, încît oprea răsuflarea celor ce-l asculta. Din cînd în cînd, numai foarte *arareori*, scotea Miron fluierașul său; îl scotea însă totdeauna cînd Marta îl ruga...”

Doină din Ardeal:

„Să nu ne mai întîlnim,
Numai sîmbăta o dată,
Dumineca ziua toată,
Alte zile-*arareori*:
Într-una de nouă ori...”

(J.B., 62)

v. ²*Arar.* – *Ararul.*

ARĂRIȚĂ. – v. *Arățele.* – *Plug.* – *Plugniță.* – *Rariță.*

ARĂRUL, adv.; rarement. Veche formă bănățeană pentru a r a r, opusă adverbului a d e s u l.

Dicționar, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424): „*Ararul.* Rară”.

v. *Adesul.* – *Arar.*

ARĂS. – v. *Haras.*

¹ARĂT, -Ă; le part. passé d ’ a r pris comme adjectif: labouré. Brăzdat cu plugul. Gata a fi sămănat.

„Pe la noi, cînd țelina e *arată* pentru prima oară, se cheamă p r o s i e; a doua oară, loc d e 2 b r a z d e; apoi d e 3 b r a z d e, de 4 etc.; în fine, l o c m o a - l e sau s l a b” (St. Dobrescu, Ialomița, c. Cosumbeștii).

Act moldovenesc din 1612 (*A.I.R.* I, 71): „mi-au dat un bou și o vacă cu vițal și un cojoc dreptu un galbăn, și un sucman dreptu doi zloți, și un pământu *arat* și sămănat dreptu un galbăn...”

Doina *Ispită*:

„Auzi zile blăstamate!
Să-ți cîrpești viața, măi frate,
Tot cu lemne-ncruțișate,
Tot cu fiare-ncovăiate
Pe răzoarele *arate*!...”

(G.D.T., 291)

v. ¹*Ar.* – ²*Arat.*

²ARĂT, s.n.; le part. passe d' a r pris comme substantif: labourage, labour, action de labourer. Și lătimește se zice cu acest sens a r a t u s, de ex.: „a r a t u i insistere. Sinonim cu a r a r e și cu a r ă t u r ă, dintre cari însă cel dintâi nu se întrebuițează în grai, iar cellalt însemnează mai mult loc de lucrat decât lucrarea în sine-și.

Doină din Ardeal:

„Rojmalin de p-a r ă t u r ă,
Dulce-ai fost bade la gură;
Rojmalin de pe *arat*,
Dulce-ai fost la sărutat...”

(Familia, 1886, p. 503)

Ca simplu supin, în colinda *Plugul*:

„Și curînd s-a apucat
Cîmpul neted de *arat*
În lungiș
Și-n curmeziș;
S-a apucat într-o gioi
C-un plug cu doisprece boi...”

(Alex., *Poez. pop.*², 387)

sau la Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Plugarul cu hărnicie s-apucase de *arat*
P ă m î n t u l ce era încă d-al său sînge rourat...”

Ca substantiv, în loc de „*arat* pămîntul” se zice „*arat* al pămîntului” sau „*aratul* pămîntului”.

„Pe aice *aratul* întîi se numește o g o r; *aratul* al doilea, î n t o r s, pe alocuri c h i r u i t; *aratul* al treilea, d e s ă m ă n a t...” (G. Dobrin, Făgăraș).

Doina *Ispită*:

„Să m-apuc iar de lopată
Și de sapa blăstemată,
De coarnele plugului,
De *aratul* grîului,
Prășitul porumbului...”

(G.D.T., 291)

Alexandri, *Plugurile*:

„Dar lumina amurgește, și plugarii cătră sat,
Haulind pe lîngă juguri, se întorc de la *arat*...”

C. Negruzzi, *Scrisoarea XII*: „Ce mai vremi acele! Cînd vinea primăvara și ieșeau oamenii la *arat*, dacă nu le ajungeau boi la plug, se duceau la unguri sau la leși și, luînd de acolo oameni, fie nemeși sau proști, șlehtici ori mojici, nu mai alegeau, îi înjugau și a r a u...”

D r i c al *aratului* se cheamă vremea cea mai potrivită pentru a r ă t u r ă.

„Cînd ies scărăbușii, e d r i c u l *aratului*; cu cît sînt mai mulți scărăbuși într-un an, cu atît va fi el mai mînos...” (*Albina Carpaților*, 1879, p. 27).

Ca locuțiune proverbială, pentru un timp nu prea îndelungat se zice: „din *arat* pînă-n c ă r a t”, adică: „cîte zile trec între *aratul* cîmpului și c ă r a t u l bucatelor de pe cîmp.

Doină din Ardeal:

„Tu, mîndruță, -așa ziceai,
Că nu este om pe lume
Pe noi să ne despreune;
Iată, omul s-a aflat,
Pe noi ne-a despreunat
Din *arat* pînă-n cărat!...”

(J.B., 255)

Alta:

„Să te bată, badeo, bată
Nouă boale dintr-odată,
Nouă boale
Ș-o lingoare
Din *arat*
Pînă-n cărat,
Din culesul cînepii
Pînă în ruptul cămășii!...”

(*Ibid.*, 265)

v. ¹Ar. – ¹Arat. – Arătură.

³ARÀT, s.n.; charrue. Din lat. a r a t r u m. Cuvîntul s-a păstrat numai la macedo-români. La noi s-a înlocuit prin p l u g . Se mai recunoaște însă, poate, în unele locuțiuni ca: „mă duc la *arat* = mă duc la plug”. Nu știm de unde a luat Cihac formele daco-române a r a t r u și chiar a r o t r u, pe cari nouă ne-a fost peste putință de a le găsi undeva în grai sau în texturi.

v. *Plug*.

ARÀVIA, s.f.; t. de géogr.: Arabie. Formă greacă introdusă prin cărțile bisericești:

Ἀραβία.

Coresi, 1577, ps. LXXI: „Înpărații *Araviei* și Sava darure aducea...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), LXXXVI:

„Tirul și cu alți
Din *Aravia* frați,
Aceștia din-nceput
Acolo s-au născut...”

Străbătînd în popor, *Aravia* s-a metamorfozat într-o țară mitică *O r a v e a*. Așa într-un basm ardelenesc din munții Abrudului despre *Orb-împărat* se pomenește: „apă vie, adusă tocmai din Țara *O r ă v i i*, unde o mai fi și aceea!...”

v. ¹*Arap.* – *Orave*.

ARAVOANĂ }
ARAVONÈSC } v. *Arvună.* – *Arvunesc.*

A-RĂZNA, adv.; à l'écart. Se aude și forma simplă *r a z n a*, fără prepoziționalul *a*; ea diferă însă întrucîtva prin sens, însemnînd mai mult „cà et là” și întrebun-
tîndu-se mai ales în locuțiunea „a umbla *r a z n a* = courir c_a et là”, pe cînd com-
pusul *arazna* exprimă anume noțiunea de ceva singuratec sau despărțit de celelalte.

Ion Ghica, *Scrisoarea XXVI*, descriind pe poetul Grigorie Alexandrescu cînd învîta franțuzește la Vaillant: „Nu știu, mica deosebire de vîrstă, sau superioritatea ce credea că avem noi în limba ce venea să învețe și el, îl făcea să *s e ț i e arazna*. La sfîrșitul clasei, noi ieșeam grămadă și zgomotoși, pe cînd el se strecura binișor și-și lua drumul *s i n g u r* spre casă...”

Basmul lui Sf. Petru: „Umblară din colibă în colibă ca să-i primească și să găz-
duiască pînă dimineța, însă nu-i primiră nimeni. Văzură o casă *m a i arazna* d e
sat, și traseră acolo...” (A. Ilescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

Cu prepoziționalul *d e* : *d-a razna*.

Balada *Badiul*:

„S-o iei, dragă, *d-a razna*:

Să iei tîrgul

Tot *d-a lungul*

Și uliți *d-a curmezișul*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 543)

Din slav. *r a z n o* „seorsim, sparsim” (Miklosich).

v. *Razna.* – *Răznesc.* – *Răzleț*.

¹**ARĂ.** – v. ²*Am* (vol. I, p. 683–4).

²**ÀRĂ**, s.f.; t. de théol. et mythol. popul.: fosse funéraire où l'on recevait le sang des victimes. „În vechime se numea astfel groapa în care se scurgea sîngele vitelor tăiate pentru comîndare”, zice d. Șăineanu (*Elem. turc.*, p.116), derivînd cuvîntul din turcul *a r g*, *a r y k*, „fossé, fosse, conduit, canal”

Lambrior (*Conv. lit.*, 1875, p. 154): „Comîndarea se pregătește încă pe unele locuri în chipul următor. Înspre ziua înmormîntării se aduc în ogradă mai multe oi sau berbeci, mai cu samă negri, și după ce a răsărit soarele fac o groapă, și apoi, lipind luminările aprinse de coarnele dobitoacelor aduse, le întoarnă cătră apus și preutul le citește o rugăciune, pe urmă oamenii le taie pe marginea groapei ca să se scurgă sîngele într-însa. Groapa aceasta se numea din vechime *arăt*...”

Lambrior repetă aci aproape din cuvînt în cuvînt pe G. Seulescu (*Spicuitorul moldo-român*, 1841, oct.), care povestește lucrul tot așa, dar despre groapă zice: „numită din vechi *ară*”.

Întrucît nu se vede că Lambrior va fi avut în această privință vreo altă fîntînă afară de Seulescu, forma *arăt* pare a fi o simplă scăpare de condei în loc de *ară*, pe care a reprodus-o apoi cu bună credință d. Burada (*Înmormînt.*, p. 43) și după care s-a luat și d. Șăineanu. Seulescu însă, obîrșia tuturor de unde scos-a dînsul pe: „numită din vechi *ară*”? Totdauna tendențios în latinomania sa, el trebuie pururea controlat prin alte izvoare. În cazul de față, nimic nu întărește pe acel *ară*, prin care e aproape sigur că Seulescu s-a încercat de a furișa în limba română pe latinul *a r a* „altar pentru aducerea jertfelor”. Pe același *ară* el l-a băgat și-n descîntece române acolo unde poporul zice „vatră”, după cum a demonstrat-o d. S.F. Marian (*Descînt.*, p. 287, 292). Pînă la probă contrară, noi credem dară că *ară* dempreună cu *arăt* sînt cuvinte române închipuite, deși am dori să nu fie așa. În orice caz însă, lăsînd la o parte pe *ară*, obiceiul în sine-și, adică „groapa în care se scurgea sîngele vitelor tăiate pentru comîndare”, este curat greco-italic și mai ales elenic: vechii greci numeau asemeni groape, cari serveau de altare pentru zei suterani, λάκκοι și βόθροι (Pauly, *Real-Encykl.*, v. *Ara*).

v. *Comînd.*

ARĂDÎC. – v. *Rădic.*

ARĂDÛC. – v. *Răduc.*

ARĂMÀR, s. m.; „chaudronnier” (Cihac).

v. *Arămărie.*

ARĂMĂRIE, s.f.; chaudronnerie. „Negoț cu *a r a m ă*; fabrică, lucrătorie de vase în *a r a m ă*; căldărărie; cantitate de scule, de vase în *a r a m ă*” (Costinescu). Format din *a r ă m a r*. Și italienește se zice „rameria” (Cihac).

După *Almanahul statului* pe 1837, p.124 sqq., se importa atunci în Țara Românească „*arămărie* lucrată și nelucrată” pentru 100–103 lei turcești.

v. ¹*Aramă.* – *Arămar.*

ARĂMEASĂ (plur. *arămese*), s.f.; espèce de chaudron. Sinonim cu *a r ă m i e*. D. Șăineanu îmi atrage atențiunea asupra acestui cuvînt, întrebuițat de Filimon, *Ciocoii vechi.*, p. 231: „aduc numaidecît o *arămeasă* de vin chihlibariu...”

v. ²*Arămie.*

ARĂMÈSC (*arămit*, *arămire*), vb.; „cuivrer, doubler de cuivre” (Pontbriant). „*Ară-mesc*, leg, vârs sau ferec cu *a r a m ă*” (*L.B.*). Se zice și *a r ă m e z*, deși nu se aud. formele derivate *a r ă m a t* și *a r ă m a r e*.

v. ¹*Aramă.*

ARĂMEȘTI, n. pr. m. pl.; t. de géogr.: nom de certains villages en Moldavie. Frunzescu indică două sate cu acest nume în județul Romanului și unul în al Bacăului. Derivă din numele personal *A r a m ă*.

v. ²*Aramă*.

ARĂMÈZ. – v. *Arămesc*.

¹**ARĂMIÈ**. – v. *Arămiu*.

²**ARĂMIÈ**, s.f.; grand chaudron en cuivre. Un fel de *c ă l d a r e*.

„*Arămie* este un vas de *a r a m ă*, mare ca de doi decalitre în capacitate. Ea se întrebuințează pentru fierberea apei de spălat rufe și mai cu osebire la fierberea vâpselor de negru, adecă la zeama ce se face din sovîrf, din coajă de mojdrean, iar în lipsă de coajă se amestecă un fel de corneți verzi cu foaia lată, și din izma broaștei. Cu acest negru se vâpsesc cănuri, abale, ițari sau pîrpiți și alte scule de casă. Forma *arămiei* este cilindrică, avînd o toartă groasă tot de *a r a m ă*, prinsă de amîndouă părțile de niște urechi...” (P. Theodorescu, Ialomîța, c. Șocariciu).

v. ¹*Aramă*. – *Arămiu*.

ARĂMIOARĂ. – v. ¹*Aramă*.

ARĂMÌRE. – v. *Arămesc*.

ARĂMÌT, -Ă, adj.; cuivré, doublé de cuivre. „*Arămit*, legat, vărsat sau ferecat cu *a r a m ă*” (*L.B.*).

v. *Arămesc*.

ARĂMIÙ, -ÌE, adj.; cuivré, couleur de cuivre. Din *a r a m ă* prin sufixul -i u, ca și-n „auriu”, „argintiu”, „vișiniu” etc.

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 90: „Era o zi posomorîită de pe la sfîrșitul lui septembrie. Copacii *arămii* își întindeau crengile țepene, cu frunza rară și pălîită...”

Din femininul *arămie* s-a format numele unui fel de căldare.

v. ¹*Aramă*. – ²*Arămie*. – -iu.

ARĂMOASA, s.f. art.; t. de géogr.: nom d’un hameau en Moldavie. Sat în județul Bacăului, „îngă care se află un pod de fer de 55 metri” (Frunzescu).

v. *Arămos*.

ARĂMÒS, -Ă, adj.; „cuivreux” (Cihac). „*Arămos*, care cuprinde în sine mai multă *a r a m ă* decît alt metal” (Costinescu).

v. ¹*Aramă*. – *Arămoasa*.

ARĂNDĂȘ. – v. *Arendaș*.

ARĂNÈSC. – v. *Hrănesc*.

ARĂPACHI, n. pr. m. – v. *Calimah*.

ARĂPEASCA s. **ARĂCHEASCA**, s.f. art.; t. de choréogr. popul.: nom d'une danse de campagne. Se joacă pe-n satele românești din Dobrogea (N. Andriescu, c. Beilic).
v. *Armeneasca*. – *Arnăuțasca*...

ARĂPÈSC, -EASCĂ' adj.; arabe, africain, nègre. Aspirat: *hărăpesc*. În graiul vechi se întrebuința și sinonimul *s ă r ă c i n e s c*.

Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 17.4), ps. LXXIII, traduce pe slavul „dalū esi togo brašno liudemū ethiopskomū” (ἔδωκας αὐτὸν βρώμα λαοῖς τοῖς Αἰθίοψι) în două feluri: „și-l dedeș pre acela mănncare oamenilor *s ă r ă c i n e ș t i* = și-l dedeș pre acela mănncare oamenilor *arăpești*...”, unde la Coresi, 1577: „dat-ai elū mănncare oamenilorū de *E t h i o p i*”.

Dscționar slavo-românesc circa 1670 (ms. în Bibl. Soc. Arheologice din Moscva, f. 89 b): „Casia ăaste o ăarbă în țara *hărăpească* ce se chiamă așa, care mirosește foarte frumos”.

La români, ca și pe aiuri, au fost totdeauna vestiți *c a i i arăpești*.

Balada *Sîrb-sărac*:

„Alalah, cai *arăpești*!
Alalah, cai *tătărești*!
Cum mișca copitele
Ca șoimii aripele!...”

Balada *Oprișanul*:

„Și mai are grajduri mari
Cu cincizeci de armăsari,
Giumătate *arăpești*
Și ceilalți moldovenești...”

Balada *Toma Dalimos*:

„Sede a calul ce șede a,
Dacă vedea și vedea,
Drumulețu-și apuca
Tocma-n țara *arăpească*,
Boieri să se pomenească...”

(Bălceanu, *Lumina*, 1886, p. 576)

În poezia poporană ne mai întimpină și *g l o a n ț e arăpești*, de cari se serveau haiducii.

Doină muntenească:

„Îmi da galbeni venetici
Ca să-mpart pe la voinici;
Îmi da gloanțe *arăpești*
Pentru poteri stăpânești...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 272)

Prin *arăpesc* se înțelegea uneori ceva oriental în genere, ca și prin *lătinesc* ceva occidental.

Neculce, *Letop.* II, p. 462: „(Constantin Mavrocordat) au mai făcut școale de învățătură, lătinești și *arăpești*...”

v. ¹*Arap.* – *Arăpeasca*.

ARĂPÈȘTE, adv.; en arabe. Aspirat: *hărăpește*. În limba *a r ă p e a s c ă* sau după obiceiul *a r ă p e s c*.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p.37): „elinéște πτηνων, evreiaște hof, *arăpește* tair, lătinéște volatilis să chiamă, carile în limba noastră s-ar zice zburătoare...”

v. *Arăpesc*.

ARĂPÎLĂ, s.m.; quelqu'un très noir, très basané. Din *a r a p* prin sufixul *-i l ă*.
Balada *Chira*:

„Aleii, *Arăpilă*,
Aleii, măi Buzilă!
Unde s-au aflat
Că s-a-mpreunat
Corbi cu turturele,
Serpi cu floricele!...”

În zilele noastre, unul din familia Goleștilor a fost cunoscut sub porecla de *Arăpilă*, pe când un alt Goleșcu, prin antiteză, se zicea *A l b u l*.

v. ¹*Arap.* – *-ilă*.

ARĂPÎME, s.f.; les Arabes, les Nègres, beaucoup de Nègres. Formă colectivă din *a r a p*.

Bolintineanu, *Ferentarul*:

„Roșiorul, mîndru și frumos ca crinul,
Cînd pe mal s-arată, tremură Vidinul
La vederea sa;
Face de se miră toată *arăpimea*,
Ienîceri, spahiii și arnăuțimea,
Și-i strigă: ura!...”

ARĂPOAICĂ. – v. ¹Arap. – Arapină.

ARĂPUȘCĂ, n. pr. f.; t. de mythol. popul.: nom d'une fée. Format prin sufixul deminutival -u ș c ă, ca în „muierușcă”, „femeiușcă” etc., *Arăpușcă* pare a însemna literalmente „petite Arabe” sau „petite Nègresse”; dar în mitul ei nu este nemic n e g r u, astfel că acest nume trebui să fie rezultatul unei etimologii poporane în locul unei alte forme mai vechi, care va fi încetat de a se mai înțelege. Legenda cu această zână a fost povestită de d. D. Stăncescu (*Revista literară*, 1885, p. 360–62):

„Împărăția *Arăpușcâi*” era „spre soare-apune”. De o frumsețe nespusă, dînsa este o f a t ă -p a s e r e, înarmată cu un minunat paloș. Oricine cuteza să meargă cu război asupra-i „înapoi nu s-a mai întors”. În întreaga împărăție nu vedeai „decît cîmpii și iar cîmpii, pustii, goale; orașe, ori sate, ori oameni, neam!” Trei frați, feciori de împărat, s-au hotărît să-și încerce și ei norocul. Dentîi a plecat cel mai mare, a înaintat cu oastea pînă la palatul *Arăpuscâi*, acolo toți s-au îmbătat și „dacă adormiră, peste noapte iacă veni în zbor o fată frumoasă de înlemneai s-o fi văzut-o, și cînd veni, făcu zgomot de se sculară ostașii, dar ea numai îi amenință cu paloșul ce ținea în mîna dreaptă, și toți rămaseră înlemniți în loc”. Tot așa s-a întîmplat și fratelui celui mijlociu. Cel mai mic, după mai multe peripeții, izbutește a fura paloșul *Arăpușcâi*, în care-i sta toată puterea, și o ia de nevastă.

În această *Arăpușcă* f a t ă -p a s e r e, de la care feciorul de împărat fură paloșul, nu e tocmai greu de a recunoaște pe „Harpya”, „Ἀρπυιᾶ”, *A r p u i a* din mitologia greco-italică, cu fața de fată și cu trunchiul de pasere răpitoare. Lipsită de ghiara-i, ea rămîne o zână.

Din *A r p u e*, prima formă a etimologiei poporane cată să fi fost *A r e p u ș c ă*, deminutiv de la *a r e p ă* = *a r i p ă*, ceea ce se potrivește cu natura cea zburătoare a acestei zîne, și numai în urmă din *A r e p u ș c ă* s-a făcut *Arăpușcă*.

v. ³Ală. – Alimori. – Ana. – Aripa-cîmpului...

¹ARĂT. – v. ²Ară.

²ARĂT (*arătat, arătare*), vb.; faire voir, montrer; m ă *arăt*, apparaître. Sinonim mai cu samă cu *i v e s c* și *v ă d e s c*. S-a păstrat și la românii din Istria (I. Maiorescu); macedo-românii însă l-an perdut, înlocuindu-l prin *s p u n e a r e* (=exponere), de ex.: „s p u n é -ți fața = *arată-ți fața*” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms. în Acad. Rom.). În toate formele de flexiune, vocala cea radicală trece în *ă* și *a*, afară de substantivul *aret* unda *e* se conservă intact și despre care vezi mai jos (§ IV), astfel că-n grai nu se aude niciodată: *areată*, să *arete*, *areți* etc., ci numai: *arată*, să *arăte*, *arăți*, iar uneori chiar: să *arate*, *arați*, *arat*.

În toate accepțiunile sale, *arăt* este în antiteză cu *a s c u n d*.

Gr. Alexandrescu, *Așteptarea*:

„Luna aci s-arată, aci iar se a s c u n d e:

Abia cîte o dată întunecul pătrunde...”

La Cihac (I, 82) se înșiră pentru *arăt* următoarele *p a t r u s p r e z e c i* semnificațiuni: „montrer, démontrer, signaler, faire voir, exprimer, marquer, indiquer, manifester, enseigner, exposer, déclarer, dénoncer, désigner, prouver”. În fapt, ele se reduc toate la „faire voir” ca sensul cel mai general, din care se desface apoi o nuanță reflexzivă: *m ă arăt* „apparaître”. Din nuanța cea activă vine substantivul verbal *a r ă t a r e* „indication”, iar din cea reflexivă: *a r ă t a r e* „vision”.

I. *Arăt* sub forma activă.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ed. Sbiera, p. 126):

Iacob. III, 13:

„Cîinre e prea mândru și meșteru întru
voi se *arate* diîn buînră viață lucrul său...”

„Qui sapiens et disciplinatus inter vos?
o s t e n d a t ex bona conversione ope-
rationem suam...”

Ib., II, 18:

„*arată*-mi credința ta...”

„...*o s t e n d e* mihi fidem tuam...”

Călătoria Maicei Domnului, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 350): „Blămu, pre-cistită, să-ți *arātu* unŭ izeru de focu, unde se muncescu gintulŭ ominescu ereștinescu...”

Act moldovenesc din 1610 (*A.I.R.* I, p. 22): „...preîntr-un uric de la Alexandru-vod ce ne-au *arâtat* și l-am luat...”

Dosofteiu, 1680, ps. LIX:

„*Arătaș* poporului tău aspre...”

„*O s t e n d i s t i* populo tuo dura...”

unde la Silvestru, 1651: „*arâtat*-ai oamenilor tăi iuțime”. la Șerban-vodă, 1688: „*arătat*-ai norodului tău năsâlnice”; dar la Coresl, 1577: „*i v i t* -ai oamenilor tăi greu”.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 7: „dacă au mers boierii în Țarigrad și au eșit înaintea vezirului, îndată au întrebat vezirul: carele este Dabija vornicul? Și *arătându*-l ceilalți boieri, l-au îmbrăcat cu caftan de domnie...”

Balada *Feciorul și maică-sa*:

„Groapa cum pot să-i *arat*,
Că de trii ani ce-ai plecat,
Ploaie multă s-a vărsat
Și groapa s-o înfundat...”

și mai jos:

„Cum pot urma să-ți *arat*,
Că de trii ani ce-ai plecat,
Soarele mi-o strălucit
Și ploi calde au venit,

Locul tot au înverzit,
Cu iarbă s-au învălit...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 53)

Balada *Bujor*:

„Frunză verde de negară,
Pe Bujor mi-l duc prin țeară
De-l *arată* ca pe-o feară!...”

În următoarele exemple, *arăt* se apropie prin sens de *s p u n*.

Moxa, 1620, p. 352: „să începem de acum *arăta* și de înpărâțiia rimlénilor de-nceputul loruu...”, unde este de observat infinitivul fără *a*.

I. Văcărescu, p. 423:

„Ș-acele rele ce ne vin, boale și multe cîte
Ce orice limb-ai, osteni voind să le *arâte*...”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 35: „trămise pe Stoica, cu bogate daruri, în Vișegrad, la craiul Vladislav al Ungariei, ca să-i *arate* plîngerile sale împotriva boierilor țării...”

Doina *Trandafir*:

„Am ibovnic logofăt,
Pe nume să vi-l *arăt*:
Numele lui Trandafir,
Dușmanii mi-l pun la bir...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 325)

Cu acest sens, e interesantă expresiunea: „*arăt m u t e ș t e* = spun fără cuvinte” în *Pravila Moldov.*, 1646, f. 122: „cela ce-ș va răde de altul, *arătându* mutéște, acela să va certa ca și când l-are fi suduit și ocărat cu cuvântul...”

Ca sinonim cu *v ă d e s c* sau – după cum se mai zicea altădată – *o b l i c e s c*:

Moxa, 1620, p. 370: „mérseră la dinsu acei eretici Maniheii de vrea să-l scoațe den credința dereaptă la eresu, de zicia că au chinuit Hristos pre cruce cu trupul și cu dumnezeiră; el vru să le *arate* menciunile...”

Dosofteiu, *Acatist*, 1673, f. II: „bucură-te că pre filosofi nemăestri *î-arătaș*, bucură-te că pre cei de cuvinte necuvîntători *î-ai v ă d i t*...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 107:

„La nouă ceasuri de ziuă, zvoană, șoaptă între toți,
Se vede că-i o pricină, dar să-ntrebi pe vreunul poți?
Căci și acei ce simțise și *o b l i c i s e* ceva
Nu-ndrăznea cuvînt să zică sau să *arate* cuiva...”

Același, v 59:

„Pe prințipul Ipsilante arhistratig îl numesc,
Îl smulg din sînul Rosiei și cu dînsul se unesc,

Se unesc că-l știu că este cu știință și isteț:
Mîna dreaptă îl *arată* în cîtu-i de îndrăzneț...”

Zilot, *Cron.*, p. 6:

„Slavă ție, împărate! Cella ce din început
Rău în bine totdeauna prin rugi ni l-ai prefăcut.
Precum și aicea iarăși *arătași* minunea ta,
Că-i făcuși fără de voie angareaua a ierta...”

Costachi Conachi, p. 223:

„Să m-arunc fără de sicală în apă în ciuda ta,
Ca să-ți *arat* că amoriul m-au putut înbărbăta...”

Biblia lui Ștefan-vodă, 1688, Esdr. II, 4:

„...pre mine Domnul lui Israil, Dom-
nul cel prea înălțat, m-au *arătat* împărat
lumi; și-m *arăță* mie să zidesc lui casă...”

„...me c o n s t i t u i t regem orbis
terrarum Dominus Israel, Dominus excel-
sus; et s i g n i f i c a v i t mihi aedifi-
care sibi Domum...”

II *Arăt* sub forma reflexivă.

Codicele Voronețian (ed. Sibera, p. 78), *Act. Ap.* XXXVI, 16:

„...spre aceasta *arătați*-ți-me cum se te
facu slugă și martoru...”

„...ad hoc enim a p p a r u i tibi, ut
constituam te ministrum et testem...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IX, p. 16: „mainte amu *arâtă*-s e Mariei la mor-
mântu și alăltor mueri, de-acîia s e *arâtă* lu Pătru...”

Dosofteiu, *Acatist*, 1673, f. 2: „*arăță*-mi-te ca omul, dzăsă neputreda fiçoară...”

Neculce, *Letop.* III, p. 202: „i s-au *arătat* Maica Precistă în vis și i-au zis să
meargă la Alexandru-vodă...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 13: „Într-acest an, nepovestită minune s-au *arătat* în
mănăstirea din gios de cetatea Hotinului...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 115:

„Ș-așa la un ceas de noapte, după ce a înopțat,
Feldmarșalul Eterrei cu convoi s-au *arătat*...”

Costachi Negruzzi, *Potopul*:

„Munții, măgurile nalte sta supt apă îngropate;
Undele spăimîntătoare peste ele s-arunca;
Numai a unei stînci creștet prin talazele turbate,
Precum un uriaș strașnic, din adîncuri s-*arăta*...”

I. Văcărescu, p. 423:

„Că ne iubește Dumnezeu cu dragoste curată,
În toată vremea o vedem, în toate ni s-*arată*...”

Doina Călătorul:

Ochii-ți ard și-ți arde fața,
 Ca garoafa dimineța,
 Când de rouă-i încăreată
 Și-n lumină se arată....,

(Alex., *Poez. pop.*², 46)

Reflexivul m *ă arăt* însoțit de adjectiv se reduce la sensul de „paraître”.

Fragment omiletic, sec. XVII (*Cod. ms. miscel. al bis. Sf. Nicolae din Brașov*, p. 276): „nu trupéște să înțelegeți légea, voi jidoviloră, ce sufletește, că voi î n d â - r â t n i c i *arătatu*-vă și schiupatū dîm calea cēia dereapta...”

Dosoftciu, *Acatist*, 1673, f. 42: „decât toț vă *arăt*at mai f e r i c i ț...”, unde – ca și la Coresi mai sus – este de observat forma organică pentru a 2-a persoană plurală a perfectului: „vă *arăt*at” în loc de forma analogică: „vă *arătar*ăți”.

Amiras, *Letop.* III, p. 105: „(Nicolai Mavrocordat) în domnia dîntăia s-au *arăt*at s t r a ș n i c

Același, p. 113: „Într-această domnie Mihai-vodă (Racoviță) s-au *arăt*at s c h i m - b a t

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 282:

„Și cu toate-mpodobită,
 Acum te-*arăți* p r e a u r i ț...

A. Pann, *Moș-Albu* I, p. 76:

„Ca să nu s-*arate* m a i ț a n ț o ș i

Ci la fel cu dînsul fiind înbrăcați

Semăna la toate ca trei gemeni frați...”

Doină din Ardeal:

„Bade, trandafir frumos,
 Vrut-ai să te-*arăți* d u i o s,
 Dar te-ai *arăt*at g h i m p o s,
 Și din minte nu m-ai scos...”

(*Familia*, 1884, p. 516; cfr. Alex., *Poez. pop.*², 369)

Ca sinonim cu v *ă d e s c*:

Pravsla Moldov., 16.46, f. 7: „De vréme ce va •ura văcăriulū cumū nu știe de peririā boului, nice de vătămătura lui, iarā mai apoi să va v *ă d i* și să va *arăta*, cu doi sau cu trei marturi oameni de credință, cum au giurat strāmbū, acestuīa să i să tac limba...”

III. *A r ă t* în p r o v e r b i și i d i o t i s m i.

„Arama omului la beție se *arată*” (Pann, I, 117).

„Zioa bună de dimineață se *arată*” (*Ibid.*, I, 85).

„După ce s-a rupt carul, toți *arată* drumul cel bun” (*Țara nouă* 1887, p. 532).

A *arăta* spatele = montrer le talon” (Baronzi, *Limba*, p. 45), ceea ce se zice și: „a *arăta* călcâiele = a se retrage, a fugi, a se trage dintr-un loc denaintea unei persoane” (Costinescu).

„Nu-ți mai *arăta* fasolea = nu mai rîde” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

Locuțiunea „v r e m e a *arată*”:

Neculce, *Letop.* II, p. 395: „Vremea viitoare va *arăta* cine va agiunge să trăească...”

A. Văcărescu, p. 21:

„Și d-om avea sănătate,
Vremea îți va *arăta*
Că te-am iubit cu dreptate,
Dar te rog nu mă uita...”

Arăt milă, dar, c i n s t e etc.

Dosofteiu, 1673, f. 73 a:

„M i l a să-ș *arate*
Cea de bunătate
Spre noi ticăloșii,
Precum ne spun moșii...”

Neculce, *Letop.* II, p. 326: „(Nicolae Mavrocordat) era foarte cunoscător la oameni, și la cei ce-l slujia bine *arăta* d a r...”

Același, II, p. 249: „(Dimitrașco Cantacuzino) boierilor celor mari le *arăta* d r a g o s t e și c i n s t e...”

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 7 b: „Fie-te-unde între oameni pasă, și ei – precum că bogat ești știindu-te – locul cel mai de sus și c a p u l m i a s i i îț vor *arăta*...”

„A *arăta* p r i c i n ă”, sinonim cu î m p u t „reprocher, incriminer”.

Neculce, *Letop.* II, p. 327: „până s-au mazilit Nicolai-vodă, tot la închisoare l-au ținut (pe Iordachi Rusăt), *arătîndu-i* p r i c i n ă că el au învățat pre turcii balgii de-l pîrescu la Poartă...”

„A *arăta* c u v î n t” sinonim cu d a u s a m ă „rendre raison de”.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 65: „*arătîndu-le* (oștenilor) mai nainte c u v î n t pentru sine, precum are poroncă de la împăratul să meargă cu oștile împotriva neprietenului...”

Ibid., p. 76: „Mihai-vodă îi îndrepta (pe șvezi) spre ținutul Sucevii, *arătîndu-le* c u v î n t să se ferească de margine pentru neprietenul lor Moscul...”

„A *arăta* c u s c r i s u l = faire l’inventaire”, la Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 222: „stupi și arături și fănațe, care nu le putem *arăta* c u s c r i s u l...”

Ca verb neutru, „*arăt* l a f a ț ă = avoir une mine (bonne, mauvaise)”. „*Arată* bine la față” (*L.M.*). Tot așa: *arată* rău la față, *arată* nu știu cum la față... Se poate zice și simplu: *arată* bine; *arată* rău; *arăt* gras, *arăt* slab etc.

În fine, impersonalul „s-*arată* cuiva”:

„Vinerea sau sfînta vinere este o zi în care femeile se abțin de la multe lucruri, precum: peptenatul, măturatul în casă, facerea de leșie, spălatul rufelor, facerea de pîne, torsul, cusutul, căci cred că, lucrînd vrun lucru din acestea, l i s-arată, adică femeia care lucră pățește ceva: o cuprinde vro boală, îi coace vrun deget, i s-aruncă a-buba etc.” (G. Dobrin, Transilv., c. Voila).

Lexicon Budan: „mi s e arată bine = res mihi succedit, die Sache gelingt mir”; din contra: „mi s e arată rău.”

IV. F i l i a Ț i u n e a.

Românul *arăt* e peste puțină să derive din latinul *r e c t u m* printr-o formă verbală *a r r e c t o* (Cihac, *Dict.* I, p. 82), căci de acolo s-ar fi făcut la noi „arept”, întocmai ca „drept” din „directus”, „pept” din „pectus”, „înțelept” din „intellectus” etc. Nu există în limba română un singur exemplu de pierderea lui *p* din grupul *-pt-* cînd acesta se trage din latinul *-ct-*, ci numai atunci cînd derivă chiar din latinul *-pt-*. Astfel din „directum” se face „drept” și de aci înainte *p* nu mai dispare; dar din „capto” se face „caut” și apoi „cat”, cu treptata vocalizare și finala disparițiune a lui *p*. Rezultă dară că al nostru *arăt* poate să corespundă unui prototip latin *a r r e p t o*, niciodată însă unui *a r r e c t o*.

Sensul fundamental al cuvîntului este acela juridic de a v ă d i, a scoate la iveală pe un vinovat, a-l *arăta*. Astfel ne izbim de spaniolul *r e p t a r* și *r e t a r* „accuser, défier”, provențialul *r e p t a r* „imputer, blâmer”, portugezul *r e p t a r* și vechiul francez *r e t e r*.

Așa în poema lui Cid:

„R i e b t o -les los cuerpos por malos è por traydores...” (= *arăt* pe acești oameni ca răi și trădători).

La trubadurul provențial Bertrand de Bo•n:

„Qu’ieu la r e p t e e l’apelh
De trassio et d’anjan...”

(=că eu o *arăt* și o chem la judecată pentru trădare și înșelăciune).

Într-o cronică franceză (ap. Raynouard, *Lex.* V, p. 87): „les r e t a et les prist...” (=îi *arătă* și-i prinse).

Fonetica spanioală, portugeză și provențialănu prefăce niciodată pe latinul *-ct-* în *-pt-*, după cum îl prefăce fonetica românească. Este învederat dară că occidentalul *r e p t a r e* n-are a face întru nemic cu latinul *r e c t a r e*, cu care poate fi confundat numai doară printr-o greșală de copist sau printr-o falsă etimologie. În texturile mediolatine ne întîmpină mai totdeauna forma cea corectă *r e p t a r e* sau *r e t a r e*, precum (Du Cange, ed. Carpent., V, p. 636):

„Salvo honore suo in hoc, quod r e t a r i non poterit de murtro, neque de proditione...”

„Si quis in Curia a seniore suo coram principe r e p t a t u s fuerit...”

„...nuntium qui ad r e p t a n d u m venerat...”

„Dicta Johanna dictum Petrum increpaverat seu reptabat...” (Du Cange, V, 715). 265

Se știe demult că latinul rustic *r e p t o*, de unde se trag formele spanioală, portugeză, provențială și veche franceză, ba încă și forma reto-romană *r a v i d a r*, este o contracțiune din *r è p u t o*. Diez, demonstrând cel dentii (*Etym. Wtb.*², I, 346) această origine, aduce interesante specimene de întrebuintarea cu același sens a formei pline *r è p u t o*, de ex.: „si quis alteri *r e p u t a v e r i t* quod scutum suum jactasset”. Românul *arăt* reprezintă dară un prototip compus *a d r è p u t o*, din care forma vulgară *a r r è t o* se găsește și-n latinitatea medievală, bunăoară: „A r r e - t a t i de crimine aliquo qualiterque magno et enormi...” (Du Cange, V, 637).

Vocala organică *e* și sensul cel fundamental panromanice al cuvântului, ambele s-au păstrat la noi intacte într-un vechi termen ostășesc, asupra căruia aci ni se pare a fi locul cel mai potrivit de a trage băgarea de samă, căci printr-însul cele de mai sus capătă o deplină întărire.

La spanioli și la portugezi, alături cu verbul *r e t a r* „accuser” există substantivul *r e t o* „défi, menace”, care presupune un prototip latin vulgar *r e p t u m*. Din compusul *a r r e p t u m* vechea limbă română avea cu același înțeles vorba *aret* „défi, menace, attitude prise pour menacer ou défier l’ennemi”, peste care dăm nu o dată la cronicarii din Moldova și pe care astăzi o înlocuim prin nefericitul neologism *d e m o n s t r a ți u n e*.

Să se observe că pasagele de mai jos din cronicari, după edițiunea d-lui Cogălniceanu, au fost colaționate de noi cu manuscriptele din Academia Română, după cari se făcuse acea edițiune, și pretutindeni am găsit: *arèt*, adecă cu *e* tonic deschis.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 121: „miercuri noaptea spre gioi au eșit din obuz cam pe furiș cu moscalii cari era d e *aretu* p e g i u r d î n s u l...”

Ibid., p. 127: „Haidar aga a hanului, pre carele apoi l-au lăsat p e n t r u *aretul* taberii, că tot încă nu se potolise tătarii bine cu prada...”

Neculce, *Letop.* II, p. 223: „puternicul împărat ne-au trimis cu oaste la această cetate la Hotin cu puterea sa cea nebiruită, să ținem locul și cetatea aceasta și să purtăm de grijă, și d e *aret* să fim c e t ă ț i i Cameniță, care este de curând luată din norocită primblare a împăratului nostru ce s-au primblat până aice, ca să fim raialii Țării Moldovei, ce este supt ascultarea Împărăției, d e *aret* și d e a p ă - r a r e despre leși...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 15: „Țărei Moldovii, raelei împărătești, șă fim d e *aret* d e s p r e n e p r i e t e n i i Împărăției...”

În toate aceste pasaje, al nostru *aret* s-ar putea traduce foarte bine spaniolește și portugezește prin *r e t o*, căci pretutindenea este vorba anume de a amenința sau a desfide pe un dușman.

v. *Arătare*. – *Arătat*. – *Ivesc*. – *Spun*. – *Vădesc*...

ARĂTÂNIE (plur. *arătării*) – v. *-enie*. – *Videnie*.

ARĂTĂRE (pl. *arătări*), s.f.; l’infinitif *d ’ a r ă t* pris comme substantif: action de faire voir: 1. indication, désignation, preuve; 2. vision, apparition, spectre; l a *arătare* = manifestement, évidemment. *Arătare* e sinonim cu *î n f ă ț i ș a r e* sau *d a r e p e f a ț ă ș*; înantitează cu *a s c u n s* și cu *t a i n ă*.

Pravila Moldov., 1646, f. 104: „răpitoriul, pentru să fugâ de certări vieții lui, va a r ă t a la •udețu cumă aastă maine de răpitu au curvit cu altul și ăste curvâ; atunce •udețul trebuie să caute: de va fi fostu acia curvie la arătare, nu să va certa răpitoriul, iarâ de va fi pre a s c u n s ũ și vecinii vor dzice că ăste muire bună, atunce răpitoriul îș va piarde viața...”

A. Pann, *Erotocrit*, t. I, p. 25:

„Pînă cînd astă oftare
Nu o s-o vei asculta?
Ce-n t a i n ă și arătare
Iese din inima mea...”

La vechii scriitori *arătare* se asociază uneori într-un mod sinonimic cu c h i p și mai ales cu s e m n, adică cu ceea ce se manifestă.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. V, p. 1: „a lui viață Măntuitorul nostru pusu-o-au c h i p ũ și arătare vieței celora bunilor ce ascultă pre el...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 13, vorbind cum: „au lăcrimat icoana Maicei Preacurate”, adaogă: „care adevărat au fost s e m n e și arătare de perirea a mulți creștini în Țara Leșească...”,

Ureche, *Letop.* I, p. 137: „fiind leșii cuprinși de atâte nevoi, prinseră a grăire reu de craiul lor, întâiu cu taină, eară apoi în gura mare îl vinuia că au venit fără cale de i-au adus ca să-i pearză pre toți, și scotia toate s e m n e l e cîte se făcură rele că au fost lor de arătare să fie concenica lor...”

Neculce, *Letop.* II, p. 219: „Întru acest an (1672) făcutu-s-au și o minune mare, arătare la Hotin, într-o mănăstire mică ce este supt cetate au lăcrămat icoana Maicei Domnului, căt se resturna lacrimile pre chipul icoanei de le vedea toți oamenii, și pica într-o tîpsie ce era pusă supt icoană, de era de mirare a privi arătare și s ă m n ca acela...”

Cînd derivă din activul a r ă t „montrer”, *arătare* însemnează „indication”; cînd însă din reflexivul m ă a r ă t „apparaître”, atunci are sensul de „vision”.

I. A r ă t a r e „indication”.

Sinonim cu v ă d i r e și i v e a l ă.

Îndreptarea legii, 1652, f.25 a: „de-l vor afurisi fără d e arătarea vinei lui, atunce să meargă la altu arhiereu mai mare să-l ăarte...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 38): „ispita lucrului mai adevărată poate fi decît toată socoteala minții, și argumenturile arătării d e f a ț ă mai tari sint decît toate chitélele...”

„A face arătare” „a veni la arătare” „a pune la arătare” însemnează „décrire” „exposer”.

Beldiman, *Tragod.*, v. 153:

„Mitropolitul, boierii și consolii se unesc,
La curte f a c arătare și cu toții mijlocesc...”

A. Pann, *Erotocrit*, p. 23:

„Dar să nu faci arătare,
Ce inimă e în muncă,
De se arde așa tare
Ș-aștel de văpăi aruncă...”

Zilot, *Cron.*, p. 17: „să pociu veni la arătare pentru reaoa otcîrmuire ce au avut (țara) despre stăpînitori...”

Lexicon Budan: „Vin l a arătare, in conspectum prodeo, zum Vorschein kommen; pun l a arătare, conspectui expono, in's Licht setzen”.

Adverbialul „l a arătare” e sinonim cu a i e v e a sau î n v e d e r a t, în antiteză cu p r e a s c u n s sau î n t r - a s c u n s.

Noul Testament din 1648, *Matth.* VI, 4: „celū ce véde î n t r - a s c u n s, acela va da ție l a arătare...”

Versetul din *Psaltire*, XLIX, 3: „Deus m a n i f e s t e veniet, la Coresi, 1577: „Domnulū a i a v e a vine”, la Dosofteiu, 1680: „Dumnedzău v e d e r a t veni-va”, la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 126): „Domnul l a arătare va veni”, iar în *Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „Dumnezău î n t r u arătare va veni”.

Varlam, 1643, I, f. 40 b: „astâdzi maica noastră beséreca l a arătare a r a t â mărturie fiilorū săi...”

Pravila Moldov., 1646, f. 154: „ce vorū face cu învățătura Domnului țării, de-are fi învățătura Domnului l a arătare să vadză toțū că ăste cu asupreală și cu mare năpaste, aceștia nice dănăoară nu să vor certa...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), LXXXIII:

„Al Dumnezeilor Domn, el l a arătare
În Sion va coborî cu mărire mare...”

II. A r ă t a r e „vision”.

Sinonim cu n ă l u c ă sau n ă l u c i r e și v e d e n i e. Prin analogie cu acesta din urmă, se zice și a r ă t a n i e.

Varlam, 1643, I, f. 145 a: „și deaca sosiră la groapă, multe arătări vâdzură, că într-o dată vâdzură doi îngerî ședzândū în groapă...”

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 427: „de bucurie minunată se împlură, văzură arătarea îngerului și auziră de el c-au învis Domnul...”

Fragment omiletic, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 206): „cu toată firea auziă pre elū și-lū vedea cu trup, dreptū acēia nu zice v e d é r e ce văzu, ce se zice n ă l u c ă sau arătare...”

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 83:

„Iar inimosul Bogdan,
Buzduganul său luînd,
Răcnește fnfricoșat:

— Feriți în lături din drum,
 Feriți, de sînteți oșteni
 Și de vreți ca să trăiți;
 Iar de sînteți *arătări*,
 Eu pe crucea mea vă giur
 Să peritiți din calea me...”

În graiul țărănesc din districtul Sucevei: „Staciia-i o nălucă și sâ diosăghește di strîgoi, cindr-câ strîgoiu-i cu trup, da staciia-i numa o *aratarî...*” (I. Bondescu, c. Giurgeștii).

„Iesmele sînt un fel de *arătări* sau năluciri” (V. Dimitriu, Brăila, c. Filipești).

Arătare cu nuanța de „monstre”:

I. Creangă, *Povestea lui Harap-ALb* (Conv. lit., 1877, p. 187): „iaca Harap-Alb vede altă minunăție și mai mare: o *arătare* de om băuse apa de la 24 de iazuri și o gîrlă pe care umblau numai 500 de mori, și tot atunci striga în gura mare că se usucă de sete...”

Ibid., p. 190: „toți erau cu părul, cu barba și cu mustețele pline de promoroacă, de nu-i cunoșteai, oameni sînt, dar ei sînt, ori alte *arătări...*”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 46: „(Mavrocordat) avea și sfetnic pe lângă sine o *arătare* de grec anume Spandoni, un om urit, podăgrios...”

Arătare cu nuanța de „illusion”:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XI, p. 16: „nu cu trupească jărtvâ, ce cu sufletească; și nu umbră ei și *arătare*i, ce adevărului...”, unde este de observat genitiv-dativul *arătare*i, nu *arătări*.

v. *Arăt.*

ARĂTĂT, -Ă, adj.; le part. passé d’arăt pris comme adjectif: montré, indiqué, ostensible, prouvé, apparu. În antiteză cu ascuns, tăinuît, dosit; sinonim cu vădit, ivit.

Îndreptarea legii, 1652, f. 155 a: „cîndu va fi curviia de fațâ și *arătată...*”

Arătăt cu degetul „montré au doigt”.

A. Pann, *Prov.* I, 111:

„De mic și mare în sat
 E cu deștul *arătăt...*”

Gr. Alexandrescu, *Lui A. Donici*:

„De ar fi o mulțumire să te vezi în tipar dat
 Și pe uliți cîteodată cu degetul *arătăt*,
 S-auzi: ăsta e cutare!...”

Cu sensul latinului vulgar arreatus, despre care vezi mai sus, într-un crisov de la Miron Barnovski, 1626 (în Acad. Rom.): „unul ca acela să hie *arătăt* și cu temnița să fie certat...”

v. *Arăt.*

ARĂTĂTOR,-OARE, adj. et subst.; qui montre, qui indique. „Acela care a r a t ă sau cu care se a r a t ă” (Costinescu).

D e g e t *arătător* = index (*L.M.*).

Lexicon Budan: „Arătătoriu la ceas, adică m î n ă, gnomon horologii”.

Îndreptarea legii, 1652, f. 3 a: „Grăiaște *arătătorul* de ceriure marele Vasilie: judecătorul să nu se nalțe...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IX, p. 15: „credința amu ăaste chipul nădejdiei, și lucrurilor celea nevăzutele *arătătoare*...”

v. *Arăt.* – *Deget.* – *Mînă.*

ARĂTĂTURA (plur. *arătături*), s.f.; apparition, vision, manifestation; monstre. Sinonim cu a r ă t a r e, dar cu un sens mai restrîns.

Dicționar bănățean, ms. circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 424): „*Arătătură*. Ostensio”.

Fragment omiletic, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 205): „nu cu mintea văzut-au pre Domnul sau în *arătătură*, ce cu toată firea era...”

Legenda Sf. Nicolae, sec. XVII (*Ib.*, p. 138): „cine-arâ putea spune bunătățile lui, bdéniile și postul și rugăciunile? și multe *arătături* făcea-se de diînsul...”

La românii de peste Carpați se zice *arătătură* la copii născuți p o c i ț i: „*Arătătură*, monstrum, partus monstrosus” (*L.B.*).

v. *Arăt.* – *Arătare.*

ARĂTOR,-OARE, adj. et subst.; 1. laboureur, labourant; 2. labourable.

În primul sens e sinonim cu p l u g a r, care însă se aplică numai la oameni, pe cînd *arător* se zice și despre vite.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*; 1883, p. 423): „*Arător*. Arator”. I. Văcărescu, p. 18:

„*Arătorul* ce silește
Boii săi cei grei la pas,
Cîntînd, spune ce dorește...”

Țichindeal, 1814, p. 187: „Vaca stearpă și boii arători...”

Figurat, la Cantemir, *Chron.* I, 151, vorbind despre un autor prost: „scriitoriu i-am zice au *arătoriu*, nu utem alége...”

Proverbial, la același, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 214): „cine cu lăcomie acul cosătorului înghite, acela cu mare mișălie fierul *arătorului* boréște...”

Cu sensul curat adjectival de „labourable”, *arător* se întrebuițează anume în zicerea l o c *arător*, l o c u r i *arătoare*, fiind sinonim cu a r ă t u r ă.

„Pămîntul ce se lucrează se zice l o c *arător*; cel rămas nearat un an sau doi, p î r l o g; dacă pîrlogul se învechește, ț e l i n ă...” (C. Ionescu, Dolj, c. Adunații-de-Geormane; T. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

Leontie ieromonahul Tismenei, 1746 (ms. în Arh. Stat., *Doc. Rom.* II, nr. 3, p. 17): „și acéste sate li-au datŭ cu viile și cu morile și cu locuri *arătoare* și cu livezi...”

v. *Ar.* – *Arătură.*

ARĂTOS, -Ă, adj.; beau, imponent, majestuos. Cuvânt format din *arăt* prin sufixul *-os*, întocmai ca „arzos” din „arz”. Sinonim cu *frumos*, *mîndru*, *de-a-fir*e, însă numai cînd e vorba de înfățișare, de exterior, de corp. Sinonim cu *chipeș* sau *chipos*, dar totodată și cu *măreț* sau *falnic*.

Cantemir, *Chron.* I, p. XLVIII:

„...nu fără oarecare chip de cinsteș și <i>arătos</i> a zavistici veșmînt...”		„...haud sine modestae ac <i>specio-</i> <i>sae</i> cujusdam invidiae larva...”
--	--	--

Același, *Divanul*, 1698, pref., f. VI b: „*frumosa* și *arătoasă* la *chip* și *mîngăioasă* la videre poama morții...”

Același, *Ist. ierogLif.* (ms., în Acad. Rom., p. 48): „nu în *chipul arătos*, nici în dobitocul căpăținos, ce în capul pedepsit și cu multe nevoi domirit crierii cei mulți sălășluesc...”

Ibid., p. 222: „ca soarele de luminos, ca luna de *arătos* și ca omătul de albiços iaste...”

Doină din Ardeal:

„Cum e bradul *arătos*,
Așa-i badea de frumos;
Cum e bradul nalt din munte,
Așa-i badea meu de frunte!...”

(J.B., 39)

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 193: „pre care (Alexandru Ghica) l-am văzut și noi: om de *fire* și *arătos*....”

Balada *Meșterul Manole*:

„Mare-i și frumoasă,
Mîndrăș-*arătoasă*
Sfînta mănăstire,
Chip de pomenire...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 408)

Colindă din Dobrogea:

„Face merele
'N toate verile,
Frumoase,
Arătoase;
Ce folos că le face,
Dacă nu se coace...?”

(Burada, *Călat.*, p. 89)

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 4: „De cîte ori n-o podideau lacrămile pe biata bătrîna, privind acareturile mari, *arătoase* și pline de sărăcie și de pustiu...”

v. *Arăt.* – *A-fire.* – *Chipeș.* – *Frumos*...

ARĂTURĂ (plur. *arături*), s.f., „labour, labourage, champ labouré” (Cihac). Sinonim cu substantivul *arăt*, care însă privește mai mult la lucrarea de *arăt*, pe când *arătură*, ca și *loc arător*, are în vedere mai cu seamă locul unde se *ară*, deși uneori se ia și în sens de muncă, bunăoară:

Pravila Moldov., 1646, f. 1: „să-ș pițardză și sămănța și *arătura* și toată roada ce va face acel pământu č-au sămănat pre loc strein...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 44: „Toval au isvodit a face corturi, și toată agonisita căsarilor, cu *arătură* și cu dobitoc ce fac agonisită la case...”

Constantin Mavrocordat, 1744(*Cond. ms. a Vieroșului*, nr. 1, f. 25 a, în Arh. Stat.): „oamenii ce vor fi șazători pe moșiile mănăstirii să aibă a clăcui 12 zile într-un an, la *arătură*, la coasă și la secere, să-ș dea și dijma moșii den toate bucatele după obicei...”

După anotimp, se zice *arătură de primăvară* și *arătură de toamnă*; după numărul anilor de când se trăsesse cu plugul peste o țelină, *arătura* se cheamă *de o brazdă*, *de două brazde*, *de trei brazde* etc.

Ca *pământ arat*, sau *de arat*, de deosebite feluri, *arătura* are o mulțime de sinonimi, despre cari

v. *Cirtă.* – *Curătură.* – *Holdă.* – *Lan.* – *Miriște.* – *Moină.* – *Morhoancă.* – *Ogor.* – *Pîrloagă.* – *Prosie.* – *Răsprosie.* – *Săpătură.* – *Țarină...*

Între acestea, termenul cel mai general este *arătură*.

Se zice și *loc de arătură*, anume însă cu înțeles de o întindere oarecare de câmp.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 222: „...întemeceți cu case și cu bucate peste samă de multe, și stupi, și *arături*, și fânețe...”

Cantemir, *Chron.* II, 346, într-o frumoasă grămădire de imposibilități: „corăbii în aer, stînci pre apă plutind, lei și zmei plugurile pre *arături* trăgînd, și altele ca aceste fosturi de chiteală, lucruri pre carile le zămisléște părerea, a arăta ne nevoim...” (cfr. Plaut., *Asinar.* I, 1, v. 86).

Țichindeal, 1814, p. 187: „văzînd pre doi bouleani în toate sările că vinea de la *arătură*, îi batjocorea...”

Doina *Dorul*:

„Puiculiță, floare-n gură!
Cînd te vād în bătătură,
Îmi uit plugu-n *arătură*,
Sapa-nfiptă-n *c u r ă t u r ă*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 243)

Doina *Ispită*:

„Bată-l Dumnezeu să-l bată,
Cine-a scos drumul la baltă,
Cine-a scornit sapa lată,

Arătură și r ă z o a r e,
Seceris și cositoare!....”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 291)

Act muntenesc din 1661 (ms. în Arh. Stat., *Doc. I Rom.*, nr. 313): „vândut-amu dumnealui 6 silești în sat în Săteni și o silește câte cu 6 l o c u r i d e arătură, trei în câmpul de sus și trei în câmpul de jos, fac preste tot l o c u r i d e arătură 36...”

Constantin Brîncoveanu, 1699 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 246): „și iar să fie lui Îane și frătine-său lui Neagoe, fečorii Lupului din Mățăul-dă-Jos doao l o c u r i d e arătură în poiana Bradului în fundul Dăneștilor ot sud Mușcel, pentru că le-au cumpărat Neagoe cu frate-său Îane dă la Bunul sinū Călii dăn Dănești drept ug 5 pol (galbeni 5½) cu zapis dă la mână lor dă vânzare an 7187 (1679)...”, de unde se vede că-n secolul XVII un l o c d e arătură, ca măsură de cîmp, costa ceva ca trei galbeni.

Cu un secol înainte, Mihnea-vodă, 1579 (*Cond. ms. a Hurezului*, nr. 1, în Arh. Stat., f. 460 b): „...după acéia au cumpărat însuș Marin un l o c d e arătură de la Stanciul Jaglei drept 100 de aspri gata, și iară au cumpărat însuș Marin de la Dan fečorul Lucăi un l o c d e arătură la Stupini drept 100 de aspri, și în Călinet alt l o c d e arătură drept 60 de aspri...”

v. ³*Aspru*.

În poezia poporană, paserea arăturilor este c î r s t e i u l „roi des cailles”, căruia în adevăr, ca și prepeliței, îi plac cîmpiile cu bucate.

Doina *Singur pe lume*:

„Frunză verde de anin!
Cine-i ca mine străin?
Numai mierla din păduri,
Cîrsteiul din arături...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 283)

dar în balada *Mierla și sturzul*:

„Ceartă-mi-se ceartă,
Vorbele-și înnoadă
Sturzul din păduri,
M i e r l a d-arături...”

(*Ibid.*, 457)

unde însă versul pare a fi stricat.

Într-o doină din Moldova se zice și cătră c u c u l:

„Cucule, pasere sură!
N-am grăit gură la gură
Să nu-mi cînți pe arătură,
Ci să-mi cînți la noi pe șură?...

(*Conv. lit.*, 1886, p. 180) **273**

În unele cîntece poporane *arăturile* sînt puse în legătură și cu fermecele.
Doină din Ardeal:

„Că umblă măicuță-ta
Pe-*arături*, pe curături,
Să-mi strîngă fermecături,
Să mă fermece pe mine
Să mă las, bade, de tine...”

(*Tribuna de la Sibii*, 1885, p. 182)

sau:

„Tot umblă prin *arătură*
Să-mi facă fermecătură,
În păhar îmi dă să beau
Ca pe tin’ să nu te iau...”

(*Ibid.*, 1886, p. 545)

O urare de Anul-nou:

„Cîte b r e z d e -n *arătură*,
Atîți boi pe bătătură;
Cîta trestie pe casă,
Atîția galbeni pe masă...”

(*Țara nouă*, 1887, p. 552)

v. ¹*Ar.* – ²*Arat.* – *Arător.*

ARĂȚEL, s.m.; t. de botan. – v. *Atrățel*.

ARĂVÔN }
ARĂVONĂ } v. *Arvună*.

ARĂVONISÈSC. – v. *Arvunesc*.

ARBĂLT. – v. *Orbalț*.

¹**ARBĂNĂȘ**, s.m.; t. de géogr.: Albanais, Épirote. Sinonim cu a r n ă u t, care însă a căpătat mai multe înțelesuri, pe cînd *arbănaș* păstrează numai sensul etnic.

Moxa, 1620, p. 395: „suptă sabiia lui au plecatu srbii, *arbănașii*, frâncii, iverii, cărăimanii...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 14: „Pir, craiul e p i r o ț i l o r, adecă a *arbănașilor*...”

Același, p. 54: „*Arbănașii* e p i r o ț i sînt. Așijdere de acolo au fost și Scanderbeg Castriot, răsipitorul puterii turcești. Și astăzi turcii dintru acel Epir fac ostași mai răsboznici...”

Neculce, *Letop.* II, p. 208: „Ghica-vodă, de neamul lui fiind *arbănaș*, copil tânăr, au purces de la casa lui la Țarigrad să-și găsească un stăpân să slujească, și cu dănsul s-au mai luat un copil de turc, ear sărac, din satul Chiupri...”

Ibid., p. 267: „Dediul Spătar *arbănașul*, închis în turnul clopotniței la Trii-Sfețițele...”

v. *Dediul.* – *Ghica.*

Forma *albănaș*, cu poeticul *d: dalbănaș*, ne întimpină într-o colindă din Dobrogea:

„Se certa el cu turcii,
Cu turcii și cu frîncii,
Să-i dea turcii vadurile
Și frîncii corăbiile;
S-a certat,
Le-a luat,
De cea parte le-a cărat,
În cea parte-n *dalbănași*,
La oamenii groși și grași...”

(Burada, *Călăt.*, p. 80)

Pribegi din Epir au fost totdeauna numeroși în România, și, prin cunoscuta lor energie pe de o parte, prin ușurința cu care se românizau pe de alta, ei lesne înaintau la cinste sau la avere. Deja la 1483, între boierii cei mari ai lui Vlad Țepeș era: „Vladul *Arbanas Spatar*” (Venelin, p.126).

Au fost la noi pînă și sate de *arbănași*.

Alexandru-vv. Iliăș, 1629 (*Cond. ms. a Govorei*, nr. I, p. 170): „să facă sat să fie slobozie să să strângă oameni striini, sârbî și *arbănași* și ungurêni și oameni fără bir și fără dajde....”

Grigorie-vv. Ghica, 1662 (ms. în Arh. Stat., Doc. I, *Rom.*, nr.135): „a faceré slobozie și a strânge oameni pre moșie Tutana Albota, însă oameni streini: greci, *arbănași*, sârbî, moldovéni și alți oameni carei vor fi fără bir și fără nevoi...”

Pentru mai multe texturi în astă privință,

v. *Slobozie*.

Din această cauză, *arbănaș* devenea adesea nume personal sau poreclă, ca și *grecul*, *sârbul*, *ungureanul* etc.

Act muntenesc din 1596 (*Cuv. d. bătr.* I, p. 66): „dat-am zapisul nostru în mână l u i *Arbanas* nepotul Bărescului...””; și într-un alt act din același an (*ibid.*, p. 72): „dat-am zapisul la mână *Arbănașului* nepotul Berescului...”

Constantin Brîncoveanu, 1694 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 86): „deč Dragomir căpitan împreună cu alți slujitori de acolo, anume Jăpa căpitan ot Vernești, i Jăpa *Arbănașul*...”

Arbănaș, vechi *arbanas*, formă organică *albanas*, *albănaș*, este serbo-bulgarul *arbanas* = ital. *albanes*.

v. ¹*Arnăut*.

ARBÎR. – v. *Arbiu*.

ARBÎU s. **ARBÎR** (plur. *arbie, arbire*), s.n.; baguette de fusil, baguette de pistolet. Vărguța sau bețișorul cu care se-ncarcă un pistol sau o pușcă. După Cihac se zice și arghir; după Dr. Polysu, *alibiu*. Este turcul *h a r b y*, de unde și serbul *a r b i î a*. Pe cînd în oștire *arbiul* e înlocuit astăzi prin nefericitul neologism „baghetă”, copiii în jocurile lor, făcînd „pușcoci” în loc de „pușcă”, păstrează și vor mai păstra mult timp pe *arbiu*.

P. Ispirescu, *Jocuri de copii*, p. 11: „Se pune în țeavă un glonț și se împinge cu *arbiul* pînă ajunge în capăt. Se pune apoi și celalalt glonț și, împingîndu-l cu *arbiul*, cînd acest al doilea glonț ajunge pe la jumătatea țevei, cel dintîi, carele este la gura țevei, sare și pocnește...”

În Transilvania *arbiul* de la pușcoci se cheamă *r ă s t o c* și *c l i m p u ș*.
v. ³*Armășie*. – *Climpuș*.

ÀRBORE } v. ^{1,2,3}*Arbure*.
ÀRBUR }

ARBORENCÛȚĂ. – v. ³*Alba*.

¹**ÀRBURE** (plur. *arburi*), s. m.; arbre. Lat. *a r b o r e m* = ital. *arbero, albero* = span. *arbol* etc. Mare plantă cu trunchiul, cu ramure și rădăcină lemnoase.

A. Pann, *Prov. I*, 6:

„Și nimic iar nu se poate ca să n-aibă vrun cusur:
Arburi, plante, flori și oameni, astfel și acest răsur...”

A. Odobescu, Doamna *Chiajna*, p. 88: „...acolo *s a l c i a* pletoașă, *s o c u l* mirositor, *a l u n i i* mlădioși, *a r ț a r i i* cu pojghițe roșii, *c a r p e n i i* stufoși, *s a l b a - m o a l e* și *t e i i* cresc amestecați cu falnici *j u g a s t r i*, cu *p l o p i* nalți și subțiri, cu *a n i n i* ușurei, cu *u l m i* albicioși, cu *s î n g e r i* pestriți, cu *c o r n i* suclți și vîrtoși; printr-acel hățis felurit de *arburi* ce se-ndeasă și se-mpleticesc, merlele și pițigoii șuieră...”

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Acea undă gemătoare, acel *arbure* jălind,
Parcă sînt doi juni prieteni, ce al nostru chin privind
Se îndur l-a noastre patimi, la a noastră grea durere,
Și ne-aduc prin a lor freamăt o plăcută mîngiere...”

În graiul poporan, *arbure* astăzi rar se mai aude pe la noi.

„Numirea de *arbor* pe aici nu e cunoscută la popor, ci el numește totalitatea *arborilor* cu un cuvînt: *l e m n e*” (P. Munteanu, Banat, c. Vermeș).

Totuși *arbure*, departe de a fi un neologism, ne întîmpină în mai toate texturile

Legenda lui Avram, ante 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 190): „mérseră cătră uîn *arbure* și închiră-se părâ la pământu și grăi: sfântu, sfântu, sfântu, grăiaște; pravednicului Avram îi pârea că dreptu elu se închiră l e m n u l...”

Noul Testament din 1648, *Ep. Iud.* I,12:

„...*arburi* veșteziți fără de rod...”

„...a r b o r e s autumnales infructuo-
sae...”

unde în *Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „c o p a c i de toamnă fără r o a d ă...”

Ibid., *Math.* III,10:

„Că iată săcuria ȳaste pusâ la rădicina
arburilor, deč tot p o m u l ce nu face
poame bune tac-sâ și în foc se aruncâ...”

„Jam enim securis ad radicem a r -
b o r u m posita est. Omnis enim a r -
b o r quae non facit fructum bonum,
excidetur et in ignem mittetur...”

unde la Șerban-vodă: „și iată și săcuria zace la rădăcina c o p a c i l o r...”

Silvestru, 1651, ps. XXXVI: „Văzuu nedireptulū înălțându-se și lățindu-se ca un *arbure* vërde...”

Ibid., ps. LXXIII: „rădicându săcurile sale susu ca întru unū *arbure*...”

Ibid., ps. CIII:

„Satură-sâ *arhurii* înnalți, chedrii Lyva-
nului...”

„Saturabuntur l i g n a campi, cedri
Libani...”

unde la Coresi, 1577: „saturâ-se l é m n e l e câmpilor...”; la Dosofteiu, 1680: „sătura-s-or l ȳ a m n e l e câmpului...”

Sinonimica: *arbure* este termenul cel mai general, în care se cuprind copaci, pomi, lemne; c o p a c i este *arburele* sălbatec sau neroditor; p o m este *arburele* care dă poame; l e m n este *arburele* întrebuințat pentru felurite scopuri, la clădiri, la încălzire etc.

Deminutiv: a r b u r e l sau a r b u r a ș; colectiv: a r b u r e t; forme mai mult teoretice, cari nu se aud în grai.

Pe la Predeal, am auzit în gura poporului forma aspirată: *harbur*.

La macedo-români se zice *arbur* și *arbure*, bunăoară în ghicitoarea despre a n:

„Arbure mare
Frunzele-și le-are
Albe di ’nă parte,
Lăi di-alantă parte”.

(*Țara nouă*, 1887, p. 54)

Într-o maximă macedo-română: „bărbatlu easte *arbur*lu și ficiorlu ugiaclu a casei = bărbatul este s t ă l p al casei, iar feciorul – vatră” (M. Iutza, Crușova).
v. ¹*Copaci*.

²ĂRBURE (plur. *Arburești*), n. pr. m.; nom d’une très ancienne famille noble de Moldavie. Pe la jumătatea secolului XV *Arbureștii* erau deja boieri mari. Fiu al unui 277

pîrcălab de, Neamț, Luca *Arbure* devine unul din sfetnicii cei mai de încredere ai lui Ștefan cel Mare, păstrînd aceeași putere sub Bogdan cel Chior, care la moarte îi încredințează întreaga cîrmuire a țării pe timpul minorității lui Ștefan cel Tânăr. Acesta este vestitul h a t m a n *Arbure*, devenit erou legendar al poeziei istorice române.

Costachi Negrnzz, *Aprodul Purice*:

„Acolo se află iarăși al oștilor veteran,
Arbur hatmanul ce-n mînă poart-un groaznic buzdugan,
 Pre care ca pre o mince de copil îl arunca,
 Dar azi omul cel mai tare de abia l-ar rădica;
 Altă armă el nu are, nici voiește a mai avea,
 Căci îi place cînd pre dușman c-o izbire îl turtea...”

Costachi Stamati, *Sentinela*:

„Eu sînt *Arbore*, copile, hatman lui Ștefan cel Mare;
 Am slujit sub a lui steaguri patruzeci de ani de rînd,
 Și-n patruzeci de războaie crunte, dar biruitoare,
 Văzui Eroul Moldovei pe vrăjmașii săi bătînd...”

Moartea acestui viteaz, ajuns la adînci bătrînețe, a fost cumplită:

Urechia, *Letop.* I, p. 154-5: „(1523) în luna lui april în cetatea Hărlăului au tăiat Ștefan-vodă pre *Arbure* hatmanul, pre care zic să-l fie aflat în violenție. Iar lucru adevărat nu se știe; numai atîta putem cunoaște că norocul fie-unde are zavisticie, ales un om ca acela ce crescuse Ștefan-vodă pre palmele lui, avînd atîta credință, și în tinerețile lui Ștefan-vodă toată țeara ocărnuia, unde mulți vrăjmași i s-au aflat de cu multe cuvinte rele l-au îmbucut în urechile domnu-seu...” Mai jos: „Nu multă vreme într-acelaș an au tăiat Ștefan-vodă și pre feciorii lui *Arbure*, pre Toader și pre Nichita...”

La satul Solca-de-Jos în Bucovina se află pînă astăzi o bisericuță zidită de bătrînul *Arbure* la 1502, unde pe pîrete se mai pot vedea portretul hatmanului, al nevastei sale Iuliana, apoi a patru băiați și o fată.

Nu toți *Arbureștii* au perit de urgență lui Ștefan cel Tânăr. Sub Petru Rareș, Mihai *Arbure* alunge și el hatman, dar trădează pe aceat domn la 1538 pentru a trece la protivnicul său Ștefan-vodă Lăcuată, pe care însă îl violenește de asemenea.

Urechia, *Letop.* I, p. 167: „...urîndu-l (pe Ștefan-vodă Lăcustă) toată curtea și boierii, s-au vorovit o seamă de boieri den curtea lui, anume Găneștii și *Arbureștii*, și la așternutul lui unde odihnia l-au omorît în cetatea Sucevei...”

D. Wickenhauser a adunat cele mai multe izvoare despre familia *Arbure* în *Moldowa oder Beiträge zu einem Urkundenbuche* (Czernowitz, 1877, p.10 sqq., 213); ele totuși sînt departe de a fi complete.

La 1545, boierii „Gliga fiul lui *Arbure* și Ion Crasneș” au fugit din Moldova în Polonia cu două călugărițe (*A.I.R.* I, p. 35).

La 1628, numai doară se mai vorbea într-un mod legendar despre avuțiile de altădată ale *Arbureștilor*, cari „au înblat din mână în mână” (*Ibid.*, I, 2, p. 6).

Treptat, acest mare neam ni se înfățișează scăzut la treapta de boierinași.

Pe la 1650 (*A.I.R.* I, p. 88), într-un act bucovinean subscris pentru mai mulți răzași: Radu *Arbure*.

Într-un zăpis de vânzare tot de acolo, 1698 (*A.I.R.* III, p. 264), la sfârșit: „Și eu Nicolai *Arbure* steg(ar) am scris zăpisul și pentru credința m-am iscălit. Az Sandul *Arbure* steg(ar) iscal...”

Ca o amintire despre *Arburești*, satul Solca-de-Jos în Bucovina se cheamă încă *A r b u r e* (Marian, *Biserica din Părhăuți*, p. 7–8).

Alături cu *Arbure*, o altă veche familie moldovenească, din care de asemenea a fost un hatman vestit în secolul XVI, purta numele sinonimic de *C o p a c i u*.

Este ciudat că d. I. Bogdan (*Vechile cronice*, p. 121, nota) confundă pe hatmanul *C o p a c i u* cu hatmanul *Arbure*, făcînd din amîndoi un singur personaj. Tot la d. I. Bogdan (*ibid.*, p. 157, 207) ni se pare a fi greșită în Cronica lui Macarie lectura următorului pasagiu: „*Михуль великъ оубо саномя родомъ же ПРБАНСКЪ*”, pe care-l traduce: „Mihul, boier mare, *A r b ă n a ș* de neam. Era hatmanul Mihu *Arbure*, iar nicidecum *A r b ă n a ș*.”

v. ¹*Arbure*. – ²*Copaci*.

³**ARBURE**, t. de géogr.: nom d'un village en Bucovine. – v. ³*Alba*. – ²*Arbure*.

ARBÛZ. – v. *Harbuz*.

ARBUZÈSC (PĂR-). – v. *Harbuzesc*. – *Prăsad*.

ARBUZÎCĂ. – v. *Harbuzică*.

¹**ARC** (plur. *arce* și *arcuri*), s.n.; arc; ressort, cindre. Din lat. *a r c u s* = ital. *a r c o* = = franc. *a r c* etc. (Cihac). În grai se aude uneori aspirat: *harc* (Tecuci, c. Ionășești; Vilcea, c. Nisipi; Prahova, c. Mărgineni etc.).

Dosoftieiu, 1680, ps. X: „că iată păcătoșii încordară *arc*, gătără săgeți în tulbâ...”, unde la Coresi, 1577: „că adevă păcătoșii întinseră *arculă*, gătiră săgețe în cucură...”, la Silvestru, 1651: „că ȧca nedirepții întinseră *arcul*, gătiră săgăta sa în coardă...”, iar lăținește: „quoniam ecce peccatores intenderunt *a r c u m*, paraverunt sagittas in pharetra...”

Arcul, pe care se *î n t i n d e* prin cele două capete o *c o a r d ă* sau care se *î n c o r d e a z ă* pentru a *s ă g e t a* ori a *t r a g e* din el la țintă sau în ceva cu o *s ă g e a t ă* din cele ce se țin în *t u l b ă* sau *c u c u r ă*, este una din armele cele mai primitive, de demult părăsită de toate popoarele cît de puțin înaintate în cultură, dar altădată închipuind o parte foarte importantă dintr-o armură, mînuită nu numai de *a r c a ș i*, dar și de principi.

Varlam, 1643, I, f. 56 a: „nu le dă platoșe, nice *arcă*, nice sabie, nice suliță, nice altă nemică de armele vonicilor pementești...”

Dosofteiu, 1673, f. 9 b:

„Și de nu v-eț întoarce cătră pocăință,
Are sâgeț a-mânâ scoase din tulbiță,
Arcul întins în coardă, lancia străluciaște...”

sau *ibid.*, f. 14 b:

„Că iată păgâniî încordară *arce*,
Pun sâgeț în tulbâ, să grijesc de lance,
Și vin pri-ntuniărec cu *arce* pre-a-mânâ
Intru să sâgiate pre cei fără vină...”

Urechia, *Letop* I, p. 190, despre Bogdan-vodă Lăpușneanul: „la călărie sprinten; cu sulița la halcă nu prea lesne avea potrivnic; a săgetare den *arc* tare, nu putea fi mai bine; numai ce era mai de treabă domnici îi lipsia: că nu cerca bătrânii la sfat...”

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 62, despre Antioh-vodă Cantemir: „la primblări și la vânători cu șoimi și cu ogari pururea îmbla de se desfăta, și cu mâncări și băuturi, și al *arc* încă trăgea bine...”

Neculce, *Letop*. II, p. 201: „Petru-vodă Rareș fugând pin târg pin Peatră și, gonindu-l petrenii, l-au fost agiungând un popă, și au tras Petru-vodă înapoi în popă cu *arcul* și l-au lovit cu săgeata în oblăncul selei...”

Cantemir, *Chron*. II, p. 231: „fiind la vânătoare, după ce au ucis un gligan sălbatic cu sabiia, apoi, tocmindu-și sâta în *arc* să sigéte, s-au julit puținel cu lancea la mînă...”

Arcul lui Ștefan cel Mare se păstra în mănăstirea Neamțului pînă pe la finea secolului XVII, cînd l-au răpit leșii și căzacii (*Letop*. II, 19)

În Caucaz, cerchezii pînă astăzi se slujesc de *arc*.

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 181:

„Atunci cerchezul anină de rădăcina vițoasă,
De crengele cornorate, a sale arme frumoasă:
Tulba cu săgeți și *arcul*, burca, sineța, arcanul,
Și apoi sare în apă, lăsîndu-și priponit calul...”
Arcul se făcea mai ales din lemn de c o r n.

O doină voinicească:

„Cornule, ce nu te-ndoi,
De-o creangă să te despoi
Să-mi fac prăjină de boi?
— Frățioare românaș!
Creangă lungă da-ți-o-aș,
Ca s-o faci *arc* de război...”

(Alex., *Poez. pop.*², 44)

În cîntece poporane *arcul* nu e rar:

„*Arcul* iute-aș încorda,

Aripa Ț-aș săgeta
Și în brațe mi-ai cădea...”

(Pompiliu, *Sibii*, 19)

În colinde din Dobrogea au devenit stereotipe versurile:

„Luă *arcul* încordat
Cum e bun de săgetat,
Ș-o sicreată
De săgeată...”

(Burada, *Călăt.*, p. 55, 86, 90)

Urație de nuntă:

„Strînse el ostași mulțime,
Tot voinici de călărime,
Și ageri cu măiestrie
La *arc* și vînătorie...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 170)

Aducerea aminte despre *arc* se păstrează și-n poveștile poporului.

Basmul *Tinerete fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 3): „Ca să ajungi la dorința ta, trebuie să ceri de la tată-tău paloșul, sulița, *arcul*, tolba cu săgețile și hainele ce le purta el cînd era flăcău...”

Cînd *arcul* se întindea și săgeta, c o a r d a seotea un r ă s u n.

Moxa, 1620, p. 395: „sunetele armelor și răsunul coardelor de *arc* mai iubiă decăt glas de alăute...”

Acest r ă s u n se cheamă mai propriu z b î r n ă i r e.

Alexandri, *Sentinela română*:

„Zbor topoarele-aruncate,
Z b î r n î i *arcele*-ncordate,
Și săgețile la soare
Vijelesc vîjîitoare...”

Ca onomatopее a săgetării: trac!

Basmul *Lupul cel năzdrăvan* (Ispirescu, p. 74): „Scoase o săgeată din tolba, o așeză la *arc* și, trac! trase o săgeată, și nu se făcu nici o mișcare; trac! mai trase una, și iarăși nemic...”

v. *Armă. – Coardă. – ²Corn. – Cucură. – Săgeată. – Zbîrnăi. – Trac! – Tulbă...*

La plural, astăzi se întrebuintează mai mult forma *arcuri*, identică cu vechiul italian a r c o r a, pe cînd cealaltă formă, *arce*, aproape despărută din grai, corespunde italianului a r c h i.

Balada *Trei lebede*:

„Ei în tîrg au poposit
Și-n crucițele d-argint

Lebejoarele-au zărit,
Săgețile și-a-nțăglat,
Arcurile și-a-ncordat...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 421)

În graiul vechi ne întimpină mai adesea forma *arce*.

Coresi, 1577, ps. XXXVI: „întinseră *arcele* să săgețe mișelul și méserul, să junghe dreptii cu inema; armele lor întră în inema lor și *arcele* lor frânseseră-se...”

Moxa, 1620, p. 375: „se lăuda (Hozroe) că va îngrădi cetatea cu sulite, cu plavezele și cu *arcele*...”

Dosofteiu, 1673, f. 56 b:

„Scos-aŭ păcătoșii sabie din teacă,
Arcele li-s gata războiul să facă,
Să tac mișei, săracii să •unghe,
Aŭ gînd să nu lase drept nice unghe;
Sabiia aciaia într-înș să va-nfîge,
Coarda să va rumpe, *arcul* li s-o frînge...”

Locuțiunea proverbială: „are multe coarde la *arc*” însemnează „homme de ressource”.

Ion Ghica, *Scrisoarea III*: „Cînd i se părea (lui Caragea) că punga nu i se umplea destul de repede, avea și alte coarde la *arc*. Scottea pe aga în tîrg cu cîntarul și cu falanga; acesta prindea cu ocaua mică pe vreun brutar, pe vreun cîrcimar, pe vreun măcelar, îi trîntea cîte o sută de nuiele la tălpi sau îl țintuia de ureche în mijlocul pieței. Vodă era sigur că isnaful avea să alerge de la unul la altul ca să facă curamă...”

Orice formă *î n c o v ă i a t ă* se poate numi *arc*.

Așa sînt *arcurile* la trăsurile cele de lux.

Jipescu, *Opincaru*, p. 69: „cărute pă *harcuri* și dă țară...”

Așa sînt *arcurile* coastelor la om.

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 76: „Avea dureri nesuferite în *arcurile* coastelor și arsuri pe șira spinării...”

Așa se zice *arcuri* la sprincene.

De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 222: „...cu ochii albaștri migdalați, umezi, buni și limpezi, puși sub niște *arcuri* de sprincene suptiri și perdute în tîmplele ei albastrii...”

Ibid., p. 184: „Apele să bat, rostogolesc bolovanii, umple vultorii și sar peste stîncile lustruite; șipotele țîșnesc și-și azvîrlă sulul apelor reci, ca niște *arcuri* de sticlă străvezie...”

Deși vîrguța cea încovoiată cu care se trage pe coardele vioarei se numește mai propriu *a r c u ș*, totuși în popor se aude cu acest sens și simplul *arc*.

„Pre laută se trage cu *arcul*, care se smolește cu rășina” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

v. *Arcuș*.

La zidari, b o l ț i l e sînt *arcuri*; și cu același înțeles *arcuri* se zice și la b o a l t a cerului:

„Între celelalte înjurături, poporul de la noi înjură și de *arcurile c e r u l u i*” (P. Ciocîlteu, Dolj, c. Galiciuica).

Ca jucărie, *arcu* l a rămas un fel de armă la copii. Băieții macedo-români, mai cu seamă, sînt meșteri a face și a întrebuința *arce*, cu cari vînează păsările (M. Iutza, Crușova).

v. *Arcaș*. – *Arcaș*. – *Arcos*. – *Arcuiesc*. – *Arculeț*...

²**ARC**. – v. *Arcuș*.

¹**ÂRCA**, n. pr. m. pers.; Arcadius. Nume de botez altădată foarte întrebuințat la olteni. *Arca* e scurtat din *A r c a d i e*, ca „Costa” din „Constantin”, „Proca” din „Procopie”, „Sima” din „Simeon” etc.

Act oltenesc din 1591 (*Cuv. d. bătr.* I, p. 58): „Pitea ot Scoarța, Vintilă ot tam, Opriian al Mogăi ot tam, Dan Cîurea ot tam, i Drăgan cu fîiu-său *Arca* ot tam...”

Altul din 1624 (ms. în Arh. Stat., *Doc. Rom.* I, nr.176): „Seris-am noi Nicola și *Arca* acestu al nostru zapis svintie mănăstiri Tismenei...”

Mateiu Basarab, 1646, în sfîtocul mănăstirii Tismana (ms. Arh. Stat., *Doc. Rom.* II, nr. 3, p. 10): „...au cumpărat acești mai sus numiți oameni din valia Peștișanilor de la fečorii Oprei de la Lațco și de la Pătru, și de la Pătru fečorul *Arcăi*, drept aspri gata 2200...” și mai jos: „și iarăș au cumpărat popa Ionu și călugăru Vasilie de la fečorii lui Mihăilă din Drăgoești de la *Arca* și de la Lazăr și de la Vălcu...”

Constantin Brîncoveanu, 1693 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 19), înșirînd pe mai mulți mehedințeni: „...Putnic ot Zăgaia i Răduțu sîn Bălač ot Comănești i *Arca* ot Gârboveț...”

Din *Arca*, iar nu din *a r c*, vine numele satului *A r c e ș t i* în Romanați (Frunzescu).

„De la *Arca* forma intensivă este *A r c a n*, ca din „Iorgu” – „Iorgovan”, din „Răduc” – „Răducă”, din „Dumitru” – „Dumitran” etc. (v. ³-an), de unde apoi numele muntelui *A r c a n* și al satului *A r c a n i* în Gorj, precum și al satului *A r c a n* în Buzău, cari n-au a face cu *a r c a n* „lacet”.

Satul oltenesc *A r c a n i* i ne întimpină deja într-un crisov din 1429 (Venelin, p. 55).

v. ¹*Oltean*.

²**ARCĂ** (plur. *arcale*), s.f.; protecteur, soutien. Turcul *a r k a* „dos, appui” (Șai-neanu). Cuvînt care, ca și derivatul *a r c a l i u*, se întrebuința numai în relațiunile românilor cu Poarta Otomană.

Miron Costin, *Letop.* I, pag. 278: „(Matei-vodă) dedesă știre și la *arcalele* sale, ce avea la Împărăție, de sila ce-i făcea Vasilie-vodă...”

În acest sens se zicea altădată: „taina le poartă *arcalele*”, adică: secretul lor îl știu numai accia în cari ei au încredere; o locuțiune pe care Seulescu (*Albina româ-*

nească, 1844, nr. 40) căuta cu orice preț s-o înrudească cu latinul *a r c a n u m* „secret”.

v. *Arcaci*. – *Arcaliu*.

ARCĂCI, s.n.; vallée, terrain abrité. Cuvîntul se aude pe la ciobanii din Moldova.

„Tîrla la ciobani în timp de iarnă este la un l o c î n d o s i t cum e un *arcaci*, adecă v a l e...” (T. Dobrea, Covurlui, c. Rogojeni).

Este turcul *a r k a ĉ* „versant ou. pied d’une montagne” (Barbier de Meynard, *Dsct. Suppl.* I, p. 37), din *a r k a* „dos, appui”. Negreșit însă, cuvîntul n-a venit românilor de la osmanlii, cari n-au dat nemic graiului nostru ciobănesc, ci de la vreun popor turanic din veacul de mijloc, probabilmente de la cumani. În vocabularul cumanic din secolul XIV, *a r k a* însemnează „umăr” (Kuun, *Codex*, p.111). De aimintrea, această vorbă e proprie tuturor graiurilor turco-tătare (Vambéry, *Sprachstud.*, p. 207, și *Etymol. Wtrb.*, p.18).

v. *Aslam*.

ARCALIU, adj.; puissant, bien soutenu, bien vu. Turcul *a r k a l y* „qui a le dos large” (Șaieanu). Cuvînt despărut din grai și care abia dacă a circulat vreodată în popor.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 249: „...scriind și el această pricină la un i c i r l i u mare ce era *arcaliu*...”, adecă: la un „om de la curte” care era „puternic”.

v. ²*Arca*.

ARCĂM. – v. *Alcam*.

¹**ARCÂN** (plur. *arcane*), s.n.; lacs, lacet pour prendre les chevaux. Cuvînt tătăresc: *a r k a n*, trecut de asemenea la ruși și la poloni (Cihac). „Funie lungă cu o c h i la unul din căpăție și cu care herghelegiul prinde calul din herghelie. Opritoare. Cursă” (Costinescu).

Altădată, la tătari mai cu deosebire, *arcantul* se întrebuinta și ca armă de război.

Amiras, *Letop.* III, p. 118: „rîpa fiind mare și adîncă, nevoia lor era și mai mare, și numai ce le-au căutat a intra în rîpă, au căzut unul peste altul dănd cu cai cu tot, eară alții lăsând caii au vrut să fugă pe gios, și nici așa n-au scăpat, și năvălind și tătarii i-au scos cu *arcanele* de gît mai pre toți...”

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 181:

„Atunci cerchezul anină de rădăcina vițoasă,
De crengel cornorate, a sale arme frumoasă:
Tulba cu săgeți și arcul, burca, sineța, *arcantul*,
Și apoi sare în apă, lăsîndu-și priponit calul...”

La români, de asemenea, ostașul, mai cu seamă vînătorul, nu desprețuia

Balada *Ștefăniță-vodă*:

„Mîni în zori să vă aflați
 Toți călări și înarmați
 Cu săgeți, cu buzdugane,
 Și la brîie cu *arcane*,
 Ca să mergem despre soare
 Să facem o vînătoare...”

Balada *Ștefan-vodă și șoimul*:

„Că-s român cu patru mîni
 Și am leacuri de păgîni:
 De tătari am o săgeată,
 De turci pala mea cea lată,
 De litfeni un buzdugan
 Și de unguri un *arcan*...”

Balada *Badiul*:

„Mîna-n pozunar băga,
 Scul de mătase scotea,
 Vița-n șeasă împletea,
 Sfoara-n nouă că-ndoaia,
 Ca *arcanul* o-nnoda...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 540)

Astăzi, afară de herghelie, *arcanul* slujește mai cu deosebire hoților de cai.

„Spune, spune, barbă sură,
 Căișorii cum se fură?
 Cum se iau din bătătură
 Pe negură și pe brumă?
 — Cu o c h i u l *arcanului*
 Prinzi muma juganului...”

(G.D.T., 299)

Balada *Fata cadiului*:

„Mînz de fugă sprintenel,
 Ieșea-n vară pătrărel,
 Mînz ce fuge ca șolcanul
 De nu-l prinde nici *arcanul*...”

Balada *Juganii*:

„Dun *arcan* mi-și împletea;
 Și de ce mi-l tot făcea?
 Jumătate din tărsînă

Și din funie bătrână,
Să ție la udătură;
Jumătate din negare
Și din vîrfuri de fuioare,
Să ție jugani mai tare...”

și mai jos:

„Și *arcanul* colăcea,
Cam cu dreapta mi-l ținea,
Cam cu stînga l-azvîrlea...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 683-9)

v. *Cal.* – *Colăcesc.* – ¹*Tătar.*

²**ARCÂN.** – v. *Alcam.*

³**ARCÂN.** – v. *Arcanaua.*

⁴**ARCÂN.** – v. ²*Arca.*

ARCANĂUA, s.f. artic. și **ARCÂNUL**, s.m. artic.; t. de choréogr. popul.: noms des deux danses villageoises d'un caractère martial. Ca nume, *arcanaua* este o simplă amplificare din *a r c a n* (v. *Agănău*), căci forma *arcaneaua*, întrebuintată în Ardeal, e femininul din *a r c a n ă u*, care la rîndul său e augmentativ din *arcan*. *Arcanul* și *arcanaua* sînt două *h o r e* foarte înrudite, cari s-au dezvoltat dintr-un singur prototip. Cuibul lor pare a fi în Moldova, de unde însă au străbătut la munteni și la ardeleni.

T. Burada, *Almanah muzical*, 1877, p. 63: „*Arcanaoa*. Țuțuienii, mai ales acei din Vrancea, joacă acest joc. El se execută de către mai mulți bărbați și femei și se aseamănă în săltări întrucîtva cu *h o r a d e b r î u*...”

„Între jocurile poporului de pe aici este și *arcanaua*” (N. Sandrovici, Dorohoi, c. Tîrnauca).

„Să jucăm moldovineasca de mîină, serbeasca de brîu, *arcanaoa* pe bătă-i e...” (Iconom G. Ionescu, Iași, c. Miroslava).

Jipescu, *Opincaru*, p. 52, înșirînd jocurile țărănești din Prahova: „călușari, şu-șu-șu, *arcanu*, țigăneasca, joiana, brăileanca...”

Următoarea descriere amărunită a *arcanului* și a *arcanalei* o datorim d-lui Alex. Pop (Transilv., Năsăud, c. Sîn-Georz):

„În Bucovina, *arcanul* se joacă de feciori și fete. Se face o horă, ținîndu-se de mîni, dar fără a bănăni cu ele. Mișcarea e de la stînga spre dreapta. La tactul muzicii încep cu piciorul drept trei pași înainte, aducînd corpul în direcția mișcării. Isprăvind pasul al treilea, se opresc pe piciorul drept un tact și fac un pas cu piciorul stîng spre piciorul drept, readucînd corpul în poziția de la început. Această mișcare se face continuu după tactul muzicii. Obicinuît cercul se află deschis, cu un vătăv în

frunte, care ține în mână un băț, bătînd cu el tactul la unele figure ce le intercalează. După un interval oarecare, la isprăvitul unui tact, vătavul rădică bățul strigînd: *u n u - n a i n t e ! u n u - n a p o i ! u n a b u n ă , ș i l a d r u m !* Atunci se oprește șirul, face un pas cu piciorul stîng pe dinaintea piciorului drept și întoarce piciorul drept pe dinaintea celui stîng. Oprindu-se pe piciorul drept, aduce lîngă el piciorul stîng, și la ultimul tact bat cu toții deodată cu piciorul drept în pămînt. Apoi urmează ca la început, pînă cînd vătavul poruncește: *d o i - n a i n t e , d o i - n a - p o i ! t r i - n a i n t e , t r i - n a p o i !* etc. – Un alt danț, numit *arcaneaua*, se joacă pe valea Șomeșului-Mare în comuna Sîn-Georz numai de feciori. În mișcări are multă asemănare cu *arcanul* din Bucovina, cu deosebire mai ales că nu merg în cerc regulat, ci după cum vrea să-i ducă vătavul. Mersul este tot trei pași înainte, însă fără ca piciorul stîng să-l miște în direcția celui drept și să vină cu fața cătră centru; ci unul după altul urmează tactul muzicei, și după trei pași balansează un tact pe piciorul drept și unul pe cel stîng. Jucătorul cel din urma șirului trebui să se ferească de vătav, căci acela, ajungîndu-l, îl lovește cu bățul; de multe ori se întîmplă că, ferindu-se, nu-și mai ține pașii regulat, ci fuge, și numai după încetarea amenințării re-ncepe. De mîni nu se lasă chiar dacă i-ar împedeca ceva în cursul jocului. Mișcări de pași regulați înainte și-napoi, ca la *arcanul* din Bucovina, la *arcaneaua* nu se fac...”

În descrierea de mai sus, trăsura cea caracteristică este *bățul vătavului*, de care trebui a se feri. La început, în loc de băț cată să fi fost un *arcan*, cu care vătavul se silea a prinde pe un jucător, de unde apoi vine însuși numele jocului.

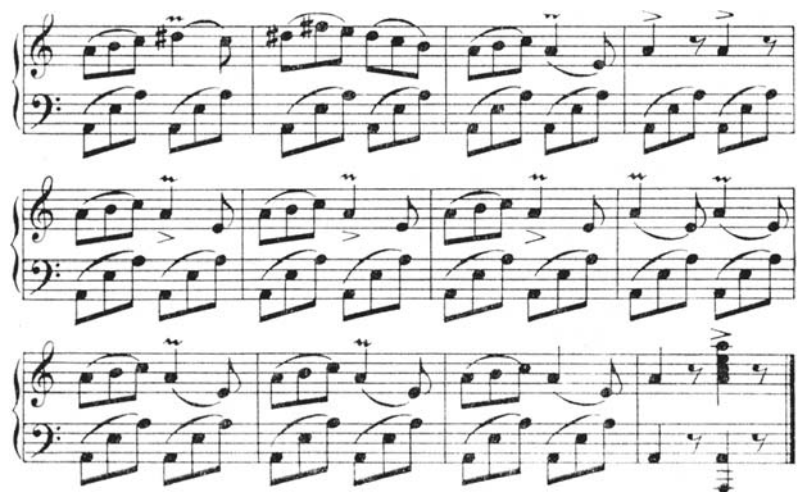
v.¹ *Arcan*.

Jocul *arcan* există și la așa-numiții huțuli, românii cei rutenizați din Galiția, despre cari a se vedea cercetarea lui Kalužniacki la Miklosich, *Wanderungen d. Rumunen*, p. 49. Żelechowski (*Ruthenischdeutsches Wtb.* I, 5): zice: „*A r k a n*, Art hucul. Tanz der Männer allein.”

D. Vulpian (*Hore*, nr. 1 și 9) a publicat două arii pentru *arcanul*. Noi reproducem de acolo pe cea culeasă de Mikuli în Bucovina, transcrisă destul de bine:

PIANO





ARCANEAUA }
ARCÂNUL } v. *Arcanaua*.

ARCÂR (pl. *arcari*), s.m.; fabricant d'arcs. Cel ce face a r c e, în deosebire de arcaș, care este cel ce poartă arc.

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 49, vorbind despre domnia lui Dimitrie Cantemir: „Atunce toți se făcuse oșteni, slugile lăsa pre boieri, argații lăsa pre stăpâni, și altă prostime mulți au mers de au luat bani și s-au scris la steaguri, mai mulți fără de arme, că nu avea de unde-și mai cumpăra, că și *arcarii* sfârșise a r c e l e...”

v.¹Arc. – -ar. – -aș.

ARCĂȘ (pl. *arcași*), s.m.; archer. Cel ce poartă a r c, în deosebire de a r c a r, care este cel ce face a r c e. Cuvînt format ca: sulițaș, pușcaș, trîmbițaș etc.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Amos* II, 15:

„...și arcașulū nu va îngădui, și cel iute
cu piçoarele lui nu va scăpa...”

„...et sagittarius non sustinebit,
et velox pedibus suis salvari non poterit...”

Costachi Stamati, *Dorul de patrie*:

„Unde-s mocanii de munte
Ce purta prăstii și lănci,
Și sărea ca niște ciute
Peste șanțuri și pălănci?
Și a *arcașilor* ceată,
Ale căroră săgeată
Pătrundea fără de greși
Dușmanii cei mai aleși?...”

ARCĂȚ, s.m.; t. de botan.: Acacia blanc, Robinia pseudo-acacia. Formă întrebuințată pe-n Ardeal în loc de a c a ț.

„La a c a ț se zice *arcaț*” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v.¹*Acaț*.

1ARCÈR (plur. *arcere*), s.n.; affiloir, pierre à rasoir. Sinonim cu c u t e și c u g r e - s i e, iar când ascuțitoarea e metalică, se zice a m n a r. *Arcer*, c u t e și g r e s i e nu sînt tot un fel de peatră: cu g r e s i e se ascut coasele țăranilor; cu c u t e se ascut cuțitele; cu *arcer* se ascut bricele, adică tăiușurile cele mai fine.

v. *Amnar* [vol. I, p. 755].

Costinescu: „*Arcer*, peatra pe care bărbierul ascute bricele”.

„Ion pădurariul mi-a istorisit că Mama-Pădurii și-au ascuțit dinții cu *arceriu*, adică cute petrificată din a r ț a r i u, când era să se lupte ea cu Făt-Frumos. Din arțariu se fac gialăie sau rendele, coade de topor și de sapă etc., fiind foarte tare și alb; acest lemn se petrifică, după spusa țăranilor, făcîndu-se a r c e r i u pentru ascuțit bricele...” (Iconom G. Theodorescu, Galați, Mavromolu).

Arcèr n-are întru nemic a face cu latinul à c i e s (Cihac), ci vine din a c e r „érable” prin adjectivul a c è r n u m „d’érable”, „lucru din arțar”, astfel că nici măcar primul *r* nu este epentetic, fiind o simplă propagațiune a tematicului *r*; accentul rămîne intact.

Cît pentru derivatul român din latinul a c i e s,

v. *Acioaie*.

Ca nume de localitate:

„A r c e r u, o frumoasă creastă de peatră în comuna Mănzălești, de partea stîngă a rîului Slănic...” (B. Iorgulescu, *Dicț. topogr. ms. al Buzăului*).

v. *Arțar*. – *Cute*. – *Gresie*.

2ARCÈR, t. de géogr. – v. ¹*Arcer*.

ARCHÎR s. **ARCHÎRIE**, n. pr. pers. m.; t. de litt. popul.: un personnage légendaire. Mare sfetnic la împăratul Sanagrip din țara Dorului, *Archir* nu avea copii, ci numai pe nepotul său Anadan, pe care-l învătă multă carte și-l puse în locul său la curtea împărătească. Anadan însă, lăcomind la avuția unchiului său, face pe împărat să osîndească la moarte pe *Archir*, care totuși izbutește a se ascunde. Tocmai atunci Faraon din Egipt cere de la Sanagrip nește lucruri atît de grele, încît numai înțelepciunea cea mai minunată ar fi putut să le dezlege. *Archir* se arată, biruiește pe Faraon și se face iarăși mare sfetnic pe lîngă Sanagrip; iar pe Anadan îl învătă de astă dată nu prin carte, ci prin bătaie.

A nu se confunda *Archir* cu A r g h i r, eroul unei alte legende. Oarecine, înarmîndu-se cu patru semne de exclamațiune, m-a învinovățit pe mine că: „D. Hasdeu a identificat pe *Archirie* cu A r g h i r (!!!) din Arghir și Elena de Barac (!) și a tras de aci concluziuni despre basmul unguresc respectiv”. E cu totul neadevărat. În *Cuvente den bătrâni* (II, p. XXXVII), vorbind despre un manuscript cunoscut abia

după titlu: *Istoria lui Archirie*, eu pusei întrebarea: „Nu va fi fost cumva o primă încercare de a traduce românește cartea cea poporană ungurească?” În acest „nu cumva”, negreșit nici „identificare” nu este, nici „concluziuni” nu sînt. De aimintrea, d. Dr. Gaster (*Lit. popul, la români*, p. 104 sqq.) este acela care a studiat mai de aproape pe *Archir* și din studiul căruia rezultă că *Înțeleptul Archir și nepotul său Anadam*, o cărticică poporană destul de răspîdită la români și la unii slavi, mai ales la ruși, își trage obîrșia, poate prin mijlocul unei redacțiuni bizantine, din ciclul arab al celor *1001 de nopți*, unde o regăsim sub titlul de: *Sinkarib și cei doi viziri ai lui* sau *Istoria înțeleptului Heykar*. D. Dr. Gaster cunoaște această cărticică numai într-un manuscris din 1784 și după edițiunea lui Anton Pann. Dar redacțiunea românească cea mai veche, întru cît se știe pînă acum, se află într-un manuscris al Arhivelor Statului din București, făcută la 1704 de „Bucur grămăticul din Sămbăta-de-Sus” la un loc cu *A l e x a n d r i a* și care se începe așa:

„Povestia lui *Archirie* filosoful, cînd învăță pre nepotu-său Anadan carte. Adecă eu *Archirie* filosoful învătai pre nepotul meu Anadan carte întru zilele lui Sanagrip împărat din țara Dorului...”

Iată tot de acolo (p. 299) cimilitura despre a n:

„...ce iaste un copac cu 12 ramuri, și pre o ramură 4 cuiburi, și într-un cuibu 7 oao, unul negru, altul albu...”

Ca nume de botez, într-un act moldovenesc din 1689 (*Cond. ms. Asaki*, t. I, f. 242 b, în Arh. Stat.): „au strănsu oameni buni megîiași, pe Cinghir de Berhoeffți și *Archirie* sãn Gligorie din Guzari și Andronache frate-său...”

v. *Alexandria* [vol. I, p. 600] – ¹*An*(p. 20). – ¹*Archir*.

ARCHÎȘ. – v. *Archit*.

ARCHÎT (pl. *archiți*), s.m.; t. de botan.: *Juniperus communis*, génévrier, genièvre. Se zice și a r c h i ș (Dr. Brîndză). Sinonim cu i e n u p ă r, c e t i n ă, ș n e a p și mai ales cu b r ă d i ș o r, unde se vor descrie întrebuințările poporane ale acestui copăcel. *Archit* este învederat grecul ἄρκευθος „genièvre” (Cihac). La Hesychius este forma cretană ἄργετος. Împrumutul pare a fi foarte vechi. Cum să ne explicăm însă forma a r c h i ș, care prin guturală nu se desparte de prototipul grec, dar prin ș se apropie de rusul dialectic a r t î ș „juniperus sabina” (Budilovič, *Pervobytnye Slaviane*, t. I, p. 126). Luat-o-au rușii de la români? Problemă.

v. *Aglică* [vol. I, p. 372]. – *Brădișor*. – ¹*Grec*.

ARCIÒR, s.m.; t. de botan. – v. *Arțar*.

ARCÒS, -OASĂ, adj.; courbé en arc, arqué. Sinonim cu a r c u i t, dar cu deosebirea că *arcos* însemnează o încovoiere firească, pe cînd a r c u i t se zice despre ceva încovoiat de mîna sau într-adins.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Arh. Stat., p. 45): „...obiciuiți sint muritorii cu înălțimea statul, cu frîmsște trupului și cu ghizdăviia fătii ca cu un lucru prea mare

de la fire dăruit a să lauda; și încă mai mult, între alții nu numai *arcoasă* sprîncenele-ș a-ș rîdica, ce și sfaturile preste cuviință a-ș da, și socoteala preste măsură a-ș rîdica...”

v. ¹Arc. – -os.

ARCUIÈSC (*arcuit, arcuire*), vb.; arquer, courber en arc. „A *arcui*, a în c o v o i a. Această grindă începe a se *arcui*, începe a se lăsa, a-și da mijlocul” (Costinescu). Nu vine din latinul a r c u s (Cihac), ci este o formațiune românească din a r c prin sufixul denominativ -u i e s c, ca și „cercuiesc” din „cerc”.

v. ¹Arc. – -uiesc.

ARCUÌRE, s.f.; „cambrure, courbement” (Cihac).

v. *Arцуiesc*.

ARCUÌT, -Ă, adj.; le part. passé d ’ a r c u i e s c: courbé en arc, arqué. „*Arcuit*, cercuit, încovoiat, lăsat de mijloc” (Costinescu).

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 66: „niște lungi șiruri de clădiri cu tinde *arcuite* stau rezimate de acei nalți păreți...”

v. *Arцуiesc*. – *Arcos*.

ARCUITÛRĂ, s.f.; „courbure” (Cihac).

v. *Arcuit*. – -ură.

ARCULEȚ (plur. *arculețe*), s.n.; petit arc, arc d’enfant. Deminutiv din a r c. Un alt deminutiv este a r c u ș, care însă a căpătat un înțeles cu totul deosebit, întocmai ca francezul „archet”, deminutiv din „arc”, italianul „archetto” etc. Cihac mai pune deminutivii: a r c u ț, a r c u ș o r și a r c u ș e l.

Basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 342): „o săgețică de cari punea el în *arculețul* lui...”

v. ¹Arc. – *Arcuș*. – -uleț.

ARCÛȘ (plur. *arcușe* s. *arcușuri*), s.n.; archet. Deminutiv din a r c prin sufixul -u ș ca în „căluș”, „lemnus” etc.; formațiune curat românească, care n-are nevoie de un prototip latin „arcuceus” (Cihac). *Arcuș* este o vargă mlădioasă cu capete încovoiate, unite prin peri de cal, cu care se cîntă pe vioară sau pe un alt instrument cu coarde. Se zice deopotrivă bine: „a t r a g e d i n *arcuș*” sau „a t r a g e c u *arcușul*”.

Alexandri, *Istoria unui galben*: „El era Nedelcu, lăutariu vestit ce îți rupea inima cînd trăgea din *arcuș* un cîntic de jale...”

Ion Ghica, *Scrisoarea IX*: „Trăgea Dinică cu *arcușul* de te ardea la inimă, și cobzarul zicea din gură pe Alimoș; noi ascultam cu auzul și cu sufletul...”

Fie Nedelcu, fie Dinică, un l ă u t a r nu se desparte de *arcușul* său.

Colinda *Vasilcăi*:

„Ciobotari cu-ntinsorile,
Lăutari cu *arcușele*,
Țigani cu baroasele...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 135)

Cesar Boliac, *Idealul și pozitivul*:

„Cînd tremură în spasmuri *arcușul* pe vioară,
Cînd flautul sloboade suspinuri ce-nfioară...”

O admirabilă descriere a unui lăutar cîntînd din gură cu acompaniamentul vioarei, la A. Pann, *Moș-Albu*:

„Vrun lăutar de se-ntîmplă să aducă cinevaș,
Nu-l pun la danțuri să cînte, după cum fac la oraș,
Ci îi cer ca să le cînte d-alde viteazul Mihai:
Trăgînd din *arcuș* o dată, să zică zece din grai...”

De asemenea, la De la Vrancea, *Sultănica*, p. 55: „lăutarul se prăpădea cu firea, trîntind capul și p-un umăr și pe celalt, să-și rupă *arcușul* cu păr negru și mai multe nu...”

Același, *Trubadurul*, p. 49: „...mîinile sale potriviră călușul. Luă *arcușul* din cui, deschise o cutioară mică, își frecă *arcușul* cu sacîz...”

În loc de deminutivul *arcuș*, se zice și a r c, iar în graiul poporan se aude uneori și aspirat: h a r c.

Într-o nuntă țărănească din Vîlcea: „...se scoală nunul cu ginerele, merge în casă la mireasă și pune sobonul – care este o pînză roșie – în *harcul* lăutarului; acesta-l duce cătră mireasă zicînd: ceasu ăl bun să dea D-zeu! dar mireasa îl apără cu mîna; îl duce a doua oară și zice: noroc bun să dea D-zeu! mireasa însă iar îl depărtează cu mîna; îl duce lăutarul a treia oară zicînd: Sînta Troiță cea de o ființă și nedes-părțită! și-l pune în capul miresei ca un fel de glugă...” (I. Stănescu, c. Recea).

v. *Alăută* [vol. I, p. 490]. – ¹Arc. – *Arculeț*. – *Căluș*. – *Lăutar*. – *Sacîz*. – *Scăunuș*. – *Scripcă*. – *Vioară*. – *-uș*...

ARCUȘÈL }
ARCUȘÒR } v. *Arculeț*.
ARCÙȚ }

ARD s. **ARZ** (*ars, ardere*), vb.; brûler, enflammer, être la proie des flammes, consumer par le feu; hâler, brouir; fig.: rosser, frapper; impers.: *arde* d e, *arde* a = il importe. Latinul a r d e o, de unde și ital. a r d e r e, span. și portug. a r d e r, provenț. și vechi franc. a r d r e, reto-rom. a r d e r etc. Cînd ceva se a p r i n d e, apoi *arde* pînă ce se m i s t u i e sau pînă ce – noțiune opusă – se s t i n g e. *Ard* funcționează deopotrivă ca verb activ: „flacăra îl *arde*” și ca verb neutru: „el *arde* în flacăra”.

Despre raportul sinonimic între *ard* și *încind* sau *ard* și *aprinde*, vezi mai sus, la p. 172. Aci ne mărginim a da câteva texturi complementare.

Dosofteiu, 1680, ps. LXXIII:

„Arsără cu foc sfințitoră ta...”

„Incenderunt in igne sanctuarium tuum...”

unde la Coresi, 1577: „aprinse ră cu foc sfințirea ta”; la Silvestru, 1651: „dăderă foc în sfințiile tale”.

Doina *Foc la inimioară*:

„Arde focul și mănăcînge,
Nimenia nu-l poate stinge...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 322)

Neculce, *Letop.* II, p. 378: „au dat foc caselor, și arzând casele, așa l-au prins și pre craiul...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 14: „Volodiovski, starostele de Cameniță, văzând că se închină toți cei din cetate, el au intrat în erbărie și au dat foc de s-au aprins erbăria, de au ars și el cu carba cea de pușcă...”

Figurat, în doina *Lelițele*:

„Dragă mi-e lelița-n joc
Cînd se leagănă cu foc:
Unde-și pune piciorul,
Se aprinde mohorul;
Unde-aruncă-un ochișor.
Arde sufletul de dor!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 337)

Luat în înțeles material, *ard*, ca și sinonimii săi, se pune mai adesea în legătură cu *lemn*.

Urechia, *Letop.* I, p. 188: „Alexandru-vodă, făcând pre cuvântul împăratului, au împlut cetățile de lemn și le-au aprins de au ars și s-au risipit...”

Varlam, 1643, f. 99 b: „cumă nu ăste putință focul să ardă fără de lemn, așa nu ăste putință să să spăsască neștine fărâ de lucrurile credinței sale...”

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 119:

„Și ca un lemn uscat tocma, care, puindu-l pe foc,
Fără de întârziere se și aprinde pe loc
Și scoate flăcări mulțime, fără de a face fum,
Arde mereu, nu se stinge pînă-n sfîrșit nicidecum...”

Cînd însemnează „hâler”, *ard* e sinonim cu *palăsc*.

Varlam, 1643, f. 56 b: „cumu-i un călătoriu ce înblă și călătorêște cale multă, și-l arde soarele și-lă palăște zăduvul...”

În cronică, cînd e vorba de năvăliri dușmănești, *ard* se însoțește obicinuît cu *prăd*.

Urechia, *Letop.* I, p. 140: „(mulțime de turci) s-au întors p r ă d ă n d țeara și arzând...”

Cantemir, *Chron.* I, 147: „Laslău dară, luînd acel agiutoriu de tîlhari de la împăratul Rîmului trimiși, să fie purces cu dînșii asupra tătarilor, carii acmu, în Țara Ungurească întrînd, ardea și p r ă d a tot ce le eșia înaintea...”

În acest sens la Beldiman, *Tragod.*, v. 555:

„Toată țara în călcare, în ce foc cumplit ardea,
Căci cu prilejul Eladiei, tîlharii o p r ă p ă d e a...”

După ce a *ars* o clădire, un oraș, ceva mare sau întins, rămîne j ă r i ș t e.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 65: „și așa au *ars* și tîrgul cu biserici cu tot, de au rămas j ă r i ș t e...”

În sens figurat, despre o mare suferință fizică sau morală se întrebuințează adesea în limba poetică asociațiunea: *arde* și f r i g e.

Hora țigănească, pe care vestitul poet rusesc Pușkin o intercalase în poema sa despre țigani:

„Arde-mă și f r i g e - mă!
De me-i pune
Pe cărbune,
Ibovnicul nu ți-oi spune...”

(Alex., *Poez. pop.*², 334)

Doină din Ardeal:

„Vai, vai, vai, inima mea,
Multu-i bună, multu-i rea,
Multu-i neagră ca tina;
Mult se *arde* și se f r i g e,
Și n-are gură să strige...”

(J.B., 213)

Zilot, *Cron.*, p. 80:

„Tăia și spînzura fără milostivire,
Pe cei cari-i simțea în vreo rea pornire,
Din care se născu o frică și o groază
La toți ce-avea în gînd să f r i g ă și să *arză*...”

Cu același sens: *arde* și c o a c e.

Cîntec din Bucovina:

„Tu te duci, bade sărace,
Eu cu dorul tău ce-oi face?
Că mă *arde* și mă c o a c e!...”

(Marian, II, 56)

În blăstemele poporane, una din expresiunile cele mai obicinuite este „ardă...”
și mai ales: „ardă f o c u l”

Doină din Ardeal:

„Pentr-o pușcă, arz-o focul,
Îmi lăsaî casa și locul;
Pentr-o pușcă, arz-o para,
Îmi lăsaî locul și țara...”

(J.B., 319)

Balada *Chiralina*:

„Ba! nu i-am uitat,
Că eu i-am lăsat
Pustia să-i bată,
Focul să nu-i ardă...”

(Marian, *Buc. I*, 25)

Balada *Vulcan*:

„Iar de nu-ți grăi cu drept,
Arde-v-ar dorul în pept!...”

Zilot, 6

„O, ce groaznică văpaie numaidecât au aprins;
Arde-i, Doamne milostive, în părîu de foc nestins!...”

În blăsteme, la a treia persoană, acuzativul se pune totdeauna nearticulat și fără prepozițiune.

A. Pann, *Moș-Albu II*, p. 54:

„Arză-l focul b ă r b a t,
Cum mă bate turbat!
Mă pisează ca măr
Și mă zmulge de păr!...”

Balada *Nevasta*:

„Ardă-l focu b l ă s t ă m a t,
Că s-a dus și m-a lăsat!
Ardă-l focu t i c ă l o s,
Că mi-a fost necredincios!...”

(Marian, *Bucov. I*, 108)

Alexandri, *Rusaliile*, sc. XII:

„Răsvrătescu: Da nu te-ai mai dus azi?

Toader: Iaca mă duc...Ard-o focu v o r n i c i e!...Rămîi sănătoasă, nevastă...”

În asemeni cazuri, în loc de acuzativ se poate pune construcțiunea genitivală cu de.

O doină:

„Arză-l focul d e bărbat,
A venit aseară beat...”

(Alex., *Poez. pop.*², 361)

În blăsteme, la a doua persoană, vocativul se pune nearticulat.

Cîntecul plugarului:

„Arde-te-ar focul p ă m î n t
Și te-ar bate Domnul sfînt!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 228)

Doina *Codrul:*

„Arde-mi-te-ai, c o d r i des!
Văd bine că s-au ales
Din tine să nu mai ies!...”

(*Ibid.*, 252)

Doină haiducească:

„Arză-te focul r ă c h i t ă,
Ce ești neagră și pîrlită?...”

(*Ibid.*, 312)

Cîntecul călugărului:

„Ardă-te focul pădure,
Ș-ai cădea sub o secure!...”

(*Ibid.*, 229)

Blăsteme cu forma proverbială:

Basmul *Vlad și Catrina* (*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 810): „M-ai calicit, arză-te focul și stîngă vîntul!...”

„Am auzit nește hoți din Munții Apuseni ai Ardealului, cari umblă cu ciubere, înjurîndu-și caii: «Hi! arză-te focul lui Sîn-Medru!»” (R. Simu, *Transilv.*, c. Orlat).

v. *Sîn-Medru*.

Ard în proverbi și idiotismi:

„Or la unul, or la trei, tot o lumînare *arde*” (Pann, III, 70).

„Satul *arde* și baba se chieptenă” (Gr. Păltineanu, *Transilv.*, c. Țîntari).

„Pe lîngă lemnele uscate, *ard* și cele verzi” (Baronzi, *Limba*, p. 51).

„Lasă să *arză* și moara, numai șoarecii să moară” (Pann, III, 15).

Alți proverbi (Tocilescu, *Rev.* I, t. I, p. 232):

„*Arde* focul în paie ude.”

„*Arde* lumînarea săracului, ca să socotească banii bogatului.”

„*Arzînd* numai doi tăciuni,
Nu se pot face cărbuni...”

Proverb meteorologic:

„Arde soarele dulce,
Îărăși ploaie ne aduce...”

Cînd cineva este prea iute sau prea harnic, se zice: sub el *arde* l o c u l.
Costachi Stamati, *Muza* I, p. 64:

„Toți acești cai, iuți ca focul,
Ce sub dînșii *arde* l o c u l...”

A *arde* l a i n i m ă :

Ion Ghica, *Scrisoarea IX*: „Trăgea Dinică cu arcușul de te *ardea* la inimă...”

I n i m a *arde*:

Doină din Bucovina:

„Inimioara mi s-a stîns,
Puțuntică ce-a rămas
Ș-accea de dor a *ars*...”

(Marian, II, 66)

Doină în graiul de la Neamț:

„Frundzî verdi trii aluni,
Cîti focuri *ard* pi lumi,
Niși unu nu *ardi* ghini
Cum *ardi* inima-n mini,
Și nu *ardi* cum sî *ardi*,
Și *ardi* cu lunili
Di-nî răpuni dzîlili!...”

(I. Mironescu, c. Dobreni)

S u f l e t u l *arde*:

Balada *Codreanul*:

„Iar unde zăream greul,
Mult îmi *ardea* sufletul
Pîn’ce-i retezam capul...”

cu același sens ca lăținește la Cesar, *Bell. Gall.* VI, 34: „Omnium a n i m i ad
ulciscendum a r d e b a n t”.

Doină din Moldova:

„Arde sufletu-mi și geme,
Căci mă trec fără de vreme...”

(Alex., *Poez. pop.*², 232)

„Ard ochii; *arde* fața...”

„Ochi[i]-ți *ard* și-ți *arde* fața,
Ca garoafa dimineața,

Cînd de rouă-i încărcată
Și-n lumină se arată...”

(*Ibid.*, 46)

Și lătinește, dar cu un alt înțeles, la Tacit, *Ann.* XVI, 29: „quum per haec atque talia Marcellus, ut erat torvus et minax, voce, vultu, oculis ardescere t...”

În graiul familiar, *ard* se întrebuițcăză foarte des ca sinonim cu *izbesc*, *lovesc*, *trîntesc*.

Basmul bucovinean *Tovarășii șoarecului* (*Col. I. Tr.*, 1871, nr. 3, p. 12): „Lu-poaica de frică a dat să iasă afară, s-o tundă la fugă; calul însă de după ușă îi *arse* u n a cu picioarele de o lăți la pămînt...”

Satira poporană din Bucovina:

„Eu dau să fug pe fereastră,
El strigă: ian stăi nevastă!
Și-mi mai *arde* cîteva
Spatele de-mi răsună!...”

(*Col. I. Tr.*, 1883, p. 137)

Plugușorul, după cum se rostește în Basarabia:

„Că sîntem tocmai di pi la Dealu-Lung,
Undi trag fetili-n plug,
Și li mîna o babă bătrînă
Cu puha di lînă,
Cu svichiu di sîrmă;
Cînd li *ardea*,
Sînjili li cișnia...”

(*Familia*, 1885, p. 620)

De aceea, cînd e vorba de a pedepsi pe cineva nu cu bătaia, ci cu o adevărată *ardere*, se adauge: *cu foc*.

Amiras, *Letop.* III, p. 118: „pe un nepot a egumenului de Cașan anume Dumitrașco și cu altul i-au legat la stălp de vii și i-au *ars* *cu foc*...”

Un idiotism interesant este: „*arde* cuiva *de ceva* = are trebuință”.

A. Pann, *Prov.* III, 7:

„Inima-mi crapă de foc,
Și lui îi *arde* *de joc*...”

Același, *Moș-Albu* I, p. 10:

„Deși nu-mi *ardea* de cîntec, cum eram ostenit mult,
Dar cu voie, fără voie, trebuia ca să-l ascult...”

Basmul *Poveste țărănească* (Ispirescu, *Legende*, p. 262): „De milă, de silă, luă el și niște merinde ce-i dase fata; dară lui nu-i *ardea* *de mîncare*...”

A. Vlăhuță, *Liniște*:

„Uf, ce anost! Cine-i ăsta? - într-un colț se-ntreabă două –
De, închipuiți, săracul!...de povești ne *arde* nouă?...”

Se poate zice și-n construcțiune cu infinitivul: îmi *arde* a j u c a, îmi *arde* a c î n t a, îmi *arde* a m î n c a, întocmai ca lătinește:

„Nescit, utro potius ruat, et r u e r e a r d e t utroque...”

(Ovid., *Met.* V, 166)

„...avidi c o n j u n g e r e dextras a r d e b a n t...”

(Virg., *Aen.* I, 514)

„A r d e t a b i r e fuga, dulcesque r e l i n q u e r e terras...”

(*Ibid.*, IV, 281)

Vom mai adauge câteva observațiuni fonetice și gramaticale.

La prima persoană singulară a indicativului prezinte, în loc de *ard* mai adesea se aude *arz*.

De asemenea, la a treia persoană a prezintelui subjunctiv mai totdeauna se zice *arză* în loc de *ardă*.

Pravila Moldov., 1646, f. 13: „ceia ce vorū aprinde casa omului, sau ariă cu pâiniă, sau ariă cu fânulū, în pizmă pentru să-ș răscumpere despre vreun vrăjumaș ce-i va fi făcut vreo răutate, pre unii ca aceia ca să-i *ardzâ* în focū...”

A. Văcărescu, p. 31:

„Cînd nu te văz, îngheț de frig;
Voi să te văz și să mă frig:
A ochilor tăi rază
Îmi place să mă *arză*...”

Cântecul lui Horia:

„Ungurean, mustață lungă!
Zis-am morții să te-ajungă,
Zis-am parăi să te *arză*,
Zis-am crucii să te pearză...”

(Alex., *Poez. Pop.*², 218)

În doina bucovineană:

„Așa-mi vine cîte-o diră
Să-mi fac casa toată țiră,
Să-i dau foc să *ardă* spuză,
Să mă sui la munți cu frunză...”

(Marian, II, 7)

forma *ardă* în loc de *arză* este mai mult eufonică, din cauza următorului „spuză”, pentru a înlătura grămădirea sonului z.

Ardè = *ardea*, la imperfect, ne întâmpină uneori și-n vechile texturi.

Călătoria Maicei Domnului, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 322): „era într-ânsă multu nărod, bărbați și mueri; unii *ardè* până în brau, alții *ardè* până în pieptu...”; sau mai jos (p. 334): „focu e și i a din creștetulă loru și-i *ardè*...”

Infinitivul întreg „a *ardere*”, la Neculce, *Letop.* II, p. 263: „au început (Tiukel grof) a stricare și a *ardere* și a robire pre care nu vrea să se închine lui...”

Ibid., p. 393: „Sultanul au și slobozit tătarii în pradă a *ardere* și a prădare satele și a le robire...”

Construcțiunea chiasmatică: a u *ars* - *ars*-a u:

Neculce, *Letop.* II, p. 257: „Atunce a u *ars* leșii și tătarii multe curți boierești la țară și la Iași; *ars*-a u în Lungani, în Obrejeni, în Popi...”

Perfectul organic *arși* (= lat. a r s i), în loc de analogicul *arsèi*, se păstrează la macedo-români.

v. *Arzător*. – *Arzoi*. – *Arzuliu*. – *Ars*. – *Arșiță*. – *Foc*...

ARDĂOĂNI, t. de géogr. – v. *Ardeoani*.

ARDEAL, s.m.; t. de géogr.: Transylvanie. La vechii noștri scriitori, întregul pământ lăcuit de români, antica *Dacia*, se împarte în trei: *Ardeal* este tot ce nu se cuprinde în *Moldova* și în *Muntenia* sau în *Țara Românească*; cătră *Ardeal*, fără a purta vreun nume deosebit, se adaugă Banatul și toate locurile românești din *Țara Ungurească*; apoi *Ardealul* propriu-zis se împarte în *Țara Bîrsei*, *Țara Olului*, *Hațegul* etc.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 20: „...cu nume pre atunce țărilor aceloră, unde este acmu Moldova și Țara Muntenască Dacia Inferior, adecă Dakia de Jos, iar *Ardealului* și părților celorlalte Dacia Superior, adecă de sus...”

Cantemir, *Chron.* I, 9: „Dakiia, în caré acmu să cuprinde Moldova, Muntenia, *Ardealul* și o parte de Ungaria...”

Ibid., p. 15: „mai vestiți sînt dakii, a căroră loc acmu îl țin moldovenii, muntenii, a r d e l e n i i și o parte de u n g u r e n i, carii sînt între Tisa și între *Ardeal*...”

Cronica Muntenască, 1689 (*Magaz. istor.* V, p. 101): „cerca să le dea o parte de loc a *Ardealului*, unde sînt cetățile acestea: Logoșul, Cavară-Sebeș, Mehedia, Lipova...”

Fragment geografic din sec. XVII (Cipar, *Archiv*, p. 433): „*Ardealul* nu este țară foarte mare, și numai o parte ce se zice o laturi de ținut carea este despre partea Țăriei Ungurești...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 80: „să treacă în Țara *Ardealului* la Brașov...”

Axintie Uricarul, *Letop.* II, p. 153: „la Dorna pe Bistrița, unde se hotăresc câmpulungenii cu *Ardealul*...”

Amiras, *Letop.* III, p. 93: „Cantacuzino vel visternic și alții au fugit întâi la Hangul în munți și de acolo pre potici au trecut la *Ardeal* [...]...”

Urechia, *Letop.* I, p. 121: „s-au dus (Ștefan cel Mare) la *Ardeal* și multă pradă și robie au făcut în Țara Săcucească...”

Balada bănăţeană *Fata popii Opii*:

„Colo-n țară la Ardeal,
Țară mîndră, numai deal,
Un voinic se însurase;
Ce nevastă își luase?
Fata popii Opii
Din Țara Moldovii...”

(Vulpian, *Texturi*, p. 52)

În Transilvania însă, în gura poporului, *Ardeal* are un sens cu mult mai restrîns. Bîr_s_a sau regiunea Braşovului nu e *Ardeal*; regiunea Făgăraşului sau Ț_a_r_a O_l_t_u_l_u_i iarăşi nu e *Ardeal*; de asemenea, nu e *Ardeal* H_a_ț_e_g_u_l; nici munţii A_b_r_u_d_u_l_u_i; cu atît mai puţin u_n_g_u_r_e_n_i_i din Crişiana şi b_ă_n_ă_ț_e_n_i_i. De aceea, în literatura poporană din Transilvania, prin *Ardeal* trebui să înţelegem totdeauna numai centrul şi laturea răsăriteană a țării. M_o_ț_i_i din apus, mai cu seamă, nu numai că nu se privesc ca făcînd parte din *Ardeal*, dar încă își bat joc de a_r_d_e_l_e_n_i, bunăoară:

„*Ardelean* cu guba sură,
Zua doarme, noaptea fură...”

(Abrud)

Balada *Nița Banului*:

„Eu sînt Nița Banului
Din Țara *Ardealului*...”

(Pompiliu, *Sibii*, 61)

Doină din Transilvania:

„Bate-mi vîntul dinspre deal,
Vine-mi dor de la *Ardeal*!...”

(J.B., 200)

Doina *Vrăbiuță*:

„Vrăbiuță de pe deal!
Zbori degrabă în *Ardeal*
Și te-ntoarce de îmi spune
Ori vești rele, ori vești bune:
Du-te, vezi dacă mai sînt
Frați de-ai mei pe-acest pămînt...”

(Alex., *Poez. Pop.*², 317)

Simeon Dascalul, ante 1700 (*Letop.* I, *Append.*, p. 38): „*Ardealul* este și se chia-mă mijlocul țerii, care multe cuprinde în toate părțile, în care stă și scaunul crăiei; iar pre la marginile ei sânt alte țeri mai mici, carele toate se țin de dănsa și sub

ascultarea ei sânt, întâi cumu-i M a r a m u r ă ș u l, despre Țeara Leșească, și Ț e a r a S e c u e a s c ă, despre Moldova, și Ț e a r a O l t u l u i, despre Țeara Muntenească, și Ț e a r a H a ț a g u l u i, Ț e a r a O a ș u l u i, și sânt și alte hotare multe carele toate ascultă de crăica ungurească și s e țin d e Ardeal...”

Lăsăm la o parte derivațiunile cele latine și celtice ale cuvîntului (*Lexicon Budanum*, Möckesch, Dr. Marienescu, Vaillant etc.). Ele nu sînt serioase. *Ardeal* este din punct în punct maghiarul E r d é l y, care vine la rîndul său din e r d ö „silva”. După cum a noastră Țară Muntenească sau M u n t e n i e, „Alpina”, se zice în actele latine ungurești din veacul de mijloc „Transalpina”, tot așa în loc de „Silvania” s-a zis atunci „Trans-silvania”. Numele curat românesc, înainte de primirea termenului maghiar, cată să fi fost „Codrul”, pe care Ungurii, așezîndu-se în Pannonia, îl tălmăciră prin E r d é l y, iar românii apoi, uitînd originalul lor propriu, numele cel de baștină, s-au mulțumit a împrumuta traducerea. O parte din Transilvania se va fi numit C o d r u l; Moldova avusese și ea un ținut C o d r u l; în Țara Românească, C o d r u era județul Teleormanului; C o d r u l este o parte din Banat, ai căruia locuitori se zic c o d r e n i etc.

v. *Codru*.

ARDEI (plur. *ardeiuri* și *ardei*), s.n. et m.; t. de botan.: *Capsicum annuum*, poivre rouge, piment annuel. Se mai zice p i p e r - r o ș sau p i p ă r u ș, c h i p ă r u ș, c h i p ă r u ș ă; uneori p i p e r i u - t u r c e s c (Dr. Brîndză). Peste Carpați se aude a r d e i c ă și p i p a r c ă, iar *ardeiul* măcinat se numește p a p r i c ă (R. Simu, Transilv., c. Orlat). Plantă din familia solanaceelor, al căriia rod, cu fața roșie aprinsă, se întrebuințează în bucate și în leacuri. Din cauza culorii sale focoase și a gustului său foarte iute, astfel că pare a mușca limba sau a o a r d e, ea nemțește se cheamă „Beisbeere”, în dialecte franceze „poivre enragée”, iar românește cu o vorbă trasă din a r d. E de prisos a căuta pentru *ardei* vreun prototip latin. Din presupusul „ardivus” (Cihac) s-ar fi născut la noi „arziu”, întocmai ca din „tardivus” - „tîrziu”. Este o formațiune proprie românească din a r d, prin același sufix -e i ca în „curm-ei”, „crîmp-ei”, „alb-ei” etc.

„Soiurile *ardeiului*: gras, măceașă, nemțesc și răsucit” (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

„Azi am poftă să mănînc nițică varză acră; da să hie, știi, colea, mai multă zeamă; să pui ș-un *ardei* d-aia iuți...” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Despre oameni foarte vioi, mai ales despre copii neastîmpărați, se zice: „e iute ca *ardeiul*”, ceea ce ne amintește din Petroniu: „p i p e r, non homo”.

Poporul crede că *ardeiul* a fost introdus la noi de cătră slavii de peste Dunăre, ca și piperul de cătră greci.

O colindă de la *Lazar*:

„Lăturile le-a vărsat
În calea voinicilor,
În p i p e r u l grecilor,
În *ardeiul* s ă r b i l o r,

În jimbla cocoanelor,
În franzela doamnelor,
În vinul boierilor...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 204)

„*Ardei* u m p l u ț i” cu carne și cu orez este una din mâncările cele mai porane, care, fiind foarte roșie; se zice și: r a c i de *ardei*” (I. Ionescu, Teleorman, c. Rîioasa; R. Mihaileanu, Mehedinți, c. Vinju-Mare).

La A. Pann, *Prov.* II, 143, zicătoarea despre fetele cari vor cu orice preț să se mărite mai curînd:

„A poftit l-*ardei* prăjit,
Și negustînd s-a stîrpit...”

În epoca fanarioților, *ardeiul* a ținut un loc destul de însemnat și pintre schingiuirile la cari era supus poporul.

Dionisie Eclesiarcul (Papiu, *Monum.* II, p. 193), vorbind despre isprăvile administrative sub vodă Hangerliu: „slujbașii închidea oameni și muieri prin coșeri și-i înneca cu fumuri de gunoi, și cu *ardei* îi a f u m a, și-i ținea închiși ziua și noaptea flămînzi să dea bani...”

v. *Pipăruș*.

ARDEIĂT, -Ă; le part. passé d ’ a r d e i e z pris comme adjectif: saupoudré de piment; fig.: emporté, violent. Costinescu: „*ardeiat* = p i p ă r a t, iuțit prin a r d e i; figurat: supărăcios, necăjicios, care se supără, se aprinde, se turbură lesne”.

v. *Ardei*.

ARDÈICĂ. – v. *Ardei*.

ARDEIÈZ (*ardeiat, ardeiare*), vb.; saupoudrer de piment. „A pipăra, a presăra cu a r d e i” (Costinescu). „A s e ardeia = se fâcher, se mettre en colère, s’irriter” (Pontbriant).

v. *Ardeiat*.

ARDELEAN, -Ă s. -CĂ, subst. et adj.; habitant de Transylvanie; Transilvain. Ca adjectiv, e sinonim cu a r d e l e n e s c. Ca substantiv, sinonim cu u n g u r e a n, însemnează pe locuitor al uneia din cele trei provincii mari ale Daciei, după cum locuitorii celorlalte două se cheamă m u n t e n i și m o l d o v e n i.

Urechia, *Letop.* I, p. 98: „Pre *ardelēni* (moldovenii) nu-i lăsa să odihnească, ce pururea le făcea nevoe, și cetăți multe le luase și le lipise cătră Țara Moldovii...”

Cantemir, *Chron.* I, 87: „neamul moldovénilor, munténilor, *ardelénilor*, carii cu toții cu un nume r o m â n i să cheamă...”

La feminin, se zice *ardeleană*, mai adesea însă *ardeleancă*.

O baladă de lângă Sibii:

„La poalele muntelui,
În tîrguțul Graiului
Strigă Ana
ardeleana...”

(Pompiliu, 71)

Doină din Transilvania:

„Cîte fete ardelene,
Toate-s negre la sprîncene...”

(J.B., 28)

Altă:

„Cît e Țara Ungurească,
Cît e Țara Românească,
Nu e floare pămîntească
Ca fetița *ardeleancă...*”

(Alex., *Poez. pop.*², 301)

Deminutivul bărbătesc este *ardelenăș*, cel femeiesc *ardelencuță*, uneori *ardelenuță*.

Balada *Ana*:

„Foaie verde de sălcută,
Săracă *ardelenuță...*”

(Pompiliu, 73)

Ca și *arapul*, *turcul*, *căzacul*, *rusul* etc., *ardeleanul* se aude foarte des în popor ca poreclă pentru românii veniți din Transilvania sau pentru pogoștii lor.

Act muntenesc din 1639 (*Cond. ms. a Govorei*, Arh. Stat., nr. I, p. 253): „și am scris eu popa Nicola *Ardeleanul*, care am fost scoțător de cărți la tiparele domnești...”

v. *Ardeal*. – *Ardelenesc*. – *Ungurean*.

ARDELEANA, t. de choréogr. popul. – v. *Ardeleneasca*.

¹**ARDELEANUL**, n. pr. pers. m. – v. *Ardelean*.

²**ARDELEANUL**, t. de chorégr. popul. – v. *Ardeleneasca*

ARDELENĂȘ ARDELEANĂ ARDELEANCĂ ARDELENCUȚĂ ARDELENUȚĂ	}	v. <i>Ardelean</i> .
--	---	----------------------

ARDELENEASCA (adj. f. artic.) s. **ARDELEANUL** (subst. m. artic.) s. **AR-DELEANA** (s.f. art.) s. **ARDELENÊȘTE** (adv.); t. de choréogr. popul.: la tarentelle roumaine. Acest danț țărănesc, poate cel mai interesant din întreaga coreografie românească, care e atît de avută, are în popor, după localități, o mulțime de numi, afară de cele patru forme de mai sus, derivate din *A r d e a l*. Cea mai bună descriere o datorim d-lui Al. Pop (Transilv., c. Sîn-Georz), și anume:

„*Ardeleana* e numele unui joc care mai are în Transilvania și alte numi particulare după ținuturi, ca: *a b r u d e a n a*, *h a ț e g a n a*, *s o m e ș a n a* etc.; în Banat *l u g o j a n a*; în Moldova și Bucovina îi zic: *ardeleana* sau *ardeleneste*, în România *ardeleana*, *ardeleanca*, *ardeleneste* și *u n g u r e n e ș t e* (la Rucăr). În multe localități însă, poporul îi zice acestui joc numai: *d e m î n ă* sau *d e î n - v î r t i t*. Jocul *ardeleana*, sub orice nume ar fi, e același în fond orișunde se joacă, cu deosebire mai ales în mișcarea făcută cu pașii: mai lini, mai vioi sau în sărituri. Danțul stă din două părți. Partea întâie e un fel de preumblare a unui bărbat cu o femeie, cîțiva pași înainte și cîțiva pași înapoi. Partea a doua e învîrtirea femeii în jurul bărbatului. Voi descrie cum se execută acest joc pe Valea Someșului-Mare, de la Năsăud în sus, anume în comuna Sîn-Georz. Se joacă de un bărbat și de o femeie. Bărbatul ține cu mîna dreaptă mîna dreaptă a femeii, întocmai cum se strîng mînile la salutare. Fata începe făcînd cinci pași înainte după tactul muziceii, al șaselea tact îl împedecă întorcînd îndărăpt; și făcînd iarăși cinci pași, la al șaselea tact iarăși împedecîndu-l se întoarce. Pașii făcuți înainte sînt mai lungi, mai vioi ca cei de la întoarcere. Fata repetă mereu această mișcare. Bărbatul, stînd în fața femeii, tot la două tacturi face un pas cu mult mai mic ca femeia, adecă face trei pași înainte și trei îndărăpt, așa că în joc se face un fel de înaintare în formă de cerc. Acestea sînt pașii regulați ai bărbatului și ai femeii. Bărbatul însă nu-i restrîns numai la această mișcare, care este foarte lină, ci poate să facă orice fel de mișcări vioi și chiar sărituri, ținînd totdeauna samă de tact. Partea a doua, care este adevărată *ardelenescă*, se începe cu *p e s u b m î n ă* sau *p e s t e c a p* sau *o d ă p e s t e c a p*, adecă bărbatul, ținînd femeia de mîna, o învîrte de două sau trei ori pe sub mîna lui, și, învîrtindu-se o dată și bărbatul, vin față în față, așa că umărul drept al bărbatului să se întîlnească cu umărul stîng al femeii. Bărbatul prinde cu mîna dreaptă femeia de subsuoară, femeia pune mîna dreaptă pe umărul stîng al bărbatului, iar mîna stîngă o așează pe brațul drept al bărbatului. Bărbatul cu mîna dreaptă poate să facă multe mișcări, bunăoară rădicînd-o în sus să pocnească din degete. Bărbatul, piciorul drept îl ține pe loc, iar piciorul stîng face cercuri în jurul piciorului drept. Femeia, stînd cît se poate de aproape de bărbat, pășește după tactul muziceii cît de iute în jurul lui. După isprăvirea unui tact sau două, se opresc foarte repede și se învîrt în sens contrar, schimbîndu-și mînile din poziția de mai nainte. Cu modul acesta continuă jocul numit *d e î n v î r t i t* cît voiesc. În cursul jocului bărbații obicinuiesc a striga după tactul muziceii într-un mod recitativ versuri poporane, fie lirice ori satirice sau cătănești. Despre bărbatul care recitează se zice că *s t r i g ă*, pe la Năsăud, pe la Bărbău *c i m p o i e ș t e*, pe alte locuri *c h i u i e ș t e* sau *d e s c î n t ă* etc. Pe unele locuri partea întâie o joacă bărbații singuri pînă ce-și aleg cîte o femeie. Un bărbat

poate să ia și două femei, și atunci zic că joacă b ă r b u n c sau b ă r b a n ț ă. În Bucovina am văzut jucînd numai partea a doua, și de multe ori numai de bărbați. Pe unele locuri partea întîie o joacă bărbații cu bîta fără de femei...”

Ca varianturi, cari nu sînt de loc în contradicțiune cu arătările d-lui Pop, ci tocmai le mai întăresc, iată cîteva:

„Jocul *ardeleneasca* se zice la noi și c i o b ă n a ș u. De multe ori joacă un singur om, cu un băț în mînă, cîntînd fel de fel de cîntece, de ex.:

Unde joacă doi mocani,
Parcă joacă doi curcani,
Hi! hi! hi!...”

(D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni)

„*Ardelenește* este un joc c i o b ă n e s c, aruncînd picioarele peste ciomag și strigînd fel de fel de vorbe...” (N. Isbășeanu, Muscel, c. Albești).

„La danțul numit *ardelenește* sau u n g u r e ș t e, se cîntă:

Ungurean cu suman scurt,
Nu ședea-n Moldova mult,
Și te du în țara ta
De-ți mănîncă slămina;
Că de cînd veniși la noi,
S-au scumpit brînză de oi,
Făina de păpușoi!
Ungurean c-o biată iapă
Toată vara cără ceapă;
Ungurean c-o biată mînză
Toată vara cără brînză...”

(V. Cădere, Neamț, c. Bistricioara)

În părțile Hațegului, *ardeleneasca* d e î n v î r t i t se cheamă t o b o ș a n c a, iar prin *ardeleana* se înțelege cea d e m î n ă.

„*Ardeleana* pe la noi și-n regiunea Crișurilor se joacă așa: Bărbatul stă în fața muierii și se prind de mîni; lîngă ei altă păreche, și altă, pînă se pun toți, cîți vreu să joace, într-un rînd oblu, sau - deacă-s mulți de nu încăp - se pun în cerc; apoi cu toții fac trei pași în dreapta mereu, trei în stînga mereu, repețindu-se această mișcare de trei ori; urmează trei s c u t u r a t e î n l o c, de aci trei pași d e - a s ă r i t a î n v î r v ă r i, adecă în vîrfurile degetelor, în dreapta; apoi tot așa în stînga; aceasta se repetă de mai multe ori, și jocul se re-ncepe din nou. T o b o ș a n c a o joacă poporul din comunele de la izvoarele Jiului; e un fel de b ă t u t ă î n l o c, întreprins prin învîrtiri în dreapta și-n stînga. *Ardeleana*, avînd multe variațiuni, e foarte răspîndită în Caransebeș, Lugos, Beiuș, Orade etc.” (P. Olteanu, Hațeg).

Fără a vorbi despre Sulzer (*Gesh. d. transalp. Daciens* II, 414 sqq.)- care nu înțelesese de loc bogata coreografie românească - cel dentîi care atrase atențiunea asupra acestui danț poporan, atît de caracteristic, a fost bătrînul Asachi în *Gazeta de*

ardelean, a căruia pasuri și melodie se aseamănă cu danțul tarantela ca doi gemeni. Această descoperire merită luarea-aminte a arheologilor, căci vederat este că *t a - r a n t e l a*, danț național în Apulia și în Italia, împreună cu melodia sa nu s-au transportat acum între țărani noștri de muzicanți și de danț-maistri italieni, ci împreună cu limba și alte datini romane s-au adus în Dacia de coloniile ce au venit din Italia...”

Să se observe că și la italieni *t a r a n t e l l a* are mai multe varianturi: „una è la *t a r a n t e l l a*, e l’altra è la *p a s t o r a l e*; e l’una e l’altra viene variata da’ suonatori secondo le cadenze...” (Boccone, ap. Tommaseo, v. *Tarantella*). Numele de „pastoral” ne amintește pe al nostru „ciobănașul”.

D. Vulpian (*Jocuri de brîu*, nr. 2, 7, 11, 12, 15) a publicat mai multe arii poporane întitulate: *ardelenește* și *ardeleanca*, din cari însă numai aria de la Cîmpulung (nr. 11) și mai ales cea de la Moș Puiu din București (nr. 15) sînt bine reproduse. Această din urmă este aproape întocmai cu următoarea arie, publicată de G. Asachi în *Almanah de învățătură* (Iași, 1851):

The image shows a musical score for a piece in G major (one sharp) and 2/4 time. It consists of four systems of piano accompaniment, each with a treble and bass staff. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and dynamic markings. The first system starts with a treble clef and a key signature of one sharp. The second system ends with a double bar line and the word "Fine." written below it. The third system starts with a forte dynamic marking "ff". The fourth system ends with a double bar line and the text "d al Segno." written below it.

ARDELENÈSC, -EASCĂ, adj.; transilvain, provenant de Transylvanie, appartenant à la Transylvanie. Se zice și a r d e l e a n, dar mai rar sau mai cărturărește.

Doină haiducească:

„Veni-ar timpul să vie
Ca românul iar să-nvie
Și de hoți să mîntuiască
Țara lui *ardelenească!*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 311)

Doină din Transilvania:

„Cîtu-i Țara Românească,
Nu-i ca fat-*ardelenească!*...”

(J.B., 31)

Altă:

„Cine joacă și nu strigă,
Face-i-s-ar gura strîmbă;
C-așa-i jocul românesc
Cu strigăt *ardelenească*,
Cînd l-auz mă-nveselesc!...”

(*Ibid.*, 359)

O baladă din Bucovina:

„Trei voinici *ardelenești*
Pe trei cai brașovenești,

Cu frîiele-mpărătești...”

(Marian, I, 171)

Femininul *ardelenească*, articulat: *ardeleneasca*, a devenit numele unuia din danțurile poporane române cele mai răspîndite.

„Jocul cel mai lătit în Ardeal este așa-numitul j o c r o m â n e s c, care în unele locuri (mai cu seamă dincoace de Olt, în Țara Oltului și în Țara Bîrsei) se numește și *ardeleneasca*. *Ardeleneasca* este unul din jocurile cele mai originale și mai pline de viață...” (J.B., 475).

v. *Ardeal*. – *Ardelean*. – *Ardeleneasca*.

¹ARDELÈNȘTE, adv.; comme les Transylvains, à la transilvaine. Așa cum se face în A r d e a l sau cum fac a r d e l e n i i. Acest adverb a devenit un fel de substantiv invariabil în numele danțului poporan celui mai răspîndit, despre care

v. *Ardeleneasca*.

ARDEOĂNE s. **ARDIOAIE**, s.f.; t. de viticultură: sorte de raisin. Cuvîntul se întrebuințează numai peste Carpați, mai în specie în Țara Hațegului.

„*Ardioaie* galbină și sură, un soi de struguri foarte dulci, cu boabele dese; se coace curund. M u n t e n e a s c a seamănă cu *ardioia* sură; numai boabele-s mai mărișoare, și dacă spargi boaba se împle gura de sămîntă și suc; e foarte mustoasă” (N. Sînzian, Transilv., Hațeg).

„Vița *ardeoane* în centrul Ardealului se zice i o r d o v a n ă, la alții i o r - g o v a n ă, ungurește j á r g o v á n y; are coajă puțin roșietecă; distanța între noduri sau căpuși, din cari ies alugerii, e mai mică decît la alte soiuri de viță; frunza încă e mai mică, și e verde cu coadă cu tot; struguri face pînă la 25 și mai mulți, cu boabe sau boane dese, de mărime mijlocie, cari după ce se coc capătă culoare ruginie și gust dulce; sînt foarte căutați pentru mîncare, se păstrează peste iarnă și dau vinul cel mai dulce. Poporul are și următoarea fabulă despre *ardeoane*, prin care învață pe stăpîni a nutri bine pe argații lor, deacă vor ca și argații să lucre bine:

«Un popă și-a trămes sluga la săpat de vinie; preuteasa i-a dat merinde în traistă: pîne cu ceapă; sluga, ajungînd la vinie, a zis:

— Bună dimineața, *ardeoane*!

— Mulțumesc dumnitale, Ioane;

Ce ți-a dat preuteasa în straiță, Ioane?

— Pită cu ceapă, *ardeoane*.

— Culcă-te și dormi, Ioane.

Seara, trecînd popa p-acolo, văzu că vinia nu e săpată; deci a doua zi se duse și se ascunse în vinie; sluga venind, iar zise: bună dimineața *ardeoane* etc., și iar se culcă. Popa atunci spuse preutesei ce a zis *ardeoane*ă cătră Ion. A treia zi îi dade preuteasa vinars la slugă, și-n traistă pîne cu slănină; sluga, ajungînd la vinie, zise:

— Bună dimineața, *ardeoane*!

— Mulțumesc dumnitale, Ioane;

Ce ți-a dat preuteasa în straiță, Ioane?

— Pită cu slănină, *ardeoane*.

— Pune-te pă lucru, Ioane!

Și astfel seara a fost vinia gata cu săpatul» (P. Olteanu, Hațeg).

Este învederat că prototipul cuvîntului e maghiarul j á r g o v á n y, de unde denții formele ardelenesti i o r g o v a n ă și i o r d o v a n ă, apoi *ardeoane*. Trecerile fonetice sînt analoage cu ale vorbei „altoană” din maghiarul „oltvány”, adică a- din o- și -on- din -vân-. Forma muiată *ardioaie* din *ardeoane* n-are trebuință de explicațiune.

v. *Strugur*. – ¹*Ungur*.

ARDEOĂNI, s.m. plur.; t. de geogr.; nom d'un village en Moldavie. Sat răzeșesc în ținutul Bacăului (Codrescu, *Buciumul*, 1875, p.40). Într-un act de la vodă Miron Barnovski, 1629 (*Cond. ms. Asachi*, t. I, p. 360, în Arh. Stat.): „ș-au pus zi înaintea domnii sale Ignat din *Ardăoani* cu călugării de Berzunțu...” Cuvîntul vine el din ă r d ă u (hîrdău) = serb. a r d o v = ung. h o r d o „baquet”?

v. *Hîrdău*.

ÂRDERE (plur. *arderî*), s.f.; l'infinif d' a r d pris comme substantif: action de brûler, brûlement, incendie. Se întrebuințează numai cu sensul cel material al verbului a r d, pe cînd în sensul moral se zice a p r i n d e r e sau f o c, f l a c ă r ă, v ă p a i e etc. Așa: „arderea casei”, însă „a p r i n d e r e a inimei”, „f o c u l i u b i r i i”, „f l a c ă r a patimelor”, „v ă p a i a urei” și altele.

Urechia, *Letop.* I, p. 148: „să întoarcă Radul-vodă toată prada și *arderea* cătă făcusa în Țeara Moldovii la ținutul Putnii...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 40): „precum cineva pentru mîntuînța a tot trupul și pentru paza vieții fier, foc și tăierea a unui sau și a doaă mădulare *ardere*, tăiere și de tot de la sine lepădaré, macar că cu mari chinuri și dureri, însă suffere și priiméște...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 76: „ca săgeata au mers focul, căt n-au văzut nimene *ardere* așa în grabă...”

Zilot, *Cron.*, p. 65:

„Dodată auzim veste adevărată
Că și alți cîrjalii, ca șease sute ceată,
În țară au trecut și fac răutăți multe,
Arderi de foc, robii, d-acestea mii și sute...”

v. *Ard.* – ¹*Ars.* – *Arsură.* – *Arșiță.* – *Foc...*

ARDÎC. – v. *Rădic.*

ARDIOAIE. – v. *Ardeoane.*

ARDÎȘTE. – v. ²*Arșiță.*

1-ÂRE (plur. *-ări*), suffixe féminin nominal correspondant au latin *-a l i s* et *-a r i s* (*-a l e*, *-a r e*). În limba latină sufixul *-a l i s*, identic cu *-a r i s*, forma mai mulți adjectivi și prea puțini substantivi, ca: „sodalis”, „canalis” etc.; în graiurile romanice însă a devenit covîrșitoare anume funcțiunea cea substantivală a acestui sufix (Diez, *Gramm.* II³, 328). La români el formează numai un mic număr de substantivi, precum: *spinare* = (pars) *spinalis*, *cărare* = (via) *carralis*, *brățare* = (anulus) *brachialis*, *fățare* = *facialis*, *luminare* = *luminaris*, *căldare* = *caldaris*, *strămurare* = *stimularis*, *frigare* etc. În graiul vechi se zicea, tot așa, *fruntare* (= *frontalis*), la ceea ce se purta pe frunte, și *focare* (= *focalis*) la vatră, de ex.:

Noul Testament, 1648, f. 25: „toate faptele lor le fac pentru ca să arate oamenilor, lărgindu-și *fruntările* lor și mărindu-șu marginile veșmintelor...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 24 (f. 8.4 b): „aprinsă o *focare* mare și-î aruncă pe toțu de-î arsă...”

Ibid., apr. 19 (f. 89 a): „pune-lu pre dânsul în grătariul focării...”

Acest sufix s-a stărpit din grai mai cu samă prin ciocnire cu sufixul verbal infinitival -a r e, cu care s-a și confundat în unele cuvinte, bunăoară în *născare*, cores-punzător occidentalului „natale”, sau în *vînzare* și *pierzare*.

v. ¹-ai. – -arită. – Cărare.

²-ĂRE (pl. -ări), sufixe verbal infinitival corespondant au latin -are. Laurian-Maxim: „are, ē r e, ă r e, i r e, terminațiunile infinitivului verbor, trecute în substantivi cu imediata însemnare a verbului, precum: *purtare*, *umblare*, *mîncare* etc. Limba română e foarte copioasă în atari substantivi verbali și are o mare facilitățe de a-și exprime ideile indicate prin verb în formă de substantiv, prin care întrece pe toate surorile sale de ginte latină.”

În conjugățiune, infinitivul perzînd în grai aproape cu desăvîrșire pe finalul -re, îl conservă astăzi numai cînd funcționează ca substantiv: „a mîncea”, dar *mîncare* cu pluralul analogic *mîncări*, astfel că -are a devenit pe deplin un sufix nominal feminin.

v. ²-re.

³ĂRE. – v. ^{1,2}Am.

⁴ARE. – v. ¹Arie.

ARÈCI, s.n.; licitation, adjudication. – v. *Hareci*.

ARECILUIÈSC. – v. *Hareciluiesc*.

ÀREF, n. pr. m. loc. – v. *Haref*.

ARÈL., s. m.; t. de botan.: *Laserpitium latifolium*, turbith des montagnes. După Alth (*Hauptbericht f. Bucovina*, 1862, p. 83) așa se cheamă această plantă la românii din Bucovina. Atîta știm. Nu cumva să fie mai curînd „A r u m latifolium”, de unde s-ar explica *arel* ca deminutiv din a r?

v. ²Aron

ARENDĂRE. – v. *Arendez..*

ARENDĂȘ (plur. *arendăși*), s.m.; fermier, tenancier. Se aude și forma *orendaș*. „Acela care ține, care are în a r e n d ă, în posesie, o moșie, un obiect oarecare” (Costinescu). Sinonimul c h i r i a ș se întrebuințează cînd e vorba de binale și de lucruri mișcătoare, pe cînd *arendăș* se aplică cu deosebire la acela ce ține un pămînt. Se zice și a r e n d a r sau o r e n d a r, mai ales în Moldova, însă cu sensul mai restrîns de acela care ține o cîrciumă de la țară. Forma a r e n d à t o r sau o r î n d à t o r nu e poporană, precum nu e nici derivatul a r e n d a t o r i e „affermage”, ambele citate de Cihac după *Codica civilă a Moldovei*.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 23: „C h i r i i a ș u l sau *arendașul* verice va zidi sau va preînoi la lucrul ce l-au închiriat, fără știrea stăpînului, cheltuiala este a sa...”

A. Pann, *Prov.* I, 104:

„Puind pe săteni la clacă oarecare *arendaș*,
S-a-ntîmplat în ei să fie și un leneș, nevoiaș,
Care de-l punca la sapă, adormea în mîini cu ea...”

Dinu Golescu, *Călătoria*, 1826, p. 96, descriind nevoile țaranului român: „și el neavînd să dea, ori o să-l bată, ori o să-l lege și o să-l ducă să-l vînză pentru un an, doi și mai mulți, sau la un boierenaș, sau la un *arendaș*, sau la oricine se va găsi, ca el să-i slujească acei ani...”

Față cu o asemenea situațiune socială, nu e de mirare cîntecul poporan:

„Frunză verde barlaboi!
La moară la Torontoi
Vine-un car cu patru boi
Încărcat cu păpușoi;
Dindăritul carului
Arendașul satului,
L i p i t o a r e a d r a c u l u i !..”

Cesar Boliac își încheie pe *Sila* prin:

„Sufla în peptul mă-sei, ca doar s-o încălzească;
Îi căuta cojocul...dar unde să-l găsească?
Căci e la *arendaș*,
Dodată cu căldarea luat zălog în silă
Pe-o oarbă datorie...O, Doamne, fie-ți milă
De rob și de clăcaș!...”

La feminin se zice a r e n d ă ș o a i c ă sau a r e n d ă ș i ț ă = 1. nevasta *arendașului*; 2. femeia care ține un pămînt în a r e n d ă.

v. *Arendă*. – *Arendășesc*. – *Chiriaș*.

ARENDĂT. – v. *Arendez*.

ARÈNDĂ (plur. *arende* și *arenzi*), s. f.; ferme, bail; cabaret affermé. Se rostește și: *arîndă* sau *orîndă*. Deși cuvîntul vine din lat. a d - r e d d i t a, fără prepozițiune r e d d i t a, de unde italianul „rendita”, spaniolul „renta”, francezul „rente” etc., totuși românii l-au căpătat tîrziu prin slavi, la cari toți, ca împrumut din medio-latina, găsim a r e n d a, la unguri á r e n d a, la ruteni o r e n d a (Cihac). Sinonimul c h i r i e și-a restrîns sensul numai la ținerea binalelor sau a lucrurilor mișcătoare, pe cînd *arendă* se aplică în specie la pămînt, pe alocuri și la cîrciume de prin sate.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 22: „Î n c h i r i e r e a sau *arenda* este tocmeală, și să zice cînd zidirea noastră sau rodirile și veniturile pămîntului nostru le dăm altuia cu cutare preț în cutare soroc ca să le stăpînească...”

Zilot, *Cron.*, p. 89: „neguțătorie a hoțomanilor greci, cațaueni, cu carii, întovărășindu-se cei de o sămînție cu dînșii egumeni, vînd *arendele* moșiilor mănăstirești cu tocmeală necinstită...”

„Pe la noi, la crîsmă se zice *orîndă*” (T. Popescu, Iași, c. Tăutești; Preut I. Ionescu, Suceava, c. Preutești).

Doină din Bucovina:

„Frunză verde trei văzdoage!
Colo-n vale la priloage
Țin *orînda* trei jidauce
Și vînd vin de trei soroace...”

(Marian, II, 133)

Ca locuțiune proverbială, la Țichindeal, 1814, p. 203: „a vorbi ca și cînd ar fi luat în *arîndă* vorba...” adică: fără a lăsa să vorbească și alții.

Despre epoca fanariotică se obicinuieste a se zice că: grecii țineau țările române în *arendă* de la turci, stăpînind nu ca domni, ci ca a r e n d a ș i.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XIX*: „Moldavia se făcu o *arendă* ce se vindea celui ce da mai mult... Un veac se mulse țara de acești a r e n d a ș i!”

v. *Arendaș*. – *Besmăn*. – *Chirie*. – ^{1,2}*Orîndă*.

ARENDĂRÎT s. **ORÎNDĂRÎT**, s.n; „afforage” (Cihac). – v. *Arendă*.

ARENDĂȘÈSC, -EASCĂ, adj.; appartenant à un fermier, dépendant d'un fermier. Ceea ce este a unui a r e n d a ș sau se atinge de un a r e n d a ș.

Zilot, *Cron.*, p. 110: „decît să între această adăogire în visterie, care nu mai are sațiu, mai vîrtos de cînd domnesc grecii, pungă arendăsească fiind acum, mai bine să rămîie tot în țară, că nu e greșală a avea românii acest folos, firește a lor fiind și cu sîngele lor cîștigat...”

v. *Arendaș*.

ARENDĂȘIE, s.f.; 1. état du fermier; 2. cour de la ferme, maison du fermier (Pontbriant, Dr. Polysu).

v. *Arendaș*.

ARENDĂȘÎȚĂ v. *Arendaș*.

ARENDĂȘOaică

ARENDÈZ (*arendare, arendat*), vb.; affermer, donner ou prendre à ferme. Sinonim cu î n c h i r i e z, dar numai cînd e vorba de pămînt sau de cîrciume de la țară. Se întrebuințează și forma a r e n d u i e s c (Costinescu).

v. *Arendă*.

ARENDUIÈSC. – v. *Arendez*.

ARÈNG. – v. *Hareng*. – *Clopot*,

ARÈNI, s. m. pl.; t. de geogr. – v. *Arieni*.

ÀREPĂ }
AREAPĂ } v. *Aripă*.

¹ÀRET, s.n.; entourage, proximité de quelque chose. Se construiește mai totdeauna cu prepozițiunea în. Sinonim cu p r e a j m ă. Se aude numai la românii de peste Carpați.

S. Mangiucă (*Familia*, 1884, p. 115): „*Aret*, cu tonul pe *a*, de la început, înseamnă în graiul bănățenesc: alentours, environs, Umgebung, Umgegend, de ex.: am văzut pe Petri ieri îmblînd în *aretul* casei tale; în *aretul* acesta nu am auzit să fie văzut cineva pe acel lotru; în *aretul* meu (persoanei mele) nu știu să se fie arătat omul acela despre care este vorba...”

Basmul *Azima îmblătoare* (*Familia*, 1883, p. 99): „Domnul nostru Isus Hristos și cu St. Petru tot pe pămînt erau. Odată merg la țară cam în *aretul* unde era fratele cel mai mare cu turma...”

„Șoarecii chițorani sînt accia care îmblă în *aretul* apei” (D. Angeloni, Banat, Lugos).

„A îmbla în *aretul* cuiva, de ex. fecior după fată” (R. Simu, Transilv., c. Orlat) = a se învîrți pe lîngă cineva, a-i da tîrcoale.

Aret „entourage” n-are a face întru nimic cu a r ă t „montrer”, cu care s-a încercat a-l înrudi *Lexiconul Budan*, derivîndu-l din latinul e r e c t e. De asemenea, nici cu latinul a r e a (Mangiucă), de unde vine al nostru „arie”, nu se potrivește. Este un maghiarism, din è r r e ’ t = e r r e - i t t, de unde ungurii au și o formă nazalizată e r r ũ n t (Fogarasi), însemnînd „de ce cîtă-cî, dans cette direction-ci”. „Trecerea inițialului *e-* în *a-* este ca în „Ardeal = Erdély”, „argat = ἐργάτης”, „arici = ericius” etc. Accentul unguresc e conservat intact. Locuțiunea: „în *aretul* vîntului” (*L.B.*) vrea să zică: „du cîtă du vent” sau „dans la direction de vent”. Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.) accentează bine cuvîntul: *àretu*, și-l numește ardelenesc; dar voind cu orice preț a-l apropia măcar pe furiș de latinul r e c t e, el traduce expresiunea: „stare în *aretul* cuiva” prin: „gegen einem g e r a d e o d e r i n g e r a d e r Linie stehen”, unde „gerade” e cu totul de prisos. Miklosich (*Rum. Lautl., Vocal.* II, p. 26), crezînd că cuvîntul se accentează pe *e* și că însemnează „contra, opposite”, două aserțiuni deopotrivă greșite, îl pune în legătură cu verbul a r ă t a r e, pe care-l explică prin „gegenüberstellen”.

v. Arăt, § IV.

²ARÈT, s.n.; t. milit.: défi, menace. – v. *Arăt*.

ARÈTE (plur. *areți*), s. m.; bélier. Latinul *a r i e t e* m. Și românește poporul rostește pe alocuri *ariete*, uneori aspirat: *harete*. Cuvântul se păstrează mai ales în Oltenia și peste Carpați. Îl au și românii din Istria, despre cari I. Maiorescu (*Itin.*, p. 85) zice: „*Arete și ariete*, plur. *areți*, berbecule nescobit, berbecule taur. Această distincție între *ariete* și *berbecule* este uzitată și la oierii din munții dintre Ardeal și România munteană, și-n această din urmă de la Olt pînă la Argeș...”

În dialecte franceze se zice de asemenea *a r e t*, *a r é t* sau *a r ë t*; italienește *a r i e t e* (Rolland, *Faune populaire*, t. V, p. 116).

„*Arete, areți* se numesc *berbeci* cînd sînt deschiliniți de oi” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

„Cuvîntul *arete* se rostește pe la noi *arece*” (I. Bombăcilă, Banat, c. Teregoava; M. Dragalina, c. Borlova).

„*Berbecule* nescobit se zice *arete*” (R. Michăileanu, Mehedinți, c. Vinju-Mare).

„*Harete* se zice la *berbecule* de doi ani” (C. Drăghicescu, Mehedinți, c. Bistrița).

„Poporul nostru numește *berbecul* și *aret*, iară pre păstoriul lui *aretariu*” (I. Flocă, Transilv., c. Sina).

„*Arieți* se zice la berbeci de cînd se aleg dintre oi pînă cînd se lasă iară între oi la Sîn-Mihai, cu care ocaziune se face o turtă tare de făină de cucuruz ori de grîu și se dă cu ea printre oi; deacă cade turta cu fața în sus, atunci le merge bine la oi cînd vor fâta; deacă cade cu fața în jos, atunci le merge rău; acea turtă se zice *turtă de arieți*” (P. Olteanu, Transilv., Hațeg).

Și-n Moldova *arete* ne întîmpină adesea în vechile texturi.

Dosofteiu, 1680, ps. LXIV:

„Învăscură-să *areți* oilor și zăpodiile
înmulțâ-vorū grăul....”

„Induti sunt *arietes* ovium, et valles abundabunt frumento...”

unde la Coresi, 1577: „înevestiră-se berbecii oilorū...”

Același, ps. LXV:

„...rădica-voi țîie cu tămâie și *areți*, rădica-voi țîie boi cu vătui...”

„...offeram tibi cum incenso et *arietibus*, faciam tibi boves cum hircis...”

unde la Silvestru, 1651: „voiu înnălța ție cu myrosenie de *berbeci*...”

Același, ps. CXIII:

„Munții, că vă găucat ca *areți*...”

„Montes gestierunt velut *arietes*...”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, a 5-a marți, f. 7 a, *Genes*. XV, 9:

„...îa-mi o vacă tretină și capră și *ariate* tretinū...”

„...accipe mihi juvencam trimam et capram trimam et *arietes* trimum...”

unde în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „și berbéce tretinū”; dar și acolo, *Genes*. XXXI, 10:

„...și fu când zămislîia oile, și văzu cu ochii prin somnu, și iată țapii și *areții*...”

„...et factum est, quando concipiebant oves in utero accipientes, et vidi oculis meis in somno: et ecce hirci et *a r i e t e s*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 197): „*Arétele* mai tîrziu vitejia ce făcuse cunoscînd, carea macar că din tîmplare fusese, însă îndată duhurile céle de *aréte* ce purta îș schimbă, și până în dzuă din o a e în jiganie și din *aréte* în lup să mută...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. LXIV:

„Și *areții* oilor în îmbrăcămintă
S-au îmbrăcat și le-au fost de jucat aminte...”

De la moldoveni, pe *arete* l-au împrumutat rutenii din Galîția: „a r e t i i, Wlder” (Żelechowski, I, 5).

v. ^{2,3}*Arete*. – *Berbec*. – *Alemesc* [vol. I, p. 574].

²**ARÈTE** s. **ARIÈTE**, s.m.; gros billot servant à enfoncer des pieux, sonnette. „*Ariéte*, o unealtă de bătut pari, pociumpii” (*L.B.*). Și franțuzește se zice „mouton” sau „bélier”, nemțește „Ramme” din „Ramm” etc., dar termenul român nu poate fi o traducere modernă, căci atunci - negreșit - în loc de arhaicul *arete*, întrebuințat foarte rar, s-ar fi zis cu vorba obicinuită „berbec” sau „cîrlan”, ci este o moștenire d-a dreptul din latinul *a r i e t e m*: „labat *a r i e t e* crebro janua”(Virg.).

v. ¹*Arete*.

³**ARÈTE**, s. m.; t. d’astron.: constellation zodiacale du Bélier. Una din cele douăsprezece constelațiuni ale zodiacului, prin care soarele trece în aprilie. Astăzi se zice *B e r b e c e*. Același cuvînt cu cel precedente.

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 116: „Iară după ce soarele în zodia Racului să coboară, căci vârful munților acelora supt zodia *Arételui* să află...”

v. ¹*Arete*.

⁴**ARÈTE**. – v. *Hărăț*.

-**ÀREȚ**, -**ÀREȚĂ**; suffixe nominal péjoratif. La cuvîntul *limbàreț* „bavard”, Cihac îi dă un prototip latin „linguaricius” și-l alătură cu spaniolul „lenguaráz” și portugezul „lingoaráz” = „linguarăceus”; dar atunci ar fi cel mult „limbărêț”, iar nicidecum *limbàreț*. Tot așa în sinonimul *vorbàreț*. Suffixul compus românesc -*àreț* se înrudește cu cel spano-portugez -a r à z numai prin sufixul primar -a r. *Limbàreț*, *vorbàreț* derivă din „limbar”, „vorbar”, cu același sens ca în „flecă”. La vechii romani acela ce flecărea trebuia să plătească un fel de gloabă numită „linguarium”: „ecce ut doleat ut postea consideratius loquaris: quod dicere solemus, l i n g u a r i u m dabo” (Seneca, *Benef.* IV, 36). Apoi prin analogie putea să fi fost deja la romani „verbarium”. Cu adausul unui nou sufix, netonicul -e ț la români, tonicul -à z la spano-por-

tugezi, *limbàreț*, „lenguarăz” sau „lingoaraz” însemnează literalmente pe cei ce merită a fi globiți pentru flecărire. Luînd de la greci pe *πεισμάτορες*, românii l-au făcut *pizmătàreț*. Sufixul *-àreț* e latin prin elementul *-a r*, dar slav ic prin netonicul *-e ț*, care este anume sufixul secundar bulgar *-etz*, ca în „nășenetz”, „vășenetz”, „hùbavetz”, „gòlemetz” etc. La feminin se zice *vorbàreță*, *limbàreță*, *pizmătàreță*, conservîndu-se sufixalul *-e-*.

v. ²-ar. – -ariță. – -ăreț. – ²-eț.

AREȚĂR, s.m.; t. pastor. – v. ¹*Arete*.

ARÈU. – v. *Ariu*.

ARGĂT (plur. *argați*), s.m.; valet, garçon qui travaille pour le compte d'un maître ou patron. Sinonim cu *n ă i m i t*; om tocmit cu plată pe un timp mai îndelungat pentru a ne ajuta la lucru sau pentru a munci în folosul nostru. Vine din grecul *ἐργάτης* „travailleur”. *Argat* se deosebește de *s l u g ă*, care poate să nu muncească, pe cînd el trebui să fie mereu la muncă. În graiul vechi, *argat* e în opozițiune cu *s t ă p î n*, iar „slugă” e în opozițiune cu „boier”. O slugă poate să fie bătrînă sau slabă; *argatul* e tînăr sau în puterea vîrstei și tare.

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 124 b: „Cine nemică bun lucriadzâ, rău a face să învață, precum léneșul *n ă i m i t* sau *argat* de vrème ce mai de cu vrème finū bun nu strînge, în netrêbnice erbi și în grêle stuhuri îi iaste a să duce...”, unde în contextul grecesc: „ὁ ὀκνηρὸς ἐργάτης”.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683 (vecernie sîmbăta, f. 58 b), *Genes*. XXII, 3:

„...înșălă asănulū său și luă cu sine doi <i>argațū</i> ...”		„...stravit asinam suam, assumpsit autem secum duos <i>p u e r o s</i> ...”
---	--	--

unde la Șerban-vodă, 1688: „îș însămăără măgariulū său și luo cu dânsulū doaă *s l u g i*...”

Antim, *Predice*, p. 83: „Și de se va întămpla să-ți stea împotrivă *s l u g a* ta sau *argatul* teū, nu te mîinii pre dînsul și-l bați?...”

A. Pann, *Prov*. III, 87:

„Nu ai să-mi faci nici o treabă, ci, de urît, să nu șezi,
Să-ngrijești de una, alta, de *argați* și *s l u g i* să vezi...”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 49: „Atunce toți se făcuse oșteni, *s l u g i l e* lăsa pre boieri, *argații* lăsa pre stăpâni...”

Balada *Bogatul și săracul*:

„Beau săracul și bogatul,
Beau *s t ă p î n u l* și *argatul*...”

Argatul nu are o casă a sa, ci este la casa altuia, de unde antiteză între *argat* și *c ă s a* ș:

Neculce, *Letop.* II, p. 25, vorbind despre o dare introdusă de Duca-vodă: „s-au venit *argaților* carii luase hârtie de 2 lei, iar mai pe urmă la orânduele au dat câte 10 ughi; iar c ă s a ș i i carii luase hârtie în față de 2 ughi, iară la orîndueală au dat câte 16 ughi și mai bine...”

Basmul *Tei-Legănat* (*Tribuna* din Sibii, 1885, p. 22): „Pe vremile acelea,

Cînd împărații
Ședea la masă cu *argații*,

a fost un bărbat și o muiere...”

Pluralul *argați* își asociază adesea la vocativ pe c o p i i, ca epitet de familiaritate.

Balada *Șalga*:

„Hei! copii, copii *argați*!
Somnul dulce voi lăsați
Ș-un cal iute-mi înșeuati...”

Colinda *Plugul*:

„Aho, aho, copii *argați*,
Stați puțin și nu mînați!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 387)

Argat în proverbi:

„Cine a făcut pe bogatul,
A făcut și pe *argatul*...”

(Pann, II, 139)

„*Argat* vrednic cine are, se cunoaște pe mîncare, că cînd mănîncă îi trosnesc fălcile” (*Ibid.*, II, 48).

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 13:

„Răsvrătescu: Îmi vine să mă prind *argat* la voi.

Susana: Pentru ce?

Răsvrătescu: Pentru vorba ceea:

Decît a bărbatului,
Mai bine-a *argatului*...”

În legătură cu acest proverb, într-o doină din Bucovina (Marian, II, 28):

„Dacă n-ai bărbat,
Eu ți-oi fi *argat*,
Și coala la zori
Merge-vom prin flori...”

și la sfîrșit:

„Tu-i uita de-oftat
Că nu ai bărbat,
Și eu că-s *argat*...”

În grai se aude uneori aspirat: *hargat*.

La feminin se zice *argată* sau *hargată*, nu la nevasta unui *argat*, căci în genere *argații* sînt holtei, ci la fete sau femei tocmite pentru munca cea grea a casei și pentru alergătură.

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p. 15): „s-au sfătuit popa cu preuteasa ca a doua zi, cînd va merge Pepelea cu vacile la apă, să trimeată mai înainte pe *hargata* care o mai avea ei, să se suie într-un copaci...”

v. *Năimit*. – *Slugă*. – *Stăpîn*.

ARGĂTĂ, s.f.; journalière. – v. *Argat*.

ARGĂȚII, s.m. pl. artic.; nom propre de certains villages. În timpii înainte de Regulamentul Organic, cînd un boier avea lipsă de c l ă c a ș i pe moșia sa, el își tocmea cu plată a r g a ț i. De aci unele sate purtau numele de *Argații*-cutăruia. La Fotino (Ἰστ. τ. Δακίως III, passim) ne întimpină pintre satele muntenești: *Argații postelnicului Anghelachi*, *Argații Boldescului*, *Argații capitanului Predei Drăgănescul*, *Argații lui șetrar Teodor...*

v. *Argat*. – *Adunații*. – *Atîrnații*...

ARGĂLÎC. – v. *Argărlîc*.

ARGĂȘĂR. – v. *Argășărie*. – *Argășitor*.

ARGĂȘĂRIE, s.f.; tannerie, atelier de tanneur, chamoiserie. Sinonim cu t ă b ă - c ă r i e. „*Argășărie*, tăbăcire de pei de animale; locul unde se argășesc pei de capră etc.” (Costinescu). Derivă prin sufixul -î e din a r g ă ș a r „tanneur” (Pontbriant).

v. *Argășesc*.

ARGĂSEALĂ (plur. *argăseli*), s.f.; 1. tan; 2. tannage. Sinonim cu d u b e a l ă și t ă b ă c i r e. Costinescu: „*Argăseală*, materia acră în care se a r g ă s e s c peile; fapta d-a a r g ă s i, d-a dubi peile”. În sensul al doilea, e mai potrivit a r g ă s i r e.

Pentru a zice că oamenii cei răi, astăzi unul și mîini altul, ajung toți la pușcărie sau la spînzurătoare, românul are proverbul: „în putina cu *argăseală* se întîlnesc lupul și vulpea”, sau: „la putină-n *argăseală*” (Pann, I, 69, 70).

Cuvîntul e foarte răspîndit și la românii de peste Carpați, dar sub forma: *arghiseală*.

L.B.: „*Arghiseală*, psilotrium, lixivium coriarium.

Dicționar ms. bănățean circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424): „*Arghisală*”.

v. *Argășesc*.

ARGĂȘESC (*argășit*, *argășire*), vb.; tanner, corroyer. „A *argăsi*, a d u b i, a face prin dubeală să se curățe părul după peile otărîte a se lucra” (Costinescu). „A *argăsi* pei de capre negre = chamoiser” (Pontbriant). Sinonim nu numai cu d u b e s c, dar

și cu t ă b ă c e s c”. Din grecul „ἀργάζω (aor. ἄργασα) travailler une chose, la polir et perfectionner; ἀργάζω τὰ τομάρια passer les cuirs, apprêter, corroyer les peaux” (Cihac). Cuvîntul e vechi la români, fiind cunoscut și peste Carpați, dar sub forma *arghisesc* (L.B.).

În tractatul de medicină casnică de pe la finea secolului trecut (ms. în Arh. Stat., f. 21) ne întîmpină următoarele date asupra modului de a face:

„A r g ă s e l i.

Cum se *argăsescu* vulpile.

Vulpea, după ce o prinzi și o jupoi, poți să o sari pă piele, apoi o întinzi pe un crac de lemn cu părul în sus de să usucă, și o aduci la cojocar; iar cojocarul, după ce o cumpără, o moaie cu apă caldă, și întorcându-o cu pielea în sus, o presară cu tărățe multe, și o pune la umbră de să usucă cu tărățele; apoi face a r g ă s e a l ă într-o puțină, adică sare multă i tărățe și apă rece; și le moaie acolo cu părul în sus, în care șade doaă zile; apoi le întoarce cu pielea în sus și le ține trei zile; apoi le scoate și le cărnosește, adică le trage la coasă de scoate untura și carnea ce este pă piele; apoi le întinde la umbră spânzurate cu părul în sus, până să usucă părul; dacă e bine cald, într-o zi să usucă, iar dacă este vremea mai moinatecă, doaă zile. După aceea le întoarce cu pielea în sus, și iar le usucă la umbră, doaă-trei zile; apoi le scutură și le freacă și le croiește de le face blane.

Lupii asemenea se *argăsescu* ca și vulpile; numai fiindcă le este pielea mai groasă, ședu în a r g ă s e a l ă mai multe zile, și dasupra pui peste pici o scîndură și un pietroiu ca să să așaze pieile înlăuntru să să moaie, și n-are să le întoarcă pă piele sau pă păr, fiindcă pieile de lupo nu sânt făcute burduf, ci sânt spintecate la burtă ca pieile de oaie, și să usucă la soare după ce să cărnosesc, iar nu la umbră ca vulpile.

Pisicile întocmai să *argăsescu* ca și vulpile.

Cum să *argăsescu* nurcile:

Nurcile, după ce le aduce la cojocar, le moaie cu apă caldă și le spintecă pe lângă picior, adică pe lângă coaste, ca să poată alege pîntecele, gușa și cafaoa; apoi întăi le spală cu săpun, rachiu și cu apă caldă, pă piele și pă păr bine, până să cură unsoarea dintr-ânsele, și le limpezește de nu mai curge nici un noroiu dintr-ânsele, și așa moi fiind le cărnosește la coasă, după aceea face cofar, adică: pune apă într-o albie, și pune și ceva sare de să topește, i aluatu fărămându-l cu mâinele în apă de să moaie de tot; însă aluat i bragă dooă oca i...de trei parale, amestecându-le de să face acestea toate groase, cu care le unge pă piele gros, și le spânzură la umbră de să usucă cu cofaru pă ele; apoi le freacă și le scutură, după aceea le croiește.

Jderii asemenea să *argăsescu* ca și nurcile.

Cum să *argăsescu* pieile dă mielu și de oaie” etc.

v. ¹Grec. – Cofar. – Dubesc. – Putină. – Tăbăcesc...

ARGĂȘITÒR, -OARE, subst. et adj.; tanneur, chamoiseur; tannant. Se întrebuințează mai ales ca substantiv, sinonim cu *t a b a c*. „*Argășitor*, care *a r g ă s e ș t e* peile. *Argășitor* de pei de căprioară” (Costinescu).

v. *Argăsesc*.

ARGĂȘITÛRĂ, s.f.; „tannée” (Pontbriant).

v. *Argăsesc*. – *ură*.

ARGĂȚÈL (plur. *argăței*), s.m.; petit valet, gentil valet ou palefrenier. Deminutiv din *a r g a t* prin sufixul -e l. Are o nuanță dezmiardătoare.

Rareori însemnează pe un *a r g a t* mic sau nu destul de tare, ca la I. Creangă, *Stan Pășitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 31): „am tare multe trebi pe capul meu, și numai cu un *argățel* ce-l am de-abia le pot dovedi...”

Sensul mai obicinuit este, din contra, acela de un *a r g a t* foarte tânăr, dar puternic sau îndrăzneț.

Doina *Cucul*:

„De-ar fi cucul voinicel,
Mi l-aș prinde *argățel*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 273)

Balada *Rada*:

„Iar un *argățel*,
Tânăr, voinicel,
Pe loc s-apuca
De se încerca,
Dunărea trecea
Și iar se-ntorcea...”

v. *Argat*,. – *-el*.

¹ARGĂȚÈSC, -EASCĂ, adj.; appartenant au valet, à la valetaille. Ceva a *a r g a t u l u i* sau de *a r g a t*. Muncă *argățească*. Trai *argățesc*.

v. *Argat*.

²ARGĂȚÈSC (*argățit*, *argățire*), vb.; valeter, servir comme valet, comme palefrenier; fig.: travailler, se fatiguer sans profit. *Argățesc* la moară. Am *argățit* la stână. Nu voi argăți pe la jidani.

A. Pann, *Prov. II*, 120:

„Ș-acasă dacă-l aduse,
Să-i *argățească* îl puse...”

Costinescu: „A *argăți*, a osteni, a lucra în folosul cuiva fără a fi răsplătit”.

Basmul *12 fete de împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 231): „Stăpîne, pe mine mă bate gîndurile să mă duc în lume să-mi caut norocul. Destul am *argătit*...”

v. *Argat*.

ARGĂȚIE, s.f.; valetage, domesticité, état de palefrenier ou de valet. „*Argăție*, slugărie, sarcina a r g a t u l u i” (Costinescu).

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 13: „Care vra să zică, tocma-la-i sfîrșită. Întru chiar acu-n-dată în *argăție*...”

v. *Argat* – *-ie*.

ARGĂȚIME, s.f.; valetaille. Termen colectiv pentru mulțime de a r g a ț i.

Alexandri, *Plugurile*:

„Treptat cîmpul se umbrește sub a brazdelor desime;
El răsună-n mare zgomot de voioasa *argățime*...”

v. *Argat*. – *Argații*. – *Argățel*.

ARGĂȚIRE }
ARGĂȚIT } v. *Argățesc*.

ARGEA (plur. *argele*), s.f.; voûte souterraine, d’où: 1. en tisseranderie: *a*) souterrain où les femmes tissent, et puis: *b*) partie du métier qui sert de siège à la tisseuse; 2. en architecture, voûte en général, surtout: *a*) charpente qui soutient le toit, *b*) entrée d’une cave, *c*) partie voûtée d’une église, *d*) niche; 3. t. de batelier: *argele*, les deux pièces de bois servant à garantir les côtés d’une barque.

I. *ar ge a* în țesătorie.

Numai cu acest sens cuvîntul a fost cunoscut pînă acum lexicografilor.

Laurian-Maxim: „*Argea*, groapă săpată în pămînt în formă pătrată și-n care vara țes muierile pînza, iar iarna se pun stupii...”

Costinescu: „*Argea*, bordei, temnic în pămînt, în care țărancele țes pînza, materii ce cer local umed...”

„În timpurile trecute, pe cînd cultura cînepei și a inului era în floare în județul nostru, femeia de la țară obicinuia a țese pînza de tort într-un mic bordeiaș săpat în formă de dreptunghi, în care se așeza războiul, iar sub război se făcea o groapă pătrată pentru potnogi. Acest b o r d e i a ș se numea *ar ge a*. Umbra și umiditatea ce domneau în *ar ge a* dădeau firelor de tort o duritate, care permitea ca pînza să se țeasă bine și des, fără a se rumpe vrun fir, cum s-ar fi întîmplat afară în aer uscat. Acum însă, cînd nu se mai fac pe la noi asemeni bordeiașe, prin *ar ge a* se înțeleg cele două policioare, cari în sens transversal unesc extremitățile războiului și servă de scaun pentru femei cînd țese...” (A. Bărbulescu, Ialomița, c. Pribegii).

A. Pann, *Moș-Albu II*, p. 19:

„Apoi d-acolo la vale în drumul care mergea,
Văzu din sat o muiere țesînd aci-ntr-o *ar ge a*,

Și copii mulțime spuză împrejur-i guri făcînd,
Unii cereau «mamă, papa», alt pentru țîță plîngînd...”

Iordachi Golescu (*Conv. lit.*, 1874, p. 73) sfătuia femeilor: „Întîi furca, apoi *argeaoa*, și celelalte în urmă; nici una să nu-ți scape din mîină...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 12: „De harnică, harnică, n-are cum mai fi: unde pune mîina, Dumnezeu cu mila; sare din vîrful stogului și cade ca un fulg; în *argea* nu i se văd mîinile; cînd toarce, mănîncă caierul...”

Fetelor leneșe neplăcîndu-le țesutul, de aci zicătoarea pentru cei molateci:
„Nu te grăbi ca fata mare la *argea* și ca văduva la măritat” (Pann, *Prov.* III, 15).
Din aceeași pricină, într-un cîntec din Dobrogea:

„Soacră-mea, muier reă,
Mă trimite la *argea*...”

(C. Hăldărescu, Constanța, c. Rasova)

Trimiterea cea silită a fetei la *argea* a mai dat naștere și unui joc copilăresc care se cheamă:

„La *argea*, c ă ț e a! Se iau de mîină mai mulți copii, formînd un cerc întins. Unul se face mumă și altul fată. Muma e cu un băț în mîină și silește pe fată la *argea*. Fata trece pîntre copii etc.” (G. Popescu, Ialomița, c. Broșteni).

Argea fiind în cea mai strînsă asociațiune de idei cu f e t e, de aceea într-o mulțime de cîntece o găsim în legătură cu ștregărie.

Doina *Barbul*:

„Iată Barbul că trecea
Pe la casa cu *argea*
Unde țese lelița;
Dar țesea ori nu țesea,
Că din gură tot cînta...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 329)

Cîntec din *Jocul păpușelor*:

„Măi căzace, căzăcele,
Ce cați noaptea prin *argele*?...”

(*Ibid.*, 129)

Balada *Soarele și luna*:

„Făr’ de mi-a găsit
Și mi-a nemerit
La nouă *argele*,
Nouă feciorele,
În prunduț de mare,
Pe unde răsare...”

și mai jos:

„Soare răsărea
Și soare-mi venea
La gură d-*argea*;
Cu dînsa vorbea,
Frumos c-o-ntreba...”

(*Ibid.*, 410)

v. ²*Război*.

II. *a r g e a* în arhitectură.

Deja mai sus, în ȧesetorie, noi am văzut că sensul fundamental al *argelei* este cel arhitectonic: b o r d e i, „casula vel cella subterranea” (*L.M.*). *Argeaua* fiind o gaură în pămînt acoperită, cuvîntul capătă în arhitectură, pe lîngă înțelesul de ceva găurit, mai cu samă pe acela de boaltă sau de partea superioară cea încovoiată a unei clădiri.

„*Argea* se cheamă la un beci sau la o pivniță gura cea mare pe care se vîră болоboacele, și întrarea cea mică de prin dugheană. Se întreabă, de ex.: pe unde te duci în beci? prin *argea*?...” (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„*Argea* se numește tot materialul lemnos la clădirea unei case, afară de păreți, de ex.: costoroabele, grinzile, căpriorii și leăturile, toate acestea sînt *argea*. Tot așa la o șură sau alt acaret” (Dumbravă, Neamț, c. Uscății).

„*Argea* se zice scheletul unei case” (I. Reteganu, Transilv., c. Sîncel).

„La moară *argeaua* stă dasupra în capul amînarilor” (N. Vuga, Vaslui, c. Bodești).

„*Argea* însemnează la zidiri o formă cercurie boltită cu peatră; așa la case, la pivnițe etc.” (I. Basiliu, Iași, c. Gropnița).

În privința arhitecturii bisericești, iată trei vechi texturi foarte importante:

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 11 a: „și ıase diaconulă din dvernițe la mijloculă *argıalıı* cu sveșnice la ambonă...”

Ibid., f. 22 a: „de-acii să-nchină amândoi, diaconulă în *argıa* unde stă, popa în oltariu...”

Același, *Synaxar*, 1683, oct. 26 (f. 88 a): „cumă întrară în besıarica svântului la loculă ce să cheamă trıvolonă la-ntratulă în *argıa* între cei 2 stlăpi mare de Thessaliıa ce stau spre apusă...”

Consultînd asupra acestor pasage pe I.P.S. Mitropolitul Primat Iosif, a binevoit a-mi răspunde că: „*argea* este boalta cea mare a bisericii de sub turlă, obicinuit la mijlocul bisericii”, mai adăugînd:

„În mănăstirea Neamțului și pînă astăzi locul din altar, destinat pentru stareț și care este o scobitură boltită în zidul despre meazizi al altarului, se numește: *argeaoa* starețului...”

III. *a r g e a* la p l u t a ș i.

„Iată ce însemnează pe la noi cuvîntul *argea*: 1. La clădirea unei case, deasupra
324 păreților în curmeziș se așează grinzile, costoroabele și alte legături, cari toate la un

loc se cheamă *argea*, iar deasupra *argelei* se așează apoi căpriorii, pe cari se bat leăturile, și pe leături dranița sau acoperișul. Se zice, de ex.: am rădicat *argeaua*, mai trebuie căpriorii, leăturile și apoi dranița. 2. Plutașii, când fac plute de dulapi, lătunoi sau scînduri, pe de laturi, adecă la stînga și la dreapta plutei, leagă strîns cîte o grindă numită *argea*. Aceste *argele* apără pluta de a nu se desface, cînd va fi izbită de valuri, de vrun pod sau țărni etc. Se zice, de ex.: am așezat *argelele* ca să întăresc pluta” (G. Constantiniu, Neamț, c. Doamna).

IV. Derivațiunea.

La turci *djagatai* se găsește cuvîntul *a r • a* „caisse, boîte” (Vambéry); același sens are și latinul *a r c a*; totuși nici „arca” cu „ar•a”, nici ambele n-au a face cu românul *argea*, în care sensul fundamental este anume acela de „locuință”. Necunoscînd acest sens fundamental, ci numai pe acela de „țesetorie”, Cihac (*Dict.* II, 636) trage pe *argea* din grecul ἔργαλοῖον (ἐργαλοῖον, ἐργαλεῖον) „outil, métier”, adecă „ἐργαλεῖον τοῦ ὑφάντι” „métier du tisserand”. Cihac ar mai fi putut adăoga că grecul ἔργαλειός „jugum textorium” (Passow, *Carmina*, p. 602) a trecut și la albanezi. Astfel, într-un cîntec albanez din Sicilia:

„Morè, bilie, ’nd-argalî...”

(Camarda, *Append.* al Gramm., p. 86)

[rom.]: „Bre fată, care șezi la război”.

Și totuși n-are a face cu românul *argea*.

Din grecul, ἐργαλεῖον prin forma latină vulgară „argalia” (Du Cange), care însemna „unealtă de curgere”, a rămas la moldoveni cuvîntul *h ă r g ă i*, după cum se cheamă pe la Covurlui, bunăoară, vasele peste tot: străchini, ceaunuri, racle, linguri etc.; dar dacă din *a r g a l i a* se naște la români „argaie”, ca din „minutalia”–„mă-nuntaie”, din „argaie” însă pînă la *argea* trecerea fonetică e foarte anevoie, fără a mai vorbi despre sensul cel fundamental de „locuință”. Etimologia turcă, cea latină și cea greacă din ἔργαλοῖον sînt deopotrivă fără temei.

Numai la munteni *arbea* se ia uneori cu înțeles de „métier du tisserand” ca sinonim cu *r ă z b o i*, și aceasta foarte rar chiar la munteni, accepțiunea cea mai răspîndită fiind aceea de bordei unde se țese, un fel de cămară în pămînt în care se așează uneltele de țesut și-n care lucrează fetele: „*argea*, *h u t t e*, unde țărancele fac pînză” (Pontbriant). La ceilalți români noțiunea de *argea* e cu totul străină acelei de țesătură, măcar că și-n Moldova cuvîntul însemnează un fel de cămară sub pămînt, anume gura unei pivnițe. Ca o nuanță a aceluiași sens este *argea* „firidă”, „un loc găurit în părete”. Și fiindcă la o casă, iar la un bordei mai ales, tocmai boalta de sub acoperiș este ceea ce-i dă caracterul de locuință, de aci boalta în genere sau întreaga lemnărie de sub acoperiș primește, atît în Moldova precum și peste Carpați, numele de *argea*. Tot așa este și *argea* la o moară; iar prin analogie, ca un element de întărire, sînt și scîndurile numite *argele* la o plută.

Pe lîngă femininul *argea*, există și o formă masculină *a r g e l*, precum se numește o localitate în Bucovina și un munte în Muscel. În Banat, după *Dicționarul*

ms. lugoșean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 414), deminutivul *a r g e l a ș* însemnează o cocioabă: „a r g e l a ș, „vile tectum”. În fine, cu sensul precis de „casă”, cuvântul *argea* ne întâmpină într-un prețios pasagiul la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683 (noevrie 21, f. 14 a), *Jezechiel* XLIV, 4:

„...și mă băgă pre calia ușii svintelor
ceii de cătră séverû, înpotriva *argîalî*...”

„...et introduxit me per viam portae
quae ad aquilonem, e regione d o m u s
(τοῦ οἴχου)...”

unde în *Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „și mă băgă înlăuntru după calea porții ceii despre crivățu, în preajma c a s i î...”

Tot aci vine în ghicitoarea poporană despre „lumînarea” următorul paralelism:

„Dobra grasa
umple c a s a”

sau:

„Mică, mititea,
Umple o d a i a cu ea...”

sau:

„Ana grasa
Umple c a s a...”

ceea ce într-un variant sună:

„Mică, mititică,
Umple *argeaua* cu ea...”

(Bulgărescu, *Ghicitori*, p. 20, 30, 31)

unde, neapărat, nu poate fi vorba de „métier du tisserand, ci numai despre o d a i e sau c a s ă.

v. *Ana*.

La 1874 (*Ist. crit.* II, p. 50) cunoșteam și eu pe *argea* numai cu înțelesul cel țesetoresc; și totuși deja de pe atunci mă izbise coincidența fonetică și logică a acestei vorbe cu arhaismul elenic ἄργιλλα. La 1880, Diefenbach, deși foarte înrîurit de Cihac, totuși observă și el: „*argea*, pl. *argele* Dunk, unterirdisches Frauenarbeitsgemach, entspricht merkwürdig dem uralten ἄργιλλα” (*Völkerkunde Osteuropas*, I, p. 259). Cu atât mai mult astăzi, cînd avem la îndemînă un material îndestulător, filiațiunea între *argea* și ἄργιλλα nu numai se verifică, dar totodată se poate preciza modalitatea înrudirii.

Grecește, însă numai în graiul cel mai vechi, ἄργιλλα însemna „locuință sub pămînt”. Așa la Efor, cu trei secolî înainte de Crist: (Κιμμερίου) εν καταγείοις οἰκίαις οἰχεῖν, ἅς καλοῦσιν ἄργιλλας” (ap. Strab. I. V, c. 4, § 5, ed. Didot). În vechea limbă macedoneană – fie ea dialect grecesc, fie dialect tracic – ἄργελλα se numea o cămară în care se făcea baie caldă: „ἄργελλα οἴκημα Μακεδονικόν, ὅπερ θερπαίνοντες λούονται” (Suidas, *ad voc.*). În sfîrșit, Ștefan Bizantinul (v.” Ἀργίλοι)

ne spune că „în limba tracilor șoarecele se chema a r g i l’”: ὑπὸ Θρακῶν ὁ μῦς ἄργιλος καλεῖται”. Dacă ne aducem aminte că lătimește iepurele de casă se numește „cuniculus”, adecă gaură, fiindcă – zice Varrone (*De re rust.* I) – „face gaure sub pământ”: „ab eo quod sub terra cuniculos ipsi facere soleant”; dacă ne mai amintim că numirile sanscrite ale șoarecelui *çușira* și *akhanaka*, derivă din *çuși* „gaură” și *khâni* „gaură”, atunci se lămurește de la sine-și pentru ce tracii numeau pe șoareci ἄργιλος, adecă cu același cuvînt cu care se chema o gaură, o „locuință sub pământ”.

Din greco-tracicul a r g i l l a sau a r g e l l a „locuință sub pământ” se trage d-a dreptul românul *argea* „locuință sub pământ”, cu trecerea fonetică întocmai ca în „măseă = maxilla”, „vergea = virgella” etc. Forma masculină a r g e l cu diminutivul a r g e l a ș se apropie, pe de altă parte, de tracicul ἄργιλος.

v. ²*Argea*. – *Bordei*. – ¹*Grec*.

2ARGEÀ, n.pr. loc. f.; certaines localités en Roumanie. Frunzescu indică satul *Argeaoa* în districtul Tecuci. De asemenea *Argeaia* în Putna (*Buciumul român*, t. I, p. 40). Într-o hotărnicie moldovenească din 1604 (Melchisedec, *Chron. Romanului* I, p. 229) se menționează în districtul Neamț trei puncturi topografice numite: *Argea-de-Jos*, *Argea-de-Sus*, *Argea-de-Mijloc*. La plural, un munte în Gorj se cheamă *Argele*. Pe lîngă acestea, un sat în Bucovina și un munte în Muscel se zice A r g e l.

v. ¹*Argea*.

ARGÈL. – v. ^{1,2} *Argea*.

ARGELÀR (plur. *argelari*), s.m.; propriétaire, gardien ou intendant de haras. Formă bănățenească pentru h e r g h e l e g i u (Șăineanu, *Elem. turc.*, nr. 663).

v. *Herghelegiu*.

ARGELÀȘ, s.n.; hutte. – v. ¹*Argea*.

ARGÈLE, n. pr. loc. f. plur. – v. ²*Argea*.

ÀRGES, n. pr. loc. m.: 1. rivière en Valachie; 2. ville située sur la rivière de ce nom; 3. district et arrondissement nommés d’après cette ville.

În cuvîntul *Argeș* finalul -eș nu e un sufix românesc ca în numirile locale „Brăteș”, „Còrneș”, Bùteș”, „Gùreș”, „Bàbeș”, „Gròteș”, „Spèdeș” etc., căci în acestea accentul este totdeauna pe penultima și vocala -e- nu scade niciodată la i, pe cînd *Argeș* se aude foarte des *Argiș*, după cum se citește și pe vechiul sigil municipal al orașului, ba uneori chiar *Argiș* bunăoară într-o variantă a baladei despre Meșterul Manole:

„În sus pe *Argiș*,
Prin ăl cārpeniș,
Prin ăl aluniș...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 460)

Cuvîntul dară întreg: *Argeș* sau *Argiș* sau *Argiș* cată să fie un împrumut dintr-o altă limbă. De unde însă? Este o întrebare la care nu se poate răspunde fără o cercetare foarte migăloasă.

Avem un râu *Argeș* și avem un târg *Argeș*. Rîul *Argeș* izvorăște din muntele Albina, curge în lungime de peste 100.000 stînji și se varsă în Dunăre lîngă Oltenița. Pe malul acestui râu, se află orașelul *Argeș*, numit mai adesea C u r t e a - d e - A r g e ș, avînd astăzi abia ceva peste 3.000 locuitori și după care s-a numit districtul *Argeș* cu vro 200.000 locuitori pe vro 900.000 de pogoane, compus din șapte plăși, dintre cari una se cheamă și ea *Argeș*. Actuala reședință prefectorală a acestui district sînt Piteștii, orașelul *Argeș* fiind numai o reședință subprefecturală.

I. R î u l A r g e ș.

E vestit prin limpeziciunea apei sale și prin frumusețea malurilor. A fost totdeauna plutitor pentru vase mici.

În balada *Staicul lui Vioară* se înșiră rîurile cu pește bun:

„Ialomîța,
Dîmbovița,
Argeșul,
Teleajenul,
Tileormanul cu Vedea,
Toate apele,
Toate gîltavele...”

(*Tara nouă*, 1888, 632)

Balada Mănăstirea Argeș:

„Pe *Argeș* în jos,
Pe un mal frumos,
Negru-vodă trece
Cu tovarăși zece...”

și mai la vale:

„Mîndre ciobănaș
Din fluier doinaș!
Pe *Argeș* în sus
Cu turma te-ai dus,
Pe *Argeș* în jos
Cu turma ai fost...”

Doina Săbărelul:

„Frunză verde salbă moale!
Cît mi-e *Argeșul* de mare,
Haz ca Săbărelul n-are...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 304)

Neculce, *Letop.* II, p. 260: „Șerban-vodă făcuse gătire mare de oști în Țara Muntenescă, și făcuse câteva vase, șeice, la *Argeș*, cu zahere de sta gata să se scoboare pe Dunăre, și se agiunsăse cu toate capetele sirbimei pe de ceia parte de Dunăre...”

Rîul *Argeș* n-are a face cu anticul *O r d e s s u s* (Ὀρδησσός) din Herodot. Identificarea ambelor numi se întemeiază numai pe asemănarea lor, o asemănare însă de tot neorganică, fiindcă inițialul netonic *O r* - nu putea deveni *A r* -, ba nici dentalul -d e- nu avea pentru ce să treacă în guturalul -ge-. Numele antic cel sigur al râului *Argeș* nu este *O r d e s s u s*, ci *M a r i s c u s* sau *M a r i s c a*; și iată probe:

Itinerarul lui Antonin, Tabla Peutingeriană și Notitia Dignitatum, cari în privința Daciei rezumă cunoștințele geografice ale romanilor în primii secolii ai creștinismului, înșiră în următorul mod de la apus spre răsărit o serie de localități danubiane din Mesia:

Antonin:	Tabla Peuting.:	Notitia Dignit.:
Appiaria.	Appiaris.	Appiaria.
<i>Transmariscam.</i>	<i>Transmarisca.</i>	<i>Transmarisca.</i>
Candidiana.	Nigrinianis.	Candidiana.
Teglicio.	Tegulicio.	Teglicio.
Dorostoro.	Durostero.	Durostoro.

Dorostoro, Durostero sau Durostoro, Dristor în monumente din evul mediu, este Silistria de astăzi. După *Itinerarul lui Antonin* între Transmarisca și Silistria se numărau 53.000 pași; după *Tabla Peutingeriană*, 49.000; luînd dar o cifră mijlocie între cele două, căpătăm ca ceva destul de pozitiv: 50.000, ceea ce, după calculii lui Canina, bazați pe anticele măsurători romane autentice de prin muzeele Italiei, corespunde cu vro 70 pînă la 75 kilometri (*L'architettura romana*, 1840, t. I, p. 102, 453).

Căutînd acum pe o mapă această distanță spre apus de Silistria, noi dăm peste punctul unde din partea României rîul *Argeș* se varsă în Dunăre.

La romani particula *t r a n s* la începutul unui nume local indica mai totdeauna pozițiunea lîngă o gură de rîu sau față-n față; noi zicem mai totdeauna, fiindcă au putut fi excepțiuni, deși Mannert nu le admite nicidecum, considerînd fenomenul ca o regulă generală: „syllaba Trans qua semper castella ultra flumen in barbarico posita signantur” (*Res Trajani*, 1793, p. 26). Deci *Transmarisca* însemnează: „în fața râului *Marisca*”, întocmai precum *Transdierna* este: „în fața râului Dierna”.

Iată de ce toți comentatorii, în unanimitate, au atribuit castelului Transmarisca locul Turtucaiei de astăzi, orașel pe țarmul bulgăresc al Dunării, avînd în față, pe malul românesc, gura *Argeșului*.

De aci urmează că acest rîu, cel puțin acolo unde se ciocnește cu Dunărea, se numea *Marisca*.

În adevăr, geograful Ravennat din secolul IX pune încă în Dacia: „fluvius *M a r i s c u s*” (*Ravennatis Cosmogr.*, ed. 1860, p. 179).

Argeș dară, ca nume al râului, nu este antic. N-ar fi de mirare chiar să fie mai puțin vechi decît *Argeș* ca nume al tîrgului, după cum în Moldova numele râului „Bîrlad” pare a fi mai nou decît numele tîrgului „Bîrlad”, a cărui istorie se urcă foarte

sus în veacul de mijloc. Și mai cu siguranță se poate zice că râul Trotuș și-a căpătat numele de la orașelul Trotuș, iar râul Teleorman s-a numit așa după districtul Teleorman. Dentii se va fi zis: „râul *Argeșului*” și apoi numai *Argeș*, precum un afluiete al *Arbeșului* se zice „râul Doamnei” și numai „Doamna”, iar un afluiete al Doamnei se zice „râul Tîrgului” și numai „Tîrgul”.

v. Bîrlad.

II. O r ă ș u l A r g e ș .

În privința vechei importante istorice, dintre orașele Țărei Românești numai doară Severinul se poate făli de a întrece pe *Argeș*. Totuși vechimea acestuia nu se urcă la epoca romană. Monumente sau inscripțiuni romane pe aci nu se află. Este un tîrg cu totul din veacul de mijloc. La 1332 era în *Argeș* un episcop catolic, dominicanul Vitus „episcopus A r g e n s i s” (Benkö, *Milcovia* I, p. 222). La 1390, se menționează în registrele papei Bonifaciu IX: „Frater Franciscus de S. Leonardo Ordinis Carmelitorum Electus, Episcopus A r g i e n s i s in Valachia”, care era sub ascultarea arhiepiscopului de Kolocza în Ungaria (Fejér, *Cod. dipl.* X, 3, p. 107). Acel episcopat catolic deveni în urmă numai nominal, căci în locu-i s-a rădicat o mitropolie ortodoxă, care a ținut apoi pînă pe la începutul secolului XVI: era un mitropolit în *Argeș* pentru întreaga Muntenie, un alt mitropolit în Severin pentru părțile oltene.

v. *Severin. – Ungro-Vlahie.*

Totodată *Argeșul* era scaun al domniei, de unde i-a și rămas numele de C u r t e a-d e-*Argeș*. Cele mai multe crisoave din secolul XV datează din *Argeș*. Și fiindcă alfabetul român cirilic nu avea încă pe atunci semnul ѱ pentru sonul • (dj), de aceea numele vechei reședințe princiare se scria cu r (gh).

În actul slav de la Vlad-vv. Dracul din 1439 (*A.I.R.* I, p. 85) se zice la sfîrșit că: „s-a dat în *Arghiși*, dar s-a scris în Tîrgoviște (dana vŭ A r g i ș i u, pisana že vŭ Trŭgoviș•i)...”

În actul din 1524 de la Vladislav-vodă (*A.I.R.* I, 104) ni se spune că denaintea porții mănăstirii din *Arghiș* se afla o casă „de priimirea străinilor”.

Pînă tîrziu scrierea tradițională *Argheș* sau *Arghiș* ne întimpină chiar în acte scrise românește.

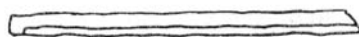
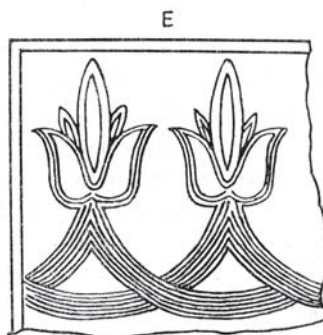
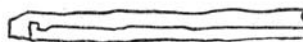
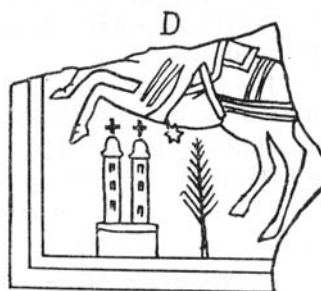
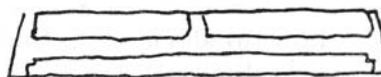
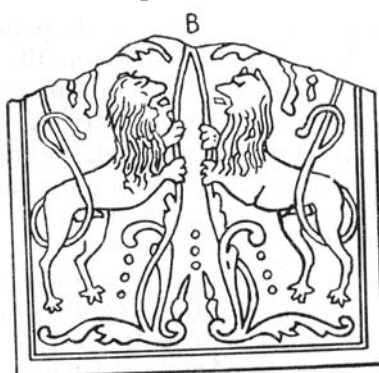
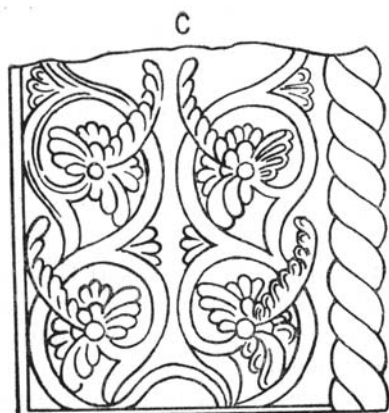
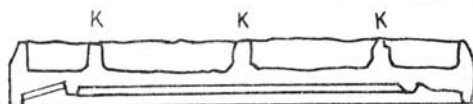
Radu-vodă la 1612 (*A.I.R.* I, p. 119) scrie: „părintelui egumenului lu Efthemie de la sfînta mănăstire deîn *Argheș*...”

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424): „*Argiș*. Oppidum in Valachia Transalpina”.

Orașenii din *Argeș*, pînă-n secolul XVI și mai încoace, erau foarte cunoscuți prin spiritul lor comercial. În vechile registre municipale din Brașov și mai ales din Sibii, publicate de curînd, figurează pe la 1500 o mulțime de negustori din *Argeș*, cari aduceau din Ardeal tot soiul de postavuri, șele, ferării, curele, căciule, furci, cuțite etc. și duceau într-acolo pești, mai cu samă crapi, ceară, piei de vulpe, de jder, de vidră, și apoi felurite lucruri din Orient: piper, stafide, covoare, catifele, bogășie și altele.

Ceva după 1512 Neagoe-vodă Basarab a mutat cel întîi mitropolia din *Argeș* la

zice scriitorul contimpuran starețul Gavriil din Sînt-Agora (*A.I.R.* I, 2, p. 149) – și așa se tocmi ca de acum înainte niciodată în veci în *Argeș* să nu mai fie mitropolie, ci să fie mănăstire și arhimandrie”. De atunci încoace a început să scază însemnătea



politică și economică a acestui oraș. Ceea ce n-a pierdut însă *Argeșul* nici pînă astăzi este meșteșugul olăriei. Cronicarul săsesc Kraus (*Siebenb. Chronik*, ed. 1862, t. I, p. 55), sub anul 1619, vorbește cu multă socotință despre cărămizile sau olanele cele smăltate, albe, verzi, albastre și roșii, cari se lucrau în *Argeș* și se exportau de acolo în Transilvania. Cîteva foarte vechi din acele cărămizi, din timpul lui Neagoe sau și mai denainte, s-au publicat de d. Tocilescu (*Curtea-de-Argeș*, p. 36).

Vechea clădire a mitropoliei, Neagoe a prefăcut-o într-o strălucită mănăstire, pe care iată cum o descria pe atunci starețul Gavriil (*A.I.R.* I, 2, p. 148):

„Și sparse mitropolia din *Argeș* din temelie ei, și zidi în locul ei altă sfință biserică, cioplită și netezită și săpată cu flori, și a prins pe dinlăuntru toate petrele una cu alta, pe din dos cu scoabe de fer cu mare meșteșug, și a vărsat plumb de le-a întărit, și a făcut prin mijlocul tinzei bisericei 12 stîlpi înalți, tot de peatră cioplită și învîrțiți, foarte frumoși și minunați, cari închipuiesc 12 apostoli. Și în sfințul oltar deasupra prestolului încă făcu un lucru minunat cu turlișoare vărsate, iar ferestrele oltarului și ale bisericei cele de pe deasupra și ale tinzei tot scobite și răzbătute prin peatră, cu mare meșteșug le făcu; și la mijloc o ocoli cu un brîu de peatră, împletit în trei vițe și cioplit cu flori și poleit, biserica cu oltarul dimpreună cu tinda închipuind sfința și nedespărțita Troiță. Iar pe de supt strașina cea mai din jos împrejur a toată biserica, făcu ca o strașină tot de marmură albă cioplită cu flori, scobite și săpate foarte frumoși; iar acoperemîntul tot de plumb amestecat cu cositor, și crucile pe turlă tot poleite cu aur, și turlăle tot cioplite cu flori, și unele făcute sucite, și împrejurul boltelor făcute steme de peatră cioplite cu meșteșug și poleite cu aur. Și făcu un cerdacel dinaintea bisericei pe patru stîlpi de marmură pestriță, foarte minunat boltit și zugrăvit, și învălit și acela cu plumb. Și făcu scara bisericei tot de peatră scobită cu flori și cu 12 trepte semnînd 12 seminții ale lui Israil. Și pardosi toată biserica, tinda și oltarul, împreună și acel cerdacel, cu marmură albă, și le împodobi pe dinlăuntru și pe din afară foarte frumos, și toate scobiturele petrelor pe din afară le văpsi cu lazur albastru, iar florile le polei cu aur. Și așa vom putea spune cu adevărat că nu este așa mare și sobornică ca Sionul, carele îl făcuse Solomon, nici ca Sfința Sofia, care o făcu Iustinian împăratul, iar cu frumusețea este mai pe deasupra decît acelea...”

Neagoe Basarab n-a făcut altceva – după cum ne-o spune el însuși într-o inscripțiune slavică din a-dreapta întrării în biserică – decît a restaura într-un mod radical un templu mai vechi: „pe care domnia mea l-am aflat în C u r t e a - d e - A r g e ș zguduit și ne-ntărit (eže obrêtoħ gospodstvo-mi vŭ Dvorŭ Argiș porușena i nepokrŭplena)”. Ar fi ciudat de a-și închipui cineva că domnul va fi dat jos o zidire care, deși învechită, totuși era încă destul de bună pentru a servi pînă în acel moment de catedrală a țării. Într-un asemenea caz n-ar fi avut decît să-și rădice mănăstirea pe un loc slobod. Cuvintele baladei poporane:

„Un zid părăsit
Și neisprăvit,
Cîinii cum îl văd
La el se răpăd,

Și latra-a pustiu,
Și url-a morțiu...”

(Alex., *Poez. pop.*², 186)

nu se potrivesc nici cu textul starețului Gavriil, nici cu însăși mărturisirea lui Neagoe.

Peste un secol și ceva, o a doua restaurațiune, mai puțin radicală, a făcut-o Matei Basarab, despre care iată cum vorbește Duca-vodă într-un hrisov din 1674 (*Con-dica ms. a Argeșului*, nr. I, f. 9, în Arh. Stat. din Buc.); „văzînd dumnealui răposatul Mateiu voevod sfînta mănăstire, veche de nesocotiți ani și stricăță, cu multă chel-tuială o au înnoit...”

Frumoasă era mănăstirea; dar călugării nu prea plăceau, se vede, orășenilor, și nici clerului mirean de acolo, ba nici sătenilor de pe-npregiur. La 1649 (*A.I.R.* I, p. 107) Matei Basarab scrie: „ție județu cu 12 prăgari, și voao tuturor orășaniloru și preuților și diiaconilor deîn orașul domnii-méle deîn *Argeș*, și voao rumănilor mănăs-tirii den satul Flămânzești, cătră aceasta vă dau în știre domniia-mea pentru că am înțeles domnie-mea cum purtat mănăstire dumnice-méle și călugării mici de val cu cuvinte grele și relé cum nu se-r cădea, de-i măscăriț și le aruncaț năpăști că vă umblă cu fâmiile, de faceț mănăstire și călugării de răs și de măscară...”

La 1793 mănăstirea a fost înălțată la episcopie. De aci însă – zice d. Tocilescu (*op. cit.*, p. 56) – „biserica lui Neagoe avu să sufere un șir de incendii și de stricăciuni, căci la 1838 un nou cutremur îi zgudui temeliile, mutînd multe petre din locul lor, pentru care fu restaurată de episcopul Ilarion (1828-1845); la 1866, arse seminariul; la 1867, april 23, casele, clopotnița și paraclisul; și în fine, în același an, decembre 2, un foc mistui întreg interiorul bisericei și împedecă de atunci de a se mai oficia într-însa serviciul divin”. În acest chip, la 1875, s-a început ultima restaurațiune, a patra sau a cincea.

Întrucît vodă Neagoe nu săvîrșise altceva decît o dregere, tot așa a făcut și regele Carol, ba poate chiar ceva mai mult, de vreme ce în catedrala metropolitană din *Argeș* de pe la 1512 se mai ținea bine-rău o liturgie, pe cînd biserica episcopală din 1868 era de tot părăsită. Dar cine oare să fi fost artistul cel restaurator din zilele lui Neagoe?

Nu vom dezbate aci ipoteza d-lui Odobescu despre faimosul „meșter Manole”; o lăsăm aceasta pentru un alt prilej, ca și întreaga baladă asupra mănăstirii de la *Argeș*, pentru care se află paraleluri la serbi, la albanezi, la neogreci, ba și la macedo-români (*Țara nouă*, 1887, p. 47). Vom constata numai că numele artistului, pe care l-a întrebuințat regele Carol, se știe; dar nu s-a descoperit încă pînă acumă înaintașul său din epoca cea veche.

v. *Manole*. – *Manea*.

Neagoe Basarab începuse lucrarea și a mers departe, dar n-o isprăvisse pe deplin. O inscripțiune slavică din 1526 ne spune că el a murit, înainte de sfîrșitul operei sale: „nesüvrüşivü prêide kû věčniim obitêlem”. A terminat-o ginerele său și urmașul pe tron, viteazul Radu de la Afumați. În acea inscripțiune se pomeneste și un „Dobromir Zugravul”, care însă va fi zugrăvit, cel mult, chipurile cele de stil bizantin ale sfin-ților, dar la partea sculpturală nu s-a amestecat. Întrebarea dară: cine anume fost-a

sculptorul din epoca lui Neagoe, acela care „cioplise, netezite și săpase cu flori”, după expresiunea starețului Gavriil, și căruia-i aparțin minunatele „scobituri” de acolo, – este o întrebare nedezlegată.

Un lucru e aproape de mintea omului. Apucându-se a isprăvi cele începute și foarte înaintate de socru-său, Radu de la Afumați nu avea nici un cuvânt de a nu întrebuița pe aceiași meșteri, nu pe alți noi, și mai ales pe același artist decorator, căruia i se datoreau cele făcute deja mai denainte. Dacă dară norocul ne-ar sluji cumva a destăinui pe sculptorul lui Radu de la Afumați, noi am avea prin însăși aceasta pe sculptorul lui Neagoe-vodă.

În vechile socoteli municipale ale Brașovului, aflăm sub anul 1522, îndată după moartea lui Neagoe: „sculptori qui ecclesiam in Argis proportionare debebat”, adică: „sculptorului fost însărcinat cu potrivirea bisericii din *Argeș*”. Să se bage de samă „debebat”, prin care se indică timpul trecut. Numele propriu aci lipsește. Îl găsim însă în aceleași socoteli sub anul 1523: „Todt Istwan vehenti V i t u m sculptorem et pictorem effigiare ecclesiam in Argis”, adică: „s-a dat afîta lui Ștefan Todt, care dusesse în căruța lui pe V i t u s, sculptor și pictor al bisericii din *Argeș*”. Aci iarăși să se observe vorba „effigiare”, care în latinitatea medievală însemna mai cu samă cioplirea petrei.

Nu vom cerceta dacă acel „V i t u s sculptor et pictor” era italian V i t o sau german V e i t. Cei mai mulți sorți sînt anume pentru italianismul lui Vitus. Despre relațiunile lui Neagoe cu Germania noi nu știm nimic, pe cînd sînt de mult cunoscute legăturile sale cu Italia. La 1518 dogele venețian Leonardo Loredano a înălțat pe un ambasador al lui Neagoe la treapta de „cavaler-aurat”, „miles splendidus”. În diploma, dată cu acea ocaziune și care s-a publicat în *Acta Archivi Veneti* (Bielgrad, 1863), Loredano vorbește cu căldură despre prietășugul său cu Neagoe: „suadente amicitia et benivolentia qua vehementer prosequimur ipsum dominum vaivodam”. Nu cumva Vito să fi fost venețian? și anume din numeroasa școală a celebrului Giacompo Sansovino, gloria Veneției din acea epocă și ai căruia învățăcei erau foarte căutați și se împărsiau în Europa întreagă ca arhitecți decoratori? Calea cercetării e deschisă. În orice caz, numele „Vitus” fiind numai catolic și numai occidental, artistul nu putea fi nici grec, nici armean, nici ortodox în genere, și nu venea la noi de peste Dunăre, ci de peste Carpați. Prin urmare, dacă este ceva oriental în arhitectura și mai ales în arta decorativă de la *Argeș*, acest ceva aparține cu desăvîrșire construcțiunii primitive înainte de Neagoe. Italianul Vito sau neamțul Veit s-a mărginit a restaura, negreșit cu mult meșteșug și cu completarea combinativă a lipsurilor, dar totuși numai a restaura.

„Neagoe Basarab – zice d. A. Odobescu (*Scrieri*, t. II, p. 505) – întemeietorul mănăstirii de la *Argeș*, nu ne-a spus nicăieri, nici în inscripțiunile parietale ale bisericii sale, nici în cartea de povețe ce el a scris pentru învățătura fiului său Teodosie-voevod, cu ce oameni s-a servit spre a înălța așa minune artistică, în fundul munților românești. Adunat-a el lucrători greci din Constantinopol și din Anatolia, cari lucrase la marile moschee ale padișahilor musulmani? Culesu-i-a el și de mai departe, din ținuturile A r m e n i e i și ale Georgiei, unde crăișorii creștini ai locurilor clădeau

biserice croite și decorate cam în felul celei de la *Argeș*? Nimeni nu ne-a spus-o; nimeni acum nu ne-o va mai putea spune...”

Tot așa d. Tocilescu (*op. cit.*, p. 15) observă despre această mănăstire: „Bisericele A r m e n i e i și Georgici, Manglis, Samthawis, Gelath, Caben, Akhtala, Safara etc. etc., toate anterioare cu mai multe secole monumentului nostru, ne dau, dacă nu prototipul, dar cel puțin o mare parte din elementele necesare pentru a compune decorațiunea sa sculptată. Găsim aci același sistem de arcaturi, adesea întrebuintat pe fețele exterioare ale bisericilor citate mai sus, brîul sau ciubucul sculptat, aceleași împletiri și ornamente, aceleași rozace, și în fine, ceea ce-și are importanța sa, aceleași proporțiuni în înălțime, același spirit, același stil...”

Cine a fost arhitectul decorator sub Neagoe, ne-au spus-o socotelile municipale de la Brașov: „Vitus sculptor et pictor” (*Rechnungen*, Kronstadt, t. I, p. 460, 505). E și mai ușor a limpezi caracterul cel a r m e n e s c al minunatei biserice de la *Argeș*, adecă – după cum descrie Bayet (*L’art byzantin*, p. 284) arhitectura din Armenia – un fond bizantin, mînuit cu multă neațîrnare și îndrăzneală, așa că: „l’ornementation et les motifs géométriques qu’ils se plaisent à répéter rappellent bien plutôt le style persan et le style arabe”.

În veacul de mijloc multe cete de armeni au colonizat Peninsula Balcanică, dintre cari unul – vestitul prin vitejie Ioane Tzimiskes – izbutise chiar, pe la finea secolului X, a se urca pe scaunul împărătesc al Bizanței. Bulgaria era plină de armeni, cărora în mare parte li se datorează acolo nașterea sectei eretice a bogomililor (Jireček, *Gesch. d. Bulgaren*, p. 222). De peste Dunăre ei străbătuseră atunci pînă-n Transilvania, unde în apropierea Țării Românești, ba nu departe tocmai de *Argeș*, documentele menționează pe la 1355 pe un episcop armenesc de la Tălmaci: „episcopus A r m e n o r u m de Tulmachy” (*Cuv. d. bătr.*, t. II, p. 251).

Dar este ceva și mai lămurit. În Armenia, lîngă lacul Van, există un oraș foarte vechi numit *Argeș* (ⲁⲣⲉⲩⲥ), rostindu-se cuvîntul întocmai ca românește, unde pe la începutul secolului XIV, sub papa Ioane XXII, era și un episcop: „Zacharias Argis” (Le Quien, *Oriens christianus*, t. I, p. 1448). Ce însemnează acest nume la armeni, nu se știe. Distinsul armenist d. profesor C. Patkanoff de la Petersburg îmi împărtășește într-o scrisoare: „Quant à la signification d’A r e ș, ancienne ville aux bord du lac de Van, je ne trouve pas dans la langue arménienne existante aucune trace d’une étymologie satisfaisante”. În adevăr, în secolul II după Crist, lacul Van, lîngă care se află acel oraș, se numea deja A r g e ș, la Ptolemeu A r s i s s a (Ἀρσί-σσα), căci grecii numai printr-o sibilantă puteau să reprezinte sonurile palatale • (dj) și ș (sh).

Deci:

a) întrucît românii n-au avut niciodată colonii în Armenia, pe cînd armenii le-au avut în România;

b) întrucît A r g e ș u l cel armenesc e fără alăturare mai vechi decît al nostru *Argeș*;

c) întrucît ființarea coloniilor armenesti tocmai lîngă *Argeș* se constată în secolul XIII prin „episcopus A r m e n o r u m” de la Tălmaci;

d) întrucît toate acestea la un loc cu identitatea perfectă a celor două numi, nu pot fi un simplu joc al întîmplării; rezultă că târgul *Argeș* din Carpați, cel de lîngă râul *Argeș*, fusese colonizat în veacul de mijloc de către pribegi armeni din târgul *Argeș* cel de lîngă lacul *Argeș*.

La 1275, după o notiță contimpurană de cronicarul armenesc Smpad (*Hist. des Croisades, Doc. arm.*, 1869, t. 1, p. 608), mai multe localități de lîngă lacul Van, iar mai cu deosebire *Ar•eș*, fuseseră aproape dărîmate printr-un șir de cutremure, cari se repetară cu urgie în interval de un an întreg. Poate atunci, poate și-ntr-o epocă ceva mai veche, nici într-un caz însă mai nouă, o ceată de armeni pribegiseră de acolo și, ajunși pînă-n Carpați, au întemeiat aci, în memoria cuibului lor, un nou *Argeș*, dînd același nume râului, după cum tot așa se chema în vechime și lacul Van. Clădind o biserică în stil armenesc și îmbrățișînd catolicismul, de nu vor fi fost catolici din trecut, acei armeni au căpătat de la papa un episcop: „episcopus Argensis”, care – strîmtorat de români – s-a mutat în urmă la Tălmăciu în Ardeal: „episcopus Armenorum de Tulmachy”; iar vechea biserică armenescă, mereu învechită și re-noită, dar totuși păstrînd cu stăruință tiparul său arhitectonic și decorativ cel armenesc, a devenit mitropolie a Ungro-Vlahiei, apoi mănăstire, apoi episcopie.

Vechea marcă a târgului *Argeș*, așa cum o găsim de cînd cunoaștem peceteile sale municipale, nu de ieri sau alaltăieri, este v u l t u r u l. Iată-o după o pecete din 1629:



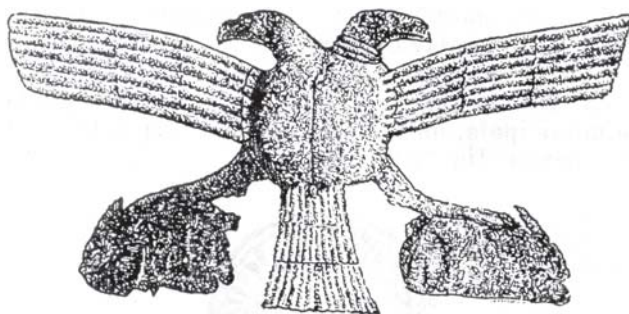
Iată-o iarăși după o pecete din 1665, păstrată ca și cealaltă în Arhivele Statului din București (*Doc. II Rom.*, nr. 53 și 54):



Această pecete înfățișează anume pe vulturul împărațesc, cu care România nu avusese a face de la căderea Constantinopolei și chiar cu mult mai denainte, de cînd adevărat între Bizanța și între România s-au așezat la mijloc staturile și stătuțele serbe și bulgare. Negreșit, nu pe la 1600, nici la 1500, nici la 1400, își vor fi băgat târgoveții argeșeni pe acest vultur cu două capete în pecetea lor, și anume în pecetea cea municipală, nu cea bisericească. Din dată însă ce noi știm acumă că orașul *Argeș* fusese

colonizat cam în secolul XIII de un stol de armeni, plecați din A r g e ș u l cel de lângă lacul Van și veniți în Muntenia prin imperiul bizantin, este de crezut că tocmai dîșii sînt accia cari deduseră coloniei lor drept marcă pe acel vultur, lăsîndu-l apoi moștenire românilor, dempreună cu numele A r g e ș și dempreună cu măiastra biserică.

Să se ia bine aminte că armenii cei așezați în Muntenia, deși puteau să împrumute pe vulturul cel cu două capete de la bizantini, totuși ar fi fost nu mai puțin cu puțință, ba poate chiar mai firește, ca dîșii să și-l aducă d-a dreptul din Armenia, căci în regiunea Tigrului și a Eufratului, precum demult arătaseră arheologii francezi, după cari apoi și d. A. Odobescu în studiul său despre „Tezaurul de la Novo-Cerkask”, aquila bicefală e fără alăturare mai antică decît la greci. Nu Armenia o primise de la Bizanță, ci Bizanța a primit-o din Armenia. Iată vulturul cel armenesc cu două capete, din cea mai adîncă vechime, pe o stîncă de la Eyuk în Cappadocia:



Această obîrșie a vulturului argeșean încetează de a fi o ipoteză dacă vom recurge la luminile sigilografiei. Figurele de prin mărcile municipale, ca și de prin cele nobiliare, se nășteau în veacul de mijloc, mai ales prin așa-zisul „rebus eraldic” sau „armes parlantes” adică: numele unui lucru semănînd mai mult sau mai puțin cu numele unei localități sau familii, figura acelui lucru se lua drept marcă ereditară a familiei sau a localității.

v. ¹Arap (p. 236).

Despre pecetile municipale în specie s-a zis demult că: „mai obicinuit figurează pe ele lucrul al căruia nume se aseamănă cu numele orașului” (Heineccius, *De Sigillis*, 1702, p. 140).

Cîteva exemple;

Capitala Bavariei, München, are în marcă un călugăr = Mönch;

Berna, din Elveția, are în marcă un urs = Bär;

Magdeburgul are în marcă un castel = Burg și o fată = Magd;

Orașul Arnstadt are în marcă un vultur, fiindcă în vechiul dialect franconic vulturul se zicea „arn”, cuvînt pe care astăzi locuitorii de acolo nu-l mai înțeleg, dar totuși vulturul rămîne și va rămînea pe pecetea municipală...

Dacă un popor, printr-un rebus eraldic tras din graiul său, alcătuiește marca unui oraș, această marcă poate să treacă apoi la un alt popor, care înlocuiește pe cel dentîi

și nu încetează de a o întrebuința în curs de veacuri, deși pentru dînsul ea nu mai are nici un înțeles.

Românește cuvîntul *v u l t u r*, și orice alt cuvînt din nomenclatura păserească sau nepăserească, nu se aseamănă de loc cu *Argeș*. Armenește însă și numai armeneste, vulturul este rebusul eraldic cel firesc al numelui *Argeș*, căci armeneste și numai armeneste vulturul se numește *a r • i v* *արծիւ*, deja la Hesychius: ἄρξιφος. ἄετόν, παρὰ Πέρσαις.

v. ¹*Armean*. – ²*Tălmăciu*.

¹ARGEȘEAN, -Ă s. -CĂ, adj. et subst.; habitant d' *A r g e ș*; appartenant à *A r - g e ș*. Ca substantiv: Brătenii sînt *argeșeni* de viță. Am văzut un *argeșean* și o *argeșeancă*. Ca adjectiv, se zice mai mult *a r g e ș e n e s c*: un port *a r g e ș e n e s c*; olăria *a r g e ș e n e s c ă*; dar și *argeșean*, bunăoară:

Dionisie Eclesiarcul (Papiu, *Monum.* II, p. 164): „un Nazarie bragadir, și arhimandritul *argeșean* și cu egumenul vîroșean...”

Numai despre episcopii de la Argeș nu se zice nici *argeșean*, nici *a r g e ș e n e s c*, ci *a r g e ș i u*.

v. *Argeș*. – ²*Argeșean*. – *Argeșiu*.

²ARGEȘEAN, n. pr. pers. m. Din substantivul *a r g e ș e a n* „habitant d'Argeș” s-a născut porecla sau numele de familie *Argeșean*, mai ales articulat *Argeșeanul*, la feminin *Argeșeancă* sau *Argeșeanca*.

Constantin Brîncoveanu, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 201): „aastă a lor parte de moșie fostu-o-au vîndut Țuica cu frații lui Nica i *Argeșan* dintăi lui Tudor fečorul Radului comis Știrbău...”

Colindă din Ialomița:

„Este vătaf *Argeșeanul*,
Și-mi are trei fete mari,
Cîteșitrii
Cu meserii:
Îmi împletesc pe izvoade,
Pe izvoade la năvoade,
La năvoade de mătase
Cu sfoară cu vița-n șease...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 94)

v. ¹*Argeșean*.

ARGEȘEANUL. –v. ²*Argeșean*.

ARGEȘÈL, n. pr. loc. m.; ruisseau affluent de Doamna, qui est affluent d' *A r - g e ș*. Frunzescu: „*Argeșel*, pârîu în județul Argeș, ce izvorăște din muntele Craiu și se varsă în râul Doamna”.

Colindă muntenească:

„Să paști iarba câmpului,
Să bei apa muntelui,
Luncile Muscelului,
Apa *Argeșelului*,
Ca să-ți crească coamă naltă,
Coamă naltă și învoaltă...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 72)

v. *Argeș*. – *-el*.

ARGEȘENÈSC, -Ă adj. – v. ¹*Argeșean*.

ARGEȘIU, adj.; évêque d' *A r g e ș*. Precum episcopului de Buzău nu i se zice buzăuan, ci „Buzău”, tot așa, printr-o imitațiune nu tocmai potrivită, episcopului de Argeș, în loc de argeșean, i se dă epitetul de *argeșiu*, deși ar fi mai corect simplul *A r g e ș*.

În coada *Pravilei lui Caragea*, 1818, pag. 105: „Iosif *Argeșiu*. Costandie B u z ă u...”

Constantin Golescu, *Călătoria*, 1826, p. 193: „Episcopul nostru răpăosatul întru fericire Iosif *Argeșiu*, carele, după ce ș-au făcut închinăciunea cătră milostivul Dumnezeu, adormind nu s-au mai deșteptat...”

v. *Argeș*. – ¹*Argeșean*. – *-iu*.

ÀRGHEȘ. – v. *Argeș*.

ÀRGHEVIȚA, n. pr. loc. f. artic.; ancien village dans la Petite-Valachie.

Act din Mehedinți, 1599 (*Cuv. d. bătr.* I, 88): „să de svintei mănăstiri Tismenei ocine, anume Bistrița cătă va fi partea lor toată, și *Arghevița* jumătate, și Tântava...”

v. *Erghevița*.

¹ARGHÎR, 1. nom propre masculin: Argyre, *A ρ γ ú ρ ι ο ς*; 2. t. de mythol. popul.: nom d'un heros légendaire.

Ca nume de botez, se zice *Arghir* sau *Arghirie*.

Act moldovenesc din 1689 (*Cond. Asachi*, t. I, f. 238 b, în *Arh. Stat.*): „Ion Huebanul și Marco și *Arghirie* și Enache Penișoară...”

Pe la 1820: „*Arghir* Cuza Spatar” (*Urechia*, Miron Costin, t. II, p. 535).

Este și o formă femeiască. Așa nevasta lui Radu-vodă Mihnea, 1612 (*Venelin, Gramaty*, p. 256), se chema *A r g h i r a*.

Ca termen mitologic, *Arghir* este un făt-frumos, care mult a suferit din dragoste pentru zîna Ileana și a căruia istorie în versuri, mereu retipărită, circulează la români ca una din cărțile poporane cele mai răspîndite, alături cu faimoasa *Alexandrie*.

Costachi Negruzzi, în *Cum am învățat românește*, zice că în biblioteca lui tată-său n-a lipsit: *Istoria lui A r g h i r și a pre frumoasei Elene*.

Ion Ghica, *Scrisoarea XIII*: „...deși nu înțelegeam prea bine povestirile lui *Arghir* cel frumos, dar l-am citit de mai multe ori...”

Alexandri, *Nobila cerșitoare*, sc. 3: „Și eu mă duc să mă-mbrac, să mă fac frumos ca *Arghir*!...”

Tot la *Arghir* face aluziune Gr. Alexandrescu, *Duhului meu*:

„Și viața ciudată a unui crai cu minte,
Care lăsa pe dracu fără încălțăminte...”

Prima edițiune românească a cărții despre *Arghir* este cea din Sibii la 1800. În prefață, Ioan Barac, „dascal normal în Brașov”, mărturisește că a tradus-o din ungurește: „Mulți citesc istoria lui *Arghir* cea în limba ungurească scrisă”. O analiză a lucrării lui Barac, vezi în *Cărțile săteanului român*, 1886, p. 19-23. Versificațiunea în multe locuri se apropie de a poeziei noastre poporane, ceea ce a concurs nu puțin la succesul cărții; de exemplu:

„Tînărul, dacă pornește,
Departe călătorește,
Singur numai cu o slugă
Merge dînd Domnului rugă.
O, *Arghire*! lungă cale,
Lungi necazurile tale!
Ia d-a lungul dealurile
Și numără jghiaburile...”

Ciudata idee de a vedea în acest romanț o aluziune la cucerirea Daciei de către Traian nu este românească, ci aparține chiar ungurilor. Poate tocmai ea va fi îndemnat pe „dascălul de la Brașov”, din patriotism, a traduce cartea românește. În catalogul Széchenian originalul maghiar este indicat așa: „Argirus nevü Király-firul, es egy tündér Szüz-leanyról Historia. Sine loco et anno, in -9, fol. 16. Auctor est Albertus Gergei, qui ex Italico sermone in hungaricum traduxit. Fabella vero hac expressa esse dicitur subjugatae a Romanis Daciae historia” (*Catalogus Bibl. Széchenyi*, t. I, pars I, 1799, p. 35).

Pe la 1778, zicînd de asemenea că un Albert Gergej tradusese istoria lui „Argirus” din italienește și că prin ea se reprezintă cucerirea romană a Daciei, renumitul Benkő (*Transilvania I*, p. 16) adaugă că: „la țaranii unguri din Ardeal această carte este atît de căutată, ca și cînd ar fi ceva sacru...”

Cine va fi fost Albert Gergej și cînd va fi trăit, nu știm. În orice caz, traducerea lui *Arghir* „din italienește” este o farsă. Între cărțile italiene, vechi și nouă, în versuri și-n proză, nici un *Arghir* nu se află. Misteriosul Albert Gergej găsisese originalul său mai aproape. Luînd un basm românesc, foarte poporan la frații noștri de peste Carpați, el l-a transformat într-o carte ungurească versificată, cărri – pentru mai multă vază – i-a atribuit o origine italiană.

A susținea că basmul cel românesc l-am fi împrumutat oarecînd noi de la unguri

porului, ar fi fost absurd din partea lui Albert Gergej de a zice tocmai poporului că a tradus din italienește ceea ce poporul cunoștea mai dinainte ungurește; pe când, luând basmul de la români și dându-l maghiarilor sub o altă formă, ca o noutate în limba lor, mistificațiunea cea italiană se explică de la sine-și.

Basmul românesc în cestiune, iată cum îl rezumă frații Schott (*Walach. Märchen*, p. 355): „Un băiat, gonit de o mamă vitregă, nimereste într-o pădure la un uriaș, cu ajutorul căruia prinde o zîină, răpindu-i cununa în timpul scăldătorii. Fugînd dînsa, el pleacă după ea, apucă prin viclenie trei daruri minunate de la trei draci, cari se certau pentru posesiunea lor, și prin acele daruri izbutește a redobîndi pe iubita sa și se cunună amîndoi...”

Cele patru trăsuri caracteristice: 1. prinderea zînei și pierderea ei; 2. protecțiunea unui uriaș; 3. surprinderea a trei daruri minunate de la trei draci în ceartă; 4. regăsirea finală a zînei; acesta este fondul *Istoriei lui Arghir*, cătră care transformatorul ungur a mai adaus, poate, unele particularități specifice maghiare, de exemplu „Neagra cetate = Fekete-város”, apoi grădina unde petrecea frumoasa zîină etc. (cfr. Wolf-Mannhardt, *Zeitschr. f. Mythol.* III, 312).

Ca tip, compus din două motive esențiale: 1. „prinderea zînei și pierderea ei”, 2. „regăsirea finală a zînei”, motive complicate în fiecare subtip cu nește ingrediente secundare diferite, povestea noastră e cunoscută, fie ca basm, fie ca o carte poporană, în mai toate limbile. Nu altceva este faimoasa rapsodie sanscrită despre regele Pururavas și zîina Urvaçî. Nu altceva balada germană medievală despre ducele Frederic de Svabia și zîina Angelburg. Nu altceva vechea istorioară persiană despre amorul viteazului cu o zîină în romanțul Bahar-Danuș. Nu altceva poema franceză din secolul XIII despre Partenopex de Blois și zîina Melior. Nu altceva, în sfîrșit, pînă și la sălbaticii din Australia, legenda despre regele Tawhaki și zîina Tango-tango... Originalitatea subtipului românesc consistă în caracteristicul adaos la cele două motive esențiale a altor două subordonate: 1. „surprinderea a trei daruri minunate de la trei draci în ceartă și mai ales 2. „protecțiunea unui uriaș”.

O înrudire foarte strînsă cu legenda lui *Arghir* ni se înfățișează, pînă și-n privința celor trei daruri, în basmul celtic din Bretania: *Le géant Calabardin* (*Revue d. trad. popul.*, t. 1, 1886, p. 62 sqq.).

D. dr. At. Marienescu a scris un tractat întreg pe 50 pagine (Pesta, 1872), în care ne asigură că *Arghir* este Apollo A r g i r o t o x o s. Unicul folos pe care-l tragem din monografia d-lui Marienescu este de a putea constata prin varianturile citate de d-sa cum că basmul nostru poporan, după ce devenise carte poporană ungurească și s-a rentors astfel la români schimbat la față, de aci poporul a început a confunda ambele forme, cea scrisă și cea nescrisă, dînd naștere unui al treilea tip, foarte amestecat.

În acest al treilea tip intră și următoarele legende sau credințe poporane, în cari s-a furișat numele lui *Arghir*:

„Ileana Cosînzana, numită și Lebăda Munților, căci stăpînea munții cari se băteau în capete și, unde era apă de întinerit, a făcut să suferă mult *Arghir* C r â i ș o r u l, fiu de împărat” (N. Mereuță, Tutova, c. Mînzății).

„Bătrînii spun că în timpurile vechi un împărat anume *Arghir*, alții zic *Troian*, a luat robi dintr-o țară depărtată și le-a adus în țara lui și că Dumnezeu i-a arătat drumul spre țara lui prin o mulțime de stele luminoase, cari poartă și pînă astăzi numele de *d r u m u l - r o b i l o r*; dar robii nu s-au mai întors în țara lor, fiindcă împăratul, îndată ce a trecut dincoace de Dunăre, a ars podul...” (D. Constantinescu, Dolj, c. Negoștii).

v. *Archir*. – *Cosînzana*. – *Troian*.

²**ARGHÎR**. – v. *Arbiu*.

ARGHÎRA. – v. ¹*Arghir*.

ARGHIRII, n. pr. loc. m. plur. artic.: un village en Moldavie. Sat din districul Sucevei, menționat în indicele de pe la 1850 (*Buciumul român*, 1875, p. 41) ca: „moșie a d-sale medelniceresei Maria *A r g h i r o e*”.

v. ¹*Arghir*.

ARGHIROPULO, n. pr. pers. m.; familie noble phanariote.

v. ¹*Grec*.

ARGHISEALĂ. – v. *Argăseală*.

ARGHISÈSC. – v. *Argășesc*.

ÀRGHIȘ. – v. *Argeș*.

ARGIMAGZÂR (plur. *argimagzaruri*), s.n.; plaine collective. Termen juridic sau mai bine politic din epoca fanarioților. Este turcul de origine arabă ' a r z - i m a h - z a r „pétition signée par toutes les personnes présentes”. D. Șaieanu (*Elem. turc.*, p. 10) mai citează formele: *arzmagzar*, *arzumagzar*, *arzmahzar*.

Radu Greceanu (*Mag. ist.* II, p. 134): „După aceia Costandin-vodă, întorcîndu-se cu curtea domnească, împreună cu toții făcut-au sfat și socoteală și au trimis boiari la Poartă la împărăție, și anume pre Ghindea vel vornic, Alexandru vel clucer i Pîrvul Logofătul Cantacozino și Preda Brătășanul și alți boiari mulți cu *arzumagzaruri* d e l a t o a t ă ț a r a...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 713:

„Mai trimet și din cei tineri pe cîțiva a îndemna,
Se supun, încep îndată în Iași a se aduna...
Venind, merg cu toți la curte, pun la cale, sfătuiesc,
Argimagzariul la Poartă să se facă rînduiesc...”

Ibid., v. 3447:

„Boierii din Bucovina scoposul lui înțeleg;
Ca să întîmpine răul, din ei pe unul aleg,

La Țarigrad să răzbată cu *argimagzariu* înscris;
Stavila se ridicase și drumul era deschis...”

v. Arz. – ¹Turc.

ARGÎNT (pl. *arginți* și *arginturi*), s. m. et n.; argent. Metal prețios de culoare albă, din care se fac bani și care se întrebuințează în industrie. Lat. a r g e n t u m, de unde derivate în toate limbile romanice (Cihac, I, 16).

În *Catastihul mănăstirii Galata* din 1588 (Cuv. d. bătr. I, 192, 194 etc.) ne întîm-pină forme: *arjintu*, *argintu*, (d')*ârgintu*, *ar•untu*, (d')*ergintu*.

Ca unul din cele două metaluri prețioase, *argint* se pune obicinuît în legătură cu aur.

Biblia lui Șerban-vodă, 1688, *Zach.* IX, 3:

„...căștigă <i>argintul</i> ca țărâna și adună a u r u l ă ca tina drumurilor...”	„...thesaurizavit argentum ut humum, et congregavit aurum ut lutum viarum...”
--	--

„Dacă ploauă după o secetă mare, se zice că: au dat Dumnezeu a u r și *argint* pe pămînt...” (C. Rosescu, Neamț, c. Bistricioara).

Ca metalul prețios cel mai răspîndit, *argint* se ia adesea în înțeles de avuție în genere.

Maxima cu care Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 82, își încheie cronica: „la puțintei se află acesta dar, ca să nu-i biruească pofta lăcomiei și iubirea *argintului*...”

Omiliar de la Govora, 1642, p. 131: „Iară deaca dai tu pămîntului și diavolului avuția ta, o nemilostive iubitorile de *argint*, atunce și sufletul tău va rămănea acolo...”

Despre *argint* neamestecat sau încercat, se zice i s p i t i t, l ă m u r i t, p r i s - n e, c u r a t, s t r ă c u r a t, a r s...

Coreși, 1577, ps. XI:

„...cuvintele Domnului, cuvinte curate, <i>argint</i> a r s...”	„...eloquia Domini, eloquia casta, ar- gentum igne examinatum.”
--	--

Același pasagiu la Dosofteiu, 1673, f. 16 a:

„Că cumu-î *argintul* l ă m u r i t cu focul,
Ț-sînt sfînte cuvinte c u r a t e cu totul...”

Neculce, *Letop.* II, p. 198: „Zic călugării (de la Putna) să fi fost făcut (Ștefan cel Mare) și sfeșnicele cele mari și cele mici și policandre și hora tot p r i s n e d e *argint*, și pe urmă să le fi luat un domn și să fi făcut altele de spijă, care le am apucat și noi...”

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „sau altă fială de bani, să fie p r i s n e d e *argint* c u r a t ă, și să fie de plină și la cumpănă...”

Între comparațiuni poporane se zice: „c u r a t ca *argintul*, alb ca *argintul*, curat ca *argintul* s t r e c u r a t” (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița; I. Stănescu, Teleorman, c. Odaia).

„Despre un porumb bun se zice: c u r a t ca *argintul* și uscat ca ferul” (I. Dan, Braila, c. Slujitorii-Albotești).

„Ți-am dat copilul c u r a t ca *argintul*, și tu-ți bați joc de el...” (G. Mușetescu, Muscel, c. Poenarii).

„Ibricele mele sînt c u r a t e ca *argintul*” (P. Mohor, Tutova, c. Puești).

Argintul amestecat se zice s p u r c a t sau m i n c i u n o s.

Îndreptarea Legii, 1652; f. 67 a: „Oricare zlătariu va mesteca aurul sau *argintul* cu alte lucruri fără știrea stăpânului, ce se zice de va s p u r c a lucrul și se va afla m i n c i u n o s ū, cu altă cu nemica numai cu capul să plătească...”

A acoperi ceva cu *argint* se zice: a f e r e c a.

Neculce, *Letop.* II, p. 203: „au adus (Alexandru Lăpușneanul) și capul sfântului Grigorie Bogoslov de stă până astăzi la sfânta mănăstire la Slatina, f e r e c a t c u *argint* și cu petre scumpe...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Chingile, șeaoa lui, frîlul, f e r e c a t e c u *argint*,
Arată cum că luate de la vrun mare leah sînt...”

Argintul aurit pe dasupra se zice s u f l a t c u a u r.

v. *Aur.* – ¹*Suflu.*

Despre lucruri de *argint* sau împodobite cu *argint*:

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 12: „Dacă au descălecat împăratul sub sliban, i-au închinat daruri Duca-vodă cai turcești cu podoabe scumpe, lighean cu ibric de *argint* și alte daruri scumpe...”

Balada *Crăișorul*:

„Mîndruța din grai grăia:
Na, bade, năframa mea,
Năframa cea de mătăasă
Pe margini c u *argint* t r a s ă;
Cînd *argintul* s-o topi,
Să știi, bade, c-oi muri...”

(*Tribuna de la Sibii*, 1885, p. 91)

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Arnăuți cu șușanele,
Cu *argint* pe la oțele...”

Asemeni lucruri de *argint* se zic la plural *arginturi*.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat., f. 36): „*arginturile* ce am dat domnia-mea la svânta mănăstire” și urmează evangeliare ferecate, potiruri, cadelnițe, candel, cruci...

Act moldovenesc din 1661 (*A.I.R.* III, p. 240): „Cărăiman de-acii n-au mai întorsu banii lui Gorghîță și *arginturile* înapoi...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 18: „Cetatea Sucevii era plină de avere, *arginturi*, haine, 344
odoare, bucate boierești și neguțitorești...”

Legenda Sf. Dimitrie, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. sf. Nicolae din Braşov, p. 128): „unde voru fi acolo frămseţile inéleloru şi măriia aurului şi sunetele *arginturilor...*”

Cînd e vorba însă de bani, nu se zice la plural *arginturi*, ci *arginţi*.

Dosofteiu, 1680, ps. XIV: „*arginţi* săi nu-î dăde într-aslam...”, unde la Silvestru, 1651: „b a n i î săi nu-î dă în camătă...”

Baladă din Ardeal:

„Mers-au părinţi
Cu *arginţi*
Să-l poată răscumpăra;
Domnii zic că nu l-or da...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 82)

După mitologia poporană, sufletul mortului trece, între celelalte, printr-un p o d d e *argint*.

Doină din Ardeal:

„Nu mă mai judece nime
Om cu suflet ca şi mine,
Că la podu de aramă
Sufletul meu va da seamă,
Şi la podu de *argint*
Va fi tare socotit...”

(J.B., 175)

Din Bucovina:

„Şi mie că-mi vei găti
Pod de-aramă
Peste vamă,
Pod de-*argint*
Peste pămînt...”

(Marian, I, 153)

Altceva este frumoasa locuţiune proverbială: „a-şi aşterne un p o d d e *argint*” = a ajunge la un scop prin bani sau prin mituire.

Cantemir, *Chron.* II, p. 389: „Grecii, ştiindu-ş puţinătatea, cu goana nu-i întisiia (pe latinii cari fugeau la corăbii), ca nu cumva nevoia să-i întoarcă în vitejie, ce mai vîrtos – cum să zice cuvîntul – p o d d e *argint*, pentru ca mai pre lesne în corăbii să sae, le aşternea...”

v. *Pod*.

În colinde, se zice că pămîntul stă:

„Pe patru stîlpi de *argint*
Prea frumos împodobit...”

Tot în colinde se pomenesc adesea cai și boi:

„Cu potcoave de *argint*
Ce bat bine la pământ...”

sau:

„Cu potcoave de *argint*
Ce sînt spornici la fugit...”

(Ghibănescu, în *Anale literare*, 1888, p. 37 sq.)

În credințele poporane ne mai întimpină m o r i de aur și de *argint*.
Colindă muntenească:

„Nouă mori pe sub pămînt
Ș-alte nouă mori de vînt
Măcinînd aur ș-*argint*
Cu piscoaie pe fereastră
Să pice bănet în casă...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 88)

F l o r i de *arginți*:

„Doi meri împlețiți,
De vară-nfloriți,
De toamnă rodiți,
Cu flori mărgăriți,
Cu flori de *arginți*...”

(*Ibid.*, 80)

M ă r de *argint*:

„Frunză verde măr de-*argint*,
Cînd îmi vine mîndra-n gînd?
Primăvara la cosit...”

(Marian, *Buc.* II, 182)

F r u n z e de *argint*:

Basmul *12 fete de împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 236): „Trecură printr-o pădure cu frunzele de *argint*, trecură prin alta cu foile de aur...”

P a s e r e de *argint*:

„Fă-mă pasăre de-*argint*
Cu aripile de vînt,
Ca să zbor
Unde mi-i dor...”

(J.B., 124)

În *Păpărugă* sau invocațiunea ploii, în Banat se zice:

„Bumburel d-*argint*
Varsă pre pământ:
Unde-i valea sacă
Grîu mult să se facă,
Unde-i valea plină
Și mai mult să vină.”

(S. Liuba, c. Maidan)

Invocațiune către l u n ă n o u ă :

„Lună nouă,
Lună nouă,
Tari ca *argintul* ne-ai găsit,
Tari ca *argintul* să ne lași...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 190)

„Cînd vede cineva luna nouă pentru prima oară, se închină, apoi se lovește în frunte cu un ban de *argint* sau de care are, zicînd vorbele acestea:

Lună nouă, lună nouă,
Taie pîinea-n două,
Ție jumătate,
Mie-a treia parte...”

(*Țara nouă*, 1887, p. 100)

E mai cu seamă răspîndită credința poporană că numai *argintul* poate să împuște pe haiducii cei vestiți.

Balada *Codreanul*:

„Iar Leonti-arnăutul
Înghiți-l-ar pămîntul!
Nasturi de-*argint* că scotea
De-ncărca o șuşanea
Și-n Codrean o slobozea...”

unde Alexandri adaugă în notă: „Poporul crede că sînt zale vrăjite pe care numai glonții de *argint* le poate străbate...”

Balada *Pintea*:

„De la noi puteți afla,
Că moartea Pintei va sta
Din trei fire de grîu sînt
Și dintr-un plumb mic d-*argint*
Tare-n armă îndesat
Și la pieptu-i ațintat...”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 82) **347**

Balada Golea Haiducul:

„Nu vă mai stricați iarba,
Că vă trebui undeva,
Căci pe mine
Nu m-atinge
Nici ferul,
Nici oțelul,
Numai singur *argintul*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 589)

Despre rolul *argintului* la sfîrșitul cel apocaliptic al lumii,
v. *Antihîrț* (p. 91).

Cu poeticul *d* ca în „dalb”, într-o colindă:

„Cere mori pe sub pămînt
Care macină *dargint*;
Cu piscoaia pe fereastră
De pică *argintu-n* casă...”

(Vulpian, *Text*, p. 30)

v. *Aramă*. – *Aur*.

ARGINTĂR (plur. *argintari*), s.m.; argentier, orfèvre. Avea altădată ca sinonim pe *zlătar*. Lat. *argentarius*, cu derivate în toate graiurile romanice (Cihac). Meșterul care face sau care vinde tot felul de lucruri de *argint*.

Noul Testament din 1648, *Act. Ap.* XIX, 24:

„...un *argintariu*, anume Dimitrie, care
le făcea beserici de argint...”

„...Demetrius enim quidam *argente-*
tarius, faciens aedes argenteas...”

unde la Șerban-vodă, 1688: „Dimitrie *zlătaru*”, iar în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ed. Sbiera, p. 9), compozițiunea: „*argintu-tăetoriu*”.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 18 (f. 227 b): „avîndu *argintariul* acela o soră războlită în dzăcare...”

Pitarul Hristache, *Istoria lui Mavroieni*, 1817 (*Buciumul*, 1863, p. 40):

„Croitorii, cojocarii
Și săracii *argintarii*,
Nu mai putea tot lucrînd:
Blane, celenchiuri făcînd...”

La feminin se zice argintăreasă.

v. *Argint*. – *Argintărie*. – ¹*Zlătar*.

ARGINTĂRIȚĂ, s.f.; t. de botan.: argentine, *Potentilla anserina*. Sinonim cu *scrintitoare*. Plantă din familia rozaceelor. Și-n celelalte dialecte romanice se cheamă *argentine*, *argentina*, *argentina*.

„*Argintarița* e o plantă mică cu foaie lată, foarte crestată pe margini; pe partea cătră soare, albă ca a r g i n t u l, cu peri foarte mici, iar pe cealaltă parte, verde deschisă cu perii mai mari. *Argintarița* e întrebuințată de unele femei la spălatul oalelor în cari pun lapte, pentru că smîntîna în oalele spălate astfel se face mai bună”... (M. Lupescu, Suceava, c. Brôșteni).

Afară de *argintariță*, se mai aud în popor formele a r g i n t i c ă (I. Nour, Bîrlad) și a r g i n t u r ă (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

v. *Argint*. – *-ariță*. – *Scrintitoare*.

ARGINTĂRE }
ARGINTĂT } v. *Argintuit*. – *Argințit*.

ARGINTĂREASĂ. – v. *Argintar*.

ARGINTĂRIE (pl. *argintării*), s.f.; argenterie, vaisselle en argent, objets en argent. Sinonim cu pluralul a r g i n t u r i. Derivă din *argintar* prin sufixul -i e.

Ion Ghica, *Scrisoarea XXII*: „am pus de a topit niște scule de aur și toată *argintăria* cîte le aveam lăsate de unii și alții amanet la mine; le-am făcut bulgări de aur și de a r g i n t...”

v. *Argintar*. – *Argint*. – -i e.

ARGINTÈZ (*argintat*, *argintare*), vb.; argenter. Lat. a r g e n t a r e. În grai se întrebuințează mai adesea formele mai nouă: a r g i n ț e s c și a r g i n t u i e s c.

v. *Argințit*.

ARGINTICĂ, t. de botan. – v. *Argintariță*.

ARGINTIU, -IE, adj.; argentin, ayant l’aspect de l’argent. Sinonim cu a r g i n t o s. Derivă din a r g i n t prin sufixul -i u, întocmai ca „auriu” din „aur”.

Colindă din Dobrogea:

„Pe-un cal galben găngurel,
Găngurel și frumușel,
Cu scări dalbe *argintii*,
Cu frîu cu rastagalii...”

(Burada, *Călat.*, 79)

Doină din Ardeal:

„De m-aș face unde știu
Cuc la pene *argintiu*,
Aș gîndi să nu mai viu
Prin locul ăsta pustiu...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„A sa barbă ca zăpada, a lui plete *argintii*,
Fața lui cea cuvioasă, ochii săi măreți și vii...”

Același, *Melancolia*:

„Luna galeșă ce-ncepe să se-nalțe cu trufie,
Arătîndu-și pintre neguri a sa frunte *argintie*...”

Alexandri, *Iarna*:

„Ziua ninge, noaptea ninge, dimineța ninge iară!
Cu o zale *argintie* se îmbracă mîndra țară...”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 34: „Blînda turturică a sosit, amețită de bucurie, aproape de soțul ei; ea s-a pus alături cu dînsul pe o cracă verde a stejarului; gun-gunînd, ea își scutură aripele și-și încovoaie gușa *argintie*...”

v. *Argintos*.

ARGINTOIAIA, n. pr. loc. f. artic.; nom de quelques localités dans la Petite-Valachie. Așa se cheamă două sate în Dolj și unul în Mehedinți (Frunzescu). La Fotino, în indicele satelor, în Dolj nu se află *Argintoiaia*, ci numai în Mehedinți: Ἀργιντόγια (Ἰστ. τ. Δαχίας, III, p. 305). După această din urmă și-a luat numele familia boierească a *A r g i n t o i e n i l o r*. Sufixul -o a i a în *Argintoiaia* se explică prin alte numiri de sate mehedințene, indicate la Bauer (*Mém. sur la Val.*, 1778, p. 218 sqq.), precum: Stîngăcioaia, Lupoiaia, Ghelmegioaia, Vlădoiaia.

v. *Argintoianu*. – -oiaia.

ARGINTOIĂNU, n. pr. pers. m.; nom d’une famille noble valaque. *Argintoienii* își datorează numele satului *A r g i n t o a i a*. Se rostește și *Argitoianu*, cu pierderea nazalei. În texturi, totdeauna cu articolul întreg: *Argitoianul*, *Argintoianul*. Această familie boierească ne înîmpină cam de prin secolul XVII.

Act oltenesc din 1697 (*Condicta ms. a Govorei*, în Arh. Stat., p. 187):

„Să se știe boiarii adevărații și judecători ai părintelui Grigorie, egumenul de la sfînta mănăstire Coziia și ai părintelui Paisie, egumenul de la sfînta mănăstire Govora, boiarii anume: Dumitrașco căpitan *Argitoianul* i Vasilie căpitan ot Med-vėje...”

Altul din 1727 (*Cond. ms. a Horezului*, nr. I, în Arh. Stat., f. 329 b): „să chieamați și pe părintele igumen Hurezean și pe dumnealui Costandin *Argintoianul*...”

v. *Argintoiaia*.

ARGINTÒS, -OASĂ, adj.; argentin, semblable à l’argent. Sinonim cu *a r g i n t i u*, cătră care se referă ca „auros” cătră „auriu”, „arámos” cătră „arâmiu”.

I. Văcărescu, p. 111:

„De unde-aduci, zefire,
Suspînuri mîngăioase?”

D-a lui Apollon lire
Par sunete-*argintoase!*...”

Bolintineanu, *Cea de pe urmă noapte a lui Mihai*:

„Luna varsă raze dulci și *argintoase*;
Australul le suflă coamele pletoase;
Căpitanii toarnă prin păhare vin...”

v. *Argintiu*. – *Auros*.

ARGINTUIÈSC (*argintuit*, *argintuire*), vb.; argenter, couvrir d’une couche d’argent. A polei sau a fereca cu a r g i n t. Formațiune denominativă mai nouă prin sufixul verbal -u i e s c, în loc de a r g i n t e z sau a r g i n t e s c.

v. *Argintuit*.

ARGINTUIRE, s.f.; action d’argenter. – v. *Argintuiesc*.

ARGINTUIȚ, -Ă, adj.; argenté. Poleit sau ferecat cu a r g i n t. Sinonim cu a r - g i n t a t sau a r g i n ț i t.

Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„Și cînd lun-*argintuită*,
Albind iarba de pe vale,
Ieșea lină, ocolită
De stelele curții sale...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 170: „Cerule, scuturat, dă în limpede și acopere ca un coviltir *argintuit* rotunda arie a pămîntului...”

I. Slavici, *Novele*, p. 190: „...cînd luna nu se mai văzu decît în marginile *argintuite* ale norului, el închise ochii...”

v. *Argint*. – *Argințit*.

ARGINTÛRĂ, t. de botan. – v. *Argintariță*.

ARGINTU-TĂIETOR. – v. *Argintar*.

ARGINTÛȚ, s.m.; boule d’argent, boulette d’argent. Deminutiv din a r g i n t, care ne întîmpină în cîntece. Sinonim cu a r g i n ț e l.

Balada *Ioviță*:

„I-a dat încă ș-un biciuț
Carele-avea în vîrviuț
O litră de *argintuț*...”

(Marian, *Bucov. I*, 74)

v. *Argint*. – *Argințel*.

ARGINT-VIU, s.m.; mercur, vif-argint. Substanță metalică fluidă, de culoare argintie. Deja lătește *argentum vivum*. Se articulează și se declină ca „an-nou”: *argintul-viu, argintului-viu*.

Din cauza mobilității sale, *argint-viu* servă a caracteriza tot ce este zglobiu sau nestatornic.

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 5: „Cînd ai ști cît îi de veselă Marghiolița, fiică-mea, că-i vine logodnicul?...parcă are *argint-viu* într-însa...Sare pin casă, frate, și gioacă drăgaica ca o nebună...”

„Despre un copil prea vioi se zice: iute ca *argintul-viu*” (A. Bociat, Banat, c. Clopotiva).

Balada *Sîrb-sărac*:

„El că-și are-un bidiviu
Cu sînge de *argint-viu*,
Un fugar neîntrecut
Care soare n-a văzut
De cînd mă-sa l-a făcut...”

De aci, prin simbolism, credința poporană că:

„*Argintul-viu* punîndu-se în temelia unei case, apoi acea casă nu trece multă vreme și se dăramă...” (Th. Coate, Covurlui, c. Berești).

„Poporul crede că *argintul-viu* are puterea de a sparge orice zidire, dacă-l băgăm într-însa...” (M. Simionescu, Vaslui, c. Delenii).

„Un iaz seacă dacă se aruncă în el *argint-viu* într-un rît de porc” (G. Enachi, Covurlui, c. Bălințești); după alți: „într-un cap de cal” (I. Poppa, Iași, c. Românești).

„Poporul crede că babele dau *argint-viu* la oamenii pe cari au vreo pică, și le sparge trupul; ba, dîndu-se *argintul-viu* în iazuri, le sacă și pe ele, de nu rămîne nici o picătură de apă” (Preut G. Palladi, Tutova, c. Șendrești).

„Poporul crede că cel ce poartă *argint-viu* nu se prind vrăjile și farmecele de el; iar celui ce i se dă să bea *argint-viu* menit și vrăjit, moare, fiindcă i se sparge măruntaiele în el...” (I. Folescu, Suceava, c. Borca).

„*Argintul-viu* îl dă o muiere la altă muiere ca să moară, ca apoi să poată trăi ea cu bărbatul moartei. Se poate da în mîncare, în vin, apă și altă beutură. Alții cred că: cine bea apă mai întîi din izvorul în care s-au spălat heli-frumoasă, adecă ielele, bea și *argintul-viu* lăsat de iele în apă, capătă boală și moare; deci trebuie să bea alt *argint-viu* din apotecă ca să se vindece de cel beut din izvor, cu care prilej se și descîntă...” (P. Olteanu, Transilv., Hațeg; cfr. Preut D. Nisipeanu, Vîlcea, c. Nisipii).

„Vrăjitoarea descîntă *argintul-viu* și-l trimite cui i se poruncește. *Argintul-viu* pleacă singur de la vrăjitoare, și, ajungînd în casa unde e hotărît, se risipește în coafe, în străchini, în așternuturi și-n toate lucrurile din casă. Cei din casă cîteodată îl văd, dar nu pot face nemic ca să-l depărteze. Din toți cei din casă nu se bolnăvește decît acela care e u r s i t de vrăjitoare. Bolnavul simte un fel de cîrceiuri în tot trupul și se umple de spuzeală dînd din ea un fel de apă. Aceasta nu se poate vindeca decît numai prin descîntece și fumuri. Se spune că mulți au văzut *argintul-viu* călătore-rind...” (M. Rădulescu, Ialomița, c. Gîrbovii; I. Bădescu, Muscel, c. Botenii).

„O fermecătoare u r s e ș t e pentru cineva cîteva dramuri de *argint-viu*, care pleacă singur rostogolindu-se pe pămînt pînă ajunge în casa aceluia, se lipește de el sau întră în el și-l slăbește din zi în zi pînă se usucă și moare. Dacă însă el prinde de veste, se duce la altă vrăjitoare, care-i u r s e ș t e, cum știe ea, nouă dramuri de *argint-viu*; îl pune să șcază pe o găleată cu apă ne-ncepută, cu picioarele p-o mătură, și-i dă de trei ori cîte trei dramuri...” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

„*Argintul-viu* trimis prin fermec merge singur la locul hotărît, se aruncă în vasul cu apă, și apoi, bîndu-se, produce boala numită: i-a d a t *argint-viu*...” (S. Diamantescu, Dîmbovița, c. Petroaia; R. Michailleanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

„Prin d a r e de *argint-viu* se înțelege cînd un dușman ia mercuriu și-l descîntă, trimițîndu-l la cutare ca să-l bea în apă, în vin, în rachiu, și atunci, după trei zile sau patru sau după cum îl meneste, îi iese bube pe trup, albe și umplute cu un fel de apă veninoasă...” (Vrancea, c. Găurile).

„*Argintul-viu* se poate trimite la cineva de departe, întră în casă, se vîră în găleată sau în urcior, și, cînd bea apă acela la care este trimis, se bolnăvește și moare...” (I. Popescu, Dolj, c. Băilești; P. Michăescu, Brăila, c. Ceacîru).

„Boala u m f l ă t u r e i este privită în popor ca d a t *argint-viu* de vreo femeie” (C. Ghinescu, Teleorman, c. Malu).

„Dacă o femeie a răgușit, sau i s-a spuzit sau umflat corpul, atunci zice că i-a d a t *argintul-viu*, și alcargă la vrăjitoare ca să-i descînte...” (I. Popescu, Buzău, c. Mărăcineni).

„Cînd o muiere simte sau își nălucește că a luat *argintul-viu*, numaidcît se duce la vrăjitoare, carea, încălzind nește petre, le pune în o căldare cu apă, iară pre muierea cu *argintul-viu* o acopere cu o poneavă mare și o pune să stea cu gura căscată asupra căldării, atunci *argintul-viu* cade în căldare și vrăjitoarea i-l arată...” (Liviu Iancu, Banat, c. Visagu).

„Prin d a r e de *argint-giu* pe aici se înțelege sagnă de cal, care se dă de cătră vrăjitoare și sparge tot trupul...” (C. Rosescu, Neamț, c. Bistricioara).

v. *Cal. – Sagnă.*

Jipescu, *Opincaru*, p. 75: „Și cîți copii, cîte muieri și rumâni ca brazi[i], nu vă firșiți dă pă picioare, pîntru că v-a dat o babă *argintu-ghiu*, or cu bobi[i], or v-a pus în vase și dăscîntîndu-vă v-a spus că vi s-au scurtat zilili, ș-o credeți!...”

Ibid., p. 95: „Cum fuge *argintu-ghiu* dîn oală-n doniță, dîn doniță-n strachină, dîn strachină-n bărdac, cînd ți-l trimite vrăjitoarea, așa fuge dîn pungă-n pungă banu dă aram...”

v. ²*Alta. – Babă. – Cuțit. – Dat. – Fapt.*

ARGINȚEL, s.m.; boulette d’argent, morceau d’argent. Deminutiv din a r g i n t. Sinonim cu a r g i n t u ț, dar mult mai întrebuițat. Termen poetic, ca și corelativul a u r e l, cu care mai totdeauna se pune în legătură.

Colindă din București:

„Porumb alb că mi s-alege,
Porumb alb cu gușa verde,

Cu penițe
Zugrăvite,
C-ochi în cap de petre scumpe,
Capu-i bate-n aurel,
Ciocu-i bate-n *argințel*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 39)

Colindă muntenească:

„Nalt e mărul pîn’la cer,
Cu coaja de *argințel*,
Cu mere de aurel...”

(*Ibid.*, 81)

Altă:

„Șcaua-i luce-n aurel,
Scările-i în *argințel*,
Iar biciul cu măciulie
Și frîul cu străgălie...”

(*Ibid.*, 20)

Doină din Ardeal:

„Și n-o scrie cu cerneală,
Că de-accea-i multă-n țară;
O scrie cu *argințel*,
Că de-acela-i puțințel...”

(J.B., 117)

v. *Argint*. – *Argintuț*. – *Aurel*.

ARGINȚESC (*argințit*, *argințire*), vb.; argenter. – v. *Argintuiesc*. – *Argințit*.

ARGINȚIRE. – v. *Argințesc*.

ARGINȚIT, -Ă, adj.; argenté, couvert d’une couche d’argent. Sinonim cu *a r g i n t a t* și *a r g i n t u i t*. Se zice și *argintit*. Toate formele se pot întrebuința deopotrivă, deși cea mai corectă este *a r g i n t a t*.

Silvestru, 1651, ps. LXVII:

„...fi-veț ca aripile porumbului *argen-
țite* și a căruia aripile sânt acoperite cu
aură galbenă...”

„...pennae columbae d e a r g e t a -
t a e, et posteriora dorsi ejus in viriditate
auri...”

unde la Coresi, 1577: „arepile porumbului *a r g i n t i t e*”; la Dosofteiu, 1680: „aripi
de porumbiță *a r g i n t a t e*”.

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.):

„A porumbiței arepi sînt prea *argiņite*,
Între umerele ei poleite ținte,
Cu străluciri de aur luminează foarte,
Cît prețul a socoti lesne nu se poate...”

unde la Dosofteiu, 1673, f. 105 b:

„Ce veî dormi-n casă de ti-î desfăta-te
’n sân de porumbiță-ntr-aripă a r g i n t a t e...”

v. Argintuit.

ÀRGÎȘ } v. Argeș.
ARGÎȘ }

ÀRGÎȘTE. – v. ²Arșiță.

ARGITOIÀNU. – v. *Argintoianu*.

ARGÒS, adj.; t. ecclés.; interdit, suspendu (d’un ecclésiastique). „Termen bisericesc: oprit de a oficia pentru cîțva timp în tot sau în parte, pus pentru un timp în neactivitate completă sau parțială” (*L.M.*). Din mgr. ἄργος = vgr. ἄεργός; „κόμνω ἀργόν = interdire un prêtre” (Cihac).

Carte patriarcală din 1821 (*Uricar* V, p. 75): „dacă duple oarecare chip vă veți aplica înproțiva obșteștii noastre făcătoare de bine puternică înpărăție, v ă a v e m *argosi* de toată arhierolucrare...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 621:

„*Argos* pe mitropolitul și pe episcopi făcea,
Dacă o așa pricină vor cerca a o tăcea...”

v. ¹Grec.

ARGOSÈSC (*argosit*, *argosire*), vb.; t. ecclés.: suspendre, interdire (un ecclésiastique). A opri pe un cleric de a funcționa, ca pedeapsă canonică.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea X*: „Patriarhul, sumețindu-se în acea poruncă, *argosi* pre mitropolitul Leon...”

v. *Argos*.

¹ARHÂNGHEL s. ARÂNGHEL (plur. *arhangheli*, *arangheli*), s.m.; t. de théol.: archange. Gr. ἄρχάγγελος, paleoslav. архангелъ. Cap peste î n g e r i. Sînt doi *arhangheli* mai mari: Mihail și Gavriil.

Varlam, 1643, I, f. 116 a: „Unde iaste Gavriilū *arhanghelū* ce mî-au dzis să mî veselescū?...”

Teologia greacă îi numește și *arhiștrati* g i, de unde la români prin traducere epitetul de voievozi.

Constantin Brîncoveanu, 1696 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 152): „unde să prăznuiaște sfântul hram marele *arhiștrati* g Mihail”.

În *Legenda lui Avram*, text înainte de 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 189 sqq.), cuvîntul *arhagghelû* nu se articulează niciodată, după cum nu se articulează „Dumnezeu” și „vodă”: „deștinse *arhagghelû* suptu codru...”, „vădzurâ *arhagghelû*...”, „tremese Domnul *arhagghelû*...”

În mitologia creștină *arhanghelii* au căpătat rolul special de „genii psicopompi”, despre care vezi pe larg la Polites, Νεοελλην. μυθολ., p. 302- 48.

„Poporul zice că luna este a sfinților *în g e r i* sau *voiv o z i* și e bine să se postească, fiindcă, cînd moare omul, atuncea vin Sff. Mihail și Gavriil, cari iau sufletul, cu milă și blînzi, iar nu mînioși...” (Gr. Nicolau, Neamț, c. Crăcăoanii).

„*Hranghelii*, adecă *arhanghelii* sau *S f i n ț i i* *V o i v o z i*, 8 noembre, sînt păzitorii oamenilor de la naștere pînă la moarte...” (G. Theodorescu, Galați, Mavromolu).

„La *Arhanghel* merg finii la nănași cu colaci mici, după ce la Crăciun au fost cu colaci mari” (R. Simu, Transilvania, c. Orlat).

v. *Colac*.

„Ziua cînd se serbează Sfinții *Arhangheli* se zice *Hranghel*” (I. Chirvăsuță, Tecuci, c. Ionășești).

„Din cei doi *arhangheli*, *M i h a i l* are cheile raiului, iar *G a v r i i l* ține ciurma de păr” (I. Demetrescu, Brăila, c. Viziru).

Cel mai poporan a fost totdeauna *arhanghelul* Mihail, care el se subînțelege totdeauna cînd e vorba de *arhanghel* fără nume.

„...cinstitul *arhanghel*, care, precum bine știți, cît zici trei îți scoate scînteia cea de suflet din păcătosul de trup...” (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 11).

Jipescu, *Opincaru*, p. 66: „Numa cu ceapă, cu castravete și cu mămăligă goală, te duci iute pă copecă, prietene; te ia gaia fără timp, aghiută, or sfîntu *aranghiel* ă l d ă c e r e s u f l e t u cînd e să moară rumănu. Dacă voiești să trăiești mulțumit, mănîncă țeapăn...”

„Descîntec de *c e i r ă i*, adecă cînd treapdă orșice vită: Ia borș și un cuțit; începe a-l învîrți în oala cu borș, bodogăbind: luni dimineța sau marți au purces sf. *voiv o d arhanghel M i h a i l* să are cîmpurile Erusalimului și a Garalimului, de spin și de mărăciune; îndată i-a ieșit înainte Precurata Fecioara Maria și I-a întreat: Mihaile voivodul meu! eu știu unde mergi cu plugul aist de aur, cu boii de aur, cu jug de aur, cu răsteile de aur, cu plazul de aur, cu cotiga de aur, cu roatele de aur și cu toate de aur, ca să ari cîmpii Erusalimului și a Garalimului de spin și de mărăciune; dar eu te trimet mai întîi să mergi la gioiana, vita lui N.N. din satul N.N., să o ari în inima ei, în mațale ei, în stomahul ei, în maiurile ei și în splina ei și în tot trupul ei, de la cap pînă la picioare, să o ari și să o curățești de cei răi cu potcitură, de cei răi cu înfilnătură, de cei răi pe didiochi, de cei răi cu pizmă, de cei răi din mîncare, de cei răi din răceală, de cei răi din băutură; și s-o ari pînă ce o vei face curată ca argintul și sănătoasă ca aurul” (I. Nuor, Bîrlad).

Într-un descîntec bucovinean de „ceas-rău”, adecă de epilepsie, se descrie:

„*Arhanghelul* Mihail
 Cu cal negru pîntănog,
 Cu nouă urși,
 Cu nouă ogari,
 Născuți,
 Crescuți
 În ziua de Sîn-Giorz făcuți,
 Cu paloș de tun,
 Cu sabie de fulger
 Tăind,
 Săpînd,
 Ceas-rău căutînd.
 Dar orcît o căutat,
 Nicăiri nu l-o aflat
 Decît numai în trupul lui N.
 Aflatu-l-o,
 Săpatu-l-o,
 Tăiatu-l-o,
 În cuptior de fier aruncatu-l-o,
 Cu cociorvă de fier înturnatu-l-o,
 Cu pilug de fier pisatu-l-o,
 Din piuă de fier scosu-l-o,
 În sită de fier aruncatu-l-o,
 Cu dînsa cernutu-l-o,
 Cu dînsa vînturatu-l-o...”

(Marian, *Descînt.*, p. 79)

Într-un descîntec „de icle”:

„Ieșiți din mînă, trup, nas, picior;
 Rădicați-vă și mergeți ușor;
 Dați omului sănătate,
 Că M i h a i l cu sabia de foc vă bate...”

(Tocil., *Rev.* II, t. I, p. 385)

De aci în popor o interesantă fuziune din *arhanghelul* Mihail și din vodă M i h a i c e l v i t e a z, amîndoi caracteristici prin săbiile lor cele grozave. Preutul Colceriu din satul Măhaci de lîngă Turda scrie:

„La noi pînă și pruncii au un cîntec de primăvară, în care zic:

Vino soare,
 Pe răzoare,
 Că ți-oi da o cingătoare!

Una mie,
Una ție,
Una popei Irimie;
Și un pai,
Și un mai,
Și s a b i a l u i M i h a i,
Capul turcului să-l tai!”

Acest „cîntec de primăvară” nu este însă propriu măhăcenilor. El se aude și pe aiuri în Transilvania. Un variant de lîngă Sibii sună în următorul mod:

Treci, ploaie trecătoare,
Că vine soarele
Și-ți taie picioarele,
Cu un mai,
Cu un pai,
Cu m ă c i u c a l u i M i h a i;
Sus pe cap,
După cap;
Curge sînge mohorît;
Dă-mi căciula
Să prind murga;
Murga a fugit,
Ploaia s-a risipit!...”

În Țara Românească acest cîntec a scăzut la un fel de parodie, în care ploaia este amenințată:

„C u c ă c i u l a l u i M i h a i,
Plină cu coji de mălai...”

(Cuv. d. bătr. II, p. 5)

O ingenioasă legendă, culeasă în Prahova (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 522 sqq.):

„Se zice că sf. *arhanghel* Mihail trăia odată pe pămînt. P-atuncia era și el ca toți oamenii cu slăbiciunile lor. Cînd ajunse flăcăiandru, simți că-i tîcăie inima după o fetiță tînă, cu fața albă ca zăpada, cu obrații rumeni ca cireașa, cu cosița neagră ca pana corbului și cu ochisorii ca mura cîmpului. Frumoasa fetiță nu se arată nesimțitoare la ochii dulci ce-i făcea Mihai – așa se numea sf. *arhanghel* p-atuncia, pentru că nu era încă sfînt – și, ori de cîte ori îl vedea trecînd de vale, se făcea că nu-i apă în cofă și da fuga la fîntînă, unde Mihai mîncea la faguri după gurița ei. Azi așa, mîine așa, o duseră ei cît o duseră, pînă ce dragostea lor începu să zbîrnie pe la urechile sătenilor, și de! gurile rele, cînd n-au de lucru, scot fel de fel de vorbe. Mihai, ca să iasă din gura lumii, făcu ce făcu, că fata era mai bogată ca el, și o luă de nevastă pe Stăncuța, că așa se chema drăguța lui. Acuma el credea că are să fie cel mai fericit om din lume; dar omul una gîndește și alta nemerește: mierea Stăncuței de denaintea

nunței, după cununie se prefăcu în fiere otrăvită; din oiță blîndă ajunsse scorpie afurisită. Bietul Mihai nu mai putea să-i mai între în voce: zicea el hăis, ea zicea cea; zicea cea, ea zicea hăis; zicea el tunsă, ea rasă; zicea el rasă, ea tunsă; ba rață, ba rățoi, și așa mai încolo. Cu toate astea el suferea tot fără să zică o singură vorbă: tăcea și-și vedea de treabă. Dumnezeu, văzînd marea lui răbdare, îl făcu sfînt și-l însărcină ca să ia sufletele oamenilor. Cu toată sfîntenia lui, tot n-a putut să scape de răutatea nevastei. Ar fi vrut să-i ia sufletul, dar nu-i da voie Cel-de-Sus. O duse el cît o duse; dar dacă văzu și văzu, se sculă într-o zi de dimineață, luă zeghea la spinare, puse mămăligă în traistă și-și luă lumea în cap. Merse, merse zi de vară pînă-n seară și ajunsse denaintea unui bordeiu, unde bătu în ușă. – Cine-i? întrebă un glas dinăuntru. – Om bun, răspunse el d-afară. N-avu să aștepte mult, că ușa bordeiului se deschise și un biet muncitor îl pofți înăuntru și-l ospătă și-l găzdui. Omul era vesel, că nevasta îi făcuse un copilaș frumos ca un bujoraș. La masă, din una, din alta, ajunsse vorba și la naș. Atunci sf. *arhanghel* ceru să-i boteze el copilul. Omul primi cu bucurie, mai cu samă după ce află că nașul e sfînt, pentru că sf. *arhanghel* îi spuse tot ce pățise și cum se făcuse sfînt. A doua zi merse la biserică de botezare copilul și-i puseră numele Ionică. După ce se întoarseră acasă, întinseră masă mare, se puseră roată împrejur, băură și se ospătară pînă seara, pînă ce ieșiră stelele pe cer, cînd se duseră să se culce. Ca dar de botez, după obicei, sf. *arhanghel* îl făcu doftor, și-i dete o sticlută, zicîndu-i: Cînd te-o chema la vrul bolnav, să știi că eu sînt acolo mai dinainte. Cum vei intra în casă, să te uiți la mine; și dacă me-i vedea la capul bolnavului, să știi că nu-i scăpare; iar dacă me-i vedea la picioare, să-i dai trei picături din sticlută, și se face bine într-o clipeală. Cu meșteșugul ăsta de doftor, Ionică se vesti peste nouă mări și peste nouă țări, așa că vestea lui ajunsse pînă la Crai-împărat, care zăcea de nouă ani și care chiemase pe toți vracii și toate babele din lume fără nici un folos. Auzind Crai-împărat de ăst doftor năzdrăvan, care spunea curat de la început de-i scăpare, ori nu, îl chemă și pe el. Cum ajunsse acolo, împăratul îi zise: – Iacă, dacă me-i scăpa, îți dau jumătate din împărăția mea; iar de nu, unde-ți stă tălpile picioarelor, ți-o sta capul. Sărmanul Ionică o sfecli, pentru că văzuse pe nașu-său sfînd grecește la capul împăratului. Dar în primejdia în care s-afla, îi veni ceva în minte. S-apropie de sf. *arhanghel* și-i zice: Sfînte nașule, te caută nevasta; e la poartă... Sfîntul *arhanghel*, cum auzi de nevastă, o luă la sănătoasa, lăsînd în pace pe împărat, care se și făcu sănătos numaidecît, și Ionică se întoarse acasă încărcat de daruri...”

Între înjurăturile poporane „de cele sfînte” nu este uitat nici *arhanghelul*.

Despre lupta *arhanghelului* cu A r i p a - S a t a n e i,

v. *Avestița*. – *Avezuha*.

2ARHÂNGHEL s. **ARÂNGHEL**, s.m.; t. famil.: fouet. Am văzut în articolul precedent că a r h a n g h e l u l, mai cu samă Mihail, poartă o minunată sabie cu care pedepsește pe cei răi. De aci: „*aranghel* se aplică în Muntenia biciului, căruia-i zic s f î n t u Aranghel” (Ispirescu, ap. Șăineanu, *Semasiol.*, p. 115).

v. ¹*Arhanghel*.

ARHI-, prefixe construit avec des noms pour marquer un degré excessif. Grecul ἄρχι-, care – întrînd în cuvinte ca *arhiereu*, *arhidiacon*, *arhipăstor*, *arhistratig*, *arhimandrit* etc. – se poate adăuga prin analogie la numi pentru a le da noțiunea superlativă de p r e a - p r e a, bunăoară: *arhișiret* = șiret peste măsură.

v. ¹*Grec*.

ARHIDIÀCON, s.m, t. ecclés.: archidiacon. Gr. ἀρχιδιάκονος „primul diacon pe lângă un episcop” (Costinescu).

v. *Diacon*.

ARHIEPISCÒP. – v. *Mitropolit*.

ARHIERĂȚESC (*arhierățit*, *arhierățire*), vb.; être évêque ou prélat.

Dosofteiu, *Synaxar*, febr. 25, f.76 b: „Acesta dintru svințu părintele nostru Ypatie, născut la Chilichia, și nevoindu-să cu podvigă în Galatiia, și *arhierățându* în Gangra...”

O formațiune din a r h i e r e u foarte remarcabilă, căci nu s-a născut prin sufixul verbal -e s c, de unde ar fi „a arhierii”, ci s-a compus prin alipirea finalului -ă ț e s c din verbul „a împărăți”, în care -ă ț- se explică din -a t din „împărat”. Astfel *arhierățesc* ni se înfățișează ca o curioasă fuziune din: a r h i e r (e u) + (împă)r ă ț e s c.

v. *Codoriște*.

ARHIERÈSC, -EASCĂ, adj.; episcopal, appartenant à un prélat. Ceva a a r h i e - r e u l u i.

Amiras, *Letop.* III, p. 149: „cu toți episcopii și preuții îmbrăcați, episcopii în veșminte *arhierești*...”

v. *Arhiereu*.

ARHIERÈU s. **ARHIRÈU**, s.m.; t. ecclés.; évêque, prélat. Sinonim cu v l ă d i c ă. Gr. ἀρχιερεὺς. Obicinuit se zice *arhiereu* la un episcop fără eparhie; dar, ca termen general, orice cleric mai sus de arhimandrit și pînă la patriarh este *arhiereu*. În cronice, *arhiereii* stau totdeauna mai pe sus de toți boierii.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 52: „văzând Costantin-vodă (Duca) aceste obiceiuri nu bune, au socotit cu *arhiereii* țării și cu tot sfatul său și au legat cu mare blăstem: și văcăritul și ceara cu miere să nu mai fie...”

Ion Canta, *Letop.* III, p. 182: „stringând pe toți *arhiereii* și b o i e r i i țării, i-au sfătuit să deslege dajdea văcăritului...”

Axinti Uricariul, *Letop.* III, p. 180: „au luat zapis iscălit de *arhierei* și de b o - i e r i i...”

Ibid., 186: „cu blagoslovenia *arhiereilor* și cu sfatul tuturor b o i e r i l o r...”

În satira poporană *Paștele Țiganilor*:

„Stanciul nostru paraleu,
Cel mai mare *arhiereu*,

Noi țigani ne rugăm
 Și la genuchi îți cădem,
 Să ne dai sfinția-ta
 Un popă de undeva...”

și mai jos:

„Văzînd Stanciul paraleu,
 Cel mai mare *arhireu*,
 Că fii[i]-l iubesc mereu,
 S-a așezat pe ilău
 Ca să-l ierte Dumnezeu...”

(G.D.T., Pocz. *pop.*, 262)

v. *Arhipăstor*. – Vlădică.

ARHIERIE, s.f.; t. ecclés.: fonction ou dignité de prélat. Sarcina sau vrednicia de *arhieru*.

Patriarhul Dositeiu către mitropolitul Atanasie din Ardeal (Cipariu, *Fragmente*, p. 243): „Trebuie *arhieria*-ta se propoveduești cuvîntul lui Dumnezeu la sârbi și la ruși pre limba slovenească, iară la rumăni pre limba rumânească...”

v. *Arhiereu*.

ARHIMANDRIE, s.f.; t. ecclés.: archimandritat, abbaye. Mănăstire avînd în capul ei un *arhimandrit*. Vrednicia de *arhimandrit*.

Omiliar de la Deal, 1644, p. 229: „derept ačasta cei sfinți și cinstiți bărbați înaintea destoiniciei de episcopie și pentru preoție, pentru *arhimandrie*, fugiră la pustie...”

Gavriil Starețul, circa 1525, copie mai nouă (A.I.R. I, 2, p. 149): „și așa se tocmi ca de acum înainte niciodată în veci în Argeș să nu mai fie mitropolie, ci să fie mănăstire și *arhimandrie*”.

v. *Arhimandrit*.

ARHIMANDRIT (pl. *arhimandriți*), s.m.; t. ecclés.: archimandrite, abbé, prieur. Ngr. ἄρχιμονδριτης. Sinonim cu *egumen* și cu *stareț*, dar mai sus în ierarhie monacală. Fiecare mănăstire are un *stareț* sau *egumen*; pe *arhimandrit* îl au numai mănăstirile cele mai însemnate. Mai sus de *arhimandrit* este *arhieru* l. La călugărițe sînt *starițe* sau *egumene* se, nu însă ceva corespunzător unui *arhimandrit*.

Urechie, *Letop.* I, p. 143: „În anul 7010 prestăvitu-s-au Paisie *arhimandritul* și *egumenul* mănăstirii Putnii...”

v. *Arhimandrie*.

ARHIPĂSTÒR (pl. *arhipăstori*), s.m.; t. ecclés.: prélat, prince de l’église. Formațiune românească din *arhi*- și *păstòr*, prin analogie cu „arhieru” sau „arhiepiscop”.

Zilot, *Cron.*, p. 89: „Care (Exarhul Gavriil) de fel fiind român, trăit aici în tine-rețile sale, ucenic al vestitului Kesarie, episcopul Rîmnicului, nu fu rău pentru țară, căci se arăta *arhipăstor* vrednic și cu dorire de turma sa...”

Același, p. 91:

„Dacă erai neputincios
Și vrei al trupului folos,
Arhipăstor nu puteai fi,
Că nu e soarta-a te trufi,
Ci este pildă să te faci
Și celor neputincioși vraci...”

v. *Arhi-*, – *Păstor*

ARHIPĂSTORÈSC, -EASCĂ, adj.; épiscopal, appartenant à un prélat. Sinonim cu *arhieresc*.

Lilot, *Cron.*, p. 91:

„Călugăre! cînd te-ai suit pe scaun arhipăstoresc,
Urmează ca să fi știut canonul apostolicesc...”

Același, p. 88: „dar avea patima iubirii de argint, și-l smintea foarte la orînduicelile *arhipăstorești*...”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea X*: „să nu se mai încredințeze cîrma *arhipăstorească* la străini ierarhi...”

v. *Arhipăstor*.

ARHIPOAIE. – v. *-oaie*.

ARHISTRATÎG. – v. *Arhanghel*.

ÀRHON s. **ÀRHONDA**, s.m.; monsieur, seigneur. Din ngr. ἄρχὼς, ἄρχων - τὰς. Termen din epoca fanariotică. *Arhon* se puna denaintea numelui boieriei: *arhon* s p a t a r, *arhon* p o s t e l n i c; *arhonda* se întrebuița mai ales la vocativ.

Hristachi Pitarul, *Istoria lui Mavroieni*, 1817 (*Buciumul*, 1863, p. 40):

„Și care nu-ți trecea-n gînd,
Vedeai caftan îmbrăcînd;
Și dintr-un mojić plugar
L-auziai *arhon* ș e t r a r...”

Filimon, *Ciocolii vechi*, p. 261: „Asta este foarte lesne de făcut pentru un om ca dumneata, dar nu și pentru mine. – Dar de ce, *arhonda*?...”

Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, sc. 5: „Ai gînd să șezi mult, *arhon* șatrar?...”

v. *Arhontologie*.

ĂRHONDA. – v. *Arhon.*

ARHONDĂR s. **ARHONTĂR**, s.m.; „pitancier d’un couvent” (Cihac); „celui qui, dans un monastère, reçoit les voyageurs et pourvoit à ce qui leur est nécessaire” (Pontbriant). Ngr. α ρ χ ο ν τ ᾱ ρ η ς. În mănăstirile femeiești este o a r h o n - d ᾱ r e a s ᾱ sau a r h o n t ᾱ r e a s ᾱ.

v. *Arhondărie.*

ARHONDĂREASĂ s. **ARHONTĂREASĂ.** – v. *Arhondar.*

ARHONDĂRÎC s. **ARHONTĂRÎC.** – v. *Arhontărie.*

ARHONDĂRÎE s. **ARHONTĂRÎE**, s.f.; „pitancierie d’un couvent” (Cihac); „lieu réservé, dans les monastères, aux voyageurs” (Pontbriant). Ospătărie monăstirească. Se zicea și a r h o n d ᾱ r i c sau a r h o n t ᾱ r i c = ngr. ᾱ ρ χ ο ν τ ᾱ ρ i κ i (Costinescu).

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 28: „Merseră să se odihnească în chilia starețului, ce slujea de *arhontărie*...”

v. *Arhondar.*

ARHONTOLOGHÎE, s.f.; état de noblesse, degré nobiliaire. Din ngr. ᾱ ρ χ ο ν τ ο λ ο γ i α. Termen fanariotic.

Hristachi Pitarul, *Istoria lui Mavroieni*, 1817 (*Buciumul*, 1863, p. 40):

„Alergînd care de care
Să ia caftanul mai mare,
Măturînd tot du prin casă
Și dînd pînă la cămașă,
Numai și numai să fie
În rînd l-*arhontologhie*:
Să nu rămîie mai jos
Decît un altul mai prost...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc.7: „dumneata trăiești la moșie, unde ești stăpîn cît un domn și n-ai prilej, ca noi iști din oraș, a te tulbura de călcările ce se fac zilnic în *arhontologhie* și în drepturile noastre...”

Ion Ghica, *Scrisoarea XII*: „Lucram și luptam nu împins de setea de posturi bine plătite, sau de dorința de ranguri pe scara *arhontologhie*...”

v. *Arhon.*

ĂRIA s. **ĂRIE**, n. pr. pers. m.; t. d’histoire: Arius, célèbre hérésiarque. Eresiarh din secolul IV, tăgăduind divinitatea lui Crist și afurisit prin Soborul din Niceia, dar a căruia doctrină a fost îmbrățișată mai tîrziu de goți și de longobarzi, *Aria* a fost privit totdeauna de biserică, la români mai cu samă, întocmai ca vînzătorul Iuda și mai-mai cu însuși dracul.

Varlam, 1643, I, f. 189 a: „Doamne, cine Ț-au rupt Ț veșmăntul? Și răspunse de dzise: *Arie*, cea ce dzice că nu sânt Ț Dumnedze Ț adevărat Ț, acela mi l-au rupt...”

Îndreptarea legii, 1652, p. 21: „Petru carele opri pre *Arie* Diaconul Ț și-l înprăști Ț afară de tot Ț de beserecă...”

Ibid., p. 604: „cea ce s-au întărit la Nechea să fie deplin Ț, că au stricat spiȚele învăȚăturii *Ariei*, carele aduce de bărfiă pentru o fiinȚă a dumnezăirii...”

Antim, *Predice*, p. 91: „(În Nicheia, Sf. Nicolae) a Ț înfruntat pre începătorul de cresuri pre *Aria* și, ca pre un mincinos și hulitor împotriva dreptăȚii, l-a Ț lovit și cu palma preste obraz...”

În vechile crisoave, mai ales cele munteneste, *Aria* figurează foarte adesea în formula de blăstem.

Vlad-vv. Dracul, 1437 (Venelin, *Vlaho-bolg. gramaty*, p. 79), în traducere: „să fie ca Iuda și ca *Aria* și ca cei ce au zis: sîngele lui asupra noastră...”

De asemenea, la același, 1441 (*ibid.*, p. 69): „să aibă parte cu I u d a și cu *Aria* și cu toȚi acei ce s-au lepădat de Dumnezeu...”

De asemenea, la Dan-vv., 1424 (*A.I.R.* I, 1, p. 20): „să aibă parte cu I u d a și cu *Aria* și cu toȚi acei ce s-au lepădat de Dumnezeu...”

Într-un manuscript moldovenesc din 1655 (Melchisedec, *NotiȚe istorice*, p. 67): „să aibă parte cu I u d a și cu de treȚ or Ț blestematul *Arie*...”

Într-un alt text, din 1717 (*ibid.*, p. 123): „să n-aibă parte cu Hristos, ce cu I u d a și cu trecletul *Arie* și cu toȚi cei lepădaȚi de Hristos...”

Ca sinonim cu d r a c u l:

Act moldovenesc din 1621 (*A.I.R.* III, p. 215): „iar care fraȚi vor vrea să se amestece într-acēle vii, carele mai sus scriem, să hie treclēt și proclēt și anaftima și n e g r u ca *Arii*...”

v. *Arieni*. – *Blăstem*.

ARIÂN (pl. *ariani* s. *arieni*), subst. et adj.; sectaire d’ Arius, appartenant à la doctrine d’ Arius. Ca adjectiv, se zice mai mult a r i e n e s c. Acela ce tăgăduiește, ca creșiarhul A r i a, divinitatea lui Crist.

Lexicon Budan: „*Arian* = cei de demult, adecă următorii lui A r i e; cești de acum, adecă unitarii, socinianii”.

Varlam, 1643, I, f. 40 b: „Domnul Hristos iaste Domnu adevărat Ț, nu-i după dar Ț fi Țu lui Dumnedzău, cum Țu dzic Ț *ariȚanii*, ce după fire...”

Antim, *Predice*, p. 196: „Se turbura liniștea cea bisericească de dobitoceasca pornire a cresului a r i e n e s c, și pravoslavia credinȚei se lupta de valurile necredinȚei...”

v. *Aria*. – *Arieni*.

ARIĂȘ. – v. *Arieș*.

ARÎCE. – v. ¹*Arici* (p. 351).

ARICEALĂ, s.f.; t. de vétérin.: javart, arêtes. O boală de cai, numită și simplu a r i c i, iar după Cihac (I, 16) și a r i c i t u r ă.

Tractat de medicină populară din sec. XVIII (ms. în Arh. Stat.):

„*Ariceala* cailor. Când vreun cal este a r i c i t la picere de pișat și de murdălic de la grajd, să iai o scîrnă de om în care să pui piper mult pisat și să-l oblojești că se tămăduște...”

v. ⁵*Arici*. – *Aricesc*.

ARICÈL (plur. *aricei*), s.m.; petit hérisson, petit de hérisson. Deminutiv din a r i - c i. Pui de arici.

v. *Aricioaică*. – *Pui*.

ARICÈSC (*aricit*, *aricire*), vb. réflex.: gagner une des maladies nommées a r i c i.

v. ⁴⁻⁶*Arici*. – *Ariceală*.

ARICÈSCU (plur. *Aricești*), n. pr. pers. m.; famille noble valaque. Literalmente: posteritatea lui A r i c i.

Constantin Brîncoveanu, 1694 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 51): „să să știe ce s-au ales și Iorgăi logofăt *Aricescul* cu megiiășii den Dermănești partea lor de moșie de acolo ce să chiamă Dermăneasca stănjăni 120, și pren mijlocul moșii pre lângă dumbravă pre drumu ales-au Iorgăi log cu megiiășii iar stănjăni 120, și pre la capul moșii despre Prăoviță iar au ales Iorgăi log *Aricescul* cu megiiășii stănjăni 128...”

v. ¹*Arici*. – *Aricești*.

ARICÈȘTI, n. pr. loc. m. plur.; certains villages roumains. Frunzescu (*Dicț. topogr.*, p. 11) indică trei sate *Aricești* în Prahova. Literalmente, este plural din A r i c e s c u.

v. *Aricescu*.

ARICHÎȚĂ, s.f.; t. pastoral: petit-lait pressuré. Se aude în Oltenia. Sinonim cu j i n t i ț ă. Este deminutiv dintr-un a r i c h e sau a r e c h e, care ar putea să reprezinte un prototip latin a l i c u l a, deminutiv din a l i c a. Se știe că latinul „alica” însemna „bouillie de froment” sau „fromentée”, un fel de zeamă proastă (cfr. Pauly, *Real-Encycl.*, ad. voc.), despre care Marțial, XIII, 6, zice:

„Nos alicam, mulsum poterit tibi mittere dives...”

„După ce păstorii storc caș în cupe, rămîne zer, pe care-l fierb și dasupra-i iese urdă, iar ceea ce rămîne în fundul căldării se numește *arichîță* (C. Stănescu, Dolj, c. Gogoș).

v. *Brînză*.

!ARICI (plur. *arici*), s.m.; t. de zool.: hérisson. Mic mamifer insectivor, acoperit în loc de peri cu țepușe lungi și tari. Lat. h e r i c i u s = ital. r i c c i o = span. e r i - z o etc. (Cihac). Pe alocuri se rostește aspirat: *harici* (Transilv., Făgăraș, c. Copăcel). La macedo-români *ariciu* și *aritzu* (ἀρίτζου).

Cînd își ascunde sub sine capul și picioarele, *ariciul* ne apare ca un mare ghem spinos, pe care nu poți pune mîna și de care se fereșc animalele.

De aci:

Proverb: „*Ariciul* cu meșteșug se prinde și vrabia cu mei” (Pann, II, 125).

Locuțiune proverbială: „s-a făcut ghem ca *ariciul*” (Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

Cu același sens:

„s-a z g u l i t c a u n *arici*” (R. Simu, Transilv., c. Orlat);

„s-a s t î r c i t c a u n *arici*” sau „s-a z g î r c i t”

Descîntec de „vătămătură”:

„Nu rage ca buhail,
Nu necheza ca caii
Nu te z g î r c i c a *aricii*,
Nu te zbate ca chiticii...”

(*Albina Carpaților*, 1879, p. 326; Marian, *Descînt.*, p. 254)

Basmul *Pici, ramură* (Stăncescu, *Basme*, p. 17): „Ia spune și tu, măi ciobănaș, o poveste. Ce stai s t î r c i t c a u n *arici*, acolo?...”

„Parcă-i un *arici*, se zice despre cel sfiicios, care vorbește fără a se uita în ochii omului” (S. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilciurești).

Cînd *ariciul* pășește, încet și mîndru, nemic nu-l zugrăvește mai bine ca ghicitoarea poporană:

„Merge pașa pe ulițe
Cu trei mii de sulite...”

(*Revista populară*, 1884, p. 45)

În Bucovina aceeași ghicitoare:

„Hanțul
Zbanțul
Cu o mie, de sulii”.

(Sbiera, *Povești*, p. 321)

Altă ghicitoare despre *arici*:

„Am un unchiaș mare
C-o sută d-araci în spinare...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 217)

sau: „am un moș bătrîn și urcă aracii la deal” (Ispirescu, *Pilde*, p. 43).

Destul de apărat prin puternica-i armură, *ariciul* caută să se asigure și mai bine în cuibul ce-și sapă pîntre buruieni sub pămînt, unde pare a fi atît de mulțumit cu al său și numai al său, încît proverbul zice:

„Te răsfață într-al tău
Ca *ariciu*-n cuibul său...”

(Pann, I, 136)

Țepușele *ariciului*, se cheamă g h i m p i, mai propriu însă a r i c e.

„Poporul crede că, dacă se împunge cineva cu g h i m p i i *ariciului*, carnea cea rănită coace de 9 ori pînă ce se vindecă” (N. Prițescu, Teleorman, c. Pîrlita).

În basme, matahala numită Mama-Pădurii se descrie în următorul mod: „ea avea numai un ochi, cît un talger, capul ca o căpiță, cozile ca măturoaiele, părul ca a r i - c e l e, dinții ca secerele, degetele ca țepoaiele, unghiile ca coasele, picioarele ca rășchitoare...” (G. Teodorescu, Galați, Mavromolu).

Ariciul scoate un glas despre care se zice că p u f n e ș t e (G. Chisencu, Dobrogea, c. Satu-Nou; Dumbravă, Neamț, c. Uscații), ori f o r c ă i e ș t e (T. Cioabanu, Tutova, c. Frunțișenii; Fălciu, c. Iepurenii) sau f o r c o t e ș t e (Carare, Iași, c. Cucuteni). Tot așa se cheamă glasul viezurei sau bursucului, cu care vechile texturi și poporul confundă uneori pe *arici*:

Glosar slavo-român, circa 1600 (Cuv. d. bătr. I, 310): „*Хнроґрһа, v i e z u r e, arič*”.

„*Ariciul* și v i e z u r e l e sînt piez rău” (I.D. Spineanu, Severin), – o credință poporană, care dintru-ntîi trebui să fi privit numai pe v i e z u r e, căci despre *arici* în parte se zice, din contra, că:

„*Ariciul* la o casă e cu noroc” (I. Neculau, Neamț, c. Serbenii).

Românii niciodată nu omoară pe *arici*, nu numai pentru că el stărpește unele insecte și prinde chiar șoareci, dar mai cu samă fiindcă joacă un mare rol în cosmogonia poporană. Deja la vechii greci *ariciul* era privit ca cel mai știutor din toate vietățile: πολλ’οῖδ’ ἀλώπηξ, ἀλλ’ ἐχῖνος ἐν μέγα (Gubernatis, *Zoolog. mythology* II, 11; cfr. Hahn, *Alban. Märchen* II, 103), încît nu e de mirare dacă românul îi atribuie, cel puțin în parte, zidirea lumii.

„*Ariciul* a urzit pămîntul împreună cu D-zeu” (M. Ștefănescu, Teleorman, c. Traian).

„D-zeu a trimis pe *arici* d-a urzit pămîntul” (P. Dobrea, Muscel, c. Dîrmănești).

„*Ariciul* se zice că ar fi urzit pămîntul cu D-zeu” (I. Georgescu, Dolj, c. Bodaștii).

„*Ariciul* a fost întrebat de D-zeu la facerea lumii, și pentru aceea e păcat să se omoare” (C. Dermonescu, Prahova, c. Filipești; G. Voiculescu, c. Mălăiești).

„Pe *arici* oamenii nu-l omoară, căci e de cînd cu urzirea pămîntului” (I. Rădescu, Dîmbovița, c. Titu).

„Fiindcă *ariciul* a ajutat la urzirea pămîntului, este un păcat a-l bate sau a-l omorî, ca și pe un om” (P. Michăescu, Brăila, c. Ceacîru; I. Bujoescu, c. Tătaru).

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 92: „Spun, măre, că Dumnezeu, după ce a urzit pămîntul cu *ariciul*, avu poftă să facă și oameni...”

Despre chipul acelei urziri a pămîntului, legenda se dezbină în mai multe varianturi.

„Poporul povestește despre *arici* că, atunci cînd a făcut Dumnezeu pămîntul, el a umblat cu un ghem și a urzit pînă unde trebuie să fie uscat și pînă unde trebuie să fie apă” (I. Popescu, Buzău, c. Măracineni).

„Se zice că *ariciul* dintru-ntîi mergea în picioare. Cînd însă, la urzirea pămîntului, el a învățat pe Dumnezeu să facă văi și munți, ca să nu fie pămîntul neted, atunci

Dumnezeu i-a dat *ariciului* să se poată face ghem, și la vale să se dea de-a roata” (Mironescu, Neamț, c. Frumoasa).

„Cînd a făcut Dumnezeu pămîntul, nu se pricepea cum să-l așeze ca să-i facă loc, căci pămîntul era mult grozav. Așa i-a zis albinei să se ducă la *arici* ca să-l întrebe pe el: ce este de făcut? Cînd a sosit albina la *arici*, i-a zis: Bună ziua, cumetre! *Ariciul* a răspuns: Mulțumim d-tale, cumătră! Da ce vînt a bătut?—Am venit să-ți cei un lucru. — Ce? — M-a trimis Dumnezeu să-mi spui cum să așeze pămîntul, că e mult grozav și nu se pricepe cum să-l puie. — Da bine, cumătră, eu un biet ghiem ce să știu?... Albina și-a luat ziua bună și-a plecat. Rămas singur, *ariciul* zicea: Vezi! Parcă el nu știe să facă văi adînci și munți înalți!...Cînd a isprăvit *ariciul* vorba, albina zbărrr! după-o floare de lubene, unde se pitise ca s-auză ce va zice, și s-a dus drept la Dumnezeu să-i spuie...” (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

Jipescu, *Opincaru*, p. 117: „*ariciu* iera voinic, cu barba mare, cînd urzia Dumnezeu pămîntu, și chiemîndu-l să-i ție doo ghiemuri, unu dă urzieală și-altu dă bățatură, *ariciu* s-a-nhiorat dă fața Domnului, a scăpat un ghiem dîn mînă: din astă pricină pămîntu, dîn lat și șes cum iera să hiie, s-a scovîrdat și s-a prefăcut în mălușteanuri, văi, văgăuni, colnice, piscuri, munți, rîpi, mătci, și Dumnezeu s-a necăjit și l-a blestemat să rămîie ghiem, s-așa stă d-atunci...”

O paralelă a legendei cosmogonice de mai sus se găsește și la bulgari (Dragomanov, *Malorusskîia predaniia*, Kiev, 1876, p. 431); dar acolo personajele nu sînt Dumnezeu, albina și *ariciul*, ci Dumnezeu, albina și d r a c u l. Dracul este acela de la care albina află pe furiș și apoi destăinuiește lui Dumnezeu meșteșugul de a așeza pămîntul. *Ariciul* dară ține la noi locul demonului dintr-un mit dualistic despre zidirea lumii; un mit a cărui urmărire metodică ne-ar duce, poate, în Persia, urcîndu-ne pînă-n epoca zoroastrismului. Rămîne a se cerceta.

Din legenda despre bătrînețea și priceperea *ariciului* s-au născut la noi unii idiotismii foarte caracteristici.

„Ăsta-i ca *ariciul* de cînd a urzit Dumnezeu pămîntul, — se zice de omul mic la stat, dar mare de vrîstă” (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

Alexandri, *Concina*, sc. 2: „știi cu ce sameni de o oară de cînd te zbuciumi ca un oarecare fost orator la tribună? Cu un *arici* de 60 de ani, ce s-ar răstogoli și și-ar înfînge ghimpîi săi în toate încercările timpului de față...”

Basmul *Douăsprezece fete de împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 240): „Flăcăiandrul însă se furișă și de astă dată de întră în cămara fetelor ca să asculte la sfatul lor. Pare că-i spusese *ariciul* la ureche că are să se petreacă între ele ceva pentru dînsul...”

Basmul *Copiii văduvului* (*ibid.*, p. 333): „A fost odată un om. El avea o fată și un băiat. Și rămîind vădov de muma copiilor, îl îndemnă *ariciul* să se însoare de a doua oară...”

În ultimele două pasaje: „spusese *ariciul*” și „îndemnă *ariciul*” însemnează întocmai ca: spusese d r a c u l, îndemnă d r a c u l.

Dintr-un alt punct de vedere, înțelepciunea *ariciului* este lăudată chiar de Sfinții

Antim, *Predice*, p. 119: „să facem cum face *ariciul*, că, după ce merge la vie, înfîiu se satură el de struguri, și apoi scutură vița de cad broboanele jos, și se tăvăleşte pre dînsele de se înfîig în ghimpii lui, și duce și puilor...”

Totuși Biserica numără pe *arici* între vietățile cele spurcate.

Pravila de la Govora, 1640, f.49: „cine va mânca lupă sau vulpe sau câine sau pisică sau *ariciu* sau pâlșu sau nevăstuică sau véveriță și ș-altele altele câte sântă necurate...”

Și-n medicina poporană, *ariciul* ține un loc destul de însemnat.

„Pielea de *arici* se pune pe botul vițelor ca să nu sugă” (P. Olteanu, Hațeg).

„Deacă se tund ghimpii de pre *arici* și se dau la oi în sare, oile nu mai căpiază” (Același).

Între fermece este și unul: „fapt cu sînge și cu mațe de *arici*” (G.D.T., *Poez. pop.*, 374).

Pe lîngă sensul său propriu zoologic și pe lîngă cel mitologic, *arici* a dat naștere la o numeroasă familie de cuvinte, despre cari a se vedea la locurile cuvenite, precum: a r i c i ca boală la om, a r i c i ca boală la cai și la vite, a r i c i ca boală la plante, de aci verbul a r i c e s c cu adjectivul a r i c i t, apoi a r i c i ca joc copilăresc și ca danț țărănesc etc. etc.

v. *Albină*. – 2,3,4...*Arici*. – *Aricioaică*. – *Broască*. – *Bursuc*. – *Forcăiesc*. – *Mama-Pădurii*. – *Pămînt*...

²**ARICI**, s.m.; t. de mythol. popul.: sorte de Démiurge, consulté par Dieu lors de la création du monde; intelligence créatrice.

v. ¹*Arici* (p. 351).

³**ARICI**, s.m.; t. de choréogr.: 1. jeu enfantin; 2. sorte de danse populaire, imitant les mouvements d'un hérisson.

A r i c i u l fiind simțitor la zingănitul metalului, care-l pune în mișcare ca și cînd ar danța, copiii iau un clește și un vătrai sau o tingire, le lovesc cu zgomot și cîntă:

„A r i c i, a r i c i,
Pogonici,
Du-te la moară
Și te-nsoară
Și ia fata lui Cicoară,
Cu cercei
De ghiocci,
Cu salbă de nouă lei
Și ia zestre
Nouă țeste
Ș-un ogar
După car...”

unde d. Teodorescu explică foarte bine pe „Pogonici” prin: „care măsoară pogoanele”. Să adăugăm însă că acest epitet face aluziune anume la rolul cel cosmogonic al *a r i c i u l u i*, care – după credința poporului – umbla cu ghemul la urzirea pământului de către Dumnezeu.

v. ¹*Arici* (p. 351).

„În loc de „Cicoară”, în unele varianturi se zice:

„Și ia fata lui *N e c o a r ă...*”

(I. Teodorescu, Ialomita, c. Petroiu)

Din acest joc copilăresc de-a *a r i c i u l* (I. Maior, Tutova, c. Plopana) s-a născut între cei mari petrecerea numită *arici*, mai ales articulat, *ariciul*, cunoscută pe la țară în România întreagă.

„Între danțuri din popor este și *ariciul*” (I. Stănescu, Teleorman, c. Odaia; G. Ioachim, Covurlui, c. Tuluțești; G. Alesandrescu, Vaslui, c. Tangujii; preut C.D. Gheucă, Iași, c. Galata).

Descrierea cea mai amănunțită a acestui danț țărănesc o avem din Oltenia:

„*Ariciul* se joacă în două feluri: 1. Flăcăii și fetele îl joacă în chip de horă. 2. La nunți, *ariciul* este un danț comic: danțuitorii, după ce prind pe chef, fac pe unul dintr-înșii *a r i c i*, care se întinde imitând întotdeauna mișcările acelui animal, iar lăutarul cântă aria și cuvintele, toți ceilalți privind și făcând haz...” (I. Popescu, Dolj, c. Băilești).

Iată și aria oltenească a acestui danț:

A r i c i a r i c i p o g o n i c i c e - a i c ă t a t p ă i c i ,

a r i c i a r i c i p o g o n i c i c e - a i c ă t a t p ă i c i

d r a c u t e - a a d u s p ă i c i a r i c i p o g o n i c i ,

d r a c u t e - a a d u s p ă i c i a r i c i p o g o n i c i a r i c i p o g o n i c i .

Cuvintele acestei arii sînt:

„*Arici, arici pogonici* } bis
Ce-ai cătat e-aici?

Dracul te-a adus pe-aici, } bis
Arici pogonici!
 Frunză verde sălcioară, } bis
Arici pogonici
 Pleacă *ariciul* la moară, } bis
Arici pogonici!”

Apoi, cu același refren și cu aceeași repetițiune, urmează:

„Pleacă astăzi că se-nsoară
 Și ia fata lui Cicoară;
 Frunză verde trei oglici,
 Cu plântici de sfîrc de bici;
 Frunză verde dedeței,
 Cu cercei de ghiocci” – etc.

și se încheie cu:

„Frunză verde zărzăiel,
Ariciul e mititel,
 Mor fetele după el,
 Că e mic și giumbușel!”

(P.D. Ciocălțu, Dolj, c. Galiciuica)

Acest cîntec învederează pe deplin nașterea danțului poporan din jocul cel copilăresc.

În Moldova, o variantă coreografică foarte interesantă a *ariciului*, însoțită de aceeași arie, se cheamă *ș u b e t* (T. Speranță).

v. *Nazaret*. – *Șubet*.

4ARICI, s.m.; t. de méd.: 1. herpès, une espèce de dartre; 2. verrue, durillon. O boală de pele, care dă acesteia un aspect solzos.

Lex. Budan, 31: „*arici*, o sgrăbunță primejdioasă”.

La macedo-români, *arici* însemnează „neg” sau „negel”, care prin formă, în adevăr, se aseamănă cu un *a r i c i*.

De aci adjectivul *a r i c i t* „couvert de dartres” sau „couvert de verrues”.

v. ^{1,3}*Arici*. – *Aricit*.

5ARICI, s.m.; t. de vétérin.: mules, arêtes, queue de rat (des chevaux et des bêtes à cornes). Un fel de boală de picioare la cai și la vite. Sinonim cu *a r i c e a l ă*, cu acea deosebire însă că prin aceasta se înțelege boala în stare acută și care se vindecă, pe cînd *arici* e cronic, părul nemaierescînd pe piciorul cel bolnav.

„*Ariciul* la cai vine din sudoare. Cînd calul asudă tare, stînd în loc, sudoarea curge pe picioare pînă la copită, acolo se strînge și, fiind foarte iute și sărată, intră prin pori împregiurul copitei, apoi se umflă piciorul la copită, pelea crapă și dă sînge, carnea se cangrenează. *Ariciul* la vite cornute se face la iia picioarelor și la pîntece, dentîi

ca o bolfușoară sau ca o nucă, apoi crește ca un pumn legat de piele numai printr-o grosime de un deget; se vindecă lesne. Când la vite cornute se face *arici* la copită ca la cai, e mai primejdios (G. Constantiniu, Neamț, c. Doamna).

„Cînd calul se rănește la picioare, se zice că are *arici*” (I. Demetriu, Vaslui, c. Mircești).

„*Ariciul* e o umflătură ce o fac boii ce umblă mult la cărăușie. Se face la cîte un picior” (M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni).

„*Arici* la vite este un fel de zgaibă crescînd jos lîngă copită ca un burete” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Să se observe că și germanii au în veterinăria lor cuvîntul „Igel” = *a r i c i*; ba și italienește aceeași boală la cai se cheamă „ricciolo”, literalmente *a r i c e l*.

Un cal bolnav de *arici* este *a r i c i t*; o vită – *a r i c i t ă*; iar ca verb, calul sau vita *s e a r i c e ș t e*.

v. ¹*Arici*. – *Ariceală*. – *Aricit*.

⁶ARICI, s.m.; t. d’agron.: sorte de maladie végétale; rouille, surtout de la vigne. O boală a plantelor, numită încă *t ă c i u n e* și *b u r e t e*.

„*Arici* pe butuci de viie = der Brand an Reben” (Sava Bărcianu).

De aci apoi verbul: *a s e a r i c i* și adjectivul *a r i c i t*, cînd o plantă capătă această boală sau – altfel zicînd – *s e b u r e ț e ș t e*.

G. Seulescu (*Arhiva Albinei, Suplem. la Gazetă*, nr. 41, 1847): „Ciorlani, ciriteie, tufari se zice cînd arboreii mîncăți de vite agiung a *s e a r e c i* (cangrenă)”.

v. ¹*Arici*. – ²*Burete*. – ²*Tăciune*.

⁷ARICI, s.m.; t. de botan.: Echinops, boulette. Nume de plantă, întrebuințat mai în specie la românii din Banat.

D.S. Manguică (*Botanica românească*, în *Familia*, 1874, p. 586) constată existența și explică originea acestei numiri:

„În 23 sept. 1874, fiind eu într-o comisiune ambulatorie de pădure în procesul urban al comunei Gherliște, și ajungînd comisiunea la punctul mai înalt în pădure la liveada numită Polumb, văzui în liveadă un loc plin de această plantă. Deci întrebai pe 6 locuitori din Gherliște, cari așteptau acolo, cum se cheamă acea plantă, la ce ei răspunseră: *Arici*, deoarece este învelită ca un *a r i c i* și dacă-i rupi coada nu știi unde-i este capul. De față au fost d. At. M. Marienescu, Ioan Popovici, Ivașcu parocul, apoi Pavel Lepa, judele comunal din Gherliște. La vreo două zile după aceasta, venind înapoi la Oravița, am căutat în vorbăriul etimologic botanic: ce însemnează grecește «echinops»? și spre mare surprindere a mea am aflat că «echin» înseamnă *a r i c i* și «ops» prospect, formă. Drept aceea numirea românească de *arici* a acestei plante trebuie să fie foarte veche și tradițională, deoarece corespunde conceptului vechi grecesc, și nu poate fi numire de întîmplare...”

Să se noteze că și franțuzește această plantă se cheamă „tête h é r i s s o n é e”.

v. ¹*Arici*.

⁸**ARICI**, n. pr. m. loc. Numele unui sat în Rîmnic-Sărat, numit înainte P u ț u l - A r i - c i u l u i (Frunzescu).

v. ¹*Arici*.

⁹**ARICI**, n. pr. m. pers. – v. *Aricescu*.

ARICIOAICĂ, s.f., hérisson femelle. A r i c i de partea femeiască.

Aricioaica ocupă un loc foarte interesant în mitologia poporană română. Numai prin concursul ei se poate descoperi fabuloasa plantă numită iarba-fearelor (Eisenkraut, Ferraria), la atingerea cării ferul se sfăramă în clipă.

„Iarba-fearelor, poporul îi mai zice a ferului, se crede a fi o buruiană ce se găsește printre alte ierburi și cu care se poate strica sau descuia orice încuietură; este de culoare roșie-argintie; spre a o găsi, trebuie a îngrădi bine cuibul unei *aricioaice* și a pune la gard un lacăt; venind ea și neputînd intra la pui, va alerga și va aduce acea iarbă, care se va găsi apoi la ușa îngrăditurei...” (T. Cioban, Tutova, com, Frunțișenii).

Deja Enăchiță Văcărescu (*Poez.*, 337) a descris această credință poporană foarte răspîdită:

„— Am să v-arăt o minune...
 — Ce este minunea? spune!
 — Vă rog, n-o luați drept glumă:
 Trei a r i c e i fără mumă
 I-am închis cu îngrijire,
 Să n-aibă loc de ieșire:
 Numai prin ușă se poate
 Ei d-acolo a se scoate.
 Lacătul nu se descuie
 Nici cu cheie, nici cu cuie.
Aricioaica mîniată
 A fiarălor iarbă cată,
 În tot felul se muncește
 Pîn-în sfîrșit o găsește,
 Buruiana e micșoară,
 Ca rubinul roșioară;
 Deschide cum o aduce,
 Își ia puii și se duce...”

„Se zice că iarba-fearelor se poate căpăta așa: să se prindă un pui de arici, să se bage sub o troacă, pe troacă să se pună o peatră mare; atunci vine m a m a a r i - c i u l u i, aduce iarba-fearelor la troacă, și troaca cu peatră cu tot sare de pre puiul ei, iarba apoi rămîne lîngă troacă...” (P. Olteanu, Hațeg).

Cu prea puține variante, legenda circulează tot așa în Covurlui (c. Foltești), în Tecuci (c. Corod), în Gorj (c. Polovragi), în Olt (c. Gura-Boulul), în Rîmnic-Sărat

(c. Tîmboiești), în Teleorman (c. Rîioasa), în Prahova (c. Mălăiești), în Brăila (c. Albotești) etc., precum și la românii de peste Carpați (Făgăraș, c. Vaidarecea, Copăcel etc.).

Fondul acestei credințe este de origine italică; dar la vechii romani nu aricioaica, ci *gheunoaia* era aceea care descoperea iarba fearelor: „adactos cavernis eorum (picorum) a pastore cuneos, admota quadam ab his herba, elabi creditur vulgo” (Plin., *H.N.* X, 20).

La *aricioaică* în Banat se zice *aricioane* (S. Liuba, c. Maidan).

v. *Arici*. – *Iarba-fearelor*. – *-oaică*.

ARICIRE, s.f.; „action de gagner le javart” (Cihac).

v. *Aricesc*. – *Ariceală*.

ARICÎT, -Ă, adj.; 1. t. de méd.: dartreux; 2. t. de vétérin.: atteint d'arêtes ou de mules; 3. t. d'agron.: rouillé; 4. maigre, étioilé etc. Este participiul trecut din verbul *aricesc*, reprezentînd toate sensurile cele patologice ale cuvîntului *arici*. Astfel, un om bolnav de *zgai*be este *aricit*, un cal bolnav la copită ori o vită este *aricit* sau *aricită*; o plantă bolnavă de tăciune e *aricită*; apoi în genere, ca expresiune a unei stări bolnăvicioasez orice ființă foarte slabă se poate zice *aricită*.

Dosofteiu, *Synax.*, 1683, ghen. 18, despre St. Macarie din Alexandria: „să dusă la pustie adîncă de ședzu șise luni acolo, unde sîntu țanțarii mare ca vîespile, delu înpungia și-l potricăliia de-aș scosă *vârcri* preste tot trupul; și după șise luni deaca ș-aș venit la chilie, număi de pre grai să cunoștia, atâta era de schimosât și *orbălici* preste tot trupul cât sămăna cu piială pilului, așia-î era pelița *aricită*...”

Ibid., fevr. 16, despre St. Marutha: „și *aricită* țata unii femeii cu bunătăț, număi cu sâmnatul sfînteii cruci o aș tîmăduit...”

Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muzeul istor. din Bucur.), citînd cuvîntul după Dosofteiu, fără însă a aduce vreun pasagiu, îl traduce greșit: „*aricit*, rauh, stachelig”, adecă „aspru, ghimpos”, ca și cînd s-ar trage d-a dreptul din numele animalului *arici*, pe cînd cuvîntul însemnează *zgăibos*.

„*Aricit* se zice la un cal sau bou ce are *arici*, adecă o umflătură cu rană la închieturile de jos dinapoi a picioarelor, din șederea vitei într-un loc gunoios plin de apă” (P. Hușianu, c. Sculenii).

Balada *Jigmon-Crai*:

„Moțoi, Moțoiăș,
Domn din Făgăraș,
Cîine de oraș,
Săruta-mi-l-aș,
Pe-un cal *aricit*
De vine stîrcit,
Făcut pe fugit...”

„Un porc mic și *aricit*...” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v. 4,5,6 *Arici*.

²ARICÎT, s.n.; t. de vétérin.: arêtes, mules. Participiul trecut din *a r i c e s c* luat ca substantiv, în loc de *a r i c e a l ă*.

v. *Ariceală*.

ARICITÛRĂ. – v. *Ariceală*.

ARIDÎC. – v. *Rădic*.

¹ĂRIE s. **ĂRE** (plur. *arii* și *ării*), s.f.; 1. aire, grange, 2. toute surface plane. În primul sens, care este cel de căpetenie, e sinonim cu *s t o d o l ă* și *h a r m a n*: o împrejmuire înlăuntrul cării se îmblătesc sau se trieră bucatele. Latinul *ă r e a* sau *ă r i a*, de unde span. și portug. *a r e a*, ital. *a j a*, provenț. *e i r a* etc. (Cihac). Forma românească cea veche este *are*, articulat *area*, pe lângă care ne întîmpină însă și *arie*. Românii din Bihor rostesc pînă astăzi disilabic: *are* (*Conv. lit.*, 1887, p. 1004).

Întinderea *ariei* se zice *f a ț ă* sau *f ă ț a r*, uneori *f ă ț a r e* avînd în mijloc un *p a r*.

Ion Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 185: „Trieratul în Moldova se face în chipul următor: mai întîi se pregătește *ariia*, a cării mărime se face de 6 stînjini în toate lăturile dinpregiur a parului bătut în mijloc, și aceasta pentru 4 cai, și de 9 stînjini pentru 8 cai. Fața *ariei* se cioplește sau prășește; după aceea, dacă pămîntul îi uscat, se cară apă și se udă, iar dacă-i moale, se așterne paie pe dînsa, se vîră caii și o bat bine pînă cînd rămîne netedă și vîrtoasă, căci așa numai se poate strînge sămînța curată, fără țarnă. După ce s-au bătut bine fața *ariei*, se mătură și apoi se pun de giur împregiurul parului din mijloc un rînd de snopi, depărtați de un pas de la par...”

Pravila de la Govora, 1640, f. 82 b: „Oarecine va arde o curte oarecaré, sau stogû cu ariă, sau casă, să ăa certare în 8 aî...”

Pravila Moldov., 1646, f. 13: „ceia ce vorû aprinde casa omului sau ariă cu pâiniă, sau ariă cu fânulû, în pizmă pentru să-șû răscumpere despre vreun vrăjûmaș ce-i va fi făcut vreo răutate, pre unii ca aceia ca să-i ardă în focû...”

Dosoftciu, *Liturgiar*, 1683 (Slujba *antimisului*, f. 48 a): „Molitvâ la *ariă* cîa cu pâine. Domne Dumnedzăulû nostru, fântâna bunățățelorû, ceta ce poruncișû pămîntulû să scoțâ rodâ, prin a ta milostivire și bunătațe, blagoslovîaște și mulțîaște și *ariă* ačasta și căratulû vîpturilorû șerbilorû tăi; împle șurile lorû de totâ dulceta de rodâ...”

Biblia lui Șerban-vodă, 1688, *Os. IX, I*:

„...iubit-ai dări preste toată *ariă* grăului; *arie* și teascû n-au conoșcut pre ei...”

„...dilexisti munera super omnem *a r e a m* tritici; *a r e a* et torcular non cognovit eos...”

dar tot acolo și forma *are*, *Matth.* III, 11:

„...căruia e lopata în mâna lui, și va curăța area lui, și va aduna grâul lui în jitiță...”

„...cujus ventilabrum in manu sua, et permundabit a r e a m suam, et congregabit triticum suum in horreum...”

Ultimul pasagiu sună la Varlam, 1643, II, f. 89 a: „acela ce lopata lui ăste în mâna lui, și va răni *area* sa, și va aduna grăul său în jitița sa...”

Și mai jos, f. 89 b, de două ori:

„...ca și într-o *are* grăul cu pleavele...”

„...acum încă ești î n t r - *are* împreună cu grăul...”

Ca și alți substantivi începători cu *a-*, cuvântul *arie* își asociază mai cu preferință pe î n t r u în loc de î n; bunăoară:

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683 (noevrie 8, f. 7 b): „Și Ghedeon, fiul lui Ioasă, mlația grâu î n t r - *are*...”

Colinda *Plugului*:

„Cu stînga plogea;
Din plog
Snop,
Din snop claie făcea,
Din claie
F a ț ă a l b ă de *arie*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 142)

Într-o variantă a acestei colinde:

„Unii secerau,
Unii snopi făceau,
Unii cară mocănești încărcau,
La *aria* de a r a m ă cărau,
La *aria* de a r a m ă
Cu stîlpul de a r g i n t...”

(Ghibănescu, în *Analele lilerare*, 1888, p. 46)

Descîntec „de albeață”:

„La *aria* cu-mblătitori o duceți,
Ca-mblătitorii în grabă
Mii și fărîme s-o facă...”

(Marian, *Descînt.*, p. 5)

„Niciodată oamenii nu se culcă pe *arie*, căci cred că pe ea joacă noaptea ielele, care pocesc oamenii” (Ilfov, în *Țara nouă*, 1887, p. 100).

La Iordachi Golescu (*Conv. lit.*, 1874, p. 73): „Ca la *arie* cînd vîntură, paiele în vînt se duc, iar grîul jos rămîne” – o zicătoare cam revoluționară.

Alți proverbi:

„Orbul își caută acul în *aria* cu paiele, și surdul îl povățuiește unde sună” (Pann, II, 4).

„Decît în fața *ariei* mai bine în capul locului” (*ibid.*, II, 144; III, 118), cu același sens ca italianește: „pagare însu l’aja = pagare imediatamente o sul luogo ov’ è il creditore” (Tommasco) – zicătoare de veche origine italică agricolă.

Leșile și veniturile 1776, ed. P. Răscanu, p. 41: „Stogurile de fîn ce vor fi aproape de sat să le îngrădească, cum și stogurile ce vor fi departe de sat și se va fi obicinuit ca să se îngrădească iarăș dator să fie vornicul cu sătenii să puie să le îngrădească. Asemine să se urmeze și la *ariile* cu pîne ce vor fi aproape de sat. Iar de se va întâmpla stricăciune în țarină, în grădini, în fînațe și la *arii*...”

La plural, în grai se aude mai mult *ării*.

„Am fost azi cu cușca pă la *ării*le sohățenilor ș-am prins vo 12 potîrnichi” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Boieriei de *j i t n i c e r* din Moldova îi corespundea în Țara Românească boieria de *c l u c e r* za *arie* sau de *arie*, literalmente: acela care ține sub cheie *aria* = *j i t n i ț a*.

Acceași sinonimică ne întîmpină în *Dicționarul slavo-românesc* circa 1670, de origine muntenească (ms. în Bibl. Soc. Arheol. din Moscva, f. 63 a): „*j i t n i ț ă, arie*.”

Constantin Brîncoveanu, *Condica de venituri și cheltuieli*, 1694, p. 30: „S-aŭ dat Radulŭi vel *c l u c e r* za *Arie* i luŭ Hasanache clucer pentru chieltueala fânului...”

Bauer, *Mém. sur la Val.*, 1778, p. 60: „Le Vel *K l o u t z i a r* d’*Aria*. Il étoit autrefois inspecteur des magasins de foin et d’orge qu’il distribuait aux Boyars et aux troupes. Il n’en existe plus aujourd’hui que le nom.”

Arie cu sens de suprafață netedă în genere:

De la Vrancea, *Sultânica*, p. 170: „Cerule, scuturat, dă în limpede, și acopere, ca un coviltir argintuit, rotunda *arie* a pămîntului...”

A. Vlahuță, *Nușele*, p. 101: „se uită în sus la crengile negre și fără nici o frunză ale marelui pom, și se așeză trudit sub strașina-i largă, prin care se cerneau mărunțel razele soarelui, presărînd *aria* umbrită cu boabe calde de lumină...”

v. ¹*Harman*. – *Fățar*. – *Felezuiesc*...

²**ĂRIE**, s.f.; t. d’astron. popul. – v. ²*Harman*.

³**ĂRIE**, s.f.; t. de mus.: air, chanson. Curat românește: *c î n t e c*, fie ca muzică, fie ca vorbe. *Arie* e un italianism, introdus în grai pe la începutul secolului. Îl are și *Leticonul Budan*: „*Arie*, cîntare frumoasă și cu măiestrie”.

v. *Cîntec*. – *Zic*.

ARIENÈSC, **-EASC**, adj.; appartenant à la doctrine d’Arius.

v. *Arian*.

ARIËNI s. **ARËNI**, n. pr. loc. m. plur.; nom d’un endroit historique. O localitate foarte memorabilă, mai ales prin peirea lui Despot-vodă.

Urechie, *Letop*. I, p. 184: „Atunce Despot-vodă, dacă au văzut că l-au viclenit toți boierii și l-au părăsit toți slujitorii, și țeara s-au rădicat asupra lui, și nădejde de

ajutor de undeva de la prietinelul seu Laski nu-i vine, așa văzând perirea sosită asupra capului seu, îmbrăcat domnește, au eșit a f a r ă d e n c e t a t e m a i s u s d e S u c e a v a l a *Areni*, unde era țeara adunată să se închine Tomșii...”

A doua oară *Arienii* se menționează în cronică pe la 1691:

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 42: „în S u c e a v a au făcut (Ioan Sobiețki) ocop pe giur c a p i ș t e a a r m e n e a s c ă d e s p r e *Aréni*, și acolo și-au așezat oastea de au ținut târgul Suceava...”

Arienii dară, *Ariani* (арѣни) după ms. nr. CCXXXVIII, p. 120 b, din Biblioteca Academiei Române, era ca un fel de mahala a Sucevei, vechea capitală a Moldovei, și anume despre partea unde se afla biserica a r m e n i l o r. Se știe că la români: „numele de armean a devenit sinonim cu *arian*, ca și când ei ar fieretici a r i e n i” (Melchisedec, *Cr. Romanului* I, p. 33). Așa dară numele *Arieni* însemnează peeretici de ai lui A r i a, A r i a n i.

v. *Aria*. – *Arian*. – *Armenesc*.

Astăzi această localitate nu mai există. Iată ce ne scrie d. S.F. Marian: „Numai amintirea s-a păstrat pînă astăzi în numirile *Areni* și P o d u l - *Arenilor*. *Areni* se numește o bucată de țarină în partea despre meazizi-apus a orașului Suceava, în nemijlocita apropiere a acestuia; iar P o d u l - *Arenilor* se numește un pod simplu de peatră, peste care merge drumul mare sau împărătesc spre Transilvania și peste care se trece totodată și-n țarina numită *Areni*. Pe țarina aceasta, care lung timp a fost imaș, când s-a arat, vor fi acuma vro 30–40 de ani de atunci, s-au aflat o mulțime de dărzi, frînturi de săbii și multe alte obiecte de război. Tot pe această țarină, și anume în partea despre oraș, se află și acum vro cîteva fîntîni, a căror zidire arată că sînt foarte vechi. La una este un stîlp mare de peatră, pe care e săpată marca Moldovei...”

v. ¹*Armean*. – *Suceava*.

ARIËȘ, n. pr. m. loc.; t. de géogr.: Aranyos, rivière en Transylvanie. Rîu în Ardeal, care trece prin Turda și se varsă în Murăș. În năsipul lui se găsește aur, de unde-i vine numele unguresc Aranvos, literalmente „auros”, iar de aci forma românească mai veche *Arenieș* și apoi, prin muiarea nazalei, *Arieș*.

Fragment geografic din sec. XVII (Cipariu, *Archiv*, p. 434):

„cură în jos o apă foarte frumoasă, care se cheamă *Areniaș* și-i zic a p ă - p o - l i i t ă...”

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 527: „Mai sus, pe apa *Arieșului* – carele, ieșind apoi din strîmtoarea munților, curge spre răsărit, pe lîngă Turda – mai sus pe *Arieș* se văd satele Cămpenii, Ponoarele, Scărișoara...”

v. ¹*Criș*. – *Olt*. – *Turda*.

ARIËTE. – v. ^{1,2}*Arete*.

ARIMBĂȘĂ. – v. *Harambașă*.

¹**ARÎNĂ**, s.f.; petit bois, bosquet. O formațiune din a r i n „aune”, ca și cuvîntul ce urmează mai jos. Literalmente însemnează a r i n i ș, de unde însă a trecut la un sens mai general. Se aude în Moldova.

„Pe la noi *arină*, ca și r e d i u și ț i g l ă, se cheamă o pădure tînă ră sau nuic-lărie” (G. Voicu, Tecuci, c. Stănișești).

v. ²*Arină*. – ¹*Anin*. – *Rediu*.

²**ARÎNĂ** (plur. *arine*), s.f.; t. de botan.: grain d’aune. Așa se cheamă, mai ales în Bucovina, bobite de a r i n, cari se folosesc de cătră țărance la văpsirea sculurilor.

S.F. Marian, *Cromatică*, p. 45: „De multe ori însă întrebuințează, în loc de scoarță, *arine*, adică bobite de arin negru, căci *arinele*, după cum spun româncele cele experte, dau o negreală cu mult mai bună. Destul atîta, că cu negreața aceasta, fie din *arine*, fie din scoarță de arin-negru și de prun amestecate cu calacan, negresc nu numai diferite lînețe, ci și mantale și sumane...”

v. ¹*Anin*. – ¹*Arină*.

³**ARÎNĂ**, s.f.; sable. Latinul a r e n a, trecut de asemenea în spanioala, italiana, provențala. Sinonim cu n ă s i p și cu p r u n d, împrumutate de la slavi.

Lețicon Budan: „*Arină* = prund, năsip, ț i r f ă”.

Peste Carpați se aude uneori și sinonimul unguresc h o m o c.

Arină ne întimpină des în vechile texturi.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), LXXII:

„...și ploa spr-inși ca pulbere pelițe, ca
arina mairicii...”

„...et pluit super eos sicut pulverem
carnes, et sicut a r e n a m marium...”

Tot așa la Dosofteiu, 1680, ps. LXXVII: „și ploa preste dânsii ca pulberia cărni și ca *arina* mării...”, unde la Coresi, 1577: „ca n ă s i p u l mării pasări cu péne”, iar la Silvestru, 1651: „ca n ă s i p u l mării pasări zburătoare...”

Dosofteiu, 1680, ps. CXXXVIII:

„Număra-î-voiu pre înșii, și mai cu asu-
pră decât *arina* înmulță-să-vor...”

„Dinumerabo eos et super a r e n e m
multiplicabuntur...”

Același, *Paremiar*, 1683, luni a 5-a, f. 5 b, *Genes*. XIII, 16:

„Și voi face sămânța ta ca *arina* mării;
de poate cineva să numere *arina* mării, și
sămânța ta va număra...”

„Et faciam semen tuum, sicut a r e -
n a m terrae. Si potest aliquis dinumerare
a r e n a m terrae, et semen tuum dinu-
merabitur...”

unde în *Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „n ă s i p u l”

Același, 1673, f. 138 b:

„Cînd aū potprit maria ca-ntr-un foale,
De î-ai trecut preste-*arînă* moale...”

Ibidem, f. 139 b:

„Ca *arîna* mării sta de multe
Pasări pre•urî tabără nezmulte,
De mîncară și să săturară
Și gingășitura nu-ș uitară...”

Într-un boacet din Basarabia:

„Unde mi te pornești?
Unde călătorești?
Pe drumuri de *anină*
Mergi în țară străină...”

(Burada, *Datine*, p. 129)

anină este învederat o formă asimilativă din *arină*, întocmai ca „cunună = coronam”, „senin = serenum” etc. În același mod, din *arină* „sable” vine adjectivul *a r i n o s*, asimilat uneori în *a n i n o s*, și verbul *a r i n e z*.

v. *Aninoasa*. – *Năsip*.

ARÎNDE. – v. ¹*Anin*.

ARINDEAUA, s.f. artic.; t. de choréogr. popul.: sorte de danse populaire valaque.
v. *Irindeaua*.

ARÎNE. – v. ¹*Anin*.

ARINÈT. – v. *Crină*.

ARINÈZ (*arinat*, *arinare*), vb.; sabler, sablonner. *Leț. Bud.*: „*arinez*, arena tero vel lavo”.

v. ³*Arină*.

ARÎNG }
ARÎNGĂ } v. *Hăring*.

¹**ARINÎȘ.** – v. *Aniniș*.

²**ARINÎȘ** (pl. *arinișuri*), s.n.; désert, endroit sablonneux. Din *a r i n ă* „sable”, prin sufixul -iș ca și-n sinonimii *n ă s i p i ș* și *p r u n d i ș*.

C. Negruzzi, *Scrisoarea XXIV*: „istoria lui Napoleon, a acestui uriaș ce a răsturnat fața lumii și pre care l-am urmat în *arinișurile* Egiptului și în troienele zăpezilor Rusiei...”

v. ³*Arină*.

ARINOASA s. **ARIROASA**, n. pr. loc. f. artic. Tot una cu *A n i n o a s a*, formă adjectivală articulată din *a r i n ă* „sable”, literalmente „la sablonneuse”.

Ca nume de rîuleț:

Act moldovenesc din 1761 (*Cond. ms. a Doljeștilor*, nr. II, p. 296, în Arh. Stat.): „un vad de moară în fundul *Arinoasei*...”

Prin asimilațiune rotacistică *Ariroasa* ne întimpină deja la Bogdan-vodă, 1515 (*Cond. Doljeștilor*, nr. II, p. 388), în traducere veche:

„o bucată de locu din hotar Stăncestii între Bohonca și între *Ariroasa*...”; și mai jos: „peste codru păn la *Ariroasa*, unde cade părau Bujorului la *Ariroasa*, deci în jos matca *Ariroasăi* unde să înpreună *Ariroasa* cu Bohonca...”

v. ¹*Aninoasa*. – ³*Arină*. – *N*. – *R*.

ARINÒS, -OASĂ, adj.; sablonneux, sableux. *P r u n d o s*. *N ă s i p o s*.

v. *Aninoasa*. – ³*Arină*. – *Arinoasa*.

ARIOARĂ, n. pr. loc. f.; une colline en Valachie. Ca deminutiv din *a r i e*, prin sufixul *-oară* = *-ola*, corespunde latinului *a r e o l a*.

„*Arioară* se cheamă o colină în comuna Beceni, acoperită cu fînețe și pădure” (B. Iorgulescu, *Dicț. topogr. ms. al distr. Buzău*).

v. ¹*Arie*.

ARIÒC. – v. *Uruioc*.

ARIÒR, s.m.; t. de botan.: épurge, Euphorbia. – v. *Alior*.

ARIPA-CÎMPULUI, n. pr. m.; t. de mythol. popul.: héros légendaire, sorte d’Hercule. Într-un basm din Banat, foarte bine reprodus de d. A. Tuducescu (*Tribuna din Sibiu*, 1885, nr. 218-28), zmeii furînd soarele, luna și stelele, le scapă de la ei fătul-lo-gofăt *Aripa-Cîmpului*, după un lung șir de lupte, cari reamintesc cu atît mai mult anticul mit al lui Hercule, cu cît eroul, deși adesea ar putea să se odihnească și să-și primească răsplata vitejiei, totuși nu se oprește pînă a nu isprăvi întregul lanț al izbîndelor. Această legendă însă nu se întemeiază pe un prototip elenic, ci pe o redacțiune latină a mitului lui Hercule. Numele *Aripa-Cîmpului* însemnează pe protectorul agriculturii, după cum era Hercule numai la latini, niciodată la greci (Cox, *Myth. of the aryan nations* II, 56). Ceva mai mult, însuși numele curat italic al lui Hercule, Semo Sancus (semen, sancire), exprimă tocmai aceeași noțiune de „agri custos” ca și *Aripa-Cîmpului* (Bréal, *Hercule et Cacus*, în *Mélanges*, p. 48 sqq.).

v. *Ana*. – *Arăpușcă*. – *Idră*. – *Iorgovan*. – *-ilă*. – *Inima-pămîntului*...

ARIPA-ÒILOR. – v. *Aripă*.

ARIPÀRE. – v. *Aripat*.

ARIPA-SATĂNEI. – v. *Avestiță*.

ARIPĂȚ, -Ă, adj.; ailé. „Care are a r i p i” (Costinescu). Formațiune participială din a r i p e z, pe cînd din a r i p e s c se formează a r i p i t.

Mai de loc nu se aude în grai, fiind înlocuit prin compusul î n a r i p a t.
v. *Aripit*.

ARIPĂ s. **ÀRIPĂ** (plur. *aripe, aripi*); s.f.; 1. aile; 2. nageoire (de poisson); 3 protection, abri; 4. flanc ou aile d’une armée; 5. aile d’une église; 6. volant d’un moulin; 7. garde-crotte. La plural se rostește mai obicinuît ăripi, pe alocuri *arichi* și chiar *aripchi*.

Ca sens fundamental, aripă este una din părțile corpului cele menite pentru zbor și cari sînt totdeauna cel puțin două: *aripa* paserei; *aripa* liliacului; *aripa* fluturului; *aripa* muștei, a țînțarului etc.

Cu acest înțeles:

Doină din Ardeal:

„Fă-mă pasăre de-argint
Cu *aripile* de vînt,
Ca să zbor
Unde mi-i dor...”

(J.B., 124.)

„Care era mirele
Înălța umerile,
Ca șoimii *aripile*
Cînd îi bat vînturile...”

(St. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza)

Balada Șoimul și floarea fragului:

„Cît am pus în gîndul meu
Pe-o *aripă* să te ieu...”

Balada Todorîță și moșneagul:

„Arcul iute-aș încorda,
Aripa Ț-aș săgeta
Și în brațe mi-ai cădea...”

(Pompiliu, Sibii, 19)

A se înaripa sau a căpăta puterea de a zbura se zice: a face *aripi*.

Proverb: „Dacă f a c e puiul *aripi*, nu-l mai găsești la cuib” (Ispirescu, în To-cilescu, *Rev.*, t. 5, p. 153).

De asemenea: a prinde la *aripi* (T. Codrescu, *Dialoguri*).

Pentru mișcarea *aripelor* se zice: a bate din *aripi*.

Balada *Corbac*:

„Iată, mări, că-ntr-un nor
El zărea un corbușor

Ce pe sus tot cronconea
Și din *aripi* tot băt ea...”

Cu același sens, dar mai puțin poporan: a v î n t u r a.

C. Conachi, p. 121:

„Nu pot ști cu hotărîre vremea cît am petrecut;
Dar orcît au fost de multă, o minută mi-au părut!
Atunci au sosit și somnul, cu ochii împovorați,
De o lene-adormitoare cu totul însărcinați:
Și, v î n t u r î n d din *aripă*, îndată am adormit...”

Prin asemănare de formă și de funcțiune, se cheamă *aripi* și membranele cele de înotare la pești.

Lex. Bud.: „*Aripă* = pinna, Flossfeder”.

Termenul însă mai întrebuițat e deminutivul a r i p i o a r ă.

Paserea adăpostindu-și puii sub *aripele* sale, de aci sensul figurat de p r o - t e c ț i u n e.

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 266: „de câte ori vruu să adun coconii tăi, cumu-ș adună o găină puii suptă *arepile* sale...”

Dosofteiu, 1673, f. 96 a:

„Petrecînd în casa ta-ntr-acoperemînt,
Supt sînta ta *àripă*, viață pre pămînt...”

Zilot, *Cron.*, p. 15: „Deci, fraților, fericesc pe aceia care le-au slujit norocul a lăcui în niște pămînturi ca acelea, umbrite supt *aripele* dreptei ocîrmuirii...”

C. Negruzzi, *O alergare de cai* III: „de abia apucasem a adormi, și un vis fantastic veni și-și puse asupră-mi negrele sale *aripi*...”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 10: „Îndură-te, doamne, de pămîntenii mărici-tale și le deschide *aripă* de apărare...”

O admirabilă imagine la Neagoe Basarab, circa 1515 (*A.I.R.* I, 2, p. 127): „lacrimelme sînt *aripele* pocăinței...”

Nu mai puțin frumos la Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 60 a:

„norocul cu aripi și fără picioare iaste, de tot a zbura și de la om a să duce poate, iară de tot pre cineva a să pune și pre dănsul a lăcui nu poate...”

Alte locuțiuni metaforice:

„Zicătoare: calul e *aripa* omului” (I. Georgescu, Trans., Făgăraș, c. Scoreiu; P. Michăescu, Brăila, c. Ceacîru).

„Poporul zice că calul este *haripele* omului” (B. Țuțuianu, Muscel, c. Valea-Mare) – unde e de observat nu numai aspirațiunea, dar mai ales forma singulară masculină *aripe*.

Doină din Banat:

„Dragostea-i un lucru mare:
Ea zboară și *aripi* n-are...”

C. Conachi, p. 235:

„Abia somnul îmi închide genile cu lăcrămare,
Și amoriul mi s-arată cu *aripi* dizmerdătoare...”

Bolintineanu, *Moartea*:

„Boale furioase,
Boale gălbegioase,
Din *aripi* pleznind,
Ca iesme rînjind...”

În mitologia poporană:

„Zmeul este un șarpe mare cu *hăripi*...” (M. Rădulescu, Dîmbovița, c. Finta).

„Zmeii sînt cu *haripi*...” (D. Popescu, Dîmbovița, c. Băleni-Serbi).

„...despre balauri se spune că sînt un felu de șerpi foarte mari cu *aripchi*...”
(G. Baltă, Neamț, c. Bistricioara).

Ca și zmeii sau balaurii, tot așa și caii Feților-logofeți sînt mai totdeauna cu *aripi*.

Basmul *Tinerete fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 3): „un cal gras, trupeș și c u p a t r u *aripi*...”

În iconografia creștină, îngerii și dracii sînt deopotrivă înzestrați cu *aripi*, fără cari – se vede – n-ar putea străbate văzduhul.

În graiul ostășesc – ca și lăținește: „*alae exercitus*” – se cheamă *aripi* cele două extremități, la dreapta și la stînga, a unei d r î m b e, adică a unui corp de armată, al căruai centru se zicea altădată t e m e i.

Miron Costin, *Letop.* I, pag. 293: „D r ă m b a cea de oști, care era orânduită spre Suceava, au cuprins căt ține Soroca și ținutul Iașilor până în târg în Iași, Hotinul, Dorohoiul, Hărlăul și Cernăuții până în cetatea Sucevii, t e m e i u l, iar *aripele* până în munte agiunea...”

Același, *Letop.* I, p. 312, vorbind despre bătălia de la Finta între Matei Basarab și Vasile Lupu: „den dreapta au pus Curtea, ce se zice la dănșii Roșii, și altă oaste de țeară, și au pus o seamă de pedestrime siimeni, și acea *aripă* era împotriva moldovenilor...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 40: „(Cantemir-vodă) mare vitejie au arătat la acea *aripă* dincotro au dat el năvală asupra leșilor...”

I. Neculce, *Letop.* II, p. 288: „Nemții încă au sosit cu tabăra lor, și silia carii de carii oastea să apuce mai curând la pod, și nu se bătea t e m e i u l oștilor, numai *aripele* se hărăția...”

Aripă există și-n arhitectura bisericească.

„*Aripa* bisericeii = streășina de la cel mai de sus turn” (Costinescu).

„*Aripa* bisericeii = pteroma” (Bobb).

La o moară, *aripă* este un termen tehnic, avînd în graiul poporan o mulțime de sinonimi: f o f e a z ă, c u p ă, l i m b ă, s ă g e a t ă...

„La o moară de vînt în g r i n d e i sînt așezate *aripele* pentru vînt, prin ajutorul cărora r o a t a - c u - c r î n g macină...” (C. Georgescu, Iași, c. Băiceni).

„...g r i n d e i u l stă cu un capăt pe un perete al morii și cu celalalt pe altul, prin care este scos afară ca de 6 palme, în care stau înfipite trei lemne lungi numite c o l u r i; iar în cele două capete a fiecărui col stau *aripile* morii; sînt mori și cu opt *aripi*...” (N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești).

„La moară, în a m n a r e sînt băgate *arepile*, ce sînt țepenite prin nește i c u r i ce se numesc p e n e...” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

La descrierea unei mori pe apă: „roata din apă se face cu 10-12 c u p e sau *hăripi*, în cari izbește apa...” (I. Enăchiescu, Muscel, c. Mihăești).

„La o moară pe apă r o a t a din afară are 6 c r u c i și 6 c o l a c i; în tot colacul sînt așezate 6 *arichi*” (T. Crișianu, Transilv., c. Cugieru).

„La o moară, *aripile* ce se învîrt prin apă se cheamă și l i m b i” (N. Sînzian, Hațeg).

„La o moară *aripile* se cheamă și f o f e z e” (I. Prodănescu, Covurlui, c. Sivița).

„*Aripele* morii se cheamă c o l u r i sau f o f e z i” (N. Crivăț, Tecuci, c. Fundenii).

„La *aripile* morii se zice și s ă g e ț i” (I. Demetriu, Vaslui, c. Mircești).

Costinescu, *Vocab.* I, 67: „*Aripa* roții = f o f e z ă de la roată în care bate apa”.
v. *Moară*.

Aripă este un termen tehnic și la căruță.

„Scîndurile cele care apără a nu sări glodul în căruță se cheamă *arichi*” (M. Rugescu, Iași, c. Bădeni).

Costinescu: „*Aripa* trăsorei = apărătoarea de dasupra roatelor, care apără de noroi”.

v. *Car*.

În vechile texturi e foarte deasă forma cu *e* în loc de *i*: *arepă*.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Ps. XVI: „în coperemăntul <i>arepiloră</i> tale coaperi-me...”	„...in tegmine a l a r u m tuarum protege me...”
--	--

XVII: „zbură spre <i>àrepile</i> vântului...”	„...volavit super p e n n a s ventorum...”
---	--

LIV: „și ziș: cine da-mi-va <i>arepi</i> ca porumbilor...”	„...et dixi: quis dabit mihi p e n n a s sicut columbae...”
--	---

LVI: „și întru umbra <i>arepilor</i> tale nădăescu-me.”	„...et in umbra a l a r u m tuarum sperabo”.
---	--

Coresi, 1577, ps. GXXXVIII:

„Să luare <i>arepile</i> méle unéle mănecată și întra-voiu în fundulă măricei...”	„Si recipiam p e n n a s meas diluculo, et habitavero, in extremis maris...”
---	--

unde la Silvestru, 1651: „Să aş lua *àrepile* zoriloră și aş lăcui în marginia măricei...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 7: „rugăciunea treazvă mai bune *àrepi* are decât înసుșు vântulă; și mai iusoare *arepi* au acéstea și bunătăți, că de acéste *arepi*

și dumnezeescul Davidu prorocū rugă să i se dea lui, cându grăia: cine-mū va da *arepi* ca porumbilor și să zborū să răpausū...”

Moxa, 1620, p. 354: „unū vulturū bâtea cu *arepile* și aducia vântū...”

Ibid., p. 368: „văzu unū vulturū de supra lu Martianū de-șu tinsese *arepile* de-lū umbriă...”

Noul Testament, 1648, *Matth.* IV, 5:

„...luo sus pre el diavolul întru svânta cetate și-l puse pre elū spre *arepile* besé-recii...”

„...assumpsit eum diabolus in sanctam civitatem et statuit eum super p i n n a - c u l u m templi...”

grecește: ἐπὶ τὸ πτερύγιον.

Sf. Ioan Crisostom, text din secol. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 573): „Cornilie bine rugându-se și pocâindu-se, milosteniia lui și eftiniia-i *arēpi* avură, cum zice: rugăciunile tale și milosteniia suiră-se la ceri, iară de n-ară fi avutu milosteniia *arēpi*, n-ară fi zburatū la ceri...”

Cătră această formă cu *e* aparține și termenul ciobăneșe *areapă*:

„Cînd se pășunează oile și ciobanii voiesc a le întoarce, li se zice la marginea oilor: *areapă*...” (Preut I. Stănescu, Vîlcea, c. Recea).

„Locul îngrădit unde stau oile în timpul nopții, se zice *aripa*-o i l o r” (V. Popescu, Tecuci, c. Bogheștii).

Ajungînd acum la originea cuvîntului, nu ne vom opri cîtuși de puțin nici asupra derivațiunii sale din elenul ῥίπη „élan” (Rösler), nici asupra aceleia din maghiarul r ö p „vol” (Cihac). Această din urmă, mai cu samă, păcătuiește prin neștirea că *aripă* se află nu numai în dialectul daco-român, dar și-n cel macedo-român, cu care, ungurii niciodată n-au avut a face. Forma macedo-română este à r p i t ă (Dr. Obedenaru) sau a r a p i t ă (Miklosich), pe lîngă care se aude și *aripă*, la plural *arichi*, de exemplu pe la Crușova se zice: „fudzîa canda ira om cu *arichî*” (M. Iuța). Aceeași formă cu -t ă o avuseseră și istriano-românii, de vreme ce dînșii, deși au pierdut cuvîntul și l-au înlocuit prin slavicul „krilo”, totuși i-au adaus acestuia pe acel -t ă: k r e l u t ă (Miklosich). Etimologia cea corectă este dară aceea a *Lexiconului Budan*: din latinul ā l i p e s, ā l i p e d e m, cu sensul adjectival de „zburător”, „volant”, „rapide”. Din nominativul „alipes” vine forma *aripă*; din acuzativul „alipedem” se trage a r i p i t ă. Ambele forme se referă între ele ca francezul „pâtre” (= pastor) cătră „pasteur” (= pastorem). Trecerea lui *d* în *t* la macedo-români ne întimpină nu rar la finea cuvîntului, ca în „fraget = fraged” etc. Sub raportul tonului, forma *àripă* = ā l i p e s este mai organică decît *aripă*, referindu-se de aimintrea una cătră alta ca „vultur” cătră „vultūr”, „dūșman” cătră „dușmàn” etc.

v. *Aripioară*. – *Col.* – *Fofează*...

ARIPÈSC }
ARIPÈZ } v. *Aripat*.

ARIPIDĂ }
ARIPIDÈSC } v. *Ripidă*.

ARIPIOARĂ (plur. *aripioare*), s.f.; 1. petite aile, ailette; 2. nageoire de poisson.
Deminutiv din a r i p ă. Se întrebuințează totdeauna cu o nuanță dezmierdătoare.

Balada *Șoimul și floarea fragului*:

„Sus, în vîrf de brăduț,
S-a oprit un șoimuleț;
El se uită drept în soare,
Tot mișcînd din *aripioare*...”

Doină din Bucovina:

„Ian mai stăi, măi frătioare,
Pîn’ mi-or crește *aripioare*,
Aripioare de argint,
Să zburăm spre răsărit...”

(Marian, II, 126)

Ghicitoarea despre „fasole”:

„Alba păseruică
Pe arac se urcă;
N-are *aripioare*,
N-are nici picioare...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 226)

C. Conachi, p. 120:

„Dar să nu te-nșeli să cauți la fetele ce-i vedea,
Căci te voi goni îndată de supt *aripioara* mea...”

Bolintineanu, *Un ostaș român*:

„Însă tu ai *aripioare*,
Poți te-ntoarce cînd vei vrea;
Iar eu plîng în închisoare
După dulce țara mea!...”

O urație de nuntă:

„Așa de frumușel,
Precum cîntă-un gîngurel
Într-on vîrf de păltinel:
Din guriță cîntă
Și din *arichioare* bate...”

(I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristeștii)

„*Aripioară* de pește = nageoire” (Costinescu).
v. *Aripă*.

ARIPÎT, -Ă adj.; ailé. Formă foarte rară pentru *î n a r i p a t*.

„Furnicele sînt de trei feluri: furnică mare, furnică neagră sau mică, și furnică *aripîtă*, care are *a r i p î*” (G. Dobrin, Trans., Făgăraș, c. Voila).

v. *Aripat*.

ARIROASA. – v. *Arinoasa*.

ARISTĂRH. – v. ¹*Grec.* – *Hrisoscoleu*.

-ĂRITĂ; suffixe féminin, servant à la formation de quelques noms de maladies et de plantes medicinales. Suffixul *-ăriță* în *armurăriță*, *limbricăriță*, *gurăriță*, *fălcăriță*, *argintăriță*, *limbăriță* etc., scăzut la *-ăiță* în *șopîrlăiță* = *șopîrlăriță*, n-are a face cu suffixul *-ă r e ț* în „vorbăreț” sau „pizmătăreț”. Pe cînd acesta din urmă, după cum s-a arătat la locul său, e compus din unirea sufixelor *-a r* și *-e ț*, cel de al doilea este o compozițiune din sufixul latin. *-a r e* (= *-aris*, *-alis*) și din slavicul *-i ț* ă. Ființarea una lîngă alta a formelor ca *armurare* și *armurăriță* sau *gurare* și *gurăriță* pune această derivațiune afară din orice îndoială. E interesantă stricta specializare logică, pe care a căpătat-o *-ăriță* în grai, astfel că, pe dată ce se aude acest sufix, noi putem fi siguri că e vorba despre o boală sau despre o buruiană de leac. Mulțumită acestei specializări, poporul lesne formează cuvinte nouă foarte nemerite; bunăoară, noi am auzit *gîlcăriță*, format din „gîlcă” și *-ăriță*, cu sens de „angină”.

v. ¹*-are.* – *-areț.* – ³*-iță.*

ARIÛ s. **AREÛ**, s.m.; t. de botan.: épurge, Euphorbia. Același cuvînt cu *a r i o r*. Perderea finalului se explică prin aceea că în forma *a r i o r* poporul a luat pe *-o r* drept sufix deminutival ca în „frățior”, „tîrzior” etc., închipuindu-și că pozitivul trebui să fie *ariu* sau *areu*.

„*Ariu* se zice la *l a p t e l e - c î n e l u i*” (P. Olteanu, Hațeg).

„*L a p t e l e - c u c u l u i* sau *ariu*” (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

Forma *areu* se aude în Banat (S. Liuba, c. Maidan) și-n Oltenia (I. Vulcănescu, Dolj, c. Pelești).

v. *Alior.* – *-or*.

ARIÛĞ s. **ARIÛȘ, -Ă**; adj.; t. de botan.: sorte de pomme. Nu cunoaștem originea cuvîntului, care însă pare a fi ungurească. Se aude mai ales în Banat.

„Mărul *ariug* se coace mai de timpuriu” (Liviu Iancu, Banat, c. Visag).

„Un fel de meri se zice *m ă r ariuș*” (Pr. Avel Bociat, c. Clopotiva).

Cuvîntul e cunoscut și oltenilor sub forma feminină *ariușă*.

„Măr *ariușă* se cheamă acela care face mere de Sîm-Petru, acrișoare” (I.D. Spi-neanu, Severin).

v. *Măr*.

ARÎNDĂ. – v. *Arendă*.

A-RÎNDUL (DE-), adv.: l'un après l'autre, successivement, consécutivement. Locuțiune adverbială sinonimă cu *î n ș i r*.

C. Conachi, p. 256:

„Zidit de stăpîn la toate, supus patemilor sale,
Cînd se bucură, cînd plînge, fără cuvînt, fără cale,
Pururea în ne-mpăcare cu-a sa slabă inimioară,
A făpturelor *de-a rîndul* este cînste și ocară...”

A. Pann, *Prov.* II, 144:

„Îți mulțămim, împărate, toți *d-a rîndul* îi zicea...”

Același, I, 89:

„Aci el dacă se duse,
A privi pe sus se puse
La toți copacii *d-a rîndul*...”

Altceva este construcțiunea poporană *d e - a r î n d u l* urmată de un genitiv, care înlocuiește pe simplul *d e r î n d u l* = de rostul, de treaba cutare.

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Poveșii*, p. 5): „După ce s-au așezat neguțătorii bine și și-au grijit caii și căruțile, au făcut un foc mare sub copaciul acela și căuta *d e - a r î n d u l* mîncării...”

v. ^{11,12}A. – *Rînd*.

ARM (pl. *armuri*), s.n., sau **ÂRMUR** și **ÂRMURE** (pl. *armuri*), s.m.; cuisse, jambe, cuissot, gigot, jointure. Lainul *a r m u s* (ἄρμος). Forma *armure* sau *armur* ar putea să derive din deminutivul *a r m u l u s* (Cihac), mai probabil însă ea s-a născut tîrziu prin influința pluralului *armuri*, de unde graiul a făcut *armure* sau *armur* prin analogie cu „strugure-struguri”, „mugur-muguri”, „ciucure-ciucuri” etc. Sava Bărcianu stabilește o deosebire de nuanță logică între *arm* și *armure*: „*Arm*, der Schenkel; *armure*, der Schlägel”. La Laurian-Maxim *arm* este: „încheietura brațului și a umărului, încheietura coapsei, coapsă”. În *Lețiconul Budan*: „*Armur*, der Bug Vorderbug die Schulter”.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 313): „partia denapoi cu pîntecele în sus iaste rîdicată ca cum ar fi a leului, iară *armurile* și piçoarele denainte, cu piept cu tot, decît cum măsura trupului ar pofti mai sus sint rîdicate...”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 48 b (*Ezech.* XXXVII, 7):

„...și adusă oasele, osū cătră *àrmurele* său, și vădzuu, și adecă preste dânsule vine și carne creștia...”

„...et accedebant ossa invicem ad iuncturam suam, et vidi, et ecce super ea nervi et carnes oriebantur...”

Dionisie Eclesiarhul (Papiu, *Monum.* II, p. 222): „Spunea unii de acești calmuici că la drum dacă găsește ori cal, ori om căzut mort de războaie, taie pecini de carne

din *armurii* din napoi și le așterne supt șea în loc de ebîncă, stringînd tare cu chinga de se coleşte fiind el călare supt șea, apoi o lua și o mîncă...”

„În Mehedinți c o a p s a se cheamă *arm*” (D. Cerbulescu, c. Cloșani).

„Pe la noi *arm* se mai zice numai la ș o l d u l sau piciorul de dinapoi al mielului: *arm* de miel” (G. Theodorescu, Galați, Mavromolu).

Doină:

„Cînd nălbește pînzele
Și ridică poalele
De se văd *armurile*,
Albe ca lebedele...”

(Țara nouă, 1887, p. 101)

v. *Coapsă*. – *Pulpă*. – *Șold*...

ARMĂDIE s. **ARMĂDE** (plur. *armadii*), s.f.; t. milit.: corps d’armée. Acest termen ostășesc a fost cunoscut oarecînd în Moldova ca și-n țara Românească, întrebuintîndu-se pînă astăzi în Banat și-n Ardeal. Este medio-latinul *a r m a t a*, dar trecut la noi abia în secolii din urmă prin mijlocirea formei maghiare *a r m á d a*, negreșit nu prin spaniolul *a r m a d a*, dar nici prin neogrecul ἀρμάδα (Cihac).

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 67: „...au trecut toată *a r m i a* Moscului peste apa Vorscla, și pe de această parte ca o milă mică de la *armadia* neprietenului au stătut...”, unde alături se întrebuintează cu același sens și *a r m i e*, formă luată de la poloni sau de la ruși.

Zilot, *Cron.*, p. 92: „Într-aceasta murind comandirul Mihelson, se orîndui comandir prea învechitul în zile feldmareșalul Petru Prozorofski, carele veni cu grab și, după ce se preumblă pe la toate *armadiile*, atît prin Țara Moldovei cît și prin Țara Rumânească, se întoarse la *armadia* cea mare din Moldova, ce era la Călăeni, împotriva cetăților Ismailul și Brăila...”

„La o t a b ă r ă se zice *armadie*” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

La moșii din Ardeal (Frîncu-Candrea, p. 48): „*armade* = *a r m a t ă*”.

Altceva pare a fi cuvîntul în balada din Ardeal *Blăstemul fetei*:

„Strigă fata cea frumoasă
Dîn *a r m a d e a* uscăcioasă:
Nu-i voinic să se găsească
Pre ea să o celuiască...”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 30)

v. *Armă*. – *Armată*. – *Drîmbă*. – *Stol*. – *Tabără*...

¹**ARMÀN**. – v. ¹*Armean*.

ARMĂRIU, s.n.; armoire. Forma poporană este *a l m a r i u*. În balada din Banat *Piperea harambașa*:

„Cu taleri și gălbinei
Rămași de la moșii mei,
Și-n *armariu* salbă frumoasă
Chiar de când eram mireasă...”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 47)

forma *armariu* ne temem să nu fie cumva o purificare din partea editorului pentru a apropia cuvîntul de latinul *a r m a r i u m*.

v. *Almariu*.

¹ARMĂȘ. (plur. *armași*), s.m.; prévôt; gendarme. În vechea administrațiune românească, *armașii* vegheau asupra siguranței publice și aduceau la îndeplinire pedepsele hotărîte pentru cei vinovați. În fiecare județ se aflau *armași*, dar capul tuturor era *m a r e l e armaș* din scaunul domniei. Primii trei *armași*: cel mare, al doilea și al treilea, se numărau între boieri sau boierinași; sub dînșii apoi era ceata *a r m âș e i l o r*.

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 297: „vel agă, vel armaș, vel ușer, 3-lea logofăt, apoi vătavul de aprozi; înaintea acestora vătavul de păhărniceii, vătavul de stolniceii, căpitanul de dărbani, polcovnicul, 2-lea *armaș*, 2-lea ușer, 3-lea *armaș*, 3-lea ușer, izbaș de divan; înaintea izbașii ceașii cu ciocanile lor a-mănă, după rânduială; iar *a r m âș ș i i*, aprozii, copiii din casă cei mari și călărașii de Țarigrad stau la rânduiala lor...”

Urechie, *Letop.* I, p. 105: „*Armaș m a r e*, ispravnic și purtător de grijă pentru toți cei ce fac reu și cad la închisoarea țării, pen temniță, și pedepsitor tuturor aceloră; și cei giudecați de moarte dați în mână lui să-i omoare...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 5: „La beția lui (Dabija-vodă) pre mulți îi da la *armași* să-i spînzure; iară deaca să trezia, nimică nu știa, nice mai întreba; ce-i luasă sama și rîndul toți, și deși orînduia ori pre cine la *armași* ori la închisoare, îi slobozia, că știa că a doa zi nimică nu era...”

Mai jos, p. 25: „...te-ai mîniat măriia-ta pre mine, ai trimis un *armaș* să mă înnece în Bahliu...”

Mai jos, p. 87: „(Nicolai Mavrocordat) cărți de plinit cu *armași*, cu *c o p i i* – *d i n c a s ă* sau *a p r o z i* nu da, ce cărți pe la scaune la părcălabi...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 257: „(Radul-vodă) au și zis *armașului*: ici gărbaciul! și au pus de i-au dat 300 de toiege...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 216: „atuncea domnul au strigat pe *armaș* să-l ție să-l spînzure...”

Balada *Oprișanul*:

„*Armașul*, se bucura,
Ca o fiară s-arunca,

Pe-Oprișanu-l apuca,
Și pe scări îl îmbrâncea
Și la moarte mi-l ducea...”

Balada *Calapod Păharnicul*:

„Atunci Rezul, *armaș* mare,
A sărit drept în picioare,
Și-n picioare cum stătea
Astfel din gură grăia...”

(Marian, *Bucov.* I, 61)

În *Glosarul slavo-românesc*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 268), *armaș* e pus ca sinonim cu *gîde și măciucaș*.

Cu acest sens în *Omilarul de la Govora*, 1642, p. 143: „acei împăraț a Rimului, Neron, Domentian, Diocletian, Maxentie și alți *armași*, muncitori iuți a toată lumea...”

Document muntenesc din 1627 (*A.I.R.* I, 1, p. 14): „adecă cu Pană *armașul* de în Trăgoviște și cu toată fămēia mea scriu și mărturisescu...”

Ca și franțuzește „gendarme”, *armaș* însemna dentii în genere pe „om cu armă”, întocmai ca „pușcaș = om cu pușcă”, „sulițaș = om cu suliță”, „arcaș = om cu arc” etc. Cuvîntul n-are a face cu vreun, prototip latin *armaceus* (Cihac), ci derivă d-a dreptul din *armă* prin sufixirl -aș. Sensul primitiv se conservă bine pînă astăzi într-o colindă din Dobrogea:

„Și să împărțească
Lefi la lefegii,
Cai pe la spahii,
Armă la *armași*,
Cai la călărași...”

(Burada, *Călăt.*, p. 84)

Nevasta unui *armaș* se zicea *armășoaiă*.

Ca și alți termeni vechi administrativi, *armaș* nu se mai aude în grai, păstrîndu-se numai – afară de numiri topice – în numele unui joc copilăresc foarte caracteristic și-n epitetul unui fel de vin din Moldova.

v. *Armă.* – ^{2,3}*Armaș.* – *Armășel.* – ^{1,2}*Armășie*...

²**ARMĂȘ** s. **D-A ARMAȘUL**, s.; sorte de jeu enfantin. Despre *armăș* „prévôt” demult nu se mai aude în România; copiii însă îl păstrează și-l vor mai păstra ani îndelungați, întocmai cu caracterul său din vechea administrațiune a țării.

„Între jocuri copilărești este și *armașul*” (I. Major, Tutova, c. Plopana).

„De-a *armașul* se joacă astfel: Se pun copiii rînd. Cel din capăt ia un arșic în mînă, adecă un ciolan dintre încheieturile de la picioarele dinapoi ale mielului, și-l aruncă în sus. De cade arșicul cu partea cea netedă de la partea cea îngustă, atunci cel ce l-a aruncat e domn; de cade cu cealaltă parte îngustă, care are o săpătură

firească în forma de *S*, e *armaș*; de cade cu partea cea lată, atunci pe cel ce a aruncat îl numesc *tîlhar* și el merge denaintea domnului și a *armașului* și-și ia pedeapsa de la *armaș* după placul domnului, adică: lovituri la palmă, dulci, acre, chipărate, ferbinți, sărate, linse, sau din fundul iadului. Jocul urmează tot așa, schimbîndu-se rolurile după cum cade arșicul...” (Gr. Perianu, Tutova, c. Bogeștii).

G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 196: „Jocul d-a *armașul*. Copiii, surchidind un arșic după învoielile ce au, unul dintr-înșii este proclamat ca *armaș*, iar altul ca *împărat*. *Armașul*, cu o basmă răsucită, cu o curea sau cu o nuia, trage pe rînd celorlalți la palmă cîte i se ordonă. Dialogul lor e scurt, constînd din aceste întrebări:

Armașul: Cîte să-i dau, împărate?

Împăratul: Dă-i (ațitea) sărate!...”

O descriere pe larg a acestui joc se află la Ispirescu, *Jucării*, p. 84-87.

v. ¹*Armaș*. – ²*Joc*.

³**ARMĂȘ**, adj.; t. de viniculture: sorte de vin, vin capiteux. O varietate de vin din podgoria Cotnarului poartă epitetul de *armaș*, cu sensul de *bătăios* sau *hărtăg* aș, fiindcă lesne îmbată.

„Vin *armaș* de la Cotnar” (Sachelarie I. Thoma, Galați, Mavromolu).

„Din *poamă-grosa* iese vinul cel mai bun și tare numit *armaș*” (Preut G. Vrînceanu, Iași, c. Bivolar).

„În privința tăriei, cel mai bun este *vinul armaș* de Cotnar, făcut din *poamă-grosa*, de culoare galbenă și gros la mura...” (V. Tanasachi, Iași, c. Bivolar).

v. ¹*Armaș*. – ²*Armășie*. – *Vin*.

ARMĂȚ. – v. *Înarmat*.

¹**ARMĂȚĂ**. – v. *Oaste*.

²**ARMĂȚĂ** s. **HARMĂȚĂ** (plur. *armăți*, *hărmăți* sau *harmate*), s.f.; t. milit.: canon, bouche à feu. Sinonim cu *tun*. Cuvînt întrebuințat altădată în Moldova, ca împrumut din polonul *harmata* „canon”.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, Vecernia sîmbătă sara, f. 54 a (*Exod.* XIV, 6):

„...și înhămă Faraonū *harmatele* sale și
toț oamenii săi luă cu sine...”

„...junxit igitur Pharao *currus* suos,
et omnem populum suum eduxit secum...”

și mai jos:

„...toată călărimia și *harmatele* lui Faraonu...”

„...omnis equitatus et *currus* Pharaonis...”

ceea ce la f. 76 b se comentează: „teliagele ciale de heră cu *harmatâ*, cum era pre-atunce de eșia la război cotigă pre 2 roate, coșul de oțălă cu 2 cai, și din coș zvărlia cu fușturi ascuțate vitiaji de trecia prin platoșe...”

În contextul grecesc este: „τὰ ὅπλα”.

Nic. Mustea, *Letop.* III, p. 53: „(Moscalii) au luat toată *armata*, a d e c ă p u ș - t e l e turcilor...”

Același, p. 12: „Purces-au Împărăția și au venit în sus pe lângă Prut cu o ș t i și cu *armată*...”

În Bucovina cuvîntul se mai aude pînă astăzi:

„— Sîngele din ce-i făcut?
— Din pistol bine umplut,
Din pistol, din buzdugan
Învîrtit de moldovan,
Izbit în pept de dușman,
Din pistol și din *hărmăți*
Cum mi-i omoară pe toți...”

(Marian, II, 115)

v. Pușcă. – Tun.

ĂRMĂ (plur. *arme*), s.f.; arme. Este pluralul neutru latin *a r m a*, devenit singular feminin la români, ca și-n celelalte dialecte neolatine (Cihac). *Armă* e orice unealtă făcută într-adins pentru a putea lovi pe un protivnic, fie atacîndu-l, fie apărîndu-se: așa, pușcă, sabie, măciucă, lance, cuțit etc. sînt deopotrivă *armă*, dar scutul nu, căci nu lovește.

Silvestru, 1651, ps. XXXIV:

„Apucă *armă* și pavăță și te scoală întru
agîtuorîlă mieu...”

„Apprehende arma et scutum, et exsur-
ge in adiutorium mihi...”

unde și la Coresi, 1577: „îa *armă* și scut”; la Dosofteiu, 1680: „apucă *armă* și scut”.

Ghicitoare poporană despre *armă*: „Suflet n-are și suflet fură” (Baronzi, *Limba*, p. 214).

Urechia, *Letop.* I, p. 120: „nemică de *arme* nu s-au apucat, ce de fugă...”; iar mai jos, p. 131: „să nu nădăjduască de fugă, ci numai l a *arme*...”

Într-un mod general, se poate cuprinde între *arme* nu numai uneltele de lovire, dar și orice ne ajută a ne apăra, în sens literal și chiar în cel figurat.

Moxa, 1620, p. 395: „pavețele, coifurile, segîtele, sulilele, platoșele și toate *armele*”, unde scutul, cuirasa, chivera sînt și ele privite ca *arme*.

De asemenea la Varlam, 1642, I, f. 56 a: „ačasta iaste și a r c ũ, ačasta iaste și s u l i ț â, ačasta iaste și c o i ũ f ũ și p l a t o ș e și fiece *armă*...”

Oricine avea de acestea era: o m c u *arme*; iar cine știa să le întrebuințeze bine era: d e s t o i n i c de *arme*.

Pravila Moldov., 1646, f. 30: „cela ce să va téme că-l vorî scoate dentr-o casă sau dentr-o vie sau și altă asémenîa acestora, de-l vorî scoate fără voia lui, acesta poate să cărâ voe la giudețu să-i dîă o a m e n i c u *arme* să-l socotească să nu-l scoată...”

Zilot, *Cron.*, p. 30: „Nu zic că rumânii nu sînt d e s t o i n i c i de *arme*, fiindcă, de voi zice așa, mă vădesc de mincinos istoriile cele vechi...”

Noțiunea de *arme* se însoțea foarte adesea cu aceea de c a i, puterea unei oștiri stînd alătădată mai ales în călărime.

Cantemir, *Chron.* II, 298: „Tătarîi, sprinteni la *arme* și iuți la c a i...”

Balada *Holera*:

„Na-ți c a l u l și *armele*
De-mi lungește zilele...”

Mai totdeauna *armele*, chiar cele de lemn, aveau și ceva fer.

Balada *Balaurul*:

„Cel balaur din păcate
Înghițise giumătate
Trup cu *arme f e r e c a t e*,
Trupușor de voinicel
Ce striga mereu din el...”

Balada *Toma Alimoș*:

„Închinare-aș armelor,
Armelor surorilor;
Dar și ele-s lemne seci,
L e m n e seci, o ț e l e reci!...”

Într-un sens figurat, armă este tot ce ne apără nu numai trupul, dar și sufletul: credința este o armă, faptele bune – *arme* etc.

Varlam, 1642, I, f. 32 b: „ruga și postul tare *armă* iaste spre vrăjmașul...”

Ibid., f. 55 a: „crucea iaste *armă* voinicilor, că într-ănsă nedejduindă întră în război și cu puteria ei bată și izbândescă...”

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 140: „luarâ toate *armele* lui Dumnezeu: cre-dința ca un s c u t, răbdarea ca un c o i f, graiul lui Dumnezeu și libovul ca s p a t a...”

În sens literal strict, românul înțelegea prin *arme* pe acele purtate la brîu.

Balada *Blăstemul*:

„Trupul cu păcatele,
M i j l o c u l cu *armele*...”

Psaltirea Scheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), VII:

„Se nu vâ întoarsetu, *arma* sa ascuți...”

„...nisi conversi fueritis, g l a d i u m
suum vibrabit...”

Varlam, 1642, I, f. 1 b: „să-ș gătiască *armele* și să le ascuțâ...”

Noul Testament, 1648, *Matth.* XXVI, 47:

„...și cu el mulțime multă, cu *arme* și cu
fuști...”

„...et cum eo turba multa cum g l a -
d i i s et fustibus...”

Pravila Moldov., 1646, f. 60: „va fi mǎrsǔ asuprǎ-i cu *armele* g o a l e și cu soții multe...”

Act munteneasc din 1635 (*Col. l. Tr.*, 1874, p. 216): „pre porunca nimuluilea nici pre îndemnarea cuiva vrǎjmași nu-i vom fi, *armă* înpotriva feței cinstei coconilor șǎ credinșoșǎlor mǎrii-sale nu vom s c o a t e, în țarǎ-i cu *arme* vrǎjmășaște nici noi, nici cei ce se vor ținea de noi nu vom mérge...”

Balada *Voina*:

„Toatǎ fata cunoștea
Pe drǎguțul ce iubea
Pe s c l i p e t u l *armelor*,
Pe bumbii doloamelor,
Pe schinteaua cailor...”

(Pompiliu, *Sibii*, 79)

Mitropolitul Dosofteiu din Ardeal, 1627 (*A.I.R.* I, 101): „Popa de va înbla cu *arme* și cu p u ș c ă, gloabǎ 12 florinți...”

Nic. Mustea, *Letop.* III, p. 70: „Domnul nu în deșert p o a r t ă *armă*...”

Nic. Costin, *Letop.* I, p. 89, explicǎ d u e l u l prin: „sǎ se loveascǎ numai amǎndoi den *arme*”.

Moxa, 1620, p. 383: „furǎ biruiți atunci grecii și Nikyforǔ, și furǎ mǎincare s a b i e ȳ și hrǎnǎ *armelor*...” unde „sabie” și *armă* sînt sinonimi.

Rareori p u ș c a, pe care un adevǎrat voinic o desprețuia, era privitǎ ca *armă*.

Cantemir, *Chron.* I, 208: „împreunǎ cu fǎcǎtorii și faptele tot într-un mormînt s-ar fi îngropat, de n-ar fi fost urmat îndatǎ scrîșnetul condeelor dupǎ tunetul și trǎsnetul *armelor*...”

Balada *Codreanul*:

„Arnǎuții se izbea,
Armele de foc scotea
Și-n Codrean le slobozea...”

Un renume poporan deosebit aveau la noi „*armele* p e r s i e n e ș t i”.

Balada *Vîlcan*:

„Cazacliii îngrǎșǎți,
Negustorii încǎrcați
De postavuri ungurești,
De *arme* p e r s i e n e ș t i
Și de blǎni lipovenești...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 552)

Cu un sens general de o a s t e sau de p u t e r e a r m a t ă:

Moxa, 1620, p. 365: „se lepi (Iulianǔ) de dracul și rǎdicǎ *arme* și rǎzboaec spre Hristos...”

Neculce, *Letop.* II, p. 362: „(Vezirul) l-au trimes la împǎratul Moscului cu cuvǎnt de pace. Atunci au stǎtut de îmbe pǎrțile *armele* de a se mai bate...”

Nic. Mustea, *Letop.* III, p. 53: „au dat năvală turcii și tătarii în *arma oște i moschicești*...”

Zilot, *Cron.*, p. 113: „și aceasta se urmează de cînd țara au perdut puterea *armelor*, rămîind ca o grădină fără gard...”

Ibid., p. 118: „Ce mai rău la un pămînt sau la o stăpînire decît să fie fără putere de *arme* ale ei și fără bogăție a caselor boierești?...”

Cu acest înțeles, orice ostaș era *armăș*, cuvînt trecut apoi la o accepțiune mai restrînsă.

v. ¹*Armaș*.

ARMĂȘĂR (plur. *armășari*), s.m.; étalon. Cal nejugănit, ținut nu numai pentru prăsilă, dar și pentru frumsețe și îndrăzneală, fiind mai arătos la călărie și mai cu foc în luptă. Poporul rostește foarte des aspirat: *harmășar*; uneori mijlociul *ă* se urcă la *a* prin asimilare cu ceilalți doi *a*: *armasar*, *harmasar*.

În *Glosarul slavo-românesc*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 303): „*armășar* saș *s t ă v a r*”; un alt sinonim (*ibid.*, 278): *d u v a l m ă*; ambii acești termeni însemnînd totodată pe „păzitor al hergheliei”.

Doină haiducească:

„Să deie ploaie cu soare
Ce îndeamnă la culcare,
Să adoarmă *s t ă v a r i i*
Să le fur *armasarii*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 314)

Sinonimul cel mai interesant este *armig*, despre care vezi la locul său.

Mai totdeauna *armășar* e însoțit de vreun epitet admirativ: frumos, falnic, ager etc.

Balada *Dobrișan*:

„Cu opt telegari,
F r u m o ș i armășari,
Negri ca corbu
Și iuți ca focu...”

(Vulpian, *Texturi*, p. 44)

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 61): „În iape era și un *armășariu* *p r e a f r u m o s*, carele, cu cît era la chip iscusit, încă mai mult era cu vitejești duhuri înpodobit...”

C. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„D-o parte boierinașii d-a lor slugi încungiu-rați,
Călări pe *armășari* ageri și felurit îmbrăcați...”

Balada *Movila lui Burcel*:

„*Armășarii* spumega,
Frîiele și le mușca...”

și tot acolo:

„Pîn-a n-agiunge plugar,
Aveam f a l n i c *harmășar*...”

Cîntec din Măhaci, în Ardeal (*Cuv. d. bătr. II, 4*):

„De-ar da bunul Dumnezeu
Să mai văz la Mirăslău,
Hei! pe Mihai suvulcat
Pe *harmășariu-i t u r b a t...*”

ceea ce ni se pare însă a fi de o croială cam cărturărească.

Armasarii cei mai căutați se aduceau la noi prin Turcia din Egipt sau M i s i r.
Dionisie Eclesiarhul (Papiu, *Monum. II, p. 191*): „Pavandoglu au gătit un *armășar* foarte bun de M i s i r...”

Balada *Oprișanul*:

„Dăruind chiar pe vizir
Cu-*armășari* d e l a M i s i r...”

v. *Misir*.

Prin creșterea de *armasari* pămînteni erau cunoscuți mai ales mocanii.

Balada *Jianul*:

„El ia miei de la ciobani,
Armășari de la mocani,
Fără plată, fără bani...”

În proverbi și idiotisme, *armășar* ne întimpină foarte des, mai cu samă însă în antiteză cu m ă g a r:

„Tată avea armășar,
Dar el a ieșit măgar.”

(Pann, I, 5)

„Ajunge din cal măgar
Și catîr din *armășar*.”

(*Ibid.*, III, 70)

„Nu ți-e necaz cînd te izbește un armășar, ci cînd te trîntește un măgar” (*Ib.*, III, 51).

„Din pricinele mici, mari gîlceve să scornesc, și ț i n ț a r u l s ă f a c e *armășariu*” (Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 39).

„*Armășarul* cînd îmbătrînește, ajunge la rîșniță” (Pann, II, 64).

„Zece mîrțogi pot duce pe un *armășar*” (*Ibid.*, III, 21).

„Măgarul se vinde tot în oborul *armășarilor*” (*Ib.*, II, 117).

„*Armășariul* bun se vinde din grajdiiu” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„La rău aleargă cu *armășarul*
Și la bine merge cu carul.”

(Pann, II, 21)

„La anul
Or *armășarul*,
Or samarul.”

(*Ibid.*, III, 117)

„Cuvîntul
E ca vîntul:
Nu se ajunge nici cu *armășarul*,
Nici cu ogarul.”

(*Ibid.*, I, 21)

„Fierbe oala cu *harmasar* însemnează: fierbe în clocot” (V. Gițulescu, Tecuci, c. Umbrărești), negreșit prin aluziunea la neastîmpărul *armasarului*.

Tot de aci, figurat, *armășar* se zice la „om desfrînat” (*L.M.*).

În basmuri:

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. II, sc. 9: „Inima, fătul meu, îi ca un *armășar* din poveste, cu coama de aur, cu ochii de foc, cu nările deschise, și care, cînd nechează răsună lumea...”

Între credințe populare:

„Se zice că peste mormîntul unui strigoi e cu neputință a face să treacă un *armășar* n e g r u ori un gînsac...” (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești).

v. *Gînsac*. – *Strigoi*.

Prin felurite asociațiuni de idei, unele părți de la car, de la moară și de la război de țesut poartă numele de *armășar*, zicîndu-se uneori la deminutiv: a r m â s â r e l sau a r m â s â r a ș.

„La o căruță țărănească, *armasar* se cheamă cuiul care se bagă prin capătul p r o ț a p u l u i de prinde j u g u l...” (G. Voicu, Tecuci, c. Stănișești).

„La car, c â t u ș a e cusută de p r o ț a p prin cîteva cuie mai mici și unul mai gros, aproape de jug, numit *hărmășărel*” (G. Grigorescu, Suceava, c. Bogdănești; G. Sireteanu, Botoșani, c. Rânghilești; Gr. Nicolau, Neamț, c. Crăcăoani).

„*Harmasar* la moară este acela care sloboade sau îngreuează peatra morei, după cum cere trebuința: dasupra d u l a c h i l o r se pune patru t â l p o a i e, din tălpoaie în sus se pune opt ursoaice, și prin ursoaice patru *harmasari*...” (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„La război, *armășariu* e sinonim cu s l o b o z i t o r” (G. Bechescu, Tecuci, c. Onceștii-Vechi).

Cuvîntul *armășar* este învederat latinul (*equus*) a d m i s s a r i u s, literalmente „de prăsilă”, rostit deja în latinitatea medievală a r m e s s a r i u s (Cihac). Substantivul „*equus*” s-a pierdut, ca și-n „fîntînă = (aqua) fontana”, „iarnă = (tempora) hiberna”, „albină = (musca) alvina” etc., substantivîndu-se adjectivul. Să se observe

însă că-n popor în unele localități *armășar* rămîne pînă astăzi adjectiv, zicîndu-se: c a l *armășar*.

„Ca să se știe deacă un om s-a făcut strigoi, se duce un cal *armășar* și se trece peste mormînt; cînd calul nu vrea să treacă, dovadă că omul din acea groapă s-a făcut strigoi...” (Preut I. Stănescu, Vîlcea, c. Recea).

v. *Armîg*. – *Cal*. – *Duvalmă*. – *Pelivan*. – *Stevar*. – *Telegar*...

ARMĂȘĂRĂȘ }
ARMĂȘĂREL } v. *Armășar*.

ARMĂȘÈL (plur. *armășei*), s.m.; t. d'admin.; agent de la prévôté, de la gendarmerie. Deminutiv din a r m a ș. Subaltern al unui armaș, după cum „comișel”, „vățășel”, „vornicel” etc. erau subalterni ai unui „comis”, „vătav”, „vornic”. În vechea administrațiune românească *armășel* se întrebuinta într-un sens apropiat cu b ă n i ș o r, a p r o d, c o p i l - d i n - c a s ă.

Pravila Moldov., 1646, p. 154: „oamenii cei domnești, ce să dzice a r m a ș i i și *armășei* și altă ca dănșu, cândă voră munci, cândă voră spândzura sau voră tăia capul cuiva și altă ce voră face cu învățătura domnului țării, de-are fi învățătura domnului la arătare să vadză toțu că ăste cu asupreală și cu mare năpaste, aceștia nice dănăoară nu să vor certa...”

Tot așa în *Pravila Muntenească*, 1652, p. 372: „Oamenii cei domnești, ce să zice a r m a ș i i și *armășei* și alții ca dinșii, cândă voră munci, cândă voră spanzura sau voră tăia capulă cuiva și altele ce voră face cu învățătura domnului țării...”

Mateiu Basarab, 1649 (*A.I.R.* I, 107): „și voi potropopilor, și voi b ă n i ș o - r i l o r, și voi *armășăilor*, și voi toate slugile dumnice-méle carii veți fi și v o r - n i c e i, încă să aveț a v ă feri de sfânta mănăstire și de călugări și de satulă mănăstirii de Flămânzești...”

În *Așezămîntul lui Grigorie*-vv. *Ghica*, 1776 (ed. Rășcanu, p. 35): „Tălharii ce se vor prinde de *armășei*, să-i aducă la temniță cu toate lucrurile ce se vor găsi asupra lor; iar lucrurile ce se vor afla la casele tălharilor, mișcătoare și nemișcătoare, prin marafetul ispravnicului de ținut, dîndu-se toate pe sama sătenilor cu izvod, unde se vor afla șezetori, să iea *armășelul* izvod iscălit de ispravnicul, să aducă la vel armaș. Și scoțindu-se tălharii la divan, după hotărîrea veliților boieri, împlinindu-se întăi paguba păgubașilor, atît din cele ce se vor găsi față și le vor cunoaște cu încredințare, cît și pentru cele prăpădite din averea lor; și după vinovăția tălharilor să se socotească și gloaba lui vel armaș, după cum vor hotărî veliții boieri ai divanului...”

Ca parte din oștire, *armășei* formau o ceată sub porunca marelui armaș.

Amiras, *Letop.* III, p. 157: „*Armășei*, a p r o z i i și alte r u f e t u r i, cineși cu steagul său...”

Nu știm de unde Costachi Negruzzi își închipuise că *armășei* erau „sălbateci” și cu „barbe stufoase” în *Aprodul Purice*:

„Acolo spre răsufierea oștilor a tăbărît
Și-n trei trupuri osebite oastea sa a împărțit:

Dărăbanii cel cu plete, toți sânețe lungi purtînd,
Armășeii cei sălbateci, barbe stufoase avînd,
 Simenii cei iuți cu arce și cu măciuci în fălii,
 Toți aceștia pedestri, număr ca la șapte mii...”

v. ¹*Armaș*. – ¹*Armășie*. – *-el*.

¹ARMĂȘESC, -EASCĂ, adj.; appartenant au prévôt, relatif à la prévôte.

v. ¹*Armaș*.

²ARMĂȘESC (*armășit, armășire*), vb.; vexer. Verb corespunzător substantivului *a r m ă ș i e* „vexation”, ambii derivați din *a r m a ș* „prevôt”, ca o trăsură caracteristică, rămasă numai în vechile texturi, despre asuprelele administrative de altădată.

Varlam, 1642, I, f. 274 b: „multe răutâți i-au ertatū Dumnedzău, iară elū pentru puținū au d o s ă d i t ū ș-au *armășitū*...”

Ibid., I, f. 264 b: „decăt trupurile mai râu *armășește* sufletele...”

v. ²*Armășie*. – *Asupresc*. – *Dosădesc*. – *Năcăjesc*...

³ARMĂȘESC (*armășit, armășire*), vb.; élever au rang de prévôt. A face pe cineva *a r m a ș*.

Balada *Dobrișean*:

„Savai, Ghinco, *a r m a ș* mare,
 De cînd eu te-am *armășit*,
 Nici o slujbă n-ai plinit...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 474)

v. ¹*Armaș*. – ³*Boieresc*.

¹ARMĂȘIE, s.f.; t. d’admin.: prévôté, ressort du prévôt. Serviciul public în fruntea căruia se afla marele-*a r m a ș*.

Beldiman, *Tragod.*, v. 375:

„Ia poruncă *armășia* herarii a aduna,
 Și isprăvnicia curții lemnele a le lucra...”

În *Așezămîntul lui Grigorie Ghica*, 1776 (ed. Rășcanu, p. 19), se specifică în următorul mod veniturile *armășiei* din Moldova:

„Venitul *armășiei* cei mari. Pocloanele pe fieștecare an; înse pe giurăte la Sft. Gheorghie, și pe giurăte la Sft. Dimitrie.

Lei B.

20 – De la ispravnicul de armășei.

20 – De la condicariul temniței.

5 – De la vâtaful temniței.

250 – De la 50 armășei cîte 5 lei unul.

25,60 De la 17 dărăbani a temniței câte 1 pol leu unul.

27 – De la 18 mehteri creștini câte 1 pol leu unul.

10,60 De la 4 trămbaci, 1 surmaciu, un doboșer și un topciu, câte 1 pol leu unul.

12 – De la 12 masalagii câte 1 leu.

370,20

30 banii grosului de la cei ce se vor închide, cînd se vor slobozi.

Să mai iea vel armaș împlineala pe banii ce va împlini, după rînduiala ce se arată cu deosebit rost.

Să mai iea vel armaș întriiala din suma banilor ce vor lua armășeii, triapăd, după rîndueala ce se arată cu deosebit rost.

Să mai iea vel armaș gloabele de la tălhari, după rînduiala ce se arată cu deosebit rost.

Bez rînduita liafă.”

v. ¹Armaș.

²**ARMĂȘIE** (plur. *armășii*), s.f.; vexation. Mai puțin decît u c i d e r e și mai mult decît a s u p r e a l ă. Derivat din a r m a ș „prévôt”, cuvîntul *armășie*, dispărut din grai, dar frumos, dovedește cît de sîlnică și nedreaptă trebuia să fi fost la noi administrațiunea de altădată.

Varlam, 1642, I, f. 228 b: „spre u c i d e r e și spre *armășie*...”

Ibid., I, f. 273 b: „mai multe svade, mai multe zavistii, mai multe *armășii* și mai multe a s u p r e l e fără de vine sămtă întru noi în creștini decăt în pîgăni...”

Ibid., I, f. 265 a: „Oame creștine, căci nu te temi de acela vrăjmaș, și de *armășia* lui nu te socotești...”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 133 b: „toată lumia va potoli și o va odihni de *armășia* lui...”

v. ²*Armășesc*.

ARMĂTÛRĂ (pl. *armături*), s.f.; 1. armement, équipement; 2. armoirie. Lat. a r m a t u r a. Cu primul înțeles nu e neologism, după cum s-ar părea la prima vedere.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, nov. 30, f. 179 a: „după ce să-mbrăcară cu platoșile în toată *armătura*...”

I. Văcărescu, p. 85:

„Cornu-nbilșugării adu-ne îndată!

D-*armături*, de pavăzi, vino arzătoare;

Grasul, roditorul, albul pept ne-arată;

Suie caduceu-ți iar negoțu-n floare...”

Cu sens de „armes nobiliaires”, cuvîntul ne întimpină la C. Negruzzi, *O alergare de cai* I: „Meleli primi vasul de argint, pe care era săpate *armăturile* Besarabiei. *Armăturile* aceste sînt: capul zimbrului” etc.

v. *Armă*. – *-tură*.

ARMEAN (pl. *armeni*), s.m.; t. d'ethnogr.: Arménien. Poporul, mai ales în Moldova, rostește la singular: *arman*, cu aceeași trecere a lui *é* în *a* după labială, ca în „moldovan = moldovean”, „fată = feată”, „masă = măsură” etc. La feminin se zice *armeană* sau *armană*, plural *armence*:

„Armencele mi-l privea,
Moldovencele-l plîngea,
Copilele mi-l bocca...”

(Marian, *Bucov. I*, 64)

La plural masculin se zicea altădată *armeanii*:

Moxa, 1620, p. 381: „se lovîră grecii cu *arménii* și-i biruiră și prinseră mulți *arméni*...”

În sens colectiv, cînd e vorba despre o localitate sau regiune unde sînt mulți *armeni*, se zice cu o nuanță oarecare de despreț: *A r m e n i m e*, ca „Țigătime”, „Jidovime”, „Secuime”.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 191: „...atîta știm că s-au făcut un foc mare în Iași, începînd din *A r m e n i m e* de lângă biserica cea mare a lor...”

Din patria lor, *A r m e n i a*, expusă la neconținute lupte cu vecini mult mai puternici, mai ales cu persii, deja în veacul de mijloc cînduri de *armeni* pribegiseră în regiunile orientale și sudice ale Europei, parte prin Rusia meridională, parte prin imperiul bizantin, îndeletnicindu-se mai pretutindeni cu negoțul. În Țara Românească, o colonie de *armeni*, veniți de peste Dunăre, au înființat cam în secolul XIII orașul Argeș. Mulți neguțitori *armeni* locuiau aci mai cu deosebire în apropierea Transilvaniei, cu care întrețineau relațiuni comerciale. Mai numeroși însă au fost totdeauna *armenii* în Moldova, străbătuți acolo pe la finea evului mediu de prin părțile Crimului. Lăsăm nedezlegată cestiunea dacă bisericile armenesti din Iași și din Botoșani s-au fundat în secolul XIV ori mai tîrziu (Melchisedec). Sigur este că pe la 1418, sub Alexandru cel Bun, 3.000 de familii armenesti, alungate din patrie printr-o invaziune persiană, se așezaseră în Moldova, distribuindu-se în orașele: Suceava, Hotin, Botoșani, Dorohoi, Vaslui, Galați și Iași (Pray, *Dissert.*, 1775, p. 170; Wolf, *Beschr. d. Mold.* II, p. 60). Înseși fîntînele istorice ale *armenilor* ne arată între anii 1415–1445 un vlădică armenesc în Moldova, anume Avedic; iar peste un secol și jumătate acest episcopat eterodox avea în fruntea-i pe unul numit Ioan, a căruia reședință era în Suceava, adică chiar în antica capitală a Moldovei (Baracz, *Życia Ormian w Polsce*, Lwów, 1856, p. 55, 141). Tot acolo, pe la mijlocul secolului XVI, un *armean* edifică o mănăstire în numele sîntului Axentiu, în regiunea occidentală a orașului, unde se conserva pînă mai dăunăzi o piatră sepulcrală cu inscripțiunea: „aci zace Agopșa, fundatorul acestui lăcaș în anul 1551”. Pe la 1600 *armeanul* Bogdan Donovanac zidi iarăși în Suceava, în numele Preacuratei Fecioare Maria, o altă mănăstire, pe care o găsim în floare încă în 1707 (Baracz, *op. cit.*, p. 5, 80). Se pare că și vechiul sat Areni, de lîngă Suceava, despre care vezi la locul său, a fost o colonie armenescă. Pe la 1669, un misionar papal, Luigi Maria Pidou, a găsit în Moldova un episcopat armenesc, în capul căruia se afla un Isac și de la care depindeau urmă-

toarele circumscripțiuni eclesiastice: în Cetatea-Albă, Tighinea, Izmail, Galați, Siret, Hotin, Vaslui și Botoșani, câte o biserică; în Suceava două biserice și o mănăstire; în Iași două biserice; peste tot vro douăzeci și trei preuți. (*Progressi della missione apostolica à gli Armeni di Polonia e Valachia*, ms. nr. 1366, italice 483, în Bibliot. Reg. din München). Să mai adăugăm biserica armenescă din Roman, clădită de un Agopșa la 1609 (Melchisedec, *Chron. Romanului I*, p. 35).

Armenii aveau în Moldova nu numai o jurisdicțiune religioasă, dar în unele orașe, mai cu samă în Suceava și-n Botoșani, ei se bucurau pînă și de o administrațiune municipală proprie a lor, alătura cu acea românească.

Deja la 1449, într-un act de la Alexandru-vodă ne întimpină: „Serkiz, cap municipal al *armenilor* din Suceava” (Ulianitzki, *Materialy dlia istorii*, Moskva, 1887, p. 76).

Peste doi secolii, într-un act din 1669 (*A.I.R.* I, 139): „Adecă eu Chirila ș o l - t u z u l a r m e n e s c u d e t â r g u d e S u c â v ă și cu fecorul micu cu Drâghič, scriem și mărturisim cu cestu adevărat zapis al nostru, de nime nevoiți nice asupriți, ce de a noastră bună voe, am vândut a noastră directă ocină și moșie o falce de vie la târgu la Cotnariu în dealul Măndru, între viaa lui Ivan p o t r o p o p u l a r m e n e s c u d i n • o s și între viaa lui Marco *Armanul* din sus, care falce de vie ne-au fost noaă moșie de la moșii nostri...”

La 1610 (*A.I.R.* III, 209) între notabilii târgului Siret: „Olbeiu *Arman* i Haceris *Arman* i Gričca i Agopșâ *Arman*...”

La 1670 (*A.I.R.* I, 1, p. 21): „Adecă noi târgoveții rumăni și *armeni* de trăg de Botășeani mărturisim noi cu cîastă scrisoare a noastră cum au venit un fecior a lui Gligorie Traistă, anume Apostol, inaintea dumisale lui Ghiorghită, č-au fost logofăt, și-nnaintea dumisale lui Dumitrașco č-au fostu visternic, vornicii de Botășeani, și s-au întrebat cu fičorii lui Căldărușe, pentr-un loc de casă č-au fostu a lui Traistă, în mijlocul trăgului, zicând fičorii lui Căldărușe c-au cumpărat tată-său, Căldărușe, acel loc de casă de la Gligorie Traistă, iar dumnealor vornicii de Botășeani, carii mai sus sâmtu scriși, dumnealor ne-au poftit și ne-au întrebat, și pre bătrăni, și pre tineri, și pre rumăni, și pre *armeni*, carii dentru noi va mărturisi că-i vândut acel loc a lui Gligorie Traistă, iar noi toți trăgoveții și rumăni și *armeni* mărturisim...”

Despre *armenii* din Botoșani ne vorbește și cîntecul poporan:

„Ș-am văzut-o-n Cernăuți
Cu doisprece arnăuți,
Ș-am văzut-o-n Botoșeni
Primblîndu-se cu *armeni*...”

(Marian, *Bucov.* II, 224)

Într-un timp, cuvîntul *armean* ajunsese a fi sinonim cu *neguțitor*.
Așa într-o doină din Ardeal:

„Bine-i stă mîndrei gătată
Cu veșminte de la sațră,

Dar mai bine i-ar şedea
De-ar fi ţesute de ea.
Săracele şetrele
Cum mărită fetele!...
De n-ar fi *armean* cu şatră,
N-ai vedea fată gătată!...”

(J.B., 424)

unde editorii observă (p. 479) că: „neguţitorii cu şetre de pe la târguri sînt mai cu seamă *armeni* şi evrei...”

Tot așa în doina *Voinicii Bucovei*:

„Iar cum a-nverzi pe-afară,
Om ieşi la codru iară, în capătul lanului
În calea *armeanului*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 316)

Oricum însă, fie din pricina unor obiceiuri religioase divergenţi, fie din aceea a traiului prea retras şi ascuns, fie printr-o antipatie împrumutată deja de la bizantini, românii nu iubeau pe *armeni*.

S.F. Marian, *Ornitol.*, t. 2, p. 173: „Românii ţin pre *armeni*, nu ştiu din ce cauză, de nişte oameni spurcaţi, numindu-i, mai ales cînd sînt mînioşi pe dînşii: A r i e spurcată. Din cauza aceasta nu prea vreau să împrumute mai nemică *armenilor*, nici să mănînce la o masă cu dînşii, temîndu-se ca să nu-i spurce. Mai cu seamă nu voiesc ei să le dea apă de băut din vreo cofă sau alt vas, crezînd că tot *armanul*, după ce a beut, spurcă pre români...”

E foarte caracteristic că la Arsenie din Bisericiani circa 1650, (ms. în Acad. Rom.), versetul din psalmul XXXVI: „mai bine puţinul dreptului mai vrătos decît nultă bunătate p ă c ă t o s u l u i” este comentat prin: „mai bine o bucăţia pîne mititiă unui creştin mai vrătos decît multă avuţie *armanului*”, unde *armean* e pus ca sinonim cu, „păcătos”, în antiteză cu „drept” şi „creştin”.

Pravila de la Govora, 1640, f. 50 a: „oarecine va mănca cu *armeni* sau cu p a v - l i c h é n i sau cu alţi e r e t i c i orcarii, sau mai vartosă cine va avea liubovă cu dînşii, acestuia-i grăiaşte légia lui Dumnezeu să se lase de acéstia...”

Tot acolo, f. 56, 57: „*Arménii* ceia ce-s de trei ori procléti...”, şi mai jos: „le-pădaţii h a n d z i z a r i i ce sânt *armeni*...”

v. *Arţivur. – Capişte*.

Un vechi proverb moldovenesc quasi-juridic zice: „*Armeanul* plăteşte gloaba”, adică: în orice treabă *armeanul* este acela care poartă ponosul şi primeşte pedeapsa.

„*Armenii* sînt cei mai rău priviţi de săteni după jidani. Poporul crede că *armanul* este totdeauna gata a te spurca, că urinează mai întîi în oală şi-apoi îţi face în ea de mîncare. Este zicătoare populară:

Să mănînci la jidan
Şi să dormi la *arman*...”

Unele boale românul le botează a r m e n e ș t i, și la cățele îi place a da numele de *Armeancă*.

În descîntec de potcă: „p o t c ă de armean” (G.D.T., *Poez. pop.*, 388).

„Între numiri de cîni este și *Armeancă*” (E. Pascal, Muscel, c. Nămăești).

„Dintre numirile cîinilor ciobănești: Labuș, Cioară, Floarea, Bălăceanu, Negrei, *Armeanca*...” (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza); și mai jos: G a r a b e t, numele cel armenesc al sîntului Ion Botezătorul.

Uneori însă numele de *Armeancă* se dedea și la femei.

În vechiul *Pomelnic* moldovenesc de la Bistrița (ms., în Acad. Rom. p. 65, 80): „Костантіна. Прѣмѣнка. Ранда. Нѣань. Прѣмѣнка. И чедѣ их...”

Într-un act tîrgoviștean din 1640 (A.I.R. I, 24): „Adecă cu *Armenca* și cu fiuța mea Mușa scris-am acesta zapis...”

Mai adesea însă numele de *Armeancă* se dedea la țigance (*Cuv. d. bătr.* I, 239).

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 24: „Stoica țiganul cu țigancă lui Rada și cu 2 fecori anume Mircea i Neacșul și cu 2 fete Neaga i *Armeanca* și cu o sora lui anume Dragole...”

Catastihul mănăstirii Căldărășani, 1740 (ms., în Arh. Stat., p. 144): „Numele țiganilor...*Armeanca* cu doi nepoți”.

Armeancă alături de j i d a u c ă într-un cîntec poporan din Bucovina:

„Am zis, zău și pre-a mea lege,
Că de-acuma n-oi alege
Nici jidaucă, nici *armancă*,
Numai prisne moldovancă!...”

(Marian, II, 207)

Într-un altul din Moldova:

„Bea Costachi Roșcovan
Și cu frati-su Buzdugan,
Cu trii feti di jidan
Și cu doauă di *arman*...”

(Canianu, *Poez. pop.*, 233)

Din cauza urei poporane, *armenii* au fost nu o dată prigonți în România.

Un principe moldovenesc cam smintit, Ștefan Rareș, zice cronicarul Urechie, *Letop.* I, p. 174: „pre *armeni*, pre unii de bună voce cu juruințe și cu daruri împlându-i, pre alții cu sila i-au botezat”.

În 1564 teribila catastrofă a faimosului uzurpator al tronului moldovenesc, Iacob Basilic Despota, a provocat lacrimi de milă din partea *armencelor* din Suceava: plebea, iritată printr-acest sentimentalism, a revărsat atunci măcel și insultă asupra nenorocitelor muieri (Sommer, *Vita Despotae*, 1587, p. 46).

De aci încolo un secol întreg *armenii* s-au ținut în liniște. Pe la 1671, domnind în Moldova crudul arnăut Duca, boierul Hîncu a rădicat steagul răscoalei contra născîndului element fanariotic: *armenii* au luat partea cea mai activă în această

manifestațiune, și cei mai compromiși dintre dînșii, într-un număr foarte însemnat, au fost siliți apoi a fugi din țară (Engel, *Gesch. d. Moldau*, p. 276).

De cîte ori cruzimea domnilor sau urgia poporului îi gonea din Moldova, *armenii* își căutau un adăpost mai cu deosebire în Ardeal și-n Polonia.

În Transilvania familiile armenesti cele mai importante, astăzi de tot maghiarizate, poartă nește numi curat românești: *P a t r u - b a n i*, *C a p - d e - b o u* etc.

Pe de altă parte, profesorul I. Hanusz (*Sur la Langue des Arméniens polonais*, Cracovie, 1886) constată în graiul *armenilor* din Galiția o mulțime de cuvinte luate de la români, precum:

arutùr „champ, terre” = *arătură*;
ban „argent, monnaie” = *ban*;
berbèdž „bélier, mouton” = *berbece*;
bernăvâkh „culotte” = *bernevici*;
bolt „boutique” = *boltă*;
brad „pinastre” = *brad*;
butuc „billot, bloc” = *butuc*;
čerb „cerf” = *cerb*;
dòmna „dame” = *doamnă*;
dzer „gelée” = *ger*;
džug „joug” = *jug*, *giug*;
džunk „taureau” = *junc*, *giunc*;
džuruît „promesse” = *juruit*, *giuruit*;
fag „hêtre” = *fag*;
ferît ilalù „se garder” = *ferit*;
furkuliță „fourchette” = *furculiță*;
ghindà „gland” = *ghindă*;
grebît ilalù „se hâter” = *grăbit*;
ïepùr „lièvre” = *iepure*;
ïuŭt „vite” = *iute*;
kokoveïkà „hibou” = *cucuvaie*;
komà „crinière” = *coamă*;
krangà „branche d’arbre” = *creangă*;
kumnàt „beau-frère” = *cumnat*;
kurtàn „palais” = *curte*, *curtean*;
kăràr „sentier” = *cărare*;
malăï „millet” = *mălai*;
mundzùl „poulain, bidet” = *mînzul*;
măŭt „chat” = *mîță*;
negustor „commerçant” = *negustor*;
nămà „seulement” = *numai*;
oprit anelù „retenir” = *oprit*;
pintîn „éperon” = *pinten*;
počùm „tronc” = *pociumb*;

portà „porte” = poartă;
prund „caillou” = prund;
părăv „torrent” = pârâu;
păzit anelù „avoir soin” = păzit;
samakîş „fromage” = sămăchişă;
scăpărât anelù „battre du feu” = scăpărat;
suferit anelù „tolérer” = suferit;
sulà „alêne” = sulă;
urît „laid” = urît;
vestît „illustre” = vestit;
sgrăcît „avare” = sgîrcit; etc.

Vom termina prin indicarea unei coincidențe nominale, care n-ar avea nici o însemnătate dacă n-ar putea să arunce lumină asupra unei cestiuni istorice foarte importante. Se știe că macedo-românii își dau numele de *a r m ă n i*, prin metateză din „români”. Asemănarea acestei forme cu numele *armenilor* pare a fi dat naștere unei ciudate confuziuni. Cronicile armenesti pretind că împăratul româno-bulgar Samuil ar fi fost de origine *armean* (Mateiu de Edessa, ap. Hilferding, *Gesch. d. Serben u. Bulgaren*, Bautzen, 1864, p. 61). Lucru cu neputință nu este, dar, pînă la o probă serioasă, e mai de crezut că n-a fost *armean*, ci *a r m ă n*.

v. *Argeș*. – *Arieni*. – *Armenesc*.

²ARMEAN s. **ARMÂN.** - v. *Harman*.

ARMEANCĂ. – v. ¹*Armean*.

ARMEANCIU, n. pr. pers. m. În vechiul *Pomelnic* al mănăstirii Bistrița din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 72) ne întîmpină acest nume: **ѲѠМЪНЧЬ**. –? –

ARMELÎN, s.m.; t. de comm.: hermine. Sinonim cu *c a c o m*. Cuvîntul ne întîmpină numai la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istoric din Bucur.): „*Armelin*, Hermelin, eine Art Wiesel”. Vine d-a dreptul din italianul *a r m e l l i n o*.

v. *Cacom*.

ARMENDÎN. – v. *Arminden*.

ARMENEASCA, s.f. sing. artic.; t. de choréogr.: sorte de danse populaire. „Blănăreasca și *armeneasca* – zice d. T. Burada (*Almanah muzical*, 1877, p. 63) – am luat-o de la *a r m e n i*.” D-sa publică și muzica acestui danț, care totuși se pare a fi devenit poporan numai în Moldova.

v. ¹*Armean*. – *Arnăuțeasca*. – *Blănăreasca*. – *Căzăceasca* etc.

ARMENÈSC, -EASCĂ, adj.; arménien, appartenant à l’Arménien ou à l’Arménie.

Alexandri, *Iașii în 1844*: „Iată acum o spițerie nemțască lipită de o tiutiungerie *arminească*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 27: „fiind cetatea Sucevei stricată, pus-au de au făcut șanț la biserica *arminească*, puind într-ânsul o samă de oaste să-i fie de pază...”

Sînt puține orașe, mai ales în Moldova, unde să nu fie sau să nu fi fost vreo stradă numită „ulița *armenească*”, locuită oarecînd de a r m e n i.

De aceea în poezia poporană ne întimpină adesea:

„Pe uliță mi-l ducea,
Pe uliță pardosită
Tot de Calapod făcută,
Pe ulița *armenească*
A r m e n c e l e să-l privească...”

(Marian, *Bucov.* I, 64)

„Pe ulița *armenească*
Este-o crîșmă-mpărătească...”

(*Ibid.*, I, 172)

„Pe ulița *armenească*
Este-o șatră țigănească;
Da la șatră cine este?
Badea calu-și potcovește...”

(*Ib.*, II, 190)

„Pe ulița *armenească*,
La o casă țigănească,
Voina calu-și potcovește...”

(Pompiliu, *Sibii*, 75)

La popor, cînd e vorba de ceva rău, nu e rar epitetul de *armenesc*.

Între bube din descîntece:

„Bubă *armenească*,
Bubă j i d o v e a s c ă,
Bubă ț i g ă n e a s c ă,
Bubă r o m â n e a s c ă...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 359)

Balada *Stanislav*:

„Îi spală zăbunele
Și-i curăță armele
Tot de s o a i e *armenească*,
De untură tătărească,
De stropuri ienicerești
Și de sîngiuri păgînești...”

(*Ibid.*, 574) 409

În sfârșit, p u p ă z a, o pasere puturoasă, poartă în popor porecla ironică de: cuc *armenesc*.

S.F. Marian, *Ornitol.*, t. 2, p. 173: „(Pupăza) în rîs și batjocură se numește și cucul a r m e n i l o r sau cuc *armenesc*, deoarece – după spusa celor mai mulți români – armenii zic că pupăza îndeamnă la deșteptare, la lucru și la joc strigînd: hophophop! hophophop! pe cînd cucul îndeamnă pre români la culcare strigînd ne-ncetat: „culcă-te! culcă-te!...”

v. *Cuc*. – *Pupăză*.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 8): „Mă trezește mama într-o dimineață din somn cu vai nevoie, zicîndu-mi: scoală, duglișule, înainte de răsăritul soarelui; iar vrei să te pube c u c u l *armenesc* și să te spurce, ca să nu-ți meargă bine toată ziua?...” Și mai jos, p. 9: „Nu cumva ai pofti să-mi iei vițica pentr-un c u c *armenesc*?...”

v. ¹*Armean*.

ARMENÈȘTE, adv.; en arménien, à l’arménienne. A face ceva ca a r m e n i i sau în chipul a r m e n e s c.

v. *Armenesc*.

ARMENÎME. – v. ¹*Armean*.

ARMENÒPUL, n. pr. pers. m.; t. de législ.: Harménopoulos, manuel de droit byzantin.

Andronachi Donici, *Pravile*, 1814, predosl.: „Iaste și cartea de adunarea pravililor a judecătorului Thessaliei Constantin *Armenopol*, pre care o au alcătuit la anii de la Hs. 1145 în zilele împăratului Emmanuil Comnino din cele de mai înainte alése așăzēmînturi din pravile de cătră împărații Leon și Constantin...”

Pravila Mateiu Basarab, 1652, p. 4: „Grăiaște și *Armenopol*, că obicăiul vechiu în locū de lege se socotește și să ține...”

Profesorul Linowski, într-o disertațiune despre legile locale din Basarabia (О мястных Бессарабекских законахъ, Odessa, 1842, p. 10), bănuiește că extractul din legile imperiale bizantine, pe care Alexandru-vodă cel Bun, după părerea lui Cantemir, îl va fi introdus ca drept pozitiv în Moldova, nu era altceva decît *Armenopol*.

În Basarabia mai cu samă, după alipirea ei cătră Rusia, numele lui *Armenopol* devenise și a fost pînă mai în anii trecuți aproape sinonim cu p r a v i l ă, căci înșiși boierii moldoveni de acolo, fiind întrebați la 1818 de stăpînirea rusească, au răspuns că *Armenopol* pe prima linie este legea țarei, apoi „hrisovul sobornicesc” al lui Mavrocordat, și-n fine cartea lui Donici. De aceea la 1831 manualul lui *Armenopol* s-a și publicat rusește pentru întrebuintărea tribunalelor din Basarabia.

v. ¹*Grec*.

ARMÈZ (*armat, armare*), vb.; armer. Formă simplă, în locul cării se întrebuintează obicinuit compusul î n a r m e z.

I. Văcărescu, p. 40:

„Creștinii și românii
Cu el s-*armează*...”

v. *Înarmează*.

ARMÎC. – v. *Armig*.

ÀRMIE (plur. *armii*), s.f.; armée. Sinonim cu o a s t e și cu neologismul a r - m a t ă. Formă împrumutată de la ruși sau de la poloni.

Zilot, *Cron.*, p. 85: „și totdeodată veni și ghegeneral-an-șef Mihelson, ce era comandir peste toată *armia* rusească...”

v. *Armădie*. – *Oaste*.

ARMÎG s. **ARMÎC** (plur. *armigi*, *armici*), s.m.; étalon. Sinonim cu a r m ă s a r, cu care se întâlnește și prin inițialul a r m-, fără ca totuși, după cum vom vedea mai la vale, să fie cu puțință a reduce ambele cuvinte la aceeași origine. Se întrebuințează foarte mult în părțile Banatului, mai rar în regiunea apuseană a Ardealului.

„*Armig* sau *harmig* se zice la a r m ă s a r i u” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Balada *Călin*, din Banat:

„Cu soru-sa ce-mi lucra?
De doi *armigi* o lega,
În oraș o slobozea
Pîn *armigii* o-npărțea...”

(Vulpian, *Texturi*, p. 34)

Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 97: „*Armîc*, armăsar. Cuvîntul *armîc* se aude în valea Crișului-Alb.”

Vorba *armig* e foarte interesantă. Prin sens și prin cele trei elemente constitutive *r-m-k-* (g) ca nu se poate despărți de polonul r u m a k „coursier, cheval de bataille”, a cărui origine a rămas pînă acum o enigmă pentru slaviști, căci nu se regăsește nici într-unul din celelalte dialecte slavice. Se bănuiește numai că cuvîntul e de origine orientală (Matzenauer, *Cizi slova*, p. 298.) Litvanul r u m o k a s și leticul r u m - m a k s sînt forme împrumutate de la poloni. În limba turcă orientală a r g a m a k însemnează „cheval de race” (Vambéry, *Sprachstud.*, 206), de unde și la ruși аргамакъ. Polonul r u m a k și românul *armig* cată să derive din alte două dialecte turanice; terminul însă, sub diferitele sale varianturi, este unul și același; și-n orice caz e foarte vechi atît la români precum și la poloni. Bănățenii vor fi moștenit pe al lor *armig* de la cumani, de la pecenegi sau chiar de la avari, căci cu tătarii propriu-zis și ei mai că n-au avut a face niciodată, iar de la turcii osmanlii nu puteau să-l capete.

v. *Cal*. – *At*. – *Behmet*...

ARMÎNDEN, s.m.; t. du calendrier popul.: 1. premier jour de Mai; 2. branche verte ou arbre entier que l'on place, le premier Mai, devant les maisons. În popor se mai

aud formele: *armendin* și *arminder*. Cuvîntul e răspîndit mai cu samă în Moldova, în Ardeal și-n Banat. Macedo-românii nu-l cunosc. *Armindenul* joacă un rol însemnat în credințele și datinele poporului.

„La 1 Mai se zice *armendin*” (I. Major, Tutova, c. Plopana).

„Florile de salcîm înfloresc pe la *arminden*” (E. Mironescu, Covurlui, c. Oancea).

„La *arminden* se aduce din pădure o prăjină cît se poate de mare, cu puține clence în vîrf, și se împlîntă dinaintea casei. Zicătoare plugărească: Dacă nu se samănă cucuruzul pînă la *arminden*, poți să bagi mestecăul mămăligei în foc...” (R. Simu, Transiv., c. Orlat).

„La *arminder*, oamenii frig un miel, se duc în pădure, la vie, sau și în grădină unde este iarba verde, se pun la umbra unui copaci și, mîncînd friptură de miel, beau vin-pelin, sau dacă nu este, atunci vin de cellalt puind în el pelin verde. Unii aduc cu ei și lăutari de le cîntă, petrec astfel pînă cătră sară, cînd se întorc în sat cîntînd și bînd, împodobindu-se pe la pălării cu flori de liliac, dacă a înflorit, și cu pelin verde. Din popor începe a dispărea și acest obicei. Cînd 1 mai cade într-o miercuri sau vineri, zi de sec, nimine din popor nu-l petrec, fiindcă nu mănîncă carne. Ciocoieșii însă de la țară îl petrec întotdeauna...” (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

„La *arminden* pun la poartă un arbore nalt, cu frunze numai în vîrf, și-l lasă acolo pînă se face mai întîi pîne nouă; atunci face din el jiruitoriu de cuptoriu, cu restul arde cuptoriul. Acel arbore se zice *arminden*. Poporul povestește că, atunci cînd tăia Irod pruncii, a tăiat toată ziua pînă seara; unde a ajuns seara, a pus un arbore ca *armindenul*, semn ca să se știe pînă la ce casă a ajuns; dimineața însă la toate casele a aflat *arminden*, și așa a scăpat și Domnul Hristos” (P. Olteanu, Transilv., Hațeg; cfr. Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 130).

„Pe m ă r ț i ș o r de la 1 martie femeile și fetele îl poartă pînă la 1 mai, cînd atunci îl iau de la gît și cumpără pe el vin roșu, pe care trebuie numaidecît să-l bea pe iarba verde, zicînd că în cursul verei nu le va pîrli soarele...” (C. Mironescu, Tutova, c. Ibănești).

Cîntec de 1 mai în Covurlui:

„Frunză verde de pelin!
Iată-ne la *armendin*:
Beu mesenii și mănîncă
Și de ciură nu li-i frică...”

(G. Theodorescu, Galați, Mavromolu)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 114: „Dați năvală și-i prindeți și mi-i legați coala cot la cot, ca să-i ducem poclon lui vodă, ca doi berbeci de *arminden*...”

Despre obiceiuri analoage la alte popoare, nu numai romanice, dar încă slavice, germanice și celtice, cari serbează de asemenea pe 1 mai prin veselie și prin purtarea unui arbore, a se vedea pe larg la Mannhardt, *Der Baumkultus* I, 162–189. Românii însă au unele particularități, cari le sînt proprii.

Etimologia cuvîntului este una din cele mai ușoare. La 1 mai se serbează sîntul

„ziua lui Ieremia”. De aci românește *arminden* din *erminden*, cu trecerea inițialului *er* în *ar*, ca în „arici”, „Ardeal” etc. Orice derivațiune latină, bunăoară ca aceea din *alimendale* (*Lex. Bud.*), e fantastică; dar și mai ciudată e înrudirea cu germanul *allmende* „silva communis”, propusă de Miklosich (*Beitr. z. Lautl. d. rumun. Dialekte, Conson. I*, p. 51).

v. *Ieremia*.

ARMÎNDER. – v. *Arminden*.

ARMÎNT (pl. *armînturi*), s.n.; troupeau de bétail, bétail. În *Dicționarul* lui Bobb.: „*Arment*, adunare de vite. De ce însă lipsește în *Lexiconul Budan*? Negreșit, e latinul *armentum*, din care au rămas derivate în dialecte italiene; dar la români cuvîntul să fie oare undeva în gura poporului? Cihac admite ca poporan numai pluralul *armînturi* „bétail”.

v. *Turmă*.

ARMONÎC } v. *Harmonică*.
ARMONÎCĂ }

ARMONIE (plur. *armonii*), s.f.; 1. engrenage; 2. harmonie, accord. Ἀρμονία. Negreșit, neologism, dar vechi în limba literară. Noi l-am luat dentîi de la greci, cu înțelesul propriu de *încheietură*; apoi l-am primit a doua oară din italiana sau din franceza, cu sensul de *potriveală*, însă mai ales muzicală sau poetică.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, nov. 11, f. 119 a: „stricându-î toate *armoniile* trupului și toate-*încheieturile*, ăi arsărâ și pieptul cu plase înfocate...”

I. Văcărescu, p. 512:

„Tu cînți ca melodia
De glas, susur, murmură;
Tu cînți ca *armonia*
De stele, de natură...”

C. Conachi, p. 242:

„Tu nu poți vedea, sărace, corzile nenumărate
A căroră *armonie* ține lumile-atîrnate,
Nici a ști cu ce mijloace, puterea ce margini n-are
Au așezat rînduiala crugurilor călătoare...”

Gr. Alexandrescu, *Mulțumirea*:

„De ochii tăi albaștri, de mica ta guriță,
În limba *armoniei* îți place să vorbesc...”

v. *Potriveală*. – Rost.

¹ARMURĂR s. **ARMURĂRE** s. **ARMURĂRIȚĂ**, s.m. et f.; t. de vétérin.: sorte de maladie bovine: épaulure (Cihac). Cuvîntul derivă din a r m, sau mai bine din a r m u r, prin sufixe -a r, -a r e și -a r i ț ă, despre cari vezi la locul lor.

S.F. Marian (*Familia*, 1878, p. 485, 495): „Vitele bolnave de *armurare* se zice că hărcăiesc și se trîntesc pe jos. Pelea de pe spinarea lor e așa de-nfoiată, că atingînd-o cu mîna foscăiește ca și cînd ar fi dezlipită de carne. *Armurarea* o vindecă românii prin un spin numit a r m u r a r i u, care se pisează dimpreună c-un hîrb de talger de marmură și cu care se ung apoi vitele bolnave pe spinare. Totodată se-nfierbîntă fundul unui ceaun și se freacă cu dînsul spinarea vitelor bolnave...”

„*Armurarița* se face cînd este vita ostenită și bea apă rece” (G. Popu, Trans., Făgăraș, c. Lisa).

„*Armurariu* este putrezirea piciorului drept sau stîng de dinapoi la o vită” (V. Hornescu, Iași, c. Băiceni).

„*Armurariu* se cheamă cînd i se paralizează vitei partea de dinapoi a corpului, mai ales la vite tinere...” (D. Andriescu, Iași, c. Hermeziu).

Floarea Copilul, 1788 (ms. în Arh. Stat.): „Cînd mor vitele de *armurariță*, să le dea marmură pisată cu tărățe, că se scoală...”

„Cînd vita e bolnavă de *armurariu*, o întepă cu cuțitul în șira spinării la împreunarea picioarelor de dinapoi...” (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

„La *armurare*, adecă umflătură pe sub piele, se arde des cu tigaia unsă pusă pe foc și înfierbîntată, așa cît cu greu să poată vita suferi, și se încunjoară umflătura cu zmoală de car” (P. Pinte, Banat, c. Nevrincea).

„A opera *armurarița* la o vită, se zice: î i t a i e d e *armurariță*” (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

În Banat se cheamă *armurare* și o boală la porci (Preut A. Bociat, Banat, c. Clopotiva).

Pe alocuri se rostește aspirat: *harmurar* (Rîmnic-Sărat, c. Buda).

v. *Arm.* – ²*Armurar*.

²ARMURĂR, s.m.; t. de botan.: *Carduus marianus*, *Silybum*, *Chardon-Marie*. Și-a căpătat numele de la boala de vite a r m u r a r, contra cării îl întrebuințează poporul.

„Buruiana *armurariu* e bună de vite, cînd mor grabnic” (I. Nour, Bîrlad).

„*Armurariul* crește ca de un metru și 50 cm. Pe frunză are pete albe. La margini frunzele au spini. Se întrebuințează de săteni contra unei boale de vite numită a r m u r a r i u. De aci blăstemul: mînca-te-ar *armurariul*!” (M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni).

„*Armurariu* este cu frunza lată, cărnoasă, ghimpoasă și pătată cu pete albe; se zice că această frunză, fiartă cu borș, vin sau apă, e bună pentru vindecarea vitelor de a r m u r a r i u, un fel de boală mortală, cu durere de șele și picioare și a cării simptom, între altele, este că carnea vitei e pătată ca și frunza de *armurariu*” (N. Teodorescu, Iași, c. Sinești).

„*Armurariu*, fiert cu tărîță, se întrebuințează ca beătură la vitele ce sufăr de boala numită a r m u r a r i u ” (G. Gheorghiu, Botoșani, c. Călinești).

v. ¹*Armurar*.

ARNĂUȚ (plur. *arnăuți*), s.m.; t. d'ethnogr.: 1. Albanais; 2. soldat mercenaire, valet armé. În primul sens, care este cel propriu, e sinonim cu vechiul *a r b ă n a ș*; sensul al doilea s-a dezvoltat la noi, cam tot așa ca „Suisse = mercenaire” în Occident, prin aceea că arnăuții slujeau pe leafă ca ostași de pază pe lângă domni și chiar pe lângă boieri. Turcul *a r n ă u d*, *a r n a u t*, trecut de asemenea la serbi și bulgari.

Nic. Mustea, *Letop.* III, p. 45: (Nicolae Mavrocordat) luat-și-au și oaste, sârbi, *arnăuți*, de i-au adus cu sine, și au venit nu ca un domn, ce ca un leu asupra tuturor...”

Zilot, *Cron.*, p. 31: „nu cumva acești turci și *arnăuți*, într-ascuns uniți cu pazvangii, n-adastă vreme îndemănatică ca deodată să năvălească cu toții pe toate părțile să ne jefuiască, să ne robească...”

În sens de *l e f e g i u*, *arnăut* se zicea și se poate zice la om de orice neam.

Ion Ghica, *Scrisoarea VI*: „Sub denumirea de *arnăut* se înțelegea orice sârb, arvat, *arnăut*, bosniac, muntenegrean, bulgar sau grec, dacă se lega cu un brîu roșu sau cu un tarabolus, cealma la cap, fustanelă sau poturi, mintean și iminei roșii; își trîntea la brîu un sileaf cu un iatagan și două pistoale, și intra în serviciul curții domnești, al hătmăniei, spătăriei sau agiei, sau se suia cu ciubucul în mînă dindărîtul caleștei vreunui boier...”

Alexandri, *Surugiul*: „ticălosu! în loc să aibă milă, el pune pe *arnăutu* lui de-mi dă vro cîteva bice...”

Același, *Istoria unui galben*: „un *g r e c*, care fusese *arnăut* în vremea domnului Ioniță Sturza...”

Dionisie Ecclesiarhul, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 206): „numai *arnăuții*, ce le zic *h o r v a ț i i*, i-au oprit boierii și le-au dat lefi, să fie de paza orașului...”

În cîntece poporane se vorbește mai ales despre *arnăuții* din *p o t i r ă*, cari erau dușmanii cei mai înverșunați ai haiducilor, și chiar ai săteanului român în genere:

„Frunză verde plop stătut,
Auzit-ați c-a trecut
Potiră de *arnăuți*,
Cît frunza ș-iarba de mulți?...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 48)

Alta:

„Ș-am văzut-o-n Cernăuți
Cu doisprece *arnăuți*,
Ș-am văzut-o-n Botoșeni
Primblîndu-se cu armeni...”

(Marian, *Bucovina II*, 224)

Balada *Iordachi al Lupului*:

„*Arnăuți* cu șuşanele,
Cu argint pe la oțele,
Lefegii și darabani
Cu-ai lor mîndri căpitani...”

E foarte nemerit la A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 181: „un om nalt, spătos, cu mîinile mari și negre, cu nasul roș și cu mustăți lungi, u n c h i p d e *arnăut*, vecinic hursuz și-ncruntat...”

v. *Albănaș*. – *Arbănaș*. –²*Arnăut*. – *Arnăuțeasca*.

²ARNĂȚ, s.m.; t. d'agric.: variété de froment d'été. După Cihac (*Dict.* II, 544) *arnăut* însemnează „blé d'Albanie”. Laurian și Maxim observă de asemenea: „importat poate din părțile Albaniei”. După cum vom vedea mai jos, *arnăut* are a face, prin asociațiune de idei, numai cu aspectul unui *arnăut*, nicidecum însă cu Albania, de unde nu credem să ne fi venit vreodată vreun fel de grîu.

Colinda *Plugul*:

„Cît cu ochii cuprindea,
Brazdă neagră răsturna,
G r î u d e v a r ă semăna,
Grîu de vară
Făr' secară,
Arnăut de cel mai m a r e...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 141)

unde cîntecul definește oarecum *arnăutul* ca „un fel de grîu mare de vară”. Tot așa, în antiteză cu „grîu mărunț”, cuvîntul ne întîmpină în balada *Chira*:

„Descarc băcălii
Și-ncarc dimerlii,
Tot de g r î u m ă r u n t
Și de *arnăut*...”

În legătură cu „frunză verde”:

„Frunză verde de-*arnăut*
Nu mă da după urît...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 89)

unde forma corectă cată să fie:

„Nu mă da după un slut...”

Se zice și g r î u - *arnăut*, unde cuvîntul devine adjectiv.

„G r î u l *arnăut* e un fel de grîu cu boabe mari și albe, din care obicmuit se face coliva” (M. Ciocîlteu, Dolj, c. Plenița).

„*Arnăut* se zice la grîu cu spic negricios” (A. Bărbulescu, Ialomița, c. Pribegi).

„Grînele se numesc: grîu de Banat, g r î u r o ș u sau *arnăut*, grîu ghircă sau fără musteți” (G. Popoviciu, Neamț, c. Siliștea).

„Grîul *arnăut* se zice și c o l u s” (I. Nazare, Tecuci, c. Nicorești).

„Sînt două feluri de arnăut: *arnăut* cu pana albă și *arnăut* cu pana neagră, numit

Numele de *arnăut* s-a dat acestui fel de grâu din cauza mustețelor lui sau a penelor, prin cari poporul l-a asemănat cu un *arnăut*.

v. ¹Arnăut. – Grâu.

ARNĂUȚEASCA, s.f. sing. artic.; t. de choréogr.: sorte de danse populaire. „*Arnăuțeasca* – zice d. T. Burada (*Almanah muzical*, 1877, p. 64) – am luat-o de la *arnăuți* i aduși de boierii noștri, ca feciori în coada caleștelor și neavînd alta a face decît a da ciubuc și cafe.” Sulzer a vorbit deja în secolul trecut despre *arnăuțeasca*, pe care o jucau la noi lefegii *arnăuți* din garda beilor fanarioți (*Gesch. d. Dac.* II, p. 423). Arnăuții au despărut din țară, dar jocul lor, un fel de horă, a rămas în popor.

„*Arnăuțeasca* se joacă mai încet decît *alunelul*; se joacă tot în dreapta; se bate în loc cu piciorul stîng de trei ori și apoi cu cel drept în același loc, și se mișcă hora, ocolind o dată; de aci iar se bate, și tot astfel cît vor să țină jocul” (I. Preotescu, Olt, c. Rîjlețu-Vioș).

Muzica acestui danț, după cum se aude în Moldova:



v. ¹Arnăut. – Alunelul.

ARNĂUȚEL (plur. *arnăuței*), s.m.; petit Albanais. Deminutiv desprețuitor din *arnăut*.

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Apoi venea după ei
Ceată de *arnăuței*,
Lefegii și darabani
Cu-ai lor mîndri căpitani...”

v. ¹Arnăut.

ARNĂUȚESC, -EASCĂ, adj.; albanais, d' Albanie. Port *arnăuțesc*, țară *arnăuțească*.

Gheorgachi Logofătul, *Letop.* III, p. 315: „R o ș i i ce se făcuse iar până la 100 de oameni, carii se purta în haine roșii și în bărăți arnăuțești...”

Zilot, *Cron.*, p. 99: „iar vezirul cu Murahazi și beizade Dumitrașcu Moruz abia scăpînd apucară spre Șumla, cum și Veli-pașa cu oaste *arnăuțească*, spre Șiștov, și de acolo spre patria lor Ianina...”

v. ¹*Arnăut. – Arnăuțeasca.*

ARNĂUȚEȘTE, adv.; en albanais, à l'albanaise. Vorbesc *arnăuțește*; mă-mbrac *arnăuțește*.

v. *Arnăuțesc.*

ARNĂUȚIME, s.f.; terme collectif pour dire: beaucoup d'Albanais. Mulți a r - n ă u ț i, cu o nuanță oarecare de despreț.

Bolintineanu, *Ferentarul*:

„Roșiorul mîndru și frumos ca crinul,
Cînd pe mal s-arată tremură Vidinul
La vederea sa.
Face de se miră toată arăpimea,
Ieniceri, spahiii și *arnăuțimea*
Și-i strigă: ura!...”

Ion Ghica, *Scrisoarea VI*: „Ajungînd la Golești, lîngă Pitești, Tudor găsește pe Iordache și pe Farmache instalați acolo cu *arnăuțimea* lor...”

v. ¹*Arnăut. – -ime.*

ARNĚU (plur. *arneie*), s.n.; panier d'un coche. Cuvîntul se aude numai peste Carpați. Este ung. e r n y ö. Termenul cel mai răspîndit e c o ș.

„Dacă voim să nu ne ploaie ori ningă, punem la car c o v e r e ă sau *arneu*” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

v. *Coș.*

ÀRNIC. – v. *Harnic.*

ARNICĂ, s.f.; t. de botan.: Arnica, arnique. Sinonim cu p o t b e a l, care este un termen mai poporan. *Arnica* poartă la bănăteni și numele poetic de c a r u l - z î - n e l o r (S. Manguica, *Col. l. Tr.*, 1876, p. 358).

„A se lovi cu capul de *arnice*” este o locuțiune proverbială prin care se exprimă neplăcerile unei lungi călătorii.

„Eh, că destul te-ai chinuit tu pînă acum, luînd dealurile în pept și lovindu-te cu capul de *arnice*...” (*Tribuna din Sibiu* VII, 13).

v. *Carul-zînelor. – Potbeal.*

ARNICI, s.m.; t. d'industrie: fil de cotton peint. „*Arnici* = bumbac văpsit roșu, albastru, verde etc.” (Costinescu). „*Arnici* = fire de bumbac colorate, cu cari cos flori la cămeși, ștergare etc.” (*L.M.*)

Urație de nuntă din Ardeal, descriind o năframă de nuntă pentru vorniceii:

„Fie și de bumbac,
Nouă și d-alea ne plac;
Fie și de strămătură,
Om șterge caii la gură
Ș-om depăna după șură;
Fie și de *arnici*,
Numai să fie d-aici:
Să nu fie de prin vecini,
Să pățim niscăi rușini...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 181)

Altă urație:

„Puteți da și de mătase
D-aveți inimi să vă lase;
Iar de nu, și d-*arnici* fie,
Cum veți avea omenie...”

(*Ibid.*, 172)

Altă:

„Șeasă păhare de vin;
Șeasă măhrame de in,
De cari se găesc p-aici,
Cusute cu fluturi ș-*arnici*...”

(*Ibid.*, 175)

Balada *Soacra și nora*:

„C-am în beci pe supt gîrlici
Un căpăstru cu *arnici*...”

(*Ibid.*, 625)

Balada *Bîcul haiducul*:

„Mi-l lega tot cu mătase
Împletită-n cîte șeasă,
Mi-l lega tot cu *arnici*
Împletit în cîte cinci;
Și cînd bine mi-l lega,
Și cînd bine mi-l strîngea,
Al ceauș îi tot striga...”

(*Ibid.*, 607) **419**

Ca nume personal, *Arniciu* ne întâmpină într-un act din 1731 (*Cond. ms. a Mării Hurezu*, în *Arh. Stat.*, p. 675 b): „un țigan al sfintei mănăstiri Hurezul anume Șain feciorul lui *A r n i c i u*”.

Cuvîntul nu poate să derive din turcul *a l* „roșu” unit cu *r i ș t e* „bumbac” (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 116): dentii, pentru că o asemenea unire n-a format un singur termen nici chiar la turci; al doilea, pentru că „roșu” nu este esențial în *arnici*; al treilea, pentru că de la turci l-ar fi luat și serbii sau bulgarii, la cari el totuși nu se află; al patrulea, pentru că din *a l - r i ș t e* nu e foneticește cu puțință să iasă *arnici*. *Arnici* este un adjectiv substantivat cu sensul propriu de „provenant d’agneau”, „agnelin”. Din „lînă miță = laine agneline” s-a născut „miță = flocon, touffe de poils qui pendent en bas” (Cihac, II, 198); tot așa în *arnici* noțiunea fundamentală este ὄρνις „agneau”, neogrecul ὄρνις, în latina arhaică *a r n a* „agna” (Festus), de unde românește termenul despărut *a r n* sinonim cu „miel”, rămas – după cum vom vedea mai la vale – și-n numele topografic *A r n o t ă*.

v. *Arnotă*. – *-ici*. – *Șorici*.

ĂRNOTĂ, n. pr. f.; t. de géogr.: 1. montagne dans la Petite-Valachie; 2. couvent de religieux sur la montagne du même nom. Muntele *Arnotă* cu mănăstirea *Arnotă* se află în districtul Vîlcea d-a dreapta râului Bistrița. Mănăstirea astăzi nu mai are călugări. A fost fondată de Mateiu Basarab. Legenda culeasă de d. Gr. Tocilescu (*Asupra cîtorva mănăstiri*, 1887, p. 53): „Mateiu-vodă ar fi căzut într-o crimă, pentru care trebuia să fie dus să se judece la Constantinopole. El, aflînd despre soarta ce-l aștepta, a fugit pe sub munți pînă ce a ajuns în acest loc; aci pe atunci era un lac mare și răchită multă. Mateiu s-a ascuns după răchită, așa că turcii ce-l urmăreau de aproape nu l-au mai putut găsi. După aceea el și-a adus martori și s-a îndreptat la Constantinopole de vina cu care era asuprit. În semn de recunoștință, vodă a hotărît să facă o monăstire pe locul acesta; a scurs lacul și l-a umplut cu bogșe (cărbuni), zidind altarul chiar pe locul unde dînsul scăpase.” Tot aci este mormîntul lui Mateiu Basarab, precum și al tatălui său, Danciul vornic.

Cuvîntul *Arnotă* este format prin același sufix -otă, care ne întâmpină într-o mulțime de numi proprii românești foarte vechi, precum: *Călotă*, *Răcotă*, *Lăiotă*, *Mêșotă*, *Albotă*, *Dragotă*, *Micotă*, *Bășotă*, *Hîrgotă* etc.

În districtul Vîlcea, afară de *Arnotă*, alte trei numi de munți poartă același sufix: *Dòlotă*, *Brèotă* și *Bălotă*. În „*Calotă*” și „*Racotă*” este învederat că acest sufix s-a acățat la „cal” și „rac”, iar în „*Balotă*” la „bală = fiară”. Tot așa în *Arnotă* partea radicală pare a fi un nume de animal: ὄρνις „miel”, latinul arhaic *a r n u m*, de unde românii cată să fi avut cu același sens pe *a r n*, din care ne-a rămas derivatul *a r n i c i*.

v. *Arnici*. – *Cozia*. – *-otă*.

A-ROATA (D-). – v. *A-rostogol*. – *Roată*.

AROMĂT (subst. n.) s. **AROMĂTĂ** s. **ARÒMĂ** (subst. f.); arome, parfum, épice. *M i r o d e n i e s*. *m i r e a s m ă*. Grecul ἄρωμα, ἀρώματα, de unde și paleosla-
420 vicul *a r o m a t ũ* (Cihac). Neologism, însă vechi în limbă.

Noul Testament, 1648, *Luca XXIV*, I:

„...mércsârâ la mormânt, ducându *aromata* caré gătise...”

„...βαθέως ἤλθον ἐπὶ τὸ μνήμα φέ-
ρουαι ἅ ἡτοίμασαν ὁ ρ ὠ μ α τ α ί”

dar tot acolo, *XXIII*, 56, la masculin:

„...și înturnându-sâ gătirâ *aromat* și un-
soare scumpâ...”

„...ὑποστρέψασαι δὲ ἡτοίμασαν
ὁ ρ ὠ μ α τ α καὶ μύραί”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 50): „stomahului destul încărcat, bucatele macar fie și cu *aromate*, nu cu mirosul acel frumos poftă, ce greață îi aduc...”

Ibid., p. 261: „Finicul în foc de *aromate* moară...”

Mineiul din Buzău, 1706, f. 32 b: „și *aromatele*, adecăte m i r o s é l e l e cele scumpe...”

I. Văcărescu, p. 503:

„Cu răsfire din rai ieșită
D-*arome* florile-ți mă năvăliră;
A ta icoană duos slăvită
Puseră-n brațe-mi și m-adormiră...”

v. ^{1,2}*Miros*.

AROMEALĂ (plur. *aromeli*), s.f.; assoupissement, rêverie. Sinonim cu a r o -
m i r e, care însă exprimă acțiune, pe cînd *aromeală* arată stare.

Mineiul din Buzău, 1706, f. 9 a: „diavolul viindă la sfînta muceniță în *aromeală*, încă spânzurată pe cruce fiindă, îi da un păharău plin de miăre cu lapte...”

C. Stamati, *Muza* I, p. 257:

„Și ele îndată cad în *aromeală*
Și adorm curînd...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 80: „cu încetul fruntea-i obosită căzu pe a sa poală, trupu-i slăbit de-ațtea suferințe parcă se cufundă de sine-și; o p i r o t e a l ă a minții, o î m p ă i e j e n i r e a ochilor începură a o coprinde, cînd deodată i se păru că aude, ca într-un vis mîngăietor, un glas depărtat ce cînta cu viers tînguios... Ancuța se trezi din *aromeală*”.

v. *Aromesc*. – *Aromire*.

AROMÈSC (*aromit*, *aromire*), vb.; s’endormir, s’assoupir, roupiller, sommeiller à demi, tomber en rêverie; assoupir, endormir, faire rêver. Costinescu: „a *aromi*, a miji de somn, a sta jumătate adormit”. Sinonim cu a d o r m, cu a ț i p e s c, cu m o ț ă i e s c, cu p i r o t e s c, cu m i j e s c, dar numai atunci cînd omul începe deja a visa, și anume un vis plăcut, de unde adesea se zice: „d u l c e *aromesc*” sau: „f l o r i l e mă *aromesc*”. Ca și sinonimul a d o r m, funcționează și tranzitiv.

Balada *Brumărelul*:

„Vai de mine, ce pății!
Cum făcui de *aromii*:
Singură mă logodii;
Ce făcui de mă culcai:
Singură mă măritai...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 451)

O colindă muntenească:

„Cerbul ce-mi făcea?
Sta și rumega,
Namiaza-și făcea,
Dulce *aromea*...”

(*Ibid.*, 65)

Balada *Oaia năzdrăvană*:

„La apus de soare
Să mi te omoare
Supt poale de munte,
Prin crînguri tăcute,
Oi cînd *aromesc*
Și cîini ostenesc...”

(*Ibid.*, 436)

Basmul *Fata din dafin*:

„Rosmarine,
Calofire,
Cum m-ai *aromit*
Și m-ai a d o r m i t?...”

(*Ib.*, 402)

Balada *Mitul*:

„Ici pe iarbă m-am lungit,
Florile m-au *aromit*
Și somn greu am adormit...”

(*Ib.*, 683)

Balada *Miul Cobiul*:

„Soare scăpăta,
Murgului păsa,
Voinic *aromea*,
Frîul că slăbea:

Pe cal a d o r m e a,
Greu somn că-l fura...”

și mai jos:

„Miul *aromea*,
Miul a d o r m e a,
Somnul că-l fura...”

(*Ibid.*, 490, 495)

I. Văcărescu, p. 217:

„Colo-n vesela vâlcea
De albețe strălucea,
Oițe prin flori pascănd,
Un ciobănaș fluierînd;
Turmulița-și îngriji,
Apoi dulce *aromi*...”

Sensul cel fundamental al cuvîntului apare mai ales bine în derivatele a r o - m e a l ă și a r o m i r e și-n tranzitivul *aromesc*, care la cronicarul Moxa, 1620, p. 347, însemnează anume „faire rêver”, „faire voir en rêve”: „(diavolul) se apropie de *aromi* pre strămoașa de-i arătă poamele frumoase la vedére și dulci la gustare...”

Lăsăm la o parte, ca nediscutabilă, derivațiunea lui *aromesc* din m i j e s c printr-o formă intermediară a j m u r e s c (Cihac). Originea cuvîntului este greco-latină. Grecul ὄραμα „vision” străbătuse deja în latinitate: „o r a m a, visio, somnium” (Ugutio). Du Cange (v. *Horama*) citează o mulțime de texturi din veacul de mijloc, în cari cuvîntul – mai cu samă sub forma o r o m a – nu poate să fie de provenință greacă clasică, ci numai de aceea latină vulgară; bunăoară:

„O r o m a per noctem cernebat rite supernum...”

sau:

„O r o m a gentilis, qua viderat ipse...”

sau: „Mater intempestae noctis quiete caeleste in somnis vidit h o r a m a...”

Aromesc este un denominativ din o r o m ă „vis”, sau mai bine dintr-o formă r o m ă, în care inițialul *o* se perduse la români prin conflict cu articolul nedefinit *o*, întocmai ca în „strachină = ostrachină = ὀστράκινη”. *Aromesc* se descompune astfel în r o m e s c și prepoziționalul *a* = *ad*. Este o vorbă curat grecească, dar intrată în graiul nostru pe calea latinității rustice.

v. *Aromez*. – *Adorm*. – *Ațipesc*.

AROMÈZ, vb.; s’assoupir, tomber en rêverie. O formă poporană foarte rară în loc de a r o m e s c.

Basmul *Hoțul împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 369, 370): „...se tolăniră fiecare pe ce avea, la umbră de copaci și la răcoare, ca să-și *aromeze* oarecum...”; dar tot acolo, mai jos: „un asemenea stăpîn, care nu-i dă răgaz cît ar *aromi* cineva...”

v. *Aromesc*.

AROMIRE (pl. *aromiri*), s.f.; l’infinitif d’*a r o m e s c* pris comme substantif: assoupissement, rêverie. Sinonim cu *a r o m e a l ă*. Ambele se pot întrebuița în limba noastră poetică în locul neologismului *r e v e r i e*.

I. Văcărescu, p. 21:

„Ajung ca în *aromire*;
De plăcere îmbătat
Cînd d’Amor cu o zîmbire
Ca din *v i s* sînt deșteptat...”

Același, p. 362:

„Prea sprintenă la picior,
Ce rîde cînd spui c-ai dor,
Jucă, se-nvîrți, sări,
Aromirea-o birui...”

Cesar Boliac, *Elena*:

„Cît mi-e superbă a ei uimire
Cînd îmi dă ruga-i de trandafir,
Cînd se-ncovoiaie în *aromire*,
Cînd mă sărută, și-n zăpăcire
Rostește vorbe dusă-n delir...”

v. *Aromesc*. – *Aromeală*.

AROMIT, -Ă, part. passé d’*a r o m e s c* pris comme adjectif: assoupi, endormi, tombé en rêverie. Sinonim cu *a d o r m i t*. Cu sensul de *a m ă g i t* ne întîmpină la Moxa, 1620, p. 367: „acesta împăratul (Teodosie cel Mic) fu *aromitul* de un scopit anume Hrisafie de-șu goni soru-sa de la dinsu Polheriia, că era om hitlean și rău...”

v. *Aromesc*. – *Aromitor*.

AROMITÒR, -OARE, adj. et subst.; assoupissant, ce qui assoupit, ce qui produit l’assoupissement, ce qui fait rêver. Sinonim cu *a d o r m i t o r*, dar cu o nuanță de adormire *v i s ă t o a r e*.

Moxa, 1620, p. 381: „atunce se apropiară d-insul nește *arumitori* hitleani și-l măglisiră de-șu goni pre mumă-sa...”

De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 65: „Așa e; e atît de bine și de *aromitor* pe iarbă verde, la umbră deasă...”

v. *Aromesc*.

¹ARÒN, n. pr. pers. m.; Aaron. Numele fratelui mai mare a lui Moise, trecut prin Biblie nu numai în calendar, dar și-n legendele popoarelor creștine.

Urație de nuntă:

„Să aveți bucuria lui *Aron* proorocul,
Cînd a luat toiag de 12 ani uscat în mînă
Și o înverzit neavînd rădăcină...”

(M. Busuioc, Suceava, c. Pașcani)

sau: „băltagul lui *Aron* proorocul, fiind uscat de 99 ani” (G. Constantiniiu, Neamț, c. Doamna).

Ca nume de botez, *Aron* a fost înainte foarte răspîndit la români peste tot, și se întrebuințează pînă astăzi mult în Transilvania, de unde sînt: *Aron* Pumnul, *Aron* Florian, *Aron* Densușianu etc. Pe timpul lui Mihai Viteazul domnea în Moldova *Aron*-vodă, care se zicea fiu al lui Alexandru Lăpușneanu. Ca supranume, se chema *Aron* un rival al lui Ștefan cel Mare.

Urechia, *Letop.* I, p. 116: „Domnia lui Petru-vodă celui p o r e c l i t *Aron*...”

Fiind însă un nume evreiesc, poporul îl dă și la cîni:

„Între numiri de cîni este și *Aron*” (P. Sălăgianu, Neamț, c. Hangu).

„Unii, spre a rîde, pune cîinilor numi evreiești” (N. Ionescu, Covurlui, c. Măcișeni).
v. *Aron-vodă*. – *Cîne*. – *Moise*.

²ARÒN. – v. *Arumă*. – *Barba-lui-Aron*.

ARONEANU. – v. *Aron-vodă*.

ARÒN-VÒDĂ, s.m.; t. de géogr.: un couvent de religieux en Moldavie. O mănăstire din secolul XVI, lipsită de aimentrea de orice însemnătate.

Urechia, *Letop.* I, p. 209: „(A r o n - v o d ă) s-au apucat în anii 7102 (1594) de au zidit mănăstirea în țearina Iașilor carea se chiamă *Aron-vodă*, pre numele domnului ce au zidit, unde este hramul sfete Neculai”.

Ion Neculce, *Letop.* III, p. 389: „Mihai-vodă (Racoviță) nu știa de tătari nemică că au fost venit la *Aron-vodă*...”

Același, *Letop.* III, p. 256: „Atunce când au mers Suleiman-pașa cu Cantemir-vodă înaintea leșilor la Boian, venit-au și Șerban-vodă cu oaste din Țara Muntenească pînă în Iași, și au descălecat cu oastea la m ă n ă s t i r e a l u i A r o n - v o d ă...”

Satul din giurul acestei mănăstiri se zice *A r o n e a n u* (Frunzescu), negreșit presupunîndu-se „egumen”: mă duc la *A r o n e a n u*, viu de la *A r o n e a n u*.

v. ¹*Aron*.

A-ROSTOGÒL s. **A-ROSTOGÒLUL (D-)**, adv.; à la culbute, à la renverse. Sinonim cu d - a r o a t a, d - a b e r b e l e a c u l, p e s t e c a p.

Doina *Busuioc*, din Banat:

„Fă-mă, Doamne,-un merișor,
La mîndra pe pieptul gol

Să mă dau *d-a rostogol...*”

(Vulpian, *Texturi*, p. 25)

Basmul lui Dumnezeu (Țara nouă, 1886, p. 702): „cînd pîinea se va da *d-a rostogolul* și se va face holdă de grîu verde, și ploasca asta se va vărsa și se va face viță verde, atunci să învieze...”

Alexandri, *Chirița în voiagiu*: „Cînd i-am tras un pumn, o făcut hîc și o căzut *de-a rostogolu* în celalalt colț a vagonului...”

v. ¹¹A [vol. I, p. 61]. – *Rostogol*.

ARPACÎCĂ s. **ARBACÎCĂ**. – v. *Harpacică*.

ARPĂDIA, n. pr. f.; localité en Valachie. „*Arpadie*, moșie nelocuită în județul Dolj” (Frunzescu).

v. *-adia*. – *Apadia*.

ARPĂCĂȘ (plur. *arpăcașuri*), s.n.; grâu d’orge, orge perlé, mondé. „Orz curățat de peliță care se pune în sorbituri” (*L.M.*). „Un fel de orz curățit de pojghiță din care se face ciorbă” (Costinescu). Ungurește á r p a k á s a, de unde au luat și serbii a r p a k a ș a (Cihac).

v. *Cașă*.

ARPĂTĂC, n. pr. loc. m.; village en Transylvanie. Nume unguresc al unui sat din Ardeal, despre care cîntecul poporan zice:

„Fetele din *Arpătac*
Mereu pipă la tabac...”

(J.B., 452)

ARPUCE. – v. *Harpuce*.

ARS, **-Ă**, adj.; part. passé d’ a r d: brûlé, hâlé; figur. désolé, exaspéré. Lat. a r - s u m. Trecut prin foc, nemicit prin foc, prea încălzit, prea fript, prea înnegrit de căldură: lemn *ars*, casă *arsă*, pîne *arsă*, față *arsă*, hîrtii *arse*.

Zilot, *Cron.*, p. 52:

„O țară așa de mare, ca în clipă să o vezi
Pustie, *arsă*, p î r l i t ă, lucru tocmai să nu-l crezi!”

O baladă din Ardeal:

„Ș-o ținea maică-sa bine,
Fără milă și rușine,
Cu coji *arsă*
De pe masă,
Cu spălături de prin vasă...”

În ghicitoarea despre „doniță și căldare”:

„– Scurto, groaso,
Und’ te duci?
— *Arso*-n fund,
De ce mă-ntrebi,
Căci unde mă duc,
Tot ție ți-aduc”.

(Bulgărescu, *Ghicitori*, 713)

Anton Pann (*Prov. I*, 174):

„Cu încetul îl răcește,
Ca f i e r u l *ars* când îl scot,
Și dragostea îl descrește
Pîn-o uraște de tot...”

Locuțiunea „a dat un f i e r *ars* î n i n i m ă” însemnează ceva foarte neplăcut, la care nu ne așteptam și care ne apucă nepregătiți.

C. Rasti, traducînd pe Molière, *Vicleniile lui Scapin* (Buc., 1836, p. 15), act. I, sc. 3:

„Iacinta: Ah! Octave, adevărat este ceea ce Silvestru a spus Nerinei, că taică-tău s-a întors din călătorie și că voiește să te însoare?

Octav: Așa, draga mea Iacintă, și să știi că această vestire ni-a dat un f i e r *ars* î n i n i m ă...”

Cu același sens, dar fără f i e r, la I. Creangă, *Soacra cu trei nurori* (*Conv. lit.*, 1875, p. 385):

„— Da ce-i acolo? strigă baba înspăimîntată.

Nurorile atunci sar *arse* în picioare, și cele mari încep a tremura de frică...”

Expresiunea „ca fierul *ars*”, „ca un fier *ars*”, când e vorba de spaimă, este în legătură cu cunoscuta judecată din veacul de mijloc „prin fier *ars*”, „ferri candentis iudicium”, despre care a se vedea pe larg la Du Cange (*Gloss. med. Lat.*, v. *Ferrum*).

Românii de peste Carpați zic la rachiu v i n-*ars*, prin traducere din germanul „Brantwein”.

În sens figurat, *ars* exprimă cu mai multă energie noțiunea de n e n o r o c i t.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 163): „Lasă-mi, tiranule, pre unul! Cruță-mi, vrăjmașule, pre acest mai mic macar; nu mă lăsa așa de tot *arsă* și î n f o c a t ă...”

I. Văcărescu, p. 333:

„E pe moșie-ți *arsa* pădure!
Dar ca norocul să ți se-ndure,
Șterge din minte-ți orce-ntristare,
În lupta vieții fii cu răbdare...”

unde „*arsa* pădure” însemnează nu numai pădure trecută prin foc, dar și nenorocoasă. 427

„Arse bătrînețe” în balada *Moșneagul*:

„El din dalbe tinerețe
Pîn’la arse bătrînețe
Fiu dintr-însul n-a făcut...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 616)

Cu acest sens, *ars* se mai întărește uneori prin pleonasticul *fript*.

Ars de lăcrimi:

„De lacrimi n-aș băga seamă,
Că le șterg cu o năframă,
Dar mi-i milă de obraz,
Că rămîne fript și *ars*...”

(J.B., *Trans.*, 151)

Ars de sete:

„Frate-tău venind acasă,
Cu gura de sete *arsă*,
Apă rece tu nu-i da...”

(Pompiliu, *Sibii*, 57)

E foarte răspîdită mai ales expresiunea *inimă arsă*. Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 284:

„Și se scoală de la masă
Cu inima friptă, *arsă*...”

C. Conachi, p. 218:

„Cartea ce te învățasem, ah! cartea cea înfocată,
La care eu uceniță ți-am fost ție-ntăiaș dată,
Cetind-o...amare lacrimi pe obrazul meu se varsă,
Căci cetesc a tale stihuri cu inima de foc *arsă*...”

Doină din Ardeal:

„Cine-a zis doina pe rîț,
Fost-a, Doamne, necăjit;
Care-a zis doina pe luncă,
Fost-a, Doamne, necăjită;
Cine-a scornit doina,
Arsă i-o fost inima
Ca și mie acuma!...”

(J.B., *Trans.*, 211)

Altă:

„Mîndra de-ar avea bărbat
Din vrun sat mai depărtat,

Dar mîndra s-a măritat
De la noi a treia casă
Și mi-i inimuța *arsă*...”

(*Ibid.*, 99)

Altă:

„Și se duce și mă lasă,
Și de mine nici nu-i pasă
Că sînt cu inima *arsă*...”

(*Ibid.*, 250)

Din Bucovina:

„Seleaca inima mea,
Mult e *arsă*, f r i p t ă ea!...”

(Marian, *Bucov.* II, 92)

Din Moldova:

„Inima-mi de dor e *arsă*,
Că bădica-i dus de-acasă...”

(Alex., *Poez. pop.*², 267)

Cînd nenorocirea e mică și trecătoare, în loc de *ars* se zice p î r l i t, adică numai un început de ardere. De aceea e foarte nepotrivită gradațiunea la Pann (*Prov.* II, 156):

„Decît stă și se jeleşte:
Vai de ea nenorocita,
Arsa, fripta și pîrlita,
Că i-au fost triștile sparte
Și n-a avut de bărbat parte...”

unde p î r l i t a după „*arsa*, fripta” este o scădere.

v. *Ard.* – ^{2,3}*Ars.* – *Fript.* – *Pîrlit.*

²**ARS** (plur. *arse*), s.n.; brûlement, feu, flamme. Se întrebuințează rar. Mai mult sinonim cu f o c decît cu a r d e r e.

Legenda Mariei Egiptenei, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 379): „multă nevoie avut-am de erni și de zăduh și de *arsul* soarelui...”

Doină din Bucovina:

„De năcaz, mînca-l-ar *arsu*,
M-am topit de n-am rămasu;
De năcaz, mînca-l-ar f o c u,
Mi-am lăsat țara și locu...”

(Marian, *Bucov.* II, 87) **429**

Substantivul *ars* e foarte obicinuit ca supin în construcțiunea: d e *ars* = „à brûler, de chauffage”.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXVI*: „Eu tot sînt un bătrîn singur, c-un picior în groapă, lemn uscat bun de *ars*...”

v. *Ardere*. – ¹*Ars*. – *Foc*.

³**ARS**, adv.; promptement, subitement. I u t e, c u r î n d, d e g r a b ă, dar cu nuanța de spaimă, ca cineva care fuge de foc, simțindu-se a r s. Se aude în popor, mai ales peste Carpați. Din texturi însă, îl găsim numai în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1884, p. 424):

„*Ars*. In momento. Confestim.”

Este de observat că adverbul românesc b u s t a, aproape sinonim cu *ars*, derivă și el din latinul „bustum = arsum”.

v. ^{1,2}*Ars*. – *Arsa*. – *Busta*.

ARSA (CU-), adv., t. de commerce: en gros, en bloc, à forfait. *Lexiconul Budan* pune ca sinonimi: „c u r i d i c a t a, c u g r o s u l”. Să mai adăugăm: c u g h i o - t u r a, c u r u p t a și c u t o p t a n u l. Se aude mai mult peste Carpați. A c u m - p ă r a c u a r s a, a vinde c u a r s a, este în opozițiune c u: c u m p ă r a, a vinde c u b u c a t a. Etimologia propusă de Cihac (II, 723) din maghiarul: „á r s z a b á s t a x e, taxation; le sens serait donc d’acheter ou de vendre en bloc a u p r i x d e t a - x a t i o n” se întemeiază pe o presupunere arbitrară, lipsită de orice analogie. Laurian și Maxim (*Gloss.*, 29) înșiră trei ipoteze, fără a se rosti pentru vreuna din ele, fiecare însă mai bună decît ipoteza lui Cihac, mai cu samă cea a treia: 1. un prototip latin a v e r s a, de unde francezul a v e r s e „pluie subite et abondante”; 2. grecul ἄρσις „rădicare”; 3. femininul din *ars* „cu însemnarea de a lua tot ca focul, a nu lăsa nemica”. În vînzarea sau cumpărarea c u a r s a o noțiune fundamentală fiind aceea de „grabă”, căci nu se alege bun din rău, ci se ia toate laolaltă pe amestecate, noi credem că adverbul a r s „promptement, subitement”, a căruia vechime se constată tocmai la românii de peste Carpați, explică foarte bine originea acestei locuțiuni.

v. ³*Ars*. – *Ghiotura*.

ÀRSE, s. pl. f.; t. de théol.: holocauste. Evreii aduceau lui Iehova victime, pe cari le ardeau de tot, de unde termenul grecesc ὁλόκαυστον, foarte des în *Vechiul Testament* și tradus românește prin *arse*.

Psaltirea Coresi, 1577, ps. XIX:

„...și toate *arșele* tale grase fie...”

„...et h o l o c a u s t u m tuum pin-
guefaciat...”

unde mitropolitul Dosofteiu, traducînd mai literalmente, pune: „și î n t r e g - d e - a r s j r ă t v a t a g r a s ă f i e...”

Coresi, ps. XXXIX: ’

„Toate *arșele* și de păcate nu cerșuși...”

„H o l o c a u s t u m et pro pec cato
non postulasti...”

unde la Silvestru, 1651: „*arșele* și jărtvele pentru păcat nu pohtiș”, iar în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „*a r d e r i - d e - t o t* și pentru păcat n-ai cerșut”.

v. ¹Ars.

ARSENICĂ, s.f. sau **ARSENIC**, s.m.; t. de botan.: *Lychnide* de *Calcédoine* ou *Croix de Jérusalem*, *Lychnis chalcedonica*. O frumoasă floare roșie din genul *lychnide*, ale cărui alte varietăți se numesc: *lipicioasă*, *floarea-cucului*, *curcubeu*, *barba-împăratului*, *flocoșele*, *opaiță* etc. Se cultivă în grădini. Numele de *arsenic* sau *arsenică*, ambele forme fiind deopotrivă întrebuințate, se aude mai ales în districtele Suceava și Neamț (G.I. Grigorescu, c. Bogdănești; V. Radovici, c. Lămășeni; P. Sălăgianu, c. Hangu), dar e cunoscut și-n Transilvania: F. Porcius, *Flora Năsăudului*, p. 89. Forma *arșinic* la Dr. Brîndză, *Prodromul*, p. 186, este o eroare de tipar în loc de *arsinic*.

Cuvîntul nu derivă din numele personal bărbătesc și femeiesc *A r s e n i e* sau *A r s e n i a*, foarte rar în România și din care, la feminin, nu se face deminutivul *A r s e n i c ă*, ci *A r s i n c ă*, bunăoară:

Jipescu, *Opincaru*, p. 131: „or pă cuscruțița Andriiana, or pă leica prioteasa, or pă logofeteasa *Arsinca*...”

Originea acestui termen botanic ni se pare a fi foarte veche. În mai multe limbi numele pentru floarea „*lychnis chalcedonica*” exprimă sau implică noțiunea de *r o - ș u* sau chiar de *h a i n ă r o ș i e*. Astfel nemțește ea se cheamă „*K a r d i n a l s - b l u m e*”, englezește „*r e d b a t c h e l o r s b u t t o n s*”, italienește „*s c a r l a t e a*”. Ei bine, latinește *a r s i n e u m* sau *a r s i n e a* se numea o găteală de cap femeiască: „*a r s i n e u m, ornamentum capitis mulieris*” (Festus), și anume de culoare roșie: „*vestis mulieris r u b e i c o l o r i s e t a r d e n t i s*” (Ugutio), iar în unele texturi această găteală se zice chiar *a r s i n i c u m* (Du Cange *ad voc.*), încît rămîne explicat pînă și sufixul. Ar fi bine ca arheologii să urmărească, printre gătelele de cap cele femeiești la vechii romani, pe aceea care s-ar asemana cu forma florii „*lychnis chalcedonica*”, o formă foarte caracteristică, aproape întocmai ca a crucii cavalerilor de Malta, dar cu cinci aripe.

v. *Barba-împăratului*.

ARSETURĂ (plur. *arseturi*), s.f.; „brûlement, brûlure” (Cihac). Cuvîntul e poporan, deși nu se prea găsește în texturi. Dr. Polysu, pe lîngă sensul de *a r s u r ă*, îi mai dă din gura poporului următoarele accepțiuni:

arsetură de *s o a r e*, t. de méd.: „coup de soleil, siriassie”;

arsetură de *f e r* „marque, stigmat”;

arseturi „ruines, place d’un édifice brûlé”;

arsetură de *n o a p t e*, t. de méd.: „bouton, échauboulure”.

În sensul din urmă se zice și *a r s u r ă* de *n o a p t e*.

Arsetură este o formațiune românească analogică din *a r s* prin finalul *-t u r ă* luat drept sufix, pe cînd în numeroșii substantivi cu acest final, *-t-* aparține tulpinei participiale, sufixul fiind numai *-u r ă*.

v. ¹Ars. – *Arsură*. – *-etură*. – *-ură*.

ARSÎNCĂ, n. pr. fem. – v. *Arsenică*.

ARSÎT, -Ă, adj.; avare. „*Arsit* însemnează z g î r c i t, a v a r. (D. Resmeriță, Neamț, c. Vânători).

v. *Hîrsit*. – *Calic*.

ARSÎZ, adj.; „impudent, effronté, audacieux”. Cuvîntul e dat ca r o m â n e s c de Cihac (II, 544), care însă nu citează nici un text. Negreșit, este turcul „’arsyz, impudent, éhonté”, dar poporan la români, cari au o mulțime de sinonimi pentru noțiunea de o b r a z n i c, n e r u ș i n a t etc., el n-a fost niciodată. Numai afirmațiunea lui Cihac a indus în eroare pe Miklosich (*Türk. Elemente* I, 12) și pe d. Șai-ncanu (*Elem. turc.*, 10). Chiar dacă va fi figurînd în vreun text, care ne scapă din vedere, apoi numai doară ca o vorbă curat turcească, nu împrumutată, nu trecută în gura poporului.

v. ¹*Turc*.

ARSÔI. – v. *Arzoi*.

ARSÛRĂ (plur. *arsuri*), s.f.; brîlure, grande chaleur, hâle, brûlé. E adesea sinonim cu a r ș i ț ă, bunăoară:

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 35): „nici primejdia mersului, nici nevoia agiunsului, și așeasi nici iuțimea și *arsura* focului, de la acel din fantazie născut și din crieri prefăcut aur îi poate opri...”

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 101: „norul de *arsura* și zăduful zilei i-aū umbrît...”

B. De la Vrancea, *Sultănica*, p. 221: „nici un pic de adiere nu astîmpără *arsura*...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Psaltire*, 1673, f. 142 b, întrebuițează acest cuvînt în sens de f o c:

„Tinerii lor aū perit de-*arsură*
Și govile nejelite fură,
Preuțăi de sabie periră
Și văduvile lor nu-î jeliară...”

dar tot dînsul îi dă și înțelesul de beșică ce iese pe trup prin pîrlire sau ardere. *Synaxar*, 1683, I, f. 215 a: „âl legară cu funi și-l trasără susū de-l pîrjoliră de desuptū cu focū ce aprinsîase •os; dî-acîia-î turnară preste *arsurî* slatină cu oțătū...”

Costinescu, *Vocab.* I, p. 70, dă cuvîntului *arsură* numai sensul de „brûlé”: „Miros de ceea ce a ars. Aici miroasă a *arsură* = miroasă a ceva care a ars: il sent ici le brûlé.”

Ca termen medical, *arsură* d e n o a p t e însemnează „échauboulure” (Dr. Polysu).

În poezia poporană *arsură* se întrebuițează mai totdeauna ca sinonim cu foc în sens moral.

Balada *Tudorel*:

„Și, de vesel ce era,
Drept la beci năvală da
Să-și potoale *arsura*...”

și mai jos

„Toate buțile-ncerca;
Toate buțile-mi gusta
Să-și potoale *arsura*...”

(G.P.T., *Poez. pop.*, 673)

O doină din București:

„Numai puica cu gura
Îi potoale *arsura*...”

(*Ibid.*, 322)

Doina *Aolică*:

„Unde-i văz ochii ca mura,
Mă apucă-n pept *arsura*;
Unde-i văz fața ca crinul
Mi s-adăugă suspinul...”

(*Ibid.*, 314)

Doina *Dragostele*:

„Dumnezeu să te ferească
De dragostea femeiască;
Are dor ș-are *arsuri*,
Junghiuri pe la-ncheieturi...”

(*Ibid.*, 302)

B. De la Vrancea, *Sultănica*, p. 97: „Că unii doreau jeratic de bogăție, alții slavă prăpădul pământului, tinerețe fără bătrînețe, chef vecinic de nun mare și *arsură* la inimă de ginerică, fără sfîrșală, cînd vede zestre bogată și odor de fată mare...”

La Costachi Negruzzi, *Toderică*: „dă-mi pară din copaciul care este la ușă, ca să-mi răcoresc *arsura* gîtlejului...”, cuvîntul e luat ironic.

Arsură nu este o formațiune românească, ca *a r s e t u r ă* bunăoară, ci romanică, moștenită din latinitatea vulgară. Ea se află nu numai în italiana și-n provențala (Cihac), dar și-n vechea franceză, de ex. într-un act din 1379: „L'exposant si bouta ledit Guillemin qu'il chey ou feu, senz avoir pour ce aucune *a r s e u r e* ne bleceure” (Du Cange).

v. ¹*Ars*. – *Arsetură*. – *-ură*.

ARȘ „éclanche, cuisse, gigot de mouton”, cuvînt necunoscut nouă, pe care Cihac îl înrudește cu *a r t a n*.

v. *Artan*.

ARȘEA s. **HARȘEA** (pl. *arșele, harșele*), s.f.; housse, chabraque, caparaçon. „Postav sau altă materie ornată cu cusături ce se pune pe șeaua calului” (Costinescu). Formă mai veche este *hașeà*.

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, p. 189): „au luat armăsari împodobiti cu rafturi scumpe de argint și de aur, poleite, și cu *hașalele* de catifea cusute cu flori de sîrmă și cu ciucurași de aur împregiur...”

Este turcul *hașa* „housse” (Miklosich, *Türk. Elem.* I, p. 68), dar atît de românizat prin epenteticul *r* și prin pierderea aspirațiunii în forma *arșea*, încît Laurian și Maxim (*Gloss.*, 29) nu s-au sfiit a se întreba: „Să nu fie însuși românescul *șea* a cu a r în loc de a d ca în *armăsar*?”

E turcesc și sinonimul *cioltar*.

v. *Arșeu*. – ¹*Turc*.

ARȘEU s. **HARȘEU**, s.n.; bêche. „Unealta de grădinărie făcută ca o lopată de fer, cu coadă de lemn și cu care se sapă pămîntul” (Costinescu). *Hîrl e ț. Săpău. Tîr nă c o p.* Vine din maghiarul *ásó* (á š ó), cu intercalarea lui *r* ca și-n „arșeà” din „așeà” sau „arșic” din „așic” (Cihac). Serbii au împrumutat același cuvînt d-a dreptul de la unguri sub forma *ašov*, iar prin mijlocirea românilor sub acea de *aršov*. La plural se zice *arșeauă* (R. Simu, *Transilv.*, c. Orlat).

v. *Arșea*.

ARȘIC (plur. *Arșice*), s.n.; jeu d'enfants: osselets. „*Arșic*, os de la încheietura piciorului micilor, din care copiii fac un fel de joc” (Costinescu).

G.D. Teodorescu, *Poezii populare*, p. 188: „Jocurile în *arșice* (ἄστριχοι) cu numirile de *sici* (ἐξίτης) și *b ei* (πρᾶνές, pronum), jocurile în nuci (nucibus), cu degetele, d-a oarca etc. sînt toate moșteniri din epoce foarte depărtate, cu atît mai interesante, cu cît nu prin școli sau pe cale literară s-au transmis copiilor incultii ai țăranilor români, ci prin simpla lor practicare și prin succesiva inițiere la dînsle de generațiunile anterioare...”

Filimon, *Ciocolii vechi*, p. 139: „Băieții azvîrleau cu mingea și cu *arșicele*, iar fetițele cele mici se jucau d-a ascunsele sau d-a baba oarba, alergînd ca niște căprioare prin iarba cea verde și moale, spre a prinde fluturi sau a culege flori...”

Ion Ghica, *Scrisoarea XV*: „averea noastră în *arșice* se suia într-o vreme pînă la două mii, tot capre curățite în var și îngropate în pămînt în donițe...”

Ispirescu, *Jucării*, a descris pe larg toate jocurile copilărești cu *arșice*.

Deși grecii și romanii jucau cu *arșice*, deși o pînză a marelui pictor Polycletus, despre care vorbește bătrînul Pliniu, reprezintă pe *arșici* a r i: ἄσπραγαλίζοντες, deși copiii la români – de sigur – cunoșteau acest joc înainte de venirea turcilor în Europa, totuși cuvîntul rămas în grai, după pierderea celui vechi, e curat turcesc: *așyk* „osselets, jeu d'osselets” (Șaicanu, *Elem. turc.*, 10). În Moldova, pe unele locuri se zice chiar *așic* (T. Manoliu, Fălciu, c. Șîșcani), fără intercalarea lui *r*. Nu-

mele cel vechi greco-latin al acestui joc la români poate să fi fost *a s t r i c*, a cărui asemănare cu *așic* sau *arșic*, explică înlesnirea cu care a fost înlocuit.

v. *Arșeu*. – *Copil*. – *Joc*.

ARȘICĂR, s.m.; joueur d'osselets. Laurian-Maxim: „*arșicar*, cui plac foarte *a r - ș i c e l e*, care are pasiunea jocului *a r ș i c e l o r*”.

v. *Arșic*.

¹ARȘÎN (pl. *arșini*), s.m.; aune russe. Un fel de *c o t*. Măsură de lungime, de origine turcă, dar introdusă la noi prin ruși: *аршинъ* etc. (Cihac).

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 108): „Lumina capîștii în lung de 30 *c o ț i* era, în lat de 24 *coți* era, iară de înalt până supt poalele cîle mai de gios, 55 de *arșini* să măsură...”

v. ²*Arșin*. – ²*Cot*.

²ARȘÎN (plur. *arșine*), s.n.; t. de filature: assemblage d'échevaux. Laurian-Maxim, *Gloss.*, 30: „*arșin*, un cert număr de jurubițe de tort, care, rădicat de pre rășchitor și răsucit în formă de spirală, se coace și astfel se prepară pentru țesut”. Lungimea fiind o proprietate esențială a jurubițelor, cuvîntul este același cu *a r ș i n* „aune”, dar venit la noi nu prin Rusia, ci de peste Dunăre. În adevăr, turcește *a r ș y n* însemnează nu numai „aune”, dar încă „dévidoir”, de unde îl și derivă d. Șaieanu (*Elem. turc.*, p. 10), adăogînd că la români un *arșin* cuprinde anume: „patruzeci jurubițe de tort”.

v. ¹*Arșin*. – ²*Război*.

ARȘINILOR (CODRII-), n. pr. m. pl.; t. de mythol. popul.: forêt fabuleuse.

Într-un descîntec bucovinean „de răul copiilor”, ființele diabolice *s a m c e* sînt blăstamate:

„Voi vă strîngeți
Și vă duceți
În vîrvu munților
În *c o d r i i Arșinilor*
Unde fată mare
Cosîte nu-mpletește,
Cucoș negru nu cîntă,
Mîță neagră nu mneaună...”

D.S.F. Marian (*Descîntece*, p. 223) observă: „Sub codrii *Arșinilor* cred că e de-a se înțelege niște codri mitologici”.

Nu cumva să fie „sylva *H e r c y n i a*” a vechilor romani? Pentru a ne explica pe inițialul *Ar-*, nu avem nevoie de a recurge la forma cea mai veche „*τῶν ὀρῶν τῶν Ἀρκυόων*” (Aristot., *Meteorol.* I, 13). Latinul *h e r-* trece regulat la români în *ar-*, ca în „ariciu = hericius”, iar pe *-c i-* moldovenii îl rostesc ca *-și-*, astfel că,

sub raportul curat fonetic, *Arșin*- reprezintă exact pe *H e r c y n*-. Lăținește se zicea nu numai „*sylva H e r c y n i a*”, dar încă „*saltus H e r c y n i u s*” (Tac.), „*jugum H e r c y n i u m*” (Plin.) și simplu „*H e r c y n i a*”, încât numai *H e r c y n i* = *Arșini* rămânea inalterabil. Românește, după „codru”, ca și după „apă” nu se pune un nominativ, ci un genitiv: apa Dunării, codrul Tigheciului etc., așa că din *Arșini* = = *H e r c y n i* au trebuit să se facă „codrii *Arșinilor*”. Sub raportul morfologic dară, ca și sub cel fonetic, ecuivalența nu lasă nimic de dorit. Și mai puțin sub raportul semasiologic. Prin „*sylva Hercynia*” vechii romani înțelegeau o pădure imensă, despre care Iuliu Cesar (*Bell. Gall.* VI, 24, 25) ne spune că puteai să călătorești prin ea 60 de zile, fără ca să afli de unde se începe; iar bătrînul Pliniu (XVI, 2) exclamă cu un fel de spaimă: „in eadem septentrionali plaga Hercyniae sylvae roborum vastitas intacta aevis et congenita mundo, prope immortalis sorte miracula excedit”. Descîntecul moldovenesc a conservat dară memoria unui codru mai mult decît m i - r a c u l o s, care se întîpărise adînc în imaginațiunea vechilor romani.

v. *Samcă*.

¹ÂRȘIȚĂ (plur. *arșițe*), s.f.; *chaleur, braise, hâle, canicule*. „Căldura zilelor de vară”, după explicațiunea lui Costinescu, care e foarte nemerită, căci acesta este sensul cel mai obicinuit al cuvîntului *arșiță*. Chiar cînd nu vine de la soare, *arșiță* totuși însemnează o temperatură foarte rădăcată a aerului, a atmosferei, nu a unui alt lucru.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 294: „arzând tîrgul, den para focului s-au aprins și mănăstirea; dece au căutat o samă de oameni, de *arșiță* și de groaza focului, a eșire pe o portiță...”

Aci *arșiță* a fost pricinuită de un incendiu; de aceea însă, cînd e vorba numai despre „căldura zilei de vară”, se poate adăuga „de soare”:

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 31): „precum *arșița* s o a r e l u i pelița mută din albă în niagră, așa pizma inimii mută gîndul din bun în rău...”

În acest sens, cu noțiunea *arșiței* se asociază adesea acea de s e c e t e.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 4 b: „și mai vîrtosă acolo *arșiță* și s i a c e t ă nu va fi...”

Nicolae Mustea, *Letop.* III, p. 53: „Atunce s-au văzut moscalul înșălat de sfatul muntenilor și a lui Dimitrașco-vodă, ce l-au adus de la Nistru la Prut pe o s ă c e t ă și *arșiță* ca aceia...”

Costache Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu* II: „Ea în era tristă și tînjitoare, ca floare espusă *arșiței* s o a r e l u i...”

Alexandri, *Surugiul*: „și cu capu gol, pe *arșița* s o a r e l u i, am plecat...”

Același, *Baraganul*:

„Pustietatea goală sub *arșița* d e s o a r e
În patru părți a lumii se-ntinde-ngrozitoare...”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 213: „S o a r e l e dogorea drept dasupra, și în *arșița* a m i a z u l u i pare că contenise orice adiere...”, unde se indică prin *arșiță* anume partea cea mai călduroasă a zilei.

Jipescu, *Opincaru*, p. 111: „nu stau ca voi, nu muncesc ca voi toată zi iulică de vară, cu ochi[i]-n arșiță...”

Deși cuvântul e foarte răspândit, totuși el nu se întrebuintează în toate regiunile și are în grai o mulțime de sinonimi.

Macedo-românii nu-l cunosc de loc, înlocuindu-l prin *cărore*, *zăbuh* și *zăduh* (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms. în Acad. Rom.).

„*Arșiță* nu s-aude în popor, ci se zice: vai cum *arde soarele*...” (G. Dobrin, Transilv., Făgăraș, c. Bucium).

„La *arșiță* se zice *frip toare*” (T. Crișianu, Trans., c. Cugieru).

„În loc de *arșiță* se zice *prigoare*” (V. Petrișor, Sibiu, c. Vestem).

„*Arșiță* este *dोगoare* a soarelui” (C. Dermonescu, Prahova, c. Măgureni).

Sinonimi oltenești cu *arșiță* sînt: *zăpu* (I. Georgescu, Dolj, c. Bodăești), *crepăt* (N. Pretorianu, Dolj, c. Țîntăreni); *buhoare* (R. Michailcanu, Mehedintzi, c. Vînju-Mare).

În Moldova, și mai ales în Basarabia, se mai zice la *arșiță* *străpaț*:

C. Stamate, *Muza* I, p. 42: „Așa se năruiește și mănăstirea numită a Doamnei, a căriia pereți stau încă ca și cînd în pisma veacurilor, dar eu am găsit vitele maha-lagiilor creștini adăpostindu-se într-însa de *străpaț* a soarelui...”

Pluralul *arșite* e rar.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 178): „Dumnezeu să ușureze păcatele celui cu fîntîna, că bun lucru a făcut. Pe *arșitele* ieste o răcoreală ca asta mult plătește!”

Cihac presupune pentru *arșiță* un prototip latin *arsiccia*, paralel cu forma masculină din care derivă italianul *arsiccio*. Dar românește nu este *arșiță*, cu tonul pe *i*, ci numai cu tonul pe *a*: *ârșiță*. A admite o urcare a accentului nu se poate, deoarece nu s-ar justifica prin analogie, cuvintele cu tonicul -îță fiind mult mai numeroase decît acelea cu netonicul -iță. Apoi chiar dacă ne-am închipui o formă mai veche *arșiță*, sufixul -îță, ca totdeauna, ar fi deminutival: fetiță, portiță etc.; noțiunea însă de *arșiță*, adecă de căldură foarte mare, este din contra augmentativă. Laurian și Maxim (*Gloss.*, p. 30) au dreptate cînd zic: „*arșiță*, vorbă din rădăcina *ars* curat romanică, dar cu sufix străin”.

Forma *arșiță* nu poate fi decît un rezultat al fenomenului numit în lingvistică: fuziune a două teme. Mai înainte se întrebuinta cu același sens numai cuvîntul *arsură*, care și italienește însemnează „secetă” și „mare căldură”. Făcînd apoi cunoștință cu serbii și cu bulgarii, românii au dat peste termeni slavici cu sufixul netonic -iță relativ anume la anotimpuri, precum „*zîmitza* = frig”, „*pòleditza* = ghiețuș”, „*sùșița* = uscăciune” etc. În acest mod din *arsură*, păstrîndu-se numai rădăcina, s-a format o vorbă nouă, *ârșiță*, în care accentul și finalul s-au luat pe de-ntregul de la sinonimul slav *sùșitza*.

În Transilvania, după cum vom vedea mai jos, *ârșiță* se numește un fel de țîntar, a cărui mușcătură e foarte dureroasă, adecă *arde*. Aci cuvîntul a rezultat iarăși dintr-o fuziune analogă între românul *ard* și slavicul *mùșitza* „țîntar”.

Exemplul cel mai interesant de asemeni fuziuni latino-slavice ne va întâmpina mai la vale în cuvîntul *așijdere*, format din românul *ași* și serbul (*tako*)*ždere*.

v. *Arsură*. – ^{2,3}*Arșiță*. – *Așijdere*.

²**ĂRȘIȚĂ** (plur. *arșițe*), s.f.; coteau; clairière. Această vorbă se aude în Moldova și-n Banat, cu o mică deosebire de sensuri, căci în ambele regiuni ea se referă deopotrivă la deal, și anume cînd e expus la *arșiță*, de unde s-a și născut cuvîntul.

„*Arșiță* se zice la noi la coasta sterilă a unui deal” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

„...sihlă, smidă sau pădure picată, *arșiță* sau *bîtcă*” (Pr. G. Popescu, Suceava, c. Mălini).

„*Arșiță* se numește un loc de fînaț, sau pășune în mijlocul unei păduri, pe un deal în fața soarelui. O pozițiune încîntătoare. Se zice și *mutare*. Pe la noi sînt: *Arșița* Nemțisorului, *Arșița* lui Mîndrilă, *Arșița* Băieșescului etc.” (Pr. Gavriil Pajure, Suceava, c. Mălini).

Tot de la *ard* și cu un sens apropiat, în unele locuri de peste Carpați „se cheamă *argiște* pe unde a ars pădurea” (I. German, Zarand).

v. ^{1,3}*Arșiță*. – *Bîtcă*.

³**ĂRȘIȚĂ** (plur. *arșițe*), s.f.; t. de zool.: sorte de cousin, moucheron, moustique. Insectă zburătoare din ordinea dipterelor. Cuvîntul se întrebuintează în Ardeal.

„Un fel de muscă, care mușcă pe om vara cînd se scaldă, se cheamă *arșiță*, și se zice proverbial despre o femeie rea: e rea ca o *arșiță*” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v. ¹*Arșiță*. – *Mușiță*. – *Țîntar*.

ARȘTIOAGĂ. –v. *Babană*. – *Hîrștioagă*. – *Oaie*.

ARTÀN s. **HĂRTÀN** (plur. *artane*, *hărtane*), s.n.; lambeau de quelque chose; cuisse de volaille; grand morceau en général, grande portion de. Singura bună definițiune a acestui cuvînt au dat-o Laurian și Maxim (*Gloss.*, 30): „*artan*, 1. bucată de carne, de veșmînt sau de altceva, care, deși ruptă, se ține încă de totul din care face parte; 2. picior de pasere; 3. în genere, bucată”. Pentru Cihac, Dr. Polysu și Pontbriant, *artan* este numai „cuisse de volaille”; pentru Costinescu, „bucată mare de carne de animal”; chiar pentru d. Șăineanu (*Elem. turc.*, p. 10): „bucată mare și crudă dintr-un animal, coapsă”. Iată trei texturi despre întrebuintarea acestei vorbe:

Balada *Iancul mare*:

„Turcii din purcei mînceau,
De lege se lepădau:
Iancul sta de mi-i privea,
Cu *hartane*-i îmbia...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 482)

B. De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 123: „ba cîte unul mai sprinten se repezea ca
438 un șoim pînă sub zdrențele lui Zobie și-l înhăța de *hartanele* zăbunului...”

Ion Ghica, *Scrisoarea XIV*: „fetele ajutoare cinsteau pe vînători, dîndu-le împreună cu oala de vin și cîte un *hartan* de friptură, o bucată de pastramă, un codru de mămăligă...”

După unii, cuvîntul vine din grecul ἄρταν „lacet pour se pendre” (*L.M.*), după alții din turcul *ar t a n*, „partie postérieure d’une chose, d’un animal” (Cihac). D. Șaineanu dădu-se în legătură vorba turcească *h a r t a n* „restant, reste qui excède, dépasse”, dar mai în urmă (*Elem. turc.*, p. 122) renunță la această etimologie, zicînd că: „cuvîntul *artan* pare a fi rezultatul unei onomatopее din *h a r t !* care exprimă rupere s-au îmbucătățire”.

Să cercetăm.

„Alături cu *artan*, circulează cu același sens de „bucată” *a r t ă u* sau aspirat *h ă r t ă u*.

Ion Ghica, *Scrisoarea III*: „După zicătoarea românească: Turcul să plătească, Sultanul a dat lui Alexandru Basarabia și un bun *hîrtău* în Asia pe malul Mării-Negre...”

Sufixul *-ău*, ca și sufixul *-an*, sînt românește augmentative. Aceasta se poate constata mai lesne prin unii adjective: din „lung” – lungan și lungău, din „gol” – golan și golău, din „prost” – prostan și prostău etc. *Artan* și *a r t ă u* însemnează dară-dopotrivă o bucată mare. Despărțindu-se sufixurile, rămîne în ambele cazuri tulpina *a r t*.

Din aceeași tulpină *a r t*, prin sufixul deminutival *-i c* sau *-i g*, se formează *a r t i c* sau *a r t i g*, care se aude la românii din Banat.

Simeon Manguică, *Cuvinte bănățenești (Familia din Pesta, 1884, p. 79)*: „Cuvîntul *artig* înseamnă o parte dintr-un trup întreg, mai vîrtos cînd tai mielul, oaia etc. în patru părți și cumperi o parte, atunci se zice: am cumpărat un *artig* de carne; se zice: *artig* de dinainte și *artig* de dinapoi”.

E peste putință a nu recunoaște strînsa înrudire între cele trei forme *artan*, *a r t ă u* și *a r t i g*, ceea ce ne depărtează cu desăvîrșire de la orice etimologie greacă sau turcă.

D. Manguică crede că bănățeanul *a r t i g* vine din latinul *a r t i c u l u s*. Nu se poate. Din „articulus” noi am avea „artechi”, întocmai ca din „cauliculus” – „curechi”. În *a r t i g* sufixul e curat românesc. Dar dacă „articulus” nu explică nimic, totul se explică prin cuvîntul din care el însuși se trage: *a r t u s* „articulations, membres du corps, branches des arbres”. La Lucrețiu: „flecti per membra, per *a r t u s*”; la Ovidiu: „exanimis *a r t u s* et membra”; la Valeriu Maxim: „*a r t u s* et membra trucidatorum corporum” etc., ar putea cineva să zică că e vorba de *artane*. Din *a r t u s*, devenit românește *a r t*, se fac d-a dreptul prin sufixurile *-a n*, *-ă u* și *-i c*: *artan*, *a r t ă u* și *a r t i c*.

D. Șaineanu are dreptate de a grupa pe lîngă *artan* pe *h ă r t ă n e s c* „mettre en pièces”, pe *h a r t a - p a r t a* „mise en lambeaux” și pe derivatul de aci *h ă r t ă p ă l e s c*, citînd următoarele texturi:

Basmul *George cel Viteaz* (Ispirescu, *Legende*, p. 144, cfr. *ibid.*, p. 28): „hainele de pe dînsa se *h ă r t ă n i s e r ă*, se muceziră și se putreziseră, rămîind mai goală...”

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, 340):

„— Vedeți voi bușteanul ăla pîrlitu?

— Îl vedem.

— Să mi-l faceți h a r t a - p a r t a; să mi-l scuturați, să mi-l sfîșiați...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 24: „văzut-ai că te h ă r t ă p ă l e s c toți: unu-ți ia un petic de pămînt, altu-ți ia graiu, altu te vinde...”

A r t ă n e s c, pe care Laurian și Maxim (*Gloss.*, p. 30) îl traduc prin „lanio, lacero”, derivă d-a dreptul din *artan*, ca „ciomăgesc” din „ciomag” sau „bucătesc” din „bucată”. Deja în latinitatea vulgară, din a r t u s, întocmai cu aceeași tranzițiune de sens, se făcea verbul a r t u a r e „membratim lacerare, dividere” (Du Cange, *ad voc.*).

Cît privește adverbul a r t a - p a r t a, el nu e o reduplicațiune a unui și aceluiași cuvînt, ci o compozițiune intensivă din două vorbe cu aproape același sens. Elementul al doilea este pleonasticul „parte”, modificat pentru asonanță cu elementul fundamental a r t a. „A face a r t a - p a r t a însemnează: „a face *artane*, adică p ă r ț i dintr-un tot”. Sub raportul formei, adverbul a r t a este de același fel cu adverbul „busta”, rămas și el numai într-o locuțiune: „a da busta peste cineva sau peste ceva, stricînd sau vătămînd”. La vechii romani se zicea substantival „bustum” despre un om stricăcios sau vătămător, bunăoară la Cicerone: „Piso bustum rei publicae” sau „bustum legum omnium ac religionum”. În acest mod:

a r t a:: artum = busta:: bustum.

Ca și „busta”, adverbul a r t a este o fosilă din graiul legionarilor romani în Dacia.

v. *Busta*.

²**ARTÂN**, n. pr. m.; t. de géogr.: nom d'un village. Un sat în Gorj (Frunzescu).

v. ¹*Artan*.

ARTA-PÀRTA s. **HÀRTA-PÀRTA**, adv.; en pièces, en lambeaux.

v. ¹*Artan*. – *Busta*. – *Harta-parta*.

ARTĂNÈSC s. **HĂRTĂNESC** (*artănit, artănire*), vb.; m ttre en pièces, tronquer, déchirer.

v. ¹*Artan*. – *Hărtănesc*.

ARTĂPĂLÈSC s. **HĂRTĂPĂLÈSC**. – v. *Artan*. – *Hărtăpălesc*.

¹**ARTÎC** s. **ARTÎG**, s.m.; pièce ou morceau de viande.

v. ¹*Artan*.

²**ARTÎC**, s.n.; t. de jurispr.; requête, plainte. Este un neologism, dar care ne întîmpină deja în vechile texturi ca o vorbă înțeleasă de popor în loc de slavicul j a l b ă. În latinitatea medievală: „a r t i c u l u s = libellus supplex expostulationis ad iudicem”

Pravila Moldov., 1646, f. 129: „cela ce va da vreună *artică* (арті́къ) la mână domniei și va scrie acolo hula și ocară înprotiva cuiva, de vor fi acéle cuvinte ade-vărate și de față nu să va certa, iară de nu vor fi adevărate să va certa ca unū suduitorū ce face sudalmă mare...”

În *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 424): „*Artic. Articulus*”.

v. *Pravilă*.

ARTÎCUL (plur. *articule*), s.n.; articulation; article de traité. Neologism cunoscut de vro două sute de ani, dar care nu pare a fi pătruns vreodată în gura poporului.

Cu sensul de „articulation”, la Cantemir, *Ist. ierogli f.* (ms., în Acad. Rom., p. 262): „limba bolborăsindu-i, balele mergîndu-i și gura aspumîndu-i, scîrșnetul glasului *articulul* și înțelégieria cuvîntului îi astupa...”

Cu sensul de „article de traité”, la Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 281: „Vi-zirul au poftit pe feldmarșalul Romanțov, și iscăbind el și toate ortalele toate *articulele* păcii...”

v. ²*Artic*.

ARTIE. – v. *Hîrtie*.

ARTÎG. – v. *Artan*.

ARTIROSÈSC. – v. *Artîrdisesc*.

ARTÎRDISÈSC (*artîrdisit, artîrdisire*), vb.; t. de jurispr.: enchérir, surenchérir. A rădica la mezat prețul, a da mai mult decît altul. Din turcul *artur m a q* „enchérir”, *arturî d j i* „enchérisseur” (Cihac), dar prin forma neogreacă *ἄρτηρίζω* (Miklosich). Românii, făcînd cunoștință cu această vorbă în epoca fanariotică, nu puteau nici măcar s-o rostească bine, de unde varietatea formelor: *artorisesc, arturisc, atîrdisesc, artirosesc* (Cihac, Șaieanu, *L.M.*, Costinescu). Pontbriant și Dr. Polysu aduc și derivatele: *arturisit* „enchéri”, *arturiseală* „enchérissement”, *arturisire* „action d’enchérir”, *arturisor* „enchérisseur” a cărora viață în limba românească cată să fi fost foarte efemeră.

v. ¹*Grec.* – ¹*Turc.* – *Cochii-Vechi*.

ARTOFÒR, s.n.; t. ecclés.: ciboire. „Vas sau tablă pe care stă pînea binecuvîntată” (*L.M.*). Grecul *ἄρτοφόριον* v. Se întrebuița și forma neromânizată *artoforion*. Așa pe un chivot al mănăstirii Bistrița din Oltenia e scris: „Acestū sfîntū *artoforion* iaste făcut de sfînțîia-sa părintele arh. Costandie Peloponisintu – 1799” (Tocilescu, *Raporturi asupra cîtorva mănăstiri*, p. 48). Pe un vas al mănăstirii Tismana: „Acest *artoforion* iaste făcut de Daniil ierom. – 1761” (*Ibid.*, p. 64).

v. *Artos*.

ARTOFÒRION. – v. *Artofor*.

ARTORISÈSC. – v. *Artîrdisesc.*

ÀRTOS, s.n.; t. ecclês.: pain consacré à la communion. Grecul ἄρτος „pain”. *Artos*, la plural *artosuri*, sînt: „pîni în număr de cinci, ce în ajunul zilei sale onomastice duc cineva la biserică în timpul vesperei, ca să le binecuvinteze preutul, și din cari apoi împărtășește atît pe preuți cît și pe toți ai casei sale” (*L.M.*). Cuvîntul se ia uneori drept a n a f o r ă sau viceversa.

B. De la Vrancea, *Sultănica*, p. 191: „Și din mîna popei, multă vreme, n-a luat nici colac, nici prescură, nici *artos*...”

E. Baican, *Obiceiuri la români* (Buc., 1884, p. 15): „liliac, șoarece zis prefăcut în pasere fără pene pentru că a mîncat *artos* în ziua de Paști...”

v. *Anaforă*. – *Litie*.

ARTURISÈSC. – v. *Artîrdisesc.*

¹ART. – v. *Arți*.

²ART, ÀRTĂ, adj.; terme d’invective. Cuvînt bănățenesc, întrebuițat numai ca ocară.

„Două muieri certîndu-se odată, una care se ținea că e superioară celeilalte începu a batjocuri pe cealaltă că e de neam mai de jos decît ea, și între altele îi zise:

„— Cine ești tu?

Arto,
Șchiarto,
Șoago,
Moago,
Surdo,
Știrbo!

— Pe cine ai tu?

Pc arțu,
Șchiarțu,
Șogu,
Mogu,
Surdu
Știrbu!...”

(S. Liuba, Banat, c. Maidan)

Bănățeanul *arț* și *arță* se pare a fi în legătură cu muntenescul *a r ț o i* și *a r - ț i r ă* în ghicitoarea despre „cioară și porc”:

„*A r ț i r a*
Pîrțira
Încalecă
Pe a r ț o i

Pîrtoi,
 Dar a r ț o i
 Pîrtoi
 Nu poate să încalece
 Pe a r ț i r a
 Pîrtira.”

(Bulgărescu, *Ghicicori*, p. 12)

v. *Arțibur*.

ARTĂG, s.n.; emportement, brusquerie, penchant à la colère; toupet(?). „Aplecare la mînie și răutate” (*L.M.*). Nu derivă din maghiarul *h a r a g* „colère” (Cihac), căci atunci ar rămînea ne-nțeles *ț*, ci este o formațiune românească din *h a r ț* „escarmouche” prin sufixul pejorativ *-a g* (v. *-Ag*).

E sinonim cu pîrțag, cu care se și asociază în proverbul: „*Arțagul* își găsește pîrțagul” (Pann, II, 95).

Alexandri, *Crai-nou*, sc. XI:

„Ispravnicul: Nu-mi umbla cu mîța-n sac, și-mi răspunde curat cum te-ntreb, c-
 apoi îți găsești Bacău cu mine.

Corbu: Cum îi vrea d-ta, cucoane; cică vorba ceea: *arțagu* își găsește pîrțagu...”

O imagine a *arțagului* la Anton Pann, *Prov.* I, 120:

„Într-aceste ș-alte, răsucind mustața,
 Plin de nebunie, cu *arțag* în sine,
 Se ardică-ndată...”

La același, *Moș-Albu I*, p. 9:

„De o fi, ziceam în sine-mi, vreun om bănuitor
 Și cu *arțag* l a b e ț i e, bățaios, gîlcevitor...”

G. Baronzi, *Limba română*, p. 101, ne asigură că *arțag* se cheamă și „părul de la ceafă”. Ar fi o remarcabilă analogie cu francezul *t o u p e t*.

v. *Arțăgos*. – *Harț*.

1ARTĂR (plur. *arțari*), s.m.; t. de botan.: *Acer platanoides*, érable. Arbore înrudit cu *p a l t e n*, *j u g a s t r u* și *g l a d e ș*, din familia sapindaceelor (Dr. Brîndză).

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 88: „Rîul cu apele sale galbene curge pe o matcă de lut năcleios, ocolită cu un desiș de verdeață; acolo salcia pletoasă, socul mirositor, alunii mlădioși, *arțarii* cu pojghițe roșii, carpenii stufoși, salba-moale și teii cresc amestecați...”

„Ion pădurariul mi-a istorisit că Mama-Pădurii și-a ascuțit dinții cu *a r c e r i u*, adecă cute petrificată din *arțariu*, cînd era să se lupte ea cu Făt-Frumos. Din *arțariu* se fac gialăie sau rende, coade de topor și de sapă etc., fiind foarte tare și alb; acest lemn se petrifică, după spusa țăranilor, făcîndu-se *a r c e r i u* pentru ascuțit bri-cele...” (Iconom G. Theodorescu, Galați, Mavromolu).

În Vîlcea (com. Zăvoenii și Nisipii) fetele mari se duc la un „hududoî”, adică un părîiaș, fac peste el o puntecică din surcele de alun, *arțar* și scaiete, la capătul cării pun un busuioc, și apoi recită invocînd fiecare pe „scrisul” ei:

„Tu, alun,
Să mi-l aduci ca pe-un nebun!
Tu, *harțar*,
Să mi-l aduci ca pe-un călușar!
Tu, scaiete,
Să mi-l aduci ca pe-un herete!...”

unde ne întîmpină totodată forma aspirată: *harțar*.

Arțarul se întrebuințează și-n medicina poporană.

Florea Copil, *Carte de doftorii*, ms., 1788 (în Arh. Stat. din Buc.): „Pentru dor de inimă, flori de *arțar* să fiarbă cu apă ne-ncepută și să-i dea să bea seara și dimineața”.

În poezia poporană se întrebuințează mai ales deminutivul *arțărăș*.

Din latinul *arce* este cu neputință a scoate pe românul *arțar* (Cihac), după cum a observat-o deja d. V. Burlă (*Studii filologice*, p. 137), care crede că *arțar* derivă dintr-o formă latină vulgară *arce* (= span. *arce*) prin sufixul *-ariu*. În adevăr, pe lîngă spaniolul *arce*, Diez mai indică forma catalană *ars* (*Etym. Wtb*² I, 6), iar sufixul *-ariu* este unul din cele mai obicinuite în limbile romanice pentru a forma numiri de arbori.

Nu cumva din acest *arce* va fi deminutivul *arcior* în cîntecul poporan din Moldova?

„Frunză verde *arcior*,
Ori de mine nu ți-i dor?
Dor mi-e, puiule, de tine,
Dar de ce nu vii la mine?...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 619)

v. ^{2,3}*Arțar*. – *Arțărăș*. – *Jugastru*.

2ARTĂR (plur. *arțari*), s.m.; t. d’industr. popul.: une partie du métier battant. O parte din războiul de țesut numită și *j u g*. Se face din lemnul *arțar*, de unde-i vine și numele. Cuvîntul se întrebuințează mai ales în Oltenia, dar e cunoscut și peste Carpați.

„Uneltele de țesut se numesc: război, brîgle, spată, ițe, *arțari*, zatecă, scripeți...” (Pr. C. Ionescu, Mehedinți, c. Șișeștii-de-Jos; Pr. R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

„La război de țesut, *arțar* se cheamă bățul care ține brîgtele și ițele, fiind făcut din *arțar*” (D. Cerbulescu, Mehedinți, c. Cloșani).

S.F. Marian (*Familia*, 1885, p. 352): „*Arțariul* sau *giugu* l e un drucușor supțirel și rotund sau și în patru muchi, care se pune de-a curmezișul laturilor de-

deasupra stativelui prinși cu un capăt de picioarele denainte, iară cu celalalt capăt înțepenite pe două speteze, cari în Banat se numesc cocaie. De *arțariu* sau *g i u g* se prind nu numai vătelele prin mijlocul brățărilor sau betelor, ci și ițele...”

v. ¹Arțar. – ²Război.

³ARTĂR, s.n.; t. pastoral: sorte de bergerie. Cuvînt bănățenesc, sinonim cu *s t î n ă*.

„La ciobani *s t î n ă* se zice numai cînd e bine acoperită și mai lărgută; cînd e mică și acoperită cu scoartă și cetină se zice *s c o r ț a r*, iar dacă e ceva mai mare – arțar” (A. Bociat, Banat, c. Clopotiva).

Nu știm dacă derivă sau nu din *a r ț a r* „érable”. Bănuim mai curînd că nu. După analogia lui „scoțar” din „scoartă”, ar trebui să presupunem o tulpină *a r ț* sau *a r ț ă*, de unde ar veni acest arțar prin sufixul *-a r i u m*. Nu cumva să fie o contracțiune din *a r e ț a r* de la *a r e t e* „bélrier”?

v. ¹Arete (p. 301). – Stîină.

ARTĂGÀȘ, -ĂȘĂ, adj.; impétueux, agresseur, bourru, taquin, querelleur. Sinonim cu *a r ț ă g o s*, derivînd din *a r ț a g* prin sufixul *-a ș*. Se rostește mai mult aspirat: hărtăgaș. Deja la mitropolitul Dosofteiu, Paremiar, 1683, f. 31 a, Isaia XIII, 4: „Domnul Savaoth au poruncit a linbă ghărtăgașe, venițu de la pămîntu de departe...”, unde grecește: ἐντέταλται ἔθνει ὁ π λ ο μ ὶ α χ ω, iar latinește: „mandavit genti *b e l - l i c o s a e*...”

v. Arțag. – Arțăgos. – -aș. – Hărtăgaș.

ARTĂGÒS, -OASĂ, adj.; impétueux, agresseur, bourru, taquin, querelleur. Mai întrebuițat decît sinonimul *a r ț ă g a ș*.

Balada *Toma Alimos*:

„Stăpînul moșiilor
Și domnul cîmpiilor,
Manea slutul și urîtul,
Manea grosul ș-*arțagosul*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 582)

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Oameni buni și credincioși
Ce-s la masă rușinoși,
Dar la luptă *hărtăgoși*...”

Cuvîntul are o mulțime de sinonimi.

Jipescu, *Opincaru*, p. 67: „Parcă iești luat din iele, or din dă vînt, cînd pășești. Cine stă flămînd, e nevoia rumânului, bolnav, *arțăgos*, *p o r n i t l a r e l e*, *c î r - c o t a ș* și *c î r t i t o r*...”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (Conv. lit., 1877, p. 376): „nu-i erau acum mai niciodată boii acasă, ba chiar se făcuse *b u c l u c a ș*, hărtăgos și de tot *h a p s i n*...”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 172: „Neamul scriitorilor – totdeauna și pretutindeni mai *arțăgos*...”

v. *Artag.* – *Arțăgaș.* – *Hărțăgos.*

ARȚĂRĂȘ (plur. *arțărași*), s.m.; petit érable. Deminutiv din *a r ț a r*, foarte des în poezia poporană.

Balada *Radu Șerban*:

„Frunză verde *arțăraș*,
Vino-ncoace, ciobănaș...”

mai jos:

„Frunză verde *arțăraș*,
Ia ascultă, flăcăiaș...”

(G.D. T., *Poez. pop.*, 478)

Doina *Iubitul*:

„Frunză verde *arțăraș*,
Eu iubese un flăcăiaș,
Voinicel și tinerel,
Parcă-i tras printr-un inel...”

(*Ibid.*, 307)

Doina *Nașul și finul*:

„Foicică *arțăraș*,
Bată-te crucea de naș,
Cum naiba mă înșelași
Și cu cin’ mă cununași!...”

(*Ibid.*, 334)

Cîntec poporan din 1848:

„Foaie verde *arțăraș*,
Spune-mi, spune-mi, băiețaș,
Unde-i drumul la oraș?...”

(*Ibid.*, 489)

Doină din Ardeal:

„Frunză verde *arțăraș*,
Ș-am avut un fecioraș;
Arțărașul s-a uscat,
Feciorașul m-a lăsat...”

Doină din Dobrogea:

„Foaie verde arțăraș,
Bată-te crucea de naș...”

(Burada, *Călăt.*, p. 245)

v. ¹Arțar.

ARȚI s. **HARȚI**, s.m., pl.; t. ecclés.: semaine où il est permis de manger de la viande le Mercredi et le Vendredi. Pentru români, ca și pentru ceilalți de rit grecesc, este un păcat de a nu posti în toate miercurile și vinerile, afară de unele săptămîni cari poartă numele de arți. Se zice și la singular arț, însă rar. Foarte obicinuită esterostirea aspirată harți sau chiar hărți: „hărți, certa tempora quibus orientali ecclesiastic addicti absque dierum discrimine carnibus vescuntur” (*Lex. Bud.*). Pe alocuri poporul întrebuințează o formă feminină: hărte sau hărță (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

Pravila de la Govora, 1640, f. 34 a: „o săptămână întreagă după paști și altă săptămână întreagă după rojdiŭstvo și în harții de carne și a i brânzei.”

Corbea, *Psaltirea*, ms. circa 1700, în Acad. Rom., ps. XCV:

„Cîntare noao voi cîntaț
Domnului și-l slăviț cu danț,
Si de laude-i faceț harț
Pururea în post și-n arț...”

Jipescu, *Opincaru*, p.152: „Or că partea boierească are dăprindere să tot dea pîn arț?...”

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Convorbiri lit.*, 1881, p. 458): „În săptămîna hărții sau c ă r n e l e a g a, moș Vasile, viind la Folticeni, între alte merinde aduse feciorului său și trei porcei grijiți gata...”

Laurian și Maxim (*Gloss.*, p. 285) înrudesce pe arți cu h a r ț de unde a r ț a g. Cihac (II, 136) pune cuvîntul între elemente slavice, amestecîndu-l în același timp cu rusul h a r č ŭ „nourriture, dépense” și cu grecul ἄρτιβούττι. D. Șaieanu (*Elem. turc.*, p. 52) se mărginește cu rusul h a r č ŭ, care este în adevăr de origine turanică. În fine, episcopul Melchisedec (*Chron. Roman.* I, p. 33) apropie pe arți numai de ἄρτιβούττι, adecă de a r ț i b u r, despre care vezi mai jos, și se pare că singur are dreptate.

v. *Artibur.* – *Harți.*

ARȚIBÛR, ARȚIVÛR, ARȚIVÛRT, HAȚIBÛRIE, ARȚI-URȚI, s.m.; 1. t. ecclés.: certains jours d'abstinence ou de jeûne chez les Arméniens; 2. sobriquet des Arméniens, considérés comme hérétiques; 3. t. famil.: nom donné aux chiens. Ca nume de cîne se zice arțibur și la feminin arțibură. Numai cu acest sens și sub această formă cuvîntul a devenit poporan, cel puțin în Moldova. Cu celelalte două sensuri, sub diferite forme, el nu ne întîmpină decît în texturi. În toate sensurile, această vorbă ne arată vechea nepriință a românilor pentru armeni.

v. Armeċian.

„*Arġibur* sau *Arġibură* este un nume ce se dă la cîine sau haită. Se povestește că un arhieru armean, rătăcind printr-o pădure, avea cu dînsul un cîne cu numele de *Arġibur*, și numai cu ajutorul aceluia cîne a putut să iasă din pădure la lume, și de atunci armenii au făcut sfînt pe acel cîne.” (G. Cădere, Neamț, c. Buhalnița).

Pravila de la Govora, 1640, f. 56 b: „Armenii ceia ce-s de trei ori procléți spurcată postă se postescă, de trei ori blăstemați *arġivurii* procléții...”

Ibid., f. 57 a: „Iară lepădații h a n d z i z a r i i ce sânt armeni postă facă atunce și jărtvă într-acea săptămână în toată unui c â i n e oarecăruiă *arġivurții* armenii...”

Episcopul Melchisedec, *Chron. Romanului* I, p. 33: „Din certele religioase ce au urmat din anticitate între greci și armeni, între aceste două națiuni s-au iscat și întărit o mare ură și antipatie, care nu o dată au ajuns la fanatism. Grecii au stîrnit asupra armenilor o mulțime de fabule calomnioase, și le-au răspîndit prin scrierile lor și pe la celelalte națiuni ortodoxe. Numele de armean a devenit sinonim cu arian, ca și cînd ei ar fi eretici ariani. Au născocit că ei s-ar fi închinînd unui cîne *Harġiburie*, care ar fi zugrăvit în bisericele lor, pe care l-ar fi sărutînd spre ziua de Paști, seara, cînd se adună ei de fac învierea; că ar fi postind în onoarea lui săptămîna din carnavalul de iarnă carea la noi se numește h a r ģ i (de la *Harġiburie*) sau cîrneleagă, pe carea în pofida lor ortodoxii ar fi dezlegînd-o toată; că armenii ar fi avînd cea mai plăcută desfătare de a spurca pe creștini ortodoxi prin mîncare, pentru care îi și poftesc la mesele lor. În limba română am citit o carte tradusă din grecește, unde se spun o mulțime de fabule de aceste contra armenilor, între altele și istoria cînelui *Harġiburie*. Am găsit încă asemeni fabule într-un manuscris vechi român, tradus din limba slavoană în anul 1668 de gramaticul Staico, servitor bisericeii domnești din Tîrgoviște. Opera este îndreptată contra jidovilor, latinilor, armenilor, luteranilor, calvinilor. Despre armeni, spune istoria cînelui *Arġiurți*...”

Numele curat armenesc al postului care se ține înainte de postul cel mare este a r a c a v o r k, ceea ce însemnează „precursor” sau „premergător”; un post instituit de sf. Grigorie, creștinătorul Armeniei. Amănunte asupra acestui post se pot vedea la Chudobașevă, Исторические Ламятники вероучения Армянской Церкви, Petersburg, 1847, p. 150, 207. Din a r a c a v o r k, grecii au făcut ἀρτζηβούριον, cuvînt despre care Du Cange (Gloss. med. Graecit., ad voc.) aduce o mulțime de texturi bizantine. Din ἀρτζηβούριον s-a născut apoi la grecii moderni ἀρτζιπούρτζι „l’antepenultima settimana dinanzi la quaresima di Pascha de’ Greci, nella quale mangiano essi carne ogni di” (Somavera, ap. Cihac, II, 136), de unde, cu multă probabilitate, derivă românul a r ģ i.

v. *Arġi*. – *Harġiburie*.

ARȚIRĂ }
ARȚOI } v. ²*Arġ*.

ARÛMĂ, s.f.; t. de botan.: arum maculatum, gouet commun. Costinescu: „*Arumă* = 448 = b a r b a - l u i - A r o n, p i c i o r u l v i ț e l u l u i, m ă r c e ț”. La Baronzi,

Limba română, p.128, ne întâmpină pluralul: „*arumi*, gouets”. Alți sinonimi: r o - d u - p ă m î n t u l u î , u n g u r e a n c ă , c o c o ș o a i c ă (Dr. Brîndză). *Arumă* vine d-a dreptul din forma latină a r u m, pe lângă care romanii aveau pe a r o n și pe a r o s, numai acesta din urmă de gen feminin.

v. *Barba-lui-Aron*.

ARUMEALĂ
ARUMÉSC
ARUMITÒR } v. *Arom...*

ARÛNC (*aruncat*, *aruncare*), vb.; jeter, lancer, rejeter, rebuter, objecter; m ă *arunc*, se precipiter, s'élancer, danser. Sensul primitiv al cuvîntului, curat plugăresc, este acela de a plivi, a smulge buruienile ce cresc pe o arătură sau într-o grădină: „éherber, sarcler”. Acest sens îl păstrează pînă astăzi italianul a r r o n c o. În latina vulgară a d r u n c o = evert, alieno (Du Cange).

Șaieanu, *Semasiol.*, p. 159: „*arunc* derivă din latinul e r u n c a r e, cuvînt întrebuințat numai de scriitorii agronomi cu înțelesul de a plivi un cîmp de buruieni, a *arunca* b ă l ă r i i l e. Importanța extraordinară ce agricultura a avut și are în viața socială a poporului român a făcut să se generalizeze această expresiune agronomică, luînd locul clasicului *jacere*”.

Activul *arunc* e sinonim cu a z v î r l e s c sau z v î r l e s c, de care se deosebește prin mai puțină violență sau iuteală; bunăoară la Ion Neculce, *Letop.* II, p. 313: „căt era Antioh-vodă de strașnic la mănîe, că de multe ori la divan cu buzduganul a s v î r l i a în oamenii cei vinovați...”, unde ar fi fost mai puțin potrivit „*arunca*”.

Basmul *Prîslea cel voinic* (Ispirescu, *Legende*, p. 85): „Acum e timpul cînd (zmeul) are să vină la prînz, și are obicei de *aruncă* buzduganul cale de un conac și lovește în ușă, în masă, și se pune în cui: – Dară Prîslea luă buzduganul, îl a z v î r l i înapoi mai departe...”

Arunc este dară ceva mai puțin decît a z v î r l, dar ceva mai mult decît sinonimul l e a p ă d, care rareori exprimă o acțiune violentă.

Costache Negruzzi, *O alergare de cai* II: „prin ademenirile voastre o faceți deși calcă datoriile sale de femeie, uită virtutea, l e a p ă d ă cîntea ca să *s-arunce* în brațele voastre...”

La românii de peste Carpați, ca și sinonim cu *arunc* se întrebuințează ț i p:

„Cu cheile s-or jucat,
Mulți pruncuți
Nepricepuți;
Nu știu în foc le-au ț i p a t,
O-n apă le-au aruncat...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 54)

Reflexivul m ă *arunc* e sinonim cu m ă r ă p e d.

Anton Pann, *Erotocrit*, p. 42:

„În toate părțile ca un vultur
Se r e p e z e a și se arunca...”

I. Activul *arunc*.

„A *arunca*, a azvîrli cu mîna sau într-alt chip, a lepăda, a depărta cu ură, cu asprime, a nu voi, a nu priimi, a părăsi cu despreț” (Costinescu).

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 252: „noroadele tot îl suduia (pe Dimimitrașco Cantacuzino) și-l hătcaia și *arunca* cu petre și cu lemne după dănsul...”

Coste Băcioc, Iași, 1619 (*A.I.R.* I, 2, p. 6): „au vândut o prisacă cu pomi, și prenpregiur prisecei loc în toate părțile căt va putea arunca un om cu un topor...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 1475:

„Fiu patriei se numește, învață pe patrioți,
Zice să-i dea ascultare, să saie la arme toți,
Jugul robiei s-*arunce*, fi vremea de deșteptat,
Căci strămoșii din mormînturi strigă toți neîncetat...”

Doină din Ardeal:

„Cînd vezi fața-i rumeioară,
Un dor aprig te omoară;
Iar cînd trece și-ți zîmbește,
Cîmpu-n fața-i înflorește;
Și cînd ea se prinde-n joc,
Se tot leagănă-ntr-un loe
Și-n voinici *aruncă* foc...”

(*Familia*, 1884, p. 455; Alex.; *Poez.*², 301)

Zilot, *Cron.*, p. 33: „cînd, ce să vază? o negură de pazvangii, ca niște hiare turbate, venea răcnind și *aruncînd* focuri...”

Același, p. 36: „Și cîteva zile neîncetat au *aruncat* tunuri asupra-i, și într-un trup ca acesta de zidire abia trei sau patru ghiulele au nemerit...”

Valurile apei *aruncă* o scîndură pe mal.

Pravila Moldov., 1646, f. 21 (cf. *Pravila Mateiu Basaraba*, p. 340): „carele va găsi pe marginea unii ape mari fiecă lucră, ver mare, ver micu, carele va fi *aruncat* apă ca o plavie, acesta de nu-l va mărturisi, nu va avîa nice o certare...”

Cineva *aruncă* o mantă pe umeri, iar figurat se poate zice că în doina *Cît o fi*:

„De te prind cu fată mare,
Ți-o *aruncă* în spinare...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 315)

„I-a *aruncat* că este prea tînăr = il lui a objecté sa trop grande jeunesse”

II. Reflexivul m ă arunc.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 313: „striga căzacii: ziceți-ne în vro parte, ori să mergem, ori să ne *aruncăm* în șanțuri după obiceiul nostru...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (m.s., în Acad. Rom.; p. 33): „Ciactalul, aceasta de la Vulpe audzind, dzisă: Eu după cuvîntul tău și în fundul mării a mă afunda, și în mijlocul focului a mă *arunca*, și nice cum vieții mele a cruța, nu mă voiui feri...”

Balada *Român Grue Grozovanul*:

„Iată Grue dă-na poi
Și s-*aruncă* printre voi
Ca un vînt înviforat
Într-un lan de grîu uscat...”

Balada *Inelul și năframa*:

„Vorba bine nu sfîrșea
Și de cale se gătea,
Pe-un cal ager s-*arunca*
Și la tabără pleca...”

Balada din Banat *Gruia lui Novac*:

„Și-și scotea un călușor,
Ca un mînz de sprinteior,
Care cure iepurește
Și s-*aruncă* o g ă r e ș t e...”

(*Col. l. Tr.*, 1882, p.621)

A. Pann, *Prov.* I, 87:

„Pe loc se dezbracă, se *aruncă*-n baltă,
Negîndind nerodu c-o să pață ș-altă...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 81: „Apoi, lăsînd să iasă din adîncul peptului ei un suspin înfocat, se *aruncă* în brațele ciocoiului...”

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p.12): „Povestea cîntecului:

Fă-mă, Doamne, val de tei
Să m-*arunc* între femei...”

Legenda St-lui Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. St. Nic. din Brașov, p.140): „fu în lipsă mare de toate, cătă nu-i rămăsese nice hrană, nice haine; o, amară! până în căte se *aruncă* meserătatea!...”

Impersonal, la Zilot, *Cron.*, p. 93: „Nu puțină ciudă căzu la toată armia rosească de o nenorocire ca aceasta, care mai mult s-*arunca* asupra relei otcîrmuirii a comandirilor, fiindcă nici la vreme au nemerit, nici cîte au trebuit să aibă gata, or nu le-au avut, sau le-au avut proaste...”

Doina *Domnica*:

„Paftaluțe și cordele
Numa-n flori și fluturele,
Ș-apoi să s-*arunce*-n joc
Ca un trandafir de foc...”

(Alex., *Poez. pop.*², 349)

Cîntec de danț din Bucovina:

„*Aruncă*-te, moș bătrîn,
Că la iarnă ți-oi da fîn;
Da de nu te-i *arunca*
Nice paie nu ți-oi da!...”

(Marian, II, 233)

La jocul ț u r c a sau c e r b u l, în regiunea Hațegului se cîntă:

„*Aruncă*-te, cerbule,
Că de nu te-i *arunca*
Turtă caldă nu-i mîncea
De la (cutare) săraca!
Aruncă-te din călcînie
Ca moara din căpătînie!
Aruncă-te din cercei,
Ca moara din clopoței!...”

(P. Olteanu, Hațeg)

III. I d i o t i s m i.

1. *aruncă* n ă p a s t e.

Cantemir, *Chron.* II, 379: „și altă n ă p a s t e *aruncă* asupra lui Dragoș-vodă cu românii săi, nu mai nescărândăvicioasă decît cea dintâi...”

Mateiu Basaraba, 1649 (*A.I.R.* I, p.107): „de-i măscăriț și le *aruncaț* n ă p ă ș t i că vă unblă cu fămiiile...”

În înțeles de asupriri fiscale:

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 82: „nu las aice mainte a pomeni de pecetluiturile ce scosesă în țară Mihai-vodă, care s-au dat la tot omul ce eșisă la pecetluituri; cară pe urmă neputându-se stringe banii atăta căt să-și plinească lăcomiea cea nesație, eșisă poroncă la zlotași să *arunce* n ă p ă ș t i să se îmbrace toți banii după somele care eșisă din visterie...”

Cu același sens, la Zilot, p. 27: „cu amestecătura ce vrea să curgă să poată afla mijloacele lesnicioase a *arunca* pe țară b i r u r i mai multe...”

De asemenea la Duca-vodă, Iași, 1681 (*A.I.R.* III, p. 255): „domnii méle s-au jeluit cestu om anume Ghiorghe din sat Cudii, zicându Ghiorghe că lî-au fostu *aruncat* s ă f a c ă un car cu patru boi...”

2. *arunc* s o r ț i.

Locuțiune biblică.

Silvestru, 1651, ps. XXI:

„...și pre veșmântul mieu *aruncară*,
sorti...”.„...καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου
ἔβαλον κλήρον...”unde în *Vulgata*: „miserunt s o r t e m”.A. Pann, *Prov.* I, 66:

„Ce trebuie într-atîta să stăm și să ne sfădim?
 Ci s-*aruncăm*, s o r ț i mai bine, și pe cine va cădea
 Atuncea toți să se tragă și numai unul să dea...”

S.F. Marian, *Datine (Albina Carpaților, 1879, p. 132)*: „Unii aleargă pe la babele
 vrăjitoare, ca acestea să le cate în cărți și în palmă, să le *arunce* b o b i i, iară alții
 se duc pe la zodieri...”

v. *Soarte*. – *Bob*.3. *arunc* s ă m î n ț ă.

Termen agricol.

Pravila Moldov., 1646, f. I: „necum altă, ce nice s ă m ă n ț a ă-au *aruncat*
 acolîa, nice acéia ca să nu aibă voe să o ăa...”

Doină din Bucovina:

„Mă suii pe cea costîță
 Să-mi ar și eu o brăzdiță,
 S-*arunc* puțină s ă m î n ț ă...”

(Marian, II, 42)

Cîntecul pandurilor de la 1821:

„Să trag brazda dracului
 La ușa spurcatului,
 O brăzduță d-ale sfînte
 Să ție ciocoiul minte:
 Să-ți *arunc* u n s ă m î n a t
 Cu sîngele meu udat...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 484)

Figurat, la Moxa, 1620, p. 381: „noiră pămîntul țelenitî și *aruîncară* s ă m ă n -
 ț a d e p r a v o s l a v i e...”

Cu totul în alt înțeles în *Pravila Vasile Lupul*, f. 79: „muîrîria lui de să va în-
 preuna trupéște cu altă muîrare, cumu să dzice: una cu alta și să varsă una la alta, ce
 să dzice *aruncă* s ă m ă n ț a, pentru că această ăaste ca și sodomiia...”

v. *Sămînță*.4. *arunc* o c h i i.

Zilot, *Cron.*, p. 6:

„Încotro *aruncai* o c h i i, alt nimic nu mai vedeai
Decît jelbi unul la altul cum ar face auzeai...”

Alecu Văcărescu, p. 26:

„O c h i i în ea cînd ți-i *arunci*,
De tot se-ntunecă atunci...”

I. Văcărescu, p. 237:

„Unde-arunci plini de dulceață
O c h i i dătători de viață,
Locul tot îl înviezi;
Prea urîță e pustie,
Beznă, gheață, grozăvie,
Unde tu nu luminezi...”

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 3): „tocmai cînd era să iasă, își mai *aruncă* o c h i i o dată prin grajd, și, zărind într-un colț un cal răpciugos și bubos și slab, se duse și la dînsul...”

Doină din Bucovina:

„Și cum trec, și cum se duc,
Înapoi o c h i [i] - și *arunc*...”

(Marian, II, 40)

Doină din Banat:

„Unde-or fi oameni mai mulți,
La mine să nu te uiți;
Unde sînt mai puținei,
S-*arunci* o c h i i pintre ei,
Să te uiți în ochii mei!...”

(Vulpian, *Texturi*, p. 104)

unde apare foarte bine deosebirea între „a se uita”, acțiune intenționată sau prelungită, și între „a *arunca* o c h i i”, acțiune fără precugetare sau momentană.

La deminutiv, într-o doină din Ardeal:

„Unde-și pune piciorul,
Se aprinde mohorul;
Unde-*arunc* u n o c h i ș o r,
Arde sufletul de dor...”

(*Familia*, 1884, p. 431)

S.F. Marian (*Descîntece*, p. 7): „spune descîntătoarea că, deși albața se vindecă în decursul descîntării, totuși trebuie să se împlinească cele nouă zile menite pentru descîntare, căci, neîmplinindu-se, albața iarăși s e *aruncă* p e o c h i”.

v. *Ochi*. – ³*Albeața* [vol. I, p. 513]:

5. *arunc* d i n c a p = o clătinare nervoasă a capului.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 348: „Împăratul (Petru I) era om mare, mai înalt decât toți oamenii, era nu gros, rătund la față și cam smad, oacheș, și cam *arunca* câte o dată d i n c a p fluturând...”

v. *Cap*.

6. *arunc* p i z m ă, u r g i e, u r â, v r a j â etc., o locuțiune foarte deasă mai ales în cronică lui Moxa, 1620:

p. 347: „iară diavolul văzu viița lor într-atăta bine în rău ca îngerii, ce nu putu râbda, ce *aruîncă* u r g i e spr-inșii cu pizmă...”;

p. 353: „*aruncară* v r a j e și li se arătă că cu bărbăția nu voru putea lua Troada, nice cu sabiia, numai cu hitleniia...”;

p. 356: „acestuia *aruncă* p i z m â Tulie de-lă tăc, și pre fecorii, și-i strânse bunătăția toată la dinsul...”;

p. 374: „veni mânia lu Dumnezeu spr-insul și-i *aruîncară* p i z m â toți...”;

p. 388: „deaciia *aruîncă* p i z m â cu vrăjmășie Varda pre părintele...”;

p. 394: „Foca *aruîncă* u r g i e pre Țimishi pentru că-l vădise oarecine cu niște cuvinte réle, deci-lă goni de la dinsu...”

A. Pann, *Erotocr.*, p. 8:

„Că cu cît mai mult stăpînul pe sluga își va iubi,
Atît și u r â *aruncă* asupra-i cînd va greși...”

Nicolae Mustea, *Letop.* III, p. 78: „dacă face un domn obicei măcar cît de rău, alții pre urma lui prea lesne fac pe obiceiul acela, fără de nici o îndocală, *aruncînd* g r i j a sau p â c a t u l asupra aceluia ce l-au scornit...”

v. *Grijă*. – *Păcat*. – *Pizmă*.

7. E ciudată locuțiunea „a *arunca* n ă d e j d e a”, la Zilot, p. 21: „Căpitan-pașă, întru care își a v e a a r u n c a t ă toată n ă d e j d e a sa...”; ea se găsește însă deja într-un text din secolul XVI, *Legenda St-ei Parasceve* (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 72): „Așa amu cu totu sufletul ruga-se, și toată n ă d e j d e a spre a lu Dumnezeu maică *aruîncă*...” A *arunca* n ă d e j d e a s p r e sau întru cineva, este a avea o speranță întemeiată, tare, neclintită.

v. *Nădejde*.

8. O expresiune poporană remarcabilă: *arunc* c ă r u n t e a ț ă = încep a avea peri albi.

„Am intrat făr’ de musteață
Ș-acum *arunc* c ă r u n t e a ț ă;
Am intrat pui de român,
Ș-am agiuns moșneag bătrîn...”

9. Când cineva seamănă prea mult cu vreunul din părinți sau din neamuri, se zice că: „s-a *aruncat* în p a r t e a cutăruia.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 177): „îmi pare rău că n-am luat macar spînul cel de al doile cu mine. Dacă s-a *aruncat* în partea mîne-sa, ce-i vinovat el?...”

10.În basmuri: „a se *arunca* în slava cerului...” = „s’élancer au haut du ciel” (Julie Hasdeu, *Théâtre*, p. 344):

v. *Slavă*.

11.Melancolia sau ipocondria, numite în specie a r u n c a t sau a r u n c ă - t u r ă, sînt nește boale pe cari; după credința poporului, babele sau dușmanii le *aruncă* asupra omului:

„Frunză verde trei nuiele,
Mamă, suratele mele
Ș-aseară s-au socotit
Și aseară s-au vorbit,
Doi, mamă,-ntr-un corn de șură
Să-mi *arunce* f a p t și u r ă...”

(J.B., *Trans.*, p. 186)

v. ²*Aruncat*. – *Aruncătură*.

12.P r o v e r b i:

„Fă-mă, mamă, cu noroc și mă *aruncă*-n gunoi...” (Pann, II, 133).

„Fă bine și-l *aruncă*-n drum” (*Ibid.*, II, 20).

„Binele de rău te scapă,
Să-l *arunci* chiar și în apă...”

(*Ibid.*, I, 72)

La copaciul fără poame nimenea nu *aruncă* peatră” (*Ibid.*, II, 126).

„Un nebun *aruncă* o peatră în gîrlă, și o mie înțelepți nu pot să o scoată” (*Ibid.*, III, 118).

„În hatîrul dumneavoastră
Iacă, m-*arunc* pe fereastră...”

(*Ibid.*, II, 151)

„O zicătoare foarte răspîndită la români: nu mai *arunca* moartea în țigani!” (R. Simu, *Trans.*, c. Orlat), cînd cineva se prea îngîmfă, crezîndu-se mai ceva decît alții. Jipescu, *Opincaru*, p. 149:

„— Mă Țimboace, da ce zăboghiși în casă mai mult? Or te bătu muierea și mai întîrziashi?...”

— Așa o hi, măi Dane! Mult te gîndiși? Poate că tu ai pățit așa lucru ș-acum *arunci* moartea în țigani!...”

v. *Țigan*.

IV. Particularități fonetice.

Sonul *n* în *arunc* se rostea ca o vocală nazală. De aceea la macedo-români el a des-părut de tot, zicându-se *arucare* și chiar *arcare* (Dr. Obedenaru), iar în vechile texturi române se scrie adesea prin litera vocală. Așa, afară de unele citațiuni de mai sus:

Textul biblic oltenesc, circa 1560 (*Cuv. d. bătr. I*, p.11): „pre trupurele vostre céle morte eu le voiu *aruînca* (аруи-ака) ca pe idoli voștri...”

Fragment biblic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel. al bis. Sf. Nic. din Brașov*, p. 259): „să nu ne înșine *aruîncămu* în năpaste...” Și tot acolo, p. 294: „nice să ne *aruîncămu* noi înșine în nevoi și în năpâști...”

Moxa, 1620, p. 382: „și *aruîncă* pre toți dăjdi gréle...”

Mitropolitul Varlam, 1642, I, f. 143a: „prinsâră-l și-l *aruîncară* într-o groapă...”

În limba poporană poetică, ne întimpină și forma *darunc*, cu eufonicul *d* ca în „dalb”, „daur” etc.

Colindă din Ialomița:

„Și când ochi[i]-și *darunca*,
Dinapoi maica venea...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 26)

Balada *Toma Alimoș*:

„Ochi[i]-și negri *darunca*,
Peste câmpuri se uita,
Și departe ce-mi zărea?...”

(*Ibid.*, 582)

v. *Azvîrl.* – *Leapăd.* – *2Țip.*

ARUNCĂRE (plur. *aruncări*), s.f.; l’infinitif *d’ a r u n c* pris comme substantif: rejet, action de jeter, de lancer etc. „*Azvîrlire*, *lepădare*, *nevrere*, *nepriimire* a unui lucru, *împingere* de la sine” (Costinescu).

v. *Arunc.* – *Aruncătură.*

1ARUNCĂȚ, -Ă, part. passé *d’ a r u n c* pris comme adjectif: jeté, lancé etc. Exprimă ca adjectiv toate sensurile verbului *a r u n c*: *azvîrlit*, *lepădat*, *respins*.

v. *Arunc.*

2ARUNCĂȚ, part. passé *d’ a r u n c* pris comme substantif: 1. jet, rejet; 2. t. de méd. populaire: *mélancolie*, *hypocondrie*.

Ion Ionescu, *Bunul gospodar*, p. 36: „Sămănătorul trebuie, precum pe toate semînțele cele mici, de asemine și pe trifoi să-l *a r u n c e* în două rînduri, mergînd cu *arurcatul* și întorcîndu-se tot pe un loc...”

Se întrebuițează adesea în construcțiunea supinală: „*d e a r u n c a t* = de lepădat, ce poate sau cată a se *a r u n c a*, a se lepăda” (Costinescu).

Ca nume poporan de o boală, e sinonim cu *a r u n c ă ț u r ă*.
Descîntec [de] „spălarea urei”, din Bucovina:

„Și să mă speli pe mine:
De ură,
De gură
Și de făcătură,
De dat,
De fapt
Și de *aruncat*...”

(*Col. I. Tr.*, 1882, p. 330)

v. *Arunc.* – *Aruncătură*.

ARUNCĂȚE (PE-), adj.; en jetant, en lançant, désordonnément. Se zice și *p e a z v î r l i t e*. Fără șir, fără rînduială. N-am așezat lucrurile, ci le-am pus pe *aruncate*. Unul din adverbii în cari, ca în „pe sărite”, „pe neștiute”, „pe auzite”, prepozițiunea *p e* păstrează funcțiunea instrumentală a latinului *p e r*.

v. *Arunc.* – *Pe*.

ARUNCĂȚÒR, -OARE, adj: et subst.: jetant, lançant. „Care *a r u n c ă* sau prin care se *a r u n c ă*, se azvîrle ceva” (Costinescu).

v. *Arunc.*

ARUNCĂȚURĂ (plur. *aruncături*), s.f.; 1. jet, coup; 2. objection, reproche; 3. t. de paléogr.: lettre écrite au-dessus de la ligne; 4. t. de méd. popul.: mélancolie, hypocondrie.

1. *aruncătură* „jet, coup”:

I. Văcărescu, p. 535:

„Prin o *aruncătură*
A genelor frumoase...”

„*Aruncătură* d e o c h i = coup d’œil, apercû” (Pontbriant).

2. *aruncătură* „objection, reproche”:

Basmul *Pata Ciudei* (Sbiera, *Povești*, p. 63): „Da unde-i dară? îl întrebă ea scîrbindu-se și supărîndu-se iarăș foarte, făcîndu-i *aruncături* că el vrea s-o înșele...”

3. *aruncătură* „lettre écrite au-dessus de la ligne:

Ceea ce în paleografie se numește „litterae columnatae”.

Se întrebuintă la români numai cît timp ei au scris cu cirilica.

Ion Ghica, *Scrisoarea IV*: „mai adăoga cîte un ucu-scurt pe ici, pe colea, sau cîte o *aruncătură*, două, pe deasupra, ca să fie slova mai ciocoiască...”

Același, *Scrisoarea XIII*: „numai în cîteva seri mă învățase să scriu românește; citeam slova cea mai ciocoiască și scriam cu trei *aruncături* pe dasupra...”

Cu cît manuscriptele românești sînt mai vechi, cu atîta *aruncăturile* sînt mai puține și mai rare. Apogeul lor este în secolul trecut și în prima jumătate a secolului

nostru, cînd unii ajunseră a scrie nu în două, ci în trei și patru caturi, iar iscăliturile se făceau printr-un fel de monogramă de litere suprapuse.

4. *aruncătură* „mélancolie, hypocondrie”:

În Bucovina descîntecul „de *aruncătură*” se începe cu:

„Ieșiți *aruncături*,
Ieșiți făcături,
Ieșiți țipături,
Ieșiți săgeți,
Ieșiți răutăți...”

D.S.F. Marian (*Descîntece*, p. 25) observă: „Dacă cineva cade într-o boală grea așa, că nicidecum nu-i vine a lucra, ci tot una stă supărat, sau îi vine dor numai de ducă, sau alte cugete rele îl cuprind, se crede că atare vrăjitoare sau vreun dușman oarecarele i-a a r u n c a t niște farmece în cale, și el de aceea s-a bolnăvit așa de rău; pentru că a călcat în *aruncăturile* aceste...”

În acest sens se zice și a r u n c a t.

v. *Arunc.* – ²*Aruncat.*

A-RÛPTUL CAPULUI (D-A), adv.; la tête la première. Repezindu-se fără a căuta la pedeci, aruncîndu-se într-o primejdie fără preget sau fără socoteală.

Alexandri, *Surugiul*: „Drumu cotigea pe lîngă o prăpastie adîncă, plină de bolovani. Mișcă, băiete! să mi te duci de-a *ruptu capului*! Unde-am repezit caii la vale, unde-am cîrnit oiștea spre mal,

și-ntr-o clipală, cai, trăsură, surugi, arnăut și ciocoi, eram cu toții stîlciți și uciși în fundu prăpastiei...”

v. *Rump.* – *Rupt.*

ÂRVA, t. de choréogr. popul.: nom d’une danse. Un joc al românilor din Dobrogea, pe care-l cunoaștem numai din nume.

„Între danțurile obicinuite pe aici în popor: sălcioara, brîul, oisa, mărunțica, valu, orindica, arva, rața...” (I. Diaconu, Dobrogea, c. Luncavița).

v. *Danț* – *Horă*. – *Joc*.

1ARVĂT (plur. *arvați*), n. pr. m. éthn.: Croate, Slave de Croatie. Din paleoslavicul *H a r v a t ũ*, *H r u v a t i n* (Miklosich).

Nicolae Costin, *Letop.* I, p. 88: „văzând acei doi frați oștiri ațîțate între neamul lor, vorovindu-se amîndoi s-au clătit den *I l i r i c*, țara *arvaților*, și den Dalmația...”

Se întrebuița cu același sens și forma mai puțin românicizată *h o r v a t*.

v. *Șchiau*. – ²*Arvat*. – *Horvat*.

2ARVĂT, n.pr. m. pers. Este numele etnic *a r v a t* „Croate”, devenit poreclă, întocmai ca *R u s u*, *S î r b u*, *T u r c u* și atîtea altele.

Sub Bogdan-vodă Lăpușneanul era la 1569 *Arvat v e l - c o m i s* (*Cond. Doljeștilor* II, p. 392, în Arh. Stat.).

Dumitru logofăt, București, 1629 (*Doc. Rom. I*, nr. 170, în *Arh. Stat.*): „loc de casă aicea în oraș în București drept 26 de galbeni și jumătate, care loc iaste între Dumitru Colécîu croitor și între *Arvat* și între pimnița lu Siman județul...”

Un zapis de asemenea bucureștean din 1795 (*Ibid.*, nr. 325): „eu jupănul Defta negușitorul den București, împreună cu jupâneasa mea Ancuța fata lui *Arvat* spătar ot Izvor...”

Din acest nume personal *Arvat* s-a născut apoi numele topic *A r v ă t e ș t i*, după cum se cheamă, bunăoară, un sat în Mehedinți și o pădure în Romanai (Frunzescu).
v. ¹*Arvat*.

²**ARVĂT.** – v. *Avat*.

ĂRVĂ s. HĂRVĂ (plur. *arve, harve*), s.f.; t. d'agric.: vignoble situé au bas d'une colline ou dans la plaine. O viie care nu se află pe deal, ci pe loc șes. Cuvînt foarte remarcabil, care – fie cu sens de viie, fie cu acela de șes – trebui să fi fost altădată destul de răspîndit, după cum se vede din unele numiri proprii topice.

Aurelian, *Țara noastră*, p. 133: „viile de la poale sau de pe șes, *harvede*, după cum le zice în Prahova, se pot cumpăra și cu 300 lei pogonul...”

Tot în districtul Prahova, tocmai în regiunea cea vinicolă a podgoriei, se află și satul *A r v a*, iar în districtul Putnei se chema *A r v a* satul Capotanul-de-Jos, și același nume îl poartă acolo două rîulețe (Frunzescu).

Cihac (II, 723) trage cuvîntul din maghiarul *á r v a*, pe care-l traduce prin „orphelin, isolé”, și observă: „la plupart de vignobles étant sur les collines, ceux dans la plaine se trouvent i s o l é s”. Dentii, ungurește *á r v a* nu însemnează niciodată, „isolé”, ci numai „orphelin”, adică un copil rămas fără părinți, și negreșit că noțiunea unei vii „fără părinți” e tot ce poate fi mai ciudat. Al doilea, fie pe șes, fie pe deal, acolo pe unde se află vii, ele formează totdeauna o grupare, iar nu ne întîmpină cîte una singuratecă. Al treilea, numele de *A r v a* dat rîulețelor dovedește că sensul fundamental al cuvîntului este *v a l e* în opozițiune cu *d e a l*.

v. *Vale*.

Arvă este tot ce poate fi mai romanic. Latinește *a r v u m* și *a r v a* se cheamă o cîmpie care poate fi lucrată, astfel încît să producă, fie grîu, fie vin. Varrone (*De re rust.*) zice anume: „majores nostri ex *a r v o* aeque magno, sed male consito, et minus multum et minus bonum faciebant *v i n u m* et frumentum”. Într-un text francez din 1326 ne întîmpină *a r v e* cu un sens foarte apropiat: „La ruisselée qui est entre nos *v i g n e s* de Rousées et l' *a r v e* Thomassin...”, unde femininul *a r v e*, adică întocmai românul *arvă* din Prahova, însemnează un fel de pămînt vinicol diferit de *v i g n e* = *v i i e*. Du Cange (ed. Carpent., VII, 39) explică pe vechiul francez *a r v e* prin: „place vague, propre à bâtir”. Oricum ar fi, este aceeași vorbă cu al nostru *arvă*.

v. *Harvă*. – *Viie*.

ARVINTE, n. pr. masc.: 1. Laurent; 2. t. légendaire: une espèce de Jocrisse. Ca termen legendar, *Arvinte* reprezintă un tip de om poznaș.

Într-un vodevil, Alexandri a unit la un loc ambele personaje comice poporane din Moldova: „*Arvinte* și *Pepelea*”, cel dentfi ca moș al Mândicăi, cellalt ca pețitor: „*Pepelea*: Mînca-l-ar zmeoaicele, ghiuj afurisit!...Și ce faci tu acolo singurică? Mândica: Cos!

Pepelea: Rochița ta de nuntă?

Mândica: Ba!...antereu lui moș *Arvinte*...

Pepelea: Iar îl cîrpești?...De cînd te știi, alta nu faci...Mai deunăzi i-ai scos mînicile, ca să-i pui spete.

Mândica: Acum i-am scos spetele, ca să-i fac poale.

Pepelea: Ha! ha! ha!...0 s-ajungă vestit în țară antereu lui *Arvinte*, mînca-l-ar guzganii!...”

Acest personagiu, ajuns în adevăr, „vestit în țară”, fusese creat de Donici prin fabula *Antereul lui Arvinte*:

„*Arvinte* coatele au ros la antereu,
Dar n-au stat mult să socotească,
Ci singur el mereu
Se puse să-l cîrpească,
Iar pentru petici de cîrpit
Din mîneci a tăiat ca o a patra parte,
Și antereu l-au gătit
Cu mînicile prea scurtate,
Încît oricarele vedea,
De el rîdea...”

Donici nu făcuse altceva decît a traduce, schimbînd numele „Trișcă” în *Arvinte*, o fabulă rusească de Kryloff, Тришкинъ кафтанъ:

„У Тришки налуктяхъ кафтанъ ирорался.
Что долго думать тутъ? Онъ за иглу иринялся,
По четверти обрязалъ рукавовъ,
Илокти заплатлъ. — Кафтанъ готовъ...”

Această fabulă a fost imitată franțuzește de Baronul de Stassart sub titlul *L'habit de Jocrisse* și italienește de Gioachino Ponto sub titlul *L'abito di Giocrisso*; dar numai la români *Arvinte* a reușit a deveni un tip poporan, căci se întemeiază pe cunoștința legendară anterioară a acestui nume.

În Transilvania prin „m o ș *Arvinte*” poporul înțelege pe un bătrîn cărui îi place a da sfaturi sau a judeca lumea. Astfel în basmul *Lupul cu cap de fier* (Reteganu, *Povești ardelenesti* III, p. 28): „Spînul avea numai mînă de luat, dar nu și de dat, iar m o ș *Arvinte* zicea c-așa vor fi toți spînatici pînă va peri lumea...”

Este și o zicătoare rimată:

„Bine zice m o ș Arvinte:
Vai de cap unde nu-i minte.”

(*Ibid.*, V, 79)

Despre acest *m o ș Arvinte*, bănățenii au o poveste întreagă, care ne spune că era popă, care la bătrânețe „s-a tras în săcreții de munți unde și mușchiul se teme să crească”, fiind dezgustat de înșelăciunile lumii (*Ibid.*, 79-85).

În munții Ardealului există o altă legendă, în care personagiul principal e tot popă, dar un om foarte neastîmpărat, astfel că vlădică l-a pedepsit să fie preut într-un sat de țigani:

„Prea-sfinția sa și-a pus în gînd pe vremea aceea să facă oameni din țigani din Puradei, căci își zicea: și țigani din Puradei sînt oi de ale mele, și pe ei trebuie să-i păstoresc, că am să dau samă lui D-zeu pentru ei. De aceea prea-sfinția sa, ca să poată căpăta popă în Puradei, care să fie păstor la turma de țigani, a hotărît să deie pe fiecare an cîte 200 florini aceleia care va sluji cu credință în Puradei. Și 200 florini pe vremea aceea erau bani, nu glumă! Și cu toate acestea nime nu se îmbulzea să fie popă în Puradei. Iar țigani din Puradei era pe aci, pe aci să-și lepede lebea, ca să-și capete preot. Atunci tot prea-sfinția sa a pus ochiul pe părintele *Avrinte* și a hotărît ca să-l trimită popă în Puradei. Căci părintele *Avrinte*, ca om tînăr, neînsurat, învățat vrășmas și pe față și pe dos, făcuse mai multe pozne, și nu era chip de a-l canoni. Ca în chip de cel mai strașnic canon a hotărît dară prea-sfinția sa să trimită pe părintele *Avrinte* popă în Puradei...” (*Tribuna din Sibiu*, 1885, nr. 138-143).

În acest mod, pentru a româniza fabula lui Kryloff, Donici a introdus în ea un vechi tip legendar curat poporan, dacă nu tocmai de zgîrcit, în orice caz de un om mult pățit și ajuns comic prin pățaniile sale.

Din documente, un act moldovenesc din 1689 (*Condica Asachi*, în Arh. Stat., t. I, f. 238 b) menționează în districtul Fălciului pe *Avrintie*, proprietar în satul Vitol-teștii; iar un altul din 1659 (*ibid.*, f. 527 a) vorbește despre „popa *Avrentie*”.

Forma *Avrinte*, care circulează alături cu *Arvinte*, ne duce la etimologia acestui nume. *Arvinte* este o metateză din *Avrinte*, înlesnită prin mulțimea cuvintelor începătoare cu *ar-*, față cu puținătatea celor cu *av-*. *Avrinte*, la rîndul său, corespunde unei forme literare *Avrentie*, întocmai ca „Terinte” lui „Terentie” sau „Axinte” lui „Axentie”.

Ion Neculcea, *Letop.*, t. II, p. 297: „Duca-vodă, dacă auzi că șed Cantimireștii la casele lor cu pace, îndată se îmbracă cu cămeșă de ghiață, deci și trimise pe vlădica de Roman anume *A v r e n t i e*...”

Acest *A v r e n t i e* figurează sub anul 1701 în lista episcopilor din Roman ca *L a v r e n t i e*. Multe note biografice despre el se găsesc la episcopul Melchisedec, *Cron. Romanului* I, p. 314 sqq.

Prin urmare, *A v r e n t i e* este o formă românească din lat. *L a u r e n t i u s* sau mai bine din slav. *Лаврентій* căci latinul *-t i u s* s-ar fi asimilat la noi în *ț*, pe cînd slavicul *тнѣ* trece în *-t i e*. Chiar pierderea inițialului *l* în *A v r e n t i e* din *L a v r e n t i e* este de provenință slavică. Arborul *l a u r u s* „dafin” se cheamă bohemeste și polonește *v a v r i n* (*wawrzyn*), iar numele propriu *Laurentius* – polonește și bohemeste *Wawrzyniec*, *Wawrinec*, astfel că noi am făcut pe *A v r e n* -

t i e dintr-o formă slavică *V a v r e n t i e* cu pierderea inițialului *v* prin disimilațiune cu al doilea *v*, pe cînd inițialul *d* denaintea lui *a* nici într-un caz nu se perde la români. O reacțiune însă pe deplin romanică contra slavicultului *A v r e n t i e* este forma poporană *Arvinte*, românizată nu numai prin metateză, dar mai ales prin finalul - i n t e, ca și cînd ar veni dintr-un prototip curat latin *Arvens* (*Arventem*) după analogia lui *părinte* = *parentem*, *ferbinte* = *ferventem* etc.

Printr-o ciudată întîmplare, *Laurentie*, pe care biserica îl serbează la 10 august și care fusese ars de viu în Roma pe la anul 257, se poate a fi fost și el cam zgîrcit, deoarece comunitatea creștină de acolo îl alesese de casier. Printr-o altă întîmplare nu mai puțin curioasă, acest sfînt a dat naștere și-n Franța la vro două locuțiuni proverbiale, dar de o altă natură: „être sur le gril comme St. Laurent”, cînd se vede cineva pus la strîmtoare; iar cînd își recîștigă un loc pierdut:

„C est aujourd’hui la Saint-Laurent,
Qui perd sa place la reprend...”

v. *Arvune*. – *Antereu*. – *Terinte*.

ARVÎNT. – v. *Arvune*.

ARVOANĂ. – v. *Arvună*.

ARVÒN. – v. *Arvune*.

ARVÛNĂ (plur. *arvune*), s.f.; t. jurid.: 1. arrhes; 2. tout ce qu’on donne au fiancé ou à la fiancée avant les noces. În sensul dentfii, care este cel general: „preț dat la facerea unui contract de cumpărare înainte de primirea lucrului cumpărat, în semn de obligațiune pentru părțile contractante” (*L.M.*). Grecul ἀρρῶβών, ἀρρῶβωνας (*Cihac*). Din cauza acestei derivațiuni, în vechile texturi nu sînt rare formele *arăvonă* și chiar *arăvon*.

Mitropolitul Varlam, 1642, II, f. 33 b: „mî-au dzisû sâ ducû grăulû în Mirlikîia, și îatâ că mî-au datû și 3 galbeni *arăvonâ*...”

Pravila Moldov., 1646, f. 3 (cf. Mateiu Basaraba, p. 291): „de să va tocmi vreun lucrător, și de va lua asupra sa să lucrédze o vie, și va lua și *arăvonâ* de la stăpân și va încépe a lucra...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 6 (f. 50 a): „dându-le și *arăvonulû* înpărățâci cerîlulû...”

Același, *Liturgiar*, 1683 (*Slujba marelui Vasilie*, f. 29 a): „a de fiû punere darû, *arăvonulû* de viitoaria moștenie, pârga văcuitelorû bunurî...”; dar tot acolo, mai jos (*Priceștenie*, f. 97 b): „*arăvonâ* viețîi ceîi viitoare...”

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 18: „taina aceasta de astăzi a schimbării lui Hristos închipuește și este ca un *aravon* acei mării a împărăției cerîlulû...”

Forma românizată *arvună* ne întîmpină deja în secolul XVII. *Pravila Mateiu Basaraba*, 1652, p. 142: „De să va logodi cineva și va fi muritû unulû deîntr-amândoi

sau bărbatul sau mușarea, atunce numai ce să întoarcă *arvuna* la partea caré e vie, iar nu îndoită...”

Noul Testament din Bălgrad, 1648, Paul la Corint. I, 22:

„Carele ne-au și sămnat pre noi și déde <i>arvuna</i> Duhului întru in inimile noastre...”		„Qui et signavit nos, et dedit p i g - n u s Spiritus cordibus nostris...”
---	--	---

dar la margine explică pe *arvună* prin z ă l o g ă.

Legiurea Caragea, 1818, p. 17: „De să va face vânzarea cu *arvună* și să va căi vânzătorul, dă înapoi *arvuna*, și mai plătește încă atîta...”

Ibid., p.42: „Cînd să va strica logodna, atunci *arvunele*, adecă darurile de la logodnă, să dau înapoi...”

A. Pann, *Prov. I, 152:*

„Cînd te tocmești, cere să-ți dea plată bună;
Nu lua în grabă pe nemic *arvună*...”

În sens comic:

„— Să-mi dai *arvună*.”

— Gura mea *arvună*-i, răspunde cumpărătorul; dacă însă e un om cunoscut că nu se ține de cuvînt, atunci vânzătorul îi zice:

— Iată așa și așa în *arvună*-ți!” (R. Simu, Trans., c. Orlat)

v. ¹*Grec.*

ARVÛNE s. **ARVÛN** s. **ARVÎN** s. **ARVÎNT**, subst. m.; t. de botan.: *Quercus pedunculata*, *Quercus robur*, rouvre. Cu proteticul *d*, acest cuvînt nu e rar în colinde; fără *d* și sub forma *arvune*, îl cunoaștem în districtul Dîmbovița.

Colindă din Dobrogea:

„Prunduleț de mare,
Sub soare răsare
Un verde *darvînt*
Bătut tot de vînt;
Nu-i verde *darvînt*;
Nici bătut de vînt,
Ci-i un roș călin
Bătut de vînt lin...”

(Burada, *Călăt.*, 65)

Și-ntr-o altă colindă tot de acolo:

„Prunduleț de mare,
Crescutu-mi-a tare
Aici pe pămînt
Un verde *darvînt*...”

(*Ibid.*, 82)

Colindă din Ialomița:

„În prunduț de mare,
Sub zare de soare,
Născut-a,
Crescut-a
Dun verde *iarvant*
Ș-un roșu călin...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 85)

Colindă din Teleorman:

„În schela mării,
În vadul sării,
Născut-a,
Crescut-a
Dun verde *darvun*,
Verde și frumos,
Sus frunza-i mărunță,
Jos umbra-i rătundă...”

(*Ibid.*, 84)

O colindă din Ialomița:

„Sub zare de soare
În ostrov de mare
Născut-a,
Crescut-a
Dun verde *darvon*,
Dun rumen călin...”

D.G.D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 50), publicînd această din urmă colindă, observă în notă: „În alte variante *iarvant* și *darvant*, iar ca refren se zice: *darvunel* cu frunză verde. Este vorba despre sicomor, zis bulgărește явор, sau mai bine despre arțarul stufos, cu frunză lată ca de platan.”

Nu e nici sicomor, nici arțar, și nici cu bulgarul „iavor” comun tuturor slavilor, n-are a face.

În basmul despre Ileana Cosînzana, așa cum se povestește în Dîmbovița, cei trei feciori de împărat merg pe rînd „pînă deteră de un *arvune* mare al căruia vîrf se părea că ajunge la cer”: de acolo

se începea împărăția Ilenei. „*Arvune*, cu tonul pe *u*, însemnează un stejar secu-lar” (G. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilciurești).

În colinde, *arvînt* și *arvun* ni se înfățișează ca un arbore totdeauna

„verde”, în antiteză cu „roșul călin”. În graiul țăranilor din Dîmbovița, *arvune* se aplică la stejar, caracteristic iarăși prin verdeața sa pînă și-n locuțiunea proverbială: „român verde ca stejarul”. Este anume g o r u n u l, numit și s l ă d u n (Dr. Brînd-

ză), de unde se explică prin analogie sufixul în *arvun*, astfel că, înlăturându-se docamdată finalul -u n ca analogic, rămîne tulpina a r v-. Nu mai vorbim despre inițialul *d* în formele cele poetice *darvun*, *darvînt*, *darvon*, care este numai eufonic, ca și-n „dalb”, „daur”, „darunc” etc., întrebuintate mereu în cîntece, niciodată în grai.

Să ne întrebăm acum: de unde vine tulpina a r v- și forma cea organică *arvînt*?

Noi știm cu certitudine că din numele personal Laurentie românii au făcut Arvinte. În a r v - dară, prin aceeași tranzițiune fonetică, se poate ascunde l a u r u s. Din l a u r u s, o formațiune l a u r e n t u m = *arvînt* se constată prin numele vechiului oraș italic „Laurentum” și chiar prin amplificatul „Laurentius”, analog cu „Terentius”, care nici el nu se poate justifica fără o formă intermediară „terentum” (Corssen, *Aussprache*² I, 512). Pe de altă parte, un adjectiv latin vulgar l a u r i n u m = italianul „laurino”, spaniolul „laurino” etc., a devenit la români a r v i n, ca substantiv, întocmai precum din adjectivul „alninum” s-a făcut la noi „anin”, sau franțuzește „chéne” din adjectivul „quercinum”. Trecerea ulterioară a lui a r v i n în *arvun*, mai înlesnită prin labialul v, se datorează, precum am arătat-o mai sus, analogiei celor doi sinonimi g o r u n și s l ă d u n, pe cari poporul îi rostește, de asemenea, g o r u n e și s l ă d u n e, după cum se zice și „anine” alături cu „anin” sau „căline”, lingă „călin”.

După fonetica românească, inițialul *l* denaintea lui *a* nu dispăre. Chiar din „laurum” noi avem pe „laur” ca nume foarte poporan al plantei *Datura-stramonium*. De unde-i dară disparițiunea lui *l* în *arvînt* și-n *arvun*? Vorbind despre cuvîntul „Arvinte”, noi am văzut, înrîurirea slavică în perderea inițialului *l*. Aceeași înrîurire slavică ne întîmpină, prin urmare, și-n perderea inițialului *l* în *arvînt* = l a u r e n t u m și-n *arvun* = l a u r i n u m. În adevăr, numele polon al dafinului s-a format și el din romanicul „laurinum”, dar înlocuind pe *d* prin *v*: *wawrzyn* = *vavrin*, „laurier”; tot așa la boheimi: *wawrjn*; iar unii slavi, din cauza disparițiunii lui *l*, au confundat pe dafin cu arțar, numit slavonește „řavor” (Linde, v. *Wawrzyn*; cfr. Matzenauer, *Cizi slova*, p. 238). Înrîuririi slave se datorează și forma *iarvant*, cu proteticul *i*, pe care fonetica slavică îl acață mai totdeauna la inițialul *a*:- *řablanř* = *ablanř*, *řagne* = *agne*, *řadř* = *adř*, *řazř* = *azř* etc.

Legionarii romani aduseră în Dacia o nomenclatură întreagă greco-italică a laurului: d a f i n (δάφνη), l a u r (laurum), l a u r i n t (laurentum) și l a u r i n (laurinum). Laurul însă, care le fusese atît de familiar în Italia, aci nu se afla nicăiri. Numirile lui au căutat să se transpoarte la alte plante, cu cari el înfățișa vro asociațiune de idei. Laurul din grădini sau cel importat din străinătate a păstrat numele de d a f i n, care însă a devenit totodată la olteni sinonim cu salcîm, negreșit din cauza mirosului florilor acestuia din urmă. Cuvîntul l a u r s-a pogorît la otrăvitoarea ciunăfaie „stramoine”, care face pe om să aiureze, după cum aiurau în vechime pitonisele mîncînd frunze d-ale adevăratului laur (De Gubernatis, *Myth. d. plantes* II, 193). L a u r i n s-a zis stejarului celui verde. În fine, l a u r i n t a rămas, ca un termen botanic nedecis, numai în poezia poporană. În veacul de mijloc, influința fonetismului slav asupra limbei române a făcut ca l a u r i n și l a u r i n t să pearză pe inițialul *l*, devenind apoi pe calea analogică: *arvun* și *arvînt*, pe

de o parte prin paralelism cu mulțimea cuvintelor române începătoare prin a r - față cu puținătatea celor cu a u -, pe de alta prin analogie cu sufixul -u n în sinonimii g o r u n și s l ă d u n.

v. *Afin.* – *Arvinte.* – *Aurel.* – *Dafin.* – *Gorun.* – *Laur.* – *Slădun.* – -un...

ARVUNÊL. - v. *Arvune.* – *A urel.*

ARVUNÊSC (*arvunit*, *arvunire*), vb.; donner des arrhes. A da a r v u n ă. Uneori se întrebuințează și forma *arvunez*. În vechile texturi însă găsim *aravonesc* și chiar mai grecește: *arăvonisesc*.

Dosoftciu, *Paremiar*, 1683 (a 7-ia miercură, f. 3.4 b): „Astădză acel vicleană s-au strânsă săboru și asupra svinții tale deșarte să învăță; astădză din voroavă lațul Iuda și-l *aravoniaște*, iară Caiafa fără de voe mărturisiaște...”

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 23): „Scaraoschi îl întreabă: — Ei copile, ce ispravă ai făcut? Cîte suflete mi-ai *arvonit*? Dă-ți solia! — Ia, mai nimica, stăpîne, răspunde dracul...”

Dosoftciu, *Liturgiar*, 1683 (*Molitve petdesiat*, f. 114 a): „nedejdile noastre ciale de înviere și de neputreda viață prin a ta nemițită făgadă ni să *arăvonisescă*...”

A. Pann, *Prov.* I, 151: „*Arvunează* din vreme pe fericita muncă...”

v. *Arvună.*

ARVUNÎT, -Ă, part. passé d' a r v u n e s c pris comme adjectif: celui qui a reçu des arrhes. Cu sens de l o g o d n i c, acest cuvînt ne întîmpină în *Fragmentul biblic* din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 34): „lui Iosifă ca *arvunitului* de pururea fetei și pîzitoriu, împreună și slujitoriu curăției ei...”

v. *Arvunesc.*

ARZ (plur. *arzuri*), s.n.; rapport, mémoire, requête, supplique, pétition collective. Se zicea și aspirat: *harz*. Cuvînt turcesc, acum despărut din grai, altădată însă foarte întrebuințat în relațiunile României cu Poarta Otomană, alături cu compusele ' a r z-i m a h z a r și a r z-i h a l, cari luau la noi formele de: *arzmahzar*, *arzmagzar*, *arzumagzar*, *argimagzariu*, *arzuhal*, *arzihal*, *arzahal*, *arzoval*, *harzoval* etc. (Șai-neanu, *Elem. turc.*, p. 10). Sinonim cu p î r ă și j a l b ă.

Ion Neculee, *Letop.* II, p. 268: „au început a facere p î r ă și *harzuri* la Poartă, a pîrire pe munteni...”

Același, p. 314: „Mihai-vodă de la închisoare de la Țarigrad au făcut un *arz* de l-au dat la împăratul cu p î r ă pre Antioh-vodă...”

Același, p. 334: „sosind boierii la Țarigrad, au socotit vreme și au păscut prilejul, și când au eșit împăratul la geamie, ei și-au aprins rogojini în cap și au dat *arz* la împăratul, jăluind pre Nicolai-vodă ce le-au făcut...”

Obiceiu aprinderii rogojinelor în asemeni ocaziuni se generalizase la români chiar cînd nu aveau a face cu turcii, ci cu autoritățile țarei, și se pare că tocmai etimologia poporană de la a r z a înlesnit lui *arz* de a se răspîndi în grai.

Ion Ghica, *Scrisoarea XIII*: „s-au sculat tîrgoviştenii cu mic cu mare, ş-au venit la divan la Bucureşti cu rogojini aprinse în cap şi cu jalba în proţap...”

De cîte ori însă se întrebuiŃta cuvîntul *arz*, era vorba anume de turci.

N. Muste, *Letop.* III, p. 41: „precum este deprinsă firea moldovenilor grabnică la lucruri nouă, numai cît li se părea cevaşi boierilor moldoveni spre domnul lor, se şi ducea în pribegie în Ţara Muntenească, la Brăncoveanu, domnul muntenesc, şi se scula cu pîră asupra domnului lor, făcând *arzuri* la Poarta turcească...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 216: „Atunce domnul au făcut un *arz* de la toată Ţara şi de la turcii de loc...”

Acelaşi, p. 222: „şi au găsit cu cale ca să facă *arz* de la toată Ţara către împăratul..., Beldiman, *Tragod.*, v. 649:

„La Brăila să se scrie şi la Ţarigrad un *arz*
Să ne scape de osîndă, să ne scoată din necaz...”

Mai puŃin poporană era forma *arzuhal*.

Axinte Uricar, *Letop.* II, p. 181: „Murind dar acel Mubaegi Ahmet Aga, au dat *arzuhal* copiii lui la vezirul Ali Paşa...”

Enachi Cogălniceanu, p. 215: „spuind şi halul lui ce i s-au tămplat, arătând şi ce venituri are domnul aice, l-au pus la cale ca să facă şeretic, zicând că ei îl vor ajutara la toate, făcând un *arzaval* către împăratul Sultan Mehmet...”

Dionisie Eclesiar, *Chron.* (Papiu, *Monum.* II, p. 199): „Iar vodă Moruz înştiinŃindu-se că nu s-au putut a se schimba lucrul, fiind măestru au făcut altă meş-teşugire, şi puind de au făcut *harzoval*, adecă j a l b ă către împăratul...”

Şi mai puŃin poporan era *arzmahzar*, despre care a se vedea exemple la d. Şaiceanu. v. ²*Artic.* – *Jalbă.* – *Pîră.*

ARZĂTOR, -OARE, adj.; brûlant, qui brûle, enflammant ou enflammé, consumant ou combustif. Forma *arsător* (Cihac), adecă cu *s*, nu există nici în grai, nici în texturi. Ca şi verbul *ar d*, *arzător* poate fi luat în sens activ: cela ce *ar d e* pe alt, sau în sens neutru: cel ce *ar d e* el însuşi. Aşa, cu primul sens în *Omiliarul de la Govora*, 1642, p. 61: „se vor întoarce ăzerele întru smoală şi întru piatră *arzătoare*...”, şi tot acolo, p. 195, cu sensul al doilea: „însetoşezi de o picătură de apă ca se răceşti limba ta care e *arzătoare* întru văpae...” Sensul activ însă e fără alăturare mai des.

Coresi, 1577, ps. VII: „săgέtele sale *arzătoare* fέce”, unde la Dosofteiu, 1680: „săgέtile sale *ar z ă n d ă* le fέce”; la Şerban-vodă, 1688: „celor ce *ar d ă* le-au făcut”, iar la Silvestru, 1651: „cu *f i e r b e n t e a l ă*...”

Ca reminiscinŃă biblică, *s ă g e ă i arzătoare* ne întimpină nu rar la vechii scriitori.

Aşa, Samuil Clain, *Învăăături* (Blaj, 1784), p. 65: „De toate acέstea omulū celū dreptū, ca de nişte *s ă g e ă i arzătoare*, trebuie să se ferească...”

La A. Văcărescu, p. 70:

„S ă g e ă i de foc *arzătoare*
Arunci din ochi cînd priveşti,

Rănești inimi simțitoare
Orîncotro te ivești...”

Dosofteiu, 1680, ps. CIII:

„...face pre îngerii săi duhuri și slujitorii
săi foc *ardzătoriu*...”

„...facit angelos suos spiritus, et mi-
nistros suos ignem f l a g r a n t e m...”

unde la Coresi: „și slugile sale p a r â de focă”.

Ioan din Vinți, 1689, f. 71 b: „trimite din ceriu puterea lecuirii tale și te atinge
de trupul robului tău și stănge într-ănsu para că *ardzătoare*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 21): „...din scînteii scăpărătoare
pară *ardzătoare* să face...”

Ibid., p. 167: „suspinele drępte ceriurile pătrund, și lacrămile obidite chentrul
pămîntului potricălesc, și singele vărsat cărbune *arzătoriu* și foc p î r j o l i t o r i u
să face...”

I. Văcărescu, p. 85:

„Cornu-nbilșugării adu-ne îndată!
D-armături, de păvăzi, vino *arzătoare*;
Grasul, roditorul, albul pept ne-arată,
Puie Caduceu-ți iar negoțu-n floare...”

Costachi Conachi, p. 96:

„Arde-mă, foc *arzătoriu*,
Dar vai mie, că nu moriu!
Rădic mîini, mă rog la cer,
Milă nu găsesc, și pier!...”

În descîntecul „soarelui”:

„Răsai soare,
Frățioare,
Cu 44 raze *arzătoare*;
Patruzeci ține-ți-le,
Patru mie dă-mi-le...”

(*Col. I. Tr.*, 1882, p. 344)

Balada *Soarele și luna*:

„Eu am plete strelucite,
Tu ai plete aurite;
Eu am fața *arzătoare*,
Tu, fața mîngîietoare...”

Doină din Ardeal:

„Codrule, codruțule,
Deschide-ți cărările,

Să-mi duci supărările;
Căci-acasă
Nu mă lasă
Dorul mîndrei *arzător*,
Ce mă face călător...”

(*Familia*, 1886, p. 275)

v. *Ard.* – *Arzoi.* – *Arzos.* – *Arzuliu.*

ARZMAHZĂR. – v. *Arz.*

¹**ARZÔI, -OAIE**, adj.; ardent. Forma *arsoi*, ca la Cihac, nu se află nicăiri. *Arzoi* derivă din *a r z* prin același sufix -o i = o n i u ca în „usturoi”, „urzoii”, „ascultoi”, „lucroi” și alți vechi adjectivi, din cari unii s-au substantivat. E sinonim cu *a r z ă t o r*, dar fără a se aplica la *a r d e r e* materială, ci numai figurat la *a p r i n d e r e* morală, la *f o c u l* unei patime, fie ură, fie iubire.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 6: „tatăl, om matur și vîrtos, avea scrise pe fața sa păroasă și posomorîță și-n o c h i i săi *arzoi* și-n c r u n t a ț i

strășnicia caracterului său...”

Costinescu (*Vocab.* I, 63) rău explică pe *arzoi* prin: „atrăgător, călduros, care atrage la sine într-un chip plăcut”.

v. *Ard.* – *Arzător.* – ²*Arzoi.* – *Arzos.* – *Arzuliu.* – *Ascultoi.* – ²-oi.

²**ARZÔI**, s.n.; t. culin.: sorte de gaude ou de polenta au lait. Același cuvînt cu cel precedent, dar substantivat ca nume al unui fel de mîncare. Se aude numai peste Carpați.

„*Arzoi* se zice lapte c a l d care-l bagă preste mămăliga ce a rămas în ceaon, și apoi f e r b î n d le frămîntă bine împreună” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v. ¹*Arzoi.* – *Usturoi.*

ARZÒP. – v. *Harzop.* – *Brînză.*

ARZÒS, -OASĂ, adj.; ardent. Sinonim cu *a r z o i*, dar aplicîndu-se numai la aspect, nu și la pornire sau căldură. E format din *a r z* prin sufixul -o s; ca și „arătos” din „arăt”.

A. Pann, *Erotocrit*, t. I, p. 23:

„Și de-ți va face-ntrebare:
De ce ai suflări *arzoase*?
Spune-i că ești o oftare
Unei inimi credincioase...”

Balada *Necola Neculcea* din Dobrogea:

Împregiur de vie
Să-mi sameni tu mic

Năramze frumoase,
Că sînt mai *arzoase*...”

(Burada, *Călăt.*, p. 135)

unde editorul explică în notă pe *arzoase* prin c ă u t a t e, ceea ce n-are sens, căci epitetul indică aci numai culoarea cea roșietecă, așa-zicînd f o c o a s ă, a unor portocale.

Balada *Soarele și luna*, tot de acolo:

„Masa tu să mi-o gătești
Și să o împodobești
Cu poame frumoase,
Cele mai *arzoase*...”

(*Ibid.*, p. 171)

În descîntecul „soarelui” cules de S.F. Marian (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 344), versul:

„Soare luminos,
Cît ești de r ă z o s...”

trebui să fie în loc de:

„Cît ești de *arzos*...”

v. *Ard.* – *Arzoi*.

ARZUHÀL. – v. *Arz*.

ARZULIU, -IE, adj.; chaleureux. Sinonim cu a r z o i, însă cu o nuanță deminutivală. Se întrebuițează în Moldova. Derivă din a r z prin duplul sufix deminutival -ul-iu.

I. Greangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 186):

„...tu ești Gerilă? Așa-i că taci?...Tu trebuie să fii, pentru că și focul îngheață lîngă tine, de *arzuliu* ce ești!...”

v. *Ard.* – -iu.

ARZUMAGZÀR. – v. *Arz*.

AS-, pron. démonstr. f.: abréviation d ’ a s t ă, cette. O scurtare din a s t ă, întrebuințată în graiul poporan atît dencoace precum și dencolo de Carpați, dar numai în asociațiune cu unele denumiri de timp: n o a p t e, d i m i n e a ț ă, v a r ă, t o a m - n ă etc., cari se încep printr-o consoană.

Jipescu, *Opincaru*, p. 56: „ghisai *as*-noapte un pustiu dă ghis urît, scuipați-vă-n sîn, și hiie dăparte d-ast loc...”

Doină din Moldova:

„Unde mi-aștern, nu mă culc;
Unde gîndesc, nu mă duc;

Că m-am dus *as*-vară-o dată,
Ș-am oftat o iarnă toată...”

(Elena Sevastos, *Cîntece*, p. 56)

Doină din Ardeal:

„Știi tu, bade, mai *as*-vară,
Amîndoi mîncam o pară;
D-acum, de-am avea cu sacul,
Nu ne-am da unul la altul...”

(*Familia*, 1884, p.203)

unde editorul pune: „azi-vară, ceea ce nu are nici un înțeles.

„Umblu dă *as*-dimineată dîpă primar și nu l-am găsit pe nicîiri, umbla-i-ar năjitu
pîn cap să-i umble...” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu);

„*as*-noapte a intrat luchi[i]-n zăvadă ș-a mîncat vo trei oi,
cheatrăl-en gură și mărăcini în cale dă jigăanii afurise!” (*Ibid.*).

v. *Acest. – Ast. – Est.*

ASÀCHI. – v. ¹*Asan.*

¹ASÀLT (plur. *asalturi*), s.n.; assaut, attaque de vive force. Este italianul *a s s a l t o*, prin care totuși nu se pot înlătura turcul *i u r ă ș* și slavicul *n ă v a l ă*, trei sinonimi deopotrivă folositori: o armată dă *asalt* unui loc întărit; un singur om poate da *n ă v a l ă* în orice grămadă de oameni armați sau nearmați; o oștire dă *i u r ă ș* asupra unei oștiri.

Enache Văcărescu, 1792 (Papiu, *Monum.* II, p. 252): „pînă a nu sosi înpăratul, Andrianopoli se luă de vezirul la *asaltul* sau *i u r u ș* cel dentîi...”; și mai jos (p. 264): „fu trebuință ca să ia întîi cetatea Asahului, care și făcându-o muhaserè, o luă cu *asalt...*”

Urmașul lui Enache, marele logofăt Ion Văcărescu, în *Grădinaru orb* (Buc., 1836), p.13, s-a încercat a introduce și verbul „a *a s a l t a*”:

„Tunul bombăind cînd zbiară
Și cînd trîmbița răcnește,
Atunci inima se umflă,
În piept arde, colcăiește;
Zece mii viteji pă ziduri
Cu mînie le *a s a l t ă*...
„O, ce viaț-atunci, ce viață!
Sufletul îl simț cum saltă...”

În Moldova, *asalt*, datează tot de pe la finea secolului trecut.

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 278: „Moscalii într-această carnă se apucase
să bată Benderul, și, fiind o mulțime de oaste turcească într-însul, n-au putut să-l cîie

îndată, ci după multă întârziere despre toamnă, pe care l-au luat cu *asalt* și cu mare moarte de îmbe părțile...”

Costachi Negruzzi, *Sobieski și românii*: „*Asaltul* încep. Tunurile, așezate pe scaune de lemn, băteau neconținut cetatea...”; și același, *Muza de la Burdujăni*, sc. 4, ca un sens figurat: „Cupidon, care vrea să mă lovească prin întreite *asalturi*...”

v. *Iurăș*.

²**ASÀLT** (*asăltat, asăltare*), vb. – v. ¹*Asalt*.

ASÀMÂN. – v. *Aseamăn*.

¹**ASAN**, n. pr. pers. m.; Hassan. Nume turcesc devenit la români aproape tot atât de stereotip pentru turci ca și „Ivan” pentru ruși.

În *Jocul păpușelor*, turcul cel omorât de muscal

„E *Asan*
Îl de an...”

și popa îi cântă:

„*Asane, Asane*,
Bine-ți șade mort în sane;
Asear-ai mîncat păsat
Ș-acum dracul te-a luat...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 129-30)

Balada *Ion* din Ialomița:

„Dau călcîie să mă duc,
Să mă duc la Cîmpulung,
La grajdu lui *Asan* turc:
Să-i măsoar grajdul de lung,
Să-mi aleg dun cal porumb...”

(Reteganul, *Cărțile săteanului*, 1886, p. 128)

Din această cauză, românii cei turciți sau crescuți pîntre turci căpătau și ei ironica poreclă de *Asan* sau la deminutiv *A s a n a c h i*, ca boierul despre care vorbește Ion Ghica, *Scrisoarea VI*: „La Iași boierul *H a s a n a c h e*, care făcea parte din casa militară a lui Ioniță Sturza, a fost arestat de Kiuciuk-Ahmet-Aga și pus în spînzurătoare fără măcar a preveni pe domn, sub cuvînt că acel *H a s a n a c h e*, după ce creștin fiind se turcise, s-ar fi întors iar la religia creștinească, ca să scape de pedeapsa de care era amenințat pentru un omor ce săvîrșise asupra unui turc...”

Se pare că tot de felul ăsta a fost „*Asan c ă m ă r a ș u l*”, căruia Constantin Brîncoveanu (*Cond. Brîncovenească*, în *Arh. Stat.*, p.167-169) i-a întărit la 1696 cumpărătoarea mai multor locuri în București.

Numele de familie *A s a c h i*, ilustrat de George Asachi, inițiatorul culturii moderne în Moldova, nu poate fi decît un deminutiv din *Asan*. Ca două forme demi-

nutivale, A s a c h i se referă către A s a n a c h i în același fel ca „Costachi” către „Costandachi”, „Machi” către „Manolachi”, „Tachi” către „Matachi” și „Dumitrachi” etc.

v. -achi. – *Hasan*. – ¹*Turc*.

²ASAN s. ASEN, n. pr. m.; nom d'une famille noble de Moldavie. Acest nume îl purtase cel dintâi marele întemeietor al imperiului româno-bulgar ceva înainte de 1190. Fiu-său Ioan și l-a adaos apoi ca poreclă. De aci dinastia întreagă a devenit cunoscută ca *Asani*, iar căzînd ea, așa s-a numit o posteritate cam îndoiioasă, cel puțin nu pogoșită d-a dreptul, ci numai prin alianță, și care a ajuns cu mult mai tîrziu pîntre boierimea Moldovei.

Legenda S-tei Parasceve, sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 75): „dulcele creștinu împăratulă șchilor Ioannu *Aseanu*, fačorulū împăratului lu *Aseanu* cela bătrînulū...”

Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 114, începe în următorul mod lista familiilor boierești de pe atunci:

„Abazoestii,
Arburestii,

A s a n i, qui ab A s a n e Ioannis Valachorum apud Choniatem principis fratre originem ducunt...”

El revine asupra lucrului, vorbind despre întemeierea imperiului româno-bulgar, în *Chron.* II, p. 250: „Capetele aceștii rădicări fost-au doi frați Peter și *Asan*; dintr-acest *Asan* sînt *Asanii* cari și astăzi sînt la noi în țară, măcar că cu multă vréme mai pre urmă au venit în Moldova...”

Cînd anume s-au stabilit *Asanii* în Moldova, nu știm. Singura mențiune documentală despre dîșii o aflăm în două acte pe cari d.A. Papadopol-Calimah le-a dăruit Academiei Române. Unul, din 1668, scris românește, se începe în următorul mod:

„Adecă noi Apostol Gologan și femeia mea Ana fata lui Iurco nepoata Nichitei și fičorul nostru Nchita, scriem și mărturisim cu acest zapis al nostru pentru un sat anume Lăturișenii la ținutul Tecučului, care sat au fost direaptă cumpărătură lui Enachi postelnicul și apoi l-au dat danie lui Enachi Cilibiul carele au fost fičor lui Constantin Cilibiul *Asani* unchiul dumisale lui Manoli sățrarul, iar Enachi Cilibiul au fost văr primar dumisale lui Manole sățrarul, apoi neavând cuconi după moartea lui au rămas la mîna frăține-să lui Curtu ȧrăș văr primar dumisale lui Manoli” etc,

Actul întreg s-a publicat în *Conv. lit.*, 1887, p. 829-31, cu următoarea observațiune interesantă de d. Papadopol-Calimah: „Vasilie C i l i b i u l, pe care-l găsim la 1764 mare logofăt al Moldovei sub Grigorie Alexandru Ghica voevod (*Letop.* III, p. 261), era de familia sa *Asani*”.

Actul celalalt este un crîsov de la Vasilie Lupul din 1650, slavonește, în care sînt menționați: „kyr A s a n a c h i” fiul lui „Constantin *Asani* C e l e b i i”, apoi Iorga *Asani* și fiii săi Manoli și Constantin, proprietari în districtele Tecuci și Covurlui.

Despre Constantin *Asani* Cilibiul vorbește sub anul 1621 Miron Costin, *Letop.*

474 I, p. 264: „așezasă în gîndul seu Alexandru-vodă numai să omoare pre o samă de

boieri, ales pre Vasilie Lupul vornicul și pre Cehan vornicul și pre Savin hatmanul și pre Buhuș visternicul și pre Ureche spatariul. Costin era mazil la țeară; ce ori să-l tragă în partea sa Alexandru-vodă, ori alt gând avea, îl chemasăra la curte și-i dară hătmăniea. Ce văzând Costin lucrul îngroșet între domnie și între sfat de gânduri spurcate și foarte rele, și-au luat zioa bună pre câteva zile și au eșit la țeară. Iară celorlalți boieri toate gândurile lui Alexandru-vodă au descoperit Costantin Aseani, om de casa lui Alexandru-vodă...”

Este probabil că tocmai cu acest Alexandru-vodă, crescut grecește în Stambul, se va fi introdus în Moldova neamul *Asanilor*.

Forma *Asani* reprezintă pe grecul Ασάνης. În adevăr, posteritatea vechilor *Asani* era grecizată deja în secolul XIV, când unul dintre ei, Alexie *Asan*, stăpânea pe la 1373 insula Thasos și s-a închinat venețianilor (Hopf, ap. Jireček, *Gesch. d. Bulg.*, p. 334).

Titlul de *Cilibiu*, care însoțește în actele de mai sus numele *Asani*, este și el semnificativ. Turcește „celebi” însemnează „maître, seigneur, noble”, aplicându-se mai în specie la neamurile grecești cele mai mari din Constantinopole. Cilibii erau Cantacuzinii, Rallii, Paleologii, Comnenii etc. Dintr-aceste familii constantinopolitane ajunseseră a face parte și *Asanii*. Se pare însă că-n linie bărbătească ei nu mai existau acolo pe la 1580, căci Martin Crusius (*Turco-graecia*, p. 497) zice: „De *Asanibus*, foeminae tantum superesse feruntur”. Linia bărbătească să fi trecut oare de pe atunci în Moldova? Și ciudat! poate tocmai din Moldova, adecă din medievals „Cumanie”, va fi plecat cu patru secolii înainte, precum vom vodea mai la vale, străbunul *Asan*, primul împărat al româno-bulgarilor.

Cum că frații *Asan* și Petru, fondatorii dinastiei lor, n-au fost bulgari, ci români, o constată nu numai unanimitatea scriitorilor bizantini și occidentali din acea epocă, Choniates, Villehardouin, Henri de Valenciennes etc., cari îi numesc într-una „Βλ-όχοι” sau „Blas”, nu „Βουλγάροι” sau „Bougres”, dar o spune pe față însuși fratele lor cel mai mic, devenit cel mai celebru, împăratul Ioanițiu, care se lăuda mereu că se pogoară „a sanguine Romano” (Theiner, *Monum. Slav. merid.*, t. I, p. 11, 15-17 etc.). Dar ce fel de nume e *Asan*, pe care l-a purtat unul din cei trei frați și l-a transmis apoi întregii posterități?

Cuvîntul n-are a face cu slavicul *лѣкнѣ* „luminos, căci în „îasînă” tonul cade totdeauna pe prima silabă, pe cînd în *Asan* îl vedem totdeauna pe a doua, oricum ne întîmpină scris acest nume în monumente, adecă în texturi slavice; *Асѣнь*, *Асѣнь*, *Асѣнь*, și *Асѣнь*, iar în cele grece și latine: ’Ασάν, ’Ασάνος, ’Ασάνης, *Asan*, *Asanus*, *Assanus*. Forma slavică cea mai veche, pe care o întrebuițau în acte și-n inscripțiuni însiși urmașii primului *Asan*, este *Асѣнь* = *Asen* (cf. Rakovskii, *Několko řeči o Asěnu*, Bielgrad, 1860, passim). Forma neslavică *Asan* își manifestă fonetismul românesc atît prin trecerea lui *é* în *a*, întocmai ca în „sară = seară = lat. sera” sau „asamăn = aseamăn = lat. assimilo” etc., precum și prin finalul *-n* în loc de *-nz*, căci românește „Asani” însemnează o pluralitate al căriia singular e *Asan*. De aci rezultă că grecii și occidentalii auziseră acest nume din gura românilor, nu a slavilor. În fond însă el nu este nici slav, nici românesc.

În secolii XI-lea și XII-lea românii din Dacia Traiană, mai ales cei din Moldova și din partea răsăriteană a Munteniei, locuiau în vecinătatea cea mai strînsă și adesea chiar în amestec cu cumanii. De acolo s-a născut și introducerea numilor cumanice printre români, mai ales cînd se întîmpla și căsătorii între ambele popoare. *A s e a - n i* este un nume personal bărbătesc curat cumanic și numai cumanic, pe care în deșert îl va căuta cineva în orice altă limbă. Cronicarul rus Nestor are o mulțime de amărute foarte prețioase despre cumani, numiți rusește polovți: „Kumani reküşe Polovici” (*Chron. Nestoris*, ed. Miklosich, p. 145). Sub anul 1097 el ne spune că rușii au ucis 900 cumani și au robii pe doi principii ai lor, pe Sakze și pe *A s e a n i*, frate al lui Bagubars: „izbiša deviatî sûtü Polovici i dva kniazia iasha, Bagubarsova brata *A s e n i a* (Асѣнѣа) i Sakzia” (*ibid.*, p. 153). Sub anul 1107, el ne spune că acest *A s e a n i* avea pe un fiu Aiepa, a căruia fiică s-a căsătorit cu un principe rusec: „poia Vladiměrü za Iurgia Aiepinu dűșceri *A s e n e v u vnuku*” (*ib.*, p. 180). Dacă însă fondatorul imperiului româno-bulgar purta un nume atît de cumanic, aceasta ne face a crede că el nu se născuse în preajma Balcanilor, unde nu locuiau cumanii, ci în preajma Carpaților, unde cumanii trăiau amestecați cu românii.

v. ²*Arap* (p. 238). – *Armean* (p. 387). – *Aslam*. – *Basaraba*.

ASANĂCHI. – v. ^{1,2} = *Asan*.

ASARĂ. – v. *Aseară*.

ASAÛL (pl. *asauli*), s.m.; chef d’un détachement de Cosaques d’Ukraine. Cuvînt întrebuintat în texturi istorice din secolul XVII numai cînd e vorba de căzaci zaporojeni, fără a se fi împămîntenit la români.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 296: „au șezut Timuș aicea în Iași cu *asaulii*, polcovnicii și atamanii săi...”

Cuvînt căzăcesc de origine turcă (Șăineanu, *Elem. turc.*, p. 10).

v. *Căzac*.

ASĂUÈSC }
ASĂUINȚĂ } v. *Alsău*.

ASCHÈR (pl. *ascheri*), s.m.; soldat turc. Ostaș turcesc în genere, fără deosebire de *b a ș i - b u z u c*, *i e n i c e r*, *s p a h i u* etc.

Zilot, *Cron.*, p. 6:

„Și mai întîi sfătuiră să scoată o angarea
Pre boieri de toată starea și pre bresle foarte grea,
Pe mănăstiri și pe schituri, și vădulele să dea
Fieșicare după stare-i, că și lor li s-ar cădea,
Numind-o cum că este ajutor de cheltuieli,
Pentr-*ascherii* ce s-adună la Diiu, ș-alte rînduieli...”

Turc;ul 'a s k e r „militaire” (Șăineanu, *Elem. turc.*, p. 10).

v. ¹*Turc.*

ÀSCHIE. - v. *Așchie.*

ASCHITĂC (pl. *aschitaci*), s. et adj.; t. ecclési.: ascète, ascétique. Călugărul care duce o viață cu totul retrasă, p u s n i c, s c h i m n i c, s e h a s t r u. Formațiune românească din grecul ᾰσκητής, ᾰσκητικός. Ne întimpină la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, pref.: „prepodobnicii părinții noștri, bogonosnicii s ă - h a s t r i i, *aschitaci*, cari aca mai zăbavnică și mai trudnică măcenicie a științii luptară, cari petrecură în boboaă și-n piei de capră, lipsiți, scârbiți, pățâți rău, prin pustii rătăcindu-să și prin muntă și vârtoape...”

v. ¹*Grec.* - *Sehastu.* -²-ac.

ASCRUMĂRE }
ASCRUMĂT,-Ă } v. *Ascrumez.*

ASCRUMÊZ (*ascrumat, ascrumare*), vb.; réduire en cendres. A prefăce ceva în s c r u m.

Mitropolitul Dosofteiu, *Sinaxar*, 1683, noem. 6 (f. 110 a): „ș-au opărit de-au *ascrumată* ș-au ars buruiănele și toată verdeața...”

v. *Scrum.*

ASCULT (*ascultat, ascultare*), vb.; écouter, prêter l'oreille; obéir, obtempérer, être soumis à, dépendre de. T r a g c u u r e c h e a, de unde apoi: i a u a m i n t e, m ă î n v o i e s c, m ă s u p u n. Aceste două sensuri le-a avut și latinul a u - s c u l t o, trecut în toate limbile romanice: ital. *ascolto*, franc. *écouter*, vechi *escolter* etc. (Cihac).

Cine *ascultă* are drept scop de a a u z i; instrumente sînt u r e c h i l e; material este sonul sau g l a s u l care ajunge pînă la noi.

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„S-ascultăm, ce se a u d e? Ce nou g l a s răsună oare?

A dumbrăvei cîntăreață gingașa priveghitoare

Prin accente iscusite rădiul tot au încîntat:

Ascultînd-o, simț că-n sînu-mi un nou ce s-a deșteptat...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 36) „fietecarele dintre noi cu cea stîngă numai, iară nu și cu cea dereaptă u r é c h e *ascultîndu-l...*”

I. Văcărescu, p. 389:

„Vremea nu perdeți, *ascultați*

Cît g l a s u l meu vă spune

Că este ceas să vă-ndemnați

Spre rugi, spre fapte bune...”

Costachi Conachi, p. 223:

„Stau cu luare aminte, *ascult* fără a sufla,
Cuprind ochii toată marea ca doar te-oi putea afla:
S u n ă ceva de departe, apa mișcă-se de pești,
Clatină-se trestioara... mi se pare că tu ești!...”

În cele două sensuri ale sale, *ascult* devine după împregiurări sinonim cu a u d, f a c v o i e, b a g î n s e a m ă, s l u j e s c, m ă p l e c etc.

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 8 b:

„Pizmașilor putiaria să li să scurtiadze
Și cei fără de liage să nu-mă mai cutiadze,
Că mi-au a u d z â t Domnul glasul de plînsoare
Și mi-au *ascultat* Domnul ruga la strînsoare...”

Mitropolitul Varlam, 1643, p. 40 a: „îngerii la slujbă chemă, și de sragă mă *ascultă* și v o i a m i a f a c ă...”

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 369: „Cade-se să *asculte* și să s e p l e c e boărenului și mai marelui nărodului...”

Ibid., p. 17: „nice păra lor să se *asculte*, nice î n s e a m ă s ă s e b a g e...”
Doina haiducului:

„Toată iarna te-am rugat
Să mă ici la tine-argat;
Vorba nu mi-ai *ascultat*:
Î n s e a m ă n u m - a i b ă g a t...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 289)

Dosofteiu, 1673, f. 25 b:

„Oamenă și năroade ce nu-m sînt știute
Mie să-m s l u j a s c â și să mă *asculte*...”

Anton Pann, *Prov. II*, 58:

„Să-i fii s u p u s, cu dreptate să s l u j e ș t i și să-l *ascuți*,
Ca și tu negustor mare s-ajungi după ani mai mulți...”

Sub raportul urechilor, *ascult* corespunde lui p r i v e s c sub raportul ochilor: *ascultăm* pentru a auzi și p r i v i m pentru a vedea.

Istoria lui Brîncoveanu, 1730 (*Conv. lit.*, 1875, p. 329):

„Ia s-*ascuți* și să p r i v e ș t i
De-acest domn mare bogat,
În ce chip i s-a-ntîmplat...”

Mai obicinuit, *ascult* se construiește cu acuzativul, ca și lătinește: a u s c u l -
478 t a r e aliquem vel aliquid.

Legenda Duminiceii, 1690 (Cuv. d. bătr. II, p. 44): „cuvântul îngerului meu n-ați *ascultatu* nece înțeléseu...”

Pravila Mateiu Basaraba, p. 235: „cându-șu va zice omulū mueriī: nu voīu să mai mergi în cutare casă sau în cutarea, iară ȳa va merge și nu-l va *asculta*, atunce de-ī va prinde în vreo casă de acēlea, să-ī ucigă...”

Nicolae Mustea, *Letop.* III, p. 50: „iar cine nu va *asculta* această poroncă, ori boier, ori breslaș, și nu va merge în oaste, bine să știe că acela va rămăne vecin și podan în veci...”

Zilot, *Cron.*, p. 3:

„Se înșeală ticălosul și *ascultă* acest sfat,
Și numai căci rodul gustă, se vede gol despuiat...”

A. Pann, *Prov.* II, 42:

„Un stăpîn, avînd oi multe
Ș-argați destizi să-l *asculte*...”

Balada *Codreanul*:

„Domnule, măria-ta,
Tu pe greci nu *asculta*!...”

Doină haiducească:

„Gura toți să mi-o *asculte*,
Mîndrele să mi-o sărute...”

(Alex., *Poez. pop.*, 313)

Doină din Ardeal:

„Măi bădiță, pentru tine
Multe dau cu lemnu-n mine,
Multe dau și mulți mă-nfruntă,
Dar cine dracu-i *ascultă*!...”

(J.B., *Trans.*, p. 59)

A *asculta* l i t u r g i a sau s î n t a s l u j b ă = „entendre la messe”.

Iorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 309: „Doamna încă merge de *ascultă* l i t u r - g h i a la biserica sa împreună cu toate giupănesele...”

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu* III: „După ce a *ascultat* sf. s l u j b ă, s-a coborît din strană, s-a închinat pe la icoane...”

Balada *Codreanul*:

„Las să mă mărturisesc,
De moarte să mă gătesc,
Și s-*ascult* s l u j b a c e a m a r e
Din gura popii Macare...”

Foarte des se asociază cu *d r a g*, când *ascultăm* ceva plăcut.

Ion Neculce, *Letop.* II, p.419: „(lui Constantin Mavrocordat) minciunile îi era p r e a d r a g a l e *asculta*, numai nu era prea grabnic a face rău...”

Balada *Mihu Copilul*:

„Iar ungerii mult
C u d r a g î l *ascult*...”

Balada *Soarele și luna*:

„Iar când Domnul cuvînta;
Lumile se deștepta
Și c u d r a g î l *asculta*,
Cerurile streluca,
Norii din senin perea...”

Într-o propozițiune negativă, când voim a zice: „*n-ascult* pe nime sau pe nici unul sau nemic”, este mai energic de a pune subiectul fără prepozițiune și nearticulat, ca la Beldiman, *Tragod.*, v. 9:

„Sate, orașe, ținuturi, mai toate pustii le vezi
Ș-un norod în îngrijire, atîta încît nu crezi:
Povățuitor nu crede, *n-ascultă* m î n g ă i t o r ,
Alcargă neștiind unde, vor liman, cer agiutor...”

unde „*n-ascultă* m î n g ă i t o r însemnează: „pe nici un fel de mîngăitor.”

Absolut, fără indicarea subiectului:

Axinti Uricarul, *Letop.* II, p. 9.59: „unde este hatmanul, *ascultă* și oștile mai bine...”

Costachi Negruzzi, *Toderică*: „Domnul îi porunci să șcadă la masă, și trebui să *asculte*...”

Cu sens de „supunere”, *ascult* se construiește mai adesea cu prepozițiunea *d e*, corespunzînd latinului „a u s c u l t o alicui”.

Gavriil Movilă-vodă, 1619 (*Docum. Rom.* I, în Arh. Stat., nr.140): „Iar voi să aveț a *asculta* d e călugări orce vă vor da învățătură și să aveț a da datul cum iaste legea rumănilor...”

Moxa, 1620, p. 365: „și-i certa tatâ-său să *asculte* d e dascalu...”

Mitropolitul Dosofteiu de Bălgrad, 1627 (*A.I.R.* I, p.100): „cine nu va *asculta* d e preutul său, cumu-i va învăța legea lui Dumnezeu să facă și de ce-l va opri să fie oprit, gloabă 50 de florinți...”

Pravila Moldov., 1646, f. 38 a: „Cela ce nu va *asculta* de-nvățătura gîudețului, însânu de cuvântul lui, ce cîndu va mănă pre o slugă de-i va dzice, acesta să nu să cêrte...”

Ibid., f. 88: „muîăriă cîndu nu să va pleca nice va *asculta* d e besérică, cîndu-i va dzice să margă după bărbatu-șu...”

Ibid., f. 153: „de va *asculta* d e învățătura mai marelui său, va putîa șuvăi și nu să va certa după pravile pentru greșala ce va fi făcutu pentru *ascultare*...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 16: „fiind neamul dachilor pre acele vremi călăreți

Nicolae Costin, *Letop.* I, p. 123: „o samă de siimeni ce era, și cu arapul Buluc-bașa, *asculta* d e dînsul la ce le poroncia...”

Balada *Novac și corbul*:

„Fecioraș Gruiuțul meu!
Ascultă d e ce-ți zic eu,
Să nu cazi la vrun loc rău...”

În cîntece poporane din Ardeal:

„Dar birăul mai zicea:
N-*ascuți* d e porunca mea?
Părăsește cuibul tău
Și te du cu Dumnezeu!...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 35)

sau:

„D e mine n-ai *ascultat*,
Deci grea moarte ți-ai gătat...”

(*Ibid.*, 66)

sau:

„Las’ să fie rău, nu bine,
Că n-am *ascultat* d e nime,
Ci-am făcut de capul meu
Și m-a bătut Dumnezeu!...”

(J.B., *Trans.*, 218)

Costachi Negruzzi, *Sobieski și românii*: „– Mai bea o dușcă, băiete! zise un bătrîn, d e care se vedea că *ascultă* toți...”

Uneori *ascult* se construiește cu prepozițiunea l a: „a *asculta* l a cineva = a-l *asculta* cum vorbește, cum declamă, cum cîntă etc.” (Costinescu).

A. Pann, *Prov.* I, 55:

„Să-ți fac eu un lucru, *ascultă* l a mine,
Să trăiești cu dînsul încă și mai bine...”

Ibid., II, 103:

„Bătrînul, trăgînd din pipă și l a dînsul *ascultînd*...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 30: „Măre, *ascultă* l a mine, că-s mai priceput nițel, parcă: nu își din cuvîntelu meu niciodată...”

Balada *Nunul mare*:

„Foică mă răcine,
Ascultați, boieri, l a mine
Să vă spui un cîntec bine...”

„Altceva este *ascult* l a u ș ă, lăținește „ad fores ausculto”, și cu același sens, dar fără „ușă”, în *Călătoria Maicei Domnului*, circa 1580 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 326): „ceia ce-u *ascultatu* furișu l a vecinul seu și au purtat clevețele...”

Sub forma reflexivă, *ascult* se întrebuințează numai la a treia persoană.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 230: „Numai Nistor Ureche n-au vrut să vie den Caminiță, și așa-i sfătuia și pre dănșii să nu meargă în Moldova, zicând să lese să se mai vechească domnia lui Ștefan-vodă, că acum, fiind domnie noă, moldovenii sânt din hire pururea la domnie lacomi; ce nu s-au *ascultat* sfatul lui Ureche vornicul, cum mai multe în lume sfaturi bune la domni nu s e *ascultă*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 22: „Într-acesta chip și jiganiile acéstea într-atîta voe slobodă vădzîndu-să, cu toatele socotia că caré mai tare va putia striga, acéia învățătură s ă va *asculta*...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 75: „iară de la Împărăție i-au venit nume bun și laudă lui Mihai-vodă; și ori de ce scriea și jăluia la Împărăție, i s e *asculta* și isprăvia...”

În proverbi și-n idiotismi *ascult* e destul de rar.

„*Ascultă* cucul pînă îți cîntă” (Ispirescu, în Tocilescu, *Rev.* I, p. 234).

„*Ascultă* din zece vorbe și una a muierii” (Pann, *Prov.* I, 153).

Ascultă c î t ascultă = *ascultă* foarte mult.

Balada *Corbea*:

„Ștefan-vodă se scula,
Asculta c î t asculta
Și el, măre n-auzea
Copil din gură plîngînd....”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 531)

Păcăleală: „a *asculta* cățelul pămîntului” (Baronzi, *Limba română*, p. 86), în Moldova: „a *asculta* țincul pămîntului, literalmente „écouter la marmotte”, însemnează „a dormi adînc”, „a dormi dus”, și chiar „a fi mort”. Se știe că țincul doarme toată iarna fără a se deștepta, de unde și franțuzește se zice: „dormir comme une marmotte”, dar locuțiunea românească e mai metaforică.

În basmuri, povestitorul, cînd vrea să fie ascultat mai cu luareaminte, zice: „cine-a *asculta*, bine a învăța; cine-a dormi, bine s-a hodini; găină curtă, oua-s-ar în gura cui n-ascultă” (Reteganul, *Povești ardelenesti* III, p. 15).

În cîntecele poporane, *ascult* ne întîmpină uneori sub forma *dascult*, cu eufonicul *d* ca în „dalb”:

„Numai să mă *dascultați*...”

(Frîncu-Candrea, *Moșii*, 196)

Din cauza deseia sale întrebuințări, în vechile texturi *ascult* ne înfățișează nu o dată forme arhaice, mai ales la condițional.

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.), *Matth.* XVIII, 15-17:

„...s ă te *ascultare*, afla-veri fratele tău; să nu tine *ascultare*, ăa cu tine iară unul sau doi, că deîntre rosturile a doi sau a trei mărturii sântu totu graiul; e s ă nu *ascultare* ei, spune la besérecă...” (cfr. Cipariu, *Principia*, p. 187).

„...si te a u d i e r i t, lucratus eris fratrem tuum. Si autem te non a u d i e r i t, adhibe tecum adhuc unum, vel duos, ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum. Quod si non a u d i e r i t eos, dic ecclesiae...”

Coresi, 1577, ps. LXXX:

„...să *ascultari* mine, să nu fie ție Dumnezeu nou, nece să te închini...”

„...si a u d i e r i s me, non erit in te Deus recens, neque adorabis...”

unde la Silvestru, 1651: „să mă veri *asculta* pre mine”, iar la Dosofteiu, 1680: „de mă veî asculta...”

În același psalm, la Coresi:

„...să v r e a oamenii miei *asculta* mine...”

„...si populus meus a u d i s s e t me...”

Legenda Duminicii, 1600 (*Cuv. d. bătr. II*, p. 48): „scriptora sfântă să nu o *ascultaret*...” = de nu o veți *asculta*.

Ibid., p. 45: „nece o dzisă de-ale méle nu fécetă și nu le ținrotu și nu le *ascultat*...” = nu *ascultarăți*.

Silvestru, 1651, ps. LXXX:

„O! de-au v r u t ũ *asculta* oamenii miei de mine, și Israilu s-au vrut îmbia în căile méle, îndegrabă aș fi plecat pizmași lui...”

„Si populus meus a u d i s s e t me, Israel si in viis meis ambulasset, in nihilo utique inimicos eorum humiliassem...”

Infinitivul nescurtat:

Mitropolitul Varlam, 1643, II, f. 45 a: „să ne oprimă urechile de-a *ascultaré* cântece lumești de iuboste, mânuile de-a apucaré...”

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 120 a: „Nice sintă de a să *ascultaria* ceia carii pentru a păcatelor învăluire blojoresc în neputință a fi...”

Inversiuni:

Călătoria Maicei Domnului, circa 1580 (*Cuv. d. bătr. II*, p. 358): „nu ăaste om pre pământu ceta ce mă va chema, să nu-l eiz *ascultu*...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LXXX:

„De-ar hi poporul mău *ascultatumă*...”

„Si populus méus a u d i s s e t me...”

Construcțiunea cu acuzativul personal fără p r e:

Apostol, circa 1570 (în Muz: istor. din București), p. 49: „oarece vrem cére pre voia lui, *asculta*-va n o i...”

Radu din Mănicești, 1574, Marc. VI, 20: „știia-lă bărbatū dreptū și sfântū, și păziia elū și *asculta* e l u...”

Coresi, 1577, ps. XXXIII:

„Veniți, fii, și *ascultați* m i n e...” | „Venite, filii, a u d i t e me...”

Sub raportul fonetic:

Legenda Duminiceii, 1600 (Cuv. d. bătr. II, p. 46, 53) de două ori cu *o*: „nu *ascoltați*...”, „no va *ascolta*...” Tot așa în *Predica* din 1619 (*ibid.*, p. 120): „frați dragi, *ascoltați* sfânta ievanghelie...”

v. *Asculcare*. – *Ascultător*. – *Ascultămînt*. – *Ascultoi*. – *Aud*.

ASCULTĂRE (pl. *ascultări*), s.f.; l’infinitif d’ a s c u l t pris comme substantif: action d’écouter, audition, écoute, attention; action d’obéir, soumission, subordination; obédience monastique. Reprezintă ca substantiv diferitele sensuri ale verbului a s c u l t. E sinonim cu substantivul a s c u l t a t, cu a s c u l t ă t u r ă și cu vechiul a s c u l t ă m î n t, diferind numai prin nuanțe. Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din București) aduce și o formă a s c u l t ă c i u n e, pe care noi n-o găsim în texturi.

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 232 a: „cu mai mare *ascultare* să voră pleca vonicii cerești și te vor a s c u l t a...”

Pravila Moldov., 1646, f.153 a: „de va a s c u l t a de învățătura mai marelui său, va putia șuvăi și nu să va certa după pravile pentru greșala ce va fi făcută pentru *ascultare*...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 37: „Domnului precum nu i se cade a grăi lucruri ușoare, așa spre *ascultarea* celor ușoare să nu fie ușor...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. XCI:

„Urăchia mea prea cu *ascultare*
Va auzi a lor rea lucrare...”

În graiul vechi se zicea: *ascultare* s p r e cineva = „obéissance à”.

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 369: „*ascultarea* care va face neștine s p r e domnulă țărăi sau s p r e stăpănulă carele i va sluji...”

Se obicinuiește mai ales expresiunea: a d a *ascultare* = ital. d a r e a s c o l t o.

Enachi Cogălniceanu., *Letop.* III, p. 197: „dar turcii, fiind în prepus, i-au d a t *ascultare*...”

Zilot, *Cron.*, p. 35: „Și cu adevărat, din toți, chip, Nazirul se vedea cu sîrguință; dar ce folos! că nici el nu avea cu cine să facă treabă, fiindcă turcii prea puțină *ascultare* îi d a...”

Ibid., p. 42: „pe care pașă avîndu-l și chiar Pazvantoglu și la dragoste și la evlavie se vede că-i d a oareșicare *ascultare*...”

Ibid., p.19: „ei nici o *ascultare* nu-i d a, ci vrea să fie fieșicare în parte socotitor, poruncitor și hotărîtor...”

Caragia, *Legiuire*, 1818, p. 9: „De va da înscris răzașul că să leapădă, și în urmă să va căi și va vrea, ori el sau moștenitorii lui, să să facă tovaroș la heleșteu, răspunzînd cheltuiala pă jumătate, să nu li să d e a *ascultare*...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 445:

„Sudori reci vărsa de moarte, să spuie nu avea cui,
Ca să-i d e a vro *ascultare*, din toți măcar unul nu-i...”

Locuțiunea: a s e r u g a d e *ascultare*.

Samuil Clain, *Învățătură* (Blaj, 1784), p. 14: „Acéste doao, până ce pre scurt le voiî spune, mă rog de *ascultare*...”

În unire cu s u b, *ascultare* înseamnă totdeauna „autorităte”.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 258: „se dezbătuse Cantimireștii de s u p t *ascultarea* hanilor, și ședea cu oardele sale dincoace de Nistru...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, pag. 26: „Blăstămat era boierul de pe atunce ce avea s u p t *ascultarea* lor breasla, cumu-i la vel-logofăt curtenii, la vel-vornic hînsarii, la hatman călărașii...”

Cantemir, *Chron.* II, p.118: „pe slavoni îi avea s u p t *ascultarea* sa de-i stă-pîniia...”

Ibid., p. 301: „olaturile carile să ținea s u p t *ascultarea* latinilor...”

Ibid., p. 375: „i s-au închinat, dîndu-să s u p t *ascultarea* și poronca lui...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 276: „neavând tătarii ce mai face, s-au închinat la moscali, rugându-se să le dee loc și să trăească s u p t *ascultarea* lor...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 62: „Precum și acest domn Constantin Brăncovanul săracul, deapaurura se silia să supuie pre domnii din Moldova să-i fie s u p t *ascultare*, adecă ce ar pofți ori de bine, ori de rău, să nu-i casă din cuvânt...”

Zilot, p.19: „fiind atîția pași dați s u p t *ascultarea* Căpitan-pașei, a căroră minți de ar fi fost cu puțință să le aduni toate la un loc și cu a Căpitan-pașei împreună, o minte întregă nu s-ar fi putut face...”

Pravila Moldov., 1646, f.103: „găsindu-să de putéria sa sau s u p t ũ *ascultaria* părinților săi, o va crede giudețul; iară de va fi în casa și suptă putéria bărbatului, atunce nu o va crede...”

Ibid., f.184 a: „Orcare cuconă ce va fi încâ nu de vrâstă, ce să va găsi totă s u p t ũ *ascultaria* părinților...”

Moxa, 1620, p. 387: „până fu s u p t ũ *ascultarea* mănecă, el era bunișor...”

În terminologia bisericească, *ascultare* e sinonim cu p o s l u ș a n i e: „dat de *ascultare* = acela care este dat unui bătrîn spre a-i servi în casă, sau care s-a trimis cu o afacere d-ale cenobiului afară” (Costinescu).

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VII*: „Starețul îl rîndui s p r e *ascultare* la un bătrîn schiastru ce locuia afară de monastire în munte, unde el petrecu trei ani în cea mai mare cucerie și umilință...”

v. *Poslușnic*.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ed. Sbiera), *Acta Ap.* XXV, 23, *ascultare* ne întimpină cu sensul de „salle d’audience”:

„...și întrară întru *ascultare*...”

„...et introissent in a u d i t o r i u m”

unde și-n *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „întrînd la *ascultare*, dar în *Noul Testament* din 1648: „întrînd în p o l a t â...”

Ca formă arhaică a genitivo-dativului, se observă la Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XVIII, p. 14: „cu dragostea *ascultarei* nevoița-se să biruască nevoia foameei...”

De asemenea în *Apostol*, circa 1570 (în Muz. istor. din București), p. 11: „ca fečorii *ascultariei*...”

v. *Ascult.* – *Ascultămînt.*

¹ASCULTĂT, -Ă; part. passé d' a s c u l t pris comme adjectif: écouté, obéi. Cîntec *ascultat* din depărtare, fără ca să se a u z ă cuvintele. Sfat *ascultat*. Vorbe *ascultate*. Căpitani *ascultați* de ostașii lor.

v. *Ascult.*

²ASCULTĂT (pl. *ascultate*), s.n.; part. passé d' a s c u l t pris comme substantif: audition, écoute, soumission. Sinonim cu a s c u l t a r e, dar în graiul de astăzi funcționînd mai ales ca supin.

O colindă muntenească:

„D e -*ascultat* cin' l-a s c u l t a?
Buna maică Precista
Și sfînta Dumineca...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 44)

Alexandri, *Istoria unui galben*: „am așezat cutioara lîngă mine pe masă și, cu țigaretă aprinsă, m-am pus p e *ascultat*...”

Coresi, *Omiliar*, 1580 (ap. Cipariu, *Principia*, p. 209): „nu foame de pâine și de apâ, ce foame de *ascultatul* cuvîntului lu Dumnezeu...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Sinaxar*, 1683, martie 11 (f. 27 b): „ș-au întăritu-șu inema și mintîa cu chititul dumnădzăeștilor scripturi, prădîndu tot cugetul după *ascultatul* lui Hristos...”

Ibid., mai 10 (f. 122 a): „urechile să-ț fie la *ascultatul* sfîntelor cărț...”

v. *Ascult.*

ASCULTĂCIUNE. - v. *Ascultare.*

ASCULTĂMÎNT, s.n.; obédience. Sinonim cu a s c u l t a r e. Corespunde întocmai italianului a s c o l t a m e n t o. Ne întîmpină de două ori în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ed. Sbiera):

Ep. Petri, I, 2:

„...*ascultămîntul* și stropirea sînge-
lui...”

„...o b e d i e n t i a m et adspersionem sanguinis...”

Ibid., 14:

„...ca fečorii *ascultămîntului*...”

„...quasi filii o b e d i e n t i a e...”

unde în amîndouă locurile *Noul Testament* din 1648 și *Biblia Șerban-vodă* din 1688 pun: a s c u l t a r e.

v. *Ascultare*. – -mînt.

ASCULTĂREȚ, -EAȚĂ. - v. *Ascultător*.

ASCULTĂTOR, -OARE, s. et adj.; écouteur, écoutant, auditeur; soumis, obéissant; dépendant de, du ressort de. „Acela care a s c u l t ă fără a vorbi, cel ce pune urechea și a s c u l t ă vorbe oprite a se ști, supus, plecat” (Costinescu). Sinonim cu a s c u l t o i, despre care vezi la locul său. Budai-Deleanu (*Dict.*, ms. în Muz. istor. din București) are și o formă a s c u l t ă r e ț.

I. În sens fizic.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Ep. Iacobi* I, 23:

„...origine ăaste *ascultătoru* cuvântu-
luî, și nu făcătoru...”

„...quis a u d i t o r est verbi et non
factor...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 48): „pre cît greu bucatele vărhoasă stomahului slab aduc, pre ațta nesuferire aduce și cuvîntul nealcătuit la urêchia bine *ascultătoare*...”

Ibid., p. 93: „Acêste doaâ vestite și nebiruite monarhii, o iubiții miei *ascultători*, late în hotare, bogate în comoare, dесе în orașe...”

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 121: „A povesti lucruri minunate este dat oamenilor celor învățați, a îndulci cu vorba auzurile *ascultătorilor*...”

II. În sens moral.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 17 b: „Toate acélia ce înpotrivă și réle sintă, următoare, *ascultătoare* și bune să fac...”, unde în contextul grecesc celor două „următoare, *ascultătoare*” corespunde numai ἀκόλουθα.

Ibid., f. 28 a: „pre mine stăpînu, pre tine slugă, pre mine poruncitoriu, pre tine *ascultătoriu* a fi au poruncit...”

Același, *Ist. ierogli* f., p. 22: „și așa cîți mai denainte era *ascultători*, atăția atunci să făcură în n v ă ț ă t o r i...”, unde *ascultător* se ia în înțeles de „disciple”.

Zilot, *Cron.*, p. 21: „au început a arunca vinuiri asupra celorlalți pași că n-au fost *ascultători* povățuirilor sale...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 973:

„Moldova cum că-i supusă, norodul *ascultător*,
Au înștiințat la Poartă cu chip încredințator...”

În acest înțeles graiul cel vechi cunoștea sinonimul a s c u l t o i.

III. În sens administrativ.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 253: „de atunce sînt luați Renii cu câteva sate de sultan Osman, dat de țeară pre Dunăre *ascultător* c ă ț r ă ocolul Galaților...”

Gheorghe Ștefan-vodă, 1656 (*A.I.R.* III, p. 230): „acel sat Mihalțul au fost sat domnescu *ascultător* c ă t r ă ocolul Cernăuților...”

v. *Ascult.* – *Ascultoi.*

ASCULTĂTURA (pl. *ascultături*), s.f.; audition, écoute. Se deosebește de sinonimii a s c u l t a r e, a s c u l t a t, a s c u l t ă m î n t, printr-o nuanță pejorativă.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXXII, p. 2: „de vămă desface ușile auzului, însă nu ocărălor și *ascultăturilor* spurcate, ce învățaturiei dumnezeiască...”

Dicționar ms. bănățenesc circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 425):

„*Ascultătură*. Auscultatio.”

v. *Ascult.* – *Ascultare.* – ²*Ascultat.* – -ură.

ASCULTOI, -OAIE, adj.; attentif, docile, soumis, obéissant, obligeant. Sinonim cu a s c u l t ă t o r în sensul cel moral, neîntrebuințându-se niciodată în înțeles fizic, nici în cel administrativ. Cuvînt foarte frumos, despărut astăzi din grai, dar care nu e rar în vechile texturi moldovenești, și chiar la munteni. Se zicea: a f i *ascultoi* și a s t a *ascultoi*.

Budai-Deleanu, *Dicționar ms.* (în *Muz. istor. din București*): „*Ascultoi*, gehorsam, folgsam”.

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 382 a: „Zachei mainte de ce învăță credința a crede, stătu de fu îndurat, fu *ascultoiu*, fu milostiv...”

Ibid., f. 311 a, cuvîntul e repetat de trei ori: „...îată și peștii în mare pre dzisa lui stătură *ascultoi* și voia lui împlură; de-aci să cunoaștem și noi puterea lui și pre învățatura lui să stăm *ascultoi* carii nu simtem pești fără graiu și fără mente, că ne-au dzis unul altuia să a•utăm și unul altuia să priim; îată că apostolii la treabă unul altuz a•utară și pre dzisa domnu-său stătură *ascultoi*...”

Pravila de la Govora, 1640, f. 128 a: „să fii *ascultoi* și înpăcătoriu și întregu și toate cuvintele le grăiaște cu smérenie...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Sinaxar*, 1683, aprilie 27 (f. 99 b): „fiindă istețu la carte și s m e r i t ũ și *ascultoi*, fu iubită dascalului său...”

Ibid., 9 mai (f. 115 a): „boiarii cetățâloru siliia să să arate la-mpăratulă *ascultoi*...”

Același, *Paremiar*, 1683, f. 23 a (*Prov. XXI*, 28):

„Martorulū mincinosu peri-va, iară omulū *ascultoiu* ferindu-să va grăi...”

„Testis falsus peribit, vir autem o b e d i e n s custoditus loquetur...”

Ibid., f. 37 a (*Ep. Ap. Petri I*, 2, 18):

„Slugile, fiț *ascultoi* întru totu stăpânilorū voștri...”

„Servi, s u b d i t i estote in omni timore dominis...”

Ibid., f. 38 b (*Prov. XIII*, 1):

„Fiulū cu minte bună *ascultoiu* tatălū...”

„...Filius astutus o b e d i e n s patri...”

Pe cînd *ascultoi* e „obediens, subditus”, pe *ascultător* mitropolitul Dosofteiu îl întrebuințează cu înțeles de „auditor”, bunăoară *Parem.*, f. 10 a (*Es.* III, 3):

„...și măestru tăslar mare și-nțelept
a s c u l t ă t o r i u...”

„...et sapientem architectum et prudentem a u d i t o r e m ...”

Alături cu *ascultoi*, ne întîmpină la Dosofteiu nu o dată forma paralelă *lucroi*: *Parem.*, f. 38 b (*Prov.* XIII, 1):

„În pohte ăaste tot acel fără de lucru, iară
mănule l u c r o i l o r ū la nevo-înfă...”

„In desideris est omnis otiosus, manus
autem f o r t i u m in sedulitate...”

Tot acolo, f. 20 (*Prov.* VI, 8):

„...te du la albină de te-mvață câtă-î de
l u c r o a e...”

„...vade ad apem, et discis quamodo
o p e r a r i a est...”

De asemenea, forma *ustunoi*, *ibid.*, f. 36 b (*Job* II; 7):

„...lovi pre Iovū cu zgaibă u s t u -
n o a e de la pîcoare până la capū...”

„...pereussit Job ulcere m a l i g n o a
pedibus usque ad caput...”

Ustunoi este în fond același cuvînt cu *usturoi*, pentru care Cihac (I, 303) admite un prototip latin *ustuloni* m. De aceeași formațiune este iarăși *urzoaie* „seuil” și *schimbuaie*: „la o cotiugă sau teleguță o parte se cheamă în Bucovina *schimbuaie*” (S.F. Marian, *Descîntece*, p. 58).

Același sufix -o i = lat. -o n i u m se cuprinde și-n cuvîntul *arzo* i.

În toate cazurile ne întîmpină următorul paralelism:

arzo i – arzător,

schimb o i – schimbător,

urzo i – urzitor,

ustur o i – usturător,

lucr o i – lucrător,

ascultoi – ascultător...

Pe cînd forma cu -t o r are totdeauna un sens foarte general, aceea cu -o i exprimă o restrîngere sau o specializare. În limba latină sufixul -o n i u s avea o funcțiune și mai specializătoare, întrebuințîndu-se mai ales la formațiunea numilor personale: *Pedonius*, *Scribonius*, *Favonius*, *Pomponius*, *Petronius*, *Trebonius*, *Mellonia*, *Populonia*, *Fessonia*, *Aquilonia* etc.

v. *Arzoi*. – *Ascult*. – *Ascultător*. – -o i.

ASCÛND (*ascuns*, *ascundere*), vb.; cacher, dissimuler. Latinul *abscundo* (= ital. *ascondere*, span. *esconder* etc.). „A *ascunde*, a p i t i, a p i t u l a, a face să nu se vadă ceva” (Costinescu). De asemenea, a face să nu se auză, de unde poate să fie sinonim cu *tăc*, bunăoară în *Pravila Mateiu Basaraba*, 1652, p. 232: „Oricine va *ascunde* și va t ă c e a uciderea și moartea tătâne-său său a fiū-său său a muerii lui...”

Omiliar de la Govora, 1642, p. 452: „darâ voi, balamuților, pentru ce rănjiț spre mine și-m porunciț să *ascunzu* cu t ă c é r é atăta putére a făcătoriului mieu de bine...?”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, noem. 4 (f. 104 b): „nu *ascunde* nice t ă g ă d u i de ce te voiu întreba...”

Ascund este în opozițiune cu v ă d e s c, a r ă t etc. Mitropolitul Varlam, 1643, II, f. 92 b: „nu mai putu să tacă și să-ș *ascundză* răutățile sale, cunoscându că pres-te puțină vrême se vorū v ă d i...”

Ibid., f. 49 a: „véstia lui nu să putu *ascunde*, ce eși aciișu pretiutindirea...”

Ibid., f. 113 b: „fugiră toți ucenicii lui și de frica jidovilor sâ *ascunsâră*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 34): „cu anevoe un gînd în doaa inimi a să *ascunde* poate...”

I. Văcărescu, p. 122:

„Ce e sus, s-*ascunde*
Cine știe unde
Supt acea perdea,
Care n-o rădică
Zicînd că ni-e frică,
Nu-l putem vedea...”

Alexandri, *Sfîrșitul iernei*:

„Lumina e mai caldă și-n inimă pătrunde;
Prin rîpi adînci zăpada de soare se *ascunde*...”

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* III: „luna se *ascunsese*; cîteva stele pribege se iveau unde și unde pîntre nori...”

Același, *Toderică*: „se duse să-și *ascundă* păcatele și ticăloșia...”

Doină din Ardeal:

„De urît te poți *ascunde*,
Dar de dragoste n-ai unde,
Că oriunde te-ai *ascunde*,
La inimă tot pătrunde...”

(J.B., *Trans.*, 9)

Omiliar de la Govora, 1642, p. 41: „nice puținel nu am veselîia ceștiî lumi, ce e în puțină vrême, ce pururea mă *ascunzu* în pustii și măguri, întru vrătoape și întru propăsteniile pămîntului...”

Ibid., p. 190: „s-au sălășluit întru măguri, în peșteri și întru prăpăsteniile pămîntului, *ascundé-să* întru pustii ca să nu prăvască spre lume...”

A se *ascunde* î n g a u r ă se zice de vînat: s’enclotir. A se *ascunde* d u p ă b r a z d e, d u p ă g l o d u r i, se zice de potîrnichi: se motter” (Costinescu).

Proverbi:

„*Ascunde-ți* ciomagul de cîini, că mai rău te mușcă” (Ispirescu, în Tocilescu, *Rev.*

„O să cauți în gaură de șearpe să te *ascunzi*” (Pann, *Prov.* III, 51).

„Sulița orșiuinde nu se poate *ascunde*”. (*Ibid.*, I, 29).

Același proverb la Cantemir, *Chron.* II, p. 21: „vază acmu de să poate *ascunde* sulița în sac...”

Zilot; *Cron.*, p. 16, proverb de origine biblică: „lumina în sfeșnic nu s-*ascunde*, nici cetatea dasupra muntelui...”

Proverb ardelenesc: „nu *ascunde* mîța, că i se văd unghiile” (Iosif H. Lita).

Proverb moldovenesc: „dracul se *ascunde* în barba popei (et in cunno mulieris)” (C.P. Scheletti, Fălciu, Crasna).

„A se *ascunde* după deget” (Baronzi, *Limba română*, p. 48), cînd cineva nu știe a se *ascunde*, astfel încît toți îl văd.

Arhaisme:

E des în vechile texturi perfectul organic *ascunș* în loc de analogicul *ascunsei*. Cipariu (*Principia*, p. 167-8) aduce ca exemple din Coresi (1577 și 1580), din Tor-dași (1581), din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), din *Psaltirea* lui Silvestru (1651) și chiar din *Biblia Șerban-vodă* (1688):

„dereptatea ta nu *ascunșu* întru inema mea...”;

„întru inema mea *ascunșu* cuvintele tale...”;

„dușu-mâ de *ascunșu* somul tău în pământ...”;

„merșu și *ascunșu* talantul tău...”;

„nu *ascunșu* mila ta...”;

„întru inima mîa *ascunșu* cuvântul tău...”;

„merșu și *ascunșu* la Efrat...”

În dialectul macedo-român e obicinuită numai această formă: *ascumșu* (Dr. Obce-denaru).

Ca și italianul *a s c o s i*, *ascunș* vine din latinul vulgar *a b s c o n s i* în loc de clasicul „abscondi”.

Coresi, 1577, ps. LIV:

„...și să vrea urătorulū mieu spre mine
mare cuvânta, *ascunde-m â - v r e a d-*
*ut*insū...”

„...et si is qui oderat, super me magna
locutus fuisset, *a b s c o n d i s s e m m e*
*ut*ique ab eo...”

Infinitiv nescurtat:

Omiliar de la Govora, 1642, p. 73: „lacrămile acolo nu vor ajuta, a scăpa n-au unde, loc de a să *ascunderea* nu ăste...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 272: „slujnicile din casă le bătea să spuie bani și odoare și haine mistuite și bucate ce avusese; și se aflară multe mistuite și ascunse pin țară pe la prieteni, după cum este obiceiul celui fugar a *ascundere*...”

Acuzativ personal fără *p r e*:

Pravila de la Govora, 1640, f. 104 a: „Oarecine *ascunde* tâlharū și-lū va pitula...”

În grai se rostește, deopotrivă: *ascund* și *ascunz*, *ascundă* și *ascunză*. La prima persoană, forma cu *z e* rară în vechile texturi, dar ne întimpină uneori în *Omiliarul*

de la Govora, 1642, și în *Biblia Șerban-vodă*, 1688, bunăoară p. 655: „și altuia, den ce am luat, avuția ei nu *ascunză*...”

v. ^{1,2}*Ascuns*.

ASCÛNDERE (pl. *ascunderi*), s.f.; l’infinitif d’ *a s c u n d* pris comme substantif: action de cacher, de dissimuler. *Tăinuire. Pitire. Pitulare.*

Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), ps. XLIII: „acela știe *ascunderă* inimii...”

v. *Ascund.* – *Ascunsoare.*

¹**ASCÛNS, -Ă**, adj.; part. passé d’ *a s c u n d* pris comme adjectif: caché, dissimulé. *Pitit. Pitulat. Tainic.* În gura poporului se aude cu același sens: *săcret, săcreată.*

Ascuns nu vine din clasicul latin „absconditum”, ci din vulgarul *a b s c o n - s u m* = ital. *a s c o s o*.

Udriște Năsturel, în prefața la *Omiliarul din Govora*, 1642: „ca un izvor *ascunsă* în pământul inimii noastre cel secetos și uscat de învățătură, cu ajutorul lui Dumnezeu și îndemnarea duhului aceluia scurmat-am cu tămpă mintea mîa și am scos acestu izvor de apă dulce și pururea curătoriu, adăpătoare de suflete omenești...”

Șiapte taine, 1644, p. 174: „cercetează toate lucrurile omului cele trupești și sufletești cele *ascunse* și *n e v ă d z u t e*...”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 16 b: „locurile cele *ascunse* unde să faci curviile, uciderile, nedireptățile...”

Ibid., f. 163 a: „și deaca vâdzu mușaria acēia că-i arată vinile ei cele *ascunse* Domnul nostru Is. Hs., credzu...”

Cantemir, *Chron.* I, p. 212: „minciuni cu voroava frumoasă *ascunse* și cu numele adevărului căptușite...”

Ibid., p. 328: „pizmă *ascunsă* de demult în pîntece dospind...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 9: „vrând să prindă pre boierii muntenesți la mână, au șezut Grigorze-vodă *ascuns* în Țarigrad...”

I. Văcărescu, p. 501:

„Din dulci ochi fulger *ascuns*
Fără veste m-a pătruns!...”

Costachi Negruzzi, *Zoe* I: „potlogarii, de care gemea orașul, șezînd *ascunși* pîntre rîsipuri, pîndeau pe nesocotitul pedestru care zăbovise a se întoarce acasă...”

Locuțiune: „stă *ascuns* ca un liliac” (R. Simu, *Trans.*, c. Orlat).

v. *Ascund.* – ²*Ascuns.* – *Săcret.*

²**ASCÛNS** (pl. *ascunse*), s.n.; part. passé d’ *a s c u n d* pris comme substantif: état d’une chose cachée, secret, mystère: *Taină.* Sinonim cu *a s c u n d e r e*, dar arătînd stare, nu acțiune.

Coresi, 1577, ps. XVI:

„...și cu *ascunsele* tale împlu-se zgăulū
lorū...”

„...et de *absconditis* tuis adim-
pletus est venter eorum...”

Ps. XVIII:

„...de *ascunsele* mēle curățēștemā...”

„...ab *occultis* meis munda me...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XVIII:

„...că acela cunoaște *ascunsele* in-
miū...”

„...ipse enim novit *occulta* cor-
dis...”

Ibid., ps. LXIII:

„...întu să sâgiate *în tr-ascunsurī* pre
cel fără vinā...”

„...ut sagittent *in occultis*
immaculatum...”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 242 a: „Domnul Hs. cela ce ști și vede *tainele*
și toate *ascunsele*...”

Ioan din Vinți, *Molitiv.*, 1689, f. 40 a: „Dumnezăulū nostru, cela ce toate le cruți
și de toate grijești, știī *ascunsele* omenești și înțălégerea tuturor aī...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 23): „dreptul giudecător întâi pre
sine de drept, apoi pre altul de strîmb giudecă, și întâi *ascunsul* inimii sale de fățăr-
nicie curățēște, apoi pre altul din nevoe al izbăvēște...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. XLIII:

„Că el *ascunsul* de inimi știe,
Cine ce au lucrat din pruncie...”

P. Ispirescu, *Snoave*², p. 47: „Ba că o fi una, ba că o fi alta. Aș! nu putea el ghici
ascunsul vorbelor bătrînului...”

În unire cu diferite prepozițiuni, *ascuns* formează următoarele locuțiuni ad-
verbiale:

1. pre ascuns, pe ascuns, p-ascuns.

În opozițiune cu *aie vea* sau *de față*; sinonim cu *pe furis*.

Act de la ostașii muntenești către George Rakotzi, 1635 (*Col. l. Tr.*, 1874, p.
216): „câte vom înțelége ori *aie vea* ori pre *ascunsu* înpotriva mării sale,
coconilor și credincoșălor, acēlea de timpuriu i le vom ivi...”

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 62: „nice pre *ascunsū*, nice de *față* să
îndrăznească...”

Pravila Moldov., 1646, f. 58: „cela ce va găta niște bucate sau băutură și le va
găta pre *furis*, ce să dzice pre *ascunsū*, face prepusū cum să dīa altui cuiva
să să otrăvască...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, p.18: „Gheuca logofătul umbla și pentru sine, iar foarte
pe *ascuns*, iar la *aie vea* umbla pentru Duca-vodă...”

Nicolae Mustea, *Letop.* III, p. 35: „pre binele cel de obște deapănarea îl răstoarnă
nevoințele cele pre *ascuns*, și mai ales la turc...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 197: „au triimes p e ascuns om de au văzut cetatea cu ochii...”

Ibid., p. 217: „au răpezit p e ascuns de l-au luat de acolo și l-au dus la Neamț...”

Ibid., p. 271: „Atuncea beizadea au scris un arz la Împăratul pe ascuns și păria pe Neculachi...”

Caragia, *Legiuire*, 1818, p. 83: „Fur zicem celui ce fură, adecă ia p r e ascuns...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 785:

„Și pe Ban Ioan Tăutul i se dă într-ajutor,
Om bătrîn și cu știință, și în condei lucrător.
Îi grăbesc ca să pourceagă, dar în t a i n ă, pe ascuns,
Să nu se dea Eteriei în cît de puțin perpus...”

A. Pann, *Prov.* II, 104:

„Astfel ea mergînd odată și-n oglindă căutînd,
Văzîndu-se-nțotonată, o auz p-ascuns zicînd:
Ah! acum mă cunosc bine!...”

2. î n t r u ascuns, î n ascuns.

Coresi, 1577, ps. C:

„...ce cleveti î n ascuns soțul său, acesta mânai...”	„...detrahentem s e c r e t o proximo suo, hunc persequer...”
--	--

Legenda Sf-ei Parasceve, circa 1580 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 145): „și ruga-se ei î n t r u ascunsu în tot časul...”

Moxa, 1620, p. 353: „avea Divsesu vrăjmășie pre Palamid î n t r u ascunsu și-l pără cătră împăratul cu hitlenșug...”

Fragment biblic sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 421): „întrebă-l î n t r u ascunsu la urêche ca să nu fie arătat f ă ț i ș ũ...”

I. Văcărescu, p. 121:

„Zioa nu am pace,
Nôaptea n-am ce-mi face,
Rău mi-e î n t r-ascuns:
Unde cer dreptate,
Surda răutate
Nu-mi dă nici răspuns...”

A. Pann, *Prov.* I, 87:

„Vine oarecine î n ascuns, p e t a i n ă,
Și-l fură de-l lasă fără nici o haină...”

3. p r e ascuns, p r i n t r-ascuns, p r i n ascuns.

Moxa, 1620, p. 386: „Theodora p r e ascuns ținea sfintele icoane...”; și mai jos,

494 pe aceeași pagină: „până atuncea cinstiia p r e n t r-ascunsu sfintele icoane...”

Zilot, *Cron.*, p. 25: „iar pe de altă parte, p r i n t r -*ascuns* n-au zabovit a meșteșugi năravul dobândirii de bani...”

Doină oltenească:

„Toți se uită ca la urs
Și fac sfaturi p r i n *ascuns*
Să ne facă vrun neajuns...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 318)

4 . p e s u b *ascuns*.

Doină din Ardeal:

„Vai de mine, ce-am ajuns!
Să iubesc p e s u b *ascuns*...”

(J.B., *Trans.*, 81)

„Celui ce face vreun rău p e s u b *ascuns*, poporul îi zice că mușcă d e - a - f u - r a t a ca câinele...” (M. Juica, *Trans.*, c. Srediștea-Mică).

Este interesant de a găsi într-unul din cele mai vechi texturi românești forma *auscuns*, care reproduce întocmai pe latinul *a b s c o n s u m*.

Cugetări în oara morții, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 455): „toate *ascunsurile* se vor i v i ”; dar tot acolo de două ori (p. 456): „toate *auscunsurile* înaintea feței sală...” și (p. 458): „întru *auscuns* hitleni ați fostu...”

În loc de „î n *ascuns*”, în Munții Apuseni ai Ardealului se zice: „Să vorbim î n s ă c r e t” (*Foișoara din Sibii*; 1886, p. 5).

v. *Ascund.* – *Ascandere.* – ¹*Ascuns.* – *Săcret.*

³**ASCÛNS**, adv.; *sécrètement*, en cachette. Din cauza locuțiunilor adverbiale: p e a s c u n s, î n a s c u n s, p e s u b a s c u n s etc., simplul *ascuns* funcționează foarte rar ca adverb.

Zilot, *Cron.*, p. 30:

„Vai de tine, ticăloasă țară, la ce ai ajuns!
Acum ți-a sosit peirea, și te tînguiesc *ascuns*...”

v. ^{1,2}*Ascuns.*

ASCÛNSĂ, s.f.; *état d’une chose cachée*, secret, mystère. Sinonim cu masculinul *ascuns*, dar întrebuințat foarte rar.

Coresi, *Omiliar*, 1580 (ap. Cipariu, *Principia*, p. 212): „și *ascunsa* acelora a tuturoră descoperi-se-va lucrul lor și cuvintele a mijlocu...”

v. *Ascund.* – ²*Ascuns.*

ASCÛNSELE (DE-A), s. indécł.; jeu enfantin: colin-maillard, clignemusette. După regiuni, acest joc copilăresc are o mulțime de sinonimi: a j u m i t u l, m i j o a r - c ă, m i j o a t c ă, d e - a m i j a, d - a c u c u l, j u m e t c ă, p i t u l i c i c ă etc. Se zice și: d e - a a s c u n s u l sau d - a v - a ți - a s c u n s.

v. *Ajumitul*.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 225: „...băieții o tuliră d-a lungul vici, strigînd în goana lor:

— Cine vrea d-a «puia-gaia» să-i adune cu tigia?

— Cine vrea d-a «v-ați *ascunsele*»?

— Cine d-a «hîra» care taie vina?

— Cine” etc.

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 51: „o porneau de vale, peste pârâu, în luncă, și se jucau *de-a ascunsele* prin tufiș. Sara se întorceau obosiți...”

Filimon, *Ciocoi vechi*, p. 139; „Băieții azvîrleau cu mingea și cu arșicele, iar fetele cele mici se jucau *d-a ascunsele* sau d-a baba-oarba, alergînd ca niște căprioare prin iarba cea verde și moale spre a prinde fluturi sau a culege flori...”

D.G.D. Teodorescu (*Poez. pop.*, p. 187) observă: „unele din jocurile copiilor români sînt pînă astăzi o reproducere neschimbată a celor ce se practicau de copiii greco-itali cu 20-25 secolî în urmă. Monumentele figurate, obiectele de artă și scriitorii vechimii ne sînt marturi neîndoioși despre adevărul acesta. Iată spre exemplu, cum se exprimă Pollux despre ἀποδιδράσκινδα, care nu era altceva decît jocul nostru *d-a ascunsele* sau „d-a v-ați ascuns”: Unul dintre cei ce se joacă se așează în mijlocul tovarășilor și, de la sine, își închide ochii, afară numai dacă vrun altul n-ar fi însărcinat să i-i țină închiși. Jucătorii o iau la fuga (ἀποδιδράσκουσι) și se răsipesc. Atunci cel care e s t e (de rînd, care s e f a c e), deschizînd ochii, începe să-i caute, iar dînșii trebui să-și dea toate silințele ca să ajungă înainte de dînsul la locul hotărît (εἰς τὸν τόπον τὸν ἐκείνον)...”

La acest joc, copiii rostesc o mulțime de recitative, unele obicinuie într-un loc și altele în altul, din cari o samă răsfîrnă într-un mod foarte curios diferitele epoce din istoria românilor: epoca fanariotică, epoca slavică, epoca tătărească etc.

Așa recitativul:

O pi | sec na | sec na | pi
kes tin | boli | na co | sti
tzan găr | man găr
na caf | to
ti af | to be
len gher | buf!...

este o scîlciare din grecește:

«ὁποῖος ἔκλασε νό πιεῖ
καὶ σ' τὴν Πῶλι ν' ἀκουσθῇ...»

Tot la greci se referă recitativul:

„Trîntii una, trîntii două,
trîntii, vere, pîn' la nouă:
trîntii fata grecului
pe malul Petrecului.

Veni grecul mînios
 cu cuţitul ruginos:
 — Dă-mi, Voico, cheiţele
 să-mi descui lădiţele,
 să-mi scot cununiţele,
 să-mi cunun fetiţele!
 — Vai de mine, nu-s la mine,
 ci-s la popa din Popeşti
 sus în casele domneşti;
 unde fată vacele,
 unde ouă raţele...”

Următorul recitativ pare a se referi la italieni:

„Ieşi, fetiţă,
 la portiţă,
 că te-aşteaptă T a l i o n,
 Talion, fecior de domn,
 cu tichie
 de frînghie,
 cu pană
 de ciocîrlie,
 cu căruţa Radului,
 cu cai[i]-mpăratului,
 cu biciul cumnatului
 în mijlocul satului.
 Dorobanţ, banţ,
 clanţ!”

E nu mai puţin interesant numele propriu T i b i ş cu femininul T i b i ş o a r a:

„Musca mare treiera,
 a mai mică vîntura
 două mere,
 două pere,
 două fuse daurele.
 Mă dusei la Măgurele
 cu rochiţa d-aurele.
 Bou-n cinci,
 bou-n cinci
 după casa lui Tibiş:
 Tibişoara,
 Roşcodana”.

Înrîurirea slavică este învederată în recitativul:

„Ije, ije,
 (mije, mije)

panimatca,
coțobeica,
cuțitele Domnului,
sabria curcanului,
limbirici,
custurici,
cioc,
boc,
treci la loc!”

unde „ije, ije” este paleoslavicul *иже*, iar „panimatca” e polonul „*pani matka*”.

În fine, tătarii ne întimpină în recitativul:

„Cine s-o uita
Să-i sară ochii
În putina cu boghii,
Din par în par
Pîn’la ușa lui Tă t a r...”

v. ¹A. [vol. I, p. 61]. – ²Armaș. – *Codomelc*. – ²Joc.

ASCUNSOARE (pl. *ascunsori*), s.f.; cachette, guet-apens, affut. Locul unde cineva stă a s c u n s pentru a nu fi văzut sau pentru a năvăli pe furiș asupra cuiva.

Bibia Șerban-vodă, 1688, *Jes. Nave* VIII, 9:

„Și i-au trimisă pre ei Iisusă, și au mer-
su la *ascunsoare*...”

„Et misit eos Jesus, et iverunt ad i n -
s i d i a s...”

Cînd însă se a s c u n d e cineva sau ceva numai pentru a fi mai în pază, atunci se zice mai bine a s c u n z ă t o a r e.

I. Ruset, traducînd pe Molière (*Zgîrcitul*, Buc., 1836), p. 21: „nu e mai puțină grijă iar de a nemeri în toată casa o a s c u n z ă t o a r e sigură, căci pentru mine sipeturile îmi sînt bănuite, casele de fier n-au nici o credință...”

I. Creangă; *Anecdotă* (*Conv. lit.*, 1883, p. 114): „moș Ion Roată, fiind țaran, cum v-am spus, deși se-nvrednicise a fi acum pintre boieri, nu avea a s c u n z ă t o r i în sufletul său...”

Costinescu, *Vocab.* I, 73: „A s c u n z ă t o a r e, colț ascuns mai puțin văzut = = recoin”.

v. *Ascund*. – -oare.

ASCÛNSUL. – v. *Ascunsele*.

ASCUNSÛRĂ (pl. *ascunsuri*) sau **ASCUNZĂTURĂ** (pl. *ascunzături*), s.f.; état de celui qui se tapit, qui évite d’être vu. Cuvînt rar întrebuintat, fie sub o formă, fie sub cealaltă.

²ASCUNZĂTOARE, s.f. – v. *Ascunsoare*.

ASCUNZĂTOR,-OARE, s. et adj.; celui ou celle qui cache, qui dissimule. Care a s c u n d e, făcînd nevăzut sau neauzit. Se întrebuițează cu multă eleganță în poezia porană.

Balada *Toma Alimoș*:

„Închina-voi codrilor,
Ulmiilor și fagilor,
Brazilor, paltinilor,
Că-mi sînt mic frățiori,
De pòteri *ascunzători*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 582)

Balada bănățeană *Gruia lui Novac*:

„Să ne luăm pept la pept,
Ar fi doară mai direct;
Săbiile-s înșelătoare,
De vieți răpunătoare,
De țării *ascunzătoare*...”

(*Col. l. Tr.*, 1882, p. 622)

ASCUNZĂTURĂ. – v. *Ascunsură*.

ASCUNZÎȘ (plur. *ascunzișuri*); s.n.; cachette. Sinonim cu a s c u n s o a r e.

Basmul *Fata de împărat cu stea în frunte* (*Convorbiri literare* XX, 404): „Colo firziu, mai cătră miezul nopții, ieși și fata lui

Verde-împărat cu îngăduința mai marelui curții împărătești, și în *ascunzișul* ei de mai-nainte se îmbracă cu haina cea minunată de diamant...”

v. *Ascunsoare*. – -iș.

ASCÛT (*ascuțit; ascuțire*), vb.; aiguiser, affiler, rendre tranchant. Se zice deopotrivă: *ascut* și *ascuț*, *ascută* și *ascuță*. Se aude chiar *ascuțesc*, iar la infinitiv: a *ascute*, alături cu: a *ascuți*. „A face o armă, o unealtă de fer sau de lemn să taie, să înțepe; a da la tociță” (Costinescu). Se întrebuițează foarte des despre ceea ce împunge, înțeapă sau pătrunde, într-un sens figurat: pană satirică, limbă mușcătoare, voce suptire pătrunzătoare etc.

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 1 b: „să-ș gătiască armele și să le *ascuță*...”

Cantemir, *Chron.* II, p. 239: „precum împărații asupra lor sabiia, așa scriitorii condeiul își *ascut*...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. CXXXIX:

„*Ascuțără* limba lor ca de șarpe...”

„A c u e r u n t linguam suam sicut
serpentis...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad: Rom., p. 157): „Toată jigania cumplită colții âș tociia, și toată pasirea rumpătoare pintinii âș *ascuția*; cucoarele cu bučunele bučuma, lebedele cîntecul cel de pe urmă a morții cînta...”

Balada *Rusalin*:

„De ce *ascuți* la cuțit
Mie tare mi-e urît!...”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 25)

Cîntec poporan despre *Muierea rea*:

„Mă judecă cum îi place,
Traiul cu oțet mi-l face,
Strigă și-și *ascute* glasul
De s-aude în tot ceasul...”

(Marian, *Bucov. II*, 77)

A - ș i *ascuți* p i c i o a r e l e = a rumpe la fugă, a fugi iute.

O poveste din Ardeal: „Olarii se duc și iau galbinii, lasă calabalicul Catrinei pînă la cel din urmă cratiț schiop, î ș i *ascut* p i c i o a r e l e și du-te! Pasă-mi-te, n-aveau poftă să deie față cu Vlad...” (*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 810).

I n i m a s e *ascute* = se agerește, se face mai îndrăzneată.

Urechea, *Letop.* I, p. 124: „Ștefan-vodă avînd inimă aprinsă spre lucruri vitejești, îi părea că un an ce n-au avut treabă de războaie, că are multă pagubă, socotind că și inimile voinicilor în războaie trăind se *ascut*....”

Același, p. 114: „Crezând leșii acela cuvânt, au lăsat să hie pre îngăduința lui, și s-au întors; iar Bogdan-vodă s e *ascuția* ca să-i poată vîna unde ar pute; ce simțind aceste oamenii lui Alexandru-vodă, au spus leșilor să nu se încrează, ce să se păzească; iară leșii, fiind de înșălăciune cuprinși, nu băgară în samă...”

Bănățenește, a s e *ascuți* c ă t r ă cineva înseamnă a-l a m e n i n ț a (S. Liuba, c. Maidan).

Lexicon Budan, 34: „Îmi *ascuț* dinții spre ceva = aștept ceva cu mare poftă”.

Derivațiunea lui *ascut* din latinul a c u o sau chiar din a c u t u m, ca și aceea a vorbei „cuțit” din „culter” (Cihac, I, 18, 72) sînt nește imposibilități fonetice. Mai bună ar fi etimologia din e x - a c u t u m (*Lex. Bud.*), care cel puțin explică pe s; dar și de acolo s-ar fi născut românește „săcut”, nu *ascut*. După cum „cuțit” se trage de la „cute = lat. cotem”, adecă o unealtă trecută prin c u t e, tot așa de acolo vine și *ascut* – o derivațiune indicată deja de d. Șaieanu (*Dict. româno-german*, p. 25). Ambele presupun un prototip latin vulgar: c o t i o (cotitum, cotire), de unde *ascut* prin forma e x - c o t i o sau a d - e x - c o t i o. Sensul fundamental al lui *ascut* este acela de a da o armă sau o unealtă pe c u t e.

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 122: „c u ț i t u l pre c u t e să *ascute* și în simceoa briciului întorcîndu-să, părul peste simțire despică...”

Dosofteiu, 1673, f. 84 a:

„Ca dintr-un brič a s c u ț â t pre c u t e,
Fač vicleșug și-nșelăciuni multe...”

Expresiunile ca: „a se *ascuți* prin războaie”, „a se *ascuți* către cineva”, „limbă a s c u ț i t ă”, „răspuns a s c u ț i t” etc. se pot alătura cu figura ciceroniană: „iracundiam fortitudinis quasi c o t e m esse dicebant”.

v. *Ascuțit*. – *Cuțit*. – *Cute*.

ASCUTEALĂ. – v. *Ascuțitură*.

ASCUȚ
ASCUȚESC } v. *Ascut*.

ASCUȚIRE (pl. *ascuțiri*), l’infinitif d’ a s c u t pris comme substantif: action d’aiguiser, d’affiler, d’affuter, aiguisement. Sinonim cu a s c u ț i t u r ă (Costinescu), care însă nu se ia în sens figurat, pe când *ascuțire* se întrebuințează mai adesea despre minte.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, pref., f. IX: „îngeriasca isteciune și a m i n ț i i *ascuțire*...”

I. Văcărescu, p. 293:

„În el năravuri îndreptați,
Dați *ascuțiri* la minte;
Podoabe limbei voastre dați
Cu românești cuvinte...”

v. *Ascut*. – *Ascuțitură*.

ASCUȚIȘ. – v. ²*Ascuțit*.

¹**ASCUȚIT, -Ă**, part. passé d’ a s c u t pris comme adjectif: aiguisé, affilé, tranchant, fin. T ă i o s. Î n ț e p ă t o r. P ă t r u n z ă t o r. Când e *ascuțit* numai vârful unui lucru, se zice s î m c e l o s sau s î m c e l a t.

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 21 b:

„Mă-am păzât drumul pre căi vărtoase,
Petri-*ascuțate* și s î m c e l o a s e...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 370: „paloșe s i m c e l a t e în vârf, de amândoa părțile *ascuțite*...”

Moxa, 1620, p. 371: „o, pizmă! de începută vrăjmașe, fiară cumplită, tâlharu, scorpie veninoasă, șarpe mușcătoru, segeată fără fieru, sulită *ascuțită*, viață fără pace, cătă rău faci și căți muncești!...”

Dosofteiu, 1680, ps. XLIV:

„...sâgețele tale-s *ascuțate*...”

„...sagittae tuae a c u t a e...”

Coresi, 1577, ps. LI:

„...ca briciu *ascuțit* fapt-ai înșelăciune...”

„...sicut novacula a c u t a fecisti dolum...”

Șiapte taine, 1644, p. 102: „spatâ de îmbe părțile *ascuțită*...”

Dosofteiu, 1680, ps. LVI:

„Fiii oamenilor, dinții lor arme și sâget,
și limba lor paloș *ascuțât*...”

„Filii hominum, dentes eorum arma et
sagittae, et lingua eorum gladius a c u -
t u s...”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 117 a: „sabiia cîa di îmbe părțile *ascuțită*...”

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 4: „fulgerînd nu zic cu fulgerele săbiilor celor
ascuțite, ci numai cu strălucirile unei vieți bune...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 50: „Și s-au scris la steaguri mai mulți fără de arme,
că nu avea de unde-și mai cumpăra, că și arcarii sfârșise arcele, săgețile și săhăidacele
ce au avut în dughenile lor, ce făcea sulite din crengi *ascuțite* și părlite la vârf...”

Costachi Conachi, p. 100:

„Ah! amarnică durere, despărțirea de amor!
Ce-o să mă fac? vai de mine! nu pot scăpa, ș-oi să mor!...
Din inimă nici că-mi iese ghimpul acel *ascuțit*,
Ce mă giunghe, mă rănește și-mi dă morți fără sfîrșit!...”

Cantemir, *Chron.* II, p 335: „condeile mai *ascuțite* decît sulele și mai lungi decît
sulitele...”

Același, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 165): „și *ascuțiți* colții dulăului
îndată toate oșcoarele îi zdrumicară, și toate mățișoarele îi deșirară...”

O satiră poporană din Bucovina:

„Sluta e acuma-n casă,
Așezată după masă,
Cu dinții de chilimbari
Ascuțiți ca nește pari,
Și la față
Ca o rață...”

(*Col. l. Tr.*, 1871, p. 43)

Moxa, 1620, p. 372: „cela ce avea cerbice țăpână și trufă iute și cu limbă *ascuțită*,
el se mue ca boul de jug...”

Eustratic Logofătul, 1632 (*Col. l. Tr.* III, p. 216): „limba cîa mai suptire și mai
ascuțită de toate limbile ce să dzice elenească...”

„Are limbă *ascuțită* = il a la langue bien pendue” (Th. Codrescu, *Dialoguri*,
p. 213).

A. Pann, *Prov.* II, 95:

„O văduvă-n vîrstă, bătrîină, zbîrcită,
Cu doi dinți în gură, barba *ascuțită*,
Nas cît pătlăgeaoa, la vorbă-nțepată,
Cu ochii ceacîră, gura lăbărtată...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 36: „vîntul vivorît sau aerul tare clătît, tocmit și frumos viersul muzicîi alcătuit, de la cît de *ascuțitele* l a a u d z i r e urechi abătîndu-l, neaudzit âl face...”

Ibid., p. 150: „toată pasirea iute la zburat, toată jigania répede la alergat, și toată dihania *ascuțită* l a a d u l m e c a t, pururia gata și fără préget să fie...”

Balada *Soacra și nora*:

„Iată, mări, se-ntîmpla
Că prin codri s-auzea
Tropot mare și pripit,
Chiot lung și *ascuțit*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 624)

R ă s p u n s *ascuțit*:

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 305: „acel r ă s p u n s ũ *ascuțit* a Domnului ce-i răspunsă că nu-i bine să ia pâinea cuconilor și să o dea căinilor...”

M i n t e *ascuțită*, *ascuțit* l a m i n t e:

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 22 a: „frumoasă, întreagă, și decît simciaoa briciului mai *ascuțită* și mai iute m i n t e...”

Legenda Sf-lui Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 136): „el avea m i n t e a *ascuțită* și în puțină vrîme multă învățătură învăță...”

Cantemir, *Chron.* II, p. 261: „Asan, om *ascuțit* l a m i n t e și în lucrurile grele foarte isteț...” și mai jos, p. 281: „om foarte viteaz și *ascuțit* l a m i n t e, ori la ce își puna gîndul...”

Același, *Ist. ieroglif.*, p. 46: „Nime în lume atîta de *ascuțit* l a m i n t e și i u t e l a g i u d e c a t ă a afla să poate, carile în toată alégerea negreșit și nesmintit să fie...”

Urechia, *Letop.* I, p. 190: „au adus pre Ion-vodă, care era l a m i n t e *ascuțit* și la cuvânt gata, și se vedea a hire harnic nu numai de domniea acestei țeri, ce și altor țeri să hic cap și mai mare...”

Nicolae Costin, *Letop.* I, p. 48: „fiind *ascuțit* l a m i n t e Deucalion, au socotit pămîntul a fi mumă-sa...”

P. Ispirescu, *Snoave*², p. 89: „băiatul învățase carte pînă din sus de brîu, și dascălii îl lăudau că este *ascuțit* l a m i n t e...”

Omiliar de la Govora, 1642, p. 272: „arată-te înnaltu întru viața bunătăților și *ascuțit* întru ustenéle și întru nevoînțe sufletești...”

Ibid., p. 57: „cu diavoli și cu mai marele lor cu Veezevul, care e mai înfricoșat de toate făpturile, *ascuțit* și mai iute...”

Cantemir, *Chron.* II, p. 111: „Calvisie și Petavie, *ascuțiți* a anilor istoricești sămăluitori...”

v. *Ager*. – *Ascut*. – ²*Ascuțit*. – *Isteț*.

²**ASCUȚÎT** (pl. *ascuțite* sau *ascuțituri*), s.n.; part. passé d ’ a s c u t pris comme substantif: tranchant, taillant, fil, pointe, piquant. Sinonim cu a s c u ț i ș și cu t ă i ș.

Legenda Sf-lui Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p.155): „sfântul apucă spata și o lepădă jos, și nemic nu se temu de *ascuțitul* spétei...”

Tot acolo, o predică, p.198: „închiseră gura leilor, stinseră târîia focului scâpară de *ascuțitul* spétei...”

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 903: „măi tăiosu decât toată sabiia cu doao *ascuțite*...”

O maximă d-ale vornicului Iordachi Golescu (*Conv. lit.*, 1874, p. 73): „Limba muierii, cuțit cu două *ascuțituri*...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„După aceasta se-ntoarce și acest fel le grăi:
Ostași! Voi știți foarte bine că spre a ne birui
Alți mai însemnători dușmani în zădar s-au ispitit,
Ce a săbiilor noastre ei cercară *ascuțit*...”

Balada *Toma Alimoș*:

„Ia mai stai ca să-ți vorbesc,
Pagubele să-ți plătesc:
Pagubele c u t ă i s u l,
Faptele cu a s c u ț i ș u l...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 584)

v. ¹*Ascuțit*. – *Simcea*. – *Tăiș*.

³**ASCUȚÎT**, adv.; d’une manière tranchante ou piquante, finement. A judeca *ascuțit*. A vorbi *ascuțit*. A răspunde *ascuțit*.

v. ¹*Ascuțit*.

ASCUȚITOARE (pl. *ascuțitori*), s.f.; pierre à aiguiser, queux. Sinonim cu c u t e și cu t o c i l ă.

v. *Cute*.

ASCUȚITÒR, -OARE, s. et adj.; celui ou celle qui aiguisse, qui affile etc., émouleur. Care a s c u t e, mai ales *ascuțitorul* de cuțite.

v. *Ascut*.

ASCUȚITURĂ (pl. *ascuțituri*), s.f.; aiguisement. Sinonim cu a s c u ț i r e. Cu același sens se zice și a s c u t e a l ă (*Lex. Bud.*).

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 5): „la s i m c e a groasă ca aceasta, prea aspră piatră, multă și îndelungată *ascuțitură* să-i fie trebuit am socotit...”

v. *Ascuțire*.

ASEAMĂN (*asemănat, asemănare*), vb.; comparer, éгалer, rendre semblable, trouver semblable, assimiler. Latinul a s s i m i l o, trecut și-n limbile romanice occidentale, în cari însă el s-a confundat cu a s s i m u l o, de unde în francezul a s s e m b l e r

sau în italianul *a s s e m b r a r e* s-a păstrat chiar înțelesul latinului *s i m u l*, ceea ce la români nu s-a întâmplat. Alături de *aseamăn* circulează în grai *asemenez*. Poporul rostește mai obicinuît: *asămăn*, *asămănă*.

Dinu Golesecu, *Călătoria*, 1826, *pref.*: „cum puteam, ochi avînd să nu văz, văzînd să nu iau aminte, luînd aminte să nu *aseamăn*, *asemănînd* să nu judec...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Iată că umblînd haiducii peste un moșneag au dat,
Gîrbovit de bătrîneță, într-un toiag răzemat;
A sa barbă ca zăpada, a lui plete argintii,
Fața lui cea cuvioasă, ochii săi măreți și vii,
Îl *aseamănă* că este îngerul ocrotitor
Al acelor pustii sate, sau duhul tînguitor...”

Aseamăn se întrebuintează mai ales sub forma reflexivă, construindu-se cu dativul sau cu prepozițiunea *c u*.

Cu dativul:

Silvestru, 1651, ps. CI:

„*Asămăna*u-mă pelicanului pustiei...”

„*S i m i l i s f a c t u s s u m p e l i c a n o* qui habitat in solitudine...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XXXIX:

„...nu-î cine să să *asămene* ție...”

„...non est qui *s i m i l i s* sit tibi...”

Ibidem, ps. XLVIII:

„...s-au adaos dobitoacelor celor fără minte și s-au *asămănat* lor...”

„...comparatus est jumentis insipientibus, et *s i m i l i s* factus est illis...”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 15 a: „să *asamănă* omul porcilor...”

Ibid., f. 226 a: „a nimică altă nu să *asamănă* isprăvile noastre într-acastă lume numai fumului...”

Ibid., f. 361 a: „acastă lume să *asamănă* unii sâri, că dzua lucrătorii lucrează și rabdă năduvul și gerul, iară deaca vine sara, atunce ei să odihnescă...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p.170): „pizma îndelungată calului siriap și nedomolit să *asamănă*, carile ca pe cel de pe dînsul să lépede, întăi pe sine de mal să surupă...”

Cu prepozițiunea *c u*:

Moxa, 1620, p. 361: „acesta (Traianu) încă zicîa: cade-se înpăratului a se *asămăna* *c u* răbdarîa lui Dumnezeu...”

Pravila Moldov., 1646, f.156: „somnul să *asamănă* *c u* moartîa...”; și mai jos, f. 157: „dragostîa să *asamănă* *c u* bețîia...”

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 8 a: „au *asameni-te* *c u* ceialaltî oameni? căci ca tine cine iaste?...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 34: „se *asămăna* c u Edicula ce este la Țarigrad; și cum acei ce încap la turci de-i închid la Edicula nu mai au nădejde de vicață, așa și aice în țară la noi era acel turn a bisericei curței domnești...”

Construcțiunea cu dativul și cu prepozițiunea c u ne întâmpină uneori în aceeași frază, ca un mijloc de varietate sintactică.

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 454, *Cantic.* VII, 7:

„Ačasta e mărimea ta: *asămănași-te* fi-
nicului și fâțele tale cu strugurii...”

„Haec magnitudo tua: s i m i l i s fac-
ta es palmarum, et ubera tua botris...”

unde lătinește se construiește numai cu dativul: „palmarum”, „botris”, ca și în contextul grec: „τῶ φοίνικι”, „τοῖς βότρυσιν”.

Ca verb neutru, *aseamăn* funcționează în loc de s e a m ă n.

„Lupul *aseamănă* tare cânelui – în care sens se zice și simplu: lupul s e a m ă n ă cu cânele” (*L.M.*).

Donici, *Antereul lui Arvinte*:

„Că antereul lui era acum prea scurt
Și nu *asămăna* nici cu un bun mintean...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 281: „Până aice am însemnat aceste câte arată, care și noi multe cu ochii nu le-am văzut, dar după auzul unora și altora carii *asămăna* că le-au văzut cu ochii lor...”

Cu același sens, dar reflexiv, la Zilot, *Cron.*, p. 5:

„Să zic că nu vrea mîndria, ci vrea blînd a se purta?
Aceasta prea peste fire, că domn nu s-*aseamăna*...”

unde: „domn nu s-*aseamăna*” este pentru: „nu s e m ă n a a domn”.

Forma *asemenez*:

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 11 (f. 14 a): „împărăția ceriului să *asâmeneadză* cu dîiace fîiate...”

Costachi Conachi, p. 221:

„Tu singur ești tot în lume... Leandre, de-ai aduna
Toată dragostea, tot focul ce sîmte inima ta,
Nu vei putea niciodată să mi te *aseminezi*...”

Dicționarul bănățean ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 425): „*Asemenedz. Comparo. Similo.*”

La Ioan Viski din Hațeg, 1697 (*Transilvania*, 1875, p. 152), ne întâmpină scur-
tatul *asemeze*.

Predica din 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 120): „nu vă *asemărareți* lor...”, înfă-
țișează rotacismul și totodată pe arhaicul imperativ negativ.

v. ^{1,2}*Asemene.* – *Asemănare.* – ¹*Seamăn.* – *Răduc.*

ASEARĂ, adv.; hier soir. Din *s e a r ă* cu prepoziționalul *a = ad*. Înseamnă: *s e a r a* de ieri, în opoziție cu *a l a l t ă s e a r ă* „avant-hier soir” și cu *a s t ă - s e a - r ă* sau *d e s e a r ă* sau mai bine *a s t a r ă* „ce soir”, pe când *d e c u s e a r ă* indică numai începutul unei acțiuni într-o seară oarecare, „depuis le soir”, bunăoară în proverbul:

„D e c u s e a r ă a plecat
Și în tindă s-a culcat.”

(Pann, I, 82)

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 449): „plângeți după mine, fraților și soții miei și gintul și cunoscuții mei, că până *aseră* *a l a l t a s e a r ă* cu voi grâiia, și de năprasnă-mi vine și-mi sosi časul de morția...”

Anton Pann, *Prov.* I, 118:

„De făceam *aseară* ca tine și eu,
Nu era să-mi fie *a s t ă z i* așa greu...”

Doină moldovenească:

„Arză-l focul de bărbat!
A venit *aseară* beat
Și de mine s-a legat!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 361)

Altă:

„*Asară* ș-a *a l a l t ă s a r ă*
M-am culcat pe prisp-afară
Pe-o pernuță de bumbac,
Ca să-mi pui mîna sub cap
Si să mă-ntrebi de ce zac...”

(Elena Sevastos, *Cînt. moldov.*, 149)

Cîntec din Ardeal:

„*Asară* fusei fecioară,
Miazănoapte nevestioară...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 28)

v. *Astară*. – *De cu seară*.

ASELGHICÈSC, -EASCĂ, adj.; luxurieux, débauché, déréglé. D e s f r î n a t.
Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 16 a (*Ep. Petri* I, IV, 3):

„...petrecând în necurățăi *aselghicești* |

„...ambulaverunt in l u x u r i i s, de-
sideriis, vinolentiis, comessionibus...”

iar în contextul grecesc: „ἐ ν ὧ σ ε λ γ ε ἰ ὶ α ἰ ζ”,

v. *Aselghie*.

ASELGHICIÛNE (pl. *aselghiciuni*), s.f.; luxure, debauché, libertinage. O români-zare a grecului *a s e l g h i e*.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, fevr.19 (f. 320 b): „(împărățind Iu-lian), ellinii ce era într-o hire cu dânsul, nu numai făcând pângărite *aselghiciuni* cu dânsul să gătiă pre eiș zăgâniată focului vîăcnicî ce încâ siliă și pre creștini să facă lucru spurcatî ca acela...”

v. *Aselghie*.

ASELGHIË, s.f.; luxure, débauché, libertinage. Grecul *ἄσέληγιεταχ*, introdus la români în secolul XVII. *D e s f r î u*.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 8 (f. 53 a): „mă temî că de oî zăbăvi cu svântulî botedzî, să nu mă smintească iarăș înpiedecătorîlî să mă ducâ la *aselghîa* cîă dintâi...”; iar la margine ca scolie: *c u r v î i a*.

v. *Aselghicesc*. – *Aselghiciune*.

ASEMĂNĂRE (pl. *asemănări*), s.f.; l'infin. *d ' a s e a m ă n* pris comme substantif: ressemblance, similitude, comparaison, conformité. Reprezintă ca substantiv toate sensurile verbului *a s e a m ă n*. Sinonim cu *a s e m ă n ă t u r ă*.

Ioan din Vinți, *Molitvenic*, 1689, f. 114 a: „Pre *c h i p u l ă* tău și pre *asămănare* zidit-ai dintău pre omî...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 267): „sympathia fiica *asămănării* iaste și den dragoste să naște...”

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784), p. 70: „Așa iaste și viața noastră, tot cu frică, totî cu grije, să nu să păgubească, să nu-i vină perire dincoace sau dincolo, să nu cadă într-acesta sau într-acela păcatî, să nu să biruiască de rău, să sécere sămințele faptelorî sale celorî bune. O *asămănare* voi spune, ca mai luminatî să puteți aceasta cunoaște. Au fostî unî orașî mare” etc.

Alecu Văcărescu, p. 41:

„Văzînd astfel de răbdare
Făr' d-avea *asemănare*,
Și să miră cum nu pier...”

Costachi Stamati, *Muza I*, p. 346:

„Filosofii greci au zis că trei rele sînt
Pe acest pămînt:
Femeia rea, focul și mare,
Care rele
Între ele
Au mare *asemănare*...”

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai IV*: „Adevărat, nu e nici o *asemănare* între voi amîndoi; capul tău e de poet și al lui de oștean...”

În Munții Apuseni ai Ardealului se zice „p o t r o z, *asemenință* = a s e m ă - n a r e” (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 5).

v. *Aseamăn.* – *Răducere.*

ASEMĂNĂT, -Ă, adj.; le part. passé d' a s e a m ă n pris comme adjectif: ressemblant, comparé, conforme. Care se a s e a m ă n ă cu ceva sau cu cineva. Nu se zice mai niciodată, fiind înlocuit prin a s e m e n e.

v. *Aseamăn.* – *Asemănător.* – *Asemuit.*

ASEMĂNĂTÒR, -OARE, adj. et s.; ressemblant, conforme, qui ressemble, qui fait ressembler. Cuvînt foarte rar întrebuințat.

Antim, *Predice*, p.199: „să câștigăm darul teû, pentru cări acesta însuși avînd numele teû se face *asămănător* desevășit bunătăților tale...”

v. ^{1,2}*Asemene.* – *Aseamăn.*

ASEMĂNĂTÛRĂ (pl. *asemănături*), s.f.; ressemblance, similitude etc. Sinonim cu a s e m ă n a r e.

v. *Asemănare.*

ASÈME, – v. ¹*Asemene.*

¹**ASÈMENE**, adj.; égal, pareil, semblable. „*Asemene* = o b l u, n e t e d, u n u c a ș i a l t u” (*Lex.Bud.*). Din latinul a s s i m i l e m = a d - s i m i l e m, cu trecerea lui l în n (cfr. Miklosich, *Lautl., Consonantismus I*, p. 51), o trecere care se află și la francezi în burguinionul s e m n a i = s i m i l a r e (*Littre*, v. *sembler*). În graiul rotacistic al moților: *asemerea* (Frîncu-Candrea, *Românii din Munții Apuseni*, p. 85). Moldovenii rostesc mai mult *asemine* și *asămine*. Din cauza invariabilității sale la gen și la număr, *asemene* își asociază foarte des în grai, ca și cînd ar fi un adverb, pe emfaticul -a: *asemenea*.

În fabula lui Donici *Bărbatul cu trei femei*, cuvîntul ne întîmpină de patru ori:

„Un om posnaș au fost schimbat
Vro trei femei cu cununii,
Fiind tustrele încă vii.
Dar acolo era un aspru împărat,
La care cum au mers *asemine* știință,
Au și găsit de cuviință:
Ca pentru așa faptă
Pe om să-l de subt judecată;
Iar spre mai aspră înfrînare
Judecătorilor au pus el înainte
Să fie cu luare-aminte
Și să închipuiască pedecapsa cea mai mare
Unci *asemine* de pildă ră urmare,

Că la de împotrivă, el hotărît era
 Pe toți a-i spînzura.
 (Asămine un împărat
 Nici pe la noi n-ar fi stricat.)
 Judecătorii văd că nu-i de șuguit;
 Să hotărească drept ei mult s-au sirguit;
 Și numai Dumnezeu de sus i-au luminat,
 Căci socotința lor aceasta au urmat:
 «Ca omului să de femeile tustrele,
 Îndatorindu-se de a trăi cu ele».
 Norodul însă s-au micrat
 Pentru *asemine* prea slabă hotărîre...”

unde este mai cu seamă remarcabilă inversiunea curat poporană: „*asemene* u n împărat” = „u n *asemene*...”

Constantin Brîncoveanu, 1695 (*Cond. Brîncovenească*, în Arh. Stat., p. 101): „săvârșându-se toată zidirea mănăstirii (Hurezul) și cu cele ce înprejurul ei sânt, și dănd laudă lui Dumnezeu cu bucurie multă, nevoitu-ne-am iarăș cu *asemene* osărdie de am împodobit sfânta casă...”

Axentie Uricar, *Letop.* II, p. 174: „Această carte și altele *asemine* scriea la Nicolai-vodă...”

Asemene se construiește obicinuît cu dativul: *asemene* c u i, sau cu prepozițiunea c u: *asemene* c u ce.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 467): „aceia-s fiii lu Dumnedzeu și *asiamene* c u îngerii...”

Pravila Moldov., 1646, f. 21: „svrédelū sau toporū sau fune sau alte multe *asémenîa* a c e s t o r a...”

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 247: „de să va fi și smintit elū singurū cu multe lucruri fără de ispravă, cu mănări, băuturi și altele *asémene* a c e s t o r a, uciătorilū totū se va certa ca unū vinovatū...”

Silvestru, 1651, ps. CXIII:

„ <i>Aséménîa</i> să le fie l o r carii fac pre ei, și toț ceîa ce să nădăjduesc întru ei...”		„S i m i l e s illis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis...”
--	--	---

Axentie Uricar, *Letop.* II, p. 145: „au mers cu fermanul ce se scosăse de la Împărăție, ca unde vor găsi moldoveni robiți să fie volnici a-i lua; scos-au și de la hanul iarlăc *asemine* c u fermanul împărătesc...”

A. Văcărescu, p. 22:

„Fireasca ta frumușețe
 Nu se află-n alte fețe;
 Tu ești ună între toate,
Asemene-ț i nu se poate...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LXX:

„...Dumnedzăule, cine-î dî-asîamene tie...?”	„...Deus, quis s i m i l i s tibi...?”
---	--

Ibid., ps. CXXXIV:

„De-asîamenîa lor facă-sâ cariî îî facû pre îîşîi...”	„S i m i l e s illis fiant qui faciunt ea...”
--	--

Dar această asociaţiune cu *d e* ne întimpină numai în sens adjectival, pe când verbul e totdeauna fără *d e* -, bunăoară *ibid.*, ps. LXXXVIII:

„Că cine întru nuor să să a s î a m e - n e Domnului, să să facă <i>de-asîamenîa</i> cu Domnulă...?”	„Quoniam quis in nubibus a e q u a - b i t u r Domino, et qui s i m i l i s erit Domino...?”
--	--

În *Liturgiar*, 1683 (*Slujba marelui Vasilie*, f. 29 a), Dosofteiu nu se sfîeşte chiar de a reduplica pe *d e*: „Cela ce îaste icoană bunăţăţâi tale, peciate de *d e -asîamenîa* în sineşu arătând pre tine tatăl...”

Canemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 23): „Iubirea dară cătră cel şic *d e asémenea* va să arâte ne iubirea cătră cel şic nu *de-asémenea*...”

În gura poporului şi-n vechile texturi *asemene* sau amplificatul *asemenea* este invariabil la gen şi la număr. În literatura modernă însă, prin analogie cu alţi adjectivi în *-e*, se pune la plural *asemeni*. Ambele forme sînt deopotrivă bune.

Zilot, *Cron.*, p. 6:

„Se aflară şi d-aicea *asemenea* rîvnitori
Şi cu dînsul împreună pe o cale călători...”

A. Pann, *Prov.* I, 62:

„...îîn loc să se apuce de negoţ sau meşteşug,
Ei, p-alţi *asemeni* cu dînşii găsind, fac prieteşug...”

A f a c e *asemene* c u p ă m î n t u l = a dărmă de tot o cetate, o întărire, o casă, „raser”.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 195: „casele agăi Enachi, ce era în Iaşi făptură de Țarigrad lângă Bărnovskic, le au făcut *asemenea* c u p ă m î n t u l...”

La Ioan Viski din Haţeg, 1697 (Transilvania, 1875, p.152) se află o formă scurtată *aseme*, şi tot acolo verbul *a s e m e z* în loc de *a s e m e n e z*. Această scurtare este pe deplin analogă cu forma *n i m e* lîngă *n i m e n e* sau *p r e t u t i n d e* lîngă *p r e t u t i n d e n e*.

Fără prepoziţionalul *a-*, *s e m e n e*, sau mai bine *s e m e n*, nu însemnează „semblable”, ci „prochain, du même genre”: *s e m e n i i* mei pot să nu fie *asemenea* mic. Omul alb şi omul negru, cel bun şi cel rău, sînt *s e m e n i*, dar nu sînt *asemenea*.

v. ²*Asemene*.

²ASÈMENE s. D-ASÈMENE, adv.; pareillement, également, semblablement, de même, de la même manière. Materialmente este același cuvânt cu adjectivul a s e - m e n e. Mai adesea își asociază în grai pe emfaticul -a: *asemenea*. Sinonim cu a ș i j d e r e „tota așa, cu același chip, cu aceeași măsură, d o p o t r i v ă” (Costinescu). În opozițiune cu a i m i n t r e.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 449): „stau înpărații cu voinicii, mișeii cu bogații, bătrânii cu tinerii, și toți *asemene* vor sta...”; *Ibid.*, p. 454: „bogații și mișeii, și vor sta toți *asemenele*...”, unde e foarte interesantă forma amplificată *asemenele*, cu -l e prin analogie ca în opusul „aimintrele”.

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 82 a: „ești d e -a- t o c m a și de-*asămenia* și într-un scaun cu părintele...”

Șapte taine, 1644, p. 310: „a doo ȧste *asemenia* aceștiia a•unul, a treia ȧrășu tot î n t r - u n c h i p ă a•unul de la bogoȧvlenie...”

Deosebirea de sens între *asemene* și î n t r - u n c h i p se vede bine în următorul text:

Omiliar de la Govora, 1642, p. 26: „într-un chip le dăruî lor suflet înțelept și fără moarte, și î n t r - u n c h i p *asemenia* le dăde toată căstă lume văzută și ce e întru ȧ; și *asemenia* e lor un ceru acoperemânt, soarele și luna o luminare e întru casa lor și pământul li e masă; și ploaia *asemenia* li se varsă celor direpți și celor păcătoș...”

Moldovenește se rostește mai ales *asemine* sau *asămine*.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 122: „de pre la alte mănăstiri ce au mai rămas oameni neprădați și nejecuiți, după eșitul tătarilor n-au mai întârziat cu șederea, temându-se să nu păț *asemine*...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 22: „Carii n-avea să dea, îi lega la pușce, și-i ungea cu miere ca să-i mănânce muștele, și nu numai boierilor făcea această strimbătate, ce și giupăneselor lor *asemine*...”

Același, p. 30: „Venit-au Antioh Cantemir-vodă la scaunul domniei Moldovei, om tânăr ca de 24 ani, silitor spre bună chiverniscalea țării, și se nevoia ca să se facă *asemine* următor tătani-său la dreptate...”

Axentie Uricar, *Letop.* II, p. 149: „s-au spăimântat și au plecat fuga, *asemine* au făcut și alte capete...”

Cînd se alăturază două lucruri, *asemene* se construiește deopotrivă bine cu c a și cu c u.

Amiras, *Letop.* III, p. 103: „au luat și de la boieri, și de la mănăstiri, și de la toate breslele desătime *asămine* ca de la țărani...”; iar mai jos, p. 150: „dănd desătina *aseminea* c u țărani...”

Sensul lui *asemene* se întărește prin t o t.

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 305: „La Sfântul Vasilie, la Sfântul Botez și la Sfintele Paști t o t *asemene* se păzia rânduieala meselor domnești...”

Forma *asămine* se aude și-n Ardeal:

„Toți îmi pleacă la bătaie
Între sunet de cimpoaic,

Cîte șas-alătura,
Cîte patru-*asăminea*...”

(Pompiliu, *Sibii*, 77)

v. ¹*Asemene*. – *Așjdere*.

ASEMENÈZ. – v. *Aseamăn*.

ASEMENÎȚĂ. – v. *Asemănare*.

ASEMEȚ. – v. *Aseamăn*.

ASEMUIÈSC (*asemuit, asemuire*), vb.; assimiler, comparer. Sinonim cu *a s e a m ă n*, după analogie cu care s-a și format din *s e m u i e s c*, singur întrebuintat în vechile texturi.

Glosar circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 301): „*S e m u e s c*, aleg cu cugetul, judec, socotesc”.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 97: „*ăste soarele lumină în făpturile céle văzute, și veselie în toate neamurile, și cunoaștere și s e m u i r e celora ce-s într-însul....*”

S e m u i e s c însemna dentîi numai „*examiner*”, derivînd din „*samă* = lat. *examen*”; el s-a confundat apoi cu *s e a m ă n*, bunăoară în expresiunea: „*te s e m u i e s c cu cutare* = *te a s e m ă n e z cu cutare*”, iar mai mult încă prin forma amplificată *asemuiesc*, devenită chiar sinonim cu *a s e a m ă n*.

Zilot, Cron., p. 56:

„Dar hoții fiind mulți și îndrîjiți prea foarte,
Nimic nu s-au sfiit că poate fi și moarte,
Ci tare-au năvălit asupra-le, săracii:
Nici unul n-a rămas, pre toți i-au perdut dracii,
Și hiare să le zic, aspide veninate,
Că nu s-*asemuiesc* cu oamenii la fapte...”

Dinu Goleseu, *Călătoria*, 1826, p. 77, vorbind despre Belvedere din Viena: „*Alte odăi cu mulțime de organe în multe feliuri din vremea cea veche, ce iar nu se asemuiesc cu ceale de acum, decît numai buciul și fluierașul ciobanului....*”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 33: „...Poetul nu află, în puternica lui închipuire, alte imagini mai potrivite spre a descrie pe acei nenorociți, decît a-i *asemui* cînd cu șire de melancolici cocori, cînd cu stoluri zăpăcite de grauri...”

În epoca fanariotică se întrodusesese cu același sens forma *asemăluiesc*, citată de Cihac (II, 525), cu o înngire anormală întocmai ca în „*prețaluiesc*” în loc de „*prețuiesc*”.

Despre fuziunea lui *a s e a m ă n* cu *s a m ă* și despre raportul ambilor cătră ungurescul *s z á m*, a se vedea studiul men în *Columna lui Traian*, 1883, p. 22-30.

v. *Aseamăn*. – *Semuiesc*. – *-luiesc*.

ASEMUÎRE (pl. *asemuiri*), s.f.; l'infin. d' a s e m u i e s c pris comme substantif: ressemblance, similitude. Sinonim cu a s e m ă n a r e și cu a s e m ă n ă t u r ă.

Zilot, *Cron.*, p. 53:

„Vedeți ceastă cădere
A țării și durere
A sufletului meu;
Pentru a ei peire
Ce n-are-*asemuire*
Cu cât am cetit eu...”

v. *Asemuiesc.* – *Semuire.*

ASEMUÎT, -Ă, adj.; part. passé d' a s e m u i e s c pris comme adjectif: pareil, semblable. Sinonim cu a s e m ă n a t și mai ales cu a s e m e n e.

B. De la Vrancea, *Sultănica*, p. 107: „Norii posomorîți burnîtau peste toată mahalaua, înecînd casele într-o atmosferă grea, fumurie și împufată, *asemuia* cu aburii ce plutesc alene pe dasupra bălților...”

v. *Asemuiesc.* – *Semuît.*

ĂSEN. – v. *Asin.*

ASFÎNȚESC (*asfințit, asfințire*), vb.; se coucher (du soleil, de la lune, des astres). Sinonim cu a p u n sau s c a p ă t. Se întrebuințează numai la a treia persoană, și mai ales cînd e vorba despre soare.

Balada dobrogeană *Mihnea-vodă*:

„Pîn' era soare-n chindie
Rămase tătari o mie;
Nici soarele n-*asfințea*,
Și tătarii se sfîrșea...”

(Burada, *Călăt.*, p. 210)

Alexandri (*Poez. pop.*², 12): „balaurii sînt totdeauna învinși de cătră Feți-Frumoși și tăieți în multe bucăți, carile cearcă a se împreuna până ce *asfințește* soarele...”

La Bolintineanu, *Cerbul*, în loc de „soare” se pune z i :

„Cerbulețe, mai privește
Soarele ce pere-n nori,
Căci cu z i o a ce-*asfințește*
În lungi doruri ai să mori...”

Despre lună, Costachi Stamatî, *Muza I*, p. 107:

„Dar el nici că s-a trezit,
Și l u n a a *asfințit*...”

Ibid., p. 256:

„L u n a *asfințește*, frații adormiră
Toți pe la chilii...”

Despre stele:

„Poporul zice că stelele *asfințesc* dimineața și răsar seara” (T. Constantinescu, Brăila, c. Latinu).

E ciudat că Cihac (II, 338) desparte pe *asfințesc* atât de *s f î n t* = slav. *свѣтъ* (polon. *swiety*, litv. *sventas*, gotic *svinths*), precum și de *s î n t* = lat. *sanctus*, derivându-l din slavicul *свѣтъ* „lumină”. Dentîi a *s f i n ț i r e* este tocmai disparițiunea luminei, adecă nelumină. Al doilea, nazala în românul *asfințesc* e organică, iar în slavicul *s v ě t ŭ* nazală nu există. Este pe deplin o etimologie ca „lucus a non lucendo”!

Legătura lui *asfințesc* cu *s f î n t* sau cu *s î n t* e mai pe sus de orice îndoială serioasă. Cuvîntul însemnează literalmente: „a d s a n c t o s abeo” sau „a d s a n c t u m abeo” „se sanctifier”, devenir saint”. D. Șaieanu (*Semasiologia*, p. 36), vorbind despre epitetul poporan „s f î n t u l soare”, „s f î n t a lună”, observă foarte bine: „Acest epitet explică în același timp și pe verbul *s f i n ț e s c*, *asfințesc* în sens de a apune despre soare sau lună. Într-o doină ardeleană (Jarnik-Bîrseanu, 15):

«Și de dragul dumatle
Știe chiar și s f î n t u l s o a r e,
Că la tine cînd privește,
Stă și nu mai *asfințește*».

În balada *Inelul și năframa* (Alexandri, p. 21):

«Și pe dînsul l-a zidit
În altar la r ă s ă r i t,
Pe ca-n tindă l-a s f i n ț i t».

Această scăpătate sau moarte aparentă a soarelui, această *s f i n ț i r e*, o exprimă albanezii prin «perânduem» (din *perăndi* «zeu» = lat. «imperantem»), literal «a împărăți»: «diŕle perendóne» = «sol occidit», ca și neogrecul βασιλέω «a apune», literal «a domni». V. Miklosich, *Alb. Forsch.* II, 32”.

Între terminologia română și între cea romanică ne întîmpină, negreșit, o strînsă înrudire semasiologică. Neogrecul „ἐβασίλευσεν ὁ ἥλιος = a *asfințit* soarele”, „τὸ βασιλέμα τοῦ ἡλίου = a *s f i n ț i r e* a soarelui”, „ὁ βασιλεμένος ἥλιος = soarele a *s f i n ț i t*” corespunde mai cu samă cu locuțiunea românească poporană: „soarele e î n s c a u n cînd apune” (Preut G. Rarinca, Tecuci, c. Torcești). Dar nu numai o strînsă înrudire, ci o aproape identitate se cuprinde între albanezul „soarele se d u m n e z e i e ș t e” și românul „soarele *asfințește*”, în cari ambele ni se înfățișează „apusul” ca o regiune unde locuiește zeul cu sfinții. În albanezul *p e r n d i* se ascunde mai curînd latinul „parentem” decît „imperantem”. Noțiunea de „imperans”

se exprimă albanește prin „zot”, și numai se asociază, iar nu se identifică, cu acea de „deus”; „zoti Perndia”, ca la noi „Dumne-zeu = Dominus-Deus”. Apoi precum românește se zice la occident – a s f i n ț i t, tot așa albanește occidentul se cheamă p e r n d o n, de ex.: „ku vete? tek perndon” = încotro te duci? spre a s f i n ț i t (Hahn). În scurt, termenul albanez și cel românesc se întîlnesc în toate accepțiunile lor. Noțiunea de sanctitatea occidentului era la noi atât de înrădăcinată, încît popa Grigorie din Măhaciu, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 201 sqq.), traducînd o legendă slavică despre Avraam, și-a permis a adăuga în ea de la sine că îngerii locuiesc „la apusul soarelui”. Ideea e cu totul necreștină. La creștini Răsăritul este regiunea cea sfîntă, iar Apusul numai în anticitatea elenică era privit ca sfînt (cfr. Vinet, *Paradis profanes*, în *Revue de Paris*, 1856, 15 janv.; Welcker, *Kleine Schriften*, 1845, t. 2: *Die homerischen Phaeaken*; etc.). *Asfințesc*, slavizat dintr-o formă anterioară a s i n ț e s c, este la români, ca și „dile perăndone” la albanezi, un rest pagan din acea epocă precreștină, cînd la Apus erau „οἱ Μάκαρες”, Hesperidele, Elysiul, Atlantida, în Omer, în Esiod, în Platone...

v. *Soare*. – *Sînt*. – *Sfînt*. – ²*Sfințesc*. – *Răzbun*.

ASFINȚIRE, s.f.; coucher des astres. Sinonim cu a p u s sau a p u n e r e și cu a s f i n ț i t.

Costachi Conachi, p. 218:

„De-abia zorile lucește, și doresc de *asfințire*,
Pentru că, și zi și noapte, inima mea-i în clătire...

v. *Asfințesc*. – *Asfințit*.

¹ASFINȚIT, -Ă, adj.; part. passé d' a s f i n ț e s c pris comme adjectif: couché (des astres). A p u s. S c ă p ă t a t. Soarele *asfințit*, luna *asfințită*, stele *asfințite*.

v. *Asfințesc*. – ²*Asfințit*.

²ASFINȚIT, s.m.; part. passé d' a s f i n ț e s c pris comme substantif: 1. coucher des astres; 2. ouest, couchant, occident. A p u s. S o a r e - a p u n e. S c ă p ă t a t. Partea cerului unde asfințește soarele și partea zilei cînd a s f i n ț e ș t e. În opozițiune cu r ă s ă r i t.

Un boacet din Moldova:

„Merge de la răsărit
Și pînă la *asfințit*...”

(Burada, *Înmormînt*., p. 121)

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Soarele-acum cu mărire se pleca cătr-*asfințit*,
Luminînd cîmpul acela de cadavre coperit...”

I. Creangă, *Danilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p.458): „Atunci dracul se crăcește c-un picior la *asfințit* și cu unul la r ă s ă r i t...”

Cîntec din Moldova:

„Cine-mi stă și tăbărește,
Cine-mi stă de poposește
La movili între hotare
Pre la *asfințit* de soare?...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 50)

A. Vlăhniță, *Nuvele*, p. 126: „așteptîndu-și cu liniște, ca pe-un *asfințit* de soare, ceasul de vecinică odihnă...”

Ibid., p.179: „În zarea *asfințitului* străjuiesc codrii arămii, și din văzduh se lasă o liniște grea, posomorîță și rece...”

În loc de „soarele a s f i n ț e ș t e” se zice adesea: „soarele d ă î n *asfințit*”.

P. Ispirescu, *Legende*, p. 34: „Cînd se trezi bine din cugetările lui, văzu că soarele d ă î n *asfințit*...”

Același, *Snoave*, p. 51: „Soarele d ă d u s e î n *asfințit*, cînd un călător ajunsese într-un sat...”

O credință poporană:

„Dacă cineva calcă pe razele răspîndite pe pămînt de soare cînd e la *asfințit*, se îmbolnăvește de picioare, nu poate merge și se zice că-i bolnav d e d î n s e l e...” (Pr. G. Grosu, Iași, c. Voinești).

Ca indicațiune a părții zilei, *asfințit* se confundă cu a m u r g și chiar cu c h i n d i e.

„Pe aice la c h i n d i e se zice *asînțitul* s o a r e l u i...” (I. Thoma, Galați, Mavromol).

În Ardeal, pe-alocuri se aude la feminin: s f i n ț i t ă, iar ca verb „a s f î n t a”.

„Apă de scaldă să nu se iaie niciodată din rîu, fîntînă etc. după s f i n ț î t a soarelui” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

„În decurs de un an să nu s f i n t ă soarele preste hainele copilului, căci capătă spaimă” (*Ibid.*).

v. *Asfințesc*. – *Asfințire*. – *Achindie*. – *Apus*. – *Amurg*.

ASIGUR (*asigurat, asigurare*), vb.; assurer, garantir. Î n c r e d i n ț e z. Întreaga familie a acestui cuvînt: s i g u r, s i g u r i p s e s c etc., s-a introdus la români în epoca fanariotică sau cu puțin mai-nainte, fără a fi străbătut peste Carpați, astfel că în *Lexiconul Budan* nu se găsește nici unul. Neogrecul σιγυρος, împrumutat de la italieni, ne-a înzestrat cu toate aceste formațiuni, ca și pe sârbi cu s i g u r a n sau s i g u r n o s t. Cihac dară are dreptate cînd pune pe s i g u r între elementele neogrece (*Dict.* II, 698), după ce dentîi (I, 254) îl pusese pîntre cele latine. Din latinul s e c ù r u s (ital. *sicùro*, span. *segùro*, franc. *sûr* etc.) ar fi ieșit românește s ă c u r, cel mult s e g u r, niciodată s i g u r. Oricum însă, cuvîntul a rămas și va rămînea în grai, nu numai pentru că e trebuincios, dar și pentru că a reușit a se româniza pe deplin, mai ales în formele prefixale sau sufixale ca *asigur*, s i g u r a n ț ă etc.

v. *Sigur*.

ASIGURĂRE }
ASIGURĂT } v. *Asigur.*

A-SÎLA (CU D-), adv.; par force, par contrainte, forcément, à contre cœur. Când nu se face ceva de bună voie, ci prin sîlă.

Pravila Moldov., 1646, f. 65: „nu ăste nime datoriu cu d e-a sila să-l facă să facă ačasta...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 349: „Ștefăniță-vodă aice ca un om tănăr, nevrând soră-sa Rucsanda să vie pre scrisorile tătîni-său și a lui în țeară den Rașcov, care tîrg au fost dat Hmil după moartea lui Timuș feciorului său, trimis-au oaste asupra Rașcovului să-l bată și să ıee pre soră-sa pre doamna Rucsandra c u d e -a sila...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 5 (f. 46 a): „mă adusără la o rîpă adâncă, de o zvărlitură de largă și adâncă până la tartarū, și mă trăgîa c u d e -a sîla la acîa rîpă să m-arunce...”

Caragia, *Legiuire*, 1818, p. 93: „să să tragă c u d e -a sila la judecată...”

Înainte de a fi luat de la slavi pe s i l ă, românii cată să fi avut un alt adverb cu același sens, de care se pare că s-a și păstrat o urmă peste Carpați: în Biharia, în loc de c u d e -a sila, se zice „c u d e -a t ă r i a” (M. Pompiliu, *Conv. lit.*, 1887, p. 1019), unde toate elementele constitutive sînt latine.

v. *Silă*. – *Tărie*.

ASIMȚESC (*asimțit*, *asimțire*), vb.; réflé chir, méditer. Nu vine pe dentregul din latinul a s s e n t i o, ci s-a format deja pe tărîmul românesc din s e n t i o cu intensivul a- (= *ad*), pentru a exprime o concentrațiune a sufletului sau a spiritului, cam ceea ce Bossuet zicea: „Réfléchir, c'est recevoir, au-dessus des mouvements corporels et au-dessus même des sensations, une lumière qui nous rend capables de chercher la vérité jusque dans sa source”. Așa, cel puțin, înțelegem noi pe *asimțesc* în următorul pasagiu din mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, nov. 3 (f.100 b): „închidzându-să într-un bordeiașū, au împlut 60 de aî, nice vădzutū de nime, nice grăit cu nime, ce întu sine *asâmțândū* si pre Dumnedzău chitindū...”

Cuvîntul e foarte frumos.

v. *Simțesc*.

ĂSIN (pl. *asini*), s.m.; t. de zool.; âne. Dobitoc de genul calului, cu urechi lungi. Măgar. Din latinul a s i n u s (ital. *asino*, span. *asno*, fr. *âne* etc.). Este o curioasă scăpare din vedere că Cihac a uitat de a pune pe *asin* între elementele latine ale limbei române, deși n-a uitat pe m ă g a r pîntre cele slavice. Cuvîntul nu e un neologism, ci o moștenire poporană directă din latina, cu conservarea sonului s între vocale, fără a-l trece în z, întocmai ca în „casă”. În vechile texturi sinonimul m ă g a r nu se găsește de loc, pe cînd *asin* e foarte des.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. VII, p. 11, 15: „îată înpăratulū tău vine, șade spre mânzișorū de *asinū*...”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 88 b: „îată înpăratulū tău vine călare pre *asinū*...”

Ibid., f. 354 b: „carele de voi nu-ș dezleagă boul său sau *asinul* de la ȧasle și-l duce de-lă adapă...”,

Uneori cuvântul se scrie *asen* și *asân*, după cum cată să se fi rostit în graiul poporului.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 470): „alții voru fi negri ca însuș diavolul, alții vor fi ca peile aspideei, alții ca piețele *asenului*, alții ca fumul...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 24 (f. 26 b): „odânăoară ȧarăș mȧarsă în pădure a lȧamne cu *asânul*; și aducând lȧamne, ursul veni și lovește *asânul*...”

Același, *Paremiar*, 1683, f.1 a: „cunoscū boul pe cine l-au agonisitū și *asânul* ȧaslȧ domnului său...”

Pentru a exprime mai bine sonul lui *i* în *asin*, intermediar între *e* și *ă*, Silvestru (1651, ps. CIII) îl scrie prin y:

„Carele adapă toate fierile câmpilorū și stămpără sȧtia *asynul* (Асѣнѹлѣ) sȧlbatecū...”

„Potabunt omnes bestiae agri, suscipient o n a g r i in sitim suam...”

Asinul sȧlbatec sau onagrul purta la romȧni un nume specific: c o l u n, împrumutat probabilmente de la tȧtari, cȧci pȧnă astȧzi acest animal se cheamă k u l a n nu numai la turci, dar și-n Persia, la calmuci, kirghizi, buchari etc. (Nemnich, *ad voc.*). De asemenea turanic este c a t ȧ r „mulet”.

Despre glasul *asinului* nu se zice în același fel, deși termenul cel mai obicinuit pare a fi z b i e r ȧ t.

Ieromonahul Macarie (*Lexicon*, ms. din 1778, în Bibl. Centrală din București, v. *glas*), într-un foarte interesant registru: „Deosebirea glasurilor celor jivinelnice”, zice: „a *asînului* r ȧ g i r e a, r ȧ g i t u r a, z b i e r a r e a”.

„...calul rȧnchează, *asinul* r a g e, oaia și capra zbیارă...” (D. Receanu, Banat, Lugoș).

„...*asinul* urlă” (D. Pȧscuȧ, Trans., c. Fȧget).

La feminin se zice a s i n ȧ „ȧnesse”.

v. *Asină*. – *Colun*. – *Catȧr*. – *Rag*. – *Zbier*.

ĂSINĂȘ. – v. *Asinel*.

ĂSINĂ, s.f.; ȧnesse, bourrique. Mȧgar parte femeiască. M ȧ g ȧ r i ȧ sau m ȧ - g ȧ r o a i c ȧ.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Matth.* XXI, 7:

„Adusȧ *asina* și mȧnzul...”

„Et adduxerunt a s i n a m et pullum...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 58 b: „și dzȧșă Avraamȧ argatȧlorȧ sȧi: ședeȧ acȧi cu *asȧna*, ȧară eu și cuconulȧ om trȧce pȧnă ciȧa...”

Ibid., f. 47 a: „Și era dobitoacele lui: oȧ patrusprȧce mȧi, cȧmile șȧase mȧi, pȧrechi de boȧ o mic, *asȧne* de prȧsturȧ o mic...”

„*Ibid.*, f. 60 a: „trimite-mi pre unulă din fiçori și o *asânâ*...”

v. *Asin.* – *Măgăriță*.

ASINÈL (pl. *asinei*), s.m.; petit âne. Deminutiv din *a s i n*, ca și *a s i n a ș*, ambii citați de ieromonahul Macarie (*Lexicon*, ms. din 1778, în Bibl. Centrală din București).

v. *Asin.*

ASLĂM (plur. *aslamuri*), s.n.; t. jurid.: usure. *C a m ă t ă . D o b î n d ă*. Un arhaism moldovenesc, despărut din grai, dar prețios din punctul de vedere istoric.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ed. Bianu, p. 37), XIV:

„...argintul său nu dède într- <i>aslamă</i> ...”	„...pecuniam suam non dedit ad u s u r a m...”
---	---

Același pasagiu la mitropolitul Dosofteiu, 1680: „arginții săi nu-î dède într-*aslam*, unde în contextul slavici: „srebra svoego ne dastŭ v ŭ l i c h v ă”, iar la Coresi, 1577, și la Silvestru, 1651: „c a m ă t ă ”.

La Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), cuvântul ne întimpină de trei ori:

Ps. LIV: „Nu se mai înpuținează din calia ei <i>aslamul</i> și înșelăciunia...”	„...Non deficit de plateis ejus u s u - r a et dolus...”
Ps. LXXI: „de <i>aslamuri</i> și de nederep- tăți va izbăvi...”	„...ex u s u r a et iniquitate redi- met...”
Ps. CXVIII: „pleacă inima mîa întru mărturiile tale, iară nu într- <i>aslam</i> ...”	„...inclina cor meum in testimonia tua et non in a v a r i t i a m...”

Mitropolitul Varlam, 1643, *Matth.* XXV, 27:

„...și dec-am venit eu, aș lua al mieu cu <i>aslam</i> ...”	„...et veniens ego, recepissem utique quod meum est cum u s u r a...”
--	--

unde în *Noul Testament* din 1648: „c u d o b ă n d ă ”.

Ibid., I, f. 16 b: „holdele diavolului săntă locurile céle ascunse, unde să facă curviile, uciderile, nedireptățile, *aslamurile*, asuprélele...”

Cuvântul ne mai întimpină în secolul XVIII într-un act de la Mihai-vodă Racoviță din 20 mai 1721 (Doc. 75, pact XV, *A.R. Mold.*, în Acad. Rom.): „decî Turcul, văzîndu că nu i să dau banii, au apucat pe dumnialui pe Costantin spatar, și dăndu-i strânsoare, au căutat dumnialui de au luat bani de la alți neguțitori cu *aslam* de s-au mântuit...”

După cum *d o b î n d ă* ne vine de la slavi, iar *c a m ă t ă* de la bizantini, tot așa pe *aslam* românii l-au căpătat de la cumani. În *Dicționarul cumano-latin* din secolul XIV (*Codex Cumanicus*, ed. Kuun, p., 85, 101):

„a s t e l a n, usura;

a s t l a n c i, revendedor”.

Radicala a s „gagner”, și chiar tulpina a s t „gain, avantage”, există în mai multe dialecte turanice (cfr. Vambéry, *Etym. Wtb. d. turko-tat. Spr.*, p. 19); dar cuvântul a s t l a n „usure” nu se află nici în dialectul turc osmanli, nici în cel uigur, nici în cel djagataic, ci numai și numai la cumani.

Despre consecințele curat istorice ale acestei etimologii, a se vedea notița mea *Ueber die türkischen Elemente (Berichte des Orientalisten Congresses, Wien, 1889, p. 90)*. Aci voi apăsa asupra următoarelor două puncturi:

1. Până la probă contrarie, *aslam* aparținând numai graiului din Moldova, fără a i se găsi vreo urmă în Ardeal sau la munteni, rezultă că *Psaltirea Șcheiană*, mai veche decât cea coresiană, a fost scrisă de un moldovean.

2. Disparițiunea cumanilor de pe țărmii Dunării fiind anterioară secolului XIV, urmează că cu mult înainte de 1350, adică înainte de data descălecării maramurășenilor lui Bogdan-vodă, Moldova era locuită deja de români.

v. *Accé. – ²Asan. – Coman. – Camătă.*

¹**ASLÂN**, s.m.; t. de zool.: lion. Leu. Turcul a r s l a n, vulgar a s l a n, trecut la bulgari, la serbi, la albanezi, și care s-a încercat a se introduce și la români. La Pitarul Hristachi, *Istoria lui Mavrogheni*, 1817 (Buciumul, 1863, v. 35):

„Deci iarăși luarăm veste
De răsmirița ce este,
Și văzurăm ca un *aslan*
Pă Mavrogheni în divan,
Începînd a se găti
Războiul a-l întocmi...”

v. ²*Aslan.*

²**ASLÂN** (pl. *Aslanești*), n. pr. pers. m.; nom de certaines familles nobles moldaves et valaques. Din turcul a s l a n „lion” s-a născut, atît la români precum și la popoarele de peste Dunăre, numele personal *Aslan*.

În actul muntenească din 1629 (*Doc. Rom. I*, nr. 205, în *Arh. Stat.*), între mai mulți boieri iscălește g r e c e ș t e și „*Aslan* vornic”, iar pe pecetea lui sînt doi l e i în picioare, între cari un arbore, și dasupra literele latine: A.V.

În cronică muntenească, acest *Aslan*, dentîi unul din oamenii grecitului Leon-vodă, a fugit la 1630 cu Mateiu Basaraba și cu alți „boiari de preste Olt” la Hațeg, apoi s-a împăcat cu domnul și a fost numit mare ban al Craiovei (Cipariu, *Arh. p. filol.*, p.17,19).

În Moldova ne întimpină *Aslan* mare postelnic sub Petru-vodă cel Șchiop la 1576 (*Cond. ms. Asachi*, în *Arh. Stat.*, t. I, f. 675b), probabilmente grec ca și cel de mai sus; iar mai tîrziu, sub Nicolae Mavrocordat, între boieri figurează Iordache *Aslan* al doilea spătar, proprietar în districtul Botoșani (*Ibid.*, f. 508 a).

A fost în Moldova și o familie armenească *Aslan*, care s-a boierit la 1810 și a dobîndit apoi nobilitatea austriacă în Bucovina (Baracz, *Zywoty Ormian w Polsce*, p. 32).

Pe lângă *Aslan*, mai exista în Moldova și a rămas, pare-se, în Basarabia o altă familie grecească boierită purtând porecla sinonimică *L e o n* (= Λέων), din care unul ținuse în căsătorie pe o nepoată a lui Duca-vodă (*A.I.R.* I, 1, p. 84).

De aimintrea, ca supranume se întrebuintă la noi și vorba curat românească *L e u*; bunăoară, între răzași sau moșneni din timpul lui Alexandru Lăpușeanul, într-un crisov din 1554 (*A.I.R.* I, 1, p. 67): *Stan i Badiul i Dobre i Ion L e u l...* ”

v. *Aslana*. – ²*Ceaur* – *Leon*. – ¹*Leu*.

³**ASLÂN** (pl. *aslane*), s.n.; variété de cerises. „Aslan, Kirschenart” (Șaineanu). Baronzi, *Limba română*, p. 93: „Numiri de cireșe: negre-dulci; negre-amare; albe-ru-meioare; drăgănele; *aslan-roșii*; *aslan-negre*...” Cată să fie un cuvânt turcesc.

v. ¹*Aslan*.

ASLÂNA, n. pr. pers. f.; Léonie. O formă femeiască din turcul *a s l a n* „lion”. În *Pomelnicul de la Bistrița*, 44 (ms. în Acad. Rom), între membrii vechii familii boierești din Moldova Ganguru: „Ivanû Gangurû i Mariăa, *Aslana*, Parasca...” Textul fiind dintr-o epocă anterioară înrîuririi turcești propriu-zise între români, bănuim că este un nume cumanic.

v. ¹*Aslan*.

ASMÂN (pl. *asmani*), s.m.; t. pastoral: bélier châtreté, mouton. Se rostește și aspirat: *hasman*. *Berbec scopit*. *Berbec bătut*. *Berbec întors*.

„Berbeci se zice numai la cei cari nu sînt întorși; la cei întorși se zice *hasmani*” (Tutovanu, Covurlui, c. Fărtănești).

„...*b e r b e c*, dacă se lasă de rudă; iar dacă i se scoate sămînța – *asman*” (St. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

Cuvîntul ne e cunoscut numai din Covurlui și din Dobrogea. Aceasta ne face a presupune o origine turcească, poate chiar din aceeași tulpină cu „asma” care însemnează „viță t ă i a t ă”, „vigne c h â t r é e”. Dacă se va constata însă că turcesc nu este, atunci s-ar putea apropia de latinul vulgar *s e m u s* „châtreté, mutilé” (Du Cange), conservat și-n dialectele italiene. Din *s e m*, prin analogie sufixală cu „cîr-lan”, „țurcan” etc., s-ar naște *s ă m a n*, de unde apoi *asman*. Deocamdată este o pură ipoteză.

v. *Asmă*.

ASMAȚÛC }
ASMAȚÛI } v. *Hațmațuchi*.

ÂSMĂ, s.f.; t. de vinic.: sorte de vigne. Din turcul *a s m a* „treille, vigne”. Cuvîntul se aude peste Olt. „Via pusă din nou ia numirea de *s a d*; aceea care are viță mare se zice *h a l î n g ă*; cînd se prășește înainte de a înflori se zice că *t ă r ș e ș t e l a c h i t ă*; vița tăiată la doi muguri se zice *c ă p r u c i*; aceea care o lasă pe rod se zice

c e p; cînd o taie de tot, se zice că de acolo iasă o viță numită *asmă*” (R. Michailcanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

v. ¹*Turc.* – ²*Viță*.

ASMONIE sau **ASONIE**, s.f.; t. de botan.: Jasmin. O variantă poporană poetică din *i a s m i n*, numele obicinuit al unei mirositoare flori de grădină, pentru care toate limbile europene au adoptat termenul arab *i â s m i n*, mai mult sau mai puțin modificat, astfel că italienește, bunăoară, el a ajuns *g e l s i m o* și *g e l s o m i n o*, iar în vechea franceză *g e n s e m i l*. Numele românesc ordinar este *i a s o m i e* = neogr. *ἰ α σ ο υ μ ῖ* sau *ἰ α σ ο υ μ ῖ* (Cihac), în care însă a perit *n* din *i a s m i n*, conservat în *asmonie*.

Un cîntec de nuntă din Basarabia:

„El cu mîna flori adună
Mărioarei de cunună,
De cunună de-*asmonie*
S-o pornească-n cununie,
Cunună de mintă creață
Să i-o slobozim pe față,
Cunună de bărbănoc
În două cu busuioc...”

(*Aurora română*, 1882, p. 53)

Doină din Ardeal:

„Frunzuliță asonie,
Mai în jos de Orăștie
Vin doi frați din cătănie...”

(*Țara nouă*, 1887, p. 126)

v. *Iasmin*.

ASMÛȚ (*asmuțat, asmuțare*), vb.; exciter des chiens; fig.: pousser quelqu'un à une mauvaise action. A a ț i ț a cîinii. A î n d e m n a la vrajbă. A î n t ă r î t a. A s t î r n i. *Asmuț* circulează, fără vreo deosebire de sens, la un loc cu formele *amuț* și *sumuț*. *Amuț* e numai de prima conjugățiune; *asmuț* și *sumuț* se întrebuințează și la a patra: *asmuțesc, sumuțesc*. Noțiunea fundamentală este „exciter des chiens”, celelalte noțiuni sînt secundare. Cihac (Dict. II, 352) trage cîtetrele forme din paleoslavicul *сѣмѣтъж, сѣмѣштѣж* „troubler”, rusul *смушѣтъ смутитѣ*. O asemenea derivațiune, pe care nici sensul n-o justifică, nici fonetica, este curioasă mai cu samă cînd o etimologie bună, singură mai pre sus de vreo obiecțiune, a fost propusă deja la 1825 în *Lexiconul Budan*: „*amuț* = a d e t m u t i o”. Tot așa *sumuț* este s u b - m u t i o, iar *asmuț*, contras din *asumuț*, este a d - s u b - m u t i o. Această derivațiune e atît de clară, încît n-ar avea trebuință de a fi demonstrată, dacă pretinsul slavism al lui *asmuț* nu s-ar fi furișat pînă și la d. Șaieanu (*Dict. rom.-germ.*, v. *sumuț*). Lătimește m u t i o „marmotter, murmurer” însemna dentii „gronder com-

me un chien”, de unde apoi a trecut la orice glăsuire ne-nțeleasă, neisprăvită sau inarticulată, însă răutăcioasă ca mîrîirea cînelui: „m u t i r e, quod proprium est canum, cum incipiunt irritari” (Vossius, *Etymologicon*, ed. 1664, v. *Mutus*). În dialectul macedo-român s-a păstrat simplul m u ț = m u t i o cu sensul de acel son pe care-l produc buzele cînd cineva trage din pipă sau cînd pruncul sugă, bunăoară în *Cînticlu a unui bărbat linivos* (Dr. Obedenaru, ms. în Acad. Rom.):

„Cu cicioarele tu cinușe,
Ni-nșit nafoar di ușe;
Cu cibuca-n gură, m u ț ă
Ca ăiaclu ți sugă țîță...”

adecă: „Șezînd cu picioarele în cenușă, nu iese afară din casă; cu ciubucul în gură, m u ț ă ca copilașul cînd sugă țîță”. Dialectul daco-român, afară de românii din Sălăgiu, cari zic curat m u ț (*Tribuna din Sibiu*, 1890, nr. 93), a pierdut pe simplul m u ț, dar a păstrat pe compusele *amuț*, *sumuț* și *asmuț*, cu sensul cel primitiv al latinului m u t i o.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 57): „în grabă afară eșind, și încă mai tare pre dulău *amuțînd* și îmbărbătînd, atîta cît căută lupului a da dos...”

Pravila Moldov., 1646, f. 11: „de va avîa neștine un dulău tare și dărz și va mănca pre toțu dulăii, și de să va apuca de vreunul dulău mai slab și-l va birui, și stăpănu-său va sta de va prăvi și nu-i va despărți, ce încă-i va *amuța* de-l va simeți, și de-l va vătămă pri cel slab sau de-l va și omorâ, ca să plătească toată paguba celui cu dulăul, și să-i dîa și dzêce toîage...”

Doină din Ardeal:

„Ascară pe vremea cinii
Cînd treceam gardul cu spinii,
M-*amuțas*, mîndră, cu cîinii;
M-*amuțai* și nici prea tare:
Cam știai că cine sare;
M-*amuțai* și nice prea:
Cam știai cine trecea...”

(J.B., *Trans.*, 390)

Balada *Costea Gialatul* din Banat:

„Apoi Costea ce lucra?
Odată că șuiera,
Cîinii rău că *amuța*,
După feciori se lua,
Vinele că le rupea...”

(Vulpian, *Texturi*, p. 32)

Anton Pann, *Prov.* III, 36:

„Zicînd asfel, ieși-ndată, strigă sâ vic Grivei,
Li arătă pe streinul cel lungit în patul ei,

Și *sumuțîndu-l* asupra-i, și el iar cum îl zări,
Îl făcu-n grab' să nu știe ușa cum a nemeri..."

Basmul *Paserea măiastră* (Ispirescu, *Legende*, p. 302): „Ei, în loc să facă ca tine, să priimească cu dragoste rugăciunea mea, *asmuțară* ogarii după mine..."

Colinda cerbului:

„Pe cerb că-ntîlnea,
Arcul că-ntindea,
Șoimi că trimetea,
Copoii c-*asmuțea*
Și mi-l săgeta..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 66)

În balada *Vîlcan*, sluga după ce-și leagă pe stăpînul său pentru a-l da turcilor:

„Unde bine mi-l lega,
Într-o fugă se ducea
Și pe turci îi *asmuțea*..."

(*Ibid.*, 554)

Se aude în grai și forma *azmuț* sau *azmuțesc*.

B. De la Vrancea, *Sultănica*, p. 218: „La Igant, cînd zăpada cădea de două palme, porcii înjunghieți *azmuțeau* cîinii caselor și guițau de se cutremura pămîntul..."

Figurat, *ibid.*, p. 14: „Își *azmuțea* gîndul, îl gonea din muche în muche, de p-un plai p-altul..."

Același, *Trubadurul*, p. 122: „copiii de pe drumuri își făcură din ochi, *azmuțîndu-se* asupra gușatului..."

Conservarea latinului *m u t i o* cu sensul cel primitiv de „canum irritamen” în cele trei forme românești compuse *amuț*, *sumuț* și *asmuț* e cu atît mai interesantă, cu cît mai toate graiurile romanice și-au făurit pentru această noțiune cîte un termen propriu mai nou. Frantuzește, de exemplu, se zice după dialecte: *aguicher*, *haler*, *hisser*, *acagner*, *assiler*, *anksi*, *énehysé*, *jaquillâ* etc. (Roland, *Faune popul.*); în Provența: *acagna*, *acussa*, *atissa*, *assuta*, *abourra*, *abouta* (Azaïs, *Idiomes languedociens*). Numai interjecțiunea normandă: „a m o u é e, cri pour lancer un chien sur quelqu'un” (*Mém. de la Soc. de Linguistique* III, p. 376) înfățișează o asemănare cu *amuț*, dar poate să fie de o altă origine.

v. *Sumuț*.

ASMUȚESC. – v. *Asmuț*.

ASMUȚITÒR, -OARE, s. et adj.; celui 0u celle qui excite, qui pousse à quelque chose. Cine a s m u t e sau a s m u ț e ș t e. Cuvînt rar întrebuintat, dar foarte nemerit în colinda muntenească:

„Cîteșitrei sînt vînători,
De șoimei *asmuțitori*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 62)

v. *Asmuț*.

ASÒG (*asogare, asogat*), vb.; broyeur, pétrir, macquer. M e l i ț e z, f r ă m î n t (pîine), f r e c m ă r u n t. Cuvîntul se găsește în dicționarul episcopului Bobb (1822). E foarte remarcabil. Ca mai toți verbiu români cu inițialul *a-*, e compus prin prepozițiunea a d. Rămîne dară a se urmări numai s o g. Precum din latinul „sambucum” s-a făcut „soc”, prin vocalizarea labialelor și prin contracțiune, tot așa, prin contracțiune și prin vocalizarea labialelor, s o g derivă din latinul s u b i g o: „subigo farinam” la Catone, „subigo panem ex ovis aut lacte” la Pliniu.

v. *Melițez*.

ASOGÀRE }
ASOGÀT } v. *Asog*.

ASONÏE. – v. *Asmonie*.

ASPÈNCHI, s.m.; t. de botan.: doradille, Asplenium. Numele românesc obicînit pentru varietățile genului aspleniu este s p i n a r e a l u p u l u i (Dr. Brîndză). Termenul *aspenchi* se află la Sava Bărcianu. Este învederat o scîlciare poporană din a s p l e n i u m, remarcabilă mai ales prin finalul -c h i, care reprezintă sufixul latin deminutival -c u l u m. Numele francez „doradille” e de asemenea deminutival.

v. *Ferigă*.

ASPÏC, s.m.; t. de botan.: lavande, Lavandula. Numele latin vulgar al acestei plante a fost s p i c a (Vegetius), mai bine s p i c u s sau s p i c u m ca într-un text medieval: „sertum rubentium rosarum, fulcitum floribus s p i c i” (Du Cange, *ad. voc.*). De aci, prin același prepozițional *a*, la români *aspic*, în vechea franceză a s - p i c, în provențala: „a s p i c, lavande en épi” (Barthés, *Gloss. botanique languedocien*, p. 51). Italienește: s p i b o. N-are a face cu neologismul francez culinar „aspic = gelée”.

v. *Alivant*. – *Spic*.

¹**ASPÏDĂ** (pl. *aspide*), s.f.; t. de zool.: aspic. Un fel de v i p e r e. Aproape sinonim cu n ă p î r c ă. Neogrecul ἄσπίδα, paleoslavice аспидъ din vgr. ἄσπίς. Ca și „vasilisc”, *aspida* s-a întrodus la români prin Biblie, devenind însă un cuvînt de tot poporan, mai ales ca epitet de o ființă veninoasă sau foarte rea, căci ca termen curat zoologic nu e tocmai precis. În Moldova poporul rostește *aschidă*.

Cugeări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 470): „alții voru fi negri ca însuș diavolul, alții vor fi ca peile *aspideei*...”, unde – ca și mai jos, la Moxa – este de observat genitivul orbanic *aspideei*.

Coresi, 1577, ps. LVII:

„Mănia lorū după chipulū zmeului; ca
aspida surdă ce astupă urechile sale...”

„Furor illis secundum similitudinem
serpentis, sicut a s p i d i s surdae, et
obturantis aures suas...”

Același, *Omiliar*, 1580, quatern. XXVI, p. 1: „nu înțelegutulū auzului nostru
să-lū astupămū, ca și *aspida* ce-șū astupă auzulū urechilor sale, ce cuvântulū lu
Dumnezeu cu înțelesū să-lū auzimū...”

Moxa, 1620, p. 379: „clu se făgădui, puīl *aspideei* nepoților n â p r ă c e e i...”

Mitropolitul Varlam, 1643, II, p.2: „și află unū puțū pustiiu, fârâ de apă, și într-
acela puțū era ș e r p i și *aspide* și s c o r p i i de lăcuīa într-ănsū....”

Viața lui Nifon, text din sec. XVII (ed.1888, p. 58): „să dezbracă lupul de pielea
oei și-ș astupă urechile ca *aspida* și ca v a s i l i s c u l, iar arcul și-l încordă și găti
săgeți...”

Corbea, *Psaltirea*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. XC:

„Pre *aspidă* și pre v a s i l i s c ũ,
Vei încăleca și-i lovi în piscū...”

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 176: „limba *aspidei*, gura ș e r p i l o r cu care
toată ziua clevetim, batjocurim, ocărîm...”

Cu sensul vechi grecesc de „scut”, cuvîntul ne întimpină la Anton Pann, *Erotocrit*
II p. 69:

„Rîdic săbiile goale, în *aspide* se lovesc,
Încep să se războiască, să se taie se silesc...”

În *Psaltirea* ms. a lui Ioan Viski din Hațeg, 1697 (ap. Bianu, *Ps. lui Dosofteiu*,
p. XLVII), se întrebuintează forma nominativă *aspis*;

„Pre leu fără nici o frică
Și pre *aspis* vei umbla...”

v. *Năpîrcă*. – *Șearpe*. – *Vasilisc*.

²**ASPÎDĂ** (pl. *aspide*), s.f.; t. d’archéol.: bouclier rond. v. ¹*Aspidă*.

ASPIS. – v. ¹*Aspidă*.

ĂSPRA, n. pr. pers. f.; Aspra, Sévère. La vechii romani exista numele propriu bărbătesc A s p e r. La români, numele propriu femeiesc *Aspra* pare a fi fost destul de răspîndit, deși nu figurează în calendarul creștin.

Act din 1689 (*Cond. ms. a Hurezului*, 1754, în Arh. Stat., I, f. 218 a): „Tănăsie
Păușăscul împreună cu maică-mea Martha monahița și cu jupâneasa mea *Aspra*...”;
și iscălit: „*Aspra* Păușasca”.

Act din 1696 (*Cond. Brîncovenească*, în Arh. Stat., p.168): „Mihului Pitar încă ȳ-au fostu acestu locu de cumpărătoare de la Zamfir și de la femeia lui *Aspra*, fecorîi lui Statie Buluchașa...”

v. ¹*Aspru*.

ASPREALĂ (pl. *aspreli*), s.f.; 1. „âpreté, rudesse, dureté, rigueur, inclémence, sévérité” (Cihac); 2. amidon. În sensul dentîi, e sinonim cu *a s p r i m e*, care este mult mai întrebuintat. În sensul al doilea, indicat în *Lexiconul Budan*, e sinonim aproape necunoscut cu *s c r o b e a l ă*.

v. ¹*Aspru*. – *-eală*. – *Năspreală*. – *Scrobeală*.

ASPRÈSC (*asprit, asprire*), vb.; rendre âpre, endurcir. „A se *aspri* = devenir âpre, rude; a se *aspri* la cineva = brusquer, rudoyer quelqu’un” (Cihac). *Lexiconul Budan* mai aduce o întrebuintare neutră: „*aspresc* = îngheț puțin, modice congello”. Când e vorba de licuide, mai ales de vin, se zice *n ă s p r e s c*, *n ă s p r i t*, *n ă s p r i r e*, cu prepoziționalul *i n*- ca și-n italianul *i n a s p r i r e*.

v. *Năspresc*.

ASPRÎE, s.f.; âpreté. O formă pe care numai Cihac o citează, ca sinonim cu *a s - p r i m e*.

v. *Asprime*.

ASPRÎME (pl. *asprimi*), s.f.; âpreté, dureté, rudesse. Sub raportul fizic, însușirea lucrurilor *a s p r e* la pipăit sau la gust; sub raportul moral, *s t r ă ș n i c i e*, *n e - n d u r a r e* etc., dar totdeauna mai mult ca formă decît ca fond.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms. în Acad. Rom.), p. 246: „într-această *asprime* și *n e î n d u p l e c a r e*...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 725:

„Cătră greci cam cu *asprime* încep a se arăta,
Însă cu economie de tot a nu-i întărta...”

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul III*: „am arătat *asprime* cătră mulți, m-am arătat *c u m p l i t*, *r ă u*, vărsînd sîngele multora...”

Alexandri, *Tunetul*:

„Văzduhul bubuiește!...Pămîntul desmorțit
Cu mii și mii de glasuri semnalului răspunde
Și de *asprimea* iernei simțindu-se ferit,
De-o nouă-ntinerire ferică se pătrunde...”

A. Odobescu, *PseudoKyn.*, p. 84: „Sălbătecia și gravitatea subiectelor reclamă oarecare *asprime* în mînuirea daltei...”

v. ¹*Aspru*.

ASPRIȘOARĂ, s.f.; t. de botan.: 1. Asperugo (Cihac); 2. Asperula (Șaineanu). Doctorul Brîndză, autoritatea cea mai competentă, nu cunoaște aspri,soară în terminologia botanică poporană. Se pare a fi o simplă adaptațiune modernă.

v. ²*Lipicioasă*.

¹ASPRIȘÛR, -OARĂ, adj.; un peu âpre, un peu rude, duret. Deminutiv din a s p r u.

v. ¹*Aspru*. – -șor.

²ASPRIȘÛR (plur. *asprișori*), s.m.; petite monnaie, sou. Deminutiv din numele monetei a s p r u, despre care a se vedea mai jos. E curios de a mai găsi pe *asprișor* în poezia poporană, pe cînd a s p r u a despărut demult din grai. Sinonim cu b ă n i ș o r.

Balada *Bălăceanu și Brîncoveanu*:

„Stau tătari și turci tăiați,
Ca și snopii secerați:
Lesne, lesne de tăiat,
Anevoie de scurmat
La chisele cu parale,
Cine foc le bagă-n samă:
Asprișor dă-l mărunțel,
Știi ca roua pe pămînt...”

(*Lumina pentru toți*, 1887, p. 71)

Într-o colindă de Crăciun din Transilvania: „S-a sculat jupînul gazdă de o lună, de o săptămînă, cu un dar mîndru, cu vreo doi-trei *asprișori*, dar nouă nu ni se par vreo doi-trei *asprișori*, ci o comoară împărătească de unde a dat Dumnezeu să-i împlinească...” (D. Pop, Făgăraș, c. Copăcel).

v. ⁴*Aspru*. – ²*Ban*. – ²*Bănișor*.

ASPRITÛR, -OARE, adj. et. s.; „rendant âpre, dur, rude, aplaneur, aplaigneur” (Cihac). Care a s p r e ș t e.

v. *Aspresc*. – *Năspritor*.

ASPRIÛ, -IE, adj.; un peu âpre. Formă citată de Cihac. Noi n-o cunoaștem nici din grai, nici din texturi, deși e cu puțință; dar în orice caz nu derivă dintr-un prototip latin a s p r i v u s, ci este formată simplu prin analogie cu „acriu”.

v. *Acriu*. – *Aspru*.

¹ĂSPRU, -Ă, adj.; âpre, dur, raboteux, rude, bourru, sévère. „Care nu este neted, dulce la pipăit; strașnic, iute, fără blîndeță” (Costinescu). Sub raportul moral, *aspru* se referă totdeauna la formă; astfel poate să fie cineva *aspru* fără a fi crud sau cumplit, după cum poate fi cumplit sau crud fără a fi aspru: în primul caz este o bunătate de fond ascunsă sub o formă răutăcioasă, în cazul al doilea este un fond rău ascuns sub

o formă îmbunătătoare. Sub raportul fizic, *aspru* este ceea ce ne în g l o d e ș t e, ne z g î r i e, ne în c o l ț e ș t e, ne s u p ă r ă cînd îl atingem. Din latinul *a s p e r* = *ital. a s p r o* = span. *a s p e r o* etc.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, fevr. 19 (f. 320 a): „furâ amândoi împroșcați cu pietri și târâiți prin locuri *aspre*...”

Ibid., mai 13 (f.127 a): „încă de tânăr âș zmăcina și-ș trudiâ pre sine cu postul și cu nelipsita rugă și *aspră* petriacere...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms. în Acad. Rom.), p. 46: „*aspru* lucru iaste pentru cêle șie cunoscute dreaptă giudecată a face...”

Ibid., p. 52: „Inima mia, o priiatinilor, spre cia cît de gria poruncă și *aspră* slujbă a monarhiilor noastre pururia gata și bucuroasă au fost și iaste...”

Dionisie Eclesiarc, *Cron*. (Papiu, *Monum*. II, p.184): „(Alexandru Moruzi) se vedea iscusit la trebile țerei, adecă a domniei socotință, că era străcurînd țințarul și înghițind cămila, era și cam s t r a j n i c, și aspru cu boierii...”

Costachi Negruzzi, *Toderică*: „cu un glas pe caré voia să-l arâte *aspru*, deși se cunoștea că-i este milă...”

Același, *Scrisoarea XVII*: „e moale și netedă, nu *aspră* și c i o t o r o a s ă...”

Balada *Radu Calonfirescu*:

„Șeade un bătrîn vestit,
Cu chip *aspru* și smolit...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 478)

Costachi Conachi, p. 96:

„Rădic mîini, mă rog la cer,
Milă nu găsesc, și pier!...
Aspre-s toate și de plîns,
Ochii lumina și-au stîns!...”

Donici, *Bărbatul cu trei femei*:

„Dar acolo era un *aspru* împărat
La care cum au mers asemenea știință,
Au și găsit de cuviință:
Ca pentru așa faptă
Pe om să-l de subt judecată;
Iar spre mai *aspră* înfrînare
Judecătorilor au pus el înainte
Să fie cu luare-aminte...”

Alexandri, *Gerul*:

„Gerul *aspru* și s ă l b a t e c strînge-n brațe-i cu jălire
Neagra luncă de pe vale care zace-n amortire...”

„Berbeci *aspri* se zic cei negri pîrli de felul oilor țurcăne, ca berbeci de prăsilă sau de rudă din cari ies mici negri, creți mărunți, cu părul sau lîna răsucită ca bobul de grîu, din ale căroră piei sau hărșii se fac căciule. Se mai zice berbeci *aspri* și oi *aspre* la oricare are lînă groasă în fir și sfișioasă” (I. Vișaianu, Muscel; c. Mățău).

Uneori *aspru* se asociază cu noțiunea de a c r u și de a m a r.

La vin a c r u se zice *aspru* (Fălciu, pl. Crasna).

„Vinul c a m a c r u se zice *aspru*” (I. Floca, Transilv., c. Sina).

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 145: „toată moartea din fire *aspră* și a m a r ă iaste...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 20: „în timpuri *aspre*, dă nevoie și dă a m a r u r i...”

v.^{2,3} *Aspru*.

²ĂSPRU, (pl. *aspre*), s.n.; *aspérité*. Sinonim cu a s p r i m e și cu a s p r e a l ă. Prin prepozițiunea c u formează o locuțiune adverbială: c u a s p r u = durement.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LIX:

„Arătaș poporului tău *aspre*, adăpași-ne
cu vin de ovilire...”

„Ostendisti populo tuo d u r a, potasti
nos vino compunctionis...”

Același, *Synaxar*, 1683, oct. 11 (f. 60 a): „și fură trimișu acești prea-nțelepțu de la patriarhulū Ierusalimulū la-mpăratulū Theofilū Iconoborețulū c u *aspru*, cariî stîndū naintia lui de față, âl înfruntarâ...”

v. ¹*Aspru*.

³ĂSPRU, adv.; âprement, durement, sévèrement. C u a s p r i m e sau c u a s p r u.

Balada *Vulcan*:

„Ochi[i]-n sînge-și încrunta
Ș-apoi *aspru* cuvînta:
Alelei, fecior de lele!
Vînzător zilelor mele!...”

v. ²*Aspru*.

⁴ĂSPRU (pl. *aspri*), s.m.; t. de numism.: aspre, petite monnaie d’argent. Moneta numită *aspru* circula la români înainte de căderea Constantinopolei. Astfel, bunăoară, într-un crisov slavon de la Radu-vodă din 1471 noi citim că One și neamul său au cumpărat patru delnițe de pămînt drept 1000 *aspri*. Publicînd acel crisov, Venelin (*Vlacho-bolgarskiia gramaty*, p. 95 sqq.) face o disertațiune întregă despre *aspri*, dentîi ca monetă bizantină: τὰ ἄσπρα „les blancs”, apoi ca monetă turcească. Lăsăm la o parte valoarea după timpi a *asprului* peste Dunăre. La români, în secolul XVII, 12 *aspri* făceau un „florin de argint sau „2 potronici de argint” și corespundeau cu plata normală a unei zile de muncă, după cum rezultă din următoarele două texturi, unul muntenească și cellalt moldovenesc:

Moxa, 1620, p. 370: „să dea birū la anul unū florintū de argintū, cum se zice 12 *aspri*...”

Vasile Lupul, *Pravila*, 1646, f. 6: „Ceia ce vorû fura plugû sau herû de plugû sau •ugû, și de să vorû găsi, să socotească din ce dzi s-au furatû până în ce dzi s-au găsitû, dece să plătească pre toată dzua câte 12 *aspri* carii facû 2 potronici de argint, sau cătû să va da unui omû ce lucreadzâ pre dzi...”

În *Noul Testament* din Bălgrad, 1648, *Mat. XVII*, 27:

„...vei afla un s t a t i r ũ; acela ăa și-l
dâ lorû drept mine și drept tine...”

„...invenies s t a t e r e m; illum su-
mens, da eis pro me et te...”

la cuvîntul s t a t i r se pune la margine tălmăcirea: „b a n sau *asprû*”, ceea ce arată că în Ardeal cuvîntul luase un sens general de „monnaie”.

Acolo unde valoarea *asprilor* nu poate fi hotărîtă, este cînd se vindea în șerbie o familie întregă de români, cu copii mai mulți sau mai puțini și cu avere mai mare sau mai mică, ceea ce făcea ea prețurile să fie foarte variate. Iată cîteva exemple:

Act muntenesc din 1629 (*Doc. Rom. I*, nr. 204, în *Arh. Stat.*): „Adecă noi Ignat și Stancîul și Neagoe și Stan deîn Siliștoară scris-am noi acesta al nostru zapis să fie de mare credință la mîna jupan Neculei Vist, ca să se știe cum am venit noi toț de ne-amu vîndut cu fečorii noștri și cu toate ocinele noastre să fim rumâni dumnealui, și am luat eu Ignat și cu fečorii miei preste toată ocina mea 2700 *aspri*, și eu Stancîul cu fečorii miei și cu toată ocina mea luoa-am 2700 *aspri*, și eu Neagoe s sinove 1600 *aspri*, și eu Stan cu fečorii miei cu toată ocina mea *aspri* 1600, de ne-am vîndut de a noastră bună voce...”

Document din 1610 (*A.I.R. I*, 1, p. 8): „sintu detorîu jupănului Mihaîu *aspri* 7700, și i sintu detorîu de multă vrême de sintu la 8 ani de cîndu i sintu detorîu acești *aspri*, și mi-au pus zi de multé ori, iar acmu iar m-amu rugat de mi-au pus zua la sveti Dimitrie să-i plătescu *aspri* la zi; iar să nu-i voîu putea plăti *aspri* la zi, iar eu să-i fiu rumănu cu fečorii mei...”

Astfel prețul unei familii de români varia în prima jumătate a secolului XVII între 1500 pînă la 8000 *aspri*. În aceeași epocă, la 1606, boierul Cernică (Venelin, *op. cit.*, p. 252) își cumpăra patru țigani, și anume pe Stroe drept 1500 *aspri*, pe Dumitru 1000 *aspri*, pe Iova 1700 *aspri* și pe Oancea 1000 *aspri*. Între români și țigani – cam mică deosebire!

E foarte interesantă următoarea cercetare a lui Littré (*Dict. I*, 21) despre dubla origine a cuvîntului *aspru*: „En grec moderne, σπρος signifie blanc; et en effet l’ a s p r e est une monnaie d’argent, et c’est ainsi que chez nous une pièce blanche s’est nommée un blanc. Cette monnaie est en usage chez les Turcs; mais le mot n’est pas turc; car on le trouve dans Alexis Comnène bien longtemps avant l’établissement des Ottomans, διὰ τρᾶχέων ἃ σπρω νομισμάτων, exiger le payement en monnaie non usée. Cette phrase explique en même temps l’origine du mot a s p r e. En effet les Latins nommaient n u m m u s a s p e r une monnaie âpre, c’est-à-dire non usée par le frottement, en d’autres termes, fraîchement frappée. On a là une des plus curieuses mutations de sens qu’une langue puisse offrir. A s p e r n u m m u s signifie en latin une monnaie qui sort de la fabrique; le mot a s p e r passe dans le grec avec le sens de monnaie, puis il prend le sens spécial de monnaie d’argent; et

comme l'argent est blanc, il arrive à exprimer la blancheur, de sorte que, par une déduction qu'on suit nettement, a s p e r devient synonyme de blanc."

Cazul e mai cu samă curios în limba română, unde adjectivul latin a s p e r s-a păstrat intact în gura poporului, întîlnindu-se apoi d-odată cu același a s p e r numismatizat de către bizantini, fără ca să mai fi fost cu puțință de a recunoaște că este una și aceeași vorbă!

După ce cuvîntul a despărut demult din grai și din sistema noastră monetară, el trăiește pînă astăzi în poezia poporană sub forma diminutivală a s p r i ș o r „petite monnaie”, dar numai în poezia poporană.

v. ¹*Aspru*. – ²*Asprișor*. – ²*Ban*. – *Florint*. – *Lețcaie*. – ²*Leu*. – *Potronic*...

ASPÛM (*aspmat*, *aspumare*), vb.; écumer, se couvrir d'écume. Din s p u m (= lat. *spumo*) cu prepoziționalul *a* (= *ad*). Sinonim cu s p u m e g. Cihac a uitat acest cuvînt între derivatele din s p u m ă (I, 261), deși îl are *Lexiconul Budan*: „*Aspum*. S p u m”.

Noul Testament din 1648, *Marc*. IX, 17, 19:

„...aspumă și scrășnește cu dinții lui și să vestejește...”		„...s p u m a t et stridet dentibus et arescit...”
--	--	---

„...și căzu la pământ, tăvăliia-se <i>aspu-</i> <i>mănd</i> ...”		„...elusus in terram, volutabatur s p u - m a n s...”
---	--	--

Ibid., *Epist. Jud.* I, 13:

„Valurile mării groaznici, <i>aspumându-ș</i> necurățiile lor...”		„Fluctus feri maris, d e s p u m a n - t e s suas confusionés...”
--	--	--

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 262): „...cu o falcă în cer și cu alta în pămînt, la șoim alergă, către carile ochii întorcînd, fața în divuri în chipuri, voroava amestecînd, limba bolborăsiindu-i, balele mergîndu-i și gura *aspumîndu-i*...”

v. *Aspmat*. – *Spum*. – *Spumă*. – *Spumeg*...

ASPUMĂRE (pl. *aspumări*), s.f.; l'infin. d'a s p u m pris comme substantif: action d'écumer, de mousser. *Lexicon Budan*: „*Aspumare*. Spumatio. Exspumatio.”

v. *Aspum*.

ASPUMĂT, -Ă, adj.; le part. passé d' a s p u m pris comme adjectif: corvert d'écume, écumant. S p u m e g a t și s p u m e g ă t o r.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 470): „alții *aspumați*, alții voru fi gunoiți, alții cu toată spurucăciune diîn talpe până în capu...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 218): „cu fâlcile căscate, cu buzile lăsate și cu balele *aspumate*, cuvinte cu stropi, și stropi cu cuvinte amestecate...”

v. *Aspum*.

AST, ÂSTĂ; pron. démonstr.: ce, cet (cette). Formă contrasă din a c e s t, de care nu se deosebește mai de loc prin funcțiune, decît numai că *ast*, niciodată a c e s t,

întră în cuvinte compuse: *astăzi*, *astfel*, *astară* etc., sau în locuțiuni aglutinate ca: *astădată*, *astă-noapte* și altele, mai scurtându-se uneori forma feminină în *a s -* : *a s -noapte*, *a s -vară*, *a s -toamnă*. Cîteodată *ast* pare a avea o mai puțină demonstrativitate decît *a c e s t*, apropiindu-se mai mult de caracterul unui simplu articol, bunăoară la I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 340): „ia să mai odihnesc o leacă *aste* bătrînețe!...”, unde „*aste* bătrînețe” însemnează: „bătrînețile”. În orice caz, pentru varietatea stilului, *ast* și *a c e s t* se pot întrebuița unul lîngă altul, înlăturîndu-se o repetițiune monotona.

Zilot, *Cron.*, p. 77:

„Ferească Dumnezeu, *ast* rău să nu mai fie
La noi, nici la dușmani *a c e s t* fel de urgie!...”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea* VI: „Sub biserica *astă* nouă sînt catacombele mînăstirii, în cari se pun oasele morților cînd le dezgroapă din umedul lor locaș ca să deie locul lor altor morți mai proaspeți. *A c e a s t* ă hruță e boltită...”

Masculinul *ast* nu-și acată niciodată pe emfaticul *-a*, care se asociază numai cu forma ă s t: „omul ă s t a”, nu: „omul *asta*”. De aceea este o licență, de nu va fi cumva o eroare de tipar, la A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 8: „Mîna mea s-a muiat; nu mai poate ridica buzduganul *asta*, vechiul meu tovaroș...”, unde trebui să se zică: „buzduganul ă s t a”.

Emfaticul *-a* se acată însă la femininul *astă*.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 190): „Parcă nu faceți a bine, de nu vă mai astîmpără dracul nici la vremea *asta*...”

Negreșit că emfaticul *-a* se adaugă numai atunci cînd pronumele se pune după substantiv, expres sau presupus, căci altfel funcționează totdeauna simplul *astă*.

A.. Pann, *Prov.* I, 93:

„Ieri de muream, Doamne bune,
Nu vedeam *astă* minune!...”

La plural: *aști*, *aste*. Cazurile oblice: *astui*, *aștii*, *astor*.

Act moldovenesc din 1683 (*A.I.R.* III, p. 257): „Și eu Auvram m-am prălăjit la plata *astui* zapis...”

A. Pann, *Erotocrit*, p. 119:

„Așa iar și-ntre doi tineri Amorul cînd mijlocește,
Din desfătările sale ca să guste îi silește,
Încep să-i priceapă taina și meșteșugirea toată,
Și-n urmă să-i simță dorul și rana cea-nveninată:
Alerg cu mare plăcere asupra *aștii* pricine,
Și urmează cu-ndrăzneală, ca niște învățați bine...”

Același, *Prov.* I, 121:

„*Aști* protivnici dară n-au de tine păș...”

Costachi Conachi, p. 227:

„Marmurilor fără suflet, pietrilor nesimțitoare,
Ce sînteți razem la plînsul *astor* slujnice fecioare...”

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Cu respect și duioșie mă închin *astui* mormînt...”

Același, *Scrisoarea IV*: „omul se simte cît e de mic înaintea marei puteri a lui Dumnezeu, înaintea *astor* oase mucedu ce au avut odinioară carne și sînge ca noi...”

Ca și mai toate cuvintele cu inițialul *a-*, în poezia poporană *ast* își poate prepune pe *d*.

Colindă din Muscel (N. Isbășanu, c. Albești):

„Leroroi sara,
Dastă sară
Mi-este-o sară mare...”

v. *Acest. – Astară. – Astăzi. – Astfel. – ¹D...*

¹ĂSTA. – v. *Ast*.

²ĂSTA; ȕa, ceci, „nom général de chose” (Littré). O contracțiune din *a c e a s t a*, întrebuințată mai cu preferință în proverbi și-n locuțiuni stereotipe sau familiare.

A. Pann, *Prov. I*, 168: „Și cînd o pate, începe să-i zică: Și *asta* e cercel la ureche! sau: Oi ținea-o ș-*asta* minte...”

Doina *Nevasta bolnavă*:

„*Asta*-i lumea, ard-o focul!
Cînd chitești să cerci norocul
Nici că-n lume-i afli locul...”

(Alex., *Poez. pop.*², 390)

Cîntec din Ardeal:

„Du-te, cîne,
Măi calvine!
C-asta nu-i cu direptate
Să se ie un sor eu frate...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 32)

Balada *Doncilă*:

„Ba, ferească Dumnezeu!
Nu-i *asta*, drăguțul meu...”

În locuțiunea „u n a c a *asta*” se adaugă la noțiunea cea obicinuită de *asta* o nuanță de mirare sau de necaz.

Alexandri, *Cinel-cinel*, sc. 13:

„Graur: Am mâncat la masă cu cucoane?...! I! mămulica me, căci n-am știut u n a c a asta!

Florica: Și ce făceai?

Graur: Ce făceam?...Le sărutam pe toate...”

În graiul poporan neutrul *asta* se ia uneori ca feminin, bunăoară la I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p.176): „Omul bun n-are noroc; *asta-i* ș t i u t ă, rogu-te să nu-ți fie cu supărare...”, unde obicinuît se zice: „*asta-i* ș t i u t...”

Asta e în opozițiune cu a l t a „pas ceci”.

Balada *Golea Haiducul*:

„Voinici, stați
De nu mai dați,
Pe mine nu mă stricați,
Că *asta* nu e a l t a,
Ci este greșeala mea
Și blestemul maică-mea...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 589)

Balada *Oprișanul*:

„Nu mi-e ciudă d e *asta*,
Cît mi-e ciudă de a l t a...”

Asta-i asta = „c’est bien comme cela, la chose est ainsi”.

A. Pann, *Prov.* III, 156: „*Asta e asta!* stau să-i pice potcoavele, și tot cere să mai trăiască...”

Asta se poate construi cu partitivul d e, ca în chiuitura din Ardeal:

„Părinte, popia ta!
Fă și cu mine ceva,
Numai nu mă cununa,
Că nu-mi place d e *asta!*”

(Familia, 1887, p. 187)

unde „d e *asta*” însemnează u n a c a *asta*”.

Altceva este construcțiunea genitivală cu d e, ca în proverbul:

„Multe-am tras
Și nu m-am ras
Nici d e *asta* nu m-oi tunde.”

(R, Simu, Trans., c. Orlat)

v. *Aceasta*. – *Aiasta*. – *Ast*.

ASTĂR, s.n.; t. de comm.: étamine, toile commune, doublure. Din turcul ā s t ā r „toile grossière qui sert de doublure” (Șaieanu), de unde și neogrecul ἀστάρτι, serbul **536** *astar* etc. (Cihac). „Căptușeală de pînă ce se pune pe dosul unei haine” (Costinescu).

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 321: „i se gătia un cal domnesc îmbrăcat peste tot cu *astar* alb...”

Nartul oraşului Iaşii, 1792 (Codrescu, *Uricar* IV, p.134): „Un antereu femeesc de alăge manițe cu adaos de *astariu*. Un antereu femeesc de alăge cu matasă tij cu adaos de *astariu*...”

De aci și verbul *a s t ă r e s c* „doubler”: „a *a s t ă r i*, a pune *astar* pe o haină, a o căptuși cu *astar*” (Costinescu).

v. ¹ *Turc*.

ASTĂRĂ, adv.; ce soir. Sinonim cu *d e s e a r ă*. O contracțiune din *a s t ă - s e a - r ă*, întrebuințată mai ales peste Carpați, dar cunoscută și de dincoace.

Dicționar ms. bănățean circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 425): „*Astară*. Hoc sero”.

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p.121: „cel fără obraz și gros la pele, și ceea ce e datoriu și poate și trebuie să dea, el îndepartă *a s t ă z i* până *astară*, de m î n e până poimîne, și așa mîna tot mai departe...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, iun. 6 (f. 148 b): „și déca să dusă la curțile sale, porunci egumenei să-î trimiță pre Mariia *astară*, iară egumena să măhni...”

Doină din Ardeal:

„Țucu-ți, lele, ochii tăi
Seara, încuind viței;
Țucu-ți, lele, gurița
Astară, cînd t-ei culca!...”

(J.B., *Trans.*, 392)

Astară, alături cu *a s t ă - s e a r ă*, se întrebuințează și-n dialectul istriano-român (I. Maiorescu, *Itin.*, p. 85; Miklosich, *Rum. Unters.* I, p. 19), ceea ce dovedește vechimea acestei forme.

v. *Seară*. – *Aseară*. – *Deseară*.

ASTĂU (*stătut*, *astare*), vb.; être présent, comparaître devant une autorité. Latinul *a s t o*, *a s t i t i*. E foarte întrebuințat în toate scrierile mitropolitului Dosofteiu, mai ales însă cu sensul de a se î n f ă ț i ș a denaintea unui judecător. Vom cita numai o parte din texturi dosofteiene:

1680, ps. XXXV:

„...*astătu* la toată calia nu bună, și de răutate nu s-au urât...”

„...*a s t i t i t* omni viae non bonae, malitiam autem non odivit...”

unde la Coresi, 1577: „*p r i s t ă n i* în toată calea rea”, la Silvestru, 1651: „*s t ă l ă n g ă* cale nu bună”, la Șerban-vodă, 1688: „*a p r o a p e s t ă t u* lăngă toată calea nu bună...”

1680, ps. CVIII:

„Că *astătu* na-direapta mișelului...”

„Quia *a d s t i t i t* a dextris pauperis...”

unde la Coresi: „că s t ă t u de-a dreapta méserului”, la Silvestru: „că s t ă dī-a dreapta surumanului”, în *Biblia Șerban-vodă*: „căci s t ă t u den dreapta săracului...”

1680, ps. XLIV:

„Astătu împărăteasa na-dreapta ta...” | „A s t i t i t regina a dextris tuis...”

unde la Șerban-vodă: „î n a i n t e s t ă t u...”

Synaxar, 1683, mai 5 (f. 109 b): „în cetăția Calliniculă unde era Numeriană împărată sosându, și-naintia fiiții lui *astându* și pre Hs. Dumnedzău mărturisindă...”

Ibid., oct. 2.4 (f. 85 a): „îngerulă Domnului i să arătă de-i dzâsă: cutedzâ, fata lui Dumnedzău, că ță să cade să *astăi* naintia Ighemonoului...”

Ibid., fevr. 3: „și decă *astătu* la •udeț și fu întrebat, spusă vederat, și numele său și credința și meștersugul...”

Ibid., mart.11 (f. 28 b): „și iarăș părăndu-î, *astătură* la •udeț...”

Ibid., mart. 14 (f. 37 a): „dī-acīia âș băgară mânule în cătuș și *astătură* naintia lui Urvană ighemonulă...”

La gerundiu, Dosofteiu întrebuințează deopotrivă formele *astând* și *astătând*.

Synaxar, 1683, mai 6 (f.110 b): „Acesta era în dzâlele lui Lichinie și Savină ighemonulă, naintia căruia *astătându*, fu bătut cu vine de bou...”

Ibid. (f.111 a): „I-au aruncat în temniță, unde *astătându-i* îngerii l-au pusu-lă sănătosă...”

Ibid., mart. 19 (f. 46 a): „deci mărgându svântulă la Nicomidiia și *astătându* naintia acelu domn și-ntrebându-lă să dīa răspunsă, âi dzâsă...”

Ibid., mart. 28 (f. 57 b): „iară dimineață *astătându* naintia tiranului, le dzâsă...”

Ibid., mart. 17 (f. 42 a): „aciastăia audzându carii era *astându*, să cutremurără...”

Din *astau* s-a format și a rămas la ardeleni verbul a s t ă v e s c, despre care vezi mai jos.

v. *Astătut*. – *Stau*.

ASTĂRÈSC. – v. *Astar*.

ASTĂTÛT, -Ă, adj.; part. passé d' a s t a u: comparu devant, une autorité. Î n - f ă ț i ș a t.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 12 (f. 61 b): „călugăriță depreună cu alte fiate într-o mănăstire, și pârâtă la Ighemonul și *astătută* naintia lui, într-o legătură de her legată, o bătu...”

v. *Astau*.

ASTĂVÈSC (*astăvit*, *astăvire*), vb.; tarder, retarder, rester longtemps quelque part. Cuvînt întrebuințat peste Carpați, dar numai sub forma reflexivă. *Lexiconul Budan* aduce locuțiunile: „Mă *astăvesc* = s t a u, s î n t, z ă b o v e s c; puțin se *astăvește* pe acasă = parum moratur domi”; și derivă cuvîntul din latinul s t o, a d s t o. Din a d s t o se trage verbul a s t a u, despre care a se vedea mai sus. Din a s t a u s-a

format *astăvesc* prin analogie cu sinonimul *zăbăvesc*, astfel că finalul *-ăvesc*, adecă *-ăv-*, se datorează înrîuririi slave.

v. *Astau*. – *Zăbovesc*.

ĂSTĂZI, adv.; aujourd'hui. Ziua în care sîntem, între *ieri* și *mine*. Prin extensiune, se zice uneori și despre vremea în care trăim, cuprinsă între *trece* și *viitor*. În primul sens: *astăzi* e luni; în sensul al doilea: *astăzi* oamenii nu cred nemic fără dovadă.

În graiul vechi se mai auzea încă trisilabic: *a-stă-zi*, circulînd însă în același timp disilabicul *a-stăzi*.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. V, p. 10: „dă-mi tu mic *astăzi*, iară lu Dumnezeu i veri da m â i n e...”

Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 459): „*Astăzi* era cu noi, iară m â i n e se duce de la noi acolo; *astăzi* cela ce ne iubiă pre noi, iară d e m â n e a ț â petrecemu-lă cu jale; *astăzi* în viață, iară m â i n e în groapă; *astăzi* puternici, m â i n e fără putere; *astăzi* cu bune mirosele ungându-se, iară d e m â n e a ț â înpuțindu-se; *astăzi* hrăniindu-se acicea, iară m â i n e acolo plîingându...,”

Deja în secolul XVII, finalul *i* sau *î* din *astăzi* începuse a dispăre; trecînd în *ă*.

Moxa, 1620, p. 389: „jucași bine *astăză* și vrătejiși bine calul...” Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, nov. 11 (f. 118 a): „Un om de-ahiră cu alți 2 înșu țaindu-mă și sprejinindă au venită totă cu mine e r i și *astădză* pre mare până aici...”

E remarcabilă forma substantivală plurală *astăzile* la Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXXIV, p. 9: „să nu cu lénea și cu negrija să rămănemă, *astăzile* de pururea cu înșelăciune petrecându-le, iară d e m â n e ț i l e de-acia începăturile lucrurilor iară părăsindu-le...”

Urmînd după un nume și prepunîndu-și pe d e, *astăzi* funcționează ca adjectiv: „hodiernus”.

Cantemir, *Chron.* I, 9.4: „Românii cești de *astăzi* în Dachia sînt tot aceia romani pre carii Ulpie Traian i-au adus atuncea...”

În popor e foarte obicinuit pleonasticul *zi d e astăzi*, care se deosebește de simplul *astăzi* numai prin mai multă energie.

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 36 b: „Iară străluci dulce primăvară și liniște mare într-acastă d z i d e *astădzi*...”

Șiapte taine, 1644, p.117: „Taina preoției iaste le•uită de la Hs. spre apostoli și până în d z u a d e *astădzi*...”

Cînd nu urmează după un nume, d e *astăzi* însemnează „a partir d'aujourd'hui”.

Act moldovenesc din 1682 (*A.I.R.* III, p. 258): „să dea Ursul Murguleț acești bani toți de *astăzi* din 26 de zile a lui Iiul în patru săptămăni...”

La mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, apr. 1 (f. 67 b): „să nu mutăm vrămă pocăinții, zăbăvindu-ne în păcată d e *astădză* d e m â i n e, că nu știm până măine a•unge-vomă...”, locuțiunea „d e *astăzi* d e m â i n e” exprimă foarte energic ideea de trăgăinare: de *astăzi* pînă măine și de măine pînă mai încolo.

Cînd sîntem însă nesiguri dacă ceva se va întîmpla tocmai *astăzi*, zicem: *astăzi-m î i n e*, ca în colinda muntenească:

„*Ăstăzi-m î i n e*,
Nunta-mi vine...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 83)

Cînd *astăzi* și *m î i n e* nu sînt aglutinați, devenind oarecum un singur cuvînt, ci ambele elemente sînt despărțite, atunci locuțiunea indică o continuitate de timp, o neîntrerupere între *astăzi* și *m î i n e*, bunăoară în doina Domnica:

„*Ăstăzi* bură, *m î i n e* bură
La Domnica-n bătătură...”

(Alex., *Poez. pop.* 2, 349)

sau într-o doină muntenească:

„*Ăstăzi* beu și *m î i n e* beu,
Mă mir bani de unde ieu...”

(Vulpian, *Texturi*, p. 9)

Zicerea „*p î n ă astăzi*” exprimă raportul trecutului cătră actualitate.

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 11: „Numai de poveste au rămas d e a t u n c e a întru pomenirea oamenilor numele Hănceștilor aice în țară p ă n ă *astăzi*...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 235: „la Alexandru Buhuș nemică nu i s-au ales de casa lui și de feciorii lui, care se vede și p ă n ă *astăzi*...”

Proverb: „I-a cîntat cucul *astăzi* = îi merge bine” (Pann, II, 68).

v. *Cuc*.

Disilabicul *astăzi* este identic prin sens cu monosilabicul *azi*; în privința etimologică însă, sînt două vorbe deosebite, *astăzi* fiind format din *a s t ă* și *z i*, pe cînd *azi* reprezintă pe *a-zi* = *a d - d i e m*. Macedo-românii posedă de asemenea ambele forme: *astazu* și *ază*.

A. Pann, *Prov.* I, 32:

„De *azi* înainte nu-mi suna-n urechi
Ca să-mi cîștig pîine din cîrpituri vechi...”

Basmul *Pici ramură* (D. Stăncescu, *Basme*, p. 16): „...și nucul creștea, creștea mereu. *Azi* așa, mîine așa, se făcuse cogeamite pom...”

Proverb: „Cine fură *azi* un ac, mîine fură un gînsac” (Pann, I, 68).

v. ¹²A [vol. I, p. 65]. – *Ast.* – *Zi.* – *Ieri.* – *Mîine.*

ĂSTFEL s. **ASTFÈL**, **ĂSFEL** s. **ASFÈL**, subst., adj. et adv.; 1. telle sorte, telle espèce; 2. de telle sorte, de telle espèce, tel; 3. aînsi, tellement, donc. În toate sensurile sale, *astfel* este în opozițiune cu *a l t f e l*. Aglutinat din *a s t* și *f e l* fără ca elementele cele constitutive să fie destul de fuzionate, *astfel* e substantiv cînd predomină elementul *f e l*, și se accentuează atunci *astfèl*; e adjectiv cînd elementul

a s t predomină, accentîndu-se *ăstfel*; cînd nu predomină nici unul, e adverb și se poate accenta în ambele moduri.

Astfel, ca și a l t f e l, este o compozițiune curat românească foarte poporană, dar de o origine destul de nouă. Vechile texturi n-o înfățișează. În *Vieța lui Nifon* bunăoară, din secolul XVI, noi citim (ed. Erbiceanu, p. 12): „a ș a și î n t r - a c e s - t a c h i p s-au arătat și sfinția-lui cu nevoință...”, unde în locul celor doi sinonimi ar fi fost de ajuns un singur *astfel*. Din cauza noutății relative a cuvîntului, de unde și lipsa de fuziune, ambele elemente, a s t și f e l, nu numai se pot despărți, dar cel dintîi se poate chiar înlocui prin forma lungă a c e s t, de exemplu la Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„După aceasta se-ntoarce, și a c e s t f e l le grăi:
Ostași!...”

Ca substantiv, *ast fel* nu e rar la Anton Pann, de pildă:

„...Dragă nevestică! o taină să-ți spui aș vrea,
Dar mult mă sfîse de frică că n-o vei putea ținea...
Răspunse ea: vai de mine! de *ast fel* mă socotești?...”

(Prov. III, 114)

unde d e *ast fel* însemnează: „d e f e l u l a c e s t a. Tot așa „î n *ast fel* = î n f e l u l a c e s t a”:

„Ghicitorul nostru gura și-a deschis
Și cătră-mpăratul î n *ast fel* a zis...”

(*Ibid.*, I, 46)

sau:

„Chemă să vie la sine pe fiul său cel iubit
Și cu cuvinte puține î n *ast fel* l-a sfătuit...”

(*Ibid.*, III, 112)

Ca adjectiv:

P. Ispirescu, *Legende*, p. 2: „Dar bine, fiule, de unde pot eu să-ți dau u n *astfel* d e lucru nemaiauzit?...”, unde s-ar putea zice tot așa de bine: „o *astfel* de treabă”, genul lui *astfel* concordîndu-se cu substantivul care-i urmează.

Doină din Ardeal:

„De la inimă fierbinte
Zicînd *astfel* d e cuvinte:
Alelele, Doamne sfînte!...”

(J.B., *Trans.*, p. 125)

Ca adjectiv, *astfel* se pune și mai românește după substantiv, de exemplu:

„O bătrînă *astfel* cum mă vezi pe mine...”

(Pann, *Prov.* I, 54) **541**

Întrebuințarea adverbială este cea mai deasă.

Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

„*Astfel* un vis ți-arată o iubită ființă;
Astfel cu bucurie voiești s-o-mbrățișezi,
 Dar *astfel*, umbra-nșală zadarnica-ți silință:
 Acum din mâini îți scapă, acum iarăși o vezi...”

Cesar Boliac, *Nădejdea*:

„Mîine și iar mîine, și de mîine-mîine:
 Astăzi e durerea, mîine fericirea;
Astfel crede-acela care n-are pîine,
Astfel și bogatul...”

Balada *Mănăstirea Argeș*:

„Apoi se scula
 Și-*astfel* cuvînta...”

Balada *Cucul și turturica*:

„Iar cînd te-oi zări,
Astfel ți-oi grăi:
 Sfîntă iconică,
 Fă-te păserică...”

v. *Ast.* – *Altfel.* – *Așa...*

¹**ASTÎMPĂR** (*astîmpărat, astîmpărare*), vb.; tempérer, calmer, modérer, apaiser, adoucir, tranquilliser. A l i n, l i n i ș t e s c, p o t o l e s c, c u m p ă t, î m b l î n - z e s c, d o m o l e s c, în opozițiune cu t u r b u r, a ț î ț, î n t ă r î t etc. Noțiunea fundamentală a lui *astîmpăr* este de a face să înceteze o stare anormală, de a reduce lucrurile la norma peste care ele au pășit într-un mod trecător. Cuvîntul nu vine de-a dreptul din latinul a t t e m p e r o (Cihac), ci din românul s t î m p ă r (= lat. *ex-tempo*) prin prepoziționalul a (= *ad*). Inițialul a s- reprezintă pe a d - e x ca și-n „ascut” etc.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 257: „acela ce se amestecă în trebile Porței este frănc, iar nu frâncoaică, care nu numai aice se amestecă, ce și pin țară face amestecătură pentre boieri, și scrie la ei, arătând și suretul pitacului, spuind că se află pe lângă Constantin-vodă și aceste vor fi cu învățătura lui, căci nu se *astămpără...*”

Zilot, *Cron.*, p. 26: „Deci cu aceasta s-au *astîmpărat* furtunile țarei, au mai a l i n a t durerile creștinilor...”

Doină din Ardeal:

„Ș-un sîn alb de fată mare,
 Să-l săruți cu desmerdare,
 Să-ți *astîmperi* dorul mare...”

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 12:

„Vochița: *Astîmpără-te*, cuconașule. Ce ar zice bărbatul meu dacă te-a videa?

Lionescu: Dă-l încolo pe bărbatul tău...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 181): „trebuie să știi, nepoate, că unii oameni ăș mai al dracului decît dracul; nu se *astîmpără* nici în ruptul capului; macar că au pățit multe, tot cearcă...”

Același, Moș *Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 375): „De ce nu vă *astîmpărați* în mănăstire și să vă căutați de suflet, macar în săptămîna patimelor?...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 221: „nici un pic de adiere nu *astîmpără* arsura...”

Între „termenii tehnici cari se uzitează mai tare de cătră româncele sătene în decursul colorării”, S.F. Marian în *Cromatică poporului*, p. 52, pune: „*Astîmpăr* = = r ă c o r e s c , r ă c e s c ”.

Astîmpăr nu se deosebește de loc prin sens de simplul s t î m p ă r.

Costachi Stamati, Muza I, p. 317:

„Vino de-mi închide ochii ce ne-ncetat priveghează;

Vino de s t î m p ă r ă chinul întristatului meu gînd...”

La moții din Ardeal (Frîncu și Candrea, *Rotacismul*, p. 58): „a se o g o i = a se *astîmpăra*, de ex. o g o i-te zo tu = *astîmpără-te* zău tu, dă-mi bună pace”.

v. *Sîmpăr*. – ²*Astîmpăr*. – *Ogoiesc*. – *Turbur*...

²**ASTÎMPĂR**, s.n.; calme, répit, repos, trêve. R ă g a z. O d i h n ă. P a c e. Se întrebuințează mai ales în expresiunea: „a nu avea *astîmpăr* = n’avoir ni paix ni trêve, ne pas rester tranquille”.

Povestea Cîtea-n varză (*Col. I. Tr.*, 1882, p. 124): „Nevasta lui toată zioa muncea și *astîmpăr* nu mai avea. Spuza aia de copii o făcea de multe ori să nu știe unde-i stă capul de lucru...”

Basmul *Petrea Făt-Frumos* din Bucovina (Sbiera, *Povești*, p. 37): „s-au apucat să zică niște cîntece de joc cu atîta foc, cît te ridica în sus și nu-ți da nici un *astîmpăr*...”

Tot de acolo, *Ion Săracul* (*Ibid.*, p. 157): „După ce au zărit-o și boieriul, s-au minunat foarte de chipul ei, și îndată i s-au și pus la inimă, cît nu mai avea *astîmpăr* nicăiri. Dragostea îl înghimpase urît!...”

I. Văcărescu, p. 421:

„Trupul oricînd slăbănogind, *astîmpăr* nu găsește,

Atunci cu cel prea dulce somn tăria-i dăruiește

Tu, milostive Dumnezeu!...”

Același, p. 40:

„Din ceasu-n care te-am văzut

Nu am o d i h n ă nici minut,

Și nicăiri nu găsesc loc

Să dau *astîmpăr* l-așa foc...”

A. Văcărescu, p. 48:

„Arz, mă frig în mare foc,
N-am *astîmpăr* l a u n l o c...”

Același, p. 59:

„Amîndoi ard într-un foc,
N-au *astîmpăr* l a u n l o c...”

Ghicitoarea despre „ceasornic”: „Am o casă mică, de tot mititică, cu pitici, cu firfirici, ziua cîntă, noaptea cîntă, n-are de loc *astîmpăr*” (Bulgărescu, *Ghicitori*, p. 10).
v. ¹*Astîmpăr*.

ASTÎMPĂRĂRE. – v. ¹*Astîmpăr*.

ASTÎMPĂRĂT, -Ă, adj.; le part. passé d ’ a s t î m p ă r pris comme adjectif: calme, tranquille, calmé, tranquillisé, modéré. L i n i ș t i t, p o t o l i t, după ce fusese t u r b u r a t.

Beldiman, *Tragod.*, v. 2843:

„Întru acest curs de vreme, ienicerii supărați,
Căci ei n-aveau cînd să șează într-un loc *astîmpărați*,
Încep vederat să fugă, rînduri-rînduri se pornesc:
Deacă vrun război nu este, zic că nu mai zăbovesc...”

A. Pann, *Erotocrit II*, pag. 74:

„Iată dar acela care mai-nainte cu puțin
Sufla ne-ncetat mînie ș-umplea pe toți de venin,
Acuma în lac de sînge zace pre pămînt lungit,
Cu gura astîmpărată și cu trupul amorțit...”

Se întrebuințează mult mai des negativul n e a s t î m p ă r a t „turbulent”.
v.^{1,2}*Astîmpăr*. – *Neastîmpărat*.

ASTÎMPĂRĂTÒR. – v. *Stîmpărător*.

ASTÎMPĂRĂTÙRĂ. – v. *Stîmpărătură*.

A-STÎNGA. – v.¹²A [vol. I, p. 65]. – *Stîng*.

¹**ASTRAHÀN**, t. de géogr. – v. ²*Astrahan*.

²**ASTRAHÀN**, s.m.; t. de comm.: astracan, peau d’agneau de qualité supérieure. Guler de *astrahan*, căciulă de *astrahan*. *Astrahan* se zice la blană de miel neagră sau sură și încrețită, foarte fină, pe cînd cea obicinuită sau proastă se cheamă h ă r ș i e.

De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 72: „Era brună, cu părul lustruit și creț ca o piele de *astrahan*, cu ochii mici și pătrunzători...”

Astrahanul se aduce din Rusia, unde sînt renumite turmele de la *A s t r a h a n*, provincie și oraș de lîngă Marea-Caspică.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 422: „oardele cele ce sînt supt ascultarea Moscului, ce sînt la Cazan și la *A s t r a h a n*, a le pune hani și bei...”

v. ¹*Blană*. – *Hărșie*.

-ĂSTRĂ. – v. *-astru*.

ASTRĂGĂCI, s.m.; t. de cordonnerie: espèce d’ustensile de cordonnier. În cizmăria cea groasă se numea altădată *astrăgaci* o unecaltă de lemn cu care se î n t o r c e a pe față cizma, după ce se cosea mai întîi pe dos. Termenul este învederat unguresc, din *e s z t e r g á z n i* „tourner”.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1882, p. 449): „Iară gazda, robotind zi și noapte, se proslăvea pe cuptor între șanuri, calupuri, *astrăgaci*, bedreag, di-chici... și tot ce trebuie unui ciubotar.”

v. *Cizmă*. – ¹ *Ungur*.

ASTRĂINÀRE. – v. *Astrăinez*.

ASTRĂINÀT, -Ă, adj.; le part. passé d’ *a s t r ă i n e z*: aliéné, éloigné. Arcaism pentru î n s t r ă i n a t sau s t r ă i n a t.

În *Psaltirea Șcheiană* din Moldova, 1550 (ed. Bianu, p. 176), Ps. LVII:

„ <i>Astriirați</i> (= <i>astriinați</i>) fură păcătoși diu zgău...”	„ <i>A l i e n a t i</i> sunt peccatores a vul- va...”
--	---

Apostol, circa 1570 (în *Muz. istor. din București*, p. 53): „așa e amu *astriinată* a fi deîn dédevără...”

v. *Astrăinez*.

ASTRĂINĂTÒR }
ASTRĂINĂTÛRĂ } v. *Astrăinez*.

ASTRĂINÈZ (*astrăinat, astrăinare*), vb.; aliéner, éloigner. Din *s t r ă i n e z* prin prepoziționalul *a-* (= *ad*). Sinonim cu î n s t r ă i n e z sau s t r ă i n e z.

Dicționar ms. bănățean circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 425):

„*Astrienĉdz*. Abalieno.

A s t r i e n ă t o r. Abalienator.

A s t r i e n ă t u r ă. Abalienatio.”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 283 b: „Iară voi, nemulțămitorilor, diînsulă vă lepădată, și cădzută diîn darul lui, și de înpârățiia cerîului vă *astrăinat*...”, unde

astrăinat este forma arcaică pentru a doua persoană plurală a perfectului simplu în loc de *astrăinarăți*.

v. *Astrăinat*. – *Înstrăinez*. – *Străin*.

ASTRÎNG (*astrîns*, *astrîngere*), vb.; ramasser, réunir ce qui est éparé, recueillir ça et là ce qui est à terre. Nu vine d-a dreptul din latinul *a s t r i n g o*, ci este o formațiune românească din *s t r î n g* cu prepoziționalul *a* (= *ad*). *S t r î n g*, *a d u n*. „*Astrîng* = adun ceva de pe jos” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Balada *Haram-bașa* din Banat:

„El feciori mi-și *astrîngea*
Și de codru s-apuca...”

(Vulpian, *Texturi*)

Balada *Stoinicel Viteazul* din Ardeal:

„Și mai fluiera o dată
Să vină și a lui ceată
Ce-i prin codru-mprăștiată;
Apoi deaca s-*astrîngea*,
Stoinicel porunci dedea...”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 55)

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mart. 3 (p.5): „ducându-sâ preutul cu Evdochia la casa ei, *astrânsâ* toată bogata ei bogăție și o au dat pre mâna lui...”

A *a s t r î n g e* „astreindre, contraindre, obliger, forcer” (Pontbriant) este un neologism.

v. *Strîng*.

-ASTRU, -ASTRĂ, suffixe nominal ayant une portée minorative ou atténuante. Suffixul latin *-a s t r u m*, *-a s t r a m* era un fel de diminutiv, care arăta o asemănare nedeplină sau scăzută; așa *p i n a s t e r* din *p i n u s*, *s a l i c a s t r u m* din *s a l i x*, *m e n t a s t r u m* din *m e n t a*, *o l e a s t e r* din *o l e a*, *p a l l i a s t r u m* din *p a l l i u m*, *p a t r a s t e r* din *p a t e r* etc. În limbile romanice occidentale a covârșit nuanța cea pejorativă a sensului: *g i o v a n a s t r o* sau *g a r z o n a s t r o* „tînăr prost”, *m e d i c a s t r o* „medic prost”, *p o e t a s t r o* și altele, fără a se perde totuși nuanța cea numai diminutivală: *p o l l a s t r o* „co-coșel”, *p o r c a s t r o* „purcel”, spaniolește: *c o c h a s t r o*, *c a m a s t r o* „pătuleț” etc. La români sufixul *-astru* s-a păstrat în foarte puține cuvinte, dar – ca și-n latina – el nu este niciodată pejorativ; așa: *f i i a s t r u* = lat. *filiaster* (ital. *figliastro*, sp. *hijastro*, fr. *fillâtre*), *a l b a s t r u* din „alb” ca italianul „biancastro” din „bianco” sau francezul „blanchâtre” din „blanc”. E foarte interesant termenul botanic *j u g a s t r u*, pe care Cihac (II, 510) îl trage din maghiarul *j u h a r* „érable”, adăugînd totuși el însuși: „la terminaison *-astru* (lat. *a s t e r*) joint au mot magyar est assez curieuse”. „Assez curieuse” este aci tocmai etimologia din ungurește. Unul din

numile greco-italice ale carpenului este *z y g h i a* (ζυγία): „carpinus, quod est minima ignis et terreni mixtione, aëris autem et humoris summa continetur temperatura, non est fragilis, sed habet utilissimam tractabilitatem; itaque Graeci, quod ex ea materia *j u g a* jumentis comparant, quod apud eos juga ζυγά, vocitantur, item et eam ζυγίαν appellant” (Vitruv., II, 9). Astfel *j u g a s t r u* nu e și nu poate fi altceva decât *j u g - a s t e r* = ζυγ-*a s t e r* (jugum = ζυγόν); adică: apropiat de carpen, ca și carpen. Sufixul *-astru* a existat cu certitudine și la daci, la cari dovleacul sau bostanul se numea *t u t a s t r a*: κολοκυνθίς Ρωμαῖοι κουκούρβιτα σιλβά-*τικα*, Δακοὶ τουτάστρα (Dioscor.). Partea radicală „tut-” se apropie de numele paleoslavice al acestei plante, „tyky”, derivat din „tyti” a crește în volum, a se îngrășa sau a se îngroșa, de unde substantivul „tukŭ” grăsimi, toate din radicala ario-europee *t u*, reduplicat *t u t -*, conservată în sanscrita și-n Vede cu sensul de creștere. Literalmente dacicul *t u t a s t r a*, înrudit numai prin partea-i radicală cu slavicul *tyky* (ung. *tök*, bulg. *tikvǎ*, la noi *tidvǎ*, *tivgǎ*) însemnează un fruct „grăscior” sau „gros-cior”, descompunându-se în *t u t* și sufixul *-astru*, care funcționează, prin urmare, întocmai ca romanicul *-astru* în „sordastro = surzișor”, „verdastro = verzișor” etc. Același sufix ne întimpină în numele topic *V ă d a s t r a* din Romaniți, o localitate mlăștinoasă în care se descopăr mereu anticități romane și ante-romane (cfr. A. Odobescu, în *Analele Acad. Rom.*, 1877, t. X, sect. II, p. 188). Partea radicală a cuvântului nu este slavicul *βοα* „apă”, căci slavii nu cunosc sufixul *-astru*, ci este tracicul *β é δ υ* „apă” (De Lagarde, *Gesamm. Abhandl.*, p. 285), de unde, cu același sufix ca în *ιτουτάστρα*, rezultă *β é δ á σ τ ρ α*, literalmente „apsoară”. Să adăugăm în treacăt că-n al nostru *s ă h a s t r u* nu se cuprinde sufixul *-astru*, după cum credea Diez (*Gramm.*³ II, p. 391), această vorbă fiind un împrumut din grecul *ἡσυχαστής* (Cihac); este de observat însă, în orice caz, intercalarea lui *r* în „săhastu” în loc de „săhastu”. La moții din Ardeal (Frîncu și (Candrea, *Rotacismul*, p. 58) pînă și din *ă s t a* se face *h ă s t r a*.

v. Albastru. – Buiestru. – Jugastru. – Secastru. – Vădastra....

ASTRÛC (*astrucat, astrucare*) vb.; 1. enterrer, ensevelir; 2. couvrir; 3. coucher par terre. În primul sens, sinonim cu *î n g r o p* și *î n m o r m î n t e z*; în al doilea, cu *a c o p ă r*; în al treilea, cu *c u l c*. Cuvîntul e foarte des în vechile texturi.

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 26 b (*Genes.* L, 2):

„Și porunci Iosifŭ slugilor sale čocilorŭ
ceĭa ce-ngroapă să-n *g r o a p e* pre tată-
lŭ lŭi, și-l *astrucă* čoclii pre Izrailŭ...”

„Et praecepit Joseph servis suis sepulto-
ribus, ut *s e p e l i e n t* patrem ejus; et
s e p e l i e r u n t sepulchros ipsum
Israel...”

unde în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „și *î n g r o p a r ă* îngropătorii pe Israil...”

Biblia Șerban-vodă, Jes. Nav. XXIV, 32:

„Și oasele lui Iosif le-au scos fiii lui
Israilŭ de la Eghypet și le-au *astrucat* pre
iale la Sichima...”

„Et ossa Joseph extulerunt filii Israel de
Egypto, et cert pre iale *d e f o d e -*
r u n t in Sicimis...”

Despre moartea lui Petru Rareș, varianturile croniceii lui Urechea (*Letop.* I, p. 172) sună:

„...l-au <i>astrucat</i> în mînăstirea Po-brata...”		„...l-au <i>îngropat</i> în mînăstirea Pobrota...”
---	--	--

Miron Costin, *Letop.* I, p. 269: „...l-au *astrucat* (pre Barnovski-vodă) în Patriarșie într-o aceeași noapte, apoi de acolo spune să-i fie dus oasele în țeară Vasilie-vodă...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 44: „Dumitrașco-vodă, după ce l-au domnit boierii și țara, au *astrucat* pre tată-seu cu mare cinste în gropnița ce și-au fost gătit răposatul Antonie Ruset...”

Cantemir, *Chron.* I, 254: „iară oasele lui, puindu-le în raclă de aur, le-au dus la Roma și le-au *astrucat* supt stîlpul carele era de dînsul zidit...”

Același, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 59): „pre tîlharul la mînă va băga și în groapa morții de viu îl va *astruca*...”

Figurat, la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, ghen. 6: „Și să botedzâ Hs., deci toată firia apelor o svinți, și tot păcatul oamenilor *astrucîndu* în șipinile Iordanului, îndată să sui de la apă...”

Cuvîntul circulează pînă astăzi în popor, deși a devenit din ce în ce mai rar.

Povestea *Pepelea* din Bucovina (Sbiera, *Povești*, p. 14): „Și ca să nu aibă chel-tuială multă cu înmormîntăciunile, li-au juruit popa că va *îngropa* fiecăruia copiii degeaba, și așa au avut ce *astruca* o săptămînă întreagă...”

Tot de acolo, basmul *Doi Feți-Logofeți* (*Ibid.*, p. 110): „...i-au *astrucat* în ogradă de dinaintea curții, unul de-o parte și altul de ceialaltă parte de prag...”

Sensul mai răspîndit însă este acela de a c o p ă r.

Cîntec poporan din Moldova:

„Mare tainiță să-mi faci,
Cu dinții de brîu să mă iai
Și-n tainiță să mă dai,
Că frunza s-a scutura;
Pe mine m-a *astruca*...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 27)

De asemenea în Banat:

„După ce s-a *astrucat* c u p ă m î n t mortul, toți se spală pe mîni cu apa mor-tului peste groapă...”

„Mama-Pădurii este vîlva codrului. Ea e o muiere care pre o ureche se culcă și cu altă se *astrucă* = s e a c o p e r e...”

„Mălaiul se coace și în cerine de pămînt, unde se *astrucă* c u s p u d z ă...”
(S. Liuba, Banat, c. Maidan).

În Oltenia:

„A acoperi casa se zice a *astruca*, a s t r u c a r e, iar acoperișul - a s t r u c u ș”
(Pr. C. Ionescu, Mehedinți, c. Șișești-de-Jos; D. Cerbulescu, c. Cloșani).

Sensul de a c o p ă r este singurul pe care ni-l dă și *Dicționarul ms. bănățean*
548 circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 425):

„*Astruc*. Tego.

A s t r u c ă t o r e. Tegumentum.”

Prin asociațiune de idei între c u l c u s și m o r m î n t:

„Sînt unele vorbe prin cari ciobanii se deosebesc de săteni, de ex.: *astrucă-te* să te cotroșesc = c u l c ă - t e să te învălesc” (M. Neculau, Dobrogea, c. Garvan).

Prin alte două asociațiuni de idei, una cu a r u n c: „a arunca un cadavru”, alta cu a s t u p: „a astupa o groapă”, poporul a modificat pe *astruc* în *astrunc* și-n *astrup*.

Balada *Doamna Ileana* din Ilfov:

„După ce Vartici murea,
Jos din țepă îl dedea...
Pe Vartici că-l *astrunca*...”

(Țara nouă, 1887, p.94)

Forma *astrup* ne întimpină în *Psaltirea Hațegană*, ms., a lui Ioan Viski (*Transilvania*, 1875, p. 152).

În fine, pe lângă *astruc* în graiul vechi se auzea și *astroc*.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mai 8 (f. 113 a): „și când fu să să pristăvască de la trup, sosînd la adînc bătrînițe, că era lîngă o sută de ai, îl întrebară ucinicii lui unde și cum să cade să-l *astroce*...”

Ibid., oct. 8 (f. 54 b): „să adunară de la Ierusalim și de la Ierihon și de la Iordan și din toate hotarile cu multă smerenie dumnezăiască să *astroce* svintele ei moștii...”

De unde vine cuvîntul *astruc*?

Cată să ne oprim puțin asupra derivațiunii propuse de Cihac (II, 3) din paleoslavicul s ŭ k r y t i abscondere, occultare: „*astruca* serait alors pour a s c r u t a, le a est simplement prépositif”. Pentru a dobîndi o formă intermediară a s c r u t, de unde printr-o metateză să iasă *astruc*, Cihac aleargă la infinitivul slav s ŭ - k r y t i, pe cînd desinința slavică infinitivală-t i nu trece la români niciodată, dar niciodată, ci se înlocuiește totdeauna prin desinința românească infinitivală -r e: *blagosloviti* = *blagoslovire*, *bolêti* = *bolire*, *brazdati* = *brăzdare*, *kaîati* = *căire*, *črŭniti* = *cernire*, *čitati* = *citire*, *klatiti* = *clătire*, *Kroiti* = *croire*, *dosaditi* = *dosădire* etc. etc., aceste exemple fiind luate chiar din lista elementelor slavo-române de Cihac. Prin urmare, paleoslavicul s ŭ k r y t i putea să devină la români a s c r i r e, cu prezintele a s c r e s c, întocmai ca: *ocărîre*, *ocăresc* = *okariati*; *zărîre*, *zăresc* = *zrêti*; *pîrîre*, *pîresc* = *prêti* și altele. Este o absolută imposibilitate ca acel s ŭ k r y t i, în care -t- nu aparține tulpinei cuvîntului, să se fi prefăcut vreodată într-un verb românesc a s c r u t!

Etimologia din latinul o b s t r u o, propusă de Bobb, de *Lexiconul Budan*, de Laurian și Maxim, e mai bună, adecă se apropie de adevăr prin elementul s t r u-, după cum vom vedea îndată.

În *astruc* noțiunea fundamentală e acea de l e s p e d e. „A lespezi” este a acoperi cu o lespede, de unde apoi:

1. a acoperi cu orice, a acoperi în genere;
2. a acoperi cu pămînt, a înmormînta;

3. a întinde ca pe un mort, a culca.

Noțiunea cea fundamentală de „lespede” s-a păstrat intactă în germanul *E s - t r i c h*, vechi german *a s t r i c h* „pavé, plancher carrelé”, care însă nu e german de origine, ci împrumutat din latina vulgară. Diefenbach îl deriva din *a s s e r* „so-live, planche”, iar Diez din *e m p l a s t r u m* „emplâtre”, – prima etimologie lăsînd fără explicațiune pe *-t-*, iar cealaltă necesitînd vro două afereze preliminare, grele de admis. Negreșit, italianul *l a s t r i c o* cu varianturile sale *l a s t r o* și *l a s t r a* însemnează „pavé, plancher carrelé” în, tocmai ca germanul *a s t r i c h*; dar inițialul *l* de ce oare să fie aci organic? de ce mai curînd să nu reprezinte numai articolul aglutinat din „*l ’ a s t r o*”, întocmai ca în exemplul citat de însuși Diez (*Et. Wtb.*² II, 39): „*lampone = l’ampone*”, și-n mai multe alte cuvinte italiene (cfr. Caix, *Studj di etim.*, p. 194 - 5)? În adevăr, fără *l* noi găsim:

vechiul francez *a s t r e*, *a i s t r e*, astăzi *â t r e*, „proprement le bas d’une cheminée garni de carreaux” (Scheler);

neapolitanul *à s t r i c o* „terrasse, pavé” (Basilio Puoti);

sicilianul „*à s t r a c u = terrazza*”, „*a s t r a c a t u = suolo o pavimento di terrazzo o di luogo scoperto*” (Ant. Traina);

vechi milanez „*a s t r e g a r e*, *à s t r e g o = lastricare, lastricato*” (Biondelli);

reto-romanul *a s t e r* „pavé”, conservat astăzi numai în unele localități, bunăoară la Filisur (Otto Carisch, *Wtb.*, Nachtrag);

medio-latinul „*à s t r a c u m* vel *à s t r o c u m* est pavementum domus” (Du Cange).

Cuvîntul, aflîndu-se la români și-n dialectele neolatine occidentale totodată, cu același sens fundamental de lespede, este învederat că el aparținuse deja latinității vulgare. Este anevoie însă deocamdată a reconstitui prototipul latin comun, căci variantul românesc prezintă sufixul tonic *-û c o-*, pe cînd varianturile occidentale au pe netonicul *-i c o-*, *-a c o-*, sau numai *-o*. E cu putință să fi circulat deopotrivă în latina rustică varianturile nominale *à s t r u m*, *à s t r i c u m*, *à s t r a c u m* și *a s t r u c u m*, toate derivate prin prepozițiunea *a d* din rădăcina *s t a r* (*s t r a*, *s t r u*) „étendre”, de unde cu sensul apropiat de „amas, monceau”: *s t r u e s*, *s t r u i x*, *s t r u c t u s*.

Considerînd forma românească aparte, i-am putea admite un prototip latin *a b - s t r u c o*, în loc de *a d s t r u c o*. La Tertullian, *adv. Marc.* 4, 27, se citește: „...negat lucernam *a b s t r u e n d a m*, sed confirmat super candelabrum proponendam”, unde *a b s t r u o* însemnează „a ascunde” (v. Wölflin, *Arch. f. lat. Lexik.* VI, 568). Precum din *apo*, *batuo*, *mando* s-au făcut *apuco*, *battuco*, *manduco* (v. la cuvîntul *Apuc*), tot așa din *a b s t r u o* s-a putut face *a b s t r u c o*, apoi *a s t r u c o* cu pierderea lui *b* ca în *ascund = abscondo*. De la *a ascunde* mortul pînă la *a îngropa* nu e o mare depărtare.

v. *Astrucare. – Astrucat.*

ASTRUCĂRE (pl. *astrucări*), s.f.; l’infin. *d ’ a s t r u c* pris comme substantif: action d’enterrer, d’ensevelir, sépulture. În *m o r m î n t a r e*, *î n g r o p a r e*.

Biblia Șerban-vodă, 1688, Maccab. II, IV, 49:

„...pentru care lucru și Tirii, scârbindu-se de răutate, cele către *astrucarea* lor cu mare cuviință au dat...”

„...quamobrem Tyrii quoque in malefactum indignati, quae ad sepulcrorum pertinebant magnifice supeditaverunt.”

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 81: „după *astrucarea* tătîne-seu lui Alexandru, au purces și Nicolai-vodă din Țarigrad...”

v. *Astruc.* – ²*Astrucat.*

¹**ASTRUCĂT**, -Ă, adj.; le part. passé d'astruc pris comme adjectif: enterré, enseveli. În gropat. În mormîntat.

v. *Astruc.* – ²*Astrucat.*

²**ASTRUCĂT**, s.n.; le part. passé d'astruc pris comme substantif: ensevelissement, enterrement, inhumation. Sinonim cu astrucare.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 29: „Vechiu obicei și la rămleni, de zicea trâmbițe înaintea oaselor, cum mărturisește Ovidius, adecă cânta trâmbițe jalelor astrucării; și aceasta la cei mari și de cinste oameni se făcea, precum și astăzi în acești teri la *astrucatul* domnilor...”

Ibid., p. 269: „A triia zi după *astrucatul* lui Barnovski-vodă, într-o seară trecuse împăratul Sultan Murat pe acea vreme peste Boaz în ceia parte la Scudar la primblare, și au întrebat pre vizirul: așezat-au domn la Moldova în locul ghiaurului ce au perit?...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, apr. 18 (f. 88 b): „dădeșu cinstitulă sufletu la Dumnedzău, și mulțu îndrăcițu și bolnavi să iștéliră la *astrucatul* ei...”

v. *Astruc.* – *Astrucare.*

ASTRUCĂTOARE

ASTRUCUȘ

ASTRÛNC

ASTRÛP

v. *Astruc.*

ASTÛP (*astupat, astupare*), vb.; boucher, fermer, obstruer, remblayer. Sinonim cu închid, acopă, umplu dar numai atunci cînd este o deschizătură. „Din latinul stupă avem românește stupă (cîlți), de unde verbul *astupa*, a închide o gaură, a acoperi o spărtură, literalmente a umple sau acoperi cu cîlți” (Șaineanu, *Semasiologia*, p. 87). Francezul étouper, vechi spaniol estopar (Cihac). În texturi medio-latine: „in viis publicis astopatis” (Du Gange, v. *Astopatus*).

Biblia Șerban-vodă, 1688, Paul. ad Rom. III, 19:

„...ca toată gura să să astupe...”

„...ut omne os obstruat...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 232: „au adus și apă pre oale până în zidul acestei biserici, care pre urmă cu vreme s-au *astupat*, netocmindu-o nime...”

Cantemir, *Chron.* II, 261: „apele începuse a îngheța, și omeții nu numai câmpii acoperirea și văile umplea, ce încă și ușile caselor cu troianii astupa...”

Balada *Miul Cobiul*:

„Doi-trei să-mi plecați,
Drum să-i *astupați*,
Calea să-i tăiați...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 493)

Jipescu, *Opincaru*, p. 30: „Și câte bunuri, câte neajunsuri, câte găuri n-ai *astupa* cu bani[i] din păstrare!...”

Locuțiune proverbială din Ardeal: „N-am adunat fîn nici cât să *astup* un clopot” (R. Simu, *Trans.*, c. Orlat).

A-și *astupa* u r e c h i l e = a nu voi să auză.

A. Pann, *Erotocrit*, p. 57:

„Dadaco! că-s amăgită, știu, nu o tăgăduiesc,
Nici n-am vrednice cuvinte să mă dezvinovățesc;
Cînd am auzit chitara și acel prea nostim glas,
Nu socoteam niciodată c-oi ajunge l-acest pas,
De știam c-o să alunec, urechile-mi *astupam*
Și mă făceam ca o surdă de nu le mai ascultam...”

E mai cu samă familiară locuțiunea: a *astupa* g u r a cuiva = a împedeca să vorbească.

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 248: „De mult iaste zis că cine va *astupa* g u r a la toată lumea? Aceasta nu e cu puțință...”

Vornicul Iordachi Golescu (*Conv. lit.*, 1874, p. 69): „Gura omului numai pămîntul o *astupă*, adică omul numai după ce moare nu mai poate grăi de rău.”

Jipescu, *Opincaru*, p.113: „Gura lumi[i], vorba ăluia, nici pămîntu n-o *astupă*, dar rumânu!...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 8:

„Hîrzobeanu: Lența mea au priimit o creștere care o va opri totdeauna de-a se abate din calea bunei cuviințe, și care o pune mai presus de toate bănuielele.

Tarsița: Nu mă-ndoiesc, Iorgule... dar... știi... gura lumii numai pămîntul o *astupă*...”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 252 a: „pentr-acîa Domnul Hs. de bună voe să duse la pustie, ca să *astupe* g u r a ereticilor a lui Marchiianu și-a lui Maniheiu č-au învățat că cu nălucire s-au întrupat Hs...”

Cantemir, *Chron.* II, 328: „băsnuitorii g u r a să-ș *astupe*...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 276: „(Brăncovanul) au luat și trei sute de pungi de bani cu dănsul, și agiungănd la Împăratul, cu acei bani au *astupat* g u r i l e tuturor cine ce cerea...”

Proverb la Jipescu, *Opincaru*, p. 150: „fămeia are nouă guri, și să i le *astupi* pă toate, tot nu să îndăstulează...”

Alt proverb:

„De te latră vreun cîine,
Astupă-i gura cu pîine...”

(Pann, II, 20)

A *astupa* g l a s u l sau v o r b a = a face să nu se auză.

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 6:

„Deci, cînd simții mai aproape scîrțitura de car,
Începui să strig din groapă cu rîcnet ca un vâcar;
Dar de alt necaz acuma fierea în mine crăpa,
Că zgomotul cel de cară de tot g l a s u - m i *astupa*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 36: „mare scrîșnetul roatelor *astupă* v o r o a v a căraușilor...”

De aci: a *astupa* v e s t e a, p o v e s t e a, h u l a etc.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 270: „îndemnasă și Neculachi ca să facă oștire, ca să se *astupe* p o v e s t e a veștilor din Țara Leșască...”

Același, p. 235: „făcând tuturor boierilor venituri și lefi îndeștule, și rădicături, și alte daruri ce era pe ascuns, ca să rămăce boierii mulțamiți de domnul și de greci, ca să *astupe* h u l a ce luasă...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 37: „(Domnul țerei) de pregiur sine giambașii și îmbunătorii să-i isgonească, că unii ca acci cu răutatea vieței lor orașul vor turbura, și cu îmbunăturile sale v e s t e a și n u m e l e Domnului vor *astupa*...”

A *astupa* o c h i i cuiva = a face să nu vadă.

Țichindeal, *Fabule*, p. 121: „nu-și împlinesc datoriile sale, ci numai gîndesc cu minciuni să *astupe* o c h i i altora...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 27: „lăcomia *astupîndu-i* ochii, după pești fără sine alergînd, în loc de vînat el să vînează...”

Tot așa, fără o c h i, a *astupa* ceva anume ca să nu se vadă.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 279: „găndind că-și va *astupa* g r e ș a l a lui ce făcuse...”

Cantemir, *Chron.* I, 75: „tălharii, socotind ca să-ș *astupe* f a p t e l e lor céle réle, după ce au prins pe Remus, l-au dus la Amilie...”

Astup în sensul cel mai general, ca să nu se auză, să nu se vadă, să nu se bage în samă, ne întimpină în proverbul:

„Zestrea toate le *astupă*,
Ea și pe dracu îl pupă...”

(Pann, *Prov.* II, 9.28)

Astup este în antiteză nu numai cu d e s t u p, dar și cu d e s c h i d, bunăoară la Moxa, 1620, p. 364: „*astupă* capiștile unde purta ellinii sfera dracului și le sfărși toată spurcăciunea loră, și d e s c h i s e beserecele creștinești...”

Astup ca sinonim cu s t r i c.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 29: „cu vreme îndelungată, ce s t r i c ă și *astupă* vestite împărății, crăii și domnii...”

E curioasă forma *austup*, ca și când cuvântul ar deriva din *a b-*, la Corbea, *Psal-tirea* circa 1700 (ms. în Acad. Rom., ps. LXII):

„Căce el au *austupat*
Gura celor cu păcat,
Ce grăesc nedereptăți
Prin orașe și cetăți...”

v. *Stupă*. – *Destup*.

ASTUPĂRE, s.f.; l'infin. d' a s t u p pris comme substantif: action de boucher. „*Astuparea* luminei unui tun = enclouage; *astuparea* unei găuri cu pământ = comblement, remblayage; *astuparea* crăpăturilor unei corăbii = calfatage; *astuparea* găurilor unei uși, unei ferestre = calfeutrage; *astuparea* unui drum = barrage, encombrement, embarras; *astuparea* unei țevi = engorgement” (Pontbriant). În toate aceste exemple, *astupare* indică continuitatea acțiunii, căci, din dată ce acțiunea este isprăvită, se întrebuițează mai potrivit substantivul a s t u p a t, care indică stare: „a s t u p a t u l drumului a costat afița”, „a s t u p a t u l țevei a împedecat curgerea apei” etc. Când e vorba însă de ceva mic, neînsemnat, nebăgat în seamă, atunci se zice a s t u p ă t u r ă: „cu o a s t u p ă t u r ă sau două nu scapi de șoareci”.

v. *Astup*. – ²*Astupat*.

¹ASTUPĂT, -Ă, adj.; le part. passé d' a s t u p pris comme adjectif: bouché.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 36): „unde urechile adevărului sînt *astupate*, acolo toate hrizmurile se par basne...”

Același, *Chron.* II, 66: „cea de demult și de la mulți părăsită cale a cerca și urmele cele *astupate* și pierdute a adulmăca și a le descoperi, ne vom nevoi...”

Se întrebuițează adesea supinal: d e *astupat* ceva.

Alexandri, *Scara mîtei*, sc. 3:

„Magdian (dîndu-i punga): Na cu ce să-ți a s t u p i ochii și d-acum înainte...

Marin: De *astupat* ochii mi-ai dat...dar de *astupat* gura?

Magdian: Cu adevărat...uitasem!...poftim și pentru gură...(îi dă încă o pungă).”

v. *Astup*. – ²*Astupat*.

²ASTUPĂT, s.n.; le part. passé d' a s t u p pris comme substantif: obstruction, remblayage. Sinonim cu a s t u p a r e și cu a s t u p ă t u r ă.

v. *Astupare*. – ²*Astupat*.

ASTUPĂTOARE (pl. *astupători*), s.f.; „bouchon, tampon, couvercle” (Cihac). „*Astupătoare de foc* = étouffoir” (Pontbriant). Sinonim cu a s t u p u ș, care e mai întrebuițat.

v. *Astup*. – *-oare*.

ASTUPĂTÒR, -OARE, adj.; ce qui bouche, obstrue, engorge, obstructif.

v. *Astup*.

ASTUPĂTÛRĂ (pl. *astupături*), s.f.; engorgement, obstruction. Cihac aduce ca sinonim pe a s t u p e a l ă, o formă posibilă, dar pe care noi n-o cunoaştem.

v. *Astupare*.

ASTUPEALĂ. – v. *Astupătură*.

ASTUPÛŞ, s.m.; bouchon, tauzpon, étoupillon. „Dop de lemn, mototol de cârpe, cocoloş de hîrtie cu care se a s t u p ă ceva” (Costinescu).

v. *Astup* – *Astupătoare*. – -uş.

¹ASÛD (*asudat, asudare*), vb.; suer, transpirer, suinter; fig. se fatiguer. Sinonim cu n ă d u ş e s c, iar în sens figurat cu o b o s e s c, o s t e n e s c, m ă t r u d e s c. Din lat. a s s u d o (= a d-s u d o). Limbile romanice occidentale cunosc numai forma simplă s u d o (ital. *sudare*, span. *sudar*, franc. *suer* etc.).

În sens direct:

„Este o credinţă în popor, să nu ieie femeile sare în mînă, că le *asudă* cînd cos.”

(R. Simu, Trans., c. Orlat).

Beldîman, *Tragod.*, v. 101:

„Din bal postelnicul Rizul precum era *asudat*,
Au mers de au dat de ştire, pe Ipsilant au chemat...”

În sens figurat:

A Pann, *Prov.* II, 155:

„Că banul, cum vedem bine,
Asudăm pînă ne vine...”

Mitropolitul Antim, *Predice* (ed. Bianu, p. 192): „să osteniască cu călătorie pe jos, să *asude*, să flămînziască şi să însetoşeze...”

Cantemir, *Chron.* I, p. XXI: „puţin să se fie o s t e n i t, puţin să fie *asudat* să vede...”

I. Văcărescu, p. 351:

„Voi carii sînteţi îmboldiţi
Spre-a artelor cultură,
Şi *asudaţi* şi vă t r u d i ţ i
Muncind literatură!...”

Balada *Tudorel*:

„Pîine, sare c-am mîncat
Şi cu toti am *asudat*...”

Negruzzi, *Scrisoarea XXV*: n-or *asuda* ca tatăl lor să-și scoată pâinea din pământ...”

Adesca asud se pune în legătură cu noțiunea de *s p a i m ă*.

Legenda St-i Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 357): „atunce mai în mare *f r i c â* câzui, și mâ puș cu fata la pământu și *m â asuda* foarte...”, unde *asuda* este prima persoană singulară arhaică a imperfectului.

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784), p. 4: „iară cându i s-au apropiat ceasul mortii, au început a *asuda* și a se *î n f r i c a*, și mare necazu a avea...”

A. Pann, *Erotocrit II*, p. 153:

„De s-a speriat calu,-mi pare,
Eu nu m-am *î n f r i c o ș a t*,
Că puterea-mi văz în stare
Și încă n-am *asudat*...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 10: „Din mare primejdie m-au scăpat duduca...Am *asudat*...”

A *asuda* de suferință sau de dor, în doina din Ardeal:

„Dorul arde și pătrunde
La inimă mi s-ascunde,
Asudă și se topește
Inima care iubește...”

(*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 182)

Proverbial se zice: „nici limba nu-i *asudă* (Baronzi, *Limba română*, p. 47), când acuză cineva ironic de leneș pe un om muncitor. De asemenea: „a-i *asuda* urechea pentru ceva” (*ibid.*, p. 40), când așteaptă cu nerăbdare o veste.

Alexandri, *Hagi-Petcu*, act. I, sc. 6:

„Verdulescu: Iar te ia în trii parale, Peteule.

Petcu: Să-i fie de bine! Petcu n-*asudă* nici de patru parale...” Proverb la C. Negruzzi, *Scrisoarea XII*: „Nebunul n-*asudă* nici la deal, nici la vale”.

Metaforic, *asud* se întrebuințează și despre bucate când aburează.

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p.11: „Scrobul cu smântînă, ce mai forfotește încetișor pe lîngă buza tigăii, umple încăperea c-un miros plăcut, și aburii se ridică molatici în tavan de pe mămăliga ce *asudă* pe fund...”

O frumoasă aliterațiune la Cantemir, *Chron.* I, p. 81: „Este altul atocma acestuia lunatec pre nume Mayenburg, carile *asudă* și *a s p u m ă* să zică precum limba ellinească este din limba șfezască abătută...”

Tranzitiv „a *asuda* pe cineva însemnează: a-l face să *asude*.

Ureche, *Letop.* I, p. 98: „...cu turcii, carii să vedea că ca o negură toată lumea acoperiia, războaie minunate făcea (moldovenii); de multe ori i-au și biruit; mai apoi, de i-au și supus *•ugul* lor, de câteva ori i-au *asudat* rocoșindu-se, și nu fără multă moarte...”

²**ASÛD** s.n.; transpiration, sueur. Cihac aduce forma plurală *asuduri*. Sinonim cu *sudore* și *condura*.

Doina Barbul:

„Vine Barbul de la plug
Cu doisprece boi la jug,
Cu trupul plin de *asud*
Și cămașa numa-n lud...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 329)

v. ¹*Asud*.

ASUDĂRE, s.f.; l'infin. d' *asud* pris comme substantif: sueur, action de suer, de transpirer. Se întrebuințează numai pentru a indica o acțiune continuă; când e vorba de rezultatul acestei acțiuni, se zice *asud*, *asudat*, *asudeală*, *asudătură*.

v. ¹*Asud*.

¹**ASUDĂT**, -Ă, adj.; le part. passé d' *asud* pris comme adjectif: suant, transpirant, en sueur, fig. fatigué. *Năduși*; figurat: *obosit*, *ostenit*, *trudit*.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 79): „macar că tu la trup mai chipeș, și la stat mai înalt ești, dară eu și de vîrstă mai bătrîn, și de pedépse mai dosedit și mai ispitit, și de căi mai multe și mai departe și de țări mai streine și mai late, mai *asudat* și mai *zbuciumat* sînt...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 2527:

„Vedeai magazinierii, *asudați* și mult scîrbiți,
Strigînd cum că nu-i făină și ei toți sînt prăpădiți...”

Costachi Negruzzi, *Sobieski și românii*: „Cu cîteva ceasuri mai-nainte sosise încă un tînăr plăieș, a cărui cal *asudat* păștea înșelat troscotul ce creștea pe lîngă ziduri...”

În graiul poporan poetic ne întîmpină forma *dasudat*, nu proteticul *d* ca în „dalb”:
Colindă muntenească:

„Ce ți-e calul *dasudat*
Și șoimeii feșteliți,
Ogăreii ciopîrțiți
Și dulăii *nădușiți*?”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 70)

Supinal: *de asudat*, se zice mai ales despre leacuri cari provoacă sudoare: „prafuri *de asudat*” (L.B.).

v. ¹*Asud*. – ²*Asudat*.

²**ASUDĂT**, s.n.: le part passé d' *asud* pris comme substantif: „transpiration, sueur” (Cihac). Se întrebuințează mai rar decît sinonimul *asud*.

v. ²*Asud*.

ASUDĂTOR, -OARE, adj.: sudorifique, qui fait suer. O formă care se înlocuiește mai totdeauna prin supinalul *de a su da t*.

v. ²*Asudat*.

ASUDĂTÛRĂ }
ASUDEALĂ } v. *Asudare*.

ASUDUL-CALULUI, t. de botan.: *Ononis spinosa*, arrête-boeuf. După Dr. Brîndză, această plantă se mai numește *s u d o a r e a - c a l u l u i*, *o s u l - i e p u r e l u i*, *d â r m o t i n* și *s â l ă ș i t o a r e*. *Lexiconul Budan* îi zice nu numai *asudul-calului*, dar și *a s u d u l - c a p u l u i*. În medicină „*ononis spinosa*” se întrebuintează ca aperitiv și mai ales ca diuretic, dar nu ca sudorific, încît din acest punct de vedere numele de *a s u d* nu se justifică. El nu se justifică, de asemenea, prin nomenclatura botanică corespunzătoare din alte limbi, în care noțiunea de „sudoare” nu ne întimpină nicăiri. Noi credem dară că *a s u d*-este aci o simplă etimologie poporană dintr-un alt termen, care va fi rămas prea izolat în grai. O trăsură caracteristică a semiarbustului „*ononis-spinosa*” este *s p i n o z i t a t e a* rămurelelor sale, al căror vîrf e foarte ascuțit. De aci, afară de termenul tehnic, s-au născut numele rusesc „*iglišnik*”, polonește „*iglika*”, ungurește „*iglitze*” = „*igliță*”, apoi în dialecte germane: „*Stachelkraut*” și „*Katzensperre*”, în portugeza „*unha gata*”, spaniolește „*gatilillo*” etc. (Nemnich). Un spin sau un vîrf ascuțit în genere se zicea lătinește *s u d i s*. Nu cumva *asudul-calului* va fi o transformațiune posterioară dintr-o formă primitivă *s u d e a - c a l u l u i*? Cît se atinge de epitetul „calului”, el figurează tot așa de bine ca acela al măgarului în „*ononis*” de la ôvoç, ca acela al bouului în numele german „*Ochsenkraut*”, ca acela al vulpii în numele polon „*lisi ogón*” și așa mai încolo. Noțiunea de „cal” este în cazul de față atît de puțin esențială, încît poporul a înlocuit-o prin „cap” în variantul *a s u d u l - c a p u l u i*.

v. *Dărmotin*.

ASUDUL-CAPULUI. - v. *Asudul-calului*.

ASÛN. - v. *Sun*.

ASUNĂTOARE. - v. *Sunătoare*. - *Unt*.

ASUPRA. - v. *Asupră*.

ASUPRA-VIN (*asupra-venit*, *asupra-venire*), vb.: survenir. O compozițiune din *a s u p r ă* și *v i n*, pe care o găsim la mitropolitul Dosofteiu, Paremiar, 1683 (Vineri a 3-a săptămîină în post, f. 31 b): „cerîl s-a clăti și pămîntul s-a legăna din urdzăturile sale pentru mîniia urgiei Domnului Savaoftă, în dzua aciaia în caria va *asupra-veni* mîniia lui...”; dar tot acolo (Joi a. 4-a, f.1 a): „volbură purtată de va *s u p r ă v e n i*...”

v. *Asupră*. - *Supră*.

ASÛPRĂ s. **ASÛPRA**, prép., adv. et subst.; 1. sur, à l'égard de, concernant; 2. desus; 3. usure, surplus. Prin prepoziționalul *a* (= *ad*) din latinul *s u p r a* (= ital. *sopra*, *sovra*, span. și portug. *sobre*, prov. *sobre*, franc. vechi *seure* etc.). În graiul vechi se întrebuintă și forma simplă *s u p r ă*, bunăoară la mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XXVI:

„...când să apropiă *s u p r a* mîia fă-
cătorii de rău...”

„...dum appropinquant *s u p e r* me
nocentes...”

Asupră exprimă noțiunea de „sus”, fiind în opozițiune cu „supt”, care exprimă noțiunea de „jos”. Și-n latina exista aceeași antiteză între *s u p r a* și *s u b t u s*, bunăoară: „Romani *s u p r a* terram operibus, *s u b t u s* Macedones cuniculis oppugnabant” (T. Liv.). Ca adverb, *asupră* e sinonim cu *s u s*; ca prepozițiune, e sinonim cu *p e* și mai ales *p e s t e*; ca substantiv, cu *p r i s o s*, *c a m ă t ă*, *d o b ă n d ă*.

Astăzi, forma organică *asupră* circulează numai într-un mod excepțional, precum vom vedea mai la vale; în vechile texturi însă ea este cea obicinuită, deși uneori ne întimpină și acolo alături: cu ea forma mai nouă *asupra*, de exemplu:

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, *Esaias* II, 12 sqq.:

„Că dzua Domnului Savaoft vine *asu-
pra* tot ocarnicul și trufașul, și *asupra* a
totu suitul și înălțatul, și corogi-să-vo-
ră; și *asupra* de totu chedrul Liva-nului
celu înalt și preanălțat și *asupra* de
totu muntele nalt, și *asupră* de totu
turnul nalt, și *asupră* de totu zidiul
nalt, și *asupră* de totu păriatele nalt, și
asupră de toată corabiia mării, și *asupră*
de totu chipul de frâmsătă de șaice...”

„Dies enim Domini Sabaotli *s u p e r*
omnem contumeliosum et superbum, et
s u p e r omnem excelsum et sublimem,
et humiliabuntur. Et *s u p e r* omnem
cedrum Libani exoclsarum et sublimium,
et *s u p e r* omnem arborem glandis Bas-
san. Et *s u p e r* omnem excelsum mon-
tem, et *s u p e r* omnem collem excel-
sum, et *s u p e r* omnem turrim excel-
sam, et *s u p e r* omnem murum excel-
sum, et *s u p e r* omne navigium maris,
et *s u p e r* omnem aspectum pulchritu-
dinis navium...”

unde în *Biblia Serhan-vodă*, 1688, pretutinden *p r e s t e*: „*p r e s t e* tot dosă-
ditoriul și mândrul, și *p r e s t e* tot înălțatul etc.”

În latina, *s u p r a* și *s u p e r* sînt foarte apropiați prin sens, dar nu se confundă niciodată. În limbile romanice ambii s-au fuzionat, astfel că la spanioli, la italieni, la provențali, a despărut *s u p e r* înlocuindu-se prin *s u p r a*, iar la francezi a despărut *s u p r a* (vechi *s e u r e*) înlocuindu-se prin *s u p e r* (actual *s u r*). La români s-au contopit numai sensurile ambilor în *asupră*, dar și *s u p e r* a rămas totodată sub forma *s p r e*, care însă, scăzută la simplă prepozițiune, a căpătat astăzi accepțiunea de „pour, vers”, după ce în graiul vechi mai însemna încă adesea „sur”, de exemplu la Dosofteiu, 1680, ps.XCI: „Și căută ochiul mîeu *asupra* pizmașilor miei și *asupra* celor ce să scoală *s u p r a* mîia...”, unde la Coresi, 1577: „caută ochiul mîeu *s p r e* dracii miei și se sculară-se *s p r e* mine...”

I-II. *Asupră* ca adverb și ca prepozițiune.

Funcțiunea curat adverbială a lui *asupră* se învederează mai ales în vechea locuțiune: „a fi cuiva *asupră*”, „*a* veni *asupră*” sau „a cădea *asupră*” = „tomber dessus, courir sus”.

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R.I.*, I, p. 128): „fără acești bani ce sânt mai sus scriși, am mai luat eu Dumitru Țiganul ughî 6 de m-am plătit de un turcu de ce miș-a căzut *asupră*...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 238: „cît au prins de veste Gaspar-vodă că vine Skimni aga, au și scornit că-i vin leșii *asupră*...”

Același, p. 300: „au văzut Vasilie-vodă toată cumpăna ce-i venia *asupră*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 45: „toți aștepta din cias în cias ce urgie le-ar veni *asupră*...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 27: „și-au părăsit părinții și frații, de acele năcazuri, de s-au dus printr-alte țeri, și unii s-au făcut oameni răi și tâlhari, de mare nevoie ce le era *asupră*, că nu mai avea de ce se mai apuca...”

Tot în vechile texturi ne întîmpină comparativul *m a i asupră* și superlativul *asupră d e t o t*.

Dosofteiu, 1680, ps. XXX:

„M a i *asupră* d e c â t t o t pizmașii
miei mă fecu ocară...”

„S u p e r omnes inimicos meos factus
sum opprobrium...”

O predică circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 225): „ceia ce au iubită Dumnezeu *asupră* d e t o t ū, că porâncitele lu Dumnezeu tare le-au ținut...”

Tot ca adverb, *asupră d e a c e e a* însemna „par-dessus, en outre”.

Fragment oltenesc circa 1560 (*Cuv. d. bătr.* I, 8): „semănătura voastră o vor mîinca vrăjimașii voștri: *asupră d e a c e â, v o i ū* întorce fața mea în aleanul vostru și veți hi bătui...”

În graiul actual, pentru a funcționa ca adverb, *asupră* își prepune *d e* sau *dupla* prepozițiune *p e d e*.

Zilot, *Cron.*, p. 96: „să nu mă lăudați, căci lumina în sfeșnic nu s-ascunde, nici cetatea *dasupra* muntelui...”

Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

„Puțin mai înainte un monument s-arată;
Să-l privim... Dar ce semne de cinste pe el sînt?
Negreșit, cei dintr-însul slăviți au fost odată:
Azi slava stă *dasupra*, și omul în pămînt...”

A. Pann, *Prov.* III, 28: „Dreptatea iese ca untdelemnul *dasupra* apei...”

Ibid., I, 147: „Asta e *p e dasupra* ca fuiorul popei...”, zice omul care a răbdat multe și mai dă iarăși peste năcazuri.

În *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ed. Bianu, p.19), ps. VIII: „se luo mare cu-viință a ta *p r e asupră d e ceriu*...”, unde la Coresi, 1577: „se luo mare frămsēja ta mai *s u ș d e ceriu*...”

În basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 6): „Scorpia, cu o falcă în cer și cu alta în pământ, și vărsînd flacări, se apropia ca vîntul de iute; iară calul se urcă repede ca săgeata pînă cam *dasupra* ei și se lăsă *asupra* ei cam pe de o parte...”, primul *asupra* e adverb, cel al doilea prepozițiune.

Doină din Ardeal:

„Pe *deasupra* ochilor
Trasă-i pana corbilor,
Pe din jos de ochișori
Rumeorii obrăjori...”

(J.B., *Trans.*, 136)

„Despre oameni ușurei se zice: are mintea *deasupra* capului” (R. Simu, *Trans.*, c. Orlat).

Între *deasupra* și *p e deasupra* este o fină deosebire de sens, care nu se observă totdeauna. Mai întîi, *p e deasupra* arată un contact mai strîns între două lucruri. Așa la Costachi Negruzzi, *Zoe* II: „se îmbrăcă cu dulama lui stacojie cusută numai fir, se încinse *p e deasupra* șalului cu o curea lată coperită cu ținte aurite...”; dar în *Aprodul Purice*:

„*Dasupra* lor o movilă cu mărire-au înălțat,
Ca să fie totdeauna monument nestrămutat...”

Afară de aceasta, numai *p e deasupra* însemnează „en outre, par dessus le marché”.

Doină din Ardeal:

„— Da de cină ce-mi vei da?
— Castraveți ca iedera,
P e deasupra gurița
Să-ți dereagă inima...”

(J.B., 74)

Alta:

„Marișcuță de la vamă,
Taie-un pui și ne fă zeamă;
Cîndu-i trece pe la noi
Pentru unu ți-om da doi,
P e deasupra buze moi...”

(*Ibid.*, 395)

Reduplicatul *d e deasupra* e adjectiv.

Dosofteiu, 1680, ps. CI: „și ca un îmbrăcămint *d e deasupra* vei învăli pre înș...”

Ca prepozițiune, *asupră* se construiește cu genitivul și cu posesivul, de la cari își aglutinează artichul prepozitiv *a*, devenind *asupra* = *asupră-a* = *asupr-a*. Acest *-a* nu este amplificativ ca în adverbii *acuma*, *atuncea* etc., căci amplificativul *-a* nu se acață niciodată la prepozițiuni. Cînd cuvîntul dară funcționează adverbial, el ar

trebui să fie totdeauna *asupră*, ca în cele mai vechi texturi, iar nu *asupra* după cum s-a făcut prin generalizarea formei prepoziționale, o generalizare ajutată, negreșit, de analogia adverbilor cu amplificativul -a.

Asupră cu genitivul:

Moxa, 1620, p. 404: „se sculă Temermeană, domnul tătărăscu, de rădică oști *asupra* lu Baiazitū...”

Mitropolitul Varlam, 1643, f.164 a: „păcatul lui Adam și a Evvei, strămoșii noștri, care păcatū biruiă *asupra* hieccârui omū di-începutulū lumiei...”

Șapte taine, 1644, p. 31: „De să va prileji pruncului să fie bolnavū spre moarte și vorū chema preotul să-l botédze, iarâ elū nu va mérge de sǎrgū, ce să va leni, și va muri pruncul nebotedzatū, acest păcat ăste *asupra* preotului...”

Ion Neculee, *Letop.* II, p. 238: „(Duca-vodă) de cum era rău de felul lui, încă și mai rău s-au făcut și mai groznic *asupra* boierimei și *asupra* țării...”

Doina haiducului:

„Pus-am cruce satului
Și coadă baltacului,
Că am gîndul dracului
Asuprca bogatului...”

(G.D.T., *Poez. Pop.*, 289)

„A s t a *asupra* cuiva” însemna în graiul vechi „dépendre de, être du ressort de”.

Pravila Moldov., 1646, f. 78 a: „și această stă *asupra* giudețului să să isprăvascā, de vor fi mărturiile bune sau de nu vor fi...”

La mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LXI:

„Până când vețū stăru <i>asupră</i> d e	„Quousque apponitis s u p e r homi-
om?...”	nem...”

„*asupră* d e om” este în loc de „*asupra* omului”.

Asupră cu posesivul:

Pravila Moldov., 1646, f.7: „un văcarū de va lua *asupra* s a un bou să-l pascā...”

Dosofteiu, 1673, f. 9 a:

„*Asupra* m ĩ a pizmașii mâniia să-ș âmple...”

A. Văcărescu, p. 21:

„Pentru toat-a mea iubire
Ce o am *asupra* ta,
Nu cer altă răsplătire,
Ci te rog nu mă uita...”

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 19:

„— Lasă-mă! mi-i drag bărbatul,
Eu lui i-am jurat credință.
— Ieu *asupra* mea păcatul
De-a-nșela așa ființă...”

Cînd se construiește cu posesivul enclitic, care n-are pe genitiv, ci numai pe dativ, adecă fără articol prepozitiv *a*, atunci *asupră* se conservă intact, fără a deveni *asupra*.

Pravila Moldov., 1646, f. 47: „de-l va ucide într-altă dată, iară nu într-acela časă cîndu veniia *asupră*-î, atunce ca să aibă certare ca și un ucigătoriu...”

Cantemir, *Chron.* II, p. 130: „urgiiia lui Dumnezeu *asupră*-ș și a toată împărăția pornind, el (Iracle) cu grea boală de idropică au murit...”

Axinte Uricarul, *Letop.* II, p.158: „lua tot ce găsia la dășii și-i ducea goli și desculți, numai cîte cu un sucman rău *asupră*-le...”

Pravila Caragea, 1818, p. 78: „are voe să facă pîră *asupră*-i...”

Este dară o greșeală sau o scăpare din vedere la A. Pann, *Prov.* III, 36:

„Zicînd astfel, ieși-ndată, strigă să vie Grivei,
Îi arată pe străinul cel lungit în patul ei,
Și sumuțîndu-l *asupra*-i, și el iar cum îl zări,
Îl făcu-n grab’ să nu știe ușa cum a nemeri...”

unde trebuia: „sumuțîndu-l *asupră*-i”.

La mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 59 a:

„Răutatia toată *asupre*-mă să strînge,
De suspini, de ghai păt inema să stînge...”

e în forma *asupre* rezultă din acomodățiunea vocalică cu *i* din „mi”.

III. *Asupră* ca substantiv.

Coresi, 1577, ps. LTV:

„...și nu scăzu de calca lui <i>asupra</i> și înșelăciuni...”		„...et non defecit de plateis ejus u s u r a et dolus...”
--	--	--

În locuțiunea „c u *asupră*”, „m a i c u *asupră*”, *asupră* e tot așa de substantival ca și „milă” în „cu milă”, „mai cu milă”, sau „prisos” în „cu prisos” „mai cu prisos”.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 73: „și încă nu numai acéstea va vedea atunce, și și m a i c u *asupră* de acéstea mai înfricoșate...”

Dosofteiu, 1680, ps. CXXXVIII:

„Număra-î-voiu pre înșii și m a i c u <i>asupră</i> d e c â t arina înmnlțâsă-vor...”		„Dinumerabo eos et s u p e r arenam multiplicabuntur...”
--	--	---

unde la Coresi, 1577: „și m a i v r ă t o s d e nășipulū înmulți-se-vor”.

Același, Paremiar, 1683, p. 63 a (*Daniel* III, 22):

„...drepe că cuvântul împăratului s-au întărit, și cuptoriul s-au înfierbântat c u <i>asupră</i> ...”		„...quia verbum regis urgebat, et fornax succensa erat n i m i s...”
---	--	---

în contextul grecesc: ἐκ περισσοῦ, ceea ce *Biblia Șerban-vodă*, 1688. traduce prin: „p r e a d e p r i s o s i t”.

Același, 1673, f. 27 a:

„Pentr-aciaia șerbul tău le țâne,
Păzându-le întregi cum să vine,
Pentru să ă c u *asupră* plată
Din mila ta cea nemăsurată...”

Ibid., f. 83 b: „Fiind războaie dăse prin multe prilejuri în dzălele lui David, una pentru că era multe cetăți nedobândite, alta pentru sîngele lui Urie ce-au răscumpărat Dumnedzău de pre casa lui David c u *asupră*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 66: „întărzierea certării, Dumnezeu c u *asupră* o plinește...”

Cantemir, *Chron.* I, p. 62: „socoti că, precum prada țărilor sale, așa moartea tătine-său, de la elladēni îș va putea răscumpăra și m a i c u *asupră*...”

Ibid., II, p. 252: „Peter și Asan, după ce așa înfrunțați și rușinați la ai săi s-au întors, cocînd în inimă c u m a i *asupră* să-și răscumpere, au început a-i smomi ca să-i întoarcă să fie cu dînșii într-o minte...”

Filimon, *Ciocoi vechi*, p. 258: „Dar bine, cum au fugit ei fără să-și priimească simbriile? – E, e! Cocoane, dumneata să trăiești, și le-au priimit, ba încă m a i c u *asupra*...”

v. *Supra*. – *Asupresc*. – *Asuprit*.

ASUPRĂ-LUARE, s.f.; avidité, cupidité. Cuvînt format din a s u p r ă și l u a r e, care ne întimpină în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ed. Sbiera, p.172), *Petri Ep.* II, II, 3:

„Și cu *asuprăluarea* cu menciuroase cu-
vente voi vă vor scuînpăra...”

„Et in a v a r i t i a fictis verbis nego-
tiabuntur...”

unde în *Noul Testament* din 1648: „și pentru h l ă p i e...”, iar în *Biblia lui Șerban-vodă*, 1688: „și cu l ă c o m i e...”

v. *Asupră*. – *Asupră-vin*. – *Luare*.

ASUPREALĂ (plur. *asuprele, asupreli*), s.f.; oppression, vexation. Sensul propriu cată să fi fost acela al vechiului substantiv a s u p r ă „usure”, un sens care se mai păstrează în unele texturi și pe care-l regăsim și-n derivatul a s u p r i t.

Siapte taine, 1644, p. 154, explică cuvîntul c a m ă t ă prin „dobândă cu *asupreală*”.

Mitropolitul Varlam., 1643, f. 383 a: „întăi să părăsască nedireptățile, mazădele, a p u c â r i l e, *asuprelele*, c a m a t n i c i i l l e, răutățile...”, unde *asupreală* figurează între „apucare” și „cămătnicie”.

Pravila Moldov., 1646, f. 26: „orcare vameș va fi pricină ca să nu treacă nego-
tătorii cu negoțu pre la vreo scală, făcându-le multă *asupreală* și luîndu-le mai mult
de cumă au fostu obicieiulă, acesta ăaste datoriu toată *asupreală* și paguba ce vor fi
păgubitu neguțătorii pentru dănsu, totu să să socotească și să plătească la visterie...”

Și precum se zicea: „c u a s u p r ă”, se zicea și „c u asupreală”:

Pravila Moldov., 1646, f. 152: „unû •udecătorîu de la unû trăgû, ce să dzice un diregătorîu, nu îaste datorîu să asculte pre domnulû țărâi să muncească sau să spândzure pre neștine, cunoscândû elû că nu-i vinovatû și îaste lucru cu *asuprealâ* acéia muncâ sau acéia moarte; ce mai bine-i îaste lui să-ș lase scaunulû cel de •udețû ce ține decătû să să plăce învățaturii domnu-său cîa cu *asuprealâ*...”

De aci *asuprealâ* s-a luat ca antiteză cu d r e p t a t e.

Pravila Moldov., 1646, f. 153: „îaste datorîu acesta să cercetédze: tocmala acéia d i r î a p t ă -i au cu *asuprealâ*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 23): „și așa într-îmbe părțile mai mult fățarnicie decît omenie, sau mai mult *asuprealâ* decît d r e a p t ă socoteală s-ar face...”

Fiind în opozițiune cu d r e p t a t e, *asuprealâ* devine sinonim:

cu s t r ă m b ă t a t e:

Moxa, 1620, p. 371: „ei avea *asuprealâ* multă și s t r ă m b ă t ă ț i gréle și mântuiri réle de cătrâ o samâ de boiari...”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 226 b: „Pentr-acea să cade a tot omul creștin să-ș feriască ochiul menței sale de gândurile păcatelor, de lăcomii și de apucări cu nedi-reptul, de s t r ă î n b ă t ă ț i și de *asupréle*...”

cu n e v o i e:

Document moldovenesc din 1627 (*A.I.R.* I, 1, p.14): „nu-i lăsați în pace, ce multă n e v o e le faceți și *asuprealâ* de nu pot odihni mișcii de răutatea voastră...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 24: „Venit-au veste Ducăi-vodă precum să fi venit la Iași din Țara Leșască Petriceico-vodă cu oaste și cu cățiva boieri, carii se afla acolo pribegi de multe n e v o i și *asuprelele* Ducăi-vodă...”

Același, p. 39: „împlînd nemții cetățile lor cu oșteni, multe *asuprele* și n e v o i le făcea boierilor, nemeșilor și tuturor...”

cu n ă p a s t e:

Pravila Moldov., 1646, f. 62: „s-au făcutû *asuprealâ*, ce să dzice au cădzutû n ă p a s t e...”

cu d o d e i a l ă:

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 77 a: „Adu-ț dară aminte că cîte blăstămății, cîte nevrednicii, cîte bezeisnicii, cîte nevoi, cîte greutăț, cîte *asupréle* și d o d e i a l e sintû, toate în lume sintû...”

cu n ă d u ș e a l ă, literalmente „suffocation:

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p.41: „din zavistie înponcișcare, din înponcișcare n ă d u ș e a l ă și *asuprealâ*, din *asuprealâ* gînduri de șuvăială și cuvinte de răzsufolare să scornesc...”

Ibid., p.167: „a multora multă *asuprealâ* și mare î n ă d u ș a l ă să face...”

cu a r m ă ș i e în înțeles de „violence”:

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 273 b: „mai multe a r m ă ș i i și mai multe *asupréle* fără de vine sămtû întru noi în creștini decăt în păgâni...”

cu î m p r e s u r a r e:

Pravila Moldov., 1646, f. 38: „oamenii cei domnești încâ de să vor prileji să fie zlobivi și vor face *asupréle* și vor î n p r e s u r a săracii fără de știră domnici, pre unii ca aceștia cini-i va sudui, nu să va certa...”

v. *Asupra*. – *-eală*.

ASUPRÊLNIC, -Ă, adj.; „oppressif” (Cihac). Cuvînt format din *a s u p r e a l ă* prin sufixul -n i c, întocmai ca „îndoielnic” din „îndoială” și altele. Dispare din grai, înlocuindu-se mai totdeauna prin sinonimul *a s u p r i t o r*.

v. *Asupritor*. – *-nic*.

ASUPRÊSC (*asuprit, asupraire*), vb.; opprimer, oppresser, violenter, s’imposer à. Literalmente, a se pune *a s u p r a*. Cantemir, *Chron.* I, p. 102: „căzînd ei *a s u p r a* lor și *asuprindu-i...*” „A a p ă s a, a n e d r e p t ă ț i, a cere de la cei slabi ceea ce nu pot da sau împlini, a pune altuia greutăți, sarcine,, (Costinescu). A n ă - p ă s t u i, a d o s ă d i, a î n g r e u n a.

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 910 (*Ep. Jacob.* II, 6):

„...au nu bogații *asupresc* pre voi?...”

„...nonne divites per poten-
tia m o p p r i m u n t v o s ? ...”

în contextul grecesc: καταδυναστεύουσιν.

Mitropolitul Varlam, 1643, f.4 a: „numai pentru să dobândească și să strângă mult, n â p â s t u e s c u și *asupresc* lumia...”

Ibid., f. 27 b: „cei mai proști, pre carii de multe ori î-au d o s ă d i t ă și î-au *asuprit...*”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 22: „fără de zăbavă au început a face iarăși ca și în zilele lui trecute, adică a î n g r e u n a țara cu nesăturarea ce avea și a *asupri* pre boieri...”

Cuvîntul se întrebuița mai cu deosebire în privința dărilor fiscale.

Moxa, 1620, p. 362: „așa era viața acestui împărat bun, că pre săraci cu birurile nu-i *asupri*ia...”

Ibid., p. 383: „blîndu și linu, véselă, răbduriu, nelacomu, nice se bucura de scandala altuia, nice se grăbiu cu moartea cuiva, nice *asupri*ia pre săraci cu birurile...”

Ibid., p. 350: „se adunară toți Izrailii de-lă rugară să le îușurêze mîncăturile ce-i *asuprise* Solomonu...”

Ioan Canta, *Letop.* III, p.178: „Alte obiceiuri rele ce era mai înainte să nu fie, nici spurcatul și stingerea norodului acel cu nume urit, vîcărît, numai grecilor drag foarte, să nu fie, nici pogonărit, nici conîța, nici adaoșagul, nici jacuri de ciocoi să nu ămble prin oameni *asuprindu-i...*”

În sens moral, *asupresc* se ia ca sinonim cu *p î r ă s c*.

Mitropolitul Varlam, 1643, II, f. 48 b: „pre nime nu *asupri*reți, pre nime nu p ă r ă r e ț i...”, unde este de observat forma arcaică a imperativului negativ.

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784), p. 3: „dracii în totu chipulă să silesă cumă să aducă pre omă la desnădăjduire, îi aruncă toate păcatele, îlu p î r ă s c ă și în totu chipulă îlu *asuprescu...*”

În sfârșit, *asupresc* înseamnă a face silă, în sens material ca și în cel moral. E foarte frumos la Cantemir, *Ist. ierogdif.* (ms., în Acad. Rom., p. 5): „nu iușoare pricini sînt, carile spre Hieroglifica aceasta Istorie condeiu a-mi slobozi tare m-au *asuprit*...” „Același, *Chron.* II, p. 24: „după cîteva războaie mai iușurele, au *asuprit* pe Athanaric să dea fuga...”

v. *Asupră*. – *Asuprit*. – *Apăs*.

ASUPRICIUNE (pl. *asupriciuni*), s.f.; vexation. *Asuprire*, *asupreală*, *asupritură*. Unii dau cu același sens forma *asuprință* (Dr. Polysu), pe care noi n-o cunoaștem.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. V, p. 8: „ale trupului *asupriciuni* și cametele și mândrița ceștii lumi și pohta ei, cade-i-se să le lase...”

v. *Asupră*. – *Asupritură*. – *-ciune*.

ASUPRÎNȚĂ. – v. *Asupriciune*.

ASUPRÎRE (plur. *asupriri*), s.f.; l'infin. d' *asupresc* pris comme substantif: vexation. Sinonim cu *asupreală* și *asupriciune*, cu *apăsare*, *năpăstuire* etc.

Beldiman, *Tragod.*, v. 2215:

„*Asupriri* și urmări rele cu totul a conteni,
A dezbrăca mai mult țara nime a nu îndrăzni...”

Gr. Alexandrescu, *Așteptarea*:

„Un drum fără primejdii, cărări nesemănate
De *asupriri* nedrepte, de curse ficlenești...”

unde însă epitetul de „nedrept” e de prisos, orice *asuprire* fiind „nedreaptă”.

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușeanul I*: „țara geme sub *asuprirea* Tomșei...”

v. *Asupră*. – *Asupreală*. – *Apăsare*.

ASUPRÎT, -Ă, adj. et subst.; le part. passé d' *asupresc* pris comme nom: opprimé; excessif, surchargé. *Apăsat*, *năpăstuit*, *silit*, *nedreptățit*, *împresurat*, *jignit*.

Pravila Moldov., 1646, f. 65.: „macarū ca are fiecine voe să a•utorească pre cel *asupritū* și, unde va vedīa că stău cu războiu asupra lui, să-i scoată capulū și să-l mântuiască den moarte, iară acestū lucru nu iaste nemăruī datā cu vreo silā cumū să fie datoriu să facā...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 98: „se învitasă oamenii cei cu strîmbrătăți *asupriți* de apuca unul pre altul, strigând: haide la divan!...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 25:

„Un norod *asuprit* foarte, dar falnic, nestîmpărat,
Îngîmfat c-avea odată stăpînire și-mpărat...”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXI*: „Uneori, cînd poporul se simțea *asuprit* și j i g n i t în drepturile sale, se auzea sunetul clopotului de dandana...”

Cuvîntul ne întîmpină foarte des în vechile acte juridice ca antiteză cu „volontaire, n u d e b u n ă v o i e.

Act moldovenesc din 1591 (*A.I.R.* I, I, p. 105): „de a lui bună voce, de nime n e v o i t nici *asuprit*, au vîndut a lui dreaptă ocină și moșie...”

Altul din 1672 (*A.I.R.* I, I, p. 80): „de a noastră bună voce, de nime s i l i ț i, nici *asupriți*, am vîndut a noastră dreaptă ocină...”

Într-un alt act, din 1665 (*ibid.*, p. 95), aceeași noțiune se exprimă prin: „de nime s i l i ț i, nici î n p r e s u r a ț i, nici n ă p ă s t u i ț i...”

Cu sensul de „excessif”:

Dionisie Ecclesiarhul, *Chron.* (Papiu, *Monum.* II, p. 164): „și da turcii banii cu dobînzi *asuprite*, de întrecă pînă la un an sau doi dobînda pe capete...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXIX, p. 8: „să fugimū amu de beție și de mîncare *asuprită*...”

Cu sensul de „surchargé”:

C. Conachi, p.142:

„Sufletul de trup departe, pe năslîi răstignită,
Încă cu ceva podoabe de-ale lumii *asuprită*,
Fața ta pare că rîde, liniștită de păcate...”
Nu rar se întrebuițează ca substantiv.

Dosofteiu, 1680, ps. CXLV:

„...carele păziasse adevăratia în veacū, care face gîduț *asupriților*...”

„...qui custodit veritatem in saeculum,
facit iudicium injuriam p a t i e n t i -
b u s...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 127): „la *asupriți* și neputincioși blăstăm, ca la prădători scutul, sigea, fierul și focul, iaste...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 127: „*Asupritu* pătimiește multe, da nu moare iute ca *asupritoru*...”

v. *Asupră*. – *Asupresc*.

ASUPRITÒR, -OARE, s. et adj.; oppresseur, tyran; oppressif, vexatoire. „Acela care a s u p r e ș t e, care nedreptățește, care apasă pe cei mai slabi, pe cei mai mici” (Costinescu). Sinonim cu a p ă s ă t o r, n ă p ă s t u i t o r etc.

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 4 a: „vamășulū iaste *asupritoriū* și l u p u în oile cēle cuvântătoare...”

Același, f. 383 a: „Iacomii, apucătorii, *asupritorii*, mǎzdarii, prădătorii...”

Pravila Moldov., 1646, f. 66: „bătându-să ei amândoi, va cunoaște cel *asuprit* că-l va uide *asupritoriul*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 232): „nu fietecui iaste dat jăratie a mînca, nici fietecui de lucruri aspre și grēle a să apuca să cade, ales cînd pricina

Beldiman, *Tragod.*, v. 2087:

„Cerescule împărate, uită-te din cer și vezi,
Tu ești cumpăna dreptății, tu poți să le îndreptezi;
Privește toată năpasta unui neam înviforat,
Care, împilat de dușmani, se află prea supărat;
Nu lăsa să bîntuiască niște răi *asupritori*...”

v. *Asuprelnic*. – *Asupresc*. – *Apăsător*.

ASUPRITURĂ (plur. *asuprituri*), s.f.; vexation, contrainte, chicane.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXIX, p. 14: „beția și cămâtnicia și *asupritura* și toate alalte păcate...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1683, ghen. 19: „că de *asupritura* trudei călugărești ce să a s u p r i ț a nice părul nu-î putia criăște...”

Legenda Sf-tului Dimitrie, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel. al bis. Sf. Nic. din Brașov*, p.127): „în tlăhării și în furțișagure și în multe *asuprituri* ce-am a s u - p r i ț fărâ de dreptate pre alții...”

v. *Asupră*. – *Asupriciune*. – *-tură*.

A -SÛRDA (D-), adv.; en vain, inutilement, sans résultat. D e g e a b a. Î n z a - d a r. D e - a f e t e a. Negreșit, acest adverb s-ar putea explica la nevoie prin s u r d. Surdul nu aude, deci nu înțelege, deci îi vorbești d e g e a b a. Ni se pare însă mai potrivit de a vedea în *a-surda* numai o etimologie poporană din s u r d a, o simplă adaptare, pe când originea cea adevărată a cuvîntului ar trebui căutată în adverbul latin a b s u r d e „hors de propos”, de unde se desfășură d-a dreptul, fără nici o dificultate, noțiunea de „sans résultat”. Din s u r d s-ar fi născut mai curînd un adverb cu sensul de „pe ascuns”, „ca să nu se auză”, italienește „alla sorda”, franțuzește „à la sourdine”. Cihac se mărginește de a aduce locuțiunea: „a v o r b i de-a *surda* = parler en vain, en l’air”, căci numai doară prin „vorbi” se justifică pînă la un punct derivațiunea din s u r d; în faptă însă, *d-asurda*, ca și latinește a b s u r d e, n-are nici o legătură strînsă cu „vorbi”, ci însemnează în genere d e g e a b a: „*de-a surda*, vergeblich, vergebens, umsonst, vergebliche Mühe” (Dr. Polysu). Vom adăoga în treacăt că, după cum al nostru *a-surda* seamănă cu s u r d, dar nu credem că se înrudește cu el, tot așa latinul „absurdus” seamănă cu „surdus”, de unde îl și deriva filologia cea trecută, dar este în realitate o vorbă cu totul de o altă origine (cfr. Corssen, *Aussprache*² I, 488; Littré, v. *Absurde*).

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 82: „Dar cît era de mare și de vestit, orcît îi colindase vestea pîn’ la scăldătoarea soarelui, pînă unde pămîntul e drob și piftie, *d-a surda* erau toate: iacă, nu putea să-i adoarmă un junghi ce-i tăia inima...”

Ibid., p. 241: „ce ne folosește nouă, niște bătrîni, singuri cucii, atîta bogăție ce-o grămădim d e g e a b a și *d-a surda*...”

v. *Surda*.

ASURZÈSC (*asurzit, asurzire*), vb.; devenir sourd, s'assourdir; rendre sourd, assourdir. Se întrebuintează mai ales ca verb neutru: a p e r d e a u z u l. *Asurzire* este pentru u r e c h e ceea ce-i orbire pentru ochi sau amuțire pentru limbă. Din a d și s u r d u s, italienește a s s o r d e s c o și a s s o r d o, de asemenea ca neutru și ca activ.

Ioan din Vinți, 1689, f. 119 b: „mănele și piçoarele săntu legate, ochiș apuseră și a u d z u l ũ *asurdzi*...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1673:

„*Asurdzâu* ca surdul de gâlceavâ multâ...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 127): „limba vicleană și mincinoasă să amuțască, și uréchia de lingușituri primitoare să asurzască...”

Alexandri, *Istoria unui galbin*:

„Gîlcevi și vorbe și strigare
Amestecate cu cîntare,
Și sunetul de ferării
Asurdă locul în cîmpii...”

unde *asurd*, în loc de *asurzesc*, este o licență poetică, la care Alexandri face mai bine că nu recurge în *Cucoana Chirița*:

„Biciul pocnește
De te-*asurzește*,
Și caii poștei alerg la pas...”

Lexicon Budan: „*Asurzesc* pre alt, adecă îl fac surd, surdum reddo”. M-a *asurzit* cu vorbele lui. Nu ne mai *asurziți* cu atîtea secături!” (*L.M.*).

v. *Surd.* – *Surzesc.*

ASURZÌRE
ASURZÌT, -Ă. } v. *Asurzesc.*

¹**AȘ** vb. auxil.; I^{re} pers. sing. de l'optatif ou du conditionnel d' a m. Etimologia auxiliarului *aș* noi am stabilit-o într-un alt loc, precum și dubla-i construcțiune, la prezinte și la trecut: *aș* face, facere-*aș*, *aș* fi făcut, fire-*aș* făcut [v. vol. I, pag. 681-684]. Aci vom reveni asupra acesteia din urmă numai întru cît ea ne ajută a explica ciudata formă istriano-română *raș*.

Construcțiunea inversă: (facere)-*aș*, (fire)-*aș*, este mult mai rară decît cea directă: *aș*- (face), *aș*- (fi), nu numai în graiul de astăzi, dar și-n vechile texturi. Așa, bunăoară, la Ioan din Vinți, 1689, f. 70: „Să *așŭ* grăi în limbile oamenilor și ale îngerilor și dragoste *n-așŭ* avea, f i r e-*așŭ* ca o aramă răsunătoare și ca unŭ clopotŭ nerăsunândŭ; și să *așŭ* avîa proorocie și să *așŭ* cunoaște toate tainele și toată înțelepciunîa, și să *așŭ* avea toată credința cătŭ să počŭ și munții muta, iară dragoste *n-așŭ* avea, nemică nu săntŭ; și de *așu* înpărți surumanilor toată avuțiia rnia,s,i să *așu* da

trupulu mieu spre ardere, și dragoste n-așŭ avea, nici unŭ folosŭ...””, ne întimpină un singur caz de construcțiune inversă la 9 cazuri de cea directă.

Doină din Ardeal:

„De-aș mai fi o dată june,
Ș t i r e -aș pana cum se pune,
C-aș pune-o după ureche
Ș-aș merge seara la fete.

De-aș mai fi o dată fată,
Ș t i r e -aș pana cum se poartă,
C-aș purta-o în cosiță
Ș-aș da seara la guriță...”

(J.B., *Trans.*, 396)

Oricum însă ar fi astăzi și-n trecutul cel literar nu prea vechi al limbei române, e sigur că în epoca de formațiune a graiului nostru construcțiunea inversă a auxiliarului a m în genere era cea mai deasă, căci așa a fost în totalitatea dialectelor romanice, de unde s-au și aglutinat în Occident formele cele sintetice ale conjugățiunii. Un „dirai”, un „farô” etc. nu s-ar fi putut naște, dacă construcțiunea cea obicinuită n-ar fi fost „dire ai”, „fare ho” = „dicere habeo”, „facere hahe”. Cu alte cuvinte, construcțiunea f i r e -aș, ș t i r e -aș, z i c e r e -aș, f a c e r e -aș cată să fi fost, pînă tîrziu în veacul de mijloc, mai răspîndită decît construcțiunea aș f i, aș ș t i, aș z i c e, aș f a c e.

O trăsură caracteristică a construcțiunii inverse f a c e r e -aș este conservarea infinitivului întreg, pe cînd infinitivul se scurtează în construcțiunea cea directă aș f a c e, ba se scurtează și-n cea inversă atunci cînd pronumele îl desparte de auxiliar: f a c e - m - aș.

„În pădure duce-m-aș,
Frunză verde rupere-aș,
Pe genuche pune-o-aș,
Slovă neagră scriere-aș,
La mîndra trimite-o-aș...”

(J.B., 130)

Poporul judecă limba după auz, nu după scris. În forme ca f i r e -aș, f a c e r e -aș, z i c e r e -aș, alături cu aș f i, aș f a c e, aș z i c e, urechea desparte silabic: fi-re-aș, face-re-aș, zice-re-aș. De aci, în loc de aș, s-a născut în dialectul istriano-român forma raș, trecută de la construcțiunea inversă la cea directă. Fraza istriano-română: „n-am puniava cu ce me raș copri, ni stramasu pre carle raș zacé” (Miklosich, *Rumun. Untersuch.* I, p. 42; cfr. *Lautl., Lautgruppen*, p. 10) se transcrie daco-românește: „n-am plapumă cu care m-aș acoperi, nici saltea pe care aș zace” = „nici saltea pe care zacere-aș”.

Ilustrul Ascoli, care atrăsese cel întîi atențiunea asupra acestei forme istriano-române (*Stud. crit.* I, 1861, p. 66), îi dă o altă explicațiune. El crede că raș ar rezulta

din fuziunea lui *v r e a* cu *aș*, fuziune ocursă numai la prima persoană singulară, pe când la celelalte persoane ar fi numai *v r e a* cu pierderea lui *v*. În acest mod condiționalul istriano-român:

raș ave
r a i ave
r a ave
r a m ave
r a Ț ave
r a ave

ar fi, după Ascoli:

v r e r e -aș ave
v r a i ave
v r a ave
v r a m ave etc.

Ei bine, chiar în această ipoteză prima persoană singulară *raș* ar rezulta, ca și-n explicațiunea noastră de mai sus, din construcțiunea inversă *v r e*-reaș. Noi credem însă că nu numai prima persoană singulară, dar și celelalte s-au născut din aceeași construcțiune inversă, cu sau fără verbul *v r e r e*, adecă cu orice verb, și anume:

raș ave = ave-reaș (= avere-aș)
rai ave = ave-reai (= avere-ai)
ra ave = ave-rear (= avere-ar)
ram ave = ave-ream (= avere-am)
raț ave = ave-reaț (= avere-ați)
ra ave = ave-rear (= avere-ar)

v. ²*Am.*

²-**ĂȘ**, **-ĂȘĂ**, suffixe indiquant la profession, l'occupation, le penchant d'une personne. Acest sufix n-are a face cu deminutivalul *-a ș*, despre care a se vedea mai jos. Funcțiunea lui se poate judeca după cuvinte ca: *arc-aș*, *suliț-aș*, *arm-aș*, *ost-aș*, *ucig-aș*, *pung-aș*, *nunt-aș*, *pățim-aș*, *pizm-aș*, *păguba-aș*, *slujb-aș*, *pozn-aș*, *vrăjm-aș*, *părt-aș*, *rînd-aș*, *vîsl-aș*, *luntr-aș*, *urm-aș*, *clăc-aș*, *frunt-aș*, *călăr-aș*, *că-măr-aș*, *băi-aș*, *plăi-aș*, *cos-aș*, *cîrcot-aș*, *bucluc-aș*, *mărgin-aș*, *căs-aș* și atâtea altele. Prin acest sufix, care se acată deopotrivă bine la tulpine verbale și la cele nominale, românul nu încetează de a forma vorbe nouă. Astfel în timpul ultimului război cu turcii, oștenii noștri au numit *c e r c e t a ș i* pe cei trimiși la recunoștință. Într-un act moldovenesc din 1675 (*Cond. ms. Asaki*, în Arh. Stat., t. I, p. 201): „scriem domniia-mea la toț slujitorii carii veț umbla cu toate slujbele domnii-méle aice în târgul Iașii, la *z l o t a ș i* și la *l e o a ș i* și la *t ă l e r a ș i* și la *g ă l b e n a ș i*...” Într-un alt act din aceeași epocă (*ibid.*, p. 364): „să-ș ia toț banii de la *v ă n z a ș i*...”

E peste putință a admite, cu Diez și cu Cihac, derivațiunea lui *-aș* din latinul *-a c e u s*, căci pe de o parte, sub raportul fonetic, e fără exemplu trecerea lui *ă* în *s* în totalitatea limbei române, iar pe de alta, sub raportul semasiologic, romanicul *-a c e u s* este augmentativ și pejorativ, bunăoară „grandaccio”, „poveraccio”, „pagliaccio” etc., încât nu corespunde de loc lui *-aș*. E nu mai puțin inadmisibilă derivațiunea din sufixul *-ă s* (citește: *aș*), atât de des la unguri, dar cu totul diferit prin funcțiune. Drept dovadă, iată toate cuvintele ungurești cu finalul *-a ș* trecute la români:

aldămaș = áldomás

aldaș = áldás

imaș = nyomás

lăcaș = lakás

răntaș = rántás

sălaș = szállás

văcălaș = vákolás

văgaș = vágás

vălătaș = vallatás

papistaș = pápistás

uriaș = óriás.

Din aceste 11 vorbe, numai ultimele două se referă la persoane, prezintînd o analogie cu formațiunile române în *-aș*; ș-apoi „papistaș” e un termen bisericesc aproape fără circulațiune în grai, iar „uriaș” se rostește mai adesea „uriez”, printr-o obicinuită acomodatiune de vocale *-ia-* = *-ie-*, care schimbă pe *-aș* în *-eș*. Ipoteza derivațiunii ungurești trebui dară cu desăvîrșire înlăturată.

La slavi sufixul *-aș* ne întîmpină numai în dialectele meridionale: bulgar, serb și sloven. La ruși în subdialecte, la ruteni, la poloni și la bohemi, Miklosich (*Vergl. Stammbildungsl.*, § 180) n-a găsit decît numai doară cîte un cuvînt cu *-aș*, care și acela e dubios sau poate fi împrumutat. La slavii meridionali însă, mai cu samă la serbi, noi vedem: *brazdaș* „bos arator dexter” = românește *b r ă z d a ș*, *pletkaș* „doli machinator” = *c î r c o t a ș*, *b u c l u c a ș*, *p i z m a ș*, *rabotaș* și *robițaș* „operatorius” = *c l ă c a ș*, *bogataș* = *b o g ă t a ș*, *stražaș* „tabellarius” și *kolibaș* „servus publicus” = *s l u j b a ș*, *galițaș* „nauta” = *v î s l a ș* sau *l u n t r a ș*, *lakrdițaș* „jocosus” = *p o z n a ș*, *tamburaș* „qui cithara canit” și *gaițaș* „utricularius” = *c e t e r a ș*, *kalaș* „homo nihili” și *ličinaș* „nequam” = *p u n g a ș*, *plemenitaș* „nobili genere natus”, *velikaș* „magnas”, *ikraș* „piscis ovis grvida”, apoi un șir de termeni pentru noțiunea de „flecă”: *blebetaș*, *pritițaș*, *sprdaș*, *čegrtăș* etc. (Daničić, *Osnove srpskoga jezika*, p. 358).

În toate aceste și asemeni cuvinte, sufixul slavo-meridional *-a ș* este atonic la nominativ: *brăzdaș*, *plétkaș* etc., dar în cazuri oblice se accentează: *brazdășa*, *plet-kășa*. Să se observe că și la români sufixul *-aș* este uneori atonic, de exemplu în vorba *t r ă f a ș* = *t r u f ă ș*. Sufixul *-aș* e aproape sinonim cu sufixul *-a r* = lat. *-arius*. Astfel în Ardeal se zice *c e t e r a ș* în loc de al nostru *l ă u t a r*, și nici pe noi

nemic nu ne-ar împedeca de a întrebuința forma l ă u t a ș, pe care o și găsim la Silvestru, 1651, ps. LXVII:

<p>„...înnainte mergîa cîntătorii, după acîia l ă u t a ș î...”</p>	<p>„...praevenierunt principes conjuncti p s a l l e n t i b u s...”</p>
---	--

P u n g a ș nu diferă prin funcțiune sufixală de p o t l o g a r sau c o ț c a r, v î s l a ș sau l u n t r a ș de c o r ă b i a r sau ș a i c a r. Al nostru a r c a ș corespundé romanicului a r c u a r i u s „,archer”. Tot așa c ă m ă r a ș = lat. c a - m e r a r i u s. Pe cînd de la „arc” se face a r c a ș, de la „săgeată” se face „săgetar”. Negreșit însă, ambele sufixuri circulînd în grai, în unele cazuri ele s-au putut diferenția printr-o nuanță de sens; în cronică, de exemplu, a r c a ș însemnează „celui qui emploie l’arc”, iar a r c a r „celui qui fabrique des arcs”; dar această diferențiere e de tot sporadică și fără consecință.

Și la serbi, de asemenea, se confundă prin funcțiune sufixurile -a ș și -a r. Lîngă ličinaș „nequam” circulează ličinar; lîngă rabotaș – rabotar. La „cartofoar” se zice deopotrivă kartaș și kartar. Românului „telegar”, răspunde serbul „taliigaș”.

Se știe că la slavi sufixul -a r este de o origine străină. După Miklosich, ei l-au împrumutat de la germani, cari, la rîndul lor, îl luaseră de la romani (*Stammbildungsl.*, p. 88: „nicht ursprünglich slavisch, sondern wahrscheinlich deutsch, das seinerseits aus dem lat. stammt: arius”). Slavii de pe Peninsula Balcanică nu aveau însă nevoie și nici nu puteau să-l împrumute de la germani, pe cît timp aveau a face d-a dreptul cu latinii, pe cari îi găsiseră pretutindenea în imperiul bizantin. Dar atunci, cu atît mai vîrtos, de ce oare să nu fi luat ei de la acciași latini orientali, adecă de la români, sufixul -aș, care reprezintă pe -a s i u s, forma arcaică a lui -a r i u s?

În latina propriu-zisă consoana s între vocale a trecut aproape fără excepțiune în r. Astfel sufixul -a s i u s a scăpat numai în vorba a m a s i u s, pe cînd în celelalte el a devenit -a r i u s. În vechile inscripțiuni, mai ales acelea din Italia sudică, ne mai întîmpină numi proprii personale și topice ca: *Variasius, Apellasiuș, Pinasiuș, Domasiuș, Velasiuș, Rotasiuș, Caelasia, Multasia, Vitrasiuș, Vicasiuș, Murrasiuș, Equasiuș, Taurassuș, Caprasia, Vespasia* etc. (cfr. Mommsen, *I. R.*, Neap., *Ind. nom.*), dintre cari unele, de exemplu *Rotasiuș = Rotariuș* și *Equasiuș = Equariuș*, corespund pe deplin formelor române *rotaș și călăraș*. În loc de acestea, în latinitatea clasică noi nu mai vedem decît pe -a r i u s. Nu însă toate dialectele italice s-au supus pe aceeași scară acestui rotacism. În dialectul oscic, de pildă, primitivul s între vocale se păstra în majoritatea cazurilor, adesea și-n dialectul umbric. De la „dicito” oscii formaseră pentru un fel de slujbaş termenul „deget-a s i u s” (Mommsen, *Unterital. Dialekte*, p. 254). Cu același sufix, la osci și la umbri: *verehasiuș, fluusasiuș, purasiuș, plenasuș, urnasiuș* etc. (Aufrecht-Kirchhoff, *Umbr. Sprachdenkm.* I, p. 163). În acest chip, pe lîngă noul -a r i u s se mai auzea pe ici, pe colea, învechitul -a s i u s; și fiindcă graiul românesc nu s-a născut dintr-un singur dialect italic, ci din diferitele dialecte italice și extraitalice ale legionarilor, nu e de mirare de a întîlni în el pe -aș = a s i u s, alături cu -a r = a r i u s, după cum întîlnim pe latinul propriu „care = qualis”, alături cu „catru = quatuor” ci cu „patru = petor” din dialectul oscic.

De almintrelea, bifurcarea unui singur sufix în două lesne se poate constata deja în latinitatea vulgară prin derivatele ambelor forme în dialectele romanice; de exemplu, din „*musculus*” s-a făcut la noi „mușchi”, dar din „*masculus*” – „mascur”, italianește „*muscolo*” și „*maschio*”, franțuzește „*muscle*” și „*mâle*”, spaniolește „*muscolo*” și „*masclo*”, astfel că ramura latină orientală și ramura latină occidentală au bifurcat fiecare același sufix *-culus*, însă fiecare l-a bifurcat după o normă diversă. Între amîndouă ramurile, luată fiecare peste tot, divergențele sînt atît de numeroase și atît de caracteristice, încît n-ar fi de mirare dacă forma sufixală *-a s i u s* ar fi rămas numai la români; este important totuși de a-i căuta urme și-n Occident, unde studiul sufixelor în genere a înaintat prea puțin de la Diez încoace.

v. *-ar.* – ³*-aș.*

3-ĂȘ, -ĂȘĂ, sufixe nominal diminutiv. Menit a micșura noțiunea cuprinsă în tulpina cuvîntului, mai adesea arătînd numai o micime materială sau reală, uneori însă într-un mod dezmiardător și cîteodată în cel desprețuitor, sufixul *-aș* este unul din cele mai obicinuite în limba română, acățîndu-se aproape totdeauna la substantivi masculini, printr-o rară excepțiune la adjectivi și la genul feminin. Așa: *copil-aș*, *înger-aș*, *cuțit-aș*, *nour-aș*, *păun-aș*, *fluiet-aș*, *scăun-aș*, *ciobănaș*, *român-aș*, *țigănaș*, *gălbenaș*, *iepur-aș*, *doftor-aș*, *negustor-aș* etc., apoi *drăgălaș* și *drăgălașă*, unde adjectivul a fost mai întîi sufixat prin *-u l*.

D. Quintescu (*De diminutivis*, p. 47) a demonstrat foarte bine imposibilitatea fonetică a derivațiunii lui *-aș* din latinul *-a c e u s*, dar s-a încercat în zadar și n-a reușit a găsi acestui sufix o origine slavică, căci la slavi nici un sufix diminutiv *-a ș*, ba nici *-u ș* sau *-i ș*, nu există. În adevăr, în unele cuvinte el pare a se auzi la prima vedere în sufixațiunea cea compusă, bunăoară în rusul *rubaska* = *rub-a ș-ka* „cămășuță” sau în serbul *mekasan* = *mek-a ș-an* „molicel”, dar și aci sonul *ș* reprezintă pe un *ch* (*x*) viu în grai: *rubaska* este un diminutiv din *rubacha* prin sufixul *-k-*, nu prin *-ș-*, iar alături cu *mekasan* circulează forma cea organică *mekahan*. Slavice dară sufixul nostru *-aș* nu poate fi. La albanezi aflăm două vorbe: *djallî-o ș* „copilaș” din *djallîe* „copil” și *trim-o ș* „voinicel” din *trim* „voinic” (Hahn, *Alb. Stud., Gramm.*, p. 41), în cari poate că este sufixul *-a ș*, poate că nu este, iar dacă este, poate să fie împrumutat tocmai de la români, în orice caz nu ne luminează.

Sufixul *-aș* nu e izolat în limba română, ci-i într-o strînsă legătură cu alte două forme foarte înrudite: *-u ș* și *-i ș*. Nu este nici o deosebire de funcțiune între: *copilaș*, *cuțit-aș*, *păun-aș* etc. și: *cercel-u ș*, *miel-u ș*, *picior-u ș* (macedo-românește *cicior-u ș*), *vițel-u ș*, sau chiar cu aceeași tulpină: *inel-a ș* și *inel-u ș*. Pe de altă parte, dacă *-i ș* a pierdut în generalitatea cazurilor menirea sa curat diminutivă, el totuși a păstrat-o în compozițiune cu alte sufixe, de exemplu: *mor-i ș-că*, *fet-i ș-cănă*, *domn-i ș-or*, macedo-românește *gul-i ș-an* = *gol-aș*, *căl-i ș-oară* = *drum-u ș-or* etc.; ba s-ar putea zice că și-n „petriș”, „cărpeniș”, „frunziș”, „aluniș” etc. sensul cel fundamental este acela de o colectivitate relativamente mică. Avem dară același sufix sub o formă triplă: *-aș*, *-u ș*, *-i ș*, întocmai ca trinitatea sufixală de asemenea de-

minutivală -a c, -u c, -i c, ceea ce ne dirige, în cazul de față, ca și-n celalalt, spre o derivațiune latină.

Unul din sufixele cele mai caracteristice la greci era deminutivalul -ίσκος: παι-δίσκος, παιδίσκη, στεφανίσκος, μαζίσκη, ἀμπορίσκος, σκελίσχος, μελίσκιον, πινακίσκος, Ἀνδρίσκος etc. Se crede că romanii împrumutaseră acest sufix de la greci (Gust. Mueller, *De l. lat. deminutivis*, p. 3). De ce însă în „lentiscus”, în „marisca”, în „scutrisum”, să nu fie un sufix deminutival -i s c u s tot atât de latin ca sufixul deminutival -u s c u s în „asinusca”, în „labrusca”, în „molluscum”, și ca sufixul deminutival -a s c u s în „verbascum”, a căror latinitate e mai pe sus de orice îndoială? După cum latina avea sufixul deminutival triplu: -acus, -ucus, -icus, tot așa cată să fi avut sufixul deminutival triplu: -i s c u s, -u s c u s, -a s c u s; și din dată ce -a s c u s și -u s c u s sînt constatate, nu mai putem bănuî latinitatea numai pentru -i s c u s. Să observăm că vorbele latine: *lentiscus* „fistic”, *mariscus* „trestie”, *verbascum* „luminărică”, *scutrisum* „blidișor”, *labrusca* „viță sălbatică”, *asinusca* „viță mărunță”, *atrusca* „viță neagră”, *palusca* „un fel de smochină”, *vopiscus* sau *popiscus* „copil geamăn rămas în viață” etc., vin toate din acel grai latin țărănesc, ale cărui urme sînt atât de puține în latinitatea cea clasică.

Vechimea sufixurilor -i s c u s, -u s c u s, -a s c u s se mai demonstrează pe pămîntul italic prin nomenclatura topică și etnică. Numele cel arhaic al orașului Trebula în regiunea sabinilor era *Mutusca*, iar omul de acolo se numea *mutusculus*: „Trebuleni qui cognominantur Mutusci” (Plin.). Un alt oraș, chiar din Lațiu, se zicea *Polusca* (T. Liv.). Însuși cuvîntul „Etruscus” are același sufix -u s c u s, prin care derivă din umbricul *etro-* „străin”, ca și cînd am zice: „străinaș”. Pentru Ligur de asemenea se întrebuintă forma „Liguscus”, iar sufixul -i s c u s ne apare în numele poporului: *Baliscus*. Numai prin acest sufix -a s c u s, în fine, se explică în italiana numirile ca „Bergamasco” = locuitor din Bergamo, „Cremasco” = locuitor din Cremona, „Comasco” = locuitor din Como etc., și numele vechiului oraș „Cherasco”. Mai pe scurt, existența triplului sufix curat latin -a s c u s, -i s c u s, -u s c u s este necontestabilă. Plecînd de aci, noi trebui să admitem sufixurile amplificate -a s c e u s, -u s c e u s, -i s c e u s, după norma sufixurilor amplificate -a c e u s, -u c e u s, -i c e u s; și atunci cestiunea care ne preocupă se rezolvă de la sine-și. După cum din latinul „fascia” s-a născut la români „fașă” sau din „ostium” (vulgar „osciu”) - „ușă”, tot așa din -a s c e u s, -u s c e u s, -i s c e u s s-au format cele trei sufixuri ale noastre -aș, -u ș, -i ș.

Sufixul deminutival -aș se acată și la numi personale: „*Dumitr-aș*, *Ion-aș*, *Ili-aș*, *Gheorghi-aș* etc., mai mult cu sens dezmierdător” (Stefurea, *Conv. lit.*, 1877, p. 217). După -i-, aș se rostește -eș: *Ili-eș*, *Gheorghi-eș*, *Andri-eș*, *Mati-eș*...

Doină din Moldova:

„Măi bădiță *Grigoraș*,
Vin la noi să-ți dau salaș...”

(Sevatos, *Cîntece moldov.*, 171)

Alta:

„Cine trece pe la vie?
Ghiorgheș cu pălărie,
Cu cordica vișinie...”

(*Ibid.*, 179)

În nomenclatura personală cătră *-aș* se mai adaugă deminutivalul *-c u* (= lat. *-c u s*), formîndu-se sufixul compus *-a ș c u*, rostit mai obicinuît *-a ș c o*: *Dumitrașcu*, *Ionașcu*, *Toderașcu*, *Grigorașcu*, *Petrașcu*, *Vasilașcu*, *Lupașcu*, *Vidrașcu*, *Iurașcu* etc.

Act moldovenesc din 1631 (*A.I.R.* I, 1, p. 71): „*Pâtrașco* Bașotă biv-logofăt, i *Pătrașco* Cîolpan biv jitničar, i Gheorghie Bașotă biv-vistiiarnic, i *Iurașco* Bașotă biv-dvornic...”

Altul din același an (*Ibid.*, p. 106): „înaintea lui *Iurașco* Bașotă și denaintea lui *Dumitrașco* Buhuș și înaintea lui Tăutului logofătului și *Dumitrașco* Solomon...”

Altul din 1665 (*Ib.*, p. 80): „popa *Ionașco* și *Toderașco* Hărco și alți orășeni...”

Altul din 1740 (*Cond. Asaki*, în *Arh. Stat.*, t. I, p. 519): „încăpând în mîna unui tâlhariu anume *Ilașco* Orheianul...”

Tatăl lui Mihai Viteazul, *Petrașcu* cel Bun, își dă acest nume el însuși în cri-soavele sale, bunăoară la 1556 (Venelin, *Vlaho-bolgarskiia gramaty*, p.169): „Bo-zieiu milostiiu Io *Petrașco* Voivoda i Gospodin...”

În crisovul lui Alexandru-vodă Lăpușneanul din 1559 (*Ibid.*, p. 172) se men-ționează cei patru fii domnești: „sinove gospodstva-mi *Ionașco* i Bogdana i Michaila i Pătru...”

Ion-vodă cel Cumplit (1572-74) e cunoscut în cronicile muntenesti (Laurian-Băl-cescu, *Magaz. istor.* IV, p. 275) numai ca „*Ionașco*-vodă.”

Urechea, *Letop.* I, p. 206: „În anul 7100, Aron-vodă domnind și atîte răutăți și belituri făcând, n-au mai putut suferi țara, ce s-au rădicat orheianii și sorocenii cu un damnișor ce-i zicea *Ionașco*...”

În cronica lui Miron Costin, *Letop.* I, p. 228: celebrul mitropolit Petru Movilă este *Pătrașcu*, iar un frate al lui *Mihăilaș*...

La macedo-români (Dr. Obedenar, *Dicț.*, ms., t. II, în *Acad. Rom.*) se găsește *Tașcu* ca deminutiv din „Anastasiu”, adecă o prescurtare din *Anastașcu*, apoi *Naș-cu* = *Atanașcu*, de asemenea *Gligorașcu*, dar totodată formele onomastice: *Nicuruș* și *Culuș* = Nicolae, *Pitruș* = Petru, *Chiacușa* = Chiriaca, *Marușa* și *Marușca* = Maria, *Tuduruș* = Toader, și numele necalendaristic *Babușcu*, cari toate arată că, după cum sufixul simplu *-aș* are forme înrudite *-i ș* și *-u ș*, tot așa și sufixului compus *-a ș c u* îi corespund formele înrudite *-i ș c u* și *-u ș c u*.

În adevăr, cînd alăturăm numele insectului *rădașcă* „escarbot” cu *morișcă* „petit moulin” sau *biciușcă* „petit fouet”, constatăm fără greutate că sufixele *-așcu*, *-ișcu* și *-ușcu* sînt în fond unul și același sufix compus, din ale căruia forme *-așcu* s-a specializat la noi în nomenclatura personală, devenind atît de rar, atît de excepțional

în cuvinte comune, încît eu nu-mi aduc aminte la daco-români decît pe *rădașcă* sau *rudașcă*, iar la macedo-români pe *mulțerașcu* „homme effeminé”, un fel de om *muierușcă*.

La prima vedere s-ar părea că românul –a ș c u (*-ișcu*, *-ușcu*) ar putea să se tragă d-a dreptul din latinul –a s c u s (*-iscus*, *-uscus*), de vreme ce din latinul „labrusca” s-a născut al nostru „lăurușcă” sau „rourușcă”. Nu așa însă este în faptă. Latinul –sc- se păstrează la români intact dinaintea vocalelor dure: *nascū*, *pascū*, *mascur*, *ustur* etc. Forma „lăurușcă” sau „rourușcă” trebuia să fi fost dentfi „lăuruscă”, adecă cu –sc-, și numai prin analogie cu deminutivii femeiești în „-ușcă” s-a operat mai tîrziu trecerea lui s în ș. Ca termen botanic izolat, latinul „labrusca” a suferit schimbări fonetice analogice și-n limba italiană, în care îl găsim sub forme de tot înorganice: „abròstino, labròstino, abròstolo, ambròstolo, averùsto, averùstio, raverùsto” (Caix, *Etimologia italiana e romanza*, p. 47). Deci al nostru –a ș c u (*-ișcu*, *-ușcu*) nu derivă imediat din latinul –a s c u s (*-iscus*, *-uscus*), ci se formează deja pe terenul românesc prin acățarea lui –c u cătră –a ș.

Sufixul compus –a ș c u este prea în legătură cu –aș, –i ș, –u ș de o parte, cu –i ș c u și –u ș c u de alta, pentru ca să fie permis de a-l înstrăina de această grupă derivată din cele două sufixe latine deopotrivă deminutive: –s c e o- și –c o-. Prin urmare, de cîte ori noi îl vom găsi într-un nume personal la slavi, cată să fie sau o formațiune independentă din sufixele proprii slavice –chĭ (*-chŭ*) și –kŭ, de exemplu din „Abraham” –!бpaxa și apoi!бpашко = *Abrachĭ* + –kŭ (Moroškinŭ, *Slavĭanskiĭ imenoslovŭ*, p. 1), sau un împrumut de la români, în ambele cazuri ceva atît de sporadic încît în onomasticul serbesc publicat de Venelin (*op. cit.*, p. 341-351) nu se află un singur –a ș c u, pe cînd în cel românesc publicat tot de dînsul ne întîmpină: *Grigorașco*, *Dumitrașco*, *Ionașco*, *Ivașco*, *Petrașco* și *Tudorașco*.

În urma cercetărilor lui Kalužnzacki mai cu deosebire (ap. Miklosich, *Wanderungen der Rumunen*, Wien, 1879) migrațiunile medievale ale românilor în părțile Poloniei și în Rusia sudică au devenit un fapt istoric nemaicontroversabil, precum și existența de pe atunci a elementelor românești la slavii de la nord. În Galiția mai cu samă ne întîmpină pe de o parte o mulțime de vechi sate românești, iar pe de alta, mai mulți români ajunși la demnități și la boierie. Astfel, între alții, starostele de Premisla din 1372 numit A n d r e i a ș c o (Andreaszko starosta przemyski), a cărui origine încurcă pe d. Breiter (*Wladyslaw ksiazę Opolski*, Lwow, 1889, p. 103), nu putea să fi fost decît român.

Registrul armatei căzăcești în 1649 (Ресма Войѓка Запорожскаго, Moscva, 1875) este plin de români, cari își făceau așa-zicînd o școală militară printre căzaci. Nu e de mirare dară că ne întîmpină acolo o mulțime de numi personale cu sufixul –a ș c u : *Fedorașco* (p. 101, 160), *Dumitrașco* (p.165, 169), *Petrașco* (p.165, 176), *Romașco* (p. 169), *Ionașco* (p. 336) etc., cari nu sînt de loc căzăcești. Dintre acestea, este mai ales interesantă forma R o m a ș c u.

Încă o particularitate interesantă. Precum din „fată” prin sufixele combinate –i ș c u-a-n s-a format „fetișcană”, tot așa locuitorul orașului Roman se numește r o m a ș c a n, adecă r o m a n a ș c a n, prin combinarea sufixelor –a ș - c u - a-n.

Este învederat că dintru-ntîi cată să fi existat forma deminutivală *R o m a n a ș c u* pentru numele personal „Roman” al fondatorului orașului; această formă însă ni s-a păstrat astăzi prescurtată numai în derivatul *R o m a ș c a n*.

v. — *-iș*. — *-uș*. — *-ișcu*. — *-ușcu*.

4AȘ! interj.; bah! à d’autres! par exemple! Exclamațiune de îndoială, de neîncredere, de tăgăduire, unită cu mirarea de a auzi sau de a vedea ceva.

A. Pann, *Moș Albu I*, p. 56:

„Deci scurgînd ei la pahare și verzi-uscate-ndrugînd,
Găcind prilej și boierul făcu-ntrebare zicînd:

«Ce este întîi iubit,
Și-n urmă e neprivit?»

— E! *aș!* îi răspunse unul, asta e cireașa chiar...”

Același, *Prov. I*, 1:

„...Jupîne! Voi frați sînteți poate?
Că vă văz prea bine semănînd la toate...
Tovarășu-i zise, cu scîrbă într-însul:
Aș! n-aș mai vrea, frate...”

Ibid., III, 55:

„Ce? te-ai speriat, bărbățele?...Răspunse el: *Aș!* nimic,
Nu se prea sperie lesne o inimă de voinic...”

Basmul *George cel viteaz* (Ispirescu, *Legende*, p. 135): „Pustnicul o văzu, începu s-o mîngîie: capra tati! capra tati! voind să puie mîna pe dînsa. Dar *aș!* unde e pomana aia?...”

Basmul *Făt-Frumos cel rătăcit* (*ibid.*, p.160): „Cercetară în dreapta și-n stînga ca să afle niscaiva leacuri care să le desfacă făcutul sterpiciunii lor; dară *aș!* parcă întîlnea tot surzi și muți...”

Basmul *Povește țărănească* (*ibid.*, p. 255): „Mai se întoarse în dreapta, mai la stînga; *aș!* în loc să iasă la lumină, el se rătăcea și mai mult...”

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 22:

„Susana: Să vă spun eu, oameni buni. Dumnealor o vrut să vă vindece de spaima Rusaliilor.

Toți: *Aș!*

Răzvrătescu: Ghidi, șirată!...”

B. De la Vrancea, *Sultănica*, p. 237: „Ei *aș!* ți-ai trăit traiul, ți-ai păpat mălaiul...”

Albanește a s este o particulă de negațiune, care a dat naștere substantivului a ș i e „negazione, negamento” și verbului a ș i e n „negare, dir di no” (Rossi da Montalto). Hahn o identifică cu neogrecul ᾄς, care însă este numai optativ, niciodată negativ, pe cînd albanezul a s nu e niciodată optativ, ci numai negativ, întocmai ca românul *aș*. Gustav Meyer (*Etym. Wtb. d. albanes. Spr.*, p. 17) trage pe acest a s din

combinațiunea particulei *a* „sau” cu particula *s* „nu”, ceea ce constituă o imposibilitate morfologică, deoarece albanește, după cum însuși Gustav Meyer (*ibid.*, p. 376) o constată, particula negativă *s* se combină totdeauna cu începutul unui cuvânt, niciodată cu sfârșitul. În scurt, originea albanezului *a s*, ca și aceea a românului *aș*, precum și raportul de filiațiune între ambele, rămân docamdată enigme.

Din exclamațiunea compusă „du-te! *aș!*” = „va! allons donc!” se contrage: *t e - a ș*, adecă *t e -aș*, care e foarte des la Ispirescu, bunăoară:

Un basm mitologic (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 307): „Unde să se mai apropie lupii de vacel lor! Unde să mai dea boala în vite! *t e -aș!* ferit-a sfîntulețul!...”

Cum au perdut sașii pe sfinții lor (*Cod. l. Tr.*, 1822, p.159): „Apoi întră iarăși binișor și se culcă. Și credeți că mi-a dormit? *T e -aș!* ferit-a Dumnezeu! Toată noaptea n-a închis ochisorii...”

Cîtea-n varză (*Col. l. Tr.*, 1882, p.127): „Serbul rămase cu buzele umflate; dădu el să caute niscaiva rămășițe de azimioară; *t e -aș!* nu mai găsi nici neam de turtă...”

v. *Dec.*

AȘĂ, adv.; ainsi, comme ça, de la sorte, or, oui, si, tellement. Adverbul *așa*, chiar fără a vorbi aci de adjectivul *a ș a*, are în grai atîtea nuanțe de sens, încît le poate schimba de trei-patru ori într-un dialog de o minută.

Într-un vodevil de Costachi Negruzzi (*Cîrlanii*, sc. XII):

„Lionescu: Ești *așa* de frumușică, *așa* de bunișoară, că...

Vochița: Da las', las'. Dumneavoastră cuconașii *așă* sînteți deprinși a zice la toate...

Lionescu: Vin, Vochiță, să șidem pe laița asta.

Vochița: *Așa!* Da ce a zice de mine lumea? Bărbatul meu a face un calabalîc...

Lionescu: N-ai nici o grijă, drăguță.

Vochița: Da-i ședea binișor, *așa-i?*...”

În această conversațiune: *așa* de frumușică = „si mignonne”; *așă* sînteți deprinși = „vous êtes habitués de la sorte”; apoi exclamațiunea: *așa!* = „ah! vraiment oui!”; în fine, întrebarea „*așa-i?* = n'est-ce pas?”

I. Corelațiunea cu alți adverbi.

a) *cum - așa*.

Pravila Moldov., 1646, f. 40: „cum ăaste măi cu direptate, *așă* să fie...”

Doină din Ardeal:

„Cum e bradul arătos,
Așa-i badea de frumos;
 Cum e bradul nalt din munte,
Așa-i badea meu de frunte!...”

(J.B., *Transilv.*, 39)

În proverburile (Pann, II, 35, 101; III, 71):

„Cum are naș copilașul,
Așa are naș și nașul...”

„Cum îți vei așterne, așa vei dormi.”

Același proverb la Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 426: „cum își va așterne cineva, așa va zăcea; cum va sămăna, așa va și săcera; și cum va săra, așa va mânca”.

Cu inversiunea: *asa* – c u m sau *asa* – c a.

Niculae Costin, *Letop.* II, 36: „27 de petre roșii, *asa* de late și de groase într-un chip, cumu-i această figură ce scrie aice...”

Neculcea, *ibid.*, II, 441, despre amicia turcilor: „*asa* țin și ei preteșugul ca lupul cu oaia și ca cîele vinerea...”

Tot aci vine corelațiunea mai puțin elegantă: p r e c u m – *asa*, sau: d u p ă c u m – *asa*, sau chiar: c a c u m – *asa*.

Cantemir, *Chron.* I, 102: „precum singur cîntă, *asea* singur gioacă, iară pre alții la horă și danțul său nici au tras, nici a trage poate...”

Badea Bălăceanul, 1679 (*A.I.R.* I, 1, p. 61): „precum îi veți tocmi și-i așăza, *asa* să le faceți și scrisori la mînilor de înpăcăcune...”

Neculcea, *Letop.* II, 353, vorbind despre ruși: „ca cum ar lua oarecine cîrpa unei femei din cap, *asa* ținea ei că or lua și or bate puterea Împărăției Turcești...”

În basmul cu Făt-Frumos: „după cum zisese bătrînul, *asa* se și întîmplă...” s-a tradus în macedo-româna: „după cum avea zisu aușlu, *ași* să feace” (Petrescu, *Mostre* I, 11).

Cu inversiunea: *asa* – p r e c u m.

Neculcea, II, 312: „și *asa* au ținut de bine această pace, precum țin cîinii vinerile...”

b) *asa* – c î t :

Această corelațiune ne întîmpină mai ales în vechea literatură.

Portretul lui Mateiu Basarab la Miron Costin, *Letop.* I, 326: „nemăndru, blând, drept om de țară, harnic la răsboaie, *asa* neînfrant și nespăimat, cît poți să-l semeni cu mari și vestiți oșteni a lumii...”

Moxa, 1620, p. 402: „*asa* de se vrăsa sînge multu, cătă era văile crunte...”

II. *A ș a d e* – .

Cînd *asa* stă denaintea unui alt adverb sau a unui adjectiv, îi urmează generalmente partitivul *de*, ca în pasagiul de mai sus din C. Negruzzi: „*asa* de frumușică, *asa* de bunișoară...”

Basmul *Cele douăsprezeci fete* (Ispirescu, *Legende*, p. 233): „Fata băgă de seamă aceasta, însă crezu că flăcăul este rușinos și d-aia se face *asa* de roșu...”

Se poate însă și fără *de*, adesea mai bine, și în orice caz mai energic; bunăoară în proverbul: „Cine ți-a scos ochii? – Frate-meu. – D-aceea ți-a scos *asa* adînc...” (Pann, *Prov.* III, 28).

Neculcea, II, 348, povestind un prînz pe care-l dete în Iași Cantemir lui Petru cel Mare, zice că împăratul și ceilalți muscali: „se ospăta și se veseliea prea frumos cu vin de Cotnar și lăuda vinul foarte, și încă mai bine le plăcea vinul cel cu pelin, și mult se mira cum spre partea lor nu se face vin cu pelin *asa* bun...”

Doina *Oltul*:

„Oltule, cîine spurcat,
Ce vii așa turburat?...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 320)

III.A ș a „oui, ainsî, c'est ainsî”.

a) a f i r m a Ț i u n e s i m p l ă.

Document moldovenesc din 1642 (*A.I.R.* I, 1, p. 24): „așa mărturisim noi cu trupul și cu sufletul înaintea lui Dumnăzău și înaintea mării-tale...”

Document muntenesc din 1622 (*A.I.R.* I, 1, p. 31): „au întreatu pe orecineva din oameni: a cui este moșia pe acelu vîrfu frumosu? le-au spusu cinevaș că este a noastră moștenilor Brănești; dumnealor auzindu așa au venitu la noi și ne-au întreatu...”

Basmul *Aleodor împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 45):

„— Să facem legătura.

— Așa?

— Așa.

Se puseră și făcură legătura...”

A. Pann, *Prov.* I, 101:

„— Ce mă porți din pom în pom

Ca căscat din om în om?

— Dar ce? o întrebă el,

Căscatul umblă astfel?

Zise ea: — Dar au nu știi?

Geaba dar ești între vii!

El privind-o a răspuns:

— Așa, bine că mi-ai spus...”

Cu o nuanță ironică la Gr. Alexandrescu, *Mulțumirea*:

„Așa! Îmi trimiți daruri, iubită copiliță

Abia ești de o palmă, și vrei să te slăvesc...”

Tot de aci se ține locuțiunea „așa să știi”.

Costache Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4:

„Miron: Pentru mine? Mări ce spui?

Terinte: Așa s-o știi, pentru tine, sărmane omule...”

Ion din St. Petru, 1620 (ms., în Acad. Rom., p.11): „așa să știți, că Dumnezeu voștri căți aveți, elinești și ai Indiei și ai persilor, toți sămtu în iad...”

Tot aci în legătură cu imperativul „fie!”:

„Împăratul zise: fie și așa cum zici...”

(Pann, *Prov.* II, 128)

C. Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 13:

„Lionescu: Ce te mîinii? Ei bine, să-ți dau înapoi sărutarea ce ți-am luat-o.

Domnica: Ba mă rog.

Lionescu: Fie *ș-așa*, dacă vrei...”

Doină:

„Oricum fie, *așa* fie,
Ești frumoasă și-mi placi mie!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 368)

Apoi locuțiunile: *așa* a fost să fie... *așa*-ți trebuie!... *așa!* na!... uite *așa!*...

Afirmativul „v e z i *așa*” exprimă mulțumirea de a vedea realizându-se o dorință sau o prevedere.

Doină oltenească:

„Ți-o fi dor, surato, dor,
Ți-o fi dor de-un pușor?
— V e z i *așa*, surato fa!...”

(Vulpian, *Texturi*, p. 104)

În limba veche, ca și la țărani de astăzi, „a afirma” se exprimă prin: zice că este *așa*, iar „a nega” – că nu-i *așa*.

Pravila Moldov., 1646, f. 84: „mai adevărate sântu mărturiile carile dzăcū că iaste *așta*, decătū ceia ce dzăcū că nu-i *așta*...”

b) a f i r m a Ț i u n e r e p e Ț i Ț :

Balada *Vidra*:

„— *Așa* este, Vidro fa?
— *Așa*-i, Stoiene, *așa!*
Am zis-o și-nc-o mai zic
Că mi-e drag cine-i voinic
De se luptă fără-a cere
Agiutor de la muieră...”

Simeon Movilă-vodă, 1602 (*Cuv. d. bătr.* I, 116): „*așa* vă grăescu, și mai mult să nu-i învăluie pre călugări, *așa* vă grăescu...”

Silvestru, 1651, ps. LXIX:

„Să se întoarne îndegrad rușinându-se
carii zic mie *așa*, *așa*...”

„Avertantur statim erubescens qui di-
cunt mihi E u g e, e u g e...”

iar la margine ca scolie: „bine e, bine e.”

Repetitul *așa* exprimă noțiunea de „c h i a r *așa*”; dar pentru mai multă energie se poate întrebuința și după c h i a r.

Costachi Stamat, *Ciubăr-vodă* (*Muza* I, p. 106):

„Că ceea ce eu v-am spus
C h i a r *așa* au fost, au fost...”

și mai jos (p. 124):

„C h i a r *așa*, *așa* au fost...”

În loc de repetițiul *așa* – *așa* se poate zice: m a i *așa*, însă numai cu o nuanță ironică.

Alexandri, *Florin* și *Florica*, sc. 2:

„Florica: Mai frumoasă viață unde se dă?

Colivescu: Nu-i *așa*?

Florica: Mai *așa*...”

Cînd e vorba de o acțiune continuă, afirmațiunea nu se exprimă prin repetirea lui *așa*, ci prin *t o t așa*.

Miron Costin, *Letop.* I, 231: „Domniea lui Ștefan-vodă Tomșea precum s-au început în vărsări de sînge, tot *așa* au ținut...”

Afară de repetirea energică *așa*–*așa*, există o repetire comică: *așa* și *așa* „tellement qu'ellement”, pe care o au de asemenea latinii din occident: span. *a s i a s i*, ital. *c o s i c o s i*, sicil. *a c c u s s i a c c u s s i* etc. Mai este apoi o repetire și mai comică, cînd vorbește cineva despre discursul altuia, zicînd: „și a spus *așa* și *așa* și *așa*...”

Ceva analog la Neculcea, II, 330, în reproducerea sfaturilor ce le da turcilor un svezian în privința războiului cu rușii: „el *așa* socotește, să gătească vezirul patru sute de tunuri, și *așa* cu acele tunuri, slobozind o dată și de două ori și de trei ori, ar pute rumpe obuzul moschicesc, să-l spargă să facă drumuri pîntr-însul lovind acele multe tunuri, și *așa* cu acel meșteșug poate să biruească...”

Tot de felul acesta la Alexandri, *Gură-cască*: „Timpurile sînt grele, politica Europei *așa* și *așa*... Trebuie dar ca adevărații patrioți să chibzuie...”

Basmul *Făt-Frumos* (Ispirescu, *Legende*, p. 166): „Ce rău ai făcut de n-ai venit și tu la biserică, că a venit un tînăr îmbrăcat *așa* și *așa*, a făcut *așa* și *așa*, și numai-decît a plecat de au rămas toți cu ochii după el...”

Mai menționăm aci locuțiunea: azi *așa*, mîine *așa*.

Basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 337): „Azi *așa*, mîine *așa*, trecea zilele ca păcatele de iute...”

Cîntec muntenesc:

„Azi *așa* și mîini *așa*,
Vestea de el se ducea
Din Chiajna pînă-n Giulești,
Din Rudeni la București...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 298)

„În Banat se zice: *t i r i așa t i r i așa*, în loc de: ori *așa* ori *așa*; se mai zice și: *n i așa n i așa*, pentru: o dată *așa*, o dată *așa*” (S. Liuba, c. Maidan).

v. *Ni. – Tiri.*

c) *a f i r m a ț i u n e c o n c l u s i v ă*.

Ca ultimul grad de afirmațiune, este *așa d a r* sau *așa d a r ă* „ergo, c'est ainsi done...”

Pann, *Prov.* II, 91:

„Munca pe om niciodată nu-l lasă a flămînzî,
Cînd cu firea-nbărbătată noaptea o va face zi,
Așadar d-aci-nainte să nu ședem lenevoși...”

Un grad mai slab de aceeași noțiune se exprimă prin *și așa* „itaque”:

Neculcea, II, 288: „*și așa*, sosind temeiul nemților, i-au luat pre turcii pre toți de grumazi...”

La interogativ: *asa?* sau: *asa d a r ă?* însemnează „eh bien?”, provocând oarecum o concluziune de la cel întreat.

Tot într-un mod conclusiv, dar ironic, se întrebuințează *asa* în loc de interjecțiunea „*aș!*”, care este de o altă origine și despre care s-a vorbit la locul său.

Alexandri, *Barbu Lăutarul*: „Cînd se întîmpla de se îndrăgea vreun cuconăș de o cuconiță și vrea să-i spuie aleanu sufletului, socotiți că-i scria răvășele franțuzești ca în ziua de astăzi?...*Așa!*...Mă punea pe mine de cîntam nopti întregi pe supt ferestrele ei...”

IV. *A ș a* „a d e o, a d e o q u e”.

Pus la începutul propozițiunii, cu sens de „atît de mult”, *asa* este foarte energic, mai ales în poezie.

Doină din Bucovina:

„*Așa*-mi vine cîteodată
Să dau cu capul de peatră.
Așa-mi vine uneori
Să beau otravă să mor...”

(Marian, II, 184)

Doină din Ardeal:

„*Așa*-mi vine cîteodată
Să mă sui la munți cu peatră,
Să-mi fac ochisorii roată,
Să mă uit în lumea toată.
Așa-mi vine uneori
Să mă sui la munți cu flori,
Să mă uit pe la surori,
Doară-mi vād batăr una
Și-mi mai stîmpăr inima.
Așa-mi vine uneori
Să mă sui la munți cu flori,
Să mă jeluiesc la nori,
Să-mi mai treacă de plînsori!”

(J.B., *Trans.*, 201)

Nu mai puțin energic este *asa* în aceeași pozițiune, dar preces de *și ca* latinește în „*atque adeo*”:

„*S-așa* cîntă de duios
De se lasă frunza jos,

Ș-așa cîntă cu durere
De mai toată frunza pere...”

(Marian, *Buc.* II, 10)

sau:

„Cîntă puiul cucului
În mijlocul codrului!
Ș-așa cîntă de cu dor,
Frunzele în vînt că zbor;
Ș-așa cîntă de cu jale,
De pică frunza pe cale;
Ș-așa cîntă de duios,
De pică frunzele jos!”

(J.B., *Trans.*, 220)

Cîteodată aceeași vigoare prezintă *așa* pus la sfîrșit.
Doină din Moldova:

„De me-i bate cu gardul,
Tot m-oi iubi cu altul!
Așa-mi cere sufletul,
Așa-mi este umbletul...”

(Alex., *Poez. pop.*², 334)

V. A ș a n u m a i.

Însoțit cu n u m a i, fie după sau înainte, *așa* capătă înțelesul de „cu ușurință”.

„Lumea mea cea frumoșea
Se petrece num-așa;
Lumea mea cea frumușică
Se petrece-ntr-o nimică...”

(J.B., *Trans.*, 218)

unde n u m a i *așa* se comentează prin „într-o nemică”.

Pravila Moldov., 1646, f. 42: „nu va putîa nime să cêrce pre locû strein pentru se găsească comoară fără de voîa stăpînului aceluî locû; iarâ de va cerca și de va găsi fără svatulû stăpînului celuîa cu locul, *așîa* numai den capul lui, nu va rămăniă să fie a lui...”

Ibid., f. 66: „*așîa* numai într-o pizmâ va vrîa să-l ucigâ...”

Gheorghe Ștefan-vv. 1656 (*A.I.R.* III, 230): „Domniîa mea și cu tot svatul nostru n-am crezut nice pre unii *așea* grăind numai cu gurile...”

În basmul *Voinicul cel cu cartea* (Ispirescu, ed. I, p. 108): „Dară ce credeți, că arapii mi-l lăsară numai *așa* cu una-două? nici să vă gîndiți!...”

În basmul *Poveste țărănească* (*ib.*, 257): „cel ce a făcut o asemenea vitejie, nu crez să se fi culcat pe urechea aia și să fi stat numai *așa* cu degetul în gură...”

Cu același sens se întrebuințează în vechile texturi construcțiunea așa f i e ș - t e c u m.

Pravila Moldov., 1646, p. 4: „De nu va lucra pământul bine cumu să cade, ce va sămăna *așîa* f i e ș ũ t e c u m ũ, acesta să nu ȳa nemică den roada ce va face acelŭ pământŭ...”

Lîngă n u m a i *așa* sau *aș a* f i e ș t e c u m se alătură c a m *aș a* „à peu près”, „pas tout-à-fait”.

În basmul *Cele douăsprezeci fete* (Ispir., 239):

„— Care va să zică, tu te-ai ținut dnpă noi și știi unde mergem noi noaptea?

— Cam *aș a*, măria-ta...”

VI. I a c - a ș a.

Exclamațiune față cu o întîmplare neprăvăzută și ciudată, dar nu de o mare importanță, ceva ca în franceza „en voici d’une autre!”, i a c - *aș a*, literalmente „ecce sic”, și-a dobîndit în poezia poporană din Transilvania un loc special tocmai în capul unor doine de această natură.

Cîntecul unuia căruia-i place mai mult mama decît fata:

„Foaie verde iac-*aș a*,
Dragu mi-i de dumneata,
Dar mai drag de maică-ta...”

(J.B., *Trans.*, 374)

sau:

Frunză verde iac-*aș a*,
Temnița-i numai colea:
Ce lucru poate să fie
Să mă bage în nobie!...”

(*Ib.*, 101)

sau:

„Foaie verde iac-*aș a*,
Poruncit-a bădița
Pe-un spic verde de secară
Să mă duc, că el se-nsoară...”

(*Ibid.*, 98)

În loc de „iac-*aș a*!” se întrebuințează uneori, cu o mică nuanță de sens, exclamațiunea „ian *aș a*!”, care ar fi lătimește „en sic”.

Plîngerea unui recrutar Alexandri, *Șoldan*: „cît ți-i ziulica Domnului de mare, mă țin la soare, ca pe un cocostîrc, ian *aș a*! numai într-un picior...”

VII. A ș a î n j u r ă m i n t e.

Acest *aș a*, bogat deja la vechii romani: „ita me di ament!”, „ita sim felix!”, „ita valeas!” etc., e nu mai puțin răspîndit la români:

aș a să-mi ajute Dumnezeu!

așa să am parte de...!

zău că-i *așa*!

așa zău! etc.

În *Călătoria Maicei Domnului la iad*, text de pe la 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 326), între cei pedepsiți vedem și pe: „aceia su ceia ce-u •uratu pré cinstita eruce și dzicu: așa mi a•ute Dumnezău și sila cruciei!...”

Între celelalte, e foarte interesant jurământul „*așa* să trăiesc” sau „*așa* să trăiești”, deja la romani: „ita vivam!”, „ita vivas!”

În basmul *Porcul cel fermecat* (Ispir., 54): „*Așa* să trăiești, bătrînico, ia spune-mi d-a minune ce are bărbatu-meu...?”

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 4:

„— *Așa* să trăiești?
— *Așa* să trăiesc!
— Că tu mă iubești?
— Că eu te iubesc!
— Și, zău nu glumești?
— Și, zău, de glumesc!
— *Așa* să trăiești?
— *Așa* să trăiesc!”

Jurământul „*așa* să trăiesc” e foarte obicinuit și la macedo-români: „*ași* si banezu!” (Bojadschi, 124).

VIII. *A ș a d e d a n ț.*

Nu există mai nici o horă țărănească pe care să n-o însoțească corul zgomo-toaselor *așa*. În Transilvania, mai ales, prin *așa* se încheie aproape toate strigătele de danț:

„Place-mi mie d-a juca
Cu drăguța altuia,
Că să uită pe sub gene
Și de mine că și-o teme!
Așa, copile!...”

(J.B., *Trans.*, 360)

sau:

„Dragele mele nepoate,
Nu vă pot juca pe toate;
Faceți bine și iertați
Că pe rînd toate jucați!
Așa, măi!...”

(*Ibid.*, 363)

sau:

„Mîndră maic-am mai avut!
Copil mîndru m-a făcut:
M-a băiat cu flori de munte
Toți gura să mi-o asculte,
Mîndrele să mi-o sărute,
Hop așa, măi!...”

(Ibid.)

sau:

„Pentru tine, mîndră hăi!
Mi-a perit iarba-ntre văi
Și bucatele-n hotără
Nouă clăi și nouă cară,
Nouă cară de secară
Și nouă de grîu de vară!
Așa zău, copile!...”

(Ib., 369)

În „țurca” sau „cerbul”, astfel cum se joacă în ajunul Crăciunului în unele locuri din Ardeal, unul din strigăte este (P. Olteanu, Hațeg):

„Așa joacă calul meu,
Cîndu-i dau cîte-un jisdău!
Așa joacă iapa mea,
Cîndu-i dau cîte-o nuia!...”

În fine, printr-un tradițional *asa* se isprăvește mai totdeauna basmul românesc:

„Iar eu încălecai pe-o șea
Și vă spusei dumneavoastră *asa*”

o formulă pe care Julia Hasdeu (*Théâtre*, p. 369) a dat-o franțuzește:

„Je montai en selle
Et vous contai cette kyrielle”.

În unele locuri (Ispirescu, 182):

„Și m-am suit pe-o șea
Și am spus-o *asa*;
M-am suit pe o roată
Și am spus-o toată!”

IX. Filațiuni istorico-filologice:

a) Dialectul daco-român:

O formă *ași* s-a conservat numai în compusele *a ș i ș i și a ș i j d e r e*, pe cari vezi-le la locul lor. Formele existinți sînt: *asa* sau *asia*, *așă* sau *așe*, uneori *ș a*, *șă* sau *ș e*, și poeticul *daș a* cu un ᾄπαξ λεγόμενον *daș are*.

Forma *aș e* adesea la Pompiliu, *Sibiu*, 19, 21, 23:

„Nici *aș é* n-ai avea pace,
Că cu un pescar m-aș face...”

„Jura badea și nu pré,
Că știa c-a fost *aș é*...”

„Aleii slugă, fătul meu,
De ce muști tu *aș é* rău...”

Dintre cei vechi, *aș e* nu e rar la Dosofteiu, de ex. 1672, f. 163:

„Ca otava ce să tréce
De soare și de vînt réce:
De demineață-î cu floare,
Sara-î véștedă de soare,
A doa dză să usucă
Ca-n cuptorîu cînd o aruncă,
Aș e cu lesne ne arde
Urgiea ta și ne scade...”

„La noi în Banat se zice adesea *aș e* pentru *aș a*” (D. Receanu, c. Bucova).

Forma *așă* rezultă mai adesea din acomodățiune cu scurtatul „î = este”, astfel că „*așă-i*” circulează în aceeași frază cu „*aș a* este”. I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p.173): „Ei, dragul tatei, *așă-i* că s-a împlinit vorba ceea...”

Ibid., p.182: „— Ei, Harap-Alb, *așă-i* că iar te-a ajuns nevoia de mine? — *Aș a* este, măicuță...”

Ibid., p. 183: „— Ei, Harap-Alb, zise Sfînta Duminică, *așă-i* că am scos-o la capăt și asta? — *Aș a*, cu ajutorul lui Dumnezeu...”

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc.10: „*așă-i* c-am pățit-o? Care vra să zică, am casă și nu-s stăpîn într-însa...*Așă-i* că mi-o întors șurubu pușchiu cel de Pepelea?”

„Forma *ș a*, care se întrebuintează în expresiunea « *ș a* și *ș a* », lipsește în dicționarul d-lui Cihac.” (Burlă, *Studii filol.*, 86.)

Basmul ardelenesc *Orb-împărat* (*Tribuna din Sibii*, 1886, nr. 101): „Trece un an, și feciorul cel mai mare nu mai vine, nici *ș a*, nici *ș a*...”

Basmul *Pepelea*, din Bucovina (Sbiera, *Povești*, p. 22): „— Mi se pare că ne-am înșălat amîndoi! — Ba *ș a ș aș a*! răspunse celalalt...”, unde „ba *ș a ș aș a*” reprezintă pe: „ba *ș a* și *aș a*”.

Forma cu proteticul *d* ca în *dalb*:

„Calapod îi răspundea:
Dacă e treaba *daș a*...”

sau:

„— Măi femeie! tu-mi cânți mie?
Ba! bărbate, nu-ți cânt ție,
Dașa merge cîntecul,
Bată-te-ntunericul!”

(*Ibid.*, II, 206)

Doină din Ardeal:

„*Dașa*-i, Doamne,-ntre străini
Ca mlădița între spini:
Suflă vîntul ș-o clătește,
De toți spinii mi-o lovește!...”

(J.B., *Trans.*, 195)

Într-o notiță versificată, scrisă de mînă în secolul XVII pe scoarța *Omiliarului* coresian din 1580, canonicul Cipariu (*Organul*, 1848, nr. 62) citește:

„Poruncit-o ferimanu,
Feriman di-npărăție
Să lipsească vodă din domnie;
Dunde în masă n(e)pusă
El în mînă ș-o luară
Și dîncepu da cetire,
Lacrămile-l podidiră;
Iar ce doamnă de Stăncuți,
E din graiu *dașa* ți grăire:
Nu gândi, doamne, nimica,
Vom dari vuîn blid de galbeni,
Și va f(i), doamne, *dașare*...”

unde vedem alături cu proteticul *d* în *d u n d e*, *d i n c e p u* și *d a c e t i r e*, nu numai forma *dașa*, dar încă o formă *dașare*, cu același inorganic *-re* ca la Jar-nik-Bîrsan, p. 335:

„Frunză verde și frunzare,
Măi bădiță *Ionare*” etc.

Să observăm însă că-n unele cazuri *d* din *dașa* poate fi conjuncționalul *d a* scur-tat din „dar, dară”, ca în unele exemple de mai sus; iar în altele este învederat pre-poziționalul *d e*, bunăoară:

Pravila de la Govora, 1640, f. 13: „Episcopulū ce va fi negrijnicū de biserică și se va măhni de rugăciune și popii nu-i va învăța *d e aș a*, ce și acélea le va lăsa...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 176): „fiindcă a venit vorba *d e -aș a*, îți spun ca la un frate...”; și mai jos, p. 177: „Dacă ți-i vorba *d e -aș a*, ai să-ți rupi ciochinele umblînd...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 79: „Lumi[i] nici pîn gînd îi trece că omului cu mintea plăsmuitoare îi ie felu d-așa, adecă cela ce cugetă nalt, copt și mare, ie tîrzior la vorbă...”

Tot acolo, p.134: „Iacă, vere, rău și rău, nu să poate m a i d-așa...”

Mai adăugăm că în vechile texturi rustice ne întîmpină *așa* scris la sfîrșit cu duplul *aa*: „*așaa* amu aflatu cu alé noastrăé suflété...”, dar tot acolo, mai jos: „*așa* amu aflatu...” (Tudor Logofăt, Muscel, circa 1580, *Cuv. d. bătr.* I, 38). În alte texturi finalul *a* din *așa* se fuzionează cu inițialul din verbul auxiliar: „*așau* fost = *așa* au fost...” (Gherghi, Tîrgoviște, 1602, *Cuv. d. bătr.* I, 22), după cum se fuzionează mai totdeauna în viul grai.

Doină din Banat:

„Aș-au zis frunza de fag,
Să iubești cu cin’ ți-i drag;
Aș-au zis frunza de prun;
Să iubesc și să nu spun;
Aș-au zis frunza de nuc,
Să iubesc și să mă duc...”

(S. Liuba, c. Maidan)

b) Dialectul macedo-român:

S-a conservat forma primitivă *ași*, alături cu *așițe*, adecă *așice*, cu *-ce* întocmai ca în *atunce*, *aice* etc. La românii din Epir și Tesalia se aude o formă și mai veche: *acși*, *acșiți*, *acșice*. Confruntarea acestor diferite forme, v. la Miklosich (*Rum. Untersuch.* I, 62).

c) Dialectul istriano-român:

Forma primitivă *ași* s-a pierdut, conservîndu-se numai *așa*, afară de adjectivul *așava* „tel”, în care finalul *-va* este o imitațiune după sinonimul slav *ta - k o v ŭ* „tel” din *ta k o* „comme ça”.

Din cele două etimologii ale lui *așa*, una din lat. *aeque-sic*, propusă de Diez și susținută de Cihac, cealaltă din lat. *eccum-sic*, preferită de Flecchia, cari ambele explică pe *c* în macedo-românul *acși*, în ital. *così*, sau *cusì*, sicil. *accussì*, vechi provençal *acsi*, brescian *icsi* și altele, numai derivațiunea din *eccum-sic* ne satisface pe deplin. Ca sens, *eccum-sic* se justifică prin românul „iac-așa”; ca formă, trecerea lui *ecc-* în *ac-* ne întîmpină de asemenea în *acel*, *acest*, *acolo* etc., cari ne apar tot cu *ac-* în limbile romanice occidentale, pe cînd latinul *aegue* n-a dat naștere nicăiri la o formațiune analoagă. Cu pierderea lui *c* prin asimilațiune, românului *așa* sau *ași* corespunde span. *asi* catal. *assi*, portug. *assin* etc. Prin nazalizare, s-au format lombardul *insci* vechi span. *ansi*, franc. *ainsi*, în privința cărora etimologia lui *Ménage*, Littré și Brachet de la o formă latină separată *in-sic* „mot-à-mot en ainsi” este inadmisibilă, ca una ce nesocotește celelalte paraleluri romanice. În macedo-românul *acșice*, cea mai completă din toate formele neolatine, se răsfrînge un prototip latin arhaic: *eccum-sice*, cu „sice” pentru „sic” ca la Plaut. La reto-romani, ca și la noi, există o formă cu *-a* și o altă cu *-i*, punîndu-se *ași* denaintea unui adjectiv sau adverb:

„aschî bein, aschî mal etc., dar *așă*, cînd stă deosebit sau cînd vine după un verb: „far aschià, dir aschià...” (Carigiet, *Raetorum. Wtb.*, 1882, p. 15).

Finalul *-a* în *așa* = reto-rom. a s c h i a n-are a face cu emfaticul *a* din *acum-a*, *atunci-a*, *aiuri-a* etc. (v. ⁵A), care nu e niciodată tonic și este specific românesc, ci rezultă din diftongirea scurtului *i* în latinul *s i c*, după cum s-a diftongit scurtul *i* și în „abia” din lat. *vix*. Deși nu latine clasice, totuși cele trei forme române *acși*, *ași* și *așa* sînt dară romanice generale. Lîngă *eccum-sic*, literalmente „iac-așa”, comun tuturor neolatinilor, atît în ramura occidentală cum și-n cea orientală, latina rustică mai avea un „alterum-sic”, mai puțin răspîndit și numai la Apus, de unde franc. *aussi*, vechi *altressi*, literalmente „încă o dată așa”, de ex. în *Chanson de Roland*, v. 3329:

„Altresi blanches come neif sur gelée...”

v. *Așiși*. – *Așijdere*. – *Și*. – *Cum*. – *Cît*. – *Atît*...

²**AȘĂ**, adj.; tel. Conservînd forma sa adverbială, *așa* funcționează adesea ca un curat adjectiv. De patru ori în proverbul: „la *așa* barbă, *așa* răsătură; la *așa* cap, *așa* chiu-laf” (Pann, II, 52) „telle barbe, telle rasade; telle tête, tel bonnet”. Uneori numai din totalitatea frazei se poate înțelege dacă *așa* este adverb sau dacă-i adjectiv. În exclamațiunea: „*așa* te voi, băiete, el este adverb, cînd îl punem în legătură cu „voi”: „ita volo te esse”, iar în legătură cu „te” este adjectiv: „talem te esse volo”. Apoi este adjectiv în fraza: „*așa* ceva nu-mi vine să cred, atare lucru nu-mi vine să cred, unde c e v a figurează ca substantiv” (Laurian-Massim, v. *asia*).

Balada *Român Grue Grozovanul*:

„Dar colo, cît colo-n fund,
Iat-un negru cam rătund,
Care soare n-au văzut
De cînd mă-sa l-au făcut;
La el Grue se ducea,
Mîna-n coamă că-i punca,
Din loc nici că mi-l clintea:
Așa cal îi trebuia...”

Basmul *Zîna zînelor* (Ispirescu, *Legende*, p. 213): „le lăsa gura apă la toți după o *așa* bucățică....”,

Cînd adjectivul *așa* „tel” e pus în corelațiune cu c u m , atunci și acest din urmă încetează de a fi adverb, adjectivîndu-se cu sensul de „quel”.

Balada *Bogdan*:

„Cum era și nuntașul,
Așa-i da și postavul...”

Cu sens adjectival, *așa* a devenit tipic într-o mulțime de locuțiuni ca: *așa* e povestea, *așa* e treaba, *așa* e gioaca, *așa* e vorba etc.

Alexandri, *Cinel-cinel*, sc. 13 (cfr. *Arvinte și Pepelea*, sc. 4):

„Graur: Dacă aș vra să te sărut, nici că te-aș mai întreba.

Florica: Ba zău!

Graur: Dec! nu cumva te-ai fasoli poate?

Florica: Mai știi?

Graur: E, e, e! Nu mă face, că eu acuș cerc.

Florica: Ian cearcă, să vezi.

Graur: *Așa* ți-i povestea fa? Apoi așteaptă (se repede s-o sărute)...”

Doină din Ardeal:

„Vecină, mîndruț-aleasă,
De bădițu meu te lasă!...
Să știi tu, vecină, bine
C-așa-i povestea cu mine:
Să bolesc la pat o lună,
Cum mă scol, ți-l iau din mînă,
Și să zac chiar patru ai,
Cum mă scol, bădișor n-ai!”

(J.B., *Trans.*, 273)

sau:

„Acum deacă-i treaba-*așa*,
Spune-i, dragă, maică-ta
Să-ngrădească ulița
Tot cu in și cu pelin,
Să nu ne mai întîlnim...”

(*Ibid.*, 61)

În fine, legat cu noțiunea destinului:

„Nu plînge, iubita mea,
Că scrisa noastră-i *așa*!...”

(*Ibid.*, 147)

Alexandri, în notă la *Miorița*: „...întîmplările lumii îl găsesc (pe român) totdeauna pregătit a primi lovirile lor, căci el se întărește în credința mîngăietoare că: *așa* i-au fost scris! *așa* i-au fost zodia! *așa* i-au fost să fie! etc.”

„Ursita o numește poporul și «dată» zicînd: *așa* i-a fost ursita! sau: *așa* i-a fost data!” (N. Sînzian, Hațeg).

O locuțiune tipică din colinde: „*așa*-i legea din bătrîni = telle est l’ancienne coutume”.

Colindă din Dobrogea:

„Meargă calul cel de dar
Alături pe lîngă car,
Și rădvan lîngă rădvan,

C-așa-i l e g e a d i n b ă t r î n i,
Din bătrîni, din oameni buni...”

(Burada, *Călăt.*, p. 61)

La adjectiv, ca și la adverb, *așa* se gradează.

Doina *Puișorul meu*:

„De-i lua una frumoasă
Dumnezeu să-ți facă casă
De copii și de nevestă;
De-i lua din mai urîte,
Dumnezeu să nu-ți ajute;
De-i lua-o m a i a ș a,
Să nu ai parte de ea...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 328)

Adjectivul reduplicat „*așa ș-așa*” însemnează „médiocre”: cutare e un scriitor *așa ș-așa*, un artist *așa ș-așa* etc.

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 7: „*Așa ș-așa*, nici prea prea, nici foarte foarte...”

v. ¹*Așa*. – *Asemenea*. – *Atare*.

ĂȘĂȘI. – v. *Așiși*.

ĂȘĂ. – v. ^{1,2}*Așa*.

ĂȘĂȘI. – v. *Așiși*.

ĂȘĂU (plur. *așauă*), s.n.; t. d’agric.: hoyau, houé. Maghiarul á s ó. Cuvînt întrebuințat la românii de peste Carpați ca sinonim cu h î r l e ț.

Povățuire către economia de cîmp, Buda, 1806, p. 118: „hîrlețul (*așăul*) iaste o lopată de fer ascuțită la vîrv și cu tăiș făcută pe de laturi, sau o lopată de lemn cu fer ascuțit în capăt, cu carea se sapă pămîntul...”

v. *Hîrleț*. – *Ungur*.

¹ĂȘCĂ (plur. *așce*), s.f.; t. milit.: bassinet d’une arme à feu. Poienar– Aaron–Hill: „Bassinete, *așcă*, t i g a i e la armele de foc”. Se rostește și aspirat: „*Hașcă*, t i g a i e la pușcă sau pistol” (*Lex. Bud.*). Pe de o parte, cuvîntul nu poate fi vechi, deoarece se referă numai la o armă inventată în timpii moderni; pe de alta, el are toată aparința unui deminutiv prescurtat. Sinonim mai răspîndit este t i g a i e, care cuprinde același sens de unealtă scobită sau goală înlăuntrul, pe care-l găsim în francezul „bassinete”, în germanul „Zündpfanne, Pfanne”, în englezul „pan”.

v. *Pușcă*. – *Tigaie*.

²-ĂȘCĂ. – v. *-așcu*.

ĂȘCHE s. **ĂȘCHIE**; (plur. *așchi*, *așchii* și *ășchii*), s.f.; éclat de bois, copeau, cale, esquille. „Bucată, fâșie, țăndără luată în lungul lemnului sau dintr-un os” (Costinescu). Din latinul *a s t u l a*, de unde *așche* întocmai ca „veche” din „vetula”, provențialul *a s c l a* (Cihac), sicilianul *a s c a*, *a s c h i* „pezetto che nello spacar il legno si vien a spiccare” (Traina). Din forma organică disilabică *așche* se face deminutivul *a ș c h i ț ă*; din forma lungită trisilabică *așchie*, care se rapoartă către cealaltă ca „unghie” către „unghie” sau „funie” către „fune”, se face deminutivul *așchiuță*. E sinonim cu *s u r c e a* și *ț a n d ă r ă*, cari însă pot să nu fie lungi și subțiri, pe când în *așche* lungimea și subțirimea formează elemente esențiale.

Zicătoare: „Copaciul mare dintr-o *așchie* nu se taie” (Pann, III, 18), a căriia filiațiune greco-latină e urmărită de d. G.D. Teodorescu în studiul său despre proverbi.

Alt proverb: „*Așchia* nu sare departe de butuc” (Ios. Lita, Transilv.); mai obi-cinuit: „*s u r c e a u a* nu sare...”

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 118:

„Iar mădracele s-au rupt,
În *așchii* s-au țăndurit,
Dintre care cîteva
Pîn' la soare au ajuns...”

A. Pann, *Prov.* I, 92:

„Taie pînă nu mai poate,
Așchii peste *așchii* scoate...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 153: „Unde conăcesc ei, acolo scot crăcanili, scapără, fac și ațîță focu supt ele cu găteje, cu ogrinji, cu surcele, cu *așchii* și cu ce găsesc...”

E nu mai puțin întrebuițat pluralul *ășchii*.

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 195: „să-mi adun în mînunchi notițele, răsipite aci ca *ășchiile* și ca surcelele ce se-mprăstie fără folos cînd, cu o teslă rău mînuită, o calfă de dulgher stîngaci ciopîrtește bîrna...”

P. Ispirescu, *Snoave*, ed. 2, p. 52: „Pînă atunci călătorul adunase niște rascote, surcele și *ășchii* de lemne ce putea afla prin bătătură, și ațîțase un focșor bunicel, puind și crăcanele...”

Se aude pe alocuri și aspirat: *hașchie*, *hășchii*.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 205: „coada biciului i s-a spart în *hașchii* și sar din ea puzderii...”; și tot acolo, p. 208: „în gură avea *hășchii* din scîndura dricului...”

Pluralul corect *așchi* din *așche* se mai găsește la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1682, oct. 31 (f. 97 a): „strujindă pre svântul cu aciale brînc au mînușu de heru cu unghile ascuțate, sărindă *așchi* de carnia svântului...”

v. *Așchiez*. – *Surcea*. – *Țandără*.

ĂȘCHIEȘC. – v. *Așchiez*.

ĂȘCHIEȚ (*așchiiat*, *așchiiare*), vb.; briser ou tailler en éclats. „A *așchia*, a ț ă n - d ă r i a

„Lemnarul taie lemnele; bărdașul le *așchiește* și-apoi le cioplește, le rătează, le scobește...” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v. *Așche*.

AȘCHÎȚĂ (pl. *așchițe*), s.f.; petit éclat de bois, petit copeau. Deminutiv din a ș - c h e. S u r c i c ă. Ț ă n d ă r i c ă.

Doină din Banat:

„— Dar cine l-a fărmeceat?
— Două fete din alt sat.
— Da cu ce l-au fărmeceat?
— Cu *așchiță* din portiță,
Cu pulbere din uliță,
Cu ghiorghini din trei grădini,
Cu apă din trei fântâni...”

(S. Liuba, Banat, c. Maidan)

iar într-o doină din Ardeal:

„Cu otravă
Din Suceavă,
Cu *așchiță*
Din portiță,
Cu păr galben din cosiță...”

(*Familia*, 1886, p. 43)

v. *Așche*. – *Așchiuță*.

AȘCHIȚĂ (pl. *așchițe*), s.f.; petit éclat de bois, petit copeau. Deminutiv din a ș c h i e.

Ghicitoarea bucovineană despre „sîță” (Sbiera, *Povești*, p. 320):

„*Așchiuță* din pădure, mihohò din cîmp, și liop-liop în casă, ce-i aceea?”

v. *Așche*. – *Așchiță*.

-ĂȘCU. – v. ³-*aș*.

AȘÈ. – v. ^{1,2}*Așa*.

AȘÈZ (*așezat*, *așezare*), vb.; asseoir, placer, ranger, fixer, établir, instituer, installer, apaiser, tranquilliser, convenir, stipuler, fiancer. Raportul logic între *așez* și ș e z e întocmai ca latinește între s e d e r e și s e d a r e. Noțiunea „șez” este cea fundamentală în *așez*, indicînd însă anume o lucrare tranzitivă sau mai bine cauzativă prelungită: *așez* însemnează „fac să ș e a z ă altul pentru mult timp sau într-un chip trainic”; iar reflexivul m ă așez: „fac pe mine însumi a ș e d e a într-un chip trainic sau pentru mult timp”.

Act moldovenesc circa 1650 (*A.I.R.* III, p. 220): „au fugit de-au înblat hrănindu-să pren țară, și apoi au venit cu fečorii săi și s-au *așezat* de ș e a d e cu fečorii săi pre partea fêtelor Gligorcii...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 198: „după mergerea la Țarigrad, (Grigorie-vodă) s-au *așezat* cu ș e d e r e a la Kuru-Cișmé...”

I. Văcărescu, p. 40:

„Plec grabnic cînd voiesc să ș e z,
Cînd voi să plec, atunci m-*așez*...”

În acest sens m â *așez* este în antiteză cu î m b l u, bunăoară tot la Văcărescu, p. 59:

„U m b l â uimiți, nu s-*așază*,
Tot doresc ca să se vază...”

De aci noțiunea de *așez* se asociază obicinuît cu acea de s c a u n ca unealtă de ședere, mai ales cînd e vorba de tron: „a se *așeza* în scaun” sau „pe scaun” sau chiar „la scaun”.

Zilot, *Cron.*, p. 6:

„Că cum s-*așează* în scaun, alt nimic nu-ngrijui
Decît: oare cum ar face țara rău a jefui?...”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 11: „Basarabii, cari mai erau și bani moșteni ai Craiovei, voiau să *așeze* pentru vecie neamul lor pe scaunul domnesc...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 6: „s-au *așezat*, cu domnie î n scaun...”, iar la p. 11: „au luat el domnia și s-au *așezat* l a scaun...”, de asemenea, p. 18: „s-au *așezat* Duca-vodă l a scaun...”; p. 40: „s-au *așezat* Cantemir-vodă l a scaunul țării...” etc.

De alminterea, cel puțin în graiul de astăzi, *așez* l a însemnează l î n g â, iar cînd sînt mai mulți cari se *așează* în mai multe puncturi nu departe unul de altul, atunci se zice: p e l a —; cînd însă toți se *așează* în giurul unui singur punct: p e l î n g â.

Costachi Negruzzi, *Toderică*: „Unii acum se și *așezau* l a o masă de joc...”

Același, *Sobieski și românii*: „*Așezați*-vă toți p e l a metereze. Să nu zică leahul c-a întrat într-o cetate românească ca într-o țarină pustie...”

Același, *Marșul lui Dragoș*:

„Vitejii se *așează*
P e l î n g-un mare foc,
Și Dragos ospetează
Cu dînșii, la un loc...”

De la *așez* î n s c a u n se trece d-a dreptul la noțiunea generală de *așez* p e u n l o c, pe o întindere mai mare sau mai mică.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LXVII:

„Dumnedzău *așiadzâ* pre cei într-un
gîndü...”

„Deus i n h a b i t a r e f a c i t
unius moris...”

unde la Silvestru, 1651: „Dumnezău-î carele s ă l ă ș l u î a ș t e...”

Act moldovenesc din 1675 (A.I.R. III, p. 250): „de cându au eșit din locul lor de unde lăcuia, au mărșu acolo la acca ocină de s-au așăzat...”

Cantemir, *Chron.* II, p. 9: „Gotthii, după ce au eșit despre părțile Mărei-Baltică, au venit și s-au așezat pre locurile carile staū pre marginile Mării-Negre...”

Ibid., II, p. 39: „(Traian) tot neamul lor (dachilor) din Dachia au scos, și pre romanii săi în locul lor au așezat...”

La același, II, p. 46: „multe crăii de varvari acmu s ă întemeiasă, și altele începuse a s ă d e s c ă l e c a și a s ă așeza...”, așez e pus în legătură cu d e s c a l e c, ca și cînd am zice: „s-a dat jos de pe cal și a șezut”.

De asemenea la Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXIX*: „unde a d e s c ă l e c a t și s-a așezat fiecare după plac și voie...”

Este interesantă tot la Cantemir, *Chron.* II, p. 284: „cîți a ū f o s t așezatu-s ă pre acele locuri, le-au dat voe și slobozenie s ă-ș ție cineși locurile...”, metateza sintactică curat poporană: „au fost așezatu-s e” în loc de: „s-au fost așezat”.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 195: „îmbănd din loc în loc, pe la Umbrărești, pe la Turcești și pe la Șărbănești, mai pe urmă și la Brăval, și de acolo la Galați, așăzându-se acolo cu toată urdica...”

Vom reproduce în întreg un interesant text biografic necunoscut, în care, pe lîngă „m ă așez în cetate”, adecă cu sensul de mai sus, ne mai întîmpină o nouă nuanță: „m ă așez în școală”, ca latinește „assido in schola” (Cic.), nu „assideo”. În traducerea de pe slavonește a unni crisov de la Mateiu Basarab din 1646, tălmaciul din 1746 zice (Arh. Statului din Bucur., *Doc. Rom.* II, nr. 3, p. 18): „Eu grěșnii Leontie Ieromonahul Tisménii și dascalul domnesc, carele sînt de niam rumân muntian, oltian din județul Mehedinților, născut în orașul carele s ă numește Baia-de-Aramă, și de mică vîrstă m-am călugărit aici în Sfînta Laură Tismana, apoi dorind de sfînta învățatură m-am înștrăinat în Țara Sărbiască și așăzîndu-mă în școala pria-sfințitului mitropolit kyr Moysei Petrovici al Bălgradului sărbescū, am învățat grammatica sloveniască la dascalul Maxim filosoful și moscalul, fiind dumnealui trimis de Petru cel Mare împăratul Moscului prin rugăciunia și cėreria mai sus-numitului mitropolit ca s ă fie dascal sărbilor, apoi din dumnezeiasca socotință m-am dus la Țara Nemțască la împărăiasca cetate a Beciului, apoi mergînd în Țara Moscului m-ariz așăzat în vestita cetate Chievul și învățându-mă pre limba latiniască prin toate școalele împărătești de rînd, m-am nevoit ani 11...”

De la „așez p e u n l o c” venim la „așez l a o t r e a b ă”, la o funcțiune, la o însărcinare.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 55: „au așezat pre Ioan Buhuș logofătul c a i m a c a n...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 15: „Atunce Petriceico-vodă și cu Grigorie-vodă s-au sfătuit s ă se închine la leși, s ă stea cu toții s ă bată pre turci, s ă nu se așeze p a ș ă în cetatea Hotinului...”

Prin legătura sa cu ș e z, așez are un sens fundamental curat personal: așez p e c i n e v a, de unde se dezvoaltă apoi într-un mod metaforic aplicarea la orice l u c r u,

pe care nu numai îl punem într-un loc, dar mai ales într-o pozițiune hotărâtă, așa cum trebuie să stea acolo, nu orișicum: „ranger, arranger”.

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 1:

„Florica: Ce faci tu acolo de azi-dimineață, ca un lăstun?

Florin: *Așez f î n u în podu șurii...*”

Aci nu este o simplă aruncare a finului în pod, ci o punere a lui astfel ca să încapă, să fie la îndemână de luat etc. Pozițiunea intenționată precisă apare și mai bine în doina:

„Mă fac broască la pământ,
Îmi *așez* d u r d a spre vînt,
Și mi-i iau la căutare
De la cap pîn' la picioare,
Și chitesc și socotesc
Pe unde să mi-i lovesc...”

(Alex., *Poez. pop.*², 260)

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „În vremea aceasta, dascălul își *așezase* o c h i l a r i i pe tronul lor, pare că privește încă acei ochilari țuguieți pe nasul lui uriaș, ca un turc călare p-un harmăsar roib...”

Printr-o altă metaforă, un lucru *s-așează*, când se lasă în jos, ca și când s-ar *așeza* o persoană; astfel se poate zice că *s-așează* apa după ce a clocotit, pământul aruncat peste o groapă etc.

„Dragi ne sîntem amîndoi,
Este-un deal mare-ntre noi!
M-oi ruga la Precista
Și dealul s-o *așeza*
Ș-apoi, dragă, ne-om lua!...”

(J.B., *Trans.*, 60)

E mai ales obicinuită expresiunea: vinul *s-așează*, vinul s-a *așezat*, când s-a limpezit sau începe a se limpezi.

Prin noțiunea generală de l u c r u, „res”, *așez* a trecut apoi la sensul de punere în rînduială sau limpezirea unei situațiuni anevoioase: a scoate o afacere din în-curcătură, a liniști, a împăca. Se zice deopotrivă și: *așez* t r e a b a sau t r e b i l e.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 35: „(Duca-vodă) își *așezase* l u c r u l despre craiul cu răscumpărarea, ca să dea 180 pungi de bani...”

Cantemir, *Chron.* II, p. 270: „Împăratul dară Alexie, fiind el să treacă spre Ana-dol ca să *așeze* l u c r u r i l e dintr-acéia parte, aū trimes hatman cu oștile asupra vlahilor pe Alexie Aspiatis...”

Același, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 147): „după multe și nenumărate de tîmplări și zbućiumări, prețul dîndu-și și, precum li să pária, lucrurile *aședzîndu-ș*, și oarecum după voia lor t o c m i n d u-ș, de la cei șapte voevodzi ertare își luară și la locurile sale să să ducă să sculară...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 291: „tămplatu-s-au multă zăbavă acolo la Nistru, până s-au așezat aceste trebi...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 24: „să meargă în Țara Muntenească, unde era și doamnă-sa, până s-or așeza tulburările în țară...”

Așez g î n d u r i l e, într-o doină din Ardeal:

„Alelele, Doamne sfinte,
Doamne sfinte și părinte!
Mai *așează*-mi gîndurile
Să-mi isprăvesc rîndurile...”

(J.B., *Trans.*, 125)

În acest sens, *așez* e sinonim cu *l i n i ș t e s c*, *p o t o l e s c*, *a s t î m p ă r*.
A. Pann, *Erotocrit* II, p. 132:

„Nici el nu s-a rănit, însă foarte amețit era,
Și, sculîndu-se, îndată să se lupte iar cerea.
Dar toți dacă începură să zică că nu-i iertat,
S-a cam *așezat* atuncea și d-al său scop s-a lăsat...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 16: „(Traian) întăi au *așezat* înpărăția în ce era stricăță și veniturile ei, apoi îndată s-au apucat de oaste...”

Cînd era vorba de a face să înceteze anume un război, se zicea în graiul vechi: a *așeza p a c e* sau *p u n t u r i l e* păcii; apoi, în aceeași sferă de idei: a *așeza* uricele, cînd se certau particulari pentru hotare; a *așeza* posturile, cînd creștinii erau în nedumerire etc.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 15: „s-au *așezat* pace cu leșii, carea s-au ținut până la vremea Beciului...”

Cantemir, *Ist. ier.*, p. 143: „Deci îndată-și uricele și privilegiile liliacului, vrînd-nevrînd, după vechile lui pravile și voe, înoind *aședzară*...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 197: „când s-au bătut la Răsboeni, atuncea s-au *așezat* turcii cu Ștefan-vodă și le-au dat hotar și olat Bugeacul, și au făcut pace...”; dar mai jos, p. 199: „Când au *așezat* pace Ștefan-vodă cel Bun cu leșii...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 20: „toți grecii au această eresă de ocăresc pre cei ce au tocmit și au *așezat* sfinte posturi să le ție creștinii...”

E frumoasă vechea expresiune: „*așez c u v î n t u l*” = „faire le pacte”, la Amiras, *Letop.* III, p. 145: „și au *așezat* cuvîntul să fie așa, și au zis domnul că după ce va face scrisoare va chiepa pe boieri de le va arăta...”

De aci, *așez* devine sinonim cu *t o c m e s c* și chiar cu *m ă î n v o i e s c*, aproape fără nici o deosebire de înțeles, mai cu samă în vechiul grai juridic.

Act muntenesc din 1679 (*A.I.R.* I, 1, p. 61): „și deca va fi precum zice Necula, să-și ție Necula locul cu bună pace, iar de va fi precum zice Calea, să-i întoarcă banii Neculii înapoi, și precum veți îi veți *t o c m i* și-i veți *așăza*, așa să le faceți și scrisori...”

Act moldovenesc din 1680 (*A.I.R.* I, 1, p. 140): „deč acmu și cu Ionașco ginerele Cîutii ne am în v o i t și ne am *așăzat* tot pre această t o c m a l ă să ție dumnîalui locul de la mine...”

Altul din 1699 (*A.I.R.* III, p. 265): „de a noastră bună voc nî-am în v o i t și ne-m a ș e z a t pentru parte den zestre ce mi se vine mie den tote moșiile...”

Altul din 1703 (*A.I.R.* III, p. 268): „așea ne-am *așăzat*, și această t o c m a l ă am făcut dinaintea a boiari și a fecori di boiari...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 83: „cu mare chizeșie au eșit (Luca visternicnl din închisoare) de s-au *așezat* să plătească oamenilor ce le luasă...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 299: „Venit-au atunce Iusuf pașa sarascherul înprotiva acelui sultan la Smil, și au șezut cîteva săptămăni acolo cu metereze pînă i s-au strins oaste, și trimisese și la Constantin Duca-vodă să meargă și el la oaste, și au purces din Iași de au mers numai pînă la Bărnova, și s-au întors eară, că s-au *așezat* sarascherul cu tătarii...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 9: „Cîți răzași avînd locuri în care să pot face heleșteie cu zăgazuri vor vrea să facă heleșteu, să să *așaze* între dînșii pentru chieltuiala ce vor face de-a valma...”

În fine, plecînd de la sensul general de t o c m e s c, *așez* a căpătat o accepțiune așa-zicînd tehnică în terminologia poporană a nuntei.

„Mai întîi se duce un singur om de spune tatălui fetei că cutare flăcău vrea să ia în căsătorie pe fiia sa, întrebîndu-l deacă primește aceasta, și deacă tatălui place flăcăul și familia lui, zice să vină în cutare seară să *așeze*, adecă să facă l o g o d n a” (D. Michailescu, Prahova, c. Scăeni).

„În loc de l o g o d n ă se zice în popor: a *așezat*...” (I. Popescu, Teleorman, c. Tufeni).

„În popor, cînd pleacă să caute mireasa, se zice că se duce în pețit; cînd l o - g o d e s c, se zice că *așează*” (R. Michailleanu, Mehedinți, c. Vinju-Mare).

Tot așa se zice în județul Brăilei (I. Ștefan, c. Zărneștii-Călnău; Pr. C. Stănescu, c. Găvănești); în Dolj (I. Georgescu, c. Bodăești); în Ialomița (D. Georgescu, c. Coșereni); și pe aiuri; iar ca substantiv se întrebuințează a ș e z ă m î n t, a ș e - z a r e, a ș e z a t.

În Moldova cuvîntul *așez* însemnează nu tocmai „logodnă”, ci o înțelegere anterioară. „La căsătorie, cînd un tînăr a mers la o fată, se zice că merge de vorbește; după ce a vorbit, se duce de se *așează*; după ce s-a *așezat*, croiește cămăși; după croială, logodna...” (I. Poppa, Iași, c. Românești).

Această accepțiune a lui *așez* ne întîmpină deja în vechile texturi.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 295: „Numai ce i-au căutat lui Vasilie-vodă a *așezare* atunci și logodna fetei sale Ruxandra după Timuș...”, unde este de observat și infinitivul nescurtat.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 271: „(Mihai spatarul) s-au dus la Țarigrad de au *așezat* logodna cu fiica Brâncovanului-vodă anume domnița Maria cu Constantin-vodă feciorul Ducăi...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 252: „au găsit pe fiica lui Bezede Alexandru Mavrocordat și au *așezat* v o r b a cu părinții ei, luându-o cu toată zăstrea ei și cu blagoslovenia părinților...”

Etimologia cuvîntului *așez* nu e atît de ușoară precum s-ar părea a fi la prima vedere. Deși sensul fundamental este acela de *ș e d e r e*, totuși derivațiunea de la verbul *ș e d* prin prepoziționalul *a* (= *a d*) nu e cu puțință, deoarece în loc de *așează*, *așeză*, *așezat*, *așezare* etc. ar fi atunci: *a ș e a d e*, *a ș e z u*, *a ș e z u t*, *a ș e d e r e*, ceea ce nu se găsește nicăiri. Pe de altă parte, cuvîntul nu se poate trage d-a dreptul nici din latinul *a s s i d e r e*, de care diferă cu totul și prin sens, nici din *a s s i d e r e*, cu care altfel se împacă sub raportul logic; nu se poate, căci din latinul *s e d e r e* limba română conservă pe *d* în flexiune și-n forme duple: „șed” lîngă „șez”, „șeadă” lîngă „șează”, „ședere”, pe cînd în *așez* nu apare niciodată *d*, ci numai *z*. Infinitivul substantivat *așezare* s-ar putea alătura, ce-i dreptul, cu infinitivii substantivați „crezare” și „vînzare”; dar să nu se uite că aceste forme ca și, „născare”, n-au făcut să dispară din grai nici măcar pe infinitivii organici „credere”, „vîndere”, „naștere”, necum să schimbe forma verbului peste tot; iar prin urmare nici trecerea din a doua conjugățiune în cea dentîi nu e aci admisibilă. În sfîrșit, nu înțelegem de loc prin ce fel de proces fonetic se-ncearcă Cihac (I, 273) a identifica pe românul *așezare* cu italianul *s e d a r e*, spaniolul *a s e n t a r*, provențialul *a s e s t a r* și altele, recurgînd la o ecuațiune imposibilă: *za = da = nta = sta*. Singura etimologie temeinică a lui *așez* este aceea din latinul rustic *s e d i u m* „scaun”, de unde italianul *s e d i o* sau *s e g g i o*, franc. *s i è g e*, românește substantivul pierdut *ș e z*, întocmai ca din „medium” – „miez”. Din „miez”, prin prepozițiunea „pre”, românii formaseră verbul „premieze, premiezeat, premiezare” cu sensul de „jumătățire”, bunăoară în *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ed. Bianu, p. 330), Ps. CI:

„...în p r e m i e d z a r e dzilelor
méle, în gîntul gîntului anii tăi...”

„...în d i m i d i o dierum meorum, in
generatione generationum anni tui...”

unde și la Coresi, 1577: „în p r e m i e z a r e zilelor méle, în neamul neamului...”, iar la Silvestru, 1651: „în m i j l o c u l ă zilelor méle...” Tot așa, prin prepozițiunea *a* (= *ad*) s-a format românește *așez*, *așezat*, *așezare* din latinul rustic *s e d i u m* „scaun”, devenit românește *ș e z*, substantiv despărut apoi prin omonimie cu verbul *ș e z*. Literalmente a *așeza* vrea să zică: a *î n s c a u n a*, de unde și sensul cel fundamental al cuvîntului.

v. *Așezare*. –^{1,2}*Așezat*. – *Așezămînt*. – *Șez*.

AȘEZĂRE (pl. *așezări*), s.f.; l’infinitif *d’ a ș e z* pris comme substantif: résidence, repos, tranquillité, pacte. Între cei trei sinonimi, *a ș e z ă m î n t*, *a ș e z a t* și *a ș e z a r e*, este o deosebire mai cu samă de gradul de trainicie cuprins în noțiunea fiecăruia: *a ș e z ă m î n t* exprimă treapta cea mai statornică, ceva făcut pentru totdeauna sau pretins a fi așa, pe cînd *a ș e z a t* și *a ș e z a r e*, două forme verbale, însemnează cel întîi o stare supusă la schimbări, cel al doilea o acțiune neisprăvită sau care urmează înainte. În pasagiul din Ion Canta, *Letop.* III, p. 184, ne întîmpină

în același timp *așezare*, și a ș e z a t: „(Ioan Teodor) întâmplându-se în acele vremi tulburare între tătarii bugegeni și nohail cu hanul, ca cea ce era ispitit la trebi mari n-au lipsit din trebile acele, adecă a *așezării* tătarilor, a hotarului celor 2 ceasuri în curmeziș, cară în lung 32 ceasuri ce s-au dat ședere tătarilor, la a ș e z a t u l ușurului și a alămului ca să plătească tătarii, cum și la alte trebi...”

În textul de mai sus, „*așezarea* tătarilor” s-a făcut pe locuințe unde li „s-a dat ș e d e r e”. Acest element material de „ședere” se păstrează în noțiunea de *așezare* mai mult decât în cea de a ș e z ă m î n t și de a ș e z a t, astfel că o putem urmări în toate întrebuințările cuvântului, începînd de la sensul de „résidence”.

Beldiman, *Tragod.*, v. 1039:

„Fără a mai perde vreme, au purces și din Băcău,
Făcînd plan, îndreptînd drumul ca să treacă prin Hîrlău,
Ținta sa fiind Flămînzii, *așezarea* ce avea,
Favorita sa moșie pe care mult o slăvea....,

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea I*: „Drumul de ce merge se face mai vesel și mai pitoresc. Culmile aste îmbrăcate cu rădiuri umbroase; satele aste cu *așezările* mîndre; munți azurii...”

Acceași nuanță de „ședere” străbate și atunci cînd *așezare* e sinonim cu o d i h n ă. Doină din Ardeal:

„Și n-am cină cu-*așezare*
Nici o d i h n ă la mîncare...”

(*Familia*, 1886, p. 43)

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 66 a:

„Valurile nalte și spume de mare
Âmblă preste tine și n-au *aședzare*...”

La f. 50 b:

„Și ferice-î de limba ce are
Pre Dumnedzău Domn c u *aședzare*...”

e vorba de un Dumnezeu care ș e a d e totdeauna în sînul poporului celui ales.

Ibidem, f. 25 b:

„Ce mî-ai dat vîrtute și izbîndă mare
Pre năroade multe mî-ai dat *aședzare*...”

Ibid., f. 101 a:

„Că svinția ta estî *aședzare*
Pre uscat tuturor și pre mare...”

Ib., f. 108 b:

„Că ție să cade bună cuvîntare
De-a ta-mpărățae ce-î cu *aședzare*...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 51: „cerșind și el (Dimitrie Cantemir) de la împăratul să-i facă *așezare* ca să fie domn neschimbat...”, adică să *ș e a z ă* pe tron fără grije de a fi înlocuit.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 30 a: „nice bine sau bunătate, nice *o d i h n ă* sau *aședzare...*”; iar la f. 5 a, ca antiteză: „răscoală și *n e a ș e d z a r e*”.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 42: „au făcut preoților *t e s t a m e n t d e așezare* și cu mare blăstăm legat, ca să fie din dările țării preoții aleși de altă țară...”

În fine, *așezare* se cheamă la nunta românească un act care precede logodnei și uneori chiar o înlocuiește.

S. Fl. Marian, *Nunta la români*, p. 135: „Dacă tinerii sînt din unul și același sat, atunci părinții fetei nu se mai duc *p e v e d e r e*, căci n-au trebuință de aceasta, deoarece ei știu de mai-nainte prea bine ce purtare are viitorul lor ginere și cam ce fel de avere poate să capete de la părinții săi. Prin urmare, *așezarea* se face așași în aceeași zi, cînd au venit părinții feciorului de-au pețit formal pre fată. Dacă însă tinerii nu sînt din același sat, atunci *așezarea* urmează totdeauna după *p e v e d e r e*. În cazul prim se face *așezarea* de regulă la părinții fetei, iar în cazul al doilea la părinții feciorului. *Așezarea*, numită altmintrelea și *l e g ă t u r ă*, *î n v o i a l ă*, *t o c m e a l ă*, însemnează punerea în cale și conțelegerea părinților din amîndouă părțile asupra tuturor obiectelor ce se prind și se leagă că vor da aceștia ca zestre tinerilor ce au să se căsătorească. Deci, după ce s-au închinat vro cîteva pahare de băutură în sănătatea părinților, a tinerilor și a oaspeților adunați, îndată urmează și *așezarea...*”

Acastă operațiune poartă însă mai adesea numele de *a ș e z a t* sau *a ș e - z ă m î n t*.

v. *Așezămînt. – Neașezare.*

¹AȘEZĂT, -Ă, adj.; part. passé d' *a ș e z* pris comme adjectif: placé, assis, établi, ordonné, rangé etc. Se întrebuințează ca adjectiv în toate sensurile verbului *a ș e z*: cărți *așezate* în rafturi, oameni *așezați* lîngă o masă, sat *așezat* pe deal etc.

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 35 b:

„Că ți-î, Doamne, mila de pre-atunce
Aședzată s p r e toț cu gînd dulce...”

În cronică, *așezat* se întrebuințează mai ales despre o domnie îndelungată și liniștită, ca sinonim cu *î n t e m e i a t*.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 215: „Dabija-vodă aice în țară domnind cu pace și cu *d o m n i e așăzată*, cu țară *î n t e m e i a t ă*, era om bun...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 13: „(Duca-vodă) era domn *așezat* și *î n t e m e i a t*, și harnic de domnie pre acele vremi...”

Ibid., p. 9: „Dabija-vodă, domnind cu pace, cu domnie *așezată* și cu țară *î n t e m e i a t ă*, era om bun și blînd...”

O altă veche locuțiune: *așezat* l a m i n t e „tête bien équilibrée”.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 282: „(Antioh-vodă) era om tînăr ca de douăzeci de ani, om mare la trup, cînsteș, chipeș, l a m i n t e *așezat*, judecător drept...”

Același, p. 251: „cunoștea Gavriiliță pe feciorii lui că nu sânt toți *așezați* l a m i n t e, ce o samă sânt și cam zlobivi...”, unde „zlobiv” este o formă veche pentru z g l o b i u, antiteză cu „*așezat* l a m i n t e”.

v. *Așez.* – *Domnie.* – *Minte.* – *Neașezat.* – *Zglobiu.*

2AȘEZĂȚ (pl. *așezături*), s.n.; part. passé d' a ș e z pris comme substantif: éta- blissement, arrangement, accord.

v. *Așezare.* – *Așezămînt.*

AȘEZĂMÎNT (plur. *așezămînturi* și *așezămînte*), s.n.; établissement, arrangement, pacte, accord, fiançailles. S-a format din a ș e z prin sufixul -m î n t (= lat. -*men- tum*), de care se servesc românii chiar astăzi la plăsmuirea nouălor cuvinte, de ex. *legămînt*, *învățămînt* etc. Noțiunea fundamentală de ș e d e r e dispare aproape de tot în *așezămînt*, înlocuindu-se prin aceea derivată, de statornicie, de nemișcare, de neclintire. O mai regăsim numai doară în sensul de „établissement pour habiter”, destul de rar, bunăoară:

Cantemir, *Chron.* I, p. 174: „de la *așezămîntul* romanilor în Dachia până la acest Avrelian a trecut la mijloc 167 de ani...”

Ibid., II, p. 42: „începătura și purcederea și *așezămîntul* cel mai de pre urmă a acestui neam...”

Amiras, *Letop.* III, p. 169: „orânduindu-se din locul Moldovei numai 32 ceasuri de-a lungul și 2 ceasuri de-a curmeziș pentru *așezămîntul* și l ă c u i n ț a lor a nohailor...”

Cu sensul de „assiduité”, cuvîntul ne întîmpină într-o locuțiune foarte frumoasă, dar excepțională, în doina ardelenescă:

„Năcazul și voia rea
S-au pus pe inima mea,
Și s - a u p u s c u -*așezămînt*
Pîna m-or băga-n pămînt...”

(J.B., *Trans.*, 215)

Sensul de căpetenie al cuvîntului, cel mai în circulațiune, este acela de „arran- gement”, „pacte”, „accord”.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 287: „trimisăse Antioh-vodă de poftia la craiul Avgust pentru *așezămîntul* domniei și a țării cum va fi, după ce a birui pre turci...”

Constantin Brîncoveanu (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 140): „după cum dovedește și cartia boiărilor ce sânt mai sus ziși, de s o c o t e a l ă și de *așăzămănt*...”

Ibidem, p. 224: „ș-au făcut *așezămănt* cu boiărinul domnii méle Cornia vel pa- harnic pentru aciastă moșie...”

Ion Canta, *Letop.* III, p. 184: „*Așezămăntul* p ă c i i cu nemții și alte trebi prin mănăle lui au trecut...”

Zilot, *Cron.*, p. 82: „Domnul începu a oblădui țara cu bune începături: pre boierii cinstindu-i și înlesnindu-i, pre săraci dorindu-i și miluindu-i; *așezămînt* făcu în toată țara de se cumpără toate breslele la darea dăjdiilor după stare și putere...”

Un act moldovenesc din 1781 (Arh. Stat., *Doc. Rom.* II, nr. 4, p. 10): „și s-au învoit schitul cu răzeșii și răzeșii cu schitul, și s-au făcut *așezămînt* c u z a p i s și la o parte și la alta...”

Caragea, *Legiure*, 1818, p. 12, în capitolul despre „Tocmeli”: „În *așăzămînturi*, verice să va tocmi, ori în scris, sau nescris, de nu va fi înpotriva pravilelor, prinde loc de pravilă...” *Ibid.*, p. 16: „de să va hotărî cu *așăzămînt* cum să vă căpuiască, atunci să să urmăze după *așăzămînt* și l e g ă t u r ă”. *Ibid.*, p. 45: „După cum tata sau muma sau moșul, înzestrînd o fată, să vor a ș ă z a cu ginerele pentru zestre, acel *așăzămînt* rămîne nestrămutat, adecă: de să vor a ș ă z a ca murind muerea fără moștenitoriu să moștenească bărbatul toată zestrea” etc.

În ultimul text este deja vorba de *așezămînt* d e n u n t ă, sensul devenit cel mai cunoscut în popor.

„După ce un june sau flăcău a văzut o fată de mai multe ori în locuri de petrecere, hanuri, hori, clăci, nunți etc. și dacă-i este plăcută, el trimete pe unul din vecini sau rude cu o ploscă băutură, tuică, rachiu sau altceva, la părinții sau epitropii ei; și dacă și el este plăcut fetei sau junei, cei din casă beau acca ploscă, poftindu-i a veni pentru vorbirea zestre și *așezămîntul* n u n ț i i; după aceasta vine junele, părinții, cîteva rude sau vecini, se ajung din zestre, p u n așezămînt d e n u n t ă și petrec cu toții...” (St. Istratescu, Dîmbovița, c. Cobia).

Într-o doină din Ardeal, *așezămînt* se întrebuițează cu acest sens fără nici o lămurire, ca și cînd n-ar avea nici un alt înțeles:

„Cine strică dragostele,
Mînce-i grîul pasările
Și să n-aibă pîne-n masă
Și nici sănătate-n casă!
Cine desparte doi dulci,
Ducă-i corbii carnea-n nuci;
Cine desparte doi dragi,
Ducă-i corbii carnea-n fagi;
Cine face orz din grîu,
Șează-n sînge pănă-n brîu,
Să-l mînce vermii de viu!
Șează-n sînge pînă-n barbă,
Mînce-l viermii de ispravă!
Șează-n sînge pînă-n piept,
Să-l mînce viermii de tăt!
Cine strică-*așezămînt*,
N-aibă țarnă pe mormînt!...”

(J.B., *Trans.*, 281)

Așezămîntul d e n u n t ă mai poartă în graiul poporului numele de a ș e z a t.

„A ș e z a t u l este un chip de l o g o d n ă, pentru ca să poată intra în chel-tuieli; cînd au a ș e z a t, sînt învoiți din zestre și din toate...” (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești).

„Cuvintele privitoare la căsătorie: trimisu = pețitu, a ș e z a t u = l o g o d i t u, mire = ginerică...” (St. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

„L o g o d n ă la țară se zice a ș e z a t” (P. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca; N. Vasilescu, Muscel, c. Glîmbocel; I. Georgescu, Dolj, c. Gubancea).

„A ș e z a t este atunci cînd se duc de vorbesc părinții ginerelui; ține loc de l o g o d n ă...” (I. Pretorianu, Dolj, c. Poiana-de-Sus).

„În fine, verbul a ș e z avînd, între altele, sensul de „tempérer”, Cantemir exprimă cu multă îndrăzneală noțiunea de „température” prin *așezămîntul* a e r u l u i, în *Chron.* I, p. 224: „de lucrurile carile în vremile stăpînitorilor din descălecatul Țării Moldovei cel vechi pînă la vremile noastre s-or fi tîmplat, de starea și pusul locului ei, de *așezămîntul* a e r u l u i, bișugul pămîntului, ocolitul hotarălor și altele...”, ceea ce el însuși în *Descriptio Moldaviae* numește: „aëris t e m p e r i e s”.

v. Așezare. – Credință. – Logodnă. – Merinzi. – Nuntă. – -mînt.

AȘEZĂTÒR, -OARE, s. et adj.; celui ou celle qui éablit, qui arrange, qui concilie, qui pacifie.

Ureche, *Letop.* I, p. 173: „și firea și fața îl lăuda a fire b l ă n d, m i l o s t i v și așezător...”

v. Așez. – ¹Așezat.

AȘEZĂTÛRĂ (pl. *așezături*), s.f.; lieu bas. Loc a ș e z a t. „De cătră popor se numește *așezătură* orice loc mai jos ca altul dinpregiurul lui, numit acesta g r i n d; la *așezătură* se mai zice și j a p c ă, iar dacă este tare jos și apos – p l o ș n i ț ă” (St. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

v. Așez. – Japcă. – -tură.

AȘÎJDERE
AȘÎJDAREA
AȘÎJDERILE } v. *Așișdere*.

AȘÎȘDERE s. **AȘÎJDERE**, adv.; de même, pareillement. D e a s e m e n e, t o t a ș a. În texturi și-n grai circulază deopotrivă formele *așișdere* și *așijdere*, astăzi mai adesea cu amplificativul -a: *așișdere*, *așijdere*.

Moxa, 1620, p. 381: „a ș a e și maica Mariîa, *așișderîa* și alte mueri...”

Doina *Cheala*:

„Chealo, nu te legăna
Că rochița nu-i a ta,
Cămeșuța iar a ș a
Și scurteic-așijdere...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, p. 337)

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 860, *Paul. ad Rom.* VIII, 26:

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 6: „așișderea iarăși nice împăratul neștiind că iaste socoteala cu sfatul vizirului...”; dar la p. 7: „iară pârîtul așișderea de iznoavă dacă zicea...”

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 51:

„Căci precum de mici crescîndu-i i-au ferit de foc, de vînt,
De soare, de frig, de apă și de alte cîte sînt.
Așișderea-i feresc iarăși și după ce se măresc
Să nu cază în vro cursă, precum mulți se poticesc...”

Fără amplificativul *-a*, *așișdere* sau *așișdere* e foarte des în vechile texturi.

Grigorie din Măhaciu, 1607 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 107): „așișdere și pâharu luo după cină și blagoslovi...”

Act muntenesc din 1636 (*A.I.R.* I, p. 16): „și om vândut cu Stancîl de a mea bună voe și cu știre a toate rudeniile mele și cu știre tuturor vecinilor miei și deîn jos și deîn sus; așișdere și dumnelui ou cumpărat de a dumnelui bună voe...”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, p. 73 a: „știu ce mă va tîmpina de la dănși, ce bat•ocuri și ce ocărû și ce munci, mai apoi și moarte rrîa și cumplită, așișdere după aceea înpărăție și slavă...”

Șapte taine, 1644, p. 82: „nice să le priceștiuîască cu svânta pričaștenie, numai la moarte atunce să le cuminece; așișdere și masle încă numai la moarte să le slujască...”

Act moldovenesc din 1699 (*A.I.R.* III, p. 266): „am dat danie dumisale nepotului mieu Lupașco Murgulețu rohmistrul parte me ce să va alege în Zaharește și în Slavicieni, așișdere și într-alte locuri...”

Moldovenește se rostește mai mult *așișdire*, o formă scăzută care ne întîmpină deja într-un act din 1615 (*A.I.R.* I, p. 128): „și dumneaci așișdire au mărturisit în-naintîia noastră...”

E și mai interesantă, tot în zapise moldovenești, forma *așișderile*, cu un -l e acățat prin analogie cu „al doile”, „almintrele”, „aiurile” etc.

Act din 1610 (*A.I.R.* I, p. 22): „pre acolea pre unde au mîrsu acei oameni bătrîni și noi așișderile și cu mulți boîari...”; dar tot acolo, între iscălituri: „și mulți boîari și slugi domnești așișdere mărturisim...”

Altul din 1650 (*A.I.R.* I, p. 95): „am vândut părintelui lui Iosip dript 25 de lei bani gata; așișderile și de 7 meri ce sintu pre lîngă hălășteu am dat căte un leu pre măr...”

Altul din 1660 (*A.I.R.* I, p. 108): „așișderile și doâ sălaşe de țigani...”

Încă ceva.

În *Pravila Moldov.*, 1646, f. 18: „carele va fura haine de la feredeu, așișdêre (ашиждѣре) să se cîarte ca și acesta ce-i mai sus scrie...”, forma *așișdêre* e curioasă prin accentuațiune și prin vocala irațională care desparte cuvîntul după a și i j-. E și mai curios la Moxa, 1620, v. 364: „Maxentie luase Rymul, Seviru altă lature, Maximianu alta, așișderia (ашиждѣрѧ) Galerie...”, unde ne apare un fel de compromis între cele două forme în circulațiune: *așișdere* și *așișdere* (cfr. *Cuv. d. bătr.* II, 218, 240; Weigand, *Olympo-Walachen*, p. 44).

Așișdere derivă învederat din a ș i ș i; însă de unde oare să vină nu numai trecerea lui *ș* în *j* în variantul *așijdere*, dar mai ales finalul -d e r e? Cihac (I, p. 275) descompune cuvântul în a e q u e - s i c - s i c - d e - i t e r u m. Lăsăm la o parte că în a ș i - nu este nici un „aeque”, ci „eccum” (v. ¹Așa). Ne întebăm numai: în ce mod latinul „de-iterum”, contras cel mult în „ditero”, ar fi putut deveni românește -d e r e? ș-apoi cum un asemenea -d e r e s-a conservat exclusiv în *așijdere*? După însuși Cihac (I, p. 166) din latinul „iterum” s-a născut românul „iară”. Să admitem docamdată că așa este; dar tocmai atunci trebuia să se capete un a ș i ș d e a r ă, nu un *așișdere*.

Atît trecerea lui *ș* în *j* precum și finalul -d e r e se datoresc înrîuririi slave, și anume celei serbești. Serbește „de même, pareillement” se zice „takoždere”, adică „tacojdere”, din paleoslavulic ТАКОЖДЕЖЕ „eodem modo”, al căruia ultim *ž* între două vocale devine *r* după un rotacism propriu foneticei serbești (Miklosich, *Gramm.* I, p. 336). Slavismul dară, și în specie serbismul lui *takoždere* e sigur, iar forma românească *așijdere* nu este decît o imitațiune, o imitațiune însă foarte importantă din punctul de vedere istoric, deoarece ea s-a putut naște la români în veacul de mijloc numai în vecinătatea elementului serbesc, prin urmare în Oltenia și în Banat, nu pe aiuri.

v. ¹Așa. – Așiși.

AȘIȘDEREA. – Așișdere.

AȘIȘI, AȘAȘI, AȘĂȘI, adv.; comme cela, tout d’un coup. Derivă din a ș i sau a ș a prin intensivul -ș i, care joacă în morfologia română întocmai rolul latinului -que. Forma a ș i se mai regăsește în vechile texturi, bunăoară în *Pravila de la Govora*, 1640, f. 67 b: „cine grăiaște de aceasta că cela ce mănăncă carne nu ăste destoinic a sfintei priceștanii, cine grăiaște a ș i, anatema...” Prin sens, *așiși* este a ș a, dar totdeauna cu noțiunea de răpeziciune, astfel că uneori devine pe deplin sinonim cu î n d a t ă. Formele *așiși*, *așași* și *așăși* ne întimpină deopotrivă, în aceeași epocă și chiar la aceiași scriitori.

Dicționar româno-latin din Banat, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 425): „Așiși. S t a t i m. C o n f e s t i m”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 13: „n-arâ fi judecatâ dereaptâ ačasta de-așŭ da eu voao *așășŭ* darulŭ și cinstea...”

Text omiletic din sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 361): „Filipŭ, deaca auzi acestŭ cuvântŭ, *așășŭ* purcêse, nu zise elŭ să mergŭ mainte acasă să-mŭ lasŭ casa și fămêia cu seamă bună saŭ cu tocmeală bună, ce numai cătŭ zise lui Hs. vino după mine, *așășŭ* porcêse, nu cugetă elŭ nemică...”

Legenda Sf. Parasceve, text din sec. XVI (*ibid.*, p. 69): „și a ș a amu rădică-se ăa spre fire și *așășŭ* de înfrâmșetă ăa sufletulŭ, cătŭ și spre ăa înplu-se cuvântul pro-rocului..., unde însă *așășŭ* poate să fie a ș a ș i e, adecă: „a ș a de-și înfrâmșetă sufletul” textul întreg fiind plin de asemeni metateze sintactice.

Basmul *Fata Ciudei* (Sbiera, *Povești*, p. 62): „Dacă vrei ca să nu mai aibi grijă
610 de zmeu, după ce ți-i lua soția din mîna lui, apoi să nu ți-o iai *așăș* îndată, măcar că

ai putea fără frică, ci mai înfii te du pînă acolo...”, unde *așași* se mai completează prin *î n d a t ă*, care este aci aproape pleonastic.

Cîteodată *așiși* exprimă nu numai repeziciunea, dar și ușurința cu care se face ceva neașteptat sau nepregătit.

Pravila Moldov., 1646, f. 42: „oricine va putia și de va vrîa să cîarce pre locul lui și pre hotarulî lui, sau de să va nemeri *așîaș* f i e ș t e c u m ũ să să tămple, să găsească vreo comoară, să chîamă să fie a lui...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 19: „au trimis (Duca-vodă) ca să-i cuprindă pe toți să-i prindă, ce unora le-au făcut Dumnezeu cale de au scăpat în Țara Ungurească, Mihai biv-vel-spătar scăpase *așiși* din rădvan ducându-l la Cucurești – țiindu-i giupăneasa lui poala tîmbariului despre partea ce era paznici...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 9: „au prins pe boierii muntenesți și-i dederă pre mîna lui Grigorie-vodă: pre Mihaiu și pre Iordachi Cantacuzinesți feciorii lui Constantin Postelnicul. Numai Șerban Logofătul au scăpat: *așăși* din gloată denaintea vezirului nu l-au văzut nime ce s-au făcut...”

La Cantemir *așași* are obicinuit înțelesul de *c h i a r* „et même”, o nuanță logică a înțelesului de *î n d a t ă*.

Iată patru pasaje din *Chronic*:

I, p. XLII: „Aravia fericită, pietroasă și cea pustie, nefericirea și pustietatea carea armele turcești i-au mestit nu numai aŭ gustat-o, ce *așeaș* până la beție și ameteală aŭ sorbit-o...”, unde la p. LXV însuși Cantemir se exprimă latinește: „sed *e t i a m* ebrietatem usque crapulamque exhaustit.”

II, p. 62: „și nu Mano, ci *așeaș* nici Lado loc n-are în limbă ca aceasta țigănească...”

II, p. 277: „lovind orașele de pe-npregiurul Misenii și a Ciorbii, și de năprasnă rău prădîndu-le, *așeaș* de tot le-au prăpădit...”

II, p. 361: „Avut-am noi, încă la Țarigrad fiind, Hronicul muntenesc, și *așeaș* cu sîngură mîna lui Șerban Logofătul pe proastă limba grecească scris...”

La Ion Neculce *așași* ni se înfățișează cu înțelesul de *c u a t î t m a i v î r t o s* „à fortiori”, derivat d-a dreptul din sensul fundamental *a ș a - ș i* „itaque”, adecă mai mult decît simplul *a ș a*.

Neculce, *Letop.* II, p. 330: „Moscalii pedestrima este prea tare, mai tare decît toate neamurile la războiu, că stau ca un zid nemișcat; că de n-au putut șvezii să-i bată și să-i spargă, dar alte neamuri *așăși* n-au nici o putere să-i spargă...”

Același, p. 410: „Perit-au atunce multe vite a lăcuiitorilor, iar a bejenarilor *așași* au perit mai de tot, fiind ei niște oameni neașezați...”

Foarte des, mai ales în graiul actual, *așiși* însemnează numai: *a s t f e l î n d a t ă*, *f ă r ă î n t î r z i a r e*.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 53: „și pe Giaun Mărzea l-au luat cu tot o•acul lui, și pre toți i-au gonit fără drum prin stuh, și *așăși* i-au trecut peste Nistru...”

Axinti Uricarul, *Letop.* II, p. 155: „au dat poroncă să se strîngă toate oștile că va să oștească împotriva moscalilor, și *așași* și singur Împăratul au purces în luna lui noemvrie din Țarigrad și au mers la Udriu...”

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 13:

„Susana: Știi una? Aștept pe soră-mea în astă-noapte. Îmbracă-te femeiește și vină; de te-o întâlni cineva, a crede că-i Ileana.

Răzvrătescu: Minunată idee! Așăși chiar mă duc să-mi pun catrință...”

Același, *Cinel-cinel*, sc.16: „Nu vă rămîne decît să vă măritați cu țărani. Ș-așăși am poruncit să vie preotul din sat ca să facă chiar acum nunta...”

Același, *Crai-nou*, sc. 2: „Știi ce, Dochiță? hai să-i ascundem noi doi...așîș să nu-i găscă nici dracu...”

Să se observe că în cele trei pasaje de mai sus Alexandri scrie *așăși*, *așăși* și *așîș*, deși nu există în ele nici o deosebire de sens.

După cum a ș a se scurtează la popor în ș a, de asemenea din *așăși* se face *șas*.

Basmul *Tei-legănat* (Sbiera, *Povești*, p. 81): „El au înghițit-o *șas* deodată, și cere să-i mai deie...”

Basmul *Capra cu iezii* (*ibid.*, p. 204): „Ursul *șas* îl apucă și-l cromptește, apoi sare iute și după ceilalți...”

v. *Așa*. – *Așîșdere*. – *-și*.

AȘTEAMĂT, adv.; soudain, subitement, à la sourdine, furtivement. Acest cuvînt ne întîmpină de trei ori în poeziile populare culese de d. G.D. Teodorescu, și anume:

Balada *Vîlcan*, din *Teleorman* (p. 554):

„Turcii, unde-l auzea,
Planul mare că-și schimba:
Așteamăt s-apropia,
Semn lui Nedea că-i făcea,
Pungi de bani îi arăta...”

Balada *Stanislav Viteazul*, din *Brăila* (p. 566):

„Grecul, banii cînd vedea,
Mințile din cap pierdea,
Cu ochii la ei era
Și mare se-ndupleca,
Pe Stanislav îl lăsa,
După ceauș se ducea
Și *așteamătul* călca...”

unde urmează a se ceti: „și *așteamăt* îl călca”.

În fine, balada *Ilincuța Sandului*, tot din *Brăila* (p. 637):

„Foicică ș-o lălea!
Cînd Ilinca ajungea,
Turci *așteamăt* se vedea;
Sanduleasa de-i simțea,
Nici o clipă nu perdea,

Pe Ilinca ascundea
Și-nainte-le ieșea...”

În condițiunile în cari ni se prezintă acest adverb, fără varianturi fonetice și numai din regiunea de lângă Dunăre, e foarte anevoie a se rosti cineva asupra originii lui. Cuvintele cu finalul netonic *-ăt, -ët, -et* (= *-itum, -ito*) sînt generalmente de o provenință latină: *geamăt, suflet, muget, umblet* etc., deși acest sufix se poate acăța și la tulpine străine, ca în: *trăsnet, pocnet* și altele. Astfel, din „tem = timeo” noi am format substantivul *t e a m ă t* „crainte, appréhension”. Noțiunea „*t e a m ă t*” corespunde destul de bine sensului lui *așteamăt* „furtivement = craintivement”; dar cum oare să ne explicăm pe inițialul *a ș*-? Ni se mai prezintă o altă etimologie. Inițialul *a ș t e*-, după fonetica noastră, poate fi în loc de *a ș c h e*-, deoarece în gura poporului se aude „aștie” pentru „așchie”. În acest caz, forma corectă a cuvîntului ar fi *a ș c h e a m ă t* sau mai bine *a ș c h i a m ă t*, al căruia *-c h i a m ă t* ar reprezenta exact pe latinul *c l a m*-, „furtivement”, întocmai ca în „chiar = clarus”; dar totuși rămîne de explicat *a ș*-, peste care nu putem trece cu ușurință.

v. *-ăt. – Teamăt. – Furiș.*

AȘTEAPTĂ (SFÎNTUL-). – v. *Aștept.*

AȘTEPT (*așteptat, așteptare*), vb.; attendre, patienter, espérer. A sta pînă ce vine cineva sau se întîmplă ceva, privind într-acolo cu ochii sau cu gîndul: latinul *a d - s p e c t o*, formă poporană pentru clasicul *e x s p e c t o*. Al nostru *aștept* nu s-a format pe tărîmul românesc din *a ș t e p t*, ci deja în latinitatea rustică trebuia să fi existat o formă asimilativă *a d s t e c t o* alături cu *a d s p e c t o*, de vreme ce în dialectul sicilian se zice deopotrivă *a s t i t t a r* și *a s p i t t a r* (Traina, *Vocab.*, p. 95). Și-n dialectul friulan se aude *a s t i t t a*, ca și-n cel tarentin (W. Meyer-Lübke, *Gramm. d. langues romanes* I, p. 425).

Ca verb activ, *aștept* se construiește cu acuzativul, prin sau fără *p e*; ca verb reflexiv, *m ă aștept* se construiește cu *l a*, *d e l a*, *p î n ă l a*; în ambele cazuri, se poate construi cu subiectivul. „*Așteaptă-mă că vin îndată; aștept să-mi răspunzi la scrisoarea ce i-am trimis; aștept învierea morților; așteptăm Paștile cu bucurie; ce mai așteptați? ce bine poți aștepta de la atari oameni? la acestea nu m-am așteptat*” (*L.M.*).

Legenda Sf-tului Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 154): „toată cetatea plînge și de-abia te *așteaptă*...”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 24 a: „să-l foarte cu deadinsă *așteptăm* și foarte să ne tēmăm și să ne grijim, că fără de greș va veni...”

Pravila lui Mateiu Basarab, 1652, p. 127: „să nu *așteptăm* să ne fie păcatele neertate, că deaca vom muri, nu se vor erta cu prescurile...,

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 77: „cum i-au dat știre, n-au mai *așteptat*, sfînta liturghie, ce au mers de grab la curte...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 35: „nime n-au dosit, ce toți au *așteptat*, luându-i cu bine Bogdan hatmanul, și știind și pre Antioh-vodă carăși domn de țeară, toți l-au *așteptat* până au venit...”

A. Văcărescu, p. 65:

„Să văz drumul d-a mă duce
La iubita mea cea dulce,
Carea tristă și deșteaptă
Cu dor mare mă așteaptă...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 293:

„Grecii acești mult cu minte, acești adânci și isteți,
Urmări, fapte de aceste, puteai de la ei s-aștepti?”

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai II*: „în vîrstă de treizeci și cinci ani, așteaptă și dorește moartea ca o fericire...”

Balada *Vulcan*:

„Mergi acum la tine-acasă
Și-ți ia haine de mireasă
Și m-așteaptă bucurasă...”

Sensul *aștept* = *e x s p e c t o* este cel mai obicinuit.

Coresi, 1577, ps. LXVIII:

„Împutare așteaptă sufletulū mieu și
pănătate...”

„Opprobrium *e x s p e c t a v i t* ani-
ma mea et miseriam...”

Noul Testament, 1648, Luca I, 21:

„Și era oamenii așteptăndū pre Zacha-
ria...,

„Et erat plebs *e x s p e c t a n s* Za-
chariam...”

Cantemir, *Chron.* I, p. XXVIII, LVII, scriind în două limbi:

„Gratum imo favitissimum haberemus,
nos neque fortunam huius campi tentasse,
neque legitimi certaminis coronam *e x -*
s p e c t a s s e...”

„Plăcut, și încă cu fericire ne-ar fi fost,
nici norocul acestui cîmp să fim ispitit,
nici cununa acci după pravilă lupte să fim
așteptat...”

Cu acest sens, de *e x s p e c t o*, *aștept* exprimă în sfera sa noțiunea cea mai generală: *aștept* cu frică, *aștept* cu speranță, *aștept* cu sfială, *aștept* cu îndrăzneală, *aștept* mult, *aștept* puțin etc., astfel că, din cauza acestei generalități a lui *aștept*, sinonimul mai specializat *a d ă s t*, care însemnează anume o așteptare nerăbdătoare sau de scurtă durată, circulează foarte rar, la unii scriitori de loc. Oriunde e vorba de răbdare, *a d ă s t* nu se poate întrebuița, ci numai *a ș t e p t*.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 8: „acestū bolnavū n-au făcutū așa, ce și preîn tărgū trecu, și toate alalte căte zisemū *r ă b d a t - a u*, și *aștepta* pentru credința ce avea cătră Hristos...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 40 a:

„M-oī îmbărbăta-mă ș-oī pune *r ă b d a r e*,
Așteptînd pre Domnul cu înemă tare...”

Costachi Conachi, p. 222:

„Atunci înlîntîndu-mi ochii în întuneric, pre mări,
Rog pe Dumnezeu s-aprind-a sale cerești cămări,
Ca să poți veni degrabă la locul cel însemnat,
Unde cu tovarășița n o p ț i î n t r e g i te-am așteptat...”

Gr. Alexandrescu, *Cimitirul*:

„Vicleanul își dezbracă aici ipocrizia;
Acel căit se-mpacă cu ceru-ntarîtat;
Aici fapta cea bună visează vecinicia
S-așteaptă n e - n c e t a t.
Și omul care crede, și omul ce așteaptă,
D-o sfîntă mîngăiere î n v e c i e însoțit;
Pacea va fi cu dînsul; el va lua răsplată,
Căci a nădejduit...”

Cu acest sens, *aștept* devine chiar sinonim cu *r ă b d*, corespunzînd latinului „sustineo”, grecului ὑπομένω.

Silvestru, 1651, ps. LV:

„...să ascundă și păzescă urmele méle, când aștepta sufletul meu...”	«...τὴν πτέρναν μου φυλάξουσιν, καθ- άπερ ὁ πέμεινά τῇ ψυχῇ μου...»
---	--

la Coresi, 1577: „r ă b d a sufletul meu.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XXXII:

„...iară sufletul nostru așteaptă pre Domnul...”	«...ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπομένει τῷ Κυρίῳ...»
---	--

tot așa la Silvestru, 1651, iar la Coresi, 1577, fără prepozițiune: „sufletul nostru așteaptă Domnul”.

Dosofteiu, 1680, ps. LXVIII:

„Și așteptat-am pre care cu mine să ducă tângă, și nu era...”	«Καὶ ὑπέμεινα συλλυπούμενον, καὶ οὐχ ὑπορξε...»
--	--

la Silvestru: „și așteptaiu pre cine-l va măi durîa”; la Coresi: „și așteptai cine cu mine va scrăbi...”

De aci legătura lui *aștept* cu *m u l t* sau *d e m u l t*, cari nu se leagă bine cu sinonimul *a d ă s t*.

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 67: „bine ați venit, că de mult vă așteptam, dragii noștri!...”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 19 b: „cazi cătră mila lui, că demult te așteptă...”

Același, f. 21 b: „ne-au așteptat în multă vréme ca să ne pocăim...”

La Varlam, *ibid.*, f. 99 a, a *aștepta* este un semn de *l e n e*, de *p ă r ă s i r e*, de lipsa energiei: „ce te pârasești, pîcătoase? ce te lenești? ce aștepti?...”, unde ar fi peste putință a întrebuița pe *a d ă s t*.

Elementul *răbdării* reiese nu mai puțin lămurit în următoarele pasaje:

Zilot, *Cron.*, p. 115: „Brîncoveanul înțelese înșelăciunea Cantacozinului; dar ce să facă atunci la așa ceasuri primejdioase? fără decît sta încremenit, *așteptînd* ce va aduce întîmplarea...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 199: „au răspuns schastrul să *aștepte* Ștefan-vodă afară până și-a isprăvi ruga...”

Nicolae Costin., *Letop.* II, p. 160: „se roagă să mai *aștepte* până le va veni răspuns...”

Ibid., p. 7: „mă rog, doamne, să pue acesta om la o închisoare, sau să-mi plătească acum, că nu-l pociu *aștepta*...”, adică: am răbdat destul.

Cantemir, *Chron.* II, p. 361: „ne-au căutat a m u t a v r e m e a, și a *aștepta* până cînd ne va veni la mînă...” = „il a bien fallu a j o u r n e r e t p a t i e n t e r j u s q u ’ à...”

De aceea, nu e tocmai corect în *Psaltirea lui Corbea*, 1700 (ms. în Acad. Rom.):

„Și nu vor avea cum a sta,
A răbda ș-a a d ă s t a...”

unde după „răbda trebuia să fie: *aștepta*”.

Răbdare, ca o trăsură caracteristică a lui *aștept*, se exprimă într-un mod așa-zicînd plastic, se personifică de cătră popor în „sfîntul *Așteaptă*”.

„A plăti la sîntu *Așteaptă* = envoyer aux calendes grecques” (Baronzi, *Limba română*, p. 47, 85).

„S-a face treaba la s f î n t u l *Așteaptă*” (*Foișoara din Sibiu*, 1886, p. 9).

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. Lit.*, 1877, p. 174): „Cum văd eu, frate-meu se poate culca pe o ureche din partea voastră; la s f î n t u l *Așteaptă* s-a împlini dorința lui...”

Lungimea răbdării în *aștept*, se descrie prin: „din ceas în ceas”, „din zi în zi”, „din an în an”.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 323: „au mers la Iași dărji și sumeți, *așteptînd* din ceas în ceas să le vie cărți de la Antioh-vodă...”

Același, *Letop.* II, p. 318: „(Mihai Racoviță) sta acolo, din ceas în ceas *aștepta* să apuce domnia...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 29: „căți și mai rămăsesă, *aștepta* din ceas în ceas să ia care încotro va putea...”

Același, *Letop.* II, p. 139: „nădăjduind în mila lui Dumnezeu și *așteptănd* din zi în zi să i se scoată domnia Moldovii...”

În proverbi și-n idiotismi:

„*Așteaptă* îmbucătura să i-o dea mură în gură” (A. Pann, I, 106).

„Marfă gata bani *așteaptă*” (*Ibid.*, II, 87).

„Toate fonfologele își *aștept* noroacele” (*Ib.*, II, 117), unde pluralul *aștept* în loc de *așteaptă* este o licență.

616 „*Așteaptă* ca mortul colacul” (P. Ispirescu, în *Tocil. Rev.*, 1882, t. I, p. 234).

„Aștept în tot vacul
Ca mortul colacul”.

(*Ibid.*)

„Așteaptă ca porcul muchea toporului” (*Ib.*).

„E rău când aștepti la mîna altuia” (*Ib.*).

Ghicitoare ardelenescă despre „spin”:

„Ce stă în călecică
Și așteaptă cîrniecică?”

(*Tribuna din Sibiu*, 1885, p. 919)

Variantul muntenesc:

„Ciuta mare
Seade-n cale
Și așteaptă
Carne moale.”

(Bulgărescu, 17)

Repetiția lui *aștept* pentru a-i da mai multă energie prezintă în grai diferite nuanțe foarte interesante, despre cari se poate judeca după următorii specimeni:

Basmul *Fata săracului* (Ispirescu, *Legende*, p. 180): „Țăranii așteptară c e m a i așteptară și, dacă văzură că cucoana nu le face nici o judecată, întrebă...”

Balada *Șalga*:

„Iară Șalga-i urmărea
Și din gur-așa răcnea:
Ian așteapt-așteapt-așteaptă,
Să luptăm la luptă dreaptă...”

Balada *Ioniță* din Bucovina:

„Ieși, Firuță, la fîntînă,
La fîntîna din grădină
Lîng-o tufă de sulcină
Că te-aștept făr’ de hodină;
La fîntîna cea de sus,
Că te-aștept cu dor nespun:
Ieși, Firuță, la zăplaz,
Că te-aștept cu dor și haz...”

(Marian, *Buc.* I, 45)

Doina *Bobocel*:

„— Du-te, puiule, mă lasă,
Că zorile se revarsă
Și te-așteaptă mă-t-acasă.

— Frunză verde de năut!
Să m-aștepte cît de mult,
D-aicea nu mă mai duc,
Că e bine-n așternut;
Să m-aștepte cît o vrea,
Nu plec de la dumneata...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 308)

Doină din Ardeal:

„Du-ți, bade, dorul cu tine,
Nu-l lăsa de-alău cu mine,
Că eu am de secerat –
Dor așteaptă sărutat,
Și eu am de făcut fîn –
Dor așteaptă strîns la sîn...”

(*Familia*, 1883, p. 215)

Cihac (I, 19) aduce locuțiunea: „nu mă așteptam la aceasta = ital. questo non me l’aspettava”. În popor se zice obicinit: nu mă așteptam la u n a c a a c e a s t a.

Urechia, *Letop.* I, p. 154: „mulți dintre dînși se ispitia să apuce domnia, ales pribegii carii de mult aștepta una ca aceasta...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 201: „de mult așteptam eu una ca aceasta să-mi vie...”

O frumoasă expresiune: „aștept milă și cinste”, la Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 31: „așteptând (Antioh-vodă) m i l ă ș i c i n s t e de către Împărăție pentru slujba ce s-au făcut la deșertarea Cameniței, că nu era puțină slujbă, în loc de milă l-au mazilit...”

Ca particularitate fonetică, este în unele texturi forma aștaptă în loc de așteaptă.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ed. Sbiera, p. 62): „aștapă învieerea cea ce va se fie morților...”

Ion din St. Petru, 1620, 13 (ms. în Acad. Rom.): „te întorce înapoi la lumé, că te aștaptă împărăție...”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 122 a: „raîlul te aștaptă, hrana cîa dulce te tîîpină...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 46 a: „stau naintia fîiții slăvîi-tale de-ș aștaptă acîa de la tine bogatâ milă...”

O altă particularitate este aștepta-vrem și aștepta-văm în loc de aștepta-vom.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXVII, p. 8: „Ioannū auzi în legătură lucrulū lu Hs., tremise doi ucenici ai lui, zise lui: tu ești cela ce e să vie, au altulū așep-ta-v r e m ū?...”; iar mai jos, p. 10: „tu ești cela ce va să vie, au altulū v ă m ū aștepta?...”

v. *Acept.* – *Adăst.* – *Îngăduiesc.* – *Răbd.*

AȘTEPTĂRE (pl. așteptări), s.f.; l’infin. d ’ a ș t e p t pris comme substantif: attente, expectative. Acțiunea de a a ș t e p t a pe cineva sau de a se aștepta la ceva.

Costachi Conachi, p. 222:

„Mă lași, crudele, în focul *așteptării* în zadar
Cu năluciri să trec noaptea și ziua cu plîns amar...”

Gr. Alexandrescu, *Umbra lui Mircea*:

„Dar a nopții neagră mantă peste dealuri se lățește;
La apus se adun norii, se întind ca un veșmînt;
Peste unde și-n tărie întunerecul domnește;
Tot e groază și tăcere...umbra întră în mormînt.
Lumea e în *așteptare*...”

În *așteptare*, ca și-n verbul „aștept”, predomină elementul *răbdării*.
A. Pann, *Erotocrit II*, p. 31:

„Cela ce în *așteptare*
Va avea multă *răbdare*,
El cu vreme dobîndește
Acea care dorește...”

Silvestru, 1651, ps. LXX:

„Că tu ești <i>așteptări</i> a mîa, Doamne, Dumnezău nădîjdia mîa...”		„Quonium tu es <i>patientia</i> mea, Domine: Domine, spes mea...”
--	--	--

unde la Coresi, 1577: „tu ești *răbdare*a mea; la Dosofteiu, 1680, de asemenea;
iar în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „tu ești *îngăduința* mea”.

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 455: „j_rătva pentru păcate nu se mai află, ci o
așteptare înfricoșată a judecătîciei lui Dumnezeu...”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 21 b: „iară noi ne-am răsă și ne-amă bătut •ocū
de *îngăduința* lui și de *așteptări*a...”

Același, f. 258: „ne arată să *răbdăm* și noi la rugă mult și cu *așteptare*
să ne rugăm...”

Cantemir, *Chron.* II, p. 299: „mîna de agiutoriu întinzînd și binele, carele peste
ne *dădă* și *așteptarea* lor era, făcîndu-le...”

v. *Aștept.* – ²*Așteptat.*

¹**AȘTEPTĂT**, -Ă, adj.; le part. passé *d'aștept* pris comme adjectif: attendu, expecté, désiré. Ce trebui să vină, ce se *așteaptă*, fie cu plăcere sau speranță, fie de nevoie sau cu temere, dar mai ales cu răbdare.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 57): „Deč sosind cia mie pentru
frica, iară lupului pentru foamia mult *dărită* și *așteptata* sară; amîndoi înpreună
purcăsăm...”

Același, *Chron.* II, p. 188: „să venim la cel mai de pre urmă și cetitoriului român
mai *așteptat* cuvînt...”

I. Văcărescu, p. 320:

„Numai sufletul ce spaima
N-o cunoaște nicidecum,
Talaz, tunet, foc, nici trăsnet
Nu-l fac s-abată din drum,
Arătînd că *așteptate*
Toate de la dînsul sînt...”

Costachi Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „...scapă în hudița unei mahalale, ajunge la o căsuță cunoscută unde era *așteptat*, își lasă galoșii la scară, întră obosit și trudit, și vede că-i aduc dulceți. O, ce bun obicei!...”

v. *Aștept*. – ²*Așteptat*. – *Așteptate*.

2AȘTEPTĂT, s.n.; le part. passé d' aștept pris comme substantif. Frumos sinonim cu așteptare, cu așteptăciune și cu așteptătură (Ci-hac), dintre cari primul exprimă numai acțiunea, al doilea este o formațiune teoretică neîntrebuințată, iar de cel al treilea ne putem servi numai cînd așteptăm ceva mărunț cu supărare sau cu despreț.

Mitropolitul Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 39 b: „adă-țu aminte de noi păcătoșii și netriabnicii șerbii tăi, cîndu strigămă noi pre svântul și închinatulū numele tău, și nu ne rușina pre noi de cătră *așteptatulū* miliī tale...”

v. *Așteptare*. – ¹*Așteptat*.

AȘTEPTĂTE (PE-), adv.; en attente. Așteptînd mereu, întruna, fără preget.
Doina *Zis-au badea*:

„Unde ești, bădiță frate,
De mă lași pe *așteptate*?
— Taci, lelițo, c-am venit
De cum luna s-a ivit...”

(Alex., *Poez. pop.*², 360)

Se întrebuințează mai mult negativul: „pe neașteptate”.

v. *Aștept*. – *Așteptat*. – *Neașteptate*.

AȘTEPTĂCIUNE. – v. ²*Așteptat*.

AȘTEPTĂTOR, -OARE, adj. et subst.; attendant. Care așteaptă. Cuvînt aproape neîntrebuințat.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 108: „vom fi *așteptători* de răspuns...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 3, f. 5 b: „și mărturisiiă cu-ndrăznire cuvântulū Domnului Hs. și încă și *așteptătorîa* bucurie a svințilorii la împărățîia ceriurilor...”

v. *Aștept*.

AȘTEPTĂTÛRĂ. – v. ²Așteptat.

AȘTÈRN (*așternut, așternere*), vb.; étendre, longer, déployer, paver; faire le lit, le coucher. „A prepara un așternut; a *așterne* patul = a pune pe pat veșmintele necesare spre a putea dormi pe dînsul; a *așterne* masa = a adorna masa cu cele necesare spre a putea mîncă; a *așterne* vitelor = a face așternut vitelor; a *așterne* pe cineva la pămînt = a-l arunca la pămînt...” (Laurian-Massim). Din latinul *a s t e r n o* = *a d - s t e r n o*.

Întrebuințarea cea mai obicinuită: *aștern de culcat*.

Beldiman, *Tragod.*, v. 235:

„Franzelă, pui de găină, ciorbă să-i dea de mîncat,
Și noaptea două saltele să-i *aștearnă* de culcat...”

Aștern d r u m u l = îl acopăr cu covoare, cu flori etc.

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 91 b: „unii *așternea* veșmentele sale de călca prîinse asinul lu Hs., alții tăia frundzâ de punia pre cale pre unde mergia...”

Gheorgachi, *Letop.* III, p. 314: „Și tot într-această zi eșind domnul din biserică, toate rufeturile *aștern* pe gios de la ușa bisericii și pînă la ușa spătăriei năfrămile lor...”

Bolintineanu, *Mihai revenind de la Dunăre*:

„...iară luna plină
Le *așterne* drumul cu flori de lumină”.

Aștern c u p e a t r ă = pardosesc.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 234: „s-au mutat în curtea domnească, căci se isprăvisă tot salamlăcul și-l *așternusă* frumos, iar partea haremului au rămas nefăcută...”

Aștern p e h î r t i e = scriu (*L.M.*). În același sens la A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 17: „N-am să *aștern* aci tot ce ar trebui să se afle în acea monografie...”

Figurat la Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 24): „În inima ta aceasta ascuns avînd, ca cu o voroavă vicleană și cu un obraz ce nu știe a să rușina, doao vicleșuguri să poți *așterne* și cu doao răutăți să te poți acoperi...”

Reflexivul *m ă aștern* = mă întind, mă lungesc.

A. Pann, *Prov.* II, 53:

„Un copaci bătrîn căzuse
De un mare groaznic vînt,
Și precum se *așternuse*
Cu-ntregimea-i la pămînt,
S-afundase într-o baltă...”

Cu un alt înțeles: „mă *aștern* undeva, adecă mă așez” (*Lex. Bud.*).

Cu un al treilea înțeles: *m ă aștern de t o t* = „se prosterner”, în *Biblia Șerban-vodă*, 1688, *Judith* VII, 22:

„...ne-au vândut pre noi Dumnezău în
mânile lor, ca să ne *așternem* d e t o t
înnaintea lor cu sete și cu peire mare...”

„...vendidit nos Deus in manus eorum,
ut p r o s t e r n a m u r coram eis in siti
et perditione magna...”

Dar întrebuițările cele mai frumoase ale lui *aștern* ne întâmpină în acele me-
tafore poetice poporane, din cari s-au inspirat pînă acum numai vro doi-trei din
scriitorii noștri.

„Calul se *așterne* d r u m u l u i” sau „s e *așterne* i e p u r e ș t e”, cînd alcargă
în toată fuga, astfel că ți se pare că atinge cu pîntecele pămîntul.

Balada *Toma Alimoș*:

„Alelei, murguleț mic!
Alei, murgul meu voinic!
Așterne-te drumului
Ca și iarba cîmpului
La suflarea vîntului!...
Murgul mic se *așternea*...”

unde Alexandri (p. 76) observă cu drept cuvînt: „icoana vie și admirabilă de fuga
calului”.

O baladă din Ardeal:

„Șaua pe cal o punca
Și pe cal turbat sărea,
Și s-*așternea* drumului
Ca și pana vîntului...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 32)

Doină din Ardeal:

„Calcă, murgule, lupește
Și te-*așterne* i e p u r e ș t e,
Că zăresc prin bătătură
Mîndra cu miere pe gură...”

(*Familia*, 1884, p. 455)

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 201: „Cît te-ai șterge la ochi, și ceata, care *așternuse*
p î n t e c e l e c a i l o r l a p ă m î n t, sosi în fața mulțimii...”

A *așterne* m o r t pe cineva = a-l omorî trîntindu-l jos în tot lungul lui.

Balada *Corbea*:

„Roșul nimic nu făcea,
Făr’ de numai c-aștepta
Călărețul cînd sărea,
Ș-atunci bine că-i venea,
Numa-n salturi se umfla
Și departe-l azvîrlea,

Fierea-ntr-însul cătrănea,
M o r t pe jos îl așternea...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 523)

Aștern o plîngere dreaptă sau nedreaptă = mă jeluiesc, arăt temeiurile mele la judecată.

Balada *Dobrișean*:

„Măre, trei moșnegi bătrîni
Cu barbele pîn' la brîni,
Cu căciuli la subțioare,
Cu vîslele la spinare,
Unul e din Burdușani,
Altul e de la Cegani,
Al treilea din Lupșan,
Și pîrăsc pe Dobrișean
Naintea lui Mihnea-vodă;
Și din gură ce-i spunca?
P î r a cum își așternea?”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 473)

Cu un sens apropiat: m ă aștern p e v o r b ă = lungesc cu vorba, mă apuc a vorbi mult.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 236: „Sub castani oamenii s-au așternut p e v o r b ă. Numai moș Doroftei judecă cel din urmă clondir și-l stoarce picătură cu picătură...”

În frumoasa traducere de pe „*Bourgeois gentilhomme*” publicată de Heliade la 1835, p. 75 (act. IV, sc. 4): „La dracu! veni și ea din nenorocire aci! Mă așternusem să zic o mie de lucruri frumoase, și niciodată nu m-am simțit cu mai mult duh...”

În poveștile lui I. Creangă se întrebuintează cu multă dibăcie: m-aștern p e m î n c a t e și p e b ă u t e, m-aștern p e s o m n, m-aștern p e g î n d u r i, bunăoară:

Capra cu trei iezi (*Conv. lit.*, 1875, p. 344): „Și auzind caprele din vecinătate de una ca aceasta, tare le-au mai părut bine! Și s-au aruncat cu toatele la priveghiere, și unde nu s-au așternut p e m î n c a t e și p e b ă u t e, veselindu-se împreună...”

Moș Nichifor Coțcarul (*Conv. lit.*, 1877, p. 882): „Da fii mai cu inimă oleacă! Ori dacă ești așa de fricoasă, apoi sui în căruță și t e -așterne p e s o m n, că noaptea-i numa un ceas, acuma se face ziua...”

Dănilă Prepeleac (*Conv. lit.*, 1876, p. 454): „Apoi cu mare greu hartoieste carul într-o parte, îl oprește în loc, se pune pe proțap și s e așterne p e g î n d u r i...”

De asemenea se nemerește bine aștern la A. Vlahuță; de exemplu:

Nuvele, p. 9: „Acolo sta (mama Ilinca), în picioare, pe prispă, neclintită, așternîndu-și p r i v i r e a dornică și nerăbdătoare, p e dunga vînată a drumului...”

Nuvele, p. 32: „...dar gîndurile i se încîlceau, ș-atunci își ridica mînios capul și se așternea mai îndărătnic p e c i t i r e, înfîngîndu-și ochii mari și necăjiți pe slove...”

Nuvela, p. 91: „Harnic, s-ar fi *așternut* p e m u n c ă, ar fi tăiat ogorul strămoșesc...”

Colinda *Plugul*, despre făină:

„Și cernea, mări, cernea,
Ninsoarea se *așternea*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 390)

Proverb: „cum îți vei *așterne*, așa vei dormi” (A. Pann, II, 21, 101; III, 71); mai complet la Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 426: „cum își va *așterne* cineva, așa va zăcea; cum va sămăna, așa va și săcera; și cum va săra, așa va mânca”.

Cantemir, *Chron.* II, p. 389: „Grecii, știindu-ș puținătatea, cu goana nu-i întisiia (pre latini), ca nu cumva nevoia să-i întoarcă în vitejie, ce mai vîrtos, cum să zice cuvîntul, p o d d e a r g i n t, pentru ca mai pre lesne în corăbii să sac, le *așterne*...”
v. ^{1,2}*Așternut*.

AȘTERNĂTÒR, -OARE, adj. et substant.; „étendant etc.” (Cihac). Care a ș - t e r n e, sau care se poate a ș t e r n e. Cuvînt aproape ne-ntrebuințat.
v. *Aștern.* – -tor.

AȘTERNĂTÛRĂ, s.f.; „action d’étendre” (Cihac). Sinonim cu a ș t e r n e r e. Nu se aude mai de loc.
v. *Aștern.* – -tură.

AȘTERNERE, s.f.; l’infin. d ’ a ș t e r n: action d’étendre, de déployer, développement de quelque chose. Fapta de a î n t i n d e, a d e s f ă ș u r a. Substantiv necesar, deoarece *așternut* a căpătat un alt înțeles. „*Așternerea* socotelor = bilan, balance; *așternerea* cu năsip = sablage; *așternerea* cu iarba verde = gazonnage” (Pontbriant).

Cantemir, *Chron.* II, p. 68: „cei vechi scriitori, carii lucrurile mai marilor săi în minte aducându-ș cu slove a le însămna și celor mai pre urmă viitori, ca pre o materie gata în palmă-le puind, spre tocmirea, orînduiala și *așternerea* lor a-i îndemna și a-i învăța au început...”
v. *Aștern.* – ²*Așternut*.

¹AȘTERNÛT, -Ă, le part. passé d ’ a ș t e r n pris comme adjectif: recouvert, éten-du par dessus. Drum *așternut* cu peatră, sau peatră *așternută* pe drum. Odaie *așternută* cu scoarțe, sau scoarțe *așternute* în odaie.

Noul Testament, 1648, Marc. XIV, 15:

„Atunci acela voao va arăta unŭ cerdacŭ mare *așternut*, gătat: acolo gătițŭ noao paștile...”

„Et ipse vobis demonstrabit coenaculum grande, s t r a t u m; et illic parate nobis...”

624 Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 131 a: „celora ce să trudesă pentru Dumnedzău, sămt p a t u r i de odihnă vécnică cu lumină *așternute*...”

Doină din Moldova:

„Colo jos pe prundurele
Este-un pat de scîndurele;
Da pe p a t ce-i așternut?
Iarbă verde de pe Prut...”

(Sevastos, *Cînt. moldov.*, 138)

I. Creangă, *Povestea porcului* (*Scrieri I*, p. 73): „un bordei ca vai de el, niște țeale rupte, așternute pe lăiți, și atîta era tot...”

Ghicitoarea ardelenescă despre „holde”:

„De-aici pînă la munte
Tot p a t u r i așternute...”

(*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 918)

Cu întrebuințarea supinală: d e așternut, p e n t r u așternut.

Pravila de la Govora, 1640, p. 75 a: „se cade totu creștenului, muerii și bărbatului, 2 p a t u r i să aibă de așternut lorū, și de ei-ș să se culce dumineca și într-alte zile sfînte...”

A. Pann, *Moș Albu I*, p. 67:

„Și urmă zicînd: covorul e vrednic și de mai mult,
Că nu e, cum ți se pare, numai pentru așternut,
Ci este un covor magic sau descîntat și vrăjit...”

v. *Aștern.* – ²*Așternut.*

²AȘTERNÛT (plur. *așternuturi*), s.n.; le part. passé d ’ a ș t e r n pris comme substantif: couche, litière, accessoires du lit. Prin deasa asociațiune între *așternut* și p a t, ambele noțiuni se confundă uneori, iar în graiul vechi se mai amestecă cu ele cuvîntul s t r a t.

Silvestru, 1651, ps. CXXXI:

„Să voiu întra în sălașulū casei mele, au
să voiu sui spre așternutulū patului
mieu...”

„Si introiero in tabernaculum domus
meae, si ascendero super l e c t u m
strati mei...”

unde la Coresi, 1577: „să întrare în satulū casei mele, sau suire în p a t u l ū stratului meu...”

Moxa, 1620, p. 394: „(Foca) purta desupra căftanū de aurū, iară pre lăingă piiale cămașe de lână; și așternutul lui era de olovirne, elū se culca josū pre rogojină...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 16 (f. 223 b): „nu lipsiia nice dănă-oară cu fața măhnița în taină și cu lacrimi udându-ș așternutul ce era luminatū cu scumpe s t r a t u r i și o d ă l u r i scumpe...”

Cu toate astea, e o mare deosebire între *așternut*, p a t și s t r a t: p a t u l este o uncalță făcută într-adins pentru odihnire, dintr-un material trainic, fie lemn, fie metal sau altceva; s t r a t, născut din participiul latin „stratum”, de la „sterno”, iar

prin urmare etimologiceste înrudit cu *așternut*, a căpătat totuși în grai nește aplicațiuni foarte depărtate: strat de oțet, strat de legume, strat de porci etc., asupra cărora noi vom reveni explicându-le la locul cuvenit: *așternut*, în fine, însemnează: 1) cu sensul cel mai restrâns, ca termen tehnic, un fel de țesetură țărănească pentru pat; 2) cu sens mai puțin restrâns, tot ce se obicinuiește pentru a acoperi patul; 3) cu sens mai întins, patul cu tot ce-l acopere; 4) cu sens și mai general, tot ce se întinde pentru odihna sau dormirea omului.

„Deosebitele feluri de țeseturi țărănești sînt: velința ori scoarța este în 2 ițe și în 2 foi, țesute drept și des, urzeala rară de ață groasă; *așternutul*, în 4 ițe, țesut în ochiuri și în vergi, urzeala de lînă văpsită; căpățiul ori perina mare este ca și *așternutul*, însă toarsă supțire; macatul în 4 ori 5 ițe” etc. (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești; I. Ionescu, Teleorman, c. Călmățuii; pr. G. Teodorescu, Galați, Mavromol).

Balada *Radu*:

„Blană lungă, moale,
Cu samur în poale,
Și un *așternut*
Cu aur țesut...”

Balada *Brumărelul*:

„Într-o verde grădiniță
Șeade-o dalbă copiliță
Pe-*așternut* de calonfiri,
La umbră de trandafiri...”

Urechia, *Letop.* I, p. 167: „s-au vorovit o seamă de boieri den curtea lui (Ștefan-vv. Lăcustă), anume Găneștii și Arbureștii, și la *așternutul* lui unde odihnia l-au omorît în cetatea Sucevii...”

Moxa, 1620, p. 389: „se rădicară într-acia noapte de uciseră pre Mihail, că-l aflară mahmură de vină la *așternutul*...”

Pravila Moldov., 1646, f. 52: „cându să va tãmpla, ori bărbat, ori fãmeac, de-ș vor înpresura cuconulă lângă sine într-*așternutul*, pentru nesocotința lor, neavându grijă cumu se cade de pruncul lor, să să cërte...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 227: „dinsă-de-noapte într-*așternut* încă fiind Mihai-vodă, au venit doi căpitani...”

Cantemir, *Chron.* II, p. 215: „După trecerea acestuia, Zoi, a mulți Sampsoni Dalida, îndată și la scaunul împărătesc și la *așternutul* ei bărbat de treabă pe Constantin Mononah alegînd...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 317: „au prins și pre Ilie Cantacuzino cel tare și mare, perifan, numai cu cămașa, desculț și fără izmene, că se tãmplasă de nu știca nimică și dormia în *așternut*...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 141a:

„Muște cănești le-au trimis să-l pișce
Și-ntr-*așternut* broaște să le mișce...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 125:

„Jăcuiesc, pradă, omoară, mărfurile împărtesc,
Și cu cât privesc folosul, cu atîta se iuțesc.
Cine să se-mpotrivească? căci, săracii, amețiți,
Fiind toți în *așternuturi* și întru somn adînciți...”

Doina *Ilenuța de la Peatra*:

„De ți-i bărbatul urît,
Ia țarnă de la mormînt
Și-i presare-n *așternut*
Să se scoale surd și mut...”

(Alex., *Poez. pop.*², 333)

Într-un mod excepțional, *așternut* se ia cu sens de c o v o r la mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 296 a: „voiu pune vrăjmașii tăi *așternut* piçoarelor tale...”

v. *Aștern.* – *Culcuș.* – *Pat.* – *Strat.*

¹**AT** s. **HAT** (plur. *ați, hați*), s.m.; cheval entier, étalon, coursier. Turcul *ât*, pe care, afară de români, l-au împrumutat și slavii de peste Dunăre (Șăineanu, *Elem. turc.*, p. 11).

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 227: „au venit la Iași Casimaga de s-au împreunat cu domnul, căruia mare prieteșug i-au arătat domnul, și el așijderea, trăgând și un *at* domnului peșchiși...”, unde editorul pune în parantezi: „c a l d e ș e a”.

Același, p. 218: „și vrând (domnul) să se sărute cu Agasi de pe c a i, s-au tulburat *ații* lor, și sculându-se *ații* în doă picioare, au lunecat, c a l u l domnului...”

Balada *Mogoș vornicul*, din Dobrogea:

„Văd pe Stanca
Mogoșanca
În carîță zugrăvită,
Cu postav verde-nvălită.
Împregiur stăteau legați
Șapte pușori de *hați*
Să-i dea Stanca pe la frați
Și Mogoș pe la cumnați;
La carîță-s înhămați
Doi c a i vineți porumbați...”

(Burada, p. 161)

Balada *Ghimiș*:

„Că aci, la Calafat,
Mai este un pui de *hat*
Tot de dumneata-nvățat...”

(Țara nouă, 1885, p. 574) **627**

Balada *Aguș*, din Vîlcea:

„Aguș nici un lucru n-are
Cu trei *hate* la coșare
Puși de la Vinerea-mare
Pe grăunțe și pe sare...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 611)

unde *hate* pare a fi o eroare în loc de *hați*, căci tot acolo, mai jos (p. 613):

„— Ia, Aguşe, dumneata,
Nu ți-e *hatul* de vînzare
Să-ți dau galbeni și parale?
— Nu-mi e *hatul* de vînzare
Să-mi dai galbeni și parale,
Mi-e *hatul* de dăruială...”

Balada *Stoian*, așa cum o cîntă românii din Serbia:

„Stoian tot așa făcea:
Mult, puțin ce căpăta,
Tot pe el și pe-*at* punea
Și la raia da să bea...”

(Picot, *Roumains de Serbie*, p. 45)

v. *Armasar*. – *Atoaică*. – *Cal*.

2-ĂT, -ĂTĂ; sufixe participial servant à former des adjectifs et quelquefois des substantifs. Elementul sufixal *t* este atît de răspîndit și atît de diferențiat, la noi ca și în toate limbile, încît ne vom mărgini aci numai cu una din variantele celui participial, sau mai bine supinal, pe care graiul românesc l-a moștenit d-a dreptul din latina sub patru forme: *-t* (rup-*t* = rup-tum), *-at* (cînt-at = cant-atum), *-it* (auz-it = = aud-utum), *-ut* (băt-ut = batt-utum), fără să mai vorbim despre cazuri foarte dese cînd *-t* trece în *s*, ca în „uns” lîngă „unt = unctum” sau în „ales”, macedo-românește „alept = electum”. Pe lîngă unele vorbe cu *-at* rămase încă din latina, precum: „bărbat = barbatus”, „ficat = ficatum”, „cumnat = cognatus”, „păcat = peccatum”, și pe lîngă formarea regulată prin *-at* a tuturor participiilor sau supinelor de prima conjugățiune: *stricat*, *uitat*, *lăudat*, *rugat*, *măsurat*, *cumpărat* și așa mai încolo, întrebuițate mai obicinuît ca adjectivi, iar cîteodată de tot substantival, bunăoară: *vînat*, *oțtat*, *vărsat*, *judecată*; pe lîngă aceste două categorii, românii se servesc de *-at*, cum făceau și vechii romani, la plăsmuirea unor substantivi sau adjectivi din tulpine curat nominale: *bubat*, *cîrnat*, *fîrtat*, *buzat*, *moțat*, *surată*, din: *bubă*, *carne*, *frate*, *buză*, *moț*, *soră*.

Ca sufix primar, *-at*, își poate asocia sufixe secundare, și atunci sau își conservă tonul, ca în *-à t e c* = lat. *-àticus*, sau îl perde devenind *-ăt-*, uneori chiar *-ăt-* și *-ăci-*:

628 bărb-*at* – bărb-ăt-esc – bărb-ăt-*ie*, stric-*at* – stric-ăt-*or* – stric-ăci-*os*, măsur-*at* –

măsur-ăt-oare, cîrn-at – cîrn-ăt-ar – cîrn-ăt-ăr-ie – cîrn-ăci-or, sur-ată – sur-ăt-ică. Un derivat foarte interesant al sufixului -at este -aț, despre care a se vedea la locul său.

N-am avea nevoie de a adăuga că în vorbele: *macat, bogat, epistat, argat, armată* etc. nu este sufixul românesc -at, ele fiind împrumutate pe de-ntregul din alte limbi.

v. – -t. – -it. – -ut. – -atec. – -aț. – *Pre.*

³AT, vb.; frapper. Scurtare curat poporană din b a t, întrebuințată numai înjurînd, la imperativ. „Poporul blastămă: bată-te sfînta cruce, bată-te Dumnezeu etc. În loc de „bată-te” adesea se rostește: *ată-t e*, de ex.: *ată-t e Dumnezeu, calicule!*” (T. Popescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

v. ¹*Bat.* – ²*Ut.* – *Aracan.*

¹ATÀC (plur. *atacuri*), s.n.; attaque, assaut. N ă v a l ă. Italianui a t t a c c o, francezul a t t a q u e, introdus în literatura română în epoca fanariotică.

Beldiman, *Tragod.*, v. 3021:

„Și ei aveau a lor verme ce-i rodea neîncetat;
Aceasta cred că pe dînșii mai mult i-au îmbărbătat,
Căci în cîteva *atacuri* ce afară au făcut,
Sînt încredințat prea bine că turcilor n-au plăcut...”

În graiul așa-zicînd mitocănesc sau de mahala, pe care au început a-l fotografia unii scriitori, *atac* însemnează „insulte, offense, affront”. Așa la Caragiale, *O noapte furtunoasă*, act. I, sc. I: „Vai de mine! jupîn Dumitrache, adică, gîndești că am vrut ca să-ți fac un *atac*?...”

v. ²*Atac.* – *Asalt.* – *Năvală.*

²ATÀC (*atacat, atacare*), vb.; attaquer. Galicism intrat în literatură sub fanarioți.

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* II: „Simțirea nenorocirii lui, muștrarea cugetului, pomenirea păcatului său i-au *atacat* sănătatea, și în vîrstă de 35 ani așteaptă și dorește moartea ca o fericire...”

v. ¹*Atac.*

³ATÀC s.n.; chambre à coucher. Forma mai obicinuită este i e t a c sau i a t a c = = turc. y a t a k „couchette”.

Ianache Văcărescu, 1794 (Papiu, *Monum.* II, p. 300): „La avgust 2 s-au făcut mare sfat la *atacul* prea înaltului vezir, la care sfat am fost chemat și eu...”

v. *Iatac.*

⁴ATÀC (MĂ-), vb.; t. de méd. popul.: devenir phthisique. M ă o f t i c e z. C a - p ă t o f t i c ă. Se zice totdeauna reflexiv: m-am *atacat*, s-a *atacat*, și mai ales adjectival: sînt a t a c a t, e a t a c a t. Cuvîntul nu se aude pe la țară, ci numai în orașe, fiind – credem noi – o tîrzie formațiune prin etimologie poporană din o f t i c a t, sau mai bine din e t i c a t = franc. *étique* (gr. ἐκτικός). Adjectivul a t a c a t o dată

plăsmuit, se va fi născut apoi analogicește verbul: mă *atac*, și chiar substantivul *a t a c* „phthisie”, ba încă la Dr. Polysu: „*atac* d e a p o p l e x i e = Schlagflus-sanfall, *atac* d e f r i g u r i = Fieberanfall”.

v. *Ofică*.

⁵**ATĂC**, s.n.; t. de méd. popul.: phthisie. – v. ⁴*Atac*.

¹**ATACĂT**, -Ă, adj.; *attaqué, insulté, affronté*. – v. ²*Atac*.

²**ATACĂT**, Ă, adj.; *phthisique, poitrineaire*. – v. ⁴*Atac*.

ATĂE. – v. *Hatae*.

ATAGĂN. – v. *Iatagan*.

ATAMÂN. (pl. *atamani*), s.n.; chef des Cosaques. Termen căzăcesc, rămas numai în cronică.

Miron Costin, *Letop*. I, 296: „cîte trebuia la o nuntă domnească, nimic n-au lipsit, și, după cîteva săptămîni ce au șezut Timuș, aicea în Iași cu asaulii, polcovnicii și *atamanii* săi...”

v. *Asaul*.

ATĂRE, pron. indéterm.; quidam, un tel, certain. Triplet etimologic cu *a c ă t a r e* și *c u t a r e*, toate derivate din latinul vulgar *e c c u - t a l e m*, de unde și italianul *c o t a l e* alături cu spaniolul *a t a l*. În macedo-româna s-a mai păstrat urma guturalei, zicîndu-se *ahitare*. La Costachi Stamati, *Muza* I, p. 526, *atare* este explicat prin *a ș a f e l*. La Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 347, ne întîmpină și pluralul *atari*: „Nici a oamenilor celor ce nu știu carte dezvinovăția nu are loc, carii fură și alte blăstămății fac zicînd că Dumnezeu le va ierta, că nu știu carte...Dar dacă *atarii* zic că din neștiință fură, pentru ce nu fură zioa și înaintea oamenilor?...”

Acest cuvînt, e foarte des în *Palia* din 1582 (ap. Cipariu, *Analecte*, p. 67-71), *Exod*. XXI, XXII, unde el funcționează mai mult ca un articol indefinit, căruia nu-i corespunde nemic, în context:

„Să *atare* bărbați unul cu alaltu se voru sfădi, și unul va lovi pre alaltu...”

„Si autem, jurgati fuerint duo viri, et percusserint proximum...”

„Să *atare* bărbați se voru sfădi, și va vătămă vrunulă dintre ei muire tăroasă...”

„Sin autem rixentur duo viri, et percusserint mulierem in utero habentem...”

„Să va înpunge boul pre *atare* bărbat au muire...”

„Sin autem cornu percusserit, taurus virum aut mulierem...”

„Să neștine *atare* groapă deșchide au sapă groapă...”

„Si quis autem aperuerit lacum aut exciderit lacum...”

„Să *atare* bou înpunge-va pre boul altui om...”

„Sin autem cornu percusserit alicujus taurus taurum proximi...”

„Să neștine da-ș-va banii la priiatniculū său a ținea sau *atare* vase...”

„Si quis dederit proximo argentum aut vasa...”

„Să neștine va cêre de la vecinulū său *atare* dobitocū, și acela se va vătâma sau va muri...”

„Si quis vero petierit a proximo (quodcumque pecus), et contritum vel mortuum fuerit...”

„Să neștine va amăgi *atare* vergurâ, caré încâ n-arâ fi obrocită...”

„Si quis autem deceperit virginem non desponsatam...”

E mai cu deosebire interesant următorul pasagiu, în care *atare* figurează lângă *c u t a r e*: „Să neștine pre altulū va vâdi pentru *atare* lucru strâmbū, săva bou fie, săva asinū, săva oae, săva veșmânt, săva ce acêia ce au peritū, și acesta va dzice cum la *c u t a r e l e* ăste, amândurorū légia înaintea dzeilorū să meargâ...”, din care rezultă că *atare* este mai nedeterminat decît *c u t a r e*.

v. ³Ac. – *Acătare*. – *Atît*. – *Cutare*.

ATĂGÎRȚ s. **ATĂGÎRȚEZ** (*atărgîțat, atăgîrțare*), vb.; suspendre, attacher. Sinonim cu *a t î r n*. *A c ă ț* ceva de sus în jos. *S p î n z u r* un lucru. Cuvînt poporan uitat în vocabulare. Derivă prin prepoziționalul *a* (= *ad*) din *t ă g î r ț ă* „traistă în care călătorii pe jos pun merinde sau necesarele unelte la o meserie oarecare” (Costinescu).

P. Ispirescu, *Zicători* (Tocil., Rev., 1884, t. I, p. 151):

„Toată vara la ogor
Și iarna cu *t ă g î r ț a* la obor”.

Tăgîrța fiind atîrnată la umăr sau pe spate, de aci formațiunea unui verb cu sensul general de atîrnare.

v. *Atăgîrțat*. – *Atîrn*. – *Tăgîrță*.

ATĂGÎRȚĂRE, s.f.; l'infin. *d ' a t ă g î r ț* pris comme substantif: action de suspendre. *A c ă ț a r e* de sus în jos.

v. *Atăgîrț*. – *Atăgîrțat*.

ATĂGÎRȚAT, -Ă, adj.; le part. passé *d ' a t ă g î r ț* pris comme adjectif: suspendu. *A t î r n a t*. *A c ă ț a t* de sus în jos.

Jipescu, *Opincaru*, p. 132: „Că Dumnezeu are douo scări cu cîte un cap vărît în pămînt și cu altu *atăgîrțate* d-al șaptelea cer, și pă una suie pă rumân, iar p-alta-i dă drumu dă vale...”

v. *Atăgîrț*.

ATĂTÎND, adv.; encore autant. *Î n c ă p e a t î t*. Un arcaism prețios, care ne întîmpină în *Palia* din 1582, *Exod*. XVI, 5:

„...a șasea dzi iară gătească-se cum de
doă ori *atătînd* să aducă lăutru de cum
într-alte dzile adunase...”

„...erit in die sexto, et parabunt quod-
cumque intulerint: et erit duplum quod
colligerint per diem in die...”

Canonicul Cipar (*Analecte*, p. 65) explică pe acest *atătînd* prin „a l t e r o t a n -
t u m”; dar: 1) latinul „alter” devine românește „alt”, fără a perde vreodată pe *l*; 2)
latinul „tantum”, chiar dacă ar conserva pe *n*, totuși n-ar preface pe *t* în *d*. Și-apoi de
ce oare să alergăm la a l t e r o t a n t u m, de tot imposibil sub raportul fonetic,
pe cînd latina ne dă cu același sens adverbul t a n t u n d e m, de unde se naște româ-
nește d-a dreptul t ă t î n d? Simplul a t î t, după cum am văzut la locul său, repre-
zintă pe e c c u - t a n t u m, compusul *atătînd* este e c c u - t a n t u n d e m.

v. *Arît. – Tînd.*

-ĂTEC, -ĂTECĂ, suffixe servant à former des adjectifs, rarement des substantifs,
dont le sens est généralement un peu péjoratif. Derivă din latinul -à t i c u s, sufix
compus din participialul -a t - și deminutivalul -i c -, exprimînd o noțiune mai mult
sau mai puțin pejorativă, astfel că „volaticus” este mai rău decît „volatilis” sau
„volucer”, „silvaticus” mai rău decît „silvestris”, „fanaticus”, „lunaticus” etc. Ro-
mânește -atec rareori se acață la tulpine nelatine, bunăoară: p r o s t a t e c, p o z n a -
t e c, p ă l ă v a t e c, s p î n a t e c. Mai totdeauna cuvîntul e luat întreg din lătimește,
sau cel puțin sufixul -atec se asociază cu elemente latine nominale: s ă l b a t e c,
l u n a t e c, u m b r a t e c, m o l a t e c, v î n t u r a t e c, t o m n a t e c, v ă -
r a t e c, i e r n a t e c, b ă t r î n a t e c, s u r d a t e c, r o ș i a t e c, n e b u n a -
t e c, f l u t u r a t e c sau f l u ș t u r a t e c, m u i e r a t e c, î n d e m î n a t e c
etc. Sufix adjectival, numai prin excepțiune -atec formează uneori substantivi, de ex.
i e r n a t e c, care presupune însă pe latinul neutru -à t i c u m: „hibernaticum = fr.
Hivernage”; iar de aci, prin analogie, dintr-o tulpină slavică: j e r a t e c. O for-
mațiune de asemenea analogică este b u r a t e c în loc de „broatec = brotăcel”, ca
și cînd s-ar trage din „bură”, pe cînd în realitate cuvîntul „brotac” este înrudit cu
vechiul grec βάρταχος.

Două vorbe cu sufixul -atec merită o deosebită atențiune.

Moldoveneste s t r u l u b a t e c sau s t u r l u b a t e c, alături cu formele
„strulubat” sau „sturlubat”, însemnează „écervelé”. Cihac (II, p. 377) îl trage din
paleoslavice „strêla = săgeată”, fără a-și da osteneala de a explica sufixul. Este
învederat că acest sufix s-a acățat la s t u r l u b prin analogie cu s ă l b a t e c sau
cu n e b u n a t e c, cuvinte avînd un înțeles apropiat de s t r u l u b a t e c. Dar
tulpina vorbei să fie oare „strêla = săgeată”? Mai înfi, sub raportul sensului, ce are
a face s t u r l u b a t e c cu noțiunea de „săgeată”? Un „săgetatec” ar însemna pe
cineva iute, energic, mergînd drept la țintă, iar nicidecum pe un om neastîmpărat.
Apoi, sub raportul morfologic, românul nu putea asocia pe -atec cu vorba slavică
„strêla”, deoarece această vorbă n-a trecut de loc în limba, românească. În fine sub
raportul fonetic, din „strêla” ar trebui să fie „strălatec”; ce să facem dară cu elementul
constitutiv -b-, care figurează în toate variantele cuvîntului? S t u r l u b a t e c, cu
metateza lui *l* ca în „culbec” din vechiul „cubec”, nu este decît t u l b u r a t e c.

În latina vulgară aceeași noțiune se exprima prin „turbaticus” (Du Cange), acățându-se sufixul -a t i c u s la „turbo”. Din amplificatul „turbulo”, de unde al nostru „tulbur” și francezul „trouble”, trebuia să rezulte prin aceeași sufixațiune adjectivul „turbulaticus”. Lîngă „turbo” exista o formă mai energică „exturbo”; prin urmare, lîngă „turbulo” – „exturbulo”, iar de aci – e x t u r b u l a t i c u s, românește s t u l - b u r a t e c. Varianturile s t r u l u b a t sau s t u r l u b a t în loc de s t u l b u - r a t vin apoi din forma participială e x t u r b u l a t u s.

Este și mai interesantă vorba z ă n a t e c. Cihac (II, p. 713) o traduce prin „lunaticque” și o trage din grecul σεληνιακός, de unde oricine vede că s-ar fi putut naște „seleneac”, fie „seneleac”, fie „seiac”, dar numai z ă n a t e c nu. În privința sensului, z ă n a t e c nu este tocmai „lunatic”, deoarece chiar în proverbul din Anton Pann (II, 142) citat de Cihac:

„E nebună, lunatică,
Umblă ca o z ă n a t i c ă...”

se stabilește o deosebire de nuanță între „z ă n a t e c” – „nebun” – „lunatic”, o nuanță pe care Pann o mai lămurește prin următoarele două versuri:

„De rea, câmpii nu o-ncap,
Își ia poalele în cap...”

Nuanța proprie lui z ă n a t e c reiese și mai bine din cellalt pasagiu din Anton Pann (*Moș Albu* II, p. 38), citat trunchiat de cătră Cihac, dar care în întregime sună așa:

„Dacă amîndoi sînt iarăși z ă n a t e c i, năbădăioși,
Se bat apoi ca nebunii și trăiesc tot mînioși...”

De aci se vede că un z ă n a t e c n-are conștiință de ce face, ca și lunatecul, dar pe cînd acesta din urmă e liniștit, cel dentîi ne apare, din contra, năbădăios, zurbagiu, bătăuș. Ei bine, acest z ă n a t e c este pe de-ntregul, din punct în punct, latinul d i a n a t i c u s, nu teoreticește restabilit, ci existente într-un text foarte prețios, o predică a episcopului italian Maxim din secolul V, și anume: „Cum maturius vigilaveris et videris saucium vino rusticum, scire debes quoniam, sicut dicunt, aut D i a n a t i c u s aut aruspex est; insanum enim numen insanum solet habere pontificem: talis enim sacerdos parat se vino ad plagas Deae suae, ut dum est ebrius, poenam suam miser iste non sentiat. – Nam ut paulisper describamus habitum vatis hujusce, est ei adulterinis crinibus hirsutum caput, nuda habens pectora, pallio crura semicincta, et more gladiatorum paratus ad pugnam ferrum gestat in manibus, nisi quod gladiatore pejor est, quia ille adversus alterum dimicare cogitur, iste contra se pugnare compellitur” (Muratori, *Anecd. Lat.* IV, p. 99-100). Z ă n a t e c dară, adecă d i a n a t i c u s, era la vechii romani un individ care, pretinzînd a serba pe zeița Diana, se schimonosea la față, se despoia la piele și, îmbătîndu-se, învîrtea în mîna o armă și se lovea pe sine însuși. Păstrarea acestui termen mitologic la români, și poate numai la români din toate popoarele neolatine, este de o mare însemnătate.

v. – -at. – -ic. – *Cosîngeană. – Sînziană.*

A-TÎMP, adv.; à temps, juste à temps, au moment oportun. *T o c m a i l a t i m p*, nu înainte și nu mai târziu.

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 23 a (*Esai*. VIII, 22):

„...și nu va răspunde cela ce-î în strâm-
toare până *a-timpă*...”

„...et non deficiet qui in angustia fuerit
usque a d t e m p u s...”

Peste Carpați, anume la moți, cuvîntul se întrebuițează pînă astăzi, dar cu sensul concretizat de anul viitor.

Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 124: „O fată mare din ținutul moților, dacă voiește să știe că se va mărita în cursul anului sau peste unul ori doi ani, merge la cotețul rîmătorilor și zice cu glas tare: hui estimp; hui *a-timp*; hui d i n c o l o d e a-timp...”

v. ¹²A [vol. I, p. 65]. – *Estimp*. – *Timp*.

ATÎNG (*atins, atingere*), vb.; atteindre, toucher. Latinul *a t t i n g o*, trecut în mai toate limbile romanice (Cihac). *A j u n g* pînă la ceva, astfel că-l *p i p ă i e s c* în treacă sau îl *l o v e s c* încetișor, îl *m i ș c* puțin. Noțiunea fundamentală este aceea de *a j u n g*, de unde se dezvoltă apoi celelalte. *P i p ă i e s c*, *l o v e s c*, *m i ș c* sînt sinonimi cu *ating* numai întru cît acțiunea cuprinsă în acești verbi este foarte ușoară, abia simțită, aproape imaterială. Se întrebuițează sub forma activă și sub cea reflexivă, uneori fără deosebire de nuanță logică, ci numai de construcțiune: *ating* lucrul cutare, *m ă ating* de lucrul cutare. Așa, bunăoară, pasagiul din *Psaltire*, CIV: „nolite *t a n g e r e* christos meos” este tradus la:

Silvestru 1651:

„Nu *atingereți* *p r e* unșii micî...”

Dosofteiu, 1680:

„Nu v ă *atingereț* d e *hristoșii* micî...”

I. *A c t i v u l a t i n g*.

α) în sfera materială.

Gheorgachi Logofătul, *Letop*. III, p. 299: „apoi întinde și domnul mîna la cupă, și *atingănd* degetele sale de o parte de pîne ce este în cupă, le *atinge* de buzele sale...”

Ating c u v î r f u l c o n d e i u l u i, la Cantemir, *Chron*. II, p. 199: „măcar cu vîrful condeiului, precum se zice, a *atinge*...”

Ibid., II, p. 362: „vom adaoge și altele, carile din cîțva scriitori străini avem culése, carile istoricii noștri cei mai vechi nici cu vîrful condeiului nu le-au *atins* și până astăz a lor noștri stau îngropate și neștiute...”

A n u *atinge* p ă m î n t u l, cînd calul fuge în goană mare.

I. Văcărescu, p. 336:

„Na bacșiș! î l bat pe spete;
Iute! să te vîz, băiete!
Mînați! s-ajungem ca vîntul!
Nici să *atingeți* pămîntul...”

Balada *Corbea*:

„Pinteni roșului că da,
Sălta roșul și zbura,
Mai iute ca pasărea,
Tot ca vîntul și ca gîndul
Fără s-*atingă* pămîntul...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 531)Balada *Toma Alimoș*:

„Pînă Toma se ținea,
Murgul mări și zbura,
Și zbura tocmai ca vîntul
Fără s-*atingă* pămîntul...”

(Ibid., 583)

Locuțiunea: „te *atinge* c u b u m b a c” (Pann, III, 63) = „persifler légèrement, taquiner”.

Jurămînt poporan ironic:

„Să nu *ating* luna
Cu mîna,
Nici soarele
Cu picioarele!”

(L.M.)

Vrancea, *Sultănica*, p. 239: „pe cînd vă nașteți voi, eu înșuram flăcăi, măritam fete, beam o butie, luam o casă în spinare, *atingeam* cerul cu deștul...”

β) în sfera morală.

Cantemir, *Chron.* I, p. 13: „unii dintre cești mai noi scriitori, mintea celor mai vechi a *atinge* poate fi neputînd, într-alt chip au socotit...”

Același, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 27): „și iată că dintr-adunările voastre vrînd-nevrînd îmi caută a lipsi; însă oarece, ce rădăcina adevărului *atinge*, a grăi nu voi păși...”

I. Văcărescu, p. 15:

„Apoi doru-i venea-n minte,
Ea de jale se spărgea;
Nevorbind spunea cuvinte
Ce simțirea *atingea*...”

Proverb:

„Cu vorbe îmbolditoare
Îl *atinge* unde-l doare.”

Balada *Bogatul și săracul*:

„Dar săracul nu tăcea,
Cu cuvîntul îl tăia,
Cu vorba că-l *atingea*...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 297)

Balada *Corbea*:

„Ștefan-vodă-nțelegea
Unde baba-l *atingea*,
Și-n gura mare-i zicea:
— Babă slabă și-nfocată,
Dar la minte înțeleaptă...”

(*Ibid.*, 519)

II. R e f l e x i v u l m ă a t i n g .

α) în sfera materială.

Construcțiunea cea obicinuită cere prepozițiunea *d e*.

Predica circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 228): „acolo varece veri simți și varece veri auzi, totu ți-e urât și de totu te îngrozești, și varece veri *atinge* sau se va *atinge* de tine, de toate te vatămi...”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 119 a: „o, vai de mene, dulce Isuse! cum mă voiu *atinge* de trupul tău cel neputredă!...”

Pravila Moldov., 1646, f. 67 a: „Ranele unele sămtă de moarte, carile și de nevoe sămtă îndemnătoare spre moarte, mai vrătos acéste rane ce să *atingă* de inimă sau de crierii capului...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 6 b:

„Urât-ai pre toț făloșii,
Și veî piiarde mincinoșii
Și de om ce varsă sînge
Ți-î greață a te *atinge*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 47: „scria Dimitrașco-vodă să nu se *atingă* nime de Nicolai-vodă nici de oamenii lui...”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Mitropolitul lăsase să-i apuce mîna mahinalicește, dar abia rumenele buzișoare a fetei se *atinseră* de mîna astă veștedă și zbircită, el o trase ca și cînd s-ar fi *atins* de un fer roșu...”

A. Pann, *Prov.* I, 140:

„Joile pîn’ la Rusalii eu nu m-am *atins* de fus
Și la Circovii Marinii mîna pe nimic n-am pus,
Cum și alte ca aceste...”

Ghicitoarea despre „corabie”:

„Am un lucru mare,
Suflet n-are,

Suflet duce,
De pământ nu s-atinge...”

(Bulgărescu, *Ghicatori*, p. 5)

Rareori m-ă ating se construiește cu l-a și chiar cu c-ătră.

Moxa, 1620, p. 346: „și se atinse ziditoriul c-ătră coastele lui și luă os de-î fecce soțu...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mart. 7, f. 23 a: „dzăsă părintele cătră Pavel: ședz la masă, și ȳa aminte să nu te atingi l-a bucate...”

Absolut, ȳn locuȳiunea poporană rimată: „Nu te atinge că te frige” (Ios. Lita, Transilv.).

β) ȳn sfera morală.

A s-e atinge d-e = „ne pas laisser quelqu'un ou quelque chose tranquille”, „attenter à”.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 230: „toate crăiile căte sânt creștinești au scris cărȳi la ȳmpăratul turcesc și la vezirul, să dea pace leșilor să nu se mai atingă de dănșii, că apoi ei cu toȳii se vor scula asupra lor...”

Același, p. 332: „scria Dimitrașco-vodă la caimacami să nu se atingă nime de cinstea lui Nicolai-vodă...”

Mateiu Basaraba, *Pravila*, 1652, I, p. 257: „toate feliurile de greșale cu căte se atinge omul de beserică, toate acēlea să chiamoă ierosylii...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 157:

„După ce averea toată și armele le-au luat,
A s-atinge de viață, ȳi cruzime, ȳi păcat...”

A s-e atinge d-e = „concerner”.

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 454: „că iute e și rău păcatul și foarte cumplit, că vătămarea lui se atinge și de suflet și de trup...”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 310: „iată apostolii o noapte ȳntreagă vânăre și nemică nu prinseră, ȳară ȳndată deaca ascultară cuvântul Domnului aruncară mreajă și multu pēște prinseră; atinge-să acasta ispravă de cuvântul Domnului ce dzice: cercaȳi mainte ȳnpărăȳia lui Dumnedzău, ȳară acēstea toate să voru da voaă, adecă și hrana și agonisita...”

Pravila Moldov., 1646, p. 130: „de-l va fi suduitu pre robu pentru vina lui și nu să va atinge nemică de stăpân, atunce nu să va certa nice unul, nice altul; după voă giudețului stă acest lucru să legiuiască acia sudalmă a robului: oare atinge-să de stăpănu-său, au nu să atinge...”

Doinici, *Gȳnștile*:

„Dar unde de cȳștig sau pagubă s-atinge,
Nu numai gȳnștele, și omenirea plȳnge...”

„A s-e atinge = „se sentir blessé, froissé”.

Zilot, *Cron.*, p. 111: „simȳise (Caragea) că Poarta are socoteală a-l perde, și pentru căci jefuise țara foarte, dar mai mult căci după arătarea faptelor sale fiind ȳntrebat, silit au fost de au arătat Rosiei prin socoteală toată luarea din țară, cum și la darea la

obrazele Țarigradului, care dare fiind adevărată și înțelegându-se ticaloasa țară ca o masă de hrăpire a tuturor, nu puțin s-au *atins* acele obraze...”

Sub raportul fonetic, este de observat că *n* în *ating* se rostea ca o vocală nazală, deoarce în vechile texturi se află uneori reprezentat prin *ᵛ*.

Legenda St-i Maria Egipteană, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. St. Nic. din Brașov, p. 390): „nu se cuteza apropiia să se *atiîngă* (АТИНГЖ) de trupul ei...”

Se pare iarăși că palatalul *-ge* în *atinge* nu se deosebea mult de *-ce*, căci în *Cuvîntul St. Ioan Crisostom*, text din sec. XVII (*Cod. ms.* din Brașov, p. 478): „acumu-lă privâscu ca un striinū, și acela ce-l foarte iubiia, acum nu mă nice poč *atince* (АТНИЧЕ) de elū...” și tot acolo, mai jos, p. 508: „eșiți diîn mijloculū lorū, și c ă t r â necuratulū nu vâ *atingeți*...”

v. ^{1,2}*Atins*.

ATINGĂTÒR, -OARE, adj.: „touchant, concernant, piquant, mordant” (Cihac). Care a t i n g e, adică: 1. se lovește încet de ceva sau de cineva; 2. „mișcă inima, moaie, apleacă, înduplecă cătră milă; 3. mișcă, înțepă prin vorbe” (Costinescu); 4. are ceva în vedere, drept scop sau obiect. În primul sens și-n cel al patrulea cuvîntul e poporan; în celelalte două pare a fi o imitațiune modernă după francezul „touchant”; în orice caz, se aude rar în grai.

v. *Ating*. – *-tor*.

ATINGĂTÛRĂ. – v. *Atinsură*.

ATÎNGERE, s.f.; l'infin. d' a t i n g pris comme substantif: action de toucher, frôlement. „*Atingere*, fapta d-a a t i n g e, l o v i r e, i z b i r e = atteințe; *atingere*, p i p ă i r e = attouchement” (Costinescu). Sinonim cu substantivul a t i n s, care e mai energic, și cu a t i n g ă t ũ r ă sau a t i n s ă t ũ r ă sau a t i n s ũ r ă, cari exprimă o durată mai scurtă.

v. *Ating*. – ²*Atins*.

ATINGÎC (plur. *atingicuri*); s.n.; t. de botan.: capucine, *Tropaeolum majus*. Floare de grădină, al cării nume mai corect este a l t î n g i c. Forma *atingic* ne-o dă d. Datculescu în *Tratat de horticultură*, Rîmnic-Sărat, 1882, p. 77.

v. *Altîngic*.

ATINGÎME, s.f.; attouchement, contact. La Costachi Conachi, p. 250:

„De la simțirile noastre o mai multă gingășime,
Adecă la pipăială o nespūsă *atingime*.”

v. ²*Atins*. – *Atinsură*.

¹**ATÎNS, -Ă**, adj.; le part. passé d' a t i n g pris comme adjectif; atteint, touché. Se întrebuintează în toate sensurile verbului a t i n g: „mînă *atinsă*, scop *atins*, lucruri *atinse*” (*L.M.*).

Doină:

„Ca stejarul înfrunzit
Cînd de brumă e *atins*
Sau de mare foc cuprins...”

(Alex., *Poez. pop.*², 244)

v. *Ating.* – ²*Atins.*

²**ATÎNS**, s.n.; le part. passé d' *a t i n g* pris comme substantif: contact, attouchement. Sinonim cu *a t i n g e r e*, *a t i n s ă t u r ă*, *a t i n s u r ă*.

Doina *Fratele răzleț*:

„De dor mare nesfîrșit
Fața lor s-a vestejit,
Ca frunza stejarului
De-*atinsul* brumarului...”

(*Ibid.*, 379)

v. *Atingere.* – *Atinsură.*

ATINSURĂ, s.f.; contact, attouchement. Formă mai arhaică decît *a t i n g ă t u r ă* (Dr. Polysu) și *a t i n s ă t u r ă* (Cihac). Această din urmă totuși se găsește și-n *Dicționarul ms. bănățean* circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 425): „*A t i n s ă t u r ă*. Attactus”.

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 320 a: „pre călătorie č-au călătorit și pre *atinsură* ce s-au *a t i n s ă* de pat, omŭ deplinŭ să arată, iară pre cuvântŭ și pre čudesă Dumnędzău deplinŭ să mărturisése...”

v. *Ating.* – *Atingere.*

ATÎRDISESC. – v. *Artîrdisesc.*

ATÎRN (*atîrnat*, *atîrnare*), vb.; 1. appendre, suspendre; 2. dépendre, résulter; 3. hésiter. În primul sens, care este cel fundamental, *atîrn* e sinonim cu *a c ă ț*, dar cu aceea deosebire esențială că acățare poate să fie în linie orizontală, pe cînd *atîrn* însemnează totdeauna a face ca ceva să fie de sus în jos; ș-apoi această sinonimică încapă numai atunci cînd *atîrn* funcționează ca verb activ, bunăoară:

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 52: „Ceru dară călătorul o căldare cu apă și sare, și o *atîrnă* de crăcani. Mai ceru și o tigăiță, și o așeză și pe dînsa pe foc...”

O doină haiducească:

„În tine de cînd intrai,
Numai o creangă tăiai
Armele de-mi *atîrmai*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 263)

În aceste exemple, în loc de *atîrn* s-ar fi putut zice tot așa de bine: a c ă ț, ba încă și a n i n sau i n ț i n, dacă acțiunea e molatecă. Din dată însă ce *atîrn* nu e activ, ci neutru, el nu mai este sinonim decât cu neutrul s p î n z u r.

I. Văcărescu, p. 332:

„P-obraz lăsate cărunte plete
Ca șerpi *atîrnă* încovoiete,
Neagră la față din ochi sclipește,
Nu se aude ce mormăiește...”

Costache Negruzzi, *Zoe* IV: „Înainte mergeau suitarii călări cu-nalte căciuli flocoase, la care *atîrna* cîte o lungă coadă de vulpe...”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 374): „De inima căruței *atîrnau* păcornița cu feleștiocul și posteuca, care se izbeau una de alta cînd mergea căruța...”

Vrancea, *Trubadurul*, p. 122: „Capul, greu și mare, i se clătina pe umeri; obrazii scofilciți *atîrnau* în jos...”

Această sinonimică între *atîrn* și s p î n z u r trece apoi din sfera cea curat materială, ca în exemplele de mai sus, la acea morală: „dépendre”.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 2: „chivernisirea averii lor și faptele lor s p î n z u r ă de puterea părinților lor...”, unde în loc de s p î n z u r ar fi fost mai la locul său *atîrn*: *atîrn* d e, *atîrn* l a, *atîrn* d e l a, *atîrn* î n, *atîrn* d i n.

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 62: „numai d i n t-un obicéi *atîrnă* acéia, căci barba cînd o tai nici o durere nu se simte...”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Apropie-te, fiică, zise Sfîntul, și mărturisește adevărul în cuget curat și cu mîna pe inimă, pentru că d e l a asta *atîrnă* soarta ta de față și viitoare...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 401:

„Să venim la trebuința cea de bani care avea,
În care isprava toată *atîrna* și priivea...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 33: „ștergi-te bine la ochi[i]-ți împăienjeniți, cată-n juru tău și nu mai *atîrna* la mîna și la voia altuia...”

Ibid., p. 97: „Nu te uita la faptili lumi[i], l a ce *atîrnă* gîndu omului; tu ascultă numai la ce-ți zice cugetarea în orce, și dacă te sfătuie înțelepciunea dreaptă la vrun lucru, fă-l...”

Sensul de „*atîrn* = r ă s a r, u r m e z, provenio”, pe care-l dă *Lexiconul Budan* (p. 40), nu se constată nicăiri în texturi, dar se poate explica prin „résulter de = dépendre de”.

Proverbi:

„Sita cînd e nouă, n-ai unde s-o *atîrni* (Baronzi, *Limba română*, p. 53).

„N-o să o *atîrni* cercel la ureche, nici n-o să o scoți în tîrg de vînzare, ci să iei

„Pune-ți nădejdea în Domnul
Decît s-atîrni la tot omul...”

(*Ibid.*, II, 46)

Ghicitoarea despre „plosca”: „Am o fată mare, și o *atîrn* de plete în cui” (Bulgărescu, *Ghic.*, p. 9).

Alta despre „Iacătul”: „Am o cutie cu un cîrlig, și d-acasă cînd plec, la ușă o *atîrn*” (*Ibid.*, p. 11).

Ca obicei poporan: „Cînd cineva are vrun mînz frumos, îi *atîrnă* de gît o lingură, iar de coadă un fir roșu, ca să nu se deoache” (Ilfov; Stoicescu, în *Țara nouă*, 1887, p. 413).

Întrebuițat absolut, *atîrn* nu mai e sinonim nici cu *a c ă ț* sau *a n i n*, nici cu *s p î n z u r*, ci însemnează „être en suspension”, a nu ști cineva ce să facă, încotro s-apuce, care drum s-aleagă, a fi nehotărît, a sta la îndoială. Cu acest sens limba română nu are nici un alt verb mai nemerit, căci *m ă c l e t i n* sau *ș o v ă i e s c* cuprinde o nuanță mult mai materială. Ceva mai aproape este *m ă n e d o m e r e s c*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 26: „Dă la Tudor ne-am dășteptat, dar tot mai *atîrnăm*, mai m o ț ă i m cîteodată...”

Ibid., p. 38: „La sculare, nevestili și fetili n-*atîrnă*, sînt mai ghioi ca flăcăi[i]...”

Ibid., p. 83: „Săteni și orășani, nu mai horcăiți cu atîta poftă; nu mai *atîrnați* să vă dea toate mură-n gură stăpînirea...”

Mai puțin energetic, se poate întrebuița cu același sens forma reflexivă: *m ă atîrn*.

Zilot, *Cron.*; p. 42: „Vodă, văzînd că nici Hasan-pașa nu poate isprăvi împăciuirea cu Pazvantoglu, ci merge lucrul tot împerecheat, a socotit – se vede lucrul – mai bine să lipsească de domnie și să scape de aceste învăluiri și împerecheri, care puteau să-i aducă vreun rău mare, mai vîrtos că vedea și cheltuielile domniei mari și nu-i mai rămăsese mijloc de agonisita banilor; că poate de era aceasta, tot se mai *atîrna* cevași...”

Ibid., p. 101: „și fiindcă se înștiință și turcul de aceasta, schimbă socoteala păcii cu Rusia și începu a se *atîrna*, nădăjduind că Rusia de temerea războiului Franței nu numai nu va cere de la dînsul Dunărea hotar, ci încă îi va mai da cevași și să încheie pacea...”

Cînd însă nu este o trăgăneală curat morală, ci mai mult fizică, atunci nu se întrebuițează absolutul *atîrn* sau reflexivul *m ă a t î r n*, ci impersonalul *atîrnă*: *mă atîrnă*, *îl atîrnă*, unde se subînțelege „greutatea”.

A. Pann, *Prov.* I, 118:

„Culcîndu-se astfel și dormind ceva,
A doua zi capul grozav îi urla;
Îi părea mai mare de cum era-ntîi
Și-l trăgea să-l puie iar pe căpățîi;
Îl punca, și geaba, orcum nu-i trecea,
Îl *atîrna*, parcă locul nu-i plăcea...”

În *Panegiricul lui Ștefan cel Mare*, sec. XVIII (Cogăln., *Arh. Rom.*, p. 556), „greutatea” nu se subînțelege, ci se exprimă: „puterea mea slăbește, amortește cu totul, greutatea mă atîrnă...”

Laurian și Maxim (*Gloss.*, 30) zic: „din artan e probabil că vine și artă nare sau atîrnare, verb care prin flexiunea sa simplă: atîrn, și nu atîrne z, pendere, suspendere, denotă o mare vechime”. Tot dînșii într-un alt loc (*Dicț. I*, p. 98) identifică pe atîrn cu grecul ὀπτάνειν, ὀπτάνη, „pendre, lacet”. Cihac (II, 476), pe de altă parte, trage pe atîrn din maghiarul átéreni „étendre sur, atteindre, aller jusqu’à”. Prima etimologie e mai bună decît cea a doua, căci ea lasă lui atîrn cel puțin sensul său fundamental de „a fi de sus în jos”, pe cînd cuvîntul unguresc exprimă o pozițiune orizontală. Oricum însă, atîrn nu e nici grecesc, nici maghiar, dar nici cu latinul attineo (Pontbriant) sau cu italianul attorniare (*Lex. Bud.*) n-are a face, ci este o formațiune curat românească din elemente latine. După cum sinonimul atăgîrț derivă prin prepoziționalul a- (= ad) din „tăgîrță = traistă pentru merinde” întocmai așa atîrn, prin același a-, vine din tîrnă „coș pentru merinde”, traistă sau coș cari deopotrivă s pînzură pe spate sau pe umăr, de unde și tranzițiunea sensurilor.

La Anton Pann, *Prov. II*, 66:

„Acum vrînd să-și spele obiala la rîu,
Ia și putineciul, îl leagă c-un brîu,
Îl atîrnă-n umăr...”

sau (III, 121):

„Se ducea, și drumul parcă tot mereu i se lungea,
Ca cînd cineva desparte-i se atîrna și-l trăgea...”

Nici *Lexiconul Budan*, nici Laurian și Maxim, nici Cihac, nici d. Pontbriant n-au cunoscut vorba curat țărănească: tîrnă, deși ea este destul de răspîndită în Moldova ca și în Muntenia.

„Tîrnă se cheamă un fel de coș de forma ovală” (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

„Pentru ducerea bucatelor în cîmp se întrebuințează coșuri, tîrne, disagi și copăi” (C. Nicolescu, Muscel, c. Văleni).

„La coșulețul făcut pentru a căra popușoi și ștuleți i se zice tîrnă” (V. Popa, Covurlui, c. Slobozia-Conache).

Deja un învățător sâtesc a dibuit înrudirea lui atîrn cu tîrnă în următoarea interesantă comunicațiune:

„Tîrnă se mai numește de popor uneori paner și alte ori coș. Ea este făcută din nuiete de alun sau de răchită. Unele tîrne sînt făcute din așchii sau șuvițe de lemn de tei, împletite de oameni cari se ocupă mai numai cu asemenea meserie. Numirea de tîrnă pare a fi în legătură cu vorba atîrnă, deoarece tot ce se pune în acest fel de coș stă atîrnat, adeseaori numai d-o singură nua încovrigată ca un cerc numită coadă. Băieții de la preocupăți pun în tîrnă mere, pere etc., după

aceea agată tîrna cu coada de capetele crestate ale cobiliței și pleacă prin oraș. La culesul prunelor, merelor, nucilor, porumbului etc. se întrebuințează tîr n a, în care se adună și cu care se cară din grădină acasă. Fiind ușoară și cuprinzînd mult, tîr n a servește la rădicatul porumbului de jos în pod sau în pătule zise și porumbare...” (D. Basilescu, Prahova, c. Drașina-de-Sus).

Cu același sens tîr n ă în balada *Corbea*:

„Și-și avea Corbea, și-avea
O căță cu nume Dulfa,
De bătrînă ce era,
Păr pe dînsa nu avea;
Avea culcuș într-o tîr n ă
Și-nvălișul dintr-o lînă.”

(*Biblioteca Familiei*, anul I-ii, p. 396)

Atîrn dară s-a născut din tîr n ă. De unde să fie însă aceasta din urmă?

Cu pierderea normală a lui *b* între vocale (*hiberna* = *iarnă*, *cubitus* = *cot*, *caballus* = *cal*, *sambucus* = *soc*, *iert* = *liberto*, *tăun* = *tabanus* etc.), românul tîr n ă reprezintă din punct în punct pe latinul *t a b e r n a*, negreșit nu cu sensul de „cabaret”, ci cu acela de „ce qui contient des provisions”. Să se observe că sufixul latin compus *-e r n a* exprimă în cele mai multe cazuri noțiunea de „réceptacle”; astfel un vas se numea „nassiterna”, peșteră – „caverna”, lampă – „lucerna” sau „laterna”, basin – „cisterna”, apoi romanicul „giberna” – patrontaș; să nu uităm de asemenea pe mediolatinul „zaberna”, un sipet sau o raclă, ceea ce se zicea și „taberna”, bunăoară într-un text: „novo linteolo ea (ossa) involvit, – hospitium venit, in una suarum t a b e r n a r u m collocavit” (Du Cange, ed. Carpent., v. *Zaberna*). Tîr n ă = *t a b e r n a*, ca și „merindă = merenda”, se pare a fi la români o moștenire anume din graiul particular ostășesc al legionarilor romani, la cari *t a b e r n a* era cortul în care mînceau, de unde apoi petrecerea împreună – „contubernium”, tovarăși – „contubernales”. Pe drum *t a b e r n a* = tîr n ă înlocuia pentru ostașul roman pe „taberna = cort”. O analogie logică perfectă ni se prezintă în graiul căzacilor zaporojeni, la cari cuvîntul „kosz” (= românul „coș”) însemna nu numai tîr n ă, dar și corturile ostășești, adecă *t a b e r n a*; în dialectul ruten modern: „*Kiw* = 1. Korb, 2. Feldlager” (Zelechowski, *Wtb.* I, p. 347).

v. *Atăgîrț*.

ATÎRNĂRE (plur. *atîrnări*), s.f.; l'infin. *d' a t î r n* pris comme substantif: 1. action de suspendre; 2. dépendance, soumission. În primul sens, ca și sinonimii *a c ă ț a r e*, *a n i n a r e*, *a t ă g î r ț a r e*, *atîrnare* exprimă mai mult acțiunea de *a a t î r n a* ceva; în sensul al doilea, el se substantivează pe deplin, ca și negativul mai întrebuințat: *n e a t î r n a r e* „indépendance”.

„Acest om își lasă toate lucrurile în *atîrnare* = cet homme laisse toutes ses affaires en suspension”, sau „en souffrance”, după cum traduce Pontbriant.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXV*: „Zici că vrei pre feciorul cel mare să-l înveți mai multe limbi și să-l faci logofăt sau avocat. Știi ce o să iasă dintr-asta? Ai să-ți

osîndești copilul la o vecinică *atîrnare*; să șadă într-o odaie cu pana în mînă, unde a să tînjească ca o floare scoasă din locul ce-i priia...”

v. *Atîrn.*

ATÎRNĂT, -Ă, adj.; le part. passé d’ a t î r n pris comme adjectif: 1. suspendu; 2. dépendant. Sinonimica între *atîrnat* = „de sus în jos” și a c ă ț a t – „orizontal sau de jos în sus” e foarte bine nemerită la Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 9: „ciocoi în doi peri, giumătate a c ă ț a t de protipenda prin măritișul unei mătuși a lui c-un boier mare, și giumătate *atîrnat* în gios de rudele lui de starea a doua...”

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Lîngă el o mîndră salce cu lungi ramuri *atîrnate*
Își împlîntă-ntr-a lui ape cosițele-i răsfirate...”

Același, *Scrisoarea VI*: „soarele sparge norii, ploaia stă *atîrnată* în aer fără-a cuteza să cază...”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 6: „unii purtînd pe umeri dobitoacele ucise, *atîrnate* pe bîrne, alții ducînd cîinii de zgarde...”

Cîntec din Moldova:

„Sub răchita cea plecată
Preste apă *atîrnată*,
Pre marginea Prutului
În dreapta bechetului
Șede Manea adormit...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 12)

Jipescu, *Opincaru*, p. 116: „ie nemerit lucru, hinu micu și dragu neni[i], a nu socoti sînt p-ăl dă ține *atîrnate* în casă o sută dă icoane și șapte cruceoaie!...”

v. *Atîrn.* – *Atîrnați*.

ATÎRNAȚI, s.m.pl.; t. topique: nom propre de plusieurs villages en Roumanie. În *Dicționarul topografic* al lui Frunzescu sînt înșirate vro 15 localități cu acest nume, în districtele Teleorman, Brăila, Dîmbovița, Dolj, Buzău, Mehedinți, Ilfov, Ialomița, Prahova. Neapărat, *Atîrnați* nu poate fi decît pluralul de la adjectivul a t î r n a t; dar ce să însemneze el ca nume topic? Să fie oare că locuitorii din acele sate a t î r n a u oarecînd de o altă localitate, sat sau țîrg? Să fie oare că satele așa numite sînt așezate pe costișul unui deal, ca și cînd ar fi *atîrnate* de sus în jos? Să fie oare o poreclă satirică a locuitorilor cu sensul de „leneși” sau „nedomeriți”...Numai o cercetare amănunțită va putea da un răspuns mulțamitor.

v. *Atîrn.* – *Atîrnat*.

ATÎRNĂTOARE, s.f.; t. pastor.: endroit où les bergers font sécher leurs habits. „*Atîrnătoare* se cheamă la ciobani locul unde ei își a t î r n ă hainele și obielele ude să se zvînte...” (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

„Mînzările ciobanii nu le mîn în strungă după ce le mulg, ci le dă pe hătașuri pînă la locul de culcare ce se cheamă *afîrnătoare* și care este departe de stîna mai bine de un kilometru. Rămîn în *afîrnătoare*, adecă în locul de culcare ca un ceas, apoi pleacă cu mînzările în porneală, vătaful înainte cîntînd din fluier sau din bucium, iar ceilalți le mîn după urmă pe poalele muntelui pînă la strungă...” (Pr. G. Brebu, Prahova, c. Brebu).

„Zăvoadă” sau *afîrnătoare*, unde afîrnă ciobanii obielele și celelalte haine spre a le zvînta” (G. Secăreanu, Dîmbovița, c. Runcul).

v. *Afîrn.* – *Zăvoadă.*

ATÎRNĂTÒR, -OARE, adj.; pendant, suspendu. Cine sau ce *atîrnă*. Cuvînt de prisos, deoarece nu prea diferă prin sens de *atîrnat*.

v. *Afîrnat.* – *Afîrnătoare.*

ATÎRNĂTÛRĂ, s.f.; quelque chose qui est suspendue, qui traîne. Sinonim cu *atîrnare* (Dr. Polysu), dar aplicîndu-se numai în sfera materială și cu un sens mult mai substantival. Astfelu lingura pe care, ca un fel de amuletă, o afîrnă țărani de gîtul mînzului nu este *atîrnare*, ci *afîrnătură*.

v. *Afîrn.* – *Afîrnare.*

1ATÎT, adv. și adj.; tant, autant, en telle quantité. O deosebire riguroasă între adverbul *atît* și adjectivul *atît* e și mai anevoioasă românește de cum era lătinește aceea dintre adverbul „tantum” și adjectivul „tantus”, mai ales cînd acesta din urmă se pune la neutru. De aceea nu este de mirare dacă Laurian și Maxim, a căror definițiune o reproducem aci întregă, amestecă la un loc ambele funcțiuni, făcînd pe *atît* numai adjectiv: „Adjectivul acesta cantitativ admite și sufixul *a* (v. ⁵A), atît în singular: *atîta*, cît și în plural: *atîția*, *atîtea*, *atîtora*; și e de însemnat că admite aceasta chiar și cînd substantivul urmează imediat, însă numai în nominativ: *atîția* oameni, *atîtea* muieri, nu și în genitiv, unde se zice numai: *atîtor* oameni, *atîtor* muieri. Vorba aceasta răspunde la interogativul *cît* și se construie în același mod: *cît* pămînt ai? *atîta*; *cît* apă curge pe rîu? *atîta*; *cît* i oameni sînt în casă? *atîția*; *cît* e vite aveți? *atîtea*; *cît* o r oameni ați făcut bine? *atîtora*; de *cît* e ori ați jurat? de *atîte* ori; *cît* de mare e numărul militarilor înarmați? *atît* de mare; cu *cît* vă îndestulați? cu *atîta*; la *cît* i ați putut face bine? la *atîția*; *atît* noi *cît* și voi perdem timpul în deșert...” Oricît de greu însă ar fi de a despărți funcțiunea adverbială a lui *atît* de cea adjectivală, în unele cazuri totuși cea dentîi este prea învederată, bunăoară în ultimul din exemplele aduse de Laurian și Maxim: „*atît* noi *cît* și voi...”, unde *atît*, ca și corelativul *cît*, nu pot fi decît adverbi. Din punctul de vedere specific românesc, se poate zice că *atît* este mai mult adverb decît adjectiv, sau că este chiar un adverb care cîteodată se adjectivează, căci emfaticul *-a* nu se acață la noi niciodată la adjectivii propriu-ziși, ci numai la adverbi și la elemente pronominale. Această lămurire fiind dată din capul locului, vom putea urmări mai jos pe *atît* în ambele sale funcțiuni împreunate; rămîne subînțeles, neapărat, că el este un curat adverb de cîte ori ne apare ca nedeclinabil.

Răspunzînd la întrebarea *c î t*, *atît* devine uneori sinonim cu *a ş a*, care funcţionează şi el ca adverb şi ca adjectiv totodată.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 6, f. 9 a: „a ş i a - i era portulă, *atâta*-i era sculele, iară mîncăriă sîmbăta şi dumeneca nafora numai...”

În corelaţiunea *atît* – *c î t*, ambii se pot întrebuinţa singuri, sau îşi asociază diferite prepoziţiuni: *c u*, *p r e*, *î n t r u*.

Întrebuinţare neprepoziţională:

Proverbi (Ispirescu, în *Tocil.*, *Rev.*, 1882, t. I, p. 235):

„*Atîta* pagubă cît şi dobîndă.”

„*Atît* făina cît şi aluatul, tot cu împrumutare.”

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 11:

„Răzvrătescu: Nu?...se vede că nu ştii cine sînt şi ce pot eu?

Galuscus: D-ta?...eşti domnul Răzvrătescu; *atîta* t o t ş i l a d a - n p o d...”

Blăstem poporan: „Cîţi peri în podu palmei, *atîta* blagă în casa lui!” (Pr. Ioch. Ilescu, Vîlcea, c. Recea).

Exclamaţiunea: „*atîta* e de mine! = actum est de me!” (*Lex. Bud.*).

Idiotismul: „*atîta* îi e după vînat, după joc etc. = die Jagd, der Tanz ist sein Leben” (Dr. Polysu).

Descîntec „de viermi” din Ialomiţa:

„Cîţi popi în rai,

Atîţi viermi în bubă...”

(E. Bălceanu, *Lumina*, 1886, p. 377)

Urare cu plugul:

„Cîte paie sus pe casă

Atîţia galbeni pe masă;

Cîţi cărbuni în cel cuptori,

Atîţi mîndri gonitori;

Cîte fire în manta,

Atîte vaci a făta...”

(Alex., *Poez. pop.*², 403)

Atît fără prepoziţiune poate să răspundă lui *c î t* cu prepoziţiune, şi viceversa. Coresî, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 5: „c u c ă t ũ omulŭ deîn nafariă bolêşte şi e în neputinţe, *atîta* elŭ deîn lăuntru se înnoiaşte şi se vindecă de păcate...”

Cantemir, *Chron.* I, p. XXXVI: „nu *atîta* copilăreşte p r e c î t blăstămăteşte...”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXVI*: „Jicnicieriul Simeon Durac e un bătrîn p r e *atît* de vesel c î t şi nesupărăcios...”

Întrebuinţare prepoziţională:

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 31: „cu c ă t u - i mai mare şi mai înnaltă destonicaia lui Dumnedzău de neputinţa omului, cu *atîta* iaste mai greu a plăti...”

Miron Costin, *Letop.* I, v. 296: „munţii cei înalţi şi malurile cele înalte, când se năruesc de vro parte, p r e c ă t sânt mai nalţi, p r e *atîta* şi durăt fac mai mare cănd se pornesc...”

Constantin Brîncovean (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 231): „și p r e c î t vor jura ei că are boiarinul domnii-méle Radu Golescu vel comis moșie acolo, p r e a tîta să ție...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 125:

„Jăcuiesc, pradă, omoară, mărfurile împărțesc,
Și cu cît privesc folosul, cu a tîta se iuțesc...”

Costachi Negruzzi, *Toderică*: „Focul îndată s-a aprins și a împlut de pară și de fum î n t r - a tîta cuptorul, î n c î t Morții îi venea să-și deie duhul...”

Alexandri, *Istoria unui galben*: „C u c î t giubeaoa e mai ferfelită, c u a tît țiganul e mai fudul...”

În loc de c î t, a tît poate fi pus în corelațiune cu d e: „a tît – d e”, sau cu c ă: „a tît – c ă”, bunăoară:

Ureche, *Letop.* I, p. 106: „a tîta urăciune stătu între amândoaă besericile d e nu se potû vedere cu dragoste, ce una pre alta hulêște și defaimă...”

Balada *Mihu Copilul*:

„Un cîntec duios,
A tît de frumos,
Munții că răsun,
Șoimii se adun,
Codrii se trezesc,
Frunzele șoptesc...”

Exprimînd totdeauna o noțiune cantitativă, fie ca adverb, fie ca adjectiv, a tît însemnează, ca latinul „tantus” sau „tantum”, uneori p r e a m u l t, alteori p r e a p u ț i n.

Cu sensul de p r e a m u l t:

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 18 b: „de ăaste a tîta bucurie numai de un pîcăt-său ce să pocăiaște, dară cându s-are pocăi mulți c e bucurie vâ pare c-are face...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 68 b:

„Ni-î obrazul negru de-a tîta ocară
Ce ne bate-n față den dzâ până-n sarâ...”

Zilot, *Cron.*, p. 4:

„Adame, dar nu-ți ajunse un rai d-a tîta rod plin?
Nu-ți ajunse, o făptură, numai tu a-i fi stăpîn?...”

Gr. Alexandrescu, *Buchetul*:

„O singură frunză acum mai plutește;
Ea plînge a tîtîta tovarăși de flori;
Străină, uitată, de ce mai trăiește?...”

Cu acest sens de p r e a m u l t, a tît e foarte des în jurăminte poporane: a tîta rău, a tîta bine etc.

Jipescu, *Opincaru*, p. 31: „Fă, cuscruleț, cum te-ndemnai eu, și dă ți-o hi rău așa, *atîta* rău să-mi cază pă casa mea, pă mine or pă odrasla mea, na!...”

„C u *atît* m a i v î r t o s = d’autant plus”.

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 96 b: „cu cât să mulțiasse iscușeniia, c u *atîta* m a i v ă r t o s să ne nevoim cu ruga și cu bunătațale...”

Cu același sens de p r e a m u l t, figurează *atît* în idiotismul: „*atîta* a m a r d e” sau „*atîta* m a r d e”.

Vrancea, *Sultănica*, p. 92: „Ești prima făptură pe care-mi mai răsuflai chinul din mine, d-*atîta* m a r’ de vreme...”

I. Creangă, *Povestea porcului* (*Scrieri* I, p. 94): „Și în sfîrșit, după *atîta* a m a r de trudă și primejdii, cu mare ce au izbutit să ajungă la gura unei peșteri. Aici călătorearea s-a suit iarăși pe aripile ciocîrlanului, din care abia mai putea filfăi, și el și-a dat drumul cu dînsa pe-o altă lume, unde era un rai și nu altă ceva. – Iaca Mănăstirea de Tămîie! zise ciocîrlanul. Acolea se află Făt-Frumos, pe care-l cauți tu de *atît* a m a r de vreme...”

O altă construcțiune cu același înțeles la Ureche, *Letop.* I, p. 96: „de multe ori omul însuși cële ce véde cu ochii săi nu poate să le pue pe rînd, și multe zmintéște, și au spune mai multe, au mai puține; dar cële de demult și răsuflăte de *atîta* v r é - m i d e ani!...”

v. *Amar*.

E interesant un alt idiotism: „*atîta* om = f o a r t e m u l ț i o a m e n i”, la Ion Neculce, *Letop.* II, p. 379: „Hatmanul, văzând că se apucă de gâlceavă, au și rădicat ținutul Hotinului și a Cernăuților și i-au strins pe toți la un loc; iar leșii, văzând că s-au strins *atîta* o m, căzut-au cu rugăminte la Hatmanul...”

v. *Omet*.

Pentru a exprime noțiunea nu de o mulțime grămădită la un loc, ci de un lung șir urmînd unul după altul, se întrebuițează pluralul reduplicat: „*atîți* și *atîți*” sau „*atîte* și *atîte*”.

Cantemir, *Chron.* II, p. 38: „așea de la sine a *atîtea* și a *atîtea* scriitori credință lepădînd...”

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 18: „baba Brîndușe, vrăjitoarea cea bătrînă, precum și baba Fruga, vestita descîntătoare, spunea *atîtea* și i *atîtea* moduri de spaime, c î t cutremur mare te lovea cînd le ascultai...”

Același, p. 367: „Nu te ținca așa măreață cu cîntarea ta, au zis prășăroiul cătră priveghitoare, căci eu pot ție arăta *atîta* și i *atîta* carii și pre mine toată zioa cu așa bucurie mă ascultă ca și pre tine...”

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784, p. 13): „Auzimă și cetimă de patriiarșii cei din légea véche, că au trăit *atîta* și *atîta* ani...”

Altceva este repetițiunea anaforică: *atît* – *atît*, care poate să însemneze și m u l t și p u ț i n, după împrejurări; de exemplu m u l t, la Samuil Clain, p. 7: „*atîta* s-au ostenitū, *atîta* s-au muncitū, *atîtea* nevoi au răbdatū...”, dar p u ț i n, la Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XIII*: „Îl întrebai de unde este? Nu știi, răspundea; știi numai că mama cînd m-a lăut mi-a zis: Niță, dragul meu! să cumperi lumînărele și să le împarți pe la bisericile. *Atîta* știi, *atîta* fac...”

Cu sensul de p r e a p u ț i n :

I. Creangă, *Povestea porcului* (*Scrieri* I, p. 73): „un bordei ca vai de el, niște țeale rupte, așternute pe lăiți, și *atîta* era tot...”

Proverb:

„*Atît* de treabă este,
Numai jujeu îi lipsește”.

(Tocil., *Rev.*, 1882, p. 235)

Balada *Codreanul*:

„Alelei, tîlhari păgîni!
Cum o să vă dau la cîni,
Că de-*atîta* sînteți buni!...”

Cu acest sens însă, *atît* se construiește mai bine cu elemente cari determină puținătatea: *atîta* n u m a i , d e c î t *atîta*.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXII*: „*Atîta* n u m a i c ă marfa lui e marfă ce nu aduce pagubă; ce nu se vinde, se mănîncă...”

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 103:

„Și nici eu să spui nu pot
Cît de frumoasă era,
D e c î t *atîta* vă zic
Că ai ei galbeni zulufi
Pe la tîmple împlețiți
În cosițe mărunțel
Cu găitane de fir,
Era...”

v. *Decît*. – *Numai*.

În locuțiunea poporană: „a se mulțumi p e *atît*”, „a se lăsa p e *atît*”, sau „a se lăsa c u *atît*”, *atît* însemnează: mult, dar nu de ajuns.

Zilot, *Cron.*, p. 113: „priimiți fiind de la Mateiu-vodă încoace, mai vîrtos neamul Cantacuzinilor, pentru milostivire a se chivernisi aici, încă și rudindu-se cu românii, ei nu s-au mulțumit c u *atîta*, ci au rîvnit și la scaunul domniei...”

Plugușorul din Dobrogea:

„Ist domn bun,
Vasile jupîn,
C u *atît* nu se lăsa,
Și degrabă apuca
În sat la Cegai
Ș-aduse opt cai...”

mai jos:

„C u -*atîta* nu se lăsa,
Ci la turmă se ducea,

Nouă saci luă vărğați
De la nouă turme făpți...”

(Burada, *Călăt.*, p., 32)

Balada *Soacra și nora*:

„Bine măre c-o-ngrijea,
Bine măre c-o hrănea:
Cu cojițe de mălai
Uscate de nouă ai,
Cu apșoara ploilor
Tot din troaca boilor;
Dar p-*atît* nu se lăsa,
Ci din gur-o tot certa...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 623)

Balada *Doicilă*:

„Satul măre i-a tot dat
De prînzit și de cinat
Nouă cuptoare de pîini,
Nouă buți pline cu vin
Și bătlage cu rachiu
Ca să aibă ăl deliu,
Deliul Tătarului
Din fundul Buceagului.
Dar p-*atît* nu se lăsa,
Ce fată pe drum vedea,
Cu privirea mi-o ochea...”

(*Ibid.*, 578)

Balada *Gheorghelaș*:

„Dar p-*atît* nu te-ai lăsat
Pînă nu m-ai însurat
Cu-o nepoată ce mi-ai dat...
.....
Nici p-*atît* nu te-ai lăsat,
Și cînd fuse la-nsurat,
Atunci tu m-ai cununat...
.....
Nici p-*atît* nu te lăsai,
Bănișorii că-mi luai,
Cu mireasa că-mi plecai...”

(*Ib.*, 598)

Ca particularitate fonetică, vom menționa forma *atiția* și *atite* la mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 320 b: „așea și pre acestu cucon înaintia a *atiția* năroze învise-lu...”, sau tot acolo, f. 25 a: „*atițea* ai fu viia acēia nice tăiată, nice săpată...” De asemenea la mitropolitul Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 97 a: „cine m-ar scula, pre un într-*atiția* riale ca aciastă și-ntr-*atiția* cădzut păcate?...”; și mai jos, f. 118 b: „dară noi, într-*atiția* ce sântem dăruit, ca nește pizmaș ne pusăm...”

Atît nu vine din latinul *a d - t a n t u m*, după cum se crede generalmente, ci din rusticul *e c c u - t a n t u m*, de unde și italianul *c o t a n t o*. E curios că și Miklosich (*Lautl.* I, p. 22) admite derivațiunea din *a d - t a n t u m*, deși cunoaște formele guturale macedoromâne: *ahîț*, *ahîta*, *ahîțintu*, *ahîținți*, în cari *a h-* se explică numai prin *e c c u-*. În *atît*, *e c c u-* s-a redus la *a-* întocmai ca în „așa = eccu-sic”, în „atare = cutare = eccu-talem”, în „aist = acest = ecc-istum” etc. Pe cînd românul *atît* = *ahîțint* se trage din *e c c u - t a n t u m*, francezul „autant” vine din „aliud-tantum”, iar italianul „altrettanto” din „alterum-tantum”, trei formațiuni deopotrivă latine vulgare.

v. ³Ac. – Acătare. – Atăînd. – Atîțică. – Atîtuț.

2ATÎȚ, s.n.; quantum, somme déterminée. Românește nu se poate zice „un c î t”, ci numai „un *atîț*”, cînd e vorba de o cîtime hotărîită de bani sau de alte lucruri.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 31: „Dobîndă să zice un *atîț* ce după tocmeală dă datornicul împrumutătorului său...”

Ibid., p. 37: „Tovărășia iaste un felu de obștire și să zice cînd doi inși sau mai mulți, tocmindu-se, vor pune toți cîte *atîț*, cu care să neguțătoresc împreună...”

v. *Atîț*. – *Cîtime*.

ATÎȚA. – v. *Atîț*.

ATÎȚICA. – v. *Atîțică*.

ATÎȚICĂ, adv. et adj.; tantet, tantinet, aussi peu. Daminutiv din *a t î t* prin sufixul *-ic*. Își acață mai totdeauna pe emfaticul *-a*: *atîțica*.

Ca adjectiv: „erai numai *atîțica*, nu mai mare, cînd te-am cunoscut întîia dată”.

Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 10: „Parcă nu-mi vine a crede că-i ea, cucoană Zamfiră. Dintr-*atîțica*, s-a făcut coșcogea fătoi!...”

Ca adverb, la Caragiale, *O noapte furtunoasă*, act. II, sc. 1: „cum m-a făcut Dumnezeu pe mine, nu-i trec muierii nici *atîțica* din al meu...”

v. *Atîț*. – *Atîtuț*. – *-ic*.

ATÎTÛȚ, adv. et adj.; tantet, tantinet, aussi peu. Sinonim cu *a t î t i c ă*. Derivă din *a t î t* prin sufixul deminutival *-u ț*, fără a avea nici o trebuință de un prototip latin *t a n t u c e u m* (Cihac). Se întrebuintează mai adesea cu emfaticul *-a*: *atîtuța*. *Lexicon Budan*: „*atîtuț* sau *atîtuța*, so klein, so wenig, so winzig”.

v. *Atîț*. – *Atîțică*. – *-uț*.

ATÎTÛȚA. – v. *Atîtuț*.

ATLANGÎC. – v. *Alîngic*. – *Atingic*.

ATLÂS. – v. *Atlas*.

ATLÂZ (plur. *atlazuri* și *atlaze*), s.n.; t. de comm.: satin. O stofă de mătăasă fină și lucie. La români cuvîntul nu vine din turcul *atlas*, ci din grecul bizantin *ἀτλάζι*, de unde finalul -z, niciodată s, în vechile texturi.

După un crîsov muntenesc din 1572 (*Cond. ms. a Vieroșului*, p. 228 b, în Arh. Stat.), pentru o moșie s-a plătit, pe lîngă bani: „un caftan de *atlazu* și un conteș de urșinic încă din zilele răposatului Basarab-voevod cel bătrîn...”

În *Catastihul mănăstirii Galata* din 1588 (*Cuv. d. bătr. I*, p.198 sq.) se menționează: *atlaz mușchi*, *atlaz albăstru*, *atlaz roșu*, *atlaz negru*...”

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms. în Arh. Stat.), passim, menționează o mulțime de feluri de atlas întrebuințate la „odăjdii” bisericești: „*atlaz verde*”, „*atlaz roșu*”, „*atlaz durengi* cu flori mărunte cu verde, cu roșu, cu albu”, „*atlaz ghiulghiuli* cu flori albe și verzi”, „*atlaz albastru taratli*”, „*atlaz cărmăz*”, „*atlaz nărmzat*”, „*atlaz* mohorât lucru de Veneția”, „*atlaz albu*”, „*atlaz cemeni*” etc.

Gheorgachi Logofătul, *Letop.* III, p. 315: „Fost-au obiceiul vechiu mai-nainte, de zioa Paștilor, la toți boierii de la vel-logofăt până la vel-comis, avea dar de la domn câte un postav mahut și câte un *atlaz flori*...”

La 1705, la nunta Despei Căzănească (*Cond. ms. a Hurezului*, nr. 1, p. 477, în Arh. Stat.) s-a plătit 12½ taleri pentru o „sucnă de *atlaz* galbenă cu sponce de argint poleite”.

La plural se zicea deopotrivă *atlaze* și *atlazuri*.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 219: „s-au întins cîteva bucăți de *atlazuri* și de *tafeti* pre îmbe părțile de uliță pe unde mergea Împăratul...”

Axinti Uricarul, *Letop.* II, p. 177: „dăruindu-le cai, sau postave, *atlaze* și alte daruri...”

În graiul poporan, ca și-n vechile texturi, se zice *atlaz*, nu *atlas*, rimînd totdeauna cu „necaz”.

Balada *Mogoș vornicul*, din Dobrogea:

„Ia pe Mogoș vornicul
Călare pe galbenul
Cu zăbunaș de *atlaz*;
Mor boierii de necaz...”

(Burada, *Călat.*, 157)

Doina *Toată lumea*:

„Cu scurteica de cutnie,
Place multora și mie,

Cu scurteica de *atlaz*,
Face multora-n necaz...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 314)

O rostire și mai poporană este *aclaz*, grupul consonantic *tl* fiind antipatic foneticei române.

Doină din Moldova:

„De iubit ea mă iubește,
Cu dragoste mă-nvălește
Cu oghialul de *aclaz*
Mor dușmanii de necaz...”

(Sevastos, *Cînt. moldov.*, 151)

v. *Taftă*.

ATMIȘCÈ, s.f.; t. de comm.: sorte de fourrure. Cunoaștem cuvîntul numai dintr-un act muntelesc din 1620 (*A.I.R.* I, 1, p. 139): „î-amu datu un cal murgu cu șa turcească cu grana și cu frău, și o dulamă cabaniță cu guler cu vulpi de *atmișcele* roșiu...” Pare a fi un termen turcesc.

v. ¹*Turc*.

ATÒC, n. pr. pers. m. Într-un crîsov moldovenesc din 1433 (*A.I.R.* I, 1, p. 81) se menționează boierul „Jurja *Atoc*”. Acest nume pare a fi deminutiv dintr-un *At*. Orice derivațiune ar fi prea ipotetică.

v. *-oc*.

A-TÒCMA, adv. et adj.; 1. au juste, tout juste, exactement; 2. parfaitement égal. Diferă de *t o c m a* numai prin prepoziționalul *a* (= *ad*). Se întrebuițează în vechile texturi în loc de *î n t o c m a*, împreună cu derivatele *a t o c m e s c* sau *a t o c m e z* „ajuster, accomoder, organiser”, *a t o c m a r e* sau *a t o c m i r e* „ajustement, arrangement”, *a t o c m a t* sau *a t o c m i t* „ajusté, arrangé”. Își prepune adesea pe *d e*: *d e - atocma*, fără vreo schimbare de sens. Se construiește obicînit prin *c u*.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 311, mirîndu-se de victoria lui Mateiu Basarab asupra căzacilor lui Timuș, raționează: „Cine ar putea să crează în socoteală să se înfrîngă oaste căzăcească cu tabără de oaste cum esto oastea muntenească? Nu să defaim; ce ori pedestrașul, ori călărețul vei socoti, și nu vei afla să hie de protiva sinețașului căzăcesc. Ce vei zice: fost-au acolo sirbi, unguri și leși, nu numai munteni. Așa este: leși au fost puțini; ce are hi făcut ei numai de are hi fost tocmală în oastea căzăcească pre obiceiul lor? Siimenii sirbi sau unguri nu-i aleg den munteni, nici sânt siimenii sirbi sau unguri *atocma* c u focul căzacilor...” = „parfaitement égaux à l’artillerie des Cosaques”.

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, Na văznesenie canon, f. 81 a: „ședzû de-a direapta părintelui tău căce eştû *d e - atocma* și *d e - a s i a m e n i a* și într-un scaună cu părintele...”

Același, *Synaxar*, 1683, oct. 10, f. 60 b: „I-au aruncat în temniță, iară pre svântul Theofană, pățându-lă d ă - *atocma*, l-au trimis în Thesalonic la-nchisoare...”

Ibid., oct. 22, f. 77 a: „părintele nostru și d e - *atocma* c u apostolii Averchie...”

Același, 1673, f. 9 a:

„Viața-n pământ să-m calce *atocma* c u pravul

Și slava să-m defaime precum li-î năravul...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 24): „gîlciava lungă *atocma* iaste cu boala hronică...”

Ibid., p. 106: „pre dinluntru cu var și cu prav de cărămidă și sfărături de piatră și de marmore amestecate împlut era; și tot locul înluntru pre ață de-*atocma* a t o c - m a t e r a...”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 62: „acest domn Constantin Brâncovanul, săracul, de-a pururea se silia să supuie pre domnii din Moldova să-i fie supt ascultare, adecă ce ar pofti, ori de bine ori de rău, să nu-i easă din cuvânt; ce cu greu poate să se facă aceasta, având amândoi acești domni țări osăbite și stăpânirea lor de *atocma*...”

v. *Aidoma*. – *Tocma*.

ATOCMĂRE
ATOCMĂT
ATOCMÈSC
ATOCMÈZ
ATOCMÎRE
ATOCMÎT

v. *Atocma*.

ATRĂȚÈL (plur. *atrăței*), s.m.; t. de botan.: *Cynoglossum off.*, cynoglosse. Cihac (II, 477) mai aduce ca poporane formele *arățel*, *otrățel* și *otățel*, cărora le mai dă sensul de „Borago off.”, „Anchusa off.”, derivînd cuvîntul din maghiarul a t r a c é l, cu același înțeles, iar pe acesta din bohemul j i t r o c e l „Plantago major”. În *Dicționarul Budan* sînt formele: *arățel* și *otrățel* cu sinonimica: l i m b a - c î - n e l u i și b o r a n ț ă; la Laurian-Maxim: *arățel*, *otățel* și *otrățel*; la Dr. Polysu: *arățel* și *otrățel*.

v. *Boranță*.

ATÛNCE s. **ATÛNCI**, adv.; alors, pour lors. Se zice mai ades *atuncea*, cu amplificativul -a (v. ⁵A), macedo-românește *atumcia*. Este latinul a d - t u n c sau mai bine a d - t u n c c e. Corespondința cu italianul a d u n q u e, provențialul a d o n x, vechiul francez a d u n c (Cihac) e dubioasă din cauza lui *t = d* și a lui „-que”.

Coresi, 1577, ps. XVIII:

„Să nu mă învâinicure, *atuncea* nevino-
vată voiu fi...”

„Si mei non fuerint dominati, t u n c
immaculatus ero...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XCII:

„Gata-î scaunul tău de-*atunci*...” | „Parata sedes tua ex-t u n c...”

Ca adverb de timp, *atunci* răspunde la întrebarea: c î n d?

Act moldovenesc din 1650 (A.I.R. I, 1, p. 79): „când vor goni pște cu năvodul sau cu mreaja de vreo treabă, *atunce* să fie cu știrea tuturor...”

Dosofteiu, 1673, f. 3 b:

„C î n d urgiăa lui cea mare
Va arde fără-ncetare,
Atunce va fi ferice
De ceia ce nu pun price...”

Cîntec de nuntă:

„C î n d va da lapte din peatră,
Atunci m-oi mai face fată...”

(Marian, *Nunta*, p. 713)

Atunci este nu numai adverb de timp, dar și adverb condițional, corelativ lui d a c ă sau d e.

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 97 a: „c ă n d ă să desparte sufletul nostru de trup, *atunci* moare trupul; așa și sufletul d e să va despărți de Dumnedzău pentru fapte réle, *atunci* va muri cu moartia cîa de véci...”

Dosofteiu, 1673, f. 27 b:

„Că d e nu mî-ar putia să-mî învînce,
Atuncî aş fi în bună ferice
Ș-*atuncî* aş fi curățat de toate
De greșiale cîalîa ce-s de moarte,
Ș-ar fi *atuncî* cu bine priîmite
A rostului mîeu, Doamne, cuvinte...”

Gr. Alexandrescu, *Inima mea e tristă*:

„D a c a din întîmplare
Vei nemeri o floare
Ce poartă un scump nume, ce-i zic: Nu-mă-uita,
Atunci, atunci gîndește
De mine că-ți vorbește...”

Ca adverb de timp, *atunci* poate să privească la trecut sau la viitor, la ce a f o s t *atunci* sau la ce va fi *atunci*, niciodată însă la prezinte, și astfel el se află în opozițiune cu a c u m.

Moxa, 1620, p. 356: „puseră nume beséreciei Capitol, și de *atunce* până a c u m noi chemăm besérecile latinești românêste capiște...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 198: „mai poroncind domnul (Constantin Mavrocordat) mitropolitului și episcopilor să facă tipografie fieștecăre la eparhia 655

lui ca să se tipărească cărți pi-nțales, și așa s-au apucat de au făcut stampă, și d e
atunci și p ă n - a c u m lucrează acea pomenire în pământul Moldovei...”

Zilot, *Cron.*, p. 112:

„Cine să latre?
Cei ce împarte
Cu lupii turma
Ș-atunci, ș-a c u m a...”

Asociindu-și diferite prepozițiuni, *atunci* formează locuțiuni adverbiale:

p î n ă *atunci* „jusqu’alors”;

p e *atunci* „dans ce temps-là”;

d e *atunci* „depuis lors”;

d e p e *atunci* „depuis ce temps-là”.

Act muntenesc din 1683 (*A.I.R.* I, p. 62): „î-am pus viile zălog p ă n ă *atuncea*
la zi...”

Balada *Toma Alimoș*:

„Ce-ai văzut, om mai vedea,
Ce-am făcut, om judeca,
P î n -*atuncia*, măi fărtate,
Dă-ți mînia la o parte
Și bea ici pe jumătate...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 583)

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea X*: „Pe *atuncea*, mitropolitul Antonie întîmplîndu-se a pribegi în Rusia, Patriarhia, fără a mai aștepta alegerea, numi d-a dreptul la scaun pe arhiereul grec Nechifor...”

În privința locuțiunilor d e *atunci* și d e p r e *atunci* cătă să observăm că ele sînt nu numai adverbiale, dar pot fi și adjectivale.

Adverbial:

Ion Neculce, *Letop*: II, p. 213: „au scornit și el (Dabija-vodă) acest obicei rău de vii de pogonul de vie căte un leu să dee, care de *atuncea* s-au tras multă vreme la mulți domni...”

Ibid., p. 259: „scotea (Constantin-vv. Cantemir) mulțime de orănduele pe țară, și pe mazili dăjdi grele, și pe breslași greutate de s-au stîns d e *atuncea*, că era breslași mulți în țară...”

Act moldovenesc din 1656 (*A.I.R.* III, p. 250): „acel sat Mihălcul l-au fost cum-părat Gavril Moțocel moșul vistiîarnicului Pelin și al de Gherman de la Ilea vamășul, și zapis č-au fost d e p r e *atuncea* au perit...”

Dosofteiu, 1673, f. 35 b:

„Că ți-î, Doamne, mila d e p r e - *atuncea*
Aședzată spre toț cu gînd dulce...”

Dar d e *atunci* funcționează de tot adjectival, de exemplu în *Cuvîntul St-lui Ioan*

„ce multă depărtare vâzû de cătră acei pâstori ce-au fostû *atunce* de ceştea ce sântû a c u m, niçî sântû aceştea d e a c u m ũ ca ceîa d e *atunce*...”, unde „ceîa d e *atunce*” însemnează „les homme d’alors”, nu „depuis lors”. De asemenea se poate zice: „cei d e p e *atunci*” = „les hommes de ce temps-là”, nu „depuis ce temps-là”.

T o t *atunci* se traduce prin „en même temps, à la fois”, sau mai bine „alors même”.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 101: „Aşijderea t o t *atuncea* şi de la Crîm s-au sculat Devlet Gherei Han...”

În loc de t o t *atunci* se poate întrebuiŃa mai energic adverbul compus a t u n c e ş i.

„Un idiotism foarte interesant este: „*atunci* ş i n i c i *atunci*”, prin care poporul exprimă o hotărîre nestrămutată fatalistă de a nu se supune chiar unei forţe majore.

Doină din Ardeal:

„Spune, bade, maică-ta
Că noi *atunci* ne-om lăsa
Cînd ea va şti număra
Penele de pe doi cucu,
Iarba de pe nouă lunci,
Poate-*atunci* ş i n i c i *atunci*!...”

(*Tribuna din Sibiu*, 1885, p. 182)

Doină din Bucovina:

„Doar *atunci* m-oi lecui,
Toem-*atunci* m-oi doftori,
Cînd mi-i-aduce gheţişoară
'n mez de vară;
Doar *atunci*
Ş i n i c i *atunci*!...”

(Marian, *Buc.* II, 154)

Balada *Soarele şi luna*:

„Und' s-a auzit
Şi s-a pomenit
Să ia sor pe frate
Şi frate pe sor?
De mi-i arăta,
Atunci te-oi lua,
Atunci, n i c i *atunci*!...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 411)

Cîntecul *Fată de birău*:

„Bico, te-oi lua
Eu cînd oi vedea

Lupul cu cimpoi
Cioban după oi,
Atunci, n i c i atunci!...”

(*Ibid.*, 333)

urmînd așa înainte ca refren. Noi credem însă că în acest cîntec, ca și în balada de mai sus, d. G.D. Teodorescu a supres din considerațiuni metrice pe „și”, căci poporul nu zice: „*atunci, n i c i atunci*”, ci totdeauna: „*atunci și n i c i atunci*”.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 183): „rămînere-aș păgu-baș de dînsul să rămîn, și să-l văd cînd mi-oi vedea ceafa, *atunci și n i c i atunci*, că tare mi-i negru înaintea ochilor...”

Alexandri, *Gură-cască*: „Deie Dumnezeu ca să ies mincinos, însă pînă *atunci și n i c i atunci* nime nu mi-a scoate din minte că orizontul politic e posomorît...”

Vrancea, *Sultănica*, p. 177:

„— Cînd vei lăsa focului viața de haiducie, viață de azi pînă mîine?

— Cînd iataganele ruginite de la căpățîiul tatei s-or schimba din văzduh în iata-gane de aur; cînd din busuiocul de pe mormîntul lui vor răsări dafini și naramzi; cînd codrii or înfrunzi iarna ca și vara, vara ca și iarna; *atunci și n i c i atunci!...*”

O particularitate curat fonetică:

În *Legenda S-tei Vineri*, circa 1580 (*Cuv. d. bătr.* II, 147 sq.), alături cu *atunci* ne întîmpină: *atuînci* (АТѠ.ІЧН), *atoînce* (АТО.ІЧЕ), *atoînci* (АТО.ІЧН), forme grafice dovedind că *n* se rostea ca o vocală nazală, din cauza căriia pe de o parte vocala labială ce-i precede șovăia între *u* și *o*, iar pe de alta putea să se vocalizeze de tot elementul nazal, ca în fragmentul argeșean din 1626 (*ibid.*, p. 243): *atoce* (АТОЧЕ).

v. *Acum.* – *Atunceși.* – *Cînd.*

ATÛNCEA }
ATÛNCI } v. *Atunce.*
ATÛNCIA }

ATÛNCEȘI, adv.; en même temps, à la fois, alors même. Adverb compus din *a t u n c e* și din intensivul *și* (= lat. *sic*), ca și-n „același”, „acoloși” „acumași” etc. E mai energic decît locuțiunea sinonimică, *t o t a t u n c e*.

Ureche, *Letop.* I, p. 148: „Și curând *atunceși* tămplându-se moartea lui Craiu Jicmond, n-au plinit făgăduința...”

Ibid., p. 159: „*A t u n c e* semn mare s-au arătat pe cer și au stătut multă vreme, și *atunceși* au trecut leșii Nistrul...”

Ibid., p. 191: „(Ion-vodă) *atunceși* în ziua de Paști au tăiat pré Ionașco Zbierea, și multe cazne făcea...”

Moxa, 1620, p. 367: „pre bietul Pavlină i tăc capul *atunceși*, iară pre înpărateasa o goni...”

Același, p. 374: „deaca stătu Foca înpărată și dobândi scaunul și steagulă, *atun-ceși* tremeseră de prinseră pre Mavrichie...”

Pravila Moldov., 1646, f. 33: „cându să va fura nescui ceva, să strige cu glas mare și să facă gălăvă să să cutremure toțu, *atunceșu* într-acelū časū cândū vor fura...”
v. *Atunce*. – și.

-ĂȚ, suffixe formant certains substantifs tirés des participes en -a t. Suffixul *-aț* în *f î n a ț*, *g ă i n a ț*, *v i n a ț*, *c î r n a ț*, n-are a face cu latinul *-a c e u s*, de unde-l trag Diez, Cihac și alții (cfr. Ștefurea, *Conv. lit.*, 1877, p. 217). Deja *Lexiconul Budan* a înțeles foarte bine că acest *-aț* vine din lat. *-a t u s*, probabilmente printr-o formă adjectivală intermediară *-à t e u s*. Astfel *fînaț* „prairie” nu este „fenaceum”, ci „fenateum”, de la „fenatum = fenum secatum et siccatum” (Du Cange, v. *Fenare*); *găinaț* „fiente de poules” nu este „gallinaceum”, ci „gallinateum”, de la un verb „gallinare”, „a găina”, de unde și medio-latinul „gallinatus = pullus gallinaceus”; *vinaț* „produit de la vigne” nu este „vinaceum”, ci „vinateum”, de la latinul rustic „vinata = vinea”. Cît privește pe *cîrnaț*, forma primitivă *c î r n a t = c a r n a t u m* circulează în grai pînă astăzi, avînd ca plural *c î r n a ț i*, după analogia căruia s-a format apoi singularul *c î r n a ț*: dîndu-i-se ca plural *c î r n a ț u r i*. Dacă *cîrnaț* ar fi vechi în limbă, el ar avea un plural „cîrnațe”, după cum este: „fînaț – fînațe”, „găinaț – găinațe”, „vinaț – vinațe”.

v. ²-*at*. – *-uț*. – *-eț*.

A-ȚÂMPURA (D-). – v. *Țâmpură*.

AȚAPÒC. – v. *Oțapoc*.

AȚĂ (plur. *ațe*), s.f.; „fil, filet, filament, fibre, ligne” (Cihac). În grai, și la plural se rostește *ață*. Latinul *a c i a*, cu aceeași tranzițiune fonetică *ci = ț*, ca în „facies = = față” sau „glacies = gheață”. Italienește *a c c i a*. Sinonim cu *f i r*, uneori chiar cu *s f o a r ă*, dar cu acea deosebire că sensul fundamental al *aței* este de a servi la cusut, de unde legătura-i cu *a c*, deja la vechii romani: „*a c u s a c i a s q u e*” (Titi-
nius, ap. Nonium).

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „De unde au luat Adam și Eva a c și *ață* de au cusut frunzele de smochin?...”

Balada *Corbea*:

„Năpîrci ca u n d r e l e l e
S-au făcut ca grinzile,
Iar șerpîi ca *ațele*
Acum sînt ca buțile...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 533)

De aimintrea, la orice *t o r t r ă s u c i t* se poate zice *ață*, bunăoară: „leagă cu *ața* coarnele bouului, a măsura locul cu *ața*, adecă cu *f u n e a*” (*L.M.*).

Ureche, *Letop.* I, p. 175: „(boierii) au tăiat *ațele* cortului asupra lui Ștefan-vodă, și acolo cu multe rane pătrunzându-l l-au omorît...”

La țărani se cheamă *ațe* legăturile de la opinci.

„Locuitorii de la munte poartă opinci, adesea și femeile. Opincile se leagă de picior cu nește *ață* făcute de păr din coadă sau coamă de cal negru sau păr de capră neagră, pe care răsucindu-l țărani îl împletesc și acestea se cheamă *ață* n e g r e la opinci. Părul negru este privit în părțile despre munte ca cel mai frumos și la femei...” (I. Solescu, Suceava, c. Lămășeni).

„La ciobani *ața* cu care-și leagă opincile se zice t ă r s î n ă” (I. Rugescu, Iași, c. Bădeni).

Balada *Ion*:

„Mă dădui din deal în luncă
Să-mi leg *ața* la opincă,
Să-mi tai și de o măciucă...”

(Reteganu, *Cărțile săteanului*, 1886, p. 128)

Doină din Ardeal:

„Nu mă călca pe picior,
Că eu știu de ce ți-i dor;
Nu mă călca pe obiele,
Că eu știu de ce ți-i jele;
Nu mă călca pe opinci,
Că eu știu ce vrei să zici;
Și nu mă călca pe *ață*,
Că eu te cunosc pe față,
Pe ochi și pe buzișoare,
La inimă ce te doare...”

(*Tribuna din Sibiu*, 1886, p. 177)

Ața m ă m ă l i g e i:

„La mîncare mămliga sau măliguța se taie cu o *ață* de cînepă” (I. Rugescu, Iași, c. Bădeni).

De aci vine în *Hora vinului*:

„Băgai mîna-n punga chingei,
Găsii *ața* mămligiei;
Băgai mîna-n buzunare,
Găsii cremene ș-amnare...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 333)

„*Ața* c u ț i t u l u i = firul de oțel care se desface de pe ascuțitul cuțitului prin continua ascuțire” (*L.M.*).

În mai multe obiceiuri populare *ața* joacă un rol important, de exemplu:

„Pentru friguri se descîntă și se face 9 noduri pe o *ață*, pe care bolnavul o poartă apoi la gît” (Al. Stoenescu, Ialomița, c. Perieții).

„Femeia care vrea să nu se atingă lupul de vitele sale leagă un ac cu *ață* de
660 mănuașă doniței și-l poartă atîrnat în doniță cît vrea...” (*Țara nouă*, 1887, p. 192).

„Unii zic că vîrcolacii se suie la lună sau la soare pe *ața* ce s-a sucit într-o zi de duminică, iar alții cred că pe *ața* ce se toarce noaptea la lună” (G. Sireteanu, Botoșani, c. Rănghilești).

„Cînd cineva are judecată cu altul, își face o *ață* de cînepă de vară și, după ce a descîntat-o, se-ncinge cu ea peste mijloc, la genunche, la gleznele picioarelor, la mîni, la coate și la gît, aceasta spre a se putea uimi judecătorii de a-l pedepsi și a se pune lucrul la uitare...” (Pr. I. Călugăreanu, Tecuci, c. Movileni).

v. *Bobotează*.

În proverbi:

„A zburat puiul cu *ața*
Tocmai cînd era dulceța...”

cu varianta:

„A zburat puiul cu t e i u l
Tocmai cînd era temeiul...”

(Tocilescu, *Rev.* I, p. 233)

Despre un om flămînzit: „Nici *ață* n-am tras prin gură de aseară pîn-acum” (Pann, *Prov.* I, 22).

Despre îmbrăcăminte săracăcioasă sau jerpelită: „Din călcîie pîn’ la cap, haina lui mai mult *ață* decît față” (*Ibid.*, I, 133).

„Mai mult *ață* decît față se vedea în al ei port,
De cînepă, în și lînă și de tot felul de tort...”

(*Ibid.*, I, 137)

Despre năcazurile vieței: „Trăiește viață cîrpită cu *ață*” (*Ib.*, I, 155); sau:

„Noroc și viață
Legată cu *ață*...”

(Baican, *Vorbe bune*, p. 9)

La românii de peste Carpați: „el e cu șerpar de *ață* = sărac” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„A se ținea într-un fir de *ață* sau într-o *ață*”, o locuțiune proverbială despre ceea ce abia se ține.

„Necăjita lui viață
Se ține-ntr-un fir de *ață*...”

(Pann, I, 132)

„Dar a omului viață, după cum singur spuneai,
Se ține-ntr-un fir de *ață* și se rupe gînd cînd n-ai...”

(*Ibid.*, II, 89)

Vrancea, *Sultănica*, p. 36: „viața ce abia se mai ține într-o *ață*...”

Ion Creangă, *Stan Pățitul* (Conv. lit., 1877, p. 24): „un ciofligar de-alde tine, dar acela era o leacă mai chipos și altfel îmbrăcat:

Cu antereu de canavață,
Ce se ține numa-n ață,
Și cu nădragi de anglie
Petece pe ei o mic...”

Un fir de ață însemnează în genere ceva foarte mic sau foarte puțin.

A. Pann, *Prov.* III, 96:

„Nu sta să ne dai povață,
Că nici cât un fir de ață
Nu-ți dăm prin gură să tragi...”

Același, II, 11:

„Cînd va fi-mpărat, să știe și închisoarea cum e,
Iar nu pentr-un fir de ață or d-altceva vinovat,
Să-l ție pe toată viața în pușcărie băgat...”

Idiotismul: din fir pînă-n ață = cu toate amănuntele oricît de mici.

Pann, II, 96:

„În scurt, nu ajunge omului viață
Ca să-i spuie toate d i n f i r p î n ă - n ață...”

Același, II, 142:

„Și îi povestiră d i n f i r p î n ă - n ață
Pentru ce veniră ei de dimineață...”

Vrancea, *Sultănica*, p. 141: „mestecă pesmeți de Brașov, urmărindu-și fiecare gîndurile și planurile, cari ar fi putut izbuti, d i n f i r p î n ă - n ață, fără cutare greșală, cutare lăcomie...”

v. *A-fir-a-păr*.

În graiul vechi: „pînă într-un cap de ață, pînă la un cap de ață = fără a lăsa nemic”.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 56: „au încărcat și bucate și vinul și grîul p ă n ă î n - t r - u n c a p d e ață, de au lăsat numai peatră seacă...”

Ion Neculce, *ibid.*, p. 210: „i-au plătit lucrurile toate acele de la senatori ce-i luasă p ă n ă l a u n c a p d e ață...”

Același, p. 229: „măncat-au tot, și pâne și dobitoc, și au jăcuit tot p ă n ă l a u n c a p d e ață...”

Cu același sens se zicea altădată: „pînă la un cap de a c”.

v. ¹Ac [vol. I, p. 110].

E foarte interesantă locuțiunea poporană: „t r a g e ața l a...”, prin care se ex-

A. Pann, *Prov.* I, 57:

„Pesemne p ă c a t u l și aȚa îi trage
Amîndoi viața în nevoi să-și bage...”

Basmul *Șearpele moșului* (D. Stăncescu, *Basme*, p. 50): „...n-aveau copii neam. Se tot gîndeau ei să ia vrunu de suflet, dar nu-i prea t r ă g e a aȚa, că de! alta e copilul tău ș-alta e al de suflet...”

Basmul *Poveste țărănească* (Ispirescu, *Legende*, p. 260): „era să uit a vă spune că în curtea Zmeoaicei era de jur împrejur pari înfipti în pămînt, și în fiecare par cîte un cap de om din cei ce îi t r ă g e a aȚa l a m o a r t e și-i împingeau păcatele să-i calce hotarele...”

Basmul *Cei trei frați* (*ibid.*, p. 280): „Gazda se sili în toate chipurile să-l oprească de la această otărîre a sa. Fu peste puțință. Îl t r ă g e a aȚa l a r e l e...”

Scapin de Molière, trad. de C. Rasti (1836, p. 76): „Cînd este să-i vie omului la cap, parcă-l t r a g e aȚa...”

Ghicitoarea despre „pepenele”:

„AȚe-ntinse,
Gheme strînse”.

(Ispirescu, *Ghicitori*, p. 25)

C a p e aȚă = drept, fără cotitură.”

Canemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 105): „pre malurile gîrlei, tot féliul de pomăt roditoriu și tot copaciul frunzos și umbros, di-a rîndul, ca cum pre aȚă di-a dreptul, și unul de altul di-a departe ca cum cu pirghélul ar fi fost puși, frumos odrăsliia...”

De aci aȚă se întrebuințează adverbial, fără nici o prepozițiune, cu sensul de „en ligne droite”.

Basmul *Tămîia dracului* (Reteganu, *Povești ardelenesti* II, p. 65):

„Și merge dracul cel mai isteț aȚă la mănăstirea sfîntului părinte, ș-acolo se dă peste cap și se face o fată frumoasă...”

Basmul *Arvinte* (*ibid.*, V, p. 83): „buna mea muiere prinde a plînge și merge aȚă la curte...”

În fine, ca termen topic, aȚe se zicea la păraie mici, „un fil d'eau”.

Crisov moldovenesc de la Alexandru-vodă din 1630 (*Doc. Rom.* II, nr. 1, p. 1, 3, în Arh. Stat.): „părăul Bicazului în sus până în gura Jidanului, de ci Jidanul în sus până în gura Bistrii, și iară Bicazul în sus până în obârșiile AȚilor, și toate AȚăle, și de acolo până la muntele lungu...” Apoi în crisovul de la Moise Movilă din 1631 se repetă: pînă la obârșiiale AȚelor și AȚele toate...”

v. *Bumbăcel*. – *Fir*. – *Sfoară*. – *Nojiță*. – *Tărsîină*...

²AȚĂ, adv.; directement, tout droit.

v. ¹AȚă.

³AȚĂ, s.f.; fil d'cau. – v. ¹Ață.

AȚEGĂN, s.m.; t. de météo. popul.: vent du nord-est, bise. Aproape sinonim cu c r i v ă ț. Termen propriu românilor de peste Olt pînă-n Banat, fie sub forma *ațegan*, fie aspirat: h ă ț ă g a n.

„H ă ț ă g a n u l = vîntul de la nord” (M. Dragalina, Banat, c. Borlova).

„Vîntul mare = cel de la apus; *ațegan* = cel de la răsărit” (Pr. R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

Este învederat că *ațegan* însemnează „vînt care vine din H a ț e g”, adică din partea Transilvaniei, spre nord-răsărit de Oltenia și de Banat, iar numele topic H a - ț e g, la rîndul său, este un cuvînt întrebuintat pînă astăzi în munții Țărei Românești cu sens de „pădurice”:

„Cuvinte pentru locuri acoperite de arbori sălbateci: codru, pădure, h a ț e g, rediu, zăvoi. H a ț e g vrea să zică pădure mărunță, tînără, tufiș, lăstar des” (N. Panaitescu, Muscel, c. Băjești).

Prin urmare, h ă ț e g diferă numai prin sufix de h ă ț î ș „buisson, taillis”, despre a căror derivațiune din tulpina h a ț a se vedea la locul său.

v. *Crivăț*. – *Hațeg*. – *Hățiş*.

AȚEGĂNĂ. – v. *Hățăgană*.

¹AȚICĂ, s.f.; fil fin. Deminutiv din a ț ă și sinonim cu a ț i ș o a r ă.

v. *Ațisoară*. – *Tiriolic*.

²AȚICĂ, s.f.; t. de comm.: sorte de toile. Un fel de pînză subțire, făcută numai din *ață* ca urzeală și ca bătătură.

v. ¹Ațică.

³AȚICĂ, s.f.; t. de choréogr. popul.: une sorte de danse villageoise. Acest joc țărănesc e propriu județelor Prahova și Buzău. Noi îl cunoaștem din satele Cislău, Pătărlagi, Mărunțiș, Benga, Brebu, Mălăești, Provița, Pietroasa, Nechoiu, Viperești, Cîndești, Gherghița, Udrești etc.

Jipescu, *Opincaru*, p. 51, înșirînd danțurile țărănești: „ca-la-Breaza, doi-dă-mîină, sultănica, *ațica*, ardilineasca...”

„*Ațica* se joacă în chipul următor: Flăcăul ia de mîină o fată, se opresc față-n față, fac trei mișcări din mîini: una la dreapta, una la stînga și alta iar la dreapta, apoi pornesc înainte făcînd trei pași spre dreapta, se întorc la locul de unde au plecat, fac alți trei pași spre stînga, se întorc iarăși etc. Părechi pot fi una sau mai multe. Cînd joacă numai flăcăi, mai rar, atunci ei se prind de mîini sau și cu mîinile pe umeri, oricît de mulți, ca și la sîrba sau brîul, făcînd apoi aceleași mișcări. Sătenii țin foarte mult la *ațica*.” Această notiță o datorim d-lui profesor B. Iorgulescu din Buzău, împreună cu notațiunea de mai jos după jocul lăutarilor, cari cîntă întocmai așa, cu



Ca termen coreografic, ațica să fie oare un deminutiv din a ț ă? Ar fi anevoie a găsi vreo analogie între o a ț ă și între mișcările acestui joc. Să fie oare un nume personal, bunăoară ca la danțul „Sultănică”? E mai probabil; însă ce fel de nume? La serbi A ț a e deminutiv din „Alexie” (Karadžić, v. *flua*), de unde ar fi A ț i c ă , ca „Costică” din „Costa”, „Petrică” din „Petru” etc., sau ca la femei, „Mițică” din „Miță”. Oricum, ar rămînea totuși a se cerceta originea logică a acestei denumiri.

v. *Brîul*. – *Sultănică*.

AȚIGĂN. – v. *Țigan*.

¹AȚÎN (*aținut, aținere*), vb.; guetter, être aux aguets. Din latinul *a t t i n e o* cu sensul de a ținea strîns sau de aproape, ca la Plaut: „ante oculos *a t t i n e s* = *ații* denaintea ochilor”. Locuțiunea tipică, din care derivă celelalte accepțiuni, este: *ațin c a l e a* cuiva, de unde apoi reflexiv: *m ă ațin î n c a l e*. În balada *Miul Cobiul* se întrebuințează chiar „ț i n c a l e a” ca sinonim cu „m ă ațin”:

„Și p-aici s-ațin,
Calea că mi-ți ț i n
Patruzeci și cinci,
Cincizeci fără cinci
De voinici levinți...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 491)

Doină din Moldova:

„Calea mîndrei *aținui*
O florică de-i cerui:
Cerui floarea sînului,
Ea-mi dă floarea crinului;
Cerui floarea din guriță,
Ea-mi dă floarea garofiță...”

(Alex. *Poez. pop.*², 237) **665**

Alta:

„Aș veni și n-am cu cine,
Dușmanul c a l e a-mi aține,
Și-ntre noi un deal ș-o vale
Strică dragostile tale...”

(Conv. lit.; 1886, p. 619)

Alexandri, *Surugiul*:

„Iar când un dușman c a l e a-mi aține;
Îi dezmiard fața cu șfichiul de foc...”

Același, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc.10: „Domnule Radu, trezește-te că vine dușmanul... să-i aținem c a l e a...”

A. Vlăhuță, *Nuvela*, p. 129: „Tu, om să sfărâmi petrele-n palmă; în loc să te-apuci de-o treabă, ații c a l e a celei fete și-ți prăpădești ziua pe fleacuri...”

În loc de „ațin calea” se zice mai puțin energic: m ă ațin la drumuri, la potici; sau numai: m ă ațin.

Alexandri, *Concertul în luncă*:

„Frățiori și romănițe, care se ațin la drumuri,
Clopotei și mazărele îmbătate de parfumuri...”

Doina *Iubirile*:

„Iubirile care-s mari
Stau la drumuri ca tîlhari,
Iubirile care-s mici
Se ațin pe la potici...”

(Alex., *Poez. pop.*², 304)

Balada *Mihu Copilul*:

„Dar ce mă apasă
Și-n drum nu mă lasă,
Că s-ațin pe-aici
Patruzeci și cinci
Cincizeci fără cinci
De haiduci levinți...”

„Ațin’te! unul din strigătele vînătorești” (Pr. P. Dobrea, Prahova, c. Dîrmănești).

„Termeni vînătorești: se duce la pîndă, se aține, face pătul...” (Gr. Bantaș, Iași, c. Stîncă).

I. Creangă, *Danilă Prepeleac* (Conv. lit., 1876, p. 457): „Acela-i copilul meu cel mai mic. Aține-te! Și când l-oi trezi din somn, să te iei după el...”

Alexandri, *Cetatea Neamțului*, act. II, sc. 4: „Ațineți-vă, fraților, că acu-i greul!

Figurat, se poate zice: mă *ațin* la foloase, la câștig, la petreceri etc.

Jipescu, *Opincaru*, p. 103: „Streinu va-nții să hiie-mpămîntenit cu zisa aleșilor țări[i], și pă urmă să s-ațiiie la drepturi...”

v. *Țin*.

²AȚÎN (*aținat, aținare*), vb.; suspendre, attacher. Diferă numai prin prepoziționalul *a* (= *ad*) de „î n ț i n = aliquid leviter adfigo, etwas dicht anfüngen”, pe care *Lexiconul Budan* îl trage din latinul *i n - t e n e o*, de unde însă el nu poate veni, căci ar da în flexiune pe „înținut, înținere”, iar nu pe „înținat, înținare”. *Ațin*, ca și sinonimul *î n ț i n*, derivă din prototipuri *a d - t e n a r e*, *i n - t e n a r e*, de la latinul *t e n u s* „corde, cordage”, de unde și medio-latinul *t e n a* „vittarum extremitas d e p e n - d e n s” (Du Cange), însemnînd, prin urmare, a anina ceva de o cordeluță sau sfo-ricică. Sava Barcianu aduce numai participiul trecut *aținat* „hängend”, pe care-l găsim și-n doina din Ardeal:

„Trandafir verde-*aținat*,
Asară te-am așteptat
Tot cu foc și cu lumină
Și cu dor de la inimă...”

(R. Simu, c. Orlat)

Laurian și Maxim (*Gloss.*, 31) au confundat pe *ațin* cu *h î ț î n* „secouer”.

v. *Înțin*.

AȚINĂRE } v. ²*Ațin*.
AȚINĂT }

AȚINÈRE, s.f.; l'infin. *d' a ț i n* pris comme substantif: 1. action d'être aux aguets; 2. vigilance, persistance. În prima accepțiune, reproduce sensul fundamen-tal al verbului: *aținerea* drumului; accepțiunea a doua, foarte nemerită, ne întim-pină la Nic. Costin, *Letop.* II, p. 107: „noi, cineși din partea sa, cu sfință *aținere* făgăduim...”

v. ¹*Ațin*.

AȚINTĂRE. – v. *Ațintez*.

AȚINTĂT, -Ă, adj.; le part. passé *d' a ț i n t e z* pris comme adjectif: fixé. În-dreptat spre o ț i n t ă.

Balada *Pintea viteazul*:

„Din mine puteți afla
Că moartea mea că va sta
Din trei fire de grîu sfînt,
Dintr-un plumb micuț d-argint

Bine-n armă îndesat
Și la peptu-mi ațintat...”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 81)

v. Ațintez. – Ațintit.

AȚINTESC (*ațintit, ațintire*), vb.; fixer, pointer, viser. Sinonim cu *ț i n t e s c*, din care derivă prin prepoziționalul *a* (= *ad*).

Basmul *Cei trei frați* (Ispirescu, *Legende*, p. 283): „Apoi ochii tuturor se ațintiră la măiastra, și mărturisiră că așa frumusețe de muiere nici c-au mai văzut...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 92: „Șăzînd lungit, într-un răsărit dă soare, pă iarba muntelui Gămăliea – mai iera trei zile, pare-mi-să, pîn’la la Sîn-Pietru – auzii buciumu păstoresc. Sunetu lui mi-ațintiră și urechia și inima...”

v. Ațintez. – Ațintit. – Țintă. – Țintesc.

AȚINTEZ (*ațintat, ațintare*), vb.; fixer, pointer, viser. O variantă a lui *a ț i n t e s c*.

Gr. Alexandrescu, *La Drăgășani*:

„Și ochi[i]-mi s-ațintară pe semnul mîntuînței
Ce singur se înalță în locul de suspin...”

Același, *Barca*:

„Din rătăcita-mi barcă, ce-o las la întîmplare,
Ochii mei cătră ceruri uimit îi ațintez...”

I. Văcărescu, p. 105:

„Ochilor, ațintați
În cer icoana sfîntă!...”

v. Ațintesc. – Ațintat.

AȚINTIRE. – v. Ațintesc.

AȚINTÎȚ, -Ă, adj.; le part. passé d’ *a ț i n t e s c* pris comme adjectif: fixé. O variantă a lui *a ț i n t a t*.

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 14: „Junele, a cărui atențiune era ațintită la cea mai mică mișcare ce se petrecea, auzi și el acest zgomot...”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 7: „Și eu am văzut cîrduirile de dropii, cutrierînd, cu pas măsurat și cu capul ațintit la pază, acele șesuri fără margine...”

I. Slavici, *Novele*, p. 182: „O clipită privirea lui rămase ațintită asupra Ilencei...”

v. Ațintesc. – Ațintat.

AȚIPEALĂ (plur. *ațipeli*), s.f.; assoupissement. Întepenire după *m o ț ă i a l ă* și înainte de *a d o r m i r e*. Sinonim cu *a ț i p i r e*, dar cu o nuanță mai substantivală.

Jipescu, *Opincaru*, p. 103: „cînd te trezești că ai drepturi, scoală din  Ț eal ...”
v.  Ț esc. – -eală.

ĂȚĂȚĂ (* Ț it*, * Ț ire*), vb.; s'assoupir. Sinonim cu a d o r m   m o       i e s c, dar exprim nd o fază intermediară; c nd cineva  Ț ește, nu mai m o       i e   t e, dar poate să  Ț easc  fără a fi încă a d o r m i t. Este un început de a d o r m i r e, caracterizat mai ales prin nemișcare,  i un sf rșit de m o       i r e, în care omul se mai leagănă sau dă din cap. Cihac (II, 3) trage pe  Ț esc din slavicul s   p a t i, z a s y - p a t i, z a s i p i t i „dormir, s'endormir”; o etimologie în care sensurile se-mpacă, însă numai sensurile. Sub raportul fonetic, slavicul z a s i p i - e peste putin  să devină la români  Ț i-, căci pe de o parte noi conservăm totdeauna în cuvintele împrumutate de la slavi pe prepoziționalul „za”: zăbavă, zălog, zămislesc, zavistie, z vod etc., iar pe de alta, fie împrumutul de orice natură, un s între vocale nu se preface în  , cel puțin când nu se învecinează cu o consoană dental  pentru ca tranzițiunea să fie justificată printr-o acomodatiune. Mai  nt i, a- în  Ț esc este prepoziționalul a = a d, ca  i-n „adorm” sau în „aromesc”; restul, - Ț esc, este latinul s t u p e s c o, incoativ de la s t u p e o. S t u p e o, s t u p e s c o exprimă tocmai noțiunea de a cădea în nemișcare ca în  Ț esc, de unde la Cicerone (*Acc. V*, 36): „cum hic s e m i s o m n u s s t u p e r e t”, iar într-un text mediolatin (Du Cange, ed. Carpent. VI, 398): „suspensis sensuum exteriorum actibus ac s t u p i t o c o r - p o r e quasi lapis reddebatur immobilis”. Vocalea în latinul s t u p (e o) = gr. σ    ( ) era acea vocală nehot r t  între i  i u pentru care  mp ratul Claudiu voia să născocească o literă specială; de aceea în „stupeo”  i „stipo” radicala este aceeași (cfr. Corssen, *Ausspr.*² I, 505), iar în latina vulgară circulau deopotrivă „stippa”  i „stuppa”, „stipare”  i „stupare” (Du Cange).  n scurt, românul  Ț esc este latinul a d - s t i p e s c o sau a s t i p e s c o.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1681, noevr. 4 (f. 106 a): „ș-am     it  pu nel  de am d o r m i t supt  umbră de um pom ...”

Vrancea, *Sult nica*, p. 128: „Șeful de masă tresări ca un om care  Ț ind pe scaun m o       i e  i se izbește cu barba de pept...”, unde  Ț ire nu este încă deplin , deoarăce mai urmează m o       i r e.

Același raport ne  nt mpin  mai jos între  Ț esc  i c l i p e s c sau c l i p o - c e s c, adecă mai mișc din ochi.

Balada *Dr gu a  nșelat *:

„Maica tot lucra,
Mereu se-nv rtea,
Toate le făcea,
Iar fiica ședea
Cu ochii c l i p i n d,
 n somn  Ț ind...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 661)

Basmul *Fata Ciudei* (Sbiera, *Povești*, p. 60): „Tot nu se da somnului, tot se-mbărbăta; dară mai pe urmă au fost biruit de fire și au *ațipit* puțin. Cum au c l i p o c i t, au slăbit căpăstrul din mână...”

În Banat, îmi scrie d. S. Liuba din Maidan că pe lângă *ațipesc* se întrebuințează în loc de m o ț ă i e s c verbul c u c ă i e s c, neapărat de la „cuc = amețit” (Marian, *Ornit.* I, p. 47).

După fiecare deșteptare din somn, urmează o nouă *ațipire* înainte de a d o r m i r e.

I. Creangă, *Ivan Turbincă* (*Scrieri* I, p. 302): „Ce-ar mai fi și cutremururile ieste, zise Ivan, mai făcînd cîteva cruci pînă la pămînt, și apoi iară se culcă. Dară cînd să *ațipească*, deodată se aud prin casă o mulțime de glasuri...”

Doină din Ardeal:

„— Trandafir de pe fereastră,
Nevastă, dragă nevastă,
Scoală, mulge vacile,
Că răsare soarele!
— Foaie verde de dudău,
Măi bărbate, dragul meu,
Lasă să mai *ațipesc*,
Că minteni le ȋncotesc!

(J.B., *Trans.*, 456)

Basmul *Pici ramură* (Stăncescu, *Basme*, p. 15): „Noaptea nu *ațipi* nici cît dai într-un amnar...”

„O formă gerundială curat poporană, *ațipindă* în loc de *ațipind*, la Jipescu, *Opincar*, p. 38: „Colindători[i] dă trimiși pleacă la alți săteni, îi scoală și pă ei, ș-apăi se-ntorc iară la hăi dîntii care li să par mai codelnici și-i dășteaptă d-or hi *ațipindă*...”

v. *Adorm.* – *Aromesc.* – *Cucăiesc.* – *Moțăiesc.* – *Somn*...

AȚIPÎRE }
AȚIPÎT, -Ă } v. *Ațipesc.* – *Ațipeală*.

AȚIȘOARĂ (plur. *ațişoare*), s.f.; petit fil, filet. Deminutiv din a ț ă. Sinonim cu a ț i c ă.

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 156: „Copii! Iată ceuca cēia ce gîndea a fi mai mare decît un vultur. – Aceștea legîndu-o cu *ațişoare* de picior, o hrănea și se juca cu ea...”

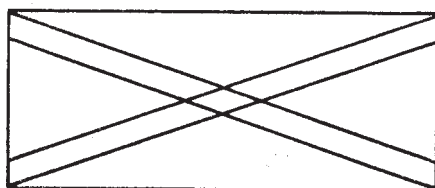
Același, p. 261: „capul meu numai cît într-o *ațişoară* atîrnă...”

v. *Ață.* – *Ațişoarele.* – *-iș.* – *-oară*.

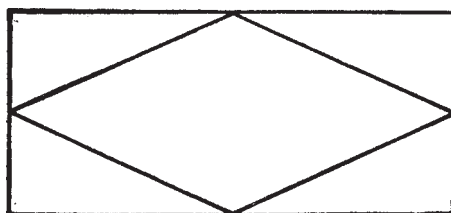
AȚIȘOARELE, s.f. pl. artic.; sorte de jeu enfantin. Copiii iau cîte doi o a ț ă lungă și, întinzînd-o legată la capete printre degetele amînduror mînilor, îi dau diferite fi-gure geometrice, numite: o g l i n d ă, m a s ă, c r u c e etc.; bunăoară: o g l i n -



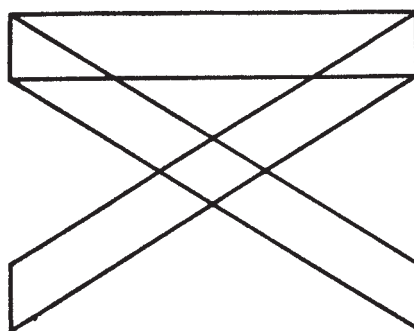
crucea:



masa:



scrînciobul:



v. Ațișoară. – Copil.

AȚÎȚ (*ațițat, ațițare*), vb.; attiser, exciter, stimuler, susciter. „A *ațița*, a a p r i n d e focul; a î n t â r î t a, a r â s c u l a, a î n t e ț i, a î m b o l d i, a s u m u ț a” (Cos-tinescu). „*Ațițare* = a a p r i n d e focul, de aci în genere a aprinde, a deștepta, a înflăcăra” (*L.M.*). În privința focului, *ațiț* este aceea ce-i s c o r n e s c în privința vîntului, de unde și apropiarea între ambele cuvinte.

Dionisie Eclesiarcul, *Chron.* (Papiu, *Monum.* II, p. 168): „răsmirița aceasta a doua într-acestași chip s-au s c o r n i t și s-au *ațițat*...”

A face foc materialmente, a sufla pentru ca să se aprinză mai bine, este sensul fundamental al lui *ațiț*.

Moxa, 1620, p. 354: „veni unŭ lupŭ deîn pădure și purta gâtejii de bâga în foc ŭ, iarâ unŭ vulturŭ bâtea cu arepile și aducîa vântŭ de-lŭ *ațița*...”

O maximă d-ale vornicului Iordachi Golescu (*Conv. lit.*, 1874, p. 74): „Cum vîntul *ațiță* focul, așa vorba *ațiță* vrajba”.

Basmul *Poveste țărănească* (Ispirescu, *Legende*, p. 254): „De mai ținea lupta numai cît ai *ațița* un foc, s-ar fi muiaț și cine știe ce se întîmpla...”

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 342): „Și așa zicînd, pune poalele-n brîu, își suflecă mînicile, *ațiță* focul și s-apucă de făcut bucate...”

A. Pann, *Prov.* II, 153:

„Cu o mînă îi dă țîță,
Cu alta focul *ațiță*...”

Proverb: „Dintr-o scînteie se *ațiță* focul” (Pann, II, 93).

Locuțiunea proverbială: „îmi *ațiț* paie în cap = îmi fac nevoie” (*Lex. Bud.*); mai obicînit: „îmi a prînd paie în cap”.

De la foc, *ațiț* se îndrumează spre alte accepțiuni trecînd mai întîi prin asociațiunea de idei cu *ferbînte*, *a prîns*, *înflăcărăt* etc.

Cantemir, *Chron.* I, p. 241: „care lucru pre cît inima lui Traian aŭ înpuns, pre atîta, în *ferbîntînd* - o, spre izbîndire și răscumpărare au *ațițat*-o...”

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 39:

„Căci, dacă se stinge dorul cel a prîns din căpătîi,
Niciodată nu se poate să s-*ațițe* ca întîi...”

Același, *Prov.* III, 85: „Plosca-l *ațiță* mai tare de se făcu numai foc...”

Ațiț vrajbă:

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 41: „iară Ilie Cantacuzino acolo au rămas, *ațițându-se* vrajbă între domnul muntenesc și între Mihai-vodă...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 1493:

„Vrajbă între ei s-*ațiță*, cad întru nemulțumire,
Care de care să ieie a țarei ocîrmuire...”

Ațiț zarvă sau zorbă lîc:

Cantemir, *Chron.* I, p. 61: „mare pîrjol de zarvă și nepotolită gîlceavă s-au *ațițat* între greci...”

Același, II, p. 38: „pricinele zarvelor, carele spre apus ca un pojar nestîns și nepotolit să *ațița* și să lăția...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 64: „mare zarvă s-au *ațițat* în țară, îmmulțîndu-se tîlharii...” și mai jos, p. 70: „de cîte ori zarve ca aceste s-au *ațițat* asupra vreunui domn, tot de risipa țerei au fost...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 57: „cînd au sosit Costantin-vodă la Udriiu, eată că s-au *ațițat* și zorbalîc întru împărăția turcească...”

Același, p. 76: „dentr-aceea s-au *ațițat* și alte răutăți de s-au stricat și pacea între turci și între moscali...”

Ațiț nevoi, amestecături, pizme:

Ureche, *Letop.* I, p. 161: „unul cu altul cerca sfat ce vor putea face, ca să poată hălădui de atâte nevoi ce s-au *ațițat* în țeară...”

Același, p. 106: „atăta zavistie au *ațițat*, că în loc de înpreunare nici să auză de numele Papii...”

Ațiț boală:

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 192: „începu a se auzi pe unile locuri de ciumă, care nu dă puțină spaimă la tot norodul, nefiind deprinși acei lăcuiitori cu de aceste feliuri de boale, care boală au intrat și în carnă pi-ncet, iar de primăvară s-au *ațițat* foarte tare...”

I. Văcărescu, p. 71:

„Fiori grele-nspăimîntate
Dai din buze cînd zîmbești,
Ațiți jung h i u r i necurmăte,
Robești, fermeci, minți uimești...”

Ațiț spre:

Axinte Uricarul, *Letop.* II, p. 171: „(Carol XII) earăși făcând amestecături, au *ațițat* pre împăratul turcesc spre oștire împotriva moscalilor...”

Foarte rar se întrebuințează *ațiț* cînd e vorba de ceva bun sau plăcut, bunăoară:
A. Pann, *Prov.* II, 136:

„Mergînd ea, găsește în plîns pe copila,
Și privind la dînaa, i s-*ațiță* m i l a...”

Alexandri, *Românii și poezia lor*: „Ele (horele) *ațiță* v e s e l i a jocului și adeseori, dezvălind tainele inimelor, slujesc de misterioasă coîntelegere între acei ce se iubesc...”

Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„Ca cercul acel suptire
Ce-*ațiță* din întîmplare
Pe-o undă nemișcătoare
Un vînt cu lină suflare...”

Cuvîntul *ațiț* e învederat latin, dar nu se găsește în latinitatea clasică. Gröber (*Arch. f. lat. Lexikogr.*, t. I, p. 244) construiește o formă latină vulgară *attitire*, de unde span. *attizar*, vechi-franc. *atisier*, nou-francez *attiser*, prov. *atisar*, catal. *atiar*, portug. *atisar*, retorom. *s-tizzar*, ital. *attizzare* și al nostru *ațiț*.

v. *Aprind.* – *Foc.*

AȚIȚĂRE (plur. *ațițări*), s.f.; l'infin. d' *ațiț* pris comme substantif: action d'attiser, d'exciter. Suflare în foc ca să se aprinză mai tare, iar figurat: îndemnare la o faptă, mai ales rea: la dușmănie, la război etc. Cu un sens mai substantival se zice *ațițătură*.

v. *Ațiț*.

ĂȚȚĂȚ, -Ă, adj.; le part. passé d' a ț i ț pris comme adjectif: attisé, excité. Foc *ățiat* de copii. Flacăra *ățiată* de vînt. Figurat: om *ățiat* de alții la o faptă rea. Război *ățiat*. Vrajbă *ățiată*.

Nic. Costin., *Letop.* I, p. 88: „văzând acei doi frați oștiri *ățiate* între neamul lor, vorovindu-se amîndoi s-au clătît den Iliric...”

v. *Ățit*.

ĂȚȚĂȚĂȚ, -OARE, adj. et subst.; attisant, excitant, instigateur. Cineva sau ceva care a ț i ț ă, fie foc, fie vreo faptă rea.

Ureche, *Letop.* I, p. 132: „au prins Ștefan-vodă pre Radul-vodă, carele au fost *ățiatător* de păgăni asupra creștinilor...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 67): „mîniciei *ățitătoriu* să să arate...”

v. *Ățit*.

ĂȚȚĂȚĂȚĂ (pl. *ățitături*), s.f.; „attisement, excitation, instigation” (Cihac).

v. *Ățitare*.

¹**ĂU** s. **ĂU**, conj.; 1. ou; 2. est-ce que? Ambele sensuri sînt bine deosebite de Laurian și Maxim: „*Au*, conjuncțiune în locul căriia acum e mai mult în uz compusul s a u: *au* noi *au* voi = s a u noi, s a u voi; interogativul *au*, care se pune la începutul întrebării spre a-i da mai multă putere: *Au* nu știți că trăim într-un stat constituțional? *Au* doară tu ești domn în țară? *Au* doară ați uitat ce v-am spus atît de clar și limpede?...” În ambele sensuri, *au* este latinul a u t, care de asemenea se întrebuiința foarte des în propozițiuni interogative; în limba valonă a u, francezul și portugezul o u, italianul o și o d, span. o, u, provenç. o, o z. Numai la români această conjuncțiune a dezvoltat pe deplin sensul interogativ, astfel că s-a specializat prin el față cu sinonimii s a u și o r i = vechiul v e r i, și s-a apropiat de o a r e = vechiul v a r e. Între interogativul *au* și între interogativul o a r e există totuși o nuanță de sens, cel dentîi întrebuiințindu-se numai atunci cînd întrebătorul știe bine ceea ce întrebă și se miră oarecum că nu o știe cel întreat.

Conjuncțiunea alternativă *au*:

Ion din St. Petru, 1620, 15 (ms. în Acad. Rom.): „să luați totu ce veți găsi în peștere: *au* lemne, *au* ose, *au* pîiatră, *au* ce-ți va păre, totu să luați...”

Pravila Moldov., 1646, f. 112: „ačasta stă pre giudețu să răspundă ce să dzice numărul și căt va fi dzéștră, multu *au* puțin...”

Ibid., f. 52: „orcare fečorū s a u slugă s a u fie cine va fi, de va ști și va cunoaște că vorū să ucigă pre cineva, *au* cu otravă, *au* cu armă, *au* fie cu ce fîl de moarte...”, unde *au* alternează cu s a u.

Act muntenesc din 1679 (*A.I.R.* III, p. 253): „să aibă a-ș strănge pre ai lui oameni cari sintu rumăni den Moldova verunde i-ar afla în țeara domnii-méle, *au* în sat domnescu, v e r i boerescu, *au* călugărescu, v e l (sic) prin slobozii, *au* la oraș, *au* veriunde i-ar afla...”, unde *au* alternează cu v e r i.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 11: După cum sânt faptele oamenilor într-această lume,

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 28: „să hie svintii mănăstiri den toată vama orașului dă la Floci, însă a treia parte den ce s-arŭ aduna, *au* den vama pēstelui, *au* den vama altor bucate ce se vor vende, *au* den judecāți, *au* den prāzi, *au* veri den ce...”

Fragment omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. sf. Nic. din Brașov, p. 271): „diîn ce vom avea, să dām și să-î ajutām, *au* bănișorŭ, *au* pāine, *au* hāi-nișoare, *au* încălțîmintu, macarŭ unŭ pāharŭ de apă...”

Alt text (*ibid.*, p. 687): „cine ăaste acela de acolo? Înpāratŭ *au* sāracŭ, bogat *au* mēserŭ, dereptŭ *au* pācātos, *au* cine ăaste?”

Compusul *au-u n d e* în loc de *o r i u n d e* în *Noul Testament* din Bălgrad, 1648, *Marc.* XIV, 14:

„Și *au-u n d e* va întra, zicețŭ stăpānu-lui casei...”

„Et q u o c u n q u e introerit, dicite domino domus...”

În loc de negativul „s a u b a” vechiul grai obicinuiește mai mult: „*au b a*”.

Șiapte taine, 1644, p. 15: „va fi lucrulŭ cu prepusŭ, oare botedzați sāmțŭ, *au b a*...”

Pravila Modov., 1646, f. 87: „stā pre sama giudețului să giudece acel lucru și aciā vinā de carīa să tēme muīariā, poate să fie de chizeșie, *au b a*...”

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 38 b: „Acmu darā să socotim, oare acești 40 de ani viețuitu-i-am deplin, *au b a*?”

Prin *au b a* noi trecem deja la funcțiunea cea curat interogativă a lui *au*, o funcțiune în care el corespunde latinului *n o n n e* sau *n u m q u i d*, construindu-se mai ales cu *n u* sau *d o a r ā*: *au n u*, *au d o a r ā*.

Silvestru, 1651, ps. LIII:

„...*au n u* e ascunsu Davidŭ la noi?”

„...*n o n n e* ecce David absconditus est apud nos?”

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LXI:

„De *au n u* luī Dumnedzāu suple-ca-să-va sufletulŭ mēcu?”

„*N o n n e* Deo subjecta erit anima mea?”

Biblia Șerban-vodă, 1688, Paul. ad Hebr. I, 14:

„*Au n u* toți sântŭ slujitoare duhu-re...”

„*N o n n e* omnes sunt administratorii spiritus...”

Silvestru, 1651, ps. LXXVI:

„*Au* până în vēc mă va lepăda Dumnedzāu? și nu va mai vīia să-m fie cu bine? *Au d o a r ā* s-au sfārșit până în veacŭ mila luī? *au* sfārșitu-s-au cuvântulŭ luī den neamŭ în neamŭ?

Au uītatu-s-au Dumnedzāu dī-ami-luirīa? *au* închis-au întru mânia sa milele sale?”

„*N u m q u i d* in saecula projiciet Dominus, et non apponet ut beneplacit ei adhuc? *A u t* in finem abscedet misericordiam a generatione et generatione? *A u t* obliviscetur misereri Deus, *a u t* continebit in ira miserationes suas...”

Dosofteiu, 1680, ps. XLIX:

„Au d o a r â mănânc carne de taur, și
au d o a r â sânge de țapū bău?...”

„N u m q u i d manducabo carnes tau-
rorum, a u t sanguinem hircorum po-
tabo...?”

unde la Silvestru, 1651: „au d o a r â voiu mânca carniă taurilorū? au voiu bea sângele țapilor?”, iar la Coresi, 1577: „au d o a r â mănâncū carne de juncū, sau sânge de țapū beau?”

Pravila Moldov., 1646, f. 19: „le-au făcut totū într-un locū suptū oblastiia unui domnū și gūdețū, au d o a r â și aīuri într-altū locū? sau fost-au certatū pentru acēstiā, au d o a r â n-au fostū certatū?...”

Ioan din Vinți, 1689, f. 70 a: „Au toți-s apostoli? au toți-s prooroci? au toți-s învățători? au toți-s putērnici? au d o a r â au toți darure de vindecare? au d o a r â toți grăescū în limbi? au d o a r â toți răspundū?...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom), ps. LIX:

„Au n u tu, Doamne, carele pre noi
Ne-ai lepădat de la tine în nevoi?...”

Anton Pann, *Prov. I*, 101:

„Ce mă porți din pom în pom,
Ca căscat din om în om?
— Dar ce? o întrebă el,
Căscatul umblă astfel?
Zise ea: dar au nu știi?
Geaba dar ești între vii...”

Doina *Aolică*:

„Aolică, Dodo, fa!
Au tu mi-ai făcut ceva
De nu te mai pot uita?...”

Doină din Ardeal:

„Cucule, pasăre sură!
Ce tot cînți la noi pe șură?
Au ți-i foame, au ți-i sete
Au ți-i dor de codrul verde?...”

(J.B., *Trans.*, 122)

Printr-o obicinuită contracțiune, poporul rostește uneori, mai ales peste Carpați, o în loc de *au*; bunăoară într-un cîntec din Transilvania:

„Cu cheile s-or jucat
Mulți pruncuți
Nepricepuți;

Nu știu în foc le-au țipat,
O-n apă le-au aruncat...”

(Pompiliu, Sibiu, 54)

sau:

„Spune-mi ce moarte dorești?
Cum vrei să te chinuiești?
Te-oi tăia, te-oi împușca,
O-n sabie te-oi lua?...”

(*Ibid.*, 66)

v. *Oare*. – *Ori*. – *Sau*.

²**AU** s. **AU**, interj.; bah! Interjecțiune de mirare unită cu nepăsare, când se întâmplă adică ceva neobicit, dar care nu ne prea tulbură. La Plaut și la Terențiu e deasă această interjecțiune sub forma a u și h a u.

Ion Ghica, *Scrisoarea XXIII*: „în loc de Timotei cu trăsura vine Vintilă, sărind într-un picior, zicându-i rîzînd: *Au!* Dumneata să trăiești, că pe Timotei l-a mîncaaa...t Moș Martin, și nu mai striga degeaba...”

Basmul *Găitan de aur* din Banat (Picot, *Dialectes roumains*, p. 34):

„*Au!* dar tăt te prinsei odată!...”

| „Ah! je t’ai pourtant pris une fois!...”

v. ²*Ai!* – *U!*

³**AU** s. **AU**, adv.; oui – da, certainement. Cuvînt foarte remarcabil, pe care noi îl cunoaștem deocamdată numai din Dobrogea: „Țăranii de aici întrebuintează cuvîntul *au* în loc de d a; bunăoară îl întrebi: ai făcut cutare lucru? el răspunde: *au*...” (I. Alexandrescu, Constanța, c. Aliman).

Latinește a u- sau a u t- are același înțeles afirmativ în verbul a u t u m o „zic da”, opus verbului n e g u m o „zic nu”. Românul țărănesc *au* să fie oare o rămășiță din acel a u t u m o, după cum tot la țărani se zice a u în loc de a u d = *audio*?

v. ⁴*Au*. – ⁵*Ai*?

⁴**AŬ**, interj.; hé! O scurtare din a u d și din a u z i, foarte răspîndită la țărani. Uneori se aude aspirat: *hau*.

„Ciobanii de aice zic: *hau* m u, în loc de: a u d mă...” (Pr. I. Manoilescu, Vaslui, c. Bereasa).

La românii din Biharia: „*aŬ*, *aŬ* = a u z i, a u z i!” (*Conv. lit.*, 1887, p. 1004).

„*AŬ!* = abbrev. din a u z i! Aproape exclusiv pentru a u z i.” (V. Vaida, *Dialect sălăgian*, în *Tribuna din Sibiu*, 1890, nr. 85).

v. *Aud*.

¹**AŬĂ** s. **ĂUĂ**, s.f.; t. de botan.: 1. raisin en général, Uva; 2. variété de raisin. S t r u g u r, moldovenește p o a m ă, fructul viței de vie, ciorchinul cu boabele lui.

Text macedo-român (Dr. Obedenaru, *Texte*, ed. Bianu, p. 143):

„Frunză-le verzi ica-și le avea,
Aua laie-și o făcea;
Di aua vhinlu ți s’făcea,
Amar ca pilonî-lu-și era...”

(Elle avait des feuilles vertes, elle produisait du r a i s i n noir; le vin qu’on faisait avec ce r a i s i n était amer comme l’absinthe.)

La macedo-românii aŭă, totdeauna cu tonul pe *u*; la daco-români tonul pe inițialul *a* preface pe *u* în *o*, deja în *Palia din Orăștia*, de la 1581, *Genes*. XLIX, II:

„La-va în vin veșmântul său și în sân-
gele aoei tămbarîlul său...”

„Lavabit in vino stolam suam et in san-
guine u v a e amictum suum...”

Forma nearticulată *auo* în loc de *auă* ne întîmpină în *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ed. Bianu, 492), ca și la Coresi, 1577 (ed. Hasdeu, 412): „și sânge de *auo* bea vină...”

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Apocal*. XIV, 18:

„Slobozi sécerea ta cea ascuțită, și culé-
ge strugurii vici pământului, că s-au copt
aua...”

„Mitte falcem tuam acutam, et vinde-
mia botros vineae terrae, quoniam matu-
rae sunt u v a e ejus...”

unde la margine, ca scolie, cuvîntul nemafiind pe atunci prea obicinuit, se pune lîngă *aua* – p o a m a. Este foarte remarcabil că-n acest pasagiu se face o deosebire între s t r u g u r și *auă*: s t r u g u r corespunde latinului „botrus”, în contextul grecesc βότρυς, iar *auă* lui „uva”, grecește σταφυλή.

În *Glosarul slavo-românesc*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, p. 268), cuvîntul se găsește de două ori:

„Гроздь, *aua*, s t r u g u r u l;

Грезновение, s t r u g u r i i, *aua*...”

Dispărînd din grai ca termen general pentru toate varietățile de strugur, *auă* s-a păstrat totuși în unele regiuni ale României, anume pe lîngă Olt, cu sensul specializat de o singură varietate, un fel de strugur alb mărunțel, care se apropie de varietatea numită b e r b e c e l și pe alocuri se identifică cu ea.

„Numiri de struguri: c o r b, g o r g a n, c o a r n ă albă și neagră, r a z a - c h i e, b e r b e c e l, v u l p e, v î n ă t ă, s ă i n ă, c î n e a s c ă, b r a g h i - n ă, *auă*...” (C. Bărbulescu, Dolj, c. Calopăr).

„*Aua*, sau cum îi mai zice și b e r b e c e l, este un strugure cu boabele mărunte și dese, deosebit de c o a r n ă, de t ă m î i o a s ă, de c o r b u, de c r ă c ă n a t ă, de r o ș i o a r ă...” (C. Popescu, Teleorman, c. Cioara).

„Strugurele numit *aua* se aseamănă cu cel a l b, cu deosebire că boabele sînt mai mici și mult mai des așezate pe ciorchin...” (I. Comănescu, Teleorman, c. Voivoda).

Românul *auă* este învederat latinul u v a, conservat de asemenea la italieni, la spanioli etc. În forma macedo-română aŭă, inițialul *a*- ar putea să fie protetic, întoc-

mai ca în „aùmbă” în loc de „umbră”; această explicațiune însă nu ajunge față cu forma daco-română *àuă*, pentru care noi am propus deja în *Cuv. d. bătr.* I, 268, următoarea desfășurare fonetică: 1. din *u v a* - *oaă*, cu *oa* = *uv* ca în *ploaie* = *pluvia*; 2. din *oaă* - *oauă*, cu epenteticul *u* ca în *rouă*, *ziuă* etc.; 3. din *oauă* - *auă* cu afereză ca în *strachină* din *ostrachină* (= ὀστράκινα).

v. ²*Berbecel*. – *Strugur*.

²**AUĂ**. – v. *Aumează*.

-ÀUĂ
-ÀUCĂ } v. *-ău*.

ÀUBĂ, s.f.; enclos, clos, cour. Cuvînt țărănesc din Moldova, cules de G. Seulescu: „*aubă* = o g r a d ă” (*Arhiva Albinei*, 1847, *Suplem.*, nr. 41). Este o rămășiță din epoca năvălirii mongolilor, sau poate de la cumani, căci în dialectul turco-oriental o b a, vechi a u b a, însemnează „tente, foyer domestique” (Vámbéry, *Cagat. Sprachstud.*, p. 215).

v. *Cocioabă*.

AÛD s. **AÛZ** (*auzit, auzire*), vb.; entendre, ouïr. A simți sonurile, a primi întipăririi prin organul urechilor: *aud* bine, *aud* rău, *aud* de aproape, *aud* de departe, nu *aud*, abia *aud*, aș vrea să *auz*. În flexiune, se rostește deopotrivă *aud* și *auz*, să *audă* și să *auză*, ca și „văd” și „văz”; „să vadă” și „să vază”; dar niciodată noi n-am întîmpinat în grai sau în texturi formele *audere*, *audem*, *audeți*, după cum pretinde Costinescu, ci numai: *auzire*, *auzim*, *auziți*. Lăținește a u d i o, a u d i r e, ital. u d i r e, provenț. a u z i r, franc. o u î r etc. (Cihac).

Construcțiunea regulată a lui *aud* este cu acuzativul: *aud* pe cineva, *aud* ceva; în vechile texturi ne întîmpină însă într-un mod de tot excepțional *aud* cu dativul, ca latinește în „audio dicto”.

Gr. Alexandrescu, *Drăgășani*:

„Din vreme-n vreme numai de dincolo de dealuri
Părea c-*auz* un s u n e t, un u e t depărtat,
Ca g l a s u l unei ape ce-neacă-ale ei valuri...”

Balada *Mihu Copilul*:

„Ian stați s-ascultați
Ș-armele apucați,
Că cu cam *auz*
Un g l a s de cobuz...”

Balada *Miorița*:

„Ca să mă îngroape
Aice pe-aproape

În strunga de oi,
Să fiu tot cu voi,
În dosul stînii
Să-mi *aud* cî n i i...”

Doina *Femeia temută*:

„Frunză verde de agude!
S t r i g la puica, nu m-*aude*,
Și de-*aude*, ea s-ascunde,
Ba s-ascunde, nu-mi răspunde...”

(Alex., *Poez. pop.*², 343)

Doină din Banat:

„*Auzi* tu, mîndro, n-*auzi*?
Ori n-ai gură să-mi răspunzi,
Cum te strigă neica-n frunzi?...”

(Vulpian, *Texturi*, p. 49)

Zilot, *Cron.*, p. 33: „și fiindcă orașul Craiovei cade cam pe coastă, de unde se vede pe lunca Jiului în partea despre care venea pazvangiii, *auzindu*-se din Craiova un c h i l o m a n d e p u ș t i și de s t r i g ă r i, s-au uitat din orășeni...”

Silvestru, 1651, ps. XXVI: „*auzi*, Doamne, g l a s u l m i e u c e s t r i g ! m i l u - i a ș t e - m â și *auzi*-mâ pre mine!...”

C. Negruzzi, *Scrisoarea XIII*: „Fi! nu-i frumos, domnule; și ca să te pedepsesc, n-o să te sărut trei zile. *Auzitu-m-ai*?...”

Impersonal: „se *aude* = l e b r u i t c o u r t” (Cihac).

Deși orice *auzire* presupune u r e c h i, totuși pentru mai multă energie se poate zice pleonastic: „*aud* cu urechile mele”, ca și: „văd cu ochii mei”.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 239: „uritu-l-au toți pe Duca-vodă și se ruga toți lui Dumnezeu să-i mîntuească din mînele lui, și-l blăstăma de la mic p ă n ă la mare de *auzia* slugile lui c u u r e c h i l e...”

Ca funcțiuni ale organelor celor mai însemnate, cari sînt așa-zicînd ca două porți ale înțelegerii, *aud* și v ă d se însoțesc foarte des în grai, fie afirmativ: „am v ă z u t ș-am *auzit*”, fie negativ: „n-am v ă z u t, n-am *auzit*”, arătîndu-se prin această însoțire o certitudine mai deplină că noi știm ceva bine sau că nu știm de loc.

Balada *Oprișanul*:

„Dar unde s-au pomenit,
S-au v ă z u t și *auzit*
Două săbii într-o teacă,
Doi domni în țară săracă...”

Aud se referă cătră a s c u l t întocmai ca „văd” cătră „privesc” sau „mă uit”; adecă *aud* este o facultate organică, a cărei întrebuintare voită devine a s c u l t, astfel că se poate zice: „te *aud*, dar nu vreau să te a s c u l t”, căci urechile cele sănătoase

primesc sonul vrînd-nevrînd, însă prin voință eu pot să mi le astup sau să-mi îndreptez luarea aminte într-o altă parte. A s c u l t a r e implică *auzire*, nu viceversa.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LIII:

„Dumnedzău, audzû făgada mîa, a s -
c u l t â graiurile rostului mîeu...”

„Deus, e x a u d i orationem meam
a u r i b u s p e r c i p e verba oris
mei...”

grecește: εἰσάκουσον, ἐνώτισαι; la Silvestru, 1651: „*auzi*, ă a m i n t e...”

Același, 1673, f. 8 b:

„Că mî-au *audzât* Domnul glasul de plînsoare
Și mi-au a s c u l t a t Domnul ruga la strînsoare...”

Prin *auzire*, ca și prin v e d e r e, omul află, de unde *aud* adesea se și întrebuițează în loc de a f l u.

Călătoria Maicei Domnului la iad, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 320): „n-ați *audzitu* că printru numele meu munci-se-va totu cela ce nu va crede...”

Doină din Dobrogea:

„De cînd mama m-a făcut,
Ibovnică n-am avut,
Dar aseară într-o ciudă,
Fetele să mă *audă*,
Numai trei am căpătat,
Numai trei am sărutat...”

(Burada, *Călăt.*, 254)

În proverbi și locuțiuni proverbiale:

Despre ingratitudine: „Fă bine să-ți *auzi* rău” (Pann, II, 86).

Despre experiență: „Mult trăiești, multe *auzi*; mult umbli, multe v e z i” (*Ibid.*, II, 4).

Despre indiscrețiune:

„Găina cînd va oua,
Aude o mahala...”

(*Ibid.*, I, 162)

Caracteristica surdului:

„Cînd este luna veche,
Nu *auz* d-o ureche;
Cînd este luna nouă,
Nu *auz* d-amîndouă...”

(*Ibid.*, II, 146)

Cu același sens: „Strigă de la munte ca să-l *auză*, și de la Dunăre ca să-i răspunză” (*Ib.*, I, 94).

Despre bătaie:

Basmul *Aleodor împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 47): „...ea nu se putu opri, ci îl sărută. Aleodor, cum se deșteptă, îi trase o palmă de *auzi* cîinii în Giurgiu. Ea plînsese...”

Basmul *Poveste țărănească* (*Ibid.*, p. 262): „Zmeul trase fetei și de astă dată o calcavură de *auzi* cîinii în Giurgiu...”

În loc de „cîinii în Giurgiu” se zice uneori „cocoșii”:

„Cînd ți-oi trage o palmă, *auzi c o c o ș i i* în *G i u r g i u*” (T. Poppescu, Bu-zău, c. Chiojdu-Bîsca).

Cu același sens:

„Te bat de *auzi* toaca în cer” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Aceeași locuțiune proverbială amplificată:

Jipescu, *Opincaru*, p. 30: „Bei uniori pînă-ți trăsesc urechili, pînă-ți lași zălog căciula și zechia, pîn-*auzi* și cîini[i] - n cer și toaca la sfîntu I l i e...”

v. *Giurgiu*. – *Ilie*.

„*Aude* în gură, ca cucul” (Tocil., *Rev.* I, 235), sau: „*Auzi* tot în gură – despre cel ce nu te-nțelege” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

În ghicitori:

Despre „tunet”:

„Ce sună dintre hotară
Și s-*aude*-a noua țară?”

(*Tribuna din Sibiu*, 1885, p. 930)

Despre „clopot”:

„Bate toba-ntre hotară
Ți s-*aude*-ntr-altă țară...”

(*Țara nouă*, 1887, p. 159)

Variantă:

„Rage Buga-ntre hotară
De s-*aude*-n a noua țară.”

(*Sbiera, Povești*, 320)

sau:

„Sunai frîul în curte
Ș-*auzi* murgul din munte.”

(Ispirescu, *Ghicitori*, p. 25)

Aud în urări și blăsteme poporane:

„S-*auzim* de bine!” (Baican, *Vorbe bune*, p. 1).

„Să v-*auză* D-zeu! – Să v-*auză* sfîntul! – Să v-*auză* cel de sus!” (*Ibid.*, p. 6).

Jipescu, *Opincaru*, p. 144:

„— Opincili să se rupă, stăpînu să trăiască!

— Să te-*auză* sfîntu Ilie, logofete!...”

Ion Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 378):

„— Să te-*audă* Dumnezeu, să am băieți, moș Nichifor!

— Asemene și eu gonitori, giupîneșică, că de băieți nu mai trag nădejde...”

Între blăstemuri poporane: „n-ai mai *auzi* cucul cîntînd!” (R. Simu, *Trans.*, c. Orlat).

Aud se întrebuințează foarte des în interjecțiuni de mirare sau de necaz, mai obicinuît reduplicat:

„ia *auzi* colo! = da sieh' einmal her!” (Dr. Polysu).

Pann, *Prov.* III, 114:

„*Auzi!* *auzi!* vicleșuguri!

Să nu știi eu ce lucrez!

Ia vezi cu ce meșteșuguri

Va să mă facă să crez!...”

Același, III, 107:

„— Să mă bată Dumnezeu

D-oi fi furat calul eu,

Calul zău e vinovat,

El pe mine m-a furat...

— *Auzi, auzi* cal mișel!...”

Ibid., I, 26:

„Ea, cum îl *aude*, luînd furca sare

Și-l încarcă bine cu ea pe spinare,

Strigînd: *auzi* vorbă! *auzi* fleac o dată!

Tocma un ca tine de min' joc să-și bată?...”

C. Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 6: „*Auzi*, năărăii! pentru că mi-e drag să șăd la vorbă, hop! li se nazare nu știi ce...”

Ibid., sc. 17: „A, țolina, *auzi* ce-mi face! Las c-oi dobzăla-o eu...”

Alexandri, *Rămășagul*, sc. 4:

„Tinca: Pare-mi-se, dragă Smărăndiță, că ți-am înțeles planul.

Smărăndița: Dacă l-ai înțeles, cu atît mai bine, pentru că n-oi fi silită să ți-l tălmăcesc.

Tinca: *Auzi*, șirata, cum s-ascunde de mine!...”

Alți idiotismi:

Vrancea, *Sultănica*, p. 6: „Apoi, cînd se mai muia jocul, n u m a i c e - i *auzeai* pe toți, care mai de care: — Hai să ne fie de bine!...”

Ibid., p. 11: „Unii mai împelițați n u m a i c e - i *auzi*: sări, cutăriță!...”

O formulă în descîntece:

„Nime nu l-a văzut,
Nime nu l-a *auzit*...”
A *auzi* d e n u m e:

Doină din Ardeal:

„Prăpădi-te-ai, badeo,-n lume,
Să nu-ți mai *auz* d e n u m e...”

(R. Simu, c. Orlat)

Alta:

„C-am și eu o fiică-n lume
Și nu-i mai *auz* d e n u m e...”

(J.B., *Trans.*, 171)

O orăție de nuntă:

„*Auzind* d e n u m e l e dumitale,
Că ești negustoriță mare,
S-a bucurat foarte tare...”

(S.F. Marian, *Nunta*, p. 333)

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 56: „nu era bucuros nici d e n u m e să-i *auză*...”

A *auzi* d i n b ă t r î n i = prin tradițiune strămoșească.

Doină din Moldova:

„*Auzise* din bătrîni
Că-i rea pînea prin străini,
Auzi, dar n-a crezut,
Pîn' ce singur a văzut...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 444)

Doină din Bucovina:

„Frunză verde trei măslini
Am *auzit* din bătrîni
Că-i rău, frate, prin străini;
Am *auzit*, n-am crezut,
M-am dus singur ș-am văzut...”

(Marian, II, 89)

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 197: „Ștefan-vodă cel Bun multe războaie au bătut; și așa se *aude* d i n o a m e n i v e c h i ș i b ă t r ă n i că câte războaie au bătut, atâtea mănăstiri cu biserici au făcut...”

Cantemir, *Chron.* I, 332: „d i n p o m e n i r e a m o ș i l o r s t r ă m o - ș i l o r *auzim*, precum unde acum este Oblucița, căriia turcii îi zic Isaccea, să fie chemat Vadul Dunării...”

Poporul crezînd că lupul nu *aude* bine, îi dă epitetul de „N-*aude*”, bunăoară în basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 338):

„Uuu! N-*aude*,
Na-vede,
Na-greul-pămîntului
Și ușorul-vîntului,
Cățelușii mei,
Că vă pierе stăpînul...”

cîntecul prin care băiatul vînatîr își cheamă fiarele ce-i slujea: lupul, vulpea, ursul și iepurele.

La Bolintineanu:

„O! N-*aude*! o Na-vede,
Na-greul-pămîntului!...
Hiarele prin crînguri verde
Vin cu zborul vîntului...”

În opozițiune cu lupul, vulpea *aude* foarte bine, de unde locuțiunea proverbială: „*aude* ca o vulpe” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

v. *Cățeluș*. – *Lup*. – *Na!* – *Vulpe*.

Forme arhaice:

Legenda Duminiceii, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 49): „și-m voiu întoarce fața de cătră voi să nu audzu plăîngerile voastre...”

Dosofteiu, 1680, ps. XXV: „s-*audzu* glasul laudii sale...”, unde disilabic la Coresi, 1577: „să *auzû* glasul”, dar iarăși trisilabic în *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ed. Bianu): „se *audzu*”.

Doină din Ardeal:

„Ies afară, văzu-o,
Întru-n cas’, *auzu*-o...”

(J.B., Trans., 99)

Trisilabicul *auzi* alături cu disilabicul *auzî*, în care finalul *î* ajunge chiar a dispărea.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XLIV:

„*Audzû*, fîicâ, și vedzû...”

| „A u d i, filia, et vide...”

la Silvestru, 1651: „*auzi*, fie...”

Întregul *u* final la gerundiu în actul muntenesc din 1622 (*A.I.R.* I, p. 31): „dumnealor *auzîndu* așa, au venitu la noi și ne-au întrebatu: moșilor, a dumneavoastră este moșia pe acel vîrfu la Vîlceni? noi amu spusu că este a noastră; dumnealor au zisu: nu ne veți vinde noo acel vîrfu ca să facem o sfîntă mănăstire? dar noi, *auzîndu* că va să facă mănăstire, ne amu adunatu...”

Formele subjunctivale *auze* și *auză*:

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, f. 191 a: „Ia aminte, ceriule, și voiu grăi, și *audze* pământul graiurile rostului măieu...”; dar la același, 1673, f. 26 b:

„Să s-*audzâ* la toț preste țară,
Să-nțăleagă marginia de-afară...”

Psaltirea Șcheiană, ps. XXXIII: „se *audzâ* blândzii și se veselească...”

Imperfectul *auziiam*, *auziiai*:

Dosofteiu, 1680, ps. XXXVII: „eu ca surdul n-*audzâiam*...”

Ibid., ps. XCVIII:

„Doamne Dumnedzăul nostru, tu le <i>audziăi</i> lor...”		„Domine Deus noster, tu e x a u - d i e b a s eos...”
--	--	--

unde la Silvestru, 1651: „tu-î a s c u l t a î pre eî...”

Prima persoană plurală a perfectului organic *auzim* = a u d i v i m u s în loc de analogicul *auzirăm*:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 16: „După acéia amu acéstea toate le *auzim* și le văzum...”

Silvestru, 1651, ps. LXXVII:

„Carele <i>auzim</i> și le cunoscum, și părin- ții noștri le spuseră noao...”		„Qauanta a u d i v i m u s et cognovi- mus ea, et patres nostri narraverunt nobis...”
--	--	--

la Dosofteiu, 1680: „Câte *audzâm* și le cunoscum pre iale...”

Dar alături cu *auzim* ne întimpină tot acolo și forma *auzisem*, ps. XLVII:

„Precum <i>audzâsăm</i> , așa și vădzum...”		„Sicut a u d i v i m u s, ita et vidi- mus...”
---	--	---

la Silvestru, 1651: „c u m a m ũ *auzit*ă, așa a m ũ și văzut...”

Forma organică *auzit* în loc de analogicul *auzirăți*:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XII, p. 5: „spușu voao și nu *auzit*ă...” = „spusei vouă și nu *auzirăți*”.

Ibid., quatern. XXII, p. 4: „să socotimă cineșu de noișu înfrămșetarea sufletuluișu său, că *auzit*ă amu, bărbaților și muerilor, și tinerii și bătrânii, că nu ăaste de trebuință noao veșmintele trupului în multe chipure și de multă preț...”

Condiționalul *v r e a auzi* = ar fi *auzit*:

Silvestru, 1651, ps. LXV:

„Spre strămbătate s-am vrut căuta întru inima mă, nu m-au v r u t <i>auzi</i> pre mine Domnul...”		„Iniquitatem si aspexi in corde meo, non e x a u d i a t Dominus...”
---	--	---

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, ghen. 19: „acesta fericit de v r î a *audzâ* cândva pre cineva făcut vrul lucru de nevoie de postničască, răvniia de făcia și el...”

v. ²*Voi*.

Construcțiunea reduplicată la Dosofteiu, 1680, p. 155 a: „Căile miale spus-le-amă și mî - a î *audzitu*-m î...”, unde să se observe totodată, ca și într-un alt pasagiu de mai sus, construcțiunea lui *aud* cu dativul în loc de obicinuital acuzativ.

Infinitivul nescurtat, *ibid.*, ps. CII:

„...de-a <i>audziriă</i> glasului cuvintelor lui...”	„...a d a u d i e n d a m vocem ser- monum ejus...”
---	--

la Silvestru, 1651: „a s c u l t ă n d glasul...”

V o i a v e a a *auzi*, la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVIII, p. 3: „de vămă fi rădicați cu pocanie și cu ispovedanie și ne vămă aduce cătră Hristos, atunce avea-vămă a *auzi* glasulă cea dulce...”

Acuzativul personal fără p r e:

Psaltirea Șcheiană, XXXIII: „adecă méserul chiemă și Domnul *audzi* e l ă...”

Forma poetică *dauz* ne întimpină foarte des în doinele din Ardeal:

„*Dauzit*-am o minciună,
Că Mureșu-i apă bună:
Cîți beau, toți se împreună...”

(J.B., 62)

„*Dauzi*, mîndră, ori n-*auzi*,
Ori n-ai gură să răspunzi?..”

(*Ibid.*, 75)

„*Dauzit*-am și știu bine
Că n-oi muri pe perine,
Ci-oi muri în țări străine...”

(*Ibid.*, 194)

„*Dauziți*, feciori cu tîndră,
Mîndră-i lumea cu ce-i mîndră,
Mîndră-i lumea cu feciori
Ca grădina cu bujori...”

(*Ibid.*, 400)

„Dați din gură, măi feciori,
Nu ședeți ca-n șezători!
Dauzi, măi!”

(*Ibid.*)

„Alelei, măi părințele,
Dauzi cuvintele mele...”

(*Ibid.*, 487)

Despre forma aspirată *hauz*, v. ⁴*Au*.

AUGUSTÎN, n. pr. m.; Augustin. A u g u s t i n u s. E curios de a găsi acest nume de sfânt din calendarul catolic în descîntecul „de măiestre” din Bucovina, care se începe cu:

„Sfinte Augustine
Și tu, sfinte Trifoane...”

(Marian, *Descînt.*, 327)

Se știe că-n biserica greacă marele Augustin, una din luminele cele mai strălucitoare ale creștinismului, este privit numai ca „fericit”, nu ca „sfânt”.

AUIALĂ (plur. *auieli*), s.f.; bourdonnement, retentissement. R ă s u n e t. Sinonim cu u e t, cînd este vorba însă de un zgomot mai prelungit.

Vrancea, *Trubadurul*, p. 261: „După ce m-am odihnit pe treptele pridvorului, cu capul în mîini, cu ochii închiși și surd la *auiala* întinsă a satului, m-am sculat...”

v. *Auiesc.*, -ială.

AUIÈSC (*auit*, *auire*), vb.; bourdonner, retentir. R ă s u n. Sinonim cu u i e s c, din care s-a și format prin prepoziționalul *a* (= *ad*) pentru a da noțiunii fundamentale un sens mai intensiv: *auiesc* = u i e s c p r e l u n g i t.

Vrancea, *Sultănica*, p. 267: „Și acea liniște adîncă, întinsă peste toată mahalaua, *aui* de țipetele copiilor cînd zăriră primul liliac care gonea, cotiș, d-a lungul ulițelor...”

v. *Auială.* – *Huiesc.* – *Uiesc.* – *Vuiesc.* – *U!*

AUÏRE }
AUÏT } v. *Auiesc.*

ÀULEO. – v. *Aoleo.*

AULERÒM. – v. *Aler.* – *Ler.*

AÛLM s. **AULMÈZ** (*aulmat*, *aulmare*), vb.; flairer, dépister. Același cuvînt cu a d u l m e c sau a d u r m e c, de care se deosebește numai prin lipsa sufixului verbal diminutival -e c, căci inițialul *a-* sau *ad-* este în ambele forme aceeași prepozițiune latină *a d*.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, 23 oct.: „Și venindă svântulă spre noi ne *aulmă* de departe și cădzu la pămînt...”

v. *Adulmec.* – *Olm.* – ²*Ulm.*

AÛLMEC }
AULMÈZ } v. *Aulm.*

A-ÛMĂR (D-), adv.; sur l'épaule, à l'épaule. P e u m ă r sau î n l u n g u l u m ă r u l u i. Literal: a d h u m e r u m.

Basmul *Trifon hăbăucul* (Reteganu, *Povești ardelenesti* I, p. 5):

„Mergînd mai departe, se-nîlnește cu alt om, care avea un băț mare d e-a-umăr și o cîrjă mică în mîină...”

Fără prepozițiunea d e:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. V, p. 12: „să mérgemû dupâ Hristos domnulû nostru și crucea lui a-umârû să luom...”

Se poate zice și înmulțit: d-a-umere.

Alexandri, *O primblare la munți*: „cum îi rîdea ochii cînd mă zărea pe deal, întorcîndu-mă acasă cu vînatul d e-a-umere...”

v. ¹²A. – Umăr.

AUMEAZĂ, vb. impers.; poindre (du jour). C r a p ă d e z i. M i j e ș t e.

Cunoaștem acest cuvînt numai din G. Seulescu, ap. Marian, *Descîntece*, p. 298: „îndatinează românii din Moldova a împărți noaptea, și anume: a) de cu sară, b) ciniori, c) cîntători, d) dalbe-zori, care se cheamă și a u ă. Iacă de unde este cuvîntul *aumezește* = începe a se arăta pe jumătate aua.” Apoi într-un farmec de dragoste, tot după G. Seulescu, reprodus de d. G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 376:

„Duminecă dimineța
Cînd ziua se *aumează*
M-am sculat
Ș-am plecat...”

Aumezește diferă numai prin prepoziționalul *a* (= a d) de forma moldovenească cea obicinuită u m i z e ș t e sau o m i z e ș t e, bunăoară: „Cînd se u m i z e a d e z i u ă”, la Costachi Negruzzi (*Păcatele tinerețelor*, p. 277) = „quand le jour commençait à poindre”. U m i z e s c, pe de altă parte, este strîns înrudit cu m i j e s c: „m i j e ș t e d e z i”. Prin urmare, *aumezește* sau *aumează* n-are a face cu a u ă „auroră”. Dar această vorbă a u ă „auroră” există ea oare adevărat în graiul poporan? Iată o întrebare la care nu cutezăm a răspunde. Este greu a bănuî că Seulescu a născocit-o pe de-ntregul. Urmează a se cerceta.

v. *Mijesc*. – *Omizesc*.

AUMEZÈSC. – v. *Aumează*.

A-ÛNA (D-), adv.; 1. pour un chacun, pour chaque partie d'un tout; 2. soudain, immédiatement. În ambele sensuri reprezintă un prototip latin a d - u n a m, din care se trage atît spaniolul a u n a „ensemble”, precum și al nostru compus t o t d a - u n a „toujours”. Variațiunile logice se explică lesne prin cele două aspecturi ale noțiunii u n a, care pe de o parte însemnează o separațiune din mai multe, iar pe de alta – cu totul din contra – o întrunire a mai multora.

În primul sens, pierdut din grai, cuvîntul ne întîmpină în *Pravila Moldov.*, 1646, f. 25: „să dîa drep-ce au luatû acîa vamâ de-a-una patru la visterie...”

În sensul al doilea, cuvîntul se aude mai ales în Bucovina.

S.F. Marian, *Descîntece*, p. 66: „Cum au început vitele a se bolnăvi, *deauna* trebuie a le descînta...” și mai jos, p. 86: „cel perit (scrofule învechite) cum începe a se ivi și a se dezvoltă, *deauna* și nasul începe a se buboti, a se cățăli și a putrezi...”
v. *Totdauna*. – *Una*.

A-ÛNEORI. – v. *Uneori*.

ĂUR, s.n.; or. Latinul *a u r u m*, trecut în toate dialectele romanice. „Metal nobil, solid, foarte maleabil, de culoare galbină, de unde și monetele de *aur* s-au numit galbini; *aurul* este de $19\frac{1}{3}$ ori mai greu decît apa sub același volum, prin urmare cel mai greu dintre toate metalele (afară de platina, care e de $20\frac{4}{5}$ mai grea decît apa, și de 2 ori mai grea decît argintul, a cărui greutate specifică e numai de $10\frac{2}{5}$). *Aurul* se află în peatră, în pămînt și în apă, în stare nativă. În Dacia superioară se află mult *aur* din timpurile cele mai antice. În timpurile moderne s-a descoperit foarte mult *aur* în America și în Australia. Acum *aurul* în comerț e de 15 ori mai scump decît argintul, însă cu înmulțirea actuală poate să scadă la același preț. De *aur* se fac monete și diverse obiecte: coroane de *aur*, vase de *aur*, statue de *aur* etc.” (*L.M.*)

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, f. 226 a: „în lâcomiia avuției *aurului* și argintului, satelor și a vecinilor...”

În minele din Transilvania: „*aur* s l o b o d = masiv” (Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 41).

Aurul poate să fie *c u r a t* sau *a m e s t e c a t*. Un fel de amestec se numește „*aur* l e ș e s c ũ” în *Catastihul mînăstirii Galata* din 1588 (*Cuv. d. bătr.* I, 204).

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „macar dî-are face neștine bani cît de buni, galbeni p r i s n e d e *aur* ũ c u r a t ũ, sau taleri, saŭ altŭ fialŭ de bani...”

Ghicitoarea despre „soarele”:

„Bumb de *aur*
Pe o pele de taur.”

(Reteganu, *Cărțile săteanului*, 1882, p. 32)

Baladă din Ardeal:

„Și vînt cald au legănat
Pomul cu flori încărcat,
Ș-au căzut un șerpe rău,
Ș-au intrat în sînul meu:
Cu coarnele de *aur*...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 44)

Tot de acolo:

„În grădină
La stupină
O fîntînă se găsește,

Iar pe fundul ei trăiește
 Șerpe laur, bălaur,
 Cu solzuții de *aur*
 Și din gură
 Pară-i cură...”

(*Ibid.*, 57)

Basmul *Împăratul împetrit* (Sbiera, *Povești*, p. 152): „Într-un timp de noapte iată că au sosit o mulțime de draci – cruce de *aur* în casă! – cu zicători feli de feli, și au început împrejurul lui a zice și a cânta...”

„C r u c e d e *aur* î n c a s ă !” este o exclamațiune poporană stereotipă de câte ori se pomenește numele „necuratului”, pe care-l împedecă de a se apropia.

Basmul *Cele trei rodii* (Ispirescu, *Legende*, p. 361): „fata se făcu o păsărică cu t o t u l ș i c u t o t u l d e *aur* și începu a zbura...”

„Poporul zice că *aurul* este o c h i u l d r a c u l u i

, pe care i l-a scos sf. Ilie plesnind cu biciul, și de atunci a rămas pe pământ” (Pr. A. Bădescu, Prahova, c. Mărgineni).

C. Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „În acest al nostru veac de *aur*, *aurul*, e boier mare, frumos și învățat...”

Aur ca m o n e ț ă și ca sinonim cu a v u ț i e:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXI, p. 8: „cine e ținut și legat *aurului* și robéște lui și e prins de b o g â ț i e

, nu se va spăsi...”

O predică a lui Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 565): „ca ună mângăritari în tină îngrupat, ca u n *aur* în balegi aruncat, ca o floare a credinței de mărâcini înpresurată...”

Moxa, 1620, p. 369: „fu mai tare și mai puternic *aurul* decât mulțimea oștilor, că poate sparge cetăți și a răsi ziduri, *aurul* poate birui războiul, poate piarde toate bărbățiile, că e segiată lucie și se înfige lesne la inimă de om”.

Același, p. 382: „boeriile nu le da voinicilor pentru slujbe, ce le vindea pre *aur*...”

Ibidem: „cu nărav rău, iubitoriu l a *aur*ă, închis la cuvinte...”

Metaforic, în aplicațiune mai ales la g r î u:

„Grîu frumos ca *aurul*, om tare ca ferul, vas curat ca argintul” (P. Olteanu, Hațeg); sau: „grîul curat ca *aurul* și roșu ca jarul” (N. Sînzian, Hațeg; D. Păscușiu, Făget); pe aiuri: „fete mîndre ca *aurul*” (P. Pinte, Banat, c. Nevrincea).

„Frumos ca *aurul*, curat ca *aurul*, galben ca *aurul*” (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

„După o secetă mare, dacă ploaună, se zice: a dat Dumnezeu *aur* și argint pe pământ” (G. Rosescu, Neamț, c. Bistricioara).

Ioan C r i s o s t o m se traduce românește prin: „Ioan cela cu r o s t u l d e *aur*” (*Cod. ms. miscel.* al bis. sf. Nic. din Brașov, p. 436; Ioan din Vinți, 1689, f. 86 a).

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 92): „cu bună samă, zilele de fier în v e a c u l d e *aur* vor să să priminească, și toată calia grunzăroasă și ciulinoasă în nédă și bătută să să istovască...”

„Cînd cineva are un copil ce-l iubește mai mult ca alții, zice: are mama un boț de *aur*” (N. Habar, Vaslui, Negreștii).

A auri un lucru se zice: a întrauri, a polei cu *aurul*, a sufla cu *aurul*, a vărsa, a îmbrăca, a țese, a trage, a fereca...

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 197: „așa au fost făcut mănăstirea de frumoasă, tot cu *aur* poliită, zugrăvala mai mult *aur* decât zugrăvală...”

Ion din St. Petru, 1620 (ms. în Acad. Rom., p. 14): „Alexandru stătu cu oștile acolo și zidi stălpă de piatră și-l polei cu *aură*...”

Balada *Mihul Copilul*:

„La masă de peatră
În patru crăpată,
Cu sîrmă legată,
Cu slove săpată,
Cu slove de carte
Cu *aur* suflăte...”

Tot acolo:

„Nici unul nu poate
Să rădice-n spate
Armele culcate
Cu-*aur* îmbrăcate,
Cu fer ferecate...”

Altceva este locuțiunea adverbială: îmbrăcat *aur* sau îmbrăcat numai *aur*, bunăoară în doina *Dina și boierul*:

„La coșarul dărîmat
Stă boierul răzămat,
Numai *aur* îmbrăcat...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 326)

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 13: „încălecă pe un armăsar cu harșa de fir și cu zăbale suflăte cu *aur*...”

Balada *Zmeul și fata*:

„Și cinzeci
De berbeci
Cu cozile pe telegi,
Cu unghile cîrligate,
Cu coarnele belciugate,
Toate cu *aur* vărsate,
Cu lînele slobozite
Cu *aur* întraurite...”

Balada *Rada*:

„Blană lungă, moale,
Cu samur în poale,
Și un așternut
Cu *aur* țe s u t...”

Balada *Inelul și năframa*:

„Na-ți naframa de mătasă,
Pe margini cu *aur* t r a s ă;
Aurul când s-a topi,
Să știi, frate, c-oi muri...”

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 36: „cruce f e r e c a t ă c u *auru*, cu zmalțu, cu robinuri fetele...”

Forma poetică *daur* nu e rară în colinde, mai ales în Ardeal, de pildă:

„Tot săpîn și îngropîn,
Găsi vită de *daur*
Și se-nvăță bun faur
De mi-ș lucra la *daur*;
Și zo el mi-ș mai făcea
La cel frate plugărel
Tot un pluguț de *daur*,
Încătro cu plug pornea
Toate coastele răsturna...”

(Frîncu-Candrea, *Munții-Apuseni*, p. 188)

v. *Aurar*. – *Aurel*. – *Auresc*. – *Aurit*. – *Auriu*. – *Aramă*. – *Argint*. – *Anticrist*. – *Cosinzeana*. – *Făt-Frumos*. – ¹*Suflu*...

¹**AURĂR** (pl. *aurari*), s.m.; 1. orfèvre; 2. orpailleur. În primul sens, *aurar* e sinonim cu *a r g i n t a r*, iar în graiul vechi *z l ă t a r*; în sensul al doilea, se zicea altădată și *r u d a r*: țigani *r u d a r i* sau țigani *a u r a r i* „qui ont seuls le droit de chercher l'or dans les rivières et dans le sable des montagnes, et en paient chacun à la princesse pour ses épingles trois ou quatre drames, c'est-à-dire $\frac{3}{400}$ ou $\frac{4}{400}$ d'une oca qui vaut tantôt deux livres et demi, tantôt trois livres...” (Cogălniceanu, *Esquisse sur les Cigains*, p. 12). Acești țigani scoteau aur mai ales din Olt, Motru, Lotru, Argeș, Dîmbovița etc. „*Aurar*, lucrător de obiecte de aur, faur de aur; cel ce scoate aur din mine, cel ce culege aur din râuri” (*L.M.*). În Ardeal, acei ce scot aur din munți nu se cheamă *aurari*, ci *b ă i a ș i*; ei sînt români, ba încă cei mai frumoși și mai voinici dintre moți. Cuvîntul, negreșit, este latinul *a u r a r i u s*, dar s-a putut forma d-a dreptul de cătră români din *a u r* prin sufixul *-a r*.

v. *Auraș*. – *Argintar*. – ²*Băiaș*. – *Rudar*. – *Țigan*. – ²*Zlătar*...

²AURĂR (pl. *aurare*), s.n.; voile en lames d’or porté par la fiancée le jour de noces. Cuvînt foarte frumos în loc de p e t e a l ă, care însă ne întimpină numai la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 157).

v. *Aur.* – *-ar.*

AURĂȘ, terme enfantin d’une signification indécise. Într-un cîntec copilăresc:

„Auraș,
Păcuraș,
Scoate apă din urechi
Că ți-oi da parale vechi,
Și ți-oi spăla coafele
Și ți-oi bate dobele!...”

(*Conv. lit.*, 1881, p. 12)

Auraș „care scoate apă din urechi” este din partea copiilor o parodie din *a u r a r* „care scoate aur din rîuri”, după cum în același cîntec „păcuraș” figurează în loc de „păcurar”.

v. ¹*Aurar.* – *Copil.*

AURĂT, -Ă, adj.; doré. O formă participială în loc de *a u r i t*, ca și cînd ar deriva dintr-un verb *a u r e z*.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 5 (f. 46 b): „case de aur cu jilțuri *aurate*...”

AURĂTĂ, s.f.; t. de botan.: *Leucanthemum* Tournef. Nume dat de Dr. Brîndză (*Prodrom*, p. 284) ca sinonim cu *romoniță-mare*, *roman*, *ochiul-bou* lui, *mărgărită*. Să fie oare poporan?

v. *Romoniță*.

AURĂ (pl. *aure*), s.f.; zéphyr, brise. „*Aură*, vînt lin, suflare lină, aer, vînt” (*L.M.*). Nu e cuvînt poporan, și prin urmare nu vine din latinul *a u r a* = v. gr. αὔρα, ci este italianul *a u r a*, introdus în poezia română literară pe la finea secolului trecut.

I. Văcărescu, p. 116:

„Plîng nimfe, junii, plîng grațioare,
Plîng aure, *z e f i r i*, și orice floare...”

Ibid., p. 512:

„Tu cînți și ca lumina,
Ca fulgerul, ca tunet,
Cînți d-*aure*, *z e f i r i* lina
Suflare și răsunet...”

La Bolintineanu sub forma de *aurea*, bunăoară în *Timpul*:

„Cosița lor saltă sub *aurea* dulce
Și flacăra lunii pe brîul lor luce...”

Sinonim curat poporan cu *b o a r e*, dar mai eufonic, *aură* ar trebui să rămîină ca termen poetic.

v. *Boare*.

AURĂRIE, s.f.; „objets, marchandises en or” (Cihac). „*Aurărie* = a r g i n ț ă r i i, tot felul de scule de aur sau de argint” (Costinescu).

Vrancea, *Sultănica*, p. 246: „Peste porți, mai dincolo de ele, stă palatul Vinerei, numai în *aurărie* și diamantice...”

v. *Aur*. – *Aurar*.

¹**AURÈL**, s.m.; t. poétique: or. Deminutiv din *a u r*, care – ca și *a r g i n ț e l* – ne întîmpină numai în poezia poporană.

Colindă muntenească:

„Pe-un cal galben grăngorel
Șcaua-i luce-n *aurel*,
Scările-i în a r g i n ț e l...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 20)

Alta:

„La un cap de masă
Mi-este-un jețurel
Dres de *aurel*...”

(*Ibid.*, 23)

Alta:

„Porumb alb cu gușa verde,
Cu penițe zugrăvite,
C-ochi în cap de petre scumpe:
Capu-i bate-n *aurel*,
Ciocu-i bate-n argințel...”

(*Ibid.*, 39)

Alta:

„Nalt e mărul pîn la cer,
Cu coaja de argințel,
Cu mere de *aurel*.”

(*Ibid.*, 81) **695**

Doină din Moldova:

„Este-un mîndru stejărel
Cu frunza de *aurel*,
Cu coaja de argințel.”

(Elena Sevastos, *Cînt.*, p. 166)

Colindă de peste Nistru:

„Sus mai sus la capul mesei
Stă un scaun d-*aurel*,
Dar pe scaun d-*aurel*
Șede Dumnezeu cel sînt,
Sînt în cer și pe pămînt...”

(*Conv. lit.*, 1883, p. 289)

v. *Argințel*. – *Aur*. – ²*Aurel*. – *Auriu*. – *-el*.

²**AURÈL**, adj. m.; t. poétique: d’or, en or, doré. Ca și substantivul *a u r e l*, de aceeași formațiune, se află numai în cîntecele poporane, mai ales în colinde.

Colindă din Dobrogea:

„Fir de măr *aurel*,
Mîndru și frumușel,
Face merele
’N toate verile...”

(Burada, *Călăt.*, 89)

Să nu uităm însă că în privința plantelor cuvîntul *aurel*, fie ca adjectiv, fie ca substantiv, poate să fie numai o etimologie poporană din *a u r*, derivînd în realitate din *l a u r u s*: „frunză de *l a u r e l*, „măr *l a u r e l*” etc.

S.F. Marian, *Cromatică*, p. 50, pune ca sinonimi între numiri poporane de culori:

aurel = aurellus,
a u r i c = auricus,
a u r i u = aurivus.
v. ¹*Aurel*. – ³*Aurel*.

³**AURÈL** (plur. *aurei*), s.m.; t. de vitic.: 1. sorte de raisin; 2. sorte de vin. Pare a fi sinonim cu *a u ă*, din care poate și derivă, fie printr-o formațiune analogică după *rourică*, *rouros* etc. din *rouă*, fie prin etimologie poporană din *a u r*, culoarea strugurului *aurel* fiind puțin gălbuie.

„*Aurei* se zice la struguri[i] cei albi-galbeni cu boabele puțin eliptice” (P. Cio-cîlteu, Dolj, c. Galiciuica).

„*Aurei* sînt strugurii cei albi cu boabe mărunțele” (N. Michăiescu, Dolj, c. Dobridor).

„*Aurel* este un strugure alb și cu boabele mărunte; vinul scos din acest strugure

Jipescu, *Opincaru*, p. 53, înșirînd felurile de struguri: „voiculeasă, sască, ro-mostin, olog, *aurel*, berbecel vînat...”

v. ²*Auă*. – *Strugur*.

AURÈSC (*aurit, aurire*), vb.; dor. „A *auri* = a polei cu aur, a sufla, a acoperi cu aur” (Costinescu).

v. *Aur*. – *Poleiesc*.

AURÎC. – v. ²*Aurel*. – *Aurică*.

¹**AURÎCĂ**, s. et adj. f.; t. poétique: charmante, gentille. Alexandri, *Românii și poezia lor*: „la răspunsul copilei, voinicelul, cetind în inima ei, se înduioșează și, în exaltarea dragostei lui, îi dă numirile cele mai dezmierdătoare:

Aurică, dragulică,
Nici n-ai grijă, nici n-ai frică...

Cuvîntul *aurică* cuprinde ideea de frumusețe, de preț mare, de raritate, de lucire și de toate calitățile a u r u l u i. Voinicelul nostru, căruia negreșit aurul i se părea un metal foarte rar, nu putea dar găsi un termen mai bogat, mai original și mai potrivit cu iubita lui, ce avea cosița gălbioară...”

v. ²*Aurel*.

²**AURÎCĂ**, s.f.; t. de botan.: Primula Auricula, auricule. „*Aurică* = oreille d’ours” (Baronzi, *Limba română*, p. 128). N-are a face cu a u r, ci este un neologism de grădinărie. În Transilvania se zice și a u r i c u l ă (*L.B.*)

¹**AURÎE**, s.f.; t. de vitic.: sorte de raisin. Între numiri de struguri la Baronzi, *Limba română*, p. 94: „Gîmză. Braghină. *Aurie*-Mohamet. Țîța-caprei...”

v. ³*Aurel*. – *Auriu*.

²**AURIE**. – v. *Auriu*.

AURÎRE. – v. *Auresc*.

AURÎT, -Ă, adj.; le part. passé d’ a u r e s c pris comme adjectif: doré. P o l e i t c u a u r. S u f l a t c u a u r.

C. Negruzzi, *Scrisoarea VI*: „slujbașii mănăstirii, îmbrăcați în *aurite* veșminte, cu cîntări, tămîieri și făclii, plecară ca să însoțească rămășițele sfîntului bărbat...”

Basmul *Broasca țestoasă* (Ispirescu, *Legende*, p. 38): „Apa ciuruia din țeve *aurite* și o lua cu năstrape și cu căușe de a u r...”

Doină din Moldova:

„Bate vîntul, viscolește,
Dorul tău mă prăpădește:

Casa ta-i descoperită,
Mic-mi pare *aurită*...”

(Elena Sevastos, *Cîntece*, p. 48)

Balada *Oprișanul*:

„Mihnea-vodă adormit
Dormea pe-un pat *aurit*
În cămară-ntunecată
Tot cu șaluri îmbrăcată...”

Aurit să ia și-n loc de a u r i u, adecă avînd culoarea a u r u l u i.

Balada *Erculean*:

„O dalbă de fată
Albă, goală toată,
Vie și frumoasă,
Dulce, răcoroasă,
Cu păr *aurit*
Pe umeri leit...”

I. Văcărescu, p. 255:

„Să răzbesc spre *auritul*
Mult ferice răsăritul,
Prin cereasca acea poartă
L-a lumii mai bună soartă...”

Într-un sens ironic „între ocări: fi-ți-ar gura *aurită* ca cuibul de pupăză” (T. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

Aurit cu înțeles de d o r i t, a l e s, „exquis”:

Donici, *Lupul și cucul*:

„În Arcadia ferice
Este codru de trăit,
Unde *aurita* vreme
Împărătește deplin...”

Alexandri, *Serile la Mircești*:

„Afară plouă, ninge! afară-i vijelie,
Și crivățul alcargă pe cîmpul înnegrit;
Iar eu, retras în pace, aștept din cer să vie
O zîină drăgălașă cu glasul *aurit*...”

A. Pann, *Prov. II*, 130:

„Fie măcar aurit,
Nu-l voi, nu-mi este dorit...”

Se zice și în aurit sau întraurit.

Doina *Puiul posomorât*:

„Am avut un pui iubit,
Ca trandafiru-nflorit,
Ca un măr înaurit...”

(Marian, *Buc.* II, 21)

Balada *Zmeul și fata*:

„Cu lînele slobozite
Cu aur întraurite...”

(*Ibid.*, I, 114)

v. *Aur.* – *Auresc.*

AURÏU, -E, adj.; doré, blond. Nu de aur, ci semănînd cu aurul, avînd culoarea galbenă și lucitoare a aurului.

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, 145: „Un fior îți trece prin vine cînd vezi într-un tabel al lui Rubens pe un cavaler numid sfîșiat de creștet și de umeri de cătră un leu puternic care i-a sărit în cîrcă și s-a stîrcit pe șoldul armăsarului negru ce se rădică îngrozit pe picioarele-i de dindărît. Feara aurie mușcă din umerii călărețului...”

Doină din Moldova:

„Vin la neica la izvoare
Să culegem lăcrimioare:
Tii să-mi pui în pălărie,
Eu în gîță aurie...”

(Elena Sevastos, *Cîntece*, p. 51)

Cu poeticul *d* în doina *Fetițele*:

„Și paralele-am băut
Cu fetele după gît,
Gălbinașii daurii
Cu fetițele din Jii...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 307)

v. *Aur.* – ²*Aurel.*

AURÒS, -[OAS]Ă, adj.; aurifère, contenant de l'or.

Bolintineanu, *Cozia*:

„Noaptea trece lină. Stelele voioase
Scutură în aer coamele-auroase...”

v. *Aur.* – *-os.*

AUSCÛNS. – v. ²*Ascuns*

ĂUSTRU, s.n.; vent du midi, vent du sud-ouest. Latinește *a u s t e r*, italienește și spaniolește *a u s t r o*. Francezul *a u s t e r* este un neologism. *Austru* se rostește trisilabic, uneori chiar *aostru*. Cuvântul ne întimpină des în vechile texturi și este viu în graiul poporului, dar nu totdeauna cu sensul primitiv de vînt de meazizi, ci mai mult cu acela de vînt de apus.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ed. Sbiera), *Act. Ap.*, XXVII, 13:

„Suflă *austrul*...”

„Adspirante autem *a u s t r o*...”

în *Noul Testament* din 1648: „suflând *austru*”, în *Biblia Șerban-vodă*, din 1688: „bătând *austrul*”.

Ibid., XXVIII, 13:

„...după o dzi suflă *austru*...”

„...post unum diem flante *a u s t r o*...”

în *Noul Testament*: „suflând *aostru*, cu *o*; dar tot acolo, *Luc.* XII, 55:

„Și când suflă *austru*, ziceți: zăduh va fi...”

„Et qum *a u s t r u m* flantem, dicitis: quia aestus erit...”

Silvestru, 1651, ps. LXXVII:

„Scorni *austru* den ceriu și aduse cu putéria sa *austru*...”

„Transtulit *a u s t r u m* (νότον) de coelo, et induxit in virtute sua *a f r i c u m* (λίβα).

iar la margine, ca scolie: „v â n t u l d e l a r â s â r i t”; la Dosofteiu, 1680: „rădică *austrul* de pre ceriu și adusă cu putéria sa v â n t u l l i v e i”; la Coresi, 1577: „rădică *austru* deîn ceriu și aduse cu vrătutea sa c r i v â ț ũ...” Același pasagi în *Psaltirea* cea versificată, 1673:

„Rădicat-au despre-*austru* vînturi
De le-au adus crăsteii cu crădurî,
Că slobodzâ-n putiarea sa l i v â,
Vînt ce nu-î stă nemică-n protivă...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 73 b, *Zachar.* XIV, 10:

„...și pustiia de la Gavaa până la Remvonă și spre *austru* de Ierusalim...”

„...et desertum a Gabee usque Remmon ad *a u s t r u m* Ierusalem...”

de asemenea în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „despre *austrul* Ierusalimului”.

C. Negruzzi, *Prinselei Vogoride*:

„Afară este vicol, *austrul* vîjîiește
Și zguduie coliba sârmanului lipsit,
El tremură și geme, suspină și hulește
Palatul de alături ce-l vede strălucit...”

Bolintineanu, *Cea de pe urmă noapte*:

„Luna varsă raze dulci și argintoase,
Austrul le suflă coamele pletoase...”

„Vîntul de meazizi se numește și *austru*, iar cel de meazinoapte crivăț” (I. Crișianu, Transilv., c. Ohaba).

„Vîntul de la răsărit se numește secuiul sau crivățul, cel de la meazizi *austru*, cel de la apus murășan” (Gr. Păltineanu, Trans., c. Țîntari).

„Vînturilor li-s date numirile după orașul dinspre care vine, de ex. brașoveanul, sibianul; iar cel de la sud se numește *austru*” (A. Crișianu, Trans., c. Mărgineni).

„Vîntul ce bate de la meazizi se numește *austrul*, care este cald; iarna, bătînd acest vînt, se topește zăpada” (G. Popu, Trans., c. Lisa; C. Oană, Rîmnic-Sărat, c. Corbu; P. Anghelescu, R. Sărat, c. Jirlău; C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești; M. Rădulescu, Ialomița, c. Gîrbovii).

„Deosebitele vînturi cunoscute de popor: munteanu = nord, crivățu = nord-est, *austru* = nord-vest...Cînd bate *austrul* vara, usucă tot, iar cînd bate iarna este ger tare” (C. Theodorescu, Ialomița, c. Dudeștii).

„Vîntul de la apus se zice *austru* sau t r a i s t ă - g o a l ă” (N. Vasilescu, Muscel, c. Glîmbocel).

v. *Trăistar*.

Tot ca vînt de apus se ia *austrul* în Prahova (D. Mihăilescu, c. Scăeni), în Dîmbovița (St. Negoescu, c. Raci), în Putna (A. Minculescu, c. Irești), în Olt (N. Constantin, c. Vața) etc.

De asemenea în Dobrogea: „v î n t u l a l b sau de meazizi, *austrul* sau de apus” (N. Ludovic, c. Niculițel).

v. *Băltăgan*. – *Băltăreț*. – *Crivăț*. – ²*Muntean*. – *Istrița*.

AUȘ (pl. *auși*), s.m.; aieul, grand-père, vieillard. Laurian-Massim, *Glosariu*: „*Auș* și a i u ș, vorbă cunoscută sub cea dentii formă la macedo-români, iară sub cea de a doua și la olteni, înseamnă: 1. bătrîn, moș în genere; 2. tatăl tatălui”. În județul Olt se aude nu a i u ș, ci chiar *auș*, întocmai ca la macedo-români, dar numai cu sensul de „moșneag”. Vine din a u = lat. a v u s prin sufixul diminutival -u ș, adecă întocmai același sufix ca în „mătușă”. Latina avea și o formă a u s în loc de a v u s (Fabretti, *Gloss.*, 228).

v. ⁵*Aia*. – *Aușel*. – -uș.

AUȘEL, s.m.; t. de zool.: regulus cristatus, charleton. Marian, *Ornit*. I, 326: „Cea mai mică dintre toate păserelele cîte provin în Europa, și totodată una dintre cele mai frumoșele este *aușelul*, numit în Bucovina t a r t a l a c. *Aușelul* e de nouăzeci și șase milimetri în lungime, de o sută cincizeci și patru în lățime, de patruzeci și opt în lungimea aripelor și de treizeci și opt în lungimea cozii. El e pe deasupra măsliniu, pe tîmple și laturile grumazului castaniu; marginile frunții și o trăsătură deasupra ochilor sînt deschise, zăbelele și cercul ochilor albi; vîrful capului galben, părțile

inferioare ale corpului galben-aprinse și pe de lături ruginiu-castanii. Penele aripelor și a cozii castanii-închise și pe margini măslinii-deschise. Ochii castanii-întunecați; rostul negru, picioarele castanii. *Aușelul* e răspândit mai preste toată Europa. El petrece vara prin păduri, iară primăvara și toamna se arată și prin grădini. Nutrețul *aușelului* sînt diferiți cărăbuși, muște și alte insecte mici...”

Etimologicește, *aușel* este deminutiv din *a u ș* „moșneag”, și prin urmare însemnează „moșneguț”. Celelalte graiuri neolatine au preferit sensul nu tocmai de-părtat de „împărătuț”: *regulus*, *roitelet*, *petit empereur*, *realino*; grecește βασιλίσκος (Rolland, *Faune* II, 301).

v. *Auș*. – *-el*. – *Tartalac*.

AUȘOI }
AUȘONIU } v. ²*Bănat*.

¹AÛZ. – v. *Aud*.

²AÛZ (plur. *auzuri*), s.n.; audition, ouïe. O scurtare curat românească din substantivul *a u z i t* = lat. *a u d i t u s*, după care prin analogie s-a format și substantivul *v ă z*, care – orice ar zice Cihac n-are a face cu latinul „visus”, de unde vine numai al nostru „vis”.

Format din *a u z i t*, care ca substantiv aproape a dispărut din grai, după cum vom arăta la locul său, *auz* reprezintă ambele sensuri ale latinului *a u d i t u s*, adecă pe de o parte însuși simțul al căruia organ e urechea: „*ares acerrimi auditus*” (Plin.), pe de alta – metonimic rezultatul sau efectul aceluși simț: „*dignior auditu*” (Lucan.). În sensul al doilea, *auz* devine sinonim cu *a u z i r e*.

C. Negruzzi, *Scrisoarea XII*: „încă tot nu sîntem lipsiți de simțul *auzului*, și prin urmare ne place a a s c u l t a povești frumoase din vremile trecute...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXIV, p. 11: „de-arâ fi totu trupulă ochiu, unde arâ fi *auzulă*, iarâ de-arâ fi totu *auză*, unde ă-arâ fi apuțitulă...”

Cantemir, *Chron*. I, p. 175: „nici mai mult ar fi trebuit cu une cuvinte fără temeiu ca acêste *auzul* cetitoriului să supărăm...”

Locuțiune proverbială: „Are văz de lup și *auz* de vulpe” (Tocil., *Rev*. I, 233).

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, p. CXI:

„...de <i>audzul</i> cel rău nu să va țîame...”		„...ab <i>a u d i t i o n e</i> mala non timebit...”
---	--	--

unde la Silvestru, 1651: „de *v é s t i a* rîia nu să va téme...”

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Paul. ad Rom*. X, 17:

„...credința e den <i>auz</i> , iară <i>auzul</i> pren găul lui Dumnezeu...”		„...fides ex <i>a u d i t u</i> , <i>a u d i t u s</i> autem er verbum Christi...”
---	--	---

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 3: „ca pre niște pești, cu mreaja dumnezească au prins mulțimea, și au vînat *auzurile* noroadelor, și au înduplecat inimele tiranilor...”

Idiotismul: i a u *auzul* = asurzesc, fac să amețească de zgomot.

Ion Ghica, *Scrisoarea XXIV*: „clopotele mari și mici sunau la o sută de biserici de luau *auzul*, urla orașul de vuiet...”

Ion Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 375): „avea o biciușcă de cele de cînepă, împletită de mîna lui și cu șfichiul de mătasă, cu care pocnea de-ți lua *auzul*...”

Același, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 3): „stropșitul de Ion, cu talanca de la oi, cu cleștele și cu vătraiul, face o hodorogcală și un taraboi de-ți ia *auzul*...”

Auz se construiește cu l a și cu î n sau î n t r u. Următoarele exemple vor lămuri deosebirea între cele două construcțiuni.

Balada *Mihu Copilul*:

„Un mîndru cîntic,
Cîntic de voinic,
Ș-un glas de cobuz
Dulce l a *auz*...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 111: „Un ne-ncetat susur de tainică trădare îi șoptea l a *auz*...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 215: „Și aducându-l, au început domnul a se giudeca cu el la cadui, î n *auzul* tuturor...”

Dionisie Eclesiarcul, *Cron.* (Papiu, *Tezaur* II, p. 203): „și fiind împăratul de față, au poruncit să se citească jalba Valahiei î n *auzul* tuturor, și după ce au citit-o au întrebat împăratul pe soli...”

Alexandri, *Cetatea Neamțului*, act. II, sc. 3: „Nu mă sfiesc acu, în agiunul morții, s-o mărturisesc î n *auzul* oamenilor...”

Logofătul Gheorgachi, *Letop.* III, p. 320: „o cetește î n t r-*auzul* tuturor...”

C. Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „Ba nu ne înțelegem nicidecum, am strigat ieșind din amețeala ce mă cuprinsese î n t r u *auzul* barbarelor numiri a buchilor lui, nu ne înțelegem!...”

v. *Aud.* – ²Văz.

AUZÎRE (plur. *auziri*), s.f.; l’infîn. d ’ a u d: action d’ouïr, d’entendre, ouïe en général. Sinonim cu substantivul a u z, cătră care se rapoartă ca „vedere” cătră „văz”.

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, f. 231 b: „dracii diîn oameni gonéște, bolnavii tămăduiaște, surdziloră *audzire* le dă, muților grăire...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom.), p. 36: „vîntul vivorît sau aerul tare clătît, tocmit și frumos viersul muzicăi alcătuit, de la cît de ascuțitele la *auzire* urechi abătîndu-l, neauzit îl face...”

Samuil Clain, *Învățăături* (Blaj, 1784), p. 84: „O, părintele micu iubite, îmi opriră limba, îmi legară picioarele, îmi ținură mînile, îmi împedecară vederea și mă făcură fără de *auzire*...”

Caragia, *Legiuire*, 1818, p. 98: „Martorii martorilor nu să socotesc de martori, iară la prigonirile de stăpînire sau de hotară priimim și mărturiia după *auzire*...”

Zilot, *Cron.*, p. 4:

„Care dup-a mea știință le voi arăta curat;
Din vedere ș-*auzire*, precum m-am îndatorat...”

Același, p. 101: „*auzirea* numelui lui Cutuzof în urechile turcilor era foarte înfricoșată, și pentru aceea nici nădăjduia cu înlesnire a mai putea aduna oștiri...”

I. Văcărescu, p. 527:

„Ce *auziri* dodată!
Ce tainic glas ascult!
Simț ceasul c-o să bată
Ce-l așteptam demult...”

Costachi Conachi, p. 220:

„Departa cu *auzirea* de jelnic suspinul meu,
Nu crezi inimei ce arde de para dorului tău...”

Donici, *Bărbatul cu trei femei*:

„Dar n-au trecut nici patru zile,
Și s-au împrăștiat pin țară *auzire*
Că cel cu trei femei bărbat
De rău lor s-au spînzurat...”

v. *Aud.* – ²*Auz.*

¹**AUZÎT**, -Ă; le part. passé d' a u d pris comme adjectif: entendu, ouï, appris. Ajuns la știre prin organul urechilor; aflat prin simțul auzului.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 197: „O samă de cuvinte ce sânt *auzite* din om în om, de oameni vechi și bătrâni...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. CXLII:

„Demineța, mila-ți fă *auzită* mie,
Că spre tine nădăjdia mi-am pus din pruncie...”

Negativul comparativ *nemaiauzit* însemnează ceva cu totul afară din cale, „monstrueux, excessif, exorbitant”, de ex.: „asemenea cruzimi sînt un lucru *nemaiauzit* în țara noastră”.

v. ²*Auzit.* – *Văzut.*

²**AUZÎT** (plur. *auzite*), s.n.; ouïe, audition. Sinonim cu a u z și cu a u z i r e. Se întrebuințează rar. Nu vine din participiul trecut românesc a u z i t, ci d-a dreptul din substantivul latin a u d i t u s.

Coresi, 1577, ps. XVII:

„întru *auzitul* urechiei auzirâmă...” | „în a u d i t u auris obedivit mihi...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 195: „am scris de pe niște isvoade ce am aflat la unii la alții și din *auzitele* celor bătrâni boieri...”

Ca locuțiune adverbială: d i n *auzite*, p e *auzite*, „par ouï-dire”, „auditu accipere”.

Alexandri, *Neculae Bălcescu*: „Românii se cunoșteau împreună mai mult din *auzite*, sub nume de moldoveni și munteni...”

C. Negruzzi, *Scrisoarea XII*: „Fă cunoștință cu fata, n-o lua numai pe *auzite*, pentru că nu se mănâncă tot ce zboară, și se-ntîmplă de departe trandafir și de aproape borș cu știr...”

Ca supin: d e *auzit*.

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, f. 298 b: „cine are urechi de *audzitu* ca să a u d z ă...”

v. ²*Auz*.

AUZÎTE (PE-, DIN-), adv. – v. ²*Auzit*.

AUZITÒR, -OARE, s. et adj.; auditeur, auditrice, celui ou celle qui entend, qui ouït. Cel ce a u d e. *Auzitor* poate fi cineva și fără voie, în treacăt, a s c u l t ă t o r numai atunci când stăruiește a auzi: aceeași deosebire ca între „văzător” și „privitor”.

Caragia, *Leguire*, 1818, p. 95: „Toate diețile, de nu vor fi scrise de tot de însuși cei ce le fac, să să iscălească de cei ce le fac și să să adeveréze cu trei martori singuri văzători sau singuri *auzitori*...”

Cantemir, *Chron.* I, p. 121: „(ei) au scris tot pre o vréme cu lucrurile ce să făcea și singuri marturi privitori, iar nu *auzitori* au fost...”

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Paralip.* II, VI, 40:

„...fie ochii tăi deșchiș și urechile tale
auzitoare la umilița locului acestuia...”

„...sint, quaeso, oculi tui aperti, et au-
res tuae e x a u d i e n t e s ad oratio-
nem loci hujus...”

I. Văcărescu, p. 354:

„Tot a u z e a m c-aci Nichifor cuvîntează,

P-aleșii dregători grozav anatemează:

Așa-l văzui! ca leu trăsbind fără blîndețe,

Oase-azvîrlind de morți l-*auzitori* în fețe...”

v. *Aud.* – -or. – Văzător.

AVÀD. – v. *Avat*.

AVAËT (plur. *avaeturi*), s.n.; redevance, taxe. Cuvînt turcesc, din arabul 'a w a ï d „revenus” (Șăineanu), introdus la noi în epoca fanarioților. „*Avaet*, taxă pusă pe un

lucru ori parte dintr-un lucru, taxă la o pădure, taxă la un pod etc.” (Costinescu).
D a r e sau d a j d i e într-un sens mai restrâns.

E. Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 250: „iară peste trei zile luându-și gelatul *avaetul* lui după obicei, au dat trupul de l-au îngropat la Hasikioi...”, unde se înțelege anume taxa pe care în Turcia rudele unui descapitat o plăteau calăului pentru a putea lua cadavrul.

Așezământul lui Grigorie Ghica din 1776 (ed. Rășcanu, p.12): „*Avaetul* caf-tanelor ce îmbracă domnul pe boieri: de la vel log. până la vel post. câte 100 lei, de la vel spat. până la vel stol. câte 80 lei...”

Ibid., p. 28: „Venitul lui vel cahvegiu: de toată cahfeneaoa și de tot tahmisul, ce s-ar afla atât în orașul Iașului cât și la celelalte târguri de pe la ținuturi, să iea *avaetul* seu, după tocmeala ce se va putea așeza...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 3351:

„Beșlegii pe la ținuturi, vai mie, ce nu lucrau
După ce beșlegăritul de aice-l cumpărau!...
Dar *avaeturi* și gloate cât în fine nu s-au dat!
Acest fel de osîndire, Moldova n-au mai răbdat!...”

v. *Dajdie.* – ²*Dare.* – ¹*Turc.*

AVALEĂ. – v. *Havalea.*

AVALÎM, interj.; bravo! O curioasă transformațiune poporană din turcul a f e r i m, în următorul cântec din Covurlui (Iconom G. Theodorescu, Galați, Mavromol):

„Frunză verde d-alior,
Oliolio viteaz Tudor
Că mulți îți mai mor de dor!
Avalim Tudor viteaz,
Mulți îți mai mor de năcaz!...”

v. *Aferim.*

AVÂLMA. (D-), adv.; en bloc, tout ensemble, tout à la fois, par indivis, pêle-mêle. Din prepoziționalul *a* (= lat. *a d*) și *v a l m* ă. La românii de peste Carpați funcționează și simplul *v a l m a*, atât ca adverb: „cu gloata, acervatim, haufenweise”, precum și ca substantiv: „*v a l m a*, acervus, cumulus, caterva, globus, der Haufe, Schwall, die Menge” (*Lex. Budan*).

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 26: „Așijderea (Duca-vodă) și pe preoți încă-i închidea *deavalma* cu mirenii la grosuri...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 299: „pe tătari au început a-i călca și a-i pune de a lucra la cetate *deavalma* cu creștinii...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 9 etc.: „pentru cheltuiala ce vor face *deavalma* și

și al unuia și al altuia vecin, e *deavalma*...”; „cînd să dă în chirie, sau în arendă lucrul lor cel *deavalma*...”

Alexandri, *Statu-Palmă*:

„Unde vede-o stîncă-naltă, el o macină cu palma.
Bolovanii sub picioare-i dau d-a dura, dau *davalma*,
Și cu peatra măcinată și cu petrele-aruncate
El iezește, bate, umflă rîurile tulburate...”

C. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„În zădar și ofițerii, și Hroiote, oștean vestit,
Ca să-i mai îmbărbăteze, *davalma* p i n t r e soldați
Se luptă; nu văd, n-ascultă husarii înspăimîntați...”

unde e de observat construcțiunea „*davalma* p i n t r e”, în loc de obicinuital „*davalma* c u”.

Ion Creangă, *Moș Nichifor Coțcarul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 375): „la deal moș Nichifor se da pe jos și trăgea *deavalma* cu iepele...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 219: „În ziua de azi bătrînii s-au dus dupe tărîmul ăsta; casele vechi, nespoite, dărimate, fără garduri, mărturisesc că sărăcia s-a încuibat în locul bilșugului d-odinioară. Azi tot e *davalma*, căci toate sînt *davalma* cînd bietul creștin nu mai are ce ocroti...”

„Hai *davalma*, adecă toți cu grămada din toate părțile” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).
Se aude în popor și fără prepoziționalul d e.

I. Slavici, *Novele*, p. 194: „Iacă să spuie Mitrea, el știe mai bine cine este Bujor. Vro șase ani de zile el singur a purtat gospodăria noastră, și așa gospodărie nu era în sat. Acuma, de cînd s-a dus el de la noi, toate merg *avalma*...”

Forma arhaică necontrasă *avaloma* ne întîmpină totdeauna la mitropolitul Do-softeiu, bunăoară:

Paremiar, 1683, f. 133 a: „mare strigare, suspini, boacete nestîmpărate de la toți oamenii *deavaloma*...”

Synaxar, 1683, oct. 22, f. 77 b: „și să fîce obeștnic praznicu cu *deavaloma*, mulțămîndu lui Dumnedzău și proslăvindă...”

Ibid., fevr. 25, f. 87 b: „lăcuitoii orașului Gangrelorū să strănsărâ acolo, plîngîndu *deavaloma*...”

Ibid., nov. 23, f. 145 a: „toț într-o voe și c u *deavaloma* giudeț âl suirâ în scaun ca un destoînic...”

Acceași formă o vedem în verbul derivat a v ă l o m e s c la Cantemir, *Chron.* II, p. 185: „unii cu alții d e a v ă l o m i n d u - s e...”

De asemenea la Sava Barcianu, *Gramm.*, 1858, p. 234: d e *avaloma*.

Cihac (II, 446) propune o etimologie slavică, cu care se unește și d. Șăineanu (*Dict. rom-germ.*, 29), dar care, deși foarte ingenioasă, totuși se risipește prin ceretare critică. El crede că *avalma* vine din locuțiunea rusească „v a l o m ũ valitŭ, en foule, en masse (*de valŭ vague, valitŭ rouler*)”, identică cu bohemul w a l e m „en 707

foule, en masse, impétueusement”. Mai înfii, rusește un adverb separat *v a l o m ũ* nu există, ci numai substantivul „valŭ”, al căruia ablativ singular *v a l ò m ũ* (cu accentul pe *o*, nu pe *a* ca în românul *avâloma*) nu funcționează adverbial decât în acea locuțiune „*v a l o m ũ* valiti”, de care se acață Cihac și care nu este altceva decât o așa-numită „figura etymologica”, foarte deasă în greaca, în latina, în ebraica, în araba, în mai toate graiurile, întocmai ca și când am zice bunăoară latinește „unda undare”, „terra tremet tremitu” etc. A despărți dintr-o asemenea excepțională locuțiune pe ablativul cel neseeparabil de acolo, împrumutîndu-l apoi unei limbi străine ca un adverb foarte răspîndit, este o procedere cît se poate de ciudată. Bohemul *w a l e m*, pe de altă parte, e același ablativ, a căruia întrebuintare adverbială este însă mai deasă decât a rusului *v a l o m ũ* și care nu s-a aglutinat într-o singură frază, ci se poate construi cu diferiți verbi. Dar chiar dacă bohemii ar fi învecinați cu românii, tot încă al nostru *avaloma* nu s-ar fi putut naște din al lor *w a l e m*, care ca adverb exprimă totdeauna o noțiune de violență, o noțiune cuprinsă și la ruși în *v a l o m ũ*, pe cînd nuanța de violență e cu desăvîrșire străină românului *avaloma*. În fine, pentru ca să fie cu puțință a se trage al nostru *avaloma* de la slavi, ar trebui neapărat să se tragă tot de acolo ceilalți doi adverbi de o formațiune pe deplin identică: *a i d o m a* și *h o j o m a*, contras în *h o j m a*. În cîtetrele, după cum noi am văzut deja mai sus [vol. I, p. 409], figurează același sufix superlativ *-o m ă*, înrudit cu arhaicul latin *-u m u s* în „*minumus*”, „*infumus*”, „*decumus*” etc., astfel că însemnarea cîtoretrelor este:

aidoma = d'une ressemblance *p a r f a i t e*,

hojoma = *t r é s* fréquemment,

avaloma = *t o u t - à - f a i t* ensemble.

Depart de a fi luat pe *avaloma* de la slavi, românii l-au împrumutat ei unui dialect slavice învecinat, și l-au împrumutat anume cu prepoziționalul *a-* (= lat. *a d*), al căruia românism nu poate fi tăgăduit nici chiar de cătră Cihac. Cercetările lui Miklosich și ale profesorului Kalužniacki (Mikl., *Wanderungen d. Rumunen*, p. 11 sqq.) au dovedit de demult însemnatul număr de elemente românești la rutenii din Galiția și din Ucraina. Le-a scăpat însă din vedere adverbul *avaloma*, pe care – sub forma *a v u l ò m* și cu același înțeles de „en bloc, tout ensemble, tout à la fois, par indivis, pêle-mêle” – l-a găsit la ruteni Piskunov (*Slovník*, ap. Želechowski, *Ruthenisch-deutsches Wtb.* I, 2).

Al nostru *avalma* a mai fost împrumutat de cătră slavi sub o altă formă, asupra cării ne vom opri o clipă, cazul fiind foarte interesant.

În glosarul român de pe la 1600 se afla cuvîntul *d u v a l m ă* cu sensul de „étalon” (*Cuv. d. bătr.* I, 279). Pînă astăzi la Ocele din Munatenia anume la Telega, *d u v a l m* înseamnă „palefreninier”, „argat însărcinat cu îngrijirea cailor” (Aurelian, *Țara noastră*, p. 155). Sensul fundamental este acela de „turmaș” sau „hergheliaș”, „celui qui marche au-devant du troupeau, qui est en tête du haras”. De aceea și polonește un singur cuvînt „stadnik”, de la „stado” = turmă, înseamnă deopotrivă „étalon” și „conducteur de chevaux”. În acest chip, *d u v a l m ă* se descompune în *d e - v a l m ă* adică „de turmă”, „gregarius”, cu trecerea fonetică a inițialului *d e* - în *d u* - denaintea labiale, întocmai ca în „dumic = demic” sau „dupre = depre”.

Miklosich (*Lex. palaeosl.*, 154), găsim în două texturi paleoslavice cuvântul *d v a l - m a*, *ДВАЛМА*, o dată cu sensul de „dresseur de chevaux” și cealaltă cu acela de „palefrenier”, observă că vorba e obscură, „vox obscura”, căci în adevăr nemic într-însa nu e slavice, și nici într-un dialect slavon, nici într-unul, ea nu ne întîmpină, astfel că slavizarea-i de către Cihac (II, 722) contra lui Miklosich este o curată glumă. Se știe că-n veacul de mijloc comerțul european al cailor din România era atît de răspîndit, încît la toți slavii și chiar la germanii pînă-n Scandinavia caii scopiți se cheamă pînă astăzi „români”: „wallach”, „volochŭ”, după cum franțuzește ei se cheamă „unguri”: „hongre”, fiindcă acolo se aduceau din Ungaria sau prin Ungaria. Asupra acestui fapt istorico-linguistic foarte prețios cu atrișei atențiunea Congresului Orientaliștilor din Viena în ședința din 28 septembrie 1886 (*Berichte*, Wien, 1889, p. 70-71). Așadară, afară de analiza lingvistică, și pe calea istorică se explică de la sine străbaterea pe atunci la slavi a cuvîntului românesc *d u v a l m ă*, poate și a altor termeni privitori la creșterea cailor. Acest *d u v a l m ă*, adecă *d e - v a l m ă*, este important încă dintr-un alt punct de vedere: el confirmă că deja în evul-mediu adverbul nostru avalma „ensemble”, „gregatim”, sub forma neprepozițională *v a l m ă*, însemna substantival „troupeau”, „un ensemble de bêtes”, „grex”, după cum însemnează pînă astăzi peste Carpați *v a l m ă* „caterva, Haufe”. (*Lex. Bud.*)

Sensul cel fundamental al lui *avaloma* este acela de grămadă, de mulțime unită, fără nici o nuanță de violență. Partea radicală a cuvîntului nu e de loc înrudită cu slavicul *v a l ŭ* „undă”, ci cu latinul *v a l l u s*, *v a l l u m*, care însemna nu numai un șir de pari grămădiți unul lîngă altul, dar încă o grămadă de alte lucruri înșirate strîns laolaltă, de exemplu: *v a l l i pectinis* (Ovid.), *v a l l u m aristarum* (Cic.), *v a l l u m pilorum* (*id.*) etc. *Avaloma* s-ar fi putut zice latinește foarte bine *v a l - l a t i m*: „comme une palissade, comme une haie, comme une rangée de...”

Întrucît elementul sufixal *-o m a* este înrudit cu latinul *-u m o-*, dar totuși elementul radical „hoj-” în „hojoma” e peste puțință de a fi latin, și nici formațiunea totală a celor trei adverbi românești cu *-o m a* nu prezintă vreo analogie latină, este învederat că originea vorbelor noastre *avaloma*, *a i d o m a* și *h o j o m a* trebui căutată nu în latina, ci într-o altă limbă ario-europee, o limbă foarte apropiată de grupul italic și cu care de aproape să fi avut a face românii, prin urmare în limba tracică cea dispărută a dacilor.

Fost-a oare *avaloma*, adecă neprepoziționalul *v a l o m a* sau *v a l m a*, și la traccii de peste Dunăre? Astăzi macedo-românii și albanezii nu-l au. Există însă o urmă foarte prețioasă, asupra căreia ne vom opri o clipă. Într-un glosar bizantin din secolul XV, scris de George Hermonymos, d. Decharme (*Annuaire de l'Assoc. des études grecques*, t. 7, 1873, p. 100 sqq.) a găsit mai multe vorbe provinciale și cîteva pe cari bizantinii le luaseră din alte limbi, bunăoară: *καρναμοῦζα* (= ital. corne-musa), *λομάκα* (= ital. lumaca), *προβίζω* (= lat. provisio) etc. Între acestea este și: „Β α λ μ ά ς – ἰπποκόμος. Agaso.”

D. Decharme adaugă: „Mot dont je ne trouve pas d'explication satisfaisante”. Și-i era cam greu să găsească o asemenea explicațiune, de vreme ce acest *Β α λ - μ ά ς* „palefrenier” este fără cea mai mică îndoială al nostru *d u v a l m ă* „palefrenier” de mai sus, dar dezbrăcat de prepoziționalul românesc *d u-*.

v. *Valmă*. – *Deavălmaș*. – *Deavălmășie*. – *Vălmășag*. – *Vălmășeală*...

AVĂLOMA. – v. *Avalma*.

¹AVÂN s. HAVÂN (pl. *avanuri, havanuri*), s.n.; 1. t. milit.: mortier, pièce d'artillerie pour lancer des bombes; 2. mortier, comme ustensile domestique. În ambele sensuri, cuvîntul este turcul *h a v a n* „mortier”; cu sensul de *t u n*, a despărut din grai; cu sensul de *p i u l i ț ă*, se aude în părțile de jos ale Moldovei.

Istoria oștirei, 1715 (Cogăln., *Arh.*² II, p. 63): „s-au dat poroncă la Topci-bașa ca să sue balghemezurile și *havanurile* de combarale, ca să împrăște cetatea de noapte...” *Ibid.*, p. 83: „locul pe unde să poate sui tunurile și *havanurile*...” (cfr. Șaieanu; *Elem. turc.*, 53).

„*Avan* este un vas de alamă sau chiar și de spijă sau de tuciu, cu care se servesc bucătarii la pisarea semîntelor ce dau gust bun la bucate, avînd *avanul* un mic pilug sau bătoi cu care pisează. Mai este *avan* și de marmură groasă sau chiar de peatră, avînd pilugul de lemn, cu care pisează carnea tocănată pe fund, ca să poată trece printr-un ciur de sîrmă spre a fi carnea ușoară la mistuit, pelițele și vinele cele mici din carne rămînînd prin pisare în strecurătoare. Se mai cheamă și *p i u l i ț ă* (Gr. Perian, Tutova, c. Bogești).

v. *Piuliță*. – *Tun*. – ¹*Turc*.

²AVÂN,-Ă, adj.; méchant, arrogant, cruel, terrible, impitoyable. „*Avan*, aprig, amar-nic, rău, strașnic; măreț, orgolios, mîndru” (Costinescu). Cuvînt vechi și foarte poporan.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, apr. 27, f. 100 a: „l-au probrazătu pre acel *t i r a n ă*, făcându-lă *b e z b o j n i c ă* și *avană* și alte multe muștrări...”

Ca poreclă, *avan* figurează într-un act de la Constantin Brîncoveanu, 1697 (*Cond. brîncovenească*, ms. în *Arh. Stat. din Buc.*, p. 224): „pentru că această moșie din Jugurénii fost-au a lui Matei biv vel vist. fechorul lu Pătru slujer *Avanul* – păn'în zilele răposatului unchiului domnii-méle Șerban-voevod...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom., ps: LI):

„Pre limba cea nespus vicleană,
Pîngărită și *avană*...”

Costachi Stamati, *Muza I*, p. 116,117:

„Iar ca să-l poți omorî,
Tot drept în pept să izbești,
Unde *avanul* de han
Poartă baier fărmeceat...”

și mai jos:

„Și iată că-ntimpină
Pe *avanul* han viind
Singular între doi mîrzaci...”

Alexandri, *Chirița în Iași*, act. III, sc. 9: „Mai stăi, că doar' nu dau tătarii...să-mi

Același, *Creditorii*, sc. 2: „Scapă-mă că mor!...Sufletul meu arde...arde mai *avan* decât focul cel mare din Sărărie...”, unde *avan* este întrebuințat ca adverb: „cruellement, terriblement”.

Același, *Sentinela română*:

„Iată oardele *avane*,
Iată limbile dușmane...”

I. Creangă, *Ivan Turbinca* (*Scrieri* I, p. 315): „Doamne, Moartea întreabă ce mai poronciți? Și să nu vă supărați, dar tare-i n e a s t î m p ă r a t ă și *avană*, drept să vă spun; șede ca pe spini și vrea numaidecât să-i dați răspuns...”

În glosarul lui Stamati, p. 530, *avan* rău se tălmăcește prin „scumpul, zgârcit”, confundându-se cu neologismul „avar”. Aceeași confuziune ne întâmpină la Cihac (II, 637), care o susține prin citațiunea din Alexandri: „iată Leiba cel *avan*”, unde însă – în cântoneta *Surugiul* – nu e de loc vorbă despre a v a r i ț i a lui Leiba, ci se ia în bătaie de joc s t r ă ș n i c i a evreului, după cum se vede din pasagiul luat în totalitate, iar nu bucățit:

„Iată Leiba cel *avan*
Care poartă h a r ț a g a n!
Iată Leiba cel din cușcă
Care poartă la drum p u ș c ă,
Și când vede un român
Armele-și ascunde-n sîn...”

Niciodată, cu desăvârșire niciodată, *avan* nu însemnează românește a v a r; dar nici c a l o m n i a t o r, ba nici a s u p r i t o r în înțeles fiscal, ci numai doară în privința cruzimii, a brutalității, a aroganței, a barbariei. Etimologia din latinul a v a - r u s e peste puțină, atât prin deosebirea sensurilor, precum și sub raportul fonetic, căci latinul v între doi a trebuia să dispară, iar latinul -ar- se păstrează la români totdeauna intact și nu poate să treacă în -an-. De asemenea e peste puțină, din mai multe puncturi de vedere, etimologia cea susținută de mai toți (Cihac, Laurian-Maxim, Șaineanu etc.) din neogrecul ὁβόωνς „calomniateur”, care el însuși nu e decât arabul h a w ā n „traître”.

Chiar dacă s-ar potrive sensurile ambelor cuvinte, ceea ce nu este, totuși înrudirea lor nu s-ar putea admite. Din texturile de mai sus: Dosofteiu, Brîncoveanu, Corbea, noi am văzut că *avan* e nu numai anterior la noi epoci fanariotice, dar încă s-a întrebuințat deopotrivă în Moldova, Muntenia și Transilvania. Dacă această vorbă ar fi dară de origine greacă, după cum este „drum”, „argat”, „condei” etc., adecă dintre cele puține grecești cari sînt răspîndite în întreaga Dacie Traiană, atunci românii cată s-o fi împrumutat în epoca bizantină; ei bine! în epoca bizantină grecii nu aveau încă ei înșiși pe ὁβόωνς, și prin urmare nu puteau să-l dea românilor.

De unde dară vine al nostru *avan*?

Singurul sens al acestei vorbe fiind; „cruel, impitoyable, terrible”, o vom alătura cu serbul G a v a n, cu bohemul h a w a n și cu albanezul g a v n, fiecare rămas pînă acum o enigmă.

Serbește *G a v a n* este o personificațiune legendară a unui om foarte bogat, dar crud și nemilos: „pored svega prevelikoga bogastva bio vrlo tvrd i nemilostiv” (Karadži •, *ad voc.*). La serbi dară s-a păstrat din cuvîntul comun numai o așchie mitică, pe care slaviștii nici nu s-au încercat măcar s-o explice.

Bohemește *h a w a n* sau *h a b a n* (ambele forme circulează deopotrivă) însemnează: 1. eretic, adică om fără Dumnezeu, „bezbojnic”, după expresiunea mitropolitului Dosofteiu; 2. om nalt și puternic, un fel de uriaș, „weliky a silny člowěk” (Jungmann); iar „hawansky nož”, „cuțit a v ă n e s c”, vrea să zică „satîr”, „hachoir, couteau de boucher”. Etimologiile propuse de cătră slaviști pentru această vorbă: unii de la germanul „Hafen = oală”, alții de la numele sectei anabapțiștilor, alții de la cuvîntul țigănesc „habanos = o minge” (ap. Jungmann, *Slownjk* I, p. 643), sînt cîte-trele prea copilărești pentru a putea fi discutate.

În fine, la albanezi *g a v n à r*, adică *g a v n* cu sufixul secundar -ar, însemnează „stolz, hochmütig, orgueilleux”, iar *g a v n i* „orgueil, Hochmut”. Gustav Meyer (*Vergl. Wtb.*, 122) îl trage din neogrecul χαῦνος, care însă exprimă tocmai noțiunea diametral opusă de „molîu” sau „leneș”.

Prin sens, românul *avan* corespunde pe deplin serbului *G a v a n*, albanezului *g a v n* și bohemului *h a w a n*, și le corespunde nu mai puțin sub raportul fonetic, de vreme ce pierderea inițialului *h* denaintea vocalei este la noi un fenomen foarte obicinuit, precum este și viceversa adaosul lui *h* denaintea unei vocale inițiale, așa că *avan* nu se deosebește de *havan*.

Înrudirea celor patru cuvinte, adică urcarea lor la un prototip comun, se pare a fi sigură; dar se naște acum întrebarea: cine de la cine? și anume: care este rolul formei celei românești între celelalte?

Finalul -a n în *avan* n-a trecut în -î n ca în „păgîn = paganus”, „bătrîn = veteranus”, „jupîn = župan” etc., fiindcă, prin asimilațiune regresivă, l-a apărut contra scăderii silaba precedente, al cărei inițial *a* nu putea să scază. Mai este ceva: sensul lui *avan* exprimînd aceeași noțiune augmentativă sau intensivă ca în „năzdrăvan”, „șoiman”, „grosolan” etc., finalul -a n s-a păstrat în el prin protecțiunea sufixului -a n = -ann din acestea din urmă (v. ³-an).

Mai rămîne de lămurit încă o particularitate fonetică.

În cuvinte vechi și poporane, primitivul *v* între două vocale în silaba tonică tinzînd neapărat la români să dispară sau să se vocalizeze, ca în „cal = caval (caballus)”, „soc = savuc (sambucus)”, „tăun = tavan (tabanus)” etc., *avan* trebuia să devină „an” sau „aun”. Urmează dară că *v* în *avan* nu este primitiv, ci derivat. Între altele, el poate să derive dintr-o guturală, ca în „movilă = paleosl. могила”. În acest caz, prototipul lui *avan* = *havan* va fi *h a g a n*. Și așa și este.

H a g a n, la bizantini χαγάνος, în cronicile medievale latine *chaganus*, *cappanus*, *caganus*, în limbile turanice *khahan* (cfr. Zeuss, *Deutschen u. Nachbarstämme*, p. 729), era titlul acelor groaznici năvălitori de viță tătărească, cari în veacul de mijloc, începînd de la epoca hunică și pînă la cea mongolică, înspăimîntaseră în curs de secolii Europa, și mai ales întreaga regiune orientală a continentului nostru.

a devenit pînă și-n fundul Ardealului sinonim cu „dracul”, astfel că „du-te la han-tătar” însemnează „du-te la dracul” și „omul lui han-tătar = omul naibei” (*Lex. Budan.*, p. 254), tot așa dintr-o epocă mult mai veche *avan* = *havan* = h a g a n căpătase înțelesul de „tyran”.

De aci rezultă că la serbi G a v a n, la albanezi g a v n și la bohemi h a v a n sînt de provenință românească.

D. Bugnariu (*Gazeta Transilvaniei*, 1887, nr. 268) ne spune că la românii din regiunea Năsăudului a v a m, a v ă n i t însemnează „om sărac, mișel”. Prin sens, la prima vedere se are a fi ceva cu totul opus lui *avan* „tyran”, și totuși este același cuvînt. Sensul de „mișel”, „misérable” are două nuanțe deosebite și chiar contrare, una de simpatie și cea altă de antipatie. De la *avan* „rău”, năsăudenii au trecut la *avan* „nenorocit”, schimbînd apoi pe finalul -n în -m ca în bucium, tărîm etc. (v. ²*Avramă*), dar conservîndu-l în derivatul a v ă n i t, format după analogia adjectivelor participiali, deși un verb *avănesc* nu există.

v. *Căpcăun*. – *Han-tătar*.

³**AVÂN**, adv.; cruellement, terriblement. – v. ²*Avan*.

AVĂT, s.m.; t. de zool.: Pleuronectes Rhombus, carrelet. Un fel de pește de mare, care se pescuiește și la gura unor rîuri mari. Din același gen este așa numitul p e ș t e - ț i g ă n e s c. Despre acest pește în părțile Moldovei a scris colonelul rus Meier, ?писаниеОчаковскія земли, Petersb., 1794, p. 161, 199. În Dobrogea se zice *avat* sau *avad*; de asemenea în Covurlui, în Tecuciu, în Brăila; în Ialomița „*arvat* sau s t o i c e ț” (C. Theodorescu, c. Dudești), pe lîngă care se aude și augmentativul a v ă ț o i (c. Ploa-Petrii); în Tutova (c. Epurenii, c. Ireștii, c. Blageștii), în Fălciu (c. Dodeștii), în Iași (c. Prisecani, c. Buciumi, c. Bosia), în Neamț (c. Negrești, c. Dobrești) predomină forma *haut* sau *haot*, care este cea originală, adecă numele turcesc al acestui pește: h a u t.

„*Avat* se aseamănă cu mreana, crește pînă la greutatea de 2 kilograme, are multe oase, pînă și pe-n carne, mici ca nește ace. Dacă-l scoate din apă, îndată și moare și-n cîteva ceasuri se și strică din cauza grăsimii. Sărat nu se face. Pescarii, dacă-l prind, îl leagă de urechi cu sfoară și-l anină de luntre ca să se tîrăie pe-n apă și să trăiască pînă la finea pescuitului. Se găsește rar. Gura îi este mică, înarmată cu dinți mici, și se hrănește cu peștișori. Primăvara, cînd vin apele mari și se revarsă din Prut pe gîrle, el se găsește la gura gîrlei: șeade la pîndă cu capul la suprafața apei și vînează peștișorii ce trec din Prut pe gîrle” (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

„*Haut* este un pește ce seamănă cu mreana. Coloarea albicioasă argintie, mărimea pînă la 3 ocă, mai lat decît mreana, solzii mici și gura mai mare și mai puțin cărnoasă decît a mreiei. Se găsește rar pe-n Prut” (P. Hușianu, Sculeni).

v. ¹*Turc*.

ĂVĂ (pl. *ave*), s.f.; t. de p cherie: rets; filet, panneau. Cuv nt turcesc, întrebuințat în Dobrogea. „Pe tele se prinde cu undi a, cu cote e de stuf, ostre e, plase, *ave*. *Avele*

au și marafet cu nește plumburi de se lasă la fund...” (St. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

v. *Pescărie*. – ¹*Turc*.

AVĂLMĂȘ. – v. *Deavălmaș*.

AVĂLMĂȘIE. – v. *Deavălmășie*.

AVĂȚOI. – v. *Avat*.

AVECÈRNE s. **AVECÈRNIE**, s.f.; t. ecclés.: vâpres. Sinonim cu *c h i n d i i*. Obicinuît se zice *v e c e r n i e*, din paleoslavioul *večerinja* „officium vespertinum, cuvînt trecut și la unguri: *vecsernye* (Cihac). Forma *avecerne*, cu prepoziționalul *a* (= lat. *a d*), se aude în Transilvania, după cum și la noi se zice „achindie” în loc de „chindie”.

„Timpul înainte de asfințitul soarelui se cheamă: la *avecernie* (G. Dobrin, Trans., Făgăraș).

„*Avecerne* este timpul între oarele 4-5 postmeridiane” (A. Bunca, Trans., Făgăraș).

v. *Vecernie*. – *Achindie*.

A-VEDÈRE, adv.; en face, ouvertement, franchement. *P e f a ț ă* sau *f ă ț i ș*, fără a se ascunde. Un adverb foarte frumos, pe care-l găsim la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 135 a (mai 18): „Amfianū mărturisind *a-vediare* și cu îndrăznire pe Dumnulū nostru Is. Hs. Dumnedzău, bătut fu...”

v. *Vedere*. – *Fățiș*.

AVÈL, n. pr. m.; 1. Abel, personaje biblique; 2. homme de la lune, personnage mythique. După Biblie, *Avel* a fost al doilea fiu al lui Adam, ucis din invidie de către fratele său Cain.

Între cărțile foarte gustate la noi pe la începutul secolului, era și *Moartea lui Avel*, faimoasa poemă de Gessner (C. Negruzzi, *Cum am învățat românește*).

Mitologia poporană română a făcut din *Avel* și din Cain două figure, pe cari le vede în lună. Această legendă există deopotrivă în Moldova, în Muntenia și-n Ardeal, pe cînd o altă legendă mai puțin răspîndită crede că cele două figure sînt apostolii Petru și Pavel.

v. ¹*Apostol*.

D. Gaster (*Lit. populară*, p. 299) ne spune că poporul român „vede în lună sau un cioban cu oile, sau, după o altă credință, omul din lună este Sf. Gheorghe cu balaurul” – dar nu ne arată de unde anume, de la cine sau măcar din ce parte a României a auzit aceste legende, cari, prin urmare, rămîn deocamdată îndoioase.

v. *Cîne*.

„În lună sînt doi frați. Cel mic a omorît pe cel mare și acum îl poartă în spinare,

„În lună șade *Avel* cu capul spart de Cain, care-l ține plecat peste un ciubăr ca să i se scurgă sângele” (I. Bondescu, Suceava, c. Giugeștii; I. Dumbravă, Neamț, c. Războienii).

În lună e Cain și *Avel*. Cain a tăiat capul lui *Avel* și din grumazii acestuia picură sânge într-o căldare. Când căldarea va fi lină, atunci vor pica din ea trei picure pe pământ, pământul se va aprinde și va arde cu tot de pe el: vremea de apoi” (A. Deganu, Trans., c. Vețel).

„Vîrcolacii se zice că sînt cîinii lui Dumnezeu, cari vor să mănînce luna, unde se află Cain și *Avel*.” (C. Melinte, Covurlui, c. Gănești).

Legenda despre *Avel* și Cain în lună se află și la ruteni, vecini cu moldovenii (Dragomanov, „алорусския предания, Kiev, 1876, p. 94), dar schimbată: Cain ține pe *Avel* înfîpt în furcă. Există ea oare și la alți slavi?

O legendă foarte apropiată e răspîdită în Italia întreagă pînă la capătul Siciliei (*Archivio per le tradizioni popolari* I, 296), și ne întîmpină deja la Dante, *Parad.* II, v. 17–19 (cfr. *Inf.* XX, v. 42–44):

„...che sono i segni bui
di questo corpo, che laggiuso in terra
fan di Cain favoleggiare altrui...”

unde comentatorul Landino observă: „cioè la luna, nella quale i volgari vedendo una certa ombra, credono che sia Caino, c’habbia in spalla una forcata di pruni”, după alții: „una forcata di spine”. După o veche legendă scandinavă, conservată pînă astăzi în Svezia și care se apropie iarăși foarte mult de cea românească, anume prin aceea că sînt două figure și un ciubăr, pe lună sînt doi frați Bil și Hiuki purtînd pe umerii lor un ciubăr cu apă (Grimm, *Deutsche Myth.*, ³I, 679). În Anglia, din timpii lui Chaucer și ai lui Shakespeare circula legenda despre omul din lună, urmat de un cîne și – ca la italieni – purtînd o povară cu spini:

„Stephano: I was the man in the moon, when time was.
Caliban: I have seen the in her, and I do adore thee;
My mistress showed me thee, thy dog, and bush...”

(*Tempest* II, sc. 2)

Provențalii cred că acel om din lună cară nu spini, ci lemne, și că e anume s-tul Bernard, pedepsit de Dumnezeu pentru că lucrase într-o zi de duminică (*Revue des traditions* III, 512). În Picardia: „lorsque la lune est pleine et que le temps est clair, on peut voir la tête de Judas Iscariote, pendu là en punition de sa perfidie” (*Romania* VIII, 254). La unguri se află în lună doi copii de țigani, după alții un frate și o soră, după alții David și sînta Cecilia, după alții Adam (*Ethnolog. Mittheilungen aus Ungarn* I).

Legenda românească ni se prezintă ca ceva intermediar între cea italiană și între cea scandinavă, ambele astăzi cele mai vechi în Europa; dar cît se atinge de filiațiunea între cîtetrele, noi ne vom încerca a o stabili într-un alt loc. Deocamdată amintim

numai că pe cei doi oameni în lună îi constată deja în mitologia elenică Ahrens, *Götternamen*, în *Benfey's Orient u. Occident* II, 43.

v. *Cain*. – ¹*Lună*. – *Vircolac*.

AVÈLA, s.f. art.; type de femme acariâtre, mégère. Cuvînt care se aude numai în Moldova. „*Avela* este numirea ce se dă femeilor răutăcioase, cîrtoare, și mai ales bune de gură: tu ești *Avela* care a înălbit pe dracul! e liștav *Avela*! sau: e curat *Avela*! sau: *Avela* în picioare! Auzit prin județul Iași și Botoșani, în Tîrgul Hîrlău, satul Deleni, Tîrgul-Frumos. *Avela* are ca sinonim: s c o r p i e, cu deosebire că s c o r p i e se poate zice și unei fete și chiar unei fetișoare, pe cînd numele *Avela* au dreptul să-l poarte numai femeile măritate, și mai ales cele cari au fost măritate” (Th. Speranția).

Cuvîntul e luat de la ruteni, cari sînt nu numai învecinați cu Moldova, dar și foarte răspîndiți în partea-i cea apropiată de Bucovina. Rutenește *Ĭ a v e d a*, sinonim cu „vidmina”, vrea să zică un monstru, o ființă infernală (*Żelechowski, Wtb.*, *ad voc.*). Sub raportul fonetic trecerea inițialului slav *ia-* în *a-* nu înfățișează nici o greutate, deoarece acel *ia-* la înșiși slavii se confundă cu *a-*: *adŭ* = *ĭadŭ*, *avorŭ* = *ĭavorŭ*, *agnŭ* = *ĭagnŭ* etc., românește „agud = slav. ŭagodŭ”. De ce însă *d* din *Ĭ a v e d a* = *A v e d a* a trecut românește la *l* în *Avela*? Încercarea dentalei prin licuidă în: *cîșlig* = *cîștig*, *coraslă* = *corastă*, *breaslă* = *breastă* (slav. *bratstvo*) etc., prezintă o analogie fonetică prea depărtată. E cu puțință ca etimologia poporană să fi prefăcut pe *A v e d a* în *Avela* anume ca o formă feminină la *Avel*. Fără a cunoaște istoria lui Socrat și a Xantippe, poporului îi place a da sfinților neveste foarte rele (v. ¹*Arhanghel*, p. 342). Astfel bietului *Avel*, după ce avusese pe un Cain de frate, legenda românească îi va mai fi pus în spinare și pe infernala *Avelă*.

v. *Scorie*.

¹**ÀVER** s. **AVĂR**, n. pr. pers. m. Acest nume s-a păstrat în patronimicul topic *A v e r e ș t i*, plural din patronimicul personal *A v e r e s c u* = fiul lui *A v ă r*. Frunzescu, *Dict. top.*, 13, arată trei sate numite *Averești*, unul în Fălciu, altul în Neamț, cel al treilea în Roman, toate în Moldova. Dar ce fel de nume să fie *a v ă r* sau *a v e r*? Din latinul „stabilis” românii formară vechiul adjectiv „stavăr” sau „staver”, pe care-l mai întrebuințează încă mitropolitul Dosofteiu. O analogie perfectă:

stabilis: *stavăr*:: *h a b i l i s*: *avăr*

pe lîngă care se mai poate aduce și „ager = agilis”, ne urcă dară pentru *avăr*, un adjectiv românesc dispărut din grai, la prototipul latin *h a b i l i s* cu sensul de „istet, îndemînatec”.

v. *Stavăr*.

²**ÀVER**, -Ă, adj.; habile. – v. ¹*Aver*.

AVÈRE (plur. *averi*), s.f.; l'infin. *d' a m pris comme substantif*: avoir, tout ce qu'on possède. Mult-puțin cît *a r e* cineva. *Avere* se deosebește de *a v u ț i e*, care

însenemază numai *avere* m u l t ă, nu și p u ț i n ă. Un cort rupt și câteva unelte sînt *averea* țiganului, nu a v u ț i a țiganului, decît numai doară într-un sens ironic. Dar se poate zice deopotrivă bine: *averea* țiganului și *averea* împăratului, una foarte mică, cealaltă foarte mare. Francezul a v o i r, italianul a v e r e, spaniolul h a b e r etc., au același înțeles de tot general.

Cînd nu e foarte mică, ci îndestulătoare, *avere* se poate lua ca sinonim cu s t a - r e. La românii de peste Carpați se întrebuințează cu același sens i o s a g = ung *jószág*.

Doină din Ardeal:

„Toți voinicii trag acasă
La copii și la boreasă,
La copii și la i o s a g,
La neveste mai cu drag,
La copii și la *avere*,
Tot mai cu drag la muieră...”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 40)

Beldiman, *Tragod.*, v. 1239:

„Îi rușine, le zic nemții, cu tîlhari a fi uniți,
Oameni ce-i socotea țara credincioși și ispițiți.
S t a r e a lor, *averea* toată, era de pe la boieri,
Cu leafă și daruri multe, ce au luat pînă ieri...”

Doină din Moldova:

„Însoară-te, ie-ți muieră,
Fără s t a r e, făr' de-*avere*,
Că *averea*-i trecătoare,
Dar urîta nu mai moare...”

(Elena Sevastos, *Cîntece*, 165)

Mitropolitul Dosofteiu întrebuințează sinonimic *avere* și f i i n ț ă în *Synaxar*, 1683, f. 75 b. (oct. 20): „au împărțat toată f i i n ț a lor la săraču...”, iar la margine, ca scolie: „*aviaria*”.

Moxa, 1620, p. 372: „î-au luat toată *avéria* pentru nice o vină...”

Nic. Costin, *Letop.* I, p. 69: „Averea craiului *Dekeval* încă au aflat-o Traian împărat aproape de apa ce se cheamă Sargheția...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 48: „Toată *averea* mișcătoare și nemișcătoare, câte are muieră afară din zestre ei, exoprică să zice...”

Cu sens de *avere* n e m i ș c ă t o a r e, la A. Pann, *Prov.* I, 49:

„...întîmplarea ne-a făcut bogați:
Cu bani, cu *avere* și destui argați...”

Cu sens de b a n i, la A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, 1860, p. 20: „*Averea* adimenește pe om și apoi îl scîrbește...”

De asemenea într-o doină din Bucovina:

„Nu vă uitați la avere,
Că-n ea n-aflați mîngîiere,
Că averea trece dealul
Și tu rămîi cu amarul!...”

(Marian, *Buc.*, II, 71)

A s e u m p l e d e *avere* = a se îmbogăți, a se înavuți.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 231: „au spart săcriile și lăzile unora și altora, carii au fost pus acolo, și multe lucruri scumpe și odoare au luat de s-au u m p l u t d e *avere*...”

Cu prepozițiunea l a: lacom l a *avere*, a se bucura l a *avere*.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 39: „(Cantemir bătrînul) ertător și nelacom la *avere* și îndurător...”

Doină din Ardeal:

„Mă-nsurai să iau muiere,
Mă b u c u r a i l a *avere*,
Lăcomit-am, lăcomit...”

(J.B., *Trans.*, 181)

În cîntecele haiducești, se preferă pluralul *averi*.

Balada *Jianul*:

„Și pîndește la strîmtori
De despoaie negustori,
Și tot prinde la boieri
De-i curăță de *averi*...”

Balada *Codreanul*:

„Vrun creștin de-l întîlneam,
Averile-i împărțeam:
Cu doi cai de-l apucam,
Unu-i dam, unu-i luam...”

În aceleași cîntece, pluralul *averi* se ia figurat în înțeles de „force, vigueur”.

Balada *Vidra*:

„Vin’ de-mi strînge brîul meu,
Apăra-te-ar Dumnezeu,
Că-mi slăbesc puterile,
Mi se duc *averile*!...”

Balada *Păunașul codrilor*:

„Că-mi slăbesc puterile,
Mi se duc *averile*...”

unde Alexandri observă într-o notă: „pentru sufletele viteze p u t e r e a e cea mai scumpă *avere*...”

v. ¹*Am.* – *Avuție.* – ²*Stare.*

AVERÈȘTI, n. pr. top. pl. – v. ¹*Aver.*

AVESTIȚĂ, s.f.; t. de myth. popul.: Médée, démon femelle qui étrangle les petits enfants. Un fel de s t r i g o a i e, de care au groază mai cu seamă femeile însărcinate.

G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 292: „În Muntenia, *Avestița* sau A r i p a - S a - t a n e i e un spirit rău, care omoară pruncii în pîntecele mamelor sau îndată după naștere...”

„Țăranii pun sub căpățiul copilului, de la nașterea lui și pînă la șase săptămîni împlinite, o carte care se numește *Avestița*, ca să nu se apropie dracul de el să-l apuce, căci epilepsia ei o numesc apucat sau răul copiilor” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Acea carte nu este altceva decît următorul descîntec:

„Eu, sfîntul Iosif, pogorîndu-mă din muntele Sionului, întîmpinai pe *Avestița*, A r i p a - S a t a n e i, care avea părul capului ei pînă în călcîie și ochii ca de foc, și din gura ei ieșea pară de foc, și unghiile ei era ca secerile și foarte grozavă la chip, și depărtîndu-mă de la dînsa văzui unde o întîlni Arhanghelul Mihail, zicîndu-i: stăi, diavole! și îndată stătu; și iarăși îi zise acela: de unde vii, necurato? și unde mergi? și cum îți este numele tău? iar ea răspunse zicînd: eu sînt *Avestița*, Aripa-Satanei, am auzit de preacurata Fecioară, care e fata lui Achim și Anei, cum că naște pe Hristos Mesia, și merg cu ale mele meșteșuguri mari ca să smintesc nașterea ei; iar Arhanghelul auzind o apucă de părul capului și o bătu peste tot trupul ei cu bătaie de foc, și o împunse cu paloșul în coastă, și iarăși îi zise: spune, diavole, cum te faci tu și intri în casele oamenilor de le smintești femeile și le omori copiii? iar ea răspunse cu glas mare ca să mai înceteze d-a o mai bate, că le va spune toate anume, și începu să zică: Eu mă fac pitună, muscă, pisică, ogar, găină, capră, femeie, grăunte de meiu, și întru în casele oamenilor de le smintesc femeile și le omor copiii; și mai tare mă apropui de care este fată de căpetenie din celelalte femei, – și am nouăsprezece numi: cel dîntîi *Avestița*, al 2-lea Avaruza, al 3-lea Brano, al 4-lea Pabirano, al 5-lea Zaea, al 6-lea Liba, al 7-lea Muza, al 8-lea Dezano, al 9-lea Nazarana, al 10-lea Petia, al 11-lea Grobina, al 12-lea Frango, al 13-lea Labra, al 14-lea Cadachia, al 15-lea Năfruța, al 16-lea Necorînda, al 17-lea Grăbina, al 18-lea Zuza, al 19-lea Zira de Zano; și iată-ți dau acest zăpis, muncitorule, carele muncești numele meu, ca să fii lepădată de trei mii de loc și să nu mă pociu aproia de puterea acestui zăpis. Și-l dete în mîna marelui Arhanghel Mihail. Arhanghelul zise: îți poruncesc ca de acum înainte să nu te mai apropii de robul lui Dumnezeu în veacul veacului, ci să te duci în gheana focului nestins, că acolo e locul tău în veci, amin.”

Despre paralelurile slavice, grecești și altele ale acestui descîntec, în care e foarte caracteristică pestrîta nomenclatură a *Avestiței*, am scris pe larg eu (*Cuv. d. bătr.* II, 277, 717) și profesorul A. Wesselofsky (Разыскания, 1883, VI, p. 50 sqq.). În ciclul

acestor descânțe se amestecă la un loc mai multe elemente mitice eterogene, dintre cari pe noi ne interesează aci numai unul: *Avestița*, *A r i p a - S a t a n e i*. El nu poate fi înțeles, dacă nu-l vom cerceta deosebit, în sine, căutînd a lămuri ceea ce constituă propria lui individualitate.

Avestița, care în Moldova se zice și *V e s t i ț a*, este din punct în punct slavicul *вѣщница*, *v i e ș t i ț a* „magicienne”, de la paleoslavul *v i e ș t i* „expérimenté, instruit” (Miklosich). Numai la serbi și la bohemi, mai ales la „valachi sau românii cei slavizați din Moravia, *V i e ș t i ț a* ne apare cu sensul pe care-l are la noi *Avestița*, deși amalgamat și acolo cu unele motive din alte mituri.

Despre *V i e ș t i ț a* la serbi ne spune Karadži • (*Lex., ad voc.*): „După credința poporului, *v i e ș t i ț a* se cheamă o femeie înzestrată cu un spirit diabolic, care în somn iese din ea, se preface în fluture, în găină sau în curcă, și zboară pe la case, mîncînd oameni și mai ales pe prunci: cînd găsește un om dormind, îl lovește cu o vîrguță în țîța stîngă, îi scoate inima și o mîncîncă, apoi pelea se închide iar la loc. Unii din cei mîncăți astfel mor pe dată, alții mai trăiesc atîta cît timp le ursise dînsa cînd mîncă inima, și-n urmă mor de asemenea prin felul de moarte ursit de dînsa. *V i e ș t i ț e l e* mîncîncă pe oameni mai ales în posturi și nu mîncîncă usturoi, de aceea mulți la zile mari de post se ung cu usturoi pe pept, pe tălpi și subsuori...”

La românii din Moravia, *V i e ș t i ț a* fură copiii nou-născuți și-n locul lor pune nește pociture. Ea are puterea, ca și la noi și la serbi, de a se metamorfoza în orice animal (Kulda, *Morawské pověsti*, Praha, 1874, t. 2, p. 263).

Ceea ce este dară esențial la *Avestița*, nu e nici mulțimea numilor ei, nici lupta contra lui Arhanghel Mihail sau contra sfîntului cutare și cutare, ci este întrunirea următoarelor elemente constitutive:

1. Știința magică, de unde însuși numele *v i e ș t i ț a*;
2. Zborul, de unde epitetul „*A r i p a - S a t a n e i*”;
3. Patima de a omorî sau a prăpădi pe prunci.

A susține, ca d. Gaster (*Literatura populară*, p. 396; *Anuar pentru israeliți*, an. IV, p. 73-79), că prototipul *Avestiței* se află în mitul evreiesc talmudic despre acea „Lilith” care omoară pe copii, care are multe numi și pe care o bate prorocul Ilie, este a întemeia o încheiere totală pe o comparațiune foarte necompletă. Pentru *Avestița* mulțimea numilor și lupta sînt nește ingrediente secundare. Cît se atinge de caracterul de „omorîtoare de prunci”, apoi printr-însul, luat singur, atît *Avestița* precum și Lilith fac parte dintr-o categorie foarte răspîndită de credințe poporane, despre care se poate vedea la dr. Ploss (*Das Kind*, Leipzig, 1884, t. I, p. 111 sqq.): Persii aveau pe zîna Aal, litvanii pe Laume, scoțianii pe „Queen Mab” etc. Oare toate aceaste „omorîtoare de prunci” se datorează neapărat unui singur prototip, fie el evreiesc sau altul?

Prin cele trei elemente constitutive de căpetenie, mitul despre *Avestița* sau *V i e ș t i ț a* slavo-română se apropie mai mult de figura mitică elenică a fiicei infernalei Hecate, acea *M e d e i a*, *Μήδεια*, care:

1. era femeia cea mai știutoare în magie, *φαρμακιστάτη γυναικῶν* (Suidas);
2. zbura prin aer dusă de zmei, o adevăra „aripă a Satanei”;

3. omorî nu numai pe fratele său și pe rivalele sale, dar mai ales pe propriii săi copii.

Asemănarea între ambele mituri e atât de mare, încît deja un vechi scriitor bohem, citat de Jungmann (*Slownik česko-němcky* I, 80) traduce pe M e d e i a prin *Avestiță* „W ě š t i c e”.

Noi ne mărginim a da o indicațiune, pe care o lăsăm s-o urmărească alții.

v. *Avezuhă*. – *Strigoi*. – *Samcă*.

AVEZÛHĂ, s.f.; t. de myth. popul.: sorte de démon femelle. Este unul din numile pe cari și le dă A v e s t i ț a în descîntecele române, unde același nume ne mai întîmpină sub formele *Aveziha* și *Avizoia* (*Cuv. d. bătr.* II, 281). Într-un descîntec neogrec corespunzător, publicat de Allatius (ap. Wesselofsky, Разыскания, 1883, V I, p. 94), acest nume are forma: βυζοῦ. De unde să fie?

v. *Avestiță*.

AVGIÛ (pl. *avgii*), s.m.; t. milit.: chasseur. Turcul a w • y „chasseur” (Șăineanu, *El. turc.*, 69), întrebuintat la români pe la finea secolului XVII.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 38: „odăile siimenilor și ale *avgiiilor*, nește slujitori de a lui (Dumitrașco-vodă Cantacuzino), ce le pusesă el acest nume, țiindu-i mai de credință...”

v. ¹*Turc*.

AVÏDOMA. – v. *Aidoma*. – *Avalma*.

AVILÎȚĂ, s.f.; t. de botan.: nom d’une plante. Nu știm ce fel de plantă să fie, dacă nu cumva însuși cuvîntul va fi reproduș greșit.

Balada *Macovei* din Prahova:

„Foaie verde d-avilîță,
Cine urcă la Istriță?
Săvai căpitan Ghiorghiță...”

(Vulpian, *Texturi*, p. 80)

A-VÎNĂT, adv.; à la chasse. Adverb format din *a* (= lat. *a d*) și *v î n a t*, după analogia lui *a c a s ă* etc., ne întîmpină nu o dată la mitropolitul Dosofteiu, de exemplu în *Synaxar*, 1683, f. 22 b (sept. 20): „dănăoară eșindū *a-vânatū*, vădzu un cerbū și începu a-l lua în goană...”; *Ibid.*, f. 90 a (oct. 27): „eși-mpăratulū *a-vânatū*, și deaca-ncepură a vâna, alaltii toțū alerga, iară pre-mpăratulū l-au lovitū nevedîiare...”

v. ¹²*A*. – *Vînat*.

AVÎNĂTÛRĂ, s.f.; aventure. Să fie oare un vechi cuvînt adevărat poporan din *a* (= *a d*) și *v î n ă t u r ă* = lat. „venatura” la Plaut? sau nu cumva este numai o dibace plăsmuire poporană modernă din *a v e n t u r ă*?

Balada *Stanciu* din Moldova:

„Dragu-mi-i la băătură
Cu voinici de-*avîntătură*,
Und’ nu fulgeră, nici tună,
Colo-n vale la strîmtoane
Unde trec munteni cu sare...”

(Elena Sevastos, *Cîntece*, 298)

AVÎNT (pl. *avînturi*), s.n.; élan. Cuvînt foarte frumos, dar nou, format din verbul a v î n t, care numai el este poporan.

Alexandni, *Legenda ciocîrliei*:

„M-oi duce mult departe c-un repede *avînt*,
Depart unde cerul se lasă pe pămînt...”

v.²*Avînt*.

²**AVÎNT** (*avîntat*, *avîntare*), vb.; lancer. A da v î n t, a azvîrli ceva sau pe cineva iute și departe. Corespunde unui prototip latin a d - v e n t a r e, paralel cu „zvînt” din „ex-ventare”. Cihac (I, 316) îl alătură numai în spaniolul și portugezul reflexiv a v e n t a r s e; dar de ce nu mai bine d-a dreptul cu activul a v e n t a r „pousser, emporter (en parlant du vent)””? A avînta este a împinge cu putere sau cu furia v î n - t u l u i. Din elementele latine constitutive a d și v e n t u m, românii și spaniolii au putut să formeze cei doi verbi îndeosebi prin aceeași asociațiune de idei.

„A *avînta*, a înainta, a împinge înainte, a întinde înainte; a spori, a folosi; a merge, a trece înainte”, zice Costinescu, care se gîndește mereu la francezul „avancer”, de unde și dă ea exemple: „aceasta nu-mi *avîntă* nemic = cela ne m ’ a v a n c e guère” sau „timpul, ziua se *avîntă* = le temps, le jour, la saison s ’ a v a n c e”, locuțiuni închipuite, cari nu se află nicăiri în grai sau în texturi.

Basmul *Mintă-creață* din Bucovina (Sbiera, *Povești*, p. 103): „Sucnă-murgă iarăși se opintește, se smulge repede și mînios înhață pe Zmeu, îl *avîntă* în sus, ș-apoi îl izbește în pămînt...”

Cîntecul lui Ștefan-vodă:

„Iar pe leși cu chica tare
Îi *avîntă*-n spînzurare
Și-i îngiugă ca să are!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 173)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, 1860, p. 82: „Cîteva voinicești lovituri de lopată *avîntară* micul vas departe de coastă...”

Sub forma reflexivă, m â *avînt* „s’élancer”.

Balada *Gheorghieș* din Bucovina:

„Ghiorghe-n față se roșește
Ș-apoi mi se-ngălbinește

Și pe murgu-i se *avîntă*...”

(Marian, *Buc. I*, 19)

Tot de acolo, balada *Voinicul bolnav*:

„Și copila mi s-*avîntă*
Și-l cuprinde și mi-i cîntă...”

(*Ibid.*, I, 29)

Cîntecul *Țăranul și ciocoiul*, iarăși din Bucovina (*Col. I. Tr.*, 1882, p. 153):

„Iar ciocoiul satului
Cu năravul dracului,
Știind rîndul calului
Nu-și lasă năravul lui,
Pune-o mîină pe oblînc,
Alt-o bagă-n sîn adînc
Și scoate-un bici plumbuit,
Plumbuit, răsplumbuit,
Ș-*avîntîndu-l* într-o parte
Trage la țăran pe spate,
Trage una, trage două,
Trage mereu pîn' la nouă.
Iar țăranul satului,
Știind rîndul carului
Bagă mîina pe sub scoarță
Și scoate-o măciucă groasă,
Groasă, groasă, ciotoroasă,
Ș-*avîntînd-o* într-o parte
Trage la ciocoi pe spate...”

v. *Vînt*. – *zvînt*.

AVLÎE (pl. *avlii*), s.f.; cour, enclos. Din turcul *a w l y* = gr. αὐλή (Șăineanu). Cuvînt care se aude numai în părțile Banatului.

„În Banat *avlie* = c u r t e, o g r a d ă” (G. Trailă, Timișoara; M. Juică, c. Sre-diște-Mică).

„*Avlie* sau o b o r” (S. Liuba, c. Maidan).

„*Avlie* = v o r e ț = c u r t e, se zice și o c o l” (Liviu Iancu Banat, c. Visag).

Balada *Nunta lui Neagu-vodă* din Banat:

„Porțile le deschidea,
Nunta-n *avlie* tuna,
În biserică întra
Și frumos se cununa...”

(Vulpian, *Texturi*, p. 84)

v. *Curte*. – ¹*Turc*.

AVRĂD, interj.; espèce de juron. O înjurătură scurtată din *avradîna* și care, în epoca fanariotică, se întrebuinta obicinuît în însoțire cu o altă înjurătură: *a n a s î n a*. *Avradîna* este acuzativul turc *a v r e t î n î* „uxorem tuam”, „uxorem suam”, iar *anasîna* e turcul *anasînî*, „matrem tuam”, „matrem suam”. Întrebuintate numai în orașe, aceste înjurături n-au străbătut în graiul poporului, și nici la românii din Ardeal.

Pitarul Hristache, *Istoria lui Mavroghene*, 1817 (*Buciumul*, 1863, p. 36):

„Mă cutremur cînd gîndesc
La acel fursalt turcesc
Și la acel căpătîi
Ce-l avea turcii întîi;
Atît-avea semeție
De nimeni nu vrea să știe:
De *avrad* și d - a n a s î n a
Pe-atunci se-ngroșase gluma.”

v. ¹*Turc.* – *Anasîni*.

AVRADINA. – v. *Avrad*.

¹**AVRĂM**, n.pr. m.; 1. personnage biblique, Abraham; 2. nom de baptême et nom de famille; 3. nom donné aux chiens et aux boucs.

I. P e r s o n a g i u b i b l i c .

Numele vestitului *A b r a h a m*, 'Αβραάμ din Biblie, în vechea limbă literară se scria obicinuît *Avraam*.

Nic. Costin, *Letop.* I, p. 52: „*Avraam*, tatăl și începătura a toți jidovii...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 58 a (oct. 9):

„Lui *Avraam* ū i-au datu-î Dumnedzău pre lume
Și-n ceriu de să slăvăște cinstitul lui nume...”

În secolul XVI circula pîntre români un apocrif de origine bizantină despre moartea lui *Avram* (*Cuv. d. bătr.* II, 181 sqq.).

În graiul poporan, *Avram* figurează adesea în cîntecele și-n obiceiurile de o natură religioasă, cîteodată în legătură cu *A d a m*.

Descîntec de deochiul vitelor:

„Vacile le du pe cărarea lui *A d a m*
La pășunea lui *Avram*
Și la apa lui *I o r d a n*...”

(Iancu Nour, Bîrlad)

Balada *Soarele și Luna* din Dobrogea:

„Ș-apoi se urca
Și se înălța

Pîn'la moș A d a m
Străbun lui *Avram*..."

(Burada, *Călăt.*, 169)

„Moș *Avram*” însemnează „un bon vieillard”.

Basmul *Busuioc și Măgheran* (*Familia*, 1883, p. 170): „dacă nimereau ei pe la oameni de-alde m o ș *Avram*, mai făceau și cîte un pic de chef...”

„Pomana se zice și cumînd, și se minește: partea cea mai mare mortului, cu vorbele: să fie de pomană lui N. (ca mortul să aibă de mîncare și-n lumea cealaltă); apoi o părticică lui *Avram*; alta la doi îngeri, cari poartă sufletul mortului; alta la 4 sfîlpi, cari țin cerul și pămîntul; alta la a 9-a zi de cînd a murit mortul, a 9-a zi care va fi; alta la 7 mărțișoare; alta la 7 sîmbecioare; apoi la a 3-a zi, o parte lui D-zeu și Sf. Aranghel etc.” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Expresiunea biblică. „s î n u l l u i *Avram*”, „sinus Abrahac”, „κόλπος Ἀβραάμ” (*Luc.* XVI, 22), a devenit și la români poporană, ca și la celelalte popoare creștine, în înțeles de p a r a d i s sau f e r i c i r e d u p ă m o a r t e.

„Cînd moare vreun om, se zice: l-au luat D-zeu, l-au iertat D-zeu, l-au atrîns Maica Domnului au mers î n s î n u l l u i *Avram*...” (I. Poppa, Iași, c. Românești).

Mai originală este locuțiunea poporană: i - a l u a t *Avram* s p o r i u l”, care însemnează: „a perit, s-a prăpădit, a rămas ca și mort”.

Basmul *Baba și Țiganul* (*Contimporanul* II, p. 848): „Cînd s-a văzut afară, gîndea că a scăpat din iad. Mai nici a vorbi nu putea: îi luase *Avram* sporiul...”

Calendarul basmelor, 1883, p. 17: „Să-i zbori capul numai c-o lovitură, că de unde nu, ți-a luat *Avram* sporul...”

Ispirescu, *Uncheșul sfătos*, p. 53: „Nici una din muierile ce căzură în mîinile voinicilor nu mai scăpa cu viața. Unii le tîrau de coade ca pe niște otrepe. Alții le snopeau și mi ți le striveau sub genunchi ca pe niște alte alea; iară pe altele, pe unde mi le ajungea, p-acolo le lua *Avram* sporul...”

II. N u m e p e r s o n a l.

Nu era altădată rar la români, fie ca nume de botez, fie ca nume de familie.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat., f. 11): „și rumăanii încă să se știe pre nume: *Avram* cu 2 feçori...”

Act moldovenesc din 1580 (*A.I.R.* III, p. 198): „Gavril sin *Avram* ot Străoani”.

Pintre Țigani, într-un act moldovenesc din 1572 (*A.I.R.* I, 133): „*Avram* și femeia A v r a m i i a”.

Act moldovenesc din 1610 (*A.I.R.* I, I, p. 23): „Ionașco *Avram* č-au fost staroste”.

Într-un altul din 1683 (*A.I.R.* III, p. 257): „cu Ion *Auvram*...”

Totuși numele *Avram* caracteriza mai cu deosebire pe evrei.

În *Condica Vistieriei* din 1693 (ed. Aricescu, p. 632) ne întîmpină la un loc doi *Avrami* cămătari de-ai lui Brîncoveanu:

„1383½ tal. s-au dat lui *Avram* Iacov în datoria lui, însă din capete tal. 1000 și dobînda tal. 383½.

787½ tal. s-au dat lui *Avram* Alfarin în datoria lui...”

Ca nume evreiesc, *Avram* a devenit apoi la români:

III. N u m e d e d o b i t o c.

„Între numiri de capre: Solomon, Ițic, *Avram*, Irmoghin; între numiri de câini: Grivei, Ursu, Lupu, Roman, Căuș, Tulpan, *Avram*...” (P. Cădere, Neamț, c. Gura Bistricioarei).

v. *Adam*. – ¹*Jidov*.

2AVRĂM, s.m.; t. de botan.: sorte de prunier. Se aude mai ales în Moldova. „Prunul se mai zice și perj, și e de mai multe feluri: perj adevărat, perj alb, perj *avram*, goldan, curcuduș și porumbrel” (I. Vasiliu, Vaslui, c. Țibănești; cfr. G. Nicolau, Neamț, c. Cracaoani; Pr. N. Sandovici, Dorohoi, c. Tîrnava).

Fructul se cheamă a v r a m ă.

„A v r a m e sînt un soi de perje, cari se fac de mărimea unui măr viesc și sînt rătunde, la culoare unele sînt roșii și rămîn așa pînă ce se trec, iar altele sînt albe” (V. Hornescu, Iași, c. Băiceni).

„A v r a m e l e sînt mari și gustoase” (V. Lohan, Iași, c. Buciumi).

De unde să fie cuvîntul?

„Negreșit, nemțește un fel de mere se cheamă „ale lui A v r a m”, „Abraham-sapfel” (Nemnich), și tot așa pentru prune s-ar fi putut naște la moldoveni numele *Avram*, iarăși după A v r a m; împregiurarea însă că:

a) o altă varietate de pruni, foarte apropiată de *avrami*, se numește g o l d a n i, ceea ce se pare că se trage d-a dreptul din germanul „Gold = aur”;

b) brădinarii nemți cată să se fi introdus cam de mulțisor în România;

c) finalul -a n, mai ales în cuvinte străine, poate să treacă la români în -a m (*Cuv. d. bătr.* I, p. 133, 219).

Noi credem că *avram* nu este aci decît a u r a n, un termen destul de modern, format de cătră horticultorii moldoveni prin analogie cu g o l d a n.

v. *Goldan*. – ³*Șoldan*. – *Avrămeasă*.

AVRĂMĂ (plur. *avrame*), s.f.; t. de botan: prune de Chypre. – v. ²*Avram*.

AVRĂMEASĂ s.**AVRĂMEASCĂ**, s.f.; 1. t. de botan.: gratiole, *Gratiola offic.*; 2. t. de mythol. popul.: une espèce de fée. Afară de poezia poporană, rareori se zice în grai numai *avrămeasă* sau *avrămească*, ci mai totdeauna printr-un nume compus: *avrămeasă* (*avrămească*)-c î r s t i n e a s ă (c r i s t i n e a s c ă) sau *avrămeasă*-și-c î r s t i n e a s ă.

„Buruiana *avrămească*-și-c r i s t i n e a s c ă, cu o singură rădăcină, *avrămească* face floare albă pe-mprejur și în mijloc galbenă, iar c r i s t i n e a s c a nu înflorește de fel” (N. Ludovic, Dobrogea, Tulcea, c. Niculițel).

Este dară greșită despărțirea ambilor termini *avrămeasă* și c î r s t i n e a s ă la Jipescu, *Opincaru*, p. 74, prin alte buruieni de leac: „*avrămeasă*, t ă t i n e a s ă, vetricea, c î r s t i n e a s ă...”

S. Manguică, în studiul său despre *Însemnătatea botaniceii românești (Familia, 1874, nr. 44, p. 524-525)*, povestește:

„Vrînd-nevrînd caută să începem cu *avrămeasca-c r e s t e n e a s a* și floare-albastră, apoi cu odolean, leuștean și vitrinic, căci toate aceste plante formează laolaltă o categorie. Cele trei denții sînt totodată și zîne (eroine de soare), iară cele trei din urmă sînt totodată și zei (eroi de soare), despre cari ne-a păstrat poporul nostru următoarele mîndre și clasice credințe:

Avrămeasa-și-c r e s t e n e a s a (gratiola offic., lat., gebräuchliches Gnadenkraut, germ.) cresc laolaltă, două sau mai multe ramuri din aceeași rădăcină (la un loc sau una-două palme îndepărtate), unele ramuri înfloresc și altele nu, adecă sînt sterpe. Ramurile sterpe se numesc *c r e s t e n e a s ă*, cele înfloritoare *avrămeasă*.

Elena Dălboceanu, muieră știutoare din Oravița-Montană, împreună cu toate muierile știutoare din Oravița și pregiur, spun cum că după credința poporului român *avrămeasa*, creștăneasa și odolean formează o treime, și sînt picate din Ele, din zînele milostive (miluite, îndurate, cari sînt identice cu «Eumenidele» grece și «Grațiile» vechilor romani) și pentru aceea sînt ierburi tare lecuitoare și ajutătoare. Odolean este bărbat între *avrămeasă* și creștăneasă și el le ține laolaltă.

Tot Elena Dălboceanu și alte muieri știutoare spun cum că și pînă astăzi se vaită și plîng zînele milostive preste *avrămeasă* și creștăneasă, că le-au răpit împărăția din lume.

Am reușit a descoperi de la Stana Dobrescu și Iovana Milutin, muieri bătrîne și știutoare din Sasca, cum că Zaria Milutin, nepotul cestei din urmă, mort deja înainte, de vreo 15 ani, fiind încă sub cameră, dar și sub societatea c.r. de drum de fer de stat, codrean, spre a păzi livezile din dealurile Saschei de cătră Cărbunariu (Kohldorf), într-o noapte, ducîndu-se la acele livezi spre a le păzi, a văzut cum au venit zînele cete și iară cete de Iele, toate albe luciu îmbrăcate, zburînd în aer, și involbîndu-se ca nourii în treacă peste el (carele, văzînd acest miracul, a căzut cu fața la pămînt), au cîntat următoarele versuri:

De n-ar fi avrămeasa
Cresteneasa
Și floare-albastră,
N-ar fi în lume cruce de nevăstă,
Și atunci toată lumea ar fi a noastră.

Și de n-ar fi odolean,
Leuștean
Și vitrinic,
N-ar mai fi în lume cruce de voinic.

Respectivele muieri știutoare spun cum că fie-iertatul Zaria Milutin și mai multe a spus ce a auzit cîntînd de la zîne, dar dînosele le-au uitat.

Se vede cum că *avrămeasa*, creștăneasa și floarea-albastră (Iris germanica, die blaue Schwertlilie, numită românește și sîngenița vînătă) sînt 3 eroine cerești de lumină parte femeiască, apoi odolean (Valeriana officinalis, der gebräuchliche Bal-

drian), leuștean (*Levisticum officinale*, *ligusticum*, *gebräuchlicher Liebstöckel*) și vitrinic (*Doronicum*, *Gemswurz*) sînt trei eroi de soare (de lumină, *Lichthelden*) parte bărbătească.

Din cele de pînă aci se vede apriat cum că *avrămeasa* și creșteneasa nu sînt numai ierburi, ci sînt nește zîne în felul lor, și aceasta se dovedește și din aceea cum că muierile descîntătoare din Ciclova: Balaione Covrig și altele, cînd pun cinstele (sacrificiile) pe lîngă celelalte 7 zîne, cheamă întru ajutor și pe *avrămeasa*, creșteneasa și pe Ilie Cociașul. Apoi cînd se descîntă de bubele dulci (*Vierzicher*), atunci se zice iară:

Avrămeasa, creșteneasa,
Frumoasă masă pune-se
Și la ospăt toate bubele cheamă-se,
Numai pe bubele dulci nu le chemase,
Aceste tare se mîniase,
Și de necaz de tot se uscaser.

Apoi descîntătoarea cu degetul cel mare trage cruce peste bubele dulci din cap, zicînd: să se uște bubele! și ducîndu-se la coșul (hornul) casei asemenea trage cruce zicînd tot acele cuvinte.

Drept aceste este documentat cum că *avrămeasa* și creșteneasa sînt zîne, și ca toate zînele, ca și Mama-Pădurii etc., au ierburi consacrate, menite lor, cari poartă numele lor și cari ierburi sînt foarte lecuitoare și scutitoare de rele.

Avrămeasa și creșteneasa ferte se beau pentru durere de inimă (stomac stricat) și pentru tuse etc. Apoi cînd se întîmplă multe morți

și nenorociri în casă, cînd copiii se sperie din somn etc., atunci se afumă casa cu ele întru așa mare credință: cum că ajută mai mult decît rugăciunile (moliftele) popei. Aceste plante după credința poporului constrîng spre dragoste, și sînt puternice dezvoltătoare de dragoste pentru oamenii căror se descîntă și cari le poartă în sîn la sine. Ele cresc la Sfînița numai pe o coastă în apropierea drumului de lîngă Dunăre, față de satul Milanovaț, părăsit pe insula Dunării, unde se vede încă biserica. Țigăncele de la Ciclova-Montană, călătorind cu măgari la sate îndepărtate, pentru cîștigul lor, cumpără aceste plante uscate (se culeg de muierile de la Sfînița în sîmbăta Ru-salelor, căci după credința poporului atunci culese sînt cu leac) și le vînd pentru grîu, cucuruz și lînă etc. peste sute de sate, pînă cătră Lugoș, căci aceste plante sînt foarte căutate, pentru credința cea tare a poporului în ele, socotindu-le de ierburi sînte. (Autorul acestui tratat călătorind, însoțit de d. Mihai Fometescu, chiar pentru aceste plante, de la Oravița pînă la Sfînița în 8 iuliu 1874, cu mîna sa proprie le-a cules și a adus plantate în două oale spre creștere și studiere).

În urmă, din toate aceste deducem cum că *avrămeasa* reprezintă religiunea lui A v r a m (Moise, Testamentul vechi), creșteneasa religiunea lui Christos (Crest al autorilor vechi romani), și odolean reprezintă pe însuși Christos (valerianus), și toate trei formînd laolaltă o treime, odolean este bărbat între cele două și le ține laolaltă..."

Lăsînd la o parte teoria mitologică cea foarte îndoioasă a lui Manguică, atragem atențiunea numai asupra credințelor poporane culese de folcloristul bănățean.

Avrămeasa ne întîmpină des în capul cîntecelor.

Doina *Femeia cu minte*:

„Frunzuliță *avrămeasă*,
Am muiere scurtă, groasă,
Aoleo ce păcătoasă!...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 272)

Doina *Ducă*:

„Foaie verde *avrămeasă*,
Inimioara nu mă lasă
Să-ți zic „rămii sănătoasă!...”

(*Ibid.*, 279)

Doina *Dragostele*:

„Foicică *avrămeasă*,
Dumnezeu să te ferească
De dragoste muierescă!...”

(*Ibid.*, 302)

unde rima ne spune că trebui pusă forma *avrămească*.

Doină *oltenească*:

„Foaie verde *avrămeasă*,
Au plecat olteni la coasă,
Ș-au rămas oltencele
Să-și păzească casele...”

(Vulpian, *Texturi*, p. 11)

Doină din Bucovina:

„Frunză verde *avrămeasă*,
M-a cătat moartea pe-acaaă,
Eu la crîsmă după masă...”

(*Contimporanul*, 1884, p. 533)

Alta tot de acolo:

„Foaie verde *avrămeasă*,
Pentru dragostile noastre
A crescut un pom pe coastă...”

(*Ibid.*)

Doină din Moldova:

„Frunză verde *avrămasca*,
Ce mi-i drag pe lumea asta?
Numai calul și nevasta...”

(Elena Sevastoas, *Cîntece*, 150) **729**

Alta:

„Frunză verde *avramască*,
Cui îi dor să-mbătrânească,
Meargă-n străini să trăiască...”

(*Ibid.*, 216)

În descîntecul de „lipitura și zburătorul”, adică de *s u c c u b* și de *i n c u b*, scaldîndu-se cu următoarele 9 buruieni:

„*Avrămeasă*,
cristineasă,
drăgan,
leuștean
și odolean,
mătrăgună,
sînge-de-nouă-frați,
iarba-ciutei
și muma-pădurii.
Cum se sparge tîrgul
așa să se spargă faptul,
și lipitura
și zburătorul...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 379)

Apoi în descîntecul de „mușcătură de șearpe” se menționează „leac din *avramască*” (*Ibid.*, 393).

„*Avrămeasa*, *tătănăsă* și *zburătoare* se întrebuințează pentru om sau vita pocită din iele sau dînsele” (I. Aldoiu, Muscel, c. Voinești).

„*Tătănăsă*, *avramăsa* și *cărstănăsă*, numite și *ierburi din iele*, plante cu cari vrăjitoarele scaldă, pe cei ce cred că sînt pociti din sfintele ce umblă prin aer cu ciumpoi, toaca și clopote înainte de cîntatul cocoșului” (R. Michailanu, Mehedinți, c. Vinju-Mare).

Cînd e bolnav cineva de sperietură, se afumă cu *avramască* și *critie-năsă* (C. Decusară, Tecuci, c. Țigănești).

„Iarba *avramăască* se întrebuințează pentru vătămătură” (I. Petrescu, Botoșani, c. Brătenii).

„*Avrămeasă*, buruienă ce crește în liveze, ca de 2 centimetri, cu foi împregiurul trunchiului, bună pentru afumat la toate boalele” (M. Ciocîlteu, Dolj, c. Plenița).

„*Avrămeasa-cărstină* și *ăsă*, aceasta se culege înaintea Rusaliilor de afumă femeile copiii cu ele cînd sînt bolnavi” (G. Poppescu, Olt, c. Viișoara-Mărunței).

La monahul Porfirie, 1839 (ap. Tocilescu, *Rev.*, an. II, vol. 3, p. 387): „Babele și bobarii învață pe oameni să poarte usturoi trei căței în pungă, curea, brîu, ca să nu-i bîntuiască ielele. O buruienă rădăcină de odolean, rădăcină *avramăasă-cărstină* și *ăsă*, asemenea să poarte, că nu pot a se apropia de ei măiestrele, pe care zic

minciunoasele vrăjitoare că le-au auzit cîntînd în răsîntii aceste vorbe: De n-ar fi *avrămească*-c ă r s t i n e a s ă, ar fi toată lumea a noastră!...”

Din cele de mai sus rezultă cu deplină siguranță că:

1. Termenul botanic *avrămeasă* sau *avrămească*, ba și cel compus cu c ă r - s t i n e a s ă, este deopotrivă răsîndit la toți românii, în Moldova, în Muntenia și peste Carpați;

2. Pretutindenea la români această plantă e privită nu numai ca o buruiiană de leac, dar ca sfîntă și chiar ca un fel de zîină, ca o ființă mitologică.

În unele părți din Moldova, alături cu *avrămască*-c r i s t i n e a s c ă se mai menționează și o plantă oarecare a d a m a s c ă (V. Ionescu, Vaslui, c. Dănești). De aci însă nu urmează, după cum crede d. Manguică, că acești termeni se trag d-a dreptul din numile A v r a m, C r i s t, A d a m, ci se poate ca ei să se fi născut din alți termeni eterogeni prin așa-zisa etimologie poporană (Volksetymologie), după cum, bunăoară, din „mandragora” francezii au făcut „main-de-gloire” și pe zîna „Maglore”, cari totuși n-au a face geneticește nici cu „main” nici cu „gloire”.

Cum că *avrămeasa* este „Gratiola off.”, nu poate fi nici o îndoială, deși unii mă asigură că e „Ajuga Laxmanni”, adecă „barba-boierului”. *Avrămeasa* se mai zice în popor v e n i n a r i ț ă și m i l o s t i v ă, numele cest din urmă fiind o învederată traducere din „gratiola”, ca și germanul „Gnadenkraut”. Dar după cum românii lîngă „milostiva” au pe *avrămeasa*, tot așa germanii lîngă „Gnadenkraut” au pe A u r i n și A u r i a n (Grimm), iar bulgărește aceeași plantă se numește „div-a v r a n”, adecă „a v r a n sălbatec” (Bogorov). A u r i n, A u r i a n, a v r a n și a v r a m în *avrămeasă* este unul și același termen botanic, care n-are nemic a împărți cu biblicul patriarc A v r a m, ci ne duce drept la latinul a u r u m, de unde trebuia să fi fost în latinitatea rustică adjectivul a u r i n a prin analogie cu a r g e n t i n a și c u p r i n a. În adevăr, în provențala ne întîmpină a u r i n „qui est d ’ o r, doré”, bunăoară într-un vechi text la Raynouard (*Lex.* II, 144): „a u r i n, que es en achi com a fuoc or = qui est ainsi que l’or au feu”. Frunzele grației – ne spune Cazin – sînt verzi g ă l b u i (vert jaunâtre), iar florile albe g ă l b u i (blanc jaunâtre), astfel că epitetul a u r i n a se potrivește cu această plantă. Dintr-o cauză analoagă, planta „Potentilla anserina” s-a numit franțuzește „argentine” și spaniolește „arjentina”. Din latina rustică, termenul botanic a u r i n a a trecut pe de o parte prin împrumut la germani, ca și numirile mai multor altor plante, în cari de asemenea femininul a devenit masculin, de exemplu „valeriana = Baldrian”, „gentiana = Enzian” etc., iar pe de altă parte, prin moștenire, el a rămas la români, de la cari l-au împrumutat apoi bulgarii. Din prototipul a u r i n a s-a născut la noi dentîi o formă amplificată a u - r ă n e a s ă, după cum din numele plantei „tatină” s-a făcut „tătăneasă”, iar pe urmă *avrămeasă* și *avrămească* prin etimologie poporană de la A v r a m. Este de observat că bulgarii împrumutără pe a u r i n a de la români într-o epocă anterioară prefacerii în *avrămeasă*.

Latinește sufixul -i n o putea să fie tonic și netonic. Deși în latina clasică el este netonic în „cùpinus”, totuși în cea rustică putea să fi fost și tonic, căci altfel nu s-ar explica provențalul „aurin” și francezul „argentin”. Sînt dară deopotrivă cu putîntă

ambele prototipuri latine: *a u r ì n a* și *à u r i n a*. La români cată să fi fost cel mai corect: *à u r i n a*, adecă *a u r e n ă* sau chiar *a u r ă n ă*, întocmai ca „gălbănă” și „gălbănă” din latinul „gălbina”, fiindcă numai din acest prototip se desfășură, fără nici o pedecă, atât *avrămeasa* precum și bulgarul *a v r a n*. Vom vedea însă mai jos că în Italia au fost ambele prototipuri latine: *à u r i n a* și *a u r ì n a*.

Cellat termen latin botanic: „Gratiola”, de asemenea rustic, căci în latinitatea clasică el nu ne întimpină de loc, este un deminutiv din „Gratia”, care însemna „ή Χόρις”, „zână”, „fée”, astfel că s-ar putea traduce românește prin „zânișoară” și ne arată că rolul cel feeric al *avrămesei* își are începutul deja în legendele mitologice ale vechilor romani.

Latinul rustic *a u r i n a*, adecă *à u r i n a* și *a u r ì n a*, afară de români s-a mai păstrat și în limba sardă, prețiosul dialect intermediar între italiana și între spanioala; dar acolo numai cu sensul cel mitologic, nu și cu cel botanic. În sarda, *d i s à u r a* corespunde italianului „dis-grazia”, adecă *à u r a* = „gratia”. Acest *à u r a*, rămas deosebit ca substantiv feminin și care este o scurtare din *à u r i n a*, a trecut la înțelesul de „spirito maligno”, drăcoaică, zână rea, și alături de el, avînd același sens, există la sarzi *a v r ì n a* = *a u r ì n a*, de unde apoi verbul *a v r i n a r e* „cogliere cattivo spirito”, a se îndrăci, a fi pocit de iele. Neștiind ce să facă cu aceste *à u r a*, *a v r ì n a*, *a v r i n a r e*, filologul sard Spano (*Vocab. sardo*, p. 100, 102) le identifică cu italianul „paura (= lat. pavorem)” dar totodată zice că sînt „voce greca”, fără a ne spune totuși care anume. Sarzii au și pe „paura”, însă numai cu sensul cel obicinuit de „frică”, și la însuși Spano, în partea cea italiano-sardă a vocabularului său (p. 311), „paura” se traduce în toate dialectele sarde – cel logodoretz, cel meridional și cel nordic – prin „paura” și prin metateticul „parua”, nicidecum prin *a u r a* sau *a v r i n a*, ceea ce dovedește că acestora din urmă Spano le-a adaos într-un mod arbitrar sensul de „paura” pentru hatîrul etimologiei.

v. *Cărstăneasă*. – ²*Milostivă*. – *Tătăneasă*.

A-VRÈMI, adv.; de temps en temps, par intervalles. Frumos adverb, care ne întimpină la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 2: „multă trudă și usteneală au, iară dulceață puțină și *a-vremi*...”

v. *A*. – *Vreme*.

AVRÈNTIE. – v. *Arvinte*.

AVRÌC s. **AVRÌG**, n. pr. m. top.; nom d’une terre en Transylvanie. Acest mare sat curat românesc din regiunea Sibiului se cheamă săsește *F r e k*, ungurește *F e l l e k*, și se bănuia altădată, fără nici o umbră de probă, cum că goții ar fi avut aci un templu în onoarea zeiței germane *F r e y a* (*Windisch, Geogr. d. Siebenb.*, 1790, p. 234). Întrucît din slavicul „Lavrentie (= Laurentius)” românii au făcut „Avrente”, *Avric* ni se pare a nu fi altceva decît o românizare a formei slavice deminutivale a aceluiași nume: *L a v r i k* (Moroškin, *Славянский именословъ*, p. 109). La ruteni *l a v r i k* se cheamă și „melcul” (*Želechowski, Wtb.* I, 395). Importanța

istorică a acestei localități este numai doară că acolo s-a născut vestitul Lazăr, dascălul lui Heliade și căruia – cu drept sau cu nedrept – i se atribuie întemeierea școlai românești în Muntenia după epoca fanariotică.

Const. Golescu, *Însemnare a călătoriei*, 1826, p. 16: „Avric. Aceasta este moșiia a baronului Brukental, carele are o grădină din céle dintîi ce am văzut, întru care are seturi foarte frumoase, scări de piatră mari pe acele seturi, havuzuri cu șadrivanuri, apă curgătoare care curge prin multe locuri ale grădinii, din care fac și un frumos cataract” etc.

v. *Arvinte*.

AVRÎG. – v. *Avric*.

AVRÎL. – v. *Prier*.

¹AVÛT, -Ă, adj.; le part. passé d' a m pris comme adjectif: 1. riche, opulent; 2. copieux, abondant. Acela care a r e mult. B o g a t. Cihac (I, 11) aduce cu același sens pe compusul î n a v u t și pe a v u t o r, două cuvinte necunoscute nouă.

Balada *Constantin Brîncovanul*:

„Că de mult ce ești *avut*,
Bani de aur ai bătut...”

Proverb la Jipescu, *Opincaru*, p. 141: „tot grasu e frumos și tot *avutu* – cinstit.”
Cu sensul de „copieux”, la A. Pann, *Erotocrit*, p. 50:

„Fiul meu! din ce pricină ești atît de întristat?
Ce ai? ce te chinuiește într-atît de te-ai uscat?
Văz că te-ai lăsat cu totul de *avutele* plimbări,
Ai părăsit vînătoarea, nu mai mergi la adunări...”

v. ²*Avut*.

²AVÛT (plur. *avuturi*), s.n.; le part. passé d' a m pris comme substantif: avoir, bien, fortune. Sinonim cu substantivul a v e r e, nu cu a v u ț i e.

Biblia Șerban-vodă, 1688 (*Genes*. XIII, 6):

„...și nu-i încăpea pre dâșii pămîntulū
a lăcui într-un locū, pentru că era *avutu-*
rile lorū multe...”

„...et non capiebat eos terra, ut habita-
rent simul, quoniam erat s u b s t a n -
t i a eorum multa...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 44: „Murind tatăl și rămîind fată neînzestrată și *avut* părintesc, datoriu iaste fratele să o înzestreze din acest *avut*...Încă și cînd nu va rămînea nici un *avut*, datoriu iaste și atunci fratele să o înzestreze dintr-ale sale...”

Zilot, *Cron.*, p. 30: „încît temîndu-se să nu pață cum au pățit Tîrgul-Jiului, au început atît boierii cît și din neguțători a se răspîndi cu familiile și *avutul* lor...”

Ibid., p. 71:

„Acum ce mai întâi să facem, ticăloșii,
La rău ce n-au pățit nici moșii, nici strămoșii?
De mărfuri, de copii, d-*avuturi*, de viață,
De oricare gîndim, inima ne îngheață...”

I. Văcărescu, p. 333:

„Să-ți fie milă! să-ți faci pomană!
Cu o săracă, cu o sîrmană,
Cării nădejdea și tot *avutul*
E ajutorul ce-i dă cerșutul...”

Doină oltenească:

„Tot *avutul* din bordei
Mi-e pe vatră un cotei
Ș-un tăciune stins de tei
Și cenușă-ntr-un olei...”

(Alex., *Poez. pop.*², 285)

v. ¹*Avut.* – *Avere.*

AVUTÒR, -OARE. – v. ¹*Avut.*

AVUȚÈSC (*avuțit, avuțire*), vb.; enrichir. Formă poporană, care circulează alături cu compusul *î n a v u ț e s c*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 82; „Jidovu, care, în adevăru lucrului, în nici o țară n-are mai nici o îndatorire, dar drepturi cîte vrei păste tot, e-nțeleș că se poate lesne *avuți*...”

Participiul *a v u ț i t* ne întîmpină în loc de *î n a v u ț i t* cu sensul de „riche” la Costache Stamatî, *Muza I*, p.344:

„Pe acele mînioase
Și tonoase,
Fie cît de *a v u ț i t e* și frumoase,
Care pe a lor bărbați după ce-i înnebunesc
Și de tot îi terfelesc,
Apoi îi pun în cotruță,
Dîndu-le și o vîrguță...”

v. ¹*Avut.* – *Avuție.*

AVUȚÌE (plur. *avuție* s. *avuții*), s.f.; richesse. *B o g ă ț i e*. În graiul vechi se zicea cu același sens *b u n ă t a t e*.

Moxa, 1620, p. 358: „numai ce bea și mânca cu alăute și cu măscornicii, și mulți cu *avuție* ucise fără de vină de le lua *b u n ă t a t ă*...”

Avuție înseamnă în genere o avere mare.

Ureche, *Letop.* I, p. 192: „(Ion-vodă) băgat-au în foc de viu pre Vlădica Gheorghie de au ars, dându-i vină de sodomie, auzind că are *avuție*...”

Șiapte taine, 1644, p. 78: „dup-acea să sculă acestu boiarin și-șu împărți toată *avuția* preoților...”

Pravila Moldov., 1646, f. 28 b: „De vrême ce Petră, ce să dzice, ș-au lăsată *avuția* lui Pavelă să să hrănească cătăva vrême și atunci să o moșnenească Ioan, oare acestu Ioană numai singur cu voia sa și fără voia giudețului va scoate afară pre Pavelă dentr-acea a v i a r e?...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 4, f. 192 b: „în ce chipă doresc bogătașii să aibă cuconi pre urmă la *avuția* loră, așa și filosofii la dăscăllia loră doresc să lase ucenici pre urmă...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 29: „au început a omorî pașii și a le lua *avuția*...”

Același, p. 77: „*Avuția* lui au rămas la mână cui n-au gândit...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 13: „au dat ce au avut până când n-au găsit ce mai lua de la dânsul din *avuția* cea multă...”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, 1860, p. 20: „Ei! spuneți acuma, boiari d-voastră, nu-i așa că *avuțiile*-s amăgitoare?...”

Construcțiuni prepoziționale cu *d e*, *l a* și *p r e*:

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 120: „Au întrat moscalii în cetate de s-au î m p l u t d e *avuție*...”

Ibid., p. 21: „(Duca-vodă) l a c o m l a *avuție* și el și doamna sa...”

Moxa, 1620, p. 372: „așa iaste cine are minte slobodă și nu e i u b i t o r ũ l a *avuție*...”; și tot acolo: „inimă lacomă și i u b i t o a r e l a *avuție*...”

Ibid., p. 385: „nu avea lă c o m i e p r e *avuție*...”

v. *Am.* – ²*Avut.* – *-ie*.

AVUȚÎT, -Ă. – v. *Avuțesc*.

¹**AZ**, t. d'ancienne chancellerie: moi, je. Paleoslavicele азъ „ego”, pe care unii, în vechile zapise, chiar fără a ști o vorbă slavonească, îl întrebuințau în loc de *e u*. Așa într-un act moldovenesc din 1677 (*A.I.R.* III, 251) se citesc următoarele iscălituri:

„Az Ștefan Vulpe armaș m-am tămplat.

Az Costin Zota iscal.

Az Ion V(ătav) iscal.

Az Ursul Doțul m-am tămplat, iscal.

Și am scris eu Radul Logofetul...”

v. *Eu*.

²**AZ**. – v. *Haz*.

AZĂC s. **AZĂP**, t. de géogr.: Azov. Oraș pe râul Don, în apropiere de Marea de Azov, care aparținuse tătarilor, apoi turcilor, trecând în sfârșit la ruși în 1774. Turcește *A z a k*. Se menționează nu o dată în cronicile românești.

Sub raportul fonetic e foarte interesantă forma *Azap*, în loc de *Azac*.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 250: „Moscalii încă bătuse la acea vreme cetatea *Azacul* și era să meargă și la Crăm...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 119: „să dea (turcii muscalilor) și cetatea *Azapul*, și să surpe și cetatea cea nouă ce-i la hotar despre Crîm...”

O colonie de *Azap* întemeiasă într-o epocă destul de depărtată un sat în Basarabia, în regiunea Lăpușnei, numit *A z ă p e n i*, despre care vorbește un crisov din 1552 (Melchisedec, *Cr. Romanului* I, p. 187).

v. *C.*

AZĂȘ. – v. *Hazaș*.

AZBÛCHE, s.f.; alphabet, abécédaire. *A z ũ - b u k i*, numile primelor două litere din alfabetul paleoslav. Cu sens de alfabet, ca și forma *a z b u c o a v n ă* (Cihac), acest cuvînt s-a întrebuițat la noi pînă la înlocuirea proaspătă încă a serierii cirilice prin cea latină.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 123 b (mai 11): „(Mefodii) deprinsă limba slovenească și slovele *azbukiloră* făcea cu fratele său cu svântul Kirilă”.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom.), p. 6: „Deci fietecare cuvînt străin și neînțeles, orunde înainte ț-ar eși după rîndul *azbukelor*, și după numărul fîțelor, la scară îl ciarcă...”

Alexandri, *Iorgu de La Sadagura*, act I, sc 7: „Ian mai spune-ne ceva de Iorgu... ce-o mai făcut el pe-acolo pin țara neamțului?... ce-o mai învățat?... trebuie să fie acu plin de *azbuchi*, ca un stup...”

v. *Az.* – *Alfavită.* – *Buche.*

AZBUCAVNĂ. – v. *Azbuche*.

A-ZÈCE (artic. *a-zecea*), s.f. sing.; dîme. Alături cu *d e j m ă* (= lat. *decima*), graiul vechi întrebuițat ca substantiv cu același sens pe ordinalul feminin curat românesc *a zece*.

Varlam, 1643, I, f. 5 (*Luc.* XVIII, 12): „postescu-mă de doaă ori într-o săptămână și dau *a dzécia* (азѣка) diîn toate câtă agonisescu...”

Evangeliarul transilvan din 1648, f. 295, de cinci ori într-un singur pasagiu:

Paul. Evr. VII: „Iară căutați cătă aș fost de mare acesta, căruia-î dăde și *a zécia* din dobândă Avraamă patriarhulă. Iară aceia carii-s din fii lui Levie și slujescu în proutie au poruncă să ȳa *a zécia* de la oameni după lege, ce să zice de la frații loră, săva că era și ei eșiți denă trupulă lui Avraamă. Iară acela a căruia rudenie nu să numără între ei, luo *a zécia* de la Avraam

Intuemini autem quantus sit hic, cui et *d e c i m a* s dedit de praecipuis Abraham patriarcha. Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habent *decimas* sumere a populo secundum legem, id est a fratribus suis, quanquam et ipsi exierint de lumbis Abrahac. Cujus autem generatio non annumeratur in eis, *d e c i m a* s sumpsit ab Abraham, et

și pre cea carele avea făgăduință blagoslovi-lă...Și aici oamenii muritori ău *a zécia*, iar acolo acela despre carele-î mărturisit că-î viu. Și ca să grăescu așa, întru Avraamă ă z e c u i t și Le- vie, carele ă *a zécea*...”

hunc qui habebat repromissiones benedi- xit...Et hic quidem d e c i m a s morien- tes homines accipiunt: ibi autem contesta- tur quia vivit. Et (ut ita dictum sit) per Abraham et Levi, qui d e c i m a s ac- cepit d e c i m a t u s est...”

Act moldovenesc din 1639 (A.I.R. I, 94): „și *a zécea* de an încă să dea troițenii, daca le veri alége locul...”

Omiliarul muntenesc din 1642, p. 4: „înflați cu trufie, fariseii era deprinși să se laude de a sale bune lucruri înaintea nărodului, de multă rugăciune și post de ce făcia milostenie și da *a zăcia*, iară a ocără pre păcătoși ei era mai întâiu...”

Ibid., p. 42: „pământul den rodurile sale vă dă *a zăcea*, iară mară dentru adâncul său dajde-ți aduce ție...”

Uneori cu prepozițiunea de, bunăoară într-un text din secolul XVII (A.I.R. I, 48): „au ținut tot călugării acel loc ș-au luat de *a zăcia* de pre acel loc...”

„Substantivul *a zece* „dîme” specifică o dare normală, o îndatorire statornică de a plăti cuiva, fie cătră stat, fie cătră o persoană juridică sau un individ, în bani sau în natură, o sumă proporționată, mai cu seamă unul la zece, cîteodată mai încărcat, dintr-un venit total supus unei asemeni obligațiuni. Altceva este construcțiunea „a zecea parte = la dixième partie”, de ex. la Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 19: „vînzătorul să piarză a z e c e a p a r t e din preț” unde e ceva cu totul, accidental și de o cantitate precisă.

Mai puțin elegant și chiar nu destul de corect este sinonimul z e c i u i a l ă, care însemnează mai mult o acțiune trecătoare decît o normă constantă, deși în vechile texturi corespunde uneori latinului „decima”, de ex.:

Biblia Șerban-vodă, 1688, f. 9 a:

Genes. XIV, 20: „și-î déde lui z e - c i u i a l ă den toate...”

„...et, dedit, ei d e c i m a m de om- nibus...”

v. *Dijmă*. – *Desetină*. – *Zece*. – *Zeciuală*.

AZI. – v. ¹²A [vol. I, p. 65]. – *Astăzi*.

ĂZIM. – v. *Azimă*.

ĂZIMĂ, s.f.; 1. t. ecclési.: pain azyne, hostie; 2. Pain non fermenté, fouace; 3. doux, non fermenté (en parlant du chou). Grecul ἄζυμος, trecut mai în toate limbile euro- peene. În sensul al doilea, care e cel mai poporan, este sinonim cu t u r t ă și cu p o g a c e.

Deși z în *azimă* nu derivă din *d*, moldovenii și bănățenii rostesc *adimă* = *adzimă*. *Palia* din 1582 (ap. Cipariu, *Anal.*, 73), *Exod.* XXIII, 15:

„Sărbătoarea *adzimelor* să o țineți. În șapte zile să mâncați pâine *adzimă*...”

Festum a z y m o r u m servate face- re. Septem diebus edetis a z y m a...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, iulie 20, f. 21 b (Regn. I. III, XIX, 6):

„...și adevă la căpătăilul său *adzâmă* de alac și urător cu apă...”

„...et ecce ad caput ejus sub *c i n e r i t i u s* siligineus et lecythus aquae...”

în contextul grec: ἐγκρυφίας (ἄρτος).

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 134: „au spus (evreii) de ce treabă le este sângele, zicând că la nașterea copiilor lor le ung ochii copiilor cu de acel sânge, și mai ung și pragurile ușilor și pun în *azimele* lor ce fac la sărbătorile Paștilor...”

Vrancea, *Sultânica*, p. 222: „mănâncă din același castron, sorb cu aceeași lingură, rup din aceeași *azimă*, din aceeași turtă caldă...”

În graiul poporan *azimă* se scurtează adesea în *azmă*, sau chiar se aude *asmă*.

„*Azmă* poporul din localitate zice la pâinea nedospită, turtă coaptă în spuză, și în genere la orice mîncare neacrită, dar mai cu seamă la varză crudă, neacrită, cum se ia din grădină, gătită cu carne sau altfel, de ex. țărancele zic: astăzi am gătit varză *azmă* cu carne, sau varză *azmă* cu oțet (salată)” adevă: varză neacrită. Varză *azmă* mai zice și la varză acră, însă negătită, adevă cum o scoate din puțină, o toacă mărunt și o mănâncă astfel cu zeama ei” (I. Poppescu, Dolj, c. Băilești).

În dicționare și la Cihac ne întîmpină adjectivul masculin *azim*, pe care noi nu l-am găsit nici în grai, nici în texturi, ci numai forma feminină. Uneori se zice *azimă* și la plural, ca și cînd ar fi un adjectiv nedeclinabil, bunăoară: „scoverzi *doșipite*, scoverzi *azmă*” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Despre *azima* de la nunțile poporane vorbește S.F. Marian, *Nunta*, p. 431: „Mi-reasa, după ce se suie în car să plece la biserică ca să se cunune, se uită spre răsărit și zice: «un porumbel și o porumbiță», adică ca să facă numai un băiet și o fată; apoi începe a plînge, ca să aibă noroc la semînat de cînepă; iar nuna îi pune pe cap o *azimă* și pe *azimă* sare și un pahar cu vin, rupe după aceea din *azimă* și dă puțină miresei să mănînce, restul din *azimă* îl rupe în mai multe bucăți și le aruncă în cele patru părți, vinul rămas, de asemenea. Cînd aruncă pre cest din urmă zice: n-arunc *azimă* și vin, ci sărăcia. Din *azima* aruncată este bine să mănînce fetele mari, căci se vor mărita curînd...”

Azimă *umbilătoare* este subiectul, sau mai bine finalul unui admirabil basm românesc din Banat (*Familia*, 1883, p. 97-100), în care ne apar trei frați, primii doi răi, cel mai mic bun; cînd cei doi sărăcesc, pedepsiți de Dumnezeu pentru răutatea lor, cel mai mic se-ncearcă a-i ajuta pe rînd pe amîndoi și nu poate, căci *azima* *umbilătoare* se-ntoarce la omul cel bun:

„— Tu nevastă, fă o *azimă* de făină de cea mai albă, cernută prin sita cea deasă, pune în mijlocul ei țoți galbenii din punga cea, și de socoți mai pune vro doi, să o dăm de merinde la bietul frate-mio, îi va prinde bine pe cale și acasă.

Muierea se-nvoiește prea bucurăsoasă; da nu mai face o *azimă* de grîu curat cernută prin sita cea deasă, da nu o umple cu galbini, da nu o coace chiar după cum se înțelese cu bărbatu-so, de gîndeai ca să o mănînci cu ochii.

O pun în traistă la fratele ce era gata de cale, dar ce să vezi? a doua zi *azima* fu iarăși la luntrașul pe masă, care scoase galbinii din ea precum i-au și băgat. Iată însă cum îi veni iarăși în mînă:

Frate-so cel mijlociu o dete la un plugar pe o bucată de mălai, că i se părea prea grea în traistă, și văzînd-o atît de grea cugeta că nu-i coaptă bine. Plugarul, avînd și el frică că n-o fi coaptă, de aceea-i așa grea, o dase la țiganul să-i ascuță fierele plugului pentru ca, zicînd că bani n-are de unde-i da. Țiganul avea de trecut Dunărea să-și aducă cărbuni, și neavînd nici el bani, apoi știind că luntrașul e om de omenie, nu face mult din bani, îi duse luntrașului *azima*, care numai cu o zi mai-nainte fu coaptă în cuptorul lui.

P-atunci se vede că rămînea binele numai la cei vrednici de el; oare și azi e tot așa?”
v. ^{1,2}*Azimioară. – Turtă. – 2Burcă.*

¹AZIMIOARĂ, s.f.; petite fouace. Deminutiv din a z i m ă. Se contrage uneori în *azmioară*. T u r t i ș o a r ă. Sub această formă, cuvîntul a pierdut orice sens bisericesc și e foarte des în poezia populară.

Ispirescu, basmul *Cîtea-n varză* (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 127):

„— Babo! babușcă! Scoal’ de-mi dă ceva de mîncare, că mă sfîrșesc de tot.

— Ce să-ți dau, omule? ce să-ți dau acum la miezul nopții?

— Scoal’ și fă barim o *azimioară*, că iată sînt pocîlțit de tot...”

A. Pann, *Moș Albu I*, p. 14:

„Mai dibuind pe alături, dau și peste un vas plin,
De o *azimioară* caldă și de o ploscă cu vin...”

Doină muntenească:

„A plecat neica la țară
Și nu mi-a spus de aseară
Ca să-i fac o *azimioară*,
S-o d o s p e s c la fîțișoară
Și s-o c o c la inimioară...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 317)

Balada *Tudorel*:

„Și coșare mătura,
Făioară c-aduna,
D-o *azmioară*
Că-i făcea...”

(*Ibid.*, 670)

Balada *Cucul și turturica*:

„Dă-mi tu bună pace,
Că, zău, m-oi preface
Azimioară-n vatră
Cu lacrimi udată
Și de foc uscată...”

Doină din Bucovina:

„Toarnă grâu, toarnă săcară,
Ca să facă *azimioară*...”

(Marian, *Buc. II*, 129)

v. *Azimă*.

²AZIMIOARĂ, s.f.; t. de botan.: sorte de champignon ou agaric comestible.

„*Azimioară* este un fel de burete sau ciupercă, deosebită de bureții numiți: hribi, chitârci, bureți iuți, pânișoare, ghebe, călugărași, zbîrciogii etc.” (S. Constantiniu, Neamț, c. Doamna).

v. ²*Burete*. – ¹*Azimioară*.

AZLU. – v. *Mazîl*.

AZMÂN. – v. *Asman*.

ĂZMĂ. – v. *Azimă*.

AZMIOARĂ. – v. ¹*Azimioară*.

AZÛGA, n. pr. top. f.; un village en Valachie. La 1862 Frunzescu, *Dict. top.*, 14, zicea: „*Azuga*, munte în județul Prahova, plaiul Prahova; fînețele sale produc caș-caval foarte bun”. Astăzi, pe lângă brînzeturi, în *Azuga* este o fabrică de sticlării și o fabrică de postavuri, în giurul cărora, pe lângă ciobanii de mai-nainte, se-ndeașă o mulțime de meșteșugari. *Azuga*, aspirat *Hazuga*, este un nume curat unguresc. Deja în secolul XIII–XV exista în părțile neromânești ale Ungariei localități numite H a - z u g a și H o z u g a (Fejér, *Cod. diplom.* IV, 3, 454; VII, 3, 146; X, 6, 271).

v. ¹*Ungur*.

AZVÎRL s. **AZVÎRLÈSC** (*azvîrlit, azvîrlire*), vb.; jeter, lancer. Sinonim cu l e a - p ă d și mai ales cu a r u n c, dar însemnînd o mai multă răpeziune și violență. Violența și răpeziunea sînt trăsurile cele caracteristice ale acțiunii de a *azvîrl*i, cuvîntul derivînd din paleoslavicele v r ŭ l ŭ „véhément”, h r ŭ l ŭ „rapide”, de unde apoi serbul v r l j a t i „lancer”, bulgarul f ă r l i t i etc., cătră cari românul a adaos dentîi pe s- prin analogie cu verbii ca „storc = extorqueo”, „smulg = ex-mulgeo” și altele, iar pe urmă a mai acătăt pe a (= lat. *ad*) prin analogie cu sinonimul „arunc”. Forma fără a: z v î r l, z v î r l e s c, circulează însă în același timp cu amplificatul *azvîrl, azvîrlesc*, uneori chiar în același text, bunăoară la Creangă, *Pungața cu doi bani*, 1876, 403: „zice unei babe de la bucătărie să ia cucoșul, să-l *azvîrle* într-un cuptor... Boierul văzînd că n-are ce-i mai face, i-*azvîrle* pungața...”; dar pe aceeași pagină, de trei ori fără a: „ia-l de pe capul meu și-l z v î r l e în cireada boilor...; ia cucoșul și-l z v î r l e în haznaua cu banii...; Vezeteul iarăși ia cucoșul

și-l z v î r l e în cireadă...” Sub raportul sensului, între *azvîrl* și *zvîrl* nu este nici o deosebire. Distincțiunea stabilită de Laurian-Massim (*Gloss.*, p. 31) e cu totul imaginară.

Deși de conjugățiunea a patra, totuși la prezinte *azvîrlesc* se scurtează mai adesea în *azvîrl* tocmai pentru a da cuvîntului mai multă energie oarecum onomatopoetică. La a treia persoană se aude în gura poporului deopotrivă: la singular *azvîrle* și *azvîrlește*, la plural *azvîrlă* și *azvîrlesc*.

Doina Nevasta harnică:

„Pînă un copil să sugă
Se *azvîrle* ca vîrlugă
Și rîșnește tot în fugă...”

(Alex., *Poez. pop.*², 353)

Colinda *Plugarul*:

„Unde sînt fete nebune
Ce *azvîrlă* cu alune
Și se leagă de feciori
Ca albinele de flori...”

(*Ibid.*, 391)

Colindă muntenească:

„Rupe-și cîte-un măr
Și-n sus l-*azvîrlește*,
'n palmă-l sprijinește...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 79)

Deosebirea și mai ales gradațiunea între *azvîrl*, a r u n c și l e a p ă d se învecerează bine prin următorul pasagiu dm Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* II: „prin ademenirile voastre o faceți de-și calcă datoriile sale de femeie, uită virtutea, l e a p ă d ă cîntea ca să s-a r u n c e în brațele voastre, și apoi spre răsplată tuturor acestor jertfe o *azvîrliți* cu despreț...”

Azvîrlire d i n d e s p r e ț ne apare și la Anton Pann, *Prov.* II, 79:

„C-o mîină țind chimirul, alta cu galbeni umplea,
Și privindu-i cîte unul în mare îi *azvîrlea*...”

De asemenea la Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 47: „Trupurile lor, trunchete și tîrîte prin țărina uliței, le *azvîrli*, ca stîrvuri, afară din cetate...”

Mai obicinuît însă *azvîrle* cineva dîn m î n i e sau f u r i e, și chiar în exemplele de mai sus însuși desprețul e cu n ă c a z.

A. Pann. *Moș Albu* II, p. 9:

„Rațele auzind glasul-i și zburînd toate pe loc,
El luînd o zburătură *azvîrle* necăjit foc...”

Același, *Prov. I*, 87:

„Nu-i venea în minte că o să mai pață;
Azvîrli secură să dea într-o rață...”

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul IV*: „căuta o armă pe lângă el, dar negăsind decât potcapul, îl azvîrli cu mînie în capul unui călugăr...”

Cîntec poporan:

„Capra-n deal, capra-i în vale,
Nici că vrea să-mi steie-n cale
Azvîrlii măciuca-n sete,
Capra peste cap se dete...”

(Alex., *Poez. pop.*², 265)

I. Văcărescu, p. 8:

„Cînd cu mreji amăgitoare
Vii prindeam păsări din zbor;
Cînd prin țevi fulgerătoare,
Cu plumb le-azvîrleam omor...”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 313: „cît era Antioh-vodă de strașnic la mînie, că de multe ori la divan cu buzduganul *asvîrli*a în oamenii cei vinovați...”

Descîntec de diochi:

„Fugi diochi
Dintre ochi
Că te-agiunge-o vacă neagră
Cu coarnele să te spargă,
Să te-azvîrle peste mare...”

(Alex., *Poez. pop.*², 10)

Reflexiv: a se azvîrli.

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 378): „Iară moș Nichifor se azvîrle pe capră, dă bici iepelor și lasă pe giupînul Ștrul și cu ai săi cu lacrimile pe obraz...”

În balada *Codreanu*, cînd banditul își vede calul:

„Pe el iute s-azvîrlea,
Pintre glonțuri viu trecea...”

Colindă din Dobrogea:

„Picioru-n scară pune
Și pe cal se azvîrlea...”

(Burada, *Călt.*, p. 86)

AZVÎRLIRE, s.f.; l'infinitif d' a z v î r l pris comme substantif: action de lancer, de se lancer.

v. *Azvîrl*.

AZVÎRLÎT, -Ă, adj.; le part. passé d' a z v î r l pris comme adjectif: lancé. A r u n c a t, dar cu multă răpeziciune sau violență.

A. Pann, *Erotocrit*, t. 2, p. 114:

„Iși strîng sulițele tare, a se lovi se întrec,
Ș-alături pe lîngă tîmple sulițele își petrec;
Azvîrlite fiind tare, să facă rău n-au putut,
Ci întregi cu zgomot mare jos pre pămînt au căzut...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 76: „Turcii își arătau măiestria lor în josul Geridului, nimerind țelul cu sulița *azvîrlită* din fuga cailor...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 125: „Numai c-un codru a r u n c a t în traista săracului nu să plătește omu mare dă datorii. Numa cu cîte o lege *azvîrlită* în dăsaga uitări[i], nu să cheamă c-avem capete strălucite...”

v. *Azvîrl*. – *Azvîrlită*.

AZVÎRLITA (D-A), adv.; à la lancée. Copiii cînd a z v î r l ă unul într-altul cu mingea, cu fructe etc., se lovesc *d-a azvîrlita*.

v. *Azvîrlit*.

AZVÎRLÎTĂ, s.f.; petite distance, espace que parcourt un projectile. Depărtare cît poate să ajungă o peatră sau altă uncaltă a z v î r l i t ă.

I. Slavici, *Novele*, p. 115: „Nu era departe casa bătrînului. Numai aci, în apropierea oborului, două *azvîrlite* de la Calea Moșilor, în dreapta...”

v. *Azvîrl*. – *Arunc*.

AZVÎRLITÒR, -OARE. – v. *Zvîrlitor*.

AZVÎRLITURĂ (plur. *azvîrlituri*), s.f.; lançade, ruade. A r u n c ă t u r ă cu multă răpeziciune sau violență.

A. Pann, *Erotocrit*, t. 2, p. 156:

„Sosiră dar, zic, numiții, amîndoi ca niște lei,
Și se loviră în suliți cu mare ură-ntre ei.
Nespusă-nsălbătăcire și necaz înfricoșat,
Într-o parte și într-altă dodată s-au arătat.
Azvîrlitura lui Protim atît de tare a mers,
Încît din coif zugrăveala lui *Erotocrit* s-a șters...”

v. *Azvîrl*. – *Aruncătură*.



Ä, Â, lettre et voyelle. Ca litere, aceste două vocale erau reprezentate în grafica română cirilică prin **Ѧ** = *ä* și **Ѩ** = *â*. Ca sunuri, ele sînt vocale obscure, a căroră deosebire e cu atît mai anevoie de limpezit, cu cît în vechile texturi, în cărți și-n zapise din toate provinciile daco-române, ambele mereu se confundă și foarte adesea se întrebuintează una în loc de alta.

I. Ä, â, ca l i t e r e.

Cel dentîi român carele s-a încercat într-un mod conștient a aplica limbei românești grafica latină, marele logofăt moldovenesc Luca Stroici (ap. Sarnicki, *Statuta y Metrica*, Kraków, 1594, p. 1224), scria:

parintele = **пѦринтѦле**

swinçaske = **свинѦцѦскѦ**

ke = **кѦ**

inpereția = **пѦпрѦцѦѦ**

remintu = **пѦмѦнт**

penia = **пѦниѦ** sau **пѦниѦ**

lesem = **лѦсѦмѦ**

Contextul cirilic l-am pus după *Omiliarul coresian* din 1580, contimpurean cu lucrarea lui Stroici. Prin urmare, atît pentru **Ѧ** precum și pentru **Ѩ** ne întîmpină deopotrivă transcripțiunea latină cu *e*; pentru **Ѩ** însă vedem o dată *i*, iar pentru **Ѧ** iarăși o dată *a*, ceea ce dovedește că Stroici simțea deosebirea între ambele sunuri, dar nu putea să nimerească o literă latină potrivită pentru fiecare din ele.

Anonimul lugoșean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 419 sqq.) transcrie pretutindenea pe **Ѧ** și **Ѩ** prin *e*, fie simplu, fie cu o virgulă asupra: *mèr vèratec*, *mèr kènyèsk*, *mèr de sfènt Pietru*, *mèr vèrgat*, *prèndzesk*, *papè* etc.

Cam tot așa scria ceilalți doi bănațeni, Ștefan Fogarasi din 1647 și Haliciu din 1674 (*Cuv. d. bătr.* II, 726; *Col. l. Tr.*, 1883, p. 413), transcriind pe **Ѧ** și **Ѩ**, ba pînă și pe inițialul **Ѧ**, prin același *e*: *kent szenetate*, *asteptem*, *rugem*, *en Tatel*, *szvent* etc.

În același mod scria la 1679 transilvăneanul Ion Viski (*Foaia Transilvania*, 1875, p. 143 sqq.): *leudà*, *redikà*, *kentà*, *kend*, *ket*, *pekure*, *va remene*, *gendeszk*, *ameresk* etc.

Domnița Ilinca, nepoata lui Mihai-Viteazul, al cărei autograf a se vedea mai sus [vol. I, p. 46], scria la 1660: „Pâtrasko Vodă”, întrebuițind cea dentă, întru cât știm noi, pentru vocala obscură pe *a* cu accentul circumflex.

Nu mai vorbim despre transcrierea grafică latino-română din secolul XVIII și mai încoace, constatînd numai că pe toți transcriitorii îi încurca quasi-identitatea ambelor sonori.

Întru cât se atinge de dialectul macedo-român, apoi transcripțiunea lui cea cu litere grecești de către Kavalliotis (1770) și de către Daniel (1802) nu ne dă pentru vocala obscură decît semnul α ; $\mu\alpha\nu\alpha$ = mînă, $\beta\alpha\rho\tau\omicron\sigma\omicron\nu$ = vîrtos, $\gamma\kappa\rho\alpha\nu\omicron\nu$ = grîu, $\mu\alpha\tau\zeta\alpha\rho\epsilon$ = mazăre etc.

II. Ă, â, ca s o n u r i.

1. F i z i o l o g i a v o c a l e i o b s c u r e.

Totalitatea materialului fonetic al limbei omenești se grupează în trei treunghiuri: vocalic, consonantic și consono-vocalic. Treunghiul vocalic cuprinde trei vocale fundamentale, din cari se desfășură apoi toate celelalte secundare:

Treunghiul consonantic cuprinde tipul gutural, tipul dental și tipul labial:

În fine, treunghiul consono-vocalic cuprinde tipul labial, tipul licuid și tipul lingual:

Afară din fiecare din aceste treunghiuri rămîne cîte un son obscur, confuz, rău determinat, și anume: peste treunghiul vocalic *ă*, peste treunghiul consonantic *h* și peste treunghiul consono-vocalic *n*, cari astfel formează la un loc al patrulea treunghi suplimentar:

Este interesant că aceste trei sonuri confuze se află împreunate într-o interjecțiune comună aproape tuturor popoarelor: *hăn* sau *hăm*, la francezi *heim* sau *hein*, la ger-

mani *hm*, la bohemi și la poloni *hum*, la vechii romani *hem*, în sanscrita *hum* etc.; o interjecțiune pe care Tylor o găsește în America la caraibi ca *hun*, și-n Africa la yorubi ca *hurɣɣ*.

Plecînd de la această sistemă generală antropologică a materialului fonetic (cfr. studiul meu *Clasificățiunea sonurilor*, în *Col. I. Tr.*, 1882, p. 193 sq.), ni se lămurește de la sine-și fiziologia vocalei obscure în limba română. Cele trei sonuri obscure din al patrulea treunghi putînd lesne să se amestece unul cu altul, de vreme ce cîtetrele sînt deopotrivă confuze, vocala cea obscură ni se prezintă sub trei forme:

1. neamestecată, adică numai vocalică: ɤ în „păcat”;
2. guturalizată prin amestec cu *h*: ɤ în „ăla = hăla” sau ɤ lîngă un *r*: „rîmă”, „cîrd” etc., acest *r* (ɖ) cuprinzînd în sine un element gutural;
3. nazalizată prin amestec cu *n*: ɤ în „cîne” sau în „gînd”, ɤ în „înger”.

În grafica românească vocala obscură cea neamestecată se reprezintă totdeauna prin semnul ă (ɤ); cea nazalizată, prin semnele â (ɤ̃) sau î (ɤ̃); cea guturalizată, prin unul din cele două semne ă și â.

Fiziologicește dară nu sînt la noi numai două vocale obscure, ci trei: simplă, guturală și nazală; ba s-ar mai putea deosebi o nuanță nazalo-guturală, atunci cînd â e pus între *r* și *n* ca în „curînd”.

Guturalul â este în limba română un fenomen numai fiziologic. Nazalul â și simplul ă mai au încă, pe deasupra, o mare însemnătate istorică.

2. Istoria sonului ɤ.

Molnar (*Walach. Sprachl.*, 1788) scrie: *ëndemāēnatek*, *ëndèrèpnik*, *ènkāētinel*, *sèptēmāēnē* etc., adică pentru ɤ și pentru inițialul ɤ pune deopotrivă pe *e* cu virgula dasupra, iar pentru ɤ pe *ae* cu o lungă trăsură dasupra; el observă totuși (pag. 4–5) că ɤ și ɤ sînt vocale nazale: „ganz durch die Nase, stark durch die Nase ausgesprochen”, pe cînd ɤ nu e decît un fel de *e* neisprăvit sau neîntărit prin accent, ca în germanul „Wucherer, Wucherei”, astfel că ar fi fost logic ca Molnar să scrie numai pe ɤ prin *e*, iar pe ɤ și pe ɤ prin *āē*.

Despre inițialul ɤ = î noi vom avea a vorbi pe larg la locul său. El este o vocală nazală atît de scurtă sau atît de slabă, încît la macedoromâni se suprimă cu desăvîrșire în grai: *ngropu* = *îngrop*, *nvețu* = *învăț*, *nchîadicu* = *împedec* etc., iar la daco-români se elide după o altă vocală: *mă-ngrop*, *te-nvăț*, *vă-mpedec*. Vocala cea medială ɤ = â, care e și finală după cum vom vedea îndată, este din contra mai lungă sau mai tare decît ɤ = ă. Dar să fie ea oare în adevăr nazală? Iată cestiunea cea importantă; și mai ales: să fie ea oare în adevăr nazală acolo unde *n* nu se aude de loc, ca în „cît = quantum” și „atît = tantum”?

Înlăturăm din discuțiune *Codicele Voronețian*, și *Psaltirea Șcheiană*, două texturi de pe la 1550, poate și mai vechi, scrise cam în aceeași epocă și-n aceeași regiune daco-română, probabil în partea apuseană a Transilvaniei. Ambele aceste monumente linguistice cunosc litera ɤ, negreșit din manuscrise românești anterioare, dar o întrebuintează abia de două-trei ori prin scăpare din vedere, astfel că se poate zice că ele n-o întrebuintează de loc, adică nu cunosc însuși sonul: se vede că în graiul

din acea regiune ж ajunsese deja a se contopi cu ъ. *Codicele Voronețian* și *Psaltirea Șcheiană* au pentru vocala obscură peste tot, afară de cele două-trei excepțiuni, numai litera ъ: БЛѢНДѢ, КѢНДѢ, КѢТѢ, ПѢМѢИТѢ, СѢИУѢ, КѢВѢИТѢ, МѢИѢ etc. Lipsa lui ж în aceste două texturi este, neapărat, o particularitate d i a l e c t a l ă interesantă, dar nu atinge întru nimic nici vechimea, nici răspîndirea, nici natura acestui son în aproape totalitatea limbei române.

Înlăturînd dară *Codicele Voronețian* și *Psaltirea Șcheiană*, noi găsim pe ж întrebuintat într-un mod mai mult sau mai puțin sistematic în toate texturile românești – moldovene, muntene, ardeleni și bănățene – din cari s-au reprodus extracte în *Cres-tomația* lui Cipariu. Dar ceea ce mai cu samă ne uimește în toate aceste texturi este că întrebuintarea cea mai tipică a lui ж e tocmai la sfîrșitul unui cuvînt, adecă acolo unde noi, după rostirea cea obicinuită de astăzi, nu ne putem închipui o vocală nazală. Așa la Coresi, din 1570–80, în *Palia* din 1582, în *Noul Testament* din 1648, în *Psaltirea* din 1651, apoi la mitropoliții Varlam și Dosofteiu, la logofătul Eustratie etc. ne întîmpină: a) la numi: ЛИМѢЖ, СѢИТѢЖ, БЕСѢРЕКѢ, ТОДѢЖ, БѢИЖ, ДЕМѢИѢЦѢЖ, ІАДѢЖ, СѢМѢИЦѢЖ, МИКѢЖ, ФѢИТѢИЖ...; b) la verbi: СѢ СТѢИИГѢЖ, СѢ ВАСѢЖ, СѢ ФАКѢЖ, КІАМѢЖ, ВЕДОДѢЖ, СѢФЛАЖ, МѢИЖИКѢЖ, ЛАСѢЖ, РѢШИИДѢЖ, КѢНОСКѢРѢЖ, ВѢСѢРѢЖ... Fost-a oare vreun timp cînd se va fi rostit cu o vocală nazală finalul din „limbă” sau din „văzură”?

În veacul de mijloc, cînd românii au primit alfabetul cirilic, în paleoslavica ж se rostea ca o vocală curat nazală, anume ca *on* în francezul „bon”. Despre această nazalitate a lui ж la vechii slavi nu poate fi nici o umbră de îndoială: vezi grămada de probe la Miklosich, *Vergl. Lautl.* I, 42–56. Una din acele numeroase probe este că înșiși românii în toate cuvintele paleoslavice cele cu ж, pe cîte le-au împrumutat, păstrează sonul nazal, de exemplu: *răspîntie* = РАСПѢИТІЕ, *tîngui* = ТѢГІА, *tîmp* = ТѢПѢ, *luncă* = ЛѢКА, *muncă* = МѢКА, *poroncă* = ПОРѢКА, *oblînc* = ОБЛАКѢ, *crîng* = КРѢГѢ etc. Este învederat dară că-n texturile române din epoca întroducerii alfabetului cirilic semnul ж nu putea să reprezinte altceva decît o vocală nazală. Dar atunci cum să ne explicăm ЛІМЕЖ = *limbon* sau ВѢСѢРА = *văzuron*?

Se știe că în dialectele neolatine forma nominală singulară derivă aproape totdeauna din acuzativul latin, foarte rar din nominativ. Astfel al nostru „limbă”, „casă”, „iarbă”, „bună” se trag din latinul „linguam”, „casam”, „herbam”, „bonam”, nu din „lingua”. Deja lătinește finalul *m* al acuzativului încetase în gura poporului de a fi o consoană, devenind o simplă rezonanță nazală a vocalei ce-i precede; dar la prima declinațiune această rezonanță trebuia să se măntină mai cu deosebire foarte mult timp, căci în celelalte declinațiuni acuzativul fără *m* nu putea să se confunde cu nominativul, pe cînd între „lingua” și „linguam”, „casa” și „casam” etc. diferența materială între cele două cazuri consistă numai în nazală. Românii dară apucaseră de la romani pe „bunu = bonum” sau pe „dinte = dentem” fără nici o vocală nazală, însă pe „limbă (limbon) = linguam” sau pe „bună (bunon) = bonam” cu o rezonanță nazală destul de simțită încă în grai în epoca primirii de către străbunii noștri a alfabetului cirilic, adecă în secolii X–XI, și care rezonanță s-a conservat multe veacuri în urmă pînă să înceapă ж a se confunda cu ъ.

La verbi, pe de altă parte, formele ca „poart \mathfrak{x} = pórton”, „putar \mathfrak{x} = „putaron”, „umbl \mathfrak{x} = umblon”, „umblar \mathfrak{x} = umblaron” etc., adecă nu numai totdeauna a treia persoană plurală din trecut, ci adesea și a treia persoană plurală din prezinte, se explică prin nazala din latinul: *portant*, *portaverunt*, *ambulant*, *ambulaverunt*.

Mulțimea formelor nominale cu \mathfrak{x} = *am* și deasa circulațiune în grai a formelor verbale cu \mathfrak{x} = *ant* (*unt*) a exercitat apoi o acțiune analogică propagativă asupra limbei românești întregi, nazalizînd și acolo unde fenomenul n-are nici o rațiune etimologică: „chiam \mathfrak{x} = clamat” lîngă „chiam \mathfrak{x} = clamant”, „făr \mathfrak{x} = foras”, „iar \mathfrak{x} = = vero” etc. În unele texturi din secolii XVI și XVII, prin lucrarea acestei analogii, o lucrare dentîi cu totul fonetică, în urmă însă poate numai grafică, nu se află aproape nici o vorbă cu finalul \mathfrak{x} (*ă*), ci numai cu \mathfrak{x} (*â*).

Așadară sonul nazal \mathfrak{x} este la noi de origine latină nu numai în vorbe ca „blînd”, „cînd”, „lăudînd”, „cîne”, „pîne” etc., dar și acolo unde astăzi el nu se mai aude la români aproape nicăirea, deși-l constată vechile texturi, adecă la finea numilor, a verborilor și a celorlalte categorii gramaticale.

Este ceva asemănat cu păstrarea la vechii greci α finalului a în cuvintele sau formele în cari după acest α urma într-o epocă preistorică o nazală, de exemplu: $\epsilon\pi\tau\acute{\alpha}$ = lat. *septem*, $\rho\acute{o}\delta\alpha$ = lat. *pedem*, dar $\pi\acute{\epsilon}\nu\tau\epsilon$ = lat. *quinque*. Acolo, ca și la noi, nazala primitivă a despărut, dar a despărut lăsînd o adîncă urmă asupra vocalismului.

În cele zise mai sus noi presupunem că finalul \mathfrak{x} a perit cu desăvîrșire din limba românească. A perit, da; cu desăvîrșire, nu. În graiul țărănesc din Moldova el mai trăiește într-o mulțime de localități.

„La toate cuvintele de genul femeiesc *ă* de la fine se aude ca *â*: *iapâ*, *fatâ*, *masâ*, *casâ* etc., întocmai cu același son ca în: *mîncare* sau *sînge*” (Iași, c. Voinești, c. Tomești).

„Poporul pe aci rostește *â* final în loc de *ă* din limba literară; el pronunță: *masâ*, *ladâ*, *casâ*, *greblâ*, *sapâ*, *sarâ*, *arâ*, *samînâ*, *rabdâ*, *rablâ* etc., în loc de: *masă*, *ca-să*...” (S. Teodorescu, Iași, c. Miroslava).

„De multe ori se aude: *tatâ*, *mamâ*, *fatâ*, *iapâ*, *iadâ*, *lînâ*, în loc de: *tată*, *mamă*...” (B. Brăilă, Iași, c. Galata).

„La noi nu se rostește *ă* la finea cuvintelor, ci *â*: *masâ*, *cobzâ*, *casâ*, *fatâ*...” (V. Florescu, Suceava, c. Ruginoasa).

„În vorbe ca: *mâtâ*, *lînâ*, *gâscâ*, *rândunicâ*, *vânâ* etc. este întocmai același fel de *â*” (I. Constantiniu, Neamț, c. Doamna).

„Se zice totdeauna: *sarâ*, *fatâ*, *masâ*, *panâ*, *lînâ*, iar nu: *fată* etc...” (Gr. Stupca, Neamț, c. Taslău).

Un țăran din munții Neamțului sau ai Sucevei nu se va împedeca dară și nu se va mira cîtuși de puțin de a citi pe finalul nazal *â* de 9 ori în următorul pasagiu de 27 cuvinte din *Cazania* mitropolitului Varlam (f. 139):

...кѢМПЪРЖ ПЪНСЖ МН ЛЖ ТРѢПЛАЪ ДѢ ПРЕ КРЖЧЕ ШНА ПЪХЛН КЖ ПЪНСА ШНА ПЖСЖ П ГРОДПЖ ЧЕ ЕРА ТЪМТЖ П ПЯТРЖ ШН РЪНТЖИЖ W ПЯТРЖ МАРЕ ДЕСПРА...

3. Istoria sonului ă.

Trăsura cea caracteristică a sonului \mathfrak{x} = *ă* în fonetica românească nu este de a fi o vocală obscură, ci anume aceea de a înlocui pe vocala clară *a* de cîte ori aceasta

din urmă perde accentul. Fiziologicește acest *ă* nu se deosebește de același son la fel de fel de neamuri, dar se deosebește pe deplin prin rolul său morfologic. Din *bărbă–bărbăt*, din *bărbăt–bărbăție*, ceva analog nu se află nici la ruși, nici la tătari sau cine mai știe la cine, pe unde va fi lesne orișicui de a găsi același son ca produs brut al vocalizațiunii.

Fiziologicește acest *ă* se referă la noi cătră *a* întocmai ca *î* (englezul *y*) cătră *i*, și *û* (englezul *w*) cătră *u*. De aceea și transcripțiunea latină a lui *ѣ* prin *ă* este tot ce poate fi mai potrivit. Dar pe când *î* întunecat din *i* și *û* întunecat din *u* devin adevărate consoane, avînd trebuință în rostire de razemul unui alt son: *ied*, *tei*, *bou*, *ă* cel întunecat din *a* rămîne totuși vocală, deși o vocală aproape nearticulată, o jumătate-vocală, un rudiment de silabă.

Natura fiziologică a lui *ă* ne explică pentru ce românii l-au reprezentat anume prin cirilicul *ѣ*, vocala slavică cea mai slabă, care tocmai de aceea niciodată nu s-a întrebuintat la începutul cuvîntului, la mijloc servea mai mult pentru a înlesni rostirea unui grup de consoane puțin asociabile, despărțindu-le una de alta ceva ca „șva” în grafica evreiască, iar la sfîrșitul vorbelor a despărut de demult din toate dialectele neoslavice, astfel că rușii numai o scriu prin tradițiune, dar n-o rostesc de loc, și chiar se-ncearcă deja a n-o mai scrie degeaba. La protoslavi *ѣ* era o slăbire din *u*, paralelă cu *ѣ* cel slăbit din *i*, căci fonetica lor specifică nu cunoștea nici o slăbire din *a*, așa că fiziologicește slavicul *ѣ*, corespunde românului *ă* numai într-un mod aproximativ. Treunghiul nostru vocalic se deosebește de cel slav ic prin aceea că noi avem cîte o întunecare pentru fiecare din cele trei vocale fundamentale. O particularitate caracteristică a acestui treunghi este apoi că numai întunecarea din *a* rămîne vocală, și deci: din dată ce o altă vocală, fie fundamentală, fie secundară, se întunecă fără a trece în consoană, în acest caz, de altmintrelea rar, ea trebuie să devină tot *ă*.

În sistema noastră vocalică, orice întunecare scade la *ă*, iar orice întărire se urcă la *a*, și anume: *o* devine *oa*, *e* devine *ea*. Despre *oa* și *ea* noi vom avea a vorbi la locul lor; aci observăm numai că, precum întărirea se datorește la noi pe prima linie accentării: *dormire* – *doărmă*, *perîre* – *peără*, tot așa pe prima linie întunecarea, adecă trecerea la *ă*, se datorește pierderii accentului. Numai *a* cel inițial se păstrează și cînd este neaccentat: *amar* – *amărît* – *amărăciune*.

Întunecarea lui *a* la *ă* prin pierderea accentului este un fenomen organic primordial în limba românească după toate dialectele și subdialectele ei. Orice excepțiune se explică prin cauze subsidiare. Așa, bunăoară, dacă moldoveanul zice „*barbăt*” în loc de „*bărbat*”, este lucrarea de asimilațiune regresivă din partea lui *a* din silaba învecinată: din latinul „*barbatus*” se face românește dentfii d-a dreptul „*bărbat*”, și numai în urmă, excepțional, întunecatul *ă* redevine *a*, întocmai precum din latinul „*gena*” se face românește dentfii d-a dreptul „*geană*”, și numai în urmă, excepțional, *ea* din pluralul „*geane*” redevine *e*: „*gene*”, prin asimilațiune regresivă cu *e* din silaba învecinată. Întunecarea lui *a* în *ă*, ca și întărirea lui *o* în *oa* și a lui *e* în *ea*, sînt trei fenomene așezate în însăși temelia vocalismului românesc. Întru cît dară aceste trei fenomene organice primordiale nu ne întimpină nicăiri în limba latină, și totuși cîtetrele trebui neapărat să fi existat la noi în însăși epoca de formațiune a graiului,

ele sînt și nu pot a nu fi decît o moștenire din substratul cel dacic al naționalității traco-latine.

În acest mod noi nu ne sfiim a afirma că în fonetica românească nazalul $\hat{a} = \text{ж}$ e latin, iar mobilul $\text{ѣ} = \hat{a}$ este dacic.

4. ж sau ѣ prin acomodățione.

În „părți” sau „pârți” din „parte”, „căldări” sau „căldări” din „căldare”, „judecâți” din „judecată”, „bătâi” din „bătaie” etc., există o vocală obscură accentată, pe care vechile texturi și viul grai îl exprimă cînd prin \hat{a} , cînd prin \hat{a} , dar care istoricește n-are a face nici cu organicul ж , nici cu organicul ѣ , ci este un simplu rezultat de acomodățione, și anume: \hat{i} în „căldări” sau în „părți” fiind un son întunecat din i , prin această însușire de a fi întunecat, el nu se împacă cu vecinătatea lui a , ci tinde a-l întuneca la \hat{a} , ambele sonuri devenind astfel acomodate prin o deopotrivă întunecare. Întrucît i nu se întunecă la \hat{i} , nici a nu se întunecă la \hat{a} . În acest chip se explică în vechile texturi formele cele culese de Cipariu (*Principia*, p. 363): карцинлѣ , карци , парцинлѣ , парци , prin aceea că „carti” și „parți” se rosteau disilabic cu finalul i întreg: car-ți, par-ți. Cît privește celelalte exemple citate de Cipariu: амѣриницарѣн , вѣмѣндари , мѣжикари etc., ele sînt fiecare cîte un $\alpha\text{ποξ λεγόμενον}$, ceva afît de sporadic încît trebuiesc mai bine lăsate deocamdată la o parte. Legea acomodăționii

$$a : i :: \hat{a} : \hat{i}$$

este un fenomen foarte asemănat cu așa-numitul „Ablaut” la germani: „Männer” din „Mann” și-n principiu se înrudește chiar cu ceea ce se cheamă „armonie vocalică”, la celți și-n limbile turanice. O asemenea acomodățione poate să atingă într-un mod excepțional pînă și pe inițialul a , care de altmintrelea totdeauna se conservă: poporul, de exemplu, rostește adesea „ăripi” sau „ăripi” în loc de „aripi”, prin acțiunea finalului i peste silabă.

Un altfel de fenomen, numai provincial, este trecerea lui i în \hat{a} după s , z și ț . În vechile texturi moldovenești, mai ales la mitropolitul Dosofteiu, ne întîmpină mereu сѣнѣр = *singur*, сѣлѣ = *zile*, сѣчѣ = *zice*, цѣ = *ție*, ѣпѣрѣцѣ = *împărăție* etc., și tot așa rostesc moldovenii pînă astăzi: *sângur*, *dzâle*, *dzâce*, *împărăție*. Se știe că fonograful, cînd se întoarce invers, descompune pe ț în $t + s$ și pe \bullet în $d + s$. Întunecarea lui i la \hat{a} în exemplele de mai sus se datorează dară elementului fonic s . Despre acest fenomen v. Z.

Ca sonuri inițiale, \hat{a} și \hat{a} sînt la noi de o raritate extremă și se confundă mai totdeauna între ele; este însă foarte des sonul $\hat{i} = \text{ѣ}$, despre care vom vorbi la locul său.

v. \hat{I} . – H . – N . – R .

$2\hat{A}$, sorte de pause quand on cherche en esprit le mot qu'on veut dire. Acest \hat{a} , generalmente reduplicat sau triplicat, se aude uneori chiar din gura oratorilor, cînd caută un cuvînt și nu-l găsesc iute. El însemnează acea căutare și, prin urmare, este un element lexic. Există foneticește în toate limbile, deși nu toate au un semn deosebit

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 212: „Doi oameni călătorea în soție, și unul dintr-înșii au aflat un topor și au început a se lăuda pre sine zicînd: am aflat o săcure sau topor. Celalalt au zis: dar, frate, de vrème ce călătorim amîndoi împreună, trăbuie să zici aflarăm, iară nu aflai. –â, â, â, ba, acela nu va să știe de acéia...”

ĂĂ! interj.; exclamation d'appel. Cînd țăranii cheamă pe mai mulți, iar nu pe unul, strigarea ăă! înlocuiește pe „mă!”

Jipescu, *Opincaru*, p. 43: „Ăă! ia viniți, viniți încoa! zise Costandin...”
v. *Mă!*

-ĂIÈSC (-ăit, -ăire), suffixe servant à former des verbes pour exprimer une action diminutive et fréquentative à la fois. După cum sufixul -u i e s c în vorbe ca „legiuiesc” se deosebește numai prin elementul -u- de verbii obicinuiți în -e s c, și totuși capătă prin acest -u- o funcțiune specială de a forma verbi denominativi, în același mod sufixul -ăiesc, deosebindu-se iarăși de simplul -e s c numai prin elementul -ă-, are restrînsa specialitate de a forma verbi cu un sens deminutivo-frecuentativ, mai ales de la nește tulpine curat onomatopoetice. Ambele aceste sufixe verbale: -u i e s c și -ăiesc sînt de o foarte mare însemnătate în morfologia specifică românească.

v. -uiesc.

Vom înșira aci numai o mică parte din verbii în -ăiesc, anume din cei mai siguri și cei mai răspîndiți totodată:

bălălăiesc sau *bănănăiesc* „balancer, brimbaler”.

behăiesc „bêler”.

bîlbăiesc „balbutier”.

bîzăiesc „bourdonner”.

blehăiesc „japper, clabauder”.

bombăiesc sau *bombănesc* „bourdonner, grogner”.

boncăiesc „beugler”.

borfăiesc „dévaliser, filouter”.

cîrăiesc, *cîrcăiesc*, *chiorăiesc*, *ghiorăiesc*, toate însemnînd „grouiller, gronder”.

chelălăiesc sau *schilălăiesc* „glapir”.

cîrțăiesc sau *scîrțăiesc* „grincer, crisser, craqueter”.

chițăiesc „crier comme une souris”.

covițăiesc „crier comme un pourceau”.

ciofăiesc și *clefăiesc* „faire du bruit avec la bouche en mangeant”.

ciorovăiesc „disputer pour des riens”.

cloncăiesc sau *cloncănesc* „glousser”.

cotrobăiesc „fureter”.

dănănăiesc „trainer en chantant”.

dîrdăiesc „tremblotter”.

fițăiesc „remuer la queue, dandiner”.

filfăiesc „voltiger, flotter”.

fișăiesc „ronfler”.
fleorcăiesc sau *fleoncănesc* „habler, jaser”.
forăiesc sau *sforăiesc* „ronfler, haleter”.
gîgăiesc „caqueter, crier comme une oie”.
gîlgăiesc „glougotter”.
gîsăiesc „siffler comme une oie”.
gîfăiesc „haleter, panteler”.
grohăiesc sau *grohănesc* „grogner”.
hămăiesc „japper, clabauder”.
horcăiesc „râler, ronfler”.
hupăiesc „sautiller”.
lehăiesc „jaser, jaboter”.
leopăiesc „patauger, laper”.
leorbăiesc „bavarder, caqueter”.
măcăcăiesc „crier comme une chèvre, chevroter”.
măcăiesc „crier comme un canard”.
miorlăiesc „miauler”.
miorcăiesc „geindre, coasser”.
mormăiesc „marmotter, marmonner”.
moțăiesc „tomber de sommeil”.
ocăcăiesc „coasser”.
pîlpăiesc „flamber, crépiter”.
pipăiesc „tâtonner”.
plescăiesc „gargouiller, claquer des mains”.
pospăiesc „replâtrer”.
ricăiesc „gratter la terre (en parlant des animaux)”.
rîgăiesc „roter, avoir des renvois”.
rîzgăiesc „mignarder, dorloter”.
ronțăiesc „gruger, croquer”.
sîcăiesc „taquiner”.
îrăiesc „ruisseler”.
țocăiesc „faire du bruit avec la bouche en baisant”.
tropăiesc „trépigner”.
troncăiesc sau *troncănesc* „radoter, bavarder mal à propos”.
vizgăiesc „fretiller”.
vîjăiesc „tinter, bruire, siffler (en parlant du vent)”.
zbîrnăiesc „tinter, résonner”.
zgîlțăiesc „branler, secouer, remuer”.
zornăiesc „tinter (du tambour)”.
zuzăiesc „bourdonner, gazouiller”...

Majoritatea acestor verbi și a altora de aceeași formațiune sînt de tot onomatopoeice. Numai Cihac a putut să susțină că pe *bîlbăiesc*, pe *chițăiesc*, pe *cloncăiesc*,

zuzăiesc etc. etc. românii au luat de la slavi sau de la unguri, deși rădăcinile cele onomatopoeice ale unor asemenea [verbe] se găsesc împrăștiate pe întreaga suprafață a pământului pînă la irochezi și pînă la hotenți. Broaștele lui Aristofan o c ă c ă i a u întocmai așa ca și broaștele din Dîmbovița. Luat-au oare și elenii pe al lor κοῶξ-κοῶξ tot din rusescul k v a k a t i? Varrone, cînd zicea că oițele sale b e h ă i e s c: „vox earum bee sonare videtur”, va fi avînd în vedere, după Cihac, pe polonul b e - c z e é!

Deja între exemplele de mai sus noi am văzut că se zice deopotrivă: *bombăiesc* și *bombănesc*, *grohăiesc* și *grohănesc*, *troncăiesc* și *troncănesc*, *fleorcăiesc* și *fle-oncănesc*, *cloncăiesc* și *cloncănesc*. Sufixul -ă n e s c funcționează apoi întocmai că -ăiesc în:

bodogănesc „grommeler”;
ciondănesc „se disputer pour des riens”;
dăndănesc „brandiller, balancer”;
torocănesc „jaser, babiller”;
țacănesc „craquer, cliqueter”;
zingănesc „tinter, résonner” etc

Întrucît *n* între vocale s-a pierdut în „frîu = frenum”, în „grîu = granum”, în „brîu” la plural „brîne” și „brîie” etc., se poate conchide că sufixul nostru verbal -ăiesc s-a dezvoltat dintr-o formă mai veche -ă n e s c, care tocmai de aceea s-a rărit apoi în grai, astfel că astăzi un verb cu -ă n e s c ne mai întîmpină abia o dată la zece verbi cu -ăiesc.

Pe de altă parte, cu același sens deminutivo-frecuentativ, dar fără element onomatopoeic, ne întîmpină mai mulți verbi cu sufixul -l e s c, precum:

ciugulesc „becqueter”;
cocolesc „mignoter, mignarder”;
gugulesc „idem”;
jumulesc „plumer, peler”;
mînzelesc „barbouiller, mâchurer”;
mîzgălesc „idem”;
mozolesc „mâchonner, travailler lentement”;
scorbelesc „fouiller, farfouiller”;
scormolesc „idem”;
zgribulesc „trembloter de froid”;
zvîrcolesc „tortiller”; etc.

Căutînd acum pentru -ăiesc = -ă n e s c și pentru -(ă, e, o, u)l e s c paraleluri romanice, noi constatăm că:

a) lui *tropăiesc* îi corespunde francezul „trépigner”, vechi „trépiner”, lui *fițăiesc* francezul „dandinier”, lui *grohăiesc* „grognier”, vechi „groigner”, ital. „grugnire”, lui *pipăiesc* „tâtonner”, lui *sîcăiesc* „taquiner”, ital. „taccognare”, lui *bîzăiesc* și lui *zuzăiesc* „bourdonner”, adecă întrevădem la neolatini din Occident existența unui sufix verbal cu -n- corespunzător românului -ăiesc = -ă n e s c, dar rămas acolo fără dezvoltare;

b) cât se atinge de sufixul verbal deminutivo-frecuentativ cu *-l-*, apoi el se afla deja în latinitatea clasică: „cantillare”, „sorbillare”, „vacillare” etc., propagându-se apoi cu belșug în graiurile neolatine: fr. „sautiller” – vechi „sauteler” – ital. „saltellare”, „grommeler”, „harceler”, „chanceler”, „babiller”, „tortiller”, „brandiller”, „ruisseler”, „gazouiller” etc.

Nu aducem exemple din italiana, provențala, spanioala și celelalte dialecte romanice occidentale, căci ele se apropie de graiul nostru mai mult decât franceza, și prin urmare cuprind a-fortiori elementele lingvistice cele comune nouă și francezilor.

Cuvântul românesc cel mai remarcabil cu sufixul *-ăiesc* este *molfăiesc*, nu numai pentru că ni se prezintă totodată sub forma *m o r f o l e s c*, adică cu sufixul colateral *-l e s c*, dar pentru că poate fi urmărit pînă și-n latinitatea rustică.

Forma *m o r f o l e s c*, uitată în dicționare, este tot atît de poporană ca și forma *molfăiesc*. Vlăhuța o întrebuințează figurat:

„Nevoiașii noștri critici, spadasinii damblagii,
Carii, neputînd să muște, *m o r f o l e s c* arta-n gingii...”

M o r f o l e s c și *molfăiesc* se trag dopotrivă, prin cele două sufixuri sinonimice, dintr-un prototip *m o r f*, în *molfăiesc*, trecînd *r* denaintea labialei în *l* întocmai ca în „tulpină = trupină”. Laurian și Massim (*Gloss.*, 383) ne asigură că: „se aude foarte des cu *r* în loc de *l*, *m o r f ă i r e*, *m o r f ă i e s c*, *m o r f ă i t o r* etc., avînd sensul de *m o r f ă i r e* cu adaos de a strica neteditatea veșmintelor, șezînd, călcînd pe ele și strîngîndu-le în tot modul...” Acest „adaos de sens” este închipuit. Negreșit, s-ar putea zice „a *m o r f o l i* sau a *m o l f ă i* haine”, atunci cînd le cocoloșim fără a le rumpe, după analogia aceluia care *m o r f o l e ș t e* sau *molfăiește* bucate. Dar în privința hainelor cuvîntul românesc cel obicinuit este *m o t o t o l e s c*. Dacă Laurian și Massim țineau atîta la pretinsul „adaos de sens”, aceasta a fost numai și numai pentru ca prin noțiunea de „diformare” să poată ajunge la etimologia de la grecul μορφή „formă”. Ei nu s-au sfiit, cu acest scop, chiar de a plăsmui substantivii *m o r f u* și *s m o r f u*, aducînd drept specimene de întrebuințarea lor nește fraze ca: „*m o r f u l* fustelor noastre e de plîns”, „*s m o r f u l* pruncului face să crape țîțele mamei” etc. Laurian și Massim au amestecat aci pe grecul morf» „formă” cu italianul *smorfia* „grimasă”, cari ambele au putut să se furișeze la noi în limba cărturarilor din epoca fanariotică și din acea a Văcăreștilor, dar poporane n-au fost cîtu-i lumea. Cihac, ca și ceilalți lexicografi ai noștri, cunoaște numai variantul *molfăiesc*, pe care-l traduce (*Dict.* II, p. 202) prin: „murmurer, mâchonner, grignoter, pignocher”. Sensul „murmurer” figurează pe prima linie. Dar *molfăiesc* nu însemnează niciodată „murmurer”. Neapărat, prin analogie cu *molfăirea* bucatelor, se poate zice metaforic: a *molfăi* cuvinte, franțuzește „mâchonner ses paroles”; însă românul are pentru această figură o mulțime de termeni proprii: a *m o r m ă i*, a *b u i g u i*, a *b o m b ă n i*, a *b î l b ă i*, a *b o l b o r o s i*, a *g î n g ă n i* etc. După cum Laurian și Massim au născocit un „adaos de sens” pentru ca să dea cuvîntului o paternitate greacă, tot așa Cihac a închipuit și el un alt „adaos de sens”, cu ajutorul căruia să-l poată slaviza. Înțelesul de „murmurer” îi trebuia cu

orce preț, căci rusește *m o l v i t ă* însemnează „parler”. Printr-un adaos la ureche, din cal se face măgar; printr-un mititel „chiffonner” sau „murmurer”, acățat la înțelesurile cele adevărate ale cuvîntului *m o r f o l e s c* sau *molfăiesc*, îl faceți grecesc sau rusesc; procedura este aceeași. Se înțelege de la sine că „adaosurile de sens” sînt rele nu numai cînd ne duc la greci și la ruși, dar și atunci cînd ne împing cu de-a sila la Roma. Nu mai puțin vinovat decît Cihac este episcopul Bobb, cînd în dicționarul său din 1822 adaogă la *molfăiesc* sensul de „a muia” prin care-l identifică cu latinul *m o l l e f a c i o*.

De unde dară vine *m o r f o l e s c* sau *molfăiesc*? Nici cu grecul *μωρόφ*, nici cu rusul *molvită*, nici cu latinul *mollefacio*, nu se potrivește. Am spus că lexicografiile noastre cunosc numai variantul *molfăiesc*, pe care-l explică în următorul mod. *Lexicon Budan*: „langsam essen, lente vel tarde edo”; Sava Barcianu: „langsam kauen, knaupeln”; Costinescu: „a mânca fără dinți, a mânca încet fără poftă”; Pontbriant: „grignoter, ronger, pignocher, manger lentement”; Polysu: „naschen, knauplen, langsam essen”; Poienar și Aaron: „pignocher, a ciuguli, a *molfăi*, a mânca fără poftă, luînd bucățele foarte mici în gură”. Așadară sensul primar al cuvîntului este *m ă n ă n c*; sensul secundar: *m ă n ă n c* a l e n e sau a n e v o i e; orce alt sens e figurat.

Alături cu al nostru *m o r f o l e s c* și *molfăiesc* ne întîmpină în vechea franceză trei varianturi: „morfer, morfier, morfiailler”, toate cu sensul primar de *m ă n ă n c*, din cari la Littré nu s-a strecurat decît: „Morfer. Terme hors d’usage. Manger goulûment”, cu o citațiune din Charles de Sorel, *Histoire de Francion*, Paris, 1622.

Afară de un pasagiul din Rabelais cu „morfiailler”, Godefroy (*Dict. de l’ancienne langue française* V, 408) citează altele de prin diferiții scriitori din secolul XVI, și totodată substantivul „morfe = mîncare”, bunăoară:

„Tout se faict pour la *m o r f e*; on a beau estre accort,
Sans cela tout n’est rien, le plus vif semble mort...”

Godefroy a scăpat din vedere numai pe medievalul „morfee = îmbucătură” într-un act al mănăstirii de Pipriac: „*M o r p h e a panis et pintaphus vini = une b o u c h é e de pain et une pinte de vin*” (Du Cange, *Gloss. Lat.*, ed. Carpent., IV, p. 550).

Cel mai vechi mare dicționar al limbei franceze, publicat de Randle Cotgrave, în London, la 1611, este foarte important prin amănuntele pe cari ni le dă asupra sensului lui „morfiailler” și al derivatelor sale, anume:

„Morfiailler, a mânca cu lăcomie, a mânca sau a bea cu grabă, dar cu *g u r a n e - n d e m ă n a t e c ă a m e s t e c a* și a *î n g h i ți* (with the mouth ill-favouredly in chewing, or in swallowing)”;

„Morfiaillie, mîncare lacomă, *n e - n d e m ă n a t e c ă* sau *n e m e s t e c a t ă* (ill-favoured or hastily devouring)”;

„Morfiailleres, bucate mîncate lacom și *n e - n d e m ă n a t e c* (ill-favouredly taken in)”.

Prin *n e - n d e m ă n a r e a m ă n c ă r i i*, „ill-favouredness”, asupra căriia Cotgrave insistă atîta, francezul „morfiailler” se identifică cu românul *m o r f o l e s c* nu numai în sensul primar, dar și-n cel secundar. Ambele sensuri se păstrează și mai

bine pînă astăzi în unele dialecte franceze. Iată, de exemplu, ce zice Godefroy din dialectul de la Hainaut în Belgia: „morfelier, m â c h e r u n e c h o s e à d e - m i e n la mordant de tous les sens”. De asemenea în dialectul de la Franche Comté, „mourfiller” însemnează a mânca des, dar cîte puțin: „manger peu, mais souvent”, tocmai funcțiunea cea deminutiv-frecuentativă a românului m o r f o l e s c, care pînă și prin sufixul -l- se întîlnește cu francezul „morfélier, mourfiller, morfiailler”.

Dacă Littré ar fi cunoscut vechimea, răspîndirea curat poporană și nuanțele lui „morfe” cu derivatele sale în limba franceză, ba tocmai în dialectele cele nordice ca Hainaut sau Franche-Comté, el nu l-ar fi crezut împrumutat din Italia, de unde împrumuturile franceze s-au făcut toate mai tîrziu și prin canalul literar. Italienii, în adevăr, au și ei din vechime verbul „morfire” și substantivul „morfia”, dar în nește condițiuni mai puțin caracteristice decît acelea pe cari le-am văzut în varianturile franceze.

În dialectul venețian „morfir” însemnează a m î n c a, iar „morfia” g u r ă (Boerio, ed. 1867, p. 426). Ambele cuvinte sînt și mai familiare în Toscana. Din limba literară ele au perit demult, conservîndu-se însă în vechile texturi. Astfel la Mattio Franzesi, *Rime burlesque* (Firenze, 1555, II, 194), noi citim:

„Mercore stemmo in Viterbo a m o r f i r e,
E dopo pranzo – alquanto dormire...”

iar celebrul istoric și poet florentin Benedetto Varchi (*L’Hercolano*, Vinetia, 1580, p. 52) zice: „chiamano i Firentini Berlingaiuoli e Berlingatori coloro, i quali si diletmano d’empiere la m o r f i a, cioè la b o c c a, papando e leccando...”

Italienii dară au reținut în varianturile lor numai sensul primar „mănînc”, perzînd pe cel secundar „alene”, care a rămas la români și la francezi. Dacă n-ar fi cunoscute decît tipul italian și tipul românesc, identificarea lor ar rămînea o simplă ipoteză nedovedită. Numai varianturile franceze, mai ales acelea din Cotgrave și din dialectele nordice, așează o temelie serioasă și aduc o demonstrațiune științifică. Cînd o vorbă, sub aceeași formă și cu același sens, ba încă cu cel primar și cu cel secundar totodată, trăiește în gura poporului, cu totul afară din sfera literară, în Dacia și-n Galia, chiar dacă n-ar fi lăsat o urmă adîncă și-n Italia, aceasta ne-ar ajunge pe deplin pentru a constata că se trage dintr-un prototip latin rustic. Ceva mai mult, noi putem afirma că prototipul a fost anume din dialectul umbric, care conserva pe *f* după *r*, pe cînd dialectul latin propriu-zis îl schimba în *b*, de exemplu: latinul „verbum” = umbricul „verf”; dar aceasta ne-ar duce prea departe, și – fiindcă latinul *b* și umbricul *f* corespund arioeuropeului *dh* – cine știe dacă nu ne-am urca pe nesimțite la radicala sanscrită m a r d h „humidum esse, humectari”, care în dialectul vedic exprimă tocmai noțiunea de un act lenevos: „lässig werden” (*Grassmann, Wtb. z. Rigveda*, p. 1060).

În prima jumătate a secolului XVII, atît la italieni „morfire” și „morfia”, precum și la francezi „morfer, morfiailler, morfe” etc. au despărut din limba literară și din stratul cel burgez. Atîta așteptau pungașii pentru ca să introducă aceste vorbe în „argot” sau „gergo”. Astfel în gergul italian m o r f a însemnează „foame”, m o r f i a „gură”, m o r f e z z o „mănînc” (Fr. Michel, *Dict. D’argot*, p. 279, 431); iar

în argotul francez: m o r f e „mîncare”, m o r f a n t e „farfurie” și m o r f i e r „a mîncă”. Chiar în Franța însă pungașii au uitat sau au nesocotit sensul cel secundar al cuvîntului, lăsînd numai pe cel primar. Furțișagul nu e vechi. Epoca lui se poate urmări. Într-o carte foarte curioasă, intitulată: „Le jargon ou langage de l’argot réformé, tiré et recueilli des plus fameux argotiers de ce temps”, publicată la 1634 (Nisard, *Hist. d. livres populaires* II, p. 404), noi citim: „Manger, c’était b r i f f e r ou g o u f f i e r, à présent c’est m o r f i e r”. Prin urmare, pe cînd scria Rabelais și chiar Charles de Sorel, hoții nu întrebuntau încă această vorbă.

Diez (*Etymol. Wtb.*² II, p. 46), cunoscînd numai forma italiană și pe una singură din cele franceze, le trage din olandezul medieval m o r f e n „a mîncă cu lăcomie”, pe care-l găsește și-n medio-germanul m u r p f e n. Față cu formele franceze dialectale și cu cele două forme române, este învederat că olandezii din veacul de mijloc împrumutaseră acest cuvînt curat romanice de la francezii din Belgia și l-au dat atunci și germanilor, dar unii și alții l-au pierdut în urmă. Să amintim în treacăt că dacă vorba ar fi fost germană din baștină, ea neapărat trebuia să sune la olandezi „morpen”, niciodată „morfen”. Se știe că, după legile fonetice, un *f* sau *pf* german propriu-zis nu poate să corespundă unui *f* olandez.

v. -*elesc*. – *L*.

ĂL s. ÎL
ĂLA s. ÎLA } v. Ă. – *Hăla*.

ĂMĂ s. ĂMĂ. – v. *Îmă*.

ĂNÈSC. – v. -*ăiesc*.

ĂNGER. – v. *Înger*.

ĂOLEO! interj.; cri de douleur ou plutôt de dépit, pris souvent en plaisanterie. Este un variant al lui a o l e o. În următorul pasagiu din Jipescu, *Opincaru*, p. 40, ambele forme ne apar una lîngă alta, ca un fel de reduplicare diferențiată:

„...Auzirăți, fă leică, că bou ăl codalb al lu nenea Radn Bobeică și-a scrîntit un picior dă dinainte?

— A o l e o și ăoleo, strigară toți și toate...”

v. *Aoleo*.

APĂIÈSC s. HĂPĂIÈSC (*ăpăit, ăpăire*), vb.; happer. Cihac (II, 135) are numai forma „hăpuzesc”, care nu e corectă, căci sufixul -u i e s c fiind numai denominativ, „hăpuiesc” ar însemna „a face hapuri”. Deși el traduce cuvîntul prin h a p p e r, totuși ne asigură că este slavice, din rusul „hapat”! *Ăpăiesc* sau *hăpăiesc* nu e slavice, nu e nici latin, ci este o simplă onomatopee h a p „tirée du bruit de la bouche qui saisit, qui happe” (Littré). O pot avea prin urmare, și poate că o și au, irochezii sau hotentoții.

„Vasile ăpăiește cînd mîncă, parcă i se bate lupii la gură” (Ath. Stoenescu, Ialomița, c. Perieții).

v. – ăiesc. – *Hapcă. – Hăpăiesc.*

ĂRĂ! s. **ĂRAA! ĂRAAA!** interj. de dépit inattendu. Ca interjecțiune, exprimă ideea de: „am pățit-o!” dar foarte energic și nuanțat prin lungirea vocalei finale.

Basmul *Doi Feți-logofeți* din Bucovina (Sbiera, *Povești*, p. 112): „Hargatele s-au dus cu mațele la apă și încep a le spăla. Numai ce auzi că strigă una: *Ăraaa!* că am scăpat un mățișor! Ce să mă fac eu? Am să mă duc de-acuma pe lume!...”

Interjecțiunea *ăra!* nu este în fond decît primele două silabe din exclamațiunea foarte poporană în Bucovina: a r a c a - n - d e - m i n e = saraca-n-de-mine, despre care vezi mai sus (pag. 231).

v. *Sărac. – R.*

ĂRDĂU. – v. *Hîrdău.*

ĂRIPI. – v. *Aripă. – Ă.*

-ĂRLĂ. – v. *-îrlă.*

ĂU, suffixe nominal augmentatif avec une nuance péjorative. Finalul -ă u nu e deloc sufix românesc într-o mulțime de cuvinte străine, mai ales ungurești, precum: *hîrdău* = *hordó*, *birău* = *biró*, *heleștau* = *halastó*, *măngălău* = *mángoló*, *șaugău* = *sóvágó* etc., ci numai cînd se acată la o tulpină:

1. românească:

a) fie nominală ca în: *molău* „paresseux” din „moale = mou”, *țingău* „marjolet, blanc-bec” de la „ținc = petit chien”, *tăndălău* „lourdeau” de la „tândală = rustre, naïf”, *albău* „blanchâtre” etc.;

b) fie verbală ca în: *lingău* „pique-assiettes” de la „ling = lécher”, *mîncău* „glouton” de la „mînc = manger” etc.;

2. străină sau despărută din grai, precum: *flăcău* (cfr. paleosl. *hlakŭ*), *lălău* (cfr. a umbla l e l a), *plăpău* (cfr. *plăpînd*), *dulău* (cfr. formele feminine *dolcă*, *dulcuță*) etc.

Sînt interesante:

1. cazurile în cari -ău se adaogă la un element sufixal -l-: *fătălău* „hermaphrodite” de la „fată = fille”, *mutălău* „niais” de la „mut = muet”, *răzălău* „grosse lime” de la „raz = raser” etc.;

2. cazurile cînd -ău formează un singur sufix augmentativo-deminutiv prin unire cu sufixul -u ș, ca în *bătău* = *bătău* + *u ș* sau *jucău* = *jucău* + *u ș*;

3. cazurile cînd -ău lungește numirile danțurilor poporane, ca în *agănău* sau în femininul *arcanauă*.

Pe lingă -auă, femininul din -ău se face: -aucă ca în *dulaucă* din *dulău*, -ăie ca în *molăie* din *molău*, -oaică ca în *nătăroaică* din *nătărău*.

La românii ardeleni din regiunea Năsăudului (*Gazeta Transilvaniei*, 1887, nr. 262):

„*ciacănău* (la feminin *ciacănaucă*) = om carele nu știe că mânca-va ori bea-va; *lefărdău* (*lefărdaucă*) = om care grăiește fără șir, fără legătură”.

Aci e locul de a constata adevărata origine a cuvântului *nătărău* „niais”, pe care Cihac (II, 213) îl trage din serbul *tartati* „bégayer”. *Nătărău* este un negativ: *netărău*. El derivă prin *-ău* din vechiul adjectiv „netare = faible, pas fort”, pe care-l găsim în *Predica* din 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 124): „n e t a r e semu noi oamerii, dreptă acea nu ni se cade să ne dămu noi cu voia-ne în ispiti, că ispitele sântu ale ei noastre credințe să avemu răbdare...” Din „netare = pas fort” românii au tras noțiunea de „niais”, după cum din „nebun = pas bon” au tras pe acea de „fou”.

v. *Neghiob*. – *Nebun*.

Formele colaterale *bădărău* și *bădăran* sau *lungău* și *lungan* pe de o parte, pe de alta derivațiunea sufixului verbal *-ăiesc* din *-ănesc*, ne arată că pejorativul *-ău* este o diferențiere din augmentativul *-a n* = *a n n* (v. ³-*an*), ba uneori chiar din sufixul de provenință *-a n* = *-e a n* (v. *-ean*), ca în exemplul următor:

Frîncu-Candrea, *Moșii*, p. 116: „Numele de familie ca Feier, Zabor, Sabo, Bistrai etc. sînt numile unor vechi familii nobile române; iar numile *Lăzău*, *Tisău* sînt formate de la comunele Tisa, Laz. Terminațiunea *ău* este ecuivalentă cu *a n*, de ex.: *Lăzău* = *Lăzan*, *Tisău* = *Tisan*...”

v. *Agănău*. – ³-*an*. – *-ăiesc*. – *-ul*. – *-uș*...